Colecţia PLURAL CLASIC

Ediţie îngrijită de Bogdan Olaru

© by POLIROM Co SA Iaşi, 1997

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iaşi
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111
(032) 217440 (distribuţie)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:

LAERTIOS, DIOGENES
Despre vieţile şi doctrinele filosofilor/
Diogenes Laertios – Iaşi : Polirom, 1997
624 p. ; 22 cm – (Plural Clasic)
ISBN: 973-683-019-5
14 (38)

Printed in ROMANIA

Diogenes Laertios

DESPRE VIEŢILE ŞI DOCTRINELE FILOSOFILOR

Traducere de C.I. Balmuş

Studiu introductiv şi comentarii
de Aram M. Frenkian

POLIROM
Iaşi, 1997

Notă asupra ediţiei

Prezenta ediţie reproduce textul lui Diogenes Laertios apărut la Editura Academiei, în anul 1963, în traducerea lui C.I. Balmuş. Studiul introductiv şi notele destul de consistente aparţin lui Aram M. Frenkian, dar concordanţa dintre cei doi în ce priveşte conceptele şi termenii de specialitate este bine pusă la punct, asigurînd unitatea întregului volum.
Modificările operate asupra vechii ediţii sînt următoarele :

1. S-a reactualizat textul iniţial conform limbajului filosofic încetăţenit (filosofie stoiciană → filosofie stoică, şcoala megariană → şcoala megarică etc.). Cîteva nume proprii au fost aduse la forma consacrată de cea mai mare parte din traducerile din autorii greci; este cazul unor nume ca : Phaidon, Phaidros, Theaitetos, Chrysippos etc., care urmează mai fidel transpunerea în ortografia latină a cuvintelor greceşti.

2. Asupra notelor şi comentariilor la textul lui Diogenes Laertios s-au operat cîteva actualizări în ce priveşte literatura de specialitate, fără a se interveni asupra bibliografiei care are un profil orientat spre marii comentatori ai filosofiei greceşti din sec. al XIX-lea şi prima jumătate a sec. al XX-lea. De altfel, o aducere la zi într-un domeniu atît de vast este dificil de întreprins. Cîteva note au suferit sumare modificări.

3. Au fost îndepărtate din studiul introductiv şi din note comentariile care trădează un oarecare compromis făcut perioadei în care a apărut prima ediţie (unele dintre ele, probabil, fiind intervenţii ale editorului). Astfel de comentarii au putut fi de altfel destul de uşor de separat de interpretările pertinente, nemodificînd mai deloc cursul firesc al argumentării.

Studiu introductiv

Diogenes Laertios şi izvoarele filosofiei antice greceşti

I. Izvoarele originale sau directe ale filosofiei greceşti

De la foarte puţini filosofi greci din antichitate ni s-au conservat operele în care şi-au fixat gîndirea şi doctrinele lor filosofice. Acestea sînt izvoarele originale, sau directe, ale filosofiei antice. Astfel, posedăm întreaga operă scrisă a lui Platon, cea mai mare parte din opera filosofică a lui Aristotel, opera întreagă a lui Plotin şi operele unor alţi filosofi „minori". În schimb, toate scrierile înţelepţilor dinainte de sofişti, operele sofiştilor, operele socraticilor, ale filosofilor Academiei vechi, medii şi noi, ale vechilor peripateticieni – cu excepţia, în parte, a lui Theofrast –, ale vechilor stoici şi ale stoicilor medii, ale lui Epicur şi ale epicurienilor – cu excepţiile pe care le vom indica –, ale scepticilor şi neopitagoricienilor sînt pierdute pentru noi. Din ele nu avem decît fragmente citate de autori vechi, fragmente culese cu mare îngrijire de savanţi filologi moderni şi care constituie tot izvoare originale sau directe ale autorilor lor.

Pentru filosofii dinainte de Socrate avem culegerea lui Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, în trei volume, ediţia a V-a, îngrijită de Walther Krantz, 1935-1937, vol. III conţinînd un indice bogat. Culegerea aceasta cuprinde atît fragmente, cît şi referate despre filosofii naturalişti şi sofişti. Pentru filosofii care au scris în versuri, ca Xenofanes, Parmenide, Empedocle şi Timon Sillograful, Diels a oferit o ediţie separată în *Poetarum philosophorum fragmenta*, Berlin, 1901. Prin aceste culegeri ale lui Diels, editările de fragmente anterior făcute, ca cea a lui Mullach, *Fragmenta philosophorum Graecorum*, Paris, 1860-1881, devin caduce pentru presocratici şi acolo unde avem texte critice, cum vom vedea mai departe. Culegerea de fragmente ale lui Heraclit, făcută de Ingram Bywater, îşi păstrează însă mai departe valoarea: *Heracliti Ephesii reliquiae*, Oxford, 1877.

Scrierile sofiştilor sînt de asemenea în întregime pierdute, afară de micile fragmente culese de Diels în *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ediţia a V-a, reeditată de Kranz, vol. II, pp. 252-404. Numai tratatul scris de un sofist minor anonim, intitulat Δισσοὶ λόγοι, este conservat în mare parte (Diels-Kranz, *Vors.*[5], vol. II, pp. 405-416).

Operele urmaşilor lui Socrate – Antistene, Artistip din Cyrene, Eucleides din Megara – sînt de asemenea pierdute. S-a păstrat opera socratică a lui Xenofon, autorul faimoaselor *Memorabilia, Amintiri despre Socrate*. Scrierile urmaşilor lui Platon: Speusip şi Xenocrate, nu le mai avem[1]. Tot astfel s-au pierdut, afară de neînsemnate fragmente, operele discipolilor lui Aristotel: Straton din Lampsacos, Eudemos din Rhodos, Menon, cercetătorul istoriei medicinii, Eudoxos astronomul şi matematicianul afiliat Academiei.

Din opera imensă a lui Theofrast, judecînd după catalogul scrierilor lui păstrat la Diogenes Laertios (V, 42-50), ni s-au conservat bucăţi mai însemnate, ca: *Historia plantarum* (păstrată în nouă Cărţi), *De causis plantarum* (păstrată în şase Cărţi) etc. Producţia filosofică a şcolii stoice vechi: Zenon din Cition, Cleante şi Chrysippos, s-a pierdut pînă la mici fragmente şi referate culese şi orînduite în chip exemplar de Ioannes ab Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta*, în patru volume[2].

---

1. Fragmentele lui Xenocrate sînt culese de R. Heinze, 1892.
2. Vol. I, *Zenon şi discipolii lui*, 1921; vol. II, *Chrysippos*, 1923; vol. III, *Chrysippos*, 1923; vol. IV, *Index*, 1924 (ediţii anastatice după altele mai vechi: I, 1905; II şi III, 1903).

De asemenea, nu mai posedăm operele şcolii stoice medii: Panaitios din Rhodos şi Poseidonios. Influenţa imensă avută de acesta din urmă asupra filosofiei eline ulterioare, şi îndeosebi asupra neoplatonismului, face deosebit de regretabilă pierderea operei imense a acestui spirit în adevăr universal care a fost Poseidonios. Karl Reinhardt[1] a reconstituit doctrina marelui cugetător în două lucrări de seamă, citate în notă.

Pentru şcoala stoică nouă posedăm operele lui Epictet, Seneca şi a împăratului Marcus Aurelius. Dar oricît ar fi de interesante aceste scrieri, ele se ocupă mai mult de morală şi nu ne dau decît informaţii sporadice despre stoicismul teoretic, despre logica şi fizica stoică.

Scrierile lui Epicur de asemenea s-au pierdut, pînă la trei scrisori autentice şi faimoasele Κύριαι Δόξαι (*Opiniile principale*), toate conservate în Cartea a X-a a *Vieţilor filosofilor* de Diogenes Laertios. Fragmentele lui Epicur şi referatele antice despre filosofia lui sînt adunate în culegerea, care iarăşi poate servi drept model, a lui Hermann Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887. Pe papirusurile descoperite la Herculanum s-au găsit fragmente din operele lui Epicur (spre exemplu din Περὶ φύσεως) şi ale altor epicurieni, mai ales opere ale lui Philodemos din Gadara, şi care au fost publicate în diverse culegeri italiene şi în *Bibliotheca Teubneriana* începînd din 1884. Mai avem şi o scriere a unui epicurian minor, Diogenes din Oinoanda, păstrată pe o inscripţie, cu alte diverse piese epicuriene, publicată pentru prima dată de G. Cousin în *Bulletin de correspondance hellénique*, tome XVI (1892), pp. 1-76 (cf. Heberdey şi Kalinka, *Bull. Corr. Hell.*, t. XXI (1897), pp. 346-443) şi reeditată de William, *Diogenis Oenoandensis fragmenta*, Leipzig, Teubner, 1907.

În ce priveşte pe sceptici, Pyrrhon pare a nu fi scris nimic. De la Timon scepticul avem fragmente din poeziile lui satirice contra filosofilor, editate de Hermann Diels, *Poetarum philosophorum fragmenta*, Berlin, 1901. Din sînul Academiei mijlocii, care se încadrează în direcţia de gîndire sceptică, Arcesilaos pare a nu fi scris nimic, tot la fel Carneade[2], fondatorul Academiei noi. Opera scepticului Enesidem, fondatorul scepticismului nou, este pierdută, deşi de mare valoare. În schimb avem opera unui sceptic minor, medicul Sextus Empiricus, a cărei valoare constă în informaţiile preţioase pe care ni le-a transmis despre filosofii elini, între alţii despre doctrina lui Protagoras, extrase din cartea *Despre nefiinţă* a lui Gorgias, despre teoria cunoaşterii la Heraclit, despre concepţiile filosofice ale lui Enesidem, din lucrările căruia pare a fi reprodus bune părţi. (Vezi *Pyrrhoneioi hypotyposeis*, libri III, şi *Adversus dogmaticos*, libri V (= *Adversus mathematicos*, lib. VII-XI), editate de H. Mutschmann, Leipzig, Teubner, 1912 şi 1914; *Adversus mathematicos*, lib. I-IV editate de Jürgen Mau, Leipzig, Teubner, 1954, însoţite de un *indice* la întreg Sextus Empiricus de K. Janáček.)

Mai avem păstrată opera filosofică a lui Cicero, care e lipsită de o cugetare originală, dar e foarte preţioasă pentru cunoaşterea şcolii megarice, fondată de Euclid, a dialogurilor pierdute ale lui Aristotel, a filosofiei Academiei medii şi noi sceptice, precum şi a Academiei eclectice a lui Philon din Larissa şi a lui Antiochos din Ascalon, profesorul lui Cicero. Mai cunoaştem, prin Cicero, şi stoicismul lui Zenon şi Chrysippos, precum şi bune părţi din epicureism.

Din timpurile care urmează lui Plotin avem păstrate, în parte, scrierile urmaşilor lui: Porphyrios, Iamblichos şi Proclos, cugetători preţioşi prin informaţiile pe care ni le dau despre filosofia anterioară. Porphyrios este editorul *Enneadelor* lui Plotin, ediţie care ni s-a păstrat, pe cînd ediţia medicului Eustochios a operei lui

1. *Poseidonios*, München, 1921, *Kosmos und Sympathie. Neue Untersuchungen über Poseidonios*, München, 1926.
2. Doctrina lui Arcesilaos a fost fixată în scris de elevul acestuia Pythodoros (*Acad. philos. Index Herculanensis*, ed. S. Mekler, p. 74), iar cea a lui Carneade, de discipolul acestuia Clitomah din Cartagina (Diogenes Laertios, IX, 116). Dar şi aceste opere sînt pierdute.

Plotin a pierit, pînă la mici resturi conservate de Eusebiu din Cesarea[1]. Iamblichos, în *Protrepticul* său, ne-a păstrat bune părţi din *Protrepticul* lui Aristotel, care e pierdut[2]. În fine, Proclos a dat comentarii din punct de vedere neoplatonic ale dialogurilor *Republica, Timaios* şi *Cratylos* de Platon[3], un comentariu foarte important la *Parmenide* al lui Platon, dar necomplet[4] şi un extrem de preţios comentariu la Cartea I a *Elementelor lui Euclid*[5], de o importanţă unică pentru istoria şi filosofia matematicilor antice. În fine, peripateticienii au compus preţioase comentarii la tratatele filosofice ale lui Aristotel, începînd cu Alexandros din Aphrodisias (în jurul anului 200 d.H.) şi terminînd cu Simplicios[6], al cărui comentariu despre *Fizica* lui Aristotel este de o valoare inegalabilă ca izvor de informaţie asupra filosofiei presocratice şi a cugetării eline în general. Acest comentariu conţine şi numeroase fragmente din filosofii naturalişti din vechime, citate textual.

Deci fragmentele din operele pierdute ale filosofilor greci citate de autori vechi, oricît de neînsemnate şi reduse ca întindere ar fi, trebuie considerate ca izvoare originale şi directe ale filosofiei eline. În afară de scrierile filosofilor minori pe care le-am citat, mai există şi alţi autori – filosofi, literaţi, oratori, teologi etc. – care citează fragmente sau dau referate despre doctrinele filosofilor elini ale căror opere nu le mai avem. În privinţa fragmentelor, ele intră în categoria izvoarelor originale sau directe, pe cînd referatele ori de unde ar proveni, intră în categoria doxografiilor, a izvoarelor indirecte, de care ne vom ocupa mai tîrziu.

În ce priveşte ştiinţa elină, posedăm ca izvoare directe pentru matematici opera întreagă a lui Euclid[7] şi părţi importante din operele lui Arhimede[8], ale lui Apollonios din Perge[9] şi ale lui Diophantos din Alexandria[10]. Restul, inclusiv *Istoria matematicilor* de peripateticianul Eudemos[11], este pierdut şi trebuie să ne mulţumim cu reconstituiri din fragmente sau din referate. Sursa cea mai preţioasă pe care o avem păstrată este Proclos, *Comentariu la Cartea I a Elementelor lui Euclid*[12]. Să mai citäm şi operele păstrate ale lui Heron din Alexandria şi Pappos, ultimul matematician de seamă grec.

---

1. Paul Henry, *Recherches sur la Préparation Évangélique d'Eusèbe et l'édition perdue des œuvres de Plotin publiée par Eustochius*, Paris, 1935.
2. Giuseppe Lazzati, *L'Aristotele perduto e gli scrittori cristiani*, Milano, 1938.
3. *In Rem publicam Commentaria*, ed. Kroll. vol. I, 1899, vol. II, 1901; *In Timaeum Commentaria*, ed. Diehl, vol. I, 1903, vol. II, 1904, vol. III, 1906; *In Cratylum Commentaria* ed. Pasquali, 1908.
4. Acest comentariu merge pînă la 141 *e*, 7-10 al dialogului. Comentariul complet se termina cu prima ipoteză. În biblioteca cardinalului Nicolaus Cusanus s-a găsit traducerea latină a întregului comentariu, cuprinzînd şi sfîrşitul, care lipseşte în manuscrisele ce redau textul grec. Textul grec a fost tipărit de două ori de V. Cousin, 1828 şi 1864, iar de Stallbaum, de trei ori: 1839, 1841 şi 1848. Pentru traducerea latină a finalului întregii opere, vezi Raymond Klibansky, *Ein Proklos--Fund und seine Bedeutung,* în „Sitzungsberichte der Heidelberger Akad. d. Wiss.", Phil.-hist. Kl., 1929, Abh. 5.
5. *In primum Euclidis Elementorum librum commentarii*, ed. Friedlein, 1873.
6. Comentariile antice greceşti la tratatele lui Aristotel au apărut într-o monumentală ediţie sub auspiciile Academiei de ştiinţe din Berlin (23 de volume apărute). Comentariul lui Simplicios la *Fizica* lui Aristotel este editat de Hermann Diels.
7. *Elementele* lui Euclid, cu *scolii* bogate, sînt editate în text critic şi traducere latină de J.L. Heiberg, 5 vol., Leipzig, 1883-1888. Alte trei volume conţin restul operei lui Euclid.
8. Editate în trei volume, tot de J.L. Heiberg, ed. a II-a, Teubner, 1910-1915.
9. Editate de J.L. Heiberg, 2 vol., Teubner, Leipzig, 1891-1893.
10. Editate de Paul Tannery, 2 vol., Teubner, Leipzig, 1893-1895.
11. Aceasta este un izvor indirect, dar de importanţă primordială. Fragmentele sînt adunate de Spengel. Eudemos a scris *Istoria astronomiei* în şase Cărţi, *Istoria geometriei* în patru Cărţi şi *Istoria aritmeticii*, probabil într-o Carte. Vezi şi ed. F. Wehrli, 1955.
12. Ediţia Friedlein, Teubner, Leipzig, 1873.

Pentru fizică avem resturile conservate din *Opiniile fizicienilor*, în 18 Cărţi, de Theofrast şi *Prescurtarea* lor în două Cărţi[1]. Dar acestea intră în categoria izvoarelor indirecte, de care ne vom ocupa pe larg mai tîrziu.

Pentru ştiinţele naturii ni s-au păstrat tratatele lui Aristotel şi ale lui Theofrast. Cele ale lui Elian[2] şi Pliniu[3] constituie o îngrămădire de informaţii, de multe ori fanteziste, lipsite de sistematizare, astfel încît cu greu se pot încadra în ştiinţele naturii, ele aparţinînd mai curînd literaturii de *mirabilia*, de poveşti minunate.

Cu privire la medicină, avem cele 57 de tratate care constituie aşa-numitul *Corpus Hippocraticum*. Aceste scrieri însă sînt departe de a fi toate de Hipocrate. Dimpotrivă, o parte minimă dintre ele pot revendica paternitatea ilustrului medic din Cos[4]. O bună parte dintre ele sînt de provenienţă cnidiană, şcoala medicală concurentă şi în opoziţie cu cea din Cos, după cum a arătat cu o erudiţie inegalabilă Johann Ilberg[5]. Cu cinci secole mai tîrziu avem păstrată, şi ea în parte, opera gigantică prin dimensiunile şi valoarea ei a medicului Galen[6]. Între aceste două seturi de scrieri medicale se plasează fragmente[7] şi opere de valoare mai modestă[8]. Medicina antică a avut şi un istoric, Menon, elev al lui Aristotel, din opera căruia s-a descoperit la sfîrşitul secolului trecut un excerpt pe un papirus din Egipt, care a fost editat de Hermann Diels[9].

În astronomie, afară de operele unor astronomi minori ca: Autolycos[10], Cleomedes[11], Pseudo-Eratosthenes[12], Firmicus Maternus[13], Geminos[14], Theon din Smyrna[15] şi cîteva comentarii la *Fenomenele (cereşti)* ale lui Aratos[16], nu ni s-au păstrat decît marile opere ale lui Ptolemeu care, oricît de renumit ar fi, este un om de ştiinţă al unei epoci tîrzii, un mare sistematizator, dar nu un creator genial de învăţătură nouă[17]. Ce n-am fi dat să avem marile opere de astronomie ale unui Aristarh din Samos sau ale lui Hiparh![18] Dar această şansă n-a avut-o ştiinţa europeană.

---

1. Vezi Diogenes Laertios, V, 48 şi V, 46.
2. *De natura animalium*, ed. Hercher, Teubner, Leipzig, 1864.
3. *Naturalis historia*, în 37 Cărţi, ed. Jan-Mayhoff, Teubner, Leipzig, 1897-1909.
4. După cercetările noastre (vezi *La méthode hippocratique dans le „Phèdre" de Platon*, Bucureşti, 1941) se pot considera cu aproximaţie ca autentice, de Hipocrate, următoarele tratate din *Corpus: Epidemiile* I şi III, *Pronosticul, Aforismele, Despre dietă în bolile acute* I, *Despre plăgile capului, Despre fracturi, Despre articulaţii*, ultimele trei fiind tratate chirurgicale. Aceasta ca o primă aproximaţie. Numărul învăţăturilor hipocratice din *Corpus* este mult mai mare.
5. *Die Ärzteschule von Knidos*, în „Berichte üb. die Verh. d. sächs. Akad. d. Wiss.", Phil.-hist. Kl., 76 (1924), fasc. 3, Leipzig, 1925.
6. Operele lui complete sînt editate de Kühn, 20 volume, Leipzig, 1821-1823. Noua ediţie critică în *Corpus medicorum Graecorum*, Leipzig, Teubner, începută, dar nu terminată.
7. Vezi, spre exemplu, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, editate de M. Wellmann, Berlin, 1901.
8. Mai avem operele lui Rufos, Soranos, Oribazios şi alţii (parte apărute în *CMG*).
9. *Anonymi Londinensis Iatrica (Supplem. Aristotelicum*, III, 1 la *Commentaria in Aristotelem Graeca,* 23 vol., editate de Academia din Berlin), ed. H. Diels, Berlin, 1893.
10. *De sphaera quae movetur liber.* – *De ortibus et occasibus libri duo*, ed. Hultsch, 1885.
11. *De motu circulari corporum caelestium*, ed. Ziegler, 1891.
12. *Catasterismi*, ed. Olivieri, 1897.
13. *Matheseos libri VIII*, ed. Kroll-Skutsch-Ziegler, 2 vol., 1897-1913.
14. *Elementa astronomiae*, ed. Manitius, 1898.
15. *Expositio rerum mathematicarum ad legendum Platonem utilium*, ed. Hiller, 1878. Toate operele citate în notele 12-17 sînt editate la Teubner, Leipzig.
16. Hipparchi *In Arati et Eudoxi phaenomena commentariorum libri III*, ed. Manitius, 1894; Avieni *Aratea*, ed. Breysig, 1882; Manilii *Astronomica*, ed. van Wageningen, 1915; Germanici Caesaris *Aratea*, ed. Breysig^2, 1899 (toate editate la Teubner, Leipzig); Cicéron, *Les Aratea*, ed. Buesco, 1941.
17. Operele lui Ptolemeu au fost publicate în ediţie critică de J.L. Heiberg, Leipzig, Teubner.
18. De la aceştia doi, cei mai de seamă astronomi greci, nu avem decît cîte o operă din tinereţe de la fiecare, în care nu se spune nimic despre marile lor descoperiri:

La fel stau lucrurile pentru geografie. Operele mari ale unui Eratostene, Poseidonios, Hiparh sînt pierdute pînă la mici fragmente, în timp ce s-au păstrat scrierile copioase ale unui Strabon şi Ptolemeu, care, oricît de valoroase ar fi, sînt totuşi compilaţii, fără caracter creator de doctrină nouă sau dătător de cunoştinţe noi.

II. Izvoarele indirecte ale filosofiei greceşti

Despre doctrinele şi concepţiile filosofilor elini ale căror scrieri s-au pierdut pînă la fragmente mai mult sau mai puţin extinse avem informaţii de a doua mînă, prin ceea ce alţi autori antici a căror operă ni s-a conservat au scris despre ele. Acestea sînt izvoarele indirecte ale filosofiei şi ştiinţei eline.

După natura lor, aceste informaţii sînt conform clasificării noastre, care de altfel este relativă, cam de unsprezece feluri: 1) *doxografiile*, care ne dau expuneri despre opiniile filosofilor în diferite materii; 2) *biografiile*, care descriu împrejurările exterioare ale vieţilor filosofilor; 3) *succesiunile* filosofilor, scrieri care se ocupă de modul cum s-au succedat filosofii în timp, fixînd raporturile dintre ei, ca profesori şi discipoli; 4) *sectele* filosofice, o serie de lucrări care cercetează şcolile de filosofie şi pe reprezentanţii lor luaţi individual; 5) *cronologiile*, care se ocupă de datele istorice, de timpul cînd a trăit fiecare filosof; 6) listele de *omonimi*, scrieri care cercetează biografiile diverşilor autori luaţi pe grupe după asemănarea numelui; 7) *testamentele* filosofilor, pe care le aşezăm între izvoarele indirecte întrucît, deşi au un text autentic dat de testator, nu privesc direct doctrina filosofului, ci ne dau informaţii despre viaţa şi caracterul filosofului; 8) *scrisorile* filosofilor, pe care le aşezăm printre izvoarele indirecte întrucît marea lor majoritate sînt apocrife şi nu ne dau informaţii despre doctrina filosofilor decît indirect, prin efortul făcut de falsificator ca să respecte doctrina autentică a filosofului, pe care el o cunoştea uneori din documente pe care noi astăzi nu le mai avem; 9) *cataloagele cu titlurile scrierilor filosofilor*. În lipsa operelor celor mai mulţi dintre filosofi, listele acestea, care consemnează titlurile operelor lor ce s-au pierdut, sînt de o mare valoare pentru a vedea ce domenii de studii au cercetat aceşti gînditori; 10) *referate fără caracter doxografic*, în care se urmăresc alte intenţii decît de a da o expunere pur doxografică. Astfel, unele dintre ele au intenţia de a combate, altele de a susţine propriile lor afirmaţii prin reproducerea opiniilor altora. Ceea ce interesează aici e faptul că aceste referate nu se alimentează de la marele curent doxografic pornit de la Theofrast; 11) *imitaţiile*, care, fără să se prezinte sub numele autorului imitat, reproduc stilul şi concepţiile acestuia despre lucruri.

În orice caz, noi nu socotim că aceste clasificări au un caracter absolut. Am văzut că la unele categorii de izvoare se pune problema dacă nu trebuie considerate ca izvoare directe. Mai departe, nu trebuie să ne închipuim că o lucrare care poartă titlul uneia dintre rubrici nu face incursiuni în domeniul celorlalte. Astfel, lucrări doxografice pot da şi date biografice despre autorul pe care-l tratează. Lucrările de biografii, succesiuni, secte şi cronologii fac mereu incursiuni în domeniile vecine, ba chiar dau şi doxografii, pe lîngă biografii, succesiuni, secte şi cronologii. Lucrările despre autorii omonimi dau, desigur, biografii, doxografii, cronologii, listele de opere etc. Deci acest caracter compozit al operelor pe care le studiem într-o rubrică să nu-l pierdem niciodată din vedere, titlul provenind din preocuparea predominantă a scrierii, dar neexcluzînd prezenţa celorlalte categorii de informaţii despre filosofi.

---

sistemul heliocentric al lui Aristarh şi precesiunea echinoxurilor a lui Hiparh. Tratatul mic păstrat de la Aristarh poartă titlul: Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης, ediţie critică şi comentată de Th. Heath, Oxford, 1913. Pentru titlul tratatului rămas de la Hiparh, vezi începutul notei 16 de mai sus.

1. Doxografiile

Acestea sînt lucrări în care se fixează *opiniile* filosofilor asupra diferitelor probleme filosofice. Cuvîntul vine de la δόξα, care înseamnă „opinie", „părere". Δοξάζειν înseamnă „a fi de părere", „a opina". Alt cuvînt tehnic pentru acelaşi lucru este τὰ ἀρέσκοντα, „părerile care sînt pe placul unui filosof", tradus în latineşte cu *placita*. Un tratat despre opiniile filosofilor, de care ne vom ocupa mai tîrziu, transmis sub numele lui Plutarh, poartă titulatura în latină *De placitis philosophorum*[1], dată de filologii moderni care le-au editat sau s-au ocupat de ele.

Desigur, din timpurile cele mai vechi, cugetătorii şi-au opus concepţiile pe care le împărtăşesc celor ale predecesorilor lor. Dar acest lucru se întîmplă sub formă ironică, biciuitoare. De o redare obiectivă a părerilor adversarilor şi predecesorilor lor nu poate fi vorba în timpurile eroice ale cugetării eline, la începuturile ei. Deşi nu avem decît fragmente, crîmpeie din operele lor, totuşi acest lucru e evident din frînturile ce ni s-au păstrat.

Astfel, Xenofanes batjocoreşte credinţa lui Pitagora în metempsihoză, în fragmentul 7 (Diels-Kranz): Pitagora, întîlnind pe cineva care bătea un cîine, îi spuse: „Nu-l mai bate! Căci, auzindu-l zbierînd, am recunoscut sufletul unui prieten." Şi Heraclit atacă cu vehemenţă pe predecesorii săi: pe Homer, pe Hesiod, pe Xenofanes, pe Hecateu, pe Arhiloh şi pe Pitagora (fragm. 40, 42, 56, 105, 106, 129, Diels-Kranz). Pe Thales, Anaximandru şi Anaximene nu-i ironizează Heraclit. Pe ceilalţi îi acuză de *polymathie*, de erudiţie goală, de acumulare de cunoştinţe nefolositoare şi neorînduite, ba chiar dăunătoare prin inutilitatea lor. De o expunere nepărtinitoare a părerilor adversarilor săi, pentru a le combate după aceea nu este vorba la Heraclit. Şi Parmenide pare a angaja o polemică împotriva lui Heraclit, fără a-i cita măcar numele[2]. Cum era dusă polemica împotriva adversarilor la sofişti nu ştim, deoarece scrierile lor s-au pierdut.

Dar la Platon avem din cînd în cînd expuneri reuşite ale părerilor cugetătorilor dinaintea lui, fie spre a-i combate, ca în cazul faimosului text din dialogul *Phaidon* (97 *b*), în care expune fizica lui Anaxagora, fie pentru a-şi sprijini propriile sale concepţii sau a determina atitudinea predecesorilor săi unii faţă de alţii, ca în cunoscutul pasaj din dialogul *Sofistul*, 242 *cd*. La Platon însă, asemenea expuneri sînt sporadice.

Aristotel este acela care a făcut expuneri continue şi mai ample ale părerilor înaintaşilor săi cu privire la o problemă care-l preocupă. Astfel, avem la filosoful din Stagira adevărate schiţe de istorie a filosofiei dinaintea lui, ca aceea de la începutul *Metafizicii* sau cea din Cartea I a *Fizicii* lui, cap. 2 şi urm. Dar Aristotel face aceste incursiuni în domeniul istoriei cugetării anterioare lui, ca să zicem aşa, cu un scop personal. El vrea să arate că filosofia dinaintea lui, chiar prin erorile ei, tinde spre sistemul lui Aristotel, care se relevează ca realizarea şi concilierea aspectelor contradictorii ale sistemelor care l-au precedat.

Dar un prim început de istorie a filosofiei, constînd în fixarea şi catalogarea concepţiilor fiecărui cugetător cu privire la o anumită problemă, expunere însă seacă şi schematică, întîlnim doar la Theofrast din Eresos, discipol al lui Aristotel şi scolarh al *Lyceului* fondat de acesta.

Totuşi, opera doxografică a lui Theofrast pare a se baza pe o veche tradiţie a *Lyceului* lui Aristotel. Un pasaj din *Topica* lui Aristotel ne dă lămuriri interesante în privinţa aceasta[3]: „Trebuie să se extragă din teoriile expuse în scris şi să se

1. Titlul grecesc este: Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων βιβλία ε΄.
2. Vezi lucrarea noastră *Étude de philosophie présocratique*, II, Paris, 1935, pp. 78 şi urm.
3. Acest text ne-a fost semnalat verbal de H. Marguerite, profesor la École des Hautes Études, Section des sc. historiques et philologiques. Iată şi textul grec, Aristotel, *Topica*, A, 14, 105 *b* 12: ἐκλέγειν δὲ χρὴ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων λόγων, τὰς δὲ διαγροφὰς ποιεῖσθαι περὶ ἑκάστου γένους ὑποτιθέντας χωρίς, οἷον περὶ ἀγαθοῦ ἢ περὶ ζῴου καὶ περὶ ἀγαθοῦ παντός, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ τί ἐστιν. παρασημαίνεσθαι δὲ καὶ τὰς ἑκάστων δόξας, οἷον ὅτι Ἐμπεδοκλῆς τέτταρα ἔφησε τῶν σωμάτων στοιχεῖα εἶναι. θείη γὰρ ἄν τις τὸ ὑπό τινος εἰρημένος ἔνδοξον.

compună tablouri (διαγραφάς)[1] cu privire la fiecare gen de probleme şi să se aşeze separat, ca, spre exemplu, despre bine, sau despre animal, sau despre orice bine, începînd cu esenţa fiecărui lucru. Trebuie semnalat pe deasupra şi opinia fiecăruia, ca, spre exemplu: Empedocle a afirmat că elementele corporale sînt în număr de patru. Se poate adăuga şi ceea ce s-a afirmat mai de seamă de vreun autor."

Vedem deci că Aristotel, în textul citat din *Topica*, preconizează o tratare a diferitelor probleme filosofice pe rubrici separate, consemnîndu-se şi părerea fiecărui filosof în parte. Deci Theofrast, în opera sa doxografică, se află pe linia tradiţiei inaugurate în şcoala sa de Aristotel însuşi. Cercetarea tradiţiei şi filiaţiei doxografilor a dat-o savantul german Hermann Diels, în lucrarea sa *Doxographi Graeci. Collegit, recensuit, prolegomenis indicibusque instruxit*, Hermannus Diels, Berolini, 1879. *Placitorum scriptores insunt*: Aëtii *De Platicitis reliquiae* (Plutarchi *Epitome*, Stobaei *Excerpta*), Arii Didymi *Epitomes fragmenta physica*, Theophrasti *Physicorum opinionum, de sensibus fragmenta*, Ciceronis *Ex libro I de deorum natura*, Philodemi *Ex libro I de pietate*, Hippolyti *Philosophumena*, Plutarchi *Stromateon fragmenta*, Epiphanii *Varia excerpta*, Galeni *Historia philosopha*, Hermiae *Irrisio gentilium philosophorum*, lucrare valoroasă, în care profunzimea vederilor, cercetarea ansamblurilor şi a legăturilor de filiaţie merg mînă în mînă cu o vastă erudiţie. În prolegomenele (pp. 1-263) operei, Diels arată că toată literatura doxografică a elinilor provine, în ultimă analiză, pe diferite căi pe care el le clarifică, din faimoasa operă doxografică a lui Theofrast.

Catalogul scrierilor lui Theofrast, pe care ni l-a conservat Diogenes Laertios (V, 42-50), se compune, după cum a remarcat Hermann Usener[2] din patru cataloage reunite, dintre care primele două sînt orînduite în ordine alfabetică şi conţin marea masă a operelor celor mai importante ale lui Theofrast. Celelalte două cataloage, care conţin opere mai mici, de mai puţină valoare, unele chiar neautentice, sînt aşezate fără o sistemă vizibilă. Acest catalog al lui Diogenes Laertios a fost considerat ca fiind o combinaţie a celor date de Hermip şi de Andronicos din Rhodos. Ipoteza prezentată de O. Regenbogen[3] ni se pare plauzibilă: primele două cataloage mari ar proveni din două aucţiuni, la care s-au adăugat apoi alte achiziţii mai mărunte, consemnate în ultimele două cataloage. Regenbogen se gîndeşte la o catalogare a bibliotecii din Alexandria, unde operele lui Theofrast ar fi fost aşezate în ordinea achiziţionării scrierilor acestuia. Altfel nu se explică punerea cataloagelor unul după altul şi nici ordinea alfabetică la un Hermip[4] sau Andronicos. În aceste cataloage, unele titluri apar de două ori, sub o formă puţin modificată; alteori, părţi ale unor opere mai mari sînt citate cu titlu separat, ca o scriere independentă.

Astfel, în partea care ne interesează aici, scrierea Περὶ φυσικῶν (*Despre fizicieni*)[5] din primul catalog (Diogenes Laertios, V, 46), în 18 Cărţi, este identică cu Φυσικῶν δόξαι (*Opiniile fizicienilor*[5]), în 16 Cărţi, din al doilea catalog (Diogenes Laertios, V, 48). Iar scrierea imediat următoare din primul catalog, Περὶ φυσικῶν ἐπιτομή, în două Cărţi, apare sub titlul Φυσικῶν ἐπιτομή, într-o Carte, în al doilea catalog[6]. În primul catalog mai apare lucrarea Πρὸς τοὺς φυσικούς

1. Traducerea lui Bailly cu „description" nu ne satisface.
2. *Analecta Theophrastea*, Bonn, 1858, pp. 1-24.
3. În Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie...*, *s.v. Theophrastos*, Suplement--Band VII, 1940, col. 1369.
4. Afară numai dacă presupunem că Hermip a copiat lista sa a operelor lui Theofrast după catalogul bibliotecii din Alexandria.
5. Acestea sînt şi traducerile pe care le dă P. Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*[2], 1930, p. 19.
6. Cu modul de a cita al lui Diogenes, care scrie numărul Cărţilor de la 1 pînă la cifra respectivă: 1, 2, 3, 4 ... 18, spre exemplu, nu poate fi vorba de o eroare de copist a manuscriselor. Se vede că numărul Cărţilor nu era perfect fixat în antichitate şi diferea de la o ediţie la alta, poate după dimensiunile rulourilor de pergament sau de papirus întrebuinţate. În cazul nostru am avea, poate, de-a face cu dublete ale

(*Contra fizicienilor*), într-o Carte. În schimb, lucrarea care ni s-a păstrat şi care în manuscrise poartă titlul de Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν nu se află menţionată sub acest titlu în cataloage. Este oare vorba de o carte ţinînd de Φυσικῶν δόξαι? Ipoteza e plauzibilă şi a fost acceptată de Hermann Diels. Dar avînd în vedere extinderea foarte mare a polemicii împotriva teoriilor expuse în Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν [1], ne putem gîndi la o identificare cu Πρὸς τοὺς φυσικούς din catalogul lui Diogenes Laertios (V, 46) ca o eventualitate posibilă[2]. Determinarea dacă tratatul *De sensibus et sensibilibus* făcea parte sau nu din marea operă doxografică a lui Theofrast Φυσικῶν δόξαι este de mare importanţă. În caz afirmativ am avea un text de oarecare dimensiuni din marea lucrare a filosofului nostru, aproape o Carte întreagă, şi am putea să ne facem o idee despre conţinutul şi modul de tratare din opera sa doxografică fundamentală. Tratatul *Contra fizicienilor*, într-o Carte, este menţionat după *Despre fizicieni*, în 18 Cărţi, în primul catalog al lui Diogenes Laertios, pe cînd în al doilea catalog lucrarea identică cu aceasta din urmă, purtînd titlul *Opiniile fizicienilor*, avea 16 Cărţi. Deci s-ar putea emite ipoteza că tratatul *Contra fizicienilor* şi eventual *De sensibus et sensibilibus*, care ar fi deosebit de precedentul, ar constitui ultimele două Cărţi detaşate – şi devenite independente – din marea lucrare doxografică a lui Theofrast în 18 Cărţi. În cazul acesta s-ar putea lua tratatul *De sensibus* ca un specimen al modului de expunere al lui Theofrast în marea sa lucrare doxografică. Dar, fireşte, toate acestea nu sînt decît ipoteze.

În lucrarea *Despre senzaţie şi lucrurile sensibile*, după o expunere în general a opiniilor (αἱ καθόλου δόξαι), Theofrast dă o expunere detaliată (κατὰ μέρος) cu privire la fiecare dintre ele (περὶ ἑκάστης)[3]. Acest fel de a trata se găseşte şi în doxografia foarte bine compusă pe care Diogenes Laertios o dă pentru Heraclit (Diogenes Laertios, IX, 7: ἐδόκει δὲ αὐτῷ (sc. Ἡρακλείτῳ) καθολικῶς μὲν τάδε şi IX, 8: καὶ τὰ μὲν ἐπὶ μέρους δὲ αὐτῷ ὧδε ἔχει τῶν δογμάτων [4]).

De altfel, şi Aristotel cunoaşte problematica aceasta. În *Topica* [5], el spune: „Cu privire la probleme, unele sînt generale, iar altele particulare: generale, ca, de exemplu, orice plăcere e bună sau nici o plăcere nu e bună; particulare, ca, spre exemplu, există unele plăceri care sînt bune sau există unele plăceri care nu sînt bune." Expresiile τὰ καθόλου şi τὰ ἐπὶ μέρους revin şi aici.

În stabilirea filiaţiei ulterioare a doxografiei lui Theofrast, Hermann Diels a făcut o mare descoperire. El a constatat o concordanţă literală pe o scară foarte întinsă între *De placita philosophorum* a lui Pseudo-Plutarchos şi *Eclogai* ale lui Stobaios. Între aceste două opere, textul mai complet e cel al lui Pseudo--Plutarchos, pe cînd unele pasaje de la acesta lipsesc la Stobaios. Deci aceşti doi autori par a fi copiat pe un autor anterior, al cărui nume l-a descoperit într-un text

---

bibliotecii şi, ca atare, au fost consemnate de două ori în catalogul reprodus de Diogenes Laertios. În ce priveşte scrierile Περὶ φυσικῶν ἱστοριῶν în zece Cărţi şi Περὶ φυσικῶν αἰτιῶν în opt Cărţi, desigur lectura manuscriselor este greşită şi trebuie citit φυτικῶν în loc de φυσικῶν, după cum s-a recunoscut de mult (vezi P. Tannery, *Op. laud.*, p. 20, notă). În schimb, *Historia plantarum* ni s-a păstrat în nouă Cărţi (incomplet) şi *De causis plantarum* în şase Cărţi (incomplet).

1. Tratatul începe cu δὲ, ceea ce dovedeşte că nu e un început propriu-zis.
2. Pe de altă parte, însă, tratatul *De sensibus* are dimensiunile unei Cărţi şi nu-l putem considera ca un fragment din tratatul *Contra fizicienilor*, care, după catalogul lui Diogenes Laertios era într-o singură Carte.
3. Theofrast, *De sensibus*, §2: καθόλου μὲν οὖν περὶ αἰσθήσεως αὗται παραδίδονται δόξαι. Περὶ ἑκάστης δὲ τῶν κατὰ μέρος οἱ μὲν ἄλλοι σχεδὸν ἀπολείπουσιν. Ἐμπεδοκλῆς δὲ πειρᾶται καὶ ταύτας ἀνάγειν εἰς τὴν ὁμοιότητα.
4. Ne vom ocupa de acest fel de a prezenta doxografiile de către Diogenes Laertios, în partea finală a lucrării noastre, unde vom combate o teorie a lui Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 168, în această privinţă.
5. *Topica*, B 1, 108 *b* 34.

al lui Theodoretos, *De Graecarum affectionum curatio*[1]. Acesta este Aëtios. În chipul acesta, numele lui Pseudo-Plutarchos şi al lui Stobaios au fost eliminate din literatura doxografică şi în locul lor se citează *Placitele* lui Aëtios, graţie descoperirii lui Diels, care a editat şi textul *Placitelor* lui Aëtios în textul paralel al lui Pseudo-Plutarchos şi al lui Stobaios, puse pe două coloane[2].

Ba mai mult, bazîndu-se pe Censorin, care copiază pe Varro, acesta din urmă neputînd reproduce pe Aëtios, care îi e posterior ca dată, Diels trage concluzia stringentă că a existat un autor al unor *Vetusta placita*, al cărui nume nu se poate determina, autor care a scris prin mijlocul veacului I î.H. şi a fost întrebuinţat atît de Varro, cît şi de Aëtios. Autorul acestor *Vetusta placita* pare a fi fost un sectator al lui Poseidonios[3]. Titlurile capitolelor scrierii sale doxografice sînt date de Diels (*Doxogr. Gr.*, pp. 181 şi urm.) şi le reproducem şi noi din cauza importanţei lor, deoarece ne relevă ordinea problemelor tratate în asemenea compendii doxografice:

I. Despre principii (Περὶ ἀρχῶν), cu paragrafele: despre principii, despre divinitate, despre zeităţi şi eroi, despre materie, despre formă, despre cauze, despre corpuri, despre diviziunea corpurilor, despre elementele cele mai mici, despre figuri, despre culori, despre amestec şi combinaţie, despre vid, despre spaţiu, despre loc, despre timp, despre natura timpului, despre mişcare, despre naştere şi pieire, despre necesitate, despre natura necesităţii, despre destin, despre natura destinului, despre întîmplare, despre natură.

II. Despre univers (Περὶ κόσμου), cu paragrafele: despre univers, despre cer, despre stele, despre soare, despre lună.

III. Despre meteori (Περὶ μεταρσίων), cu paragrafele: despre calea laptelui, despre comete etc., despre tunete etc., despre nori etc., despre curcubeu, despre vînturi, despre iarnă şi vară.

IV. Despre pămînt (Περὶ γῆς), cu paragrafele: despre pămînt, despre mare, despre revărsarea Nilului.

V. Despre suflet (Περὶ ψυχῆς), cu paragrafele: despre suflet, despre senzaţii şi lucrurile sensibile, despre văz etc., despre auz, despre miros, despre gust, despre voce, despre respiraţie, despre pasiuni, despre mantică, cum se produc visurile.

VI. Despre corp (Περὶ σώματος), cu paragrafele: despre sămînţă, despre concepţie, cum se naşte masculul şi cum femela, cum se produc monştrii, de ce femeia ce se împreună adesea nu concepe copii, cum se nasc gemenii şi trei copii deodată, de unde se produc asemănările cu părinţii şi cu străbunii, cum se nasc copiii asemănători cu străinii şi nu cu părinţii, cum devin sterile femeile şi impotenţi bărbaţii, de ce catîrii sînt sterili, dacă embrionul este o vietate etc., despre animale, din ce părţi se compune fiecare din organele noastre sexuale, cînd începe să fie omul complet, cum cresc plantele şi dacă sînt vietăţi, despre hrană, despre poftă la animale, despre somn şi moarte, cum se naşte febra, despre sănătate, boală şi bătrîneţe.

Autorul care a compus aşa-numitele *Vetusta placita* a completat doxografiile pînă la timpul său, incluzînd în ele pe Poseidonios şi pe Asclepiade, pe cînd Theofrast mergea cu opiniile numai pînă la Platon. Acest autor pare a fi folosit şi nişte *Placite medicale*. De *Vetusta placita* a făcut uz şi Enesidem scepticul, care a fost utilizat, prin intermediul unui medic sceptic, de Soranos, care, la rîndul său, a fost pus la contribuţie de Tertulian în *De anima*. Pseudo-Plutarchos a fost întrebuinţat de Atenagora, de Achilles (numit în mod greşit Tatios) în Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ φαινόμενα, de Pseudo-Justinus în *Cohortatio ad gentiles*, întrebuinţat la rîndul său de Hermias în *Gentilium philosophorum irrisio*, de Pseudo-Galenos în *Philosophos historia*, de Cyrillos, de Laurentius Lydus, de Michael Psellos, de

1. IV, 31, p. 109, 1, ed. Raeder: ...ἀναγνώτω μὲν Ἀετίου τὴν Περὶ ἀρεσκόντων ξυναγωγήν, ἀναγνώτω δὲ Πλουτάρχου τὴν Περὶ τῶν τοῖς φιλοσόφοις δοξάντων ἐπιτομήν. Cf. *ibidem*, II, 95, p. 62, 5 şi V, 16, p. 126, 22.
2. *Doxogr. Gr.*, pp. 267-444.
3. P. Wendland, *Eine doxographische Quelle Philos*, în „Sitzungsberichte Berl. Akad. d. Wiss.", 1897, pp. 1074-1079.

Eusebios în *Praeparatio evangelica*. Eusebios a fost întrebuinţat în parte de Theodoretos, care cunoaşte pe Aëtios şi direct. Pseudo-Plutarchos a fost tradus în arabă de Qosta ibn Lûqâ, care a fost excerptat de Muhammed ibn Ishâq în *Kitâb al-Fihrist* şi, în fine, a mai fost întrebuinţat de Shahrastâni în tratatul său *Despre religii şi şcolile de filosofi*. De Varro mai uzează, în afară de Censorinus, Lactantius, *De opificio mundi*, comentatorul lui Lucanus, Isidoros (în Suetoniu) şi Philargyros, *Ad Vergilium*, Vitruvius. Enesidem mai e sursă doxografică pentru Sextus Empiricus. Aëtios mai face uz, în pasaje puţin numeroase, de o sursă doxografică mai slabă, provenind de la vreun biograf.

De la Theofrast, Φυσικῶν δόξαι, ne-a păstrat fragmente Simplicios în *Comentariul la Fizica lui Aristotel*, Cartea I, parte direct, parte prin intermediul lui Alexandros din Aphrodisias.

Dintr-o nouă comparaţie între *Eclogele* lui Stobaios şi Eusebios, *Praep. evang.*, Diels ajunge la descoperirea unui nou doxograf, Areios Didymos, autorul unei Ἐπιτομή de opinii (citat de Stobaios, *Eclog.*, II, 276, repetat în *Florileg.*, 103, 28 ; vezi şi Eusebios, *Praep. evang.*, XI, 23), care a făcut uz de o Ἐπιτομή stoică[1]. Pe Areios l-au întrebuinţat Albinos (Diels dă încă numele Alcinous, care a fost corectat de Freudenthal în Albinos), *Epitomê Plat. dogm.*, cap. 12, şi Priscianus Lydus, *Quaestiones ad Chosroëm regem*, p. 553, Plotin, ed. Didot.

De o Ἐπιτομή stoică uzează Cicero, *De natura deorum*, I, 10, 25-15, 41, şi Philodemos, *De pietate*.

Pe un oarecare Heracleon gramaticul, care depinde de Theofrast prin intermediul unui compendiu de alegorii homerice, îl întrebuinţează Sextus Empiricus, Pseudo-Galenos, Probus şi Pseudo-Clemens, *Recognitiones*. O foarte bună sursă teofrastică întrebuinţează Hippolytos, *Refutationes omnium haeresium*, şi Diogenes Laertios, care mai depind amîndoi şi de o sursă doxografică inferioară transmisă de la Theofrast printr-un compendiu biografic. În fine, Stobaios mai uzează de un izvor doxografic care purcede de la Theofrast prin intermediul unui compendiu de alegorii homerice care este întrebuinţat şi de Pseudo-Plutarchos, *Vita Homeri*, şi de un oarecare Heraclit, *Allegoriae Homericae*, opere ce ni s-au păstrat. Stobaios mai cunoaşte direct pe Philolaos, περὶ ψυχῆς, pe Aristaios şi pe Okellos.

Dăm alăturat tabloul încîlcit al dependinţelor doxografice, după opera lui Hermann Diels *Doxographi Graeci*, cu mici adaosuri sau modificări, tablou care, oricît de încurcat ar fi, e prea puţin complicat faţă de realitatea însăşi. Afară de cazuri speciale, cum e acela al lui Pseudo-Plutarchos, trebuie să ne ferim de a simplifica munca intelectuală a autorilor de doxografii, reducînd-o la o simplă operaţie mecanică de copiere a unui autor sau doi, afară numai dacă avem probe evidente despre acest lucru. În această greşeală de simplificare prea mare n-a căzut Hermann Diels. În schimb, a comis această eroare filologul german Hermann Usener cu privire la Diogenes Laertios, de care ne vom ocupa mai tîrziu. În orice caz, tabloul nostru introduce o oarecare ordine în stabilirea dependenţelor principale ale autorilor de doxografii. Totuşi, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că la cei mai mulţi dintre ei avem de-a face cu eruditi care au citit mai mult decît ar reieşi din schema datâ de noi, care nu fixează decît liniile generale ale succesiunilor de doxografi.

Primul descoperitor. Ca o subdiviziune a doxografiilor mai menţionăm referatele despre descoperiri sau, mai bine-zis, despre primul descoperitor al unui fapt sau adevăr sau al unei inovaţii oarecare, foarte bine studiate de F. Leo, *Die Griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901, pp. 46 şi urm., sub denumirea de εὑρήματα.

Aceasta este o rubrică generală a biografiilor şi nu se mărgineşte numai la vieţile filosofilor. O găsim şi la poeţii tragici, la retori etc. Pe noi ne interesează aici, fireşte, rubrica privitoare la filosofi. Iarăşi trebuie să recurgem la Diogenes Laertios VIII, 57: După Aristotel, Empedocle *primul* ar fi descoperit retorica şi

1. Vezi Ioannes ab Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, I, pp. XL şi urm.

Zenon (din Elea) dialectica; *Prooem.*, 12: Pitagora, *primul*, după Heracleides din Pont, ar fi dat numele de filosofie; VIII, 10: După Timaios, Pitagora, *primul,* ar fi spus: κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Straton ar fi scris o lucrare *Despre descoperiri* (Περὶ εὑρημάτων, Clemens Alex., *Stromata*, I, 14, 61; cf. şi Diogenes Laertios în lista operelor lui Straton, V, 60, εὑρημάτων ἔλεγχοι δύο). Diogenes Laertios, II, 17: Archelaos, *primul*, ar fi afirmat că lovirea aerului este cauza sunetului; VII, 39: Zenon ar fi divizat, *primul*, filosofia în trei părţi: logica, fizica, etica; VII, 108: Zenon, *primul*, ar fi creat termenul de „datorie", τὸ καθῆκον (*officium*). Acelaşi lucru, VII, 25. Xenofanes (IX, 19) ar fi spus *primul* că tot ce se naşte e supus pieirii; IX, 20: Sotion afirmă că Xenofanes ar fi spus, *primul*, că lucrurile sînt incomprehensibile (ἀκατάληπτα), πλανώμενος adaugă Diogenes sau izvorul său; IX, 21: Parmenide, *primul,* ar fi declarat că pămîntul are formă sferică şi că se află în mijlocul universului; IX, 30: Leucip, *primul,* ar fi statuat atomii ca principii ale lucrurilor etc.

Afirmaţii cu privire la primul descoperitor se întîlnesc şi în afara cadrului doxografiilor, la autori de succesiuni ale filosofilor. Astfel, la Diogenes Laertios, VI 13, este citat Neanthes ca autoritate, şi în IX, 20 este citat Sotion.

Tradiţia acestor prime descoperiri se urcă pînă la Theofrast, după cum a arătat F. Leo (p. 47), prin comparaţia lui Diogenes Laertios cu Hippolytos şi cu Simplicios. Anaximandru ar fi dat, *primul*, denumirea de „principiu" (ἀρχή): Diogenes Laertios, II, 1, Hippolytos (*Doxogr.*, p. 559, 20), Simplicios (*Doxogr. Gr.*, p. 476, 5). Anaxagora ar fi pus, *primul*, raţiunea (νοῦς) deasupra materiei: Diogenes Laertios, II, 6, Cicero, *De nat. deor.*, I, 11, 26, Simplicios (*Doxogr. Gr.*, p. 478, 18). Parmenide, *primul*, ar fi spus că pămîntul este rotund: Diogenes Laertios, IX, 21; cf. VIII, 48 despre Pitagora. În Diogenes Laertios, I, 24, despre Thales, cuvîntul πρῶτος revine de cinci ori în şir.

Această tradiţie merge departe, pînă la scrierea lui Aristotel cu titlul Τεχνῶν συναγωγή, în două Cărţi, citată în catalogul scrierilor lui (Diogenes Laertios, V, 24). Astfel vedem că acest gen literar al biografiei îşi are obîrşia în şcoala peripatetică.

Maxime sau sentinţe ale filosofilor

În *Vieţile filosofilor* se găsesc transcrise o serie de maxime sau sentinţe (ἀποφθέγματα) care sînt atribuite filosofilor. Dacă ele ar fi originale, atunci literatura aceasta de *maxime* s-ar îngloba în capitolul surselor directe ale filosofiei. Dar majoritatea lor, fără îndoială, sînt apocrife. Ele sînt creaţii menite să ne prezinte aspecte tipice ale personalităţii cugetătorului, la fel ca anecdotele de care sînt pline biografiile oamenilor mari greci. Poate că *apoftegmele* cinicilor, ale lui Diogene din Sinope în special, au ceva deosebit şi unele dintre ele ar putea fi autentice. Dar şi aici, la ele, o despărţire a celor autentice de cele neautentice nu este cu putinţă.

Aceste maxime se pot separa în două categorii: unele dintre el sînt *sentinţe* rostite cu ocazia unei întîmplări din viaţa lor, o întîlnire cu un personaj politic de seamă sau vreun alt filosof. Altele au un caracter general, sînt maxime cu caracter filosofic general, şi acestea ar fi izvoare directe ale concepţiilor despre lume şi despre viaţă ale filosofilor respectivi. Din nenorocire însă, ele nu par a fi autentice şi atunci nu le putem plasa decît printre izvoarele indirecte, eventual printre *Imitaţii*, de care ne vom ocupa mai departe.

2. Biografiile. Succesiunile filosofilor şi sectele filosofice

În general, în categoriile de izvoare indirecte pe care le-am stabilit e foarte greu de atribuit scrierile respective unei singure categorii, deoarece multe dintre acestea ne dau informaţii care cuprind mai multe specii de izvoare. Astfel, Diogenes Laertios, după cum vom vedea mai tîrziu, le cuprinde pe toate, afară poate de ultima: *Imitaţiile*. În special e greu de separat scrierile biografice de

cele ce se ocupă de succesiunea şi de sectele filosofilor. De aceea tratăm aceste trei specii de izvoare indirecte la un loc.

Trebuie să spunem din capul locului că aceste izvoare nu şi-au găsit un cercetător care să le claseze în modul cum a făcut aceasta Hermann Diels pentru literatura doxografică. Poate că acest lucru nu e posibil sau, în orice caz, e foarte anevoios, întrucît operele biografice şi cele privind succesiunile şi sectele filosofilor sînt în întregime pierdute şi sîntem reduşi la informaţiile păstrate aproape în mod exclusiv de Diogenes Laertios, Athenaios şi alţi cîţiva autori tîrzi. O cercetare mai amănunţită a operei lui Diogenes Laertios, cercetare fără prejudecăţile sau judecăţile false care au dus la o dezapreciere a scrierii lui, ar putea duce la o ordine mai bună şi în aceste domenii. În orice caz, această cercetare trebuie să fie combinată cu o cunoaştere foarte amplă, pentru cel ce o întreprinde, a întregii literaturi istorice, biografice şi de erudiţie feluritâ care ni s-a păstrat de la vechii greci.

Şi Theofrast pare a fi făcut în *Opiniile fizicienilor* aprecieri sporadice cu caracter biografic sau aprecieri asupra persoanei filosofilor, aşa cum întîlnim la Diogenes Laertios (IX, 6), cu privire la Heraclit. Iată ceea ce spune Laertianul textual: „Theofrast spune că acesta (*sc.* Heraclit), din cauza melancoliei lui, a exprimat părerile sale pe jumătate, afirmînd o dată un lucru, altă dată alt lucru."[1]

Cel care începe seria biografiilor propriu-zise este *Aristoxenos* din Tarent, elev al lui Aristotel, vestit prin studiile sale asupra teoriilor muzicale (armonia şi ritmica) din secolul al IV-lea î.H. În scrierea sa Βίοι ἀνδρῶν[2], el dă date biografice cu privire la filosofi, date mai ales cu caracter scandalos, cu intenţia de a ponegri pe adversarii şcolii peripatetice. Astfel, Diogenes Laertios (II, 19) spune că, după Aristoxenos, Socrate a fost iubitul lui Archelaos, pe care l-a audiat ca discipol. Platon este atacat în mod deosebit de Aristoxenos, care îl acuză de plagiat. *Republica* lui Platon s-ar găsi în întregime expusă în *Disputaţiile* (Ἀντιλογικά) lui Protagoras (Diogenes Laertios, III, 37)[3].

În altă parte, Diogenes Laertios (IX, 40) afirmă că Aristoxenos, în *Memoriile istorice*, spune că Platon a vrut să ardă scrierile lui Democrit, toate cîte a putut aduna. Dar pitagoricienii Amyclas şi Cleinias l-au împiedicat ca fiind inutil, căci multă lume posedă aceste cărţi. Motivul acestei insinuări este dat de Diogenes Laertios mai departe. Platon nu citează niciodată numele lui Democrit, chiar atunci cînd trebuie să-i combată ideile[4]. Diogenes citează chiar o carte a lui Aristoxenos, cu titlul *Viaţa lui Platon* (V, 35), după cum citează de Aristoxenos şi scrierea *Despre Pitagora şi discipolii lui* (I, 118)[5].

---

1. Credem că şi aprecierea despre stilul lui Heraclit, raportată anonim de Diogenes Laertios, IX, 7 fine, e tot a lui Theofrast, întrucît e cuprinsă între două referate care la origine purced tot de la acesta.
2. Citat de Plutarh, *Non posse suaviter vivi*, c. 10, 1093 *c*.
3. Titlul e dat ca Ἀντιλογία în două Cărţi, în catalogul operelor lui Protagoras, la Diogenes Laertios, IX, 55.
4. Poate că şi acuzaţia lui Satyros (Diogenes Laertios, III, 9), cum că Platon ar fi pus pe Dion să-i cumpere trei cărţi pitagoriciene de la Philolaos pentru suma de o sută de mine purcede în ultimă analiză tot de la Aristoxenos. Vezi şi acuzaţia de plagiat adusă lui Platon de Hermip şi de alţii (Diogenes Laertios, VIII, 85). Platon şi-ar fi procurat prin cumpărare o carte a lui Philolaos şi ar fi prelucrat-o în dialogul *Timaios*. Insinuarea aceasta prezintă semnele manierei lui Aristoxenos.
5. Aceste scrieri sînt, probabil, părţi din opera citată de Plutarh sub titlul *Viaţa bărbaţilor* (de completat *vestiţi* sau aşa ceva), aşa cum titlul Σατύρου Βίων Ἀναγ[ρ]αφῆς ς΄ Αἰσχύλου Σοφοκλέους Εὐρυπίδου este parte integrantă a scrierii Βίοι ἐνδόξων ἀνδρῶν de Satyros (la Hieronymos, *Adversus Iovinianum*, II, 14: *Satyrus qui illustrium virorum scripsit historias*), primul titlu parţial fiind păstrat pe un papirus din Oxyrhinchos, împreună cu un fragment din viaţa lui Euripide (Hunt, *Oxyrhinchi Papyri*, vol. IX, 1912, nr. 1176, pp. 124 şi urm. şi 176 şi urm.). Tot astfel, *Viaţa lui Pitagora* de Porphyrios, care ni s-a păstrat, făcea parte din opera *Philosophos Historia*, din care nu mai avem, în afară de *Viaţa lui Pitagora* sus-citată, decît fragmente.

Diogenes Laertios dă ca izvor al testamentului lui Straton (vezi V, 64) pe *Ariston* din Ceos, prieten al lui Lycon (care a fost scolarh al Lyceului) şi, poate, urmaşul lui la conducerea şcolii. De aici s-a tras concluzia că, eventual, toate testamentele peripateticienilor ar proveni de la Ariston, a cărui operă nu numai că e pierdută, dar nu-i cunoaştem nici măcar titlul. Desigur însă, această operă nu conţinea numai textul gol al testamentelor, ci trebuia să dea şi date biografice. Dacă conţinea şi date doxografice şi cataloagele scrierilor, nu putem şti. În orice caz, faptul că vieţile peripateticienilor propriu-zişi se reduc la Diogenes Laertios la primii patru scolarhi: Aristotel, Theofrast, Straton şi Lycon, pare a confirma ipoteza că mare parte din materialul adunat de Diogenes Laertios în vieţile celor patru primi filosofi peripatetici ar proveni de la Ariston din Ceos. Afară de o slabă expunere doctrinală la Aristotel (V, 28-34), la ceilalţi trei peripateticieni lipseşte orice doxografie la Diogenes Laertios şi, probabil, era tot la fel în scrierea lui Ariston.

În Aristoxenos şi Ariston din Ceos avem, ca să zicem aşa, precursori ai literaturii biografice, scriitori din epoca eroică. Adevărata biografie a oamenilor vestiţi, deci şi a filosofilor, începe cu *Hermip* din Smyrna, numit Callimahianul (ὁ Καλλιμάχειος), deci elev al marelui erudit, care, probabil, a fost şi primul conducător al bibliotecii din Alexandria, Callimah poetul. Desigur, acesta din urmă strînsese un material enorm de informaţie în faimoasele sale: *Tablouri ale celor ce au strălucit în toate domeniile culturii şi ale scrierilor lor* (Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψάντων, καὶ ὧν συνέγραψαν), în 120 de Cărţi (rulouri), de care s-a folosit elevul său Hermip, care activează pe la finele secolului al III-lea î.H.

Lucrarea mare a lui Hermip e citată sub titlul de *Vieţile* (Βίοι, Diogenes Laertios, I, 33; II, 13; V, 2), din care Athenaios citează Cartea a VI-a purtînd titlul special *Despre legislatori* (vezi *Deipnosoph.*, XIV, 10, 619 b). Desigur, titlurile citate la Diogenes Laertios şi Athenaios: *Despre Pitagora, Despre Aristotel, Despre Theofrast, Despre cei şapte înţelepţi, Despre Gorgias, Despre Hipponax, Despre Isocrate, Despre discipolii lui Isocrate*, sînt titluri parţiale din marea operă *Despre vieţi* a lui Hermip.

Caracterul anecdotic al datelor biografice furnizate şi trăsăturile originale, paradoxale nu lipsesc nici la Hermip. El se interesează de sfîrşitul particular al fiecărui filosof, ca şi predecesorul său mai puţin cunoscut, *Neanthes* din Cyzic (secolul al III-lea î.H.), care a scris o lucrare *Despre bărbaţii vestiţi* (vezi, spre exemplu, cu privire la sfîrşitul lui Heraclit, Diogenes Laertios, IX, 4). În toată literatura biografică, anecdotele joacă un rol precumpănitor. Din acest lucru nu trebuie să facem un cap de acuzaţie contra simţului de discernămînt al biografilor antici, între ceea ce este adevăr şi ceea ce este fantezie. Nici nu e nevoie să ne referim la gustul publicului cititor al timpului pentru asemenea detalii cu caracter anecdotic şi picant. Să nu uităm, în primul rînd, că este vorba de cele mai multe ori de autori vechi de la care lipseau date autentice asupra împrejurărilor vieţii lor. Dacă s-ar fi eliminat tot ce are caracter de anecdotă, n-ar mai fi rămas nimic de spus despre viaţa filosofilor. Apoi mai era o tendinţă, adînc săditâ în sufletul elin de a oferi în literatură, ca şi în artele plastice, nu portrete fidele după natură ale marilor oameni, ci portrete tipice, fixate *sub specie aeternitatis*[1]. Astfel ajungem şi noi a nu mai putea separa bustul lui Homer sau cel al lui Socrate de poetul epic cîntăreţ al eroilor războiului troian sau de filosoful care îşi sacrifică viaţa pentru o idee şi o concepţie de viaţă, pentru a nu cita decît aceste două exemple. Identificarea merge atît de departe, încît chestiunea trăsăturilor reale ale unui Homer, Socrate sau Hipocrate, dincolo de busturile care ne-au rămas, începează de a mai avea vreun sens pentru greci. Cam aşa ceva se petrece şi cu anecdotele care s-au fixat cu timpul cu privire la viaţa fiecărui filosof. Să nu uităm că unele dintre ele sînt destul de vechi, mergînd pînă la începutul secolului al V-lea î.H., ca, spre exemplu, anecdota cu şarada pusă de nişte pescari lui Homer, care, neputînd-o rezolva, moare de necaz. Această anecdotă se găseşte, cu diferite

1. Aceste idei le-am dezvoltat în articolul *Die typenbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, publicat în revista „Das Altertum", III, fasc. 3, Berlin, 1957, pp. 131-144.

variante, în cele trei biografii destul de recente ale lui Homer, transmise una sub numele lui Herodot, alta sub cel al lui Plutarh şi, în fine, a treia sub al unui oarecare *Proclos*[1]. Or, la această anecdotă face aluzie neîndoielnică Heraclit din Efes, în fragmentul 56 (Diels-Kranz), ceea ce dintr-o dată duce originea anecdotei la începutul secolului al V-lea î.H. Tot astfel anecdota trepiedului găsit în mare de nişte pescari pe care Apollo din Delfi îl adjudecă celui mai înţelept dintre greci şi pe care Thales îl consacră lui Apollo din Didyma din Milet. Şi această anecdotă nu poate fi născută decît într-un timp cînd cultul lui Apollo din Didyma era în floare, deci înainte de nimicirea Miletului de către perşi (494 î.H.)[2]. Astfel, Heraclit cel veşnic melancolic şi plîngător, mort de hidropizie, Democrit cel totdeauna rîzător, care îşi scoate ochii spre a nu fi tulburat de ei în cercetarea adevărului, Empedocle cu portul său mîndru, regesc, cu pretenţia sa de a fi un zeu exilat pe pămînt, devin figuri tipice, croite pentru totdeauna, şi nu ştim cum ne-am putea închipui altfel figurile lor decît cum le-au fixat anecdotele biografice.

La autorii de biografii şi succesiuni ale filosofilor pe care îi menţionăm mai jos, în foarte puţine cazuri putem stabili o filiaţie sigură şi putem afirma că predecesorii au fost întrebuinţaţi şi puşi la contribuţie de urmaşi. Şi la unii istorici se găsesc sporadic date privitoare la vieţile filosofilor: astfel, la *Neanthes* din Cyzic (secolul al III-lea î.H.), de care am vorbit, şi la *Duris* din Samos, care a scris Ἱστορίαι în 23 de Cărţi (rulouri), în jurul anului 300 î.H., ambii citaţi de cîteva ori la Diogenes Laertios.

Printre biografii mai vechi propriu-zişi citām pe *Antisthenes* din Rhodos, amator de anecdote miraculoase, care e criticat de istoricul Polibiu şi care a scris φιλοσόφων διαδοχαί.

Un important autor de biografii este *Satyros* din Callatis (a doua jumătate a secolului al III-lea î.H.). Şi el scrie Βίοι ale diferiţilor literaţi: *Viaţa poeţilor tragici* se afla în Cartea a VI-a, *Vieţile filosofilor* în Cartea a IV-a. El nu citează izvoarele sale, mulţumindu-se cu expresii generale, ca λέγεται, φασὶν τινές, ὡς μνημονεύουσι. Afară de citatele scurte din diverşi autori (Diogenes Laertios, Athenaios), avem şi un fragment important din *Viaţa lui Euripide*, care a fost găsit pe un papirus din Oxyrhinchos din Egipt[3] şi din care ne putem face o idee mai precisă despre conţinutul şi nota generală a biografiilor lui. Şi Satyros se complace în a povesti anecdote detaliate despre viaţa autorilor de care se ocupă. El pare a fi cunoscut şi întrebuinţat o lucrare de pe la mijlocul secolului al III-lea î.H., socotită ca fiind a lui Aristippos, *Despre luxul celor vechi*, Περὶ παλαιᾶς τρυφῆς (vezi Diogenes Laertios, VIII, 60: ὥς φησιν Ἀρίστιππος καὶ Σάτυρος)[4] şi care se complace în anecdote ce ponegresc pe filosofi.

Din *Vieţile* lui Satyros a extras un rezumat *Heracleides Lembos*, rezumat citat de Diogenes Laertios (VIII, 58) sub titlul Σατύρου βίων ἐπιτομή. De acest Heracleides Lembos ne vom ocupa după ce vom fi tratat despre Sotion.

Înainte de a trece la acesta din urmă, mai menţionăm pe *Antigonos* din Carystos (pe la 225 î.H.), care a scris Βίοι ale filosofilor. Spre deosebire de ceilalţi, el e binevoitor faţă de ei şi aduce, în parte, amintiri personale de la filosofii celebri pe care i-a cunoscut.

Să mai amintim pe *Nicias* din Nicaia, autorul unor φιλοσόφων διαδοχαί, citat de mai multe ori numai de Athenaios, despre care însă nu ştim aproape nimic şi care a devenit vestit printr-o ipoteză a lui H. Usener cu privire la autorul *Vieţilor* lui Diogenes Laertios. Nicias pare a fi fost pus la contribuţie de Sotion (vezi

1. Vezi textele acestor biografii la Antonius Westermann, *Vitarum scriptores Graeci minores*, Braunschweig, 1845, şi în *Vitae Homeri et Hesiodi, in usum scholarum*, ed. Udalricus de Wilamowitz-Moellendorff, Bonn, 1916 (*Kleine Texte für Vorlesungen u. Übungen*, 137).
2. Vezi anecdota cu toate variantele ei la Diogenes Laertios, I, 27-33.
3. Vezi Hunt, *Oxyrh. Papyri*, vol. IX, 1912, nr. 1176.
4. Ori de cîte ori sînt citaţi doi autori unul după altul ca autori ai unei informaţii, este de presupus că şi compilatorul a uzat de cel de-al doilea şi a găsit pe primul citat la acesta. Fireşte, aceasta nu este o regulă care nu comportă excepţii.

Athenaios, XI, 112, 505 *b*: ὡς ὁ Νικίας ὁ Νικαιεὺς ἱστορεῖ καὶ Σωτίων; vezi observaţia din nota noastră anterioară).

Unul dintre cei mai importanţi autori de succesiuni ale filosofilor a fost *Sotion* din Alexandria, peripatetician, care între 200 şi 170 î.H. a scris Διαδοχὴ τῶν φιλοσόφων (Succesiunea filosofilor), în 13 Cărţi. Diogenes Laertios citează în introducerea *Vieţilor* sale de două ori Cartea a 23-a. Filologii însă sînt de acord că avem de-a face cu o eroare de copist al manuscriselor şi că trebuie citit „Cartea a 13-a"[1]. Hermann Diels (*Doxographi Graeci*, p. 147) dă, după Panzerbieter şi Roeper, următorul tablou al filosofilor trataţi de Sotion în cele 13 Cărţi ale operei lui:

Διοδοχῶν βιβλία ιγ

I	*Thales, VII sapientes, physici*	VIII	*Stoici* *
II	*Socrates. Aristippus* *	IX	*Pythagoras*
III	*Socratici*	X	*Eleatici. Democritus*
IV	*Plato* *	XI	*Pyrrhonii* *
V	*Academici*	XII	*Epicurus*
VI	*Aristoteles et discipuli*	XIII	*Barbari* * [2]
VII	*Cinici* *		

Diogenes Laertios, în introducerea la *Vieţi*, 13-15, reproduce în esenţă succesiunea filosofilor după Sotion. Deşi punctul de vedere al lui Sotion este azi perimat şi de puţin folos, totuşi reproducem această succesiune din cauza marii importanţe pe care a avut-o în antichitate, cunoaşterea ei fiind absolut necesară pentru înţelegerea relaţiilor dintre şcolile filosofice şi dintre filosofi, aşa cum au fost considerate de cei vechi, lucru de care ne lovim mereu în referatele antice ale filosofiei eline.

Sotion statuează două succesiuni: 1) succesiunea *ionică*, începînd cu Thales, şi 2) succesiunea *italică*, începînd cu Pitagora.

Iată tabloul aşa cum e dat de Diogenes Laertios:

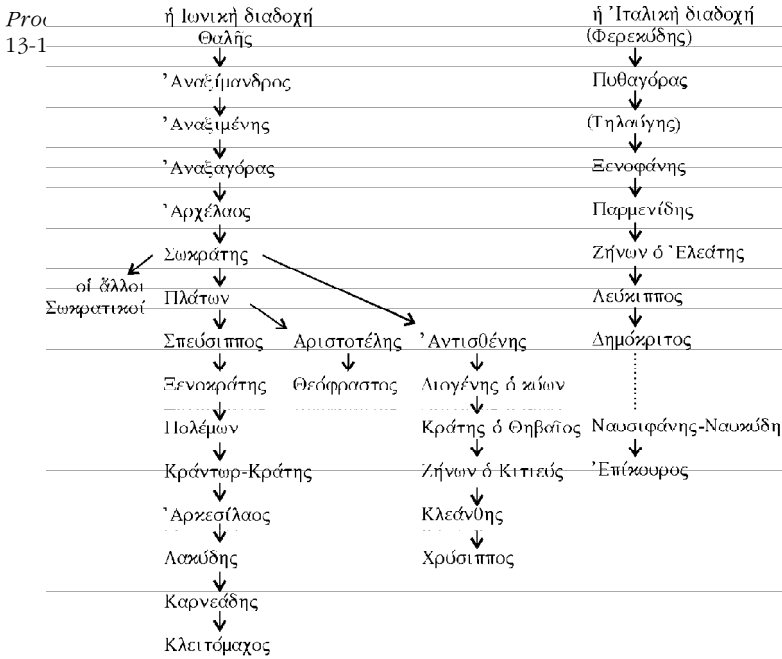

1. Lectura lui *Nietzsche* εἰσαγωγικῷ în loc de εἰκοστῷ τρίτῳ din mss. nu este acceptabilă.
2. Numele însoţite de un asterix se găsesc citate la autori, cu numărul Cărţii respective. Celelalte sînt aşezate pe Cărţi prin conjectură, de către filologii menţionaţi mai sus.

Tabloul dat de Diogenes Laertios are lacune şi nu pare a urma în totul pe Sotion. Heraclit şi Empedocle lipsesc din cele două succesiuni, şi acest lucru pare a proveni de la Sotion, care-i considera izolaţi, singuratici (σποράδην, vezi Diogenes Laertios, VIII, 50, şi VIII, 91)[1]. Eduard Schwartz[2] pune la îndoială că Xenofanes şi Parmenide şi-ar avea în listă locul fixat de Sotion. Dar acesta, după Diogenes Laertios (IX, 20), afirma că Xenofanes a fost primul care a declarat că toate lucrurile sînt incomprehensibile (ἀκατάληπτα), ceea ce cadrează cu poziţia lui înaintea scepticilor, cum vom vedea în tablourile următoare. Cît priveşte pe Parmenide, el apare ca discipol al pitagoricianului Ameinias, fiul lui Diochaitas[3], pe cînd legătura lui Xenofanes cu Telauges nu apare nicăieri în altă parte. Lista lui Sotion se termina, pentru Academie, cu Lacydes. Carneade şi Clitomah trebuie să fie adăugaţi de Diogenes din altă parte (vezi Diogenes Laertios, VII, 183)[4]. În fine, în tabloul Laertianului lipseşte seria scepticilor, care însă se găsesc în cursul *Vieţilor* lui Diogenes[5], plasaţi înainte de Epicur.

Dăm mai jos încă două tablouri de succesiuni care o reproduc, cu oarecare variante, pe cea a lui Sotion. Mai întîi Pseudo-Galenos, *Philosophos Historia*, cap. 3, în ediţia lui Diels (*Doxogr. Gr.*, pp. 598 şi urm.):

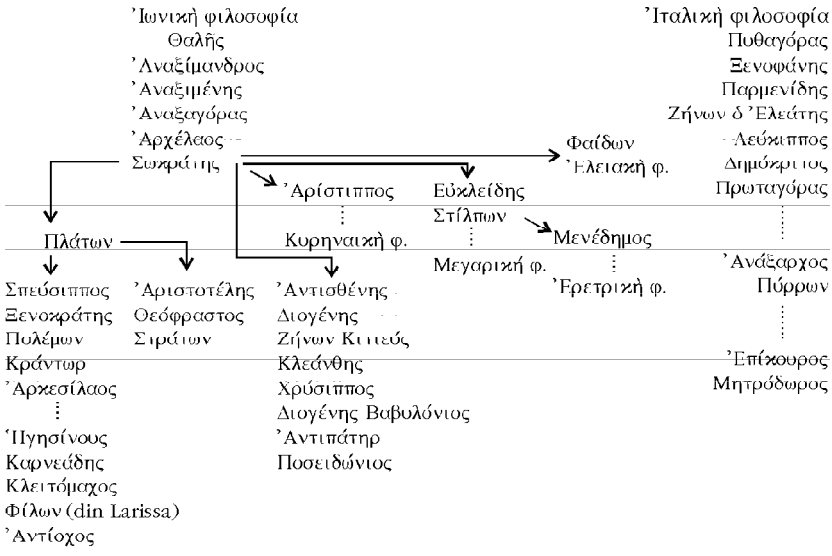

1. După VIII, 50, s-ar părea că Empedocle nu aparţine „singuraticilor", ci seriei pitagoricienilor. Dar Empedocle lipseşte în toate listele de succesiuni sotioniene şi textul lui Diogenes Laertios este încurcat.
2. *Real-Encyclopädie...* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *s.v. Diogenes Laertios*.
3. Diogenes Laertios, IX, 21 : vezi textul corectat de Diels, *Vorsokratiker*, ed. a V-a de Kranz, vol. I, 1935, p. 217.
4. Lista stoicilor se închide cu Chrysippos care era contemporan cu Lacydes.
5. Vezi Cartea IX, cap. 11 şi 12 (Pyrrhon şi Timon).

În fine, la Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 62-64, pp. 352 şi urm. Pott (la Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 244):

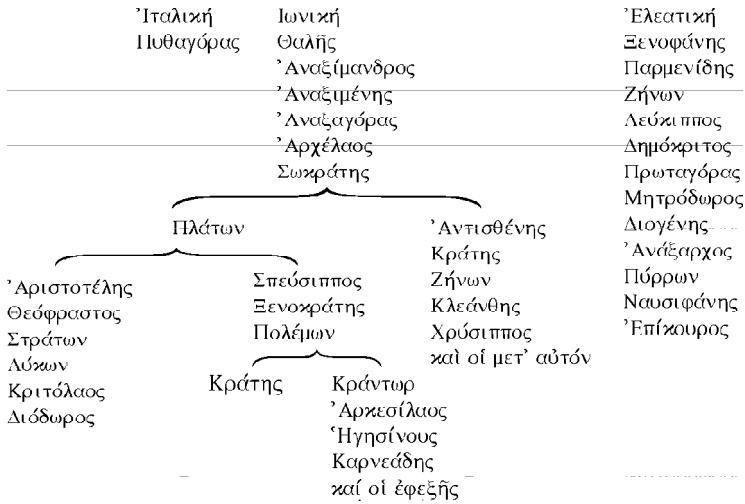

Diferenţele dintre cele trei tablouri pe care le-am reprodus mai sus nu sînt mari: completări ale listei lui Sotion cu filosofi mai noi care nu puteau figura la dînsul, cîteva omisiuni sau adaosuri. La lista lui Clemens, dacă punem Ἰταλική în loc de Ἐλεατικὴ φιλοσοφία şi aşezăm pe Pitagora în capul acestei liste, avem un tablou al succesiunii filosofilor după Sotion, foarte asemănător celor de la Diogenes Laertios şi Pseudo-Galenos. La Diogenes Laertios lipsesc scepticii.

Stenzel are dreptate cînd spune că e un merit îndoielnic al lui Sotion de a fi introdus în istoria filosofiei antice această concepţie despre succesiunea filosofilor care se învederează în tablourile de mai sus. Într-adevăr, concepţiile din care se inspiră Sotion pentru a stabili filiaţia filosofilor nu sînt nici prea profunde, nici prea geniale. Atunci am putea fi întrebaţi de ce am insistat aşa de mult asupra ei. Răspunsul e foarte simplu: am făcut aceasta pentru stabilirea unui adevăr istoric, apoi din cauza influenţei întinse avute de acest sistem asupra tuturor urmaşilor antici în domeniul istoriei filosofiei eline şi, în fine, pentru importanţa pe care o poate avea pentru descîlcirea dependenţelor reciproce ale autorilor vechi care au scris despre istoria filosofiei greceşti.

Desigur, Sotion nu s-a mărginit să scrie un tablou sec al succesiunii filosofilor, ci a adunat şi date biografice şi a dat pe deasupra o expunere a opiniilor filosofilor, după cum se poate vedea din citatele lui Sotion care se găsesc la Diogenes Laertios şi la alţi autori.

Heracleides Lembos, pe la 150 î.H., a compus un rezumat al *Succesiunilor* lui Sotion[1]. Acelaşi Heracleides Lembos, fiul lui Sarapion, a compus şi un rezumat al *Vieţilor* lui Satyros, de care am vorbit mai înainte. Rezumatul lui Sotion avea şase Cărţi. Hermann Diels înclină a crede, împreună cu alţi autori, că în aceste două rezumate ar fi vorba de una şi aceeaşi scriere[2]. Acest Ἐπιτομή al lui Heracleides pare a fi avut mare succes, el este destul de des citat de Diogenes Laertios, fiind, poate, unul dintre izvoarele acestuia.

Pe Sotion îl întrebuinţează *Hegesandros* din Delfi, autorul unor *Comentarii* (Ὑπομνήματα), din care Athenaios (VIII, 30, 343 *c*) citează textual un pasaj conţinînd o anecdotă despre Aristip şi Platon.

1. Vezi Diogenes Laertios, V, 79: ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῶν Σωτίωνος. Cf. VIII, 7 şi X, 1.
2. *Doxogr. Gr.*, p. 149.

Să nu uităm şi pe *Sosicrates*, citat de mai multe ori de Diogenes Laertios, după care el ar fi originar din Rhodos (II, 84). Acesta ar fi autorul unei *Succesiuni a filosofilor* (Athenaios, IV, 56, 163 *f*: φιλοσόφων διαδοχή, Cartea a III-a; cf. X, 19, 422 *c*). Diogenes Laertios (I, 38) opune o dată o părere a lui Sosicrates în materie de cronologie părerii lui Apollodor. Chestiunea importantă care se pune la Sosicrates este de a şti dacă el e identic cu istoricul de acelaşi nume care a scris despre Creta (Athenaios, IV, 84, 263 *f*: Κρητικά, Cartea a II-a; cf. VI, 79, 261 *e*), lucrare istorică întrebuinţată de cronograful Apollodor. Laqueur ar înclina spre identificarea celor doi autori cu numele Sosicrates [1], caz în care Apollodoros ar fi uzat de *Chestiunile cretane* ale lui Sosicrates, iar acesta, în *Succesiunile filosofilor*, ar fi întrebuinţat *Cronografia* lui Apollodor.

Un autor cu care luăm cunoştinţă despre un nou gen de scriere este *Hippobotos*, adesea citat de Diogenes Laertios. El a compus o scriere intitulată *Despre sectele filosofilor* [2], al cărei caracter exact e greu de determinat din informaţiile fragmentare pe care le avem. În orice caz, pare a conţine, în afară de expuneri ale opiniilor filosofilor grupaţi pe unităţi de secte cam în genul *Compendiului* lui Areios Didymos (vezi Diogenes Laertios, II, 88: despre doctrina plăcerii la Aristip şi la cirenaici), anecdote biografice (V, 89-90; VI, 102; VIII, 69; IX, 5; IX, 40) de gen obişnuit. În Diogenes Laertios, *Prooemium*, 19, Hippobotos spune că există nouă secte de filosofi: megarică, cretrică, cirenaică, epicuriană, anniceriană, teodoriană, zenoniană, numită şi stoică, academică veche, peripatetică. El se ocupă de legăturile dintre învăţător şi discipol (Diogenes Laertios, VI, 85; VII, 25; VII, 38; IX, 115). Data cînd a scris Hippobotos este greu de fixat. După Eduard Schwartz (*R.E.*, *s.v.*), el ar fi activat la finele secolului al III-lea sau la începutul secolului al II-lea î.H. Diogenes Laertios (IX, 115) citează ca izvor pe Hippobotos şi pe Sotion, punînd pe Hippobotos înaintea lui Sotion, ceea ce, după concepţiile filologilor germani, înseamnă că Hippobotos este izvor citat de Sotion, deci anterior acestuia. În schimb, în două ocazii (V, 89-90 şi IX, 40), Diogenes povesteşte anecdote biografice ca raportate de Demetrios din Magnesia şi adaugă de fiecare dată: „acestea le spunea şi Hippobotos". Aici Hippobotos pare a fi izvorul lui Demetrios (secolul I î.H.), deşi e citat după acesta. Deci şi metoda aceasta de a fixa cronologia trebuie mînuită cu precauţie.

Prin urmare, genurile de scrieri: biografii, succesiuni şi secte nu sînt separate în mod absolut, ele făcînd incursiuni importante unele în domeniul celorlalte, ba chiar şi în domeniul doxografiilor, după cum şi colecţiile doxografice conţin date biografice şi date cu privire la succesiuni şi la secte. Ba mai mult încă: o bună parte din scrierile doxografice, biografice, precum şi cele privitoare la succesiuni şi secte, conţin şi date cronologice, precum nici scrierile cronologice nu puteau neglija complet doxografiile, biografiile, succesiunile şi sectele. Deci scrierile acestea îşi căpătau titlul după aspectul dominant, care nicidecum nu era exclusiv în ce priveşte celelalte laturi.

Şi stoicul *Panaitions* a scris *Despre secte* (Diogenes Laertios, II, 87) în secolul al II-lea î.H. Tot astfel, şi epicurianul Apollodoros[3] (vezi şi Varro la Augustin, *De civitate dei,* XIX, 2).

Diocles din Magnesia (secolul I î.H.), citat adesea de Diogenes Laertios, a compus şi el Βίοι τῶν φιλοσόφων (Diogenes Laertios, II, 54; II, 82) şi Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων (VIII, 48-49 reproduce un lung citat; X, 11, citează Cartea a III-a din acest Ἐπιδρομή). După părerea lui Friedrich Nietzsche, azi îndeobşte recu-

---

1. *Real-Encyclopedie...* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, seria a II-a, vol. III, col. 1162-1165.
2. Citat de Diogenes Laertios, II, 88: Περὶ αἱρέσεων şi *Prooem.*, 19. Diogenes Laertios, I, 42, mai citează de el o lucrare cu titlul Φιλοσόφων ἀναγραφή, poate acelaşi cu precedentul.
3. Vezi Diogenes Laertios, I, 60: Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ τῶν φιλοσόφων αἱρέσεων. După Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 79, ar fi vorba de Apollodoros epicurianul.

noscută ca eronată, Diogenes Laertios l-ar fi plagiat pe acest Diocles, făcînd numai mici adaosuri din Favorinus. Dar despre acestea mai tîrziu.

Tot cam în acelaşi timp scrie *Alexandros* din Milet, numit Polyhistor, adunînd un material imens, fără mult discernămînt, punînd lucrurile de valoare alături de informaţii dubioase. El se ocupă de istoria babiloniană şi asiriană, excerptînd pe Berossos (secolul al III-lea î.H.), pe Apollodor (*Cronica*) şi Cărţile sibiline. Mai scrie Αἰγυπτιακά în cel puţin trei Cărţi. Pentru filosofie, el scrie Φιλοσόφων διαδοχαί (Diogenes Laertios, VIII, 24 şi urm.) şi Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων. El e un izvor important pentru neopitagorism.

Mai citām pe Favorinus, cu scrierile lui de erudiţie *Memorii*[1] şi *Povestiri variate*[2], conţinînd numeroase date biografice şi erudite, foarte mult întrebuinţate de Diogenes Laertios şi excerptate de Aulus Gellius, elevul lui Favorinus, în lucrarea care ni s-a păstrat: *Noctes Atticae*, în 20 de Cărţi.

Cea mai importantă lucrare din seria aceasta este *Vieţile şi doctrinele filosofilor* de *Diogenes Laertios*, atît de mult citată de noi, importantă mai ales prin faptul că e singura de felul ei care ni s-a păstrat în întregime. De această lucrare ne vom ocupa în detaliu mai tîrziu. Ea cuprinde toate genurile de izvoare directe şi indirecte: fragmente citate din operele filosofilor, biografii, doxografii, succesiuni, secte, cronologii, omonimi, testamente, epistole şi cataloage de scrieri.

În seria scrierilor despre succesiunile filosofilor trebuie să citām pe *Philodemos* din Gadara, epicurianul care a scris o *Orînduire a filosofilor* (Φιλοσόφων σύνταξις), din care Diogenes Laertios (X, 3) citează Cartea a zecea. Un *Index al filosofilor stoici* şi un *Index al filosofilor din Academia* fondată de Platon, păstrate fără nume de autor pe papirusuri descoperite la Herculanum în Italia, par a proveni din această scriere a lui Philodemos şi sînt extrem de preţioase pentru a ne face o idee despre acest gen de literatură care a dispărut aproape în întregime. După cum observă Mekler, editorul celui de-al doilea *Index*, autorul acestuia este preocupat să redea viaţa şi caracterul filosofilor mai mult decît doctrinele lor[3].

Din timpurile mai recente, de la începutul şi după era noastră, avem un număr destul de mare de biografii, unele *anonime*, altele de autori cunoscuţi, bazate desigur pe informaţii din opere anterioare care sînt pierdute pentru noi şi din care nu cunoaştem decît ceea ce au binevoit să ne păstreze aceşti epigoni. Diogenes Laertios scrie în prima jumătate a secolului al III-lea d.H. Posedām *Vieţi* anonime *ale lui Aristotel, Viaţa lui Platon* de Olimpiodoros, *Viaţa* anonimă *a lui Lucian, Viaţa lui Demonax, Viaţa lui Plotin* de Porphyrios, *Viaţa lui Pitagora* de acelaşi autor (secolul al III-lea d.H.), *Viaţa lui Pitagora* de Iamblichos (secolul al IV-lea d.H.), *Viaţa lui Apollonios din Tyane* de Philostratos (secolul al III-lea d.H.), Βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν de Eunapios (pe la 400 d.H.), ocupîndu-se de filosofi tîrzi, *Viaţa lui Isidoros* de Damascios (secolul al VI-lea d.H.), *Lexiconul* Suda, care conţine un bogat material informativ, deşi nu totdeauna de calitatea cea mai bună (secolul al X-lea d.H.). Suda a întrebuinţat pe Hesychios, Ὀναματολόγος ἢ Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμψάντων (secolul al VI-lea d.H.), scriere pierdută, care a întrebuinţat pe Diogenes Laertios. Dar *Lexiconul* Suda cunoaşte şi direct pe Diogenes.

Pseudo-*Hesychios*, Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμψάντων σοφῶν, care ni s-a conservat (secolele X-XIII d.H.), nu prezintă o valoare informativă deosebită.

Ni s-a mai păstrat şi Ποικίλαι ἱστορίαι de *Elian*, culegere cu anecdote, de importanţă redusă. Athenaios, *Deipnosophistai*, conţine în 15 Cărţi un material preţios, în parte amestecat cu informaţii fără interes. Dacă ar fi să adăugām şi scriitori tîrzi, laici şi bisericeşti, la care se întîlnesc sporadic informaţii cu caracter biografic asupra filosofilor, ar fi să lungim fără sfîrşit această enumeraţie a noastră, şi aşa destul de lungă.

---

1. Diogenes Laertios, I, 79: Ἀπομνημονεύματα, citate adesea, mai ales Cartea întîi; III, 40: Cartea a treia; III, 62: Cartea a cincea.
2. Παντοδαπαὶ ἱστορίαι (Diogenes Laertios, II, 1 şi *passim.*).
3. *Academicorum philosophorum Index Herculanensis*, edit. Segofredus Mekler, Berlin, 1902, p. XXV, unde citează pe Buecheler şi pe Gomperz.

În privinţa acestui articol al biografiilor, succesiunilor şi sectelor filosofilor nu am putut da o expunere bine închegată, aşa cum a fost posibil acest lucru la doxografii, graţie muncii lui Hermann Diels. Materialul biografic şi cu privire la succesiuni şi secte nu este încă sistematic prelucrat. Deşi mai greu de realizat ca la doxografie, credem că acest lucru nu este imposibil[1].

Dar, pentru o orînduire a materialului bibliografic şi a celui al succesiunilor şi al sectelor, este în primul rînd necesară adunarea fragmentelor şi citatelor risipite ale autorilor menţionaţi de noi în acest capitol, prin diferitele compendii, ca cele ale lui Diogenes Laertios, Athenaios, Aulus Gellius, Stobaios etc. O dată acest material aşezat în ordine şi accesibil în totalitatea lui pentru fiecare autor, desigur că vor rezulta de la sine o mulţime de concluzii noi.

Dăm alăturat un tablou al scriitorilor de biografii, succesiuni şi secte ale filosofilor, fără însă a putea stabili filiaţii aşa de precise ca la doxografii, dar care, totuşi, credem că poate prezenta oarecare utilitate.

Şi acum trecem la cronologiile filosofilor.

3. Cronologiile

Cu studiul cronologiei filosofilor, aşa cum ne-a fost transmisă de erudiţia antică, ne aflăm iarăşi pe un teren sigur şi bine defrişat, graţie marelui savant Hermann Diels, cel puţin în ceea ce priveşte pe Apollodor din Atena, de care s-a ocupat în studiul său *Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika*, publicat în revista „Rheinisches Museum", vol. 31 (1876), pp. 1 şi urm. Fragmentele din opera cronografului grec au fost adunate şi publicate de F. Jacoby, *Apollodoros Chronik. Eine Sammlung der Fragmente* (în „Philologische Untersuchungen", XVI), Berlin, 1902, cu o bogată şi preţioasă introducere.

Aristotel s-a ocupat de chestiuni cronologice, compunînd o listă a învingătorilor la jocurile olimpice şi liste ale învingătorilor la jocurile pitice[2]. Ele conţineau numele învingătorilor la aceste jocuri, marcîndu-se totodată data lor pe olimpiade[3].

---

1. Iată mijloacele de lucru indispensabile în stadiul actual al cercetărilor pentru a ne orienta în acest labirint de scrieri pierdute şi citate pe scurt de autori greci de a doua şi a treia mînă: Fr. Leo, *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig, 1901 ; Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, *Antigonos von Karystos* (în *Philologische Untersuchungen*, IV, Berlin, 1881), deşi o monografie, e foarte importantă prin metoda de cercetare şi consideraţiile marginale care se răsfrîng peste cadrul subiectului. Indispensabile sînt şi monografiile pe nume de autori din Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, care apare din 1894.
   Al VII-lea volum de supliment e din 1940. Articolele cele mai importante sînt: *Theophrastos* de Regenbogen, *Ariston* de Gerke, *Antisthenes von Rhodos* de E. Schwartz, *Hermippos* de Heigbes, *Sotion* de P. Stenzel, *Nikias von Nikaia* de R. Philippson, *Satyros* de Gudemann, *Sosikrates* de Laqueur, *Hippobotos* de H. v. Arnim, *Diogenes Laertios* de Eduard Schwartz, *Alexandros Polyhistor*, de E. Schwartz, *Heracleides Lembos* de Daebritz, *Diocles din Magnesia* de Martini, *Aristoxenos* de v. Jan, *Apollodoros din Atena* de E. Schwartz, *Antigonos din Carystos* de C. Robert etc. Antonius Westermann a dat o ediţie a biografilor greci minori, cuprinzînd biografiile anonime mai mici şi articolele din *Lexiconul* Suda privind pe poeţi, istorici, retori, filosofi şi medici, culegere foarte importantă, tipărită sub titlul Βιόγραφοι. *Vitarum scriptores Graeci minores*, Braunschweig, 1845.
2. Vezi titlurile în catalogul operelor lui Aristotel, la Diogenes Laertios, V, 26; Ὀλυμπιονῖκαι α΄, Πυθιονῖκαι, Πυθιονικῶν ἔλεγχος α΄, Νῖκαι Διονυσιακαὶ α΄. Vezi discuţia lui Julius Jüthner, *Philostratos. Über die Gymnastik (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare)*, Teubner, Leipzig, 1909, pp. 65 şi urm.
3. Decretul oraşului Delfi în onoarea lui Aristotel şi Calistene pentru *Lista învingătorilor la jocurile pitice* (Πυθιονῖκαι) a fost găsit în săpăturile arheologice moderne şi publicat de Émile Bourguet în *Fouilles de Delphes*, III, 1, Paris, 1929, nr. 400. Mai tîrziu, acest decret a fost revocat, cum se vede din Elian, *Varia hist.*, XIV, 1.

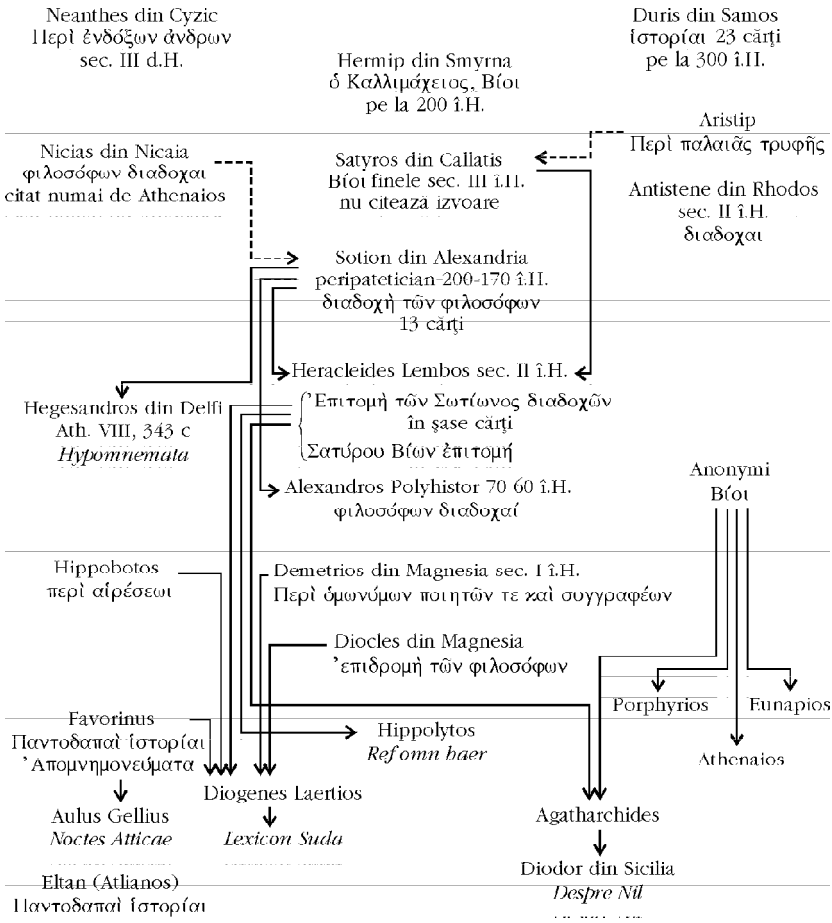

Tabloul scriitorilor de biografii, succesiuni şi secte ale filosofilor

O cronografie largă, cuprinzînd date variate cu privire la evenimente din domeniile cele mai variate, a creat *Eratosthenes* din Cirene (secolul al III-lea, î.H.). Şi el a compus Ολυμπιονῖκαι, *Liste de învingători la jocurile olimpice*, în cel puţin două Cărţi, dar lucrarea fundamentală prin care s-au pus bazele cronologiei antice era intitulată Χρονογραφίαι. Cum opera aceasta este pierdută pînă la cîteva fragmente neînsemnate, nu ne putem face o idee despre conţinutul şi forma ei.

Opera urmaşului său, *Apollodor* din Atena, extrem de populară, a făcut să fie dată uitării lucrarea lui Eratosthenes. Scrierea lui Apollodor purta titlul de Χρονικά şi era compusă în trimetri iambici, formă foarte comodă memorării (vezi Aulus Gellius, XVII, 4,5). Lucrarea avea patru Cărţi şi mergea de la căderea Troiei 1184/1183 pînă la 144/143 î.H. Ulterior, cronologia a fost completată pînă la anul 119 î.H., fie de Apollodor într-o a doua ediţie, fie de altcineva. De asemenea şi la începutul ei lucrarea pare a fi fost completată în proză, cu privire la istoria babiloniană şi cea egipteană (acest lucru înainte de Alexandros Polyhistor).

Pentru cronologia filosofilor, *Cronicile* lui Apollodor sînt de o importanţă covîrşitoare, fiind izvorul aproape exclusiv, de nenumărate ori citat de Diogenes Laertios. Dar, după cum a arătat Diels, metoda lui Apollodor pentru determinarea celor mai importante date din viaţa filosofilor este convenţională. Apollodor caută să fixeze data unui eveniment important din viata personajului: compunerea

scrierii sale (de multe ori unică la cei vechi), data la care a luat parte la fondarea unei cetăţi, prevestirea eclipsei de soare la Thales, în general participarea filosofului în plină putere a vîrstei la un eveniment istoric important şi a cărui dată e cunoscută, şi aceasta o presupune că ar corespunde cu vîrsta de patruzeci de ani a filosofului, care reprezintă pentru cronograf, probabil din considerente teoretice luate de la pitagoricieni, floarea vîrstei, ἀκμή (în formă verbală: ἀκμάζειν; în latineşte, *floruit*). Această fixare a *akmeii* este convenţională, dar nu se poate spune că e cu totul arbitrară. Nici anticii nu aveau date suficiente pentru fixarea precisă a cadrelor cronologice ale vieţii filosofilor. În asemenea împrejurări, metoda lui Apollodor a dat tot ce se putea da. Avînd data acestei ἀκμή, vîrsta de patruzeci de ani, se putea uşor calcula anul naşterii. Dacă se mai cunoştea vîrsta pînă la care a trăit personajul, se mai putea cu uşurinţă stabili – fireşte, tot cu aproximaţie şi convenţional – anul morţii.

Totuşi, fixarea datelor, chiar aşa, încercînd numai a reconstitui pe cele ale lui Apollodor, prezintă dificultăţi mari fie din cauza erorilor făcute de copiştii manuscriselor la scrierea numerelor, fie din alte cauze, după cum vom vedea la timp.

Şi *Sosicrates*, autorul unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor*, pare a fi furnizat date cronologice. O dată părerea lui în materie cronologică e opusă la Diogenes Laertios (I, 37) părerii lui Apollodor cu privire la vîrsta pînă la care a trăit Thales.

Un alt scriitor de cronografie, mult mai tîrziu şi mai puţin important pentru cronologia filosofilor, este *Eusebiu* din Cesarea (mort în anul 340 d.H.), ale cărui Χρονικαὶ κανόνες, pierdute în cea mai mare parte în originalul grec, s-au păstrat în traducere armeană. După Eduard Schwartz (*R.E.*, VI, 1909, col. 1 370-1 439), Eusebiu se foloseşte pentru cronologia caldeană de Alexandros Polyhistor, Abydenos şi Josephus, pentru cea asiriană de Abydenos, Castor, Diodor şi Cephalion, pentru cea ebraică de biblie, Clemens din Alexandria şi Josephus, pentru cea egipteană de Manethon şi Porphyrios, pentru cea greacă (cea care ne interesează pe noi) de Castor, Pophyrios şi Diodor, iar pentru cea romană de Dionysios din Halicarnas, Diodor şi Castor, precum şi de Africanus.

Ca elemente brute, neprelucrate, de orientare cronologică mai citām pe Demetrios din Phaleron, peripatetician din secolul al III-lea î.H., foarte fecund, care a scris *Lista arhonţilor* (citată de Diogenes Laertios, I, 22 şi II, 7: ἐν τῇ τῶν ἀρχόντων ἀναγραφῇ)[1]. Mai menţionām *Marmura din Paros* şi *Cronica din Lindos*, importante pentru fixarea timpului şi raportarea evenimentelor în timp.

Dar baza cronologiei filosofilor rāmîne aproape exclusiv Apollodor, şi rolul istoricilor filosofiei antice se reduce în primul rînd la reconstituirea datelor cronologice ale acestuia, chiar dacă se caută să se atenueze asperităţile sau nepotrivirile cu alte ajutoare.

4. Autori omonimi

Demetrios din Magnesia, scriitor din secolul I î.H. a compus o lucrare intitulată *Despre poeţi şi scriitori omonimi*[2].

Numărul scriitorilor de seamă purtînd acelaşi nume crescuse cu timpul atît de mult, încît cu anevoie se putea cineva orienta în literatura imensă şi de nenumărate ori s-au produs confuzii. Lipsa unui nume de familie la greci ducea la această

1. Acest titlu nu se găseşte în catalogul scrierilor lui Demetrios păstrat la Diogenes Laertios, V, 80-81. Probabil că lucrarea făcea parte integrantă din Περὶ τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας în cinci Cărţi sau, mai curînd, din Περὶ τῶν Ἀθήνησι πολιτειῶν în două Cărţi. Lucrarea citată de Diogenes Laertios IX, 15 şi IX, 57: ἐν τῇ Σωκράτους ἀπολογίᾳ este probabil identică cu scrierea intitulată Σωκράτης în o Carte din catalogul lucrărilor lui Demetrios (V, 81). Demetrios ar fi scris enorm de mult (Diogenes Laertios, V, 80). Venit după anul 297 î.H. la Alexandria, el a adus erudiţia vechii Grecii continentale în noua capitală a Ptolemeilor.
2. Titlul integral e Περὶ ὁμωνύμων ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων citat de Diogenes Laertios, I, 112; V, 3, şi de nenumărate ori prescurtat: ἐν τοῖς ὁμωνύμοις (vezi şi Athenaios, XIII, 92, 611 *b*).

situaţie paradoxală, iar adăugarea numelui tatălui nu era totdeauna de mare ajutor. De aceea se impunea o clasare a scriitorilor omonimi pentru orientarea celor ce se consacrau studiilor literare. Acestei sarcini i s-a consacrat Demetrios din Magnesia. Este destul să parcurgem şirul nesfîrşit de Hermippi, Demetri, Hippocraţi etc. în *Real-Encyclopädie* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus şi ne vom face o idee, *mutatis mutandis*, de lista omonimilor magnesianului nostru.

În orice caz, Demetrios nu s-a mărginit să dea lista seacă a omonimilor, ci a cules un bogat material informativ din toate domeniile: date şi anecdote biografice, succesiuni, scrieri citate cu *incipit*, ateteze etc., după cum se poate vedea din lista următoare de citate din opera lui la Diogenes Laertios: I, 112: Demetrios consideră o scrisoare a lui Epimenide către Solon ca o compoziţie recentă, deoarece e scrisă în dialect atic şi nu cretan; II, 52: despre căsătoria lui Xenofon; II, 57: despre o lucrare a lui Xenofon; V, 75: despre activitatea politică a lui Demetrios din Phaleron; V, 89: Heracleides din Heraclea Pontică şi-ar fi eliberat patria de tiranie, ucigînd pe tiran; VI, 79: despre moartea lui Diogene cinicul (felul morţii oamenilor vestiţi e o temă de predilecţie a biografilor greci); VI, 88: Crates şi-a depus banii la un bancher cu ordinul ca, dacă copiii lui devin nişte simpli particulari, să le dea lor banii. Dacă însă devin filosofi, atunci să împartă banii poporului. Căci, ca filosofi, nu vor avea nevoie de ei; VII, 31: tatăl lui Zenon stoicul, fiind un comerciant care mergea adesea la Atena, aducea lui Zenon, încă copil fiind, multe cărţi al socraticilor; VII, 169: anecdotă despre Cleante; VII, 185: Cleante nu dedica cărţi regilor. Primul a ţinut cursuri sub cerul liber; VIII, 84: Hippasos n-a lăsat nici o scriere; VIII, 85: primul dintre pitagoricieni, Philolaos, a publicat o lucrare *Despre natură*, din care Demetrios citează începutul[1]; IX, 15: raporturile lui Heraclit cu Atena; IX, 27: Zenon din Elea ar fi muşcat nasul unui tiran; IX, 35: călătoria lui Democrit în Egipt; II, 57: *Republica atenienilor şi a lacedemonienilor* nu este compusă de Xenofon; VI, 84: patria lui Onesicritos: acesta ar fi din Astypalaia şi nu din Egina; IX, 36: valoarea moştenirii primite de Democrit. Urmează două citate din Demetrios. La finele ultimului sînt citate înseşi cuvintele lui Democrit (fragm. 116, Diels-Kranz), care trebuie să provină tot de la Demetrios.

Diogenes Laertios dă numeroase liste de omonimi, aproape la fiecare filosof de care se ocupă. De două ori îl menţionează direct pe Demetrios ca izvor al listei pe care o dă: I, 38 cinci posesori ai numelui Thales, menţionaţi de Demetrios; I, 79 un alt posesor al numelui Pittacos, unde e dat ca izvor „Favorinus în Cartea I a *Memoriilor* şi Demetrios în *Omonimii*". După unii filologi, ar trebui ca Favorinus să fi fost citat de Demetrios, întrucît se află în text înaintea acestuia. Dar Favorinus aparţine secolului al II-lea d.H. şi e, de altfel, direct cunoscut lui Diogenes. Deci asemenea metode mecanice de stabilire a dependenţei trebuie mînuite cu mare prudenţă. Tot astfel, I, 114, şi IX, 15, citînd ca autoritate pe Demetrios, Diogenes adaugă: în primul caz, „De el aminteşte şi Timaios[2], în Cartea a II-a", şi, în al doilea caz, „De el aminteşte şi Demetrios din Phaleron în *Apologia lui Socrate*". Dacă vrem să privim lucrurile fără prejudecată, avem în ambele cazuri o informaţie în plus, culeasă de Diogenes fie din aceşti autori citaţi, fie de la altcineva care-i citează (în orice caz, nu de la Demitrios din Magnesia) şi pe care o adaugă la sfîrşitul referatului din Demetrios Magnesianul.

La fel stau lucrurile în IX, 35: „Demetrios în *Omonimii* şi Antisthenes în *Succesiunile* spun că Democrit a călătorit în Egipt." Demetrios nu poate fi izvorul lui Antisthenes, însă nu vedem de ce n-ar fi putut Diogenes consulta direct pe Antisthenes sau culege informaţia sa printr-un alt intermediar scriitor de succesiuni

1. Poate toate citatele cu *incipit* din Diogenes Laertios, puţine la număr şi neobişnuite la acesta, provin din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia.
2. Timaios, istoric din Tauromene (Sicilia), scrie în prima jumătate a secolului al III-lea î.H. o *Istorie a Siciliei*, sever criticată de Polybiu. Acesta citează Cartea a XXXIV-a din opera lui Timaios (XII, 25 *b*, 1).

care cita pe Antisthenes, deşi acest lucru ni se pare nenatural: Diogenes să fi omis pe intermediar şi să fi citat numai pe Antisthenes!

S-a spus că pentru listele de omonimi Diogenes ar fi uzat şi de alte izvoare în afară de Demetrios. Într-adevăr, opera acestuia, după titlul ei, se ocupa numai de poeţi şi scriitori. Or, în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios se întîlnesc şi pictori, sculptori, atleţi, antrenori de gimnastică şi alte personaje care nu au nimic comun cu activitatea de scriitor.

În privinţa aceasta, lista omonimilor lui Thales, la Diogenes Laertios este interesantă. Iată textul integral, I, 38: „Au mai existat şi alţi Thales, după cum afirmă Demetrios din Magnesia în *Omonimii*, cinci la număr; un retor din Callatis lipsit de talent; un pictor din Sicyon grandios; al treilea, foarte vechi, contemporan cu Hesiod, Homer şi Licurg; al patrulea, amintit de Duris în tratatul *Despre pictură*; al cincilea, mai recent, un obscur, pe care îl aminteşte Dionysios în *Critici*." Textul ar da impresia că numărul de „cinci" ar proveni de la Demetrios[1]. Dar, de obicei, în numărul dat contează şi filosoful de care se ocupă de fiecare dată Diogene, ceea ce aici nu este cazul. Apoi primii doi sînt menţionaţi fără număr de ordine în textul lui Diels, care e cel mai aproape de tradiţia manuscriselor. Al patrulea, amintit de Duris în *Despre pictură* fără nici o menţiune a genului de ocupaţie, ne sugerează pe pictorul grandios de origine din Sicyona, citat în listă în locul al doilea. Al cincilea personaj, caracterizat ca „obscur", tot fără menţiunea ocupaţiei, citat de Dionysios în *Critici*, ne aminteşte pe retorul lipsit de talent din Callatis, citat în listă pe locul prim. Dacă aceste identificări ar fi juste, am avea ordinea firească: 1) contemporanul lui Hesiod, Homer şi Licurg; 2) pictorul grandios din Sicyona citat de Duris în *Despre pictură*, care nu provine de la Demetrios, ci a fost adăugat de undeva de Diogenes Laertios; 3) retorul fără talent din Callatis, om obscur, citat defavorabil de Dionysios în *Critici*. Ar mai fi al patrulea Thales, înţeleptul din Milet. Dacă ipotezele noastre ar fi juste, atunci numărul cinci[2] ar fi eliminat din textul originar al lui Diogenes şi textul ar arăta cam în felul următor: γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλοι Θαλαῖ, καθά φησι Δημήτριος ὁ Μάγνης, ἐν τοῖς Ὁμωνύμοις. πρῶτος ἀρχαῖος πάνυ, κατὰ Ἡσίοδον καὶ Ὅμηρον καὶ Λύκουργον· δεύτερος ζωγράφος Σικυώνιος μεγαλοφυής, οὗ μέμνηται Δοῦρις ἐν τῷ περὶ ζωγραφίας· τρίτος ῥήτωρ Καλλατιανὸς νέωτερος, ἄδοξος, κακόζηλος οὗ μνημονεύει Διονύσιος ἐν Κριτικοῖς. Logica ar fi de partea noastră, dar filologia nu permite o asemenea revoluţionare a tradiţiei manuscrise a textului. Avem aici una dintre incoerenţele lui Diogenes Laertios, care l-au exasperat pe Hermann Usener şi l-au făcut să-l numească „un adevărat măgar" (*asinus germanus*).

Diogenes, VIII, 84, în capitolul despre Hippasos, după ce raportează, după *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, că acesta n-a lăsat nici o scriere, continuă imediat: „au mai existat doi Hippasos: acesta al nostru şi un altul care a scris în cinci Cărţi *Republica laconienilor*, el însuşi fiind laconian".

În listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios sînt citate multe autorităţi în afară de Demetrios din Magnesia. Iată cîteva exemple:

La Anaxagora, Diogenes Laertios, II, 15: un sculptor de care aminteşte Antigonos. La Platon, III, 109: un alt Platon, filosof din Rhodos, discipolul lui Panaitios, precum spune Seleucos gramaticianul în Cartea I *Despre filosofie*. La Xenocrate, IV, 15: „al patrulea, filosof, care a scris elegii nereuşite, căci sînt simpliste". Urmează o reflecţie neobişnuită în înşirarea seacă a omonimilor: „Cînd poeţii se apucă să scrie în proză, ei reuşesc. Pe cînd prozatorii care se apucă de poezie dau greş. Ceea ce dovedeşte că poezia e un dar al naturii, pe cînd proza e o chestiune de artă." Reflexia, care are oarecare alură, este în fond goală şi nelalocul ei, aşa cum uşor putea construi un om cu capul plin de frazeologia filosofică cum era Diogenes. Poate că autorul culegerii de epigrame intitulate

1. Vezi fragmentele din Demetrios din Magnesia în *Viaţa lui Tucidide*, § 28, de Marcellinus, şi în *Viaţa lui Deinarchos* de Dionysios din Halicarnas, cap. 1.
2. Poate la Demetrios era numărul 3 = Γ, confundat cu Π şi luat drept 5 = ΠΕΝΤΕ (prescurtat prin iniţială). Pictorul din Sicyona n-ar aparţine listei lui Demetrios.

Pammetron, care era Diogenes Laertios, se credea poet înnăscut, îndriduit să scrie şi în proză, neştiind că era, pe cît de slab poet, pe atît de mediocru prozator. „Al şaselea Xenocrates a scris *Cîntece*, după cum afirmă Aristoxenos." La Crates, IV, 23: „al treilea Crates a fost săpător de gropi şi l-a frecventat pe Alexandru". La Arcesilaos, IV, 45, Diogenes numeşte pe un sculptor cu acest nume şi citează o epigramă de două distihuri elegiace a lui Simonide în cinstea sculptorului. La Bion, IV, 58, se citează un democritean cu acest nume, matematician din Abdera, care a scris în dialect atic şi ionic (I, 112, Demetrios atetiza o scrisoare a lui Epimenide, prin faptul că era scrisă în dialect ionic şi nu cretan-doric). „Acesta – adaugă textul – a afirmat că sînt regiuni pe pămînt unde şase luni e noapte şi şase luni zi", ceea ce presupune din partea acestui Bion democritean cunoaşterea regiunilor circumpolare. Al optulea Bion e un sculptor milesian, „precum aminteşte Polemon", autor care revine, ca şi Aristoxenos, de mai multe ori în listele de omonimi ale lui Diogenes (în lista Aristippilor, II, 104, este citat un pictor, după Polemon). La Aristotel, V, 35, e citat în rîndul al şaptelea un Aristotel maestru de gimnastică (παιδοτρίβης), „de care aminteşte Aristoxenos în *Viaţa lui Platon*". La Straton, V, 61, al şaptelea, un medic vechi, „cum spune Aristotel". La Demetrios, V, 85, al cincilea, un sculptor, „de care aminteşte Polemon". La Diogene, VI, 81: „primul", Diogenes, „din Apollonia, fizician. Începutul cărţii lui e următorul..." (urmează un *incipit*, după cum am constatat că e obiceiul lui Demetrios din Magnesia). La Menip, VI, 101, „al cincilea şi al şaselea, pictori. De ambii aminteşte Apollodor". La Archytas, VIII, 82: „Au existat patru Archytas..." Unii mai numesc pe un al cincilea, arhitect, căruia i se atribuie o carte *Despre mecanică*, care are următorul început: „Acestea le-am învăţat de la Teucros cartaginezul." Iarăşi un *incipit* de gen Demetrian. Dar atunci de ce acel adaos al unui al cincilea Archytas? De unde vin cei patru dintîi? Prima citare a celor patru şi adaosul să purceadă ambele de la Demetrios? Aceasta ar fi o posibilitate, afară numai dacă renunţăm la ideea noastră că *incipit*-urile sînt o caracteristică a lui Demetrios din Magnesia şi am admite că au fost şi alţi autori care au dat „începuturile" scrierilor.

Se mai dau la Diogenes Laertios două *incipit*-uri cu privire la Pitagora (VIII, 6 şi VIII, 7) şi unul cu privire la scrierea lui Alcmaion din Crotona (VIII, 83), date în afara listelor de omonimi. O cercetare aprofundată a listei de omonimi pentru numele Pitagora (VIII, 47-48) ar putea da rezultate fecunde. La Philolaos avem iar un *incipit*, ca izvor fiind citat Demetrios. Iată textul, VIII, 85: „Demetrios, în *Omonimii*, spune că acesta (*sc.* Philolaos), primul dintre pitagoricieni, a publicat o lucrare *Despre natură* al cărei *incipit* e următorul..." (urmează textul lui Philolaos). Avem deci încă o confirmare precisă a ipotezei noastre că citările cu *incipit* sînt caracteristice pentru Demetrios din Magnesia, afară numai dacă provin de la vreun izvor constant al lui. La numele Eudoxos, VIII, 90, Diogenes dă iarăşi informaţii din două surse: mai întîi vorbeşte de trei Eudoxos, pe care-i caracterizează după obiceiul listelor sale de omonimi. La cel de-al treilea Eudoxos e citat ca autoritate Apollodor în *Cronicile* sale. După aceea, Diogenes adaugă: „Am mai descoperit un Eudoxos, medic din Cnidos, despre care Eudoxos, în cartea sa *Înconjurul pămîntului*, spune că el declara tot mereu că trebuie mişcate necontenit încheieturile corpului prin tot felul de exerciţii corporale. Şi la fel şi cu simţurile." Dacă putem admite că prima parte vine de la Demetrios, putem lăsa gloria celei de-a doua descoperiri lui Diogenes scotocitorul de hîrţoage, şi gloria aceasta nu-i va fi prea grea de dus. La Democrit, IX, 49, „al treilea e un sculptor de care aminteşte Antigonos". La Diogenes din Apollonia, IX, 57, nu avem listă de omonimi. În schimb, e citat *incipit*-ul scrierii sale, fără a ni se indica vreun izvor de unde e luat.

Rezumăm rezultatele obţinute şi tragem concluziile: Demetrios pare a fi sursa principală, aproape exhaustivă a listelor de omonimi la Diogenes Laertios, ceea ce nu împiedică faptul că şi acesta să fi făcut mici adaosuri şi să fi introdus din cînd în cînd modificări, nu totdeauna fericite. Scrierea lui Demetrios din Magnesia purta titlul: *Despre poeţii şi scriitorii omonimi* şi este aproape sigur că sculptorii,

pictorii, maeştrii de gimnastică şi alţi profesionişti neliteraţi care apar în listele lui Diogenes Laertios au fost adăugaţi de acesta la fondul provenind de la Demetrios, scoţîndu-i din alţi autori. Ca izvoare, Diogenes citează, în afară de Demetrios din Magnesia, pe Aristoxenos, Duris, Timaios, Polemon, Antigonos, Apollodor, spre a nu menţiona decît pe cei mai importanţi. De la Demetrios par a proveni citatele cu *incipit* ale scrierilor diverşilor autori.

Informaţiile pe care le conţinea scrierea lui Demetrios din Magnesia *Despre poeţii şi scriitorii omonimi* erau foarte variate: date biografice, fără să fie dispreţuite şi cele cu caracter anecdotic, părinţii, locul de naştere, legături între învăţători şi discipoli, titluri de scrisori, cu *incipit*, doxografii, citate din operele personajelor tratate, felul morţii acestora (o slăbiciune a multor biografi), contestări ale autenticităţii unor scrieri, date cronologice. Varietatea acestor informaţii face regretabilă pierderea acestei lucrări a lui Demetrios. Cum la numărul destul de mare de citate nu se menţionează niciodată o cifră de carte, e de presupus că scrierea aceasta, dacă era într-o singură Carte (rulou), nu putea avea dimensiuni prea mari, astfel încît o bună parte ar fi conservată, în ipoteza aceasta, în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios, precum şi în celelalte citate la acesta şi la alţi autori. Totuşi, ne e greu să credem că întregul material adunat de Demetrios putea intra într-o singură Carte-rulou. Dacă omonimii erau aranjaţi în ordine alfabetică, atunci pentru găsirea unui autor nu era nevoie să fie indicat numărul Cărţii în care se afla. De aici lipsa unei citări a numărului Cărţii în numeroasele menţionări ale acestei opere, care totuşi trebuia să se extindă pe mai multe Cărţi-rulouri.

Dacă mai comparăm şi lista omonimilor cu numele Thucydides, conservată în *Viaţa lui Tucidide*, § 28, de Marcellinus, lista Deinarchilor din *Viaţa lui Deinarchos*, cap. 1 de Dionysios din Halicarnas şi a Araţilor în *Viaţa lui Aratos*, anonimă, ne putem face o idee destul de clară despre ceea ce era opera lui Demetrios din Magnesia. Acesta dădea mai întîi pentru fiecare nume o listă a autorilor omonimi, indicînd cîteodată şi numărul lor[1]. După această listă sumară, autorul nostru se ocupa în detaliu de fiecare dintre ei, furnizînd o serie de date biografice, date cu privire la succesiuni, cronologii, scrieri.

Diogenes Laertios reproduce în omonimii săi, de cele mai multe ori după Demetrios, partea primă generală a listelor acestuia. Date luate din partea a doua, care tratează biografiile fiecărui omonim în detaliu, sînt presărate în informaţiile lui Diogenes Laertios, răspîndite în propriile sale biografii şi unde citează nominal pe Demetrios. Şi în *Viaţa lui Tucidide* şi în *Viaţa lui Deinarchos*, în capitolele care vin în considerare pentru Demetrios, este citată o bogată literatură, afirmaţiile făcute de Demetrios fiind sprijinite pe autorii menţionaţi şi pe scrierile lor. În textul de la Marcellinus sînt citaţi ca autorităţi Polemon (care revine destul de des şi la Diogenes chiar în pasajele despre omonimi) cu lucrarea *Despre Acropolis,* Androtion cu lucrarea *Atthis*, adică Atica, şi Praxiphanes cu *Despre istorie*.

Putem deci afirma cu multă probabilitate că listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios reproduc destul de fidel lista de la început, rezumativă a autorilor omonimi de la Demetrios din Magnesia, care nu trebuie să fi fost mult mai dezvoltată decît cea de la Laertianul nostru. În schimb, acesta a introdus nume şi informaţii suplimentare, mai ales nume de persoane care nu erau nici poeţi, nici scriitori şi care activau pe alte tărîmuri: pictură, sculptură, muzică, gimnastică etc.

1. Ca în *Viaţa lui Deinarchos*, cap. I, de Dionysios din Halicarnas, unde avem un citat textual din Demetrios din Magnesia, care spune că „am dat peste patru Deinarchos" etc.

5. Testamentele filosofilor

Posedăm, graţie sîrguinţei lui Diogenes Laertios, o frumoasă colecţie de testamente ale filosofilor, a cărui autenticitate n-a fost pusă niciodată la îndoială. Şi pe drept cuvînt. Ele n-au nici un caracter studiat, afectat. Ele respiră sinceritate, sînt de o naturaleţă absolută şi cu totul adecvate împrejurărilor. Aceste testamente, ultima voinţă a unor gînditori dintre cei mai de seamă pe care i-a produs omenirea, reprezintă documente umane de o valoare unică, pe care ni le-a păstrat mult hulitul Diogenes Laertios, care numai pentru acest fapt ar fi meritat o tratare mai blîndă.

Testamentul lui Platon (Diogenes Laertios, III, 41-43) este mai mult un inventar al averii pe care o lasă, fără caracter personal. Începutul, cu formula de introducere, pare a lipsi. După descrierea a două terenuri prin riveranii de la nord, sud, răsărit şi apus, pe care le lasă fiului fratelui său Adeimantos, unul dintre ele cu interdicţia de înstrăinare (deci un fel de fideicomis) şi după citarea cîtorva obiecte de argint şi aur, mai adaugă: „Eucleides, tăietorul de pietre, îmi datorează trei mine. Pe Artemis o liberez de sclavie. Las următorii sclavi: Tychon, Bictas, Apollonides, Dionysios. Mobilierul inventariat... copia inventarului o are Demetrios. Nu datorez nimănui nimic. Executori testamentari să fie: Leosthenes, Speusip, Demetrios, Hegias, Eurymedon, Callimachos, Thrasippos."

Cu privire la Academie, nu ia dispoziţii de nici un fel, deoarece este foarte probabil că această instituţie, fondată de Platon, îşi primise, ca să zicem aşa, statutul constitutiv mai dinainte.

Mai personală şi afectivă este expresia ultimelor dispoziţii din testamentul lui Aristotel (Diogenes Laertios, V, 11-16), care este păstrat în întregime. Acest testament a fost studiat magistral de Werner Jaeger în marea sa lucrare despre filosoful din Stagira: *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin, 1923, ceea ce ne scuteşte de a insista prea mult asupra acestui act. Testamentul lui Aristotel conţine dispoziţii pline de atenţie cu privire la fiica sa Aristone şi la fiul său Nicomah. Apoi, dispoziţii pline de atenţie faţă de a doua soţie, Herpyllis, ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ ἐγένετο. „Dacă vrea să ia un bărbat, să se aibă grijă să nu capete unul nedemn de noi", zice Aristotel (ὅπως μὴ ἀναξίῳ ἡμῖν δοθῇ). Femeia e *dată* în căsătorie de cel care are dispoziţia asupra ei: tatăl, tutorele (aici executorul testamentului), şi mai dispune pentru ea o bogată dotaţie. Apoi dispune o serie de liberări de sclavi şi sclave, dîndu-li-se totodată cîte o recompensă în bani. Mai spune: „să nu fie vîndut nici unul din tinerii sclavi care au fost în serviciul meu, ci să fie folosiţi pînă ating vîrsta ca să fie eliberaţi, după cum se cuvine". Urmează alte dispoziţii cu privire la statuile comandate la sculptorul Gryllion ca monumente comemorative ale lui Nicanor, Proxenos şi lui Arimnestos, care a murit fără copii. Statuia mamei lui Aristotel să fie consacrată (în templul) Demetrei din Nemea sau unde se va găsi de cuviinţă. Osemintele Pythiadei (prima lui soţie, nepoata şi fiica adoptivă a lui Hermias din Atarneus) să fie dezgropate şi înmormîntate alături de ale lui, după dorinţa ei. În fine, să se consacre statui de patru coţi în Stagira, lui Zeus salvatorul şi Athenei salvatoarea, precum a făgăduit el, Aristotel. Cu acestea se termină testamentul. Pare a lipsi formula finală, în care se numesc epitropii (executorii testamentari).

Despre *Lykeion*, sediul şcolii sale, Aristotel de asemenea, ca Platon, nu dispune nimic, deoarece avea, probabil, statutul dinainte stabilit, de la fondare. Nici de manuscrise, cărţi, biblioteci, colecţii nu dispune nimic, la fel ca Platon.

Testamentul lui Theofrast, al doilea şef al şcolii peripatetice (Diogenes Laertios, V, 51-57) este complet, cu formula iniţială şi cea finală. Relevăm următoarele pasaje interesante pentru cunoaşterea monumentelor din incinta şcolii. Theofrast vorbeşte de un *Museion*, un templu al muzelor, de care dispune să fie restaurat cît mai frumos. În templu să fie aşezată statuia lui Aristotel şi toate celelalte icoane votive care existau mai înainte. Să se reclădească colonada (στωίδιον) de lîngă muzeu, nu mai puţin frumos ca înainte. Să se aşeze tablourile în care se află harta pămîntului în colonada de jos. Să se clădească altarul aşa ca să fie

desăvîrşit frumos. „Doresc ca la fel să fie confecţionată statuia lui Nicomah. Execuţia s-o aibă Praxitele."

Mai departe: „Terenul pe care îl posed în Stagira îl dau lui Callinos. Toate cărţile le dau lui Neleus. Grădina, localul şcolii şi casele de lîngă grădină le dăruiesc discipolilor înscrişi (γεγραμμένων φίλων), şi anume acelora dintre ei care vor să facă şcoală şi să filosofeze împreună, deoarece nu poate orice om să călătorească necontenit. Ele să nu fie înstrăinate şi nici dobîndite în proprietate particulară de vreunul dintre ei, ci să fie stăpînite de ei în comun, ca şi un templu, şi să le uzeze în raporturile lor reciproce în mod familiar şi prietenesc, precum se cuvine şi e echitabil. Cei ce au stabilit să trăiască în comun sînt: Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Demaratos, Calistene, Melantes, Pancreon, Nicippos. Are voie să se consacre filosofiei şi Aristoteles, fiul lui Metrodoros şi al Pythiadei, dacă vrea, şi să participe la toate acestea. Cei bătrîni să aibă toată grija de el, ca să fie iniţiat cît se poate de bine în filosofie." Urmează o serie de liberări de sclavi şi de donaţii felurite în bani şi sclavi.

Formula finală spune că testamentul se află depus în mai multe exemplare sigilate cu inelul lui Theofrast: unul la Hegesias al lui Hipparchos, şi dă numele martorilor, altul îl are Olympiodoros, cu aceiaşi martori; al treilea l-a luat Adeimantos, cu alţi martori. Primele două exemplare au aceiaşi martori, în număr de patru, iar al treilea are cinci martori, toţi citaţi nominal.

Testamentul lui Straton din Lampsacos, al treilea şef al Lyceului (Diogenes Laertios, V, 61-64), este iarăşi complet în ce priveşte începutul, dar pare a-i lipsi formula finală. Interesantă e partea în care îl lasă pe Lycon ca succesor în conducerea şcolii. „Las conducerea studiilor (διατριβή) lui Lycon, deoarece, dintre ceilalţi, unii sînt prea bătrîni şi alţii prea ocupaţi. Ceilalţi fac bine dacă îl ajută la aceasta. Îi mai las toate cărţile, afară de cele compuse de noi (*plur. auct.*), tot mobilierul sufrageriei meselor comune, saltelele şi paharele."

Diogenes ne-a mai conservat testamentul lui Lycon, al patrulea scolarh al Lyceului (Diogenes Laertios, V, 69-74). Iată cîteva pasaje interesante: „Şcoala peripatetică o las acelora dintre discipoli care vor: Bullon, Callinos, Ariston, Amphion, Lycon, Python, Aristomachos, Heracleios, Lycomedes, Lycon nepotul meu. Să numească ei un şef, pe cine cred ei că se va consacra în întregime acestei sarcini şi că o va putea dezvolta." Mai departe: „Pe Chares îl liberez de sclavie şi Lycon să aibă grija de a-l hrăni. Îi mai dau două mine şi cărţile mele publicate. Pe cele nepublicate le las lui Callinos ca să le publice cu îngrijire." Martorii testamentului sînt Callinos din Hermione, Ariston din Ceos şi Euphronios din Paiania (district din Atena).

Mai posedăm testamentul lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 16-21), la care lipsesc formulele de început şi de sfîrşit. Epicur lasă tot ce-i aparţine personal lui Amynomachos, fiul lui Philocrates din demul Bate, şi lui Timocrates, fiul lui Demetrios din demul Potamos, după darul făcut fiecăruia din ei, înscris în Metroon, conform căruia vor pune la dispoziţie grădina şi atenansele ei lui Hermarchos, fiul lui Agemortos din Mytilene, şi celor ce se îndeletnicesc cu filosofia împreună cu el şi celor pe care Hermarchos îi va lăsa ca succesori spre a se ocupa de filosofie. „Acestea le încredinţez lui Amynomachos şi lui Timocrates, ca să conserve îndeletnicirea filosofiei în grădină." Amynomachos şi Timocrates vor mai avea de furnizat mijloacele necesare pentru sacrificii (ἐναγίσματα) de adus tatălui, mamei şi fraţilor lui Epicur, precum şi pentru sărbătorirea zilei de naştere (γενέθλιον ἡμέραν) a lui Epicur, în fiecare an, în prima decadă a lunii Gamelion, şi la reuniunea filosofilor şcolii, în ziua de 20 a fiecărei luni, stabilită pentru memorarea lui Epicur şi Metrodor. După aceea Epicur dă dispoziţii pline de atenţie cu privire la copiii discipolului şi prietenului său Metrodor. Epicur lasă lui Hermarchos toate cărţile pe care le are. La urmă Epicur dă libertatea la trei sclavi şi o sclavă. Testamentul se termină aici, fără formula finală. Imediat urmează o scrisoare scurtă a lui Epicur către Idomeneus, în care primul, bolnav pe moarte de strangurie şi disenterie, îl imploră pe Idemeneus să aibă grijă de copiii lui Metrodor. După

aceea urmează formula stereotipă prin care Diogenes anunţă că a terminat cu textul testamentului: „Astfel a testat el" (καὶ διέθετο μὲν ὧδε). S-a făcut caz de această deplasare a formulei, din locul potrivit ei, la finele scrisorii, în loc de finele testamentului. S-a văzut în aceasta modul aproape absent de a compune al lui Diogenes. S-a spus chiar că el lucra cu fişe, a căror aranjare şi introducere în textul continuu pe care el îl avea le lăsa în seama scribilor. În cazul de faţă, lucrul nu este chiar atît de grav. În ultimă instanţă, scrisoarea către Idomeneus conţine tot o dorinţă testamentară, poate chiar ultima dorinţă a lui Epicur, dacă împrejurările în care scrie sînt autentice. Aşadar, Diogenes putea pune, fără să comită o crimă prea gravă, formula prin care anunţa că a terminat cu textul testamentului la finele scrisorii către Idomeneus[1].

Acestea sînt testamentele filosofilor antici cunoscute nouă. Informaţiile lor sînt preţioase pentru biografie, succesiunea filosofilor şi cunoaşterea, în unele cazuri, a soartei şi felului de organizare a şcolii lor, precum şi a lucrărilor ce se executau în ea.

Pentru testamentul lui Straton, Diogenes Laertios dă ca izvor al său pe Ariston din Ceos (V, 64: καθά που συνήγαγε καὶ Ἀρίστων ὁ Κεῖος). De aici s-a tras concluzia că toate testamentele peripateticienilor (fondatorul şcolii şi şefii următori ai şcolii) – Aristotel, Theofrast, Straton şi Lycon – ar proveni de la Ariston, care a fost un intim al lui Lycon (vezi testamentul acestuia, Diogenes Laertios, V, 70 lista discipolilor şi 74; el este printre martorii testatorului) şi, poate, chiar urmaşul lui la conducerea şcolii peripatetice (lista scolarhilor vechii şcoli peripatetice, după Lycon, nu este bine stabilită). Această ipoteză că testamentele celor patru peripateticieni vechi ar emana de la Ariston este destul de plauzibilă.

În ceea ce priveşte testamentul lui Platon şi cel al lui Epicur, provenienţa lor nu ne este cunoscută şi nu ştim pe ce căi, de la cine şi prin ce intermediari au ajuns la Diogenes. Am prefera să admitem pentru aceste două testamente, două tradiţii ale şcolilor fondatorilor, diferite una de alta şi care au păstrat documentele şefilor lor pînă au fost reunite, eventual, într-o singură lucrare, de unde le-a cules Diogenes. Ne gîndim, spre exemplu, la o sursă biografică cum ar fi Hermip, deşi nu avem nici un indiciu despre acest lucru.

În orice caz, Hermip, în Cartea I a *Vieţii lui Aristotel*, după cum menţionează Athenaios (*Deipnosoph*., XIII, 56, 589 *c*), cunoştea testamentul filosofului, din care culege informaţia (şi o reproduce) cu privire la dispoziţiile pline de atenţie pe care le-a luat faţă de Herpyllis. Ceea ce nu înseamnă că Hermip ar fi reprodus textul integral al testamentului. În orice caz, Ariston, ca prieten al lui Lycon şi peripatetician el însuşi, era mult mai aproape de sursă pentru a reproduce textul testamentelor celor patru primi scolarhi ai Lyceului, inclusiv al fondatorului. Cum el e textual citat ca izvor al testamentului lui Straton de către Diogenes Laertios, ipoteza că el ar fi reprodus textul testamentelor tuturor peripateticienilor e foarte plauzibilă.

Testamentele lui Platon şi Epicur sînt introduse de Diogenes Laertios cu formulele simple următoare: τάδε κατέλιπε Πλάτων καὶ διέθετο, iar la Epicur: καὶ διέθετο ὧδε. Pe cînd la peripateticieni formula lui Diogenes este aceea a unei descoperiri mai rare şi grele; la Aristotel: Ἡμεῖς δὲ καὶ διαθήκαις αὐτοῦ ἐνετύχομεν, οὕτω πως ἐχούσαις; la Theofrast: Εὖρον δ' αὐτοῦ καὶ διαθήκας τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον. La Straton: τοῦ δ' οὖν φυσικοῦ φέρονται καὶ διαθῆκαι τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον; la Lycon: τοῦ δὲ φιλοσόφου καὶ διαθήκαις ἐνετύχομεν ταῖσδε. Nu trebuie să punem la îndoială sinceritatea formulelor lui Diogenes Laertios. Se pare că testamentele peripateticienilor le-a găsit într-o carte mai rară, greu accesibilă, prin vreo bibliotecă. Desigur, această condiţie e împlinită de opera lui Ariston, unul dintre vechii peripateticieni, scriere rară al cărei titlu nu ni s-a conservat (Nietzsche îl confundă cu Ariston din Chios, *Werke*, p. 129). În schimb, testamentele lui Platon şi Epicur par a se fi găsit într-o carte mai uşor accesibilă. Ne gîndim la *Vieţile* lui Hermip, pe care Laertianul pare a le fi consultat direct.

1. După Cicero, *D. fin.* II 30, 96, scrisoarea aceasta, pe care o dă în traducere, ar fi adresată de Epicur lui Hermarchos.

6. Scrisorile filosofilor

Ni s-a păstrat o literatură destul de bogată de scrisori ale filosofilor, din nenorocire cele mai multe plăsmuiri tardive, apocrife, puse pe numele oamenilor celebri.

Toate aceste scrisori, pentru timpurile vechi, sînt aproape fără excepţie neautentice. Unele dintre ele sînt falsificări evidente şi fără nici un interes, întrucît autorii lor, lipsiţi de talent şi de erudiţie, n-au pus nimic în ele care să constituie o informaţie măcar indirectă pentru noi. Nici culoarea locală nu este respectată. Astfel sînt scrisorile păstrate la Diogenes Laertios şi pe care acesta le reproduce cu neglijenţa ce-l caracterizează şi lipsa lui de discernămînt faţă de ceea ce e valoros şi ceea ce e lipsit de valoare. Astfel:

Diogenes Laertios, I, 43-44: Thales către Ferekyde. I, 44: Thales către Solon. I, 64: Solon către Periandru. I, 64: Solon către Epimenide. I, 67: Solon către Pisistrate şi Solon către Cresus. I, 73: Chilon către Periandru. I, 81: Pittacos către Cresus. I, 93: Cleobul către Solon. I, 99: Periandru către înţelepţi. I, 100: Periandru către Procles şi Thrasybulos către Periandru. I, 105: Anacharsis către Cresus. I, 113: Epimenide către Solon. I, 122: Ferekyde către Thales. II, 4 şi 5: două scrisori: Anaximene către Pitagora. IV, 44: Arcesilaos către Thaumasias. VII, 7 şi 8: două scrisori: regele Antigonos către Zenon şi Zenon către Antigonos. VIII, 49: Pitagora către Anaximene. VIII, 80 şi 81: două scrisori: Archytas către Platon şi Platon către Archytas. IX, 13 şi 14: Darius către Heraclit şi Heraclit către Darius (foarte slabe).

Excepţie fac scrisorile falsificate şi puse pe numele lui Heraclit[1], mai ales scrisorile IV-IX (cu deosebire a V-a şi a VI-a). Deşi scrise în jurul începutului erei noastre, autorul scrisorilor a V-a şi a VI-a, cu toate elementele străine de timpul şi de concepţiile lui Heraclit pe care le-a introdus în scrisori, pare a fi cunoscut bine unica scriere a lui Heraclit şi s-a inspirat foarte îndeaproape din ea, reproducînd eventual chiar şi fragmente, citate directe, din cartea lui Heraclit, pe care însă cu anevoie le putem identifica. Am arătat într-o lucrare a noastră[2] cum aceste scrisori ne pot ajuta să descoperim o concepţie heracliteană despre care fragmentele şi doxografiile nu ne-au păstrat nici o amintire[3]. Dar acesta este un caz excepţional. În general, scrisorile sînt nişte falsuri sterile.

Importante mai sînt *Scrisorile* păstrate sub numele lui Platon[4], în număr de treisprezece. Ele au avut o soartă curioasă. La început, cam în toată jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, au fost considerate ca neautentice, pe cînd în secolul al XX-lea tendinţa a fost de a admite autenticitatea lor, pînă s-a ajuns la a considera pe cele mai multe ca emanînd chiar de la Platon. Scrisoarea a VII-a a avut o poziţie centrală şi a jucat rolul cel mai important, rezistînd cel mai mult încercărilor de atetizare şi fiind prima a cărei autenticitate a fost admisă. John Burnet[5] a fost acela care s-a străduit cel mai mult şi a admis autenticitatea celor mai multe *Scrisori*; tot astfel şi J. Souilhé[6].

---

1. În afară de ediţia generală, Aldina, a *Scrisorilor*, Veneţia, 1602, şi *Epistolographi Graeci*, recogn. R. Hercher, Paris, 1873, vezi şi Heracliti *Epistolae quae feruntur*, ed. Ant. Westermann, Leipzig, 1857; Jacob Bernays, *Die heraklitischen Briefe*, Berlin, 1869, text, traducere şi comentariu; Ingram Bywater, *Heracliti Ephesii reliquiae*, Oxford, 1877, pp. 70-79.
2. *Etudes de philosophie présocratique. Héraclite d'Ephèse*, 1933, pp. 36-59.
3. De aceea, rău a făcut H. Diels că n-a publicat aceste scrisori în *Vorsokratiker*, unde testul scrisorilor a V-a şi a VI-a poate sta foarte bine şi cu cel puţin tot atîta justificare alături de Περὶ διαίτης de Pseudo-Hippocrates, în partea C, rezervată imitaţiilor. Acest sfat îl dăduse de mult Otto Gilbert, *AGPh* 23 [*N.F.*, 16 (1910), pp. 412 şi urm.], sfat care n-a fost urmat nici de ultimul editor, W. Kranz.
4. Textul lor se găseşte cam în toate ediţiile operelor lui Platon. Unul dintre ultimii editori este Joseph Souilhé, în colecţia „Guillaume Budé".
5. *Greek Philosophy I. Thales to Plato*, Londra, 1914.
6. Joseph Souilhé, în prefaţa ediţiei *Epistolelor* lui Platon.

După noi, scrisoarea a VII-a e neautentică, pentru motive dezvoltate de noi într-o lucrare anterioară[1]; aici ne vom mărgini să motivăm pe scurt argumentele pe care ne sprijinim. Digresiunea filosofică din scrisoarea a VII-a (341 *a* – 345 *c*) nu poate reproduce doctrina autentică a lui Platon. Ea nu se împacă nici cu platonismul *Dialogurilor*, nici nu e pe linia acelor ἄγραφα δόγματα pe care le expune Aristotel. Doctrina filosofică expusă în scrisoarea a VII-a are o colorație neoplatonicianã şi, deşi Léon Robin a arătat o tendință spre neoplatonism în doctrina lui Platon, aşa cum e interpretată de Aristotel în ultima ei fază[2], deşi Willy Theiler a arătat primele începuturi ale tendinței neoplatonice mult înainte de Plotin, la Albinos şi Poseidonios[3], comparația cunoaşterii supreme cu lumina care țîşneşte dintr-un foc în urma unei frecventări repetate a acestei realități, cunoaştere care nu este rațională ca alte cunoştințe, nu poate emana de la Platon (341 *cd*). Mai grav e ceea ce precedă acest pasaj. Aici, presupusul Platon, care ar scrie scrisoarea, spune că nu există o scriere a sa despre realitatea supremă şi nici nu va exista vreodată. Ca Platon să fi afirmat aceasta cu opt ani înaintea morții sale – data presupusă a scrisorii adresate partizanilor lui Dion din Siracuza – este cu totul exclus şi prezintă toate aparențele unei profeții *ex eventu*. Cel care a compus scrisoarea şi a pus-o pe numele lui Platon ştia că acesta n-a scris nimic despre realitatea supremă. De aceea, plasîndu-se cu opt sau nouă ani înaintea morții lui Platon, putea să afirme în numele acestuia că n-a scris şi nu va scrie niciodată despre ultimele sale principii.

Odată autenticitatea scrisorii a VII-a zguduită, se clatină şi celelalte scrisori mai puțin importante. În orice caz, proba trebuie făcută pentru fiecare dintre ele în parte. Spre exemplu, autenticitatea scrisorii a VI-a ni se pare dovedită de expunerea lui Werner Jaeger în *Aristoteles*, 1923.

Mai avem 51 de scrisori transmise sub numele lui Diogene Cinicul şi 36 sub numele lui Crates. Toate acestea aparțin primului secol al erei noastre şi o analiză sumară nu ne-a relevat la autorii falsurilor o cunoaştere a unor surse ale autorilor în numele cărora scriu care să nu ne fie cunoscute din literatura care s-a conservat.

Mai există numeroase scrisori puse pe numele marelui medic Hipocrate.

În fine, Diogenes Laertios ne-a mai păstrat, printre atîtea alte comori, trei scrisori splendide ale lui Epicur, de data aceasta autentice: una *Către Herodotos* (Diogenes Laertios, X, 35-83) privind fizica, alta *Către Pythocles* (Diogenes Laertios, X, 84-116) cu caracter meteorologic, unde, poate, a lucrat şi o mînă străină a unui discipol, şi în fine, a treia *Către Menoiceus* (Diogenes Laertios, X, 122-135) tratînd problema eticii[4].

Scrisorile ticluite pe numele unui scriitor trebuiau să imite şi ele, dacă erau compuse de autori inteligenți, în măsura posibilului, felul de a gîndi şi de a scrie al scriitorului respectiv. Dacă puteau da crîmpeie de frază luate din operele lui autentice, era cu atît mai bine şi iluzia avea mai multe şanse de reuşită. De cele mai multe ori însă aceşti ticluitori de scrisori false puse pe numele unor filosofi şi scriitori celebri erau spirite mediocre şi producțiile lor se prezintă lamentabil. Altfel stau lucrurile cu autorii scrisorilor pseudoheracliteene IV-IX şi mai ales ale scrisorilor a V-a şi a VI-a. La aceste două scrisori, autorul lor a făcut uz pe larg de doctrina lui Heraclit, punînd în textul său pasaje întregi care par extrase sau cel puțin urmează de aproape părți din scrierea acestuia. Prin urmare, şi în cazul acestor scrisori am avea o imitație, iar ca izvor al filosofiei eline ele sînt într-o măsură oarecare izvor indirect şi în anumite privințe izvor direct, dacă am şti care sînt pasajele din scrisori care reproduc fidel textul lui Heraclit.

---

1. *L'Orient et les origines de l'idéalisme subjectif dans la pensée européenne*, vol. I, Paris, 1946, pp. 118 şi urm.
2. L. Robin, *La théorie platonicienne des idées et des nombres d'après Aristote*, Paris, 1908.
3. W. Theiler, *Die Vorbereitung des Neoplatonismus* (*Problemata*, fasc. 1), 1930.
4. Afară de Hermann Usener, în *Epicurea*, Leipzig, 1887, pp. 3 şi urm., 35 şi urm. şi 59 şi urm., aceste scrisori au mai fost editate de P. von der Mühll, *Epicuri Epistulae tres et Ratae sententiae a Diogene servatae*, Leipzig, Teubner, 1922.

Cu acestea credem că am răspuns anticipat la întrebarea care ni s-ar putea pune: de ce am plasat *Scrisorile filosofilor* printre izvoarele indirecte şi nu printre cele directe? Fiindcă majoritatea lor sînt neautentice şi, ca atare, aceste scrisori ne dau informaţii indirecte despre doctrina filosofică a presupuşilor lor autori, excepţie făcînd scrisorile lui Epicur de care am vorbit.

7. Cataloagele de scrieri ale filosofilor

Întrucît cea mai mare parte din opera vechilor filosofi este pierdută, păstrarea cataloagelor şi a listelor în care sînt consemnate titlurile scrierilor lor are mare importanţă pentru noi. Cea mai mare parte dintre ele sînt păstrate tot în valoroasa operă a lui Diogenes Laertios. Ele cer un studiu amănunţit pentru fiecare, ceea ce nu putem face aici. Ne vom mulţumi deci cu un anumit număr de consideraţii mai interesante.

Spre exemplu, catalogul scrierilor lui *Theofrast* a fost cercetat cu toată amănunţimea de Hermann Usener, în *Analecta Theophrastea*, Bonn, 1858, pp. 1-24[1]. Iată rezultatele interesante la care a ajuns: Acest catalog, păstrat la Diogenes Laertios, V, 42-50, se compune din patru liste, dintre care primele două (42-46 şi 46-48) conţin marea majoritate a operelor celor mai importante, menţionate în ordine alfabetică, cu mici inadvertenţe şi din cînd în cînd repetări ale aceleiaşi opere, cu titlu puţin diferit şi cu alt număr de Cărţi. Celelalte două cataloage (49 şi 50) conţin opere mai minore, cu respectarea unei oarecare ordini alfabetice foarte inconsecvente (mai ales în catalogul al treilea). În al treilea catalog s-au rătăcit şi titluri ale operelor de istoria ştiinţelor ale lui Eudemos din Rhodos, alt elev al lui Aristotel. Astfel, *Istoria geometriei* în patru Cărţi, *Istoria astronomiei* în şase Cărţi şi *Istoria aritmeticii* probabil într-o carte.

Am văzut că în prima listă figurează scrierea *Despre fizicieni* în 18 Cărţi şi *Rezumat despre fizicieni* în două Cărţi. Apoi opt Cărţi *Fizica* şi o Carte *Contra fizicienilor*. În lista a doua figurează *Opiniile fizicienilor* în 16 Cărţi (în general admise ca identice cu *Despre fizicieni* în 18 Cărţi din lista precedentă) şi un *Rezumat al Cărţilor despre fizicieni* într-o Carte. Se mai observă şi alte inadvertenţe. Probabil că există în aceste liste titluri ale unor părţi din lucrări mai mari, care au apărut publicate şi izolat. Lucrarea *Despre simţuri*, care ni s-a păstrat, nu există în cataloage. De altfel, ea începe cu un δέ, ceea ce dovedeşte că nu poate fi o lucrare independentă. Savanţii (între care şi Diels) se gîndesc că ar face parte din scrierea *Opiniile fizicienilor*, deşi lucrul nu e absolut cert.

Aşa cum se prezintă acest catalog al operelor lui Theofrast, el nu este o operă alcătuită logic de vreun scriitor sau editor. De aceea are dreptate Usener, căruia i se asociază Regenbogen, cînd afirmă că acest catalog, compus din patru liste, reprezintă inventarul unei mari biblioteci, probabil cea din Alexandria, primele două liste reprezentînd conţinutul a două mari loturi achiziţionate, iar ultimele două liste, achiziţii ulterioare ale unor opere secundare. Faţă de această situaţie, ipoteza savanţilor care socotesc ca izvor al lui Diogenes Laertios pe Hermip Callimahianul este foarte plauzibilă. Hermip a fost discipolul marelui poet erudit Callimah, primul bibliotecar al marii biblioteci din Alexandria.

Catalogul operelor lui *Aristotel* din Diogenes Laertios (V, 21-27) este şi el lipsit de ordine sistematică. În orice caz, ordinea lui nu se potriveşte cu cea a tratatelor din manuscrisele noastre, care se bazează pe marea ediţie ştiinţifică a lui Andronicos din Rhodos (cam pe la 70 î.H.)[2].

---

1. De completat cu O. Regenbogen, în Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie...*, *s.v.*, *Theophrastos*, Supplement-Band VII, 1940, col. 1363-1370. Vezi şi mai sus. pp. 43 şi urm. Mai citãm pe E. Howald, *Die Schriftenverzeichnisse des Aristoteles und des Theophrast*, în „Hermes", 55 (1920), pp. 204-221.
2. Alt catalog în *Anonymus Menagii*, care provine de la Hesychios, se bazează pe catalogul lui Diogenes Laertios, cu ceva omisiuni şi un număr de adaosuri şi o altă listă care provine de la peripateticianul Ptolemaios (secolul I sau al II-lea d.H.),

Operele lui Aristotel au avut o soartă curioasă. El însuşi îşi împărţea scrierile în două grupe: 1) cele destinate publicării şi unui public mai larg, pe care le denumeşte οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι[1], denumire fără nici un subînţeles mistic, dar care înseamnă, ca să zicem aşa, „scrierile exterioare" şcolii, redactate în majoritate în formă de dialog, într-un stil strălucit, foarte apreciat de scriitorii antici şi cele mai răspîndite în antichitate, dar pierdute pînă la mici fragmente[2]. În al doilea rînd vin operele pe care Aristotel le numeşte *acroamatice*, ἀκροαματικοί (*sc.* λόγοι)[3], destinate cursurilor pe care le ţinea cu discipolii în şcoala sa. Acestea au fost răspîndite într-un cerc mult mai restrîns, pînă la Andronicos din Rhodos, deşi nu se poate admite ca ele să fi fost total necunoscute pînă în secolul I î.H. La fel, nu putem admite că istorisirea lui Strabon (XIII, 1, 54) cu privire la soarta cărţilor lui Aristotel destinate cursurilor ar fi cu totul fantezistă (vezi şi Plutarh, *Viaţa lui Sylla*, cap. 26, şi *Lexiconul Suda s.v.* Σύλλα). După aceşti autori, biblioteca cu cărţile lui Aristotel, ca şi biblioteca cu cele ale lui Theofrast, au intrat prin moştenire în posesia lui Neleus din Scepsis, lucru de care vorbeşte şi testamentul lui Theofrast (Diogenes Laertios, V, 52). Aceste cărţi ale lui Aristotel ar fi fost ascunse de moştenitorii lui Neuleus într-o privinţă umedă, unde s-au deteriorat şi tîrziu de tot au ajuns la Atena, iar de acolo ar fi duse de Sulla la Roma, unde, după o serie de prelucrări anterioare din partea gramaticianului Tyrannion din Amisos, ar fi fost editate în mod ştiinţific de Andronicos din Rhodos. Pasajul din testamentul lui Theofrast (Diogenes Laertios, V, 52) pare a da verosimilitate acestor relatări. Acest lucru nu împiedică să admitem că o parte din scrierile destinate învăţămîntului în şcoală ale lui Aristotel să fi ajuns la Alexandria, în marea bibliotecă. Trebuie să fi circulat multe exemplare, cu note ale discipolilor, cu diverse titluri şi diverse aranjamente şi împărţiri. Dezordinea din lista lui Diogenes credem că dovedeşte acest lucru. Puţine titluri din acest catalog se acoperă cu cele ale ediţiilor noastre. Περὶ φιλίας (Diogenes Laertios, V, 22), într-o Carte, poate fi o redactare diferită a Cărţii a VIII-a din *Etica nicomahică*. Περὶ κινήσεως (Diogenes Laertios, V, 23) poate fi o editare parţială a Cărţilor EZΘ a *Fizicii* lui Aristotel. Dar titlurile Ὅροι πρὸ τῶν τοπικῶν α΄ β΄ γ΄ δ΄ ε΄ ς΄ ζ΄ (V, 23) şi apoi Τὰ πρὸ τῶν ὅρων α΄ şi Τοπικῶν πρὸς τοὺς ὅρους α΄ β΄ (V, 24)? Ce să fie acestea, cînd în manuscrisele noastre nu cunoaştem decît o singură *Topică* în opt Cărţi? Probleme din acestea s-ar putea pune fără sfîrşit. De altfel, nici *Corpus*-ul aristotelic, aşa cum ni s-a păstrat în manuscrisele ce provin din evul mediu, nu prezintă mai puţine probleme dificil de rezolvat. E suficient de văzut problema redactării finale a *Metafizicii* lui Aristotel, cu elementele ei disparate, cu reluări şi repetări care reprezintă faze diferite de dezvoltare ale doctrinei filosofului, aşa cum au fost expuse de Werner Jaeger în lucrarea sa fundamentală[4], şi care arată cîte greutăţi ridică înţelegerea textului, aşa cum ni s-a păstrat, al marii opere aristotelice. Dar problema Cărţilor centrale, a Cărţilor EZH din *Etica nicomahică* şi ΔEZ din *Etica eudemică*, care sînt identice, problemă care n-a fost încă clarificată? În orice caz, redactarea finală a *Metafizicii*, aşa cum ne este transmisă, cu părţi paralele aparţinînd unor faze diferite ale evoluţiei gîndirii aristotelice, nu poate proveni de la Aristotel însuşi. Părţile componente ni se par adunate de altcineva, de un discipol credincios, care n-a îndrăznit să înlăture din grămada de rulouri pe care le avea la dispoziţie notele

---

conservat în mod insuficient la scriitori arabi (la al-Kifti, mort în 1248 şi Ibn Abi Oseibiam, mort în 1269). Vezi şi lucrarea lui P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain, 1951.

1. Aristotel le mai denumeşte şi ἐκδεδομένοι (*sc.* λόγοι).
2. Vezi tratarea lui Werner Jaeger, *Aristoteles*, Berlin, 1923. Vezi şi Ettore Bignoni, *L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*, 2 vol., Firenze, 1936.
3. Vezi Plutarh, *Viaţa lui Alexandru*, cap. 7, pentru sensul cuvîntului. Vezi şi Aulus Gellius, XX, 5, 11-12, presupus schimb de scrisori între Alexandru cel Mare şi Aristotel: ἀκροατικοὶ λόγοι.
4. Vezi şi lucrarea mai veche a lui W. Jaeger, *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin, 1912.

unor cursuri mai vechi, scrise de mîna maestrului venerat, aşa cum se face şi azi cu notele manuscrise ale lui Leibnitz sau ale lui Pascal, la a căror editare se publică, cu un semn special, chiar lungi ştersături, care n-au satisfăcut pe autorii lor şi care au dat după aceea o nouă redactare a gîndirii lor, reprezentînd ultima ei fixare[1].

În orice caz, catalogul cărţilor lui Aristotel din Diogenes Laertios nu corespunde rînduirii manuscriselor noastre ale *Corpus*-ul aristotelic, care, după toate probabilităţile, se bazează pe ediţia lui Andronicos din Rhodos[2]. Catalogul Laertianului reprezintă o tradiţie mai veche, catalog de bibliotecă, şi trebuie să ne gîndim în primul rînd la biblioteca din Alexandria. Numele lui Hermip Callimahianul ni se oferă iar în primul rînd, ca şi în cazul lui Theofrast, ca izvor al catalogului scrierilor lui Aristotel reprodus la Diogenes Laertios. La finele listei (V, 27) sînt citate o colecţie de *Poezii epice* şi alta de *Elegii*, menţionîndu-se la fiecare *incipit*-ul. Obiceiul acesta l-am văzut la Demetrios din Magnesia, în lucrarea lui *Despre poeţii şi scriitorii omonimi*. Dar acest obicei poate fi mai vechi şi poate proveni de la Hermip, care e posibil să-l fi luat de la Callimah însuşi şi să-l fi transmis lui Demetrios, întrucît acesta pare a fi un obicei de bibliotecar, creat pentru identificarea mai sigură a unei scrieri. Dacă mai observăm remarca finală din catalogul operelor lui Aristotel la Diogenes Laertios (V, 27), după care toate aceste scrieri citate de el aveau 445 270 de rînduri, vedem că avem de-a face cu o observaţie demnă de un bibliotecar, cum era Callimah, a cărui pedanterie şi-a însuşit-o discipolul său Hermip, şi originea catalogului e încă o dată confirmată ca provenind din cercurile unei biblioteci, gîndindu-ne în primul rînd la biblioteca din Alexandria[3].

O remarcă similară conţine şi finalul catalogului cărţilor lui Theofrast (V, 50): „Toate aceste scrieri (ἅ) fac 232 808 de rînduri", ceea ce confirmă originea comună a acestor două cataloage.

În catalogul scrierilor lui *Straton* din Lampsacos, al treilea şef al şcolii peripatetice (Diogenes Laertios, V, 58-60), sînt oarecare diferenţe în modul de citare. Numărul Cărţilor nu e citat separat: 1, 2, 3, 4... La fine nu se dă numărul rîndurilor. În schimb, la fine se citează scrisori ale lui Straton „al căror început este", după care urmează primele cuvinte ale primei scrisori cu care începea colecţia: „Straton urează lui Arsinoe voie bună". Acest obicei de citare cu *incipit* l-am recunoscut ca fiind al lui Hermip şi al lui Demetrios din Magnesia. Totuşi, după felul simplu de a da titlurile, credem că aici e vorba de Sotion ca izvor, după cum va reieşi din alte cataloage, la alţi filosofi, unde Sotion e citat textual.

La *Lycon*, al patrulea scolarh al Lyceului, Diogenes nu ne-a păstrat catalogul operelor. Deci putem conchide că lista cărţilor lui Aristotel şi Theofrast de la Diogenes Laertios provine, cu multă probabilitate, de la Hermip din Smyrna, iar catalogul lui Straton de la Sotion.

Şi fiindcă sîntem la peripateticieni şi la Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios, să considerăm şi catalogul scrierilor lui *Demetrios* din Phaleron (V, 80-81), care a fost auditor şi discipol al lui Theofrast. Prin mulţimea lucrărilor, zice Diogenes, el a întrecut pe toţi peripateticienii din timpul său. Scrierile lui sînt citate cu numărul Cărţilor de la 1 pînă la numărul respectiv: 1, 2, 3, 4... Un element nou e faptul că se menţionează la început categoriile de subiecte pe care le-a tratat: istorice, politice, despre poeţi, retorice, acestea din urmă împărţite în discursuri publice şi de ambasadă. A mai scris compendii de poveşti esopice şi multe altele. Abia după

1. În privinţa tehnicii acestei prezentări a unei ediţii, vezi Louis Couturat, *Opuscules et Fragments inédits de Leibniz*, Paris, 1903.
2. Catalogul lui Ptolemaios (vezi ed. V. Rose) pare a reprezenta, prin titlurile lui, tradiţia ediţiei lui Andronicos. În catalogul lui Diogenes Laertios, lipseşte *Metaphysica* şi nu găsim nici un titlu corespunzător care să-i substituie lipsa. În manuscrisele noastre avem titlul Μετὰ τὰ φυσικά, însemnînd „Cărţile care vin după fizică".
3. În schimb, primele 19 numere din lista scrierilor lui Aristotel de la Diogenes Laertios (V. 22) conţin titlurile scrierilor numite ἐξωτερικοί, dialoguri în majoritatea lor destinate marelui public. Vezi E. Howald, în „Hermes", 55 (1920), pp. 204 şi urm.

acestea se citează titlurile scrierilor lui, nu prea multe, care, prin urmare, nu cuprind decît o mică parte din imensitatea de lucrări pe care le-ar fi compus, după Diogenes sau izvorul acestuia. Împărţirea acestor scrieri pe categoriile indicate la început este însă destul de aproximativă. În orice caz, împărţirea scrierilor pe categorii este un element nou, pe care să-l reţinem, întrucît ar putea să ne indice un izvor nou al Laertianului nostru.

Următorul şi ultimul din Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios este *Heracleides* din Heraclea Pontică, scriitor fecund, partizan al unui platonism combinat cu pitagorism. Catalogul lucrărilor lui se află în Cartea V, 86-89. Şi aici, ca şi la Demetrios din Phaleron, sînt citate categorii de lucrări, dar lista scrierilor respective urmează imediat după menţiunea categoriei. Astfel: „*Dialoguri*, din care unele *etice*..., *fizice*..., *gramatice*..., *muzice*..., *istorice*... Unora dintre scrieri le-a dat o plăsmuire *comică*... altora *tragică*...” Ultima împărţire e independentă de cea precedentă, deci reprezintă o nouă împărţire, după un principiu nou, deoarece tratatul Περὶ σωφροσύνης, citat în categoria comică, se găseşte şi mai sus, în categoria dialoguri etice, iar tratatele *Despre cele ce sînt în Hades* şi *Despre pietate*, citate în categoria tragică, mai sînt menţionate, primul printre dialogurile fizice, iar al doilea printre dialogurile etice. În fine, zice textul lui Diogenes, Heracleides mai are scrieri *geometrice* şi *dialectice*. După cum se poate constata din cele expuse, sistemul de categorisire a scrierilor, de care vorbeam cu ocazia catalogului scrierilor lui Demetrios din Phaleron, este aplicat cu mai multă consecvenţă la tabloul scrierilor lui Heracleides din Pont. Putem deci presupune că ambele cataloage provin la Diogenes de la acelaşi izvor.

Acum să ne întoarcem la începuturile filosofiei şi să cercetăm cataloagele de scrieri conservate la Diogenes Laertios, în ordinea Cărţilor lui. De la înţelepţii vechi ai Greciei nu avem cataloage de aşteptat, întrucît unii par a nu fi scris nimic, ca Thales (I, 23 *init*), Socrate, Pyrrhon, Arcesilaos, Carneade (IV, 65); alţii au scris o singură lucrare, ca Anaximandru, Anaximene, Anaxagora, Heraclit etc. Empedocle a scris două poeme filosofice. Trecem deci la cei ce au veritabile liste de scrieri.

Catalogul scrierilor lui *Xenofon* (Diogenes Laertios, II, 57), „aproape patruzeci de Cărţi (rulouri)”, conţine o rapidă menţiune a operelor. Ultima lucrare citată este *Republica atenienilor şi a lacedemonienilor* „de care Demetrios din Magnesia spune că nu e de Xenofon”, adaugă Diogene. Deci autorul *Omonimilor* putea fi un izvor al Laertianului.

La *Aischines* socraticul nu este vorba de un catalog propriu-zis al dialogurilor sale, dar avem o interesantă discuţie a autenticităţii lor (Diogenes Laertios, II, 60-61). Menedem din Eritreia afirma că Aischines a luat dialogurile lui Socrate de la Xantipa şi le-a publicat sub numele său. Peisistratos din Efes nega şi el paternitatea lui Aischines asupra dialogurilor aşa-numite fără început (ἀκέφαλοι). Dintre cele şapte dialoguri atribuite lui Aischines, Persaios afirma că cea mai mare parte sînt ale lui Pasiphon din Eritreia. Aischines ar mai fi obţinut prin fraudă dialogurile lui Antisthenes intitulate: *Micul Cyrus, Heracle minor* şi *Alcibiade*. Următoarele şapte sînt atribuite lui Aischines: *Miltiade, Callias, Axiochos, Aspasia, Alcibiade, Telauges* şi *Rhinon*. Şi textul adaugă: „Se spune că, ducîndu-se în Sicilia la Dionysios, fiind silit de mizerie, a fost privit cu dispreţ de Platon, dar Aristip l-a susţinut. Dînd unele din dialogurile sale, el primi daruri.” Iarăşi intrigi răutăcioase, aşa cum le place să le colporteze biografii de felul lui Aristoxenos şi Hermip. În orice caz, să reţinem numele Menedem din Eritreia, Peisistratos din Efes şi Persaios, care ne pot fi de folos.

Catalogul scrierilor lui *Aristip* din Cyrene prezintă un interes deosebit (Diogenes Laertios, II, 83-85). El e compus din două liste. Prima cuprinde categorii de scrieri, ca cele la Demetrios din Phaleron şi Heracleides din Pont: trei Cărţi de *Istoria privitoare la Libya*, dedicate lui Dionysios, şi o Carte cu 25 de *Dialoguri*, parte compuse în dialect atic, parte în dialect doric. Urmează titlurile dialogurilor. I se mai atribuie şase *diatribe*. Alţii spun că n-a scris nimic, cum sînt Sosicrates <şi Panaitios> din Rhodos. În orice caz, Sosicrates este deci exclus ca sursă a lui

Diogenes pentru acest catalog, precum şi pentru cele ale lui Demetrios din Phaleron şi Heracleides din Pont. A doua listă a scrierilor lui Aristip (Diogenes Laertios, II, 85) are citată ca autoritate pe Sotion, în Cartea a II-a (bineînţeles a *Succesiunilor*), şi pe Panaitios, dacă nu preferăm să mutăm numele acestuia ceva mai sus, între Sosicrates şi Rhodos. Urmează o enumerare simplă a dialogurilor pe care Sotion le atribuie lui Aristip. De acelaşi fel sînt listele de dialoguri la socraticii următori: *Phaidon* (Diogenes Laertios, II, 105), *Eucleides* din Megara (*idem*, II, 108, şase dialoguri citate pe nume), *Stilpon* (II, 120, nouă dialoguri citate pe nume), *Criton* (II, 121, şaptesprezece dialoguri citate pe nume, conţinute într-o singură Carte), *Simon* (II, 122-123, o singură Carte cu 33 de dialoguri citate pe nume), *Glaucon* (II, 124, nouă dialoguri într-o Carte, citate prin titlurile lor; alte 32 de dialoguri sînt considerate ca neautentice), *Cebes* (II, 125, trei dialoguri cu titlurile lor). Cît despre *Menedem*, Diogenes ne spune (II, 136) că n-ar fi scris nimic, aşa cum afirma Antigonos din Carystos. Aşadar, credem a putea atribui lui Sotion cataloagele scrierilor lui Xenofon (?), Aristip (lista a doua), Phaidon, Eucleides din Megara, Stilpon, Criton, Simon, Glaucon şi Cebes.

Catalogul scrierilor lui *Platon*, compus din trei liste (Diogenes Laertios, III, 50-51, 57-61, 61-62), care diferă prin clasificarea dialogurilor, dar nu prin conţinutul lor de lucrări, ne dă ocazia să facem unele observaţii interesante.

După o clasificare subtilă a dialogurilor platoniciene (λόγος Πλατωνικός), cărora li se stabilesc subgenurile şi speciile (Diogenes Laertios, III, 49)[1], urmează prima listă, care citează dialogurile împărţite pe categorii, ca în cataloagele privitoare la Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont şi Aristip din Cyrene (prima listă). Iată categoriile sub care sînt împărţite dialogurile: fizice, ca *Timaios*; logice: *Politicul, Cratylos, Parmenide, Sofistul*; etice: *Apologia, Criton, Phaidon, Phaidros, Banchetul, Menexenos, Cleitophon, Epistolele, Philebos, Hipparchos, Rivalii*; politice: *Republica, Legile, Minos, Epinomis, Atlanticul* (adică *Critias*); maieutice: cele două dialoguri *Alcibiade, Theages, Lysis, Laches*; peirastice: *Euthyphron, Menon, Ion, Charmides, Theaitetos*; endeictice: *Protagoras*; anatreptice: *Euthydemos, Gorgias*, cele două dialoguri *Hippias*.

A doua listă reproduce împărţirea în tetralogii a lui Thrasyllos. Acesta e chiar citat ca autoritate şi textual (φησί). El zice că ar fi făcut aceasta după analogia tetralogiilor dramatice, ultima piesă a lor fiind o dramă satirică. În cazul tetralogiilor platoniciene, a patra piesă însă nu are un caracter comic, în aranjarea lui Thrasyllos. Spre exemplu, prima tetralogie se termină cu dialogul *Phaidon*, care e cel mai tragic din cîte a scris Platon. Diogenes relatează mai departe: Thrasyllos spune (φησί) că toate dialogurile lui sînt autentice, în număr de 56, *Republica* fiind despărţită în zece dialoguri, iar *Legile* în douăsprezece. În tetralogii însă, ele intră ca şi cum ar fi cîte o singură piesă. Tetralogiile sînt în număr de nouă. Urmează împărţirea obişnuită a dialogurilor lui Platon în tetralogii, aşa cum le-a editat Thrasyllos şi aşa cum au fost editate şi de un mare cunoscător al lui Platon, Carl Friederich Hermann, în şase volume, la B.G. Teubner. *Scrisorile* sînt ultimele din ultima tetralogie, 13 la număr (§ 61). Prima tetralogie cuprinde dialogurile

1. În felul următor:

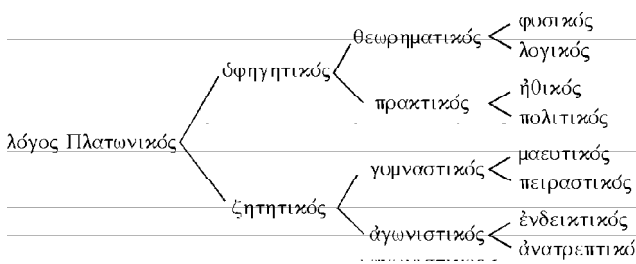

Euthyphron, Apologia, Criton, Phaidon, unde avem o gradaţie: o scenă dinainte de proces, una din timpul procesului, alta în închisoare şi ultima, scena morţii[1].

Lista a treia aşează dialogurile pe trilogii. Printre alţii, zice Diogenes, face acest lucru şi Aristophanes gramaticianul. În prima trilogie se aşezau: *Republica, Timaios, Critias*; în a doua: *Sofistul, Politicul, Cratylos*; în a treia: *Legile, Minos, Epinomis*; în a patra: *Theaitetos, Euthyphron, Apologia*; în a cincea: *Criton, Phaidon, Epistolele*. Celelalte dialoguri urmau fără ordine. Unii încep seria dialogurilor, după cum s-a spus mai sus, cu *Republica*, alţii cu *Alcibiades maior*, alţii cu *Theages*; unii cu *Euthyphron*, alţii cu *Cleitophon*, unii cu *Timaios*, alţii cu *Phaidros*, alţii cu *Theaitetos*. Mulţi fac începutul cu *Apologia*. Sînt considerate, cu acordul tuturor, drept neautentice următoarele dialoguri: *Midon* sau *Crescătorul de cai, Eryxias* sau *Erasistratos, Alcyon, Acephalii* sau *Sisyphos, Axiochos, Feacienii, Demodocos, Chelidon, Hebdome, Epimenide*. Dintre acestea, *Alcyon* pare a fi al unui oarecare Leon, după cum spune Favorinus în Cartea a V-a a *Memoriilor*.

Rezultatele obţinute din studiul listelor lui Platon sînt cam următoarele: lista I vine de la acelaşi autor ca şi cel al listelor operelor lui Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont şi Aristip din Cirene (lista I). Lista a doua de la Platon provine direct sau printr-un intermediar de la Thrasyllos. A treia listă este a lui Aristophanes gramaticianul. Poate că Favorinus, pe care Diogenes l-a întrebuinţat direct, joacă un rol în transmiterea acestei liste.

Catalogul scrierilor lui *Speusip* (Diogenes Laertios, IV, 4-5) începe cu o categorisire: Speusip a lăsat, zice Diogenes, foarte multe *Comentarii* (ὑπομνήματα) şi mai multe dialoguri. Titlurile sînt date, după aceea, fără a separa categoriile de scrieri. Cărţile (rulourile) sînt menţionate de la 1 pînă la numărul respectiv: 1, 2, 3, 4... Catalogul sfîrşeşte cu numărul rîndurilor: 43 475. La sfîrşit se spune: „În Cartea a II-a a *Amintirilor*, Favorinus spune că Aristotel ar fi cumpărat scrierile lui Speusip pe preţul de trei talanţi."

Catalogul scrierilor lui *Xenocrate* (Diogenes Laertios, IV, 11-14) pare a fi format din două liste. Prima (11-13 mijloc) începe cu menţionarea genurilor scrierilor: scrieri în proză, versuri epice şi exortaţii. Urmează titlurile cu Cărţile citate de la 1 la numărul respectiv: 1, 2, 3, 4... În a doua listă, numerele Cărţilor sînt citate prin ultimul număr: *Teze*, numărul e deteriorat (după Hicks, 20 de Cărţi, 30 000 de rînduri); *Studiul dialecticii*, numărul e deteriorat (după Hicks, 14 Cărţi, 12 740 de rînduri); după aceea, 15 Cărţi şi apoi 16 Cărţi *Despre studii relative la stil, Logistica*, nouă Cărţi; *Despre ştiinţe*, şase Cărţi; *Despre raţionament*, alte două Cărţi; *Despre geometri*, cinci Cărţi; *Comentarii*, o Carte; *Contrarii*, o Carte; *Despre numere*, o Carte; *Teoria numerelor*, o Carte; *Despre intervale*, o Carte; *Despre astronomie*, şase Cărţi; *Elemente despre regalitate, către Alexandru*, patru Cărţi; *Către Arybas, Către Hephaistion, Despre geometrie*, Cărţile unu, doi (după sistemul de citare din lista 1). Rînduri: 224 239 (? deteriorat). Prima listă ne aduce aminte de cataloagele de la Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont, Aristip (lista 1), Speusip. A doua listă ne aminteşte de cataloagele scrierilor lui Aristotel şi Theofrast, unde se dădea numărul rîndurilor, şi de cel de la Speusip (lista 2).

Despre *Polemon*, Diogenes Laertios (IV, 20) spune numai că a murit bătrîn, de ftizie, lăsînd destul de multe scrieri.

Despre activitatea literară a lui *Crates* din Atena, Diogenes (IV, 23) ne relatează următoarele: „Murind Crates, după cum spune Apollodor în Cartea a III-a a *Cronicilor*, a lăsat scrieri, unele *Filosofice*, altele *Despre comedie*, altele cu *Discursuri politice* şi *de ambasadă*." Titluri particulare nu se dau. Deci s-ar putea ca acele categorisiri pe care le-am văzut la începutul cataloagelor lui Demetrios din Phaleron, Speusip şi Xenocrate să provină de la Apollodor, pe cînd titlurile propriu-zise ale scrierilor, care n-au nici o legătură cu categorisirea de la început, să provină din altă sursă.

---

1. Vezi Albinos, *Introducere în dialogurile lui Platon*, cap. 4. Ca autori ai împărţirii în tetralogii sînt daţi aici Derkyllides şi Thrasyllos. Primul e deci un precursor al lui Thrasyllos în această materie.

La *Crantor* nu avem catalog de scrieri (Diogenes Laertios, IV, 24), ci numai remarca: „A lăsat *Comentarii* de aproape 30 000 de rînduri, pe care unii autori le atribuie lui Arcesilaos." Ne-am gîndit iarăşi la Apollodor, combinat eventual şi cu Hermip.

Arcesilaos (Diogenes Laertios, IV, 32): „Prin faptul că se abţinea de la orice, spun unii, n-a scris nici cărţi. Alţii spun că ar fi fost surprins corectînd nişte cărţi, pe care, după unii, le-a publicat, după alţii le-a ars." Provin şi acestea de la Apollodor? Hermip este citat pentru sfîrşitul lui (IV, 44), la o destul de mare distanţă în text, aşa că, după părerea noastră, el nu vine în considerare pentru chestiunea scrisului la Arcesilaos.

Bion (Diogenes Laertios, IV, 47): „A lăsat numeroase *Comentarii* dar şi *Sentinţe* avînd caracter de maxime." Şi aici ne gîndim la Apollodor din Atena.

Carneade (Diogenes Laertios, IV, 65): „I se atribuie *Scrisori către Ariarathes*, regele Capadociei. Celelalte le-au scris discipolii lui. El n-a lăsat nici o scriere." Aceste informaţii ar putea proveni tot de la Apollodor, care e citat puţin mai sus în textul lui Diogenes Laertios.

Clitomah n-are catalog de scrieri. Diogenes (IV, 67) spune numai atît: „A scris peste patru sute de Cărţi (rulouri). El a primit succesiunea lui Carneade şi a lămurit în lucrările sale mai cu seamă teoriile acestuia." Şi la aceste informaţii sumare ne gîndim la Apollodor.

Cataloagele din Cartea a V-a a lui Diogenes le-am cercetat. Trecem la Cartea a VI-a, care conţine vieţile şi opiniile filosofilor cinici.

Catalogul scrierilor lui *Antistene* (Diogenes Laertios, VI, 15-18) împarte aceste scrieri în zece tomuri (τόμοι). Se citează apoi titlurile scrierilor conţinute în fiecare dintre cele zece tomuri. Această citare pe tomuri (τόμοι) este neobişnuită şi ne indică o sursă nouă a lui Diogenes Laertios.

Catalogul scrierilor lui *Diogene* din Sinope e interesant prin faptul că citează un număr de autori. Diogenes Laertios, VI, 80, menţionează mai întîi titlurile pe categorii: *Dialoguri* (urmează titlurile), *Scrisori*, *Tragedii* în număr de şapte (urmează titlurile). Mai departe citãm textual: „Sosicrates, în Cartea I a *Succesiunilor*, şi Satyros, în Cartea a IV-a a *Vieţilor*, spun că nici o scriere nu e a lui Diogene. Tragediile, spune Satyros, sînt ale lui Philiscos din Egina, un discipol al lui Diogene. Sotion, în Cartea a VII-a, spune că numai următoarele scrieri aparţin lui Diogene: *Despre virtute, Despre bine, Erotikos, Ptochos, Tolmaios, Pordalis* (*Pordalos,* Cobet), *Cassandros, Cephalion, Philiscos, Aristarchos, Sisyphos, Ganymedes, Maxime, Epistole*." În orice caz, vedem că Sotion s-a ocupat detaliat de aceste chestiuni. Despre Sosicrates şi Satyros nu avem deocamdată decît negări de autenticitate.

Monimis din Siracuza, elev al lui Diogene (VI, 83): „A scris *Glume* amestecate cu lucruri serioase neobservate şi *Despre porniri*, două (Cărţi?), şi *Protrepticul*."

Onesicritos (Diogenes Laertios, VI, 84) e interesant prin paralela în care e pus cu Xenofon. „Pare a încerca o asemănare în toate cu Xenofon. Acesta a fost în campanie cu Cyrus, Onesicritos cu Alexandru. Xenofon a scris *Educaţia lui Cyrus*, Onesicritos *Cum a fost educat Alexandru*; unul a făcut lauda lui Cyrus, celălalt a lui Alexandru. Şi stilul e asemănător, afară numai că copia rămîne în urma originalului." Vedem deci că Laertianul nu poate fi acuzat de stereotipie sau de însăilare mecanică. El variază formulele sale chiar într-un domeniu aşa de apt pentru o mecanizare a lucrului cum sînt cataloagele de scrieri, indiferent din ce surse îşi culege informaţiile.

Crates cinicul (Diogenes Laertios, VI, 85): Hippobotos spune că n-a fost discipolul lui Diogene, ci al lui Bryson din Achaia. Se citează şase hexametri din *Glumele* lui, apoi trei iambi din faimoasa *Ephemeris* a lui, după aceea încă doi hexametri, un trimetru iambic şi doi trimetri iambici, fără indicarea locului de unde sînt scoşi. De scrieri nu se mai vorbeşte nimic.

Metrocle (Diogenes Laertios, VI, 95): Hecaton, în Cartea I a *Maximelor*, spune că şi-ar fi ars scrierile, alţii spun că ar fi ars *Cursurile* lui Theofrast.

La finele capitolului despre Hipparhia (VI, 98), Laertianul vorbeşte de lucrări ale lui *Crates*: „Se atribuie lui Crates o carte de *Epistole*, în care filosofează minunat, avînd un stil asemănător cu al lui Platon. A scris şi *Tragedii*, avînd un caracter filosofic sublim." Se citează trei trimetri iambici din ele.

Menip (VI, 99, 100 şi 101): „Cărţile lui sînt pline de glume, cam ca ale lui Meleagros, contemporanul lui." După unii, cărţile lui nu sînt ale lui, ci ale lui Dionysios şi Zopyros din Colofon, care, scriind în glumă, le-au dat lui, ca putîndu-le prezenta bine. Şi în fine: „Cărţile cinicului sînt treisprezece la număr." Urmează cîteva titluri.

Cu Cartea a VII-a a Laertianului trecem la stoici.

Catalogul scrierilor lui *Zenon* stoicul se găseşte la Diogenes Laertios, VII, 4[1]. E citată mai întîi *Republica* lui Zenon, apoi, pe rînd, titlurile altor lucrări, fără nici o împărţire pe categorii. Numărul Cărţilor e indicat în bloc: *Probleme homerice*, cinci; *Critici*, două.

E interesant faptul că în şirul listei discipolilor lui Zenon (VII, 36-38), vorbind de *Persaios*, fiul lui Demetrios din Cition, ni se dă o listă a lucrărilor acestui Persaios, vreo 11 titluri, cu numărul de Cărţi citat global: *Maxime*, patru; *Contra legilor lui Platon*, şapte. Probabil că acesta era modul de expunere a scriitorilor de *Succesiuni ale filosofilor*, în genul lui Sotion, care, pe lîngă succesiunile propriu-zise, mai dădeau la fiecare nume ceva date biografice, doxografice, cronologii, liste de scrieri etc. În general, Diogenes Laertios a schematizat datele acestor succesiuni, conservînd numai scheletul gol. În cazul lui Persaios, el a păstrat şi lista scrierilor lui. Să nu ne mirăm însă dacă el continuă (VII, 37) cu nomenclatura schematizată a celorlalţi discipoli.

În fine, VII, 38, ni se dă, după Hippobotos, o nouă listă de discipoli ai lui Zenon: Athenodoros din Soloi, Philonides din Theba, Callippos din Corint, Poseidonios din Alexandria, Zenon din Sidon. Deci lista de cărţi a lui Persaios nu poate proveni de la Hippobotos.

Ariston din Chios (a nu-l confunda cu Ariston din Ceos) are un catalog de scrieri la Diogenes Laertios, VII, 163. Sînt citate titlurile lucrărilor fără nici o împărţire pe categorii, iar numărul Cărţilor e dat global; de exemplu: *Comentarii* 25 (Cărţi), *Amintiri* 3, *Învăţături* 11. Finalul e interesant: Panaitios şi Sosicrates spun că numai *Scrisorile* sînt ale lui. Celelalte ar aparţine peripateticianului Ariston (din Ceos). Concluzia e că Sosicrates nu poate fi autorul listei. Acest eliminări sînt importante, ele strîngînd tot mai mult cercul autorilor posibili.

Herillos (Diogenes Laertios, VII, 166): listă simplă a titlurilor, fără distribuire pe categorii de scrieri. Nu se dau nici numere de Cărţi. În total, 11 titluri.

Dionysios stoicul (Diogenes Laertios, VII, 167): catalog cu titlurile citate nearanjate pe categorii de scrieri. Numărul cărţilor se citează în bloc. *Despre apatie*, două (Cărţi); *Despre asceză*, două; *Despre plăcere*, patru etc.

Catalogul scrierilor lui *Cleante* (VII, 174-175) prezintă aceleaşi caractere ca la toţi stoicii de pînă acum.

Sphairos (VII, 178): absolut la fel ca la cei precedenţi.

Catalogul scrierilor nenumărate ale lui *Chrysippos* ocupă la Diogenes Laertios o bună parte din capitolul consacrat acestui filosof (VII, 187-202). După Diogenes (VII, 180), el ar fi scris 705 Cărţi (rulouri), pe cînd catalogul conţine ceva peste 400 de Cărţi, deci e incomplet.

La început, Diogenes citează, în afară de catalog, scrierile: *Despre vechii fiziologi, Despre republică, Despre lucrurile care nu-s de ales pentru ele însele, Despre dreptate* (Cartea a III-a), *Despre felurile de viaţă şi porisme* (Cartea a II-a), cu aprecieri critice pe care unii le-au adus ideilor susţinute în ele. Urmează catalogul propriu-zis al scrierilor lui Chrysippos, al căror tablou (ἀναγραφή)

1. La Strabon, XVI, p. 757, este citat Apollonios din Tyr (secolul I î.H.): ὁ τὸν Πίνακα ἐκθεὶς τῶν ἀπὸ Ζήνωνος φιλοσόφων καὶ τῶν βιβλίων. Acest Apollonios e citat de trei ori, la Diogenes Laertios, VII, 6: ἐν τοῖς περὶ Ζήνωνος, VII, 24 şi VII, 28.

specificat îl dă textul lui Diogenes, şi anume: trei grupuri de scrieri logice, primul grup avînd cinci serii de lucrări: 20, 14, 16, 16 şi 6 Cărţi; al doilea grup, trei serii de scrieri a 22, 14 şi 19 Cărţi, şi al treilea grup, zece serii de scrieri a 23, 17, 5, 14, 8, 12, 11, 11, 8, 13 Cărţi, iar la început, în afară de grupe, 14 Cărţi de scrieri logice cu caracter general. La sfîrşit vin, în afară de socoteala grupelor de mai sus, *Cercetări* (logice) în 39 de Cărţi. Totalul pe care îl obţinem din adunarea Cărţilor de logică citate mai sus este de 302. Laerţianul dă la finele enumerării Cărţilor de logică cifra 311 ca număr al lor, ceea ce nu corespunde cu numărătoarea noastră, care e puţin inferioară. Dar faţă de textul pe care îl avem, insuficient editat şi probabil cu erori făcute de copiştii manuscriselor, nu putem cere mai multă precizie.

În al doilea rînd se cataloghează trei grupe de scrieri etice, primul în cinci serii a 20, 10, 15, 11 şi 6 Cărţi, al doilea grup în trei serii a 15, 13 şi 14 Cărţi, iar al treilea grup conţine o singură serie cu 18 Cărţi. Textul tabloului însă pare a se întrerupe brusc, astfel încît catalogul, în întregimea lui, pare incomplet. De altfel, lipseşte grupul sau grupele de scrieri fizice la care ne aşteptăm după împărţirea clasică a filosofiei în: logică, fizică şi etică, de fizică ţinînd şi teologia. Dar în catalogul lui Diogenes cu privire la scrierile lui Chrysippos lipsesc şi scrierile filosofice propriu zise. Prin urmare, avem în acest catalog ceva peste 400 de Cărţi dintre cele 705 pe care le-ar fi scris Chrysippos, dacă informaţia lui Laertios e exactă. În acest mare catalog, în majoritatea cazurilor, numărul Cărţilor e citat global, ca şi în cataloagele celorlalţi stoici. Excepţiile sînt puţine şi le citām expres. *Despre judecata copulativă, către Athenades*, Cărţile 1, 2; *Despre judecăţile nedefinite, către Dion*, 1, 2, 3. *Despre judecăţile temporale* 1, 2; *Despre varietatea judecăţilor nedefinite* 1, 2, 3, 4; *Despre adevărata judecată ipotetică, către Gorgippides*, 1, 2, 3, 4; *Despre raţionamentul pornind de la infinitezimale, către Stesagoras*, 1, 2; *Definiţii referitoare la alte ştiinţe, către Metrodoros*, 1, 2. Asta e tot, ceea ce nu contează faţă de numărul enorm de cazuri unde se citează numărul global al Cărţilor.

Concluziile noastre sînt că şi acest catalog prezintă mari asemănări cu celelalte ale filosofilor stoici anteriori. Caracterul catalogului lui Chrysippos este pinacografic. Faţă de numărul imens de Cărţi, o oarecare rînduială se impunea. Afară de marea despărţire în scrieri logice şi scrieri etice, în interiorul acestei diviziuni grupele nu sînt atît de stringent despărţite, iar înăuntrul seriilor nu pare a se face o deosebire de speţă a scrierilor. Am putea să ne gîndim la Apollonios din Tyr, autorul unui *Pinax*, al unui tablou al scrierilor stoicilor, ca izvor direct sau indirect al lui Laertios. Caracterul specific al cataloagelor scrierilor filosofilor stoici din Cartea a VII-a a lui Diogene impune un izvor aparte al lor, aşa că, deocamdată, putem admite provizoriu şi pînă la proba contrară, paternitatea directă sau mediată a lui Apollonios din Tyr asupra cataloagelor cu scrierile stoicilor în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. Ca intermediar, ne gîndim, pentru majoritatea stoicilor, după forma cataloagelor lor, la Sotion. Numai catalogul lui Chrysippos pare a proveni, neprelucrat, de la Apollonios din Tyr. Pe Hippobotos şi pe Sosicrates i-am exclus ca putînd fi transmiţătorii acestor liste la Diogenes Laertios.

Despre *Pitagora*, Laertios scrie următoarele (VIII, 6): „Unii spun că Pitagora n-a lăsat nici măcar o scriere." Urmează un fragment din Heraclit (fragm. 129, Diels-Kranz), pe care îl vom discuta cu altă ocazie, şi începutul unei presupuse scrieri a lui Pitagora despre fizică, purtînd marca falsului asupra sa, deoarece *logos*-ul de care se vorbeşte aici aminteşte prea tare de începutul cărţii lui Heraclit (fragm. 1, Diels-Kranz). Textul lui Diogenes urmează astfel: „Se atribuie lui Pitagora trei cărţi: *Paideutica, Politica* şi *Fizica*. O altă carte atribuită lui Pitagora este, în realitate, de Lysis din Tarent, pitagoricianul care a fugit la Theba, unde a fost profesorul lui Epaminonda. Heracleides, fiul lui Sarapion (*sc.* Lembos), în *Prescurtarea lui Sotion*, spune că Pitagora ar fi scris *Despre univers* în versuri epice. În al doilea rînd, *Cuvîntul sacru*, al cărui *incipit* este:

«O tineri, veneraţi acestea cu blîndeţe.»

În al treilea rînd, *Despre suflet*, al patrulea *Despre pietate*, al cincilea *Helothales*, tatăl lui Epicharmos din Cos, al şaselea *Croton* şi altele. Unii spun că *Cuvîntul mistic* ar fi de Hippasos, scris spre a-l ponegri pe Pitagora. Multe scrieri compuse

de Aston din Croton au fost atribuite lui Pitagora. Aristoxenos spune că Pitagora a luat cele mai multe dintre doctrinele sale etice de la Themistocleia, preoteasa din Delfi. Ion din Chios, în *Triagmoi*, spune că Pitagora a atribuit lui Orfeu unele lucrări pe care le-a compus. Se spune că şi *Scopiazii* sînt de Pitagora, al căror început este: «Nu fi imprudent faţă de nimeni.»"

Am citat acest lung pasaj pentru autorii care sînt menţionaţi în el. Pentru titlurile de scrieri citate cu *incipit* ne gîndim ca izvor al lui Diogenes la Demetrios din Magnesia cu *Omonimii* lui. Acesta ar fi însă un intermediar al unei surse pinacografice mai vechi, pe baza tradiţiei unui catalog de bibliotecă. Ne gîndim deci la Hermip din Smirna, Callimahianul, şi dincolo de acesta la Callimah însuşi, primul conducător al marii biblioteci din Alexandria.

Empedocle (Diogenes Laertios, VIII, 77) a scris *Despre natură* (cel puţin în două Cărţi) şi *Purificări*, cuprinzînd aproape 5 000 de versuri epice; *Tratat de medicină* de aproape 600 de versuri epice. Despre *Tragedii* s-a vorbit mai înainte, adaugă Diogenes.

Epicharmos (Diogenes Laertios, VIII, 78) a lăsat *Comentarii* în care tratează despre natură, maxime şi medicină. Cele mai multe *Comentarii* le-a compus în *acrostih*, marcînd că scrierile sînt ale lui.

În lista omonimilor lui *Archytas* (VIII, 82) se spune: „au existat patru Archytas". După ce citează pe fiecare cu cîteva particularităţi, textul lui Diogenes adaugă: „Unii mai vorbesc şi de un al cincilea (*sc.* Archytas), arhitect, căruia i se atribuie o scriere *Despre mecanică*, avînd următorul început: «Acele ce urmează le-am învăţat de la Teucros cartaginezul.»" Despre al doilea Archytas din catalogul omonimilor, muzician de meserie, Diogenes adaugă aici o anecdotă. Tot acest final, începînd cu al cincilea Archytas, să fie un adaos la lista iniţială provenită de la Demetrios din Magnesia? Archytas muzicianul pare a fi fost un virtuos muzician (vezi şi Athenaios, XIII, 75, p. 600) şi nu scriitor, aşa că ar fi de eliminat din lista originară a lui Demetrios şi de înlocuit cu Archytas arhitectul, citat cu *incipit* al lucrării sale. Astfel, cu acesta din urmă s-ar încheia numărul originar de patru Archytas. Acest lucru ni se pare confirmat prin faptul că e obiceiul lui Demetrios de a cita lucrările autorilor cu *incipit*.

În VIII, 83, Diogenes enumeră descoperirile cele mai de seamă ale lui Archytas din Tarent: „Acesta, primul, a expus ştiinţific mecanica, pornind de la principiile mecanicii. Primul a aplicat mişcarea mecanică la o construcţie geometrică şi a căutat două medii proporţionale prin secţiunea unui semicilindru, pentru a obţine dublarea unui cub. El a descoperit deci primul dublarea[1] unui cub prin metoda geometrică, după cum spune Platon în *Republica*." (528 *b*?)

Alcmaion din Crotona (Diogenes Laertios, VIII, 83), după Favorinus, în *Istorii felurite*, spune că acesta, primul, ar fi compus un tratat *Despre natură*, ceea ce, după părerea noastră, nu poate fi exact. Mai departe, Diogenes citează începutul cărţii (unice) a lui Alcmaion. Ne gîndim iarăşi la Demetrios din Magnesia.

Hippasos (Diogenes Laertios, VIII, 84): „Demetrios, în *Omonimii*, spune că Hippasos n-a lăsat nici o scriere."

Philolaos (Diogenes Laertios, VIII, 85) a scris o singură carte. Urmează o afirmaţie calomnioasă a lui Hermip, care şi el se bazează pe o autoritate anonimă[2], că Platon ar fi cumpărat această carte şi a plagiat-o, compunînd dialogul său *Timaios*. După Demetrios în *Omonimii*, primul dintre pitagoricieni, Philolaos ar fi publicat o lucrare *Despre natură*, al cărei *incipit* este: urmează începutul cărţii. Stobaios mai citează dintr-o scriere, *Bacchai*, a lui Philolaos (*Eclog.*, I, 15, 7, p. 148, 4 Wachsmuth).

---

1. Preferăm lectura veche a lui Meibomius (ed. din 1690) κύβου διπλασιασμόν, care are un sens logic, în loc κύβον BP, κύβην F. Cum poate fi, după aceste ultime lecturi, Archytas primul descoperitor al cubului? Platon vorbeşte de τὴν τῶν κύβων αὔξιν, care ne pare a face aluzie la această dublare a cubului.
2. ὅ φησιν Ἕρμιππος λέγειν τινὰ τῶν συγγραφέων κτλ.

Eudoxos din Cnidos, astronom, geometru, medic, legiuitor (Diogenes Laertios, VIII, 88): „El a scris *Legi* pentru concetăţenii lui, cum spune Hermip în Cartea a IV-a *Despre cei şapte înţelepţi*, şi *Studii astronomice, Studii geometrice* şi altele demne de menţiune... Eratostene, în lucrarea *Către Baton*, spune că el ar fi compus nişte *Dialoguri ale cinicilor*. Alţii spun însă că ele ar fi fost scrise de egipteni în propria lor limbă, iar Eudoxos, traducîndu-le, le-a publicat pentru greci... A lăsat şi *Comentarii* dintre cele mai frumoase."

Xenofanes (IX, 18) a scris în versuri epice *Elegii* şi *Iambi*.

Zenon din Elea (IX, 26): se atribuie lui cărţi pline de multă raţiune.

Catalogul scrierilor lui *Democrit* e foarte important. Diogenes Laertios (IX, 45-49) dă ca autor al lui pe Thrasyllos, care le-a aranjat pe tetralogii, ca pe cele ale lui Platon. Citate sînt scrierile pe categorii: *Etice*: opt titluri, deci două tetralogii; *Fizice*: 16 titluri, deci patru tetralogii; *Matematice*: 12 titluri, deci trei tetralogii; *Muzicale*: opt titluri, deci două tetralogii; *Tehnice*: opt titluri, deci două tetralogii. Titluri separate ale *Comentariilor* lui: nouă titluri. Alte lucrări atribuite lui sînt, unele, alcătuite din scrierile lui, altele, cu acordul tuturor, sînt recunoscute ca străine de el. Deci avem 13 tetralogii = 52 de titluri, plus nouă titluri de *Comentarii*, nearanjate în vreo categorie (vezi textul la Diels-Kranz, *Vorsokr.*[5], t. II, 1935, pp. 90-92). Chestiunea autenticităţii nu ne interesează aici. Ceea ce vrem să găsim sînt izvoarele acestor numeroase cataloage de scrieri ale filosofilor la Diogenes Laertios. Nu ne-am ocupat de paralelele lor la alţi autori decît în măsura în care acest lucru ne-a fost posibil. *Lexiconul Suda s.v.* Καλλίμαχος citează de acest autor o Πίναξ τῶν Δημοκρίτου[1] γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων, iar la Stephanos Byzantios p. 640, 5 ed. Mein, avem: Ἡγησιάναξ. γραμματικὸς γράψας Περὶ Δημοκρίτου λέξεως βιβλίον ἓν καὶ Περὶ ποιητικῶν λέξεων (după Hesychios). Thrasyllos a putut întrebuinţa acest *Pinax* al lui Callimah, eventual şi prin intermediul lui Hermip. Thrasyllos pare a fi dat, în schimb, aranjamentul pe tetralogii, după cum a făcut aceasta şi pentru dialogurile lui Platon.

În general, în catalogul lui Thrasyllos nu sînt date numere de Cărţi, pentru că sau scrierile erau de cîte o singură Carte, sau catalogatorul le-a neglijat. Avem numai *Regulile privitoare la logică*, Cărţile 1, 2, 3, *Cauzele cu privire la animale*, 1, 2, 3 şi *Despre liniile iraţionale şi despre solide*, 1, 2.

Catalogul lui *Protagoras* (Diogenes Laertios, IX, 55): „Acestea sînt cărţile lui care ni s-au păstrat: *Arta controversei, Despre luptă, Despre ştiinţă, Despre stat, Despre ambiţie, Despre virtuţi, Despre starea primordială a lucrurilor, Despre lucrurile lui Hades, Despre faptele greşite ale oamenilor, Precepte, Proces pentru onorar, Discuţii contradictorii*, cărţile 1, 2." Lipsesc scrierile cele mai importante ale lui Protagoras: *Despre zei* (Diogenes Laertios, IX, 51 şi 54) şi *Dărîmătorii* (Sext. Emp., *Adv. Math.*, VII, 60). De aceea Diels presupune o lacună la începutul catalogului. În orice caz, enumerarea titlurilor e simplă, fără împărţiri pe categorii de scrieri şi fără să se indice numărul Cărţilor, afară numai la ultimul titlu din catalog. Aspectul catalogului e la fel ca la cel al lui Xenofon.

Diogenes din Apollonia (IX, 57): se dă începutul cărţii lui (Demetrios din Magnesia? prin Hermip de la Callimah?).

Timon Sillograful (Diogenes Laertios, IX, 110-111): „El a compus: *Poeme, Versuri epice, Tragedii, Satire, Drame comice* 30, *Drame tragice* 60, *Silloi* şi *Poeme obscene*." Acest debut este în genul lui Apollodor cronograful. Urmează: „Se atribuie lui cărţi scrise în proză, aproape 20 000 de rînduri, pe care le aminteşte Antigonos din Carystos, care i-a scris viaţa. *Silloi* au trei (părţi), în care, ca unul care e sceptic, batjocoreşte şi ironizează pe dogmatici în formă de parodie. În prima parte povesteşte el însuşi; a doua şi a treia sînt în formă de dialog. El pune pe Xenofanes să iscodească pe fiecare. În partea a doua se ocupă de cei vechi, în partea a treia de filosofii mai recenţi. De aici unii au denumit-o *Epilog*. Partea primă se ocupă de aceleaşi lucruri, numai că e un singur personaj. Începutul e acesta:

1. Manuscrisele au Δημοκράτους, vezi aparatul critic al ediţiei Adler.

Spune-mi acum cîţi sînteţi iscusiţii cu griji aşa multe."

Acest *incipit* ne aduce aminte de Demetrios din Magnesia. În această enumerare lipsesc operele *Python* şi *Indalmoi*, care sînt însă citate de Diogenes în capitolul despre Pyrrhon (IX, 105).

Am ajuns la ultimul catalog din Diogenes Laertios, anume acela al scrierilor lui Epicur (X, 26-28). La început, Diogenes ne spune că Epicur întrece pe toţi prin mulţimea cărţilor scrise de el. A scris aproape trei sute de rulouri (κύλινδροι, expresie rară pe care Laertianul n-o întrebuinţează pentru alţii). Concurent i-a fost numai Chrysippos, care însă era neglijent şi plin de greşeli. „Acesta este numărul şi mărimea scrierilor lui Epicur – zice Laertianul –, din care cele mai importante sînt următoarele..." Deci avem o alegere din scrierile lui. Titlurile sînt citate fără o împărţire pe categorii. Numărul Cărţilor e citat în bloc. Dăm lista lor: *Despre natură*, 37 (Cărţi), *Despre atomi şi vid; Despre iubire; Rezumat al cărţii contra fizicienilor; Contra megaricilor; Probleme; Maxime fundamentale; Despre secte; Despre plante*[1]; *Despre scop, Despre criteriu sau Canon; Chairedemos; Despre zei; Despre pietate; Hegesianax; Despre felurile de viaţă,* patru (Cărţi); *Despre conduita dreaptă; Neocles către Themistas; Banchetul; Eurylochos către Metrodor; Despre vedere; Despre unghiul din atom; Despre pipăit; Despre destin; Teorii despre pasiuni, contra lui Timocrates; Prevederea viitorului; Îndemn la filosofie; Despre simulacre* (εἴδωλα); *Despre reprezentare; Aristobulos; Despre muzică; Despre dreptate şi celelalte virtuţi; Despre daruri şi recunoştinţă; Polymedes; Timocrates*, trei (Cărţi); *Metrodor*, cinci (Cărţi), *Antidoros,* două (Cărţi); *Teorii despre boli, către Mithras; Callistolas; Despre regalitate; Anaximene; Scrisori.*

„Voi încerca să prezint – zice Diogenes – o prescurtare a lor, ce opinii are în ele, transcriind trei epistole ale lui în care se află rezumată toată filosofia lui."

Acum, că am trecut în revistă toate cataloagele scrierilor filosofilor din Diogenes Laertios, este timpul să tragem concluziile care se impun din confruntarea lor, ca avînd mai multă probabilitate, cu privire la izvoarele de la care ele emană. La raportările sigure (cînd avem un citat nominal la Diogenes Laertios că un catalog de la un filosof provine de la cutare autor), subliniem numele filosofului. Dăm numărul listei în parantează, cînd sînt mai multe liste la acelaşi filosof.

La Hermip raportăm cataloagele lui Platon (1), Speusip (2), Xenocrate (2), Aristotel, Theofrast, Demetrios din Phaleron (2), Heracleides din Pont, *Eudoxos din Cnidos*, poate printr-un intermediar necunoscut.

La Sotion raportăm cataloagele lui Xenofon, Aischines, *Aristip* (3), Phaidon, Eucleides din Megara, Stilpon, Criton, Simon, Glaucon, Cebes, Straton, Antistene (?), Diogene din Sinope (2), Menip, Persaios, Ariston din Chios, Herillos, Dionysios stoicul, Sphairos, Protagoras, Epicur (?).

La Demetrios din Magnesia raportăm cataloagele lui Aristip (2), Demetrios din Phaleron (1), Pitagora, Archytas arhitectul, Archytas filosoful, Alcmaion, *Hippasos* (citat negativ), Philolaos, Diogenes din Apollonia, Timon Sillograful (2).

De la Apollodor din Atena, cronograful, credem că provin cataloagele lui Speusip (1), Xenocrate (1), *Crates,* Crantor, Arcesilaos, Empedocle, Epicharmos, Xenofanes, Timon Sillograful (1), Aristip (1).

La Thrasyllos raportăm cataloagele lui *Platon* (2) şi *Democrit.*

De la Aristophanes gramaticianul provine catalogul lui *Platon* (3).

La Apollonios din Tyr raportăm catalogul lui Chrysippos.

Iată acum şi tabloul izvoarelor cataloagelor de la Diogenes, aşezat după filosofi, în ordinea de succesiune a Cărţilor lui Diogenes Laertios:

1. Ultimele două titluri le-am dat după vechea ediţie a lui Meibomius (1692). Cobet uneşte ambele titluri: Περὶ αἱρέσεων καὶ φυγῶν (Despre alegere şi respingere).

Xenofon (II, 57) ——— Sotion

Aischines (II, 60-61) ——— Sotion

Aristip (II, 83-85) ———
1. Apollodor cronograful?
2. Demetrios din Magnesia
3. *Sotion* (citat ca izvor, Diogenes Laertios II, 85)

Phaidon (II, 105)
Eucleides din Megara (II, 108)
Stilpon (II, 120)
Criton (II, 121)
Simon (II, 122-123)
Glaucon (II, 124)
Cebes (II, 125)
——— Sotion

Platon (III, 50-51, 57-61, 61-62) ———
1. ——— x ——— Hermip
2. *Thrasyllos* ——— Derkyllides
(Diogenes Laertios III, 57, citat ca izvor)
(cf. Albinos, *Eisag.* 4)
3. *Aristophanes* gramaticianul
(Diogenes Laertios, III, 61, citat ca izvor)

Speusip (IV, 4-5) ———
1. Apollodor cronograful
2. ——— x ——— Hermip

Xenocrate (IV, 11-14) ———
1. Apollodor cronograful
2. ——— x ——— Hermip

Crates (IV, 23) ———
Apollodor cronograful
(Diogenes Laertios îl citează ca izvor)

Crantor (IV, 24) ——— Apollodor ——— Hermip

Arcesilaos (IV, 32) ——— Apollodor cronograful

Bion (IV, 47) ——— Apollodor cronograful

Carneade (IV, 65) ——— Apollodor cronograful

Clitomah (IV, 67) ——— Apollodor cronograful

Aristotel (V, 21-27) ——— x ——— Hermip ——— Callimah?

Theofrast (V, 42-50) ——— x ——— Hermip ——— Callimah?

Straton (V, 58-60) ——— Sotion

Demetrios din Phaleron (V, 80-81) ———
1. Demetrios din Magnesia
2. ——— x ——— Hermip

Heracleides din Pont (V, 86-89) ——— x ——— Hermip

Antistene (VI, 15-18) (τόποι) ——— Sotion?

Diogene din Sinope (VI, 80) ———
1. ——— x ——— Hermip
2. ——— Sotion

Menip (VI, 99, 100, 101) ——— Sotion

Zenon stoicul (VII, 4)	———	Sotion ——— Apollonios din Tyr?
Persaios (VII, 36)	———	Sotion
Ariston din Chios (VII, 163)	———	Sotion
Herillos (VII, 166)	———	Sotion
Dionysios stoicul (VII, 167)	———	Sotion
Sphairos (VII, 168)	———	Sotion
Chrysippos (VII, 187-202)	———	Apollonios din Tyr
Pitagora (VIII, 6)	———	Demetrios din Magnesia
Empedocle (VIII, 77)	———	Apollodor cronograful
Epicharmos (VIII, 78)	———	Apollodor cronograful
Archytas arhitectul (VIII, 82)	———	Demetrios din Magnesia
Archytas filosoful (VIII, 83, listă de descoperiri)	———	Demetrios din Magnesia
Alcmaion (VIII, 83)	———	Demetrios din Magnesia
Hippasos (VIII, 84)	———	*Demetrios* din Magnesia (Diogenes Laertios îl citează ca izvor negativ)
Philolaos (VIII, 85)	———	Demetrios din Magnesia
Eudoxos din Cnidos (VIII, 88)	———	*Hermip* (Diogenes Laertios îl citează ca izvor)
Xenofanes (IX, 18)	———	Apollodor
Democrit (IX, 45-49)	———	*Thrasyllos* ——— Hermip ——— Callimah? (Diogenes Laertios, IX, 45, îl citează p. Thrasyllos ca izvor)
Protagoras (IX, 55)	———	Sotion
Diogenes din Apollonia (IX, 57)	———	Demetrios ——— Hermip ——— Callimah?
Timon Sillograful (IX, 110-111)	———	{ 1. Apollodor cronograful 2. Demetrios din Magnesia
Epicur (X, 26-28) (κύλινδροι)	———	Sotion?

8. Referate fără caracter doxografic

Ar fi cea mai mare greşeală să ne închipuim că tot ce s-a scris în antichitate despre doctrina şi concepţiile unui filosof de către terţe persoane ar avea caracter doxografic. Ar însemna să ignorăm realitatea, totdeauna mai bogată decît dorinţa noastră de simplicitate şi de sistematizare şi catalogare. Desigur, o masă enormă din literatura despre opiniile filosofice are un caracter doxografic şi purcede, prin diverşi intermediari, de la marea operă a lui Theofrast, *Opiniile fizicienilor*, în 18 Cărţi. Totuşi, nu toate referatele au caracterul acesta. Astfel, foarte mulţi autori au citat părerile cugetătorilor care i-au precedat, fie, de cele mai multe ori, pentru a-i combate, fie, mai rar, pentru a-şi susţine propria lor concepţie prin acordul unui filosof antic şi venerabil.

Astfel, nici pasajele în care Platon vorbeşte de predecesorii săi, nici cele din Aristotel cu tendinţă similară nu sînt texte doxografice. Nici aluziile la opiniile filosofilor presocratici în tratatele medicale în *Corpus Hippocraticum* nu fac parte din textele doxografice.

Mai departe citām pe Plutarh, cu lucrarea sa *De Stoicorum repugnantia*, care pune unul lîngă altul texte ale stoicilor spre a le dovedi contradicţiile. Acest tratat este un izvor preţios pentru cunoaşterea filosofiei stoice. Tot Plutarh a scris un tratat, *Adversus Colotem*, împotriva unui epicurian Colotes, care e un izvor preţios pentru cunoaşterea filosofiei epicuriene.

Mai citām, în acest gen de izvor indirect al filosofiei eline, lucrarea medicului Galen, *Despre doctrinele lui Hippocrates şi Platon*. Caracter polemic, deci nedoxografic, au în parte şi scrierile lui Sextus Empiricus, medic sceptic, ale neoplatonicianului Porphyrios şi ale autorilor ecleziastici întrucît polemizează în susţinerea tezelor lor cu filosofii păgînătăţii, fără să facă uz de mijloace doxografice.

Cu acestea am terminat tratarea destul de lungă şi totuşi incompletă a izvoarelor filosofiei eline. N-am putut da peste tot soluţii definitive, din cauza naturii documentelor de care dispunem, decît numai în puţine puncte. Deci studiul pe care l-am dat reprezintă mai mult puneri de probleme decît soluţii definitive. Desigur, cîmpul de lucru care se deschide în faţa cercetătorului este vast şi necesită munca organizată a unor numeroase echipe de filologi cunoscători ai istoriei filosofiei antice. Despuierea sistematică a compilaţiilor lui Diogenes Laertios, Athenaios, Aulus Gellius etc. şi aranjarea fragmentelor scriitorilor de biografii, succesiuni şi secte, care sînt cunoscuţi din citate puţin numeroase la aceşti autori şi al alţii, pot duce la rezultate fecunde. Dar trebuie descoperite şi analizate şi lucrări care nu indică din capul locului utilitatea de care pot fi în această materie şi trebuie să parcurgem texte multe pentru a scoate din ele lucruri puţine, dar utile. Astfel, cine se poate gîndi că în *Viaţa retorului Deinarchos* de Dionysios din Halicarnas se găseşte un splendid fragment din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, citat textual[1], din care ne putem face o idee precisă despre natura lucrării şi modul cum era condusă expunerea? Astfel, din textul citat de noi în notă constatăm că Demetrios indica mai întîi numărul persoanelor care purtau acel nume (aici patru Deinarchos). Apoi indica pe scurt patria şi profesiunea fiecăruia, precum şi producţia cea mai importantă, fără să se respecte strict ordinea cronologică a autorilor cu acelaşi nume. După aceea trecea la tratarea detaliată a fiecăruia dintre ei[2]. Diogenes Laertios, în listele sale de omonimi, a luat partea întîi sumară şi a transcris-o în *Vieţile* sale. Cît priveşte datele biografice pe care le găsim în cursul *Vieţilor* lui cînd e citat Demetrios din Magnesia, acestea provin din partea detaliată a operei autorului *Omonimilor*.

Ar trebui dată şi o ediţie a fragmentelor şi a referatelor mai libere din operele biografilor, autorilor de succesiuni şi de secte ale filosofilor, asemănătoare cu ediţia fragmentelor filosofilor presocratici pe care a dat-o Hermann Diels, împărţind pentru fiecare autor textele reproduse în: I) referate libere din operele lor; II) fragmente cu citate textuale şi III) falsuri, dacă e cazul. Fără această culegere, aranjare şi prezentare comodă a izvoarelor, o judecată de ansamblu asupra problemei acestor izvoare e însă cu greu posibilă.

---

1. Dionysios din Halicarnas, *Dinarchi vita*, cap. 1: ἀλλὰ Δημήτριος ὁ Μάγνης, ὅς ἔδοξε γενέσθαι πολυίστωρ, ἐν τῇ περὶ ὁμωνύμων πραγματείᾳ, λέγων περὶ τοῦ ἀνδρός (*sc.* Δεινάρχου)... ἔστι δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα τάδε Δεινάρχοις δ' ἐνετύχομεν τέτταρσιν. ὧν ἔστιν ὁ μὲν ἐκ τῶν ῥητόρων τῶν 'Αττικῶν, ὁ δὲ τὰς περὶ Κρήτην συναγήοχε μυθολογίας, ὁ δὲ πρεσβύτερος μὲν ἀμφοῖν τούτοιν, Δήλιος δὲ τὸ γένος, πεπραγματευμένος τοῦτο μὲν ἔπος, τοῦτο δὲ πρᾶγμα, τέταρτος δ' ὁ περὶ 'Ομήρου λόγον συντεθεικώς. ἐθέλω δὲ πρὸς μέρος περὶ ἑκάστου διελθεῖν καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ ῥήτορος κτλ.
2. Cuvintele din text ἐθέλω δὲ πρὸς μέρος περὶ ἑκάστου διελθεῖν καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ ῥήτορος sînt sigur ale lui Demetrios, deoarece numai sub pana acestuia au un sens adecvat, pe cînd sub pana biografului retorului Deinarchos ar fi nepotrivite.

9. Imitaţii

Există şi o literatură de imitaţii propriu-zise. Astfel, un autor, fără să le dea drept producţia altuia, compune scrieri în care uzează larg de felul de a scrie, de stilul şi de concepţiile filosofice ale autorului ales spre a-l imita. Diels, în culegerea de *Fragmente ale presocraticilor*, face o rubrică aparte pentru imitaţii, notată cu litera *C*, pe cînd fragmentele propriu-zise intră în rubrica *B*, iar informaţiile biografice, asupra succesiunii filosofilor, asupra sectelor, cele cronologice şi doxografice intră în prima rubrică, *A*.

Piesa cea mai importantă şi interesantă ca izvor din această categorie de literatură, cu privire la Heraclit, se găseşte în faimosul pasaj din tratatul medical pseudohippocratic, intitulat Περὶ διαίτης, Cartea I, cap. 5-24, care de mult a fost pus în legătură cu doctrina înţeleptului din Efes, începînd cu J.M. Gesner în 1752 şi continuînd cu Iacob Bernays (1848) şi alţii.

Mai există o imitaţie din Heraclit în *Corpus*-ul hippocratic, şi anume în tratatul scurt Περὶ τροφῆς (Littré, IX, 98 şi urm.).

Vezi pentru celelalte imitaţii, la Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, rubrica *C* la fiecare autor (dacă există).

Astfel, menţionăm la Euripide, *Heracles*, 1341 şi urm. şi Fragm. 282 Nauck[2], unde se dezvoltă atacurile lui Xenofanes împotriva aprecierii exagerate care se dă atleţilor, deci forţei corporale, în dauna puterilor psihice. Empedocle e imitat în Platon, *Phaidros*, 248 *b* şi urm. (Diels-Kranz, *Vors.*[5], p. 374) şi altele.

Cu acestea am terminat cu izvoarele filosofiei greceşti de toate categoriile şi acum trecem la marea operă a lui Diogenes Laertios, care le cuprinde pe toate.

III. Diogenes Laertios

Am lăsat la urmă pe Diogenes Laertios, deoarece în scrierea lui despre *Vieţile şi doctrinele filosofilor* sînt cuprinse toate genurile de izvoare ale filosofiei eline de care am vorbit: I. *directe*, prin citarea de fragmente din operele pierdute ale filosofilor şi II. *indirecte*: doxografii, biografii, succesiuni şi secte ale filosofilor, cronologii, liste de omonimi, testamente ale filosofilor, epistole scrise de filosofi, cataloage ale filosofilor (lipsesc două, ultimele două feluri de izvoare indirecte, mai puţin importante, din cele citate de noi).

Poate n-a existat scriitor care să fi fost mai hulit, batjocorit, criticat şi chiar insultat ca Laertios Diogenes. Nietzsche, filosoful german, care a fost şi un filolog clasic ce s-a ocupat în mod special de autorul nostru, face din Diogenes un plagiator ordinar, iar elenistul Hermann Usener îl numeşte „un adevărat măgar". Nu ştim întrucît asemenea expresii, care sînt cu totul nelalocul lor cînd ne referim la un autor modern, ar putea deveni admisibile dacă e vorba de un autor care a trăit cam 17 secole înaintea noastră.

Nietzsche, în trei studii[1], se ocupă de autorul nostru. Argumentele lui principale, prin care susţine că Laertios ar fi copiat pur şi simplu în lucrarea sa scrierea lui Diocles din Magnesia, intitulată Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, sînt următoarele: în Cartea a VII-a, 38 şi urm., Diogenes expune doctrina comună (κοινῶς) a stoicilor în linii generale (ἐπὶ κεφαλαίων). După aceea, VII, 48 fine, trece la expunerea în detaliu (κατὰ μέρος), a doctrinei lor, spunînd că o ia de la Diocles, pe care-l citează textual (καὶ αὐτὰ ἐπὶ λέξεως τίθησι Διοκλῆς ὁ Μάγνης ἐν τῇ ἐπιδρομῇ τῶν φιλοσόφων λέγων οὕτως). Deci, după Nietzsche, întreaga expunere a doctrinei stoicilor provine de la Diocles. Din alte două citate din

1. *De Laertii Diogenis fontibus*, în „Rheinisches Museum", 23 (1868), pp. 632-653, 24 (1869), pp. 181-228; *Beiträge zur Quellenkunde und Kritik des Laertios Diogenes*. Programm. Basel, 1870, şi *Analecta Laertiana*, în „Rh. Mus.", 25 (1870), pp. 217-231, toate la un loc retipărite în Friedrich Nietzsche, *Werke*, XVII, sect. III, vol. I (*Philologica*), Leipzig, 1910.

Cartea a X-a, relativă la Epicur (X, 11 şi 12), Nietzsche ajunge să atribuie întreaga Carte a X-a lui Diocles şi apoi, după cîteva observaţii la Cartea a VI-a, consacrată cinicilor[1] Antistene (VI, 12) şi Diogene (VI, 20), printr-un *salto mortale*, întreaga scriere a lui Diogenes Laertios este declarată copie a lucrării lui Diocles din Magnesia. Singura atenuare pe care o aduce filologul filosof german este că admite din partea Laertianului întrebuinţarea directă, redusă de altfel, a lui Favorinus, bazîndu-se pe VIII, 53: ἐγώ δ' εὗρον ἐν τοῖς Ὑπομνήμασι Φαβωρίνου. Iată textual concluzia lui Nietzsche (*Werke*, XVII, III, 1, pp. 119 şi urm.): *Laertius igitur duobus omnino scriptoribus, usus est, Favorino et Diocle. Dioclis librum in artum coegit interpositis nonnullis narratiunculis. Ut igitur brevissime loquar: Laertius est Dioclis* ἐπιδρομή (cf. şi *Werke*. p. 118).

Al doilea mare adversar al lui Laertios este, după cum am văzut, Hermann Usener. Acesta, cu ocazia editării Cărţii a X-a, care conţine *Viaţa lui Epicur*, pentru ediţia sa exemplară a rămăşiţelor scrierilor lui Epicur, în faimoasa sa culegere *Epicurea* (pp. XXII şi urm.), a fost exasperat de greşelile şi inadvertenţele lui Laertios, de neglijenţele lui în redactarea operei sale, de parantezele pe care le deschide, întrerupînd firul unei expuneri, care apoi, după parantează, merge mai departe. Din toate aceste cauze, Usener a ajuns la concluzia că Diogenes a avut un text străin, al unui alt autor, pe care pur şi simplu l-a copiat şi în care, din cînd în cînd, a presărat notiţe culese din alte izvoare. Usener crede a fi descoperit şi metoda de lucru a lui Laertios. Acesta făcea notiţe diferite pe diverse fituici, pe care le ataşa de marginea textului principal care trebuia copiat. Dar neglijenţa şi inconştienţa lui erau atît de mari, încît a lăsat pe seama scribilor grija introducerii textului de pe fituici în textul de bază. Scribii au introdus în modul acesta notiţele de pe fituici în locuri nepotrivite, în mijlocul unei fraze, a cărei desfăşurare e în chipul acesta întreruptă, şi e destul să se scoată aceste notiţe din text, pentru a se obţine un text bun, curgător. Din aceste cauze l-a onorat Usener, după alţii, pe Diogenes al nostru cu calificativul de *asinus germanus*, de veritabil măgar.

Dar Usener a mers şi mai departe. Într-un studiu publicat în *Dările de seamă* ale Academiei din Berlin[2], crede a fi găsit autorul pe care l-a copiat Diogenes. La începutul capitolului despre *Viaţa lui Timon* (IX, 109), Diogenes citează un autor „Apollonides din Nicaia, cel de-ai noştri" (Ἀπολλωνίδης ὁ Νικαιεύς, ὁ παρ' ἡμῶν), „în Cartea I a *Comentariilor la poemul Silloi*" al lui Timon, „dedicată împăratului Tiberiu", deci autor din secolul I d.H. (prima jumătate). Corecţia lui Menagius, ὁ πρὸ ἡμῶν, „cel dinaintea noastră", nu este justificată de tradiţia manuscrisă şi ar mai necesita o determinare ca ὀλίγου sau aşa ceva[3].

Usener conchide de aici că autorul pe care l-a plagiat Diogenes era originar din Nicaia. În căutarea acestui autor, Usener se decide pentru un oarecare Nicias din Nicaia, citat numai de Athenaios în *Deipnosofiştii,* autor care ar fi scris o lucrare intitulată Περὶ τῶν φιλοσόφων ἱστορία (Athenaios, IV, 162 *a*; cf. XI, 505 *b*) sau τῶν φιλοσόφων δι δοχαί. Usener pune faţă în faţă citatele din Nicias la Ahenaios şi pasaje asemănătoare din Diogenes:

Ath. XI, 505 *bc*	– D.L. III, 47 şi urm.
Ath. XI, 506 *c*	– D.L. III, 59, 62
Ath. XIII, 592 *a*	– D.L. IV, 46
Ath. IV, 162 *e*	– D.L. VII, 36
Ath. X, 437 *ef*	– D.L. VII, 167

1. Vezi Diogenes Laertios despre Antistene, VI, 12, 13; despre Diogene din Sinope, VI, 20, 36; despre Crates, VI, 87, 91; despre Menip, VI, 99; despre Menedem, VI, 103.
2. H. Usener, *Die Unterlage des Laertios Diogenes*, în *Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften*, 1892, pp. 1023-1034 (*Kl. Schriften*, III, pp. 163-175). Vezi şi *Epicurea*, Praefatio, pp. XXII şi urm.
3. Kurt Wachsmuth, *Commentatio de Timone Phliasio caterisque sillographis* (în *Corpusculum poesis epicae Graecae ludibundae*, fasc. II), Leipzig, 1885, bazat pe acest pasaj, făcea din Diogenes un nicean. Dar παρ'ἡμῶν poate însemna şi „acel ce e de o şcoală cu noi", după cum remarcă v. Wilamowitz-Moellendorff şi E. Schwartz în *R.-E.*, vol. V, col. 760 şi urm.

Comparaţia, asupra căreia nu ne putem opri aici, este absolut neconcludentă. Nici admiratorul şi urmaşul lui Usener pe această cale, Alfred Gerke[1], nu-l poate urma pe maestru în concluziile lui. Gerke propune un alt autor, şi mai necunoscut, Maximos din Nicaia, pe care îl descoperă într-un text de Proclus (*Comment. in Platonis Rem Publicam*, t. II, p. 96, 12, ed. Kroll). E drept că el dă ipoteza sa sub toată rezerva. Dar faţă de rezultatele slabe pe care le obţine, ar fi fost recomandabil pentru dînsul să fie mai puţin sever cu Victor Egger, care a avut nenorocirea să-şi scrie teza de doctorat doi ani după apariţia operei *Doxographi Graeci*, fără s-o fi cunoscut[2].

În fine, Ernst Maass[3] a studiat şi el problema laertiană. După ce combate cu multă vigoare şi pe drept teza lui Nietzsche după care Diogenes a plagiat în întregime pe Diocles din Magnesia, Maass ajunge să declare pe Favorinus ca fiind singurul autor de care a uzat biograful nostru.

În scrisoarea adresată lui Maass şi publicată în acelaşi volum cu lucrarea acestuia, Wilamowitz dă condamnarea definitivă a rezultatelor lui Maass şi a tuturor acelora care, ca Nietzsche şi Usener, vor să reducă pe Diogenes la condiţia de plagiator al unui singur autor[4].

Cu cît tact tratase, în mod lăturalnic, problema izvoarelor lui Laertius, Hermann Diels în *Doxographi Graeci !* Şi Wilamowitz s-a ocupat cu multă fineţe, tot în treacăt, de problema laertiană, în *Antigonos von Karystos* (*Philol. Unters.*, IV, Berlin, 1881).

Dreptate i-a făcut lui Diogenes Laertios, poate încă nu suficientă, filologul Eduard Schwartz, în articolul său din *Real-Encyclopädie der classichen Alterumswissenschaft* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *s.v.* Diogenes (V, col. 738-763). El a stabilit definitiv că nu se poate susţine că Diogenes n-ar fi consultat decît un singur autor pe care l-a copiat, deşi îi recunoaşte toate greşelile de compoziţie şi găseşte că Laertios trebuie să se resemneze „als Esel gescholten zu werden".

Totuşi, chiar Usener a înţeles marea valoare a lui Laertios şi i-o recunoaşte fără să vrea atunci cînd încearcă să explice de ce au dispărut atîtea opere de valoare şi originale în acest domeniu, ca *Biografiile* lui Hermip sau *Succesiunile* lui Sotion, pe cînd lucrarea lui Diogenes s-a conservat. Aceasta s-a întîmplat, zice Usener, „nu fiindcă opera lui Diogenes era cea mai bună, mai originală sau mai uşoară de cuprins, ci fiindcă era cea mai completă în genul său"[5], ceea ce, adăugăm noi, nu este un merit de dispreţuit.

Dar şi mai importante şi programatice sînt – şi trebuie să fie pentru toţi cercetătorii izvoarelor lui Diogenes Laertios – cuvintele lui Wilamowitz din scrisoarea adresată lui Ernst Maass: „Dimpotrivă, găsim la Diogenes, desigur, dacă nu o judecată ascuţită, cel puţin erudiţie şi sîrguinţă şi nu întîlnim nici o urmă de prefăcătorie sau înşelăciune.[6]" Credem că orice cercetare a izvoarelor lui trebuie

1. *De quibusdam Laertii Diogenis auctoribus*, Greifswald, 1899.
2. Gercke, *op. cit.*, p. 5: *post quem* (*sc.* H. Dielesium) *ventosas Burdigalensis cuiusdam disputiones afferre taedet.*
3. E. Mass, *De biographis Graecis quaestiones selectae*, în *Philologische Untersuchungen*, III, Berlin, 1880, pp. 4 şi urm.
4. Udalricus de Wilamowitz-Moellendorff, *Ad Ernestum Maassium Epistula* (în *Philol. Unters.*, III, pp. 142-164). Vezi p. 145: *praefracte vero nego aut gravia aut multa a Favorino sumpsisse Diogenem, nedum tibi adsentiar qui Diogenem O(mnigenae) H(istoriae) Favorini dicis epitomen.*
5. Usener, în *Sitzungsberichte der Akad. d. Wissenschaften zu Berlin*, 1892, p. 1025: „Von der überaus reichen Literatur, die durch Sotion hervorgerufen war, ist uns das Werk des Laertius Diogenes erhalten. Es hat die Vorgänger in Schatten gestellt und verdrängt, nicht weil die beste, selbständigste oder übersichtlichste, sondern weil es das vollständigste seiner Art war."
6. *Philol. Unters.*, III, 1880, p. 151: *contra in Diogene non acumen quidem aut iudicium, sed aliquam saltem et lectionem et sedulitatem invenimus, neque ullum aut dissimulationis aut mendacii vestigium.*

să pornească, fără prejudecăţile puse în circulaţie de autoritatea lui Usener, de la premisele stabilite de Wilamowitz. Numai astfel se vor dovedi fecunde cercetările ce se vor face.

Dacă Diogenes Laertios aduce date biografice ale filosofilor a căror viaţă şi opinii le studiază, date cu caracter calomnios sau anost, este el de vină? De acestea erau pline toate scrierile biografice, începînd cu Aristoxenos şi continuînd cu Hermip şi alţii. Nu trebuie să se uite că despre vechii înţelepţi existau prea puţine date autentice şi foarte multe anecdote, răuvoitoare sau binevoitoare, după cercul de la care emanau şi persoana pe care o vizau. Toată masa aceasta de informaţii de tot soiul – biografice, doxografice, succesiuni, secte, omonimi, cronologii etc. – circulau, se întîlneau, cînd unindu-se, cînd despărţindu-se în literatura aceea imensă de *compendia, placita, vitae, successiones*, încît ele deveniseră un bun comun, a cărui întrebuinţare de oricine nu putea constitui un furt sau un plagiat. Aşa cum azi cineva poate scrie despre teoria relativităţii sau despre tabloul periodic al elementelor fără a cita autori. În schimb, Diogenes citează autori, ba chiar prea mulţi autori[1]. Lucrarea sa, privită în ansamblu, constituie un izvor preţios pentru cunoaşterea filosofiei Greciei antice. Dacă în multe cazuri foloseşte materiale de a doua şi a treia mînă, cu privire la filosofia epicuriană ne pare că a utilizat izvoare foarte bune, fapt care sporeşte şi mai mult valoarea lucrării. Atenţia deosebită acordată acestui curent filosofic naşte, în mod firesc, întrebarea dacă nu cumva Diogenes Laertios a fost un admirator al lui Epicur.

Eduard Schwartz îl plasează pe Diogenes la începutul veacului III d.H. într-o perioadă în care capătă expresie ideile mistice-religioase ale neopitagoreismului şi ale filosofiei iudeo-alexandrine. El se bazează pe faptul că numele „Laertios" nu indică locul de origine, ci este o poreclă, aşa cum se crease obiceiul de a se da oamenilor în secolul al III-lea d.H. De aceea autorul nostru e citat ca Laertios Diogenes cu calificativul pus înaintea numelui. Aşa apare în cel mai vechi manuscris pe care îl avem: B(urbonicus) 253, (III-B 29) din secolul al XIII-lea: Λαερτίου Διογένους. Nici prea departe, în secolul al III-lea, nu trebuie împins timpul cît a trăit autorul nostru, deoarece nu se vede la el influenţa neoplatonică. Schwartz găseşte că nu există nici un indiciu de neoplatonism în doxografia lui Platon din Diogenes Laertios. Noi nu sîntem de aceeaşi părere, dar elementele neoplatonizante încep foarte devreme să se arate în platonismul de după Platon. Pregătirea neoplatonismului trebuie să dateze de pe timpul vechii Academii, dacă nu chiar din ultima fază, neconsemnată în scris, a activităţii didactice a lui Platon.

Titlul operei lui Diogenes Laertios este, după manuscrisul P(arisinus) 1 759 din secolul al XIII-lea[2]: Λαερτίου Διογένους βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων καὶ τῶν ἑκάστη αἱρέσει ἀρεσκόντων. Titulatura păstrată însă la finele manuscriselor *B* şi *P*, cele mai valoroase şi mai vechi, este: Λαερτίου Διογένους βίων καὶ δογμάτων συναγωγή[3], adică *Compendiu al vieţilor şi al doctrinelor filosofice*. Acesta pare a fi titlul adevărat al operei.

Tot manuscrisul *P* ne-a păstrat (fol. 1^r – 1^v) un tablou al filosofilor trataţi în fiecare Carte. Dăm acest tablou (tot după Martini, p. 86), care e foarte important prin faptul că el conţine unele nume care nu se găsesc tratate nici în *P*, nici în celelalte manuscrise pe care le avem păstrate; fol. 1^r.... ἑκάστου βιβλίου πρόσωτα:

1. Vezi lucrarea lui Eduard Stemplinger, *Das Plagiat in der griechischen Literatur*, 1912. Vezi concluziile la pp. 218 şi urm.
2. După Edg. Martini, *Analecta Laertiana* (în *Leipziger Studien*, vol. XIX, pp. 75-177), Leipzig, 1899, p. 86. În această lucrare, autorul cercetează manuscrisele lui Diogenes şi încearcă clasarea lor (vezi *Stemma codicum Laertianorum*, p. 176) în vederea editării critice, care nu s-a efectuat pînă azi.
3. Edgar Martini, *op. cit.*, pp. 111 şi urm.

Πίναξ în ms. *P*	Vieţile conservate în mss. noastre
α̅ ἐν τῶ α̅	*Cartea I*
θαλῆς	Thales
σόλων	Solon
χείλων	Cheilon
πίττακος	Pittacos
[β]ί[α]ς	Bias
κλεόβουλος	Cleobul
περίανδρος	Periandru
ἀνάχαρσις	Anacharsis
μύσων	Myson
ἐ[πιμενί]δης	Epimenide
Φε[ρεκύδης]	Ferekyde
β̅ ἐν τῶ β̅	*Cartea a II-a*
ἀναξίμανδρος	Anaximandru
ἀναξιμένης	Anaximene
ἀναξαγόρας	Anaxagora
ἀρχέλαος	Archelaos
σωκράτης	Socrate
ξενοφῶν	Xenofon
αἰ[σχίνης]	Aischines
ἀ[ρ]ίστ[ιππος]	Aristip II, 65-97
θεόδωρος	[Theodor] înglobat la Aristip II, 97-104
φαίδων	Phaidon
εὐκλείδης	Eucleides
———	Diodor[1]
στίλπων	Stilpon
κρίτων	Criton
σ[ίμων]	Simon
γλαῦκος (*sic*)	Glaucon
σιμμίας	Simmias
κέβης	Cebes
μενέδημος	Menedem
γ̅ ἐν τῶ γ̅	*Cartea a III-a*
πλάτων	Platon
δ̅ ἐν τῶ δ̅	*Cartea a IV-a*
σπεύσιππος	Speusip
ξενοκράτης	Xenocrate
———	Polemon
κράτης	Crates
κράντωρ	Crantor
ἀρκ[εσίλαος]	Arcesilaos
βί[ων]	Bion
λακύδης	Lacydes
καρνε[άδης]	Carneade
κλ[ειτόμαχος]	Clitomah
ε̅ ἐν τῶ ε̅	*Cartea a V-a*
ἀριστοτ[έλης]	Aristotel
θ[εόφρ]α[στος]	Theofrast
———	Straton
λύκων	Lycon

1. Capitol contopit cu precedentul la Cobet. Separat se găseşte capitolul în ediţia lui Meibomius.

	δημήτριος	Demetrios
	[ἡρακλείδης]	Heracleides
fol. 1^{v}	ἐν τῶ̃ ϛ̄	*Cartea a VI-a*
	ἀντισθένης	Antistene
	διογένης	Diogene
	μόνιμος	Monimos
	ὀνησίκριτος	Onesicritos
	κρ[άτη]ς	Crates
	μετροκλῆς	Metrocle
	ἵππαρχος (*sic*)	Hipparchia
	μένιππος	Menip
	μενέδημος	Menedem
	ἐν τῶ̃ ζ̄	*Cartea a VII-a*
	ζήνων	Zenon
	_____	Ariston
	_____	Herillos
	_____	Dionysios
	κλεάνθης	Cleante
	_____	Sphairos
	χρύσιππος	Chrysippos
	ζήνων ταρσεύς	_____
	δ[ι]ογένης	_____
	ἀπολλόδωρος	_____
	βοητός (*sic*)	_____
	μνησαρχίδης	_____
	μνησαγόρας	_____
	νέστωρ	_____
	βασιλείδης	_____
	δάρδανος	_____
	ἀντίπατρος	_____
	ἡρακλείδης	_____
	σωσιγένης	_____
	παναίτιος	_____
	κάτων	_____
	ποσειδ[ώ]ν[ιος]	_____
	ἀθ[η]νό[δωρος]	_____
	ἀθηνόδωρος ἄλλος	_____
	ἀντίπατρος	_____
	ἄριος (*sic*)[1]	_____
	κορνοῦτος	_____
	[ἐν τῶ̃] η̄	*Cartea a VIII-a*
	πυθαγόρας	Pitagora
	ἐμπεδοκλῆς	Empedocle
	ἐπίχαρμος	Epicharmos
	[ἀρχύ]τας	Archytas
	ἀ[λ]κμαίων	Alcmaion
	ἵππασος	Hippasos
	φιλόλαος	Philolaos
	εὔδοξος	Eudoxos
	ἐν τῶ̃ θ̄	*Cartea a IX-a*
	ἡράκλειτος	Heraclit
	ξενοφάνης	Xenofanes

1. Probabil Areios Didymos, autorul unei *Epitome* (vezi H. Diels, *Doxographi Graeci*, p. 81).

παρμενίδης	Parmenide
μέλισσος	Melissos
ζήνων	Zenon
λεύκιππος	Leucip
δημόκριτος	Democrit
πρωταγόρας	Protagoras
[δι]ογένης	Diogenes
ἀνάξαρχος	Anaxarh
πύρρων	Pyrrhon
τίμων	Timon
[ἐν τῶ]ι	*Cartea a X-a*
ἐπίκουρος	Epicur

folio 2[r] *titulus*:

> Λαερτίου διογένους βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων καὶ τῶν ἑκάστη αἱρέσει ἀρεσκόντων.

Cărţile I, III, VI, VIII, IX şi X au acelaşi conţinut de filosofi în Πίναξ şi manuscrisele noastre (afară de cîteva mici greşeli în *Index*, nimic deosebit de remarcat). În Cărţile II, IV şi V lipseşte cîte un filosof în Πίναξ din cei trataţi în manuscrisele noastre, şi anume, pe rînd, Diodoros, Polemon şi Straton. Dar am putea admite o omisiune de scris din partea copistului *Indexului* din manuscrisul *P*. În Cartea a II-a, Theodor se află în Πίναξ, nume care nu se dă unui capitol separat în manuscrise, ci e înglobat în capitolul Aristip. Mai gravă e situaţia în Cartea a VII-a, privind pe stoici. Manuscrisele noastre au patru filosofi, formînd fiecare cîte un capitol special, dar care lipsesc din *Index*, şi anume: Ariston, Herillos, Dionysios şi Sphairos, iar *Indexul*, la rîndul său, are douăzeci de nume de filosofi pe care îi numeşte, ale căror vieţi lipsesc în manuscrisele noastre, şi anume: Zenon din Tars[1], Diogenes (din Babylon?)[2], Apollodoros[3], Boethos[4], Mnesarchides[5], Mnesagoras[6], Nestor[7], Basileides[8], Dardanos[9], Antipatros (din Tars)[10], Heracleides (din Tars)[11], Sosigenes[12], Panaitios[13], Cato[14], Poseidonios[15], Athenodoros[16], alt Athenodoros[17], Antipatros[18], Areios[19], Cornutos[20].

Discrepanţa dintre *Indexul* din *P* şi *Vieţile* aflătoare în manuscrise, pentru Cartea a VII-a, e prea mare pentru a putea fi eliminată prin presupunerea unei

1. Citat în Diogenes Laertios, VII, 41 şi 84.
2. Diogenes Laertios, VI, 81; VII, 39, 55-58.
3. Apollodor, Diogenes Laertios, VII, 39-41, 54, 64, 84, 150.
4. Boethos, Diogenes Laertios, VII, 54, 148, 149.
5. Necunoscut nouă.
6. Necunoscut nouă. E cunoscut numele Mnesarchos, ca stoic.
7. Un stoic cu numele Nestor nu ne e cunoscut.
8. Nu se găseşte la Diogenes Laertios.
9. Dardanos, împreună cu Mnesarchos, a fost, poate, scolarh.
10. Diogenes Laertios, VII, 121.
11. Idem, VII, 121.
12. Nu este menţionat de Diogenes Laertios. Există un Sosigenes, profesorul lui Alexandros din Aphrodisias, dar e peripatetician.
13. Bine cunoscut şi de multe ori citat de Diogenes Laertios.
14. Apariţia unei *Vieţi* de filosof roman e curioasă, deoarece Diogenes Laertios are numai vieţi de filosofi greci.
15. Poseidonios este vestit şi mult citat de Diogenes Laertios.
16. Diogenes Laertios VII, 34, 38 (din Soloi); prieten şi însoţitor al lui Cato.
17. Fiul lui Sandon, profesor şi sfătuitor al lui Augustus.
18. Antipatros din Tyr. Diogenes Laertios, VII, 139, 148, 150, 157.
19. Areios Didymos. Nu e citat de Diogenes Laertios. Vestit prin al său *Epitome* despre care tratează pe larg H. Diels în *Doxographi Graeci*.
20. Secolul I d.H.; nu e citat de Diogenes Laertios. De la el posedăm un *Theologiae Graecae Compendium*.

erori de copist. Edgar Martini (*op. cit.*, p. 105) presupune o mare lacună în Cartea a VII-a a manuscriselor noastre. Sfîrşitul brusc al Cărţii a VII-a, în mijlocul listei titlurilor scrierilor lui Chrysippos, pare a justifica această presupunere. Totuşi, avînd în vedere numărul prea mare de capitole (20) care ar trebui, în ipoteza lui Martini, să fi căzut din textul lui Diogenes Laertios păstrat de manuscrisele noastre şi dimensiunile mult prea mari pe care le-ar căpăta Cartea a VII-a în ipoteza aceasta, ea avînd şi aşa 202 paragrafe (cea mai lungă Carte din Diogenes Laertios chiar în forma ei actuală), noi, deşi admitem o lacună la finele Cărţii a VII-a, am înclina mai curînd să admitem că redactorul *Indexului* din manuscrisul *P* a avut în mînă un exemplar în care fuseseră completate vieţile stoicilor care lipsesc în manuscrisele noastre, de o mînă străină de cea a lui Diogenes Laertios. Astfel au fost completaţi la zi, în diverse serii, Theofrast, pentru *Doxografiile* lui, şi cel puţin o dată Apollodor, pentru *Cronografiile* sale etc.

Dar acest tablou al filosofilor trataţi de Diogenes Laertios, distribuit pe Cărţi şi capitole, e interesant de comparat cu tabloul materiilor tratate de Sotion în *Succesiunile filosofilor*, pe care l-am dat mai sus după H. Diels (respectiv Panzerbieter şi Roeper), şi cu tabloul pe Cărţi scos direct din opera lui Diogenes Laertios, pentru succesiunea autorilor trataţi de acesta :

	Sotion	*Diogenes Laertios*	
Cartea I :	Thales, VII sapientes	*Idem*	Cartea I
	Physici	Physici	
Cartea a II-a :	Socrates	Socrates	Cartea a II-a
	Arristippus	Aristippus	
Cartea a III-a :	Socratici	Socratici	
Cartea a IV-a :	Plato	Plato :	Cartea a III-a
Cartea a V-a :	Academicii	Academicii :	Cartea a IV-a
Cartea a VI-a :	Aristoteles	Aristoteles	Cartea a V-a
	et discipuli	et discipuli	
Cartea a VII-a :	Cynici	Cynici :	Cartea a VI-a
Cartea a VIII-a :	Stoici	Stoici :	Cartea a VII-a
Cartea a IX-a :	Pythagoras	Pythagoras :	Cartea a VIII-a
Cartea a X-a :	Eleatici	Eleatici	Cartea a IX-a
	Democritus	Democritus	
Cartea a XI-a :	Pyrrhonii	Pyrrhonii	
Cartea a XII-a :	Epicurus	Epicurus :	Cartea a X-a
Cartea a XIII-a :	Barbari	Barbari :	*Prooemium*

Deci expunerea lui Diogenes Laertios urmează îndeaproape ordinea de expunere din *Succesiunile* lui Sotion. Şi extinderea celor două opere este cam aceeaşi : 13 Cărţi la Sotion, 10 Cărţi plus un *Prooemium* la Diogenes Laertios. Deci, dacă ar fi vorba de un text de bază pentru *Vieţile* lui Laertios ca izvor urmat constant de acesta, n-ar putea veni în considerare opere mai mici, cum ar fi acea *Epitome al Succesiunilor lui Sotion*, în şase Cărţi, de Heracleides Lembos, Demetrios din Magnesia sau chiar Diocles din Magnesia[1]. Ar putea veni în considerare, ca volum, scrierile lui Favorinus, dar spiritul acestora e cu totul altul decît cel al *Vieţilor* lui Diogenes. De ceea ce trebuie să fi fost *Amintirile* sau *Povestirile variate* ale lui Favorinus ne putem face o idee din Aulus Gellius sau Elian : mase de informaţii felurite, din cele mai diferite domenii, adunate şi redate fără prea multă ordine. Putem lua ca termen de comparaţie şi *Deipnosofiştii* lui Athenaios.

Deci iată substructura *Vieţilor* lui Diogenes Laertios : *Succesiunile* lui Sotion, fie direct, fie printr-un intermediar. Dar nu vedem de ce nu direct. Diogenes îl citează destul de des şi de precis. Prin substructură înţelegem planul *Vieţilor*, planul general, dar nu conţinutul şi rînduiala materiilor în diferitele vieţi de filosofi. Datele biografice, doxografice, raporturile dintre învăţători şi discipoli, testamentele, omonimii, cataloagele de scrieri etc. sînt adunate din surse diferite şi aranjate după cum a crezut de cuviinţă Diogenes.

1. A cărui scriere, Ἐπιδρομή, pare a fi avut trei Cărţi (vezi Diogenes Laertios, X, 11).

Sotion trata despre filosofia orientală (a „barbarilor") în ultima Carte, a XIII-a, a *Succesiunilor* sale, sub formă de apendice. Diogenes a plasat tratarea filosofiei orientale la începutul operei sale, sub forma unei introduceri, unde mai tratează şi cîteva chestiuni de ordin general, ca: succesiunea filosofilor (după Sotion), părţile filosofiei, denumirea şcolilor de filosofi, principiile acestor denumiri etc.

De unde vine acest aranjament al filosofiei orientale la începutul scrierii lui Diogenes? Este o inovaţie a acestuia? Lucrul în sine ar constitui un merit deosebit al lui, ceea ce, desigur, nu vor să-i concedeze detractorii lui. Nietzsche se gîndeşte că şi în *Prooemium* Laertianul a plagiat pe Diocles din Magnesia. Dar acesta nu este niciodată citat în *Prooemium*. Pentru Nietzsche, aceasta ar fi un argument în plus în favoarea tezei sale, deoarece Diocles nu se putea cita pe sine. Noi vedem însă că Laertianul îl menţionează pe Diocles cu numele şi, uneori, îl citează textual, indicînd acest lucru cu precizie, ca în lungul pasaj despre doctrina stoicilor, tratată în detaliu (VII, 48 şi urm.).

În această introducere (§ 8), Diogenes citează pe Hermip în Cartea I, *Despre magi*. Acest titlu ni se pare a fi acela al Cărţii I din marea operă a lui Hermip despre *Vieţi* (Βίοι). Asemenea titluri parţiale ale unor cărţi, sau părţi din cîte o Carte (rulou de papirus) se întîlnesc de multe ori la Diogenes Laertios şi la Athenaios. Cartea I a *Vieţilor* lui Hermip trata *Despre magi*, despre filosofii orientali, şi acest subiect era pus la începutul marii opere a biografului discipol al lui Callimah. Deci, ideea de a trata despre filosofia orientală la începutul *Vieţilor* lui poate veni, la Diogenes sau la autorul pe care îl prelucrează acesta, de la Hermip. În orice caz, această inovaţie a fost introdusă în planul succesiunilor lui Sotion după timpul cînd acesta şi-a scris marea sa operă (200-170 î.H.), deşi la Hermip această tratare este anterioară lui Sotion sau contemporană (pe la 200 î.H.).

Diogenes Laertios (*Prooem.* 3 *init.* şi 5 *init.*) neagă originea orientală a filosofiei eline şi nu e de părere că cei ce s-au ocupat de teologie, ca Orfeu tracul, sînt filosofi. Dacă aceste idei nu îi aparţin lui Diogenes, ele sînt importante de reţinut, pentru a găsi eventual pe autorul lor şi, prin aceasta, izvorul lui Laertios în *Prooemium*. La finele acestei introduceri, Diogenes vorbeşte de secta filosofică a eclecticilor (paragr. 21), „fondată de curînd", zice el, de Potamon din Alexandria. Urmează o expunere succintă şi clară a *placitelor*, a opiniilor lui *Potamon*. Această digresiune nu-şi prea are locul aici. Dar se poate justifica acest lucru prin faptul că autorul nu voia să schimbe aranjamentul succesiunilor aşa cum era dat de Sotion şi pe care intenţiona să-l păstreze netulburat. Alt loc n-a găsit Diogenes pentru Potamon decît aici, la sfîrşitul pasajului, unde vorbise de sectele filosofilor în general.

Mai grav e acest „puţin înaintea noastră" sau mai bine tradus „de curînd" (πρὸ ὀλίγου). Se ştie că Potamon e un contemporan al lui Augustus. Cum putea vorbi Diogenes în secolul al III-lea d.H. despre Potamon din secolul I î.H., spunînd „de curînd"? Nietzsche se gîndeşte iarăşi la Diocles din Magnesia, pe care, după dînsul, l-a plagiat Diogenes. Obiecţia e gravă. Desigur, neglijenţa cu care îşi copiază Diogenes autorii de care se foloseşte e de vină. Totuşi, introducerea lui Potamon la finele *Prooemium*-ului mi se pare isprava lui. Acest lucru se potriveşte cu felul lui de a lucra în gen de mozaic. Poate că, ignorînd data cînd a trăit Potamon, sau în caz că ştia acest lucru, procedînd cu uşurinţă – lucru care nu e rar la dînsul – şi-a copiat izvorul, inclusiv acel „de curînd" care ne face atîta încurcătură. Iată începutul pasajului în traducere: „Mai de curînd s-a înfiinţat şi o sectă eclectică de către Potamon din Alexandria, alegîndu-şi opiniile de la fiecare din secte. Părerile lui, după cum sînt expuse în *Elementele* lui" etc. Se mai poate remarca că toate celelalte şcoli datau din secolul al IV-lea î.H., astfel încît şcoala eclectică a lui Potamon din secolul I î.H. putea fi considerată de Laertios ca mai recentă faţă de celelalte şcoli, care aveau o vechime de cinci-şase secole.

Între succesiunea filosofilor după Sotion şi doxografia despre Potamon, Diogenes Laertios, în *Prooemium* (§ 19 şi urm.), tratează despre sectele filosofilor. Aici biograful nostru îşi citează izvorul: „Hippobotos, în tratatul *Despre secte*, spune că existau nouă secte şi direcţii filosofice." Urmează numele sectelor.

Mai avem încă de cercetat doxografiile lui Diogenes Laertios. Aici sîntem pe teren ceva mai solid, întrucît avem înaintea noastră *Doxographi Graeci* ai lui H. Diels. Laertios ne-a conservat în *Vieţile filosofilor* cîteva doxografii valoroase. Diogenes întrebuinţează o bună sursă, dependentă de Theofrast. Iată aceste pasaje după tabloul lui Diels (*Doxogr.* pp. 133-144):

Anaximandru	D.L. II, 1
Anaximene	II, 3
Anaxagora	II, 6, 8, 9
Archelaos	II, 16, 17
Xenofanes	IX, 18, 19
Parmenide	IX, 21, 22
Leucip şi Democrit	IX, 31, 32, 33, 44
Diogenes Apoloniates	IX, 57

Acestea sînt pasaje puse de Diels paralel cu fragmentele lui Theofrast.

Există însă la Diogenes referate doxografice foarte reuşite, cum e acela relativ la Heraclit (IX, 7-11), compus din două părţi: prima, generală, globală, puţin confuză, legată de biografii, a doua, detaliată, limpede, mai abundentă, conţinînd doctrine fizice[1]. De acest fel e referatul din *Viaţa lui Heraclit*. Primul expozeu începe cu cuvintele: ἐδόκει δὲ αὐτῷ καθολικῶς μὲν τάδε (IX, 7). Al doilea are următoarea formă: καὶ τὰ ἐπὶ μέρους δὲ αὐτῷ ὧδε ἔχει τῶν δογμάτων (IX, 8-11). Şi la Leucip, după ce se dă o expunere rezumativă, introdusă prin cuvintele: ἤρεσκε δὲ αὐτῷ (IX, 30), urmează a doua parte (IX, 31-33), care începe astfel: κεφαλαιωδῶς μὲν ταῦτα (închide expunerea din partea I), iar continuarea sună astfel: ἐπὶ μέρους δὲ ὧδε ἔχει (IX, 30 fine). Diogenes, cu privire la Parmenide, citează pe Theofrast ἐν τοῖς φυσικοῖς, într-o chestiune doxografică (IX, 22)

Diels conchide, din toate aceste particularităţi ale referatelor lui Diogenes despre doctrina filosofilor, că acesta întrebuinţează două izvoare doxografice: unul global şi rezumativ, care îi vine de la Theofrast printr-un compendiu biografic, ca cel al lui Sotion spre exemplu, iar altul mai bogat, mai detaliat şi mai precis, care îi vine de la Theofrast prin intermediul unui compendiu doxografic veritabil. Tot referate duble mai găseşte Diels la Anaxagora (Diogenes Laertios, II, 8-9), la Archelaos (II, 16-17). La alţi filosofi, Diogenes întrebuinţează un singur referat, unde nu este uşor de distins dacă este cel general sau cel detaliat: Democrit, IX, 44, Diogenes din Apollonia, IX, 57, Empedocle, VIII, 76. Referatul rezumativ e întrebuinţat la Anaximandru, II, 1, Anaximene, II, 3, Thales, I, 27, Xenofanes, IX, 19, Philolaos, VIII, 85, Melissos, IX, 24, Hippasos, VIII, 84.

Cît priveşte expresiile prin care Diogenes introduce cele două referate, atunci cînd se găsesc expuse ambele la acelaşi filosof: καθολικῶς, κεφαλαιωδῶς şi κατά μέρος, ἐπὶ μέρους[2] ele ar fi, după Diels, o invenţie a Lerţianului pentru a face pe subtilul[3] (pe latineşte *summatim* şi *singillatim*, la Suetoniu în *Vieţile Cezarilor*).

---

1. Diels, *Doxogr.*, p. 163: *Ex Theophrasteorum electorum natura binas dogmatum dignoscimus collectiones: alteram ad summaria adscitam cum vitis artius coniunctam breviorem confusaneam, alteram limpidiorem copiosiorem physicis decretis contentam.*
2. Iată pasajele cu aceste expresii la Diogenes Laertios în *Vieţile filosofilor*: Zenon (VII, 48): κεφαλαιωδῶς...κατὰ μέρος, cf. VII, 38. Heraclit: καθολικῶς...ἐπὶ μέρους (IX 7,8). Zenon (VII, 131): ἐν κεφαλαίοις...καὶ στοιχειωδῶς. Leucip (IX, 30): κεφαλαιωδῶς...ἐπὶ μέρου. Cei şapte înţelepţi (I, 40): καθολικῶς. Anaximandru (II, 2): κεφαλαιώδη. Platon (III, 47): στοιχειωδῶς καὶ ἐπὶ κεφαλαίων...κατ' εἶδος. Pitagora (VIII, 9): καθολικῶς. Epicur (X, 34): στοιχειωδῶς. Cinicii (VI, 103): κοινῇ
3. Diels, *Doxogr.*, p. 168: *priorem fontem Laertius coniunctum cum vitis invenisse et transtulisse videtur, alterum laudabili consilio tamquam supplementum addidisse. Laertiana autem est inventio, ut eadem* κεφαλαιωδῶς *et* κατὰ μέρος *perspicuitatis gratia exponere sese simulet scilicet hoc est quod ait Hieronymus ex necessitate virtutem facere.*

Dar acest mod dublu de a expune doctrina unui filosof nu este o invenţie a lui Diogenes. Astfel, Theofrast, în faimosul tratat *De sensu* (care poate fi un fragment din Φυσικῶν δόξαι), întrebuinţează acest mod dublu de a expune o problemă. Astfel, chiar la început, el spune că, în general, opiniile despre senzaţii (αἱ καθόλου δόξαι) sînt două la număr. După o scurtă expunere, el trece la opiniile în detaliu (cap. 2, spre fine: κατὰ μέρος) despre fiecare din ele. Fireşte, aici, la Theofrast, este vorba de cele două teorii generale (senzaţia are loc: 1° prin asemănare sau 2° prin contrast) şi apoi studiul lor special pentru fiecare filosof şi pentru fiecare senzaţie. Dar cele două expresii erau caracteristice şi familiare grecilor. Am citat în această privinţă, mai înainte, şi pe Aristotel. Aceleaşi expresii se întîlnesc şi la Demetrios din Magnesia (vezi şi textul citat din *Viaţa lui Deinarchos*, mai sus, p. 94 şi nota 1).

Dacă însă Theofrast a avut o influenţă în această privinţă asupra lui Diogenes Laertios, aceasta este una indirectă. Ceea ce ştim cert este că aceeaşi categorisire a referatelor – în scurte, rezumative şi lungi, detaliate – se găseşte în *Vieţile* lui Diogenes şi la stoici. În capitolul despre Zenon, Diogenes ne spune că va expune opiniile comune (κοινῶς) ale stoicilor în această parte consacrată vieţii lui Zenon, întrucît acesta e şeful şcolii. Şi aici credem că Laertios face din necesitate virtute. Voi trata, zice el, doctrinele comune ale şcolii stoice în linii generale (ἐπὶ κεφαλαίων), „cum obişnuim să facem şi la alţi cugetători" (VII, 38). Această expunere rezumativă, succintă, în linii generale cuprinde paragrafele 39-48. El termină cu cuvintele: acestea sînt opiniile, în linii generale (κεφαλαιωδῶς), ale lor în privinţa logicii.

Apoi Diogenes anunţă trecerea la expunerea opiniilor stoicilor în detaliu (κατὰ μέρος), spunînd: „pe acestea le expune Diocles din Magnesia în Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, zicînd textual astfel..."[1]. Urmează lunga expunere, pe care Nietzsche o consideră ca un citat din Diocles, după cum afirmă şi Diogenes însuşi. Expunerea κατὰ μέρος merge pînă la finele capitolului despre Zenon (VII, 48-160). Această expunere dublă, din care cel puţin cea de-a doua provine sigur de la Diocles din Magnesia, nu poate avea ca origine pe Teophrast, care, în *Opiniile fizicienilor*, n-a mers decît pînă la Platon. Deci, cineva a completat această doxografie a stoicilor şi acest cineva e puţin probabil să fie Diocles. De altfel, asemenea completări ale opiniilor filosofilor de după Platon s-au mai făcut şi de către alţii, în primul rînd de autorul acelor *Vetusta placita* de care am vorbit. De altfel, dubla expunere a opiniilor şi dogmelor stoicilor nu urmează ordinea de expunere a materiilor de la Theofrast şi de la ceilalţi doxografi obişnuiţi, în primul rînd de la Aëtios. Ea urmează ordinea împărţirii filosofiei din doctrina stoică în logică, etică şi fizică (de aceasta din urmă ţine şi teologia)[2]. Deci, sîntem înclinaţi a conchide, din toate motivele expuse mai sus, că dublul referat asupra doctrinei stoice: κεφαλαιωδῶς şi κατὰ μέρος, provine, în ultimă analiză, de la Diocles din Magnesia, care în modul acesta capătă paternitatea asupra uneia dintre doxografiile lui Laertios, care e de mare valoare: expunerea doctrinei stoice, pentru partea a II-a a expunerii κατὰ μέρος (Diogenes Laertios, VII, 48-160) cu certitudine, pentru partea rezumativă, κεφαλαιωδῶς (Diogenes Laertios, VII, 38-48) cu mai multă sau mai puţină probabilitate. Paternitatea celorlalte doxografii la Diogenes n-o putem stabili mai de aproape. Trebuie deci să rămînem – e mai prudent aşa – la părerea lui Diels: partea rezumativă, generală a doxografiilor celorlalţi filosofi provine de la Theofrast prin intermediul unor *Compendii biografice* pierdute pentru noi şi pe ale căror autori nu-i cunoaştem, iar partea detaliată a doxografiilor provine din *Compendii doxografice*, de asemenea pierdute, de autori necunoscuţi nouă. Vom fi recunoscători celor care vor merge mai departe decît a mers Diels, printr-o cercetare bine fundamentată şi cu argumente ferme.

1. Diogenes Laertios, VII, 48, fine: καὶ αὐτὰ ἐπὶ λέξεως τίθησι Διοκλῆς ὁ Μάγνης ἐν τῇ ἐπιδρομῇ τῶν φιλοσόφων, λέγων οὕτως.
2. Aceasta este ordinea de tratare în doxografiile stoicilor de la Diogenes Laertios: logica, etica, fizica (inclusiv teologia ca parte integrantă a ei).

Dar mai e o chestiune. Theofrast expune, după cîte se pare, opiniile filosofilor împărţite pe subiecte. Acest lucru se vede şi în *De sensibus*. Diferitele expuneri erau făcute pe probleme, iar opiniile filosofilor erau trecute în revistă în cadrul problemei. Această dispoziţie au păstrat-o Aëtios şi doxografii propriu-zişi. Dar în cazul doxografiilor de la Diogenes Laertios, problemele sînt tratate în cadrul fiecărui filosof şi se trec rînd pe rînd în revistă toate problemele în ordinea lor obişnuită la Theofrast şi la doxografi: principiile, lumea, cerul, pămîntul, sufletul, corpul. Deci a trebuit să existe un autor care a extras din cadrul problemelor opiniile fiecărui filosof, pe care a trebuit să le reunească apoi în rubrica fiecărui filosof. Astfel, în loc de schema:

Principiile: Thales, Anaximandru, Anaximene...
Lumea: Thales, Anaximandru, Anaximene...
Cerul: Thales, Anaximandru, Anaximene...
.....
.....

a trebuit să aranjeze doxografiile după schema:

Thales: Principiile, lumea, cerul...
Anaximandru: Principiile, lumea, cerul...
Anaximene: Principiile, lumea, cerul...
.....
.....

Cine a fost acest autor care a schimbat schema doxografică? Chestiunea trebuie s-o lăsăm deschisă. Chiar şi cu o bună stăpînire a literaturii destul de întinse, este greu de a ne descurca şi a ne orienta în domeniul dependenţelor de autori. Acest lucru l-au făcut unul sau mai mulţi autori, ale căror nume nu ne-au parvenit, în compendii doxografice, care de asemenea sînt pierdute, dar a căror existenţă este de presupus cu mare probabilitate.

Diogenes Laertios, într-un pasaj din *Viaţa lui Platon* (III, 47), se adresează direct, la persoana a doua, unei personalităţi feminine[1]. Tot astfel, în *Viaţa lui Epicur* (X, 29), Diogenes pare a se adresa unei persoane precise, prin întrebuinţarea pronumelui personal acuzativ singular σε. Martini (*Analecta Laertiana*, p. 105) şi alţii se gîndesc la o femeie căreia Laertios i-ar fi dedicat *Vieţile* sale, poate sub formă de scrisoare, la începutul operei sale, dedicaţie care s-a pierdut, căzînd din text. S-ar mai putea însă ca forma aceasta directă, în care Laertios se adresează unei persoane anumite, să vină de la izvorul lui, dacă e adevărat că obişnuia să copieze neglijent autori anteriori. Paul Monceaux, istoricul literaturii latine din Africa, într-unul din volumele sale în care tratează despre istoria acestei literaturi, afirmă, fără a indica izvoarele din care a luat acest lucru, că Diogenes Laertios ar fi trăit la curtea împărătesei Iulia Domna[2]. Nu credem că există un asemenea text antic care să justifice afirmaţia lui Monceaux. Dar cronologia s-ar potrivi, întrucît atît împărăteasa, cît şi eruditul nostru istoric al vieţilor şi doctrinelor filosofilor şi poet-autor al culegerii de epigrame intitulată *Pammetros* au trăit în acelaşi timp. Iulia Domna, cît şi soţul ei, împăratul Septimiu Sever (care a domnit din 193 pînă în 211), au fost mari protectori ai artelor şi ştiinţelor, înconjurîndu-se, la curtea lor, de poeţi şi literaţi. Deci, toată afirmaţia lui Monceaux rămîne o intuiţie, care ar avea nevoie să-şi găsească sprijinul ştiinţific din altă parte.

În rezumat, putem stabili următoarele cu privire la izvoarele lui Diogenes Laertios. În *Vieţile şi doctrinele filosofilor*, autorul nostru a luat ca bază planul de expunere al şcolilor şi filosofilor din *Succesiunile* lui Sotion. Nu vedem de ce

1. Φιλοπλάτωνι δέ σοι δικαίως ὑπαρχούσῃ şi, mai departe, φιλοτίμως ζητούσῃ, şi încă mai departe în acelaşi paragraf revine pronumele la persoana a II-a singular dativ σοι.
2. Paul Monceaux, *Les Africains. Etude sur la littérature latine d'Afrique. Les Païens*, Paris, 1894, p. 354.

Diogenes n-ar fi avut în mînă şi n-ar fi uzat de opera lui Sotion, pe care-l citează de atîtea ori ca izvor al unor informaţii pe care le dă. Mai credem că, foarte probabil, Diogenes a avut sub ochi şi i-a întrebuinţat pe Hermip din Smyrna cu ale sale Βίοι, pe Satyros din Callatis cu *Vieţile* lui, pe Hippobotos cu lucrarea sa Περὶ αἱρέσεων, *Despre sectele filosofilor*. Cert, putem afirma că Diogenes a întrebuinţat ca izvoare pe Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion şi al lui Satyros, pe Demetrios din Magnesia, cu opera sa Περὶ ὁμωνύμων ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων, pe Diocles din Magnesia, cu Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, pe Favorinus, cu cele două opere ale sale Ἀπομνημονεύματα şi Παντοδαπὴ ἱστορία. Probabil că a uzat direct şi de Apollodor, Χρονικά.

Acestea, în linii mari, sînt izvoarele cele mai însemnate şi mai sigure. Dar cine ar crede că trebuie să reducă numai la atît izvoarele lui Diogenes Laertios, desigur, se înşeală şi amăgeşte şi pe alţii. Realitatea trebuie să fie mult mai complicată şi mai complexă.

Astfel, cu privire la doxografii, am arătat, urmînd pe H. Diels, că Diogenes Laertios a întrebuinţat două izvoare, pe care nu le putem determina mai de aproape: primul fiind un compendiu sau compendii venind dintr-o sursă biografică rezumativă, iar al doilea fiind un compendiu sau compendii doxografice dezvoltate, care au schimbat structura doxografiilor theofrastiene din expunerea pe probleme în expunere pe filosofi. Am văzut izvoarele testamentelor filosofilor, ale scrisorilor, apocrife în cele mai multe cazuri, ale cataloagelor cu titlurile scrierilor filosofilor etc.

În orice caz, să nu ne închipuim că numai atît a citit şi a prelucrat în marea sa operă Diogenes Laertios. Lucrul ar fi prea simplist şi vina simplificării ar cădea asupra noastră, dacă am face aşa ceva. Este în afară de orice îndoială că Diogenes trebuie să fi citit cel puţin o parte din dialogurile lui Platon: *Phaidon, Timaios, Republica, Apologia, Criton, Phaidros* şi, probabil, multe altele. Desigur, a citit din operele lui Xenofon şi pe mulţi alţi autori. Aceste lecturi nu trebuie să le ignorăm cînd cercetăm izvoarele unei opere de erudiţie ca aceea a lui Diogenes Laertios sau a altuia. Aceste lucruri nu trebuie să le pierdem niciodată din vedere cînd vorbim de izvoarele unui autor.

Cartea I

INTRODUCERE[1]

I. [**1**] Unii autori afirmă că studiul filosofiei a început la popoarele străine[2]. Ei susţin că perşii au avut pe magi, babilonienii şi asirienii pe chaldei şi indienii pe gimnosofişti[3], iar celţii şi galii pe aşa-numiţii druizi sau semnotheoi[4], după cum afirma Aristotel în lucrarea *Despre magie*[5] şi Sotion[6] în Cartea a douăzeci şi treia a scrierii sale *Succesiunile filosofilor*. De asemenea, ei spun că Mochos[7] a fost fenician, Zamolxis trac, iar Atlas libian. Egiptenii cred că Hefaistos[8] a fost fiul lui Neilos, că el a început filosofia, reprezentanţii ei de frunte fiind preoţii şi profeţii.

II. [**2**] Hefaistos a trăit înainte de Alexandru Macedon cu patruzeci şi opt de mii opt sute şaizeci şi trei de ani, în care timp au avut loc trei sute şaptezeci şi trei de eclipse de soare şi opt sute treizeci şi două de lună[9].

De la magi, dintre care primul a fost persanul Zoroastru, pînă la cucerirea Troiei au trecut cinci mii de ani, spune Hermodoros platonicianul[10] în cartea sa *Despre matematici*. Xanthos Lidianul[11] însă spune că de la Zoroastru pînă la expediţia lui Xerxes[12] s-au scurs şase mii de ani[13] şi, după Zoroastru, s-au succedat o mulţime de magi – şi anume: Ostanes, Astrampsychos, Gobryas şi Pazatas[14] – pînă la cucerirea Persiei de către Alexandru cel Mare.

III. [**3**] Dar aceşti autori uită că realizările pe care ei le atribuie barbarilor aparţin grecilor, cu care începe nu numai filosofia, dar şi însuşi neamul omenesc. De pildă, Musaios s-a născut la Atena, iar Linos la Theba. Se spune că primul, fiul lui Eumolpos[15], a fost cel dintîi care a compus o teogonie, a construit o sferă şi a susţinut că toate lucrurile se nasc din unitate şi dispar iarăşi în unitate. A murit la Phaleron şi epitaful lui este acesta:

> Ţărîna cea din Phaleron pe fiul lui Eumolp cuprinde,
> Trupul lui Musaios zace aici îngropat.

Şi eumolpizii[16] din Atena îşi primesc numele de la tatăl lui Musaios.

[**4**] Linos[17] a fost fiul lui Hermes şi al muzei Urania. El a compus un poem despre crearea lumii, drumul soarelui şi al lunii, naşterea animalelor şi a plantelor. Poemul său începe cu versul:

> Fost-a o vreme pe cînd creşteau cu toate deodată,

şi această idee a fost preluată de Anaxagora, care a spus că, la origine, toate lucrurile au fost laolaltă şi că pe urmă a venit raţiunea care le-a pus în rînduială. Linos a murit în Eubea, săgetat de Apollo, şi iată care este epitaful lui:

> Glia aceasta-l primi pe defunctul Linos tebanul,
> Muzei Urania fiu, cea cu frumos diadem.

Astfel, filosofia începu de la elini şi chiar numele ei refuză să fie tradus într-o limbă străină.

IV. [**5**] Însă cei care atribuie străinilor inventarea filosofiei îl citează pe tracul Orfeu[18], numindu-l filosof şi socotindu-l cel mai vechi dintre toţi. Dar,

ţinînd seama de ce fel de lucruri a spus despre zei, nu ştiu dacă acesta poate fi socotit filosof, nici cum să-l numesc pe acela ce se încumetă prin mijlocirea vorbirii să învinuiască pe zei de toată suferinţa omenească, ba chiar şi de faptele ruşinoase săvîrşite destul de rar de cîţiva oameni[19]. Povestea spune că acesta o fost ucis de femei dar, după epitaful aflat la Dion în Macedonia, ar fi fost omorît de trăsnet; epitaful lui glăsuieşte astfel:

Muze-ngropară aici pe-Orfeu cel cu lira de aur,
Tracul de Zeus ucis, fulger din cer scăpărînd[20].

V. [**6**] Dar susţinătorii teoriei că filosofia a început la popoarele străine explică şi diferitele forme pe care aceasta le-a luat la fiecare dintre ele. În ceea ce-i priveşte pe gimnosofişti şi druizi, ni se spune că ei îşi expuneau filosofia lor sub formă de enigme, recomandînd credincioşilor să respecte pe zei, să nu facă nici un rău şi să se deprindă a fi curajoşi. În ceea ce-i priveşte pe gimnosofişti, Cleitarchos, în Cartea a douăsprezecea a operei sale, afirmă că aceştia dispreţuiau chiar moartea, [VI] iar despre chaldeeni că se ocupau cu astronomia şi cu prezicerea viitorului, pe cînd magii se îndeletniceau cu adorarea zeilor, cu sacrificii şi cu rugăciuni, lăsînd să se creadă că numai ei erau ascultaţi de zei. Ei îşi arătau părerile despre natura şi originea zeilor, care pentru dînşii erau focul, pămîntul şi apa; condamnau folosirea statuilor[21] şi mai ales greşeala de a atribui divinităţilor deosebiri de sex.

[**7**] Discutau despre dreptate şi socoteau că arderea morţilor este o nelegiuire[22], dar nu considerau o împietate căsătoria cuiva cu mama sau cu fiica sa, după cum arată Sotion în Cartea a douăzeci şi treia[23]. Cultivau arta divinaţiei şi a prevestirii, declarînd că lor li se arătau zeii aievea. Mai mult chiar, spuneau că văzduhul e plin de simulacre care se degajă ca aburii şi pătrund în ochii celor cu vederea ascuţită[24] şi interziceau podoabele şi giuvaerele de aur. Haina le era albă, patul de-a dreptul pe pămînt, hrana – legume, brînză şi pîine de proastă calitate; drept baston aveau o trestie, pe care, se zice, o înfingeau în brînză şi o luau în modul acesta şi o mîncau.

[**8**] Ei nu cunoşteau magia cea înşelătoare, după cum arată Aristotel în cartea sa *Despre magie*[25] şi Deinon în Cartea a cincea a *Istoriei* sale[26]. Deinon spune că Zoroastru, tradus exact, înseamnă închinător la stele[27]; Hermodor afirmă şi el acest lucru[28]. Aristotel, în Cartea întîi *Despre filosofie*[29], afirmă că magii sînt mai vechi decît egiptenii; ei cred în două principii: un demon bun şi un demon rău, unul numit Zeus sau Oromasdes[30], altul Hades sau Areimanios[31]. Lucrul acesta îl afirmă şi Hermip[32] în prima Carte *Despre magi,* şi Eudoxos[33] în *Călătoria împrejurul lumii,* şi Theopomp[34] în Cartea a opta a *Filipicelor*. [**9**] Acesta din urmă spune că, după părerea magilor, oamenii vor reînvia şi vor fi nemuritori[35] şi că lumea va dura prin invocaţiile lor. Aceste lucruri le observă şi Eudemos din Rhodos[36]. Hecateu[37] povesteşte că, după părerea magilor, şi zeii se nasc. Clearh din Soloi[38], în tratatul său *Despre educaţie*, spune că şi gimnosofiştii se trag din magi. Unii spun că şi iudeii sînt de aceeaşi origine. Pe deasupra, cei care au scris despre magi îl critică pe Herodot. Ei susţin că Xerxes n-ar fi tras cu săgeţi în soare, nici n-ar fi pus marea în lanţuri, deoarece, după credinţa magilor, soarele şi marea sînt zei. Era însă firesc ca Xerxes să distrugă statuile zeilor[39].

VII. [**10**] Filosofia egiptenilor, în ceea ce priveşte zeii şi dreptatea, este descrisă aşa cum urmează. Egiptenii afirmă că materia este începutul lucrurilor, că pe urmă s-au despărţit din ea cele patru elemente şi astfel s-au format tot soiul de vieţuitoare. Soarele şi luna sînt zeităţi, care poartă, primul, numele de Osiris şi, a doua, de Isis[40]; egiptenii folosesc cărăbuşul, şarpele, şoimul şi alte animale ca simboluri ale divinităţii, după cum arată

Manethon[41] în al său *Rezumat al doctrinelor fizice* şi Hecataios[42] în prima Carte a operei sale *Despre filosofia egiptenilor*. Egiptenii ridică statui şi temple, deoarece nu cunosc chipul adevărat al divinităţii.

[**11**] După credinţa lor, universul a fost creat, e pieritor şi e de formă sferică. Stelele sînt de foc şi, după cum e potrivit focul în ele, aşa se întîmplă toate pe pămînt; Luna se face nevăzută cînd intră în umbra Pămîntului[43]; sufletul supravieţuieşte morţii trupului şi trece în alte corpuri[44]; ploaia este pricinuită de o schimbare în atmosferă[45]. După cum arată Hecataios şi Aristagoras[46], ei dau explicaţii naturale şi celorlalte fenomene. Au stabilit legi cu privire la justiţie, pe care le atribuiau lui Hermes[47], şi zeificau animalele care erau folositoare omului. Ei mai pretind că au inventat geometria, astrologia şi aritmetica[48]; astfel stau lucrurile cu privire la descoperirile lor.

VIII. [**12**] Pitagora a fost cel dintîi care a întrebuinţat termenul de „filosofie" şi s-a numit pe el însuşi filosof într-o convorbire în Sicyona cu tiranul Leon al sicionienilor sau fliasienilor, după cum îl prezintă Heracleides din Pont în scrierea sa *Despre femeia leşinată*, spunînd că nici un om nu este înţelept, ci numai zeul. Filosofia se mai numea înainte înţelepciune şi cel care o profesa era numit înţelept, pentru a arăta că a ajuns la cel mai înalt grad de perfecţiune sufletească; filosof era însă iubitorul de înţelepciune[49].

IX. Înţelepţii se mai numeau şi sofişti, dar nu numai ei, ci şi poeţii. De pildă, Cratinos[50] în *Arhilohii* săi, făcînd elogiul lui Homer şi Hesiod, îi numeşte astfel.

[**13**] Ca înţelepţi erau socotiţi următorii: Thales, Solon, Periandru, Cleobul, Chilon, Bias, Pittacos. La aceştia se adaugă Anacharsis Scitul, Myson din Chene, Ferekyde din Syros, Epimenide din Creta. Unii numără şi pe tiranul Pisistrate. Aceştia deci sînt înţelepţii[51].

X. Filosofia însă a avut două începuturi, unul făcut de Anaximandru, altul de Pitagora. Primul a fost discipolul lui Thales, iar pe Pitagora l-a învăţat Ferekyde. De la unul se formă şcoala numită ionică, deoarece Thales, care fusese învăţătorul lui Anaximandru, era ionian, şi anume din Milet; de la Pitagora purcede şcoala italică, fiindcă el îşi desfăşură cea mai mare parte din activitatea lui filosofică în Italia. [**14**] Şcoala ionică se termină cu Clitomah, Chrysippos şi Theofrast, iar cea italică ia sfîrşit cu Epicur[52]. Lui Thales îi urmă Anaximandru, acestuia Anaximene, după acesta Anaxagora, după Anaxagora Archelaos, iar după acesta Socrate, care introduse în filosofie studiul eticii; după el urmează ceilalţi filosofi socratici şi Platon, fondatorul vechii Academii; după Platon urmează Speusip şi Xenocrate, apoi Polemon, Crantor şi Crates, după care veni Arcesilaos, întemeietorul Academiei mijlocii; după el Lacydes, fondatorul noii Academii, după care urmă Carneade şi apoi Clitomah, şi astfel şirul se încheie cu Clitomah. [**15**] Cu Chrysippos, şirul se încheie în felul următor: după Socrate urmează Antistene, după acesta, pe rînd, Diogene cinicul, Crates din Theba, Zenon din Cition, Cleanthe, Chrysippos. Un alt şir se încheie cu Theofrast, trecînd de la Platon la Aristotel şi de la Aristotel la Theofrast. În felul acesta se sfîrşeşte şcoala ionică[53].

În şcoala italică, succesiunea este următoarea: mai întîi Ferekyde, pe urmă Pitagora, apoi fiul său Telauges, apoi unul după altul Xenofanes, Parmenide, Zenon din Elea, Leucip şi în fine Democrit, care a avut mai mulţi elevi, printre care Nausiphanes [şi Naucydes], cărora le-a urmat Epicur[54].

XI. [**16**] Dintre filosofi, unii sînt dogmatici, alţii sceptici[55]; toţi cei care fac afirmaţii despre lucruri, considerînd că acestea sînt cognoscibile, sînt dogmatici; cei care îşi suspendă judecata, din convingere că lucrurile nu pot fi cunoscute, sînt sceptici. Unii dintre filosofi au lăsat scrieri, alţii nu au scris nimic[56], cum sînt, după unii autori, Socrate, Stilpon, Philippos, Menedem, Pyrrhon, Theodor, Carneade, Bryson; după alţii, Pitagora şi Ariston din Chios au lăsat doar cîteva scrisori. Unii au lăsat o singură scriere, ca Melissos, Parmenide, Anaxagora. Zenon a scris multe opere, şi mai multe Xenofanes, Democrit, Aristotel, Epicur, Chrysippos, în ordinea crescîndă a operelor rămase de la ei.

XII. [**17**] Unii dintre filosofi fură numiţi după oraşele lor de origine, ca eleaţii, megaricii, eritreenii şi cirenaicii[57]; alţii, după locul unde profesau, ca academicii şi stoicii[58]; alţii, după o împrejurare oarecare întîmplătoare, ca peripateticii[59] şi după o poreclă batjocoritoare, ca cinicii[60]; alţii, după dispoziţia lor sufletească, ca eudemonienii[61]; alţii, după părerea lor, ca filaleteenii (iubitori de adevăr), combativii şi analogiştii[62]; unii după profesorii lor, ca socraticii, epicurienii şi alţii[63]. Unii, fiindcă se ocupă cu cercetări despre natură, sînt numiţi fizicieni, iar alţii, prin faptul că studiază moravurile, sînt numiţi eticieni; cei care se ocupă de subtilităţile de vorbire se cheamă dialecticieni[64].

XIII. [**18**] Filosofia are trei părţi: fizica, etica şi dialectica[65]. Fizica este partea ce se ocupă de univers şi de tot ce cuprinde el; etica e partea care tratează despre viaţă şi despre toate cîte sînt în raport cu noi; dialectica se ocupă cu raţionamentele din cuprinsul celor două discipline precedente. Fizica a înflorit pînă pe vremea lui Archelaos; etica, după cum am văzut mai înainte, a fost creată de Socrate, iar dialectica a început cu Zenon din Elea[66]. În etică au fost zece şcoli: academică, cirenaică, elisiacă[67], megarică, cinică, eritreică, dialectică, peripatetică, stoică şi epicureică.

[**19**] Fondatorii acestor şcoli au fost: al vechii Academii, Platon; al Academiei mijlocii, Arcesialos; al noii Academii, Lacydes; al şcolii cirenaice, Aristip din Cyrene; al celei elisiace, Phaidon din Elis; al şcolii megarice, Eucleides din Megara[68]; al şcolii cinice, Antistene din Atena; al şcolii eritreice, Menedem din Eritreia[69]; al şcolii dialectice, Clitomah din Cartagina; al şcolii peripatetice, Aristotel din Stagira; al celei stoice, Zenon din Cition[70], iar şcoala epicureică e numită astfel de la Epicur însuşi.

Hippobotos, în opera sa *Despre sectele filosofice*[71], afirmă că sînt nouă secte şi direcţii filosofice: prima e cea megarică, a doua cea eritreică, a treia cea cirenaică, a patra cea epicureică, a cincea cea anniceriană[72], a şasea cea theodoriană[73], a şaptea cea zenoniană şi stoică, a opta e vechea Academie, a noua cea peripatetică. [**20**] El trece peste şcoala cinică, peste cea elisiacă şi peste cea dialectică. Cît despre şcoala pyrrhoniană, părerile adepţilor ei sînt aşa de neclare, încît cei mai mulţi n-o acceptă ca o sectă; unii afirmă că, în unele privinţe, poate fi recunoscută ca o şcoală, iar în altele nu. Se pare totuşi că este o şcoală. Într-adevăr, noi folosim acest termen pentru cei care, în atitudinea lor faţă de datele simţurilor, urmează sau par a urma un anumit principiu; şi pe acest motiv am fi îndreptăţiţi să numim scepticismul o şcoală. Dacă însă prin şcoală filosofică înţelegem ataşamentul faţă de un corp de doctrine consecvente, denumirea de şcoală n-ar mai fi posibilă pentru sceptici, deoarece nu au opinii precise.

Iată ce am avut de spus despre originile filosofiei, despre succesiunea filosofilor, despre părţile filosofiei şi despre şcolile filosofice[74].

XIV. [**21**] Mai e de spus încă ceva: nu cu mult în urmă a fost introdusă şcoala eclectică de către Potamon din Alexandria[75], care a făcut o alegere

din opiniile tuturor şcolilor. El e de părere, după cum arată în opera sa *Elemente de filosofie*, că criteriile adevărului sînt: primul, raţiunea conducătoare[76] care produce judecata; al doilea, mijlocul întrebuinţat, de exemplu reprezentarea cea mai limpede[77]. Principiile tuturor lucrurilor sînt materia şi cauza făuritoare, calitatea şi locul, adică din ce şi de către cine a fost făcut un lucru, în ce fel şi unde[78]. Iar ţelul spre care, după el, se îndreaptă toate lucrurile este o viaţă desăvîrşită, pentru a cărei realizare sînt necesare satisfacerea trebuinţelor naturale ale trupului şi bunurile exterioare[79].

Iar acum să trecem la filosofii înşişi şi să vorbim, în primul rînd, despre Thales.

CAPITOLUL I

Thales[80]

I. [**22**] Herodot, Duris[81] şi Democrit sînt de acord că Thales era fiul lui Examyes şi al Cleobulinei, că aparţinea familiei Thelizilor, fenicieni[82] dintre cei mai nobili urmaşi ai lui Agenor şi Cadmos[83]. <El era unul dintre cei şapte înţelepţi>[84], după cum ne informează Platon[85]. A fost primul bărbat căruia i s-a dat numele de înţelept, pe vremea cînd la Atena era arhonte Damasias[86] şi cînd s-a dat denumirea tuturor „celor şapte înţelepţi", aşa cum spune Demetrios din Phaleron în *Lista arhonţilor*[87]. I s-a dat cetăţenia la Milet, cînd a venit acolo împreună cu Neileos, care fusese exilat din Fenicia. Cei mai mulţi scriitori spun că era de fel din Milet şi dintr-o familie ilustră[88].

II. [**23**] După ce desfăşoară o activitate politică, se apucă de studiul naturii. Unii spun că n-a lăsat în urmă nici o scriere[89], căci *Astronomia nautică*, atribuită lui, se zice că-i a lui Phocos din Samos[90]. Callimah[91] îl cunoaşte ca descoperitor al Ursei mici[92]; el se exprimă astfel în iambii săi:

> Mai întîi, statornicit-a el acele stele
> Numite „Car"[93], pe mări călăuzind fenicienii.

După alţii însă, el a compus numai două scrieri: una *Despre solstiţiu* şi alta *Despre echinoxuri*, socotind că celelalte probleme nu pot fi înţelese[94]. Se pare, după unii, că el, cel dintîi, s-a ocupat cu astronomia, cu precizarea eclipselor de soare şi cu fixarea solstiţiilor, după cum spune Eudemos în a sa *Istorie a astronomiei*[95]. Prin aceasta şi-a cîştigat admiraţia lui Xenofanes şi a lui Herodot[96] şi a atras asupra sa atenţia lui Heraclit şi a lui Democrit[97].

III. [**24**] Unii, printre care poetul Choirilos[98], afirmă că el, cel dintîi, a susţinut nemurirea sufletului. Tot el, pentru prima dată, ar fi stabilit drumul soarelui de la solstiţiu la solstiţiu şi, după relatarea unora, a declarat cel dintîi că mărimea soarelui este a şapte suta douăzecea parte <din cercul solar şi tot atîta a lunii> din cercul[99] lunar. El a fost şi primul care a numit ultima zi a lunii ziua a treizecea[100] şi, după spusa unora, primul care a discutat probleme de fizică.

Aristotel şi Hippias afirmă că Thales atribuia un suflet şi lucrurilor neînsufleţite, dovedind acest lucru prin piatra magnetică şi chihlimbar[101]. Pamphile[102] spune că Thales a învăţat geometria de la egipteni şi că el a înscris pentru prima dată un triunghi dreptunghic într-un cerc[103], prilej cu care a jertfit un bou. [**25**] Alţii însă, printre care şi aritmeticianul Apollodoros[104], pun această descoperire pe seama lui Pitagora. (Acesta a înlesnit foarte mult descoperirile pe care Callimah, în *Iambii* săi[105], le

atribuie frigianului Euphorbos, de pildă triunghiurile scalene şi toate cele ce ţin de geometria teoretică.)

Se pare că Thales a avut şi meritul de a fi dat soluţii foarte bune şi în problemele politice. Astfel, atunci cînd Cresus a trimis soli milesienilor, oferindu-se să încheie o alianţă cu ei, Thales a împiedicat acest lucru, iar după biruinţa lui Cyrus, faptul acesta s-a dovedit a fi fost salvarea statului[106]. El însuşi afirmă însă, după cum relatează Heracleides[107], că a trăit izolat, ca simplu particular, departe de treburile statului.

IV. [**26**] Unii spun că s-a căsătorit şi a avut un fiu, pe Cybisthos; alţii însă afirmă că a rămas neînsurat şi a adoptat pe fiul surorii sale, iar cînd era întrebat de ce nu are copii, el răspundea: „Pentru că iubesc copiii". Se povesteşte că, atunci cînd mama sa încerca să-l silească să se însoare, el îi răspundea că nu e încă timpul, iar cînd nu mai era în floarea tinereţii, la insistenţele mamei sale, el răspunse că a trecut timpul.

V. Hieronymos din Rhodos[108], în Cartea a doua a operei sale *Note împrăştiate*, relatează că Thales, voind să arate cît de uşor e să ajungi bogat şi prevăzînd că se anunţa o recoltă bogată de măslini, închirie toate teascurile de untdelemn şi cîştigă astfel o sumedenie de bani[109].

VI. [**27**] Doctrina lui era că apa este la începutul tuturor lucrurilor[110] şi că lumea e însufleţită şi plină de zei[111]. Se zice că el a descoperit anotimpurile şi că a împărţit anul în trei sute şaizeci şi cinci de zile[112].

N-a avut nici un profesor; s-a dus doar în Egipt şi a stat cîtva timp în apropierea preoţilor de acolo. Hieronymos spune că Thales a măsurat piramidele după umbra lor, observîndu-le în momentul cînd umbra noastră are aceeaşi lungime ca şi noi înşine[113]. După Minyes[114], el a trăit în strînse legături cu Thrasybulos, tiranul din Milet.

VII. Bine cunoscuta poveste a trepiedului[115] găsit de pescari şi trimis pe rînd înţelepţilor de către poporul din Milet [**28**] sună aşa: Cîţiva tineri ionieni cumpăraseră o plasă de la nişte pescari milesieni şi, scoţînd din apă un trepied, se iscă între ei o ceartă, care ţinu pînă ce milesienii trimiseră soli la Delfi şi zeul dădu următorul oracol:

> Tu, vlăstar din Milet, lui Phoibos îi faci întrebare:
> Cine să fie stăpîn trepiedului? Zeu-ţi răspunde:
> Cel ce s-arată-ntre voi întîiul în înţelepciune.

În consecinţă, ei îl dau lui Thales, acesta altuia şi aşa mai departe pînă la Solon, acesta însă declară că zeul este cel mai înţelept şi trimise trepiedul la Delfi. Callimah, în *Iambii* săi, istoriseşte altfel povestea, inspirîndu-se din Maiandrios din Milet. După el, un oarecare Bathycles, arcadian, lăsă la moartea lui o cupă, cu recomandarea ca urmaşii lui „s-o dea aceluia care a fost cel mai de folos prin înţelepciunea sa". Cupa fu dată lui Thales şi, după ce făcu înconjurul înţelepţilor, ajunse iarăşi la Thales [**29**], iar acesta o trimise lui Apollo din Didyma[116], cu această dedicaţie, după cum ne spune Callimah:

> Thales mă-nchină acum acelui ce poartă de grijă
> Neamului lui Neleu; fost-am de două ori dar[117].

Iar dedicaţia în proză sună astfel: „Thales din Milet, fiul lui Examyes, aduce lui Apollon Delfinios acest dar, pe care l-a primit de două ori de la elini". Acela care a dus cupa de la un înţelept la altul, fiul lui Bathycles, se numea Thyrion, după cum spun Eleusis în scrierea sa *Despre Abile* şi Alexon din Myndos în Cartea a noua a *Legendelor*.

Dar Eudoxos din Cnidos şi Euanthes din Milet ne informează că unul dintre prietenii lui Cresus primi de la rege un potir de aur pentru ca să-l dea

celui mai înţelept dintre elini [**30**] şi că acela îl dădu lui Thales; apoi, de la acesta, potirul trecu de la un înţelept la altul pînă ce ajunse la Chilon, care puse această întrebare lui Apollo Pythicul: „Cine-i mai înţelept ca mine?" Acela îi răspunse că Myson, despre care vom vorbi[118]. (Eudoxos şi adepţii lui îl pun pe Myson printre cei şapte înţelepţi în locul lui Cleobul, iar Platon[119] în locul lui Periandru.) Iată textual prorocirea lui Apollo Pythicul:

Află că-i unul Myson în Oita, la Chenai, cu multă
Minte, mai ager-nespus decît cea ce-ţi fu hărăzită.

Aceasta fu dată ca răspuns la întrebarea pusă de Anacharsis. Dimpotrivă, Daimachos platonicianul şi Clearh pretind că această cupă fu trimisă de Cresus lui Pittacos şi trecu de-a rîndul pe la toţi înţelepţii.

Andron, în lucrarea sa *Trepiedul*, povesteşte că argienii oferiră un trepied, ca premiu de vrednicie[120], celui mai înţelept dintre elini. Fu socotit demn de acest premiu Aristodem din Sparta, care îl cedă lui Chilon [**31**]. Aristodem este amintit de Alceu în aceste versuri:

Vorbă cu tîlc a rostit în Sparta cîndva-Aristodemos:
Omul e-averea: sărman care-n frunte să stea nu se află.

Unii spun că Periandru trimise lui Thrasybulos, tiranul din Milet, o corabie încărcată cu daruri; aceasta pieri în apele din jurul insulei Cos şi după aceea fu găsit trepiedul de nişte pescari. Totuşi, Phanodicos zice că fu găsită în marea din apropierea Atenei, de unde fu adus în oraş; aici se ţinu o adunare a poporului, care trimise trepiedul lui Bias [**32**]; pentru care motiv, vom arăta în viaţa lui Bias[121].

Alţii afirmă că trepiedul era făurit de Hefaistos şi că fu dăruit de zeu lui Pelops la nuntă; ajunse apoi la Menelaos şi, fiind răpit, împreună cu Elena, de Alexandros[122], fu aruncat în marea din jurul insulei Cos de către laconiană[123], care spunea că va fi obiect de ceartă. După o scurgere de timp, nişte oameni din Lebedos cumpărară de pe acolo un năvod şi scoaseră afară trepiedul. Certîndu-se din pricina lui cu pescarii, au ajuns pînă la Cos şi, cum cearta nu mai înceta, au adus cazul la cunoştinţa Miletului, capitala lor. Milesienii, deoarece solii lor au fost desconsideraţi, porniră cu război împotriva celor din Cos. Căzură mulţi şi de o parte şi de alta, pînă ce un oracol le vesti că trepiedul va trebui dat bărbatului celui mai înţelept. Amîndouă taberele se înţeleseră să-l dea lui Thales [**33**], iar după ce trepiedul făcu înconjurul tuturor înţelepţilor, Thales îl închină lui Apollo din Didyma[124]. Oracolul primit de cei din Cos sună astfel:

Sfada va tot măcina meropii[125] şi ionienii,
Pîn-ce-auritul trepied zvîrlit de Hefaistos în mare
Nu-l veţi urni din oraş şi nu va ajunge în casa
Celui ce ştie toate ce sînt, ce fi-vor şi fost-au.

Oracolul primit de milesieni, care începe cu cuvintele:

Tu, vlăstar din Milet, lui Phoibos îi faci întrebare:
Cine să fie stăpîn trepiedului?...

a fost citat mai sus. Atît am avut de spus despre povestea trepiedului[126].

Hermip, în *Vieţile* sale[127], atribuie lui Thales o vorbă spusă de alţii cu privire la Socrate. Se zice că el avea obiceiul să spună că mulţumeşte soartei pentru trei binefaceri: „Întîi, pentru că m-am născut om şi nu animal, apoi, pentru că-s bărbat şi nu femeie şi, al treilea, pentru că sînt elin şi nu barbar"[128].

VIII. [**34**] Se povesteşte că odată, ieşind de acasă însoţit de o bătrînă ca să observe stelele, căzu într-o groapă şi strigătele sale de ajutor făcură pe

bătrînă să-i spună: „Cum vrei să ştii ce-i în cer, Thales, cînd nu eşti în stare să vezi ce-i la picioarele tale?”[129] Timon îl cunoaşte ca astronom şi-l laudă în ale sale *Silloi*[130], unde spune:

Thales vestitu-astronom ce-ntre şapte-nţelepţi este frunte.

După Lobon din Argos[131], cele scrise de el ajung pînă la două sute de versuri. Se spune că pe statuia lui stă scrisă această inscripţie[132]:

Thales crescut de Milet, oraşul ionic l-aratã
Astronom prea vestit, mai iscusit decît toţi.

IX. [**35**] Dintre versurile lui, care se cîntă încă, putem aminti următoarele:

Vorba de-i lungă înseamnă gîndire puţin înţeleaptă.
Mintea îţi ascute,
Binele-l rîvneşte;
Cetlui-vei cu-aceasta gura celor flecari[133].

Trec drept ale lui şi aceste maxime:

Dintre toate cîte există, divinitatea e cea mai străveche, căci ea este nenăscută.

Cel mai frumos lucru este universul, căci el este opera divinităţii.

Cel mai mare e spaţiul, căci el le cuprinde pe toate.

Cel mai iute e spiritul, căci el aleargă pretutindeni.

Cea mai tare e necesitatea, căci ea domneşte peste toate.

Cel mai înţelept e timpul, căci el descoperă toate[134].

Thales zicea că nu-i nici o deosebire între moarte şi viaţă. Atunci îi spuse cineva: „Tu de ce nu mori?” El răspunse: „Tocmai fiindcă nu-i nici o deosebire!” [**36**] La întrebarea cuiva: ce a fost mai întîi, noaptea ori ziua? – el răspunse: „Noaptea e cu o zi mai înainte.” Cineva îl întreabă dacă un om poate ascunde de zei o faptă rea. „Nu, nici chiar un gînd rău”, spuse el.

Un bărbat adulter, care-l întreabă dacă ar putea să jure că n-a comis adulterul, el îi răspunde: „Jurămîntul strîmb nu-i mai rău decît adulterul.” Fiind întrebat ce-i greu, răspunse: „A se cunoaşte pe sine.” Ce e uşor? „A da sfat altuia.” Care-i lucrul cel mai plăcut? „Reuşita.” Ce e divinul? „Ceea ce nu are nici început, nici sfîrşit.” Întrebat ce lucru extraordinar a văzut, răspunse: „Un tiran bătrîn.” Cum ar putea cineva suporta cel mai uşor o nenorocire? „Dacă i-ar vedea pe duşmanii săi şi mai nenorociţi.” Cum am putea trăi o viaţă cît mai bună şi mai dreaptă? „Ferindu-ne de a face singuri ceea ce dojenim la alţii.” [**37**] Cine-i fericit? „Acela care are trup sănătos, spirit[135] iscusit şi fire educată.” El ne spune să ne amintim de prieteni, fie prezenţi, fie absenţi. Să nu ne fălim cu înfăţişarea noastră, ci să ne silim să avem o purtare frumoasă. „Fereşte-te de bogăţia dobîndită pe căi necinstite – spune el – şi caută să nu fii acuzat de necredinţă faţă de cei care ţi-au fost camarazi credincioşi.” „Grija pe care o ai de părinţii tăi, tot aceeaşi s-o aştepţi şi de la copiii tăi.”[136]

Thales spunea că revărsarea Nilului se datorează vînturilor etesiene, care, suflînd din direcţie opusă, îi umflă apele[137].

X. Apollodor, în *Cronologiile* sale[138], afirmă că Thales s-a născut în primul an al olimpiadei a treizeci şi cincea[139]. [**38**] Muri la şaptezeci şi opt de ani sau, cum crede Sosicrates[140], la nouăzeci de ani; într-adevăr, el muri în olimpiada a cincizeci şi opta[141] şi a fost contemporan cu Cresus, căruia s-a oferit să-l treacă Halysul fără pod, abătînd cursul apei[142].

XI. Au mai fost şi alţi bărbaţi cu numele de Thales, şi anume cinci, după cum spune Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Omonimii*[143]: un retor din Callatis, de prost gust; un pictor din Sicyona, de mare talent; al treilea,

un bărbat din vremuri foarte vechi, de pe timpul lui Hesiod, al lui Homer şi al lui Licurg; al patrulea, de care aminteşte Duris în opera sa *Despre pictură*[144]; al cincilea, mai recent, un bărbat obscur, de care pomeneşte Dionysios în *Critici*.

XII. [**39**] Înţeleptul nostru muri pe cînd privea la o întrecere între atleţi, din pricina căldurii, a setei şi a slăbiciunii, la o vîrstă înaintată. Pe mormîntul lui se află următoarea inscripţie:

Iată mormîntul sărac ce ţine acuma pe Thales,
Înţeleptul vestit: faima-i tot ceru-a cuprins.

Pot să citez şi un epitaf al meu[145] din Cartea întîi de *Epigrame sau versuri felurite*[146]:

Căci atunci cînd privea o-ntrecere, Helios stăpîne,
Repede din stadion Thales de tine-i răpit.
Bine-ai făcut că l-ai luat mai aproape. Bătrînul, sărmanul,
Stelele nu mai zărea de pe pămînt cînd privea.

XIII. [**40**] A lui Thales e şi cugetarea: „Cunoaşte-te pe tine însuţi", despre care Antisthenes, în *Succesiunile filosofilor*[147], spune că e a Femoniei, iar de la ea şi-o însuşit-o Chilon.

XIV. Aici e locul potrivit pentru o privire generală asupra celor şapte înţelepţi, despre care avem următoarele tradiţii: Damon din Cyrene, în cartea sa *Despre filosofi*[148], îi critică pe toţi, mai ales pe cei şapte. Anaximenes[149] observă că toţi s-au ocupat cu poezia, Dicaiarchos[150] zice că ei n-au fost nici înţelepţi, nici filosofi, ci nişte oameni cu mintea foarte ageră şi legiuitori iscusiţi. Archetimos din Siracuza[151] a descris o întîlnire a lor la curtea lui Cypselos[152], unde zice că s-a întîmplat să fie şi el de faţă; în locul acesteia, Ephoros pune o întîlnire la curtea lui Cresus, fără Thales însă. Alţii afirmă că ei s-au întîlnit la Panionion[153], cît şi la Corint şi Delfi. [**41**] Spusele lor nu sînt raportate la fel şi sînt atribuite, cînd unuia, cînd altuia, ca următoarea:

Fost-a-n Sparta un Chilon-nţeleptul, ce spus-a:
Niciodată prea mult; toate la vremea lor.

Există o controversă şi în privinţa numărului lor. Maiandrios[154] pune în locul lui Cleobul şi al lui Myson pe Leofantos, fiul lui Gorgiadas din Lebedos sau din Efes şi pe Epimenide din Creta; Platon, în *Protagoras*[155], pune pe Myson în locul lui Periandru; Ephoros pune pe Anacharsis în locul lui Myson, iar alţii adaugă şi pe Pitagora. Dicaiarchos ne dă patru nume admise de toţi: Thales, Bias, Pittacos şi Solon; apoi, el mai numeşte alţi şase, dintre care alege trei: Aristodem, Pamphilos, Chilon din Lacedemonia, Cleobul, Anacharsis, Periandru. Unii adaugă pe Acusilaos, fiul lui Cabas sau Scabras, din Argos. [**42**] Dar Hermip, în *Despre înţelepţi*, citează şaptesprezece, din care unii aleg pe cei şapte într-un fel, alţii în alt fel. Ei sînt: Solon, Thales, Pittacos, Bias, Chilon <Myson>, Cleobul, Periandru, Anacharsis, Acusilaos, Epimenide, Leofantos, Ferekyde, Aristodem, Pitagora, Lasos – fiul lui Charmantides sau al lui Sisymbrinos sau, după Aristoxenos, fiul lui Chabrinos din Hermione – şi [Anaxagora][156]. Hippobotos, în *Lista filosofilor*[157], citează pe Orfeu, Linos, Solon, Periandru, Anacharsis, Cleobul, Myson, Thales, Bias, Pittacos, Epicharmos şi pe Pitagora.

XV. Iată şi scrisorile care se atribuie lui Thales[158]:

Thales către Ferekyde

[**43**] „Aflu că tu te gîndeşti, cel dintîi dintre ionieni, să înfăţişezi elinilor un studiu despre cele divine. Şi poate că este o hotărîre înţeleaptă de a face

publică scrierea, în loc să faci un lucru fără folos, înfăţişînd-o unor oameni oarecare. Dacă deci îţi face plăcere, sînt gata să discut cu tine subiectul cărţii tale şi, dacă mă pofteşti, voi veni la tine, la Syros. Desigur, atît eu cît şi Solon din Atena am fi lipsiţi de minte dacă, după ce am călătorit pînă la Creta, pentru a face cercetări acolo, şi pînă în Egipt, pentru ca să ne vedem cu preoţii şi cu astronomii de acolo, n-am veni şi pînă la tine. Va veni şi Solon, dacă îngăduieşti. [**44**] Căci tu, îndrăgostit cum eşti de locul natal, vii rar de tot în Ionia şi nu eşti stăpînit de dorinţa de a vedea lumea străină, ci, cum sper, te ţii de un singur lucru, de scris. Noi însă, care nu scriem nimic, cutreierăm Elada şi Asia."

Thales către Solon

XVI. „Dacă părăseşti Atena, mi se pare că lucrul cel mai potrivit ar fi să te stabileşti la Milet, care-i o colonie ateniană, căci aici nu-i nici o primejdie pentru tine. Dar dacă te supără gîndul că şi noi sîntem guvernaţi de un tiran, în ura ta pentru toţi despoţii, vei putea avea cel puţin bucuria să trăieşti împreună cu noi, prietenii tăi. Ţi-a scris şi Bias, poftindu-te la Priene; dacă ţi-e mai plăcut oraşul Priene şi vrei să te stabileşti acolo, vom veni şi noi[159] să locuim lîngă tine."

Capitolul al II-lea

Solon

I. [**45**] Solon, fiul lui Execestides, se născu la Salamina. Prima[160] lui realizare introdusă la Atena a fost desfiinţarea datoriilor, ceea ce însemna liberarea persoanelor şi bunurilor. Într-adevăr, oamenii obişnuiau să împrumute bani punînd ca zălog persoana lor[161], şi mulţi, din sărăcie, ajungeau ca şi sclavi[162]. Solon, cel dintîi, renunţă la dreptul său asupra unei datorii de şapte talanţi, pe care cineva îi împrumutase de la tatăl său, şi încurajă şi pe ceilalţi să-i urmeze pilda. Această lege fu numită „scuturarea sarcinii"[163] şi se vede bine pentru ce.

După aceea trecu la statornicirea celorlalte legi[164], care ne-ar lua mult timp să le înşirăm, şi puse să le scrie pe tăbliţe mobile de lemn[165].

II. [**46**] Cel mai mare serviciu făcut de el este următorul: patria lui, Salamina, era obiect de ceartă între Atena şi Megara; după multe înfrîngeri, atenienii hotărîră printr-un decret că, dacă cineva ar propune să se mai războiască pentru Salamina, să fie pedepsit cu moartea. Solon se prefăcu că-i nebun şi, cu o cunună pe cap, se repezi în piaţa oraşului[166]. Acolo puse un crainic să citească atenienilor poemul său cu privire la Salamina şi le trezi curajul. Atenienii porniră iarăşi război împotriva megaricilor şi, datorită lui Solon, îi biruiră. [**47**] Versurile care au înflăcărat cel mai mult sufletele atenienilor sînt acestea:

Sicinos de mi-ar fi fost, Folegandros baştină, poate,
Numai de-Atena să scap, patrie alta găsind,
Căci în curînd umbla-va din gură în gură vorbirea:
„Uite-l, din Atica-i el, ce Salamina-nchinat!"

şi:

Haidem la luptă cu toţi, la Salamina mult dragă,
Să spălăm cu mult sîrg pata, ruşinea cea grea.

El îi convinse de asemenea pe atenieni să cucerească Cheronesul din Tracia. [**48**] Ca să nu se creadă că pusese stăpînire pe Salamina numai cu

forţa, nu şi cu dreptul, el puse să se deschidă cîteva morminte şi arătă că morţii erau aşezaţi cu capul spre răsărit, cum era obiceiul de înmormîntare la atenieni; mai mult, că şi mormintele[167] erau îndreptate spre răsărit şi că numele demelor[168] din care făceau parte răposaţii erau înscrise pe morminte, ceea ce era un obicei propriu atenienilor. Unii afirmă că el introduse în *catalogul* corăbiilor, prezentat de Homer, după versul:

Douăsprezece corăbii cu armie aduse şi Aias

versul următor:

Din Salamina şi stete pe-alături de cetele-Atenei[169].

III. [**49**] După aceea poporul prinse iubire de dînsul şi-ar fi voit bucuros să-l aibă chiar tiran; el refuză şi, după cum ne spune Sosicrates, simţind că acesta era planul rudei sale Pisistrate[170], făcu totul ca să-l zădărnicească. Se năpusti în adunarea poporului, înarmat cu suliţă şi scut, şi preveni pe atenieni de planul lui Pisistrate, ba mai mult, le făgădui că-i gata să le vină în ajutor, cu aceste cuvinte: „Atenieni, eu sînt mai înţelept decît unii dintre voi şi mai curajos decît alţii; mai înţelept decît acei care n-au înţeles complotul lui Pisistrate şi mai curajos decît acei care-l pricep dar, de frică, nu scot nici o vorbă." Consiliul[171], fiind alcătuit din partizani de-ai lui Pisistrate, zise că Solon e nebun, de aceea el îi răspunse:

Faptele, o cetăţeni, vor face de-a rîndul dovada
De-s smintit eu atunci cînd e-adevăru-ntre noi.

[**50**] Versurile următoare, dintr-un poem al său, dovedesc că el prevăzuse tirania lui Pisistrate:

Norii-n vîltoare aduc nămeţii şi grindina-n ropot,
Fulgerul cel orbitor, trăznetul vine apoi;
Astfel trufaşii-mbrîncesc, în tristă paraginâ, ţara,
Statul căzînd făr-a şti prad-unui despot hain.

IV. Cînd Pisistrate deveni stăpîn la Atena, Solon, neputînd convinge poporul, îşi depuse armele în faţa sediului strategilor şi zise: „Ţara mea, te-am slujit cu vorba şi fapta." După aceea porni cu corabia spre Egipt şi Cipru şi de acolo ajunse la curtea lui Cresus[172]. Întrebat de acesta: „Cine crezi că-i fericit?"[173], Solon îi răspunse: „Tellos din Atena, Cleobis şi Biton"[174], în cuvinte prea cunoscute pentru a mai fi amintite aici. [**51**] Unii povestesc că regele Cresus, îmbrăcat în podoabe de tot felul, se aşeză pe tronu-i şi-l întrebă pe Solon dacă a văzut vreodată un spectacol mai frumos. „Da – fu răspunsul lui Solon – cocoşi, fazani şi păuni; căci ei strălucesc în culori naturale, care sînt de mii de ori mai frumoase." Solon plecă de acolo şi ajunse în Cilicia, unde întemeie un oraş, pe care-l numi Soloi[175], după numele său. Stabili în acest oraş atenieni puţin numeroşi, care, cu timpul, au ştirbit puritatea limbii atice, încît s-a zis despre ei că „solecizează". Locuitorii de acolo fură numiţi soleis, iar cei din Cypru, solioi[176].

V. Cînd află că Pisistrate devenise tiran, el scrise atenienilor următoarele:

[**52**] Laşilor, dacă avan vă sfîrtec-acum suferinţa,
Vina pe zei să n-o daţi: singuri ponosul purtaţi.
L-aţi ajutat pe vrăjmaş să ajungă atît de puternic,
Iată-nduraţi acum jugul robiei-n grumaz.
Urmele vulpii vi-s dragi, pe ele păşiţi fiecare[177],
Toţi uşuratici sînteţi, minte nici pic nu aveţi.
Staţi şi-ascultaţi orice om ce vorbe viclene vă-nşiră
Făr-a-nţelege de fel răul ce poate urma.

Solon le adresă deci aceste versuri[178].

VI. Pe cînd el era în exil, Pisistrate îi scrise precum urmează:

Pisistrate către Solon

[**53**] „Nu-s singurul dintre elini care am năzuit la tiranie, şi doar aveam tot dreptul, fiind din neamul lui Codros[179]. Aceasta înseamnă că am primit privilegiile pe care atenienii au jurat să le ofere lui Codros şi familiei lui şi pe care, totuşi, mai tîrziu, le luară înapoi. Încolo, n-am nici o vină, nici faţă de zei, nici faţă de oameni. Îi las pe atenieni să se conducă după legile pe care le-ai stabilit tu. Ei au o conducere politică mai bună decît regimul democraţiei, căci nu îngădui nimănui să-şi depăşească drepturile[180]; şi, cu toate că-s tiran, nu revendic mai multă demnitate şi cinstire, ci numai privilegiile ce erau date înainte regilor. Fiecare cetăţean plăteşte a zecea parte din venitul său, nu pentru mine, ci pentru un fond care să împlinească cheltuielile cu jertfele publice şi cu orice alt lucru obştesc sau pentru cazul cînd s-ar isca un război împotriva noastră.

[**54**] Nu-s supărat pe tine pentru că ai dezvăluit cetăţenilor planurile mele. Ai făcut-o doar mai mult din bunăvoinţă faţă de cetate decît din duşmănie împotriva mea şi apoi din necunoaşterea formei de guvernămînt pe care voiam s-o stabilesc; dacă ai fi cunoscut-o, poate că atunci ai fi îngăduit să ia fiinţă şi n-ai fi fugit din ţară. Întoarce-te deci acasă, încrezîndu-te în mine că, deşi nu ţi-am jurat, Solon nu va avea de suferit nici o vătămare din partea lui Pisistrate. Doar ştii că nici unul din duşmanii mei n-a suferit nimic din partea mea. Şi dacă vei găsi cu cale să fii unul dintre prietenii mei, vei fi printre cei mai preţuiţi, căci în firea ta nu văd urmă de viclenie sau necredinţă. Dacă însă vrei să trăieşti în alt chip la Atena, ai toată libertatea. Dar din pricina mea să nu stai departe de patrie”[181].

Acestea i le-a scris Pisistrate.

VII. [**55**] Solon spune că limita vieţii omeneşti este vîrsta de şaptezeci de ani.

Se pare că el a dat legi foarte bune; de pildă, dacă cineva nu-şi îngrijeşte părinţii, să fie lipsit de drepturile cetăţeneşti[182]; dar şi cel ce şi-a irosit averea moştenită de la părinţi să primească aceeaşi pedeapsă. La fel este vinovat cel care nu are o ocupaţie şi poate fi dat în judecată de oricine vrea. Dar Lysias, în discursul său *Contra lui Nicias*[183], atribuie această lege lui Dracon[184], iar lui Solon pe aceea care interzicea desfrînaţilor notorii[185] să vorbească la tribună în adunare.

VIII. El micşoră premiile date atleţilor la jocuri, fixînd cinci sute de drahme pentru un învingător la jocurile olimpice, o sută pentru cel de la jocurile istmice şi premii proporţionale pentru toate celelalte cazuri. După părerea lui, era un lucru de prost gust a spori recompensele acestor învingători şi a neglija pe ale celor căzuţi în războaie, ai căror fii trebuie să fie crescuţi şi educaţi pe socoteala statului. [**56**] De aceea, mulţi se sileau să fie viteji în lupte; aşa au fost Polyzelos, Cynegeiros, Callimachos şi toţi cei care au luptat la Marathon; apoi Harmodiu şi Aristogiton[186] şi Miltiade[187] şi atîţia alţii. Atleţii, dimpotrivă, cînd se antrenează, sînt costisitori, iar cînd cîştigă victoria, sînt vătămători; sînt încununaţi mai mult în paguba patriei decît în paguba rivalilor lor; iar cînd îmbătrînesc, după cum spune Euripide:

> Cu toţii mor uzaţi ca o manta-nvechită[188].

Solon îşi dădu seama de acest lucru şi-i tratã cu o consideraţie redusă[189].

IX. Deosebit de potrivită e şi următoarea măsură: tutorele nu trebuie să se însoare cu mama orfanilor şi nu poate fi tutore cel care ar moşteni averea în cazul morţii orfanilor[190]. [**57**] Şi aceasta: gravorul n-are voie să păstreze

matricea amprentei inelului[191] vîndut, iar dacă cineva scoate singurul ochi rămas cuiva, atunci să i se scoată aceluia amîndoi ochii[192]. Apoi: ceea ce n-ai depus, n-ai dreptul să ridici, altfel, pedeapsa îţi va fi moartea. Arhontele prins că e beat va fi pedepsit cu moartea. El a orînduit ca recitarea în public a epopeelor homerice să se facă în continuare, astfel ca de acolo de unde a sfîrşit primul cîntăreţ, să înceapă următorul. Solon deci, după cum arată Dieuchidas în Cartea a cincea a operei sale *Istoria Megarei* [193], aduse mai multă claritate decît Pisistrate în poezia lui Homer. Pasajul din Homer la care se referea, era acela care începea astfel: „Iată şi cei din Atena"[194] şi cele următoare.

[**58**] Cel dintîi, Solon numi a treizecea zi a lunii „ziua cea veche şi nouă"[195] şi primul stabili adunarea celor nouă arhonţi pentru a delibera împreună, după cum spune Apollodor în Cartea a doua *Despre legislatori* [196]. Cînd porni răscoala civilă, el nu se dădu nici de partea celor de la oraş, nici de-a celor de la cîmpie, nici de-a celor de pe coastă[197].

X. El spunea că vorba este imaginea faptelor, că rege este acela care are cea mai mare putere şi că legile seamănă cu pînza de păianjen: cade într-însa ceva mai uşor şi slab, ea ţine; pe cînd un lucru mai mare o sparge şi trece printr-însa[198]. Avea obiceiul să spună ca vorba să fie pecetluită de tăcere, iar tăcerea de timpul potrivit. [**59**] Cei cu trecere pe lîngă tirani seamănă, zicea el, cu pietricelele întrebuinţate la socoteli: fiecare din ele înseamnă cînd un lucru de valoare mare, cînd unul mic; tot aşa şi tiranii fac din fiecare din jurul lor cînd om mare şi cu vază, cînd om fără nici o consideraţie. Întrebat de ce n-a făcut şi o lege împotriva paricizilor, răspunde: „Pentru că n-am crezut posibilă o astfel de crimă."[199] La întrebarea cum s-ar putea face ca oamenii să săvîrşească cît mai puţine nedreptăţi, răspunse: „Dacă cei neloviţi de nedreptăţi ar suferi deopotrivă cu cei nedreptăţiţi." El mai spuse: „Bogăţia duce la săturare, iar săturarea la crimă."[200]

XI. Ceru atenienilor să-şi orînduiască zilele după lună[201]. Îl împiedică pe Thespis să reprezinte tragedii, pentru motivul că ficţiunea e dăunătoare[202]. [**60**] Iar cînd Pisistrate se răni singur[203], Solon spuse: „Aceasta vine de la reprezentarea tragediilor".

XII. Sfaturile date oamenilor sînt arătate de Apollodor în cartea sa *Despre sectele filosofilor* [204] după cum urmează: „Încrede-te în nobleţea de caracter mai mult decît în jurămînt. Nu minţi niciodată. Urmăreşte scopuri demne. Nu lega uşor prietenii şi pe cele vechi nu le renega. Învaţă întîi s-asculţi şi după aceea să comanzi. Cînd dai un sfat cuiva, caută să-i fii cît mai folositor, nu cît mai plăcut. Ia-ţi drept călăuză raţiunea. Nu te întovărăşi cu cei răi. Cinsteşte pe zei, respectă pe părinţi."

XIII. Se zice de asemenea că, atunci cînd Mimnermos[205] a scris următoarele versuri:

> O, ce n-aş da, fără boli, scutit de grijile grele,
> Moartea să-mi vină doar cînd şase decenii oi avea,

[**61**] el îi răspunde, dezaprobîndu-l:

> Dacă mi-i spusa mai bună, mînia ţi-o lasă deoparte,
> Şterge cele ce-ai scris, crede în cele ce spun:
> Versul ţi-l schimbă pe loc, şi cîntă Ligyastades astfel:
> Moartea să-mi vie doar cînd opt decenii oi avea.

XIV. Dintre cîntece, următorul este şi el al lui Solon:

> Vezi-l pe orice om şi află
> Gînduri cumva ascunse de are,

Faţ-arătînd senin zîmbitoare;
Mierea din vorba-i minciună de e,
Sufletu-i pare stup întinat.

E sigur că el e autorul *Legilor* ce-i poartă numele; a scris *Discursuri către popor, Îndemnuri către sine, Elegii, Despre Salamina* şi *Constituţia ateniană*, în total cinci mii de versuri; în afară de acestea a mai scris *poeme iambice* şi *epode*[206].

XV. [**62**] Pe statuia lui se află inscripţia următoare:

Unde s-a fost năruit nedreapta trufie persană,
La Salamina văzu Solon lumina întîi.

Era în floarea vîrstei[207], după cum spune Sosicrates[208], în timpul olimpiadei a patruzeci şi şasea[209], în al cărei al treilea an fu arhonte la Atena; tot atunci dădu legile. Muri în Cypru, la vîrsta de optzeci de ani[210] şi lăsă cu limbă de moarte prietenilor să-i ducă osemintele la Salamina şi, după ce le vor fi ars, să împrăştie cenuşa pe pămînt. De aceea Cratinos, în comedia sa *Chironii*, îl face să spună:

Casa aici în ostrov îmi e, cum lumea vorbeşte,
Peste-al lui Ajax ţinut fu cenuşă-aruncată.

[**63**] Există şi o epigramă compusă de noi în scrierea mai sus citată, *Versuri variate*, în care am vorbit în tot felul de metri şi ritmuri despre toţi oamenii iluştri morţi, în epigrame şi-n cîntece[211]. Ea sună astfel:

Foc cipriot mistui pe Solon, în ţări străine.
Osul lui e-n Salamina, grîu din cenuşa-i rodi.
Sufletu-i duseră tablele-n[212] cer ca un fulg; strălucite
Legi tuturor dărui, grele poveri uşurînd.

XVI. Se zice că el ar fi spus cuvintele: „Nimic prea mult."[213] De asemenea, Dioscorides, în *Amintirile* sale[214], povesteşte că Solon, pe cînd îl jelea pe fiul său mort – despre care noi nu ştim nimic – şi cineva îi spuse: „Nu obţii nimic cu asta", îi răspunse: „Tocmai de aceea plîng, pentru că nu obţin nimic cu asta."

XVII. I se atribuie şi următoarele scrisori:

Solon către Periandru[215]

[**64**] „Îmi spui că foarte mulţi uneltesc împotriva ta. Dacă vrei să scapi de ei toţi, nu vei avea îndestulă vreme. Se poate ridica un conspirator de unde nici tu nu bănuieşti; unul de teamă pentru propria-i persoană, altul din dispreţ pentru tine, fiindcă nu-i lucru de care tu să nu tremuri. Ba chiar[216] ar merita recunoştinţa statului acela care ar descoperi omul faţă de care eşti fără bănuială. Cea mai bună cale ar fi să renunţi la putere, ca să scapi de învinuire. Dar dacă cu orice preţ trebuie să rămîi tiran, caută să ai o gardă de străini mai tare decît forţele de cetăţeni şi atunci nu te vei mai teme de nimeni şi nu va mai fi nevoie să înlături pe nimeni."

XVIII. *Solon către Epimenide*[217]

„Se pare că nici legile mele n-au folosit prea mult atenienilor şi nici tu, cu purificarea oraşului. Într-adevăr, religia şi legiuitorii, numai cu mijloacele lor, nu sînt în stare să ridice statele; lucrul acesta îl pot face numai cei care conduc poporul în direcţia în care o socotesc ei. Astfel, dacă lucrurile merg bine, şi religia, şi legile sînt folositoare, iar dacă nu, nici ele nu-s de nici un folos.

[**65**] Ştiu că nici legile mele nu-s mai bune, ca de altfel întreaga mea acţiune de legiuitor. Dar conducătorii poporului au dăunat statului, atunci cînd nu l-au

împiedicat pe Pisistrate să introducă tirania. Şi cînd i-am prevenit, nu m-au crezut. El a găsit mai multă crezare, linguşind poporul, decît eu, spunînd adevărul. De aceea eu am depus armele în faţa sediului strategilor şi am spus că-s mai înţelept decît aceia care nu vedeau că Pisistrate urmărea tirania, şi mai curajos decît aceia care şovăiau să i se opună. Totuşi, ei declarară nebun pe Solon. Dar, în cele din urmă, am exclamat solemn: «O patrie, eu, Solon, sînt gata să te apăr cu vorba şi fapta, iar ei mă socotesc nebun. Astfel eu plec din mijlocul lor, ca unul ce-s singurul duşman al lui Pisistrate; cei de aici n-au decît să fie, dacă vor, oştenii lui de gardă.» Trebuie să ştii, prietene, că era peste măsură de ambiţios să devină tiran. [**66**] Mai întîi a fost conducător al mulţimii, apoi se răni singur şi apăru în Heliaia[218], strigînd în gura mare c-a fost rănit de duşmanii săi, de aceea ceru să i se dea o gardă de patru sute de tineri. Poporul, fără să mă asculte, îi dădu o gardă, alcătuită din voinici înarmaţi cu măciuci. După aceea, desfiinţă democraţia. Degeaba m-am grăbit să scap de robie pe cetăţenii săraci ai Atenei, dacă sînt acum cu toţii robii unuia singur, ai lui Pisistrate."

XIX. *Solon către Pisistrate*

„Sînt sigur că nu voi suferi nici un rău din parte-ţi; doar îţi eram prieten înainte ca tu să fi ajuns tiran şi acuma nu-s mai potrivnic decît oricare atenian căruia nu-i place tirania. Dacă e mai bine pentru atenieni să fie conduşi de unul singur sau să trăiască în democraţie, în privinţa aceasta fiecare trebuie să decidă după capul lui. [**67**] Mărturisesc că dintre toţi tiranii, tu eşti cel mai bun, dar, în ce mă priveşte, nu cred c-ar fi bine să mă reîntorc la Atena. Am dat atenienilor drepturi civile egale; am refuzat să devin tiran, cînd mi s-a ivit prilejul; cum aş putea să nu fiu judecat rău acum, dacă m-aş întoarce şi mi-aş da încuviinţarea la tot ceea ce faci?"

XX. *Solon către Cresus*

„Sînt încîntat de bunăvoinţa ce ai faţă de mine; şi îţi jur pe zeiţa Athena că, dacă n-aş fi dorit mai presus de orice să trăiesc într-o ţară democratică, aş fi primit mai degrabă să-mi duc viaţa în palatul tău decît la Atena, unde Pisistrate instituie o stăpînire plină de silnicie. Dar îmi place mult să trăiesc într-o ţară unde domnesc drepturi egale. Totuşi voi veni să te văd, fiindcă sînt nerăbdător să-ţi fiu oaspete."

Capitolul al III-lea

Chilon

I. [**68**] Chilon, fiul lui Damagetas, era spartan. A scris *Elegii,* vreo două sute de versuri în total. Avea obiceiul să spună că meritul[219] unui om e să prevadă viitorul, în măsura în care acesta poate fi înţeles de raţiune. Fratelui său, care era supărat că nu ajunsese efor[220] precum Chilon, acesta îi răspunde: „Eu ştiu să sufăr nedreptatea, tu însă nu." Chilon a fost efor în timpul olimpiadei a cincizeci şi cincea[221]; Pamphile însă afirmă că într-a cincizeci şi şasea[222]. După Sosicrates, el ajunse prima dată efor în timpul cînd era arhonte Euthydemos. El a propus pentru prima oară numirea eforilor ca să dubleze pe regi, dar Satyros[223] afirmă că Licurg a făcut acest lucru.

După cum afirmă Herodot în Cartea întîi[224], pe cînd Hippocrates[225] aducea sacrificii, la Olympia, şi căldările începură să fiarbă de la sine, Chilon îl sfătui să nu se căsătorească sau, dacă este căsătorit, să se despartă de

soţie şi să se lepede de copii. II. [**69**] Se zice de asemenea că el ar fi întrebat pe Esop ce face Zeus şi că acela răspunse: „Coboară pe cel trufaş şi înalţă pe cel umil." Întrebat prin ce se deosebesc cei învăţaţi de cei neînvăţaţi, Chilon răspunse: „Prin nădejdi temeinice." „Ce e greu?" „Să păstrezi o taină, să întrebuinţezi bine timpul liber[226] şi să poţi îndura o nedreptate." Şi cele ce urmează sînt unele din preceptele sale: „Puneţi frîu limbii, mai ales la ospeţe. Nu-ţi bîrfi vecinii, altfel vei auzi lucruri de care o să-ţi pară rău. [**70**] Nu ameninţa pe nimeni, căci asta-i apucătură femeiască. Du-te la prieteni mai curînd cînd sînt nefericiţi decît cînd sînt fericiţi. Fă o nuntă modestă. Nu vorbi de rău pe cei morţi. Respectă bătrîneţea. Păzeşte-te pe tine însuţi. Mai bine o pagubă decît un cîştig necinstit; prima te supără o dată; al doilea pentru totdeauna. Nu rîde de nenorocirea altuia. Cînd eşti puternic, fii blînd dacă vrei să insufli respect, iar nu teamă celor din jur. Învaţă să fii un stăpîn înţelept în propria-ţi casă. Nu lăsa limba s-o ia înaintea minţii. Stăpîneşte-ţi mînia. Nu urî arta de a proroci. Nu dori ceea ce nu-i cu putinţă. La drum nu te grăbi. Cînd vorbeşti, să nu faci gesturi cu mîna, căci aceasta e un semn de sminteală. Ascultă de legi. Fii calm."[227]

[**71**] Dintre cîntecele sale, cel mai cunoscut e următorul:

> Aurul, piatra-l vădeşte de-i bun: deplină-i dovada.
> Firea la oameni prin aur se vede de-i rea sau de-i bună.

III. Se zice că la bătrîneţe ar fi spus că nu-şi aduce aminte în viaţa sa să fi călcat vreodată legea; numai asupra unui singur lucru avea dubiu. Fiind judecător, în procesul unui prieten, el însuşi dădu o sentinţă conform legii, dar înduplecă pe colegul său, care-i era prieten, să achite pe învinuit, pentru a ţine seama totodată şi de lege şi de prietenie.

Ajunsese foarte vestit la elini, prin prezicerea sa cu privire la insula Cythera de pe coasta Laconiei. Cunoscînd bine natura insulei, zise: „Mai bine n-ar fi fost niciodată aşezată aici sau ar fi înghiţit-o adîncurile mării." [**72**] Şi prezicerea lui a fost dreaptă, căci Demaratos, fiind exilat din Sparta, sfătui pe Xerxes să-şi ancoreze flota lîngă această insulă; şi dacă Xerxes ar fi ascultat sfatul, Grecia ar fi fost cucerită. Mai tîrziu, în timpul războiului peloponeziac, Nicias a cucerit insula, a pus acolo o garnizoană ateniană şi a pricinuit multe neajunsuri spartanilor.

V. Chilon era scurt la vorbă, de aceea Aristagoras din Milet numeşte chilonian modul acesta scurt de a vorbi ... sau e a lui Branchos[228], care întemeie templul Branchizilor. Era bătrîn, în timpul olimpiadei a cincizeci şi doua[229], cînd Esop, fabulistul, era în floarea vîrstei[230]. Muri, cum afirmă Hermip, la Pisa[231], tocmai în clipa cînd îşi îmbrăţişa feciorul care biruise la jocurile olimpice, la lupta cu pumnii. Moartea i se trase dintr-o bucurie prea mare şi din cauza slăbiciunii vîrstei înaintate. Şi toată lumea care asistase la jocuri îl conduse cu mare cinste la mormînt.

Am scris şi pentru el un epitaf, precum urmează:

> [**73**] Laudă ţie, Pollux, fiindc-a lui Chilon mlădiţă
> Numai cu pumnul luptînd, ram de măslin cîştigă.
> Pricină nu-i de jelit că tatăl, văzîndu-şi feciorul,
> Ochii a-nchis fericit: moarte ca ast-aş dori.

Pe statuia lui stau scrise următoarele:

> Sparta, vestitul oraş războinic, pe Chilon născut-a
> Printre cei şapte-nţelepţi cel mai cu minte a fost.

VI. Un precept de-al său era şi acesta: „Fă-te chezaş şi vei fi păgubaş." I se atribuie şi următoarea scurtă scrisoare:

Chilon către Periandru

„Îmi vorbeşti despre o expediţie împotriva vrăjmaşilor dinafară, la care vei lua şi tu parte. După părerea mea, treburile din ţară nu-s prea sigure pentru un stăpîn absolut; ferice de tiranul ce moare în casa lui, de moarte bună."[232]

Capitolul al IV-lea

Pittacos

I. [**74**] Pittacos era fiul lui Hyrrhadios şi era de fel din Mytilene. Duris însă spune că tatăl lui era trac. Ajutat de fraţii lui Alcaios, el răsturnă pe Melanchros, tiranul din Lesbos; în războiul pentru teritoriul Achilleitis, dintre atenieni şi mytilenieni, conduse oştirea el însuşi, iar Phrynon, care fusese biruitor la Olympia, ca pancratiast[233], comanda pe atenieni. Pittacos se învoi să se lupte singur cu dînsul; avînd ascunsă o plasă sub scut, îl prinse în ea pe furiş pe Phrynon, îl ucise şi salvă teritoriul. În urmă, după cum arătă Apollodor în *Cronologia* sa[234], atenienii se judecară cu mytilenienii pentru acel teritoriu. Ca arbitru fu luat Periandru, care dădu cîştig de cauză atenienilor.

II. [**75**] În acest timp, mytilenienii îl cinstiră foarte mult pe Pittacos şi-i încredinţară puterea. El guvernă timp de zece ani, organiză statul, renunţă la putere şi mai trăi zece ani după aceea. Mytilenienii îi dăruiră un teritoriu pe care îl consacră zeilor şi pămîntul acela se numeşte şi azi Pittakeion. Sosicrates povesteşte că el tăie o mică parte pentru dînsul, spunînd că jumătatea e mai mare decît întregul[235]. Mai mult încă, atunci cînd Cresus îi oferi bani, el nu-i primi, zicînd că are de două ori mai mult decît dorea, deoarece fratele său murise fără copii şi el îi moştenise averea.

III. [**76**] Pamphile, în Cartea a doua a *Amintirilor* ei, povesteşte că fiul lui Pittacos, Tyrrhaios, pe cînd se afla la un bărbier din Cyme, fu ucis de securea aruncată de un fierar. Locuitorii din Cyme îl trimiseră pe ucigaş la Pittacos, care, aflînd de cele întîmplate, îi dădu drumul, spunînd: „Iertarea e mai bună decît căinţa." Heracleitos[236] însă afirmă că Alceu, căpătînd pe cineva în puterea sa, i-a dat drumul spunînd: „Iertarea e mai bună decît răzbunarea."[237]

Printre legile făcute de el este una care prevede că pentru orice greşeală comisă în stare de beţie pedeapsa să fie dublă. Gîndul lui era s-abată oamenii de la beţie, vinul fiind din belşug în insulă.

IV. O maximă a lui care spune: „E greu să fii bun" e amintită de Simonide[238] în aceste cuvinte: „E greu să fii cu adevărat bun, după vorba lui Pittacos." [**77**] Îl citează şi Platon în *Protagoras*[239]: „Nici zeii nu luptă împotriva necesităţii." Mai spune: „La putere cunoşti omul." Odată, fiind întrebat care-i lucrul cel mai bun, răspunse: „Să faci bine lucrul ce-ţi încape în mînă." Iar cînd Cresus l-a întrebat care-i cea mai bună domnie, el răspunse: „Aceea a lemnului bălţat", prin aceasta voind să înţeleagă legea. De asemenea, îndemna să se cîştige victorii fără sînge. Unui foceean care spunea că trebuie să căutăm un om vrednic îi adresă aceste cuvinte: „Dacă-l cauţi cu prea multă grijă, nu-l vei găsi niciodată." A răspuns şi la alte diferite întrebări astfel: Ce este plăcut? „Timpul." Ce este nevăzut? „Viitorul." Sigur? „Pămîntul." Nesigur? „Marea." [**78**] Spunea apoi că e datoria oamenilor înţelepţi să prevadă greutăţile înainte de ivirea lor spre a nu se ivi, iar

datoria celor curajoşi e ca, după ce s-au ivit, să le înfrunte cum trebuie. „Nu spune dinainte ce ai de gînd să faci, căci, dacă nu izbuteşti, va rîde lumea de tine. Să nu mustri pe nimenea de nenorocirea care l-a lovit, de teamă să nu mînii pe zei. Să înapoiezi ceea ce ţi s-a încredinţat spre păstrare. Nu vorbi de rău pe un prieten, nici chiar pe un duşman. Fii pios. Iubeşte cumpătarea. Iubeşte adevărul, credinţa, priceperea, îndemînarea, camaraderia, grija."

V. Dintre cîntecele lui, cel mai cunoscut este următorul:

Îţi ia şi arc şi tolbă plină
Să-nfrunţi făptura cea haină,
Căci vorba ei crezare n-are
Iar inima-i numa-nşelare.

[**79**] Compuse şi elegii, vreo şase sute de versuri, şi o lucrare în proză *Despre legi*, pentru uzul cetăţenilor.

VI. Era în floarea vîrstei cam pe vremea olimpiadei a patruzeci şi doua[240]. Muri în timpul arhontelui Aristomenes, în anul al treilea al olimpiadei a cincizeci şi doua[241] [la adînci bătrîneţe], în vîrstă de peste şaptezeci de ani. Pe mormîntul lui stă scrisă inscripţia următoare:

Lesbos, sfinţitul ostrov, ce viaţă dădu lui Pittacos,
Mort, îl jeleşte acum, lacrimi de mamă vărsînd.

VII. A lui este maxima: „Pîndeşte momentul prielnic."

A existat şi un alt Pittacos, un legiuitor, după cum spun Favorinos în Cartea întîi din *Amintirile* sale şi Demetrios în *Omonimii* săi; acesta a fost numit „cel mic".

VIII. Se povesteşte despre înţeleptul nostru că, odată, un tînăr îi ceru sfatul cu privire la căsătorie, iar el îi dădu următorul răspuns, pe care Callimah îl exprimă astfel în *Epigramele*[242] sale:

[**80**] Un străin din Atarneu[243]-ntrebă pe Pittacos
Ce-n Mytilene-i născut, fiu al lui Hyrrhadios:
Eu, bătrîne, mă-nsor; din două fete ce alege-voi?
Una-i ca mine în neam, bunuri aşijderi avînd,
Alta-i mai sus decît mine. Ce face-voi dară? Rogu-te,
Sfat degrabă să-mi dai: care din două s-aleg?
Astfel grăit-a, iar moşul, toiagu-nălţîndu-l, îi zise:
Uită-te acolo puţin; totul afla-vei la ei.
Nişte copii se jucau, cu biciul lovindu-şi sfîrleaza
La răscruce de drum, fără odihn-alergînd.
Ţine-te, zise, pe urmele lor. S-apropie omul,
Dar copiii ce spun? „Mîn-o pe cea ce-i în jur."
Vorba-nţelese străinul şi soaţă nu vru să-şi mai cate
Dintr-un neam mai de sus; pilda i-a fost de ajuns.
Soaţă îşi luă după teapă străinul, modestă, tot astfel,
Dion, pildă să iei: mîn-o pe cea ce-i în jur.

[**81**] Se pare că a spus acestea ca urmare a ceea ce păţise el însuşi, căci avea o soţie dintr-o familie mai bună – sora lui Dracon, fiul lui Penthilos – care-l trata foarte de sus.

Alceu[244] îl porecleşte „tîrîie-picior" şi „tîrşîie-picior", fiindcă avea talpa plată şi tîrîia picioarele, de asemenea „picioare crăpate", pentru că avea la picioare crăpături, în dialectul lor, *cheirades*; „lăudăros", fiindcă se lăuda degeaba; „pîntecos" şi „mîncăcios", fiindcă era gras; apoi „cel care mănîncă pe întuneric", fiindcă mînca seara fără opaiţ; şi „soios", fiindcă era neîngrijit şi murdar. Gimnastica lui era să macine grîu, după cum spune filosoful Clearhos[245].

X. I se atribuie şi următoarea scurtă scrisoare:

Pittacos către Cresus

„Mă pofteşti să vin în Lydia ca să-ţi văd bogăţiile. Dar eu şi fără să le văd sînt convins că fiul lui Alyattes[246] e cel mai plin de aur dintre regi. Nu mi-ar folosi la nimic să călătoresc la Sardes, căci de aur n-am nevoie, iar ceea ce am mi-ajunge şi pentru mine şi pentru prietenii mei. Totuşi, voi veni ca oaspete, spre a-ţi face cunoştinţa."[247]

Capitolul al V-lea

Bias

I. [**82**] Bias, fiul lui Teutames, se născu la Priene[248]; el e socotit de către Satyros ca fiind cel mai de seamă dintre cei şapte înţelepţi. Unii spun că era dintr-o familie cu stare, dar Duris afirmă că era străin, tolerat în cetate. Phanodicos povesteşte că el răscumpără nişte fete din Messene, prinse în război, le crescu întocmai ca pe fiicele lui, le înzestră şi apoi le trimise înapoi părinţilor la Messene. Mai tîrziu, cînd – după cum am arătat mai înainte – fu găsit la Atena, de către pescari, trepiedul de aramă cu inscripţia: „Celui înţelept", Satyros zice că fetele, iar alţii, printre care şi Phanodicos, că tatăl lor, veniră în adunarea poporului şi, după ce povestiră întîmplările lor, declarară că Bias era cel înţelept. Atunci îi fu trimis trepiedul. Bias, văzîndu-l, spuse că înţelept este Apollo şi nu-l primi.

II. [**83**] Alţii însă spun că el închină trepiedul lui Heracles, la Theba, fiindcă era un urmaş al tebanilor, ce întemeiaseră colonia Priene. Aşa ne informează Phanodicos[249].

Se povesteşte de asemenea că, în timp ce Alyattes asedia Priene, Bias îngrăşă doi catîri şi-i mînă în tabără; regele, cînd îi văzu, rămase uimit că buna stare a celor din oraş se resimţea pînă şi la animalele lor. De aceea el se hotărî să încheie pace şi trimise un sol. Bias însă făcu nişte grămezi de nisip, le acoperi pe deasupra cu un strat de grîu şi le arătă trimisului. Alyattes, fiind informat despre acestea, încheie în cele din urmă pacea cu poporul din Priene. Curînd după aceea, cînd regele Alyattes îl invită pe Bias să vină la dînsul, acesta îi răspunse: „Eu îl poftesc pe Alyattes să mănînce ceapă" [adică să plîngă][250].

III. [**84**] Se arată de asemenea că la procese a fost un orator foarte capabil. Dar nu întrebuinţa forţa talentului său oratoric decît în cauze drepte. La aceasta face aluzie şi Demodicos din Leros[251] cînd spune:

> Judecător de eşti, să judeci ca în Priene,

iar Hipponax[252] afirmă:

> La judecăţi e mai meşter ca Bias cel din Priene.

IV. Iată cum i-a fost sfîrşitul: Cu toate că era foarte bătrîn, apără pe cineva într-un proces. Cînd îşi termină discursul, îşi rezemă capul pe pieptul nepotului său de fiică. După ce vorbi şi adversarul său şi judecătorii dădură hotărîrea în favoarea celui apărat de Bias, se ridică şedinţa şi el fu găsit mort, la pieptul nepotului său. [**85**] Oraşul îi făcu o înmormîntare măreaţă şi pe mormînt îi puseră această inscripţie:

> Doarme aicea Bias, născut pe pămîntul Prienei,
> Faimă adus-a trăind, ţării ionice-n veac.

Şi noi i-am făcut un epitaf:

Zace aicea Bias; îl duse-n cealaltă lume
Hermes[253]: de-a anilor nea capu-i fusese albit.
Căci scăpîndu-şi prin vorba-i prietenul drag de năpastă
Somnul cel lung l-a cuprins, de un nepot sprijinit.

V. A compus un poem de vreo două mii de versuri cu privire la Ionia şi la felul de a o face fericită. Cele mai cunoscute din preceptele lui cîntate în versuri sînt următoarele:

Pe plac să fii la cetăţeni, oriunde-ai sta,
Şi fi-vei astfel tu ferice-n veac; trufia-ţi
Aduce rătăcire mult păgubitoare.

[**86**] „Puterea trupului e opera naturii; însă puterea de a arăta prin cuvinte ceea ce-i de folos patriei e un dar al sufletului şi al minţii. Belşug de bani pot avea mulţi datorită norocului." Spunea de asemenea că acela care nu poate suporta o nenorocire este un adevărat nenorocit; că e o boală a sufletului să te îndrăgosteşti de lucruri imposibile şi să nu te poţi gîndi la nenorocirile altora. Întrebat ce-i greu, el răspunse: „Să suporţi cu demnitate o schimbare în mai rău." Odată călătorea pe mare cu nişte oameni lipsiţi de pietate; dar, cînd se stîrni furtuna, chiar şi aceia începură să cheme zeii în ajutor. „Tăceţi – le spuse el –, să nu cumva să vă simtă zeii că sînteţi aici, în corabie." Cînd un necredincios îl întrebă ce este pietatea, el tăcu, iar acela întrebîndu-l care-i pricina tăcerii lui, el răspunse: „Tac, fiindcă vrei să afli lucruri ce nu ţi se cuvin."

[**87**] Fiind întrebat ce e dulce pentru oameni, el spuse: „Speranţa." Zicea că-i mai plăcut să judeci doi duşmani decît doi prieteni, căci din cei doi prieteni unul în orice caz îţi va deveni duşman, iar din cei doi duşmani unul îţi va deveni prieten. Întrebat în ce ocupaţie găseşte omul plăcere, el răspunse: „Cînd cîştigă bani." Spunea apoi că trebuie să ne măsurăm viaţa în aşa fel ca şi cum am mai avea de trăit mult timp şi totodată puţin şi să iubim ca şi cum va trebui mai tîrziu să urîm, căci cei mai mulţi dintre oameni sînt răi. Mai dădea sfaturile următoare: „Apucă-te cu greu de un lucru, dar o dată ce te-ai apucat, ţine-te stăruitor de el. Nu vorbi repede, căci asta-i semn de sminteală. [**88**] Preţuieşte înţelepciunea. Recunoaşte că zeii există. Nu lăuda pe un netrebnic pentru că-i bogat. Ia-ţi ce ţi se cuvine prin convingere, nu prin forţă. Atribuie zeilor faptele tale bune. Fă-ţi provizii de înţelepciune pentru călătoria de la tinereţe la bătrîneţe, căci aceasta e mai sigură decît toate celelalte bunuri."

VI. Bias e amintit de Hipponax după cum s-a spus mai sus şi posacul Heraclit îl laudă în mod deosebit cînd scrie acestea: „La Priene a trăit Bias, fiul lui Teutames, a cărui faimă întrece pe a oricui."[254] Locuitorii din Priene îi închinară un templu, numit Teutameion. Dictonul lui este: „Cei mai mulţi dintre oameni sînt răi".

Capitolul al VI-lea

Cleobul

I. [**89**] Cleobul, fiul lui Euagoras, era de fel din Lindos; după Duris însă, carian[255]. Unii spun că se trăgea din Heracle, că se remarca prin putere şi frumuseţe, că a cunoscut filosofia egipteană[256]. Avu de fiică pe Cleobuline[257], autoarea unor enigme în hexametri; este amintită şi de Cratinos[258] în una din piesele lui, ce-i poartă numele la forma plurală: *Cleobulinele*. Tot despre el se spune c-a rezidit templul zeiţei Athena, care fusese înălţat de Danaos[259].

II. Unii spun că el a scris pe mormîntul lui Midas[260] următorul epitaf:

Sînt o fecioară de bronz veghind pe mormîntul lui Midas.
Vreme cît apa va curge, cît creşte-vor mîndri copaci,
[**90**] Soarele cît răsări-va, cît luna lumină-o vărsa,
Rîuri cît şopoti-vor, cît marea ţărmu-o scălda,
Eu, străjuind la mormîntu-i stropit cu lacrimi amare,
Celor ce trec le voi spune: Midas aici odihneşte.

Drept mărturie se aduce o poezie a lui Simonide[261], în care acesta spune:

Ce înţelept lăuda-va
Pe Cleobul cel din Lindos,
Cel ce preţuieşte piatra
Mai mult ca rîurile nesecate,
Mai mult ca floarea-n primăvară,
Mai mult ca soarele şi luna,
Mai mult ca valurile mării,
Opunîndu-le tăria unei statui,
Dar toate mai prejos îs decît zeii;
Piatra, mîna omului o sfarmă;
Astfel de gînd e nebunie curată.

Inscripţia nu-i a lui Homer, căci se spune că el a trăit cu mult înainte de Midas[262].

III. În *Memoriile* Pamphilei îi este atribuită lui Cleobul şi următoarea enigmă:

[**91**] E un tată ce are copii o duzină, fiecare
Fete avînd de două ori treizeci, osebite,
Unele-s dalbe la chip, iar altele ca un tăciune;
Nemuritoare-s şi totuşi pieirea pe rînd li-i sortită.

Răspunsul este: „E anul."

IV. Dintre cugetările lui, cele mai vestite sînt următoarele: „Incultura stăpîneşte pe cei mai mulţi dintre muritori ca şi vorbăria, dar timpul prielnic pentru lecuire va sosi. Să ai gînduri frumoase. Să nu fii fără rost neplăcut." Zicea că trebuie să ne măritäm fiicele cînd sînt fete la vîrstă şi femei la minte; prin aceasta voia să spună că şi fetele trebuie să fie date la învăţătură. Zicea apoi că prietenului trebuie să-i faci bine pentru ca să fie şi mai prieten, iar din duşman să-ţi faci prieten, căci trebuie să ne păzim de critica ce vine de la prieteni şi de uneltirile duşmanilor. [**92**] Cînd cineva pleacă de acasă, mai întîi el să cerceteze ce are de gînd să facă; şi la întoarcere, să se întrebe singur ce-a făcut. Dădea sfatul ca omul să-şi exercite trupul; să-i fie mai drag ascultatul decît vorbitul; să prefere învăţătura, nu neştiinţa; să aibă cuvinte de bun augur; să fie prieten al virtuţii, duşman al viciului; să

se ferească de nedreptate; să dea cetăţii sfaturile cele mai bune; să-şi înfrîneze plăcerile; să nu facă nimic prin violenţă; să-şi crească bine copiii; să pună capăt duşmăniei; să nu-şi dezmierde nevasta şi nici să nu se certe cu ea în faţa străinilor, căci una înseamnă prostie, iar cealaltă nebunie; pe sclavul beat să nu-l pedepsească, căci poate părea el însuşi beat; să se căsătorească cu o fată de o teapă cu el, căci dacă iei o fată dintr-o familie mai bună, zice el, rudele ei îţi vor ajunge stăpîni. [**93**] Nu rîde de cei luaţi în rîs, căci vei ajunge urît de aceştia. Nu fi trufaş cînd îţi merge bine şi nu te umili la strîmtoare. Învaţă să înduri cu bărbăţie schimbările sorţii.

V. A murit la vîrsta înaintată de şaptezeci de ani[263]. Iată ce inscripţie i-a fost făcută:

> Pe înţeleptul din Rhodos, pe Cleobul îl jeleşte
> Lindos, patria sa, cea cu mare-mprejur.

VI. El acea o vorbă: „Măsura e lucrul cel mai bun."[264] Lui Solon i-a scris următoarea scrisoare:

Cleobul către Solon

„Găseşti mulţi prieteni şi o casă oriunde te duci, dar, după mine, locul cel mai potrivit pentru Solon va fi oraşul Lindos, care-i sub regim de democraţie. Insula se află în largul mării şi acela care trăieşte acolo n-are să se teamă cu nimic de Pisistrate. Iar prietenii vor veni de peste tot să te vadă."[265]

Capitolul al VII-lea

Periandru

I. [**94**] Periandru, fiul lui Cypselos, s-a născut la Corint, din neamul Heraclizilor. Soţie îi era Lysida, pe care el o numea Melissa. Tatăl ei era Procles, tiranul din Epidaur, iar mama Eristheneia, fiica lui Aristocrates şi sora lui Aristodemos; aceştia au domnit peste aproape întreaga Arcadie, cum arată Heracleides din Pont în cartea sa *Despre domnie*. Avu de la ea doi fii, pe Cypselos şi Lycophron, cel mai mic om deştept, cel mai mare slab la minte. Totuşi, mai tîrziu, într-un moment de furie, şi-a omorît soţia, care era însărcinată, aruncînd în ea cu un scăunel sau lovind-o cu piciorul, atît fiind de calomniile concubinelor sale, pe care mai tîrziu le-a ars de vii. Pe fiul său, numit Lycophron, care-şi jelea mama, el îl alungă în Corcyra.

II. [**95**] Cînd ajunse la bătrîneţe, trimise după el să-l cheme la dînsul ca să-i fie urmaş la tiranie; dar corcirienii, luîndu-i-o înainte, i-au ucis fiul. Înfuriat de aceasta, trimise pe fiii corcirienilor la Alyattes ca să fie castraţi, însă, de îndată ce corabia atinse coastele insulei Samos, ei se refugiară ca suplianţi[266] în templul Herei şi fură salvaţi de samieni.

Periandru, de supărare, muri în vîrstă de optzeci de ani. Sosicrates afirmă c-a murit cu patruzeci şi unu de ani înaintea lui Cresus, înaintea olimpiadei a patruzeci şi noua[267]. A fost oaspetele[268] lui Thrasybulos, tiranul Miletului, după cum spune Herodot în prima lui Carte[269].

[**96**] Aristippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*[279], povesteşte despre el următoarele: mama lui, după nume Crateia, se îndrăgostise de el şi trăia cu el în taină, iar el era încîntat; dar, după ce faptul a fost descoperit, Periandru şi-a descărcat necazul pe toată lumea, de supărare că a fost prins. Ephoros[271] aminteşte făgăduiala pe care a făcut-o să înalţe

o statuie de aur de va cîştiga victoria la cursa de care de la Olympia; dar, cînd victoria fu cîştigată, cum se afla în mare lipsă de aur, puse, la o serbare a cetăţii sale, să fie despuiate femeile de toate podoabele pe care văzu că le purtau. Astfel putu să trimită darul votiv[272].

III. Merge vorba că el, dorind să nu se cunoască locul unde va fi înmormîntat, a născocit următorul vicleşug: dădu poruncă la doi tineri să meargă noaptea pe un anumit drum, arătat de el; omul pe care aveau să-l întîlnească trebuiau să-l omoare şi să-l înmormînteze. După aceea porunci la alţi patru să urmărească pe cei doi, să-i omoare şi să-i îngroape; şi iarăşi trimise un număr şi mai mare de oameni în urmărirea celor patru. După ce aranjă toate acestea, ieşi înaintea primei perechi şi fu omorît. Corintienii i-au săpat inscripţia aceasta pe un cenotaf[273]:

[**97**] Periandru, vestit prin avere şi-nţelepciune,
Zace-n Corintul natal, cel de mare scăldat.

Epitaful nostru despre el este:

Ţelul de nu ţi-ai ajuns, mînia o lasă departe:
Tot ce zeii-ţi trimit tu bucuros să primeşti
Căci Periandru-nţeleptul de jale nespusă pierit-a
Vrerea-i cînd văzu neîmplinită c-a fost.

IV. A lui este maxima: „Să nu faci niciodată ceva pentru bani; lasă cîştigul pe seama treburilor care urmăresc asemenea foloase." A scris *Precepte*[274] în vreo două mii de versuri. Avea obiceiul să spună că tiranii care vor să fie în siguranţă să se lase păziţi de bunăvoinţa (celor guvernaţi), nu de arme. Întrebat de cineva de ce este tiran, el răspunse: „Din cauză că-i primejdios să te retragi de bunăvoie precum şi să fii înlăturat." Iată şi alte vorbe de-ale lui: „Liniştea-i plăcută, graba-i periculoasă, cîştigul e mîrşav. Democraţia e mai bună decît tirania. Plăcerile sînt trecătoare, pe cînd gloria e nemuritoare. [**98**] Fii cumpătat la izbîndă şi cu minte la nenorocire. Poartă-te la fel cu prietenii, fie că le merge bine, fie că le merge rău. Ceea ce făgăduieşti, împlineşte. Lucruri secrete nu le da în vileag. Pedepseşte nu numai pe vinovaţi, ci şi pe cei care se pregătesc să facă rău."

V. Cum afirmă Ephoros şi Aristotel, el şi-a format cel dintîi o gardă personală, a schimbat guvernămîntul statului în tiranie şi n-a lăsat pe nimeni să locuiască după dorinţă în oraş.

Era în floarea vîrstei pe la a treizeci şi opta olimpiadă şi a fost tiran patruzeci de ani[275].

VI. Sotion şi Heracleides, şi Pamphile, în Cartea a cincea a *Memoriilor*[276] ei, spun că au existat doi Periandri, unul tiran, celălalt înţelept, care se născuse în Ambracia[277]. [**99**] Acelaşi lucru îl afirmă şi Neanthes din Cyzic[278], care adaugă că erau veri. Aristotel[279] susţine că înţeleptul era Periandru din Corint, pe cînd Platon neagă acest lucru[280].

Maxima lui era: „Perseverenţa este totul." A avut de gînd să facă un canal prin Istm[281].

VII. De la el ne-au rămas cîteva scrisori[282]:

Periandru către înţelepţi

„Sînt recunoscător lui Apollo Pythicul că v-am găsit strînşi la un loc, iar scrisoarea mea vă pofteşte să veniţi la Corint, unde, cum ştiţi, vreau să vă fac o primire cît se poate de frumoasă. Aflu că anul trecut v-aţi întîlnit la Sardes[283], la curtea lidiană. De aceea să nu şovăiţi a veni la mine, stăpînul Corintului. Corintienii vor fi încîntaţi să vă vadă în casa lui Periandru."

Periandru către Procles

VIII. [**100**] „Uciderea soţiei mele a fost făcută fără voie, dar vina ta e cu ştiinţă, cînd aţîţi pe fiul meu împotrivă-mi. De aceea pune capăt purtării aspre a fiului meu, că de nu, mă voi răzbuna pe tine. De mult ţi-am dat reparaţie pentru greşeala faţă de fiica ta, arzînd pe rugul ei veşmintele tuturor femeilor din Corint."

IX. Există şi o scrisoare a lui Thrasybulos scrisă către el. Iat-o:

Thrasybulos către Periandru

„N-am dat nici un răspuns crainicului[284] tău, dar l-am luat cu mine la un lan de grîu şi, pe cînd mă întovărăşea, eu, cu-n băţ, loveam şi rupeam spicele de grîu prea înalt crescute. Dacă-l vei întreba ce-a auzit şi ce-a văzut, el îţi va spune totul.

Dacă vrei să întăreşti domnia, atunci fă cum îţi spun: să trimiţi la moarte pe toţi cetăţenii care se ridică deasupra celorlalţi, fie că-ţi par a fi duşmani sau nu. Şi un prieten poate stîrni bănuiala unui stăpîn absolut."

Capitolul al VIII-lea

Anacharsis

I. [**101**] Anacharsis Scitul era fiul lui Gnuros şi fratele lui Caduidas, regele Sciţiei. Mama sa era grecoaică şi din această pricină el vorbea amîndouă limbile. II. A scris un poem de vreo opt sute de versuri[285] cu privire la obiceiurile sciţilor şi la obiceiurile grecilor, tratînd despre simplitatea vieţii şi felul de a duce război. Vorbea aşa de deschis, încît a prilejuit formarea unui proverb: „A vorbi ca un scit".

III. Sosicrates spune că Anacharsis a venit la Atena cam în timpul olimpiadei a patruzeci şi şaptea[286], pe cînd era arhonte Eucrates. [**102**] Cînd sosi la casa lui Solon – povesteşte Hermip – spuse unuia din slujitori să-şi vestească stăpînul că a venit Anacharsis, că doreşte să-l vadă şi, de este cu putinţă, să-i fie oaspete. Slujitorul îndeplini ce i se spuse şi primi poruncă de la Solon să dea răspunsul că obiceiul este ca oamenii să-şi aleagă oaspeţii dintre compatrioţi. Anacharsis îi întoarse vorba şi răspunse că el se găsea acum în ţara sa şi avea dreptul să fie primit ca oaspete. Solon, uimit de acest răspuns prompt, îl primi în casa lui şi-l făcu cel mai bun prieten.

IV. După un timp, Anacharsis se întoarse în Sciţia, unde, din cauza entuziasmului său pentru tot ce era grecesc, fu bănuit că vrea să răstoarne orînduirile patriei scite şi de aceea fu lovit cu săgeata de fratele său, pe cînd vînau împreună, şi muri. Fiind rănit de moarte, el spuse: „Renumele înţelepciunii mele a făcut să mă înapoiez teafăr din Grecia, dar pizma pe care-am trezit-o la mine în ţară m-a pierdut." Unii spun c-a fost omorît pe cînd executa nişte rituri de iniţiere[287] greceşti.

[**103**] Iată epitaful pe care i l-am scris:

Din depărtări se întoarse-ntr-a sciţilor ţară Anacharsis,
Obiceiuri greceşti pentru ai săi aducînd.
Dar abia cuvîntat-a şi iute, cu şuier năprasnic,
O săgeată în zbor dusu-l-a pînă la zei.

V. El zise că viţa de vie poartă în ea trei feluri de fructe: unul aduce plăcerea, altul beţia şi altul dezgustul. Spune că se miră de ce în Grecia

profesioniştii se iau la întrecere la jocuri, iar profanii arbitrează împărţirea premiilor. Întrebat cum ne putem feri de a cădea în beţie, răspunse: „Avînd în faţa ochilor priveliştea dezgustătoare a unui om beat." De asemenea, îşi exprima mirarea că legislatorii greci dau pedepse celor care jignesc prin lovire şi în acelaşi timp cinstesc atleţii pentru modul cum se lovesc unii pe alţii. Aflînd că latura corabiei n-avea decît o grosime de patru degete, spuse că şi călătorii din ea erau tot la aceeaşi distanţă de moarte. [**104**] Numea untdelemnul o doctorie aducătoare de nebunie, deoarece atleţii, după ce se ung cu el, se-nverşunează nebuneşte unii împotriva celorlalţi. Cum se face, întreba el, că grecii opresc înşelăciunea, în timp ce spun vădit minciuni în comerţul cu de-amănuntul? De asemenea, nu putea să înţeleagă de ce la începutul ospeţelor ei beau din cupe mici, iar după ce s-au îndestulat, beau din cupe mari. Inscripţia de pe statuile lui e următoarea: „Pune frîu gurii, stomacului şi organului dragostei." Fiind întrebat dacă-n Sciţia sînt flaute, el răspunde: „Nu, dar nici vii." La întrebarea care corăbii erau cele mai sigure, el răspunse: „Acelea trase pe uscat." Spunea că lucrul cel mai de mirare pe care l-a văzut în Grecia era că se lasă fumul pe munte şi se transportă buştenii în oraş[288]. Cînd cineva îl întrebă care-s mai numeroşi, cei vii sau cei morţi, el răspunse: „În ce categorie pui pe aceia care-s pe mare?"[289] Unui atenian care-l ponegrea fiindcă-i scit, el îi spuse: „La mine, ţara mea e o ruşine pentru mine, dar în cazul tău, tu eşti o ruşine pentru ţara ta." [**105**] La întrebarea ce au oamenii bun şi rău totodată, răspunsul său fu: „Limba." O vorbă a lui era: „Mai bine să ai un singur prieten de mare preţ decît mulţi fără valoare." El spunea că piaţa este un loc delimitat unde oamenii se înşală şi se păcălesc unii pe alţii. Jignit de un tînăr ameţit de vin, el îi spuse: „Dacă atîta timp cît eşti tînăr, băiete, ţi se urcă vinul la cap, cînd vei fi bătrîn, vei căra apă." VI. După unii, el a fost inventatorul ancorei şi al roţii olarului pentru uzul vieţii.

VII. I se atribuie următoarea scrisoare:

Anacharsis către Cresus

„Am venit, o rege al lidienilor, în ţara grecilor, ca să cunosc obiceiurile şi îndeletnicirile lor. Nu caut să mă îmbogăţesc, ci îmi ajunge să mă întorc în Sciţia ca un om mai bun (decît am plecat). În orice caz, vin în Sardes, foarte doritor de a face cunoştinţa ta."

Capitolul al IX-lea

Myson

I. [**106**] Myson era fiul lui Strymon, după cum afirmă Sosicrates – care citează pe Hermip[290] –, şi era de fel din Chenai, un sat din ţinutul Oita sau Laconia. Era socotit ca unul din cei şapte înţelepţi. Se zice că tatăl său a fost un tiran. Se afirmă de către cineva că preoteasa Pythia, fiind întrebată de Anacharsis dacă era altul mai înţelept decît el, dădu acelaşi răspuns pe care l-am citat în *Viaţa lui Thales*, ca dat de ea întrebării puse de Chilon:

> Află că-i unul Myson în Oita, la Chenai, cu multă
> Minte, mai ager nespus decît cea ce-ţi fu hărăzită[291].

Aceasta trezi curiozitatea lui Anacharsis care, în timp de vară, se duse în sat şi, găsindu-l potrivind brăzdarul la plug, îi spuse:

„Myson, nu-i acum vremea de arat.” Răspunsul fu: „E tocmai vremea să-mi dreg plugul.” [**107**] Alţii citează altfel primul vers al oracolului şi anume: „Myson din Chenai, Eteianul” şi se întreabă care-i acest Myson din Etis. Într-adevăr, Parmenide[292] spune că Etis este o regiune din Laconia, de unde se trăgea Myson. Sosicrates, în *Succesiunea filosofilor*, zice că Myson se trage din Etis după tată şi din Chenai după mamă. Euthyphron[293], fiul lui Heracleides din Pont, îl declară cretan, deoarece Etis era un oraş în Creta. Anaxilaos[294] îl face arcadian.

II. Myson este amintit de Hipponax în versurile următoare:

> Myson e acela pe care măreţul Apollo-l numise
> Printre alţi pământeni cel mai vestit înţelept.

Aristoxenos, în *Istorii felurite*[295], spune că el nu era prea departe de Timon şi Apemantos[296], fiindcă era mizantrop. [**108**] În orice caz, a fost văzut la Sparta, rîzînd singur într-un loc retras; şi cînd cineva, ivit pe neaşteptate, îl întrebă de ce rîde, nefiind nimeni pe aproape, el răspunse: „Tocmai de aceea.” Şi Aristoxenos spune că pricina pentru care a rămas în umbră a fost că n-a trăit la oraş, ci la sat, şi încă într-unul neînsemnat. Şi pentru că era necunoscut, unii scriitori, afară de Platon filosoful, au pus pe seama tiranului Pisistrate cuvinte care, de fapt, erau ale lui. Platon însă îl aminteşte în dialogul *Protagoras*[297], socotindu-l ca unul dintre cei şapte înţelepţi, în locul lui Periandru.

III. Obişnuia să spună că nu trebuie să cercetăm faptele în lumina vorbelor, ci vorbele în lumina faptelor; căci faptele nu se săvîrşesc în vederea vorbelor, ci vorbele în vederea faptelor.

IV. Muri la vîrsta de nouăzeci şi şapte de ani.

Capitolul al X-lea

Epimenide[298]

I. [**109**] Epimenide era fiul lui Phaistios, după cum afirmă Theopomp şi mulţi alţi scriitori; unii spun că era fiul lui Dosiadas; alţii, al lui Agesarchos. Era de neam cretan din Cnosos[299], deşi cu părul lui lung n-avea înfăţişarea de cretan. II. Odată fu trimis de tatăl său, la cîmp, după o oaie rătăcită; dar la mijlocul zilei, abătîndu-se din drum, se duse să doarmă într-o peşteră, unde dormi cincizeci şi şapte de ani. După acest timp se trezi şi se apucă să caute oaia, crezînd că dormise doar puţin. Cum nu putu s-o găsească, se întoarse la cîmp şi găsi totul schimbat şi un alt stăpîn în loc. Foarte nedumerit, se întoarse atunci în oraş. Acolo, intrînd în propria sa casă, se întîlni cu oameni care îl întrebară cine este. În cele din urmă îşi găsi fratele mai mic, acum om bătrîn şi află de la el tot adevărul. III. [**110**] Astfel deveni renumit în toată Grecia şi fu socotit un om iubit de zei[300].

Din această pricină, cînd atenienii fură loviţi de ciumă, iar preoteasa Pythia le proroci să purifice oraşul, ei trimiseră o corabie în Creta condusă de Nicias, fiul lui Niceratos, ca să ceară ajutorul lui Epimenide. Acesta sosi în a patruzeci şi şasea olimpiadă[301], purifică oraşul şi puse capăt ciumii în felul următor: luă nişte oi, negre şi albe, le duse în areopag şi le lăsă să meargă încotro voiau, învăţînd pe cei care le urmăreau să însemne locul unde fiecare oaie se va culca şi s-o sacrifice divinităţii locale. Se spune că astfel boala luă sfîrşit. Şi pînă în ziua de azi pot fi găsite, în diferite părţi ale

Aticii, altare anonime[302] care amintesc ispăşirea care a avut loc. După unii autori, oracolul a spus că ciuma este pricinuită de pîngărirea adusă oraşului de către Cylon[303], indicînd totodată şi cum s-o înlăture. Ca urmare, fură omorîţi doi tineri, Cratinos şi Ctesibios, şi oraşul fu astfel scăpat de nenorocire.

[**111**] Atenienii au votat să i se dea lui Epimenide un talant, în bani, şi o corabie, spre a se întoarce cu ea în Creta. Banii nu-i primi; în schimb, încheie un tratat de prietenie şi alianţă între Cnosos şi Atena.

IV. Se întoarse acasă şi curînd muri, cum spune Phlegon[304] în lucrarea sa *Despre longevitate*, după ce a trăit o sută cincizeci şi şapte de ani; după cretani, i-a lipsit un an pînă la trei sute. Xenofanes din Colofon, din auzite, îi dă vîrsta de o sută cincizeci şi patru de ani[305].

V. A scris un poem asupra *Naşterii cureţilor şi corybanţilor* şi o *Teogonie*[306], în total vreo cinci mii de versuri. A scris şi un alt poem, de şase mii cinci sute de versuri asupra *Construirii navei Argos* şi a *Călătoriei lui Iason în Colcida*. [**112**] A scris şi opere în proză *Despre sacrificii* şi *Despre constituţia cretană*, ca şi o operă *Despre Minos şi Rhadamanthys* de vreo patru mii de versuri[307]. VI. La Atena a întemeiat templul Eumenidelor[308], după cum ne spune Lobon din Argos în lucrarea sa *Despre poeţi*[309]. Se afirmă că a fost cel dintîi[310] care a purificat case şi cîmpuri şi care a întemeiat temple. VII. Se găsesc unii care susţin că el nu s-a dus să se culce[311], ci s-a retras pentru un timp ca să culeagă ierburi de leac.

VIII. Există şi o scrisoare a lui către Solon legiuitorul, care cuprinde constituţia statului alcătuită de Minos pentru cretani. Dar Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa *Despre poeţii şi scriitorii cu acelaşi nume*, încearcă să arunce dubiul asupra autenticităţii scrisorii, pe temeiul că-i recentă şi nu-i scrisă în dialectul cretan, ci în cel atic şi încă recent. IX. Totuşi am găsit o altă scrisoare de la el care sună astfel:

Epimenide către Solon[312]

[**113**] „Curaj, prietene! Dacă Pisistrate ar fi lovit pe atenieni pe cînd erau încă sclavi şi înainte de a avea legi bune, şi-ar fi asigurat puterea pentru totdeauna, prin înrobirea cetăţenilor. Dar aşa, el a supus oameni care nu-s nişte laşi, oameni care cu durere şi ruşine îşi amintesc de prezicerea lui Solon şi nu vor îndura niciodată să trăiască sub un tiran. Dar, chiar dacă Pisistrate ar stăpîni oraşul pe viaţă, nu cred că va trece puterea copiilor lui; căci e greu să constrîngi la sclavie oameni care au fost crescuţi liberi sub cele mai bune legi. Iar tu, în loc de a călători mereu, vino liniştit la mine, în Creta. Aici n-ai a te teme de nici un stăpîn, pe cînd, fiind mereu pe drumuri, se prea poate să te-ntîlneşti cu unii din oamenii lui şi mi-e frică ca aceştia să nu-ţi facă vreun rău."

X. [**114**] Acesta e cuprinsul scrisorii. Dar Demetrios[313] spune că unii povestesc că Epimenide primea de la nimfe o hrană de un anumit fel şi c-o păstra într-o copită de vacă; că lua cîte puţin din această hrană, că nu se golea niciodată de materii fecale şi nu a fost văzut niciodată mîncînd. Timaios[314] îl aminteşte în Cartea a doua a lucrării sale. XI. Unii scriitori spun despre creteni că îi aduceau sacrificii ca unui zeu; căci ei spuneau că el avea puterea supraomenească de a cunoaşte viitorul. Cînd văzu, de pildă, Munihia[315], la Atena, spuse că nu ştiu atenienii cîte rele li se vor trage de la acest loc; că, de-ar şti, l-ar nimici cu dinţii. Şi acestea au fost spuse cu mult înaintea celor ce aveau să se întîmple. Se spune de asemenea că el s-a numit mai întîi Aiacos[316]; că a prezis spartanilor înfrîngerea lor de către arcadieni[317]. Spunea despre sine că sufletul lui a trecut prin multe vieţi[318].

[**115**] În cartea sa *Povestiri minunate*, Theopomp povesteşte că, pe cînd Epimenide ridica un templu nimfelor, auzi o voce din cer: „Epimenide, nu

nimfelor, ci lui Zeus înalţă templul"[319] şi c-a prezis cretanilor înfrîngerea spartanilor de către arcadieni, cum am spus-o mai înainte; şi, într-adevăr, ei au fost zdrobiţi la Orchomenos[320].

XII. A îmbătrînit în tot atîtea zile cîţi ani dormise. Acest lucru este afirmat tot de Theopomp. Myronianos, în cartea sa *Asemănări*, afirmă că cretanii l-au denumit „curet"[321]. Spartanii îi păstrează trupul, ascultînd de un anumit oracol, după cum arată Sosibios laconianul[322].

XIII. Au mai fost încă alţi doi bărbaţi numiţi Epimenide, anume un genealog, iar al treilea care a scris despre Rhodos în dialectul doric[323].

Capitolul al XI-lea

Ferekyde

I. [**116**] Ferekyde, fiul lui Babys, născut în Syros, după cum ne informează Alexandros în cartea sa *Succesiunea filosofilor*, era elevul lui Pittacos. II. Theopomp afirmă că el cel dintîi a scris [în limba greacă][324] despre natură şi despre <originea>[325] zeilor.

Se povestesc multe istorii minunate despre el. Mergea odată în Samos, de-a lungul coastei, şi, văzînd o corabie mînată de vînt, spuse că se va scufunda peste puţin timp şi chiar în ochii lui corabia pieri în valuri. Iarăşi, pe cînd bea apă scoasă dintr-un puţ, prezise că-n trei zile va fi un cutremur; şi aşa se întîmplă[326]. În drum de la Olympia spre Messene, el sfătui pe Perilaos, gazda sa, să plece de-acolo cu tot ce avea; Perilaos însă nu-l ascultă şi-n urmă Messene fu cucerită[327].

III. [**117**] După cum ne spune Theopomp în cartea sa *Povestiri minunate*, Ferekyde îi îndemnă pe spartani să nu pună mare preţ pe aur şi argint. Le spuse că primise această poruncă de la Heracle în vis; şi-n aceeaşi noapte, Heracle îndemnă pe regi să dea ascultare lui Ferekyde. Unii însă pun această istorie pe seama lui Pitagora.

IV. Hermip[328] povesteşte că-n timpul războiului dintre Efes şi Magnesia el sprijini cauza celor din Efes. Întrebă un trecător de unde venea şi, la răspunsul „din Efes", îi răspunse aceluia: „Trage-mă de picioare şi aşează-mă pe pămîntul Magnesiei; apoi vesteşte pe ai tăi că după izbîndă să mă îngroape pe loc şi că aceasta a cerut-o Ferekyde." [**118**] Omul vesti aceasta efesienilor, iar aceştia atacară a doua zi şi învinseră pe magnesieni; găsiră pe Ferekyde mort şi chiar pe locul acela îl înmormîntară cu mare cinste. V. Alţii spun că s-ar fi dus la Delfi şi s-ar fi aruncat de pe muntele Corycos; Aristoxenos[329] însă afirmă, în lucrarea sa *Despre Pitagora şi discipolii lui*, că s-a îmbolnăvit şi a fost înmormîntat de Pitagora în insula Delos. Mai sînt unii care povestesc că a murit mîncat de păduchi. Pitagora, venind la el, îl întrebă cum îi mai este şi el scoase degetul prin uşă şi-i spuse: „pielea mea îţi dă răspunsul limpede", vorbe care-n urmă au fost înţelese de gramatici în sensul că „merge rău", deşi unii le dau greşit înţelesul de „merge bine". [**119**] Ferekyde susţinea că numele dat de zei pentru „masă" e *thyoros*[330].

VI. Andron din Efes zice c-au fost doi bărbaţi cu numele Ferekydes în Syros; unul astronom, iar celălalt teologul, fiul lui Babys care a fost şi profesorul lui Pitagora. Totuşi, Eratostene[331] spune c-a fost numai un singur Ferekyde din Syros, celălalt Ferekydes fiind atenian şi genealog.

De la Ferekyde din Syros s-a păstrat o lucrare care începe astfel:

„Zeus, Timpul şi Ţarina au fost de totdeauna; iar Ţarina a fost numită «Ge» din cauză că Zeus i-a dat pămîntul ca dar."[332] În insula Syros se păstrează şi cadranul lui solar[333].

VII. În Cartea a doua a cărţii sale *Anotimpuri*[334], Duris spune că pe mormîntul lui se află următoarea inscripţie:

[**120**] Eu îs cuvîntul cel de pe urmă al înţelepciunii,
Mai presus poate fi-ntr-aceasta Pitagora, care
Primul e printre elini şi alt nu mai e adevăr.

Şi Ion din Chios[335] vorbeşte despre el, după cum urmează:

Plin e de vrednicie, cu bună-cuviinţă-nzestrat,
Moartea deşi l-a răpit, sufletu-ie-n veac fericit.
Dacă-nţeleptul Pitagora – şi îndoială nu-ncape –
Gîndul aievea citea, totul adînc iscodind.

I-am scris şi noi o epigramă în vers ferecratean[336], care sună astfel:

[**121**] Căci vestitul Ferekyde
Cel ce-n Syros s-a născut,
De păduchi fiind devorat,
A ajuns desfigurat.
În Magnesia-i adus,
Efesului spre izbîndă,
Căci grăit-a un oracol
Lucru-acesta şi-o ştia.
Îndoială nu încape:
Cine este înţelept
De folos e şi în viaţă,
De folos e şi-n mormînt[337].

VIII. A trăit cam prin a cincizeci şi noua olimpiadă[338]. A scris următoarea scrisoare:

Ferekyde către Thales[339]

[**122**] „Îţi doresc un sfîrşit bun cînd ţi-o sosi ceasul. De cînd am primit scrisoarea de la tine, a dat peste mine boala. Sînt în întregime copleşit de păduchi şi am fierbinţeală mare cu friguri. De aceea am dat poruncă slujitorilor să-ţi aducă scrierea mea după ce mă vor înmormînta. Mi-ar plăcea să o publici, dacă şi tu şi ceilalţi înţelepţi o găsiţi bună. Dacă nu, să nu o publicaţi. Căci nici chiar eu nu-s pe deplin mulţumit de ea. Nici faptele nu-s în totul exacte, nici n-am încrederea de a fi descoperit adevărul, ci am vorbit numai de acele lucruri pe care le poate arăta cine cercetează problemele despre zei. Restul trebuie examinat bine, toată lucrarea mea fiind plină de înţelesuri ascunse[340]. Doborît din ce în ce mai mult de boală, n-am îngăduit nici unui medic sau prieten să intre în odaia în care eram; numai celor care stăteau în faţa uşii şi întrebau cum îmi este, trecînd degetul prin gaura cheii[341], le-am arătat cît eram de mîncat de răni. Şi le-am spus dinainte să vină a doua zi să-nmormînteze pe Ferekyde."

Aceştia de care am vorbit sînt cei care au fost numiţi înţelepţi[324], printre care unii autori îl socotesc şi pe tiranul Pisistrate. Iar acum să trecem la filosofi şi să începem cu filosofia din Ionia[343]. Întemeietorul ei a fost Thales, şi Anaximandru a fost elevul lui.

Cartea a II-a

Capitolul I

Anaximandru

I. [**1**] Anaximandru, fiul lui Praxides, s-a născut în Milet. II. Principiul şi elementul, spunea el, este infinitul[1], fără să definească de era aer, apă sau altceva; susţinea că părţile sînt supuse schimbării, dar că întregul rămîne neschimbat; că pămîntul, care-i de formă sferică[2], stă în mijlocul lumii, ocupînd locul din centru[3]; că luna, strălucind cu o lumină de împrumut, îşi ia lumina de la soare[4]; apoi, că soarele nu e mai mic decît pămîntul[5] şi-i alcătuit din cel mai curat foc.

III. El cel dintîi a descoperit arătătorul[6] şi l-a aşezat pe cadrane solare în Sparta, după cum susţine Favorinus în cartea sa *Istorii felurite*, în aşa fel, încît să arate solstiţiile şi echinocţiile[7]; a făcut şi orologii[8] care să arate timpul. [**2**] El cel dintîi a desenat pe o hartă[9] conturul uscatului şi al mării şi a construit un glob[10]. Din expunerea părerilor sale s-a făcut un rezumat[11], care, fără îndoială, a ajuns şi-n mîinile lui Apollodor din Atena[12]. IV. Acesta, în *Cronologia* sa, spune că în al doilea an al olimpiadei a cincizeci şi opta Anaximandru era în vîrstă de şaizeci şi patru de ani[13] şi că a murit curînd după aceea[14]. Astfel, el a fost în floarea vîrstei cam pe timpul lui Policrate, tiranul din Samos[15]. Se povesteşte că nişte băieţi rîdeau de felul cum cînta el; auzind acestea, spuse: „Atunci trebuie să cînt mai bine, ca să fiu pe placul băieţilor".

V. Mai este un alt Anaximandru, tot din Milet, un istoric care a scris în dialectul ionian.

Capitolul al II-lea

Anaximene

I. [**3**] Anaximene, fiul lui Eurystratos, născut la Milet, a fost discipolul lui Anaximandru. După unii, a fost şi elevul lui Parmenide[16]. Pentru el principiul lucrurilor este aerul[17] şi infinitul[18]. Spunea că stelele se mişcă în jurul pămîntului, nu pe sub el[19]. A scris într-un stil simplu şi nemeşteşugit, în dialectul ionic[20].

Apollodor afirmă că a fost contemporan cu căderea oraşului Sardes[21] şi că a murit într-a şaizeci şi treia olimpiadă[22].

II. Au mai fost încă alţi doi bărbaţi cu numele de Anaximenes, amîndoi din Lampsacos, unul retor, care a scris despre faptele lui Alexandru Macedon[28], şi altul istoric, nepot de soră al retorului.

III. Anaximene filosoful a scris următoarele scrisori:

Anaximene către Pitagora

[**4**] „Thales, fiul lui Examyes, a avut la bătrîneţe un sfîrşit nefericit. Într-o noapte ieşi din curtea casei, cu slujitoarea lui, cum îi era obiceiul, ca să privească stelele. Cufundat în contemplarea lui, uită unde se afla, dădu de marginea unei fîntîni şi căzu înăuntru. Milesienii au pierdut astfel pe astronomul lor[24]. Noi, care i-am fost elevi, să-i cinstim amintirea şi să facem ca ea să fie cinstită şi de copiii şi discipolii noştri; să nu încetăm de a-i repeta, între noi, cuvintele; şi să începem fiecare convorbire a noastră menţionîndu-l pe Thales."

IV. O altă scrisoare e aceasta:

Anaximene către Pitagora

[**5**] „Te-ai gîndit mai bine decît noi ceilalţi, cînd ai părăsit Samosul pentru Crotona, unde trăieşti în pace. Aici, fiii lui Aiaces săvîrşesc groaznice crime şi Miletul este mereu sub tirani. Regele mezilor e o altă spaimă pentru noi, e drept nu aşa mare, cît timp ne învoim să-i plătim tributul. Ionienii însă sînt gata să pornească război cu mezii, ca să asigure libertatea tuturor şi, odată intraţi în război, s-a dus orice nădejde de salvare. Ameninţat cu nimicirea sau sclavia, cum va mai putea Anaximene să se gîndească la cercetarea cerului? În acest timp, tu te înţelegi bine cu poporul din Crotona şi cu ceilalţi greci din Italia şi vin discipoli să te vadă chiar din Sicilia."[25]

Capitolul al III-lea

Anaxagora

I. [**6**] Anaxagora, fiul lui Hegesibulos sau Eubulos, s-a născut în Clazomene. El a fost discipolul lui Anaximene şi cel dintîi care a pus raţiunea[26] peste materie. Cartea sa, care e scrisă plăcut şi cu măreţie[27], începe cu cuvintele următoare: „Toate lucrurile erau amestecate la un loc; pe urmă a venit raţiunea şi le-a pus în rînduială."[28] Aceasta i-a adus şi lui Anaxagora porecla de „Raţiune". Timon[29], în lucrarea sa *Silloi*[30], vorbeşte despre el aşa:

> Anaxagora fuse un vajnic erou, ce se pare
> Numele de „Raţiune" purtă, căci mintea-i de-olaltă
> Toate le-a fost rînduit ce-nainte de-a valma stătură.

II. El era un om de vază prin naştere şi avere şi, mai mult încă, prin mărinimia cu care şi-a dăruit avutul rudelor. [**7**] Mustrat de acestea că nu-şi îngrijeşte averea, el le răspunse: „De ce n-o îngrijiţi voi?" La urmă se retrase şi se cufundă în cercetarea naturii, fără să se mai ocupe cu treburile statului. Cînd cineva îl întrebă: „De ce nu porţi grijă patriei?" răspunsul lui fu: „Nu-mi spune vorbe rele, căci mă îngrijesc chiar foarte mult de patrie." şi arătă spre cer[31].

III. Se spune că avea douăzeci de ani cînd a năvălit Xerex şi c-a trăit şaptezeci şi doi de ani[32]. Apollodor, în *Cronologia* sa, spune că Anaxagora s-a născut în a şaptezecea olimpiadă[33] şi că a murit în primul an al olimpiadei a optzeci şi opta[34]. La douăzeci de ani a început să studieze filosofia la Atena, arhonte fiind Callias[35]. Demetrios din Phaleron arată acest lucru în *Lista arhonţilor*. La Atena, se spune că el a locuit treizeci de ani[36].

IV. [**8**] Anaxagora susţinea că soarele este o bucată de metal incandescent[37] şi că-i mai mare decît Peloponezul[38], deşi alţii atribuie această idee lui Tantalos[39]. Mai spunea că în lună se află locuinţe, ba chiar şi dealuri

şi văi[40]. Pentru el, primele elemente erau particulele omogene[41], căci întocmai cum aurul este făcut din mici particule[42] de aur, tot aşa şi universul întreg este alcătuit din corpuri mici omogene. Raţiunea produce începutul mişcării[43]; despre corpuri spunea că unele fiind grele <cum e pămîntul>, ocupă partea de jos, iar cele uşoare – ca focul – partea de sus, pe cînd apa şi aerul ocupă locul de mijloc[44]. În acest fel, după ce umiditatea a fost evaporată de soare, se aşează marea pe pămîntul care-i neted. [**9**] La început, stelele se mişcau pe cer într-o cupolă, aşa încît polul ceresc, care se vede totdeauna, stătea pe creştetul pămîntului[45]; pe urmă însă, polul a căpătat o înclinare[46]. Pentru el, Calea laptelui[47] este o reflectare a luminii stelelor neluminate <de> soare; cometele sînt o întîlnire de planete, care emit flăcări[48]; stelele căzătoare sînt un fel de scîntei aruncate de aer[49]. Vînturile se nasc cînd aerul este rărit de căldura soarelui[50]; tunetul este o ciocnire a norilor, iar fulgerul frecarea lor violentă; cutremurul este o pătrundere a aerului în pămînt[51].

Animalele se nasc dintr-un amestec de umiditate, căldură şi o substanţă pămînteasc㠖[52]; mai tîrziu, speciile se reproduc prin generare sexuală, masculii din partea dreaptă, femelele din cea stîngă[53].

V. [**10**] Se povesteşte că el ar fi prezis căderea, la Aigospotamoi[54], a unei pietre meteorice care, afirmă el, s-ar fi desprins din soare. De aceea Euripide[55], fiind discipolul lui, numeşte soarele „un bulgăre de aur" în tragedia *Phaethon*. Tot aşa, cînd s-a dus la Olympia la jocuri, s-a aşezat jos, îmbrăcat într-o haină de piele ca şi cum avea să plouă; şi ploaia începu să cadă. Întrebat de cineva dacă dealurile de la Lampsacos se vor preface vreodată în mare, răspunse că da, dacă nu va lipsi timpul[56]. VI. La întrebarea cu ce scop s-a născut, răspunsul lui fu: „Ca să cercetez soarele, luna şi cerul."[57] Unuia care-l întreabă: „Îţi lipseşte societatea atenienilor?" îi răspunse: „Lor le lipseşte societatea mea, nu mie a lor."[58] Văzînd mormîntul lui Mausol, exclamă: „Un mormînt scump este imaginea unei averi prefăcută-n piatră."[59]

[**11**] Altuia, care se plîngea că moare-n ţară străină, îi spuse: „Coborîrea în Infern este aceeaşi, din orice loc ai porni."[60]

VII. În cartea sa *Istorii felurite*, Favorinus relatează că Anaxagora a fost primul care a arătat că Homer, în poemele sale, tratează despre virtute şi justiţie[61] şi că această teză a fost susţinută pe larg de prietenul lui Anaxagora, Metrodoros din Lampsacos[62], primul care s-a ocupat cu ideile lui Homer privitoare la natură. VIII. De asemenea, Anaxagora a publicat, pentru prima oară, o carte în proză[63]. După cum afirmă Silenos în Cartea întîi a *Istoriei*[64] sale, piatra meteorică a căzut pe cînd era arhonte Demylos[65] şi [**12**] tot el arată că Anaxagora spunea că întreg firmamentul e făcut din pietre şi numai repeziciunea rotaţiei le ţine la un loc; şi că dacă viteza ar slăbi, pietrele ar cădea[66].

IX. Avem mai multe povestiri cu privire la judecata[67] lui Anaxagora. După cum spune Sotion în cartea sa *Succesiunea filosofilor*, el a fost adus în faţa judecăţii de Cleon sub acuzarea de impietate, deoarece declarase că soarele este o bucată de metal incandescent; discipolul său Pericle l-a apărat; a fost condamnat la o amendă de cinci talanţi şi la exil. Satyros însă, în *Vieţile* sale, spune că acuzatorul a fost Thukydides, adversarul politic al lui Pericle, şi învinuirea a fost atît de legături cu Persia, cît şi de impietate, şi c-a fost osîndit la moarte în lipsă. [**13**] Cînd i se aduse vestea osîndirii lui la moarte, ca şi a morţii copiilor săi, el spuse cu privire la condamnare: „De mult natura m-a osîndit la moarte şi pe mine, şi pe judecătorii mei."; iar despre fiii lui spuse: „De cînd s-au născut copiii mei, ştiam c-au să moară."

Unii însă povestesc acestea despre Solon, iar alţii despre Xenofon[68]. Şi-a îngropat fiii cu propriile sale mîini, după cum afirmă Demetrios din Phaleron în lucrarea sa *Despre bătrîneţe*[69]. Hermip, în *Vieţile* sale, povesteşte că a fost închis pînă la execuţie; că Pericle a venit înaintea poporului şi a întrebat dacă i se găseşte vreo greşeală în cariera sa politică, la care atenienii au răspuns că nu. „Ei bine, continuă el, eu sînt elevul lui Anaxagora. Nu vă lăsaţi înşelaţi de defăimări şi nu-l condamnaţi la moarte. Încredeţi-vă în mine şi liberaţi-l." Astfel fu pus în libertate Anaxagora. Dar el nu putu îndura insulta suferită şi-şi dădu singur moartea. [**14**] Hieronymos însă, în a doua Carte a *Notelor risipite*, arată că Pericle l-a adus în faţa judecăţii aşa de slab şi de istovit de boală, încît achitarea s-a datorat nu atît hotărîrii, cît milei judecătorilor. Atîta am avut de spus despre procesul lui.

A fost bănuit că i-a purtat ură lui Democrit, pentru că nu izbutise să intre în legătură cu el[70]. X. În cele din urmă, se retrase la Lampsacos şi acolo muri. Întrebat de magistraţii oraşului dac-ar dori ca ei să facă ceva pentru el, răspunse c-ar dori ca în luna în care va muri el să li se permită în fiecare an copiilor să se joace şi [**15**] obiceiul s-a păstrat pînă azi. La moarte, poporul din Lampsacos îi făcu o înmormîntare frumoasă şi-i puse pe mormînt această inscripţie:

Doarme aici Anaxagora; pînă-n culmile-nalte
Trudnic cătînd a aflat adevărul ceresc.

I-am scris şi noi o epigramă:

Soarele-i bulgăr aprins, rostitu-s-a Anaxagora,
Moartea era cît pe ce grabnic să-i vină de-aici.
Viaţa-i salvă amicul Pericle. Zadarnică trudă;
Înţelepciunea-i slăbind, moartea chiar el şi-o dădu.

XI. Au fost alţi trei bărbaţi care au purtat numele de Anaxagoras [despre care nici un scriitor nu dă o listă completă]. Primul a fost un retor din şcoala lui Socrate; al doilea un sculptor de care aminteşte Antigonos; al treilea un gramatician, elev al lui Zenodotos[71].

Capitolul al IV-lea

Archelaos

I. [**16**] Archelaos, fiul lui Apollodoros sau, după alţii, al lui Midon, era de origine din Atena sau din Milet[72]; el fu discipolul lui Anaxagora, II. care cel dintîi adusese filosofia naturii din Ionia la Atena[73]. Archelaos a fost dascălul lui Socrate[74]. I se dădu numele de „Archelaos fizicianul", întrucît cu el luă sfîrşit filosofia naturii, în urma faptului că Socrate introdusese etica[75]. Se pare că şi Archelaos s-a ocupat de etică, deoarece a discutat legile, binele şi dreptatea. Socrate însă a luat-o de la el şi, ducînd-o la <desăvîrşire>, a fost socotit părintele ei. III. Archelaos afirma că două sînt cauzele producerii lucrurilor: căldura şi frigul[76]; că fiinţele vii s-au născut din nămol[77] şi că ceea ce-i just şi injust nu există de la natură, ci există prin convenţie[78].

[**17**] Teoria lui dă această explicaţie. Apa este evaporată de căldură şi, pe de o parte, în măsura în care <se coboară în jos din cauza> căldurii se strînge şi produce pămîntul, iar pe de alta dă naştere aerului, pe măsură ce se revarsă de toate părţile. De aceea, pămîntul este limitat de aer şi aerul este stăpînit de focul înconjurător. Fiinţele – spune el – se nasc din pămîntul

încălzit care aruncă nămol gros ca laptele, care serveşte drept hrană şi-n felul acesta pămîntul a dat naştere şi omului[79]. El cel dintîi a explicat producerea sunetului prin lovirea aerului[80]. Marea s-a format în adînciturі, din infiltrări prin pămînt. Pentru el, soarele este cel mai mare dintre corpurile cereşti şi universul este nelimitat[81].

IV. Au mai fost trei bărbaţi care au purtat numele de Archelaos: geograful care a descris ţinuturile străbătute de Alexandru; autorul tratatului *Despre particularităţile naturii* şi, în sfîrşit, un retor care a scris un manual cu privire la arta sa.

Capitolul al V-lea

Socrate

I. [**18**] Socrate, fiul lui Sophroniscos sculptorul şi al moaşei Phainareta, după cum spune Platon în *Theaitetos*, era cetăţean al Atenei, din districtul Alopeke[82]. II. Se credea că-l ajuta pe Euripide să-şi compună piesele; de aceea Mnesimachos[83] spune:

> Se cheamă „Frigienii" a lui Euripide piesă,
> Succesul avut e însă a lui Socrate faptă.

Tot el îi numeşte pe Euripide „o maşină prinsă-n cuie de Socrate". Iar Callias spune în piesa *Captivii*:

> A. Rogu-te, spune-mi: de ce fudul eşti atîta şi ţanţoş.
> B. Cred că mi-i dreptul deplin: Socrate-i cel ce m-ajută.

Aristofan scrie în *Norii*:

> E cel ce lui Euripide-i scrie întruna
> Piese fără de duh, pline de vorbe goale[84].

III. [**19**] După unii autori, a fost elevul lui Anaxagora, dar şi al lui Damon[85], cum arată Alexandros în cartea sa *Succesiunea filosofilor*. După condamnarea lui Anaxagora, deveni elevul lui Archelaos fizicianul. Acesta fu îndrăgostitul lui, afirmă Aristoxenos[86]. IV. Duris spune c-a lucrat la început pentru alţii[87], sculptînd în piatră. Unii îi atribuie statuile drapate ale Graţiilor de pe Acropole[88]. Aşa se explică pasajul din opera lui Timon, *Silloi*:

> Sculptorul altu-i acum: de legi cu nesaţ se ocupă,
> Vraci printre greci a ajuns, sofisme într-una scorneşte,
> Face pe mielul blajin, dar joc de emfază îşi bate.

V. Idomeneus[89] spune că era meşter neîntrecut la vorbă; mai mult chiar, Xenofon[90] povesteşte că cei treizeci de tirani l-au oprit să mai înveţe şi pe alţii arta de a vorbi. [**20**] Aristofan îl atacă în piesa lui pentru că face să pară mai bun argumentul nedrept[91]. Într-adevăr, Favorinus, în ale sale *Istorii felurite*, zice că cei dintîi care au dat lecţii de retorică au fost Socrate şi elevul lui, Aischines[92]; iar Idomeneus întăreşte această spusă în lucrarea sa *Despre socratici*. Tot el a fost primul care a vorbit despre modul său de comportare în viaţă şi de faptul că este primul filosof care a fost osîndit la moarte şi executat. El s-ar fi ocupat de afaceri, spune Aristoxenos, fiul lui Spintharos[93]; ar fi adunat banii mărunţi aruncaţi, iar după ce-i cheltuia începea din nou să adune[94].

Demetrios din Byzantion[95] povesteşte despre acestea: Criton, îndrăgind graţia spiritului său, l-a luat de la atelier şi l-a dat la învăţătură.

VI. [**21**] Socrate discuta chestiuni de morală în prăvălii şi în piaţă, convins fiind că studiul naturii nu este de folos; el spunea că cercetează:

Ce bun şi ce rău ţi s-a-ntîmplat acasă[96]

că adesea, din cauza argumentării lui vehemente, oamenii se aruncau asupra lui cu pumnii sau îl trăgeau de păr; şi că, de cele mai multe ori, era dispreţuit şi luat în rîs, dar îndura cu răbdare această purtare proastă; odată chiar cineva se miră foarte că primise liniştit o lovitură de picior, iar el spuse: „Dacă un măgar m-ar fi lovit cu copita, l-aş fi dat în judecată?" Acestea le spuse Demetrios.

VII. [**22**] Spre deosebire de cei mai mulţi filosofi n-a simţit nevoia de a călători, afară de împrejurările cînd a trebuit să meargă în campanie militară. Restul vieţii a stat acasă, la Atena; îi plăcea să argumenteze în contradictoriu cu oricine sta de vorbă cu el, scopul lui fiind să ajungă la adevăr, nu să schimbe părerile celuilalt. Se spune că Euripide i-a dat să citească scrierea lui Heraclit şi i-a cerut părerea asupra ei, iar el a răspuns: „Partea pe care am înţeles-o e minunată şi îndrăznesc să cred că la fel e şi cea pe care n-am înţeles-o; dar e nevoie de un cufundător din Delos spre a înţelege totul."[97]

Avea grijă să-şi antreneze corpul şi era bine păstrat fiziceşte. El a luat parte la expediţia de la Amfipolis[98]; în bătălia de la Delion[99], Xenofon căzu de pe cal, iar Socrate alergă în ajutorul lui şi-i salvă viaţa. [**23**] De asemenea, cînd toţi atenienii fugeau cît îi ţineau picioarele, el singur se retrase fără grabă, întorcîndu-se liniştit din cînd în cînd, gata să se apere, dacă vreun duşman l-ar fi atacat. A luptat şi la Potideea[100], unde ajunse pe mare, deoarece legăturile pe uscat fuseseră întrerupte de război; şi se spune că a stat atunci o noapte întreagă nemişcat în aceeaşi poziţie[101], iar distincţia pentru purtarea sa merituoasă a cedat-o lui Alcibiade fiindcă era îndrăgostit de el, după cum afirmă Aristippos în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*[102]. Ion din Chios povesteşte că, în tinereţe, Socrate, însoţit de Archelaos, a vizitat insula Samos, iar Aristotel că s-a dus la Delfi; după spusele lui Favorinus, din cartea lui *Amintiri*, a fost şi la Istm[103].

VIII. [**24**] Tăria voinţei lui şi devotamentul faţă de democraţie reies limpede din următoarele fapte: a refuzat s-asculte de ordinul lui Critias şi al tovarăşilor lui de a-l aduce pe bogatul Leon din Salamis în faţa lor spre a fi executat[104]; numai el singur a votat achitarea celor zece generali[105]; atunci cînd a avut prilejul să fugă din închisoare, a refuzat s-o facă[106]; îşi dojenea prietenii care-i plîngeau soarta şi le-a adresat în închisoare cuvinte de neuitat[107].

IX. Avea o fire independentă şi mîndră. Pamphile, în Cartea a şaptea a *Comentariilor* sale[108], povesteşte că Alcibiade i-a oferit odată un loc mare ca să-şi zidească o casă; dar Socrate îi spuse: „Să zicem c-aş avea nevoie de o pereche de încălţăminte şi că tu mi-ai dărui o piele întreagă; nu m-aş face de rîs primind-o?" [**25**] Adesea, cînd privea la mulţimea de mărfuri expuse spre vînzare, îşi spunea singur: „Cîte lucruri de care eu nu am nevoie există!" Şi recita adesea iambii următori:

Acele vase de argint şi-mpurpurate
Straie-s de-actori, nu pentru-al vieţii folos[109].

Şi-a arătat dispreţul faţă de Archelaos din Macedonia, Scopas din Cranon şi Eurylochos din Larissa[110], neprimindu-le darurile şi refuzînd să se ducă la curţile lor. Era aşa de ordonat în felul lui de viaţă, încît de mai multe ori, cînd a izbucnit ciuma în Atena, el rămase singurul neatins de boală[111].

X. [**26**] Aristotel zice c-ar fi fost căsătorit cu două femei: soţia dintîi a fost Xantipa, de la care a avut un fiu, pe Lamprocles; a doua a fost Myrto,

fiica lui Aristide cel drept, pe care o luă fără zestre. De la ea a avut pe Sophroniscos şi Menexenos. Unii spun că Myrto a fost prima soţie, pe cînd alţii – printre care Satyros şi Hieronymos din Rhodos – afirmă că i-au fost amîndouă soţii în acelaşi timp şi dau ca explicaţie faptul că atenienii aveau lipsă de oameni şi, pentru a-şi mări populaţia, au dat un decret prin care orice cetăţean trebuia să se căsătorească cu o ateniană, dar putea să aibă copii şi de la altă femeie; iar Socrate a făcut întocmai[112].

[**27**] Ştia să dispreţuiască pe cei care rîdeau de dînsul. Se mîndrea cu viaţa lui cumpătată şi nu cerea niciodată un ban nimănui. Avea obiceiul să spună că-i place cel mai mult mîncarea care are nevoie de cît mai puţine garnituri şi XI. băutura care nu-i deschide pofta pentru alta; că, avînd cele mai puţine nevoi, este cel mai apropiat de zei[113]. Acest lucru se poate vedea şi la poeţii comici care, sub forma ridicolului, nu-şi dau seama că îi aduc totuşi cele mai mari laude. Astfel, Aristofan spune:

> O, muritor, ce-ai năzuit să afli-a noastră-nţelepciune,
> Vei fi un muritor ferice printre atenieni şi greci.
> De eşti gîndirilor sortit, de poţi să ţii prea bine minte
> Şi dacă poţi să-nduri orice; de nu te osteneşti nici dacă
> Stai în picioare sau alergi, de ştii şi gerul să-l înduri,
> Făr-a te necăji prea tare, de poţi să stai nemîncat[114].

[**28**] De asemenea Ameipsias, aducîndu-l pe Socrate în scenă într-o manta veche, spune:

> A. Cel mai de soi dintre toţi din juru-ţi, o Socrate,
> Plin de îngîmfare eşti tu mai mult decît oricare altul,
> Cînd te abaţi pe la noi: de eşti tu în minţile toate,
> Oare-am putea să-ţi găsim o manta ceva mai ca lumea?
> B. Tot necazul ce-l am, aflaţi, de aici izvodit-a:
> Joc mi-am bătut de cizmari făţiş cu tot dinadinsul.
> A. Iată, de foame e ros, şi totuşi omul acesta
> Cît a putut s-a ferit s-aducă vreodat-linguşire[115].

Şi Aristofan ne prezintă spiritul lui dispreţuitor şi mîndru, cînd spune:

> Iar ţie pentru mersul tău pe stradă, mîndru de păun
> Şi pentru felul cum arunci privirile chiorîş la mulţi
> Şi pentru toate cîte-nduri fiindcă mergi mereu desculţ[116].

Şi totuşi uneori se îmbracă şi cu haine bune, potrivit cu împrejurările, cum îl arată Platon în *Banchetul*[117] atunci cînd merge spre casa lui Agathon.

XII. [**29**] Era la fel de abil în a convinge pe cineva sau a-l face să-şi schimbe părerea. Astfel, după ce stătu de vorbă cu Socrate despre cunoaştere, Theaitetos plecă de la el cuprins de un foc divin[118]; Euthyphron îşi acuzase tatăl de omor, iar Socrate îi întoarse gîndul, după ce discută cu el despre pietate[119]. Tot prin vorbă, l-a schimbat şi pe Lysis, făcîndu-l să aibă o purtare mai bună[120]. Avea dibăcia de a scoate argumente din fapte. Pe fiul său Lamprocles, supărat grozav pe mama sa, îl făcu să-şi schimbe sentimentele, cum ne-o spune undeva Xenofon[121]. Tot Xenofon povesteşte c-a scos din mintea lui Glaucon, fratele lui Platon, ideea de a face politică, deoarece era fără experienţă şi, dimpotrivă, a sfătuit pe Charmides să intre în politică, fiind înzestrat pentru aceasta[122].

[**30**] Generalului Iphicrates[123] îi insuflă un spirit războinic, arătîndu-i cum cocoşii luptători ai bărbierului Meidias dădeau din aripi luptînd împotriva celor ai lui Callias. Glauconides[124] ceru ca Socrate să fie păstrat pentru fala statului, ca şi cum ar fi fost un fazan sau păun.

E lucru curios, obişnuia el să spună, cît de uşor poate spune cineva cîte oi are, dar pe prieteni n-ar putea să şi-i numească pe toţi cîţi îi are, aşa de puţin preţ pune pe ei. Văzînd pe Eucleides[125], interesat foarte de aproape de argumentele controversate, îi spuse: „Vei reuşi foarte bine cu sofiştii, Eucleides, dar cu oamenii nici de fel." El credea că acest soi de subtilităţi sînt fără folos, după cum ne arată Platon în *Euthydemos*[126].

XIII. [**31**] Cînd Charmides îi oferi cîţiva sclavi pentru ca să-şi poată procura ceva venituri, el refuză; şi, după unii, dispreţui frumuseţea lui Alcibiade. El aprecia timpul liber ca pe cel mai preţios dintre bunuri, ne spune Xenofon în *Banchetul*[127]. Există, spunea el, o singură fericire: ştiinţa, şi un singur rău: neştiinţa. Bogăţia şi originea nobilă nu aduc nici un bine celui care le are, ci dimpotrivă, îi dăunează. În orice caz, cînd cineva i-a spus că mama lui Antistene era o tracă, el îi răspunse: „Nu cumva te-ai fi aşteptat ca un om aşa nobil să se fi născut din doi părinţi atenieni?" L-a convins pe Criton să-l răscumpere pe Phaidon care, fiind prizonier de război, era ţinut în sclavie josnică, şi apoi făcu din el un adevărat filosof.

XIV. [**32**] Ba mai mult chiar, la bătrîneţe a învăţat să cînte din liră şi spunea că nu vede ceva nechibzuit în a învăţa un lucru nou. Xenofon ne povesteşte în *Banchetul*[128] că avea obiceiul regulat să danseze, socotind că acest exerciţiu ajută la buna stare a corpului. XVI. Obişnuia să spună că geniul lui protector[129] îi vesteşte mai dinainte viitorul; că a porni bine ceva nu-i lucru uşor, dar trebuie întîi pornit de la lucrul mic; că nu ştie nimic în afară de faptul neştiinţei lui[130]. Mai spunea iarăşi că atunci cînd oamenii plătesc preţuri mari pe fructe coapte timpuriu par a ignora faptul că se vor coace la vremea lor. Fiind întrebat în ce constă virtutea unui tînăr, răspunse: „În a nu depăşi măsura în nimic."[131] Susţinea că geometria trebuie învăţată atîta cît să poţi măsura pămîntul pe care-l dobîndeşti sau acela de care te desparţi[132].

[**33**] Auzind versul din piesa *Auge* a lui Euripide, unde poetul spune despre virtute:

Bine am face pe-aceasta slobod lăsînd-o să umble[133]

se sculă şi părăsi teatrul, spunînd că este ridicol să cauţi cu rîvnă un sclav pe care nu-l poţi găsi, iar virtutea s-o laşi să piară. Fiind întrebat de cineva dacă-i bine să se căsătorească sau nu, îi spuse: „Oricum vei face, te vei căi." Îşi arătă nedumerirea că sculptorii îşi dau osteneală să facă blocul de marmură cît mai asemănător unui om, dar nu se îngrijesc de ei, să nu se asemene cu simple blocuri, şi nu cu oameni. Pe tineri îi sfătuia să folosească mereu oglinda, ca cei cu chip frumos să dobîndească o purtare la fel, iar cei urîţi să-şi ascundă lipsurile prin educaţie[134].

XV. [**34**] El a invitat odată la el nişte oameni bogaţi şi Xantipei îi era ruşine cu masa ei: „Fii pe pace, îi spuse el, dacă-s oameni cumpătaţi se vor mulţumi cu atît, iar dacă-s oameni de nimica nu ne vom necăji pentru ei." Ar fi spus că restul lumii trăieşte ca să mănînce, pe cînd el mănîncă pentru ca să trăiască[135]. Gloata oamenilor neînsemnaţi o asemăna cu o persoană care nu primeşte o tetradrahmă fiindcă e falsă, dar în acelaşi timp acceptă ca veritabile o mulţime de piese false. Lui Aischines[136], care-i spuse: „Sînt un om sărac, n-am nimic de dat, dar mă dau pe mine însumi", Socrate îi răspunse: „ Cum asta, nu vezi că-mi faci cel mai mare dar din toate?" Unuia care i se plîngea că nu-i luat în seamă de cînd ajunseseră la putere cei treizeci, îi spuse: „Nu cumva îţi vei schimba părerea odată?" [**35**] Aceluia care i-a spus: „Atenienii te-au osîndit la moarte", el i-a răspuns: „Şi pe ei natura i-a osîndit la fel". Unii însă atribuie acest răspuns lui Anaxagora.

Soţiei lui, care se tînguia: „Mori pe nedrept", îi spuse: „Nu cumva ai fi vrut să mor pe drept?" El visă că cineva îi spunea:

Noi în trei zile vom fi în mănoasa-ne ţară, în Ftia[137].

Şi el spuse lui Aischines: „Peste trei zile voi muri." Înainte de a bea cucuta, Apollodoros îi oferi o haină frumoasă, ca să moară îmbrăcat cu ea. „Cum aşa – îi zise Socrate – haina mea a fost destul de bună cît am trăit, şi acum nu-i bună ca să mor?" Cînd i se spuse că cineva îl vorbeşte de rău, el îi răspunse: „Într-adevăr, fiindcă n-a învăţat niciodată să vorbească de bine." [**36**] Lui Antistene, care-şi întorsese mantaua în aşa fel încît să i se vadă găurile, îi spuse: „ Îţi văd deşertăciunea prin mantie." Unuia care-l întrebă: „Nu găseşti că cutare te batjocoreşte?", îi dădu răspunsul: „Nu, căci acestea nu mă privesc pe mine." „Trebuie să ne livrăm cu bună voie poeţilor comici, căci, dacă ei ne batjocoresc pentru defecte reale, ne fac un serviciu că le putem îndrepta, iar de nu, insultele lor nu ne ating." XVII. Odată, Xantipa îl certă şi apoi îl udă cu apă, iar el spuse: „ Nu vă spuneam eu că tunetele Xantipei se vor sfîrşi cu ploaie?" Lui Alcibiade, care afirma că ţipetele Xantipei erau de nesuferit, îi spuse: „Ba de loc, m-am obişnuit cu ele ca şi cu o roată ce scîrţie într-una. Şi tu suporţi gîgîitul gîştelor." [**37**] „Desigur – răspunse Alcibiade – dar ele îmi dau ouă şi pui." „Şi Xantipa – reluă Socrate – îmi dă copii." Odată, Xantipa, în piaţă, trăgîndu-i haina de pe el, cunoştinţele îl sfătuiau să se apere şi el. „Da, pe Zeus – răspunse el – pentru ca, în timp ce noi ne încăierăm, voi să strigaţi: Dă-i Socrate! Atinge Xantipa!" Spunea că a trăit cu o femeie aspră, aşa cum unor călăreţi le plac caii focoşi, dar „întocmai cum aceştia, după ce-i domolesc, pot uşor să-i stăpînească pe ceilalţi, tot aşa şi eu, obişnuindu-mă cu Xantipa, voi învăţa să mă comport cu ceilalţi oameni"[138].

XVIII. Acestea şi altele la fel i-au fost vorbele şi faptele; avem mărturie şi cunoscutul răspuns dat lui Chairephon[139] de către preoteasa de la Delfi:

Dintre toţi muritorii, Socrate-i cel mai-nţelept[140].

[**38**] A fost foarte pizmuit pentru acest răspuns, ca şi pentru că mustra pe aceia care aveau o prea bună părere despre ei, dovedindu-se că-s nişte proşti. După cum se vede în *Menon* al lui Platon, e sigur c-a tratat astfel pe Anytos[141]. Într-adevăr, Anytos, neputînd suporta să fie luat în rîs de Socrate, a aţîţat împotriva lui pe Aristofan şi pe prietenii acestuia; apoi a contribuit să-l convingă pe Meletos[142] să-l cheme în judecată pe Socrate pentru vina de impietate şi corupere a tineretului.

Acuzarea a fost făcută de Meletos şi susţinută de Polyeuctos[143], după spusele lui Favorinus din ale sale *Istorii variate*. Hermip zice că discursul de acuzare a fost scris de Polycrates[144] sofistul; unii însă spun c-a fost scris de Anytos. Lycon[145] demagogul făcuse toate pregătirile necesare.

[**39**] Antisthenes în *Succesiunile filosofilor*[146] şi Platon în *Apologia*[147] spun că au fost trei acuzatori: Anytos, Lycon şi Meletos[148]; că Anytos a vorbit, mîniat, din partea meşteşugarilor şi politicienilor, Lycon din partea retorilor şi Meletos din partea poeţilor, cele trei categorii pe care le batjocorise Socrate. Favorinus, în Cartea întîi a *Amintirilor*, declară că discursul lui Polycrates împotriva lui Socrate nu-i autentic; căci el aminteşte acolo de reconstruirea zidurilor de către Conon, fapt care a avut loc şase ani după moartea lui Socrate[149]. Aşa a fost cu procesul.

XIX. [**40**] Acuzaţia sub jurămînt, din acest proces, păstrată încă în Metroon[150], sună, după Favorinus, aşa: „Această chemare în judecată şi această declaraţie le-a făcut sub jurămînt Meletos, fiul lui Meletos din Pitthos,

împotriva lui Socrate, fiul lui Sophroniscos din Alopeke[151]: Socrate s-a făcut vinovat de refuzul de a recunoaşte pe zeii pe care îi cinsteşte cetatea şi de introducerea altor noi divinităţi. Este de asemenea vinovat de coruperea tineretului. Pedeapsa cerută e moartea."[152] XX. Filosoful nostru, după ce citi apărarea scrisă de Lysias[153] pentru el, spuse: „Frumos discurs, Lysias, dar nu mi se potriveşte mie". Într-adevăr, era mai mult juridic decît filosofic. [**41**] Iar Lysias îi spuse: „Dacă discursul e frumos, cum se face de nu ţi se potriveşte?" „Foarte bine, îl lămuri Socrate: o haină frumoasă şi o încălţăminte frumoasă n-ar fi tot atît de nepotrivite pentru mine?"

Iustus din Tiberias[154], în cartea sa intitulată *Coroana*, spune că în cursul judecăţii Platon se urcă la tribună şi începu: „Bărbaţi atenieni, deşi sînt cel mai tînăr din cei care s-au urcat vreodată la tribună ca să vă vorbească...", dar aici judecătorii începură să strige: „Dă-te jos! Dă-te jos!"

XXI. Cînd a fost condamnat, cu o majoritate de două sute optzeci şi unu de voturi, şi judecătorii discutau ce pedeapsă să i se dea sau ce amendă să plătească, Socrate propuse să plătească douăzeci şi cinci de drahme. [**42**] Adevărat că Eubulides spune că a oferit o sută. Cum răspunsul pricinui o mare tulburare printre judecători, el le spuse: „Date fiind serviciile mele, propun recompensa de a fi întreţinut în Prytaneion[156] pe socoteala statului."

Dar judecătorii îl condamnară la moarte cu optzeci de voturi noi în plus. Aruncat în închisoare, cîteva zile mai tîrziu bău otrava[156] după ce pronunţă cuvinte multe, frumoase şi vrednice, pe care Platon le aminteşte în *Phaidon*.

XXII. Unii afirmă că în închisoare a scris şi un imn în onoarea lui Apollo, care începea aşa:

> Slavă, Apollo din Delos şi-Artemis, aleasă pereche.

Dionysodoros[157] neagă că imnul ar fi fost scris de Socrate. A compus şi o fabulă esopică[158], nu cu prea multă dibăcie. Iată-i începutul[159]:

> Astfel, odată, la cei din Corint, Esop glăsuit-a:
> „Nu cîntăriţi vrednicia cu a norodului minte."

XXIII. [**43**] Astfel plecă dintre oameni Socrate. Atenienii s-au căit puţin după aceea, încît închiseră terenurile de exerciţii şi gimnaziile[160]; exilară pe acuzatori, iar pe Meletos îl osîndiră la moarte. În cinstea lui Socrate ridicară o statuie de bronz, operă a lui Lysip, şi o aşezară în sala de procesiuni. Iar Anytos, ajuns la Heraclea, a fost alungat de locuitorii oraşului chiar în aceeaşi zi. Nu numai în cazul lui Socrate, ci şi-n multe altele, atenienii s-au căit în felul acesta. Într-adevăr, l-au condamnat pe Homer la o amendă de cincizeci de drahme, ca fiind nebun, după cum spune Heracleides[161]; pe Tirteu l-au declarat ieşit din minţi; pe Astydamas[162] l-au cinstit cu o statuie de bronz înaintea lui Eschil. [**44**] Euripide îi mustră pe atenieni astfel în piesa sa *Palamedes*[163]:

> Aţi ucis pe-atotînţeleptul,
> Neprihănitu, -ndrăgitul de muze.

Aceasta o spun unii, pe cînd Philochoros[164] afirmă că Euripide a murit înaintea lui Socrate.

După spusele lui Apollodor, în *Cronologiile* sale, Socrate s-a născut pe cînd era arhonte Apsephion, în anul al patrulea al celei de-a şaptezeci şi şaptea olimpiade[165], în ziua a şasea a lunii Thargelion, cînd atenienii îşi purifică oraşul, iar delienii spun că-n această zi s-a născut Artemis. A murit în primul an al olimpiadei a nouăzeci şi cincea[166], la vîrsta de şaptezeci de ani. De aceeaşi părere este şi Demetrios din Phaleron; unii însă spun că era de şaizeci de ani cînd a murit.

XXIV. [**45**] Atît Socrate, cît şi Euripide au fost discipolii lui Anaxagora; Euripide se născuse în anul dintîi al olimpiadei a şaptezeci şi cincea, cînd era arhonte Calliades[167].

După părerea mea, Socrate s-a ocupat şi de ştiinţele naturii, deoarece a avut unele discuţii asupra providenţei, chiar după spusele lui Xenofon[168], care totuşi declară că s-a ocupat numai cu etica. Platon însă, în *Apologia*, după ce aminteşte pe Anaxagora şi pe alţi cîţiva fizicieni, îl face pe Socrate să dezaprobe aceste teorii. Dar cînd Platon însuşi tratează probleme de fizică, el pune ideile sale în gura lui Socrate[169].

Un vrăjitor ar fi venit din Syria la Atena – povesteşte Aristotel – şi, printre alte nenorociri cu care l-a ameninţat pe Socrate, i-a prezis şi o moarte năpraznică[170].

[**46**] Am scris şi noi despre el versurile acestea:

> Bea deci, Socrate-n sălaşul lui Zeus cel ce numitu-te-a
> – El tot astfel fiind – cel prea înţelept.
> Mînă de atenieni otravă să bei îţi întinse,
> Dar prin gura ta ei otrav-au băut[171].

XXV. Aristotel, în Cartea a treia a *Poeticii* sale [172], spune că Socrate a fost aspru criticat de un anume Antilochos din Lemnos şi de Antiphon prezicătorul, întocmai cum a fost criticat Pitagora de către Cylon din Crotona sau cum a fost atacat Homer în timpul vieţii de către Syagros, iar după moarte de Xenofanes din Colofon. Şi Hesiod a fost criticat în timpul vieţii de Cercops, iar după moarte de Xenofanes, despre care am vorbit mai sus. Pindar a fost criticat de Amphimenes din Cos; Thales – de Ferekyde, Bias – de Salaros din Priene; Pittacos – de Antimenidas şi Alcaios; Anaxagora – de Sosibios, iar Simonides – de Timocreon[173].

XXVI. [**47**] Dintre cei care l-au urmat şi au fost numiţi socratici, cei mai de seamă au fost: Platon, Xenofon, Antistene. Dintre cele zece nume de pe lista tradiţională, patru sînt cei mai deosebiţi: Aischines, Phaidon, Eucleides, Aristip. Trebuie să vorbesc mai întîi de Xenofon; Antistene va veni mai tîrziu, în partea rezervată filosofiei cinice. După Xenofon, îi voi lua pe socraticii propriu-zişi şi voi trece apoi la Platon. Cu Platon încep cele zece şcoli: el însuşi a întemeiat prima Academie. Iată deci ordinea pe care o voi urma[174].

XXVII. Dintre aceia care au mai purtat numele de Socrates, unul este istoric şi a scris o operă geografică despre Argos; altul e un filosof peripatetician din Bithynia; al treilea, un poet care a scris epigrame; în sfîrşit, Socrates din Cos, care a scris despre *Denumirile zeilor* [175].

Capitolul al VI-lea

Xenofon

I. [**48**] Xenofon era fiul lui Gryllos, cetăţean atenian, şi aparţinea districtului Erchia; era modest şi arătos la culme. II. Povestea spune că Socrate l-a întîlnit pe o uliţă îngustă şi, punîndu-i băţul în faţă ca să-l oprească din drum, l-a întrebat unde se vinde tot felul de hrană. După ce primi răspunsul, îi puse o altă întrebare: „Unde devin oamenii mai buni şi mai demni de cinste?" Xenofon nu putu răspunde. „Atunci urmează-mă – îi spuse Socrate – şi vei afla." Din acel moment deveni elevul lui Socrate[176]. III. A fost şi

cel dintîi care a luat însemnări şi care a dat lumii convorbirile lui Socrate, sub titlul de *Amintiri*. Mai mult încă, a fost cel dintîi dintre filosofi care a scris o carte de istorie[177].

IV. Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, declară că era îndrăgostit de Cleinias[178] şi că spunea cu privire la el: [**49**] „Pentru mine-i mai plăcut să privesc la Cleinias decît la toate priveliştile frumoase din lume. Dacă aş putea să mă uit numai la el, aş fi mulţumit să fiu orb pentru orice alt lucru. Sînt supărat pe noapte şi pe somn, fiindcă atunci nu pot să-l văd, şi-s foarte recunoscător zilei şi soarelui, pentru că mi-l arată pe Cleinias."[179]

V. A cîştigat prietenia lui Cyrus în felul următor: Avea un bun prieten, numit Proxenos, un beoţian, elev de al lui Gorgias[180] din Leontinoi şi prieten cu Cyrus. Proxenos, care trăia în Sardes, la curtea lui Cyrus, scrise o scrisoare lui Xenofon la Atena şi-l chemă să vină să se împrietenească cu Cyrus. Xenofon arătă scrisoarea lui Socrate şi-i ceru părerea, [**50**] care fu să se ducă la Delfi şi să consulte oracolul. El întrebă oracolul nu dacă trebuia să se ducă la Cyrus, ci în ce fel să facă acest lucru[181]. Socrate îl dojeni pentru aceasta, dar în acelaşi timp îl sfătui să se ducă. După sosirea lui la curtea lui Cyrus, deveni tot atît de strîns legat de acesta ca şi Proxenos. Cu privire la tot ce s-a întîmplat în timpul expediţiei şi-al întoarcerii acasă, avem chiar povestirea lui minunată[182]. VI. Totuşi, în timpul expediţiei, a fost în duşmănie cu Menon din Pharsalos[183], generalul mercenar, pe care-n chip calomnios l-a acuzat că are un iubit mai în vîrstă decît el[184]. Îl dojeneşte şi pe un oarecare Apollonides că şi-a făcut găuri în urechi[185].

VII. [**51**] La sfîrşitul expediţiei, după nenorocirile care s-au abătut asupra ei în Pont şi cu trădarea lui Seuthes, regele odrizilor[186], Xenofon s-a întors în Asia, după ce a înrolat în slujba lui Agesilaos[187], regele spartan, trupele mercenare care fuseseră ale lui Cyrus, deoarece pentru Agesilaos avea un devotament nemăsurat. În acest timp a fost exilat de atenieni, pentru că se dăduse de partea Spartei[188]. Pe cînd era în Efes şi avea o sumă de bani, încredinţă jumătate din ea lui Megabyzos, preotul zeiţei Artemis[189], s-o păstreze pînă la întoarcerea lui, iar dacă nu s-ar mai întoarce s-o întrebuinţeze la ridicarea unei statui în cinstea zeiţei. Cealaltă jumătate însă o trimise, pentru daruri, la Delfi[190]. Pe urmă veni în Grecia cu Agesilaos, care fusese rechemat să continue războiul împotriva Thebei. Iar lacedemonienii i-au acordat titlul de proxen[191].

VIII. [**52**] Pe urmă, despărţindu-se de Agesilaos, se duse în Scillus, un loc din teritoriul Elis, nu departe de oraş. După spusele lui Demetrios din Magnesia[192], era întovărăşit şi de soţia sa Philesia, iar Deinarchos[193], într-un discurs scris împotriva lui Xenofon pentru un libert trecut la alt patron[194], menţionează că au mers cu el şi cei doi fii ai lui, Gryllos şi Diodoros, dioscurii cum erau numiţi. Cum sosise să asiste la jocuri şi Megabyzos, Xenofon primi şi de la el depozitul de bani daţi în păstrare şi cumpără un domeniu pe care curgea un rîu numit Selinus, ca şi rîul din Efes, şi-l închină zeiţei. Aici trăia el, ocupîndu-se cu vînătoarea, primea prieteni şi lucra fără întrerupere la istoriile sale. Totuşi, Deinarchos afirmă că spartanii au fost aceia care i-au dat o casă şi pămînt.

[**53**] În acelaşi timp ni se spune că Phylopidas[195] spartanul i-a trimis la Scillus în dar sclavii luaţi din Dardanos[196] şi că el a făcut cu ei ce-a crezut că-i bine. Se mai spune că cei din Elis au mers împotriva localităţii Scillus şi că, datorită încetinirii spartanilor, cu cucerit-o; IX. între timp, fiii lui

Xenofon s-au retras la Lepreon[197] cu cîţiva slujitori, iar Xenofon, care plecase mai înainte la Elis, se duse pe urmă la Lepreon să-şi găsească fiii şi apoi fugi cu ei la Corint, unde-şi fixă locuinţa. X. În vremea aceasta, întrucît atenienii luară hotărîrea să ajute Sparta, Xenofon îşi trimise fiii la Atena să servească în armată pentru apărarea Spartei. [**54**] Diocles, în cartea sa *Vieţile filosofilor*[198], spune că ei fuseseră chiar educaţi în Sparta. Diodoros ieşi neatins din luptă, fără să fi săvîrşit nici o faptă de seamă; mai avea un fiu Gryllos cu acelaşi nume ca şi fratele său. Gryllos era încadrat în cavalerie şi în bătălia care avu loc la Mantinea[199] luptă cu vitejie şi muri, după cum povesteşte Ephoros în Cartea a douăzeci şi cincea, comandant al cavaleriei fiind Cephisodoros, iar comandant-şef Hegesilaos. În această luptă căzu şi Epaminonda[200]. Se spune că în acest timp Xenofon tocmai aducea sacrificii, cu o coroană pe cap, pe care şi-a scos-o cînd i s-a anunţat moartea fiului, dar, aflînd că acesta căzuse ca un brav, şi-a pus din nou coroana pe cap. [**55**] Unii afirmă că nici n-a vărsat lacrimi, ci a spus: „Ştiam că fiul meu e muritor."[201] Aristotel[202] aminteşte de nenumăraţi autori care au scris elogii şi epitafuri despre Gryllos, mai mult ca să-i fie pe plac părintelui lui. Hermip, în *Despre Theofrast*[203], spune că Isocrate de asemenea a scris un elogiu al lui Gryllos. Timon, totuşi, îl ia în rîs pe Xenofon în aceste versuri:

> Două sau trei încercări slăbuţe sau încă mai multe,
> Cum şi Xenofon sau Aischines prea lesne le scrie[204].

XI. Aceasta i-a fost viaţa. Era în floarea vîrstei în anul al patrulea al celei de-a nouăzeci şi patra olimpiade[205], şi a luat parte la expediţia lui Cyrus pe cînd era arhonte Xenainetos, cu un an înainte de moartea lui Socrate[206].

[**56**] După spusele lui Ctesicleides[207] din Atena, în a sa *Listă a arhonţilor şi a învingătorilor olimpici*, muri în primul an al olimpiadei a o sută cincea, arhonte fiind Callidemides[208], în anul în care Filip, fiul lui Amyntas, s-a urcat pe tronul Macedoniei[209]. După cum arată Demetrios din Magnesia[210], a murit la Corint, cu siguranţă la o vîrstă înaintată. XII. A fost un om deosebit în toate, mare iubitor de cai şi de vînătoare, tactician priceput, cum se vede din scrierile lui, evlavios, aducător de sacrificii şi bun cunoscător în prevestiri[211]. Pe Socrate l-a urmat drept model[212].

XIII. A scris vreo patruzeci de cărţi în total, deşi împărţirea lor nu este totdeauna aceeaşi[213], şi anume:

[**57**] *Anabasis*, cu o prefaţă la fiecare Carte separat, şi nu una singură pentru întreaga lucrare;
Cyrupaideia;
Hellenicele;
Amintirile;
Banchetul;
Economicul;
Despre călărie;
Despre vînătoare;
Despre conducătorul de cavalerie;
Apărarea lui Socrate;
Despre venituri;
Hieron sau *Despre tiran;*
Agesilaos;
Constituţiile Atenei şi Spartei[214].

Demetrios din Magnesia neagă că ultima din aceste opere ar fi a lui Xenofon[215]. Se mai vorbeşte că el l-a făcut renumit pe Tucidide prin

publicarea *Istoriei* acestuia, care era necunoscută şi pe care ar fi putut să şi-o însuşească[216]. Prin felul lui plăcut de a povesti, şi-a meritat numele de Muză atică.

XIV. Din această pricină, el şi cu Platon se pizmuiau, după cum vom arăta în capitolul despre Platon.

[**58**] Am scris şi despre el o epigramă:

Cînd Xenofon a pornit cu Cyrus spre-a perşilor ţară,
Către-al lui Zeus tărîm, drum de-asemeni cătă.
Elineasca-i istorie vădi-nvăţătura primită:
În înţeleptu-i izvod Socrate cinste primi.

Am scris şi alta despre împrejurările morţii lui:

Din Cranaos şi Cecrops, o Xenofon, cetăţenii,
Cyrus fiindu-ţi amic, te-alungară-n exil.
Prea primitorul Corint cu drag la pieptu-i te strînse
Drept mulţumire-aici locul de veci ţi-ai ales[217].

XV. [**59**] Am găsit la alţi autori afirmaţia că era în floarea vîrstei, împreună cu ceilalţi socratici, în olimpiada a optzeci şi noua[218], iar Istros[219] afirmă că a fost exilat printr-un decret al lui Eubulos şi apoi rechemat, tot printr-un decret al acestuia.

XVI. Au fost şapte Xenophoni: primul este cel de care ne-am ocupat; al doilea, un atenian, frate cu Pythostratos care a compus *Theseida*[220], el însuşi autor al mai multor lucrări, printre altele al unor *Biografii ale lui Epaminonda şi Pelopida*; al treilea, un medic din Cos; al patrulea, autorul unei *Istorii a lui Hanibal*; al cincilea, cel care s-a ocupat de minuni legendare; al şaselea, un sculptor din Paros; al şaptelea, un poet din comedia veche[221].

Capitolul al VII-lea

Aischines

I. [**60**] Aischines[222] era fiul unui cîrnăţar, Charinos, dar alţii spun că numele tatălui său era Lysanias. Era cetăţean la Atenei, sîrguincios încă din tinereţe. De aici şi ataşamentul lui faţă de Socrate. Aşa se explică observaţia acestuia: „Numai fiul cîrnăţarului ştie cum să mă cinstească."

II. Idomeneus[223] afirmă că Aischines, nu Criton, l-a sfătuit pe Socrate să fugă din închisoare, dar că Platon pune cuvintele în gura lui Criton, din pricină că Aischines era mai legat de Aristip[224] decît de el. Spuneau unii răutăcioşi, mai ales Menedem din Eritreia[225], că cele mai multe din dialogurile pe care Aischines le dădea drept ale sale erau de fapt dialogurile lui Socrate, obţinute de el de la Xantipa. III. Dialogurile aşa-numite „fără început"[226] sînt foarte neglijente şi nu arată nimic din vigoarea lui Socrate; Pisistrates din Efes[227] nega chiar c-ar fi scrise de Aischines. [**61**] Într-adevăr, şi Persaios[228] atribuie majoritatea celor şapte dialoguri lui Pasiphon[229] din Eritreia, care le-a introdus printre dialogurile lui Aischines. Mai mult, Aischines a prelucrat *Micul Cyrus, Heracle* (dialog scurt) şi *Alcibiade* ale lui Antistene, ca şi dialogurile altor autori. Oricum ar fi, scrierile lui Aischines, marcate cu caracterul socratic, sînt şapte, şi anume: *Miltiade*, care, fiind prima, este ceva mai slabă; pe urmă *Callias, Axiochos, Aspasia, Alcibiade, Telauges* şi *Rhinon*[230].

Sărăcia, spun unii, l-a făcut să meargă în Sicilia, la curtea lui Dionysios[231], iar Platon nu l-a luat în seamă, ci a fost introdus la Dionysios de Aristip. După prezentarea cîtorva dialoguri, a primit daruri de la Dionysios. IV. [**62**] Întorcîndu-se apoi la Atena, n-a îndrăznit să se prezinte ca profesor de filosofie, din cauză că Platon şi Aristip, împreună cu discipolii lor, erau prea cunoscuţi. Făcea însă lecţii cu plată, şi, în urmă, a compus şi discursuri judiciare pentru clienţii împricinaţi[232]. Acesta e sensul aluziei pe care o face Timon: „<Vigoarea> lui Aischines, acel scriitor uşor la scris". Se zice că Socrate, văzîndu-l strîmtorat de sărăcie, îl sfătui să se împrumute de la el însuşi, micşorîndu-şi porţiile de hrană. V. Printre cei care pun la îndoială autenticitatea dialogurilor lui Aischines, este şi Aristip. Într-adevăr, se spune că, pe cînd îşi citea un dialog, la Megara, Aristip se apropie de el şi-l întrebă în batjocură: „De unde l-ai luat, hoţule?"

VI. [**63**] Polycritos din Mende, în prima Carte a *Istoriei lui Dionysios*[233], spune că Aischines a trăit pe lîngă tiran pînă la izgonirea acestuia din Siracuza şi a rămas acolo pînă la întoarcerea lui Dion, şi că mai era cu el şi poetul tragic Carkinos[234]. Există şi o scrisoare a lui Aischines către Dionysios. VII. E evident că primise o bună educaţie retorică, din felul cum l-a apărat pe tatăl generalului Phaiax[235] şi pe Dion. A imitat de aproape pe Gorgias din Leontinoi. Lysias chiar l-a atacat într-un discurs intitulat *Despre calomnie*[236]. Şi de aici se vede limpede c-a fost retor. Se aminteşte un singur elev de-al lui, Aristoteles, poreclit „miticul"[237].

VIII. [**64**] Panaitios[238] crede că, din toate dialogurile socratice, sînt autentice acelea ale lui Platon, Xenofon, Antistene şi Aischines; se îndoieşte de cele atribuite lui Phaidon şi Eucleides; dar pe toate celelalte le respinge laolaltă.

Opt bărbaţi au purtat numele de Aischines: primul, acesta al nostru; al doilea, autorul unor manuale de retorică; al treilea, oratorul care i s-a împotrivit lui Demostene; al patrulea, un arcadian, elev al lui Isocrate; al cincilea, din Mytilene, pe care îl numeau „biciul retorilor"; al şaselea, un napolitan, filosof academic, elevul şi iubitul lui Melanthios din Rhodos; al şaptelea, un milesian care a scris despre politică; al optulea, un sculptor.

Capitolul al VIII-lea

Aristip

I. [**65**] Prin naştere, spunea Aischines, Aristip era cetăţean al Cyrenei[239] şi faima lui Socrate l-a atras la Atena. II. Făcîndu-se profesor de filosofie, după cum ne informează Phanias din Eresos[240] peripateticianul, fu cel dintîi dintre urmaşii lui Socrate care luă plată pentru lecţii şi-i trimise bani magistrului său. Odată, trimiţîndu-i 20 de mine, i-a fost întoarsă îndărăt suma, întrucît Socrate i-a declarat că geniul lui protector[241] nu-i îngăduie s-o primească. De fapt, darul de bani, în sine îi displăcea. Xenofon era duşmănos faţă de Aristip şi pentru acest motiv a prezentat discursul său, în care atacă desfătarea, drept al lui Socrate, îndreptat împotriva lui Aristip[242].

De altfel, îl ponegreşte şi Theodoros, în opera sa *Despre secte*[243] şi la fel face şi Platon în dialogul *Despre suflet*[244], cum s-a arătat în altă parte.

III. [**66**] Ştia să se adapteze după loc, timp şi om şi-şi juca rolul potrivit în orice fel de împrejurare. Aşa se face că s-a bucurat mai mult decît oricare altul de bunăvoinţa lui Dionysios, deoarece întorcea întotdeauna lucrurile

cum era mai bine. Se bucura de clipa de faţă şi nu-şi da osteneala să-şi procure o plăcere care nu era prezentă. De aceea, Diogene îl numea „cîine regal”[245]. Timon îi ia în rîs moliciunea, în aceste cuvinte:

Minte-uşoar-avea Aristip, cădea ades-în greşeală[246].

Se povesteşte că a poruncit să i se cumpere o potîrniche cu cincizeci de drahme, iar cineva ţinîndu-l de rău, el puse întrebarea: „Tu n-ai fi dat un obol pe ea?” şi, după răspunsul afirmativ al aceluia, adăugă: „Pentru mine, cincizeci de drahme nu fac mai mult ca un obol.” [**67**] Altădată, Dionysios îi dădu să aleagă între trei curtezane; el însă le luă pe toate trei, spunînd: „Paris a plătit scump alegerea uneia din trei.” Dar după ce le-a dus pînă la poartă, le-a lăsat să plece: aşa de mult păstra măsura şi în alegere, şi în respingere, ceea ce l-a făcut pe Straton[247] sau, după alţii, pe Platon să-i spună: „Numai ţie ţi-a fost dat să poţi purta la fel mantaua luxoasă, ca şi pe cea zdrenţuită.” Iar cînd Dionysios l-a scuipat, el nu-şi arătă supărarea, şi spuse celui care-l mustra: „Doar şi pescarii îndură să fie udaţi de apa mării spre a putea prinde peşti[248], iar eu să nu suport să fiu spălat de udătura scuipatului pentru a căpăta o mîncare de peşte?”[249] [**68**] Odată, pe cînd Diogene spăla nişte legume, trecu pe lîngă el Aristip, batjocorindu-l. La care Diogene îi zise: „Dacă te-ai fi obişnuit să mănînci din aceste legume, n-ai fi avut nevoie să umbli cu linguşeli pe la curţile tiranilor.” La care Aristip răspunse: „Şi tu, dacă ai fi ştiut cum să trăieşti între oameni, n-ai spăla acum legume.” Fiind întrebat ce a cîştigat din filosofie, dădu acest răspuns: „Putinţa de a mă simţi în largul meu cu oricine.” Cineva, aducîndu-i mustrări pentru traiul lui în risipă, primi acest răspuns: „Dacă ar fi ceva rău, nu l-ar practica toţi, la serbările zeilor.” Odată, un altul îl întrebă ce avantaj au filosofii, iar el îl lămuri: „Dacă n-ar mai fi legi, noi am trăi tot ca acum.” [**69**] La întrebarea lui Dionysios, de ce filosofii se duc la casele bogaţilor în timp ce aceştia nu-i vizitează pe filosofi, răspunsul lui fu: „Cei dintîi ştiu de ce au nevoie, iar ceilalţi nu.” Cînd Platon îl mustră pentru risipa lui, el îi puse întrebarea: „Îl socoteşti un om de seamă pe Dionysios?” şi, după ce primi răspunsul afirmativ, adăugă: „Şi totuşi trăieşte în mai mare risipă decît mine; aşa încît nu există nimic care să împiedice pe cineva să trăiască cum se cuvine şi în lux.” Fu întrebat cum se deosebesc cei educaţi de cei fără educaţie: „Întocmai cum se deosebesc caii dresaţi de ceilalţi.” – răspunse el. Într-o zi, pe cînd intra în casa unei curtezane, văzînd pe unul din tinerii care îl însoţeau înroşindu-se, îi spuse: „Lucru grav nu-i să intri înăuntru, ci să nu mai poţi ieşi afară.”

[**70**] Cineva îi aduse o enigmă, cerîndu-i s-o dezlege: „Prostule – îi spuse el – de ce vrei s-o dezlegi, cînd şi aşa ne dă destulă bătaie de cap? E mai bine – spunea el – să fii cerşetor decît să fii neînvăţat; cei dintîi au nevoie de bani, ceilalţi au nevoie să fie umanizaţi.” Într-o zi, pe cînd era insultat, încercă să fugă; celălalt îl urmări, întrebîndu-l: „De ce fugi?” „Pentru că, după cum tu ai dreptul să spui cuvinte urîte, tot aşa am şi eu dreptul să nu le ascult.” Răspunzînd unuia care zicea că vede mereu filosofi la uşa bogaţilor: „La fel – îi spuse el – cum medicii stau pe lîngă bolnavi, dar asta nu înseamnă că vreunul ar dori să fie bolnav, în loc să fie medic.”

[**71**] S-a întîmplat odată să călătorească pe mare spre Corint şi, fiind surprins de o furtună, era în mare deznădejde. Unul îi spuse: „Noi, oamenii de rînd, ne păstrăm firea; de ce voi, filosofii, vă pierdeţi capul?” „Vieţile în joc, din aceste două cazuri – îi răspunse el – nu se pot asemui.” Unuia care îşi lua aere de mare învăţat, Aristip îi spuse acestea: „După cum cei care mănîncă mai mult şi fac mai multe exerciţii n-au o sănătate mai bună decît

cei care se restrîng la necesar, tot aşa nu cei ce citesc mult, ci cei ce citesc cu folos sînt cei de seamă." Un logograf, care-i cîştigase un proces, îl întrebă: „La ce ţi-a folosit Socrate?" „La foarte mult – fu răspunsul –, ca cele ce-ai spus despre mine în discursul tău să fie adevărate."

[**72**] Fiicei sale Arete[250] îi dădea cel mai bun sfat, învăţînd-o să dispreţuiască lipsa măsură. Fiind întrebat de cineva la ce-i va folosi mai mult fiului său dacă va fi bine educat, el răspunde: „Dacă nu la altceva, cel puţin ca atunci cînd e la teatru să nu stea ca o piatră peste altă piatră."[151] Altul îi aduse copilul la învăţătură, iar cînd el îi ceru o plată de cinci sute de drahme, tatăl cîrti: „Cu preţul acesta pot cumpăra un sclav." „N-ai decît să faci aşa şi vei avea doi sclavi." Spunea că ia bani de la prieteni nu pentru folosul lui, ci ca să-i înveţe pe ei cum să-i cheltuiască. I se reproşa odată că şi-a luat un avocat într-un proces. „Într-adevăr, şi cînd dau o masă angajez un bucătar." – spunea el.

[**73**] Într-o zi, Dionysios voi să-l silească să enunţe o doctrină de filosofie, iar el îi răspunse: „Ar fi ridicol ca tu să afli de la mine cum să vorbeşti şi totuşi să mă înveţi pe mine cînd să vorbesc." Se povesteşte că atunci Dionysios s-a supărat şi l-a aşezat la coada mesei, dar Aristip îi spuse: „Desigur, ai voit să cinsteşti acest loc de la coadă." Unuia care se fălea că se pricepe bine să înoate, el îi spuse: „Nu ţi-e ruşine să te făleşti cu ceea ce poate face şi un delfin?" Într-o împrejurare, cineva îl întrebă care-i deosebirea între un om înţelept şi altul care nu-i. „Dezbracă-i pe amîndoi şi dă-le drumul printre necunoscuţi, şi vei afla." Unuia care se lăuda că poate bea mult fără să se îmbete, îi spuse: „Asta poate şi un catîr."

[**74**] Cineva îl ţinea de rău că trăieşte cu o curtezană, iar el îi puse întrebarea: „Este vreo deosebire între a lua o casă în care mai înainte a locuit multă lume şi una în care n-a locuit nimeni?" Răspunsul fiind „nu", el continuă: „Sau între a te sui într-o corabie în care au călătorit mai înainte zece mii de oameni şi una în care n-a călătorit nimeni?" „Nu-i nici o deosebire." „Atunci nu-i nici una – spuse el – nici dacă femeia cu care trăieşti a mai trăit cu mai mulţi bărbaţi sau nu a trăit cu nici unul." La învinuirea că, deşi era elevul lui Socrate, lua plată, el răspunse: „E drept că iau, pentru că şi Socrate, cînd i se trimitea grîu şi vin, obişnuia să ia puţin şi înapoia restul; dar el avea ca intendenţi pe cei mai de frunte oameni din Atena, pe cînd eu nu-l am decît pe sclavul meu Euthychides." S-a bucurat de dragostea curtezanei Laïs, după cum arată Sotion în Cartea a doua din a sa *Succesiune a filosofilor*. [**75**] El se apără astfel faţă de cei care-l dezaprobau: „Eu o am pe Laïs, nu ea pe mine; căci cel mai bun lucru e să te stăpîneşti şi să nu cedezi plăcerilor, iar nicidecum să nu uzezi de fel de ele." Pe unul care-l dojenea că mănîncă bucate delicate, îl întrebă: „Ai fi cumpărat acestea dacă le-ai fi putut lua cu trei oboli?" Iar după ce primi răspunsul afirmativ: „Atunci e limpede – îi spuse – nu eu sînt iubitor de plăceri, ci tu un iubitor de bani." Într-o zi, Simos, intendentul lui Dionysios, frigian de origine şi om de nimica, îi arătă casa lui scumpă, cu mozaic pe jos, iar Aristip tuşi şi-l scuipă în faţă. Cum Simos se supără, el îl lămuri: „Nu puteam să găsesc alt loc mai potrivit."

[**76**] Odată Charondas[252] (sau după alţii, Phaidon) întrebă: „Dar cine miroase aşa a parfumuri?" „Eu sînt nenorocitul acela – răspunse el – şi mai nenorocit decît mine e regele persan. Dar cum nici una dintre celelalte vietăţi nu se află în condiţii proaste din această pricină, vezi dacă nu-i la fel şi cu omul. Să piară în mod mizerabil destrăbălaţii care ne strică folosirea parfumului bun." Fiind întrebat cum a murit Socrate, răspunse: „Cum aş dori să mor şi eu." Polyxenos[253] sofistul se duse să-l vadă şi găsi la el femei

şi masă mare, pentru care îi adresă mustrări; după un timp, Aristip îi puse întrebarea: „Poţi să rămîi şi tu cu noi astăzi?" [**77**] Celălalt primind, Aristip îl întrebă: „Atunci unde ai găsit greşeala mea? Se pare că nu mustri decît cheltuiala, dar nu şi petrecerea." Mai povesteşte şi Bion în *Prelegerile* lui[254] că slujitorul lui Aristip căra bani şi-i găsea prea grei; Aristip îi strigă: „Descarcă cît mai mult şi du numai cît poţi." Odată, într-o călătorie pe mare, de cum înţelese că vasul era condus de piraţi, îşi scoase banii, începu să-i numere şi, ca din nebăgare de seamă, îi lăsă să cadă în apă; după aceea, fireşte, începu să se văicărească. Alţii povestesc c-ar fi spus că-i mai bine să piară banii pentru Aristip decît Aristip din pricina banilor. Altădată, Dionysios întrebîndu-l de ce venise la el, el îi spuse că voia să-i împartă ce avea el şi să dobîndească ce nu avea. [**78**] Alţii însă spun c-ar fi răspuns: „Cînd am avut nevoie de înţelepciune, m-am dus la Socrate; acum că am nevoie de bani, vin la tine." Obişnuia să-i mustre pe oameni că la cumpărarea vaselor de lut le încearcă după sunet, dar ca să judece viaţa merg la întîmplare. Alţii atribuie această cugetare lui Diogene[255]. Într-o zi, Dionysios fiind la chef, dădu poruncă să se îmbrace fiecare în purpură şi să danseze. Platon nu primi, recitînd versul:

> Strai mulieresc n-aş putea pe mine să pun niciodată[256]

Aristip totuşi se îmbrăcă şi, pregătindu-se să danseze, dădu şi răspunsul potrivit:

> Chiar în vîrtejul cumplit stîrnit de serbarea lui Bachus,
> Înţeleapta femeie de fel nu-şi vinde-va trupul[257].

[**79**] Îl rugă odată ceva pe Dionysios pentru un prieten şi, neizbutind să dobîndească ce dorea, îi căzu la picioare. Cineva rîse de el, iar Aristip îi spuse: „Nu sînt eu de vină, ci Dionysios, care are urechile la picioare." Aflîndu-se în Asia, fu prins de satrapul Artaferne[258]. Un oarecare îl întrebă: „Mai poţi fi vesel în asemenea împrejurări?" „Desigur, prostule – fu răspunsul – nici n-aş putea fi mai vesel decît acuma cînd voi putea vorbi cu Artaferne." Avea obiceiul să asemuiască cu peţitorii Penelopei pe aceia care treceau prin învăţătura generală, dar se poticneau la studiul filosofiei. Într-adevăr, peţitorii le dobîndeau pe Melantho, Polydora şi pe celelalte fete din casă, pe toate, mai curînd decît să obţină mîna stăpînei. [**80**] O vorbă la fel e atribuită lui Ariston[259]; căci acesta spunea că atunci cînd Ulise s-a dus în lumea subpămînteană, i-a văzut de aproape pe toţi morţii şi a făcut cunoştinţa lor, dar n-a ajuns să dea ochii cu regina lor.

Se mai spune că Aristip, fiind întrebat ce lucruri ar trebui să înveţe copiii aleşi, răspunse: „Acelea care le vor folosi cînd vor fi mari." Un critic îl dezaproba că plecase de la Socrate pentru a se duce la Dionysios. „Da – îl lămuri el –, m-am dus la Socrate pentru învăţătură, iar la Dionysios pentru petrecere."[260] După ce-şi făcuse cîţiva bani din lecţii, Socrate îl întrebă: „De unde ai luat atît de mult?", iar el îi răspunse: „De unde iei şi tu aşa puţin."

[**81**] Altădată, o curtezană îl vesti că rămăsese însărcinată de la el, dar el îi răspunse: „După cum, alergînd printr-un desiş de trestii, nu poţi spune care anume te-a înţepat, tot aşa nu poţi fi sigură de acest lucru." Cineva l-a învinuit că-şi lepădase fiul, ca şi cum n-ar fi fost odrasla lui. La acestea, răspunse: „Şi flegma şi păduchii se nasc din noi, o ştim bine, dar, nefiindu-ne de folos, îi aruncăm cît mai departe." Cîndva, primind o sumă de bani de la Dionysios în timp ce Platon luase o carte, fu dojenit, iar el răspunse: „Într-adevăr, mie îmi trebuie bani, iar lui Platon cărţi." Cineva îi puse întrebarea de ce se lasă criticat de Dionysios. „Pentru acelaşi motiv – răspunse el – pentru care ceilalţi îl critică pe el."

[**82**] Cerîndu-i odată bani lui Dionysios, acesta îi întîmpină cererea cu cuvintele: „Ei, dar spuneai că omul înţelept nu se află niciodată în nevoie", la care el răspunse: „Lasă, dă întîi banii, şi vom discuta noi pe urmă", iar după ce primi banii: „Acum vezi – îi spuse – că nu sînt în nevoie".

Diocles, în lucrarea sa *Despre vieţile filosofilor*[261] arată că, atunci cînd Dionysios i-a recitat versurile:

> Cel ce la curtea tiranului volnic sălaşul afla-va,
> Liber chiar de-i născut, un sclav ajunge în lanţuri[262],

el i-a întors:

> Omul din naştere liber, sclav să ajungă nu poate.

Alţi scriitori însă raportează anecdota la Platon. După ce se certase cîndva cu Aischines, Aristip i se adresă după puţin timp astfel: „Nu vrei să ne împăcăm şi să încetăm de a fi certaţi sau aştepţi să ne împace careva, la un pahar de vin?" „Ba vreau." [**83**] „Să-ţi aminteşti atunci – reluă Aristip – că eu am făcut cel dintîi pas, deşi sînt mai bătrîn ca tine." La aceste cuvinte, Aischines îi spuse: „Adevărat, pe Hera, ai foarte mare dreptate; eşti un om mult mai bun decît mine; căci cearta eu am pornit-o, iar tu ai făcut primul pas spre împăcare." Acestea sînt spusele care i se atribuie lui Aristip[263].

V. Au fost patru bărbaţi cu numele de Aristippos; acesta despre care am vorbit; al doilea, autorul unei cărţi *Despre Arcadia*; al treilea, un nepot de fiică al primului, educat în filosofie de mama sa, şi al patrulea, un filosof din noua Academie[264].

VI. I se atribuie următoarele cărţi filosofului cirenaic: o *Istorie a Libyei*, în trei volume, dedicată lui Dionysios; o operă care conţine *douăzeci şi cinci de dialoguri*, unele scrise în dialectul atic, altele în cel doric, şi anume cu următoarele titluri:

[**84**] *Artabazos;*
Către naufragiaţi;
Către exilaţi;
Către un cerşetor;
Către Laïs;
Către Poros;
Către Laïs, despre oglindă;
Hermeias;
Visul;
Către conducătorul banchetelor;
Philomelos;
Către prieteni;
Către critici, fiindcă îi plac vinul vechi şi curtezanele;
Către aceia care-l critică pentru prînzurile bogate;
Scrisoare către fiica sa Arete;
Către unul care se antrenează pentru jocurile olimpice;
Întrebare;
Altă întrebare;
Învăţătură către Dionysios;
Alta, despre statuie;
Alta, despre fiica lui Dionysios;
Către unul care se crede dispreţuit;
Către unul care încearcă să fie sfetnic[265].

Unii susţin de asemenea că ar fi scris şase Cărţi de *Disertaţii*; alţii, printre care şi Sosicrates din Rhodos, că n-a scris nimic[266].

[**85**] Sotion, în Cartea a doua, şi Panaitios spun că următoarele scrieri îi aparţin lui Aristip:

Despre educaţie;
Despre virtute;
Exhortaţie la filosofie;
Artabazos;
Naufragiaţii;
Exilaţii;
Disertaţii, în şase Cărţi;
Învăţături, în trei Cărţi;
Către Laïs;
Către Poros;
Către Socrate;
Despre noroc [267].

A stabilit, drept scop, mişcarea calmă, care duce la senzaţie[268].

VII. După ce i-am descris viaţa, să cercetăm acum pe rînd filosofii din şcoala cirenaică, care ţin de el. Unii îşi dau numele de urmaşi ai lui Hegesias, alţii ai lui Anniceris, iar alţii ai lui Theodor[269]. Apoi, mai departe, vom parcurge pe cei care purced de la Phaidon, dintre care cei mai de seamă au format şcoala din Eritreia[270]. Lucrurile stau astfel. [**86**] Discipolii lui Aristip au fost fiica lui, Arete, Aithiops din Ptolemais şi Antipatros din Cyrene. Discipolul Aretei a fost Aristippos, care purta numele de Metrodidactul, iar elevul acestuia a fost Theodor ateul, care în urmă a fost numit „Zeul". Elevul lui Antipatros a fost Epitimides din Cyrene, al acestuia a fost Paraibates, care a avut ca discipoli pe Hegesias, sfătuitorul la sinucidere, şi pe Anniceris, care l-a răscumpărat pe Platon[271].

VIII. Aceia, deci, care au primit învăţătura lui Aristip şi au fost cunoscuţi sub numele de cirenaici susţineau părerile următoare[272]: există două stări, au stabilit ei, plăcerea şi durerea; cea dintîi e o mişcare domoală, a doua – una aspră[273]; [**87**] o plăcere nu se deosebeşte de altă plăcere, nici nu există o plăcere mai plăcută decît alta[274]. Tuturor vieţuitoarelor le este plăcută prima stare, iar cealaltă le este respingătoare. Totuşi, plăcerea trupească, care este scopul, după cum spune Panaitios în lucrarea sa *Despre secte* [275], nu este plăcerea în repaus, care urmează după îndepărtarea durerii şi este ca o eliberare din tulburare, pe care o acceptă Epicur şi o arată drept scop[276]. De asemenea, ei susţin că există o deosebire între „scop" şi „fericire". Scopul nostru este plăcerea particulară, în timp ce fericirea este suma totală a tuturor plăcerilor particulare, în care sînt cuprinse atît plăcerile trecute, cît şi cele viitoare[277].

[**88**] Plăcerea particulară o dorim pentru ea însăşi, în timp ce fericirea este dorită nu pentru ea, ci pentru plăcerile particulare. Dovada că plăcerea este scopul se vede din faptul că din tinereţe, fără o alegere prealabilă, sîntem atraşi de ea, iar după ce am dobîndit-o nu mai căutăm altceva şi nu ne ferim de nimic mai mult ca de opusul ei, durerea. Plăcerea este bună chiar cînd provine din faptele cele mai necuviincioase, cum spune Hippobotos, în lucrarea sa *Despre secte* [278]. Căci chiar dacă este nelalocul ei conduita, totuşi plăcerea care-i urmează este de dorit în ea însăşi şi este bună. [**89**] Suprimarea durerii, după cum a spus Epicur, nu li se pare deloc că-i plăcere, după cum absenţa plăcerii nu-i durere. Într-adevăr, susţin ei, atît plăcerea cît şi durerea consistă în mişcare, în timp ce absenţa plăcerii, ca şi absenţa durerii nu este mişcare, deoarece lipsa de durere este asemenea cu starea unui om care doarme. Unii oameni, afirmă ei, pot să nu

aleagă plăcerea, din cauza perversiunii minţii lor. Totuşi, nu toate plăcerile şi durerile sufleteşti derivă din corespondentele lor corporale. De pildă, găsim o plăcere dezinteresată în prosperitatea ţării noastre, la fel cu aceea pe care o găsim în propria noastră prosperitate. De asemenea, ei nu admit că plăcerea se naşte din amintire sau din aşteptarea fericirii, aşa cum era doctrina lui Epicur[279]. [**90**] Mişcarea privitoare la suflet, afirmă ei, se pierde în cursul timpului. La fel, susţin ei, plăcerea nu vine numai din văz sau din auz. În general, auzim cu plăcere imitaţia plînsului, în timp ce plînsul adevărat ne pricinuieşte neplăcere. Lipsa plăcerii şi lipsa durerii, ei le numeau stări intermediare. Totuşi, ei susţin că plăcerile trupeşti sînt mult superioare celor sufleteşti şi că durerile corpului sînt mai rele decît cele ale sufletului. De aceea infractorilor li se aplică pedepse corporale. Căci ei afirmau că durerea este mai grea, iar plăcerea mai naturală, şi de aceea dădeau mai multă însemnătate corpului decît sufletului. Din această pricină, deşi plăcerea în sine este de dorit, totuşi, susţin ei, sînt lucruri care produc anumite plăceri, dar au şi o latură dureroasă, adesea opusă plăcerii, aşa încît li se pare o îndeletnicire foarte anevoioasă a aduna plăcerile care produc fericire.

[**91**] Ei opinează că nu orice om înţelept trăieşte totdeauna în plăcere şi că orice om neînţelept trăieşte totdeauna o viaţă chinuită, ci socotesc că acest lucru are loc de cele mai multe ori. E de ajuns chiar dacă cineva îşi însuşeşte fiecare plăcere separat, aşa cum vine. Prudenţa, spun ei, e un bun, deşi n-o dorim pentru ea însăşi, ci din pricina urmărilor ei; legăm prietenie din motive interesate, întocmai cum preţuim o parte a corpului atîta timp cît o folosim; şi nebunii au unele virtuţi; educaţia corporală contribuie la dobîndirea virtuţii; înţeleptul nu va da drum liber nici invidiei, nici dragostei, nici superstiţiei, căci aceste slăbiciuni se datoresc unei închipuiri deşarte; va simţi, totuşi, durerea şi frica, acestea fiind simţăminte fireşti; [**92**] bogăţia produce plăcere, deşi nu-i de dorit pentru ea însăşi.

Aceşti filosofi afirmă că afecţiunile sufleteşti pot fi cunoscute, dar nu şi obiectul de la care vin; ei se dezinteresau de studiul naturii, din cauza nesiguranţei lui evidente, dar se ocupau de studiile logice, din cauza utilităţii lor. Pe de altă parte însă, Meleagros, în Cartea a doua a lucrării sale *Despre părerile filosofilor*, şi Clitomah[280], în prima Carte din opera sa *Despre secte*, afirmă că ei consideră nefolositoare atît fizica, cît şi dialectica; deoarece, dacă cineva a învăţat teoria binelui şi răului[281] poate să vorbească cu tîlc, poate să fie eliberat de superstiţii şi poate să scape de frica morţii. [**93**] De asemenea, susţineau că nimic nu e drept, cinstit sau josnic de la natură, ci numai prin convenţie şi obicei[282]. Totuşi, omul bun nu va comite vreo faptă rea din cauza pedepselor impuse şi a reputaţiei sale. Omul înţelept există cu adevărat şi ei admit că progresul poate fi atins în filosofie, ca şi în alte domenii. Ei susţin că durerea unui om întrece pe a altuia şi că simţurile nu-s totdeauna adevărate şi demne de crezare.

IX. Aşa-numita şcoală a lui Hegesias[283] avea aceleaşi năzuinţe cu privire la plăcere şi durere. După părerea partizanilor ei nu există recunoştinţă, nici prietenie, nici binefacere, fiindcă le alegem nu pentru ele însele, ci din motive interesate, în afara cărora o asemenea purtare nu se găseşte nicăieri. [**94**] Tăgăduiau posibilitatea fericirii depline, căci corpul e atins de multă suferinţă, sufletul împărtăşeşte suferinţele corpului şi este pradă zbuciumului, iar soarta împiedică realizarea celor sperate. Din toate acestea reiese că fericirea nu are consistenţă reală, mai mult chiar, viaţa şi moartea pot fi dorite. Negau însă că ar exista ceva plăcut sau neplăcut de la natură[284]. Dacă acelaşi lucruri plac unor oameni, iar pe alţii îi îndurerează, aceasta se

datoreşte lipsei, rarităţii sau belşugului prea mare al acestor lucruri. Sărăcia sau bogăţia n-au legătură cu plăcerea, căci nici bogatul, nici săracul ca atare n-au un mod deosebit de a se bucura. Pentru măsurarea plăcerii sînt egal de indiferente sclavia şi libertatea, originea nobilă sau din popor, cinstirea sau necinstirea. [**95**] Viaţa e folositoare pentru cel prost, în timp ce-i indiferentă pentru omul înţelept. Acesta, în tot ce face, se va călăuzi de interesele sale, căci nu socoteşte pe nimeni altul că ar merita mai mult decît el. Presupunînd că ar culege cele mai mari foloase de la un altul şi încă n-ar fi deopotrivă cu ceea ce dă el. De asemenea, nu admit datele simţurilor, din cauză că acestea nu duc la o cunoaştere sigură. Trebuie săvîrşite acţiunile care par raţionale[285]. Afirmau că trebuie să fim îngăduitori cu greşelile, căci nici un om nu greşeşte cu voie, ci sub constrîngerea unei suferinţe[286]; să nu urîm oamenii, ci să-i dezvăţăm de rele. Înţeleptul e mai presus de alţii, nu atît în alegerea lucrurilor bune, cît în evitarea celor rele, punîndu-şi ca scop să trăiască fără caznă şi tristeţe. [**96**] Aceasta este deci superioritatea pe care o au cei care sînt indiferenţi faţă de lucrurile producătoare de plăceri[287].

X. Discipolii lui Anniceris[288] erau de aceeaşi părere, în unele privinţe, dar admiteau existenţa în viaţă a prieteniei, a recunoştinţei şi a respectului pentru părinţi; de asemenea, socoteau că omul virtuos va săvîrşi fapte patriotice. Din această pricină, înţeleptul va fi, totuşi, fericit, chiar dacă va avea supărări şi chiar dacă îi revin puţine plăceri. Fericirea unui prieten n-o dorim pentru ea însăşi, căci nu e simţită de altul. Pe de altă parte, raţiunea singură nu-i de ajuns ca să insufle încredere şi să ne ridicăm deasupra părerii mulţimii. Trebuie să ne formăm obiceiuri, din cauza înclinării noastre de demult spre rău. [**97**] Nu trebuie să ne iubim prietenul numai din interes, încît dacă acest interes încetează să ne îndepărtăm de el, ci pentru acel simţămînt de duioşie care ne face ca pentru prieten să îndurăm chiar suferinţe. Cu toate că plăcerea e scopul, iar cînd ea ne lipseşte suferim, vom îndura-o şi pe aceasta de bună voie, din dragoste pentru prietenul nostru.

XI. Theodorenii şi-au luat numele de la Theodor[289], pe care l-am citat mai înainte, şi au adoptat doctrinele lui. XII. Theodor era un om care respingea pe faţă credinţa în zei. O carte a lui intitulată *Despre zei*, care mi-a căzut în mînă, nu-i de dispreţuit. Theodorenii spun că Epicur a luat din această carte foarte multe din cele ce a scris asupra acestui subiect[290].

[**98**] Theodor era şi un discipol de al lui Anniceris şi al lui Dionysios dialecticianul[291], după cum aminteşte Antisthenes în *Succesiunile filosofilor*[292]. XIII. El considera bucuria şi durerea ca scopul suprem, cea dintîi fiind produsă de înţelepciune, a doua de prostie. Pentru el, binele era înţelepciunea şi justiţia, iar răul stările opuse acestora, plăcerea şi durerea fiind intermediare între bine şi rău. Respingea prietenia, deoarece aceasta nu există, nici între proşti, nici între înţelepţi; la cei dintîi, prietenia dispare îndată ce utilitatea e înlăturată, iar înţeleptul, fiind îndestulat cu sine însuşi, nu are nevoie de prieteni. El spunea că este rezonabil[293] ca omul înţelept să nu-şi piardă viaţa pentru apărarea patriei, căci el nu trebuie să risipească înţelepciunea pentru folosul celor proşti.

[**99**] Patria, pentru el, era universul. Furtul, adulterul şi sacrilegiul[294] sînt admise în anumite împrejurări, deoarece nici una din aceste fapte nu este ruşinoasă de la natură, dacă înlăturăm prejudecata împotriva lor, păstrată ca să se stăpînească prostimea. Înţeleptul va da drum liber, pe faţă, patimilor sale amoroase, fără a ţine cîtuşi de puţin seama de bănuieli. În acest scop, el folosea argumente ca acestea: „O femeie pricepută la gramatică este ea folositoare în măsura în care-i pricepută la gramatică?" „Da." „Dar un copil

sau un tînăr tare la gramatică este folositor în măsura în care se pricepe la gramatică?" „Da." „La fel, o femeie frumoasă este folositoare pentru că-i frumoasă şi un băiat sau un tînăr frumos este folositor în măsura în care e frumos?" „Da." [**100**] „Este, deci, folositor pentru a face dragoste." Acestea fiind admise, el trăgea concluzia: „Deci cel ce face dragoste cu el în măsura în care este folositor nu comite o greşeală. Şi, prin urmare, nici dacă ar uza de frumuseţe, în măsura în care ea e folositoare, nu va comite o greşeală."[295] Cu întrebări de acest soi el învingea în argumentare.

XIV. Se pare c-a fost numit „Zeul" în urma întrebărilor următoare, ce i-au fost adresate de Stilpon. „Theodor, eşti cu adevărat ceea ce singur declari că eşti?" Theodor dînd răspuns afirmativ, Stilpon continuă: „Oare spui că eşti zeu?" A confirmat şi aceasta. „Atunci urmează că eşti zeu." Theodor încuviinţă şi-i spuse lui Stilpon surîzînd: „Dar bine, ticălosule, în cazul acesta vei recunoaşte şi tu că eşti cioară şi multe altele de acest fel."[296]

[**101**] Stînd odată lîngă Eurycleides hierofantul[297], Theodor intră în vorbă cu el: „Spune-mi, Eurycleides, care sînt cei care violează misterele?" Eurycleides răspunse: „Aceia care le dezvăluie celor neiniţiaţi." „Atunci tu singur le violezi, cînd le dezvălui celor neiniţiaţi." XV. Totuşi, puţin a lipsit să nu fie chemat şi el în faţa areopagului, dacă nu l-ar fi scăpat Demetrios din Phaleron[298]. Amphicrates însă, în cartea sa *Despre oameni iluştri*[299], spune c-a fost osîndit să bea cucută.

XVI. [**102**] Un timp a stat la curtea lui Ptolemaios, fiul lui Lagos[300], şi a fost trimis odată de acesta ca ambasador la Lysimah[301]. Cu acest prilej, vorba lui a fost aşa de îndrăzneaţă, încît Lysimah i-a spus: „Ia spune-mi, nu eşti Theodor care a fost alungat din Atena?" „Informaţia e adevărată – i-a răspuns el – căci, la fel ca Semele, cînd n-a putut să-l mai suporte pe Dionysos[302], aşa m-a lepădat şi pe mine Atena." Iar cînd Lysimah a adăugat: „Vezi, să nu mai vii pe aici", el i-a răspuns: „Nu voi mai veni, numai de nu m-ar trimite Ptolemaios." Mithras[303], vistiernicul lui Lysimah, care sta alături şi auzea, îi spuse: „Se pare că nu numai de zei nu ţii seama, ci nici de regi." „Cum poţi spune că nu ţin seamă de zei, cînd te consider pe tine urît de ei?"

XVII. Se spune că odată, pe cînd se plimba la Corint în afară de oraş cu o ceată numeroasă de discipoli, Metrocle cinicul[304], care spăla haţmaţuchi, făcu următoarea remarcă: „Ei, iscusitule, n-ai fi avut nevoie de atîţia discipoli, dacă ai fi spălat legume." La care Theodor îi replică: „Nici tu n-ai fi avut nevoie de aceste legume, dac-ai fi învăţat cum să te porţi între oameni." [**103**] O anecdotă la fel se povesteşte despre Diogene şi Aristip, după cum s-a amintit mai sus[305].

XVIII. Aşa a fost felul de comportare al lui Theodor şi al celor din jurul lui. La urmă, s-a retras la Cyrene, unde a trăit pe lîngă Magas[306], ducîndu-şi viaţa în mare cinste. Cînd a fost exilat prima oară din Cyrene, i se atribuie o vorbă plină de duh: „Vă foarte mulţumesc, bărbaţi din Cyrene – le spuse – că m-aţi alungat din Libya în Grecia."

XIX. Vreo douăzeci de alte persoane au purtat numele de Theodoros: primul, din Samos, fiul lui Rhoicos[307]. Acesta a dat sfatul să se pună cărbuni sub temelia templului din Efes căci locul temeliei fiind foarte umed, cărbunii, lipsiţi de fibră lemnoasă, vor păstra părţile solide nevătămate de umezeală. Al doilea, un geometru din Cyrene, la ale cărui lecţii a asistat şi Platon[308]. Al treilea, filosoful la care ne-am referit mai sus. Al patrulea, autorul unei lucrări foarte bune despre felul de a-şi exercita vocea. [**104**] Al cincilea, unul care s-a ocupat de compozitorii muzicali începînd cu Terpandru. Al şaselea, un stoic. Al şaptelea, unul care a scris *Despre romani*. Al optulea,

un siracuzan care a scris *Despre tactică*. Al noulea, din Byzantion, cunoscut pentru discursurile sale politice. Al zecelea, la fel, menţionat de Aristotel în *Rezumatul despre oratori*[309]. Al unsprezecelea, un sculptor teban. Al doisprezecelea, un pictor amintit de Polemon[310]. Al treisprezecelea, un pictor atenian despre care scrie Menodotos[311]. Al paisprezecelea, un pictor din Efes amintit de Theophanes[312] în lucrarea lui *Despre pictură*. Al cincisprezecelea, un poet care a scris epigrame. Al şaisprezecelea, unul care a scris *Despre poeţi*. Al şaptesprezecelea, un medic, elev de-al lui Athenaios[313]. Al optsprezecelea, un filosof stoic din Chios. Al nouăsprezecelea, un milesian, tot filosof stoic. Al douăzecelea, un poet tragic.

Capitolul al IX-lea

Phaidon

I [**105**] Phaidon[314] era originar din Elis, dintr-o familie nobilă. La căderea oraşului, a fost prins şi silit să trăiască într-o casă de desfrîu; dar dînsul cu uşile închise se vedea cu Socrate, pînă cînd acesta convinse pe Alcibiade sau Criton, împreună cu prietenii lor, ca să-l răscumpere; din clipa aceea, studie filosofia ca un om liber. Hieronymos, în lucrarea sa *Despre abţinerea de a judeca*[315], îl atacă şi-l numeşte sclav. II. A scris dialoguri intitulate *Zopyros* şi *Simion*, care sînt autentice; *Nicias* este îndoielnic; despre *Medios* unii spun c-ar fi opera lui Aischines, în timp ce alţii o atribuie lui Polyainos[316]; şi *Antimachos* sau *Bătrînii* e pus la îndoială; *Povestirile cizmăreşti* sînt de asemenea atribuite, de unii, lui Aischines.

I-a urmat în filosofie Pleistanos din Elis şi, o generaţie mai tîrziu, Menedem din Eritreia şi Asclepiades din Phlius[317], care veneau din şcoala lui Stilpon. Pînă atunci şcoala fusese cunoscută ca şcoala din Elis, dar de la Menedem înainte a fost numită şcoala din Eritreia. Despre Menedem vom vorbi mai încolo, deoarece şi el a întemeiat o şcoală nouă[318].

Capitolul al X-lea

Eucleides

I. [**106**] Eucleides era de fel din Megara, de lîngă Istm; unii spun că era din Gela[319], după cum afirmă Alexandros în *Succesiunile filosofilor*[320]. A studiat scrierile[321] lui Parmenide şi urmaşii lui au fost numiţi megarici, pe urmă eristici[322] şi mai tîrziu dialecticieni[323], acest nume fiindu-le dat întîia oară de Dionysios din Chalcedon[324], datorită faptului că-şi prezentau argumentele în formă de întrebare şi răspuns. Hermodor[325] ne spune că, după moartea lui Socrate, au venit la el Platon şi ceilalţi filosofi, temîndu-se de cruzimea tiranilor. II. Eucleides susţinea că binele suprem este unitatea, deşi apare sub diferite nume, uneori denumind-o înţelepciune, alteori zeu, raţiune şi aşa mai departe. Nega însă tot ce era contrar binelui, declarînd că nu există[326].

[**107**] Cînd combătea o demonstraţie, nu ataca premisele, ci concluzia[327]. Nu admitea argumentul prin comparaţie[328], spunînd că el trebuie să fie constituit, fie din lucruri similare, fie din lucruri deosebite. Dacă-i scos din

cele similare, argumentul trebuie să se ocupe cu lucrurile înseşi, nu cu analoagele lor; iar dacă-i luat din lucruri contrare, nu foloseşte la nimic să le vedem alături. De aceea, Timon spune despre el, batjocorind totodată şi pe ceilalţi socratici:

> Nici că-mi pasă de-aceşti flecari, de ei sau de alţii,
> Ori de Phaidon, oricine ar fi, sau de mult certăreţul
> Euclid ce pe megarici la discuţii-mboldeşte[329].

III. [**108**] A scris şase dialoguri intitulate *Lamprias, Aischines, Phoinix, Criton, Alcibiade* şi *Despre dragoste*[330]. IV. De succesiunea şcolii lui Eucleides ţine şi Eubulide din Milet[331], autorul mai multor argumente dialectice sub formă de întrebare, ca *Mincinosul, Ascunsul, Electra, Voalatul, Soritul, Încornoratul* şi *Pleşuvul*[332]. Unul din poeţii comici scrie despre el:

> Eubulide, sofistul cel meşter ce coarne scornit-a,
> Iar pe-oratori îi momea şiret în plasa-ncîlcelii,
> E dus, şi-odată cu el şi Demostene cel gîngav[333].

Demostene a fost probabil elevul lui şi astfel şi-a îndreptat pronunţarea greşită a literei *r*[334]. [**109**] Eubulide a susţinut o controversă cu Aristotel şi a spus multe lucruri rele despre el[335].

V. Printre ceilalţi urmaşi ai şcolii lui Eubulide a fost şi Alexinos din Elis, un om căruia îi plăcea foarte mult controversa, pentru care motiv a şi fost numit Elenxinos[336]. În special a susţinut o controversă cu Zenon[337]. Hermip spune despre el că a părăsit oraşul Elis şi s-a mutat la Olympia, unde s-a consacrat filosofiei. Discipolii lui întrebîndu-l pentru ce şi-a ales locuinţa aici, el le spuse că doreşte să întemeieze o şcoală care să se numească şcoala olympică. Dar, cum mîncarea era neîndestulătoare şi locul li s-a părut nesănătos, discipolii l-au părăsit pe Alexinos, care a trăit restul zilelor în singurătate, numai cu un sclav[338]. Cîtva timp după aceea, pe cînd înota în rîul Alfeu, s-a înţepat de vîrful unei trestii şi a murit din rana pricinuită. [**110**] I-am compus următoarele versuri:

> Şagă nicicînd nu a fost, ori vorbă-n vînt aruncată
> Că-un biet muritor, sărmanul,
> Într-o apă voind să se-avînte, trupul să-şi scalde,
> Rană-i făcu în picior un cui şi greu pătimit-a.
> Astfel vestitul Alexinos, Alfeul trecîndu-l,
> Moartea-şi găsi înţepat de-o trestie mult prea haină[339].

A scris nu numai împotriva lui Zenon, ci şi alte cărţi, între care şi una împotriva lui Ephoros istoricul.

VI. Şi Euphantos din Olynth[340], care a scris o istorie a timpului său, a aparţinut şcolii lui Eubulide. Acesta din urmă a mai scris mai multe tragedii cu care şi-a făcut mare renume la serbări. L-a instruit pe regele Antigonos[341] şi a compus o lucrare *Despre regalitate*, care era foarte vestită. A murit de bătrîneţe.

VII. [**111**] Au fost şi alţi discipoli ai lui Eubulide, printre care Apollonios, supranumit Cronos[342]. Acesta a avut ca discipol pe Diodoros, fiul lui Ameinias din Iasos, care de asemenea a fost poreclit Cronos[343]. Callimah, în *Epigramele* sale, spune despre el:

> ...Momos cu propria-i mînă
> Pe pereţi-a-nsemnat: Cronos e cel înţelept[344].

Şi acesta era un dialectician şi se pare că el a fost cel dintîi care a descoperit argumentele cunoscute ca *Voalatul şi Încornoratul*. Pe cînd se

afla la Ptolemaios Soter, i s-au pus anumite întrebări dialectice de către Stilpon şi, nefiind în stare să le dezlege pe loc, a fost luat în rîs de rege şi, printre altele, i s-a dat în batjocură şi porecla de Cronos. [**112**] El[345] părăsi banchetul şi, după ce scrise un pamflet despre problema logică, deznădăjduit, şi-a pus capăt zilelor. Am scris şi despre el aceste versuri:

O! Diodoros Cronos, ce crunt lovitu-te-a soarta,
Deznădejdea cea grea prinsu-te-a-n braţu-i de fier,
Căci spre tărîmul lui Hades pornit-ai în graba cea mare,
Gluma lui Stilpon văzînd plină de-amarnic venin.
Numele „Cronos" ţi-au pus pe bună dreptate-l şi meriţi:
C şi R suprimînd, restu-ţi rămîne pe drept[346].

VIII. Printre urmaşii lui Eucleides au fost Ichthyas, fiul lui Metallos[347], un om minunat, căruia Diogene cinicul i-a adresat unul dintre dialogurile sale; Cleinomachos din Thurioi[348], care a scris cel dintîi *Despre propoziţii şi predicate*[349] şi celelalte la fel; şi Stilpon din Megara, un filosof foarte distins, despre care vom trata acum.

Capitolul al XI-lea

Stilpon

I. [**113**] Stilpon, cetăţean al Megarei din Grecia, a fost discipolul cîtorva dintre urmaşii lui Eucleides, deşi alţii îl fac discipolul lui Eucleides însuşi, ba chiar al lui Thrasymachos din Corint[350], care era prietenul lui Ichthyas, după cum spune Heracleides[351]. II. Aşa de mult îi întrecea pe toţi în inventivitate şi sofisticărie, încît n-a lipsit mult ca întreaga Grecie să fie atrasă spre el şi să se alipească şcolii din Megara. Cu privire la aceasta, să-mi fie îngăduit să citez cuvintele proprii ale filosofului Philippos din Megara[352]: „Căci de la Theofrast i-a luat, atrăgîndu-i, pe teoreticianul Metrodoros[353] şi pe Timagoras din Gela[354], de la Aristoteles filosoful cirenaic[355] pe Cleitarchos şi pe Simmias[356]; şi chiar de la dialecticieni[357] l-a cîştigat pe Paionios[358] de la Aristeides[359], iar pe Diphilos din Bospor, fiul lui Euphantos şi pe Myrmex, fiul lui Exainetos[360], amîndoi veniţi să-l combată, el i-a făcut adepţii lui devotaţi."[361] [**114**] Pe lîngă aceştia, a mai cîştigat pe Phrasidemos[362] peripateticianul, un fizician experimentat, pe Alcimos[363] retorul, oratorul cel mai de frunte din întreaga Grecie; de asemenea, şi pe Crates[364] şi pe mulţi alţii, i-a atras în mrejele sale şi, ceea ce-i şi mai mult, o dată cu ei l-a luat şi pe Zenon fenicianul[365].

III. Era un cunoscător şi în ale politicii. S-a căsătorit, dar trăia şi cu o curtezană care se numea Nicarete, cum a arătat undeva Onetor[366]. A avut o fiică destrăbălată, măritată cu discipolul său Simmias din Siracuza[367]. Şi cum aceasta călca pe alături, cineva îi spuse lui Stilpon că ea îl face de ruşine, la care el răspunse: „Nu într-atîta cît sînt eu o cinste pentru ea."

IV. [**115**] Se spune că Ptolemaios Soter îl aprecia mult; după ce-a pus stăpînire pe Megara[368], i-a oferit o sumă de bani şi l-a poftit să vină cu el în Egipt. Stilpon însă ar fi primit o sumă modestă din ea, refuză călătoria propusă şi se duse la Egina, pînă la plecarea lui Ptolemaios. Se mai spune iarăşi că, atunci cînd Demetrios[369], fiul lui Antigonos, a cucerit Megara, a luat măsuri ca locuinţa lui Stilpon să-i fie păstrată sub pază şi să-i fie înapoiată toată avuţia pierdută în timpul jafului[370]; dar cînd a cerut să i se

întocmească o listă cu lucrurile pierdute, Stilpon tăgădui c-ar fi pierdut ceva care să-i fi aparţinut cu adevărat, căci nimeni nu-i luase învăţătura, de vreme ce avea încă raţiunea şi cunoştinţele sale[371].

[**116**] Vorbind despre datoria de a face bine oamenilor, impresionă atît de adînc pe rege, încît acesta dori să asculte de el. V. Se povesteşte că odată Stilpon folosi argumentul următor cu privire la Athena lui Fidias[372]: „Nu-i Athena, fiica lui Zeus, un zeu?" Iar cînd i se răspunse „ba da", el continuă: „Dar aceasta nu-i făcută de Zeus, ci de Fidias", şi cînd acest lucru fu confirmat, el conchise: „Atunci aceasta nu-i un zeu." Pentru vorba aceasta a fost chemat în faţa areopagului; nu tăgădui învinuirea, dar susţinu că raţionamentul era corect, întrucît Athena nu este un zeu, ci o zeiţă[373]; numai divinităţile bărbăteşti sînt zei. Totuşi, se spune că areopagiţii i-au poruncit să părăsească imediat oraşul şi că, după aceea, Theodor, a cărui poreclă era „Zeul"[374], spuse în bătaie de joc: „De unde a aflat acest lucru Stilpon? Şi cum putea el să spună dacă era zeu sau zeiţă? Sau poate că i-a ridicat rochia şi i-a văzut grădina?" De fapt însă, Theodor era foarte neruşinat şi Stilpon cu mintea foarte ageră.

[**117**] La întrebarea lui Crates[375] dacă zeilor le plac închinăciunile şi rugile, se zice c-a răspuns: „Nu pune asemenea întrebare pe stradă, prostule, ci cînd sîntem singuri". Şi despre Bion[376], cînd i s-a pus aceeaşi întrebare dacă există zei, se spune c-a dat răspunsul:

> Da-vei mulţimea în lături mult încercate bătrîne?

VI. Stilpon avea o fire simplă, neprefăcută şi acomodabilă cu oamenii obişnuiţi. Aşa, de pildă, cînd Crates cinicul nu răspunse la o întrebare, ci dădu drumul la un vînt, Stilpon îi zise: „Ştiam că vei spune orice, în afară de ceea ce trebuia să spui." [**118**] Altădată Crates îi întinse o smochină punîndu-i în acelaşi timp o întrebare. Stilpon luă smochina şi o mîncă, iar cînd celălalt strigă: „O, Heracle, am pierdut smochina", Stilpon observă: „Nu numai atît, ci şi întrebarea pentru care smochina era arvuna." La fel, văzîndu-l pe Crates iarna zgribulit de frig: „Mi se pare, Crates – îi zise – că ai nevoie de o haină nouă" [adică: de minte şi de haină][377], iar celălalt, supărat, răspunse cu următoarea parodie:

> Greu pătimind şi pe Stilpon ochi-mi văzură-n Megara,
> Unde se zice din veac că Tifon îşi are culcuşul.
> Roi stau în juru-i ciracii, porniţi pe-ndelungă voroavă,
> Vremea pierzînd în zadar, din vorbă să facă virtute.

[**119**] Se povesteşte că la Atena atrăgea aşa de mult lumea, încît oamenii alergau din ateliere ca să-l vadă. Odată unul îi spuse: „Stilpon, lumea te priveşte ca pe un animal ciudat." „Nu – îi răspunse el –, ci ca pe un om adevărat." VII. Fiind stăpîn desăvîrşit al controversei, nega chiar existenţa ideilor[378]. Astfel, spunea că cine spune „om" nu spune nimic. Într-adevăr, el nu spune acest om individual sau celălalt, căci de ce s-ar gîndi la unul mai mult decît la altul? De aceea nu se gîndeşte la nici un om. La fel, leguma (ca idee) nu este ceea ce mi se arată, căci legumele existau cu mii de ani în urmă. Deci aceasta nu este legumă (ca idee)[379]. Se povesteşte că, pe cînd se afla în mijlocul unei discuţii cu Crates, alergă să cumpere peşte şi cînd Crates încercă să-l oprească, pretinzînd că părăseşte discuţia, el îi răspunse: „Nu, păstrez discuţia, deşi te părăsesc pe tine, căci discuţia va rămîne, dar peştele se va vinde în curînd."

VIII. [**120**] Există de la el nouă dialoguri, scrise într-un stil rece: *Moschos; Aristip* sau *Callias; Ptolemaios, Chairecrates; Metrocles; Anaximene;*

Epigenes; Către fiica sa; Aristotel[350]. IX. Heracleides[381] povesteşte că Zenon, întemeietorul şcolii stoice, era unul dintre discipolii lui Stilpon[382]. Hermip zice că Stilpon a murit în vîrstă înaintată, după ce a luat vin ca să-şi grăbească sfîrşitul[383].

X. Am scris şi despre el un epitaf:

Cunoscut ţi-e desigur Stilpon cel din Megara.
Crudă pereche-l răpi: vîrsta şi boala cea grea.
Pentru aşa telegari, ce straşnic îi fu surugiul
Vinu-l sorbi cu nesaţ, gata de drum şi porni[384].

A fost ridiculizat şi de Sophilos, poetul comic, în piesa sa *Căsătoria*[385]:

Vorba lui Charin[386] e cepul ce gura lui Stilpon astupă.

Capitolul al XII-lea

Criton

I. [**121**] Criton[387] a fost atenian, foarte legat de Socrate, căruia i-a purtat atîta grijă, încît să nu ducă lipsă de nimic din cele trebuincioase. II. Şi fiii lui, anume: Critobulos, Hermogenes, Epigenes şi Ctesippos, au fost discipolii lui Socrate. III. Criton a scris şaptesprezece dialoguri, care se află într-un singur volum[388], sub titlurile:

Nu prin învăţătură devin oamenii buni;
Despre lăcomia de a avea mai mult;
Despre ce-i folositor, sau *Omul de stat;*
Despre frumos;
Despre răutate;
Despre buna rînduială;
Despre lege;
Despre divin;
Despre arte;
Despre societate;
Despre înţelepciune;
Protagoras, sau *Omul de stat;*
Despre litere;
*Despre poezie (*sau *Despre frumos);*
Despre învăţătură;
Despre cunoaştere, sau *Despre ştiinţă;*
Ce este cunoaşterea[389].

Capitolul al XIII-lea

Simon

I. [**122**] Simon era cetăţean atenian şi cizmar[390]. Cînd Socrate începu să vină în atelierul lui şi să discute cu cineva, el se obişnui să însemne tot ceea ce putea să-şi amintească. II. Aceasta-i pricina pentru care oamenii au numit dialogurile lui *Dialoguri cizmăreşti*. Aceste dialoguri sînt în număr de treizeci şi trei şi se află într-un singur volum:

Despre zei;
Despre bine;

Despre frumos;
Ce este frumosul;
Despre dreptate, prima şi a doua parte;
Despre virtute, că nu poate fi învăţată;
Despre curaj, prima, a doua şi a treia parte;
Despre lege;
Despre conducerea poporului;
Despre cinstire;
Despre poezie;
Despre buna dispoziţie;
Despre dragoste;
Despre filosofie;
Despre ştiinţă;
Despre muzică;
Despre poezie;
[**123**] *Ce este frumosul;*
Despre învăţămînt;
Despre arta de a discuta;
Despre judecată;
Despre existenţă;
Despre număr;
Despre sîrguinţă;
Despre muncă;
Despre pofta de cîştig;
Despre lăudăroşenie;
Despre frumos[391].

Alţii mai citează:

Despre deliberare;
Despre raţiune, sau *Despre ceea ce e de cuviinţă;*
Despre faptele rele[392].

III. Ni se spune că el, cel dintîi, a pus conversaţiile lui Socrate sub formă de dialog. Pericle îi făgădui să-l sprijine şi-l rugă să vină la el, dar răspunsul lui fu: „Nu vreau să-mi vînd libertatea de vorbire."

IV. A mai fost şi un alt Simon, care a scris *Despre retorică*; un altul, un medic, în timpul lui Seleucos Nicanor; un al treilea a fost sculptor[393].

Capitolul al XIV-lea

Glaucon

[**124**] Glaucon a fost cetăţean al Atenei. Au rămas de la el nouă dialoguri, într-un singur volum:

Pheidylos;
Euripide;
Amyntichos;
Euthias;
Lysitheides;
Aristofan;
Cephalos;
Anaxiphemos;
Menexenos[394].

I se mai atribuie şi alte treizeci şi două de dialoguri, dar care sînt socotite false[395].

Capitolul al XV-lea

Simmias

Simmias era cetăţean al Thebei. Avem de la el douăzeci şi trei de dialoguri, într-un singur volum:

Despre înţelepciune;
Despre raţionament;
Despre muzică;
Despre versuri;
Despre bărbăţie;
Despre filosofie;
Despre adevăr;
Despre literatură;
Despre învăţămînt;
Despre artă;
Despre conducere;
Despre ceea ce se cuvine;
Despre lucrurile de ales sau de evitat;
Despre prieten;
Despre cunoaştere;
Despre suflet;
Despre viaţa fericită;
Despre posibil;
Despre avere;
Despre viaţă;
Ce este frumosul;
Despre sîrguinţă;
Despre dragoste[396].

Capitolul al XVI-lea

Cebes

[**125**] Cebes a fost cetăţean al Thebei. Avem trei dialoguri de la el:

Despre tablou;
Despre ziua a şaptea;
Frynichos[397].

Capitolul al XVII-lea

Menedem

I. Menedem aparţinea şcolii lui Phaidon[398]; era fiul lui Cleisthenes, membru al familei numite Theopropizii[399], de familie bună, deşi arhitect şi om sărac; alţii spun că era decorator de teatru şi că Menedem a învăţat amîndouă meseriile. De aceea, cînd a propus un decret, un oarecare elev al lui Alexinos[400] l-a atacat, spunînd că unui înţelept nu i se cuvine nici să facă decoruri de teatru[401], nici să propună un decret. II. Fiind trimis de eritreeni la Megara, cu serviciul militar, l-a vizitat pe Platon la Academie şi a fost aşa de captivat, încît a părăsit serviciul armelor. [**126**] Asclepiades din Phlius[402]

luîndu-l cu sine, el veni la Megara la Stilpon, ale cărui lecţii le urmaseră amîndoi. De acolo, pornind pe mare spre Elis, s-au întîlnit cu Anchipylos şi Moschos[403] din şcoala lui Phaidon. Pînă la ei, după cum am arătat în *Viaţa lui Phaidon*, şcoala se numea şcoala din Elis. În urmă s-a numit şcoala eritreană, după oraşul care era patria filosofului nostru[404].

III. Se pare că Menedem era foarte serios, din care pricină Crates[405] îşi bate joc de el după cum urmează:

Asclepiades din Phlius şi taurul, eritreanul,

iar Timon, după cum urmează:

Se-nfoie sprîncenatul şi vorbe grăi făr-de noimă[406].

[**127**] Era un om cu atîta demnitate, încît Eurylochos din Casandrea, invitat de Antigonos la curte împreună cu Cleippides, un tînăr din Cyzic[407], refuză invitaţia de teamă să nu audă Menedem, aşa de usturătoare şi deschisă era vorba lui. Odată, un tînăr uşuratic îşi îngădui oarecare libertăţi faţă de el; Menedem nu scoase nici un cuvînt, dar luă un băţ şi desenă pe pămînt un act al destrăbălării, pînă ce toţi ochii se aţintiră asupra tînărului care, pricepînd insulta, plecă. Altădată Hierocles[408], comandantul din Pireu, se plimba în sus şi în jos cu el, în templul lui Amphiaraos[409], şi-i vorbea multe despre capturarea Eritreei; Menedem nu-i dădu alt răspuns decît îl întrebă la ce îl întrebuinţează Antigonos.

[**128**] Unui bărbat adulter, care se lăuda cu aceasta, îi spuse: „Nu ştii că dacă varza are gust bun, tot aşa-i şi cu ridichea?" Auzind pe un tînăr care făcea multă gălăgie, el îi spuse: „Ia vezi să nu capeţi ceva din spate fără să observi."[410] Fiind consultat de Antigonos dacă trebuia să se ducă la o petrecere, trecînd peste celelalte considerente, el îi trimise răspunsul că este fiu de rege. Unui cap sec, care-i povestea verzi şi uscate, îi puse întrebarea dacă avea vreo proprietate la ţară şi, auzind că da şi că avea şi multe acareturi acolo, îl sfătui: „Atunci du-te şi le îngrijeşte, că de nu, s-ar putea întîmpla să piară şi să nu mai poţi face pe omul deştept." Unuia care-l întreba dacă omul înţelept se căsătoreşte vreodată, îi răspunse: „Mă socoteşti om înţelept sau nu?" Răspunsul fiind afirmativ, el continuă: „Ei bine, eu sînt însurat." [**129**] Întrebă pe cineva, care afirma că există multe lucruri bune, cîte sînt şi dacă socoteşte că sînt mai mult de o sută. Nefiind în stare să înfrîneze risipa unuia dintre cei care-l pofteau la masă, odată cînd fu invitat nu spuse nimic, ci îşi dezaprobă în tăcere gazda, mulţumindu-se să mănînce numai măsline.

IV. Totuşi, din cauza gurii prea slobode, se găsi în mare primejdie la Cypru, împreună cu prietenul lui Asclepiades[411], pe cînd se aflau la curtea lui Nicocreon[412]. Se povesteşte că la obişnuita serbare lunară pe care o da regele, au fost poftiţi amîndoi, împreună cu alţi filosofi, iar Menedem spuse că, dacă reunirea unor asemenea oameni era un lucru bun, ar fi trebuit să se dea o serbare în fiecare zi, iar de nu, atunci întrunirea de faţă este de prisos. [**130**] La acestea, tiranul răspunzînd că numai în această zi are timp liber ca să audă pe filosofi, Menedem insistă cu şi mai mare încăpăţînare, declarînd, în timpul ofrandei de sacrificiu, că ar trebui cu orice prilej să fie ascultaţi filosofii. Urmarea era să fie c-ar fi fost omorîţi amîndoi dacă nu i-ar fi despărţit la vreme un oarecare flautist. De aceea, cînd se aflară pe corabie, pe timp de furtună, se povesteşte că Asclepiades ar fi spus că dibăcia flautistului i-a salvat, pe cînd vorba slobodă a lui Menedem era să fie pieirea lor.

V. Se spune că era dezordonat şi că nu se interesa de rînduială în şcoala lui. La el în clase nu se putea vedea nici o ordine, nici bănci în cerc, ci fiecare asculta de unde se întîmpla să se afle, în picioare sau stînd jos şi el făcea la fel[413]. VI. [**131**] Pe de altă parte, se spune că era ambiţios şi grijuliu de reputaţia sa atît de mult, încît atunci cînd la începutul carierei sale, împreună cu Asclepiades, dădea ajutor unui maestru constructor la ridicarea unei case, Asclepiades apărea gol pe acoperiş purtînd mortarul, pe cînd Menedem se ascundea ori de cîte ori vedea pe cineva că trece pe acolo. VII. După ce luă parte la treburile publice, deveni atît de preocupat, încît, punînd smirnă pe jăratic, nimeri alături de vas. Odată Crates, aflîndu-se lîngă el, îl atacă pentru amestecul lui în politică, iar el porunci oamenilor săi să-l arunce, în închisoare. Totuşi, Crates îl pîndea cînd trecea pe acolo şi, aplecîndu-se pe fereastră, îi striga: „neam de Agamemnon" sau „Hegesipolis"[414].

[**132**] Într-un fel, era oarecum superstiţios. VIII. Odată, aflîndu-se într-un han împreună cu Asclepiades şi, din nebăgare de seamă, mîncînd o carne care fusese aruncată pentru subpămînteni[415], îi veni greaţă şi îngălbeni cînd află adevărul, pînă ce Asclepiades îl dojeni spunîndu-i că nu carnea îi făcuse rău, ci mai mult presupunerea. În toate celelalte privinţe era generos şi darnic. IX. Chiar la bătrîneţe, prin constituţia lui corporală, era nu mai puţin vînjos şi ars de soare la înfăţişare ca un atlet, bine hrănit şi antrenat. Ca statură era bine proporţionat, cum se poate vedea după statueta din stadionul vechi de la Eritreia, care-l reprezintă într-adins aproape gol şi-i lasă să se vadă cea mai mare parte a corpului[413].

X. [**133**] Îi plăcea să primească oaspeţi şi obişnuia să strîngă mulţi oaspeţi la masa lui, din cauză că Eritreia era insalubră; printre aceştia erau şi poeţi şi muzicanţi. Era în prietenie cu Aratos, cu poetul tragic Lycophron, ca şi cu Antagoras din Rhodos[417]; dar cea mai mare înclinaţie o avea pentru Homer şi, după acesta, pentru poeţii lirici; pe urmă pentru Sofocle şi Achaios, căruia, ca scriitor de drame satirice, îi acorda locul al doilea, dîndu-l pe cel dintîi lui Eschil[418]. De aceea spunea împotriva adversarilor săi politici versurile următoare:

> Sprintenul, cît e de aprig la fugă-l întrece-un bicisnic,
> Broasca ţestoasă aşijderi pe şoim îl lasă în urmă

[**134**] luate din *Omfale*, o piesă satirică a lui Achaios. Deci greşesc cei care spun că nu citise nimic în afară de *Medeea* lui Euripide, despre care unii susţin că e opera lui Neophron din Sicyona[419]. XI. Dispreţuia profesorii din şcoala lui Platon şi a lui Xenocrate, ca şi pe filosoful cirenaic Paraibates[420]. Avea mare admiraţie pentru Stilpon şi, odată, cerîndu-i-se părerea cu privire la acesta, răspunse numai că era un om nobil. XII. Menedem era un om greu de pătruns şi era greu să ajungi la o înţelegere cu el. Sucea şi răsucea lucrurile în toate felurile şi izbutea de minune să găsească obiecţii. Antisthenes, în *Succesiunile* sale, spunea că era un mare antagonist. Îi plăcea mai ales să folosească argumentul următor: „Din două lucruri diferite, unul este diferit de celălalt?" „Da." „Şi a fi de folos este diferit de bine?" „Da." „Atunci a fi de folos nu este un bine."[421]

[**135**] Se spune că respingea judecăţile[422] negative, transformîndu-le în afirmative şi, dintre acestea, admitea numai pe cele simple[423], respingînd pe acelea care nu erau simple[424], adică pe cele ipotetice[425] sau conjunctive[426]. Heracleides[427] declară că, deşi în doctrinele sale era adept al lui Platon, dialectica o lua în rîs[428]. Astfel, întrebat odată de Alexinos[429] dacă încetase de a-şi mai bate tatăl, răspunsul lui fu: „Dar nici nu l-am bătut deci nu

aveam ce înceta"; dar Alexinos, insistînd că trebuia să lămurească ambiguitatea printr-un „da" sau „nu", el îi spuse: „Ar fi absurd din parte-mi să mă conformez regulilor voastre, cînd pot să mă opresc în prag." Despre Bion[430], care combătea cu persistenţă pe prezicători, Menedem spunea că omoară pe morţi.

[**136**] Auzind pe cineva spunînd că cea mai mare fericire era să obţii toate cîte doreşti, el adaugă: „O fericire cu mult mai mare este să doreşti cele ce trebuie dorite." Antigonos din Carystos[431] afirmă că n-a scris sau compus nimic niciodată, încît n-a aderat ferm la nici o doctrină. Adaugă că era aşa de combativ în discuţie, încît nu ceda decît cînd primea vînătăi la ochi. Şi totuşi, aşa violent cum era în dezbateri, în purtarea lui era cît se poate de blînd. De pildă, cu toate că-şi rîdea de Alexinos şi-şi bătea crunt joc de el, totuşi a fost foarte bun cu el: soţiei acestuia, temîndu-se că-n timpul călătoriei putea fi atacată şi jefuită, i-a dat o pază s-o însoţească de la Delfi la Chalcis[432].

XIII. [**137**] Era prieten foarte cald, aşa cum se arată din dragostea[433] lui faţă de Asclepiades, dragoste care nu era mai prejos de iubirea faţă de prieten a lui Pilade[434]. Asclepiades însă, fiind cel mai în vîrstă, se spune că el era autorul, iar Menedem era actorul. Se povesteşte că odată Archipolis le dărui prin aviz de plată suma de 3000 de drahme[435], iar ei, împotmolindu-se la chestiunea cine va lua ca al doilea, nici unul din ei n-a ridicat banii. XIV. Se mai spune că ei s-au căsătorit; dintre ei, Asclepiades a luat-o pe fiica şi Menedem pe mama. Dar după ce-i muri soţia, Asclepiades luă pe soţia lui Menedem, iar după aceea, acesta din urmă, ajuns în capul statului, se căsători a doua oară, cu o femeie bogată. Totuşi, cum ţineau o singură casă, Menedem încredinţă primei lui soţii administrarea gospodăriei. [**138**] Cel dintîi muri Asclepiades, la o vîrstă înaintată, la Eritreia, după ce trăise la un loc cu Menedem în condiţii modeste, deşi aveau mari mijloace. După un timp oarecare, un iubit al lui Asclepiades, sosind la un banchet, fu oprit de tineri discipoli, dar Menedem porunci să-l primească, spunînd că şi acum, de sub pămînt, Asclepiades îi deschide uşa. Hipponicos macedoneanul şi Agetor din Lamia[436] au avut grijă de întreţinerea lor, primul a dat fiecăruia cîte treizeci de mine, iar Hipponicos i-a dăruit lui Menedem două mii de drahme ca să-şi înzestreze fetele. Ele erau trei la număr, după cum spune Heracleides[437], copii de la o soţie originară din Oropos.

XV. [**139**] Obişnuia să dea banchetele în felul următor: lua prînzul mai dinainte cu doi sau trei prieteni şi stătea pînă aproape de înserat. Apoi, cineva poftea pe oaspeţii care soseau şi care luaseră deja masa, aşa încît dacă cineva venea prea devreme, se plimba în sus şi-n jos şi întreba pe vreunul din cei care ieşeau din casă, ce mîncare era pe masă şi cît era ceasul. Dacă erau abia la legume sau peşte sărat, acela pleca, dar dacă erau la carne, intra în casă. Vara, pe fiecare pat era pusă o rogojină de trestie, iar iarna o blană de oaie. Oaspetele trebuia să-şi aducă singur perna lui. Cupa care era trecută din mînă în mînă nu era mai mare ca o cană de un sfert de litru. Desertul consta din lupine sau din bob, uneori din fructe coapte, ca pere, rodii, o leguminoasă oarecare sau chiar, pe Zeus, smochine uscate[438]. [**140**] Toate aceste amănunte sînt amintite de Lycophron în piesa lui satirică intitulată *Menedem*[439] şi scrisă în cinstea acestuia. Iată un exemplu din această piesă:

> Dup-un ospăţ cumpătat trecută e cupa modestă
> Pe la meseni, măsurat, cuvîntul rostit cu cuviinţă
> Fi-va desertul celor ce-s dornici cu drag să-l asculte[440].

XVI. La început a fost dispreţuit, fiind numit de eritreeni cinic şi palavragiu, dar mai tîrziu a fost tare admirat, aşa de mult încît i s-a încredinţat conducerea statului. A fost trimis în ambasadă la Ptolemaios şi la Lysimah şi a fost onorat peste tot unde s-a dus. Mai mult decît atît, a fost trimis la Demetrios şi a izbutit să reducă cu cincizeci de talanţi tributul anual de două sute de talanţi pe care cetatea îl plătea lui Demetrios; iar cînd a fost învinuit faţă de Demetrios că unelteşte ca să predea cetatea lui Ptolemaios, s-a apărat într-o scrisoare care începea astfel: [**141**] „Menedem salută pe regele Demetrios. Aflu că ai primit un denunţ împotriva mea."[441] Tradiţia spune că un oarecare Aischylos[442], care aparţinea partidului opus, i-a adus aceste calomnii. Se pare că s-a purtat cu cea mai mare demnitate cînd a fost trimis în ambasadă la Demetrios în chestiunea oraşului Oropos, după cum aminteşte Euphantos[443] în a sa *Istorie*. XVII. Antigonos de asemenea era foarte legat de el şi declara în mod public că este discipolul lui.

Cînd acesta a învins pe barbari aproape de oraşul Lysimachia[444], Menedem propuse un decret în cinstea lui, care începea astfel, în cuvinte simple, lipsite de linguşire: [**142**] „La propunerea generalilor şi a sfetnicilor, întrucît regele Antigonos se întoarce în ţară după ce-a biruit pe barbari în luptă şi întrucît, în tot ce întreprinde, reuşeşte după voinţa lui, senatul şi poporul au hotărît..."[445]

Din această pricină şi a prieteniei ce i-a arătat-o Antigonos şi în alte împrejurări, a fost bănuit că-şi trădează cetatea şi, fiind denunţat de Aristodemos[446], fu alungat din Eritreia şi stătu un timp în Oropos[447], în templul lui Amphiaraos[448]. Hermip spune că i s-a poruncit să plece şi de acolo, printr-un vot general al beoţienilor, deoarece dispăruseră din templu cîteva potire de aur. După aceea, deznădăjduit, se duse în taină în oraşul său natal, îşi luă soţia şi fiicele şi plecă la curtea lui Antigonos, unde muri de descurajare.

[**143**] Heracleides[449] povesteşte cu totul altceva: c-a fost făcut sfetnicul eritreenilor şi în cîteva rînduri a scăpat ţara de tiranie, chemîndu-l pe Demetrios, aşa încît n-ar fi fost cu putinţă să-şi fi trădat ţara lui Antigonos, ci a fost victima unor învinuiri mincinoase; că s-a adresat lui Antigonos, îngrijorat să recapete libertatea ţării; că Antigonos nu i-a acordat-o, iar el, de disperare, şi-a pus capăt zilelor, nemîncînd şapte zile. Povestirea lui Antigonos din Carystos este la fel. Numai cu Persaios[450] a fost în conflict neîncetat, căci se credea că, atunci cînd Antigonos, de dragul lui Menedem, se învoi să restaureze democraţia eritreenilor, fu împiedicat de Persaios. [**144**] De aceea, într-o ocazie, după un pahar de vin, Menedem îl combătu pe Persaios în cuvinte şi spuse printre altele: „Ca filosof, este aşa cum îl vedeţi, dar ca om e cel mai rău din cîţi există şi se vor mai naşte."

XVIII. Heracleides[451] afirmă că a murit în vîrstă de şaptezeci şi patru de ani. Am scris despre el următoarea epigramă:

> Soarta-ţi cunosc, Menedem: de buna ta voie murit-ai,
> Zile şapte în şir fără mîncare răbdînd.
> Fapta, îţi e de-eritrean, dar nu e de loc bărbătească:
> Deznădejdea ţi-a dat sfat de-a dreptul nefast[452].

Aceştia deci sînt discipolii lui Socrate şi urmaşii lor direcţi. Să trecem acum la Platon, întemeietorul Academiei, şi la urmaşii lui, cîţi au fost oameni cu renume[453].

Cartea a III-a

Platon

I. [**1**] Platon era fiul lui Ariston şi cetăţean al Atenei. Mama lui era Perictione sau Potone, care-şi trăgea neamul de la Solon. Solon avusese un frate, Dropides; acesta fusese tatăl lui Critias, care fusese părintele lui Callaischros; acesta îl avusese pe Critias, unul dinte cei treizeci[1], ca şi pe Galucon, tatăl lui Charmides şi al Perictionei. Astfel, Platon, fiul acestei Perictione şi al lui Ariston, era în a şasea generaţie de la Solon. Solon se trăgea din Neleu şi Poseidon. Se spune că şi tatăl lui se cobora în linie dreaptă din Codros, fiul lui Melanthos, iar după cum spune Thrasyllos[2], aceştia se trăgeau din Poseidon.

[**2**] Speusip[3], în lucrarea intitulată *Banchetul funebru al lui Platon*, Clearh[4], în al său *Elogiu al lui Platon*, şi Anaxilaides[5], în Cartea a doua a lucrării sale *Despre filosofi*, ne spun că exista o poveste la Atena cum că Ariston ar fi încercat s-o siluiască pe Perictione, în floarea frumuseţii, şi n-a izbutit, iar după ce a încetat să o ia cu sila i-a apărut în vis Apollo şi, ca urmare, a lăsat-o neatinsă pînă ce a născut copilul[6].

II. În *Cronologia* sa, Apollodor fixează data naşterii lui Platon în a optzeci şi opta olimpiadă[7], în ziua a şaptea din luna Thargelion[8], în aceeaşi zi în care delienii spun că se născuse şi Apollo[9]. După spusele lui Hermip, a murit la o serbare de nuntă, în primul an al olimpiadei o sută opta[10], la optzeci şi unu de ani. [**3**] Totuşi, Neanthes zice că a murit în vîrstă de optzeci şi patru de ani. El este cu şase ani mai tînăr ca Isocrate[11], căci acesta se născuse pe cînd era arhonte Lysimachos, iar Platon, pe cînd era arhonte Ameinias, anul morţii lui Pericle[12]. III. Aşa cum ne arată Antileon[13] în Cartea a doua a lucrării sale *Despre date cronologice*, Platon aparţinea demei Collytos. Unii spun, de pildă Favorinus în *Istorii felurite*[14], că se născuse la Egina, în casa lui Pheidiades, fiul lui Thales[15], căci tatăl său fusese trimis împreună cu alţii la Egina, în calitate de colonist[16], dar se întoarse la Atena atunci cînd atenienii fură izgoniţi de lacedemonieni, care veniră în ajutorul egineţilor. Athenodoros[17], în Cartea a opta a lucrării sale intitulate *Plimbări*, spune că Platon a fost coreg[18] la Atena, cheltuielile fiind suportate de Dion[19]. IV. [**4**] A avut doi fraţi, pe Adeimantos şi Glaucon[20], şi o soră, Potone, mama lui Speusip[21].

V. A învăţat literatura în şcoala lui Dionysios[22], cum aminteşte singur în dialogul *Rivalii*[23], iar gimnastica[24] a învăţat-o cu Ariston, atletul din Argos[25], şi de la el a primit numele de Platon, din cauza înfăţişării sale viguroase, în locul numelui său original, care era Aristocles, după bunicul lui, cum ne informează Alexandros în cartea sa *Succesiunile filosofilor*[26]. Alţii însă afirmă că i s-a dat numele de Platon din pricina abundenţei stilului său sau a lăţimii frunţii sale, cum sugerează Neanthes[27]. Alţii, iarăşi, susţin că a luptat în jocurile istmice, lucru arătat de Dicaiarchos în prima Carte a lucrării sale *Despre vieţi*[28], VI. [**5**], şi că s-a ocupat de pictură şi a scris poeme, mai întîi *ditirambi*, după aceea *poeme lirice* şi *tragedii*[29]. VII. Se spune că avea o

voce slabă, ceea ce e confirmat de Timotheos[30], atenianul, în cartea sa *Despre vieţi*. Se mai spune că Socrate a văzut în vis, pe genunchii săi, un pui de lebădă, căruia îi crescură deodată aripile şi zbură în sus după ce scoase un sunet puternic şi dulce. Ziua următoare, Platon i se prezentă ca discipol, iar Socrate recunoscu în el lebăda din vis[31].

VIII. După cum arată Alexandros, invocînd pe Heracleitos ca izvor, în cartea sa *Succesiunile filosofilor*[32], la început obişnuia să ţină lecţiile de filosofie la Academie şi după aceea în grădina de la Colonos[33]. Mai tîrziu, fiind gata să se prezinte la concurs cu o tragedie, ascultînd pe Socrate vorbind în faţa teatrului lui Dionysos, îşi sorti poemele sale flăcărilor[34], cu cuvintele:

Hai, căci Platon de tine nevoie are, Hefaistos[35].

[**6**] Din momentul acela, avînd vîrsta de douăzeci de ani, se spune, el deveni elevul lui Socrate. După moartea acestuia, trecu la Cratylos[36], heracliteanul, şi la Hermogenes[37], care profesa filosofia lui Parmenide. Apoi, spune Hermodor[38], la vîrsta de douăzeci şi opt de ani, se duse la Megara, la Eucleides, cu alţi cîţiva discipoli de-ai lui Socrate[39]. Apoi plecă la Cyrene să-l viziteze pe Theodoros[40] matematicianul; de acolo în Italia, să vadă pe filosofii pitagoricieni, pe Philolaos şi pe Eurytos[41], iar de acolo în Egipt, să cunoască pe profeţii de acolo[42]. Se spune că şi Euripide[43] l-a însoţit într-acolo. În Egipt, acesta s-a îmbolnăvit şi a fost vindecat de preoţi, care l-au tratat cu apă de mare, motiv pentru care el a rostit versul:

Greul păcat omenesc îl spal-ale mării talazuri[44].

[**7**] Platon spune, sprijinindu-se pe Homer[45], că, mai mult decît toţi oamenii, egiptenii erau medici abili. Avea de gînd să viziteze şi pe magi, dar renunţă la aceasta din cauza războaielor din Asia[46]. IX. Întors la Atena, a locuit la Academie[47]. Aici era un gimnaziu[48] de la periferie, într-o dumbravă, numită după un oarecare erou[49], Hecademos[50], aşa cum arată Eupolis[51] în piesa sa intitulată *Ambuscaţii*[52]:

Printre umbroasele-alei ale Hecademului sacru.

Dar şi Timon spune în versuri:

Şef lor Platon era, voinicul[53], dar blînd vorbitorul,
Versul duios el avînd ca şi greierii din Hecademos.

[**8**] Astfel, numele original al locului acela era Hecademia, pronunţat cu e scurt[55]. Platon era prieten cu Isocrate[56]. Şi Praxiphanes[57] îi pune să discute despre poeţi, într-o locuinţă la ţară unde Platon îl primise pe Isocrate. X. Aristoxenos[58] afirmă că a luat parte la trei campanii militare: prima oară la Tanagra, a doua oară la Corint şi a treia oară la Delion, unde s-a distins în luptă.

El a îmbinat doctrinele lui Heraclit, ale pitagoricienilor şi ale lui Socrate. Cu privire la lucrurile sensibile, el este de acord cu Heraclit; în doctrina realităţilor inteligibile cu Pitagora, iar în filosofia politică cu Socrate[59].

XI. [**9**] Unii autori, printre care şi Satyros, spun c-a scris lui Dion din Sicilia, rugîndu-l să-i cumpere trei Cărţi pitagoriciene de la Philolaos pentru o sută de mine[60]. Tot ei spun că Platon trăia în belşug, deoarece primise de la Dionysios peste optzeci de talanţi[61]. Acest lucru îl afirmă Onetor[62] într-un studiu asupra temei: *Dacă un înţelept va căuta să se îmbogăţească*. L-a folosit mult şi pe Epicharmos[63], poetul comic, prelucrînd cele mai multe pasaje ale lui, aşa cum spune Alcimos în Cărţile dedicate *Lui Amyntas*, patru la număr[64]. În primul din aceste studii, scrie astfel:

XII. „Este evident că Platon întrebuinţează adesea cuvintele lui Epicharmos. Judecaţi singuri. Platon afirmă că obiectul simţurilor este ceea ce nu durează niciodată, nici în calitate, nici în cantitate, ci-i mereu în curgere şi în schimbare. [**10**] Presupunerea e că, dacă suprimăm numărul din aceste lucruri, ele nu mai sînt la fel, nici nu mai au ceva determinat nici în cantitate, nici în calitate; lucrurile sensibile se prefac mereu şi, prin natura lor, nu au niciodată existenţă. Obiectul gîndirii însă este de aşa fel că de la el nu se ia nimic şi nu i se adaugă nimic. Aceasta este natura lucrurilor eterne, a căror însuşire e de a fi mereu la fel şi aceleaşi."[65] Într-adevăr, Epicharmos s-a exprimat limpede despre obiectele simţurilor şi cele ale gîndirii:

A. Zeii din veci fiinţat-au, nicicînd n-au fost fără fiinţă.
Tot ce pe lume-i din veac şi aidom-avut-au izvodul.
B. Haosul, zice-se că dintre zei născutu-s-a-întîiul.
A. Cum? Neavînd început şi sfîrşit, întîiul nu fost-a.
B. Ce? Înseamnă atunci că nimic mai-ntîi nu venit-a?
A. Nu, pe Zeus mă jur şi nu au venit nici în rîndul al doilea
Cele de care vorbim; [**11**] de cînd e lumea fiinţat-au...[66]
A. Fie un număr par, ba chiar impar, ca să zicem,
Cearcă măcar dacă poţi o pietricică s-adaugi
Sau ceva să retragi din cel ce-ntr-însu se află
Numărul lor rămîne-va-acelaşi? B. Fireşte nu va rămîne.
A. Sau la măsura de-un cot alta cumva de vei pune
Ori de-i alege din ce se află acolo-nainte
Fi-va măsura la fel cu ce-a fost? B. Nu-i ca-nainte.
A. Lua-vom, acum şi-omenirea, privind-o domol îndeaproape
Astfel. Creşte un om, alt om, dimpotrivă, descreşte,
Veşnic e altul. Acel ce după fire-i se schimbă,
Făr-a rămîne pe loc, e altul decît înainte.
Fost-am şi eu ca şi tine ieri altul şi astăzi iar altul,
Mîine voi fi iarăşi altul şi astfel mereu, căci e lege[67].

[**12**] Şi Alcimos, mai departe, afirmă următoarele: „Există unele lucruri, spun înţelepţii, pe care sufletul le percepe prin corp, cum ar fi prin auz sau văz; sînt alte lucruri pe care le gîndeşte singur, fără ajutorul corpului. De aici urmează că, din lucrurile existente, unele sînt sensibile, iar altele inteligibile. De aceea Platon spunea că, dacă vrem să înţelegem dintr-o privire principiile care stau la baza universului, trebuie mai întîi să deosebim ideile în ele însele, de exemplu asemănarea, unitatea şi pluralitatea, mărimea, repausul şi mişcarea; în al doilea rînd, trebuie să presupunem existenţa frumosului, a binelui, a justiţiei şi a altor lucruri de acest fel, fiecare existînd în sine şi pentru sine; [**13**] în al treilea rînd, trebuie să vedem care idei se raportează la altele, cum sînt ştiinţa, mărimea sau puterea, gîndindu-ne că lucrurile din lumea noastră sensibilă poartă denumiri omonime cu aceste idei, din cauză că participă la ele; înţeleg prin aceasta că lucrurile drepte participă la ideea de drept, iar lucrurile frumoase participă la ideea de frumos. Fiecare idee este eternă, este o noţiune şi, mai mult, este neschimbătoare. De aceea Platon spune că ideile în natură stau ca modele şi că toate celelalte lucruri se aseamănă cu aceste idei, din cauză că sînt copiile acestor modele."[68] Iată acum cuvintele lui Epicharmos despre bine şi despre idei:

[**14**] A. Cîntul din flaut e-un lucru? B. Fireşte, cum să nu fie.
A. Omul ce cîntă din flaut, tot una-i cu versul? B. Ba nu e.
A. Ce-i flautistul? Ce zici, nu-i om? B. Vezi bine. A. Atuncea
Nu ţi se pare că este acelaşi cu binele însuşi?
Binele este-un lucru în sine. Astfel, acela

Care-l învaţă şi-l ştie, bun pe dată devine.
Astfel e flautist şi cel ce flautu-nvaţă,
Dănţuitor cel ce dănţuie, rogojinar cel ce ştie
Împletitul, aşijderi orice lucru tu lua-vei
Omul şi arta nu-i una: el artistul doar este[69].

[**15**] Platon, în conceperea teoriei sale despre idei, spune:

Deoarece există amintire, trebuie să existe şi idei prezente în lucruri, din cauză că amintirea vine de la ceva stabil şi permanent şi nimic nu este permanent în afară de idei. Căci, spune el, cum pot să supravieţuiască animalele, afară numai dacă pot cuprinde ideea şi sînt dotate de natură cu inteligenţă în acest scop? Aşa cum stau lucrurile acum, ele îşi amintesc[70] de asemănarea lor şi a hranei lor, de ce fel este cea care le convine; aceasta arată că animalele au capacitatea înnăscută de a vedea asemănarea. Şi, din această pricină, ele simt pe celelalte animale de acelaşi fel. Cum exprimă aceasta Epicharmos?

[**16**] Înţelepciunea, Eumeu, de-o specie nu-i stăpînită,
Orice vieţuitor şi el la fel are minte.
Cată de vrei pe la păsări, la biata găină priveşte,
Puii vii să-i nască deodat'nicicînd pomenit-a:
Stă sărmănica, cloceşte, viaţa în ouă trezeşte.
Înţelepciunea aceasta ce-nseamnă natura doar ştie,
Singură ea învăţînd-o pe-ncetul, aşa, de la sine.

Şi iarăşi:

Că tot vorbim noi aşa nu este de loc de mirare,
Nici că de noi sîntem mulţumiţi nespus şi ne credem
Neam prea-ales: şi-un cîine altui cîine îi pare
Lucrul cel mai frumos, un bou altui bou, deopotrivă
Şi măgarii-ntre ei la fel se socot, chiar şi porcii[71].

[**17**] Aceste exemple şi altele la fel le notează Alcimos în cele patru Cărţi ale sale[72], arătînd ce ajutor a fost Epicharmos pentru Platon. Faptul că Epicharmos însuşi era conştient de înţelepciunea sa poate fi văzut şi din versurile în care el prezice că va avea un imitator:

Cred doar ceea ce cred? Mai mult, o ştiu chiar prea bine:
Fi-vor cîndva amintite aceste cuvinte-ale mele,
Căci le-o lua careva şi stihul, dînd la o parte,
Haină de purpur, le-o da, vorbe alese podoabă,
Nebiruite fiind, ce-i lesne de-nvins dovedi-vor[73].

XIII. [**18**] Se pare că Platon a adus cel dintîi la Atena scrierile lui Sophron mimograful[74], care fuseseră pînă atunci neglijate, şi a prezentat personaje cu caractere luate de la acest scriitor[75]; se spune că s-au găsit într-adevăr cărţi cu mimii lui Sophron sub perna lui. A făcut trei călătorii în Sicilia: prima oară ca să vadă insula şi craterele Etnei; cu acest prilej, Dyonisios, fiul lui Hermocrates[76], fiind tiran la Siracuza, l-a silit să devină unul dintre apropiaţii lui. Dar cînd Platon discută despre tiranie şi susţinu că numai interesul stăpînului nu era scopul cel mai bun[77], afară numai dacă acesta excelează în virtute, el îl ofensă pe Dionysios, care, supărat, îi spuse: „Vorbeşti ca un flecar bătrîn". „Iar tu, ca un tiran", îi răspunse Platon.

[**19**] La această vorbă, tiranul se înfurie şi era gata să-l omoare; pe urmă însă, după ce Dion şi Aristomenes[78] îi scoaseră aceasta din minte, renunţă la a-l omorî, ci îl încredinţă lui Pollis, lacedemonianul[79], care tocmai sosise atunci cu o ambasadă, ca să-l vîndă ca sclav. Pollis îl luă la Egina şi-l scoase

la vînzare. Atunci Charmandros, fiul lui Charmandrides[80], ceru condamnarea la moarte a lui Platon după legea în vigoare la egineţi, care dispunea ca primul atenian care va pune piciorul pe insulă să fie omorît fără judecată. Această lege fusese trecută chiar de acuzator, cum spune Favorinus în ale sale *Istorii felurite*. Dar cineva pretinse, în glumă, că vinovatul era filosof şi curtea îl achită. Mai e şi o altă versiune, după care, fiind adus în faţa adunării şi fiind cercetat de aproape, el păstră o tăcere totală şi aşteptă liniştit rezultatul. Adunarea hotărî să nu fie omorît, ci îl condamnă să fie vîndut, întocmai cum ar fi fost un prizonier de război[81].

[**20**] Se întîmplă ca Anniceris din Cyrene[82], filosoful, să fie de faţă; el îl răscumpără pentru douăzeci de mine – după alţii, suma ar fi fost de treizeci de mine – şi-l trimise la Atena, la prietenii săi, care îi înapoiară banii pe dată. Anniceris însă îi refuză, spunînd că nu numai atenienii aveau privilegiul de a purta grija lui Platon. Alţii afirmă că Dion a trimis banii şi că Anniceris nu i-ar fi luat, ci a cumpărat pentru Platon mica grădină care se află la Academie. Se arată că Pollis, totuşi, a fost învins de Chabrias[83] şi că, după aceea, s-a înecat la Helike[84], întrucît purtarea sa faţă de filosof stîrnise mînia divinităţii, aşa cum spune Favorinus în prima Carte din *Amintirile* lui. [**21**] Dar Dionysios, totuşi, nu se putea linişti. Aflînd de cele întîmplate, îi trimise o scrisoare lui Platon ca să nu-l vorbească de rău, iar Platon îi răspunse tot în scris că nu avea atît timp liber ca să-şi amintească de Dionysios.

XV. A doua oară a vizitat pe Dionysios cel Tînăr, cerîndu-i pămînt şi oameni pentru realizarea republicii sale[85]. Dionysios îi făgădui, dar nu se ţinu de cuvînt. Unii spun că Platon s-a aflat şi de rîndul acesta în mare primejdie, fiind bănuit că încurajează pe Dion şi Theodotas[86] în planul lor de a libera întreaga insulă; cu acest prilej, Archytas, pitagoricianul, scrise lui Dionysios şi îi ceru ca Platon să fie iertat şi trimis nevătămat la Atena. Scrisoarea aceasta glăsuieşte astfel:

Archytas către Dionysios, îi urează multă sănătate[87]

[**22**] „Noi toţi, prietenii lui Platon, ţi-am trimis pe Lamiscos şi Photidas cu oamenii lor ca să-l aducă înapoi pe filosof în condiţiile înţelegerii avute cu tine[88]. Ai face bine să-ţi reaminteşti zelul cu care ne-ai cerut, nouă tuturora, să promovăm venirea lui Platon în Sicilia, căutînd să-l convingi şi luînd asupră-ţi, printre altele, răspunderea siguranţei lui, atît în timpul şederii la tine, cît şi în timpul întoarcerii lui. Aminteşte-ţi, de asemenea, că ai pus mare preţ pe venirea lui şi că, din momentul sosirii, ai avut mai multă bunăvoinţă faţă de el decît pentru oricare altul din jurul tău. Dacă s-a întîmplat să-ţi displacă, se cuvine să te porţi cu omenie şi să mi-l înapoiezi nevătămat. Făcînd astfel, vei fi drept şi-n acelaşi timp ne vei îndatora."

XVI. [**23**] A treia oară s-a dus să împace pe Dion cu Dionysios[89], dar, neizbutind, se întoarse în patrie fără să fi făcut ceva. XVII. Aici se ţinu departe de politică, deşi scrierile sale arată că era un om de stat. Motivul era că poporul fusese obişnuit cu alte forme de guvernare, cu totul deosebite de ale lui. Pamphile, în Cartea a douăzeci şi cincea a *Memoriilor* ei[90], spune că arcadienii şi tebanii, după ce au întemeiat Megalopolis[91], l-au poftit pe Platon să le fie legislator; dar el, descoperind că ei erau potrivnici egalităţii de proprietate, refuză să se ducă.

XVIII. Se povesteşte că a pledat împotriva condamnării la moarte a lui Chabrias[92], generalul, cînd acesta a fost judecat, deşi nimeni altul la Atena n-a vrut s-o facă, şi că [**24**] în această împrejurare, urcînd Acropolea împreună cu Chabrias, îl întîlni delatorul Crobylos, care îi spuse: „Ce vii să

vorbeşti pentru apărarea altuia? Nu ştii că te aşteaptă şi pe tine cucuta lui Socrate?" La aceasta, Platon îi răspunse: „După cum am înfruntat primejdiile, apărîndu-mi în războiu patria, tot aşa le voi înfrunta şi acum, făcîndu-mi datoria faţă de un prieten."

XIX. El a fost cel dintîi care a introdus argumentarea[93] prin întrebare şi răspuns, spune Favorinus în Cartea opta a cărţii sale *Istorii felurite*; tot el a explicat pentru prima oară lui Leodamas din Thasos[94] metoda cercetării problemelor prin analiză[95]; şi, în filosofie, a întrebuinţat cel dintîi termenii de antipozi, element, dialectică, calitate, număr dreptunghiular, dintre lucrurile care mărginesc suprafaţa plană[96], ca şi providenţa divină.

[**25**] De asemenea, a fost cel dintîi filosof care a combătut discursul lui Lysias, fiul lui Cephalos[97], discurs pe care l-a reprodus, cuvînt cu cuvînt, în dialogul *Phaidros*[98] şi cel dintîi care a studiat importanţa gramaticii[99]. Cum tot el a atacat pentru prima oară părerile ale aproape tuturor predecesorilor[100], se pune întrebarea de ce nu-l aminteşte pe Democrit. XX. Neanthes din Cyzic spune că, atunci cînd s-a dus la Olympia, atenţia tuturor grecilor era aţintită asupra lui şi că l-a întîlnit pe Dion, care-şi pregătea expediţia împotriva lui Dionysios[101]. În prima Carte a *Memoriilor* lui Favorinus se raportează că Mithradates[102], persanul, a ridicat o statuie lui Platon în Academie şi a pus să se scrie pe ea aceste cuvinte: „Mithradates, persanul, fiul lui Orontobates, a dedicat muzelor o statuie a lui Platon, făcută de Silanion"[103].

XXI. [**26**] Heracleides[104] declară că, în tinereţea lui, Platon era aşa de modest şi de aşezat, încît niciodată n-a fost văzut rîzînd în hohote.

XXII. Cu toate acestea, a fost şi el ridiculizat de poeţii comici. În orice caz, Theopomp spune în *Hedychares*[105]:

> ... Nu afla-vei unu aievea să fie;
> Doi ca număr abia de-i unu; şi Platon o spune.

Anaxandrides, în *Theseu*[106], spune

> Îmbuca la măsline[107] taman cum şi Platon făcut-a.

Şi Timon face un joc de cuvinte cu numele lui:

> Ticluitu-le-a Platon, platitudini[108] plăcîndu-i

[**27**] Şi Alexis în *Meropis*[109]:

> Bine la vreme sosit-ai, în sus şi în jos colindat-am
> Tocmai ca Platon, dar plan nu aflai, ci doar osteneală.

Şi în *Ancylion*[110]:

> Nici nu ştii ce vorbe îndrugi, mai bine-n grabă aleargă,
> Află-l pe Platon şi atunci vei şti ce-i leşia şi ceapa.

Amphis, de asemenea, spune în *Amphicrates*[111]:

> A. Cît despre bine – oricare ar fi, şi văd că eşti gata
> Să-l dobîndeşti prin ea – îl ştiu, milostive stăpîne,
> Chiar mai puţin decît a lui Platon bine[112]. B. Ascultă.

[**28**] Şi în *Dexidemides*[113]:

> ... O, tu, Platone,
> Să te-ncrunţi e tot ce ştii tu mai bine să faci,
> Ca un melc, semeţ, sprîncenele-n sus înălţîndu-ţi.

Şi Cratinos spune în *Falsul copil substituit*[114]:

A. Nu-i oare clar că om eşti şi-n tine-i un suflet?
B. Sigur că nu-i, după Platon; ce ştiu e doar bănuială.

Şi Alexis în *Olympiodoros*[115]:

A. Corpul cel pieritor făcutu-s-a oale şi-ulcele,
Partea fără de moarte în aer luatu-şi-a zborul.
B. Lecţia asta nu-i cumva din cele de Plato-nşirate?

Şi în *Parazitul*[116]:

Ori tu unul să stai, cum ştii, la palavre cu Platon.

Şi Anaxilas[117], în *Botrylion*, în *Circe* şi în *Femeile bogate*, îşi bate joc de el. XXIII. [**29**] Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, spune că el s-a îndrăgostit de un tînăr numit Aster[118], care învăţa cu el astronomia, dar şi de Dion, pe care l-am amintit mai sus, şi, după mărturisirea unora, de Phaidros. Dragostea lui se vede din următoarele epigrame, pe care se spune că le-a scris despre ei:

Aster al meu care ochii îi porţi mereu după aştri,
Cer aş vrea să fiu eu, ochi fără număr să am.

Şi alta:

Stea parcă-n zori străluceai cît fost-ai în viaţă,
Mort acum străluceşti, stea parc-ai fi în amurg.

[**30**] Despre Dion a scris acestea:

Lacrimi Hecubei, troiencelor lacrimi amare sortit-au
Ursitoarele-n cor chiar de cînd s-au născut.
Ţie, Dion, pentru fapta-ţi frumoasă, un cînt de victorii
Zeii ţi-au hărăzit, îmbelşugate nădejdi.
Tihnă găseşte-ţi în patria-ţi largă şi slavă destulă,
Dion, cel ce-ai aprins focul iubirii în piept.

Se spune că acestea au fost scrise pe mormîntul lui Dion la Siracuza. [**31**] Se mai spune că, fiind îndrăgostit de Alexis şi de Phaidros, cum s-a amintit mai înainte, a compus următoarele versuri:

Iată, atîta doar spus-am, cît de frumos e Alexis!
Toţi se-ntorc după el, plin de nesaţ îl privesc.
Inimă, iarăşi la cîini arătatu-le-ai osul? Căi-te-i
Apoi. Tot la fel Phaidros nu fost-a pierdut?

I se pune în seamă şi o iubită, Archeanassa[119], despre care a compus versurile care urmează:

Am deci pe Archeanassa, din Colofon curtezană,
Printre riduri i-a stat Eros cel nemilos.
Vai celor ce-aţi cunoscut-o în floarea vîrstei cînd fost-a,
Pînzele cînd şi-a întins: ce pojar aţi mai stins!

[**32**] Iată alte versuri despre Agathon[120]:

Căci pe-Agathon sărutînd ieşitu-mi-a sufletu-n buze,
Parcă să plece voind către stăpînul cel nou.

Şi aceasta:

Iată, un măr îţi arunc; de ţii tu la mine, fecioară,
Îl primeşte în dar, inima dîndu-mi în schimb.
Dar să ferească cerul dac-altfel de gînduri te poartă,
Ia-l, aminteşte-ţi prin el: nurii au un sfîrşit.

Şi alte versuri:

Măr sînt; m-a aruncat cel ce ţine la tine; primeşte-mă,
O, Xantipa, şi eu am ca şi tine-un sfîrşit.

[**33**] Se spune că şi epigrama despre eritreenii care au fost prinşi în cursă[121] a fost compusă de el:

Eritreeni noi sîntem, din Eubeea; în Susa
Stăm în mormînt. Unde-i pămîntul iubit?

Şi aceasta:

Muzelor, Cypris grăit-a: cinste să daţi Afroditei,
Altfel Eros cu arc vine de-ndată la voi.
Muzele – astfel au răspuns: du-i-l, tu Cypris, lui Ares;
Căci băieţelul ghiduş aripi n-are de noi.

Şi alta:

Aur găsind careva, azvîrlit-a şireangul; dar omul,
Aurul nemaigăsind, şireangu-n locu-i a luat[122].

XXIV. [**34**] Molon[123], fiindu-i duşman, spune: „Nu-i de mirare că Dionysios s-a dus la Corint, ci mai degrabă că Platon s-a dus în Sicilia."

Se pare că Xenofon nu era binevoitor faţă de Platon. În orice caz, rivalizînd unul cu altul, au scris lucrări similare: *Banchetul, Apărarea lui Socrate* şi *Amintiri* cu caracter moral[124]. Apoi unul a scris *Republica,* celălalt *Cyrupaideia*[125]. În *Legile*, Platon declară că povestea educaţiei lui Cyrus este o ficţiune, că Cyrus n-a fost aşa cum îl descrie Xenofon[126]. Şi, deşi amîndoi îl amintesc pe Socrate, nici unul dintre ei nu-l aminteşte pe celălalt, afară de Xenofon, care îl aminteşte pe Platon în Cartea a treia a *Amintirilor*[127] sale. [**35**] Se mai povesteşte că Antistene, pregătindu-se să citească în public o lucrare pe care o compusese, îl invită şi pe Platon să asiste. Acesta îl întrebă ce se pregătea să citească şi Antistene îi răspunse că va citi ceva despre imposibilitatea contradicţiei[128]. „Atunci – îi spuse Platon – cum poţi să scrii asupra acestui subiect?", arătînd astfel că Antistene se contrazice singur. Iar acesta scrise un dialog împotriva lui Platon, intitulat *Sathon*[129]. După aceea au trăit înstrăinaţi unul de altul. Se spune că Socrate, auzindu-l pe Platon citind dialogul *Lysis*, exclamă: „Pe Heracle, cîte plăsmuiri îmi atribuie tînărul acesta mie!" Într-adevăr, Platon scrisese în dialog nu puţine lucruri pe care Socrate nu le spusese niciodată.

[**36**] Platon era în duşmănie şi cu Aristip. În dialogul *Despre suflet*[130] strecoară un reproş, spunînd că n-a fost de faţă la moartea lui Socrate, ci se afla nu departe, la Egina.

Se mai spune că a arătat oarecare rivalitate faţă de Aischines, fiindcă se bucura şi acesta de trecere pe lîngă Dionysios şi că, la sosirea lui la curte, Aischines a fost desconsiderat de Platon din cauza sărăciei lui, pe cînd Aristip l-a susţinut. Idomeneus[131] afirmă că vorbele pe care Platon le-a atribuit lui Criton în închisoare, prin care acesta sfătuia pe Socrate să fugă, sînt de fapt ale lui Aischines, dar că Platon le-a trecut pe seama lui Criton din cauza duşmăniei sale faţă de Aischines.

[**37**] Nicăieri în scrierile sale Platon nu-şi citează numele, afară doar în *Despre suflet* şi în *Apologie*[132]. XXV. Despre forma scrierilor lui, Aristotel observă că ea este intermediară între stilul poeziei şi al prozei[133]. Favorinus relatează undeva că, la citirea dialogului *Despre suflet*, numai Aristotel a rămas pînă la sfîrşit; toţi ceilalţi auditori s-au ridicat şi au plecat[134]. Unii

susţin că Philippos din Opus[135] a transcris *Legile*, care fuseseră lăsate pe tăbliţe de ceară, şi că el ar fi autorul scrierii *Epinomis*[136]. Euphorion şi Panaitios[137] relatează că s-a găsit începutul *Republicii* refăcut în mai multe versiuni, iar Aristoxenos declară că şi *Republica* era, aproape în întregime, cuprinsă în *Controversele* lui Protagora[138]. [**38**] Se spune că *Phaidros* a fost primul dialog, pentru că subiectul are ceva tineresc în el[139]. Totuşi, Dicaiarchos critică întreg felul lui de a scrie, ca fiind greoi[140].

XXVI. Povestea spune că odată Platon văzu pe cineva jucînd în zaruri şi îl luă la rost, iar cînd acesta se dezvinovăţi spunînd că joacă pe nimica toată, Platon îi replică: „Dar obişnuinţa nu-i o nimica toată." Fiind întrebat dacă se vor mai scrie amintiri despre el ca despre predecesorii lui, răspunse: „Mai întîi trebuie să ai un nume şi apoi ţi se vor scrie multe amintiri." Într-o zi, Xenocrate[141] tocmai sosise la el şi Platon îl rugă să-i biciuiască sclavul, deoarece el nu putea s-o facă, fiindcă era înfuriat. [**39**] Tot aşa se pretinde că a spus unuia din sclavii săi: „Ai fi fost bătut cu biciul dacă nu eram înfuriat." Încălecînd într-o zi, descălecă imediat, spunînd că trebuie să se păzească ca să nu fie apucat de trufia cabalină. Sfătuia pe cei beţi să se uite în oglindă, căci aşa aveau să se abţină de la această comportare rea. Nicăieri nu trebuie să se întîmple să bei pînă te îmbeţi, în afară de serbările zeului care ne-a dăruit vinul. De asemenea, îi displăcea şi dormitul prea mult. În orice caz, în *Legile* el proclamă: „Nimeni nu-i bun de ceva cînd a adormit."[142] Mai spunea că adevărul este cel mai plăcut lucru de ascultat. O altă versiune, după alţii, ar fi „a spune adevărul", în loc de „adevărul". Despre adevăr vorbeşte astfel în *Legile*[143] [**40**]: „Adevărul, o străinule, este un lucru frumos şi trainic, dar nu pare uşor să convingi pe oameni de acest lucru." XXVII. Dorinţa lui a fost să lase amintirea sa, fie în inimile prietenilor, fie în cărţile lui. XXVIII. Unii scriitori spun că-i plăcea mai ales o viaţă retrasă de mulţime.

XXIX. Favorinus arată, în Cartea a treia a *Amintirilor*, că moartea lui, ale cărei împrejurări le-am povestit mai sus, s-a întîmplat în al treisprezecelea an al domniei regelui Filip[144], iar Theopomp spune c-a fost cinstit după moarte de către Filip. Myronianos[145] însă, în cartea sa *Asemănări*, declară că Philon citează unele proverbe care circulau despre păduchii lui Platon, de unde reiese că moartea i-a venit de aici[146].

XXX. [**41**] A fost înmormîntat în Academie, unde şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii lui, consacrată filosofiei. Din această pricină, şcoala pe care a întemeiat-o s-a numit şcoala academică. Toţi locuitorii din partea locului au luat parte la procesiunea funebră. Testamentul lui[147] a fost următorul:

„Acestea au fost lucrurile lăsate şi împărţite prin testament de Platon[148]: moşia din Iphistiadai, avînd ca vecini la nord drumul care duce la templul de la Cephisia, la sud, templul lui Heracle din Iphistiadai, la răsărit pe Archestratos din Phrearrhoi, la apus pe Philippos din Cholleidai: şi nimeni n-are îngăduinţa de a o vinde sau înstrăina, ci să rămînă, pe cît posibil, proprietatea băiatului Adeimantos: [**42**] moşia din Eiresidai, pe care am cumpărat-o de la Callimachos, care la nord are ca vecin pe Eurymedon din Myrrhinos, la sud pe Demostratos din Xypeton, la răsărit pe Eurymedon din Myrrhinos şi la apus rîul Cefis; trei mine de argint; un pocal de argint în greutate de 165 de drahme; o cupă cîntărind 45 de drahme; un inel de aur şi o pereche de cercei de aur, cîntărind ambele la un loc patru drahme şi trei oboli[149]. Cioplitorul de pietre Eucleides îmi datorează trei mine. Pe Artemis o eliberez de sclavie. Las patru sclavi pentru trebuinţele casei: pe Tychon, pe Bictas, pe Apollonides şi pe Dionysios şi [**43**] mobila de casă, aşa cum

este trecută în inventarul al cărui duplicat îl are Demetrios. Nu datorez nimănui nimic. Executorii mei testamentari sînt: Leosthenes, Speusip, Demetrios, Hegias, Eurymedon, Callimachos şi Thrasippos."[150]

Aceasta a fost ultima lui voinţă. Pe mormîntul lui au fost scrise epitafele următoare:

Pe muritori întrecînd prin cumpătare, dreptate,
Loc aflatu-şi-aici Aristocles divin,
Dintre cei ce-au primit a-nţelepciunii cinstire
Parte mai mare şi-a luat, pizma loc nu-şi găsi.

[**44**] Apoi acestea:

Ţine glia trupul lui Platon, ascunsu-l-a-n sînu-i;
Sufletul printre zei, loc de veci îşi află.
Slavă-i dau fiului lui Ariston şi cei ce-s departe,
Om de treabă fiind, viaţa-i divină cînd văd.

Alt epitaf are o dată mai tîrzie:

A. Peste mormînt ce zbori tu, vultur? Spune-mi, tu, oare
Casă-nstelată de zeu caută ochi-ţi cu dor?
B. Spirit sînt, întruchipat din Platon ce sus înălţat e
Pînă-n Olimp, al său trup Atica-l ţine-n pămînt.

[**45**] Există şi un epitaf de-al nostru, care sună astfel:

Foibos de n-ar fi născut pe Platon din mamă elină,
Scrierea-i leac ar fi fost minţilor omeneşti?
Esculap cel născut din Apollo vindecă trupul;
Platon aşijderi şi el leac la suflet găsi.

Şi alt epitaf asupra felului cum a murit:

Foibos pe Esculap şi pe Platon i-a dat omenirii,
Unul leac pentru trup, altul la suflet cătînd.
Dar chefuind la o nuntă, trecut-a aievea în statul
Făurit chiar de el, Zeus în cer îl primi.

Acestea sînt inscripţiile de pe mormîntul lui[151].

XXXI. [**46**] Discipolii lui au fost Speusip din Atena, Xenocrate din Chalcedon, Aristotel din Stagira, Philippos din Opus, Hestiaios din Perinth, Dion din Siracuza, Amyclos din Heraclea, Erastos şi Coriscos din Scepsis, Timolaos din Cyzic, Euaion din Lampsacos, Python şi Heracleides din Ainos, Hippothales şi Callippos din Atena, Demetrios din Amphipolis, Heracleides din Pont şi mulţi alţii, printre care şi două femei, Lastheneia din Mantinea şi Axiothea din Phlius; acestea, după spusele lui Dicaiarchos, purtau haine bărbăteşti. Unii spun că şi Theofrast a urmat lecţiile lui. Chamaileon îl adaugă şi pe Hyperides oratorul şi pe Lycurgos, lucru cu care Polemon e de acord. [**47**] Sabinos îl consideră ca discipol al lui şi pe Demostene, citînd ca izvor, în Cartea a patra a lucrării sale *Materiale pentru exerciţiu*, pe Mnesistratos din Thasos, ceea ce este probabil[152].

XXXII. Acum, fiindcă eşti o entuziastă admiratoare a lui Platon, şi pe drept, şi fiindcă cercetezi[153] cu rîvnă doctrinele filosofului de la oricine ai ocazia, am socotit necesar să dau o schiţă asupra felului expunerilor sale, asupra ordinii dialogurilor şi asupra metodei lui inductive, pe cît posibil într-un mod elementar şi-n linii generale[154], astfel încît compendiul vieţii lui pe care l-am dat să conţină ca parte şi doctrina lui; căci, vorba proverbului, ar însemna s-aduc bufniţe la Atena[155], dacă ţi-aş face o expunere de detaliu a concepţiilor lui Platon.

[**48**] Se spune că cel dintîi care a scris dialoguri a fost Zenon din Elea[156], dar, după spusele lui Favorinus în *Amintirile* sale, Aristotel afirmă, în prima Carte a dialogului *Despre poeţi*[157], că cel dintîi a fost Alexamenos din Styra sau din Teos[158]. Părerea mea însă e că Platon, care a dus geniul dialogului la desăvîrşire, poate fi numit pe drept cel care i-a dat frumuseţea şi a descoperit-o. Un dialog este un discurs format din întrebări şi răspunsuri asupra unor chestiuni filosofice sau politice, cu respectarea caracterului persoanelor care vorbesc şi felului lor de a vorbi. Dialectica este arta de a vorbi, prin care combatem sau susţinem o temă cu ajutorul întrebărilor şi răspunsurilor celor care discută[159].

[**49**] Dialogul platonic are două caractere generale: unul destinat pentru a învăţa, altul pentru a cerceta[160]. Cel dintîi se împarte şi el în două specii: teoretic şi practic; la rîndul lor, teoreticul se subîmparte în fizic şi logic, iar practicul în etic şi politic. Dialogul de cercetare se împarte, mai întîi, în două diviziuni principale: exercitarea minţii, iar cealaltă victoria în controversă. Partea care urmăreşte exercitarea minţii are şi ea două subdiviziuni, una înruditā cu arta moaşei, cealaltă care pune la probă, iar cea care urmăreşte controversa este, la fel, subîmpărţită într-o parte care aduce critică şi alta care distruge tezele.

Ştim că mai sînt şi alţii care dau alte clasificări ale dialogurilor. [**50**] Unele dialoguri sînt numite dramatice, altele narative, iar altele mixte. Dar acest mod de a clasifica dialogurile este mai potrivit pentru dramă decît pentru filosofie[161]. Dialogul *Timaios*, spre exemplu, tratează despre natură; *Politicul, Cratylos, Parmenide* şi *Sofistul* aparţin genului logic; *Apologia, Criton, Phaidon, Phaidros* şi *Banchetul*, ca şi *Menexenos, Cleitophon, Epistolele, Philebos, Hipperchos* şi *Rivalii*, genului etic; în fine, *Republica, Legile, Minos, Epinomis* şi *Atlanticul* tratează despre politică[162]. [**51**] Categoriei maieutice îi aparţin cei doi *Alcibiade, Theages, Lysis* şi *Laches*, pe cînd *Euthyphron, Menon, Ion, Charmides* şi *Theaitetos* ilustrează metoda care pune la probă. *Protagoras* aparţine genului critic, iar genului distrugător de teze *Euthydemos, Gorgias* şi cele două dialoguri cu titlul *Hippias*. Atîta-i de ajuns despre dialog, în ce constă şi genurile lui[163].

XXXIII. Acum, pentru că e o mare controversă între cei care afirmă şi cei care neagă cum că Platon este un dogmatic, să cercetăm mai departe şi această chestiune. A fi dogmatic înseamnă a stabili păreri, după cum a legifera înseamnă a stabili legi. Cuvîntul dogmă apoi are două înţelesuri: obiectul părerii şi părerea însăşi[164].

[**52**] Dintre acestea, obiectul este o premisă, iar părerea este o presupunere. Cînd Platon avea o înţelegere sigură despre un lucru, îşi exprima părerile sale şi combătea pe cea falsă, dar cu privire la lucrurile neclare se abţinea. Părerile lui sînt expuse de patru persoane: Socrate, Timaios, oaspetele atenian şi oaspetele eleat[165]. Aceşti străini nu sînt, cum au presupus unii, Platon şi Parmenide, ci personaje închipuite, anonime, întrucît chiar părerile expuse de Socrate şi de Timaios le spune Platon dogmatizînd. Pentru combaterea părerilor false, Platon introduce pe Trasymachos, Callicles, Polos, Gorgias şi Protagoras precum şi pe Hippias, Eutidem şi cei de o seamă cu ei[166].

[**53**] În prezentarea dovezilor sale, Platon foloseşte cel mai mult inducţia[167], dar nu într-o singură formă, ci sub două forme, deoarece inducţia este un raţionament care, cu ajutorul unor date adevărate, conchide în mod potrivit un adevăr asemănător cu sine. Sînt două feluri de inducţii: una prin contradicţie, cealaltă prin concluzie nemijlocită. Cea prin contradicţie este aceea din care la orice întrebare pusă va rezulta o contradicţie, oricare ar fi

răspunsul[168], de pildă: „Tatăl meu este un altul sau acelaşi ca şi tatăl tău. Dacă-i altul decît al meu, fiind altul decît un tată, nu va fi tată. Dar, dacă este acelaşi ca şi tatăl meu, fiind acelaşi ca şi tatăl meu, va fi tatăl meu." [**54**] Sau aceasta: „Dacă omul nu-i un animal, este sau o bucată de lemn, sau o piatră; dar nu-i nici lemn, nici piatră, pentru că e însufleţit şi se mişcă singur[169]. De aceea el este un animal. Dar, dacă-i un animal şi dacă un cîine sau un bou sînt tot animale, atunci omul, fiind un animal, va fi şi cîine şi bou." Acesta e felul de inducţie prin contradicţie şi dispută, iar Platon n-a folosit-o în stabilirea concepţiilor sale proprii, ci pentru combatere. Celălalt fel de inducţie, prin concluzie consecventă, se prezintă sub două forme: una care demonstrează un fapt particular, în cercetare, prin alt fapt particular[170]; cealaltă demonstrează generalul cu ajutorul faptelor particulare[171]. Cea dintîi e potrivită pentru retorică, a doua pentru dialectică. De pildă, la forma întîi investigaţia se face în următorul fel: „A făptuit cutare o crimă?" Dovadă e c-a fost găsit în acelaşi timp cu pete de sînge pe el. [**55**] Aceasta este forma retorică de inducţie, deoarece şi retorica se ocupă cu faptele particulare, nu cu cele universale. Ea nu cercetează justiţia ca noţiune, ci cazurile particulare de justiţie. Celălalt fel este inducţia dialectică, în care propoziţia generală este demonstrată în prealabil cu ajutorul faptelor particulare. De pildă, se cercetează dacă sufletul este nemuritor şi dacă cei vii se nasc din cei morţi. Acest lucru e dovedit în dialogul *Despre suflet*[172] cu ajutorul unei propoziţii generale, care afirmă că contrariile ies din contrarii; iar propoziţia generală, la rîndul ei, este stabilită cu ajutorul unor fapte particulare, cum ar fi că somnul se naşte din starea de veghe, şi invers, şi ce-i mai mare din ce-i mai mic, şi invers[173]. Platon a întrebuinţat această formă pentru a dovedi părerile sale proprii.

XXXIV. [**56**] Dar, întocmai cum, în timpuri străvechi, corul singur ducea întreaga acţiune a tragediei, iar mai tîrziu, pentru a da putinţă corului să se odihnească, Thespis a inventat primul actor, Eschil pe al doilea, Sofocle pe al treilea şi astfel tragedia a fost completată[174], tot aşa şi cu filosofia: la început aceasta se ocupa numai de un singur subiect, anume natura; pe urmă Socrate adaugă al doilea subiect, etica, iar Platon al treilea, dialectica[175] şi-n felul acesta a dus filosofia la desăvîrşire. XXXV. Thrasyllos[176] spune că Platon şi-a publicat dialogurile în tetralogii, ca şi poeţii tragici[177], care concurau cu patru piese la Dionysii, la Lenaie, la Panathenee şi la Festivalul oalelor[178]. Dintre cele patru piese, ultima era o dramă satirică şi toate patru piesele la un loc se numeau o tetralogie[179].

[**57**] Tot Thrasyllos spune că dialogurile originale sînt, în total, cincizeci şi şase, dacă împărţim *Republica* în zece, despre care Favorinus, în Cartea a doua a *Istoriilor felurite*, spune că se găseşte aproape în întregime în *Controversele* lui Protagoras[180] şi *Legile* în douăsprezece dialoguri. Sînt nouă tetralogii, dacă *Republica* e luată ca o singură lucrare şi *Legile* la fel. Prima lui tetralogie are un subiect comun, căci vrea să prezinte în ce fel îşi duce viaţa filosoful. Fiecărei lucrări, Thrasyllos îi dă două titluri: unul luat de la numele interlocutorului, celălalt din subiect. [**58**] Această primă tetralogie deci, începe cu un dialog probatoriu, *Euthyphron*, sau *Despre pietate*; în al doilea rînd vine un dialog etic *Apologia lui Socrate;* în al treilea, *Criton*, sau *Despre ceea ce trebuie făcut*, dialog etic, şi în al patrulea, *Phaidon*, sau *Despre suflet*, tot un dialog etic. A doua tetralogie începe cu *Cratylos*, sau *Despre justeţea numelor*, dialog logic, urmat de *Theaitetos*, sau *Despre ştiinţă*, dialog probatoriu, apoi *Sofistul,* sau *Despre real,* dialog logic, şi la urmă *Politicul,* sau *Despre regalitate,* tot un dialog logic. A treia tetralogie începe

cu dialogul logic *Parmenide*, sau *Despre idei;* apoi *Philebos*, sau *Despre plăcere*, un dialog etic; pe urmă *Banchetul*, sau *Despre bine*, dialog etic, şi *Phaidros*, sau *Despre iubire*, tot dialog etic. [**59**] A patra tetralogie începe cu *Alcibiade*, sau *Despre natura omului*, dialog maieutic, urmat de un al doilea *Alcibiade*, sau *Despre rugăciune*, tot maieutic, pe urmă vine *Hipparchos*, sau *Lacomul de cîştig*, dialog etic, şi *Rivalii*, sau *Despre filosofie*, tot etic. A cincea tetralogie cuprinde mai întîi un dialog maieutic, *Theages*, sau *Despre filosofie*; pe urmă unul probatoriu, *Charmides*, sau *Despre cumpătare*; apoi *Laches,* sau *Despre bărbăţie*, dialog maieutic, şi *Lysis*, sau *Despre prietenie*, tot maieutic. A şasea tetralogie începe cu *Euthydemos*, sau *Eristicul*, dialog distructiv, urmat de *Protagoras*, sau *Sofiştii,* dialog polemic, apoi *Gorgias,* sau *Despre retorică*, dialog distructiv, şi *Menon*, sau *Despre virtute*, dialog probatoriu. [**60**] A şaptea tetralogie conţine mai întîi două dialoguri distructive, cu titlul comun *Hippias,* primul *Despre frumos*, al doilea *Despre minciună*; pe urmă un dialog probatoriu *Ion*, sau *Despre Iliada,* şi *Menexenos,* sau *Discursul funebru*, dialog etic. Tetralogia a opta începe cu *Cleitophon*, sau *Exhortaţia*, dialog etic, urmat de *Republica*, sau *Despre justiţie*, dialog politic, *Timaios*, sau *Despre natură*, un dialog fizic, şi *Critias*, sau *Atlanticul*, care este un dialog etic. A noua tetralogie începe cu *Minos,* sau *Despre legi*, un dialog politic, urmat de *Legile,* sau *Despre legislaţie*, tot politic, *Epinomis,* sau *Adunarea nocturnă,* sau *Filosoful*[181], politic, XXXVI. [**61**] şi în sfîrşit *Epistolele*, în număr de treisprezece[182], etice. Urarea de început a acestor scrisori era „Noroc", după cum la Epicur era „Fericire", iar la Cleon „Bucurie"[183]. Ele sînt adresate: una lui Aristodemos, două lui Archytas, patru lui Dionysios, una lui Hermias, Erastos şi Coriscos şi cîte una lui Leodamas, Dion şi Perdiccas, iar două prietenilor lui Dion[184]. Această diviziune e adoptată de Thrasyllos şi de alţi cîţiva[185].

XXXVII. Unii, printre care şi Aristophanes gramaticianul, împart dialogurile pe trilogii. Pun în prima trilogie *Republica, Timaios* şi *Critias*, în a doua *Sofistul, Politicul şi Cratylos* [**62**], în a treia *Legile, Minos şi Epinomis*, în a patra *Theaitetos, Euthyphron şi Apologia*, în a cincea *Criton, Phaidon şi Epistolele*. Celelalte dialoguri urmează unul cîte unul, fără o ordine anumită[186]. Unii filologi, după cum am arătat mai sus, încep cu *Republica*, pe cînd alţii încep cu *Alcibiade II*, care e mai lung, iar alţii cu *Theages;* unii încep cu *Euthyphron,* iar alţii cu *Cleitophon*; cîţiva cu *Timaios*, alţii cu *Phaidros*; alţii cu *Theaitetos,* în timp ce mulţi încep cu *Apologia*[187]. Sînt recunoscute ca false dialogurile următoare: *Midon,* sau *Crescătorul de cai, Eryxias,* sau *Erasistratos, Alcyon, Acephalii,* sau *Sisyphos, Axiochos, Feacienii, Demodocos, Chelidon, Hebdomada* şi *Epimenide*. După spusele lui Favorinus din Cartea a cincea a *Memoriilor* lui, se socoteşte că *Alcyon* este opera unui oarecare Leon[188].

XXXVIII. [**63**] Platon a folosit termeni variaţi, cu scopul ca sistemul să fie mai puţin înţeles de cei inculţi. Într-un sens special el consideră că înţelepciunea este ştiinţa realităţilor inteligibile şi care există cu adevărat, ştiinţa care, spune el, se ocupă de divinitate şi de suflet, ca fiind separate de corp. În mod special el numeşte filosofia înţelepciune şi o socoteşte că este un elan către înţelepciunea divină. Într-un sens general, orice cunoaştere empirică este numită de el înţelepciune, de pildă cînd numeşte înţelept pe un meşteşugar[189]. Întrebuinţează aceiaşi termeni cu sensuri foarte deosebite[190]. Aşa, cuvîntul φαῦλος (inferior) este folosit de el în sensul de ἁπλοῦς (simplu), întocmai cum este aplicat lui Heracle, în următorul pasaj din piesa *Licymnios* a lui Euripide[191]:

Simplu-i şi nelustruit, dar bun pentru fapte măreţe,
Parcă a fost făurit numai isprăvi să tot facă
N-are-a vorbirii ştiinţă, deşi vrednicia-i ştiinţă.

[**64**] Uneori însă Platon foloseşte acelaşi cuvînt (φαῦλος) cu înţelesul de rău (κακός) şi, uneori, de mic[192]. Iarăşi, foloseşte adesea termeni diferiţi pentru a exprima acelaşi lucru. De pildă, ideea (ἰδέα), o numeşte formă (εἶδος), gen (γένος), model (παράδειγμα), principiu (ἀρχή), şi cauză (αἴτιον)[193]. Întrebuinţează şi expresii contrare pentru acelaşi lucru. Astfel el numeşte lucrul sensibil şi existent şi neexistent: existent în măsura în care capătă existenţa prin naştere, neexistent din cauză că se schimbă mereu. Spune că ideea nu-i nici în mişcare, nici în repaus; că este identică cu sine şi unică şi multiplă[194]. Obiceiul lui este de a proceda astfel în foarte multe cazuri[195].

[**65**] Pentru justa interpretare a concepţiilor lui sînt necesare trei lucruri: mai întîi, trebuie explicat înţelesul fiecărei afirmaţii; pe urmă, scopul, dacă e făcut pentru un motiv principal, pentru sine sau pentru ilustrare şi dacă demonstrează doctrinele proprii sau dacă combate pe interlocutor; în al treilea rînd, rămîne de cercetat dacă cele spuse sînt adevărate[196].

XXXIX. Să spunem un cuvînt şi despre anumite semne critice care se pun în lucrările lui. [**66**] Semnul x indică expresii deosebite şi figuri de stil şi, în general, orice expresie platonică; semnul > atrage atenţia asupra doctrinelor şi părerilor caracteristice lui Platon; semnul ⁘ indică pasajele deosebite şi frumuseţile de stil; semnul ⩾ corecturile de text ale editorilor; semnul ÷ pasajele bănuite fără motiv ca neautentice; semnul ⁝ repetiţiile şi schimbarea de loc a cuvintelor; semnul ↓ indică şcoala filosofică; semnul * acordul opiniilor; semnul — respingerea lecturii din text. Atît am avut de spus despre semnele critice şi scrierea lor[197]. După afirmaţia lui Antigonos din Carystos în *Viaţa lui Zenon* [198], cînd scrierile lui Platon au fost din nou editate, cei care voiau să le consulte plăteau un onorariu proprietarilor cărţilor[199].

XL. [**67**] Concepţiile susţinute[200] de Platon erau acestea: sufletul e nemuritor şi transmigrează în mai multe corpuri; principiul lui e numeric, pe cînd cel al corpului e geometric. Platon definea sufletul ca ideea suflului vital răspîndit în toate direcţiile; susţinea că se mişcă de la sine şi e tripartit: partea lui raţională îşi are sediul în cap, cea a pasiunilor generoase în inimă, în timp ce partea care produce poftele este aşezată în regiunea buricului şi a ficatului[201].

[**68**] Pornind de la centru, sufletul cuprinde corpul din toate părţile, în cerc; este compus din elemente şi, fiind împărţit în intervale armonioase, formează două cercuri legate între ele, dintre care cel interior, fiind împărţit în şase părţi, formează totalul celor şapte cercuri. Acest cerc interior se mişcă[202] în diagonală spre stînga, iar celălalt, înclinat faţă de primul, spre dreapta[203]. Din această cauză, acest ultim cerc stăpîneşte toate, fiind unic, pe cînd cercul interior este divizat; cel dintîi este cercul *identităţii*, al doilea cercul *alterităţii*. Platon înţelege prin mişcarea sufletului mişcarea universului împreună cu mişcările de revoluţie ale planetelor[204].

[**69**] Întrucît diviziunea de la centru spre circumferinţă este potrivită în armonie cu sufletul, sufletul cunoaşte realul şi-l orînduieşte armonic, din cauză că şi elementele lui sînt dispuse armonic. Şi cînd cercul *alterităţii* se mişcă cum trebuie, rezultă opinia iar din mişcarea regulată a cercului *identităţii* provine ştiinţa[205]. XLI. Platon a admis două principii ale tuturor lucrurilor: divinitatea şi materia; divinitatea o numeşte raţiune şi cauză; materia[206] n-are nici formă, nici limită şi din ea se formează lucrurile

compuse; la început ea se afla în mişcare dezordonată, dar divinitatea, socotind ordinea preferabilă dezordinii, a strîns-o într-un singur loc. [**70**] Această substanţă, spune el, a fost transformată în patru elemente: focul, apa, aerul şi pămîntul, din care s-a născut lumea şi tot ce se află într-însa. Dintre aceste elemente, numai pămîntul nu este supus schimbării, socotind că pricina este particularitatea figurilor geometrice[207] care îl constituie. Platon crede că la toate celelalte elemente figurile din care sînt formate sînt omogene, căci toate sînt compuse dintr-un triunghi dreptunghic cu laturi neegale, pe cînd pentru pămînt a fost folosit un triunghi de o formă specială[208]; elementul focului este o piramidă, al aerului un octoedru, al apei un icosaedru, al pămîntului un cub[209]; de aceea pămîntul nu se poate transforma în celelalte trei elemente, nici acestea trei în pămînt.

[**71**] Însă elementele nu sînt separate, fiecare într-o regiune a sa proprie din univers[210], din cauză că mişcarea de revoluţie uneşte particulele cele mici, împingîndu-le, şi le mînă spre centru, dar în acelaşi timp separă părţile cele mari. De aceea, cînd aceasta îşi schimbă formele, îşi schimbă şi regiunile pe care le ocupă.

Există un singur univers, născut, întrucît vedem că este perceptibil simţurilor şi a fost făurit de divinitate. El este însufleţit, întrucît ceea ce are suflet e mai bun decît ceea ce nu are[211]. Această creaţie presupune o cauză, cea mai perfectă. Universul a fost creat unic şi nu nelimitat, din cauză că modelul după care l-a creat era şi el unic [**72**], şi este sferic, deoarece aceasta este forma celui care l-a creat; căci acest univers conţine pe celelalte vieţuitoare, iar creatorul conţine formele lor, ale tuturor[212]. Universul este neted de jur împrejur şi nu are organe, deoarece n-are nevoie de ele[213]. Mai mult chiar, universul rămîne nepieritor, pentru că nu se destramă, ca şi divinitatea[214]. Divinitatea este cauza întregii creaţii, întrucît binele, prin natura lui, este făcător de bine, iar ceea ce este cel mai bun este cauza naşterii cerului[215]; căci cauza celui mai frumos dintre lucrurile create este cel mai bun dintre lucrurile inteligibile. Şi cum divinitatea este de acest soi, şi universul[216], care e cel mai frumos dintre lucruri, este asemănător cu ceea ce este cel mai frumos, el nu va semăna cu nimic creat, ci numai cu divinitatea.

[**73**] Universul este compus din foc, apă, aer şi pămînt; din foc, ca să fie vizibil; din pămînt, ca să fie solid; din apă şi aer, ca să fie proporţionat. Căci calităţile solidelor elementare[217] sînt legate prin două medii proporţionale, în aşa fel ca să asigure unitatea completă a întregului; iar universul a fost făcut din toate elementele, pentru ca să fie complet şi indestructibil.

Timpul a fost creat ca o imagine a eternităţii. Şi cînd aceasta din urmă rămîne pentru totdeauna în repaus, timpul constă din revoluţia cerului. Noaptea şi ziua, luna şi celelalte asemănătoare sînt părţi ale timpului. De aceea, fără făptura universului, nici timpul n-ar exista. Dar odată cu crearea universului ia fiinţă şi timpul[218].

[**74**] Soarele, Luna şi planetele au fost create pentru producerea timpului. Divinitatea a aprins lumina Soarelui, pentru ca numărul anotimpurilor să devină evident şi pentru ca animalele să participe la număr. Luna se află în cercul care-i imediat deasupra Pămîntului, iar Soarele în cercul următor şi planetele în cercurile de deasupra. Mai departe, universul este o fiinţă însufleţită, fiindcă e legat cu totul de o mişcare însufleţită[219]. Şi pentru ca universul, creat după asemănarea fiinţei inteligibile, să poată fi perfect, a fost creată şi făptura celorlalte animale. Deoarece modelul lui le poseda[220], trebuie să le aibă şi universul. Şi astfel el are, în cea mai mare parte,

divinităţi de natura focului; restul vieţuitoarelor e de trei feluri: zburătoare, acvatice şi terestre. [**75**] Dintre toţi zeii din cer, Pămîntul este cel mai vechi. A fost făcut ca să dea naştere zilei şi nopţii. Aflîndu-se în centru, se mişcă în jurul centrului[221]. Şi deoarece există două cauze, trebuie să afirmăm, spune el, că unele lucruri sînt produse de raţiune, iar altele au cauze necesare[222]. Acestea din urmă sînt aerul, focul, pămîntul şi apa, care nu-s propriu-zis elemente, ci mai curînd receptacule ale formelor[223]. Aceste elemente sînt compuse din triunghiuri şi se desfac în triunghiuri. Triunghiul dreptunghic cu laturi inegale şi triunghiul dreptunghic isoscel sînt elementele lor constitutive[224].

[**76**] Deci principii şi cauze sînt cele două menţionate mai sus, ale căror modele sînt divinitatea şi materia. Materia trebuie să fie informă, ca toate celelalte receptacule ale formelor, a căror cauză e necesitatea. Într-un fel sau altul, materia primeşte ideile şi astfel dă naştere substanţelor; ea se mişcă din pricină că puterea ei nu-i uniformă şi, fiind în mişcare, la rîndul ei pune în mişcare lucrurile născute din ea. La început acestea se aflau într-o mişcare iraţională şi dezordonată, dar din moment ce au început să alcătuiască universul, în măsura posibilului, divinitatea le-a făcut simetrice şi ordonate. [**77**] Aşadar, cele două cauze existau chiar înainte ca lumea să fie creată[225], creaţia venind în al treilea rînd. Ele însă nu erau distincte, ci existau numai urme de-ale lor în dezordine. După ce lumea a fost creată, aceste lucruri au fost şi ele puse în ordine. Universul a fost creat din totalitatea corpurilor care există. Platon susţine că divinitatea, ca şi sufletul, nu-i corporală; numai astfel este ea nepieritoare şi nu este supusă schimbărilor. Cum am mai arătat, el afirmă că ideile sînt cauzele şi principiile prin care lumea obiectelor naturale este ceea ce este[226].

XLII. [**78**] Despre bine şi rău spunea următoarele: Scopul de atins este identificarea cu divinitatea[227]. Virtutea, prin ea însăşi, e de ajuns pentru a da fericirea, dar are nevoie, ca instrumente, mai întîi de avantaje corporale, cum sînt forţa, sănătatea, simţuri bune şi altele la fel, iar în al doilea rînd de avantaje exterioare, ca bogăţie, neam ales şi reputaţie bună. Înţeleptul însă, chiar şi fără aceste lucruri, nu va fi mai puţin fericit. Va participa la treburile politice, se va căsători şi se va feri să calce legile existente. În măsura în care-i permit împrejurările, va face legi pentru patria sa, afară numai dacă starea lucrurilor nu se mai poate îndrepta din cauza stricăciunii prea mari a conducerii populare[228]. [**79**] Platon crede că zeii se interesează de viaţa oamenilor[229] şi că există zeităţi[230]. Cel dintîi, el a definit noţiunea frumosului[231] ca ceva legat de orice e lăudabil, raţional, folositor, cuviincios şi armonios. Şi toate acestea sînt legate de ceea ce este conform cu natura şi de acord cu ea[232].

XLIII. Platon s-a ocupat şi de proprietatea termenilor şi într-adevăr a fost cel dintîi care a întemeiat ştiinţa de a pune bine întrebările şi de a da răspunsuri bune[233], pe care el însuşi a întrebuinţat-o pînă la saţietate. XLIV. În dialoguri, el socotea că justiţia este legea divină şi că-i mai bine să îndemni pe oameni la fapte drepte, pentru ca după moarte să nu fie pedepsiţi ca răufăcători[234].

[**80**] Din această pricină, el a apărut unora ca fiind prea îndrăgostit de mituri, întrucît presară în scrierile sale astfel de povestiri cu scopul ca oamenii să se abţină de la răutăţi, amintindu-le în chip obscur ce-i aşteaptă după moarte[235]. Acestea sînt deci concepţiile propovăduite de el[236].

XLV. După cum spune Aristotel[237], el clasifica lucrurile în felul care urmează: *bunurile* se află unele în sufletul, altele în corpul nostru şi altele

în afară de noi. Aşa, de pildă, dreptatea, cuminţenia, curajul, cumpătarea şi altele de acest fel se găsesc în sufletul nostru, frumuseţea, buna alcătuire trupească, sănătatea şi forţa se găsesc în corp, pe cînd prietenii, prosperitatea patriei şi bogăţia fac parte din lucrurile dinafara noastră.

[**81**] Astfel, sînt trei feluri de bunuri: ale sufletului, ale corpului şi ale lucrurilor exterioare[238]. XLVI. *Prietenia* este de trei feluri: naturală, socială şi de ospeţie. Prin prietenia naturală înţelegem afecţiunea pe care o au părinţii pentru odraslele lor şi rudele una faţă de alta. Şi animalele au parte de această formă de afecţiune. Prin forma socială a prieteniei înţelegem pe aceea care ia naştere din obişnuinţă şi nu are nimic comun cu rudenia, cum e prietenia lui Pilade pentru Oreste. Prietenia de ospeţie e aceea pe care o avem faţă de străini, datorită unei reuniuni sau unui schimb de scrisori. Astfel, prietenia este fie naturală, fie socială, fie de ospeţie; unii adaugă o a patra formă, aceea a prieteniei din dragoste.

XLVII. [**82**] Există cinci *forme de guvernămînt*: una este democratică, alta aristocratică, a treia oligarhică, a patra monarhică şi a cincea tirania. Forma democratică este aceea în care poporul are puterea în stat şi statorniceşte după propria sa vrere atît pe magistraţi, cît şi legile. Aristocraţia este forma de guvernămînt în care conducătorii nu sînt nici cei bogaţi, nici cei săraci, nici cei vestiţi, ci statul este condus de cei mai buni prin naştere. Oligarhia este acea formă în care magistraturile sînt ocupate după categorii de avere, căci bogaţii sînt mai puţini decît cei săraci. Monarhia este orînduită sau prin lege, sau este ereditară[239].

La Cartagina, regalitatea este orînduită prin lege, ea fiind obţinută prin vînzare. [**83**] În Sparta şi în Macedonia însă, monarhia este ereditară, căci calitatea de rege este atribuită unora dintr-o anumită familie. Tirania este acea formă în care cetăţenii sînt conduşi de un individ fie prin fraudă, fie prin forţă. Astfel, formele de guvernare sînt democraţia, aristocraţia, oligarhia, monarhia şi tirania.

XLVIII. Există trei feluri de *justiţie*: una faţă de zei, alta faţă de oameni şi alta faţă de morţi. Cei care aduc sacrificii potrivit legilor şi se îngrijesc de cele sacre, e evident că sînt pioşi faţă de zei; la fel, cei care îşi plătesc datoriile şi înapoiază ceea ce au primit în păstrare se poartă drept faţă de oameni. În sfîrşit, cei care îngrijesc mormintele se poartă cum trebuie faţă de morţi. Astfel, o justiţie se referă la zei, alta la oameni, în timp ce a treia priveşte pe cei morţi.

XLIX. [**84**] Sînt trei feluri de *ştiinţe*: una practică, alta făuritoare şi a treia teoretică[240]. Arhitectura şi construirea de corăbii sînt arte făuritoare, deoarece există o operă făurită de ele şi care poate fi văzută. Politica, cîntatul din flaut şi din harpă şi alte arte asemănătoare sînt practice, căci, deşi nu produc nimic vizibil, totuşi ele execută ceva; artistul cîntă din flaut sau harpă, iar omul politic ia parte la guvernare. Geometria, muzica[241] şi astronomia sînt ştiinţe teoretice, căci ele nici nu execută, nici nu produc ceva. Geometrul studiază raporturile liniilor unele faţă de altele, muzicantul studiază sunetele, astronomul stelele şi universul. Astfel, unele ştiinţe sînt teoretice, altele practice, iar altele făuritoare.

L. [**85**] Sînt cinci feluri de *medicini*: prima este farmaceutica, a doua chirurgia, a treia dietetica, a patra diagnostica şi a cincea terapeutica. Farmaceutica vindecă bolile prin leacuri, chirurgia vindecă prin tăiere şi cauterizare; dietetica prescrie un regim pentru înlăturarea bolilor; diagnostica procedează prin precizarea bolii, terapeutica face prescripţii pentru imediata înlăturare a durerii. Felurile medicinei deci sînt: farmaceutica, chirurgia, dietetica, diagnostica şi terapeutica.

LI. [**86**] *Legea* e de două feluri: scrisă şi nescrisă. Legea scrisă este aceea prin care sîntem guvernaţi în diferite cetăţi, iar aceea care ia naştere din datină se numeşte lege nescrisă, ca, de pildă, să nu apărem în piaţă goi sau îmbrăcaţi cu haine femeieşti. Nu există nici o lege care să interzică acest lucru şi totuşi noi nu facem astfel de lucruri, din cauză că legea nescrisă ne-o interzice. Astfel, legea este fie scrisă, fie nescrisă.

LII. *Vorbirea* e de cinci feluri: una dintre ele este aceea de care se folosesc oamenii politici în adunări şi care se numeşte discursul politic. [**87**] Al doilea fel este aceea pe care o scriu retorii şi[242] o prezintă fie pentru a demonstra, a lăuda, a critica sau a acuza. De aceea această specie de vorbire este numită retorică. Al treilea fel de vorbire este acela al persoanelor particulare cînd stau de vorbă una cu alta şi care se numeşte vorbirea comună. Un alt fel de vorbire este al acelora care conversează prin întrebări şi răspunsuri scurte[243] date la întrebările puse; acest fel de vorbire se numeşte dialectică. A cincea diviziune este vorbirea meşteşugarilor, care se întreţin despre subiecte privitoare la meseria lor; aceasta se numeşte vorbirea tehnică. Astfel, vorbirea e fie politică, fie retorică, fie aceea a convorbirii obişnuite, fie dialectică, fie tehnică.

LIII. [**88**] *Muzica* se împarte în trei: una întrebuinţează numai gura, cum e cîntatul; a doua întrebuinţează atît gura, cît şi mîinile, cum face cîntăreţul cu acompaniament din harpă[244]; a treia întrebuinţează numai mîinile, ca, de pildă, execuţia la harpă. Astfel, părţile muzicii sînt cîntatul, fie numai cu gura, fie cu gura şi cu mîinile, fie numai cu mîinile.

LIV. *Naşterea nobilă* are patru soiuri: în primul rînd, dacă strămoşii sînt cinstiţi şi drepţi, urmaşii lor sînt numiţi nobili. În al doilea rînd, dacă strămoşii au fost prinţi sau magistraţi, urmaşii lor se numesc nobili. În al treilea rînd, dacă strămoşii au fost iluştri, de pildă prin deţinerea unei funcţii de comandant militar sau printr-o victorie la jocurile naţionale, atunci numim nobili pe urmaşii lor. [**89**] Ultima împărţire cuprinde pe oamenii care sînt ei înşişi nobili la suflet şi mărinimoşi. Şi aceştia sînt numiţi nobili, şi aceasta cu adevărat este forma cea mai înaltă de nobleţe. Astfel, o nobleţe depinde de strămoşi merituoşi, alta de strămoşi princiari, a treia de strămoşi iluştri, iar a patra se datoreşte superiorităţii şi valorii individuale.

LV. Sînt trei feluri de *frumuseţe*: una-i obiect de laudă, ca o formă frumoasă la vedere; alta-i practică, cum sînt frumoase pentru întrebuinţare, un instrument, o casă şi alte lucruri similare. Alte lucruri, care se referă la obiceiuri şi ocupaţii şi altele asemănătoare, sînt frumoase, fiind profitabile. Un fel de frumuseţe deci e obiect de laudă, alta e bună la întrebuinţare şi alta procură avantaje.

LVI. [**90**] *Sufletul* se împarte în trei părţi: una este raţională, alta senzuală şi a treia pasională[245]. Partea raţională este cauza deliberării, a reflecţiei, a înţelegerii şi a tuturor lucrurilor de acest fel; partea senzuală a sufletului este cauza poftei de a mînca, a satisfacţiei sexuale şi a tuturor lucrurilor de acest fel, în timp ce partea pasională este cauza curajului şi a plăcerii, precum şi a durerii şi a supărării. Astfel, o parte a sufletului este raţională, alta senzuală şi a treia pasională.

LVII. *Virtutea* desăvîrşită e de patru feluri: 1) cumînţenia[246], 2) dreptatea, 3) curajul şi 4) cumpătarea[247]. [**91**] Dintre acestea, cumînţenia este cauza execuţiei corecte a acţiunilor, dreptatea a unei comportări drepte în asociaţii şi tranzacţii comerciale. Curajul face pe om să nu-şi piardă cumpătul şi să-şi ţină firea în pericole şi panici. Cumpătarea cauzează stăpînirea poftelor, spre a nu fi niciodată robiţi de nici o plăcere şi ne face să ducem o viaţă

cumsecade. Astfel, virtutea are ca părţi mai întîi cuminţenia, pe urmă dreptatea, apoi curajul şi, în fine, cumpătarea.

LVIII. Sînt cinci feluri de *stăpîniri*: una întemeiată pe lege, alta pe natură, alta pe obicei, a patra pe naştere şi a cincea pe forţă. [**92**] Într-adevăr, magistraţii din oraşe, cînd sînt aleşi de concetăţenii lor, guvernează potrivit legii. Stăpînii naturali sînt bărbaţii, nu numai la oameni, ci şi la celelalte animale; căci bărbaţii, peste tot şi în cele mai multe cazuri, stăpînesc peste femei. Stăpînirea potrivit obiceiului este autoritatea de felul aceleia pe care o exercită pedagogii asupra copiilor şi profesorii asupra elevilor. Stăpînirea ereditară este numită, de exemplu, aceea pe care o au regii lacedemonieni; căci demnitatea de rege este limitată la o anumită familie. Stăpînirea este de acest fel şi în Macedonia; căci şi acolo demnitatea de rege se stabileşte după naştere. Alţii au dobîndit stăpînirea prin violenţă sau înşelăciune şi guvernează pe cetăţeni împotriva voinţei lor; acest fel de guvernare se numeşte prin forţă. Deci stăpînirea se exercită prin lege, prin natură, prin obicei, prin naştere şi prin forţă.

LIX. [**93**] Există şase feluri de *retorică*. Cînd vorbitorii îndeamnă la război sau alianţă cu un stat vecin, felul acela de retorică se numeşte „persuasiune". Dar cînd vorbesc împotriva războiului sau a alianţei şi cer ascultătorilor să stea liniştiţi, acest fel de retorică se numeşte „disuasiune". Al treilea fel este folosit cînd vorbitorul afirmă c-a fost nedreptăţit de cineva pe care-l dovedeşte că i-a pricinuit mult rău. Numele dat acestui fel de retorică este „acuzaţie". Al patrulea fel se numeşte „apărare"; aici vorbitorul arată că n-a făcut nimic rău şi că n-a comis vreo faptă ce nu se cuvine: „apărare" e termenul aplicat în acest caz. [**94**] Al cincilea fel de retorică se întrebuinţează cînd oratorul vorbeşte bine de cineva şi dovedeşte că-i valoros şi onorabil; numele dat acestui fel de retorică este „elogiu". Al şaselea fel de retorică este întrebuinţat cînd vorbitorul arată că cineva este nedemn; numele dat acestui fel este „critică". În retorică deci se cuprind: elogiul, critica, persuasiunea, disuasiunea, acuzarea şi apărarea.

Un *discurs bun* are patru specii. Prima constă în a vorbi ceea ce trebuie, alta a vorbi în măsura cerută, a treia a vorbi potrivit cu auditoriul şi a patra la momentul care trebuie. Lucrurile care trebuie spuse sînt acelea care pot fi folositoare vorbitorului şi ascultătorului. Lungimea cerută e aceea care nu-i nici mai mare, nici mai mică decît e nevoie. [**95**] A vorbi potrivit cu auditoriul înseamnă că, atunci cînd ne adresăm persoanelor mai vîrstnice decît noi, discursul trebuie potrivit după ei, ca pentru nişte oameni mai în vîrstă[248], în timp ce, adresîndu-ne tinerilor, discursul trebuie să fie potrivit pentru nişte oameni tineri. Momentul indicat pentru vorbire nu trebuie să fie nici prea devreme, nici prea tîrziu; altfel vei pierde momentul şi nu vei vorbi cum trebuie.

LX. Sînt patru feluri de *binefaceri*; într-adevăr, acest lucru are loc fie prin bani, fie prin intervenţie personală, fie prin cunoştinţe, fie prin vorbe.

Ajutorul bănesc este dat cînd se ajută un om la nevoie, aşa încît e uşurat în privinţa banilor. Prin intervenţia personală, oamenii se ajută unul pe altul atunci cînd sar în ajutorul celor bătuţi şi-i scapă. [**96**] Cei care instruiesc sau vindecă pe alţii sau care-i învaţă ceva de folos fac o binefacere cu ajutorul cunoştinţelor lor. Cînd însă oamenii intră într-o curte de judecată şi unul se înfăţişează ca apărător al altuia şi pronunţă un discurs impresionant pentru apărarea lui, atunci el face un bine prin vorbe. Astfel, ajutoarele sînt date, fie în bani, fie prin intervenţii personale, fie prin cunoştinţe, în fine prin vorbire.

LXI. *Sfîrşitul* lucrurilor se face în patru feluri. În primul rînd, lucrurile se sfîrşesc conform legii, atunci cînd se dă un decret şi acest decret e consacrat

prin lege. În al doilea rînd, lucrurile se sfîrşesc prin mersul firesc al lucrurilor, ca ziua, anul şi anotimpurile. În al treilea rînd, lucrurile se sfîrşesc prin regulile artei, ca de pildă în arhitectură. Căci aşa sfîrşeşte constructorul o casă; la fel e şi în arta construcţiilor navale, datorită căreia sînt făcute corăbiile. [**97**] În al patrulea rînd, lucrurile pot lua sfîrşit la întîmplare, cînd ies altfel decît ne-am aşteptat. Astfel, sfîrşitul lucrurilor are loc conform legii, naturii, artei sau întîmplării.

LXII. *Puterea* este de patru feluri. Mai întîi tot ce putem face cu raţiunea, anume să socotim sau să presupunem; pe urmă tot ce putem face cu corpul, de pildă să mergem, să dăm, să luăm şi cele asemănătoare cu acestea. Apoi tot ce putem face cu o mulţime de soldaţi sau de bani; de aceea se spune că un rege are o putere mare. Al patrulea fel de putere ne face să ne simţim şi să ne aflăm bine sau rău; astfel putem fi bolnavi sau putem fi educaţi, putem fi sănătoşi şi toate de acest fel. Astfel puterea o avem în minte, fie în corp, fie în armate şi bani, fie în felul nostru de a acţiona şi a suferi.

LXIII. [**98**] *Iubirea de oameni*[249] este de trei feluri. Una se arată prin saluturi cu care unii, de exemplu, întîmpină pe oricine întîlnesc, adresîndu-i cuvîntul şi strîngîndu-i mîna şi-i fac urări de bine; un alt fel se vede cînd cineva ajută pe oricine la nenorocire; altă iubire de oameni face pe unii să le placă să invite la masă. Astfel, iubirea de oameni se arată fie prin saluturi, fie prin binefaceri, fie prin ospitalitate şi dorinţa de a veni în contact cu oamenii.

LXIV. *Fericirea* cuprinde cinci părţi. O parte este a lua hotărîri bune; a doua este a avea simţuri bune şi sănătate trupească; a treia este reuşita în ceea ce întreprinzi; a patra-i reputaţia bună printre oameni şi a cincea abundenţa de bani şi a bunurilor folositoare pentru viaţă. [**99**] Într-adevăr, a lua hotărîri bune este rezultatul educaţiei şi al experienţei multor lucruri. Simţurile bune depind de organele corpului. Spre exemplu, dacă cineva vede cu ochii săi, aude cu urechile sale, percepe obiectele corespunzătoare cu nările şi gura sa, atunci aceasta înseamnă că are simţuri bune. Reuşita se obţine atunci cînd cineva face cum trebuie ceea ce urmăreşte, aşa cum se cuvine unui om cumsecade. Reputaţia bună constă în aceea că se vorbeşte bine despre cineva. Abundenţa mijloacelor o are acela care are aşa de multă avere pentru nevoile vieţii, încît poate să dea ajutor prietenilor şi să se achite, cu generozitate şi în mod larg, de sarcinile publice[250]. Astfel, o parte a fericirii este luarea de hotărîri bune, alta este posedarea de simţuri bune şi sănătate trupească, a treia e reuşita, a patra buna reputaţie şi a cincea abundenţa de bani.

LXV. [**100**] *Artele şi meseriile*[251] se împart în trei grupuri: primul, al doilea şi al treilea[252]. Primul grup e format din lucrarea metalelor şi lucrarea lemnului, care sînt arte făuritoare. Al doilea cuprinde arta fierarului şi a dulgherului, care transformă materialul, deoarece fierarul face arme din fier, iar dulgherul face din lemn flaute şi lire. Al treilea grup este al artelor care întrebuinţează aceste fabricate; spre exemplu, arta călăritului întrebuinţează hăţurile, arta războiului foloseşte armele, muzica, flautele şi lira. Astfel, sînt trei feluri de arte, unul e primul, altul e al doilea şi altul e al treilea[253].

LXVI. [**101**] *Binele* se împarte în patru specii. Un bine îl dăm ca denumire aceluia care posedă virtutea ca un bun propriu al său; altul este virtutea în sine şi dreptatea; pe acestea le declarăm a fi binele. Al treilea fel de bine cuprinde lucruri ca mîncarea, exerciţiile gimnastice şi medicamentele folositoare. Al patrulea fel de bine cuprinde arta cîntatului din flaut, jucatul pe

scenă şi altele asemănătoare. Există deci patru feluri de bine: mai întîi posesiunea virtuţii; apoi virtutea însăşi, în al treilea rînd hrana şi exerciţiile gimnastice folositoare, în sfîrşit cîntatul din flaut, jucatul pe scenă şi arta poetică, pe care le numim lucruri bune[254].

LXVII. [**102**] *Tot ce există* este fie rău sau bun[255], fie neutru[256]. Numim rău ceea ce este în stare să dăuneze mereu; de pildă, lipsa de alegere, nebunia şi nedreptatea şi cele asemănătoare. Lucrurile potrivnice acestora sînt bune. Acelea însă care uneori sînt folositoare, iar alteori vătămătoare, ca spre exemplu mersul pe jos, şezutul şi mîncatul, sau cele care nici nu aduc vreun folos, nici nu fac vreun rău, sînt lucruri nici bune, nici rele. Aşadar, toate lucrurile se împart în bune sau rele sau nici unul din acestea.

LXVIII. [**103**] *Buna ordine în stat* intră în trei categorii. Prima, dacă legile sînt bune, atunci spunem că există o ordine bună. În al doilea rînd, numim tot o bună ordine dacă cetăţeanul respectă legile stabilite. În al treilea rînd, numim iarăşi o bună ordine dacă nu există legi şi totuşi cetăţenii îşi conduc bine treburile, fiind călăuziţi de obiceiuri şi de instituţii. Există, prin urmare, trei feluri de bună ordine în stat: primul cînd legile sînt bune, altul cînd legile existente sînt respectate şi al treilea, cînd cetăţenii se guvernează după obiceiuri şi instituţii sănătoase.

Dezordinea într-un stat are trei forme. Prima ia naştere cînd legile care privesc atît pe cetăţeni, cît şi pe străini sînt rele, [**104**] a doua cînd legile existente nu sînt respectate şi a treia, cînd nu sînt legi de loc. Astfel, dezordinea într-un stat se produce cînd legile sînt rele sau ele nu sînt respectate sau, în sfîrşit, cînd nu există legi de fel.

LXIX. *Contrariile* sînt împărţite în trei feluri. De pildă, spunem că binele este contrariul răului, aşa cum este dreptatea faţă de nedreptate, cumînţenia faţă de sminteală şi cele asemănătoare. Dar şi răul este contrar răului, ca, spre exemplu, risipa este contrară avariţiei, torturarea pe nedrept este opusă torturării pe drept şi tot aşa şi unele rele sînt opuse altor rele. Şi iarăşi sînt contrarii greu şi uşor, repede şi încet, alb şi negru, ca lucruri neutre opuse altora neutre. [**105**] Aşadar, unele contrarii sînt opuse, ca binele cu răul, altele ca un rău faţă de alt rău şi altele ca lucruri neutre faţă de alte lucruri neutre.

LXX. *Bunurile* sînt de trei feluri: acelea pe care le posedăm în mod exclusiv, acelea care pot fi împărţite cu alţii şi acelea care există pur şi simplu. În primul grup, anume al acelora care pot fi posedate în mod exclusiv, intră lucruri ca dreptatea şi sănătatea. În grupul următor intră lucrurile care, deşi nu pot fi posedate în întregime, pot fi împărţite cu alţii. Astfel, nu putem poseda binele absolut, dar putem participa la el. Al treilea grup cuprinde acele bunuri care trebuie să existe, deşi nici nu le putem avea nici în parte, nici în total. Spre exemplu, numai existenţa valorii şi a justiţiei constituie un bun; aceste lucruri nu pot fi nici posedate exclusiv, nici posedate prin participare, ci trebuie numai să existe. [**106**] Dintre bunuri deci, unele pot fi posedate în întregime, altele pot fi împărţite, altele există pentru sine.

LXXI. *Deliberarea* intră în trei categorii: una se inspiră din timpurile trecute, alta de la lucrurile viitoare şi alta din cele prezente. Aceea pe care o luăm din timpurile trecute se sprijină pe exemple, de pildă ce au suferit lacedemonienii încrezîndu-se în alţii. Deliberarea luată din prezent, cum ar fi să arătăm, de exemplu, că zidurile sînt slabe, oamenii laşi şi că proviziile sînt neîndestulătoare. Deliberarea luată din viitor este să cerem, de pildă, ca ambasadele să nu fie năpăstuite prin bănuieli, ca reputaţia bună a

Greciei să nu fie pătată. Astfel, deliberarea poate fi luată din cele trecute, din cele prezente şi din cele viitoare.

LXXII. [**107**] *Sunetele vocale* se împart în două grupe, unele fiind însufleţite, altele neînsufleţite. Vocea animalelor este un sunet însufleţit; notele instrumentelor şi zgomotele sînt sunete neînsufleţite. Vocea însufleţită poate fi articulată sau nearticulată, aceea a oamenilor fiind o vorbire articulată, iar a animalelor o voce nearticulată. Deci, sunetele vocale pot fi însufleţite sau neînsufleţite.

LXXIII. Dintre lucrurile care există, unele sînt divizibile, altele indivizibile. Dintre lucrurile divizibile, unele se împart în părţi omogene[257], altele în părţi eterogene. Lucrurile care nu pot fi împărţite sînt cele care n-au părţi şi nu sînt compuse din alte lucruri, ca, spre exemplu, unitatea, punctul, nota muzicală; pe cînd acelea care au părţi constitutive, ca, de pildă, silabele, acordurile muzicale, animalele, apa, aurul, sînt divizibile. [**108**] Dacă aceste lucruri sînt compuse din părţi asemănătoare, aşa încît întregul să nu se deosebească de parte decît prin mulţime, cum sînt apa, aurul şi tot ce se topeşte şi ce-i la fel cu acestea, atunci ele se numesc omogene. Dar tot ce este compus din părţi neasemănătoare, cum este o casă şi cele de acest fel, este numit eterogen. Astfel, toate lucrurile sînt divizibile sau indivizibile, iar din cele divizibile, unele au părţi omogene, altele, eterogene.

LXXIV. Dintre *lucrurile existente*, unele se numesc existente în sine, iar altele existente relativ. Se spune că există în sine lucrurile care n-au nevoie de nimic altceva ca să le explice, cum ar fi omul, calul şi toate celelalte animale, căci nici unul din acestea n-are nevoie de explicaţie. [**109**] Aparţin lucrurilor relative toate cîte au nevoie de o explicaţie, ca ce-i mai mare sau mai repede sau mai frumos decît altceva şi altele asemănătoare. Căci mai marele este mai mare ca unul mai mic şi mai repedele este mai repede decît altceva. Prin urmare, dintre lucruri, unele se numesc existente pentru sine, iar altele existente relativ. Astfel spune deci Aristotel că obişnuia Platon să clasifice domeniile prime ale lucrurilor[258].

LXXV. Seleucos[259] gramaticianul, în prima Carte a lucrării sale *Despre filosofie*, spune c-a mai fost şi alt bărbat numit Platon, un filosof din Rhodos, elev de-al lui Panaitios; un altul a fost filosof peripatetic, elev de-al lui Aristotel; un altul a fost discipolul lui Praxiphanes şi, în sfîrşit, a fost şi un Platon[260] poet comic din comedia veche.

Cartea a IV-a

Capitolul I

Speusip

I. [**1**] Am dat o expunere a lui Platon în cele precedente, cea mai bună pe care am putut-o face, adunînd cu sîrguinţă ceea ce s-a spus despre acest filosof. II. L-a avut ca urmaş pe Speusip[1] din Atena, fiul lui Eurymedon, care aparţinea districtului Myrrhinos şi era fiul Potonei, sora lui Platon. III. A fost şeful şcolii lui Platon opt ani, începînd din olimpiada a o sută opta[2]. A înălţat statui graţiilor în templul Muzelor[3] ridicat de Platon în Academie. IV. El a rămas un partizan fidel al doctrinelor lui Platon. Totuşi, nu avea o fire asemănătoare cu a lui Platon, căci era înclinat la mînie şi supus plăcerilor. Astfel, se spune că într-un acces de mînie şi-a aruncat în fîntînă căţeluşul şi că de dragul plăcerii de a petrece a plecat în Macedonia spre a lua parte la nunta lui Casandru[4].

V. [**2**] Se spunea că două din elevele lui Platon au urmat lecţiile lui Speusip şi anume: Lastheneia din Mantinea şi Axiothea din Phlius[5]. Odată, Dionysios îi spuse batjocoritor într-o scrisoare: „Putem să ne facem o părere despre înţelepciunea ta, după arcadiana care ţi-e elevă, iar cînd Platon îi scutea de plată pe toţi cei care veneau la el, tu aduni tributul lor, luîndu-l cu sau fără voia lor."[6] VI. Diodoros, în prima Carte a *Amintirilor* sale[7], spune că Speusip a fost cel dintîi care a deosebit elementul comun din toate ştiinţele şi le-a pus în legătură una cu alta, în măsura în care acest lucru era cu putinţă. Pe de altă parte, Caineus[8] afirmă că el cel dintîi a divulgat ceea ce Isocrate numea tainele artei sale [**3**] şi a născocit primul mijlocul prin care coşurile de dus surcele să fie uşor de purtat.

VII. Avea corpul deformat de paralizie cînd trimise vorbă lui Xenocrate, implorîndu-l să vină şi să ia asuprăşi sarcina şcolii[9]. VIII. Se spune că, pe cînd era dus la Academie într-un cărucior, îl întîlni pe Diogene şi-l salută cu cuvintele „Voie bună", iar acesta îi răspunse: „Nu-ţi pot face aceeaşi urare, dacă poţi suferi să trăieşti în asemenea condiţii."[10] IX. În cele din urmă, la bătrîneţe, îşi puse capăt zilelor de deznădejde. Iată epigrama pe care i-am făcut-o:

> Astfel muri Speusis, dar vestea de n-aş fi aflat-o,
> Nimeni nu mi-ar fi putut astfel cu sîrg dovedi
> Sînge din Platon că n-are; altminteri, fără nădejde
> Viaţa nu şi-ar fi luat numai pentru un fleac[11].

[**4**] Plutarh, în *Viaţa lui Lysandru* şi în *Viaţa lui Sulla*, spune că el a fost mîncat de boala păduchilor[12], iar Timotheos, în cartea lui *Despre vieţi*[13], afirmă că întregul trup îi era descompus. X. Tot el spune că Speusip întîlnind un om bogat, care era în dragoste cu cineva urît, îi spuse: „De ce, mă rog, ai aşa mare nevoie de el? Pentru zece talanţi îţi voi găsi un iubit[14] mai drăguţ."

XI. A lăsat un mare număr de comentarii şi numeroase dialoguri, printre care şi unul intitulat *Aristip din Cyrene*:

Despre avuţie, o Carte;
Despre plăcere, o Carte;
Despre dreptate, o Carte;
Despre filosofie, o Carte;
Despre prietenie, o Carte;
Despre zei, o Carte;
Filosoful, o Carte;
Către Cephalos, o Carte;
Cephalos, o Carte;
Clinomah sau Lysias, o Carte;
Cetăţeanul, o Carte;
Despre suflet, o Carte;
Către Gryllos, o Carte;
[**5**] *Aristip*, o Carte;
Critica artelor, o Carte;
Comentarii dialogate;
Tehnica, o Carte;
Dialoguri despre cercetarea asemănărilor, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
Clasificări şi ipoteze privitoare la asemănări;
Despre genurile şi speciile exemplelor;
Către un anonim;
Elogiul lui Platon;
Epistole către Dion, Dionysios şi Filip;
Despre legiferare;
Matematicul;
Mandrobolos;
Lysias;
Definiţii;
Aranjarea comentariilor[15].

Lucrările lui cuprind în total 43.475 de rînduri[16]. Timonides[17] îi dedică *Istoriile* în care a prezentat faptele lui Dion şi ale lui Bion[18]. Şi Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor* sale, povesteşte că Aristotel a cumpărat operele lui Speusis pentru trei talanţi[19].

XII. A fost şi un alt Speusippos, un medic din Alexandria, din şcoala lui Herophilos[20].

Capitolul al II-lea

Xenocrate

I. [**6**] Xenocrate[21], fiul lui Agathenor din Chalcedon, a fost elevul lui Platon încă de tînăr şi chiar l-a însoţit în călătoria sa din Sicilia[22]. II. Din fire era indolent; de aceea Platon, comparîndu-l cu Aristotel, ar fi spus: „Unul are nevoie de pinteni, altul de frîu." Şi aceste vorbe: „Uitaţi-vă ce măgar trebuie să dresez şi ce cal îi stă dimpotrivă." III. Totuşi, Xenocrate era serios în toate împrejurările şi totdeauna încruntat, ceea ce îl făcea pe Platon să-i spună mereu: „Xenocrate, mai sacrifică şi Graţiilor!" Cea mai mare parte din timp şi-o petrecea în Academie. Se spune că ori de cîte ori se ducea în oraş,

mulţimea gălăgioasă şi hamalii se dădeau în lături cînd trecea el. [**7**] Odată, curtezana Phryne[23], vrînd să-l pună la încercare sub cuvînt c-ar fi fost urmărită de nişte indivizi, se refugie în căsuţa lui. El o primi din omenie, şi cum în odaie nu era decît un singur pat îngust, acceptă, la rugămintea ei, să-i facă loc în pat şi ei; dar, la urmă, cu toate provocările ei, ea plecă cum venise, spunînd acelora care o întrebau că se culcase, nu cu un bărbat, ci cu o statuie. O altă versiune a poveştii e că discipolii lui au hotărît-o pe Laïs[24] să se culce cu el în pat. Puterea lui de a îndura era aşa de mare, încît s-a supus de mai multe ori la tăieturi şi cauterizări ale membrului viril. IV. Aşa de mult era crezut pe cuvînt, încît, deşi era ilegal să se aducă mărturie fără jurămînt, totuşi numai lui atenienii i-au îngăduit să facă astfel. V. [**8**] Pe lîngă aceasta, se mulţumea cu foarte puţin. Cînd Alexandru cel Mare[25] îi trimise o mare sumă de bani, el luă trei mii de drahme atice şi-i trimise restul înapoi, spunînd că nevoile lui Alexandru erau mai mari ca ale lui, deoarece are de întreţinut un număr mai mare de oameni. Şi Myronianos arată, în cartea sa intitulată *Asemănări*[26], că n-a primit darul ce i-a fost trimis de Antipater[27]. De asemenea, cînd la curtea lui Dionysios fu cinstit cu o coroană de aur pentru rezistenţa la băutură la Sărbătoarea oalelor[28], el se duse şi o depuse pe statuia lui Hermes, unde era obiceiul să pună ghirlande de flori. O poveste spune c-a fost trimis, împreună cu alţii, într-o ambasadă la Filip şi că însoţitorii lui, fiind ademeniţi prin daruri, au primit invitaţiile lui Filip, luînd parte la serbări, şi stînd de vorbă cu el. Xenocrate n-a făcut nimic din acestea. Din această pricină, Filip a refuzat să-l vadă. [**9**] De aceea, cînd trimişii s-au întors la Atena, s-au plîns că Xenocrate îi întovărăşise fără să le fie de nici un folos. Auzind acestea, poporul era gata să-l condamne, dar el le spuse că, acum mai mult ca oricînd, trimişii ar trebui să ţină seamă de interesele statului, căci, spuse el, „Filip ştia că ceilalţi îi primiseră darurile, dar că pe mine nu m-a cîştigat de fel"; poporul atunci îi aduse onoruri îndoite. După aceea, şi Filip ar fi recunoscut că, dintre toţi cei care veniseră la curtea lui, Xenocrate a fost singurul om pe care nu l-a putut cumpăra prin daruri. Iar atunci cînd s-a dus cu daruri la Antipater ca să trateze pentru atenienii luaţi prizonieri în războiul lamiac, fiind poftit la masă de Antipater, el îi cită următoarele versuri:

Dar cine,
De-o fi om drept, s-ar îndura, o, Circe,
Să stea de hrană şi de băutură,
Nainte de-a fi oamenii lui slobozi
Şi de-ai vedea în faţă.

şi Antipater înţelegînd aluzia, liberă numaidecît prizonierii[29].

VI. [**10**] Altădată, o vrăbiuţă urmărită de un şoim se repezi la sînul lui, iar el o mîngîie şi-i dădu drumul, spunînd că nu trebuie să trădezi pe cel care-ţi imploră ajutorul[30]. Lui Bion[31], care îl lua în rîs, îi spuse că nici nu vrea să-i răspundă, fiindcă nici tragedia nu socoteşte că meritã un răspuns bătăile de joc ale comediei. Unuia care nu învăţase niciodată nici muzica, nici geometria, nici astronomia, dar dorea totuşi să-i urmeze lecţiile, îi spuse: „Vezi-ţi de drum, căci n-ai instrumente ca să înţelegi filosofia."[32] Alţii povestesc c-ar fi spus: „Nu la mine trebuie să vii ca să dărăceşti lîna."

[**11**] Cînd Dionysios îi spuse lui Platon că-şi va pierde capul, Xenocrate, care era de faţă, îşi arătă capul şi spuse: „Nimeni nu se va atinge de-al lui pînă ce nu-l va tăia pe al meu." VII. Se mai spune că atunci cînd Antipater veni la Atena şi se duse să-l salute, el nu-i înapoie salutul pînă nu sfîrşi

lecţia începută. VIII. Era cu totul lipsit de trufie; adesea se consacra meditaţiei despre sine însuşi şi se spune că o oră pe zi o consacra tăcerii.

IX. A lăsat un mare număr de tratate, poeme şi exhortaţii. Aceasta este lista lor[33]:

Despre natură, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Despre înţelepciune, şase Cărţi;
Despre avuţie, o Carte;
Arcadianul, o Carte;
Despre nedeterminare, o Carte;
[**12**] *Despre copil*, o Carte;
Despre abstinenţă, o Carte;
Despre utilitate, o Carte;
Despre libertate, o Carte;
Despre moarte, o Carte;
Despre voinţă, o Carte;
Despre prietenie, Cărţile 1, 2;
Despre echitate, o Carte;
Despre contrarii, Cărţile 1, 2;
Despre fericire, Cărţile 1, 2;
Despre scris, o Carte;
Despre memorie, o Carte;
Despre minciună, o Carte;
Callicles[34], o Carte;
Despre cuminţenie, Cărţile 1, 2;
Economicul, o Carte;
Despre cumpătare, o Carte;
Despre puterea legii, o Carte;
Despre republică, o Carte;
Despre pietate, o Carte;
Virtutea poate fi învăţată, o Carte;
Despre fiinţă, o Carte;
Despre destin, o Carte;
Despre pasiuni, o Carte;
Despre feluri de viaţă, o Carte;
Despre concordie, o Carte;
Despre discipoli, Cărţile 1, 2;
Despre dreptate, o Carte;
Despre virtute, Cărţile 1, 2;
Despre specii[35], o Carte;
Despre plăcere, Cărţile 1, 2;
Despre viaţă, o Carte;
Despre curaj, o Carte;
Despre unitate, o Carte;
Despre idei, o Carte;
Despre artă, o Carte;
[**13**] *Despre zei*, Cărţile 1, 2;
Despre suflet, Cărţile 1, 2;
Despre ştiinţă, o Carte;
Politicul, o Carte;
Despre cunoaştere[36], o Carte;
Despre filosofie, o Carte;
Despre concepţiile[37] *lui Parmenide*, o Carte;
Archedemos sau Despre dreptate, o Carte;
Despre bine, o Carte;
Despre raţiunea discursivă[38], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Rezolvarea problemelor logice, zece Cărţi[39];

Prelegeri despre natură, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Sumar, o Carte;
Despre genuri şi specii, o Carte;
Probleme pitagoriciene, o Carte;
Soluţiuni, Cărţile 1, 2;
Clasificări, opt Cărţi;
Teze, 20 <sau> 43 de Cărţi[40];
Studiul dialecticii, 14 (Cărţi), douăsprezece mii şapte sute patruzeci (de rînduri)[41];
După aceasta, vin 15 Cărţi şi pe urmă alte 16 Cărţi;
Despre studii relative la stil[42];
Despre logistică, nouă Cărţi[43];
Despre obiectele de studiu, şase Cărţi;
Chestiuni privitoare la raţiunea discursivă, alte două Cărţi;
Despre geometri[44], cinci Cărţi;
Comentarii, o Carte;
Contrarii, o Carte;
Despre numere, o Carte;
Teoria numerelor, o Carte;
Despre intervale, o Carte;
Despre astronomie, şase Cărţi;
[**14**] *Elemente despre regalitate, către Alexandru*, 4 Cărţi;
Către Arybas[45];
Către Hephaistion[46];
Despre geometrie, Cărţile 1, 2[47];

În total, 224.239 de rînduri[48].

X. Deşi Xenocrate a fost un om de seamă, totuşi, cînd n-a fost în stare să plătească taxa pentru protecţia străinilor[49], atenienii l-au scos la vînzare. Demetrios din Phaleron îl cumpără, făcînd o dublă reparaţie: lui Xenocrate îi dădu iarăşi libertatea, iar atenienilor taxa lor. Aceste lucruri le aflăm de la Myronianos din Amastris[50], în prima Carte a lucrării lui *Istorii asemănătoare rezumative*. XI. I-a succedat lui Speusip şi a condus şcoala timp de douăzeci şi cinci de ani, din timpul cînd era arhonte Lysimachides, începînd cu anul al doilea al olimpiadei a o sută zecea[51]. XII. A murit în vîrstă de optzeci şi doi de ani, lovindu-se în timpul nopţii de un lighean. [**15**] Ne-am exprimat şi noi despre el după cum urmează:

Piedică noaptea i-a pus ligheanul de-aramă,-n cădere
Fruntea lovindu-şi, strigă cu putere şi duhul îşi dete
Xenocrate, ce-ntreg la minte şi-n toate fusese.

XIII. Au mai fost alţi şase bărbaţi numiţi Xenocrate: unul, tactician din timpuri foarte depărtate[52]; <altul>, o rudă şi un concetăţean al filosofului nostru: a rămas un discurs de la el, intitulat *Arsinoetic*, care tratează despre moartea Arsinoei[53]; al patrulea, un filosof şi un poet de elegii nu prea reuşite[54]; fapt specific: cînd poeţii se apucă să scrie proză, reuşesc, dar prozatorii care încearcă să scrie poezie dau greş; de aici se vede că poezia este un dar de la natură, dar proza un meşteşug[55]; al cincilea, un sculptor; al şaselea, un scriitor de cîntece, amintit de Aristoxenos[56].

Capitolul al III-lea

Polemon

I. [**16**] Polemon[57], fiul lui Philostratos, era un atenian, care aparţinea districtului Oia. În tinereţe era aşa de destrăbălat şi de desfrînat, încît umbla cu bani pentru a-şi putea îndeplini imediat dorinţele şi ascundea bani pe uliţe înguste. Chiar şi în Academie s-a găsit o piesă de trei oboli[58] lipită de o coloană, în acelaşi scop de care am vorbit. Într-o zi, în înţelegere cu tinerii săi prieteni, dădu buzna în şcoala lui Xenocrate, beat şi cu o ghirlandă pe cap. Xenocrate, totuşi, fără să se tulbure deloc, îşi continuă vorba ca mai înainte, subiectul fiind cumpătarea. Tînărul, ascultîndu-l, fu captivat încetul cu încetul. Cu timpul, deveni aşa de silitor, încît îi întrecu pe toţi ceilalţi elevi şi ajunse să fie şeful şcolii în timpul olimpiadei a o sută şaisprezecea[59]. II. [**17**] Antigonos din Carystos, în *Biografiile*[60] lui, spune că tatăl lui era primul printre cetăţeni şi creştea cai de alergări; III. că Polemon a fost pîrît de soţia sa pentru vina de a o neglija, întrucît avea legături amoroase cu băieţi, IV. dar că, din momentul în care a început să studieze filosofia dobîndi o asemenea tărie de caracter, încît putea să rămînă timp nelimitat în aceeaşi atitudine a corpului, ba chiar şi în tonul vorbirii el putea rămîne neschimbat. Aşa se explică şi atracţia pe care a exercitat-o asupra lui Crantor[61]. Atunci cînd un cîine turbat l-a muşcat de pulpa piciorului, el nici măcar n-a îngălbenit, ci a rămas netulburat în toată zarva care se iscase în oraş la vestea celor întîmplate. Şi la teatru era foarte puţin impresionat. [**18**] Aşa de pildă, odată Nicostratos, poreclit Clitemnestra[62], îi citea lui şi lui Crates ceva din Homer[63] şi pe cînd Crates era adînc mişcat, el se purta ca şi cum n-ar fi auzit nimic. Era întru totul un om, aşa cum îl descrie pictorul Melanthios în opera sa *Despre pictură*[64]. În această scriere el spune că opera de artă trebuie să fie străbătută de oarecare fermitate şi inflexibilitate şi că acelaşi lucru e valabil şi pentru caracter. Lui Polemon îi plăcea să spună că trebuie să ne exersăm şi în fapte, nu numai în consideraţii dialectice, spre a nu fi la fel cu unul care a învăţat pe de rost ştiinţa armoniei, dar nu s-a deprins de fel să cînte. Tot aşa putem şi noi să fim admiraţi pentru întrebările abile pe care le punem, dar cu privire la comportamentul în viaţă sîntem în conflict cu noi înşine.

Era deci afabil şi bun, cerînd să fie scuzat, după cum spune Aristofan despre Euripide, „pentru felul său acru şi usturător" [**19**], căci, după cum spune acelaşi autor, „numai destrăbălare este în carnea prea mare"[65]. V. Se spune că la cursuri nu stătea jos şi ataca temele ce i se propuneau mergînd în sus şi-n jos. A fost onorat în cetate pentru iubirea lui faţă de tot ce e nobil. Ba mai mult încă, el s-a retras din oraş şi a trăit în grădinile Academiei, iar elevii lui şi-au făcut în apropiere mici colibe şi locuiau nu departe de templul Muzelor şi de sala de reuniune[66]. VI. Se pare că Polemon l-a urmat pe Xenocrate în toate privinţele. Aristippos[67], în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, afirmă chiar c-a fost iubitul lui. Ceea ce-i sigur e că şi-a amintit tot timpul de predecesorul său şi că şi-a însuşit lipsa de răutate şi acea uscăciune a lui Xenocrate şi gravitate ce caracterizează armonia dorică[68].

VII. [**20**] Era un simpatizant al lui Sofocle[69], mai ales al pasagiilor unde, după cuvintele poetului comic,

> Un mare dulău molosian sositu-i-a grabnic în sprijin[70]

şi unde, după cuvintele lui Phrynichos[71],

Must nu-i, vin îndoit, ci vin de Pramnos aievea[72].

El spunea că Homer este un „Sofocle epic" şi că Sofocle este un „Homer tragic".

VIII. Muri la o vîrstă înaintată, de pieire lentă[73], lăsînd un mare număr de lucrări[74].

Am compus următoarea epigramă despre el:

Oare n-auzi? Îngropat-am pe Polemon ce îl duse
Boala fără de leac, chinul cel rău, în mormînt,
Nu pe el, ci trupu-i, căci Polemon, în avîntu-i
Drumul spre stele luînd, trupu-şi lăsă pe pămînt[75].

Capitolul al IV-lea

Crates

I. [**21**] Crates, al cărui tată a fost Antigenes <era un atenian> din districtul Thria. A fost discipolul şi-n acelaşi timp iubitul[76] lui Polemon, căruia i-a succedat la conducerea şcolii[77]. II. Amîndoi erau aşa de îndrăgostiţi unul de altul, încît, nu numai că-n viaţă s-au consacrat aceloraşi preocupări şi pînă la ultima suflare au devenit tot mai asemănători unul cu altul, dar şi după moarte au avut parte de acelaşi mormînt. De aceea, Antagoras[78] a compus despre amîndoi următoarea inscripţie funerară:

Spune, străine ce treci, că în mormîntul acesta
Crates cel pios şi Polemon odihnesc,
Prieteni nedespărţiţi, din inspirata-le gură
Vorbe sacre-au ţîşnit; viaţă curată ducînd,
Plină de tîlc şi de rost cinstit, păzind rînduiala,
Veacului celui divin mîndră podoabă i-au fost.

[**22**] Aşa se explică de ce Arcesilaos[79], care trecuse de la Theofrast[80] la şcoala acestora, spunea despre ei că erau nişte zei sau rămăşiţe ale veacului de aur[81]. Ei nu aveau simpatii populare, ci erau aşa cum se spune că pretindea Dionysodoros[82], cîntăreţul din flaut, ce se fălea că nimeni nu-i auzise vreodată melodiile cîntate pe vreo corabie, fie la fîntînă, cum fuseseră auzite acelea ale lui Ismenias[83]. III. După spusele lui Antigonos[84], masa o luau în comun în casa lui Crantor şi amîndoi trăiau în deplină înţelegere între ei şi cu Arcesilaos. Acesta şi Crantor aveau aceeaşi casă, pe cînd Polemon şi Crates trăiau la un cetăţean, Lysicles[85]. Cum am mai arătat, după spusele lui Antigonos, Crates era favoritul lui Polemon, iar Arcesialos al lui Crantor.

IV. [**23**] Apollodor, în Cartea a treia a *Cronografiei* lui[86], spune că la moartea sa, Crates a lăsat scrieri, unele filosofice, altele despre comedie, iar altele, discursuri politice şi de ambasadă.

V. A lăsat şi discipoli reputaţi, printre care şi Arcesilaos[87], de care vom vorbi peste puţin; căci şi el a fost elevul lui Crates. Un alt discipol a fost Bion din Borysthenes[88], cunoscut mai tîrziu sub numele de theodorianul, după secta filosofică căreia i-a aparţinut; şi despre el vom avea prilejul să vorbim imediat după Arcesialos.

VI. Au fost zece bărbaţi care au purtat numele de Crates: primul, poet din comedia veche; al doilea, un retor din Tralles, discipolul lui Isocrate; al treilea, un constructor de şanţuri, însoţitor al lui Alexandru; al patrulea,

cinicul despre care vom vorbi mai departe; al cincilea, un filosof peripatetician; al şaselea, filosoful academic despre care am vorbit mai înainte; al şaptelea, un gramatician din Mallos; al optulea, autorul unei lucrări geometrice; al nouălea, un poet de epigrame; al zecelea, din Tars, filosof apaţinînd Academiei[89].

Capitolul al V-lea

Crantor

I. [**24**] Crantor din Soloi[90], deşi a fost admirat în oraşul său natal, a plecat la Atena, unde a urmat lecţiile lui Xenocrate în acelaşi timp cu Polemon. II. A lăsat *Comentarii* care cuprind cam vreo treizeci de mii de rînduri[91]; unele dintre ele sînt atribuite de cîţiva critici lui Arcesilaos[92]. III. Se spune că, fiind întrebat ce-l atrăgea la Polemon, el a răspuns: „Faptul că nu l-am auzit niciodată vorbind ridicînd sau coborînd glasul"[93]. IV. Se întîmplă să cadă bolnav şi se retrase în incinta templului lui Asclepios[94], unde începu să facă plimbări. Pe dată, bărbaţii din toate părţile se strînseră în jurul lui, crezînd că el se retrăsese acolo nu din pricina bolii, ci cu scopul de a deschide o şcoală[95]. V. Printre ei era şi Arcesilaos, care dorea să fie introdus cu ajutorul lui la Polemon, cu toată dragostea care îl unea de Crantor, cum se va arăta în *Viaţa lui Arcesilaos*[96]. [**25**] Totuşi, după ce s-a însănătoşit, el a continuat să urmeze lecţiile lui Polemon, lucru care a fost foarte admirat[97]. Se mai spune că a lăsat averea sa, în valoare de douăsprezece talanţi, lui Arcesilaos. Întrebat de acesta unde dorea să fie înmormîntat, răspunse:

Dulce e tihna să-ţi afli-ntr-un colţ din glia-ţi iubită.

VI. Se mai spune c-a scris poeme şi le-a pus sub sigiliu în templul Athenei din oraşul său de naştere. Poetul Theaitetos[98] a scris astfel despre el:

Îndrăgit fiind de oameni, mult prea iubit şi de muze,
Fără s-ajungă bătrîn, Crantor prin viaţă-a trecut.
Mortul prea demn de cinstire primeşte-l, pămîntule, acuma,
Fiindcă-n pace-o trăi şi pe tărîmul de jos.

[**26**] Mai mult decît pentru toţi ceilalţi poeţi, Crantor îi admira pe Homer şi pe Euripide; e greu, spunea el, să scrii în acelaşi timp lucruri tragice şi să produci emoţii în limba de toate zilele. Ca dovadă cita versul din povestea lui *Belerophon*[99]:

Vai, ajuns-am să-ndur şi a muritorilor soartă.

Se spune că versurile următoare *Către Eros* ale poetului Antagoras[100] ar fi fost compuse de Crantor:

Prins sînt adînc de-ndoială, nu-ţi aflu de-a-pururi izvorul,
Primu-ntre zeii cei veşnici, o Eros, numi-te-voi oare
Printre feciorii ce-Erebos născutu-i-a odinioară,
Soţ cu a nopţii crăiasă, stăpînă a undelor mării,
[**27**] Sau să-ţi spun oare – odrasla lui Cypris, cea mult înţeleaptă[101],
Sau al pămîntului fiu, al vîntului celui şăgalnic?
În pribegirile-ţi dărui şi bine şi rău omenirii,
Trupul tău are de-aceea mereu îndoită întrupare.

Era foarte priceput şi-n formarea de cuvinte noi; de pildă, spunea de vocea unui artist tragic că e necioplită şi necojită, despre un anumit poet că

versurile îi sînt pline de sărăcie; despre *Tezele* lui Theofrast că-s scrise cu cerneală de purpură[102]. Cartea lui cea mai admirată este lucrarea *Despre doliu*[103]. VII. A murit înaintea lui Polemon şi Crates, îmbolnăvindu-se de hidropizie[104]. Am scris despre el următoarea epigramă:

Cea mai rea dintre boale pe bietul Crantor cuprins-a,
Astfel, în negrul străfund drept la Hades te-ai dus,
Eşti fericit tu acum ajuns într-a umbrelor lume,
Academia, Soloi, văduve au rămas.

Capitolul al VI-lea

Arcesilaos

I. [**28**] Apollodor, în Cartea a treia a *Cronografiilor* sale, spune că Arcesilaos, fiul lui Seuthes[105], era originar din Pitane care se află în Aiolida[106]. Cu el începe Academia mijlocie[107]. A fost cel dintîi care a propovăduit abţinerea de a judeca lucrurile, din cauza contradicţiilor care se ivesc în argumente. Tot el a fost primul care a încercat să argumenteze pentru şi împotriva aceleiaşi teze şi primul care a modificat felul consacrat de Platon de a trata problemele şi l-a făcut mai combativ cu ajutorul întrebărilor şi răspunsurilor potrivite[108]. III. În felul acesta, el s-a apropiat de Crantor. Era cel mai mic dintre patru fraţi, doi fiind de la acelaşi tată şi doi de la aceeaşi mamă. Dintre aceştia doi din urmă, Pylades era mai mare, iar dintre primii doi era mai mare Moireas, care era tutorele lui. [**29**] La început, înainte de a părăsi Pitane pentru Atena, a fost elevul matematicianului Autolycos[109], concetăţeanul său, şi cu el a călătorit în Sardes. Pe urmă a studiat cu Xanthos, muzicianul atenian[110], apoi a fost elevul lui Theofrast[111]. În cele din urmă a trecut la Academie la Crantor. Pe cînd Moireas, fratele lui pe care l-am mai amintit mai sus, voia să-l facă orator, el îndrăgea filosofia, iar Crantor, fiind îndrăgostit de el, s-a adresat lui cu un vers citat din *Andromeda* lui Euripide:

Viaţa ţi-o scap eu, copilă; purta-mi-vei dar recunoştinţă?

iar Arcesilaos îi răspunse cu versul următor:

Ia-mă, străine, de vrei, ca roabă ori ca soţie[112].

[**30**] După aceea, şi-au trăit traiul împreună. La acestea, Theofrast, amărît de pierderea lui, se spune c-ar fi declarat: „Ce tînăr bine dotat şi îndemînatic ne-a părăsit şcoala!" Într-adevăr, pe lîngă c-avea o argumentare foarte riguroasă şi iubea studiile literare[113], s-a încercat şi în poezie. Lui i se atribuie şi o epigramă dedicată lui Attalos[114], care sună astfel:

Armele singure n-au dat Pergamului faimă nespusă,
Ci şi caii săi, cei pînă-n Pisa[115] slăviţi.
Dacă vreun om va putea voinţa lui Zeus să spună,
În viitor vreun poet mult mai vîrtos va cînta.

IV. A scris despre Menodoros, fiul lui Eugamos[116], unul dintre colegii lui, iubit de el:

Frigia-i mult prea departe, Thyateira[117] aşijderea este
Patria-ţi, o Menodor, cel la Cadana[118] născut,
Spre nepătrunsu-Acheron duc drumuri de-aceeaşi măsură,
Poţi socoti orişicum, spune-un proverb cunoscut.

Falnic ţi-a înălţat în veci monument Eudamos,
Cel ce te-avu mai de preţ ca pe mulţimea de sclavi.

Îl preţuia pe Homer cel mai mult dintre toţi poeţii şi citea totdeauna un pasaj din el înainte de a se culca, iar dimineaţa, ori de cîte ori dorea să-l citească, spunea că se duce la iubitul său. Şi pe Pindar îl declara neîntrecut ca vorbire bogată şi abundenţă de cuvinte şi fraze. În tinereţe a dat şi o caracterizare a poetului Ion[119].

V. [**32**] A urmat şi lecţiile geometrului Hipponicos[120], pe care l-a luat în batjocură ca pe unul care în celelalte privinţe era nepriceput şi greoi, dar bine iniţiat în specialitatea lui. „Geometria – spune el – trebuie să-i fi zburat în gură pe cînd o ţinea căscată." Cînd Hipponicos însă îşi pierdu minţile, Arcesilaos îl luă la el acasă şi-l îngriji pînă ce se vindecă.

VI. La moartea lui Crates primi conducerea şcolii, după ce un anume Socratides îşi retrase candidatura în favoarea lui[121]. VII. Unii spun că o urmare a comportamentului său de abţinere în toate chestiunile a fost faptul că n-a scris nici o carte[122]. Alţii povestesc c-a fost surprins revizuind unele lucrări <de ale lui Crantor>[123], lucrări pe care, după unii, le-a publicat, după alţii, le-a ars. VIII. Se pare că l-a admirat mult pe Platon şi că a posedat un exemplar al operelor lui. [**33**] Unii îl înfăţişează ca pe rivalul lui Pyrrhon. IX. El poseda dialectica şi s-a ataşat şi de metodele de argumentare introduse de şcoala eritreiană[124]. Din această pricină, Ariston[125] a spus despre el:

Platon din faţă, Pyrrhon din spate, la mijloc Diodor[126].

Iar Timon vorbeşte despre el astfel:

Cîrca-i purtîndu-l pe Menedem, goni-va dihania
Către Pyrrhon, de zor sau către Diodor[127].

Şi, ceva mai departe, îl înfăţişează spunînd:

Înota-voi spre Pyrrhon, spre Diodor sinuosul[128].

X. Se exprima cît se poate de mult în axiome şi concis şi în vorbirea sa îi plăcea să despartă cuvintele. XI. De altfel, era destul de ironic şi sincer. [**34**] Din această pricină, Timon vorbeşte despre el astfel:

El împleti raţiunea cu prea înţeleaptă dojană[129].

Aşa, un tînăr vorbindu-i mai îndrăzneţ decît se cuvenea, Arcesilaos exclamă: „Nu-l va prinde cineva de chică?" La fel, unul, care era învinuit că este pederast, tăgăduia că un lucru este mai mare decît altul, iar Arcesilaos îi spuse: „Atunci, lungimea de 10 degete este tot una cu una de 6 degete pentru tine?"[130] Un oarecare Hemon din Chios[131], foarte urît, dar care-şi închipuia că-i frumos şi mergea totdeauna îmbrăcat în haine luxoase, dîndu-şi cu părerea că înţeleptul nu se îndrăgosteşte niciodată, Arcesilaos îi răspunse: „Cum, nici de cineva drăguţ şi aşa de frumos îmbrăcat ca tine?" Iar cînd acesta, care era şi destrăbălat, vrînd să dea a înţelege că Arcesilaos era îngîmfat, i se adresă astfel:

[**35**] Pot eu, stăpîne, cuvîntul să iau, ori iarăşi tăcea-voi?

răspunsul lui fu:

Aspră de ce eşti, femeie, cînd ştii că firea ţi-e altfel?[132]

Odată, cînd o persoană bună de gură şi trivială îi făcea necazuri, el cită versul:

Printre odrasle de robi putinţă de trai nu se află[133].

Altuia, la fel, care flecărea vrute şi nevrute, îi spuse că n-a putut să aibă parte nici măcar de o dădacă severă. Altor persoane nici nu le făcea cinstea să le răspundă. Un cămătar, care era şi amator de literatură[134], mărturisindu-i neştiinţa lui într-o chestiune oarecare, Arcesilaos îi răspunse cu aceste două versuri din *Oinomaos* al lui Sofocle:

> Vîntul din ce parte bate, pasărea n-are ştiinţă,
> Mai-nainte ca-n cuibu-i puii cei noi să apară[135].

[**36**] Un oarecare dialectician din şcoala lui Alexinos[136] nu era în stare să expună cum trebuie o teorie a maestrului său, iar Arcesilaos îi reaminti ceea ce le făcu Philoxenos[137] lucrătorilor de cărămizi; Philoxenos îi găsi cîntînd greşit melodiile sale şi, călcîndu-le în picioare cărămizile, le spuse: „Dacă voi îmi stricaţi opera mea, o voi strica şi eu pe-a voastră." XII. Era supărat pe oricine se apuca prea tîrziu să studieze. Printr-o înclinare firească se folosea de fraze ca acestea: „Eu o afirm" şi „Cutare (menţionînd numele) nu va fi de acord cu aceasta". Această trăsătură a lui a fost imitată de mulţi elevi, cum au făcut şi cu felul lui de a vorbi şi cu întreaga lui atitudine.

[**37**] Fiind foarte inventiv, putea să răspundă cu ascuţime la obiecţii sau să conducă desfăşurarea discuţiilor la punctul propus şi să se adapteze după împrejurări. Era fără pereche în puterea de convingere, ceea ce atrăgea tot mai mulţi elevi la şcoala lui, deşi se temeau de spiritul lui înţepător. Îl suportau însă de bună voie, căci bunătatea lui era foarte mare şi-şi umplea de speranţă elevii. În viaţa sa personală dădea dovadă de cea mai mare generozitate, fiind totdeauna gata să facă bine, şi căuta să ascundă binele făcut, fiind lipsit de orice îngîmfare. Aşa, de pildă, odată, ducîndu-se la Ctesibios[139] care era bolnav şi văzînd strîmtoarea în care se chinuia, îi strecură în ascuns o pungă cu bani sub pernă, iar celălalt, cînd o găsi, spuse: „Asta-i o glumă de-a lui Arcesilaos." Cu alt prilej îi trimise chiar o mie de drahme.

[**38**] Tot aşa, recomandînd lui Eumenes[140] pe Archias arcadianul[141], l-a făcut să ajungă la o înaltă situaţie. XIII. Cum era foarte darnic, neuitîndu-se de fel la bani, era cel dintîi la reprezentaţiile cu locurile plătite şi-i plăcea mai ales să se ducă la acelea ale lui Archecrates şi Callicrates[142], unde preţul era o piesă de aur. Ajuta pe mulţi şi strîngea bani prin subscripţii pentru ei. Cineva, odată, împrumută de la el vase de argint ca să-şi primească prietenii şi nu le mai înapoie, iar Arcesilaos nu le mai ceru şi nu ridică nici o pretenţie. O altă versiune a povestii este că le-a împrumutat înadins şi cînd i-au fost înapoiate le-a dăruit împrumutătorului, ştiindu-l că e sărac. Avea o proprietate în Pitane, de unde fratele său Pylades îi trimitea provizii. XIV. Pe de altă parte, Eumenes, fiul lui Philetairos[143], îi trimitea sume mari de bani şi de aceea Eumenes a fost singurul dintre regii contemporani căruia i-a făcut dedicaţii.

[**39**] Pe cînd mulţi îl curtau pe Antigonos[144] şi se duceau să-l întîlnească ori de cîte ori venea la Atena, Arcesilaos stătea acasă, nedorind să se facă cunoscut de el. Era în mare prietenie cu Hierocles, comandantul din Munihia[145] şi din Pireu[146], şi la fiecare serbare cobora în port să-l vadă. Cu toate că şi Hierocles stăruia ca Arcesilaos să se ducă să-l salute pe Antigonos, nu se hotăra şi, cînd ajungea la poarta acestuia se întorcea. După bătălia pe mare[147], cînd mulţi se duceau la Antigonos sau îi trimiteau scrisori linguşitoare, el păstra tăcere. Totuşi, în interesul cetăţii sale natale s-a dus în oraşul Demetrias[148] ca ambasador la Antigonos, dar fără să izbutească în misiunea sa. XV. Îşi petrecea tot timpul la Academie, ţinîndu-se departe de politică.

[**40**] E drept că, odată, aflîndu-se la Atena, s-a oprit prea mult timp în Pireu, din prietenie pentru Hierocles, ca să discute diferite teme, lucru pentru care a fost criticat de unii. XVI. Era foarte cheltuitor, cu alte cuvinte un alt Aristip[149]; îi plăcea să dea mese bune, dar numai acelora care-i împărtăşeau gusturile. Trăia în văzul tuturor cu Theodota şi Phila, curtezanele din Elis, şi acelora care-l criticau le răspundea cu maximele lui Aristip. XVII. Iubea şi tinerii, fiind foarte înclinat spre aceştia. De aceea i s-au adus învinuiri de către Ariston din Chios, stoicul[150], şi adepţii lui, care l-au numit corupător al tineretului, neruşinat în vorbire şi obraznic. [**41**] Se spune c-a fost foarte îndrăgostit de Demetrios[151], care a plecat pe mare la Cyrene, şi de Cleochares din Myrlea[152]. În legătură cu el se povesteşte că o bandă de cheflii beţi, venind în faţa uşii, Arcesilaos le spuse că, în ce-l priveşte, el ar vrea să le deschidă dar că Cleochares îl împiedică. XVIII. Printre admiratorii aceluiaşi tînăr erau Democharès, fiul lui Laches[153], şi Pythocles, fiul lui Bugelos[154], şi odată, cînd îi surprinse, cu multă îngăduinţă le spuse să plece. Pentru toate acestea a fost muşcat şi batjocorit de criticii mai sus menţionaţi, ca fiind prieten al plebei şi dornic de celebritate. Cele mai vii atacuri îi erau aduse în cercul lui Hieronymos peripateticul[155] ori de cîte ori îşi întrunea prietenii ca să sărbătorească ziua de naştere a lui Halcyoneus[156], fiul lui Antigonos, cu care prilej Antigonos obişnuia să trimită mari sume de bani ca să fie cheltuite în petreceri. [**42**] Acolo el refuza să facă expuneri la un pahar cu vin; iar cînd Aridelos[157] îi propuse un anumit subiect şi-i pretinse să-l dezvolte, Arcesilaos îi răspunse: „Trăsătura proprie a filosofiei este de a şti că există un timp potrivit pentru fiecare dintre lucruri." În ce priveşte învinuirea care i s-a adus, că era prietenul plebei, Timon, printre alte lucruri, a scris şi următoarele:

> Astfel grăi şi de-ndată în mijlocul gloatei intrat-a:
> Toţi ca nişte bieţi piţigoi la o buhă cătau.
> Drept vanitos socotindu-l, linguşitor al mulţimii.
> Om de nimica, nătîng, te crezi cumva un păun?[158]

XVIII. Şi totuşi, era destul de modest ca să îndemne pe elevii săi să audieze şi alţi filosofi; iar cînd un oarecare tînăr din Chios, nemulţumit întrucîtva de lecţiile lui, a preferat pe acelea ale sus-numitului Hieronymos[159], Arcesilaos singur l-a luat şi l-a prezentat acelui filosof, sfătuindu-l să se poarte bine.

[**43**] Se povesteşte despre el şi următoarea vorbă de spirit: întrebat de cineva, cum se face că elevii de la toate celelalte şcoli trec la Epicur[160], dar epicurieni convertiţi nu se văd niciodată, el răspunse: „Din pricină că bărbaţii pot deveni eunuci, dar un eunuc nu mai redevine niciodată bărbat".

XIX. În cele din urmă, fiindu-i aproape sfîrşitul, el îşi lasă toată averea fratelui său Pylades, deoarece acesta, fără ştirea lui Moireas[161], îl luase la Chios şi de acolo îl adusese la Atena. Cît timp a trăit, nici nu s-a căsătorit niciodată, nici copii n-a avut. A făcut trei testamente: unul l-a lăsat la Eritreia, în grija lui Amphicritos[162], al doilea la Atena, în grija unor prieteni, iar al treilea l-a trimis în patrie, lui Thaumasias[163], una dintre rudele sale, cu rugămintea să-l păstreze bine. Lui Thaumasias i-a scris şi cele ce urmează:

Arcesilaos îl salută pe Thaumasias [164]

[**44**] „I-am trimis lui Diogenes testamentul meu[165] ca să-ţi fie înmînat. Cum sînt bolnav şi-mi simt trupul slăbit, am hotărît să-mi fac testamentul, pentru ca, dacă s-ar întîmpla vreo nenorocire, să nu plec din această lume cu o purtare nedreaptă faţă de tine, care ai fost aşa plin de rîvnă faţă de mine. Ţie ţi se

cuvine mai mult decît celorlalţi ca, pentru fidelitatea ta, să-ţi încredinţez acest testament, avînd în vedere vîrsta şi gradul de rudenie cu mine. Să-ţi aminteşti, aşadar, că îmi pun cea mai deplină încredere în tine şi caută să fii drept faţă de mine, aşa încît, în măsura puterilor tale, hotărîrile pe care le-am luat să se execute după cum se cuvine. O copie a fost lăsată la Atena, la unii dintre cunoscuţii mei, iar alta în Eritreia, la Amphicritos." [166]

XX. Hermip spune c-a murit din cauză c-a băut prea mult vin neamestecat[167], care i-a luat mintea. Avea şaptezeci şi cinci de ani şi era apreciat de atenieni ca nimeni altul.

[**45**] Am scris despre el versurile următoare:

Cum de băuta-i, Arcesilaos, fără măsură,
Vin neamestecat, mintea cu totul pierzînd?
Moartea nu ţi-o jelesc, căci grea jignire adus-ai
Muzelor, astfel bînd vin şi măsura-ntrecînd.

XXI. Alţi trei bărbaţi au purtat numele de Arcesilaos; un poet din vechea comedie; un alt poet, care a scris elegii, şi un sculptor, pentru care Simonide[168] a compus această epigramă:

Bani costat-a statuia Artemisei: drahme din Paros
Două sute în cap, ţap purtînd imprimat.
Fiul lui Aristodicos[169], sculptorul Arcesilaos
Cel de-Athena iubit, statuia a făurit.

Apollodor, în *Cronografia* lui, spune că filosoful de care am vorbit aici a fost în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a o sută douăzecea[170].

Capitolul al VII-lea

Bion

I. [**46**] Bion era originar din Borysthenes[171]; el singur, în cuvinte deschise, i-a spus lui Antigonos[172] care i-au fost părinţii şi care i-au fost împrejurările vieţii înainte de a se apuca de filosofie. Într-adevăr, întrebat de Antigonos:

Ce om eşti tu? Şi unde ţi-s părinţii şi ţara ta?[173]

el simţind că fusese ponegrit la rege, îi răspunse: „Tatăl meu era un sclav eliberat, care-şi ştergea nasul cu cotul – arătînd prin aceasta că era negustor de peşte sărat – de neam din Borysthenes, care n-avea faţă de arătat, ci numai semnele de pe faţă, mărturie a asprimii stăpînului său. Mama mea era aşa cum un om ca tata putea să găsească, dintr-o casă de toleranţă. După ce tata a înşelat fiscul în vreun fel oarecare, a fost vîndut împreună cu toată familia lui, iar eu, pe atunci un tînăr frumuşel, am fost cumpărat de un retor, care, la moarte, mi-a lăsat toată averea lui. [**47**] I-am ars scrierile, am economisit orice lucru, am venit la Atena şi m-am făcut filosof.

Vezi dar de unde sînt eu şi din ce fel de viţă mărită[174].

Aceasta îmi este povestea. E deci momentul ca Persaios şi Philonides[175] să înceteze de a o mai spune. Judecă-mă după mine însumi."

II. De fapt, Bion, în unele privinţe, era un om inventiv, un sofist cu resurse, unul care a dat cele mai multe sugestii acelora care voiau să atace filosofia, pe cînd în alte împrejurări era solemn şi capabil să se complacă în înfumurare. III. A lăsat foarte multe amintiri[176], maxime cuprinzînd aplicaţii

folositoare. Aşa, de pildă, reproşîndu-i-se că nu aleargă după băieţi, el răspunse: „Nu poţi prinde cu cîrligul o brînză moale.” [**48**] Altădată, fiind întrebat cine este mai nenorocit, el răspunse: „Acela care vrea să fie prea fericit”. Altuia, care-i cerea sfatul dacă să se însoare – căci această anecdotă este atribuită şi lui Bion – el îi răspunse: „Dacă soţia pe care o iei este urîtă, îţi vei ispăşi vina, iar dacă-i frumoasă, o vei împărţi cu alţii.”[177] Bătrîneţea o numea „portul tuturor relelor”, căci, pînă la urmă, toate se adună în ea; gloria o numea mama virtuţii[178]; frumuseţea – un bun al altuia; bogăţia – nervul izbînzii. Unuia care-şi mîncase averea îi spuse: „Pe Amphiaraos l-a înghiţit pămîntul[178], iar tu ţi-ai înghiţit pămîntul.” „Nenorocirea mare e să nu fii în stare să înduri o nenorocire.” Condamna pe aceia care ardeau oamenii de vii, ca şi cînd n-ar simţi şi totuşi îi ard cu fierul[180], ca şi cînd ar simţi. [**49**] Spunea în repetate rînduri că este de preferat să-ţi dăruieşti frumuseţea altuia decît s-o culegi tu pe a altuia, căci aceasta din urmă dăunează şi trupului şi sufletului. Îl vorbea de rău chiar pe Socrate, spunînd că, dacă îl dorea pe Alcibiade şi se abţinea, era un nătîng, iar dacă nu-l dorea, purtarea lui n-avea nimic deosebit. Mai spunea că drumul în Hades este uşor de făcut, fiindcă în orice caz oamenii îl străbat cu ochii închişi. Îl critica pe Alcibiade că, în adolescenţă, momea bărbaţii de la soţiile lor, iar ca tînăr bărbat, momea femeile de la soţii lor. La Rhodos, în timp ce atenienii se exersau în retorică, el dădea lecţii de filosofie. Şi aceluia care-l învinuia pentru aceasta, el îi răspunse: „Cum pot să vînd orz, cînd ceea ce am adus la piaţă este grîu?”

[**50**] Mai spunea că cei din Hades ar fi şi mai crunt pedepsiţi, dacă oalele în care duc apă ar fi întregi, în loc să fie găurite.

Unui guraliv care-l pisa să-l ajute într-un proces îi spuse: „Voi face cele necesare numai dacă trimiţi pe alţii ca reprezentanţi ai tăi, iar tu să stai acasă.” Călătorind odată pe mare în tovărăşia unor ticăloşi, se întîlni cu nişte piraţi; iar cînd tovarăşii lui spuseră: „Sîntem pierduţi dacă sîntem recunoscuţi”, el le răspunse: „Şi eu sînt pierdut, dacă nu-s recunoscut.” Numea închipuirea o piedică în calea progresului[181]. Referindu-se la un zgîrcit bogat, a spus: „Nu el stăpîneşte averea, ci averea îl stăpîneşte pe el.” „Zgîrciţii, spunea el, se îngrijesc de avutul lor ca fiind proprietatea lor, dar nu se folosesc de el ca şi cum ar aparţine altora.” Iată ce mai spunea: „În tinereţe oamenii trebuie să fie curajoşi, iar la bătrîneţe ei ating culmea cumineţeniei.” [**51**] Cumineţenia întrece celelalte virtuţi tot atît de mult cît întrece vederea celelalte simţuri. El zicea că nu trebuie să aducem mustrări bătrîneţii, dat fiind că toţi dorim să ajungem la ea. Unui calomniator care avea o faţă mohorîtă îi adresă aceste cuvinte: „Nu ştiu dacă ţi-a venit ţie vreo nenorocire, sau o fericire vecinului tău.” Mai spunea că originea umilă era un prost tovarăş al sincerităţi, căci:

> Omul se vede supus, oricîtă inim-avea-va[182].

Ar trebui, remarca el, să ne observăm prietenii, să vedem ce fel de oameni sînt, ca să nu se spună de noi că ne întovărăşim cu cei răi sau că respingem prietenia celor buni.

IV. La început, Bion a adoptat doctrinele Academiei[183], în timpul cînd era discipolul lui Crates[184]. Pe urmă a adoptat doctrina cinicilor, îmbrăcînd haina şi luînd desaga lor[185]. [**52**] Căci ce altceva l-a făcut pe el să se apropie de doctrina insensibilităţii?[186] Apoi a trecut la opiniile theodorienilor, după ce a ascultat lecţiile lui Theodor[187] ateul, care folosea tot felul de argumente sofisticate. După Theodor a urmat lecţiile lui Theofrast[188] peripateticul.

V. Era teatral, îi plăcea să ia toate în rîs, întrebuinţînd cuvinte grosolane pentru a denumi lucrurile. Se relatează că Eratostene[189] spunea că Bion a fost cel dintîi care a îmbrăcat filosofia cu haine înflorate, deoarece întrebuinţa un amestec de tot felul de stiluri. VI. Era dotat şi pentru parodie. Iată un exemplu din stilul lui:

Blîndule Archytas[190], al muzicii fiu prea-ferice,
Meşter eşti la cîntat în gama certei aprinse.

VII. [**53**] În general el îşi bătea joc de muzică şi de geometrie.

VIII. Era extravagant, pentru care motiv se ducea dintr-un oraş în altul, căutînd să stîrnească senzaţie. Astfel, la Rhodos, convinse marinarii să se îmbrace în haine de învăţăcei şi să-l urmeze în cortegiu, iar cînd, însoţit astfel îşi făcu intrarea în gimnaziu, toţi ochii se aţintiră asupra lui. IX. Avea de asemenea obiceiul să adopte pe unii tineri, pentru satisfacerea poftelor sale şi pentru ca să fie ocrotit prin bunăvoinţa lor. Era foarte egoist şi ţinea mult la maxima că „prietenii împart totul în comun". Aşa se face că nu i se atribuie nici un discipol, cu toată mulţimea celor care-i urmau lecţiile. Totuşi, unora le-a servit drept pildă în lipsa de ruşine[191]. [**54**] Aşa, se spune că Betion[192], unul dintre intimii lui, s-a adresat odată lui Menedem[193] cu aceste cuvinte: „În ce mă priveşte, Menedem, eu petrec noaptea cu Bion şi nu cred că mi s-a întîmplat vreun rău prin aceasta." În vorbirea lui cu discipolii spunea multe împotriva credinţei în zei, obicei luat de la Theodor. X. Mai tîrziu, cînd s-a îmbolnăvit, aşa cum povestesc oamenii din Chalcis, unde a şi murit, s-a lăsat convins să poarte o amuletă şi să se căiască de ofensele proferate împotriva divinităţii. Din lipsă de îngrijitori, se afla într-o stare proastă pînă ce Antigonos[194] îi trimise doi îngrijitori. Favorinus, în *Istorii felurite*, arată că regele însuşi, într-o litieră, i-a urmat cortegiul funebru.

Aşa i-a fost moartea şi-n versurile acestea i-am adus mustrări:

[**55**] Bion, cel născut în Boristhenele scitic
Tăgăduit-a, acum ştim, zeii că ar exista.
La părerea-i de ar fi rămas, pe bună dreptate
Spune-vom: crede ce vrea, rău, dar părerea-i a sa.
Cînd bolnav căzu şi moartea-şi văzu pe aproape
El care zeii nega, templele dispreţuind,
[**56**] El care joc îşi bătea de cei ce jertfe adus-au,
Jertfe-n grab aşează, pe grătare-n altar,
Chiar şi pe mese, prapuri, grăsime şi fum ridicat-a;
Spus-a atunci: am greşit, iartă-mi păcatul făcut,
Ba îşi dădu şi gîtlejul să-i facă farmece babe,
Pocăit îşi legă braţele-n piele de lup,
[**57**] Negru scaiete şi ram de laur la uşă el prinse
Gata să facă orice, moartea cînd şi-o văzu.
Zeii să-ncerci cumpăra aceasta-i curată sminteală.
Zeii doar n-or fiinţa numai cînd Bion o vrea.
Mintea-i veni prea tîrziu, cînd fiind prefăcut în cărbune
Mîna-şi întinse zicînd: Pluto, eu te salut[195].

XI. [**58**] Zece bărbaţi au purtat numele de Bion: primul, contemporanul lui Ferekyde din Syros, căruia i se atribuie două cărţi în dialectul ionic, originar din Proconnesos, al doilea, un siracuzan care a scris despre *Arta retoricii*. Al treilea, filosoful nostru; al patrulea, un urmaş al lui Democrit şi matematician din Abdera, care a scris atît în dialectul atic, cît şi în cel ionic; cel dintîi a afirmat că sînt regiuni pe pămînt unde noaptea durează şase luni şi ziua tot atîtea[196]; al cincilea, originar din Soloi, autorul unei lucrări *Despre*

Etiopia; al şaselea, un retor, autorul a nouă cărţi numite după numele muzelor; al şaptelea, un poet liric; al optulea, un sculptor milesian amintit de Polemon[197]; al nouălea, un poet tragic, unul dintre aşa-numiţii poeţi din Tars; al zecelea, un sculptor din Clazomene sau din Chios, amintit de Hipponax[198].

Capitolul al VIII-lea

Lacydes

I. [**59**] Lacydes, fiul lui Alexandros, era originar din Cyrene. A fost întemeietorul noii Academii[199] şi succesorul lui Arcesilaos. Era un om foarte serios, care şi-a găsit numeroşi admiratori. Din tinereţe a fost foarte sîrguincios şi, deşi sărac, era simpatic şi sociabil. III. Se povesteşte că era foarte îngăduitor şi în conducerea gospodăriei sale. Ori de cîte ori lua ceva din cămara de provizii, pecetluia uşa şi, prin deschizătură, arunca înăuntru inelul cu pecetea, ca să fie sigur că nu avea să se fure sau să se ia nimic din ce era pus acolo. De îndată însă ce servitoarea a prins de veste despre aceasta, a rupt sigiliul şi a luat ce i-a plăcut, aruncînd inelul, în acelaşi fel, prin deschizătură, în cămară şi făcînd aceasta, n-a fost descoperită niciodată.

VI. [**60**] Lacydes îşi ţinea lecţiile în Academie, în grădina făcută prin grija regelui Attalos[200], grădină care şi-a luat de la el numele de Lacydeion[201] şi, dintre toţi conducătorii de şcoală care au existat pînă la el, fiind singurul încă în viaţă, a predat conducerea şcolii lui Telecles şi Evandros, doi foceeni[202]. Evandros a fost urmat de Hegesinus din Pergam[203], iar acesta de Carneade[204]. V. Lui Lacydes i se atribuie o vorbă de duh: cînd Attalos a trimis după el ca să vină la dînsul, se zice c-a răspuns că statuile trebuie privite de la distanţă. S-a apucat să studieze geometria tîrziu şi, cum cineva l-a întrebat: „Este acesta momentul potrivit?", el i-a răspuns: „Oare nu-i nici acum momentul potrivit?"

VI. [**61**] A luat conducerea şcolii în anul al patrulea al olimpiadei a o sută treizeci şi patra[205] şi a murit după ce a condus-o douăzeci şi şase de ani[206]. Sfîrşitul i-a venit dintr-o paralizie pricinuită de prea multă băutură. Cu privire la această împrejurare, am scris şi eu următoarele versuri glumeţe:

> Aflu Lacydes acum o nouă poveste cu tine:
> Luat de Bacchus te-ai dus într-al lui Hades tărîm.
> Ştie oricine că el, Dionysos[207], în corp dînd năvală,
> Membrele-a dezlegat: „dezlegător" nu e el?

Capitolul al IX-lea

Carneade

I. [**62**] Carneade[208], fiul lui Epicomos sau al lui Philocomos, după cum spune Alexandros[209] în lucrarea sa *Succesiunea filosofilor*, era originar din Cyrene. II. A studiat cu grijă scrierile stoicilor <şi mai ales> acelea ale lui Chrysippos[210], pe care a izbutit să le combată atît de bine şi a căpătat un astfel de renume, încît spunea adesea:

> Fără Chrysippos, nici eu, v-o spun, nu fi-voi în viaţă.

III. A fost un om sîrguincios, dar în fizică era mai puţin iniţiat decît în etică. Aşa de mult se consacră studiului, că-şi lăsa părul şi unghiile să-i crească în neîngrijire. Stăpînea atît de bine filosofia, încît retorii îşi părăseau clasele şi se duceau să-i asculte lecţiile.

IV. [**63**] Avea o voce aşa de puternică, încît conducătorul gimnaziului[211] îi trimise vorbă să nu mai ţipe aşa de tare; la care el a răspuns: „Dă-mi un măsurător al vocii"; iar celălalt, cu prezenţă de spirit, îi răspunse cu cuvintele: „Ai un măsurător în cei care te ascultă." V. Era de temut în criticarea adversarilor şi greu de combătut în controverse. De altfel, pentru motivele pe care le-am mai dat[212], refuza invitaţiile la ospeţe. VI. Unul dintre discipolii săi a fost Mentor, bithynianul[213], care a încercat să intre în bunele graţii ale amantei lui Carneade; aşa că odată, potrivit spuselor lui Favorinus din ale sale *Istorii felurite*, după ce Mentor sosi la lecţie, Carneade strecură în cursul expunerii aceste versuri, ca o parodie la adresa lui:

Iată, sosi un bătrîn al mării fără prihană,
Glas şi chip ca şi Mentor aievea ai zice că are:
[**64**] Deci, eu socot nimerit din şcoală în grabă să-l alunge[214].

La acestea, celălalt se sculă şi răspunse:

...Se ridicară şi gloate veneau cu grăbire[215].

VII. Pare că s-a comportat cu oarecare lipsă de curaj în faţa morţii, repetînd neîncetat cuvintele: „Natura, care m-a alcătuit, tot ea mă va distruge." Cînd află că Antipater îşi luase zilele bînd otravă, fu foarte mişcat de tăria cu care acesta şi-a întîmpinat sfîrşitul şi exclamă: „Daţi-mi şi mie", iar cei din jur, întrebîndu-l: „Ce?" el răspunse: „Vin de miere". Se zice că-n timpul morţii lui a fost o eclipsă de lună şi s-ar putea spune că cel mai luminos astru din cer, după soare, şi-a arătat prin aceasta compătimirea lui.

[**65**] După spusele lui Apollodor, din *Cronografia* lui, Carneade a părăsit viaţa aceasta în anul al patrulea al celei de-a o sută şaizeci şi doua olimpiade[216] la vîrsta de optzeci şi cinci de ani.

VIII. Există nişte scrisori de-ale lui către Ariarathes, regele Cappadociei. Restul concepţiilor lui filosofice a fost pus în scris de discipolii lui, căci el n-a lăsat nimic scris. Am scris despre el versurile următoare, în metrul logaedic şi arhebulic[217]:

Muză, tu vrei pe Carneade să-l critic acuma?
Moartea cît şi-a urît, prost e cel ce nu crede.
Ros de cumplita ftizie nu-şi găsea alinare;
Cînd află c-Antipater, luînd otravă, se stinse,
Zise: „Daţi-mi să beau." „Ce băutură dorit-ai?"
„Vin de miere să-mi daţi", căci mult plăcutu-i-a vinul.
„Mă va desface natura care fiinţă îmi dete."
Zise, dar pîn-la sfîrşit ajuns-a un hoit ce duhneşte.
Ducă-se-n Hades de-a valma cu tot şiragul de intrigi.

IX. Se spune că întunericul i-a cuprins ochii fără ca el să-şi dea seama şi că a poruncit sclavului să aprindă opaiţul. Acesta îl aduse şi spuse: „L-am adus." „Atunci citeşte tu", îi ordonă el.

X. A avut mulţi alţi discipoli, dar cel mai strălucit dintre toţi a fost Clitomah, despre care vom vorbi acum.

XI. A fost şi un alt Carneades, un poet de elegii lipsit de sentiment[218].

CAPITOLUL AL X-LEA

Clitomah

I. [**67**] Clitomah era cartaginez, numele lui adevărat fiind Hasdrubal. A predat filosofia la Cartagina, în limba sa natală[219]. II. Atinsese vîrsta de patruzeci de ani cînd se duse la Atena şi deveni elevul lui Carneade. Acesta, recunoscîndu-i zelul, îl dădu la învăţătură şi luă parte la instruirea lui. Sîrguinţa lui merse atît de departe, încît a compus mai mult de patru sute de cărţi[220]. I-a urmat lui Carneade la conducerea şcolii şi, prin scrierile sale, a clarificat în mod deosebit învăţăturile maestrului său. III. Cunoştea deopotrivă de bine cele trei secte: academică, peripatetică şi stoică. Academicii, în general, sînt atacaţi de Timon în acest vers:

Mult nesărată-i prolixitatea Academiei[221].

După ce am parcurs pe Academicii care au purces de la Platon[222], trecem acum la peripateticieni, care se trag tot de la el, şcoală care a fost fondată de Aristotel.

Cartea a V-a

Capitolul I

Aristotel

I. [**1**] Aristotel, fiul lui Nicomachos şi al soţiei acestuia, Phaistis, s-a născut la Stagira. Hermip, în cartea sa *Despre Aristotel*[1], povesteşte că tatăl lui se trăgea din Nicomachos, care era fiul lui Machaon, care, la rîndul său, era fiul lui Asclepios[2], şi c-a trăit la curtea lui Amyntas[3], regele Macedoniei, în calitate de medic şi prieten. II. Aristotel a fost cel mai congenial dintre discipolii lui Platon[4]. Aflăm din cartea lui Timotheo[5] atenianul, *Despre vieţi*, că vorbea peltic. Avea pulpele slabe, după cum se spune, ochii mici şi avea deosebită grijă de îmbrăcăminte, inele şi felul de a-şi tăia părul. III. După spusele lui Timotheos[6], a avut un fiu numit tot Nicomah, de la concubina sa, Herpyllis.

IV. [**2**] S-a despărţit de Academie încă pe cînd trăia Platon, ceea ce explică remarca atribuită acestuia din urmă: „Aristotel mi-a dat cu piciorul, întocmai ca mînjii care dau cu piciorul în mama care i-a născut." Hermip, în cartea sa *Despre vieţi*[7], arată că, în momentul cînd Xenocrate[8] deveni şeful Academiei, Aristotel era absent, fiind ambasadorul Atenei la curtea lui Filip[9]. La întoarcere văzînd şcoala sub o nouă conducere, alese un loc de plimbare publică în Lykeion[10], unde se plimba în sus şi în jos, filosofînd cu discipolii săi, pînă ce era timpul de frecare cu untdelemn[11]. De aici a venit numele de „peripatetic". Alţii însă spun că i s-a dat acest nume din cauză că-l însoţea pe Alexandru şi discuta cu el diferite subiecte, cînd acesta, ridicat după o boală, făcea plimbări[12].

[**3**] Cu timpul, discipolii din jurul lui devenind tot mai numeroşi, el începu să ţină lecţii şezînd[13] şi spuse:

> Ruşinos e să tac şi Xenocrat să vorbească.

Îşi învăţa elevii nu numai să discute asupra unui subiect dat, ci să practice în acelaşi timp şi oratoria[14]. V. Mai tîrziu, totuşi, a plecat la Hermias, eunucul, care era potentat la Atarneus. Se povesteşte chiar că acesta a fost iubitul lui. Alţii însă spun, ca, de pildă, Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Despre poeţii şi scriitorii omonimi*[15], că Hermias se legase cu el prin legături de rudenie, dîndu-i în căsătorie pe fiica sau pe nepoata sa[16]. Acelaşi autor ne informează că Hermias fusese sclavul lui Eubulos, că era bithynian de origine şi că îşi omorîse stăpînul. Din prima Carte a lucrării lui Aristippos *Despre luxul celor vechi* aflăm următoarele: Aristotel, îndrăgostindu-se de o iubită a lui Hermias[17], [**4**] cu voia acestuia s-a însurat cu ea şi, în bucuria lui cea mare, aducea unei slabe femei sacrificiile pe care atenienii le aduceau Demetrei din Eleusis[18]. A compus un paian[19], pe care-l dăm mai jos, în cinstea lui Hermias. VI. După aceea a stat în Macedonia, la curtea lui Filip, unde a căpătat ca elev pe fiul lui Filip, Alexandru[20]. El a cerut lui Alexandru să reconstruiască oraşul său natal, care fusese distrus de Filip, şi cererea i-a fost îndeplinită, iar el a scris legile pentru cetăţenii lui[21]. Aflăm mai departe

că, urmînd exemplul lui Xenocrate, a stabilit regula, în şcoala sa, ca în curs de zece zile să se aleagă un nou conducător[22]. Cînd crezu c-a stat de-ajuns cu Alexandru, plecă la Atena, după ce mai întîi îi recomandă acestuia pe ruda sa Callisthenes din Olynth[23]. [**5**] Acesta, însă, vorbind prea sincer regelui şi nevoind să asculte de el, se spune că Aristotel, dojenindu-l, i-a recitat versul:

Fiule, dacă-i cum spui, puţine sînt zilele tale[24].

Într-adevăr, aşa s-a şi întîmplat. Fiind bănuit că a luat parte la complotul lui Hermolaos[25] împotriva lui Alexandru, fu închis şi purtat într-o cuşcă de fier pînă ce-l umplură păduchii, fiind lipsit de orice îngrijire; în cele din urmă fu aruncat unui leu şi astfel îşi găsi sfîrşitul.

VII. În ceea ce priveşte pe Aristotel, el plecă la Atena, conduse şcoala sa timp de treisprezece ani şi apoi se retrase în Chalcis[26], din cauză că fusese dat în judecată pentru impietate de hierofantul Eurymedon sau de Demophilos[27], cum spune Favorinus în cartea sa *Istorii felurite*, întrucît compusese un imn sus-numitului Hermias. [**6**] I-a mai scris şi următoarea inscripţie de pe statuia lui de la Delfi:

Sacra lege călcînd, de nemuritori hărăzită,
A ucis pe-acest om, crudul rege persan,
Nu pe faţă cu lancea-n luptă ucigătoare
Fu el doborît: cu vorba l-a înşelat[28].

Eumelos[29], în Cartea a cincea a *Istoriei* sale, arată c-a murit la Chalcis la vîrsta de şaptezeci de ani, bînd otravă. Acelaşi autor spune c-avea treizeci de ani cînd a venit la Platon, dar ambele aserţiuni sînt greşite, întrucît Aristotel a trăit şaizeci şi trei de ani şi avea şaptesprezece ani cînd a devenit discipolul lui Platon[30].

Imnul consacrat lui Hermias, despre care a fost vorba, este acesta:

[**7**] Mult rîvnită virtute de toate-ale lumii noroade!
Ţel prea măreţ ce viaţa ne-o faci măreaţă de-a pururi!
Pentru slăvita-ţi făptură, o mîndră fecioară,
Soarta-n Elada a ajuns acum de oricine dorită,
Moartea să-ţi afli în chinuri şi nemaisfîrşite suspinuri –
Iată ce dar fără preţ la suflete pururea dărui,
Mai preţios ca orice, ca aur, părinţii şi somnul.
Pentru tine Heracle, născutul din Zeus, feciorii
Ledei atîtea-ndurară puterea-ţi ţintind s-o ajungă,
Ajax şi Ahile-au ajuns, de doru-ţi, de-a valma în Hades.
[**8**] Pentru zeiescul tău chip, vlăstarul din Atarneus,
Vai lui, rămas-a orfan de dulcea lumină din soare,
Astfel că fapta-i în veac cîntată va fi, iar de muze,
Fiicele Aducerii-aminte, fără de moarte făcut e.
Slav-aducînd măreţiei lui Zeus, ocrotitorul
Celor pribegi şi prieteniei statornice veşnic[31].

Voi cita acum şi versuri compuse de noi asupra filosofului nostru:

Eurimedon prepusul lui Deo, văditu-s-a gata
Pe Aristot ca pîrît în judecată să-l dea.
El, otravă luînd, de urmărire-a fost slobod,
Într-un chip prea uşor învinuirea a-nvins[32].

[**9**] Favorinus, în ale sale *Istorii felurite*, afirmă că Aristotel a fost cel dintîi care a compus un discurs judiciar în propria sa apărare, în procesul amintit împotriva sa, şi citează cuvintele spuse de el, că la Atena:

Para creşte după pară, smochina după smochină[33].

Apollodor, în *Cronologia* sa, arată că s-a născut în primul an al olimpiadei a nouăzeci şi noua[34]. S-a dus în şcoala lui Platon şi i-a fost discipol timp de douăzeci de ani, ataşîndu-se lui la şaptesprezece ani[35]. S-a dus la Mytilene pe cînd era arhonte Eubulos, în al patrulea an al celei de-a o sută opta olimpiade[36]. După moartea lui Platon, din primul an al acelei olimpiade, arhonte fiind Theophilos[37], s-a dus la Hermias şi a stat la el trei ani[38]. [**10**] În al doilea an al celei de-a o sută noua olimpiade, pe cînd era arhonte Pythodotos[39], s-a dus la curtea lui Filip, Alexandru fiind atunci de cinsprezece ani. Sosirea la Atena a avut loc în al doilea an al olimpiadei a o sută unsprezecea[40] şi a ţinut lecţii în Lykeion timp de treisprezece ani[41]; pe urmă s-a retras la Chalcis, în al treilea an al olimpiadei a o sută paisprezecea[42] şi a murit de boală la vîrsta de şaizeci şi trei de ani, arhonte fiind Philocles[43], în acelaşi an în care a murit şi Demostene la Calauria[44]. VIII. Se spune că l-a supărat pe rege din cauză că-i recomandase pe Callisthenes şi că Alexandru, pentru a-l mîhni, l-a rizat pe Anaximene şi i-a trimis lui Xenocrate daruri[45].

[**11**] Theocritos din Chios[46], după cum spune Ambryon în scrierea sa *Despre Theocrit*[47], l-a ridiculizat într-o epigramă care sună astfel:

Gol fiind la minte – Aristot, un gol[48] mormînt ridicat-a
Lui Hermias eunuc, sclavul lui Eubul,
Pofta-i fără de miez îl făcu locuinţa să-şi cate
Nu lîngă Academos, ci la Borboros-rîu[49].

Şi Timon l-a atacat în versul acesta:

Nici chiar Aristotel, cu jalnica-i deşertăciune[50].

Aceasta a fost viaţa filosofului nostru. IX. Noi am dat şi peste testamentul lui, care sună astfel:

„Meargă totul bine; dar de-ar fi să se întîmple ceva, Aristotel a luat aceste ultime hotărîri. Antipater[51] va fi executorul testamentar în totul şi în toate chestiunile; [**12**] dar, pînă va veni Nicanor[52], vor avea grijă, atît de copii cît şi de Herpyllis[53] şi de averea rămasă, Aristomenes, Timarchos, Hipparchos, Dioteles[54], iar dacă se învoieşte şi dacă împrejurările îi îngăduie, şi Theofrast[55]. Cînd fiica mea va fi mare, să fie dată în căsătorie lui Nicanor[56], dar dacă – o! de n-ar fi şi nici nu se va întîmpla – ea ar păţi ceva înainte de căsătorie sau după aceea, Nicanor va avea depline puteri, atît în ce priveşte băiatul meu, cît şi cu privire la celelalte, spre a administra toate într-un mod demn şi de el şi de noi. Nicanor va avea grijă de fiica mea şi de fiul meu Nicomah, aşa cum va crede nimerit, în tot ce-i priveşte, ca şi cum le-ar fi tată şi frate. Iar dacă – o! de nu s-ar întîmpla – ar păţi ceva Nicanor, fie înainte de a se însura cu fata sau după aceea, dar înainte de a avea copii, orice dispoziţii va lua el vor fi valabile. [**13**] Dacă Theofrast se va învoi să se căsătorească cu fata, va avea aceleaşi drepturi ca şi Nicanor. Altminteri tutorii, sfătuindu-se cu Antipater, vor îngriji şi de fată şi de băiat, cum li se va părea mai bine. În amintirea mea şi a dragostei statornice pe care Herpyllis mi-a purtat-o, executorii vor avea grijă de ea în toate privinţele; dacă doreşte să se mărite, să caute s-o dea cuiva vrednic să ne fie urmaş; şi, pe lîngă ceea ce a primit pînă acum, îi vor da un talant de argint din banii rămaşi şi trei îngrijitoare pe care le va voi, în afară de fata pe care o are în prezent şi de sclavul Pyrrhaios; [**14**] dacă doreşte să locuiască la Chalcis, i se va da căsuţa de musafiri din grădină; dacă alege ca loc de şedere Stagira, atunci casa mea părintească. Oricare din aceste două case o va alege,

executorii o vor înzestra cu mobila pe care o vor socoti ca potrivită şi pe care o va găsi cu cale Herpyllis.

Nicanor va purta grija băiatului Myrmex, ca să fie dus la cei ai lui, într-un chip demn de noi, cu tot ce am primit şi care-i aparţine. Ambracis va fi eliberată, iar la căsătoria fiicei mele va primi cinci sute de drahme şi fata pe care o are acum. Lui Thales i se va da, pe lîngă fetiţa pe care a cumpărat-o, o mie de drahme şi o sclavă. [**15**] Simon, pe lîngă banii pe care i-am dat pentru un sclav, va avea fie un sclav cumpărat pentru el, fie suma corespunzătoare în bani. La fel vor fi eliberaţi Tychon, Philon, Olympios şi cu copilul lui, cînd se va căsători fiica mea. Nu va fi vîndut nici unul din sclavii care m-au servit, ci vor fi ţinuţi mai departe, iar cînd se vor face mari, li se va da libertatea, după merit. Cînd statuile pe care le-am încredinţat lui Gryllion să le facă vor fi gata, anume aceea a lui Nicanor, a lui Proxenos, pe care am voit s-o dau la făcut, şi a mamei lui Nicanor, executorii testamentari vor lua măsuri să fie consacrate; de asemenea vor consacra şi statuia lui Arimnestos, care e deja confecţionată, ca să rămînă amintirea lui, dat fiind c-a murit fără copii [**16**] şi vor dedica statuia mamei noastre lui Demeter, la Nemea sau oriunde vor crede mai bine. Oricare ar fi locul meu de înmormîntare, acolo să fie depuse şi osemintele scumpei mele Pythias, aşa cum a lăsat ea cuvînt. Iar pentru a sărbători întoarcerea cu bine a lui Nicanor, vor consacra la Stagira statui de piatră de patru coţi lui Zeus salvatorul şi Athenei salvatoarea, aşa cum am făgăduit că voi face pentru el."

Acesta este cuprinsul testamentului lui Aristotel[57]. X. Se spune că s-au găsit foarte multe cratiţe de-ale lui şi că Lycon[58] pretindea că se scălda într-o baie caldă de untdelemn şi pe urmă vindea untdelemnul. Unii povestesc că-şi punea un burduf cu ulei cald pe stomac şi că la culcare îşi punea o bilă de bronz în mînă, deasupra unui vas, ca, atunci cînd bila va cădea din mînă în vas să fie trezit de sunet[59].

XI. [**17**] I se atribuie următoarele maxime foarte frumoase: La întrebarea „Ce folos au mincinoşii?", el răspunse: „Faptul că, spunînd adevărul, nu mai sînt crezuţi". Criticat odată că dăduse pomană unui om rău, el explică: „Mi-a fost milă de om, nu de caracterul lui." Avea obiceiul să spună mereu prietenilor şi elevilor oriunde şi oricînd se întîmpla să ţină o lecţie: „După cum vederea îşi ia lumina din aerul înconjurător, tot aşa o ia şi sufletul de la învăţătură." Adesea, şi cu oarecare detalii, spunea că atenienii erau descoperitorii grîului şi ai legilor, dar că, deşi folosesc grîul, nu ştiu să se folosească de legi.

[**18**] „Rădăcinile educaţiei sînt amare – spunea el – dar fructele ei sînt dulci." Fiind întrebat: „Care-i lucrul care se trece cel mai repede?" răspunse: „Recunoştinţa." I s-a cerut să definească speranţa. „Un vis cu ochii deschişi", a răspuns el. Cînd Diogene îi oferi smochine uscate, îşi dădu seama că celălalt se pregătea să-i spună o vorbă înţepătoare dacă nu le-ar fi luat, aşa că le luă şi-i spuse lui Diogene că şi-a pierdut, o dată cu vorba de spirit, şi smochinele. Altădată, cînd îi mai oferi, le luă, le aruncă în sus, cum fac copiii, şi le dădu îndărăt, exclamînd: „Mare-i Diogene". Declară că educaţia are nevoie de trei lucruri: daruri fireşti, studiu şi exerciţiu. Auzind că cineva îşi bătuse joc de el, spuse: „În absenţa mea poate chiar să mă şi bată cu biciul." Frumuseţea, declara el, este un sprijin mai bun decît orice scrisoare de recomandare. [**19**] Alţii atribuie această definiţie lui Diogene, pe cînd Aristotel ar fi spus că frumuseţea este un dar al zeilor; Socrate, o domnie de scurtă durată; Platon, o superioritate de la natură; Theofrast, o înşelăciune mută; Theocritos, o pedeapsă de fildeş; iar Carneade, o domnie fără

paznici[60]. Fiind întrebat cum se deosebesc cei educaţi de cei needucaţi, răspunse: „Tot atît de mult ca viii de morţi." Spunea că educaţia este o podoabă în fericire şi un refugiu la nenorocire. Profesorii care educă copiii meritä, spunea el, mai multă cinstire decît părinţii care i-au născut numai; căci aceştia le-au dat viaţa, pe cînd ceilalţi – o viaţă frumoasă. Unuia care se făIea că provine dintr-un oraş mare, îi răspunse: „Nu aceasta interesează, ci dacă cineva este demn de o patrie mare." [**20**] La întrebarea: „Ce-i un prieten?", dădu răspunsul: „Un suflet care locuieşte în două corpuri." Obişnuia să spună că unii oameni sînt aşa de economi, ca şi cînd ar avea de trăit o veşnicie, pe cînd alţii-s aşa de risipitori, ca şi cum ar urma să moară pe dată. Cînd cineva îi puse întrebarea de ce ne pierdem aşa de mult timp cu oamenii frumoşi, el îi răspunse: „Asta-i întrebare de om orb." Întrebat ce folos a tras din filosofie, dădu această lămurire: „Acela de a face de bunăvoie ceea ce alţii fac de teama legilor." Punîndu-i-se întrebarea cum pot progresa studenţii, el răspunse: „Urmărind pe cei înaintaţi şi nu aşteptînd pe cei înapoiaţi." Unui palavragiu care, după ce-i împuiase capul cu vorbăria sa, îl întrebă: „Nu cumva te-am plictisit cu vorbăria mea?", el îi răspunse: „Nu, pe Zeus, fiindcă nu te-am ascultat." [**21**] Pe unul care-l învinovăţea că l-a ajutat pe un om necinstit – fiindcă întîmplarea e povestită şi aşa – îl lămuri astfel: „N-am dat ajutor unui om, ci omeniei." La întrebarea: „ Cum trebuie să ne purtăm cu prietenii?", dădu răspunsul: „Aşa cum am dori ca ei să se poarte cu noi." Spunea că dreptatea este o virtute a sufletului care dă fiecăruia după merit, iar educaţia spunea că este cea mai bună provizie pentru bătrîneţe. Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor* lui, relatează una dintre vorbele lui obişnuite: „Cine are prea mulţi prieteni n-are nici un prieten", şi aceasta se găseşte şi-n Cartea a şaptea a *Eticii*[61]. Acestea deci sînt cuvintele care i se atribuie.

XII. Scrierile lui sînt foarte numeroase[62] şi, ţinînd seama de universalitatea preocupărilor lui, am crezut de datoria mea să le înşir aici:

[**22**] *Despre dreptate*, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Despre poeţi[63], Cărţile 1, 2, 3;
Despre filosofie[64], Cărţile 1, 2, 3;
Despre politică, Cărţile 1, 2;
Despre retorică, sau *Gryllos*[65], o Carte;
Nerinthos, o Carte;
Sofistul, o Carte;
Menexenos, o Carte;
Despre iubire, o Carte;
Banchetul, o Carte;
Despre bogăţie,o Carte;
Îndemn spre filosofie, o Carte;
Despre suflet, o Carte;
Despre rugăciune, o Carte;
Despre nobleţe, o Carte;
Despre plăcere, o Carte;
Alexandru, sau *Cu privire la colonii*, o Carte;
Despre regalitate, o Carte;
Despre educaţie, o Carte[66];
Despre bine, Cărţile 1, 2, 3[67];
Extrase din Legile lui Platon, Cărţile 1, 2, 3;
Extrase din Republica, Cărţile 1, 2[68];
Despre economie, o Carte[69];
Despre prietenie, o Carte[70];
Despre suferinţă sau afecţiune, o Carte;

Despre ştiinţe, o Carte;
Despre controverse, Cărţile 1, 2;
Soluţiile controverselor, 4 Cărţi;
Diviziuni sofistice, 4 Cărţi;
Despre contrarii, o Carte;
Despre specii şi genuri, o Carte;
Despre predicatele particulare, o Carte;
[**23**] *Comentarii despre argumentări*, 3 Cărţi[71];
Premise despre virtute, Cărţile 1, 2[72];
Obiecţii, o Carte;
Despre felurile de sensuri, sau modificarea lor prin adaos, o Carte;
Despre pasiuni <sau despre> mînie, o Carte;
Etica, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5[73];
Despre elemente, Cărţile 1, 2, 3;
Despre ştiinţă, o Carte;
Despre principiu, o Carte;
Clasificări, 17 Cărţi[74];
Despre clasificare, o Carte;
Întrebări şi răspunsuri, Cărţile 1, 2;
Despre mişcare, o Carte[75];
Premise, o Carte;
Premise controversiale, o Carte;
Silogisme, o Carte;
Analiticele prime, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Analiticele secunde mari, Cărţile 1, 2[76];
Despre probleme, o Carte[77];
Metodica, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8[78];
Despre preferabil, o Carte[79];
Despre idee, o Carte;
Definiţii pretopice, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7[80];
Silogisme, Cărţile 1, 2[81];
[**24**] *Silogistica şi definiţii*, o Carte;
Despre alegere şi accident, o Carte[82];
Determinări pretopice, o Carte[83];
Topicele în raport cu definiţiile, Cărţile 1, 2[84];
Calităţi[85], o Carte;
Despre clasificare, o Carte;
Matematica, o Carte;
Definiţii, 13 Cărţi;
Concluzii, Cărţile 1, 2;
Despre plăcere, o Carte[86];
Premise, o Carte;
Despre liberul arbitru, o Carte;
Despre frumos, o Carte;
Teze concludente, 25 de Cărţi[87];
Teze erotice, 4 Cărţi;
Teze despre prietenie, două Cărţi;
Teze despre suflet, o Carte;
Politice, două Cărţi;
Cursuri politice, ca ale lui Theofrast[88], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Despre fapte drepte, Cărţile 1, 2;
Compendiu despre arte, Cărţile 1, 2;
Arta retorică, Cărţile 1, 2;
Arta, o Carte;
Alt compendiu despre arte[89], Cărţile 1, 2;
Metodica, o Carte;

Compendiu al artei lui Theodectes[90], o Carte;
Tratat despre arta poetică, Cărţile 1, 2[91];
Enthymeme[92], *retoriu*, o Carte;
Despre mărime[93], o Carte;
Clasificările enthymemelor, o Carte;
Despre stilul de vorbire, Cărţile 1, 2;
Despre deliberare, o Carte;
[**25**] *Compendiu,* Cărţile 1, 2;
Despre natură, Cărţile 1, 2, 3;
Naturale, o Carte;
Despre filosofia lui Archytas, Cărţile 1, 2, 3;
Despre filosofia lui Speusip şi Xenocrate, o Carte;
Extrase din Timeios şi din lucrările lui Archytas, o Carte;
Contra lui Melissos, o Carte;
Contra lui Alcmaion, o Carte;
Contra pitagoricienilor, o Carte;
Contra lui Gorgias, o Carte;
Contra lui Xenofanes, o Carte;
Contra lui Zenon, o Carte;
Despre pitagoricieni, o Carte[94];
Despre animale, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9[95];
Anatomie, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8[96];
Extrase din Anatomie, o Carte[97];
Despre animalele compuse, o Carte[98];
Despre animalele mitologice, o Carte;
Despre infecunditate, o Carte;
Despre plante, două Cărţi[99];
Physiognomonica, o Carte[100];
Medicale, două Cărţi;
Despre unitate, o Carte;
[**26**] *Semnele furtunilor*, o Carte;
Astronomia, o Carte;
Optica, o Carte;
Despre mişcare, o Carte[101];
Despre muzică, o Carte;
Mnemonica, o Carte;
Aporii homerice, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6[102];
Poetice, o Carte[103];
Probleme fizice în ordine alfabetică, 38 Cărţi[104];
Probleme examinate, Cărţile 1, 2;
Probleme generale, Cărţile 1, 2;
Mecanica, o Carte;
Probleme din Cărţile lui Democrit, două Cărţi;
Despre magnet, o Carte;
Comparaţii, o Carte;
Probleme variate, 12 Cărţi;
Expuneri pe genuri, 14 Cărţi;
Probleme de drept, o Carte;
Lista de învingători la olimpiade, o Carte[105];
Liste de învingători la jocurile pitice, o Carte;
Despre muzică, o Carte;
Chestiuni pitice, o Carte;
Cercetare a listei învingătorilor de la jocurile pitice[106], o Carte;
Victorii la Dionisii[107], o Carte;
Despre tragedii, o Carte;
Însemnări cu privire la tragedii, o Carte[108];

Proverbe, o Carte;
Legi pentru mesele comune[109], o Carte;
Legi, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Categoriile, o Carte[110];
Despre interpretare, o carte[111];

[**27**] *Constituţiile cetăţilor*, 158 la număr[112], <publice> şi particulare, democratice, oligarhice, aristocratice şi tiranice.
Scrisori către Filip;
Scrisorile Selimbrienilor[113];
Scrisori către Alexandru, patru la număr;
Către Antipater, nouă la număr[114];
Către Mentor, una;
Către Ariston, una;
Către Olympias, una;
Către Hephaistion, una;
Către Themistagoras, una;
Către Philoxenos, una;
Către Democrit, una[115];
Versurile epice care încep cu:
Zeu preamăreţ şi străvechi, ce svîrli cu săgeata departe[116];
Versuri elegiace care încep cu:
Fiică a unei mame de prunci prea frumoşi născătoare[117].

În total, patru sute patruzeci şi cinci de mii două sute şapte zeci de linii[118].

XIII. [**28**] Acesta este numărul lucrărilor compuse de Aristotel, în care susţine următoarele păreri[119]:

Filosofia se împarte în două discipline: filosofia practică şi cea teoretică[120]. Filosofia practică cuprinde etica şi politica şi în aceasta din urmă e schiţată nu numai doctrina despre stat, ci şi despre economie[121]. Partea teoretică cuprinde fizica şi logica, deşi logica nu-i o ştiinţă independentă, ci este concepută ca un instrument[122] de cercetare pentru celelalte ştiinţe. El a explicat limpede, arătînd că filosofia are un dublu scop: probabilul[123] şi adevărul. Pentru fiecare dintre acestea întrebuinţa două metode: dialectica şi retorica pentru a determina probabilul, iar analitica şi filosofia pentru determinarea adevărului. El nu neglija nimic din ce este necesar pentru descoperire, judecată sau folosinţă. [**29**] În ce priveşte descoperirea, el ne-a transmis în *Topică* şi în *Metodică*[124] o mulţime de premise, din care se pot avea din abundenţă, pentru probleme considerate, argumente probabile. În privinţa judecăţii, el a scris *Analiticele prime* şi *Analiticele secunde*. În *Analiticele prime*, el determină premisele[125], iar în cele secunde cercetează concluzia[126]. Pentru folosinţă sînt perceptele referitoare la controversă şi cele privitoare la întrebare şi răspuns, la combaterea sofismelor, la silogisme şi la cele asemănătoare. Drept criteriu al adevărului[127], el declară senzaţia pentru obiectele care produc reprezentare, iar raţiunea[128] pentru domeniul moralei, al politicii, al economiei şi al legislaţiei.

[**30**] Aristotel socotea că în etică, singurul scop este exercitarea virtuţii într-o viaţă desăvîrşită şi spunea că fericirea este o reuniune din trei feluri de bunuri: bunuri sufleteşti, pe care le consideră ca primele în rang, în rangul al doilea vin bunurile corporale, ca sănătatea şi vigoarea, frumuseţea şi celelalte, şi-n al treilea rînd bunurile exterioare, ca bogăţia, naşterea bună, faima şi cele asemănătoare. Socotea că numai virtutea nu-i de-ajuns ca să producă fericirea, ci că sînt necesare pe deasupra şi bunurile corporale şi cele exterioare[129], căci înţeleptul ar fi nenorocit dacă ar trăi în dureri, sărăcie şi alte asemenea împrejurări.

Viciul însă e suficient ca să producă nefericirea, oricît de multe bunuri exterioare şi corporale i s-ar adăuga. [**31**] Mai afirma că virtuţile nu se implică una pe alta, fiindcă un om poate fi prudent şi totodată drept, dar în acelaşi timp nestăpînit şi fără măsură. El mai spunea că înţeleptul nu este fără patimi, ci moderat în patimi.

Aristotel definea prietenia ca o egalitate de bunăvoinţă reciprocă şi o clasifica în prietenia de rudenie, prietenia de dragoste şi prietenia dintre oaspete şi gazdă. Dragostea constă nu numai în traiul comun, ci şi în preocuparea de filosofie. După el, omul înţelept va putea să se îndrăgostească şi să facă politică, se va putea căsători şi trăi la curtea unui rege. Dintre cele trei feluri de viaţă, cea contemplativă, cea practică şi cea închinată plăcerilor, el dădea precădere celei contemplative[130]. El susţinea, de asemenea, că studiile generale pe care şi le însuşeşte un cetăţean liber sînt folositoare şi la dobîndirea virtuţii.

[**32**] În domeniul ştiinţelor naturii, el era cel mai înclinat dintre toţi filosofii spre cercetarea cauzelor, aşa încît dădea şi cauzele celor mai puţin importante fenomene; de aici vine numărul de cărţi neobişnuit de mare, cu tratate privitoare la ştiinţele naturii, pe care le-a scris. Ca şi Platon, susţinea că divinitatea este imaterială, că providenţa ei[131] se extinde pînă şi asupra corpurilor cereşti, pe cînd ea însăşi e nemişcată; că evenimentele pămînteşti sînt guvernate prin legătura lor firească cu lucrurile cereşti. Pe lîngă cele patru elemente, el susţinea că există un al cincilea[132] din care sînt compuse corpurile cereşti; mişcarea lor este deosebită de a celorlalte elemente, fiind circulară. Mai departe susţinea că şi sufletul e imaterial, definindu-l ca actualizarea primă a unui corp natural şi organic care posedă viaţa în potenţă[133]. Prin termenul „actualizare"[134] el înţelege ceea ce are o formă imaterială. [**33**] Această actualizare în sine este, după el, de două feluri: una potenţială, ca aceea a lui Hermes în ceara care are putinţa să primească amprentele voite sau ca aceea a statuii în bronz; alta e actualizarea care se numeşte posedată, cînd Hermes sau statuia sînt realizate.

Sufletul este actualizarea „unui corp natural", deoarece corpurile sînt: unele artificiale, făcute de mîna meseriaşilor, cum ar fi un turn sau o corabie, iar altele create de natură, ca plantele şi corpurile animalelor. Iar cînd spune „organic", înţelege ceva făurit ca mijloc în vederea unui scop, cum e văzul destinat pentru a vedea şi urechea pentru a auzi; iar cînd spune despre un corp că „posedă viaţă în potenţă", înţelege că o are în sine.

[**34**] Şi expresia „în potenţă"[135] are două sensuri: unul constînd în posesiune, iar altul în act. Astfel, se spune de cineva în stare de veghe că are suflet în act, iar de cel ce doarme că are suflet în posesie. Prin urmare, cu scopul de a cuprinde în definiţia sa şi pe cel care doarme, Aristotel a adăugat cuvîntul „în potenţă".

A susţinut şi multe alte păreri asupra unor subiecte foarte variate, pe care ar fi prea lung să le enumerăm aici[136]. În general, munca şi inventivitatea lui au fost cu totul deosebite, aşa cum se arată din catalogul scrierilor lui dat mai sus, scrieri al căror număr ajunge aproape la patru sute de Cărţi[137], socotind numai pe acelea a căror autenticitate nu e discutată; căci i se mai atribuie încă multe alte lucrări scrise şi maxime reuşite transmise numai oral[138].

XIV. [**35**] Au fost, în total, opt Aristoteles: primul, filosoful nostru; al doilea, un om politic atenian căruia i se atribuie discursuri juridice reuşite; al treilea, un comentator al *Iliadei*; al patrulea, un retor sicilian care a scris atacînd *Panegiricul* lui Isocrate; al cincilea, supranumit „Miticul", discipol al

lui Aischines socraticul; al şaselea, originar din Cyrene, care a scris *Despre arta poetică*; al şaptelea, un antrenor menţionat de Aristoxenos în *Viaţa lui Platon*; al optulea, un gramatician obscur de la care avem un manual *Despre pleonasm*[139].

Aristotel din Stagira a avut mulţi discipoli; cel mai de seamă a fost Theofrast, despre care vom vorbi acum.

Capitolul al II-lea

Theofrast

I. [**36**] Theofrast, originar din Eresos[140], fiul lui Melantes, care avea un atelier de spălătorie şi călcătorie[141], după cum arată Athenodoros în Cartea a opta din lucrarea sa *Plimbări*[142]. II. L-a audiat întîi pe compatriotul său Alcippos pe cînd acesta ţinea lecţii în oraşul său natal şi după aceea l-a audiat pe Platon, de la care a trecut la Aristotel[143]. Cînd acesta a plecat spre Chalcis, el a preluat şcoala în olimpiada a o sută paisprezecea[144]. III. Se spune că şi un sclav de-al lui, cu numele de Pompylos, a fost un filosof, după cum afirmă Myronianos din Amastris[145] în primul capitol din lucrarea sa *Paralele istorice*. IV. Theofrast era un om cu o inteligenţă şi o putere de muncă surprinzătoare, iar Pamphile[146] spune, în Cartea a treizeci şi doua din *Memoriile* ei, c-a fost profesorul poetului comic Menandru[147].

[**37**] Era foarte îndatoritor şi-i plăcea discuţia. V. E lucru sigur c-a fost primit de Casandru[148] şi că Ptolemaios[149] l-a invitat la dînsul. Se bucura de o cinstire atît de mare la atenieni, încît atunci cînd Agnonides[150] a îndrăznit să-i facă proces pentru impietate, puţin a lipsit ca el însuşi să nu fie pedepsit. În mod obişnuit, cam două mii de elevi frecventau cursurile lui. Într-o scrisoare către Phanias[151], peripateticul, printre alte subiecte vorbeşte aşa despre învăţămînt[152]: „Nu-i uşor să obţii un public aşa cum doreşti, nici chiar un cerc restrîns. Dacă un autor îşi citeşte cursul, trebuie să facă rectificări. A amîna orice discuţie şi a nu ţine seama de critică este un procedeu pe care tinerii de astăzi nu-l mai admit.” În această scrisoare a întrebuinţat expresia „pedant”.

[**38**] Deşi se bucura de simpatia tuturor, totuşi a trebuit să părăsească Atena pentru cîtva timp, împreună cu toţi ceilalţi filosofi, atunci cînd Sophocles, fiul lui Amphiclides[153], introduse o lege care interzicea, sub pedeapsa cu moartea, vreunui filosof să conducă o şcoală fără învoirea consiliului şi a poporului. Dar în anul următor, după de Philon l-a dat în judecată pe Sofocles pentru ilegalitate, filosofii s-au întors iarăşi după ce atenienii au abrogat legea, l-au condamnat pe Sofocles la o amendă de cinci talanţi şi au votat rechemarea filosofilor, pentru ca Theofrast să se poată întoarce şi să trăiască acolo ca mai înainte. VI. Se numea Tyrtamos[154], dar Aristotel i-a dat numele de Theofrast, din cauza vorbirii lui divine. VII. [**39**] Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, afirmă că era îndrăgostit de Nicomah, fiul lui Aristotel, deşi îi era profesor. VIII. Se povesteşte că Aristotel a spus despre el şi Callisthenes ceea ce se zice că a spus Platon, după cum am relatat mai înainte[155], despre Xenocrate şi Aristotel, anume că unul avea nevoie de frîu, iar celălalt de pinteni, fiindcă Theofrast înţelegea totul cu o minte foarte ageră, pe cînd celălalt era încet la minte. IX. Cu ajutorul discipolului său Demetrios din Phaleron[156], a

dobîndit după moartea lui Aristotel o grădină proprie. X. Circulă vorbe pline de folos de-ale lui, ca de pildă: „Mai repede să ne încredem într-un cal fără frîu decît într-un discurs dezordonat." [**40**] El îi spuse unuia care nu deschidea niciodată gura la ospăţ: „Dacă eşti un ignorant, purtarea ta e înţeleaptă, dar dacă eşti un om instruit purtarea ţi-e neghioabă." Spunea tot mereu că dintre cheltuielile noastre cea mai costisitoare e timpul.

XI. A murit bătrîn, la vîrsta de optzeci şi cinci de ani, puţin timp după ce-şi părăsise munca obişnuită. Iată versurile noastre despre el:

Vorba cuiva de demult, n-a fost aruncată-ntr-o doară:
„Iute crapă-n bucăţi arcul minţii, de-i slab".
Zdravăn a fost Theofrast cît timp cu rîvnă muncit-a
Lenei cum se robi, moartea-l răpi slăbănog.

Se mai spune că discipolii l-au întrebat dacă are ceva să le ordone; el a răspuns: „Nimic altceva decît că foarte multe dintre plăcerile cu care se împăunează viaţa sînt amăgitoare [**41**], căci tocmai cînd începem să trăim soseşte moartea. Nu există deci un lucru de mai puţin folos decît dorinţa de glorie. Eu vă urez noroc, chiar dacă părăsiţi studiul ştiinţei, care cere o viaţă de grea muncă; dar dacă îl veţi continua, consacraţi-vă lui cu toată rîvna şi astfel veţi dobîndi multă faimă. Viaţa prezintă mai multă dezamăgire decît folos; dar eu nu mai am vreme să discutăm ce trebuie făcut, aşa că rămîne să vedeţi voi ce-i mai cu cale."[157] Cu aceste cuvinte, se spune, şi-a dat sufletul. Se povesteşte că atenienii pentru a-l onora, i-au însoţit sicriul cu tot alaiul mergînd pe jos. XII. Favorinus, sprijinindu-se pe autoritatea lui Hermip, a cărui povestire este luată dintr-o remarcă a lui Arcesilaos din Pitane către Lacydes din Cyrene[158], ne spune că la bătrîneţe era purtat într-o litieră.

XIII. [**42**] Şi el a lăsat un foarte mare număr[159] de scrieri şi am socotit că merită să dau lista lor, din pricină că prezintă lucrări valoroase de orice fel. Iată-le:

Analiticele prime, Cărţile 1, 2, 3;
Analiticele secunde, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;
Despre analiza silogismelor, o Carte[160];
Rezumatul analiticelor, o Carte[161];
Subiecte raportate, Cărţile 1, 2;
Polemică despre teoria argumentelor eristice;
Despre senzaţii; o Carte[162];
Contra lui Anaxagora, o Carte;
Despre concepţiile lui Anaxagora, o Carte;
Despre concepţiile lui Anaximene, o Carte;
Despre concepţiile lui Archelaos, o Carte;
Despre sare, sodă şi piatră acră, o Carte;
Despre pietrificări, Cărţile 1, 2[163];
Despre liniile indivizibile, o Carte[164];
Conferinţe, Cărţile 1, 2;
Despre vînturi, o Carte;
Deosebirile dintre virtuţi, o Carte;
Despre regalitate, o Carte;
Despre educaţia regilor, o Carte;
Despre felurite vieţi, Cărţile 1, 2, 3;
[**43**] *Despre bătrîneţe*, o Carte;
Despre astronomia lui Democrit[165], o Carte;
Flecăreli meteorologice[166], o Carte;
Despre imaginile vizuale[167], o Carte;
Despre gusturi, culori şi carne, o Carte;

Despre ordinea cosmică[168], o Carte;
Despre oameni, o Carte;
Compendiu de maxime ale lui Diogene, o Carte;
Definiţii, Cărţile 1, 2, 3;
Despre iubire, o Carte;
Un alt tratat *Despre iubire*[169], o Carte;
Despre fericire, o Carte;
Despre idei[170], Cărţile 1, 2;
Despre epilepsie, o Carte;
Despre entuziasm, o Carte;
Despre Empedocle, o Carte;
Deducţii dialectice, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18;
Obiecţii, Cărţile 1, 2, 3;
Despre liberul arbitru, o Carte;
Rezumat al Republicii lui Platon, Cărţile 1, 2;
Despre diversitatea sunetelor la animalele din aceeaşi specie, o Carte;
Despre fenomenele macrocosmice, o Carte;
Despre animalele care muşcă sau împung, o Carte;
Despre animalele despre care se spune că sînt invidioase, o Carte;
Despre animalele care trăiesc pe uscat, o Carte;
[**44**] *Despre animalele care-şi schimbă culoarea*, o Carte;
Despre animalele care hibernează, o Carte;
Despre animale, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;
Despre plăcere, după Aristotel, o Carte;
Alt tratat *Despre plăcere*, o Carte;
Teze, douăzeci şi patru de Cărţi[171];
Despre căldură şi frig, o Carte;
Despre ameţeli şi întunecări[172],o Carte;
Despre transpiraţie, o Carte;
Despre afirmaţie şi negaţie, o Carte;
Callisthenes, sau Despre doliu, o Carte;
Despre oboseli, o Carte;
Despre mişcare, Cărţile 1, 2, 3;
Despre pietre, o Carte;
Despre ciumă, o Carte;
Despre leşin, o Carte;
Megaricul, o Carte;
Despre melancolie, o Carte;
Despre minereuri, Cărţile 1, 2;
Despre miere, o Carte;
Compendiu despre concepţiile lui Metrodoros[173], o Carte;
Meteorologia, Cărţile 1, 2;
Despre beţie, o Carte;
Legile, în ordine alfabetică, 24 Cărţi;
Rezumatul Legilor, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
[**45**] *Cu privire la definiţii*, o Carte;
Despre mirosuri, o Carte;
Despre vin şi untdelemn[174];
Primele premise[175], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18;
Legislatori, Cărţile 1, 2, 3;
Politica, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Politica conformă împrejurărilor, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Despre obiceiurile sociale, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Despre cea mai bună constituţie, o Carte;

Compendiu de probleme, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre proverbe, o Carte;
Despre coagulare şi lichefiere, o Carte;
Despre foc, Cărţile 1, 2;
Despre vînturi, o Carte;
Despre paralizie, o Carte;
Despre sufocaţie, o Carte;
Despre demenţă, o Carte;
Despre pasiuni, o Carte;
Despre semne, o Carte;
Sofisme, Cărţile 1, 2;
Despre rezolvarea silogismelor, o Carte;
Topice, Cărţile 1, 2;
Despre pedeapsă, Cărţile 1, 2;
Despre păr, o Carte;
Despre tiranie, o Carte;
Despre apă, Cărţile 1, 2, 3;
Despre somn şi visuri, o Carte[176];
Despre prietenie, Cărţile 1, 2, 3;
[**46**] *Despre ambiţie*, Cărţile 1, 2;
Despre natură, Cărţile 1, 2, 3;
Despre fizicieni, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18[177];
Rezumatul Cărţilor despre fizicieni, Cărţile 1, 2[178];
Fizicile, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Contra fizicienilor, o Carte;
Cercetări despre plante, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
Cauzele plantelor, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Despre sucuri, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre plăcerile false, o Carte;
Despre suflet, tezã, una;
Despre demonstraţii nemeşteşugite, o Carte[179];
Despre îndoieli simple, o Carte;
Armonicele, o Carte;
Despre virtute, o Carte;
Puncte de plecare, sau contradicţii, o Carte;
Despre negaţie, o Carte;
Despre intelect, o Carte;
Despre ridicol, o Carte;
Consideraţii serale, Cărţile 1, 2;
Clasificări, Cărţile 1, 2;
Despre deosebiri, o Carte;
Despre nedreptăţi, o Carte;
Despre calomnie o Carte;
Despre laudă, o Carte;
Despre experienţă, o Carte;
Scrisori, Cărţile 1, 2, 3;
Despre animalele ce se nasc spontan[180], o Carte;
Despre secreţie, o Carte;
[**47**] *Laude ale zeilor*, o Carte;
Despre sărbători o Carte;
Despre noroc, o Carte;
Despre enthymeme[181], o Carte;
Despre descoperiri, Cărţile 1, 2;
Cursuri de etică, o Carte;
Caractere etice[182], o Carte;

Despre gălăgie, o Carte;
Despre istorie[183], o Carte;
Despre aprecierea silogismelor, o Carte;
Despre linguşire, o Carte;
Despre mare, o Carte;
Către Casandru, despre regalitate, o Carte;
Despre comedie, o Carte;
Despre versificaţie, o Carte;
Despre dicţiune, o Carte;
Compendiu despre discursuri[184], o Carte;
Rezolvări, o Carte;
Despre muzică, Cărţile 1, 2, 3;
Despre versificaţie[185], o Carte;
Megacles[186], o Carte;
Despre legi, o Carte;
Despre ilegalităţi, o Carte;
Rezumatul concepţiilor lui Xenocrate, o Carte;
Conversaţie, o Carte;
Despre jurămînt, o Carte;
Reguli de retorică, o Carte;
Despre bogăţie, o Carte;
Despre arta poetică, o Carte;
Probleme politice, etice, fizice şi erotice, o Carte;
[**48**] *Preludii*, o Carte;
Compendiu de probleme, o Carte;
Despre probleme fizice, o Carte;
Despre exemplu, o Carte;
Despre puneri de teme şi expuneri, o Carte;
Alt tratat *Despre arta poetică,* o Carte;
Despre înţelepţi, o Carte;
Despre deliberare, o Carte;
Despre solecisme, o Carte;
Despre arta retorică, o Carte;
Despre artele retorice, 17 specii[187];
Despre arta actorului, o Carte;
Comentarii aristotelice sau theofrastice, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Opiniile fizicienilor[188], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16;
Rezumat al opiniilor fizicienilor[189], o Carte;
Despre recunoştinţă, o Carte;
Caracterele etice[190], o Carte;
Despre minciună şi adevăr, o Carte;
Cercetări despre divinitate[191], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Despre zei, Cărţile 1, 2, 3;
Istoria geometriei, Cărţile 1, 2, 3, 4[192];
[**49**] *Rezumat al operei lui Aristotel despre animale*, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Argumentări, Cărţile 1, 2;
Teze, trei Cărţi[193];
Despre regalitate, Cărţile 1, 2;
Despre cauze, o Carte;
Despre Democrit, o Carte;
Despre calomnie, o Carte;
Despre generaţie, o Carte;
Despre inteligenţa şi caracterul animalelor, o Carte;
Despre mişcare, Cărţile 1, 2;
Despre vedere, Cărţile 1, 2, 3, 4;

Despre definiţii, Cărţile 1, 2;
Despre datele problemelor, o Carte;
Despre mai mare şi mai mic, o Carte;
Despre muzicanţi, o Carte;
Despre fericirea divină, o Carte;
Contra celor din Academie, o Carte;
Îndemn spre filosofie, o Carte;
Cum pot fi conduse cel mai bine statele, o Carte;
Comentarii, o Carte;
Despre erupţia vulcanică din Sicilia, o Carte;
Despre lucrurile în general admise, o Carte;
Despre probleme fizice, o Carte[194];
Despre felurile cunoaşterii, o Carte;
Despre mincinos[195], Cărţile 1, 2, 3;
[**50**] *Prefaţă la topice*, o Carte;
Cu privire la Aischylos[196], o Carte;
Istoria astronomiei[197], Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Istoria aritmeticii[198];
Despre creştere, o Carte;
Akicharos[199], o Carte;
Despre discursuri judiciare, o Carte;
Despre calomnie, o Carte[200];
Scrisori adresate lui Astycreon, Phanias şi Nicanor[201];
Despre pietate, o Carte;
Euias[202], o Carte;
Despre timpurile potrivite, Cărţile 1, 2;
Despre argumentele proprii, o Carte;
Despre educaţia copiilor, o Carte;
Alt tratat deosebit[203], o Carte;
Despre educaţie, sau *Despre virtuţi*, sau *Despre cumpătare*, o Carte;
Îndemn spre filosofie[204], o Carte;
Despre numere, o Carte;
Precizări la enunţul silogismelor, o Carte;
Despre cer, o Carte;
Politica, Cărţile 1, 2;
Despre natură;
Despre fructe;
Despre animale.

În total, 232.808 rînduri[205]. Deci în aşa de mare număr sînt cărţile compuse de el.

XIV. [**51**] Am dat şi peste testamentul lui, alcătuit în termenii următori:

„Meargă totul bine. Dar, în cazul cînd mi s-ar întîmpla ceva, hotărăsc cele ce urmează: dau şi las toată averea mea din Eresos lui Melantes şi Pancreon, fiii lui Leon[206]. Vreau ca din fondurile de care dispune Hipparchos[207] să se facă următoarele: mai întîi să se termine reparaţiile templului Muzelor cu statuile zeiţelor şi să se facă orice va fi necesar pentru a le împodobi cît mai frumos[208].

După aceea să se repună în templu statuia lui Aristotel cu toate celelalte ofrande care se aflau mai înainte acolo[209]. Pe urmă să se reclădească micul portic de lîngă Muzeu, cel puţin tot aşa de frumos cum era înainte, şi să se pună din nou în porticul de jos tabelele pe care este desenată harta pămîntului[210]. [**52**] Mai departe să se repare altarul, ca să fie de o frumuseţe desăvîrşită. De asemenea voiesc ca statuia lui Nicomah să fie făcută în mărime naturală. Preţul convenit pentru executarea statuii a fost plătit lui Praxitele[211], iar restul cheltuielilor să fie acoperit din fondul lui Hipparchos.

Statuia va fi aşezată în locul pe care îl vor decide executorii însărcinaţi cu aducerea la îndeplinire şi a celorlalte dispoziţii testamentare. Cele privitoare la templu şi la ofrandele din el să se facă deci în modul pe care l-am indicat. Pămîntul pe care îl am la Stagira îl dau lui Callinos[212], iar toate cărţile mele, lui Neleus[213]. Grădina şi şcoala[214], ca şi clădirile din vecinătatea grădinii le dau pe veci acelora dintre prietenii mei mai jos numiţi care doresc să studieze acolo în comun filosofia [**53**] dar, întrucît nu toţi oamenii pot sta pentru totdeauna departe de patrie, cu condiţia ca nici unul să nu înstrăineze proprietatea sau s-o rezerve pentru folosul său propriu, ci s-o stăpînească cu toţii la un loc ca pe un templu, în posesiune comună, şi să trăiască, aşa cum se cuvine şi e drept, ca o singură familie şi în prietenie[215]. Comunitatea va fi formată din Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Demaratos, Calistene, Melantes, Pancreon şi Nicippos[216]. Va avea îngăduinţă să se consacre filosofiei şi să se însoţească cu ei, dacă vrea, şi Aristoteles[217], fiul lui Metrodoros şi al Pythiadei. Cei mai în vîrstă dintre ei vor avea grijă de el, ca să progreseze cît se poate de mult în filosofie. Să fiu înmormîntat într-un loc din grădină care va părea cel mai potrivit, fără cheltuieli de prisos pentru înmormîntare şi monument. [**54**] Şi, pentru împlinirea celor hotărîte de mine, după moartea mea, sarcina îngrijirii templului, a monumentului, a grădinii şi a localului şcolii o va avea împreună cu ceilalţi şi Pompylos[218], care locuieşte în apropiere şi va supraveghea şi toate celelalte, ca şi mai înainte. Posesorii vor avea grijă de venitul proprietăţii. Pompylos şi Threpte[219], care mi-au făcut multe servicii şi care sînt de mult eliberaţi, să rămînă în stăpînirea a tot ce le-am dat mai înainte şi a tot ce au dobîndit ei înşişi şi a ceea ce le-am dispus prin Hipparchos, anume două mii de drahme, şi socotesc că acestea să le aparţină fără preget. Eu însumi am vorbit adesea cu Melantes şi cu Pancreon[220] despre acestea şi ei au consimţit la toate. Lor le dau pe sclava Somatale. [**55**] Dintre sclavi, eliberez acum pe Molon, Timon şi Parmenon; lui Manes şi Callias le dau libertatea cu condiţia să rămînă patru ani în grădină, să lucreze împreună şi să aibă o purtare fără de greşeală. Din mobilele casei, executorii mei să dea lui Pompylos cît vor crede de cuviinţă, iar restul să fie vîndut. Îl dau de asemenea pe Carion lui Demotimos şi pe Donax lui Neleus. Euboios însă să fie vîndut. Hipparchos să plătească lui Callinos[221] trei mii de drahme. Dacă n-aş fi văzut că Hipparchos a făcut mari servicii lui Melantes şi Pancreon, cum mi-a făcut şi mie mai înainte, şi că acum e ruinat în afacerile lui personale, l-aş fi indicat să-mi îndeplinească dorinţele împreună cu Melantes şi Pancreon. [**56**] Dar, cum am văzut că nu le va fi uşor să împartă această sarcină cu el, am crezut că-i mai avantajos pentru ei să primească o sumă fixă de la Hipparchos, acesta deci să plătească lui Melantes şi Pancreon cîte un talant de fiecare şi să le procure fondurile pentru a acoperi cheltuielile fixate prin testament în fiecare ocazie cînd va fi nevoie de vreo plată. După ce Hipparchos va îndeplini toate aceste cerinţe, va fi în întregime eliberat de toate îndatoririle lui faţă de mine. Orice a cîştigat în Chalcis în numele meu îi aparţine numai lui. Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Calistene şi Ctesarchos[222] vor fi executorii dispoziţiilor scrise de mine în acest testament. [**57**] O copie a testamentului, pecetluită cu inelul lui Theofrast, e depozitată la Hegesias, fiul lui Hipparchos, martori fiind Callippos din Pallene, Philomelos din Euonymaia, Lysandros din districtul Hybadai şi Philon din demul Alopeke[223]. Olympiodoros[224] are altă copie, cu aceiaşi martori. A treia copie a primit-o Adeimantos, prin aducătorul ei Androsthenes, fiul său[225]; martori au fost Arimnestos, fiul lui Cleobulos, Lysistratos, fiul lui

Pheidon din Thasos, Straton, fiul lui Arcesilaos din Lampsacos, Thesippos, fiul lui Thesippos din districtul Cerameis, şi Dioscurides, fiul lui Dionysios din districtul Epicephisia[226]."

Acesta este cuprinsul testamentului său.

Unii spun că şi Erasistratos, medicul[227], i-a fost elev, ceea ce este verosimil.

Capitolul al III-lea

Straton

I. [**58**] Urmaşul lui Theofrast la conducerea şcolii a fost Straton, fiul lui Arcesilaos, originar din Lampsacos[228], pe care l-a amintit în testamentul lui; II. un om cu foarte multă vază, supranumit şi fizicianul[229] din cauză că mai mult decît oricare altul s-a devotat studiului naturii. III. A fost profesorul lui Ptolemaios Filadelful[230] şi se spune c-a primit de la el optzeci de talanţi. După spusele lui Apollodor, din *Cronografia* lui, a devenit conducătorul şcolii în timpul celei de-a o sută douăzeci şi treia olimpiade şi a condus-o optsprezece ani[231].

IV. [**59**] Au rămas de la el aceste opere:

Despre regalitate, 3 Cărţi;
Despre justiţie, 3 Cărţi;
Despre bine, 3 Cărţi;
Despre zei, 3 Cărţi;
Despre principii, 3 Cărţi;
Despre felurile de vieţi[232];
Despre fericire;
Despre regele filosof;
Despre bărbăţie;
Despre vid;
Despre cer;
Despre vînt;
Despre natura omului;
Despre naşterea animalelor;
Despre amestec[233];
Despre somn;
Despre visuri;
Despre vedere;
Despre senzaţie;
Despre plăcere;
Despre culori;
Despre boli;
Despre crizele bolilor[234];
Despre facultăţi;
Despre maşinile miniere;
Despre ameţeală şi întunecare[235];
Despre uşor şi greu[236];
Despre entuziasm;
Despre timp;
Despre nutriţie şi creştere;
Despre animalele îndoielnice[237];
Despre animalele mitologice;
Despre cauze;

Rezolvări ale dificultăţilor;
Introducere la topice;
Despre accidental;
[**60**] *Despre definiţie*;
Despre mai mult şi mai puţin;
Despre nedrept;
Despre primar şi secundar[238];
Despre genul primar[239];
Despre calitatea proprie[240];
Despre viitor;
Cercetarea descoperirilor, două Cărţi[241];
Comentarii, a căror autenticitate e pusă la îndoială[242];
Scrisori care încep astfel: „Straton salută pe Arsinoe"[243].

V. Se spune că Straton devenise aşa de firav, încît Theofrast nici n-a simţit cînd a murit. Am scris următoarele versuri despre el:

Om cu trup firăvit de-unsori, de vreţi să mă credeţi,
Fost-a acest Straton, spunu-vă eu, din Lampsac[244].
Boala cu greu înfruntînd, sfîrşitu-şi află pîn-la urmă
Seama chiar fără să-şi dea, fără să simtă ceva.

VI. [**61**] Au fost opt bărbaţi care au purtat numele de Straton: primul, un discipol al lui Isocrate; al doilea, acesta al nostru; al treilea, un medic, discipol sau, cum spun unii, un copil adoptiv al lui Erasistratos[245]; al patrulea, un istoric care a tratat despre lupta lui Filip şi Perseu[246] împotriva romanilor; .....[247]; al şaselea, un poet care a scris epigrame; al şaptelea, un medic care a trăit în timpurile mai vechi şi este amintit de Aristotel[248]; al optulea, un filosof peripatetic care a trăit în Alexandria[249].

VII. Există şi testamentul lui Straton fizicianul, care sună astfel:

„În cazul cînd mi s-ar întîmpla să mor, iau aceste hotărîri: toate lucrurile din casă le las lui Lampyrion şi Arcesilaos[250]. Din banii pe care îi am la Atena, executorii mei testamentari vor lua, în primul rînd, pentru înmormîntare şi pentru tot ce se cuvine conform obiceiului să se facă după înmormîntare fără risipă, dar nici cu zgîrcenie. [**62**] Executorii celor dispuse de mine prin testament vor fi: Olympichos, Aristeides, Mnesigenes, Hippocrates, Epicrates, Gorgylos, Diocles, Lycon şi Athanes[251]. Las şcoala lui Lycon, deoarece ceilalţi sînt unii prea bătrîni, iar alţii prea ocupaţi; ar fi bine însă dacă ceilalţi l-ar ajuta[252]. Îi las şi toate cărţile mele, în afară de cele scrise de mine[253], şi toată mobila din sala meselor comune, precum şi pernele şi cupele[254]. Executorii testamentului vor da lui Epicrates[255] cinci sute de drahme şi pe unul dintre sclavii pe care-l va decide Arcesilaos[256]. [**63**] În primul rînd Lampyrion şi Arcesilaos vor anula angajamentul pe care l-au făcut Daippos în favoarea lui Iraios[257]. Şi nu va mai datora nimic nici lui Lampyrion, nici moştenitorilor lui, ci va fi descărcat de orice obligaţie. Pe urmă executorii mei testamentari îi vor da cinci sute de drahme şi pe unul dintre sclavii pe care-l va hotărî Arcesilaos, pentru ca, în schimbul muncii pe care a împărţit-o cu mine şi al tuturor serviciilor pe care mi le-a făcut, să aibă suficiente mijloace pentru a trăi cum se cuvine. Mai departe îi eliberez din sclavie pe Diophantos, pe Diocles şi pe Abus, iar pe Simias îl dau lui Arcesilaos. Îl eliberez din sclavie şi pe Dromon[258]. De îndată ce va sosi Arcesilaos, Iraios împreună cu Olympichos, Epicrates şi ceilalţi executori testamentari să dea socoteala banilor cheltuiţi cu înmormîntarea şi cu cele obişnuite la asemenea ocazii. [**64**] Restul de bani îi va lua Arcesilaos de la Olympichos, fără însă a-l zori în ceea ce priveşte momentul şi timpul de

restituire. Arcesilaos va anula şi convenţia încheiată de Straton[259] cu Olympichos şi Ameinias şi depozitată la Philocrates, fiul lui Tisamenos. În ce priveşte monumentul meu funerar, să se facă aşa cum vor hotărî Arcesilaos, Olympichos şi Lycon."

Acesta este cuprinsul testamentului său, aşa cum s-a păstrat adunat la Ariston din Ceos[260]. VIII. Cum am arătat mai sus, Straton a fost un om care merită toată admiraţia, deoarece s-a remarcat în orice ramură de studiu şi mai ales în aceea numită „fizică", o ramură a filosofiei mai veche şi mai serioasă decît celelalte[261].

Capitolul al IV-lea

Lycon

I. [**65**] Urmaşul lui Straton a fost Lycon[262], fiul lui Astyanax din Troada, iscusit la vorbă şi educator de primul rang al copiilor. Avea obiceiul să spună că decenţa şi dragostea de glorie sînt tot atît de necesare tinerilor, cum sînt cailor pintenii şi frîul. Elocvenţa şi abundenţa vorbirii lui se văd din cele ce urmează; se exprimă astfel despre o fată săracă: „Grea sarcină-i pentru un părinte o fată care, din cauza micimii zestrei, vede cum i se trece floarea tinereţii." De aici vine observaţia pe care se spune c-a făcut-o Antigonos despre el că, aşa cum nu-i cu putinţă să treci savoarea dintr-un măr în altul, tot astfel şi la om trebuie admirat tot ceea ce spune, ca mărul pe pom. [**66**] Aceasta se explică prin vocea nespus de dulce a lui Lycon, încît unii, punînd înainte un G, i-au schimbat numele în Glycon[263]. În scris însă era neasemănător cu vorbirea.

Aşa de pildă, dojenind cu vorbe dulci pe cei care se căiau că au lăsat să treacă timpul de învăţătură şi făgăduiau să cîştige timpul pierdut, el spunea că „erau propriii lor acuzatori, dînd pe faţă printr-o făgăduială imposibil de ţinut căinţa pentru o lene fără leac". Obişnuia să spună că cei care în deliberările lor nu nimeresc cum trebuie prin raţiunea lor sînt la fel cu cei care probează o linie dreaptă cu ajutorul unei rigle strîmbe sau privesc figura într-o apă cu valuri sau într-o oglindă deformată. Tot aşa spunea că mulţi caută încununarea în piaţa publică, dar că puţini sau nimeni n-o caută la Jocurile olimpice. II. Atenienilor le-a dat adesea sfaturi în multe chestiuni şi le-a adus cele mai mari foloase.

III. [**67**] Hermip spune că era foarte îngrijit în îmbrăcăminte, iar hainele pe care le purta erau dintr-un material neîntrecut de moale. După spusele lui Antigonos din Carystos[264], făcea multă gimnastică şi era viguros la corp, arătînd un fel de a fi de atlet, cu urechile scofîlcite şi cu pielea unsă cu untdelemn. De aceea se spune c-a luat parte ca luptător la jocurile din Ilion, oraşul său natal, şi la concursul cu mingea[265]. IV. Era prieten ca nimeni altul cu Eumenes şi Attalos[266], precum şi cu cei din cercul lor, care cu toţii l-au ajutat foarte mult. Şi Antiochos[267] a încercat să şi-l apropie, dar n-a izbutit. [**68**] Îl duşmănea aşa de mult pe Hieronymos, peripateticul[268], încît a fost singurul care a refuzat să se ducă la aniversarea pe care am menţionat-o în *Viaţa lui Arcesilaos*[269].

V. A condus şcoala douăzeci şi patru de ani după ce Straton i-a lăsat-o prin testament în timpul olimpiadei a o sută douăzeci şi şaptea[270]. Aceasta nu l-a împiedicat să urmeze lecţiile dialecticianului Panthoides[271].

VII. A murit la vîrsta de şaptezeci şi patru de ani, răpus de gută. Iată versurile pe care i le-am scris:

Ţine-l-voi minte pe Lycon, cel ce pierit-a de gută,
Tare mă mir doar de-atît, lucru-i nespus de ciudat:
Cum de răzbi lungul drum la Hades doar într-o noapte,
Cînd mai-nainte mergea doar de altul purtat.

VIII. [**69**] Au mai fost şi alţii cu numele de Lycon: primul, un pitagorician; al doilea, filosoful nostru; al treilea, un poet epic; al patrulea, un poet care a scris epigrame[272].

IX. Am dat şi peste testamentul filosofului Lycon. Iată-l:

„Iată ce hotărăsc cu privire la ceea ce am, în cazul cînd nu voi fi în stare să învinge boala pe care o am. Las fraţilor mei Astyanax şi Lycon[273] toate lucrurile din casă, din care socot că trebuie să plătească banii cheltuiţi la Atena, fie împrumut de la cineva, fie prin cumpărături, ca şi toată cheltuiala înmormîntării şi a celorlalte obligaţii conforme obiceiului. [**70**] Ceea ce posed în oraş şi la Egina îi dau lui Lycon, din pricină că poartă acelaşi nume cu mine, c-a stat mult timp cu mine spre deplina mea mulţumire, după cum era şi drept, fiind socotit de mine propriul meu fiu. Las şcoala discipolilor care vor voi s-o folosească, lui Bulon, Callinos, Ariston, Amphion, Lycon, Python, Aristomachos, Heracleios, Lycomedes şi nepotului meu Lycon[274]. Îl vor numi scholarch pe acela pe care îl vor socoti că va stărui în opera urmărită de şcoală şi va fi cel mai în stare de a o extinde[275]. Toţi ceilalţi discipoli ai mei să-l sprijine pe acesta de dragul meu şi al şcolii. Bulon şi Callinos împreună cu camarazii lor să aibă grijă de funeralii şi incinerare, ca să evite atît zgîrcenia, cît şi risipa. [**71**] După moartea mea, Lycon va ceda tinerilor spre folosinţă la exerciţiile lor fizice untdelemnul de la măslinii mei din Egina, ca prin întrebuinţarea lui să-şi aducă aminte cum se cuvine de mine şi de binefăcătorul care m-a cinstit. Tot el îmi va consacra o statuie şi va alege locul potrivit pentru ridicarea ei, cu ajutorul lui Diophantos şi al lui Heracleides, fiul lui Demetrios[276]. Din averea mea din oraş, Lycon va plăti pe toţi cei de la care am împrumutat ceva în timp ce dînsul era plecat. Bulon şi Callinos vor pune la dispoziţie[277] sumele cheltuite cu înmormîntarea mea şi cu celelalte îndatoriri conforme obiceiului. Aceste sume le vor acoperi din avutul casnic lăsat de mine amîndurora în comun. De asemenea, vor plăti pe medicii Pasithemis şi Medias[278], care merită şi o mare recompensă pentru îngrijirea pe care mi-au dat-o şi pentru competenţa lor. Las copilului lui Callinos o pereche de cupe thericleene[279], iar soţiei lui o pereche de cupe din Rhodos, un covor neted pe o faţă, altul cu păr pe două feţe, o cuvertură şi două perne, dintre cele mai bune pe care le-am lăsat, pentru ca, pe cît mi-e cu putinţă, să-i răsplătesc şi să nu mă arăt nerecunoscător. În ce priveşte pe sclavii care m-au slujit personal, dispun următoarele: îl scutesc pe Demetrios de banii de răscumpărare a libertăţii pe care i-am acordat-o de mult şi-i dau cinci mine, o manta şi o tunică să-i asigur un trai convenabil, fiindcă s-a trudit mult pentru mine. Pe Micros îl eliberez, iar Lycon îl va întreţine şi-l va educa timp de şase ani. [**73**] Îl eliberez, şi pe Chares, iar Lycon îl va întreţine. Îi mai dau şi două mine şi scrierile mele publicate, pe cînd cele care n-au fost încă editate le încredinţez lui Callinos[280] să le publice cu grijă. Lui Syros, care a fost liberat, îi las patru mine şi pe Menodora şi-i iert orice datorie faţă de mine. Hilarei îi dau cinci mine şi un covor păros pe două feţe, două perne, o cuvertură şi un pat după preferinţă. O liberez de asemenea pe mama lui Micros, ca şi pe Noemon, Dion, Theon, Euphranor şi Hermeias. Agathon va fi eliberat după

doi ani de serviciu, iar purtătorii de litieră Ophelion şi Poseidonios, după patru ani de serviciu. [**74**] Lui Demetrios, Criton şi Syros le dau cîte un pat cu saltea la fiecare, din cele rămase de la mine, şi aşa cum va crede Lycon nimerit. Acestea le vor fi date pentru felul lor conştiincios de a-şi îndeplini serviciile[281]. În ceea ce priveşte înmormîntarea mea, fie că Lycon alege să mă înmormînteze aici, fie că preferă în patrie, să facă cum crede, căci sînt încredinţat că grija lui pentru ceea ce se cuvine nu-i mai mică decît a mea. După ce va fi îndeplinit toate aceste lucruri, averea mea casnică pe care i-am dat-o va trece în deplina lui proprietate. Martori sînt Callinos din Hermione, Ariston din Ceos, Euphronios din districtul Paiania[282]."

Astfel, după cum a procedat cu înţelegere în toate acţiunile sale, în felul de a preda şi-n toate studiile, şi testamentul său nu-i mai puţin deosebit, în unele privinţe, prin grijă şi orînduire înţeleaptă, încît Lycon trebuie remarcat şi în această privinţă[283].

Capitolul al V-lea

Demetrios

I. [**75**] Demetrios, fiul lui Phanostratos, era originar din Phaleron. A fost discipolul lui Theofrast, iar prin cuvîntările ţinute în adunarea ateniană a condus cetatea timp de zece ani şi a fost onorat prin trei sute şaizeci de statui de bronz, cele mai multe înfăţişîndu-l fie călare, fie conducînd un car şi o pereche de cai. Era aşa de preţuit, încît aceste statui au fost terminate în mai puţin de trei sute de zile. Demetrios din Magnesia, în opera sa *Scriitori omonimi*[284], spune că a intrat în politică atunci cînd Harpalos[285], fugind de Alexandru, a venit la Atena. Ca om de stat a adus mari servicii ţării sale, căci a mărit veniturile şi numărul clădirilor oraşului, deşi nu era de neam nobil, fiind un devotat III. [**76**] al casei lui Conon[286], după cum spune Favorinus în prima Carte a *Amintirilor* sale; IV. totuşi iubita lui, Lamia, cu care a trăit, era o cetăţeană dintr-o familie nobilă, aşa cum arată Favorinus în prima lui Carte, V. iar în Cartea a doua tot el pretinde c-a avut de suferit violenţă din partea lui Cleon[287], VI. pe cînd Didymos, în cartea lui *Povestiri de masă*[288], spune c-a fost poreclit „pleoape graţioase" şi „luceafăr", de la numele unei curtezane[289].

VII. Se spune că şi-a pierdut vederea cînd era în Alexandria şi că şi-a redobîndit-o prin zeul Sarapis[290], iar el i-a compus imnuri, care sînt cîntate pînă azi.

VIII. Cu toată poziţia strălucită pe care o avea la atenieni, a suferit totuşi o întunecare din cauza pizmei, care mistuie totul. [**77**] Fiind acuzat în mod calomnios de cîţiva în faţa justiţiei, el a fost condamnat la moarte în lipsă şi cum acuzatorii n-au putut să pună mîna pe el, şi-au vărsat veninul împotriva bronzului statuilor lui: unele au fost răsturnate de pe piedestale, altele vîndute, altele scufundate în mare şi se spune chiar că altele au fost prefăcute în oale de noapte[291]. S-a păstrat una singură în Acropole. Favorinus, în *Istorii felurite*, ne spune că atenienii au făcut acest lucru la porunca regelui Demetrios[292] şi tot el spune că anul în care a fost el arhonte a fost înscris ca „anul nelegalităţii".

[**78**] După moartea lui Casandru, spune Hermip, temîndu-se de Antigonos, a fugit la Ptolemaios Soter[293]. Acolo a petrecut un timp destul de îndelungat şi l-a sfătuit pe Ptolemaios, printre altele, să lase domnia copiilor avuţi cu

Eurydice[294]. Ptolemaios, nefiind de aceeaşi părere, a predat coroana regală fiului avut cu Berenice[295], care, după moartea tatălui său, a crezut nimerit să ţină pe Demetrios în ţară ca prizonier pînă ce va lua o hotărîre cu privire la el. Acolo a trăit în mare descurajare şi în somn, fiind muşcat la mînă de un şarpe veninos, şi-a dat obştescul sfîrşit. Este înmormîntat în districtul Busiris, aproape de Diospolis[296].

[**79**] Iată versurile pe care le-am scris despre el:

Pe-nţeleptul Demetriu ucisu-l-a grabnic un şarpe
Gîlgîitor de venin aprig şi primejdios,
Solzii pe trup strălucindu-i, din ochi împroşcînd nu văpaie,
Moarte doar răspîndind, prea cumplit întuneric.

Heracleides[297], în *Rezumatul din Succesiunile lui Sotion*[298], spune că Ptolemaios[299] a vrut să treacă domnia lui Filadelful[300], dar că Demetrios a căutat să-l oprească spunîndu-i: „Dacă o dai altuia, nu o vei mai avea tu." Pe cînd era mereu atacat în mod calomnios la Atena, după cum sînt informat şi eu, puţin a lipsit ca poetul comic Menandru[301] să nu fie condamnat numai pentru că era prieten cu Demetrios. Totuşi Telesphoros[302], nepotul lui Demetrios, a intervenit pentru poet.

IX. [**80**] A întrecut aproape pe toţi ceilalţi peripateticieni din timpul său în numărul lucrărilor şi în totalul rîndurilor scrise, căci în erudiţie şi în experienţă nu avea pereche. Unele dintre lucrările lui sînt istorice, altele politice; o parte dintre ele se ocupă cu poeţii, alta cu retorica. Mai are şi discursuri politice şi de ambasadă, în afară de compendiile fabulelor lui Esop şi de multe altele[303]. A scris:

Despre legislaţia la Atena, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre constituţiile ateniene, Cărţile 1, 2;
Despre demagogie[304], Cărţile 1, 2;
Despre politică, Cărţile 1, 2;
Despre legi, o Carte;
Despre retorică, Cărţile 1, 2;
Chestiuni militare, Cărţile 1, 2;
[**81**] *Despre Iliada*, Cărţile 1, 2;
Despre Odiseea, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Ptolemeu, o Carte[305];
Despre iubire, o Carte;
Phaidondas[306], o Carte;
Maidon[307], o Carte;
Cleon[308], o Carte;
Socrate, o Carte;
Artaxerxes, o Carte;
Homericul, o Carte;
Aristeides[309], o Carte;
Aristomachos, o Carte;
Un îndemn spre filosofie, o Carte;
Pentru constituţie, o Carte;
Despre cei zece ani, o Carte;
Despre ionieni, o Carte;
Cu privire la ambasadă, o Carte;
Despre încredere, o Carte;
Despre graţie[310], o Carte;
Despre noroc, o Carte;
Despre mărinimie, o Carte;
Despre căsătorie, o Carte;
Despre părere[311], o Carte;

Despre pace, o Carte;
Despre legi, o Carte;
Despre ocupaţie, o Carte;
Despre ocazie[312], o Carte;
Dionysios, o Carte;
Chalcidicul[313], o Carte;
Ieşire împotriva atenienilor[314], o Carte;
Despre Antiphanes[315], o Carte;
Preludiu istoric, o Carte;
Scrisori, o Carte;
O adunare de juraţi[316], o Carte;
Despre bătrîneţe, o Carte;
Cazuri de drept[317], o Carte;
Fabulele lui Esop, o Carte;
Învăţături[318], o Carte.

[**82**] Stilul său e filosofic, cu un amestec de vigoare şi putere oratorică. X. Auzind că atenienii i-au distrus statuile, spuse: „Dar ei nu pot distruge meritele care au făcut să mi se ridice statuile." Avea obiceiul să spună că sprîncenele formează numai o mică parte a feţei şi totuşi pot întuneca întreaga viaţă. Mai spunea că nu numai zeul Plutos este orb, ci şi călăuza lui, zeiţa Norocului[319]; că tot ce se realizează în război prin armele de foc se obţine în politică prin elocvenţă. Văzînd un tînăr desfrînat, spuse: „Iată un Hermes pătrat, cu trenă, cu pîntec, cu membru viril şi barbă."[320]

Oamenilor orbiţi de trufie, spune el, trebuie să le iei din înălţime şi să le laşi felul de a gîndi[321]. Tinerii trebuie să aibă respect, acasă faţă de părinţi, pe stradă faţă de oricine întîlnesc, iar în singurătate faţă de ei înşişi. [**83**] Cînd sîntem fericiţi, prietenii vin[322] cînd îi chemăm, pe cînd la nenorocire vin din propria lor hotărîre. Se pare că toate aceste vorbe îi sînt atribuite lui Demetrios.

XI. Au fost două zeci de oameni demni de menţiune cu numele de Demetrios: primul, un retor din Chalcedon, mai în vîrstă ca Thrasymachos[323]; al doilea, acesta al nostru; al treilea, un peripatetician din Byzantion; al patrulea, unul numit Graficianul[324], povestitor clar şi totodată pictor; al cincilea, originar din Aspendos, discipolul lui Apollonios din Soloi[325]; al şaselea, originar din Callatis, care a scris *Despre Asia şi Europa* douăzeci de Cărţi[326]; al şaptelea, din Byzantion, care a scris *Despre migraţiunea galatilor din Europa în Asia* treisprezece Cărţi şi o altă lucrare în opt Cărţi care tratează despre *Antiochos şi Ptolemaios şi administrarea lor a Libyei*[327]; [**84**] al optulea, sofistul care a trăit în Alexandria, autor al *Artei retoricii*[328]; al nouălea, un gramatician din Adramytion, supranumit Ixion, fiindcă pare a fi nedreptăţit oarecum pe zeiţa Hera[329]; al zecelea, un gramatician din Cyrene, demn de menţiune[330], supranumit „ulcior de vin"; al unsprezecelea, originar din Scepsis, om bogat şi de familie bună şi extrem de erudit în litere, care l-a promovat şi pe concetăţeanul său Metrodoros[331]; al doisprezecelea, un gramatician din Erythrai, înscris ca cetăţean al cetăţii Temnos[332]; al treisprezecelea, un bithynian, fiul stoicului Diphilos şi discipol al lui Panaitios din Rhodos[333]; [**85**] al paisprezecelea, un retor din Smyrna. Aceştia au fost scriitori în proză[334]. Dintre poeţii care poartă acest nume, primul a aparţinut comediei vechi, iar al doilea a fost un poet epic, de la care s-au păstrat numai aceste versuri *Împotriva invidioşilor:*

Catâ la omul ce-i viu pieziş, jelind însă morţii,
Pentru-un mormînt prizărit şi-un trup ce-i văduv de viaţă
Sfadă-i între cetăţi, războaie purtat-au noroade;

al treilea a fost din Tars, scriitor de satire; al patrulea, un poet de iambi într-un stil înţepător; al cincilea, un sculptor pe care îl aminteşte Polemon; al şaselea era din Erythrai, scriitor cu stil variat, care a scris şi lucrări istorice şi retorice[335].

Capitolul al VI-lea

Heracleides

I. [**86**] Heracleides, fiul lui Euthyphron, născut la Heraclea în Pont[336], era un om bogat. II. La Atena a intrat mai întîi în legătură cu Speusip, dar a urmat şi lecţiile pitagoricienilor şi a cercetat cu rîvnă operele lui Platon. Mai tîrziu a devenit discipolul lui Aristotel, după cum ne spune Sotion în *Succesiunile* sale[337]. III. Purta haine fine şi moi şi era foarte corpolent, ceea ce i-a făcut pe atenieni să-l numească Pompicos mai degrabă decît Ponticos[338]. Era blînd şi avea o înfăţişare gravă. IV. Au rămas de la el lucrări de o mare frumuseţe şi perfecţiune, anume *Dialoguri*, din care cele etice poartă titlurile:

Despre justiţie, 3 Cărţi;
O Carte *Despre cumpătare*[339];
Despre pietate, 5 Cărţi;
Despre curaj, o Carte;
Despre virtute în general, o Carte şi
O altă carte cu acelaşi titlu;
Despre fericire, o Carte;

[**87**] *Despre guvernare*, o Carte şi
Legi, o Carte, şi altele înrudite cu acestea;
Despre nume, o Carte;
Contracte, o Carte;
Involuntarul, o Carte;
Eroticul şi *Cleinias*, o Carte[340];

cele fizice, cu titlurile:

Despre raţiune[341];
Despre suflet şi unul special. *Despre suflet* şi
Despre natură şi
Despre imagini[342];
Împotriva lui Democrit;
Despre fenomenele cereşti, o Carte;
Despre cele din Hades;
Despre felurite vieţi, Cărţile 1, 2;
Cauzele privitoare la boli, o Carte;
Despre bine, o Carte;
Împotriva doctrinelor lui Zenon, o Carte;
Împotriva doctrinelor lui Metron[343], o Carte;

cele gramaticale, cu titlurile:

Despre veacul lui Homer şi al lui Heisiod, Cărţile 1, 2;
Despre Archilochos şi Homer, Cărţile 1, 2;

cele literare, cu titlurile:

Despre pasaje din Euripide şi Sofocle, Cărţile 1, 2, 3;
Despre muzică, Cărţile 1, 2;

[**88**] *Rezolvări de probleme homerice*, Cărţile 1, 2;
Teorematica[344], o Carte;
Despre cei trei poeţi tragici, o Carte;

Caractere, o Carte;
Despre poezie şi poeţi, o Carte;
Despre presupunere, o Carte;
Despre previziune, o Carte;
Interpretări asupra lui Heraclit, 4 Cărţi;
Contra lui Democrit, interpretări, o Carte;
Rezolvări de probleme eristice, Cărţile 1, 2;
Judecata logică, o Carte[345];
Despre idei[346], o Carte;
Soluţiuni, o Carte;
Avertismente[347], o Carte;
Către Dionysios, o Carte;

cele retorice, cu titlurile:

Despre vorbirea oratorică, sau *Protagoras*;

cele istorice, cu titlurile:

Despre pitagoricieni şi
Despre descoperiri.

Unele dintre aceste lucrări sînt plăsmuite în stil de comedie, ca cele intitulate *Despre plăcere* şi *Despre cumpătare*; altele sînt scrise în stil de tragedie, cum sînt cărţile intitulate *Despre cele din Hades*[348], *Despre pietate* şi *Despre puterea în stat*. [**89**] El mai are însă un stil intermediar, de societate, pe care-l întrebuinţează cînd stau de vorbă între ei filosofi, generali şi oameni de stat.

A scris şi lucrări de geometrie şi dialectică. Pe lîngă aceasta are în toate lucrările sale o limbă variată, înălţătoare şi capabilă să încînte sufletul cititorului[349].

V. Se pare că şi-a eliberat oraşul natal de regimul de tiranie, ucigînd pe stăpînitorul care-l asuprea, după cum arată Demetrios din Magnesia în lucrarea sa despre *Scriitorii omonimi*, VI. care ne spune şi următoarea poveste despre el: „El a crescut un şarpe de mic şi pînă se făcu mare, iar cînd fu să moară ceru unuia dintre credincioşii lui să-i ascundă cadavrul şi să pună şarpele pe patul mortuar, ca să se creadă că el s-a dus la zei. Aşa s-a şi făcut. [**90**] Dar, pe cînd cetăţenii erau în toiul procesiunii şi-i aduceau laude lui Heracleides, şarpele auzind atîta zgomot, ieşi din linţoliu, speriind pe cei mai mulţi. Totuşi, mai tîrziu s-a dezvăluit totul şi Heracleides apăru nu cum voia să pară, ci cum era în realitate."[350]

Am scris despre el cele ce urmează:

Vrut-ai pe oameni să-i faci să creadă, o Heracleide,
Mort, că ai devenit şarpe însufleţit.
Plin de minciuni ai ieşit, o, înşelătorule: fiara,
Şarpe era, iară tu, fiară eşti, nu înţelept.

Şi Hippobotos[351] povesteşte aceeaşi istorie.

[**91**] De la Hermip aflăm că, atunci cînd ţara era bîntuită de foamete, poporul din Heraclea ceru preotesei Pythia să le dea un sfat pentru salvare, dar Heracleides cumpără pe trimişii sacri, ca şi pe preoteasa Pythia, ca să răspundă că vor scăpa de nenorocire dacă Heracleides, fiul lui Euthyphron, va fi încununat din partea lor cu o coroană de aur în timpul vieţii, iar după moarte va fi cinstit ca un erou[352]. Pretinsul oracol a fost transmis, dar falsificatorii lui n-au cîştigat nimic, căci îndată ce Heracleides a fost încununat în teatru a fost lovit de apoplexie, după care trimişii la oracol au fost lapidaţi, iar în acelaşi timp preoteasa Pythia, după ce s-a coborît în incinta sacră şi s-a aşezat pe trepied, a fost muşcată de unul dintre şerpi şi muri pe loc. Acestea-s lucrurile care se povestesc despre moartea lui[353].

VII. [**92**] Aristoxenos muzicianul[354] afirmă că Heracleides a compus şi tragedii, înscriind ca autorul lor pe Thespis[355]. Chamaileon[356] se plînge că scrierea lui Heracleides despre *Probleme privitoare la Hesiod şi Homer* a fost plagiată dintr-o scriere a sa, iar epicurianul Autodoros[357] îl critică într-o polemică împotriva lucrării lui *Despre justiţie*. Se mai spune că Dionysios transfugul[358] sau, cum îi spun unii, „Spintharos", după ce a scris piesa *Parthenopaios*, a dat-o drept a lui Sofocle. Heracleides, încrezîndu-se în acest fals, se sprijini în una din operele sale proprii pe această piesă neautentică ca pe o mărturie din Sofocle. [**93**] Dionysios, aflînd acest lucru, mărturisi că el o făcuse. Heracleides însă tăgădui şi nu-l crezu. Atunci Dionysios îi atrase atenţia asupra unui acrostih care dădea numele lui Pancalos, care era iubitul lui. Heracleides tot nu crezu, spunînd că acest lucru se putea datora întîmplării. La acestea Dionysios îi răspunse: „Vei mai găsi şi aceste versuri:

A. Prinsă în cursă, nicicînd maimuţa bătrîn' nu se lasă,
B. Pînă la urmă-nsă-i vii de hac dacă ştii ce-i răbdarea.

Şi încă această frază: „Heracleides nu cunoaşte literatura şi nu se ruşinează de neştiinţa lui."[359]

VIII. Paisprezece persoane au purtat numele de Heracleides: primul, acesta al nostru; al doilea, un concetăţean al acestuia, autor de versuri pyrrhice[360] şi de povestiri; [**94**] al treilea, originar din Cyme, care a scris cinci Cărţi despre *Istoria Persiei*[361]; al patrulea, tot originar din Cyme, care a scris un *Tratat de retorică*[362]; al cincilea, din Callatis sau Alexandria, autor al unei *Succesiuni* în şase Cărţi şi al unui tratat intitulat *Lembeuticul* de unde a primit şi porecla de Lembos[363]; al şaselea, din Alexandria, care a scris despre *Particularităţi persane*[364]; al şaptelea, un dialectician din Bargylia, care a scris *Împotriva lui Epicur*[365]; al optulea, un medic din şcoala lui Hicesios[366]; al nouălea, un alt medic din Tarent, din şcoala empirică[367]; al zecelea, un poet care a scris *Îndemnuri*[368]; al unsprezecelea, un sculptor din Focea[369]; al doisprezecelea, un poet plăcut de *Epigrame*[370]; al treisprezecelea, din Magnesia, care a scris *Istoria lui Mithradates*[371]; al paisprezecelea, care a compus un tratat de *Astronomie*[372].

Cartea a VI-a

Capitolul I

Antistene

I. [**1**] Antistene, fiul lui Antisthenes din Atena, se spunea că nu era de origine pur atenianã. Iar unuia care-i reproşa acest lucru, el îi spuse: „Şi mama zeilor era o frigianã", căci se bănuia că mama lui era tracă[1]. Aceasta a dat prilej lui Socrate să remarce că, dacă amîndoi părinţii lui ar fi fost atenieni, n-ar fi ieşit aşa un viteaz cum s-a arătat în lupta de la Tanagra[2]. El însuşi dispreţuia îngîmfarea atenienilor, întemeiată pe faptul că erau băştinaşi, spunînd că pentru aceasta nu erau mai nobili decît melcii sau lăcustele.

II. La început a fost discipolul lui Gorgias, retorul, ceea ce explică stilul retoric pe care l-a introdus în dialogurile sale, mai ales în lucrările *Adevărul* şi *Îndemnuri*[3]. [**2**] După spusele lui Hermip, el şi-a propus să mustre şi totodată să laude pe atenieni, tebani şi lacedemonieni la întrunirea publică de la jocurile istmice[4], dar, văzînd mulţimile care soseau din aceste cetăţi, s-a scuzat şi n-a mai vorbit.

Mai tîrziu, a intrat în legătură cu Socrate şi a tras aşa de mult folos din învăţătura acestuia, încît sfătuia chiar pe propriii lui discipoli ca, împreună cu el, să devină elevii lui Socrate[5]. Locuia la Pireu[6] şi făcea, în fiecare zi 40 de stadii[7] pe jos pînă la Atena ca să-l audă pe Socrate, de la care a învăţat perseverenţa, şi, însuşindu-şi lipsa de patimi a acestuia[8], fondă felul de comportare al şcolii cinice[9] în viaţă.

III. El căuta să arate cazna ca un lucru bun, dînd exemplu pe marele Heracle şi pe Cyrus, prezentînd un model din lumea greacă şi altul din aceea a barbarilor.

IV. [**3**] A fost cel dintîi care a definit judecata logică[10], spunînd: „Judecata este ceea ce arată ce a fost sau ce este un lucru."[11] Obişnuia să spună mereu: „Aş prefera să fiu mai curînd nebun decît supus plăcerilor"[12] şi „Ar trebui să ne unim cu acele femei care ne sînt recunoscătoare." Întrebat de un tînăr din Pont, care se pregătea să-i urmeze lecţiile, ce trebuie să aducă, îi răspunse: „Vino cu o foaie nouă, o pană nouă şi o tăbliţă nouă", făcînd aluzie totodată la „mintea" pe care s-o aducă[13].

Altădată spuse unuia care-l întreba cu ce fel de femeie trebuie să se căsătorească: „Dacă-i frumoasă, o vei avea în comun cu alţii, iar dacă-i urîtă, îţi va fi o pedeapsă căsătoria cu ea."[14] Aflînd odată că Platon îl vorbeşte de rău, făcu această remarcă: „Este un privilegiu al regilor de a face bine şi de a fi vorbiţi de rău."[15]

[**4**] Pe cînd se iniţia în misterele orfice, preotul declară că cei iniţiaţi se vor bucura în Hades de mari bunuri[16]. „De ce atunci nu te grăbeşti să mori?" îi spuse el. Odată, fiind criticat că nu amîndoi părinţii i-au fost oameni născuţi liberi, el răspunse: „Nici luptători n-au fost amîndoi şi totuşi eu sînt un luptător." Fiind întrebat de ce are aşa de puţini discipoli: „Din pricină că

am o nuia de argint cu care îi alung." Punîndu-i-se întrebarea de ce îşi ceartă cu atîta asprime discipolii, el răspunse: „Tot aşa se poartă şi medicii cu bolnavii lor." Într-o zi, văzînd un bărbat dat în judecată pentru adulter, exclamă: „Nenorocitule, de ce pericol puteai să scapi cu preţul unui obol." Aflăm din *Învăţăturile* lui Hecaton[17] că avea obiceiul să spună că-i mai bine să dai peste corbi decît peste linguşitori[18], fiindcă cei dintîi te mănîncă după ce ai murit, iar ceilalţi te mănîncă de viu.

[**5**] La întrebarea care e cea mai mare fericire pentru om, răspunse: „Să mori cînd eşti fericit." Un prieten i se plîngea că-şi pierduse însemnările: „Trebuia să le fi notat în cap – îi spuse – iar nu pe hîrtie." Aşa cum fierul este mîncat de rugină, spunea el, aşa sînt roşi invidioşii de propriul lor caracter. Cei care ar vrea să devină nemuritori, declara el, trebuie să trăiască cu pietate şi dreptate. Mai spunea că statele pier atunci cînd nu pot deosebi oamenii buni de cei răi. Odată, fiind lăudat de nişte ticăloşi, spuse: „Tare mi-e teamă că am făcut ceva rău."

[**6**] Despre fraţii care trăiesc în bună armonie spunea că-s mai tari în conveţuirea lor decît orice fortăreaţă. Echipamentul potrivit pentru o călătorie pe mare, găsea el, este acela care poate pluti cu tine pe apă în caz de naufragiu. Într-o zi, fiind mustrat că stă în tovărăşia unor oameni răi, dădu acest răspuns: „Şi medicii stau cu bolnavii şi nu capătă friguri." „Este de neînţeles – spunea el – că scoatem neghina din grîu şi pe cei incapabili din război, dar nu eliminăm pe cei răi din conducerea statului." Întrebat ce folos a avut el din filosofie, dădu următorul răspuns: „Putinţa de a mă frecventa pe mine însumi." Cineva, la băutură, îi ceru să cînte un cîntec, iar el îi răspunse: „Atunci tu să-mi cînţi din fluier." Cînd Diogene îi ceru o tunică, el îl îndemnă să-şi îndoaie mantaua[19].

[**7**] La întrebarea care-i cea mai necesară dintre învăţături: „Aceea prin care evităm de a ne dezvăţa", răspunse el. Dădea sfatul ca oamenii să îndure bîrfeala cu mai mult curaj decît dacă ar fi loviţi cu pietre. El obişnuia să-şi bată joc de Platon, fiindcă acesta este îngîmfat. Astfel, văzînd într-o procesiune un cal aprig, se întoarse către Platon şi-i spuse: „Tot aşa te făleşti şi tu, cal de paradă ce eşti", din pricină că Platon mereu lăuda calul ca animal. Altădată, ducîndu-se să-l vadă pe cînd era bolnav şi văzînd vasul în care Platon vomitase, făcu această observaţie: „Fierea ţi-o văd, dar nu şi trufia."

[**8**] El sfătuia pe atenieni să decidă prin vot că măgarii sînt cai[20]; şi cum ei socoteau că-i o nebunie, el îi lămuri: „Totuşi aţi făcut generali oameni fără nici o pregătire, numai printr-un simplu vot." Către cineva care îi spuse: „Mulţi sînt care te laudă", el replică: „Dar ce rău am făcut?" Odată el îşi întoarse haina, pe partea ruptă, numai ca să se vadă. Socrate, văzînd aceasta, îi spuse: „Îţi văd trufia prin găurile de la haină."[21] Phanias, în lucrarea sa *Despre socratici*[22], ne spune că cineva l-a întrebat ce trebuie să facă, pentru a fi mai bun şi nobil, iar el i-a răspuns: „Să-nveţi de la cei ce le cunosc ca să eviţi viciile pe care le ai." Altuia care lăuda luxul îi spuse: „De ce ar trăi în lux fiii duşmanilor tăi?"

[**9**] Unui tînăr care lua poze afectate ca un model în faţa unui sculptor îi puse această întrebare: „Spune-mi, dacă bronzul ar căpăta glas, cu ce crezi că s-ar făli mai mult?" „Cu frumuseţea lui" – răspunse celălalt. „Atunci – continuă el – cum de nu te ruşinezi să faci acelaşi lucru ca un lucru neînsufleţit?" Pe un tînăr din Pont care-i făgăduia că va avea grijă de dînsul de îndată ce-i va sosi corabia cu încărcătura de peşte sărat, îl duse la o vînzătoare de făină, luă un sac gol pe care-l umplu şi, cînd se pregătea să plece, iar femeia îi cerea banii, spuse: „Tînărul acesta te va plăti cînd îi va sosi transportul de peşte sărat."

Antistene a fost acela care a provocat exilul lui Anytos şi executarea lui Meletos[23]. [**10**] Se spune că, întîlnindu-se cu nişte tineri din Pont pe care faima lui Socrate îi atrăsese la Atena, el îi duse la Anytos, spunînd că acesta, în felul lui de a fi, e mai înţelept decît Socrate. În urma acestora, cei din jur, indignaţi, l-au izgonit din cetate pe Anytos. Dacă vedea undeva o femeie acoperită cu podoabe, alerga la ea acasă şi-i spunea soţului să aducă calul şi armele; iar dacă le avea, îi îngăduia luxul, căci avea cu ce să se apere; dar dacă nu le avea, îi spunea soţului să-i smulgă podoabele.

V. Iată care erau părerile lui favorite[24]. El arăta că virtutea putea fi învăţată; că aceiaşi oameni sînt nobili din naştere şi virtuoşi; [**11**] în fine, că virtutea-i îndestulătoare ca să asigure fericirea, neavînd nevoie de altceva decît de tăria lui Socrate; că virtutea constă în fapte şi nu are nevoie nici de vorbă multă, nici de învăţătură. Înţeleptul, în actele lui publice, nu se călăuzeşte de legile stabilite, ci de legile virtuţii; el se va căsători ca să facă copii, împreunîndu-se cu femei bine făcute, iar dragostea nu o va dispreţui, căci numai înţeleptul ştie ce este demn de iubit[25].

[**12**] Diocles[26] notează următoarele din cugetările lui: „Nimic nu-i străin sau inflexibil pentru omul înţelept. Omul bun merită să fie iubit. Oamenii de valoare sînt prieteni. Întovărăşeşte-te cu oamenii care se dovedesc curajoşi şi totodată drepţi. Virtutea este o armă care nu-ţi poate fi luată. E mai bine să lupţi cu o mînă de oameni buni împotriva tuturor celor răi, decît cu mulţimile de oameni răi împotriva cîtorva oameni buni. Fii atent la ceea ce spun duşmanii, căci, ei, cei dintîi, îţi descoperă greşelile. Preţuieşte pe un om drept mai mult decît pe o rudă. Virtutea este aceeaşi pentru femeie şi pentru bărbat[27]. Faptele bune sînt frumoase, iar faptele rele sînt urîte. Socoteşte tot ce e rău ca străin de tine. [**13**] Înţelepciunea este cea mai sigură fortăreaţă, care nu se năruie niciodată, nici nu poate fi luată prin trădare. Trebuie să ridicăm ziduri de apărare în propriile noastre raţionamente de nezdruncinat."

VI. Obişnuia să vorbească în gimnaziul din Cynosarges[28], la o mică distanţă de porţile oraşului, iar unii cred că de aici îşi trage numele şcoala cinică. Chiar şi Antistene era supranumit Cîine veritabil[29].

VII. Diocles ne spune că el cel dintîi şi-a îndoit mantaua[30], mulţumindu-se cu această singură îmbrăcăminte şi şi-a luat toiagul şi desaga. Neanthes[31], la fel, afirmă că, cel dintîi, el şi-a îndoit mantaua. Totuşi, şi Sosicrate, în Cartea a treia a lucrării *Succesiunea filosofilor*[32], spune că acest lucru l-a făcut prima oară Diodoros din Aspendos[33], care şi-a lăsat să crească şi barba şi a folosit toiagul şi desaga.

VIII. [**14**] Dintre toţi socraticii[34], numai Antistene este lăudat de Theopomp[35], care spune că era capabil, prin vocea lui armonioasă, să cîştige pe cine dorea. Acest lucru se vede limpede din scrierile lui şi din *Banchetul* lui Xenofon[36]. Se pare că cea mai bărbătească parte a şcolii stoice se trage de la el. De aceea Athenaios, poetul de epigrame[37], a scris aceste versuri despre scrierile lui:

Voi, ce-aţi sorbit cu nesaţiu povaţa stoicismului toată,
O, precept minunat scris pe sacră tăbliţă!
Unic liman fericirii virtutea-i, ce pavăză-n suflet
Vieţii umane îi stă, celei statale la fel.
Alţii îşi iau fără cumpăt drept ţel desfătările cărnii,
Singură una le-a ales doar din fiicele Amintirii[38].

[**15**] Antistene a fost iniţiatorul apatiei[39] lui Diogene, a înfrînării[40] lui Crates şi a tăriei sufleteşti[41] a lui Zenon, punînd bazele concepţiei despre

viaţa în stat. Xenofon îl numeşte omul cel mai plăcut în conversaţie şi cel mai temperat în orice alt lucru[42].

IX. Scrierile lui sînt păstrate în zece volume[43]. Primul volum cuprinde:

Despre stil, sau *Despre felurile de vorbire*;
Ajax, sau *Discursul lui Ajax;*
Odiseu, sau *Despre Odiseu;*
Apărarea lui Oreste, sau *Despre scriitorii de discursuri judiciare*[44];
Isografie[45], sau *Lysias şi Isocrate;*
Contra discursului „Fără martori" al lui Isocrate[46].

Volumul al doilea cuprinde:

Despre natura animalelor;
Despre procrearea copiilor, sau *Despre căsătorie,* o scriere despre dragoste;
Despre sofişti, o scriere asupra caracterului natural[47];
[**16**] *Despre dreptate şi curaj*, o scriere de îndemn, Cărţile 1, 2, 3;
Despre Theognis[48], formînd Cărţile 4 şi 5.

În volumul al treilea se află tratatele:

Despre bine;
Despre curaj;
Despre lege, sau *Despre forma de guvernămînt*;
Despre lege, sau *Despre bunătate şi dreptate*;
Despre libertate şi sclavie;
Despre încredere;
Despre tutor, sau *Despre supunere*;
Despre victorie, o scriere cu subiect despre economie.

În volumul al patrulea sînt cuprinse:

Cyrus;
Heracle cel mare, sau *Despre forţă.*

Volumul al cincilea conţine:

Cyrus, sau *Despre regalitate*;
Aspasia.

Volumul al şaselea cuprinde:

Adevărul;
Despre discuţie, o scriere privind contrazicerea;
Sathon[49], sau *Despre contrazicere*, Cărţile 1, 2, 3;
Despre convorbire.

[**17**] Volumul al şaptelea cuprinde următoarele:

Despre educaţie, sau *Despre denumiri*, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre folosirea numelor, o scriere de controversă;
Despre întrebare şi răspuns;
Despre părere şi despre ştiinţă, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Despre moarte;
Despre viaţă şi moarte;
Despre cele din Infern;
Despre natură, Cărţile 1, 2;
O problemă cu privire la natură, 2 Cărţi;
Păreri, sau *Contrazicătorul*;
Probleme cu privire la învăţătură.

În volumul al optulea se găsesc:

Despre muzică;
Despre comentarii;
Despre Homer;
Despre injustiţie şi impietate;
Despre Calchas[50];
Despre cercetător;
Despre plăcere.

Volumul al nouălea cuprinde:

Despre Odiseea;
Despre toiag[51];
Atena, sau *Despre Telemah*[52];
Despre Elena şi Penelope[53];
Despre Proteus[54];
Ciclopul, sau *Despre Ulise*[55];
[**18**] *Despre folosirea vinului*, sau *Despre beţie*, sau *Despre ciclop*[55];
Despre Circe[56];
Despre Amphiaraos[57];
Despre Ulise, Penelope şi cîinele[58].

Tratatele din volumul al zecelea sînt:

Heracle, sau *Midas;*
Heracle, sau *Despre înţelepciune sau forţă*;
Cyrus, sau *Despre cel iubit*;
Cyrus, sau *Despre cercetători*;
Menexenos, sau *Despre domnie*;
Alcibiade;
Archelaos[59], sau *Despre regalitate.*

Acestea sînt deci lucrările pe care le-a compus Antistene[60].

Timon, criticîndu-l pentru că a scris aşa de mult, îl numeşte „flecar în toate celea"[61]. X. A murit de boală tocmai cînd Diogene, care intrase la el, îl întreba: „Ai nevoie de un prieten?" Altădată, tot Diogene, veni la el, avînd un pumnal şi cînd Antistene începu să se vaite: „Cine mă va scăpa de aceste chinuri?", el îi răspunse: „Acesta", arătîndu-i pumnalul. „Am spus", zise atunci celălalt, „de chinuri, nu de viaţă". [**19**] Se pare că a arătat oarecare slăbiciune în suportarea bolii din cauza dragostei de viaţă.

Iată versurile scrise de noi despre el:

Încă din faşă-ai trăit ca orişice cîine, Antistene,
Hulpav din inimi muşcînd, nu cu dinţii, ci prin grai,
Totuşi de boală pierit-ai. Va spune oricine: Şi dacă?
Drum-ai spre Hades deschis, ghidul oricare ţi-ar fi.

XI. Au mai fost alţi trei bărbaţi numiţi Antisthenes: unul, un adept al lui Heraclit; altul originar din Efes şi al treilea un istoric din Rhodos[62].

Şi, deoarece am înşirat discipolii lui Aristip şi ai lui Phaidon, vom adăuga acum o prezentare a cinicilor şi stoicilor[63] care purced de la Antistene. Iată-i în ordinea care urmează:

Capitolul al II-lea

Diogene

I. [**20**] Diogene, fiul zarafului Hikesios, era originar din Sinope. Diocles[64] povesteşte că a trebuit să se exileze din patrie din pricină că tatăl său, căruia i se încredinţase o zarafie a statului, a falsificat monede. Eubulide[65] însă, în cartea sa *Despre Diogene,* spune că însuşi Diogene a făptuit acest lucru şi a fost silit să părăsească ţara împreună cu tatăl său. Ba mai mult, chiar Diogene mărturiseşte despre sine, în scrierea sa *Pordalos*[66], că a falsificat banii. Unii spun că, fiind numit să supravegheze lucrătorii, a fost convins de aceştia şi s-a dus la Delfi sau la Delos, în locul de naştere al lui Apollo, să întrebe pe acesta dacă trebuia să facă ceea ce i se cerea. După

ce zeul i-a dat îngăduinţa să schimbe ordinea statală, neînţelegînd ce înseamnă aceasta, a falsificat moneda statului[67]; fiind descoperit, unii spun că a fost exilat, iar alţii că a părăsit de bunăvoie cetatea, temîndu-se de urmări. [**21**] O altă versiune este că el a luat moneda pe care a falsificat-o de la tatăl său, în urma cărui lucru tatăl a fost închis şi a murit, în timp ce fiul a fugit, s-a dus la Delfi, unde a întrebat nu dacă să falsifice banii, ci ce trebuie să facă să-şi cîştige un nume mare şi că atunci a primit oracolul[68].

II. Ajuns la Atena, se întîlni cu Antistene, care-l respinse din cauză că, de felul lui, Antistene nu întîmpina niciodată elevii cu vorbe bune, dar Diogene îşi cuceri locul de discipol cu de-a sila. Odată chiar Antistene l-a amenințat cu bățul, dar discipolul şi-a oferit capul, spunînd aceste cuvinte: „Loveşte, fiindcă nu vei găsi un lemn destul de tare care să mă îndepărteze de tine cît timp te aud vorbind." Din acest moment a devenit elevul lui şi, cum era un exilat fără patrie, se apucă să ducă o viaţă simplă.

III. [**22**] Theofrast, în scrierea sa *Megaricul*[69], spune că, văzînd un şoarece cum alerga fără să caute un loc de culcuş, fără să ţină seama de întuneric şi fără să dorească din lucrurile socotite ca desfătătoare, Diogene descoperi o ieşire din împrejurările grele în care se afla. Unii spun că el, cel dintîi, şi-a îndoit mantaua, din pricină că era silit să doarmă în ea, că a purtat desaga pentru a-şi ţine hrana, că folosea orice loc pentru orice scop, pentru mîncat, dormit şi conversaţie. Odată ar fi spus, arătînd porticul lui Zeus şi sala de procesiuni[70], că atenienii i-au pus la dispoziţie locuri unde să trăiască. [**23**] S-a sprijinit pe un toiag numai cînd a căzut bolnav, dar după aceea îl purta oriunde, e drept nu în cetate, ci cînd mergea la drum, avînd şi desaga, după cum spune Olympiodoros, care a fost un prepus al atenienilor[71], oratorul Polyeuctos[72] şi Lysanias, fiul lui Aischrion[73]. Scrisese cuiva să-i facă rost de o căsuţă şi, cum acesta întîrzia, Diogene şi-a luat ca locuinţă un butoi în Metroon[74], aşa cum explică el însuşi în scrisorile sale. Vara se tăvălea pe nisipul fierbinte, iar iarna îmbrăţişa statuile acoperite cu zăpadă, folosind orice împrejurare pentru a se căli.

IV. [**24**] Se pricepea foarte bine să ia de sus pe ceilalţi. Numea şcoala lui Eucleides o şcoală de fiere; lecţiile lui Platon pierdere de timp[75], concursurile de la sărbătorile Dionysiilor[76] mari demonstraţii pentru nebuni, iar pe demagogi servitorii mulţimii. Mai spune că, atunci cînd vedea pe cîrmaci, pe medici, pe filosofi la ocupaţiile lor, socotea că omul este cel mai inteligent dintre animale; dar iarăşi, cînd vedea pe tîlcuitorii de vise, pe prezicători şi pe cei ce îi ascultă sau pe aceia care se umflă din cauza faimei sau a bogăţiei lor, socotea că nu există animal mai de nimic decît omul. Spunea necontenit că pentru pregătirea în viaţă avem nevoie sau de raţiune sau de şireang.

[**25**] Într-o zi, la un ospăţ bogat, băgă de seamă că Platon mînca măsline. „Cum se face – îi spuse – că tu, filosoful care te-ai dus în Sicilia de dragul acestor mîncăruri, nu te desfeţi cu ele acum cînd le ai în faţă?" „Ba de loc, pe toţi zeii, Diogene – răspunse Platon –, şi acolo, de cele mai multe ori, trăiam din măsline şi alte lucruri la fel." „Atunci de ce – îi spuse Diogene – a fost nevoie să te duci la Siracuza? Oare pe atunci în Atica n-a fost recoltă de măsline?" Favorinus însă, în *Povestiri felurite*, îi atribuie aceste cuvinte lui Aristip. Altădată, iarăşi, mînca smochine uscate şi, întîlnindu-l pe Platon, îl pofti să ia o parte din ele, dar, după ce Platon le luă şi le mîncă, îi spuse: „Am spus că poţi să iei din ele, dar nu să le mănînci pe toate."

[**26**] Într-o zi, Platon îl invitase la el acasă împreună cu alţi prieteni care veneau de la Dionysios. Diogene, călcînd cu picioarele pe covoarele lui

Platon, îi spuse: „Calc în picioare goliciunea lui Platon", la care acesta îi răspunse: „De cîtă orbire dai dovadă, Diogene, cu aparenţa ta de a nu fi orbit." Alţii spun că vorbele lui Diogene au fost: „Calc pe trufia lui Platon" şi acesta i-a replicat: „Da, Diogene, cu o trufie de alt fel." Totuşi, Sotion, în Cartea a patra, pune în gura cinicului această observaţie adresată lui Platon[77]. Diogene i-a cerut odată vin şi apoi cîteva smochine uscate, iar Platon i-a trimis un ulcior plin. Atunci Diogene îi spuse: „Dacă cineva te întreabă cît fac doi şi cu doi o să-i răspunzi: «Douăzeci»? Aşa, se pare că nu dai cît ţi se cere şi nici nu răspunzi la ceea ce eşti întrebat", bătîndu-şi astfel joc de el, ca de unul care vorbea mai mult decît trebuia.

[**27**] Fiind întrebat unde a văzut în Grecia oameni de treabă, răspunse: „Oameni buni, nicăieri, dar am văzut copii buni la Sparta." Pe cînd vorbea într-o zi, despre lucruri serioase fără ca nimeni să ia aminte, se apucă să ciripească şi cum toţi făcură roată în jurul lui, el îi mustră că veneau cu toată graba să asculte fleacuri, dar cu încetineală şi neglijenţă cînd era o temă serioasă. Mai spunea că oamenii se concurează la exerciţiul de săpat[78] şi l-a lovit cu piciorul, dar nu caută să se întrecă unul pe altul în bunătate şi dreptate. Se minuna că gramaticienii cercetează nenorocirile lui Ulise, dar ignorează propriile lor nenorociri; că muzicanţii îşi acordă strunele lirei, lăsînd dezacordate simţămintele din sufletul lor; [**28**] că astronomii privesc către Soare şi Lună, dar nu văd lucrurile de sub nasul lor[79]; că oratorii în discursurile lor fac mult caz de dreptate, dar n-o practică niciodată, sau că avarii critică banul, în timp ce îl îndrăgesc peste măsură. De asemenea, condamna pe cel care laudă pe oamenii drepţi că sînt mai valoroşi decît banii, pe cînd ei înşişi rîvnesc la cei bogaţi. Era scos din fire că oamenii aduc sacrificii zeilor ca să-şi asigure sănătatea, şi la praznicul care urmează sacrificiului se îndoapă în dauna sănătăţii. Se mira că sclavii, cînd văd că stăpînii lor mănîncă cu lăcomie, nu se înfruptă şi ei cu o parte din cărnuri. [**29**] Lăuda pe cei care sînt pe punctul de a se căsători şi se opresc, pe cei care au de gînd să plece cu corabia şi nu pornesc niciodată, pe cei care se gîndesc să facă politică şi nu fac acest lucru, pe cei care-şi propun să aibă şi să crească copii fără s-o facă şi pe cei care se pregătesc să trăiască în societatea potentaţilor şi totuşi, pînă la urmă, nu se apropie niciodată de ei. Mai spunea că trebuie să întindem mîna prietenilor nu cu degetele îndoite[80]. Menippos, în cartea sa *Vinderea lui Diogene*[81], ne spune cum, atunci cînd a fost prins şi scos la vînzare, i s-a pus întrebarea ce ştie să facă, iar el i-a răspuns: „Să guvernez pe oameni." După aceea, spuse crainicului: „Anunţă dacă doreşte cineva să-şi cumpere un stăpîn." Cum nu i se îngăduia să şadă, spuse: „Nu face nimic, fiindcă în orice poziţie s-ar afla peştii, tot găseşti cumpărători." [**30**] Mai spunea că se minunează că înainte de a cumpăra un ulcior sau un blid încercăm dacă sună bine, dar dacă-i vorba de un om, ne mulţumim numai să-l privim. I-a spus lui Xeniades[82], care l-a cumpărat: „Trebuie să m-asculţi, deşi sînt sclav; căci dacă un medic sau un marinar s-ar afla în sclavie, ar fi ascultaţi."

V. Eubulos, în cartea sa intitulată *Vinderea lui Diogene*[83], ne spune că aşa se face că a educat pe fiii lui Xeniades. După studiile obişnuite i-a învăţat să călărească, să ţintească cu arcul, să arunce pietre cu praştia şi să ochească cu suliţa. Mai tîrziu, cînd au ajuns la şcoala de luptă, nu îngăduia maestrului de gimnastică să le dea o educaţie ca la atleţi, ci numai atît cît să le sporească culoarea în obraji şi să-i facă sănătoşi. [**31**] Copiii învăţau multe pasaje din poeţi, din scriitori şi chiar din scrierile lui Diogene, şi acesta îi învăţa toată materia în formă rezumativă, uşor de memorat.

În casă, de asemenea îi învăţa să-şi poarte de grijă singuri, să se mulţumească cu o hrană simplă şi să bea apă. Îi obişnui să-şi taie părul scurt, să nu poarte podoabe, să umble uşor îmbrăcaţi, cu picioarele goale, tăcuţi şi să privească înaintea lor pe stradă. Îi ducea şi la vînătoare. Din partea lor, şi ei aveau mare grijă de Diogene şi cereau la părinţi multe pentru el.

VI. Acelaşi Eubulos povesteşte că a îmbătrînit în casa lui Xeniades şi că, atunci cînd a murit, a fost înmormîntat de fiii lui Xeniades. Acesta îl întrebă odată cum dorea să fie înmormîntat, la care el răspunse: „Cu faţa în jos". [**32**] „De ce?" – îl întrebă celălalt. „Din pricină că, după puţin timp, ce-i jos va ajunge sus", făcînd prin aceasta aluzie la faptul că macedonienii ajunseseră la supremaţie şi că acum erau sus, pornind de la o poziţie umilă. Cineva îl introduse într-o casă luxoasă şi îi interzise să scuipe, iar el trăgînd flegma pe gît, o scuipă în obrazul aceluia, spunînd că n-a putut găsi un loc mai potrivit. Alţii atribuie acest lucru lui Aristip[84]. Într-o zi strigă: „Veniţi oameni", şi cînd aceştia se strînseră în jurul lui, îi alungă cu băţul, spunînd: „Am chemat oameni, nu lepădături." Aceasta e relatată de Hecaton în prima Carte a *Învăţăturilor* lui[85]. Se povesteşte că Alexandru cel Mare ar fi spus: „Dacă nu eram Alexandru, aş fi vrut să fiu Diogene."

[**33**] Cuvîntul „neputincios", susţine Diogene, nu trebuie aplicat surzilor şi orbilor, ci acelora care n-au desagă[86]. Metrocle povesteşte în *Învăţăturile*[87] sale că într-o zi Diogene, intrînd cu capul pe jumătate ras în casa unde petreceau nişte tineri, primi o bătaie de la ei. De aceea, Diogene a scris pe o tăbliţă albă numele acelora care-l bătuseră şi a umblat prin oraş cu tăbliţa atîrnată de gît, pedepsindu-i astfel pentru fapta lor nesăbuită şi atrase asupra lor dezaprobarea şi ocara tuturor. Spunea că el este un cîine lăudat de toţi, dar mai adăuga că nimeni nu îndrăznea să-l ia la vînătoare[88]. Unuia care se lăuda spunînd: „La jocurile pythice eu îi înving pe bărbaţi", Diogene îi răspunse: „Ba pe bărbaţi îi înving eu, pe cînd tu îi învingi pe sclavi."[89]

[**34**] Către unul care îi spuse: „Eşti bătrîn, e timpul să te odihneşti", el răspunse: „Cum aşa? Dacă aş alerga la curse şi aş fi aproape de ţintă, ar trebui să mă las moale, în loc să mă încordez şi mai mult?" Fiind poftit la o masă, declară că nu se va duce, fiindcă ultima oară nu i se arătase de gazdă recunoştinţa cuvenită. Mergea cu picioarele goale pe zăpadă şi făcea toate celelalte lucruri arătate mai sus; ba chiar a încercat să mănînce carne crudă, fără însă să reuşească s-o mistuie. Odată îl găsi pe Demostene, oratorul[90], luînd masa într-o tavernă, şi cum acesta căuta să se retragă mai înspre interiorul localului, Diogene îi spuse: „Vei fi cu atît mai mult înăuntrul tavernei." Cînd unii străini îşi arătau dorinţa de a-l vedea pe Demostene, el îşi întinse degetul mijlociu[91] şi spuse: „Iată-vi-l pe demagogul atenienilor." [**35**] Cineva scăpă o pîine jos şi se ruşină s-o ridice; atunci Diogene, vrînd să-i dea o lecţie, legă o sfoară de gîtul unui ulcior de vin şi-l trase după sine prin cartierul olarilor[92].

Obişnuia să spună că el urma pilda instructorilor de cor[93], fiindcă şi aceştia dădeau o notă ceva mai sus pentru ca ceilalţi să ia nota justă. Cei mai mulţi oameni, spunea el, judecă nebunia după deget. Căci dacă cineva merge arătînd cu degetul mijlociu, unii îl vor socoti drept nebun, dar dacă-i degetul arătător, totul e în ordine. Mai spunea că lucruri preţioase se vînd în piaţă pe nimic şi invers. O statuie se vinde pe trei mii de piese de aramă, pe cînd o măsură de făină se vinde pentru două monezi de aramă[94].

[**36**] Diogene îi spune lui Xeniades, care-l cumpărase: „Vino şi vezi să faci ceea ce îţi voi porunci", la care celălalt răspunse cu versul:

Apele cale întoarsă fac spre izvor[95].

Diogene atunci îl întrebă: „Dacă, fiind bolnav, ţi-ai fi cumpărat un medic, ai fi ascultat de el sau i-ai fi spus că fluviile curg înapoi spre izvoarele lor?”[96] Cineva dorea să studieze filosofia cu el. Diogene îi dădu să ducă o scrumbie şi-i spuse să-l urmeze, dar celălalt, de ruşine, aruncă scrumbia şi se îndepărtă. Cîtva timp după aceea, Diogene, întîlnindu-l, îi spuse rîzînd: „Prietenia dintre noi a stricat-o o scrumbie.” Totuşi, versiunea dată de Diocles[97] este următoarea: cineva, spunîndu-i „Porunceşte-ne, o, Diogene!”, el îl luă deoparte şi-i dădu să ducă o bucată de brînză, care costase o jumătate de obol. Celălalt refuză, iar după aceea Diogene făcu observaţia: „Prietenia dintre noi a fost ruptă de o bucată de brînză care costă jumătate de obol.”

[**37**] Într-o zi, văzînd cum un copil bea din palmă, îşi aruncă ulcica din desagă cu cuvintele: „Un copil m-a întrecut în felul simplu de a trăi.” Tot aşa îşi aruncă blidul după ce văzu un copil care-şi spărsese blidul, punînd lintea în scobitura unei bucăţi de pîine. Făcea următoarea judecată: „Toate lucrurile aparţin zeilor; înţelepţii sînt prietenii zeilor şi bunurile prietenilor sînt comune; deci toate lucrurile aparţin celor înţelepţi.” După spusele lui Zoilos din Perga[98], văzu într-o zi o femeie prosternîndu-se în faţa zeilor într-o atitudine necuviincioasă şi, dorind s-o scape de superstiţii, trecu pe lîngă ea şi-i spuse: „De ce nu bagi de seamă, femeie? Căci un zeu s-ar putea afla în spatele tău, deoarece el se află pretutindeni, iar tu te comporţi necuviincios.” [**38**] El dădu ofrandă lui Asclepios un bătător care, ori de cîte ori oamenii se prosternau cu feţele la pămînt, alerga la ei şi-i cotonogea.

Obişnuia să spună că toate blestemele tragediilor căzuseră pe capul lui. Într-adevăr el era:

> Fără de ţară, fără de casă, lipsit chiar de patrie,
> Rătăcind şi cerşindu-şi pîinea ce zilnic îmbuca[99].

Spunea însă că el opune soartei nenorocite curajul, legii natura şi patimii raţiunea. Pe cînd se încălzea la soare în Craneion[100], Alexandru cel Mare veni şi, stînd în faţa lui, îi spuse: „Cere-mi orice favoare vrei”, la care Diogene răspunse: „Nu-mi lua lumina soarelui.”[101] Cineva citise cu voce tare foarte mult timp şi, cînd se apropie sfîrşitul sulului cărţii, arătă locul pe care nu mai era scris nimic. „Bucuraţi-vă, tovarăşi – strigă Diogene –, se vede pămîntul.”[102] Unuia care prin argumentare îi dovedise că avea coarne, el îi spuse atingîndu-şi fruntea: „Ei bine, în ce mă priveşte, nu constat nici un corn.”[103] [**39**] La fel, cînd cineva declara că mişcarea nu există, el se sculă şi începu să umble. Altădată, auzind pe unul vorbind despre fenomenele cereşti: „De cîte zile, îl întrebă, ai sosit din cer?” Un eunuc foarte rău din fire scrisese pe uşa sa cuvintele: „Celor răi intrarea-i oprită.” „Dar atunci – îl întrebă Diogene – cum va intra stăpînul casei?” Ungîndu-şi picioarele cu ulei parfumat, spuse că, de pe cap mireasma uleiului se pierde în aer, pe cînd de pe picioare merge drept în nări. Atenienii îl îndemnau să se iniţieze, spunîndu-i că pe lumea cealaltă cei iniţiaţi se bucură cu precădere. „Ar fi ridicol – spuse el – ca Agesilaos şi Epaminonda să stea în mocirlă[104], pe cînd oameni fără importanţă să locuiască în Insulele Fericiţilor[105] fiindcă au fost iniţiaţi.”

[**40**] Cîţiva şoareci se urcaseră pe masa lui, iar el exclamă astfel: „Ia te uită! şi Diogene întreţine paraziţi.” Platon făcîndu-l odată cîine, el spuse: „E foarte adevărat, fiindcă şi eu m-am întors la cei care m-au vîndut.” Odată, la ieşirea din baia publică, cineva îl întrebă dacă erau mulţi oameni în baie.

„Nu – spuse el –, nici unul." Dar altuia care îl întrebă dacă era mare gloată el îi răspunse: „Da." Platon definise omul „un animal biped şi fără pene" şi fusese aplaudat. Diogene jumuli un cocoş şi-l aduse în sala de conferinţă, spunînd: „Acesta este omul lui Platon." Ca urmare la aceasta s-a adăugat la definiţie: „care are unghii late". La întrebarea unuia care-i timpul nimerit pentru a lua masa, răspunse: „Pentru bogat cînd vrea, pentru sărac cînd poate."

[**41**] La Megara, văzînd oile apărate cu îmbrăcămintea lor de piele, în timp ce copiii umblau goi, spuse: „E mai bine să fii berbecul unui megarian decît fiul lui."[106] Unuia care-l lovise cu o bîrnă şi apoi îi strigă: „Păzea" îi spuse: „Ce, ai de gînd să mă loveşti din nou?"[107] Obişnuia să numească pe demagogi lacheii poporului[108], iar coroanele cu care erau răsplătiţi, erupţiile gloriei. Altădată, aprinzînd o lampă, în plină zi, umbla încoace şi încolo spunînd: „Caut un om."[109] Într-o zi stătea ud pînă la piele şi cei din jur îl compătimeau. Platon, fiind de faţă, le spuse că, dacă le era cu adevărat milă de el, trebuiau să plece de acolo, făcînd astfel aluzie la vanitatea lui Diogene[110]. Odată cineva îi dădu o lovitură de pumn. „O, Heracle – exclamă el –, cum de am uitat să-mi pun coiful cînd am ieşit?" [**42**] În altă zi, Meidias[111] îl lovi cu pumnul şi, la urmă, îi spuse: „Ai trei mii de drahme pe masă." A doua zi Diogene îşi înfăşură mîna în curele de box, îl snopi pe Meidias în bătaie şi apoi adăugă: „Ai şi tu trei miişoare pe masă." Lysias[112], farmacistul, îl întrebă dacă crede în zei. „Cum să nu cred în ei – îi spuse – cînd văd pe un urît de zei ca tine?" Alţii pun acest răspuns pe seama lui Theodor[113]. Văzînd pe unul care-şi făcea lustraţii de purificare, îi spuse: „Nenorocitule, nu ştii că prin spălare nu poţi scăpa de greşelile comise în viaţă cum nu poţi scăpa nici de greşelile de gramatică?" În general, ţinea de rău pe oameni cu privire la rugăciunile lor, spunînd că ei cer lucrurile care li se par lor bune, dar nu cele care sînt bune cu adevărat. [**43**] În ce priveşte pe cei înfricoşaţi de visurile lor, le spunea că nu se îngrijesc de ce fac cînd sînt treji, dar se preocupă mult de viziunile care le apar în somn. La Olympia, în momentul cînd crainicul proclamă: „Dioxippos[114] e învingător al oamenilor", Diogene ripostă: „Ba el a învins sclavi, pe oameni îi învinge eu."[115]

Era, totuşi, iubit de atenieni. Ceea ce-i sigur e că, atunci cînd un tînăr i-a sfărîmat butoiul, atenienii i-au dat acestuia o bătaie, iar lui Diogene i-au dăruit un alt butoi. Dionysios stoicul spune că, după bătălia de la Cheronea[116], a fost prins şi dus înaintea lui Filip şi, întrebat cine este, el răspunde: „Un cercetător al nemăsuratei tale lăcomii". Pentru acest răspuns a fost admirat şi lăsat în libertate. [**44**] Alexandru, cu o ocazie, trimise o scrisoare lui Antipater[117], la Atena, printr-un oarecare Athlios[118], iar Diogene, care era de faţă, spuse că scrisoarea o aduce: „Nenorocitul[119] de la un nenorocit printr-un nenorocit la un nenorocit".

Fiind ameninţat de Perdiccas[120] să fie omorît dacă nu vine la el, spuse: „Nu-i nimic de mirare, fiindcă şi un cărăbuş sau un păianjen ar fi putut face acelaşi lucru; mai gravă ar fi fost ameninţarea lui Perdiccas dacă spunea că poate trăi fără prezenţa mea şi încă trăi fericit." Repeta mereu cu glas tare că zeii au dat oamenilor posibilitatea de a trăi uşor, dar că acest lucru a rămas ascuns acestora din cauză că ei rîvnesc la prăjituri cu miere, mirodenii şi altele. De aceea spuse unui om căruia sclavul îi lega încălţămintea: „Nu vei ajunge la deplina fericire pînă ce sclavul nu-ţi va sufla şi nasul, şi acest lucru va veni cînd vei fi cu mîinile paralizate."

[**45**] Odată, văzînd pe preoţii[121] paznici ai templului ducînd pe un servitor care furase o cupă din tezaur, el spuse: „Hoţii cei mari duc pe hoţul mic." Văzînd într-o zi pe un băiat care arunca cu pietre în stîlpul de

pedepsire, spuse: „Dă-i înainte, că vei ajunge şi tu la ţinta asta." Înconjurat de cîţiva băieţi care spuneau: „Băgaţi de seamă să nu ne muşte", el le răspunse: „Nu vă temeţi, copii, cîinele nu mănîncă sfeclă."[122] Unuia care se fălea că poartă o piele de leu, îi adresă acest cuvinte: „Încetează de a pîngări haina bărbăţiei."[123] Altuia care ridica în slavă norocul lui Callisthenes[124] şi spunea de ce splendori s-a bucurat în suita lui Alexandru, Diogene îi replică: „Nu noroc, ci mai curînd nenoroc, fiindcă prînzea şi cina cînd credea nimerit Alexandru."

[**46**] Cînd era strîmtorat de bani, spunea prietenilor că nu cere de la ei pomană, ci pretinde ceea ce i se cuvine. Odată, masturbîndu-se în piaţa publică, spuse: „Oh! de-ar fi tot aşa de uşor să-mi astîmpăr foamea frecîndu-mi pîntecul."[125]

Văzînd pe un tînăr că pleacă să mănînce cu satrapii[126], îl trase deoparte, îl duse la prietenii lui şi-i rugă să-l supravegheze de aproape. Un alt tînăr, gătit ca o femeie, îi puse o întrebare la care refuză să-i răspundă pînă ce tînărul nu-şi ridică tunica şi nu-i arătă dacă e bărbat sau femeie. Altui tînăr care juca kottabos[127] în baie, Diogene îi spuse: „Cu cît joci mai bine, cu atît va fi mai rău pentru tine."

La o serbare, cîţiva îi aruncară oasele, ca la un cîine. Iar la plecare, Diogene urină pe ei ca un cîine.

[**47**] Pe retori şi pe toţi cei care cîştigaseră reputaţia de a vorbi bine îi numea „de trei ori oameni", înţelegînd prin aceasta „de trei ori nenorociţi". De ignorantul bogat zicea că este „o oaie cu lîna de aur". Văzînd pe casa unui destrăbălat anunţul: „De vînzare", spuse: „Ştiam bine că după ce te-ai îmbătat peste măsură, o să-ţi verşi afară stăpînul." Tot aşa spuse unui tînăr care se plîngea de numărul prea mare al celor care-l plictiseau cu dragostea lor: „Încetează şi tu de a expune semnele poftelor tale provocatoare."[128] Intrînd într-o baie publică murdară, întrebă: „După ce oamenii s-au spălat aici, unde se duc ca să se cureţe?" Singur Diogene lăuda pe un chitarist viguros pe care toţi îl criticau. Întrebat de ce făcea aceasta, el dădu lămurirea care urmează: „Cîntă pe chitara lui, cu toate că-i aşa viguros şi nu se face bandit."

[**48**] Pe un alt chitarist pe care ascultătorii îl părăseau pe dată ce cînta, îl salută cu cuvintele: „Bună ziua, cocoşule!" şi cînd acela îl întrebă de ce i se adresează astfel, îi răspunse: „Fiindcă atunci cînd cînţi, îi pui pe toţi pe picioare." Altădată, un tînăr pronunţa un discurs pregătit[129], iar Diogene, umplîndu-şi poala tunicii cu boabe de bob, se aşeză drept în faţa lui. Întrucît toţi se uitau la el, spuse că era foarte mirat că ei părăsiseră oratorul ca să-l privească pe el. Cineva foarte superstiţios i se adresă astfel: „Cu o singură lovitură îţi voi crăpa capul." „Iar eu – răspunse Diogene – printr-un singur strănut dinspre stînga te voi face să tremuri."[130] Hegesias[131] îi ceru să-i împrumute una din scrierile lui; „Eşti un prost, Hegesias, îi răspunse el. Cînd este vorba de smochine, nu alegi pe cele pictate, ci pe cele reale; dar dacă este vorba de învăţătură, neglijezi pe cea adevărată şi te avînţi spre cea scrisă."

[**49**] Cînd cineva îl mustră că a fost exilat din patrie, el îi spuse: „Dar, o, nenorocitule, prin exil am devenit filosof." Tot aşa, cînd cineva îi aminti că „poporul din Sinope te-a osîndit la exil" spuse: „Şi eu pe ei ca să stea acasă." Odată văzu un învingător la jocurile olimpice păscînd oile şi i se adresă astfel: „Ce repede, prietene, ai trecut de la Olympia la Nemea."[132]

Fiind întrebat de ce atleţii sînt aşa de stupizi, dădu acest răspuns: „Din cauză că se hrănesc cu carne de porc şi de vacă." Odată ceru pomană de la o statuie şi, fiind întrebat de ce face aceasta, răspunse: „Ca să mă exercit în

a fi refuzat." Cînd cerea de la cineva de pomană, cum a făcut întîi din cauza sărăciei, folosea această formă: „Dacă ai dat şi altuia, dă-mi şi mie, iar dacă nu, începe cu mine."

[**50**] Fiind întrebat de un tiran care era cel mai bun bronz pentru o statuie, răspunse: „Acela din care au fost turnate statuile lui Harmodiu şi Aristogiton"[133]. Cineva îl întrebă cum se purta Dionysios[134] cu prietenii săi: „Întocmai cum se poartă cu pungile, răspunse el. Cît timp sînt pline, le pune bine, iar cînd sînt goale, le aruncă." Unul care se însurase de curînd pusese acest anunţ pe uşa casei:

> Fiul lui Zeus, Heracle, neînfrîntul[135],
> Locuieşte aici: răul să intre-i oprit,

la care Diogene adăugă: „După război, vine alianţa." El zise că dragostea de bani este metropola tuturor relelor. Văzînd pe un risipitor cum mînca măsline într-o tavernă, îi spuse: „Dacă ai mînca astfel dimineţile, n-ai cina acum aşa."

[**51**] Numea pe oamenii buni chipuri asemănătoare zeilor, iar dragostea, ocupaţia celor fără treabă. La întrebarea care-i lucrul cel mai nenorocit în viaţă: „A fi bătrîn şi sărac", răspunse el. Fiind întrebat care animal muşcă cel mai rău, dădu acest răspuns: „Dintre animalele sălbatice, sicofantul[136], iar dintre cele domestice linguşitorul." După ce văzu doi centauri pictaţi foarte prost, întrebă: „Care din aceştia este Cheiron?"[137] Un discurs linguşitor, zicea el, e ca un ştreang îndulcit cu miere. Numea stomacul Charybda[138] vieţii. Auzind vestea că Didymon[139], cîntăreţul din flaut, fusese prins în adulter, făcu reflecţia următoare: „Numele lui sigur e de ajuns[140] ca să fie spînzurat." La întrebarea de ce aurul este galben palid, dădu răspunsul: „Fiindcă atîţia uneltesc împotriva lui." Văzînd o femeie dusă într-o litieră, observă: „Nu se potriveşte colivia cu animalul."

[**52**] Într-o zi, văzînd un sclav fugar stînd pe marginea unei fîntîni, îi spuse: „Bagă de seamă, băiete, să nu cazi înăuntru."

Altădată zări un copil furînd o haină de la baie şi-l întrebă: „Ai venit pentru o mică fricţiune sau pentru o hăinuţă?"[141] Văzînd cîteva femei atîrnate de un măslin, exclamă: „De-ar purta fiecare pom asemenea fructe!" Dînd cu ochii de un hoţ de straie, îl acostă astfel:

> ...Vai, drăguţă, ce faci tu pe-aicea,
> Vrei să despoi de arme pe morţii rămaşi pe cîmpie?[142]

Cineva îl întrebă dacă avea vreo fată sau un băiat ca să îngrijească de el, iar el răspunse: „Nu". „Dar dacă mori, atunci cine o să te ducă la înmormîntare?" „Cel care are nevoie de casa mea", spuse el.

[**53**] Altădată, observînd pe un tînăr cu înfăţişare plăcută care dormea într-o poziţie îmbietoare, îi dădu un ghiont şi-i strigă:

> „Scoală-te, că te poate străpunge vreo suliţă-n spate!"[143]

Altuia care cumpăra provizii pentru o masă bogată, îi spuse:

> „Fiule, dacă-i cum cumperi, puţine sînt zilele tale."[144]

Pe cînd Platon vorbea despre idei şi folosea substantivele „ideea-masă" şi „ideea-cupă", Diogene spuse: „Masa şi cupa le văd; dar ideea-masă şi ideea-cupă, Platon, nu le văd de fel." – „Lucrul se explică uşor, spuse Platon, pentru că tu ai ochi ca să vezi masa şi cupa sensibilă, dar n-ai raţiunea prin care se văd ideea-masă şi ideea-cupă."[145]

[**54**] Fiind întrebat de cineva ce fel de om i se pare Diogene – „Un Socrate dement", răspunse Platon[146]. La întrebarea care era timpul nimerit

pentru însurătoare, Diogene răspunse: „Pentru cei tineri, e prea devreme, iar pentru cei bătrîni, e prea tîrziu."

Mai fu întrebat ce-ar lua pentru un pumn în cap, iar el răspunse: „Un coif"[147]. Într-o zi, întîlnind un tînăr gătit frumos, îi spuse: „Dacă faci aceasta pentru bărbaţi, dai greş; iar dacă o faci pentru femei, comiţi o crimă." Altădată, dînd peste un tînăr care roşea, îi spuse: „Bravo, aceasta este culoarea virtuţii." Odată, auzind pe doi împricinaţi, îi condamnă pe amîndoi, spunînd că unul, fără îndoială, furase, iar că celălalt nu pierduse nimic. La întrebarea ce vin îi place mai mult să bea, răspunse: „Acela plătit de altul." Cînd cineva îi spuse: „Multă lume rîde de tine", el dădu acest răspuns: „Dar mie puţin îmi pasă."

[**55**] Cineva declară că a trăi este un rău. „Nu a trăi este un rău, îl corectă Diogene, ci a trăi prost." Fiind sfătuit să-şi urmărească pe sclavul său care fugise, el răspunse: „Ar fi ridicol ca Manes[148] să poată trăi fără Diogene, iar Diogene să nu poată trăi fără Manes." Într-o dimineaţă, pe cînd mînca măsline, cineva îi aduse o plăcintă. El aruncă plăcinta şi spuse:

> Tu, străine, în lături te dă dintr-a regilor cale.[149]

Iar cu alt prilej spuse aşa:

> Şfichiui zmeii de drum...[150]

Fiind întrebat ce fel de cîine este, răspunse: „Cînd mi-e foame, sînt o biată potaie din Melite, iar cînd sînt sătul, un cîine mare din Molottos, cîini pe care cei mai mulţi îi preţuiesc, deşi, de teama greutăţilor, nu se duc să vîneze cu ei. Aşa şi voi, nu puteţi trăi cu mine de teama neplăcerilor."[151]

[**56**] La întrebarea dacă înţeleptul mănîncă prăjituri, răspunse: „Da, mănîncă prăjituri de toate felurile, întocmai ca şi ceilalţi oameni." Iar cînd fu întrebat de ce oamenii dau cerşetorilor, dar nu dau filosofilor, răspunse: „Fiindcă se gîndesc că într-o zi pot să fie şi ei şchiopi sau orbi, dar niciodată să ajungă filosofi." Cerea odată pomană de la un om zgîrcit care se codea să răspundă, şi atunci Diogene îi spuse: „Prietene, îţi cer pentru hrană, nu pentru cheltuieli de înmormîntare."[152] Într-o zi, unul îi aduse mustrări că falsificase bani. El îi zise: „Era un timp cînd eram cum eşti tu acum; dar cum sînt eu acum tu nu vei fi niciodată." Altuia, care-i reproşa acelaşi lucru, îi spuse: „Odinioară urinam mai repede, acum însă nu mai fac aceasta."

[**57**] Ducîndu-se la Myndos[153] şi văzînd nişte porţi mari, deşi oraşul era foarte mic, începu să strige: „Oameni din Myndos, închideţi porţile să nu fugă cetatea." Unui om care fusese prins furînd purpură, îi spuse:

> În giulgiu de purpură moartea-l învăluie şi ursita cea grea.[154]

Crateros[155] îi ceru să vină să-l viziteze. „Nu – îi răspunse Diogene –, prefer să ling sare la Atena decît să mă desfăt de masa bogată a lui." Se duse la Anaximenes, retorul, pîntecos, şi i se adresă astfel: „Dă-ne nouă, cerşetorilor, parte din pîntecul tău. Astfel, tu te vei uşura, iar noi vom avea un folos." Altădată, cînd acelaşi Anaximenes[156] ţinea un discurs, Diogene atrase auditoriul, prezentînd nişte peşte sărat. Cum vorbitorul se supără, Diogene îi spuse: „Peştele sărat de un obol a făcut praf cuvîntarea lui Anaximenes."[157]

[**58**] Cineva îl ţinu de rău că mîncase în piaţă. „Bine – îi răspunse Diogene –, dar tot în piaţă mi s-a făcut şi foame." Alţi autori raportează la el şi următoarea întîmplare: Platon, văzîndu-l că spală salată, se apropie de el şi-i spuse liniştit: „Dacă te purtai curtenitor cu Dionysios, n-ai spăla acum salată", la care Diogene răspunse cu aceeaşi linişte: „Dacă spălai şi tu

salată, nu aveai nevoie să te pleci în faţa lui Dionysios."[158] Unuia care-i spuse: „Foarte mulţi rîd de tine", el îi dădu acest răspuns: „Tot aşa poate rîd şi măgarii de ei; dar cum nu le pasă lor de măgari, aşa nu-mi pasă mie de ei."[159] Într-o zi, văzînd pe un tînăr studiind filosofia, exclamă: „Bravo, filosofie! Căci tu îndepărtezi pe admiratorii tăi de la plăcerile trupeşti, ducîndu-i spre adevărata frumuseţe a sufletului."

[**59**] Diogene comentă în felul următor admiraţia exprimată de careva în faţa ofrandelor votive de la Samothrace[160]: „Ar fi fost mult mai multe dacă ar fi adus ofrande şi cei care n-au fost salvaţi." Alţii însă atribuie această remarcă lui Diagoras din Melos[161]. Se adresă cu aceste cuvinte unui tînăr frumos care se ducea la un banchet: „Te vei întoarce mai rău decît te-ai dus." Înapoindu-se a doua zi, tînărul îi spuse: „Am fost şi n-am devenit mai rău." „Te-ai întors nu Cheiron, îi spuse Diogene, ci Eurytion."[162] Cerînd de pomană de la un om ursuz, acesta îi spuse: „Îţi dau dacă mă convingi." „Dacă puteam să te conving – îi răspunse Diogene – te-aş fi convins să te spînzuri." Pe cînd se înapoia din Sparta la Atena, fiind întrebat: „De unde vii şi încotro?", răspunse: „De la locuinţele bărbaţilor spre cele ale femeilor."

[**60**] După întoarcerea sa de la Olympia, fu întrebat dacă era acolo lume multă. „Da, răspunde el, lume multă, dar puţini oameni."[163] Diogene compara pe cei desfrînaţi cu smochinii care cresc pe o stîncă prăpăstioasă; nici un om nu se bucură de fructele lor, care-s mîncate de corbi şi vulturi. Phryne[164] ridică o statuie de aur Afroditei din Delfi şi se spune că Diogene a scris pe ea: „Ridicată din desfrînarea grecilor". Odată, Alexandru cel Mare, venind şi stînd în faţa lui, îi spuse: „Sînt Alexandru, marele rege." „Iar eu – răspunse Diogene – sînt Diogene Cîinele."[165] La întrebarea ce fel de comportament îi atrage denumirea de cîine, dădu această lămurire: „Mă gudur pe lîngă cei ce-mi dau ceva, latru la cei care nu-mi dau şi-mi înfig colţii în ticăloşi."

[**61**] Pe cînd culegea dintr-un pom smochine, păzitorul îi spuse că, de curînd, un om se spînzurase de smochinul acela. „Foarte bine, răspunse Diogene, îl voi purifica acum."[166] Un învingător de la Olympia nu-şi mai lua ochii de la o curtezană. „Ia priveşte colo, spuse Diogene, cum berbecul aprig la luptă e dus de o fetişcană oarecare!" După el, curtezanele frumoase erau la fel ca otrava îndulcită cu miere. Odată, pe cînd mînca în piaţă, se strînseră mulţi gură-cască, care îi strigau necontenit: „Cîine!" „Voi sînteţi cîini, le strigă el, cînd vă strîngeţi în jurul meu şi vă uitaţi cum mănînc." Pe cînd doi inşi molatici se ascundeau de el, el le spuse: „Fiţi pe pace, cîinele nu mănîncă sfeclă."[167]

[**62**] Fiind întrebat de locul de origine al unui tînăr stricat, el le răspunse: „din Tegea"[168]. Văzînd pe un luptător prost dotat făcînd oficiul de medic, îl întrebă: „Ce înseamnă aceasta? Vrei să dobori acum pe rivalii care te-au învins mai înainte?" Fiului unei curtezane care arunca cu pietre în mulţime, Diogene îi strigă: „Bagă de seamă să nu nimereşti în taică-tău." Un tînăr îi arătă un pumnal pe care-l primise de la un admirator, iar Diogene făcu această observaţie: „Da, frumos pumnal, dar apucătura-i urîtă."[169] Pe cînd mai mulţi lăudau pe cineva care făcuse un dar lui Diogene, acesta interveni cu cuvintele: „Dar pe mine nu mă lăudaţi, care am fost demn să-l primesc?" Cineva îi ceru să-i dea îndărăt mantaua. „Dacă mi-ai dăruit-o, îi răspunse Diogene, atunci e a mea, iar dacă mi-ai împrumutat-o, atunci o folosesc." Un fiu natural spuse odată lui Diogene că avea aur în buzunarul hainei. „Adevărat, răspunse Diogene, de aceea dorm eu pe ea ca aşternut."[170]

[**63**] Cineva îl întrebă ce a cîştigat din studiul filosofiei, iar el răspunse următoarele: „Dacă nu altceva, cel puţin să pot fi pregătit pentru orice

soartă." Întrebat din ce loc este, Diogene răspunse: „Sînt cetăţean al lumii."[171] Într-o zi văzu pe unii cum aduceau sacrificii zeilor ca să le dea un fiu. „Dar pentru ce fel de om va fi acest fiu nu aduceţi sacrificiu?" Odată, cerîndu-i-se cotizaţia pentru o asociaţie[172], el răspunse conducătorului asociaţiei:

Hainele luaţi de pe alţii, de Hector să nu vă atingeţi[173].

Numea „regine" pe iubitele regilor, pentru că, explica el, ele pot face tot ce le trece prin cap. Cînd atenienii dădură prin decret lui Alexandru titlul de Dionysos, interveni cu vorbele: „Şi pe mine făceţi-mă Sarapis."[174]

Cineva îl mustră că se duce în locuri murdare, iar el dădu răspunsul că şi soarele vizitează latrinele, fără să se mînjească.

[**64**] Prînzea odată într-un templu şi, punîndu-i-se în faţă pîini care erau murdare, el le luă şi le aruncă, declarînd că într-un templu nu trebuie să intre nimic murdar[175]. Cineva îi spuse: „Nu ştii nimic, deşi eşti filosof", iar el îi replică: „Chiar dacă îmi însuşesc pe îndelete înţelepciunea, şi acestea însemnează tot filosofie."[176] Cineva îi aduse pe copilul său, lăudîndu-i talentul înnăscut şi caracterul ferm. „Atunci ce nevoie are de mine?", spuse Diogene. Cei care spun lucruri frumoase, dar nu le fac, spunea el, nu se deosebesc cu nimic de o harpă; pentru că şi harpa, ca şi ei, nu are nici auz, nici înţelegere. În teatru intră odată lovindu-se de cei care ieşeau. Întrebat de ce face acest lucru, răspunse: „Acest lucru obişnuiesc să-l fac toată viaţa mea."

[**65**] Văzînd un tînăr cu purtări de femeie: „Nu ţi-e ruşine – îi zise – să te porţi cu tine mai rău decît a voit natura; căci natura te-a făcut bărbat, iar tu te sileşti să te faci femeie."[177] Altădată, întîlni un om fără minte, care acorda un psalteriu[178]. „Nu ţi-e oarecum – îi spuse – să acorzi sunetele acestui lemn şi să nu pui de acord sufletul tău cu viaţa?" De asemenea, spuse unuia care afirma că nu era înzestrat pentru studiul filosofiei: „Ce mai trăieşti atunci dacă nu te îngrijeşti să trăieşti cum trebuie?", iar altuia care-şi dispreţuia tatăl: „Nu te ruşinezi să dispreţuieşti pe acela datorită căruia eşti aşa de mîndru de tine?" Băgînd de seamă că un tînăr frumuşel vorbea necuviincios, îl mustră astfel: „Nu ţi-e ruşine să scoţi un pumnal de plumb dintr-o teacă de fildeş?"

[**66**] Făcîndu-i-se reproşuri că bea în cîrciumă: „Dar – răspunse el – tot aşa mă duc ca să-mi tai părul la frizerie", iar aceluia care-l ţinu de rău că primise o haină de la Antipater, îi răspunse cu versul:

...Nu-s de aruncat aste daruri de cinste, date de zei[179].

Un om îl izbi mai întîi cu o bîrnă şi apoi îi strigă: „Păzea!" Diogene îl lovi şi el, la rîndul său, cu băţul, adăugînd pe urmă: „Păzea!"[180] Altuia care era foarte asiduu pe lîngă o curtezană, îi spuse: „De ce, nefericitule vrei să obţii ceea ce-ar fi mai bine să pierzi?" Cineva îşi parfumase părul. „Bagă de seamă – îi spuse – ca parfumul din părul tău să nu-ţi cauzeze miros rău în viaţă." Spunea că slugile ascultă de stăpîni, iar vicioşii de poftele lor.

[**67**] La întrebarea de ce sclavii erau numiţi „andrapozi"[181], dădu acest răspuns: „Din pricină că au picioare de om şi sufletul ca tine care mă întrebi." Ceru o mină de la un risipitor, şi acesta îl întrebă de ce lui îi cere o mină, iar de la alţii numai un obol? „De la alţii – îl lămuri Diogene – mă aştept să mai primesc, dar că voi mai primi vreodată ceva de la tine stă în voia zeilor." Cineva îl mustră că cerşeşte, pe cînd Platon nu făcea acest lucru: „Ba da, răspunse Diogene, cere şi el dar:

S-apropie cu capul ca nu cumva vre-un altul să-l audă[182]."

Văzînd un ţintaş prost, se aşeză lîngă ţintă şi explică: „Ca să nu fiu nimerit." Îndrăgostiţii, spunea el, se nenorocesc de dragul plăcerii.

[**68**] Fiind întrebat dacă moartea e un rău, răspunse: „Cum poate fi un rău cînd ea, fiind prezentă, n-o mai simţim?" Alexandru i se aşezã în faţă şi-l întrebă: „Nu te temi de mine?" – „Cum eşti? îl întrebă Diogene, bun sau rău?" – „Bun", răspunse Alexandru. – „Atunci, reluă Diogene, cine se teme de un om bun?" După el, educaţia aduce cumpătare celui tînăr, consolare celui bătrîn, bogăţie celui sărac şi podoabă celui bogat. Didymon[183], care era un desfrînat, îngrijea odată ochiul unei fete. „Bagă de seamă, îi spuse Diogene, tratînd ochiul fecioarei, să nu-i strici pupila."[184] Cineva i se plîngea că proprii lui prieteni uneltesc împotriva lui. Diogene atunci exclamă: „Ce-i de făcut dacă trebuie să te porţi cu prietenii la fel ca şi cu duşmanii?"

[**69**] I se puse întrebarea care-i lucrul cel mai frumos din lume, la care el răspunse: „Vorbirea sinceră". Intrînd într-o şcoală de băieţi, găsi acolo multe statui ale Muzelor, dar puţini elevi. „Cu ajutorul zeilor[185], spuse el, magistre ai o mulţime de elevi." Avea obiceiul să facă orice în public, deopotrivă cele cuvenite lui Demeter cît şi Afroditei[186]. Argumenta în felul următor: „Dacă a mînca nu-i absurd, nu-i absurd nici a mînca în piaţă." Masturbîndu-se în public, spunea într-una: „Ce bine ar fi dacă s-ar alunga şi foamea frecîndu-ne pîntecele." I se atribuie şi alte vorbe şi fapte, dar ar lua prea mult timp să le înşirăm pe toate, întrucît sînt foarte numeroase[187].

[**70**] Obişnuia să afirme că există două feluri de educaţie: una sufletească şi alta corporală; această educaţie e cea prin care, cu o exercitare continuă[188], se formează reprezentări, care asigură deprinderea pentru faptele virtuoase; o jumătate a acestei educaţii e incompletă fără cealaltă, sănătatea şi forţa fiind tot aşa de mult cuprinse printre lucrurile necesare atît pentru corp, cît şi pentru suflet. El aducea o dovadă indiscutabilă faptul că uşor se ajunge la virtute prin exercitare, deoarece în meserii, în deprinderile manuale şi în celelalte arte se poate vedea cum, prin practică, meşteşugarii îşi dezvoltă o extraordinară dibăcie manuală. La fel putem lua cazul cîntăreţilor din flaut şi al atleţilor: ce minunată dibăcie dobîndesc ei prin munca lor neîncetată! Iar dacă şi-ar fi pus sforţările lor în educarea sufletului, este neîndoielnic că munca lor n-ar fi fost fără folos şi realizări de seamă.

[**71**] Nimic în viaţă, susţinea el, nu are sorţi de izbîndă fără o practică perseverentă[189]; aceasta poate să învingă orice. Prin urmare, în loc de o caznă nefolositoare, oamenii ar trebui să aleagă cazna[190], aşa cum o indică natura, prin care ei pot trăi fericiţi. Dar, din cauza neghiobiei lor, oamenii sînt nefericiţi. Însuşi dispreţul plăcerii este foarte plăcut dacă ne-am obişnuit cu el; căci întocmai cum cei obişnuiţi cu o viaţă de plăceri simt neplăcere cînd trec la un fel de viaţă opusă, tot aşa cei care s-au exercitat în această direcţie contrară simt mai multă plăcere în a dispreţui plăcerile. Acesta era fondul vorbelor lui şi era limpede că-şi potrivea purtarea întocmai, cu adevărat răsturnînd valorile[191], acordînd dreptului natural o autoritate mai mare decît legii[192] şi afirmînd că felul lui de viaţă are acelaşi caracter ca viaţa lui Heracle[193], căci punea libertatea mai presus de orice.

[**72**] Susţinea că toate lucrurile aparţin înţeleptului şi întrebuinţa argumente ca cele de care am vorbit mai sus. Toate lucrurile sînt ale zeilor; zeii sînt prietenii înţeleptului şi prietenii îşi împart lucrurile între ei; de aceea toate lucrurile sînt proprietatea celui înţelept[194]. Tot aşa în ce priveşte legea: nu-i cu putinţă ca societatea să existe fără lege; căci fără orînduirea statală nu se poate trage folos din comunitatea omenească; însă în stat există comunitatea omenească. Căci legea fără orînduirea statală nu e de nici un folos. De aceea legea aparţine comunităţii omeneşti. Îşi bătea joc de

nobleţea naşterii şi de glorie, ca şi de toate celelalte asemenea distincţii, numindu-le „podoabele de faţadă ale viciului". Adevărata orînduire de stat, spunea el, este aceea care cuprinde tot universul[195]. Susţinea comunitatea femeilor, nerecunoscînd altă căsătorie decît o unire a bărbatului care convinge femeia să consimtă. Pentru acest motiv socotea că şi copiii trebuiau ţinuţi în comun[196].

[**73**] Nu vedea nimic nepotrivit în a fura un lucru din templu sau a mînca din carnea oricărui animal; nici ceva nelegiuit a mînca din carnea de om, lucru, spunea el, care se vede în obiceiurile unor popoare străine[197]. Mai mult chiar, după dreapta judecată, aşa cum înţelegea el, toate elementele sînt conţinute în toate lucrurile şi pătrund prin toate; căci în pîine se află părţi constitutive din carne, dar şi pîinea este o parte constitutivă a vegetalelor; la fel şi toate celelalte corpuri, prin mijlocul unor pori invizibili, particulele lor se unesc şi se adună la un loc prin exhalare vaporoasă[198].

VII. Aceste lucruri Diogene le explică în *Thyestes*[199], dacă tragediile sînt cu adevărat ale sale şi nu-s opera discipolului său Philiscos din Egina[200] sau ale lui Pasiphon[201], fiul lui Lucian, care, după spusele lui Favorinus din cartea sa *Poveşti variate*, le-a scris după moartea lui Diogene.

VIII. Acesta mai susţinea că trebuie să neglijăm muzica, geometria, astronomia şi alte asemenea studii, ca fiind nefolositoare şi nenecesare[202].

IX. [**74**] Avea răspunsul cel mai nimerit în disputele verbale, aşa cum se vede din cele spuse mai sus.

Cînd a fost vîndut ca slav, a îndurat totul cu nobleţe sufletească. Într-o călătorie pe mare la Egina a fost prins de piraţii de sub comanda lui Scirpalos[203] şi dus în Creta, unde fu scos în vînzare. Întrebat de crainic ce se pricepe să facă, răspunde: „Să conduc oameni". După aceea îi arătă pe un corintian îmbrăcat într-o haină tivită cu purpură, Xeniades, pomenit mai sus, şi-i spuse: „Vinde-mă acestui om, are nevoie de un stăpîn." Aşa s-a făcut că l-a cumpărat Xeniades, care l-a luat la Corint, l-a pus să-i supravegheze copiii şi i-a încredinţat toată gospodăria casei. A condus-o în toate privinţele în aşa fel, încît Xeniades spunea oriunde se ducea: „Un geniu bun mi-a intrat în casă."[204]

[**75**] Cleomenes, în opera sa intitulată *Despre pedagogie*[205], spune că prietenii lui Diogene, dorind să-l răscumpere, fură numiţi de el proşti, fiindcă, îi lămuri Diogene, nu leii sînt sclavii acelora care-i hrănesc, ci mai curînd cei care-i hrănesc sînt la bunul plac al leilor; doar frica este ceea ce-l deosebeşte pe sclav, în timp ce animalele sălbatice înspăimîntă ele pe oameni.

X. Avea, într-adevăr, un minunat dar de a convinge, aşa că putea învinge în argumentare pe oricine în orice privinţă. Se spune că un anume Onesicritos din Egina[206] şi-a trimis la Atena pe unul dintre cei doi fii ai săi, anume pe Androsthenes[207], şi acesta, ascultînd lecţiile lui Diogene, rămase acolo; tatăl atunci trimise şi pe celălalt fiu, sus-numitul Philiscos[208], care era mai mare, ca să-l caute, dar şi Philiscos fu captivat la fel. [**76**] În cele din urmă sosi chiar tatăl, care, tot aşa ca şi fiii săi, se uni cu ei şi se consacră studiului filosofiei, un atît de mare farmec exercitau vorbele lui Diogene. Printre ascultătorii lui erau şi Focion[209], supramit cel de treabă, şi Stilpon[210] megaricul şi mulţi alţi bărbaţi de seamă din viaţa politică.

XI. Se spune că Diogene avea aproape nouăzeci de ani cînd a murit[211].

În ce priveşte moartea sa există mai multe relatări. Una este c-a fost apucat de dureri de pîntece după ce-a mîncat o caracatiţă crudă[212] şi astfel şi-a găsit moartea; alta e că a murit de bunăvoie, reţinîndu-şi suflarea. Această versiune a fost urmată de Cercidas din Megalopolis[213] (sau din Creta), care scrie astfel în *Meliambii* săi[214]:

Sfîrşit-a cetăţeanul ce veacu-şi trecu în Sinope,
I-aduse faima toiagul, sumanul şi traiul sub stele.
[77] Purcesu-şi-a molcom zborul, cu gura avan încleştată,
Lipsit de suflare, că doară pe bună dreptate numit e
Cerescul cîine şi sămînţa lui Zeus atotdomnitorul.

Alţii spun că, încercînd să împartă o caracatiţă la cîini, a fost aşa de rău muşcat de pulpa piciorului, încît i s-a tras moartea. Totuşi, după spusele lui Antisthenes din cartea *Succesiunile filosofilor*[215], familiarii săi au bănuit că moartea i-a venit din reţinerea răsuflării. Pe timpul acela, Diogene locuia în Craneion, în gimnaziul din faţa Corintului[216]. Cînd discipolii au sosit, după obicei, l-au găsit înfăşurat în haină şi au crezut că doarme, deşi nu avea de loc obiceiul să fie leneş sau somnoros. De aceea ei au dat la o parte haina şi au văzut că era fără suflare. Au bănuit că moartea i-a fost un act voit, ca să termine odată cu viaţa.

[**78**] Se spune că pe urmă s-a iscat o ceartă printre discipoli ca să hotărască cine-l va înmormînta. Ajunseră chiar să se încaiere. Dar au sosit părinţii lor şi oameni de seamă. Sub conducerea acestora a fost înmormîntat lîngă poarta care duce la Istmul corintic[217]. Pe mormînt i-au pus o coloană, iar deasupra un cîine din marmură de Paros[218]. Mai tîrziu concetăţenii lui l-au cinstit cu statui de bronz pe care erau înscrise aceste versuri:

Vremea, ce macină totul, chiar bronzul îl roade pe-ncetul,
Gloria ta a rămas, Diogene, în veac!
Singur îmbii muritorii să fie-mpăcaţi cu învăţu-ţi,
Drum uşor, fără cot, darnic la toţi dăruind.

[**79**] Şi noi am scris despre el, în metrul proceleusmatic[219]:

– Vino şi spune, Diogene, ce soartă te-a dus într-a morţilor lume?
– Aprigă muşcătură de cîine m-aduse.

Unii spun însă c-a lăsat cu limbă de moarte ca să-l arunce fără să-l înmormînteze, ca orice animal sălbatic să se poată hrăni din el[220], sau ca să fie aruncat într-un şanţ şi să se împrăştie puţină ţărînă peste el[221]. După alţii, ar fi cerut ca după moarte să fie aruncat în Ilissos[222], ca să poată fi de folos fraţilor lui[223]. Demetrios, în opera sa *Despre omonimi*, afirmă că în aceeaşi zi cînd Alexandru cel Mare a murit în Babilon, a murit şi Diogene la Corint[224]. În timpul celei de-a o sută treizecea olimpiade[225] era un om bătrîn.

XII. [**80**] I se atribuie scrierile următoare:

Dialoguri:
Cephalion
Ichthyas
Cioara
Pordalos
Poporul atenian
Republica
Arta eticii
Despre bogăţie
Despre dragoste
Theodoros
Hypsias
Aristarchos
Despre moarte
Scrisori

şapte tragedii:

Elena
Thyestes
Heracle
Abile
Medea
Chrysippos
Edip [226]

Sosicrates, în prima Carte a lucrării sale *Succesiunile* [227], şi Satyros[228], în Cartea a patra a operei sale *Vieţile*, pretind că Diogene n-a lăsat nimic scris, iar Satyros adaugă că tragediile acestea mici sînt scrise de Philiscos[229] din Egina, discipolul lui Diogene. Sotion[230], în Cartea a şaptea, declară că numai următoarele opere ale lui Diogene sînt originale: *Despre virtute*, *Despre bine, Despre dragoste, Cerşetorul*, *Tolmaios*, *Pordalos, Casandros, Cephalion*, *Philiscos, Aristarh, Sisyphos, Ganymede, Învăţături, Scrisori* [231].

XIII. [**81**] Au fost cinci bărbaţi cu numele de Diogenes. Primul, din Apollonia, un filosof naturalist. Începutul tratatului acestuia sună astfel: „După părerea mea, la începutul oricărei lucrări trebuie să căutăm ca principiul de la care pornim să fie necontestat."[232] Al doilea a fost din Sicyon şi a scris *Despre Pelopones* [233]. Al treilea este filosoful nostru[234]. Al patrulea, un stoic născut la Seleucia, numit şi Babiloneanul, din cauză că Seleucia e aproape de Babilon[235]. Al cincilea era din Tars[236], autorul unei lucrări *Despre probleme poetice*, pe care încearcă să le rezolve.

XIV. Despre filosoful nostru, Athenodoros spune, în Cartea a opta a lucrării sale *Plimbări* [237], că avea totdeauna corpul lucios, din cauză că şi-l ungea cu unsoare.

Capitolul al III-lea

Monimos

I. [**82**] Monimos din Siracuza a fost un discipol al lui Diogene; după spusele lui Sosicrates[238], slujea la un anume bancher corintean, pe care Xeniades, cumpărătorul lui Diogene, îl vizita des[239]. Prin povestirile pe care le făcea despre desăvîrşirile lui Diogene în fapte şi vorbe, Xeniades trezi în sufletul lui Monimos o iubire puternică pentru Diogene. Se prefăcu îndată că-i nebun şi începu să arunce mărunţişul şi toţi banii de pe masa bancherului, pînă ce, în cele din urmă, stăpînul îi dădu drumul, iar el, din clipa aceea se consacră lui Diogene. A urmat în multe privinţe şi pe Crates, cinicul, şi a îmbrăţişat concepţii asemănătoare cu ale acestuia. Stăpînul lui, văzînd modul lui de purtare, rămase şi mai mult convins că era nebun.

II. [**83**] A ajuns un om aşa de vestit, încît este menţionat chiar de poetul comic Menandru[240]. Într-una din piesele lui, *Grăjdarul,* spune acestea:

Fost-a, o Philon, un om înţelept Monimos acela,
Nume doar nu avu prea vestit. – E vorba aşadară
De Monim ce purta o desagă? – Nu una, ci trei chiar,
Martor mi-e însă chiar Zeus că nu grăit-a vreodată
Vorbe de felul acesta: „Cunoaşte-te însuţi pe tine",
Ori vreun gînd mai de seamă. Pe acesta-l lasă însă-n urmă
Cerşetorul acela pucios ce tot spune că omul,
Orice-ar gîndi, nălucă-i deşartă.

Monimos, într-adevăr, s-a dovedit un filosof cu greutate, încît a dispreţuit părerea şi s-a avîntat spre a obţine adevărul[241].

III. Monimos a compus cîteva lucrări glumeţe, în care stă însă ascuns un fond serios: una *Despre instincte,* în două Cărţi, şi un *Îndemn la studiul filosofiei* [242].

Capitolul al IV-lea

Onesicritos

I. [**84**] Unii autori susţin că Onesicritos a fost din Egina, dar Demetrios din Magnesia spune că era originar din Astypalaia[243]. Şi el a fost unul dintre discipolii vestiţi ai lui Diogene.

II. Întîmplările vieţii lui par a fi fost asemănătoare cu cele ale lui Xenofon. Într-adevăr, Xenofon a luat parte la expediţia lui Cyrus, iar Onesicritos la aceea a lui Alexandru; cel dintîi a scris *Educaţia lui Cyrus*, în timp ce al doilea a scris: *Cum a fost educat Alexandru* [224]; unul a făcut elogiul lui Cyrus, celălalt al lui Alexandru. Şi în stilul lor, ei se aseamănă, cu deosebirea că Onesicritos, cum era şi de aşteptat de la un imitator, e mai prejos decît modelul său.

III. Printre ceilalţi discipoli ai lui Diogene au mai fost Menandros, supranumit Drymos[245], un mare admirator al lui Homer; Hegesias din Sinope[246], poreclit „Zgardă de cîine", şi Philiscos din Egina[247], amintit mai sus.

Capitolul al V-lea

Crates

I. [**85**] Crates, fiul lui Ascondas, era teban şi făcea şi el parte dintre cei mai renumiţi discipoli ai Cinicului[248]. Hippobotos[249], totuşi, pretinde că nu era discipolul lui Diogene, ci al lui Bryson[250], aheianul.

II. I se atribuie următoarele *Versuri glumeţe* [251]:

> Este-un oraş, numit Pera, ce-n vînătă ceaţă înoată,
> Rodnic şi mîndru, dar tare murdar şi lipsit mai de toate.
> Nimeni, nebun de-i ori trîntor, nu ancorează, pe-acolo
> Darmite el, desfrînatul, fudul de şezutul drăguţei.
> Însă bogat e în cimbru, smochine, usturoi şi în pîine,
> Bunuri spre care norodul năvală nu dă cu războaie,
> Arme nu-şi caută-n pripă, hapsîn după bani, după slavă.

[**86**] Mai există şi faimoasele lui *Note zilnice* [252], care sună astfel:

> Zece cogeamite mine zvîrli bucătarului; pentru
> Medic, o drahmă-i destulă; talanţi, linguşirii cinci dete;
> Fumul din horn e răsplata menită cinstitului sfetnic;
> Mîndrei ce trupul şi-l vinde talantul galant i-l oferă;
> Doar trei oboli, atîtica, primi filosoful simbrie!

Era poreclit „Deschizătorul de uşi", fiindcă intra în orice casă şi dojenea pe cei dinăuntrul ei.

Iată şi aceste versuri care îi aparţin:

Asta-i ce ştiu, ce am învăţat şi tot ce prin Muze
Am dobîndit: trufia cea oarbă cuprinde-avuţia.

Şi iarăşi spunea că ceea ce a cîştigat din filosofie este:

O baniţă de bob şi lipsa de-orice grijă.

Şi versurile aceste sînt citate tot ca ale lui:

Dragostei foamea capăt îi pune, ori ea, ori timpul.
Ele de nu izbutesc, ştreangul îţi pune de gît.

III. [**87**] Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a o sută treisprezecea[253].

IV. După spusele lui Antisthenes din cartea sa *Succesiunile*[254], primul îndemn către filosofia cinică l-a simţit cînd l-a văzut pe Telephos într-o tragedie[255], în stare nenorocită, purtînd un coşuleţ. Şi-a prefăcut averea în bani numerar, căci aparţinea unei familii sus-puse, şi, după ce-a strîns astfel două sute de talanţi, i-a împărţit printre concetăţenii săi. Şi (se mai adaugă) a devenit un filosof aşa de tenace, încît este menţinut de poetul comic Philemon[256], care spune:

Vara întreagă pe el purtat-a o mantie groasă,
Crates fiindu-i model; iarna o zdreanţă pe trup.

Diocles[257] povesteşte cum l-a convins Diogene pe Crates să-şi abandoneze ogoarele ca loc de păşune şi să arunce în mare banii cîţi are strînşi.

[**88**] El mai spune că Alexandru cel Mare <a locuit>[258] în casa lui Crates, după cum Filip locuise altădată în aceea a Hipparchiei[259]. De asemenea, adesea Crates alunga cu băţul unele dintre rudele sale care îl vizitau şi încercau să-l abată din drumul ales, rămînînd neclintit în hotărîrea sa.

V. Demetrios din Magnesia[260] povesteşte că şi-a dat în păstrare banii unui bancher, cu condiţia că dacă fiii lui se dovedeau oameni de rînd, să-i dea lor, iar dacă deveneau filosofi, să-i împartă în popor, căci fiii lui, îmbrăţişînd filosofia, n-ar mai fi avut nevoie de nimic. Eratostene[261] ne spune că Hipparchia[262], despre care vom vorbi în curînd, i-a născut un fiu, numit Pasicles[263], şi cînd acesta deveni efeb, Crates îl duse în casa unei prostituate şi-i spuse că aşa se însurase şi tatăl lui.

[**89**] După părerea lui, căsătoria, supusă adulterului, aparţine tragediei şi are ca răsplată exilul sau asasinatul; pe cînd căsniciile celor care recurg la prostituate sînt subiecte de comedie, fiindcă prin destrăbălare şi băutură ele duc la nebunie.

VI. Crates a avut un frate, numit Pasicles[264], care a fost discipolul lui Eucleides[265].

VII. Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor*, raportează un cuvînt de spirit de-al lui Crates. Povesteşte cum, adresînd o rugăminte conducătorului gimnaziului, Crates îi cuprinse şoldurile şi, cum celălalt se supără, îi spuse: „Ce, nu-s ale tale şoldurile ca şi genunchii?”[266] Obişnuia să afirme că nu-i cu putinţă să găseşti pe cineva care să nu cadă într-o vină, întocmai cum într-o rodie există totdeauna şi cîte o boabă stricată. Odată, scoţînd din fire pe cîntăreţul din chitară Nicodromos[267], acesta l-a lovit în obraz; atunci el şi-a pus un plasture pe frunte, cu inscripţia: „Făcut de[268] Nicodromos”.

[**90**] Pe prostituate le înjura intenţionat ca să se deprindă cu înjurăturile lor.

Demetrios din Phaleron[269] îi trimise cîteva pîini şi ceva vin. El îl mustră spunîndu-i: „O! de ar da fîntînile pîine cum dau apă!” De unde se vede limpede că era un băutor de apă. Cînd supraveghetorii ordinii publice[270] îl traseră la răspundere pentru că purta haină de pînză străvezie, le dădu acest răspuns: „O să vă arăt că şi Theophrastos e înfăşurat în pînză străvezie.”

Cum aceia nu voiau să creadă, îi duse în prăvălia unui bărbier şi le arătă pe Theophrastos, care se bărbierea[271]. La Theba a fost bătut cu biciul de conducătorul gimnaziului; după o altă versiune de Euthycrates la Corint[272] şi, fiind tîrît de picioare, recita cu nepăsare versul[273]:

Dar m-a luat de picior şi din pragul ceresc mi-a dat drumul.

[**91**] Diocles[274], totuşi, spune c-a fost astfel tîrît de Menedem din Eritreia[275]. Acesta era frumos şi era socotit că este iubitul lui Asclepiades din Phlius[276]. Crates îl apucă de buci şi-i spuse: „Asclepiades e înăuntru", după care Mendem, înfuriat la culme, îl tîrî de picior, pe cînd el declama versul de mai sus.

VIII. Zenon din Cition, în *Învăţăturile*[277] sale, povesteşte că şi-a cusut, cu nepăsare, un cojoc de oaie în mantaua sa uzată.

[**92**] Era urît la vedere şi, cînd făcea exerciţii de gimnastică, lumea rîdea de el. El însă, ridicînd în sus braţele, spunea: „Curaj, Crates, lucrul acesta e pentru sănătatea ochilor tăi şi a trupului tău. Pe aceşti oameni, care rîd acum de tine, o să-i vezi în curînd chirciţi de boală, socotindu-te pe tine fericit şi mustrîndu-se pe ei înşişi pentru lenevia lor."

IX. Obişnuia să spună că filosofia trebuie studiată atît de mult pînă cînd generalii nu vor părea a fi conducători de măgari. Socotea pe cei care trăiesc înconjuraţi de linguşitori tot aşa de dezarmaţi ca şi viţeii în mijlocul unei haite de lupi; căci nici unii, nici alţii nu au prieteni, ci numai duşmani.

X. Dîndu-şi seama că se apropie moartea, şi-a cîntat singur acest cîntec:

... Mult iubite ghebos, pornit-ai acuma aievea
Spre a lui Hades locaş, de-a anilor gîrbov povară.

Căci anii îi îndoiseră spinarea.

XI. [**93**] Alexandru îl întrebă dacă ar vrea să-i reconstruiască cetatea lui natală[278], iar el îi răspunse: „De ce ai face-o? Poate un alt Alexandru ar distruge-o din nou." Declara că patria sa e lipsită de renume şi sărăcie, pe care soarta nu i le poate lua niciodată. Se considera concetăţean al lui Diogene, care a înfruntat toate uneltirile invidiei.

XII. Menandru face aluzie la el, în comedia *Surorile gemene*[279], în următoarele versuri:

Plimbă-te astăzi cu mine, purtînd o manta grosolană,
Cum se plimba îndeobşte nevasta lui Crates cel cinic,
Care pe fii-sa – singur a spus-o făr,-de ocolişuri –
Datu-o-a de încercare, soroc hotărît, treizeci zile.

Iată acum discipolii lui:

Capitolul al VI-lea

Metrocle

I. [**94**] Metrocle din Maronea[280] era fratele Hipparchiei. A fost mai întîi elevul lui Theofrast, peripateticianul. Era aşa de intimidat, încît, scăpînd un vînt în timpul unui exerciţiu în şcoală, îl cuprinse o deznădejde atît de mare, încît se închise în casă cu gîndul de a se lăsa să moară de foame. Auzind acestea, Crates veni să-l vadă chemat fiind, şi după ce mîncă mai înainte în mod intenţionat o mîncare de bob, îl convinse în fapt şi logic, că n-a comis nici o necuviinţă. Căci ar fi fost un caz teratologic dacă n-ar fi produs gaze

în mod natural. La sfîrşit, dînd şi Crates drumul unui vînt, îl înzdrăveni pe Metrocle, consolîndu-l prin asemănarea faptelor. De-atunci încolo Metrocle fu elevul lui şi deveni foarte priceput la filosofie.

II. [**95**] Hecaton, în prima Carte din *Învăţăturile*[281] lui, povesteşte că şi-a ars compoziţiile, spunînd cuvintele:

Năluciri sînt din vise din lumea subpămînteană[282].

[Vorbe de clacă][283]

Alţii spun că în momentul cînd a ars notele de la lecţiile lui Theofrast, a adugat versul:

„Vino încoace, Hefest, te caută Tetis pe tine"[284].

III. Împărţea lucrurile în unele pe care le poţi procura cu bani, cum este o casă, şi altele pe care le obţii cu timpul şi sîrguinţa, cum e educaţia. Bogăţia, spune el, e dăunătoare dacă nu-i folosită într-un mod demn[285].

IV. Muri de bătrîneţe, înăbuşindu-se singur[286].

V. Discipolii lui au fost Theombrotos[287] şi Cleomenes[288]: Theombrotos l-a avut ca elev pe Demetrios din Alexandria[289], pe cînd Cleomenes l-a învăţat pe Timarchos din Alexandria[290] şi pe Echecles din Efes[291]. Acest Echecles l-a audiat şi pe Theombrotos, ale cărui lecţii au fost urmate de Menedem[292], despre care vom vorbi mai încolo. Printre aceşti discipoli s-a deosebit şi Menippos din Sinope[293].

Capitolul al VII-lea

Hipparchia

I. [**96**] Şi sora lui Metrocle, Hipparchia, a fost atrasă de doctrinele lor. Amîndoi fraţii s-au născut la Maronea.

II. S-a îndrăgostit de învăţăturile şi felul de viaţă al lui Crates şi nu s-a mai uitat la nici unul dintre peţitorii ei, la bogăţia, nobleţea sau frumuseţea lor. Crates era totul pentru ea. Şi-a ameninţat chiar părinţii că-şi va face seama dacă n-o vor da după el. De aceea Crates a fost rugat de părinţi să-i scoată gîndul acesta din cap, iar el a făcut tot ce-a putut. În cele din urmă, neizbutind s-o convingă, se sculă, depuse tot ce avea în faţa ei şi-i spuse: „Acesta este mirele şi aceasta este averea lui; fă-ţi alegerea", căci nu va fi soţia lui decît dacă împărtăşeşte felul lui de viaţă.

[**97**] Fata îşi făcu alegerea, adoptă aceeaşi haină, merse peste tot cu soţul ei, trăi cu el în public şi se duse la mese cu el.

III. A apărut cu el şi la banchetul dat de Lysimah[294], unde ea îl înfundă pe Theodor, denumit ateul[295], prin următorul sofism: Orice acţiune, dacă-i făcută de Theodor, nu-i nedreaptă, şi nu va fi nedreaptă nici dacă-i făcută de Hipparchia; Theodor nu face nimic nedrept cînd se loveşte singur; de aceea nici Hipparchia nu face nimic nedrept cînd îl loveşte pe Theodor. El nu găsi nici un răspuns la argumentarea ei, dar îi ridică în sus rochia. Hipparchia însă nu dădu nici un semn de tulburare, lucru ce ar fi fost firesc la o femeie. [**98**] Iar cînd el îi spuse:

Lîngă războiul de tors suveica lăsat-a aceasta[296],

ea îi răspunse: „Eu sînt aceea, Theodor, dar îţi închipui oare că m-am gîndit rău cînd am întrebuinţat pentru studiu timpul, pe care l-aş fi pierdut la războiul de ţesut?" Acestea şi numeroase altele se povestesc despre femeia-filosof.

IV. Se cunoaşte o carte a lui Crates[297], intitulată *Epistole*, care conţine o minunată filosofie, într-un stil care cîteodată seamănă cu acela al lui Platon. A scris şi tragedii, caracterizate printr-o filosofie înaltă, ca, de exemplu, pasajul următor:

> Patria-mi nu-i doar un turn ori un coperiş singuratic,
> Ci-i cît întregul pămînt, iar locuinţa-i în stare
> Să ne cuprindă pe toţi.

El a murit de bătrîneţe şi a fost înmormîntat în Beoţia.

Capitolul al VIII-lea

Menip

I. [**99**] Menip, tot un cinic, era de origine fenician[298], sclav, aşa cum spune Achaicos în *Eticile*[299] sale. Diocles[300] ne informează că stăpînul lui era un cetăţean din Pontos, numit Baton[301]. Zgîrcenia îl făcu însă să se milogească cu atîta perseverenţă, încît reuşi să devină cetăţean teban[302].

II. N-are nimic serios în el, iar cărţile lui sînt pline de farse, foarte asemănătoare cu acelea ale contemporanului său Meleagros[303].

Hermip[304] spune că dădea bani cu împrumut cu ziua şi a primit porecla corespunzătoare[305]. Obişnuia să dea împrumuturi cu dobîndă la armatori pe garanţie[306]; încet şi-a strîns astfel o mare avere.

III. [**100**] În cele din urmă însă căzu victima unei escrocherii, pierdu tot ce avea şi, de deznădejde, îşi puse capăt zilelor, spînzurîndu-se.

Am compus aceste versuri ironice despre el:

> Poate auzita-ţi cumva de Menip, de fel din Fenicia,
> Cică i-i baştina, -ncolo, cîine cretan de cînd hăul.
> Fu poreclit cămătarul, vestit că dă drahme cu ziua.
> Casa, la Theba, odată, căzîndu-le furilor pradă,
> Toată averea-şi pierdu şi, uitînd năprinstan tot cinismu-i,
> Laţul de gît şi-l puse.

IV. După unii autori, cărţile atribuite lui n-ar fi ale lui, ci ar fi scrise de Dionysios şi Zopyros, ambii din Colofon[307], care, scriindu-le în joacă, le-au dat lui Menip, ca unul care putea să le exploateze mai cu folos.

V. [**101**] Au fost şase bărbaţi cu numele Menippos: primul e cel care a scris *Istoria Lydiei*, rezumîndu-l pe Xanthos[308]; al doilea, filosoful nostru; al treilea, un sofist din Stratonicea, la origine carian[309]; al patrulea, un sculptor; al cincilea şi al şaselea, pictori, ambii menţionaţi de Apollodor[310].

VI. Cărţile lui Menip cinicul sînt în număr de treisprezece:

> *Evocarea morţilor;*
> *Testamente;*
> *Epistole*, imaginate ca fiind scrise de personaje divine;
> *Contra fizicienilor, matematicienilor şi gramaticienilor;*
> *Naşterea lui Epicur;*
> *Ziua a douăzecea a lunii*, serbată de discipolii acestuia, precum şi alte lucrări încă[311].

CAPITOLUL AL IX-LEA

Menedem

I. [**102**] Menedem a fost discipolul lui Colotes din Lampsacos[312].

După spusele lui Hippobotos[313], Menedem ajunse la un aşa grad de extravaganţă, încît mergea peste tot travestit în Furie[314], spunînd că vine din Hades să supravegheze păcatele înfăptuite de oameni şi că va coborî din nou în Hades spre a le aduce la cunoştinţă divinităţilor de acolo. Îmbrăcămintea lui era: o tunică cenuşie, care-i ajungea pînă la călcîie, pe deasupra încins cu o centură purpurie, o bonetă arcadiană pe cap, cu cele douăsprezece zodii brodate pe ea, şi coturni de tragedie; purta o barbă peste măsură de lungă şi avea în mînă un toiag de frasin[315].

III. [**103**] Acestea au fost vieţile fiecăruia dintre filosofii cinici. Mai departe vom da o schiţă a doctrinelor pe care ei le susţineau în comun şi declarăm că această sectă constituia o filosofie şi nu numai un fel de viaţă, cum susţin unii[316].

Ca şi Ariston din Chios[317], ei găsesc de cuviinţă să elimine din filosofie studiul logicii şi al fizicii şi să se concentreze cu totul asupra eticii[318]. Ceea ce unii afirmă despre Socrate, Diocles[319] ne povesteşte despre Diogene, spunînd că acesta ar fi zis următoarele: trebuie să cercetăm

> Ce bun şi rău ţi s-a întîmplat acasă[320].

De asemenea, ei renunţă la studiile care sînt obiectul general al educaţiei[321]. Antistene spunea că cei care au dobîndit înţelepciunea ar face mai bine să nu studieze literatura, ca să nu fie deformaţi de influenţe străine.

[**104**] Cinicii suprimă din educaţie şi geometria, şi muzica, şi toate obiectele de studiu de acest fel[322]. Cînd cineva îi arătă lui Diogene un orologiu, el zise că acest instrument este folositor pentru ca cineva să nu întîrzie la masă[323]. Tot aşa spuse unui muzician care-i executa mai multe bucăţi:

> Chibzuinţa-i una ce cetatea gospodăreşte;
> Cîntul de liră, chitara, nu pun în ordine casa[324].

Cinicii mai susţin[325] că scopul de urmărit este viaţa în conformitate cu virtutea, cum spune şi Antistene în lucrarea sa *Heracle*[326], întocmai ca şi stoicii[327]. Într-adevăr, între cele două şcoli există o oarecare comunitate de vederi. De aceea s-a spus că cinismul este un drum scurt spre virtute; iar Zenon din Cition a trăit după acest model.

[**105**] Spun că trebuie să trăim frugal, mîncînd strictul necesar pentru a trăi şi purtînd o singură haină. Dispreţuiesc bogăţia, gloria şi nobleţea. Unii dintre ei sînt vegetarieni, beau numai apă rece şi se mulţumesc cu orice adăpost se întîmplă sau cu butoaie, ca Diogene, care obişnuia să spună că privilegiul zeilor era să nu aibă nevoie de nimic, iar al oamenilor, care au asemănare cu zeii, să aibă nevoie de puţin.

Ei cred mai departe că virtutea poate fi învăţată, cum susţine Antistene în cartea sa *Heracle*, şi că odată dobîndită nu poate fi pierdută. Omul înţelept merită să fie iubit; el e fără greşeală şi-i prieten al aproapelui său. Nu trebuie să ne lăsăm în voia soartei. La fel cu Ariston din Chios, ei socotesc indiferent ceea ce e intermediar între virtute şi viciu[328]. Aceştia sînt filosofii cinici. Trebuie să trecem acum la stoici, a căror şcoală a fost întemeiată de Zenon, un discipol al lui Crates[329].

Cartea a VII-a

Capitolul I

Zenon

I. [**1**] Zenon, fiul lui Mnaseas sau al lui Demeas, e originar din Cition[1], ce se afla în insula Cypru, un oraş grecesc care avea colonişti fenicieni.

II. Timotheos din Atena spune, în cartea lui *Despre vieţi*[2], că avea gîtul aplecat într-o parte, iar Apollonios din Tyr[3] afirmă chiar că era uscat, foarte înalt şi brunet; de aceea unii îl numeau „ramură de viţă egipteană", cum ne informează Chrysippos, în prima Carte a *Proverbelor* lui[4]. Avea pulpele picioarelor groase, dar era firav şi slăbuţ. Din această pricină, spune Persaios[5] în *Amintiri de la banchete*, refuza cele mai multe invitaţii la mese. Se povesteşte că-i plăcea să mănînce smochine verzi şi să stea la soare.

III. [**2**] Cum s-a arătat mai sus, a fost elevul lui Crates[6]. Se spune că după aceea a urmat zece ani lecţiile lui Stilpon şi ale lui Xenocrate[7], după cum ne informează Timocrates[8] în lucrarea sa *Dion*, dar şi pe ale lui Polemon[9]. Aşa cum arată Hecaton şi Apollonios din Tyr[10] în prima sa carte *Despre Zenon*, a consultat oracolul ca să ştie ce trebuie să facă ca să ajungă la cea mai bună viaţă, iar răspunsul zeului a fost că trebuie să ia culoarea[11] morţilor. Înţelegînd ce însemna aceasta, a început să citească pe autorii vechi. Calea pe care a ajuns la Crates a fost aceasta: într-o călătorie a sa din Fenicia, avînd o încărcătură de purpură, suferi un naufragiu lîngă Pireu. Avea atunci treizeci de ani. Ajungînd la Atena, se aşeză în dugheana unui librar. Fu aşa de încîntat, citind Cartea a doua a *Amintirilor*[12] lui Xenofon, încît întrebă unde se puteau găsi oameni ca Socrate.

[**3**] În acel moment, Crates[13] tocmai trecea pe acolo şi librarul i-l arătă, spunîndu-i: „Urmează pe omul acesta." Din acea zi deveni elevul lui Crates şi <arată>[14], în toate privinţele, o puternică înclinare pentru filosofie, deşi era prea sfios pentru a-şi însuşi neruşinarea cinicilor. Crates, dorind să-l lecuiască de acest cusur, îi dădu o oală cu fiertură de linte s-o ducă prin cartierul Cerameicos[15], iar cînd văzu că se ruşinează şi încearcă s-o ţină aşa ca să nu se vadă, sparse oala c-o lovitură de băţ. Cum Zenon începu să fugă, cu fiertură de linte prelingîndu-i-se de-a lungul picioarelor, Crates îi zise: „De ce fugi, micul meu fenician?[16] Nu ţi s-a întîmplat nici o grozăvie."

[**4**] Cîtva timp deci a fost discipolul lui Crates. În acest interval de timp a scris *Republica*, de care unii spun, în rîs, c-a scris-o pe coada cîinelui[17].

IV. În afară de *Republica*, a mai scris şi următoarele lucrări:

Despre viaţa în conformitate cu natura;
Despre instinct, sau Despre natura omului;
Despre pasiuni;
Despre datorie;
Despre lege;
Despre educaţia greacă;
Despre vedere;

Despre univers;
Despre semne;
Chestiuni pitagoriciene;
Chestiuni generale;
Despre stil;
Probleme homerice, în cinci Cărţi;
Lecţii despre poezie;

A mai scris încă:

Arta;
Soluţii;
Respingeri, două Cărţi;
Amintiri despre Crates;
Etica [18].

Aceasta este lista scrierilor lui.

V. La urmă îl părăsi pe Crates şi fu discipolul filosofilor mai sus-numiţi[19] timp de douăzeci de ani.

În legătură cu aceasta se povesteşte c-a spus: „Am făcut o călătorie fericită cînd am suferit naufragiul." Alţii însă îi atribuie această vorbă pe vremea cînd era cu Crates. [**5**] O altă versiune a acestei poveşti este că el se afla la Atena cînd a auzit că i-a naufragiat vasul şi atunci a spus: „Bravo, noroace, că mă împingi astfel spre filosofie." Sînt însă şi unii care spun că şi-a vîndut marfa la Atena şi s-a apucat de filosofie[20].

VI. A început, după aceea, să predea filosofia, plimbîndu-se în sus şi-n jos în colonada pictată[21], care se mai numeşte şi colonada sau porticul lui Peisianax[22], dar şi-a primit numele de la pictura lui Polygnot[23], scopul lui fiind de a feri locul de afluenţa oamenilor fără treabă. Într-adevăr, acesta era locul unde, în timpul celor treizeci[24], fuseseră omorîţi cam o mie patru sute de cetăţeni.

VII. Aici deci veneau amatorii să-l audă pe Zenon şi aceasta a făcut ca discipolii lui să fie de asemenea numiţi stoici[25], ei care mai înainte erau cunoscuţi sub numele de zenonieni, după cum afirmă acest lucru Epicur în *Epistolele* [26] sale. După spusele lui Eratostene[27], din Cartea a opta a lucrării sale *Despre comedia veche*, numele de stoici fusese dat, mai înainte, poeţilor care-şi petreceau timpul acolo şi care au făcut să crească faima acestui nume[28].

[**6**] Poporul atenian îl cinstea foarte mult pe Zenon, aşa cum dovedeşte faptul că i-a încredinţat cheile porţilor din zidurile cetăţii şi că l-a onorat cu o coroană de aur şi o statuie de bronz[29]. Această din urmă cinstire i-au dat-o şi cetăţenii din oraşul lui natal, care au socotit că statuia lui e o podoabă pentru cetatea lor, iar oamenii din Cition, care trăiau la Sidon[30], îl onorau la fel de mult.

VIII. Şi Antigonos[31] îl simpatiza şi ori de cîte ori venea la Atena îl asculta şi adesea îl poftea să vină la el, la curte. El s-a scuzat că nu poate primi această invitaţie, însă a trimis acolo pe unul din discipolii săi, Persaios[32], fiul lui Demetrios, originar din Cition, care era în floarea vîrstei în timpul celei de-a o sută treizecea olimpiade[33], cînd Zenon era bătrîn. După cele spuse de Apollonios din Tyr[34] în lucrarea *Despre Zenon,* scrisoarea lui Antigonos era redactată în termenii următori:

[**7**] „Regele Antigonos salută pe Zenon, filosoful.

Pe cînd în soartă şi faimă socotesc că te întrec pe tine, recunosc că sînt în urma ta în ceea ce priveşte înţelepciunea şi cultura, ca şi în ceea ce priveşte acea fericire deplină, pe care tu o posezi. De aceea am hotărît să-ţi cer să vii la mine, fiind încredinţat că nu-mi vei respinge invitaţia. Fă cu orice chip deci să te întîlneşti cu mine şi să ştii bine că nu vei fi numai

învăţătorul meu, ci al tuturor macedonenilor la un loc. E doar limpede că oricine învaţă pe domnitorul Macedoniei şi-l călăuzeşte pe căile virtuţii va pregăti totodată şi pe supuşii lui să fie oameni buni. Cum e domnitorul, aşa trebuie să ne aşteptăm să fie, în mare parte, şi supuşii lui."

Răspunsul lui Zenon este următorul:

[**8**] „Către regele Antigonos, Zenon îl salută[35].

Primesc cu bucurie dragostea ta de învăţătură în măsura în care aderi la acea învăţătură adevărată, care tinde spre folos, iar nu la imitaţia ei populară, care serveşte numai să corupă moravurile. Cînd cineva năzuieşte la filosofie, îndepărtîndu-se de mult lăudata plăcere, care moleşeşte sufletul unora dintre tineri, e limpede că acela este înclinat spre nobleţea de caracter nu numai prin firea lui, ci şi prin hotărîrea voinţei sale. Dacă o fire nobilă este ajutată de exerciţii moderate şi primeşte mai departe o învăţătură generoasă, ajunge uşor să dobîndească o virtute deplină.

[**9**] Sînt însă împiedicat de slăbiciunea trupească, datorită bătrîneţii, căci am optzeci de ani şi, din această pricină, nu-s în stare să vin la tine. Îţi trimit, în schimb, pe unii din discipolii mei, a căror putere de judecată nu-i mai mică ca a mea, pe cînd forţa lor trupească e mult mai mare, şi dacă te însoţeşti cu ei, nu vei rămîne în urma nici unuia dintre cei care au ajuns la fericirea deplină."[36]

IX. Astfel i-a trimis pe Persaios şi pe Philonides tebanul[37], iar Epicur, în *Epistola* către fratele său, Aristobulos[38], menţionează că trăiau amîndoi la curtea lui Antigonos. Am crezut nimerit să adaug şi decretul[39] dat de atenieni cu privire la el.

[**10**] Iată-l cum sună:

„Arhonte fiind Arrhenides, în prytaneia a cincea a tribului Acamantis, în a douăzeci şi una zi a lunii Maimacterion, în a douăzeci şi treia plenară a prytaniei, adunarea fiind legal constituită, unul dintre preşedinţi, Hippon, fiul lui Cratistoteles, din districtul Xypetaion, şi copreşedinţii, au pus chestiunea la vot la propunerea lui Thrason, fiul lui Thrason, din districtul Anacaia[40]:

„Întrucît Zenon din Cition, fiul lui Mnaseas, s-a dedicat de mulţi ani filosofiei, în cetate, şi a trăit ca un om vrednic în toate privinţele îndemnînd la virtute şi cumpătare pe tinerii care veneau la el ca să-i înveţe, îndreptîndu-i spre ce era mai bine şi dînd tuturor, prin propria lui purtare, un model de urmat, în deplină armonie cu învăţătura pe care o propovăduia, [**11**] poporul a găsit cu cale[41] – cu noroc bun[42] – să-i aducă laudă lui Zenon din Cition, fiul lui Mnaseas, şi să-l încununeze cu o cunună de aur, în conformitate cu legea[43], pentru vrednicia[44] şi cumpătarea lui, şi să-i ridice un monument funerar în cartierul Cerameicos, pe cheltuiala publică[45]. Pentru facerea cununei şi construirea monumentului, poporul va alege acum cinci împuterniciţi dintre cetăţenii atenieni, iar grefierul adunării populare[46] va înscrie acest decret pe două coloane <de marmură>[47] şi va fi îndrituit să aşeze o coloană în Academie şi pe cealaltă în Lykeion[48]. Iar magistratul care are în grijă contabilitatea va repartiza cheltuiala făcută cu aceste coloane, ca toată lumea să afle că poporul atenian cinsteşte pe cei vrednici atît în viaţă cît şi după moarte.

[**12**] Thrason din districtul Anacaia, Philocles din Pireu, Phaidros din Anaphlystos, Medon din Acharnai, Micythos din Sypalettos şi Dion din Paiania au fost aleşi pentru <facerea cununii şi> construirea mormîntului."[49]

Acesta este textul decretului.

X. Antigonos din Carystos[50] ne spune că Zenon n-a tăgăduit niciodată că era cetăţean din Cition şi că atunci cînd i s-a scris numele pe coloană, ca unul care a contribuit la refacerea băilor, sub forma: „Zenon, filosoful", el

a cerut să se adauge cuvintele „din Cition". XI. Îşi făcuse un capac scobit la un flacon[51] şi purta bani în el, ca să-i aibă la îndemînă pentru nevoile profesorului său, Crates. [**13**] Se spune că a avut mai mult de o mie de talanţi cînd a venit în Grecia şi c-a plasat banii în împrumuturi maritime[52]. XII. Mînca pîiniţe cu miere şi bea vin puţin, cu buchet fin. XIII. Rar avea legături cu băieţii; o dată sau de două ori a avut legături cu o fată ca să nu pară misogin[53]. Împărţea aceeaşi casă cu Persaios şi cînd acesta îi aduse o tînără cîntăreaţă din fluier, el o luă de mînă şi o duse drept la Persaios. XIV. Se spune că era foarte maleabil, încît de mai multe ori regele Antigonos a chefuit cu el şi că odată l-a luat cu alţi petrecăreţi la chitaristul Aristocles[54]; Zenon însă s-a retras peste puţin. XV. [**14**] Se mai spune că evita contactul cu lume multă, încît se aşeza la capătul unei bănci spre a fi scutit, cel puţin dintr-o parte, de asemenea neplăcere; şi nici nu se plimba cu mai mult de două sau trei persoane. Uneori, spune Cleante în cartea sa *Despre bani*[55], cerea bani de aramă celor de faţă, ca aceştia, <de teamă> să nu li se ceară bani, să nu mai facă gloată în jurul lui[56]. Odată cînd mai mulţi stăteau pe lîngă el, el le arătă îngrădirea de lemn din jurul altarului de la capătul de sus al colonadei şi le spuse: „Altă dată, acest altar se afla în mijlocul colonadei, dar, din pricină că s-a găsit că era o piedică, a fost pus deoparte. Dacă şi voi binevoiţi să vă daţi în lături din drum, o să mă plictisiţi mai puţin." XVI. Demochares, fiul lui Laches[57], veni să-l salute şi-i spuse că nu avea decît să-i spună sau să-i scrie orice nevoie are lui Antigonos, care i-ar îndeplini cu siguranţă toate cererile. Zenon, după ce auzi acestea, nu voi să mai ştie de Demochares[58]. [**15**] Se povesteşte că după moartea lui Zenon, Antigonos ar fi spus: „Ce spectacol am pierdut!" De aceea a cerut prin Thrason, ca trimisul său, atenienilor să înmormînteze pe Zenon în Cerameicos[59], iar cînd fu întrebat de ce îl admira el spune: „Din pricină că toate darurile bogate pe care i le-am oferit nu l-au făcut niciodată nici încrezut, nici umilit."

XVII. Avea mare aplecare spre studiu şi raţiona cu precizie despre toate lucrurile. Aşa se explică cuvintele lui Timon în poemul *Silloi*:

> Căci văzui o bătrînă feniciană-n orbirea-i,
> Toate dorea să le ştie, dar plasa fiindu-i prea mică
> Ruptă i-a fost. Vai, minte n-avu nici cît o chitară[60].

[**16**] Obişnuia să discute, cu mare grijă, cu Philon[61] dialecticianul şi să studieze împreună cu el. De aceea Zenon, care era mai tînăr, avea o admiraţie tot aşa de mare pentru Philon, ca şi profesorul acestuia Diodoros[62]. XVIII. Avea pe lîngă el însoţitori murdari şi zdrenţăroşi, cum spune Timon în aceste versuri:

> După sine tîra o droaie de oameni nevolnici,
> Mai săraci şi mai proşti decît toţi din cetate[63].

XIX. Zenon însuşi avea o fire posacă şi acră, şi o faţă crispată. Era şi foarte frugal şi, sub pretextul economiei, avea o meschinărie de barbar. Dacă dojenea pe cineva, o făcea pe scurt, fără vorbe multe[64], ţinîndu-se la distanţă. Mă gîndesc, de pildă, la remarca făcută despre un îngîmfat, care se fălea. [**17**] Pe cînd acesta păşea cu grijă printr-o băltoacă, Zenon spuse: „Pe bună dreptate se uită aşa de rău la noroi, fiindcă nu-şi poate vedea faţa într-însul." Tot aşa, un oarecare cinic, spunînd că nu are untdelemn în flacon, ceru de la el, iar Zenon refuză să-i dea şi pe cînd acela se îndepărta, Zenon îl rugă să se gîndească care din ei doi era mai neruşinat. Iubea pe Chremonides[63] şi stînd odată cu Cleante lîngă acest tînăr, se sculă, iar după ce Ceante îşi arătă surprinderea, îi spuse: „Medicii buni spun că cea mai

bună doctorie pentru inflamaţie este repausul." Doi oaspeţi fiind culcaţi mai jos de el la banchet, la băutură, cel culcat lîngă Zenon îl lovi cu piciorul pe celălalt, Zenon la rîndul său pe cel de lîngă el cu ghenunchiul, iar cînd acesta se întoarse, el îi spuse: „Crezi că i-a plăcut vecinului de mai jos ce i-ai făcut tu?" [**18**] Unuia care iubea pe băieţi îi spuse: „Întocmai cum dascălii de şcoală îşi pierd mintea, petrecîndu-şi tot timpul cu băieţii, tot aşa fac şi cei ca tine." Spunea că discursurile care se feresc de solecisme şi sînt bine ticluite sînt la fel ca monedele de argint alexandrine: frumoase la vedere şi bine conturate, la fel ca moneda, dar nu de calitate mai bună din această cauză. Cuvintele de celălalt fel le compara cu tetradrahmele atice care, deşi bătute neîngrijit şi grosolan, aveau totuşi mai multă greutate decît <vorbele> cele frumoase[67]. Discipolului său, Ariston[68], care vorbea mult şi fără miez şi uneori în pripă şi cu îndrăzneală, Zenon îi adresă aceste vorbe: „Desigur tatăl său trebuie să fi fost beat, cînt te-a conceput" şi îl numea flecar, fiindcă el, în schimb, era scurt la vorbă.

[**19**] Un altul era aşa de mare mîncău, încît nu mai lăsa nimic pentru ceilalţi comeseni. Într-o zi se aduse la masă un peşte mare şi Zenon îl apucă, ca şi cum ar fi voit să-l mănînce el tot. Pe cînd lacomul se uita la el, îi zise: „Ce crezi că simt cei ce trăiesc cu tine zi de zi, cînd tu nu poţi suporta, o singură dată, lăcomia mea?" Un tînăr îi puse o întrebare cu mai multă curiozitate decît se potrivea vîrstei lui; Zenon îl duse la oglindă şi-i porunci să se uite, după care îl întrebă dacă crede că se cuvenea ca cineva, care avea o astfel de înfăţişare, să pună o asemenea întrebare. Un oarecare îi declară că în general nu-i de acord cu Antistene. Zenon îi arătă un studiu al acestuia asupra lui Sofocle[69] şi-l întrebă dacă e de părere că studiul conţine lucruri frumoase. Cum celălalt răspunse că nu ştie, îi spune: „Nu ţi-e ruşine, atunci, să alegi şi să memorezi ceva prost spus de Antistene, în timp ce laşi la o parte lucrurile frumoase, fără să încerci a le reţine?"[70]

[**20**] Altuia care spunea că socoteşte sărăcăcioase demonstraţiile filosofilor îi răspunse: „Ai mare dreptate, dacă s-ar putea, ar trebui ca şi silabele să le fie scurtate." Careva făcea observaţia că Polemon[71] una promite şi alta spune, iar Zenon cu o privire încruntată îl întrebă: „Ce valoare dai celor ce a spus?" Era de părere că în discuţie trebuie vorbit apăsat, cu voce tare şi forţă multă ca actorii, dar să nu deschidem gura prea mare, cum fac oamenii care vorbesc mult, dar fără şir. „Spusele celor ce vorbesc bine – zicea el –, spre deosebire de operele artiştilor buni, n-au nevoie de oprire pentru contemplarea frumuseţii lor; dimpotrivă, ascultătorul trebuie să fie aşa de absorbit de cele rostite, încît să nu aibă răgaz pentru a face observaţii."

[**21**] Odată, unui tînăr care vorbea fără sfîrşit, Zenon îi spuse: „Urechile ţi s-au contopit cu limba." Altui tînăr frumos, care socotea că înţeleptul nu trebuie să se îndrăgostească, îi dădu această replică: „Atunci cine ar fi mai nenorociţi ca voi, tinerii, care nu sînteţi decît frumoşi?" Spunea că cea mai mare parte dintre filosofi sînt nepricepuţi în multe lucruri, iar lucrurile mici şi întîmplătoare nu le cunosc de fel. Avea obiceiul să citeze vorba lui Caphisias[72], care, văzînd un discipol al său care căuta să sufle tare în fluier, îi dădu o lovitură şi-i spuse că a cînta bine nu depinde de tărie, ci tăria în a cînta bine. Unui alt tînăr, care povestea ceva cu prea multă libertate, îi spuse: „Eu mai curînd nu ţi-aş spune tot ce cred, băiete."

[**22**] Un rhodian, frumos şi bogat, dar fără alte însuşiri, stăruia să vină în şcoala lui; dar acest elev îi era aşa de nesuferit, încît la început Zenon îl aşeză pe băncile prăfuite, ca să-şi murdărească haina; pe urmă îi dădu loc acolo unde stăteau săracii, ca să se frece de zdrenţele lor, încît, pînă la

urmă, tînărul plecă. El obişnuia să spună că lucrul cel mai nepotrivit este îngîmfarea, mai ales la tineri. Mai spunea că nu trebuie să memorăm cuvintele şi expresiile, ci trebuie să ne exercităm mintea ca să apreciem folosul celor ce auzim, nu să le primim de-a gata, ca un fel de mîncare bine fiartă şi gătită. Socotea că un tînăr trebuie să se poarte cuviincios, în mers, în ţinută şi în îmbrăcăminte, şi obişnuia să citeze mereu versurile lui Euripide despre Capaneus[73] cu privire la felul lui de viaţă:

> Prea puţin mîndru era de bogăţie iar gîndul
> nu-i era mai semeţ decît cel al omului sărac.

[**23**] Pentru a stăpîni ştiinţa, spunea iarăşi, nu-i nimic mai dăunător ca îngîmfarea şi nimic nu ne e mai necesar ca timpul. La întrebarea: „Ce este un prieten?", el răspunse: „Un alt tu însuţi." Se povesteşte că odată pedepsi un sclav pentru furt şi cum sclavul se apăra spunînd că soarta lui era să fure, Zenon adaugă: „Da, şi să fii bătut." Numea frumuseţea floarea cumpătării, sau, după alţii, cumpătarea floarea frumuseţii. Altădată, văzînd semne de vînătăi pe sclavul uneia din cunoştinţele sale, îi spuse acesteia: „Văd urmele mîniei tale." Unul se unsese cu parfum. „Cine miroase aici a femeie?", întrebă Zenon. Dionysios transfugul[74], îi puse întrebarea: „De ce sînt singurul elev pe care nu-l îndrepţi?", iar Zenon îi dădu răspuns: „Pentru că nu mă încred în tine." Unui tinerel care spunea lucruri neserioase, îi adresă aceste cuvinte: „Motivul pentru care avem două urechi şi o singură gură este ca să ascultăm mai mult şi să vorbim mai puţin." [**24**] Într-o zi, la un ospăţ, stătea tăcut şi fu întrebat de ce nu scotea nici o vorbă, iar el spuse celui ce îl întrebă să ducă răspuns regelui că printre cei de faţă era unul care ştia să tacă, căci cei care-l iscodeau erau trimişi de-ai regelui Ptolemaios şi voiau să ştie ce mesaj să ducă de la el regelui. Fiind întrebat ce simte cînd e bîrfit, replică: „Ceea ce simte un trimis, cînd pleacă fără răspuns." Apollonios din Tyr[75] ne spune cum Crates îl apucă de haine şi-l trase de la Stilpon, iar Zenon, atunci, i-a spus: „Felul cel mai dibaci de a prinde pe un filosof este să-l atragi prin urechi; convinge-mă deci şi du-mă aşa, căci dacă foloseşti violenţa, numai trupul meu va fi cu tine, iar sufletul meu va rămîne cu Stilpon."

XX. [**25**] După spusele lui Hippobotos, a urmat lecţiile lui Diodoros[76], cu care a studiat bine dialectica. Cînd realiză progrese frumoase, intră în şcoala lui Polemon[77], aşa de puţin îngîmfat era. Ca urmare, se spune că Polemon i s-ar fi adresat astfel: „Te-ai strecurat, Zenon, pe poarta din dos, nu-mi scapi neobservat, îmi furi doctrinele şi le dai înfăţişare feniciană."[78] Un dialectician i-a arătat, odată, şapte forme dialectice care se refereau la sofismul cunoscut sub numele de Secerătorul[79] şi Zenon îl întrebă ce onorar cere. Răspunsul fiind „o sută de drahme", el plăti repede două sute: aşa de departe mergea în dragostea lui de studiu. XXI. Se mai spune că el cel dintîi a introdus cuvîntul „îndatorire"[80] şi a scris un tratat despre acest subiect[81] şi c-a modificat astfel versurile următoare ale lui Hesiod:

> E de ispravă şi-acela ce-ascultă de sfatul cuminte:
> Iarăşi, tot bun e şi omul ce singur la toate gîndeşte[82].

[**26**] Explica acest lucru spunînd că omul în stare să asculte cum trebuie ceea ce i se spune şi să tragă folos întrece pe acela care descoperă ceva singur, căci unul are numai o bună înţelegere, pe cînd celălalt, dînd ascultare sfatului bun, mai adaugă şi fapta.

XXII. Întrebat cum se făcea că el, aşa de sobru, îşi dă frîu liber la petreceri, răspunse: „Şi bobul e amar, dar dacă-l înmoi în apă, devine dulce." Hecaton, de asemenea, în Cartea a doua a *Învăţăturilor* lui[83], menţionează că se

complăcea în asemenea petreceri. Mai spunea încă: „Mai bine să te poticneşti cu picioarele decît cu limba." „Fericirea se realizează cu încetul şi, totuşi, nu-i puţin lucru în sine." Alţii atribuie această vorbă lui Socrate[84].

XXIII. Arăta cea mai mare oţelire şi frugalitate; hrana pe care o folosea nu era pregătită la foc, iar haina pe care o purta era subţire, [**27**] încît s-a spus despre el:

> Aprig, nici gerul iernatic, nici ploaia nemaistăvilită,
> Însăşi dogoarea solară nu-l frînge, cum nici boliştea cruntă,
> Veselul praznic al străzii nu-l clatin'; veghind zi şi noapte,
> Pagină nou-i destină ceaslovul înţelepciunii[85].

XXIV. Poeţii comici chiar, prin ironiile la adresa lui, îl lăudau, fără să-şi dea seama. Astfel, Philemon spune într-o piesă *Filosofii*:

> Lua pîine şi smochine ca desert şi apă,
> Filosofie nouă el filosofează,
> Ce foamea învăţa, discipoli adunînd[86].

Alţii atribuie aceste versuri lui Poseidippos[87]:

În timpul acela, Zenon devenise aproape proverbial. O vorbă curentă despre el era: „Mai îndurător ca Zenon filosoful". Şi Poseidippos[87] spune în comedia *Schimbătorii*[88]:

> ...Aşa că de zece zile încoace
> Mai cumpătat decît Zenon părea.

XXV. [**28**] Într-adevăr, în acest fel de a fi şi în seriozitate, ba chiar pe Zeus şi în fericire[89], întrecea pe toţi; căci era de nouăzeci şi opt de ani cînd a murit şi s-a bucurat de o sănătate bună şi s-a sfîrşit fără nici o boală. Totuşi, Persaios, în ale sale *Cursuri de etică*[90], spune c-a murit la şaptezeci şi doi de ani şi că avea douăzeci şi doi de ani cînd a venit la Atena. Apollonios însă afirmă că a condus şcoala timp de cincizeci şi opt de ani[91]. XXVI. Iată cum a murit: plecînd de la şcoală, s-a împiedicat, a căzut şi şi-a rupt un deget. Lovind pămîntul cu pumnul[92], repetă versul din *Niobe*[93]:

> Uite că viu, de ce strigi?

şi muri pe loc, înăbuşindu-se singur.

[**29**] Atenienii l-au înmormîntat în Cerameicos şi l-au cinstit în decretele citate mai sus[94], care dovedesc şi ele vrednicia lui ca om.

Iată epitaful compus pentru el de Antipatros din Sidon[95]:

> Zenon acesta-ndrăgitul de tot Citionul ajuns-a
> Pînă-n Olimp, nu cărînd Ossa pe Pelion[96],
> Nici munci grele făcînd ca Hercule cel din vechime:
> Drumul spre aştri a aflat, cumpătat doar trăind.

[**30**] Şi un alt epitaf, scris de Zenodotos stoicul[97], elevul lui Diogene:

> Mare-ţi clădişi bogăţia, gonind bogăţia deşartă,
> Zenon cel grav la chip, spînă sprînceană avînd,
> Trudnic ai pus temelia doctrinei bărbate şi şcolii
> Ce libertăţii i-a fost mumă statornică-n veac.
> Dacă Fenicia ţi-e mamă n-ai grijă. Doar Cadmos la fel
> Dat-a tăbliţă de scris Eladei, fenician fiind[98].

Athenaios, epigramistul[99], vorbeşte în comun despre toţi stoicii, în felul următor:

> Voi, ce-aţi sorbit cu nesaţiu povara stoicismului toată,
> Voi, minunate doctrine săpate pe sacre tablete,

Unic liman fericirii virtutea-i, ce pavăză-n suflet
Vieţii umane stă pururi şi celei statale aşijderi.
Alţii îşi iau fără cumpăt drept ţel desfătările cărnii,
Singură una le-alese din fiicele mîndrei Memorii.

[**31**] Şi noi am amintit felul morţii lui Zenon, în *Pammetros*:

Vestea se duse că Zenon muri de-adînci bătrîneţe,
Multe pătimind, masa nevrînd a mai lua,
Alţii spun că în pămînt cu mîna lovind în cădere
Zise: iată că vin volnic, de ce mă mai chemi?[100]

Într-adevăr, unii susţin că aşa i-a fost moartea. Atît am de spus în ceea ce priveşte sfîrşitul lui. XXVII. Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa *Omonimii*, spune despre el că pe cînd Zenon era încă băiat, tatăl său, Mnaseas, ca negustor, se ducea adesea la Atena şi-i aducea de acolo multe cărţi socratice şi astfel el se instrui încă înainte de a-şi părăsi locul natal, [**32**] iar cînd sosi la Atena, se ataşă de Cratos. „Se pare, adaugă el, că <ceilalţi> neştiind cum să-şi exprime părerile, Zenon a dat o definiţie a scopului." Se spune că avea obiceiul să jure pe „capere"[101], întocmai cum Socrate jura pe „cîine". XXVIII. Unii, printre care şi Cassios[102] scepticul şi discipolii lui, îi aduc multe învinuiri. În primul rînd că, la începutul operei sale *Republica*, el declară că educaţia obişnuită este fără folos; apoi, că dă tuturor oamenilor care nu-s virtuoşi epitetele de inamici, duşmani, sclavi şi străini unii de alţii, părinţii faţă de copii, fraţii între fraţi, prietenii între prieteni.

[**33**] Tot în *Republica* declară că numai omul înţelept poate fi adevărat cetăţean, prieten, rudă sau om liber[103], încît, după părerea stoicilor, părinţii şi copiii, dacă nu-s înţelepţi, sînt duşmani între ei. Tot aşa, i se reproşează că în *Republica* prescrie comunitatea femeilor, iar la două sute <de rînduri>[104], interzice construirea în cetăţi a templelor, a curţilor de judecată şi a gimnaziilor, iar în ceea ce priveşte banii, scrie că nu crede necesar să fie introduşi nici în scopul schimburilor comerciale, nici pentru a călători în afară de ţară. Mai departe, impune bărbaţilor şi femeilor să poarte aceeaşi haină şi să nu lase nici o parte a corpului complet acoperită.

XXIX. [**34**] Chrysippos, în *De Republica*[105], atestă că *Republica* este opera lui Zenon. La începutul cărţii pe care o intitulează *Arta iubirii*, Zenon vorbeşte despre dragoste şi scrie cam tot la fel asupra acestui subiect, în lucrarea sa *Disertaţii*[106]. Afirmaţii asemănătoare despre părerile lui Zenon putem găsi nu numai la Cassios, dar şi la Isidoros din Pergam[107], retorul. Acesta din urmă afirmă că pasajele dezaprobate de şcoală au fost tăiate din lucrările lui de către Athenodoros[108] stoicul, care era funcţionar la biblioteca din Pergam, iar după aceea, cînd Athenodoros a fost descoperit şi în pericol de a fi dat în judecată, au fost puse la loc. Iată tot ce putem spune despre părţile din scrierile sale care sînt socotite ca falsificate[109].

XXX. [**35**] Au existat opt persoane cu numele de Zenon. Mai întîi, eleatul despre care vom vorbi mai încolo[110]; apoi, filosoful nostru; al treilea, din Rhodos, care a scris o istorie locală într-o Carte; al patrulea, un istoric care a scris despre *Expediţia lui Pyrrhus în Italia şi Sicilia* şi, pe lîngă acestea, un *Rezumat al istoriei politice a Romei şi Cartaginei*; al cincilea, un elev al lui Chrysippos, care a lăsat puţine scrieri, dar mulţi discipoli; al şaselea, un medic din şcoala lui Herophilos, un practician priceput, deşi un scriitor slab; al şaptelea, un gramatician, care, pe lîngă alte scrieri, a lăsat şi *Epigrame*; al optulea, un filosof epicurian, originar din Sidon, limpede atît în gîndire, cît şi în stil[111].

XXXI. [**36**] Dintre numeroşii discipoli ai lui Zenon, următorii sînt cei mai renumiţi: Persaios[112], fiul lui Demetrios din Cition, pe care unii îl socotesc discipol, iar alţii unul din oamenii de casă, trimis de Antigonos ca să fie secretar[113]; fusese preceptorul fiului lui Antigonos, Halcyoneus[114]. Antigonos, odată, voind să-l încerce, puse să i se dea veste mincinoasă că proprietatea i-ar fi fost cucerită de duşmani şi cum Persaios se schimbă la faţă, îi spuse: „Vezi că bogăţia nu-i un lucru care ne lasă rece?”[115]

Următoarele lucrări sînt ale lui Persaios:

Despre regalitate;
Constituţia spartană;
Despre căsătorie;
Despre impietate;
Thyestes;
Despre dragoste;
Îndemnuri;
Disertaţii;
Învăţături, 4 Cărţi;
Amintiri;
Cu privire la Legile lui Platon, 7 Cărţi[116];

[**37**] Alţi discipoli au fost: Ariston, fiul lui Miltiades, originar din Chios[117], care a introdus doctrina lucrurilor indiferente din punct de vedere moral; Herillos din Cartagina[118], care a afirmat că scopul este cunoaşterea; Dionysios[119] Transfugul la doctrina plăcerii, căci, din cauza unei puternice oftalmii, n-a mai avut curajul să spună că suferinţa e un lucru indiferent; locul lui de naştere era Heraclea; Sphairos[120] din Bospor; Cleante[121], fiul lui Phanias, din Assos, urmaşul lui Zenon la conducerea şcolii; pe acesta, Zenon obişnuia să-l compare cu tăbliţele de ceară tare, pe care se scrie greu, dar care păstrează bine caracterele scrise. Şi Sphairos a devenit elevul lui Cleante, după moartea lui Zenon, şi vom vorbi despre el în *Viaţa lui Cleante*. [**38**] După Hippobotos, şi cei care urmează aici, mai departe, au fost elevii lui Zenon: Philonides din Theba, Callippos din Corint, Poseidonios din Alexandria, Athenodoros din Soloi şi Zenon din Sidon[122].

XXXII. Am găsit cu cale să prezint o dată cu viaţa lui Zenon, şi o expunere generală a tuturor doctrinelor stoice[123], din cauză că el a fost întemeietorul şcolii. Am dat o listă a numeroaselor sale scrieri, în care a vorbit despre doctrină ca nimeni altul dintre stoici. Concepţiile comune stoicilor sînt cele de mai jos şi, urmînd practica noastră obişnuită, ca şi în alte cazuri, vom da o prezentare sumară[124].

XXXIII. [**39**] Doctrina filosofică, spun stoicii, se divide în trei părţi: fizica, etica şi logica. Cel dintîi care a făcut această împărţire a fost Zenon din Cition în lucrarea sa *Despre raţiune* şi acelaşi lucru l-a făcut Chrysippos în prima Carte a operei sale *Despre raţiune* şi în prima Carte a *Fizicii* sale, precum şi Apollodoros şi Syllos în prima Carte din *Introducere la doctrina stoică*, ca şi Eudromos în *Elemente de etică*, apoi Diogenes Babilonianul şi Poseidonios[125].

Aceste părţi sînt numite de Apollodoros „locuri comune”; Chrysippos şi Eudromos le numesc „specii”, iar alţii „genuri”[126]. [**40**] Filosofia, spun ei, este asemenea unui animal, logica corespunzînd oaselor şi tendoanelor, etica părţilor cărnoase, iar fizica sufletului. O altă comparaţie folosită de ei este aceea cu un ou: coaja este logica, pe urmă vine albuşul care-i etica, iar gălbenuşul din centru este fizica. Mai asemuiesc filosofia şi cu un cîmp purtător de roade: logica fiind gardul care îl înconjoară, etica, recolta, iar fizica, solul sau copacii; sau cu o cetate bine apărată cu ziduri şi cîrmuită de raţiune[127].

Nici una din aceste părţi, spun unii dintre stoici, nu-i independentă de alta, ci toate ţin împreună şi expunerea lor o făceau combinînd cele trei părţi. Alţii, totuşi, aşază pe primul loc logica, pe al doilea fizica şi pe al treilea etica; printre cei care procedează aşa sînt Zenon în scrierea sa *Despre raţiune*, Chrysippos, Archedemos şi Eudromos[128].

[**41**] Diogenes din Ptolemais[129], e drept, începe cu etica; Apollodoros[130] însă pune etica în al doilea rînd, pe cînd Panaitios şi Poseidonios[131] încep cu fizica, cum ne arată Phanias[132], elevul lui Poseidonios, în prima Carte a lucrării sale *Lecţii despre Poseidonios*. Cleante[133] deosebeşte nu trei, ci şase părţi: dialectica, retorica, etica, politica, fizica, teologia. Alţii însă spun că acestea nu sînt împărţiri ale expunerii filosofice, ci ale filosofiei înseşi: aceasta-i, de pildă, părerea lui Zenon din Tars[134]. XXXIV. Alţii împart partea logică a sistemului în cele două ştiinţe, retorica şi dialectica, pe cînd alţii adaugă ştiinţa, care se ocupă cu definiţiile, şi o altă parte privitoare la canoane sau criterii[135]; unii, totuşi, renunţă la partea care priveşte definiţiile.

[**42**] Ei admit ca un mijloc de descoperire a adevărului partea care se ocupă cu canoanele sau criteriile, deoarece în decursul acestei părţi, ei determină deosebirile dintre reprezentările[136] pe care le avem. La fel, partea referitoare la definiţii este acceptată ca un mijloc de recunoaştere a adevărului, în măsura în care lucrurile sînt înţelese cu ajutorul noţiunilor generale[137]. Mai departe, prin retorică ei înţeleg ştiinţa de a vorbi bine despre chestiunile expuse în mod amplu, iar prin dialectică, ştiinţa de a discuta corect subiectele prin întrebare şi răspuns; de aici vine definiţia ce i-o dau ca ştiinţa enunţărilor adevărate, false şi nici adevărate, nici false.

Retorica, în sine, spun ei, are trei diviziuni: retorica deliberativă, judiciară şi laudativă[138].

[**43**] După ei, retorica poate fi împărţită în găsirea argumentelor, exprimarea lor în cuvinte, aranjarea lor şi pronunţarea; iar un discurs retoric se împarte în exordiu, naraţiune, răspunsuri date adversarilor şi peroraţie[139].

XXXV. Dialectica, spun ei, se divide în două părţi: subiectele discursului şi limba.

Subiectele se împart în următoarele diviziuni: reprezentările şi diferitele lor produse, ca exprimabilele, judecăţile[140] complete şi predicative[141], şi anume directe şi răsturnate; genurile şi speciile; de asemenea şi argumentele, modurile, silogismele şi sofismele, datorate fie limbii, fie lucrurilor[142]; [**44**] dintre acestea unele includ argumente false, altele adevărate, altele negative, sorite şi altele asemănătoare, fie defective, fie insolubile, fie concluzive, şi sofismele cunoscute sub numele de Voalatul sau Încornoratul, Nimeni şi Secerătorul[143].

A doua diviziune specifică a dialecticii, menţionată mai sus, este aceea a limbii, în care sînt cuprinse limba scrisă şi părţile vorbirii – cu o discuţie despre solecisme şi barbarisme[144], termeni poetici, echivocuri, eufonie şi muzică – şi, după unii, o discuţie asupra definiţiilor, diviziunilor şi dicţiunii.

[**45**] Stoicii declară că studiul silogismelor este de cel mai mare folos, întrucît ne arată ce este demonstraţia, şi acest lucru contribuie mult la îndreptarea opiniilor, iar premisa bine fundată[145] pune în ordine şi permite reţinerea în memorie a cunoştinţelor cîştigate.

Un raţionament[146] este, în sine, un sistem format din premise[147] şi concluzie[148], iar silogismul este un raţionament deductiv, compus din acestea[149]. Demonstraţia este un raţionament prin care cu ajutorul premiselor mai evidente se ajunge la concluzia care era mai puţin evidentă[150].

Reprezentarea[151] este o imprimare asupra sufletului: numele este foarte potrivit împrumutat de la imprimarea făcută de pecetea unui inel pe ceară[152].

[**46**] Sînt două feluri de reprezentări: una comprehensivă şi cealaltă necomprehensivă[153]. Comprehensivă, numesc ei reprezentarea care e criteriul[154] de judecare a lucrurilor şi e produsă de un obiect real, fiind imprimată şi întipărită în conformitate cu acel obiect[155]. Cea necomprehensivă e reprezentarea care nu provine de la un obiect real sau provine de la un obiect real, dar nu în conformitate cu acest obiect, anume, reprezentarea care nu e nici clară, nici distinctă[156].

Dialectica, spun ei, este indispensabilă şi este, în sine, o virtute[157] care cuprinde alte virtuţi particulare; lipsa de precipitare[158] este cunoaşterea timpului cînd trebuie consimţit la o reprezentare şi cînd nu; socotinţa[159] este o prezumţie puternică faţă de ceea ce pare verosimil, astfel încît să nu cedăm acestei impresii; [**47**] lipsa de şovăială[160] este tăria în argumentare, încît să nu fim duşi de argument în direcţia opusă; lipsa de vanitate[161] este o deprindere[162] care conduce reprezentările la raţiunea dreaptă. Ştiinţa însăşi, ei o definesc, fie ca o comprehensiune neşovăielnică[163], fie ca o deprindere în acceptarea reprezentărilor nestrămutată prin vreun raţionament. Fără studiul dialecticii, susţin ei, înţeleptul nu se poate feri să nu greşească niciodată în raţionament; ea îi dă putinţa de a deosebi adevărul de eroare şi de a vedea ceea ce este credibil şi ceea ce este ambiguu; fără ea, nu se pot pune întrebări şi da răspunsuri cu metodă.

[**48**] Graba prea mare în a face afirmări afectează şi cursul întîmplărilor, încît, dacă nu ne-am exersat bine reprezentările, cădem în dezordine şi zăpăceală în purtare[164]; altminterea înţeleptul nu va apărea ca un om pătrunzător, ager la minte şi în general dibaci în argumentare; căci este treaba aceleiaşi persoane să vorbească şi să argumenteze bine, să trateze problemele ce se pun şi să răspundă la întrebări; toate aceste însuşiri aparţin unui dialectician experimentat.

În rezumat, aceasta este doctrina lor cu privire la logică[165]. XXXVI. Dar, ca să dăm şi o tratare de amănunt cu privire la ceea ce se referă la studiul introductiv, şi aceste probleme le expune textual Diocles din Magnesia în scrierea sa *Schiţă a filosofiei*[166], pe care le citărm mai departe:

[**49**] „Stoicii sînt de acord să trateze, în primul rînd, doctrina reprezentării şi a senzaţiei, în măsura în care criteriul cu care e dovedit adevărul lucrurilor este, după genul lui, o reprezentare, iar teoria adeziunii[167] şi aceea a comprehensiunii şi a gîndirii, care precede pe toate celelalte, nu pot exista fără reprezentare. Căci reprezentarea vine mai înainte, apoi raţionamentul, care este discursiv, exprimă prin cuvinte transformarea suferită de individ prin reprezentare."

[**50**] Există o diferenţă între reprezentare şi obiectul reprezentat. Acesta din urmă este o aparenţă din minte, aşa cum se întîmplă în somn, în timp ce reprezentarea este actul de imprimare în suflet, adică o schimbare[168], aşa cum este arătat de Chrysippos, în a doua Carte a tratatului său *Despre suflet*. Pentru că, spune el, nu trebuie să luăm „imprimarea" în sensul literal al tiparului unui sigiliu, deoarece nu-i cu putinţă să presupunem că un număr de asemenea imprimări se pot face în unul şi acelaşi loc, de la unul şi acelaşi obiect. Reprezentarea este înţeleasă ca aceea a obiectului real, care concordă cu acest obiect şi a fost întipărită, imprimată şi presată în felul unei peceţi pe suflet, cum nu s-ar fi putut întîmpla dacă ar fi venit de la un obiect nereal.

[**51**] După părerea stoicilor, unele reprezentări sînt sensibile, altele nu: primele sînt sesizate printr-un organ sau prin mai multe organe ale simţurilor, în timp ce celelalte, care nu sînt sensibile, sînt acelea sesizate prin raţiune, aşa cum este cazul cu lucrurile incorporale[169] şi cu celelalte lucruri sesizate

prin raţiune. Dintre reprezentările sensibile, unele vin de la obiecte reale şi sînt întovărăşite de cedare şi adeziune din partea noastră; altele însă sînt numai aparenţe ale reprezentărilor, ce par numai a veni de la obiecte reale.

O altă împărţire a reprezentărilor este în raţionale şi neraţionale, cele dintîi fiind acelea ale fiinţelor raţionale, ultimele, ale fiinţelor neraţionale. Reprezentările raţionale sînt procese ale gîndirii, în timp ce cele neraţionale nu au nume. Unele dintre reprezentările noastre sînt ştiinţifice, altele neştiinţifice; desigur, o statuie este văzută cu totul altfel de ochiul exersat al unui artist şi de ochiul unui profan.

[**52**] Stoicii dau numele de senzaţie la trei lucruri: 1) suflul care trece din partea conducătoare[170] a sufletului şi a ajunge la simţuri; 2) comprehensiunea cu ajutorul simţurilor; 3) dispozitivul organelor de simţire, care, la unele persoane, poate fi atrofiat. Chiar şi activitatea organelor de simţire este numită senzaţie. După stoici, noi percepem prin simţuri ce-i alb şi ce-i negru, aspru şi neted, în timp ce prin raţiune sesizăm concluziile unei demonstraţii, de pildă că zeii există şi că ei au prevedere. Într-adevăr, noţiunile generale sînt cîştigate pe următoarele căi: unele prin contact direct, altele prin asemănare, altele prin analogie, altele prin transpoziţie, altele prin compunere şi, în fine, altele prin opoziţie.

[**53**] Prin contact direct ne vin noţiunile lucrurilor sensibile; prin asemănare, noţiunile a căror origine este ceva din faţa noastră, ca noţiunea lui Socrate de la bustul lui; pe cînd noţiunile scoase din analogie sînt acelea care vin fie pe cale de amplificare, ca aceea a lui Tityos sau a Ciclopului, fie prin micşorare, ca aceea a Pigmeului. Aşa, centrul pămîntului a fost conceput întîi prin analogie cu sferele mici. Ca exemplu de noţiuni obţinute prin transpunere pot fi fiinţele cu ochi pe piept, în timp ce hipocentaurul exemplifică noţiunile obţinute prin compunere, iar moartea, pe acelea datorate opoziţiei. Mai sînt şi noţiuni care implică un fel de tranziţie[171]: aşa sînt exprimabilele şi spaţiul. Noţiunile de justiţie şi bine vin de la natură. Şi lipsa unor lucruri dă naştere la noţiuni, de exemplu noţiunea de om fără mîini. Acestea sînt concepţiile stoicilor cu privire la reprezentare, senzaţie şi gîndire.

XXXVII. [**54**] Stoicii declară că criteriul adevărului este reprezentarea comprehensivă, adică ceea ce vine de la un obiect real, cum spun Chrysippos în Cartea a douăsprezecea a *Fizicii* sale, Antipatros şi Apollodoros. Pe de altă parte, Boethos[172] admite o pluralitate de criterii, anume raţiunea, senzaţia, pofta şi ştiinţa, pe cînd Chrysippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre raţiune*, se contrazice pe sine şi declară că singurele criterii sînt senzaţia şi anticipaţia[173]. Aceasta din urmă este o concepere naturală a universalelor. Alţii însă dintre vechii stoici declară drept criteriu raţiunea dreaptă; aşa face Poseidonios[174] în tratatul său *Despre criteriu*.

XXXVIII. [**55**] În teoria dialecticii, cei mai mulţi dintre stoici sînt de acord să ia ca punct de plecare studiul vocii. Vocea este o percutare a aerului sau obiectul specific al simţului auzului, cum spune Diogenes Babilonianul[175] în manualul său *Arta despre voce*. În timp ce vocea unui animal este o percutare a aerului produsă de un impuls firesc, vocea omului este articulată şi, după cum spune Diogenes, emisă din raţiune şi ajunge la maturitate cînd omul atinge vîrsta de patrusprezece ani. Mai departe, vocea, după stoici, este ceva corporal[176], după cum spun Archedemos[177] în tratatul său *Despre voce*, Diogenes, Antipatros şi Chrysippos, în Cartea a doua a *Fizicii*.

[**56**] Într-adevăr, tot ce produce un efect este corp[178]; şi vocea, plecînd de la cei care o emit la cei care o aud, produce un efect. După Diogenes,

cuvîntul este un sunet format din litere, cum e cuvîntul „ziuă". Judecata este un sunet purtător de sens, emisă de raţiune, ca spre exemplu: „Este ziuă". Dialectul înseamnă o varietate a vorbirii socotită ca naţională şi grecească sau o vorbire locală, cu alte cuvinte cu un specific dialectal. Spre exemplu, în dialectul atic, „marea" se spune *thalatta*; în dialectul ionic, „ziua" se spune *hēmerē*[179].

Elementele vorbirii sînt cele douăzeci şi patru de litere. Dar cuvîntul „literă" are trei înţelesuri: 1) sunetul element al vorbirii; 2) caracterul lui scris; 3) numele lui, ca, spre exemplu, alpha. [**57**] Şapte dintre litere sînt vocale: *a, e, ē, i, o, u, ō* şi şase sînt mute: *b, g, d, k, p, t*[180]. Există o diferenţă între voce şi vorbire, deoarece vocea poate cuprinde numai un zgomot, pe cînd vorbirea este totdeauna articulată. Şi vorbirea se deosebeşte de o propoziţie, din cauză că aceasta din urmă înseamnă totdeauna ceva, pe cînd un cuvînt vorbit, ca de pildă *blityri*[181], poate fi lipsit de semnificaţie, ceea ce nu se întîmplă niciodată cu o propoziţie. Mai departe, vorbirea diferă de simpla proferare de cuvinte. Căci sunetele sînt cele ce sînt proferate, pe cînd lucrurile sînt exprimate prin cuvinte şi acestea sînt exprimabilele[182].

XXXIX. Diogenes[183], în tratatul său *Despre vorbire*, şi Chrysippos arată că sînt cinci părţi ale vorbirii: numele propriu, substantivul comun, verbul, conjuncţia şi articolul. La acestea, Antipatros, în opera sa *Despre vorbire şi lucrurile semnificate*, adaugă o altă parte mijlocie[184].

[**58**] Substantivul comun este definit de Diogenes ca o parte a propoziţiei care indică o calitate comună, de exemplu: om, cal; pe cînd numele propriu este o parte a vorbirii care exprimă o calitate particulară unui individ, de exemplu: Diogene, Socrate. După Diogenes, verbul este o parte a vorbirii care arată un predicat izolat sau, după alţii, un element nedeclinabil al propoziţiei, care arată ceva ce poate fi raportat la unul sau mai multe subiecte, de exemplu „scriu", „vorbesc". Conjuncţia este o parte nedeclinabilă a vorbirii, care leagă diferitele părţi ale propoziţiei; articolul este un element declinabil al vorbirii, care deosebeşte genul şi numărul substantivelor, de exemplu: *ho, he, to, hoi, hai, ta*[185].

XL. [**59**] Există cinci însuşiri[186] ale vorbirii: grecitatea, claritatea, concizia, potrivirea, rafinamentul. Prin grecitate se înţelege vorbirea fără de greşeli de gramatică şi de vulgaritate neglijentă.

Claritatea este însuşirea vorbirii care prezintă lucrul gîndit într-un chip uşor de înţeles; concizia este însuşirea vorbirii care întrebuinţează numai cuvintele strict necesare pentru desemnarea lucrului de care e vorba; potrivirea în vorbire constă într-un stil propriu subiectului tratat; rafinamentul, în evitarea expresiilor familiare. Dintre defectele de stil, barbarismul este vorbirea care nu respectă felul de a se exprima al autorilor greci vestiţi, iar solecismul o construcţie neobişnuită şi nepotrivită a propoziţiei.

XLI. [**60**] Poseidonios, în tratatul său introductiv *Despre stil*, numeşte frază poetică[187] aceea care-i metrică sau ritmică şi care, prin acest aparataj, depăşeşte caracterul prozei; un exemplu de o asemenea frază ritmică este aceasta:

> Pămînt măreţ şi-eterul veşnic al lui Zeus.

Iar poezia[188] este fraza poetică avînd un înţeles şi cuprinzînd o imitaţie a lucrurilor divine şi umane.

XLII. Antipatros, în prima Carte a scrierii sale *Despre definiţii*, spune că definiţia[189] este o propoziţie care indică obiectul său în mod analitic şi complet, sau după Chrysippos, în cartea sa *Despre definiţii*, este o redare a particularităţii. Descrierea[190] este o propoziţie care ne prezintă lucrurile

într-un mod sumar sau este o definiţie mai simplă, îndeplinind funcţiile unei definiţii. Genul[191] este cuprinderea într-un singur tot a unui număr mai mare de obiecte de gîndire indivizibile; de exemplu „animal"; pentru că aici sînt cuprinse diferitele feluri de animale.

[**61**] O noţiune este o reprezentare a minţii, care deşi nu-i o substanţă, nici o calitate[192], totuşi este ca şi o substanţă şi este ca şi o calitate. Astfel, imaginea unui cal ne poate apărea în minte, deşi calul nu este prezent.

Specia este ceea ce e conţinut în gen; de exemplu, omul este cuprins în noţiunea de animal. Genul cel mai universal este acela care, fiind el singur un gen, nu are deasupra lui alt gen ca, spre exemplu, „fiinţa"; iar specia cea mai particulară este aceea care, fiind singură ea o specie, nu mai are altă specie sub ea, ca, de exemplu, „Socrate".

XLIII. Diviziunea genului înseamnă împărţirea lui în speciile proxime, de exemplu: animalele sînt sau raţionale, sau iraţionale. Diviziunea contrară împarte genul în specii, prin calităţi contrare, de exemplu cu ajutorul negaţiei: astfel toate lucrurile sînt bune sau nu sînt bune. Subdiviziunea este o diviziune aplicată la o diviziune precedentă, de exemplu după cum am spus: „Dintre toate lucrurile cîte există, unele sînt bune, altele nu sînt bune", continuăm: „şi dintre cele care nu sînt bune, unele sînt rele, iar altele sînt indiferente".

[**62**] După Crinis[193], clasificarea, în logică, este aşezarea genului pe rubrici, de exemplu: dintre bunuri, unele privesc sufletul, altele corpul.

XLIV. Ambiguitatea în vorbire se produce cînd un cuvînt denotă două sau mai multe lucruri diferite, sau în sens literal, sau propriu, sau după acelaşi uzaj, aşa încît poate lua, în aceeaşi expresie, mai multe sensuri deosebite; de exemplu, în limba greacă, propoziţia: „Auletris a căzut" înseamnă o dată: „O casă a căzut de trei ori", şi-n alt caz: „o dansatoare a căzut"[194].

XVL. Poseidonios[195] defineşte dialectica: ştiinţa care se ocupă cu adevărul, cu minciuna şi cu ceea ce nu-i nici adevărat, nici fals; pe cînd Chrysippos spune că obiectele ei sînt semne şi lucruri semnificate[196]. Acestea sînt afirmate de către stoici în teoria lor despre limbă.

XLVI. [**63**] În rubrica ce se ocupă cu lucrurile ca atare şi cu lucrurile semnificate este pusă şi doctrina despre exprimabilele[197] complete[198], cum sînt judecăţile[199] şi silogismele[200], şi aceea despre expresiile eliptice, despre predicate directe şi indirecte[201].

XLVII. Prin exprimabil, ei înţeleg expresia care corespunde unei reprezentări raţionale[202]. Dintre exprimabile, stoicii spun că unele sînt complete în ele însele[203] şi altele eliptice[204]. Sînt eliptice acelea a căror enunţare nu-i terminată, de exemplu „scrie", căci întrebăm: „Cine"?, pe cînd în acelea care sînt complete enunţarea este terminată, ca de pildă: „Socrate scrie". În rubrica exprimabilelor eliptice sînt puse predicatele, pe cînd în aceea a exprimabilelor complete prin ele însele intră judecăţile, silogismele, întrebările şi propoziţiile interogative.

[**64**] După adepţii lui Apollodoros[205], predicatul este ceea ce se spune despre ceva; cu alte cuvinte, un lucru legat de unul sau mai multe subiecte; sau mai poate fi definit ca un exprimabil eliptic care urmează să fie unit cu un subiect în cazul nominativ ca să dea o judecată. Dintre predicate, unele sînt intranzitive...[206], ca de exemplu, „a naviga printre stînci"; alte predicate sînt directe, iar altele indirecte, altele nici una nici alta[207]. Predicate directe sînt cele construite cu unul dintre cazurile oblice pentru producerea predicaţiei, ca „el aude, vede, vorbeşte", pe cînd cele indirecte sînt construite cu diateza pasivă, ca „sînt auzit, sînt văzut". Predicatele neutre nu corespund cu nici unele din acestea, ca „gîndeşte, se plimbă"[208].

Predicatele reflexive sînt predicatele indirecte care, deşi în formă indirectă, [**65**] sînt totuşi operaţiuni active, ca „el îşi taie părul", pentru că aici agentul se include în sfera acţiunii sale[209]. Cazurile oblice sînt genitivul, dativul şi acuzativul.

XLVIII. Judecata e ceea ce este adevărat sau fals sau un lucru complet în sine, care luat în sine poate fi afirmat sau negat, cum spune Chrysippos în ale sale *Definiţii dialectice*: „O judecată este ceea ce poate fi negat sau afirmat pentru sine, de exemplu: «E ziuă» sau «Dion de plimbă»[210]. Cuvîntul grecesc pentru judecată derivă de la verbul «a judeca»[211], prin care se arată acceptarea sau respingerea; căci, atunci cînd spui: «Este ziuă», pare că accepţi faptul că este ziuă. Dacă este într-adevăr ziuă, judecata din faţa noastră este adevărată, iar dacă nu e ziuă, e falsă. [**66**] Există o deosebire între judecată, întrebare şi chestionare, ca şi între imperativ, jurămînt, optativ, ipotetic, vocativ, chiar dacă aceşti termeni sînt aplicaţi la un lucru asemănător cu o judecată. Judecata este ceea ce exprimăm în vorbire şi este o enunţare falsă sau adevărată; o întrebare este un lucru cu înţeles deplin, ca şi judecata, dar care cere un răspuns, de exemplu: «E ziuă?» Aceasta nu-i în sine nici adevărat, nici fals, aşa încît: «E ziuă!» este o afirmare, iar «E ziuă?» o întrebare. O chestionare e un lucru la care nu se poate răspunde printr-un semn, aşa cum poţi afirma: «Da», la o întrebare, ci trebuie să exprimăm răspunsul în cuvinte: «Trăieşte în cutare loc».

[**67**] Imperativul e lucrul care cuprinde o comandă, de exemplu:

> Tu, pasul dar ţi-l du spre apa lui Inachos.

O expresie de jurămînt e un lucru...[212]

<O expresie vocativă> este un lucru a cărui folosire implică adresarea la o persoană, de exemplu:

> Prea înălţate mai-mare-al oştirii, Atrid Agamemnon[213].

Asemănător cu judecata este lucrul care are enunţarea ca a unei judecăţi, dar cade, totuşi, în afara categoriei judecăţilor propriu-zise din cauza adaosului unei particule sau a tonului emoţional al enunţului, ca de exemplu:

> Cît de chipeş arată într-adevăr Parthenonul,
> Iar păstoru-i leit ca mîndrii feciori ai lui Priam[214].

[**68**] Un lucru îndoielnic, de asemenea, diferă de o judecată propriu-zisă, cînd ceea ce spune cineva se prezintă cu îndoială, ca de exemplu:

> Sînt înrudite, suferinţa şi viaţa?

Întrebările, chestionările şi cele asemănătoare cu acestea nu sînt nici adevărate, nici false, pe cînd judecăţile propriu-zise sînt totdeauna sau adevărate sau false.

Sectatorii lui Chrysippos, Archedemos, Athenodoros, Antipatros şi Crinis[215] spun că unele propoziţii sînt simple, altele nu[216]. Se numesc simple acelea care sînt constituite dintr-o propoziţie [sau mai multe propoziţii][217], care nu-i ambiguă, ca: „Este ziuă"; şi nu sînt simple acelea care sînt constituite din una sau mai multe propoziţii ambigue [**69**] adică, fie dintr-o singură propoziţie ambiguă, de exemplu: „Dacă-i ziuă, <e ziuă>"[218], fie din mai multe propoziţii, de exemplu: „Dacă-i ziuă, e lumină".

Printre propoziţiile simple sînt puse cele negative, negatoare, privative, afirmative, indicative şi nedefinite[219], iar printre cele care nu sînt simple, propoziţiile ipotetice, asertorice, conjunctive, disjunctive, cauzale şi cele comparative[220]. Un exemplu de propoziţie negativă este: „Nu-i ziuă". O specie a propoziţiei negative este dubla negaţie[221]. Prin negaţie dublă se

înţelege negaţia unei negaţii, de exemplu: „Nu este nu este ziuă" iar aceasta presupune că „este ziuă".

[**70**] O negare conţine o particulă negativă şi un predicat ca acesta: „Nimeni nu se plimbă". Propoziţia privativă e compusă dintr-o particulă privativă şi o judecată virtuală, ca de pildă: „Acest om este neom". Propoziţia afirmativă e alcătuită dintr-un substantiv în cazul nominativ şi un predicat, ca de exemplu: „Dion se plimbă". Propoziţia indicativă e alcătuită dintr-un demonstrativ la cazul nominativ şi un predicat, ca spre exemplu: „Acesta se plimbă".

Propoziţia nedefinită e alcătuită dintr-unul sau mai multe cuvinte nedefinite şi un predicat, de exemplu: „Cineva se plimbă", „Acela se mişcă".

[**71**] Chrysippos în *Dialecticile* sale, şi Diogenes[222], în cartea sa *Arta dialecticii*, spun că dintre propoziţiile care nu-s simple, cea ipotetică[223] este formată cu ajutorul conjuncţiei condiţionale „dacă". Această conjuncţie anunţă că o a doua presupunere va urma în mod consecvent pe prima, ca de exemplu: „Dacă-i ziuă, e lumină". După părerea lui Crinis, din cartea sa *Arta dialecticii*, asertorică este judecata care începe cu propoziţia care este introdusă prin conjuncţia „deoarece" şi se leagă de propoziţia terminală, de exemplu: „Deoarece e zi, e lumină". Această conjuncţie arată atît că a doua propoziţie urmează pe prima, cît şi că aceasta este adevărată în fapt[224]. [**72**] O propoziţie conjunctivă este aceea care-i unită prin anumite conjuncţii copulative, de exemplu: „Este zi şi este lumină". Propoziţia disjunctivă este cea despărţită cu ajutorul conjuncţiei disjunctive „sau", de exemplu: „sau e zi, sau e noapte". Această conjuncţie proclamă că una sau alta din alternative e falsă. Propoziţia cauzală e construită cu ajutorul conjuncţiei „din cauză că", de exemplu: „Din cauză că-i zi, e lumină", căci prima propoziţie pare a fi cauza celei de-a doua. Propoziţia care indică comparaţia este formată din cuvîntul care înseamnă „mai" şi cuvîntul <„decît">[225] aşezat între propoziţii, ca de exemplu: „E mai mult zi, decît noapte". [**73**] Opusă celei precedente este propoziţia care declară că un fapt este mai mic, de pildă: „Este mai puţin noapte, decît e zi". Mai departe, între propoziţii sînt unele care sînt opuse una alteia în privinţa adevărului şi a falsităţii, dintre care una este negarea celeilalte, ca, de exemplu, propoziţiile: „Este zi" şi „Nu este zi". De aceea, o propoziţie ipotetică este adevărată cînd opusul propoziţiei terminale ei este incompatibil cu propoziţia iniţială[226], de exemplu: „Dacă-i zi, e lumină". Această propoziţie este adevărată, căci afirmaţia: „Nu este lumină", care e contrariul propoziţiei terminale, este incompatibilă cu propoziţia iniţială: „Este ziuă". Pe de altă parte, o propoziţie ipotetică e falsă dacă opusul propoziţiei terminale nu este în conflict cu propoziţia iniţială, de exemplu: „Dacă-i ziuă, Dion se plimbă"; căci afirmaţia: „Dion nu se plimbă" nu este incompatibilă cu propoziţia iniţială: „Este ziuă".

[**74**] O propoziţie consecutivă este adevărată dacă pleacă de la propoziţia iniţială adevărată şi se termină cu o propoziţie care decurge din aceasta, ca de exemplu: „Deoarece este ziuă, soarele e deasupra orizontului", dar e falsă dacă începe cu o propoziţie falsă sau se termină cu o propoziţie care nu-i e consecinţă, ca de exemplu: „Deoarece e noapte, Dion se plimbă", dacă acest lucru se spune în timpul zilei.

O propoziţie cauzală este adevărată dacă începe cu o propoziţie adevărată şi se termină cu o propoziţie care îi e consecinţa şi nu dacă iniţiala este consecinţa terminalei, ca de exemplu: „Deoarece e ziuă, e lumină" căci, din „este ziuă" urmează necesar „este lumină", dar din „este lumină" nu urmează că „este ziuă". O propoziţie cauzală este însă falsă dacă începe cu o propoziţie falsă sau se termină cu o propoziţie care nu e consecinţa primeia sau are o propoziţie iniţială care nu concordă cu propoziţia terminală, de

exemplu: „Din cauză că-i noapte, Dion se plimbă". [**75**] O judecată probabilă[227] e aceea care duce la adeziune[228], de exemplu: „Dacă cineva a născut ceva, acel cineva este mama acelui lucru". Aceasta este fals, căci găina nu este mama oului.

Mai departe, unele lucruri sînt posibile, altele imposibile, unele necesare, altele nenecesare. Este posibil ceea ce se admite să fie adevărat, cu condiţia ca nimic din împrejurările externe să nu-l împiedice de a fi adevărat, de exemplu: „Diocles trăieşte". Imposibil e ceea ce nu se admite să fie adevărat, de exemplu: „Pămîntul zboară". E necesar ceea ce, pe lîngă că-i adevărat, nu admite să fie fals sau, chiar dacă ar admite să fie fals, e împiedicat de a fi astfel de împrejurări exterioare, ca de exemplu: „Virtutea e utilă". Nu-i necesar ceea ce este adevărat – putînd fi totuşi şi fals –, dacă nu sînt condiţii exterioare care să împiedice, de exemplu: „Dion se plimbă". [**76**] O propoziţie verosimilă[229] este aceea care are mai multe şanse de a fi adevărată, de exemplu: „Voi fi în viaţă mîine".

Mai sînt şi alte deosebiri între propoziţii şi-n trecerea lor din adevărate în false şi invers, lucruri despre care vom vorbi acum pe larg.

XLIX. După Crinis şi elevii lui, un raţionament consistă dintr-o premisă primă, o premisă adăugată şi o concluzie[230], ca, de pildă, raţionamentul acesta: „Dacă-i ziuă, e lumină; dar e ziuă; de aceea e lumină". Aici fraza: „Dacă-i zi e lumină" este premisa întîi, clauza: „dar este ziuă" este premisa adăugată şi „de aceea e lumină" este concluzia. Forma este figura raţionamentului, ca următoarea: „Dacă-i primul, atunci este şi al doilea, or, primul este, deci este şi al doilea".

[**77**] Raţionamentul figurativ este compus din ambele, ca de exemplu: „Dacă Platon trăieşte, el respiră, or, primul este adevărat, de aceea şi al doilea este adevărat". Raţionamentul figurativ a fost introdus ca, atunci cînd avem argumente complexe lungi, să nu mai repetăm premisa adăugată, dacă este lungă, şi pe urmă să arătăm concluzia, ci să putem ajunge la concluzie cît mai repede posibil: „dacă primul, atunci şi al doilea".

Unele argumente sînt neconcluzive, altele concluzive[231]. Un argument nu este concluziv cînd opusul concluziei nu este incompatibil cu înlănţuirea premiselor, ca în cele următoare: „Dacă-i ziuă, e lumină, or, este ziuă, deci Dion se plimbă".

[**78**] Dintre raţionamentele concluzive, unele sînt indicate cu numele lor generic de concluzive propriu-zise, altele sînt numite silogistice. Raţionamente silogistice sînt acelea care, fie că nu admit, fie că sînt raportate la argumente care nu admit o probă imediată, cu ajutorul unei sau a mai multor premise[232], ca de exemplu: „Dacă Dion se plimbă, <atunci Dion este în mişcare, dar Dion se plimbă,>[233] de aceea Dion este în mişcare".

Sînt propriu-zis concluzive acele care trag în mod specific concluzii, dar nu prin silogism, ca de exemplu: „Este falsă afirmaţia: «E şi zi şi noapte», dar acum e zi, de aceea nu este noapte". Raţionamentele nesilogistice sînt acelea care au asemănare probabilă cu raţionamentele silogistice, dar nu duc la o concluzie, ca de exemplu: „Dacă Dion este cal, el este un animal, <dar Dion nu-i cal>[234] de aceea el nu este animal".

[**79**] Mai departe, raţionamentele pot fi unele adevărate şi altele false. Cele dintîi îşi trag concluziile cu ajutorul unor premise adevărate, de exemplu: „Dacă virtutea este folositoare, viciul este dăunător, <or, virtutea este folositoare, de aceea viciul este dăunător>"[235]. Sînt false acelea care au erori în premise sau nu sînt concluzive, de exemplu: „Dacă e ziuă, e lumină; or, e ziuă; de aceea Dion trăieşte". Raţionamentele mai pot fi împărţite în posibile şi imposibile, necesare şi nenecesare. Sînt şi unele

nedemonstrabile din cauză că nu au nevoie de demonstraţie. În ce priveşte numărul acestor feluri de raţionamente, autorităţile diferă în păreri; Chrysippos socoteşte că sînt cinci la număr şi din ele se combină orice judecată. Acestea sînt luate atît în raţionamentele concluzive, cît şi în silogisme şi în raţionamentele figurative. [**80**] Primul fel de raţionament nedemonstrabil este acela în care fiecare judecată este formată dintr-o propoziţie ipotetică şi o clauză cu care începe propoziţia ipotetică, în timp ce clauza terminală este concluzia, de exemplu: „Dacă-i primul, atunci e şi al doilea, or, primul este, de aceea este şi al doilea". Al doilea fel de raţionament nedemonstrabil este acela care întrebuinţează o propoziţie ipotetică şi din contrariul propoziţiei terminale se trage o concluzie contrară propoziţiei iniţiale, de exemplu: „Dacă este ziuă, este lumină, or, este noapte de aceea nu-i ziuă". Aici premisa adăugată este opusul propoziţiei terminale din prima premisă, iar concluzia este contrariul propoziţiei iniţiale din aceeaşi premisă. Al treilea fel de raţionament nedemonstrabil întrebuinţează o reunire de propoziţii negative, ca premisă primă, şi una din propoziţiile conjuncte şi duce la contrariul celeilalte propoziţii, de exemplu: „Nu poate fi Platon şi mort şi-n viaţă, dar el este mort, de aceea Platon nu-i în viaţă". [**81**] Al patrulea fel întrebuinţează, ca premise, o propoziţie disjunctivă şi una din cele două alternative în disjuncţie, iar concluzia este opusul celeilalte alternative, de exemplu: „Sau primul sau al doilea, or, primul este, de aceea al doilea nu este". Al cincilea fel de raţionament nedemonstrabil este acela în care fiecare judecată este construită dintr-o propoziţie disjunctivă şi din opusul uneia din alternativele în disjuncţie, concluzia fiind cealaltă alternativă, de exemplu: „Ori e zi, ori e noapte, dar nu-i noapte, deci este zi".

După stoici un adevăr decurge din altul, ca de exemplu: „este lumină" din „este ziuă", şi un fals dintr-un alt fals, ca „este întuneric" din „este noapte", dacă acesta din urmă nu-i adevărat. Dar şi un adevăr poate urma dintr-un fals, de exemplu: din „pămîntul zboară" va urma că „pămîntul există", pe cînd dintr-un adevăr nu poate decurge un fals, căci din existenţa pămîntului nu urmează că pămîntul zboară.

[**82**] Există şi anumite argumente insolubile: Oamenii voalaţi, ascunşi, Grămezile, Încornoraţii şi Nimeni[236]. Voalatul e un argument de felul următor...[237]. Nu se poate ca dacă doi este un număr mic, trei să nu fie la fel, nici dacă doi şi trei sînt numere mici, patru să nu fie tot aşa, şi aşa mai departe pînă la zece, dar doi este un număr mic, de aceea tot aşa-i şi zece"...[238]. Argumentul Nimeni este un argument a cărui premisă primă consistă dintr-o clauză nedefinită şi una definită, urmată de o premisă adăugată şi o concluzie, de exemplu: „Dacă cineva este aici, nu-i în Rhodos, <dar aici este cineva, de aceea nu-i nimeni în Rhodos>"[239].

L. [**83**] Aceasta deci este logica stoicilor, prin care ei caută să stabilească punctul lor de vedere, că înţeleptul este adevăratul dialectician[240], deoarece toate lucrurile, spun ei, sînt deosebite cu ajutorul studiului logicii, tot ce intră în domeniul fizicii, ca şi tot ce aparţine eticii. Căci altfel, spun ei, fizica şi etica n-ar putea să exprime ce este logica sau, cu privire la folosirea potrivită[241] a termenilor, nu ar putea ele spune cum legiuitorii[242] le-au atribuit diferitelor lucruri. Mai mult, din cele două feluri de facultăţi de cercetare, subsumate virtuţii, una consideră esenţa fiecărui lucru, cealaltă cercetează de ce se numesc astfel. Iată teoriile lor în privinţa logicii[243].

LI. [**84**] Ramura filosofiei care e etica, ei o împart în felul următor: 1) studiul despre instinct, 2) rubrica despre lucrurile bune şi rele, 3) studiul despre pasiuni, 4) acela despre virtuţi, 5) acela despre scop, 6) acela despre

valoarea supremă, 7) acela despre acţiuni, 8) acela despre îndatoriri şi 9) despre îndemnuri la acţiune şi opriri[244]. Această subdiviziune este adoptată de Chrysippos, Archedemos, Zenon din Tars, Apollodoros, Diogenes, Antipatros şi de Poseidonios împreună cu discipolii lor. Zenon din Cition şi Cleante au tratat chestiunea mai simplu, aşa cum era de aşteptat de la o generaţie mai veche[245]. Ei, totuşi, au subîmpărţit logica şi fizica[246].

LII. [**85**] Stoicii cred că primul instinct al animalului este autoconservarea, deoarece natura i l-a dat de la început, cum afirmă Chrysippos, în prima Carte a operei lui *Despre scopuri*. Cuvintele lui sînt: „Cel mai scump lucru, pentru fiecare animal, este propria constituţie şi conştiinţa pe care o are despre aceasta. Într-adevăr, n-ar fi fost firesc ca natura să îndepărteze fiinţa <de ea însăşi>[247] şi să lase creatura pe care a făcut-o să se înstrăineze lipsită de dragoste pentru propria ei constituţie. Sîntem deci siliţi să conchidem că natura, în constituirea animalului, l-a făcut să se iubească pe sine însuşi; aşa se explică că el respinge tot ce-i este dăunător şi primeşte tot ce-i este folositor."

Stoicii arată că-i falsă afirmaţia făcută de unii cum că plăcerea este obiectul spre care se îndreaptă primul instinct al animalelor. [**86**] Ei spun că plăcerea, dacă-i realmente simţită, este un proces derivat, care nu vine niciodată pînă ce natura, prin ea însăşi, n-a căutat şi n-a găsit mijloacele potrivite pentru existenţa sau constituţia animalului; este un produs ulterior, comparabil cu condiţia animalelor prospere sau a plantelor în plină înflorire. Mai susţin că natura, la început, n-a făcut nici o deosebire între plante şi animale, pentru că ea regularizează şi viaţa plantelor, fără instinct şi senzaţie[248], întocmai cum în noi, anumite procese se desfăşoară în mod vegetativ.

Iar cînd la animale s-a adăugat instinctul, ele au fost în stare, cum spun stoicii, să-şi caute cele necesare. Pentru ele, regula naturii este de a urma direcţia instinctului. Cînd însă, printr-o conducere perfectă, s-a acordat raţiunea fiinţelor pe care le numim raţionale, <pentru acestea>[249], viaţa naturală devine de drept viaţa în conformitate cu raţiunea, căci această raţiune creatoare[250] vine după formarea instinctului.

LIII. [**87**] Zenon, în tratatul său *Despre natura omului*[251], indică, cel dintîi, drept scop „viaţa în acord cu natura"[252], ceea ce e acelaşi lucru cu o viaţă virtuoasă, virtutea[253] fiind scopul către care ne mînă natura. La fel spune şi Cleante în tratatul său *Despre plăcere*, ca şi Poseidonios şi Hecataios[254], în lucrarea *Despre scopuri*. Tot aşa, a trăi în conformitate cu virtutea este deopotrivă cu a trăi în acord cu experienţa mersului naturii, cum spune Chrysippos în prima Carte a lucrării sale *Despre scopuri*, căci natura noastră individuală este o parte a naturii întregului univers[255]. [**88**] De aceea, scopul poate fi definit ca o viaţă în acord cu natura sau, cu alte cuvinte, în acord cu propria noastră natură umană, ca şi cu aceea a universului, o viaţă în care ne abţinem de la orice acţiune oprită de legea comună pentru toate lucrurile, adică dreapta raţiune care străbate toate lucrurile şi este identică cu acel Zeus conducător care orînduieşte tot ce există[256]. Şi acelaşi lucru constituie virtutea omului fericit şi cursul paşnic al vieţii, cînd toate acţiunile promovează armonia geniului[257] care conlucrează în omul individual cu voinţa aceluia care conduce universul. De aceea, Diogenes spune clar că scopul trebuie să fie să acţionezi, cu bună judecată, în alegerea a ceea ce este natural. Archedemos spune că scopul este de a trăi, făcînd toate acţiunile care se cuvine să fie săvîrşite[258].

[**89**] Prin natura cu care viaţa noastră trebuie să fie în acord, Chrysippos înţelege atît natura universală, cît mai ales natura omului, în timp ce Cleante

spune că numai natura universului trebuie să fie urmată, fără să adauge natura individului[259].

Virtutea, susţin ei, este o dispoziţie armonioasă, un lucru care merită să fie ales pentru el însuşi, nu din speranţă sau teamă sau vreun alt motiv din afară. Mai mult, fericirea constă în virtute, căci virtutea e acea stare a spiritului care tinde să facă armonioasă întreaga viaţă. Cînd o fiinţă raţională este pervertită, aceasta se datoreşte amăgirii ocupaţiilor externe sau, uneori, influenţei celor cu care se asociază; căci impulsurile date de natură fiinţei umane nu sînt niciodată perverse[260].

LIV. [**90**] Virtutea, în primul rînd, este, într-un sens, perfecţiunea oricărui lucru în general, cum ar fi a unei statui, poate să fie nespeculativă, ca sănătatea, sau speculativă, ca înţelepciunea; căci Hecaton spune, în prima carte a lucrării lui *Despre virtuţi*, că unele dintre ele sînt ştiinţifice şi bazate pe teorie, anume acelea a căror constituţie e de natură teoretică, cum este prudenţa sau justiţia, altele nu sînt intelectuale, acelea care-s coexistente cu cele dintîi, cum sînt sănătatea şi forţa[261]. Într-adevăr, sănătatea vine ca o urmare şi este coextensivă cu virtutea intelectuală a cumpătării, întocmai cum tăria este rezultatul felului în care a fost construită o cupolă. [**91**] Aceste virtuţi sînt numite neintelectuale, din cauză că ele nu cer adeziunea spiritului, ele se întîlnesc chiar la oamenii răi: de exemplu sănătatea, curajul. Dovada, spune Poseidonios în prima Carte a tratatului său *Despre etică*, că virtutea există realmente este faptul că Socrate, Diogene şi Antistene şi discipolii lor au făcut progrese pe acest tărîm, iar pentru existenţa viciului avem dovada peremptorie că el este opus virtuţii. Chrysippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre scop*, Cleante, Poseidonios în lucrarea lui *Protrepticul* arată că virtutea poate fi învăţată[262] şi acest lucru reiese clar din faptul că oamenii răi au devenit buni.

[**92**] Panaitios împarte virtutea în două specii: teoretică şi practică, alţii o împart în trei: logică, fizică şi etică, în timp ce şcoala lui Poseidonios recunoaşte patru tipuri, iar Cleante, Chrysippos, Antipatros[263] şi discipolii lor şi mai multe decît atît. În ce-l priveşte pe Apollophanes[264], el o socoteşte ca una singură, anume cuminţenia[265].

Dintre virtuţi, unele sînt primare, altele, subordonate acestora. Cele primare sînt următoarele: înţelepciunea, curajul, justiţia şi cumpătarea[266]. Virtutea subordonate lor sînt: mărinimia, înfrînarea, rezistenţa, prezenţa de spirit, hotărîrea bună. Ei numesc înţelepciune ştiinţa lucrurilor rele şi bune şi a celor care nu-s nici rele nici bune; curajul, cunoaşterea a ceea ce trebuie ales, a lucrurilor de care ar trebui să ne ferim şi a celor care sînt indiferente; justiţia,...[267]; [**93**] mărinimia este cunoaşterea sau deprinderea spiritului, care te face să fii deasupra a tot ce se întîmplă în mod obişnuit, fie rele, fie bune; înfrînarea este dispoziţia de a nu ne lăsa niciodată învinşi în ceea ce priveşte dreapta judecată sau deprinderea de a nu ne lăsa subjugaţi de plăceri; rezistenţa, o ştiinţă[268] sau o deprindere[269] care ne arată lucrurile în care trebuie să persistăm şi în care nu, precum şi cele care sînt indiferente; prezenţa de spirit[270], o deprindere gata să găsească prompt ceea ce se cuvine să fie făcut[271] în orice moment; hotărîrea bună, ştiinţa prin care vedem ce să facem şi cum să facem, astfel încît acţiunea noastră să fie folositoare.

La fel şi viciile, unele sînt primare, altele secundare: de exemplu nerozia, laşitatea, injustiţia, necumpătarea sînt socotite ca vicii primare, dar neînfrînarea, slăbiciunea de minte, hotărîrea rea, ca subordonate. Mai departe, ei susţin că viciile sînt forme ale necunoaşterii acelor lucruri a căror cunoaştere o au virtuţile corespunzătoare.

LV. [**94**] Binele, în general, este lucrul care are un folos şi, mai special, este sau identic, sau ceva apropiat cu folosul. De aici urmează că binele este virtutea însăşi şi ceea ce participă la virtute în aceste trei sensuri, adică: 1) binele ca izvorul din care provine <un folos, 2) lucrul, în legătură cu care rezultă un folos>[272], ca fapta conformă cu virtutea, 3) cel prin influenţa căruia se obţine un folos, de exemplu: omul bun care participă la virtute.

O altă definiţie specială a binelui, dată de ei, este: „perfecţiunea naturală a unei fiinţe raţionale, ca atare"[273]. Acesteia îi corespunde virtutea şi, ca participanţi la virtute, actele virtuoase şi oamenii buni; se mai adaugă şi accesoriile, bucuria şi veselia şi celelalte asemănătoare. [**95**] La fel stau lucrurile şi cu viciile; unele sînt: nerozia, laşitatea, injustiţia şi cele asemănătoare, iar altele participă la viciu, cuprinzînd acte vicioase şi persoane perverse; iar accesoriile care le însoţesc sînt deznădejdea, posomorîrea şi cele asemănătoare.

LVI. Iarăşi, unele bunuri privesc sufletul, altele sînt exterioare, pe cînd altele nu-s nici sufleteşti, nici exterioare. Cele dintîi cuprind virtuţile şi actele conforme cu virtutea; bunurile exterioare sînt, de pildă: a avea o patrie mîndră sau un prieten bun şi a te bucura de prosperitatea lor. A fi bun şi fericit tu însuţi nu intră nici în categoria bunurilor exterioare, nici în a celor sufleteşti. [**96**] La fel şi cu lucrurile rele, unele sînt de domeniul sufletului, anume viciile şi acţiunile pornite din viciu, altele sînt rele exterioare, ca de exemplu: a avea o patrie lipsită de înţelepciune sau un prieten nerod şi nefericirea care decurge de aici; altele nu-s nici exterioare, nici sufleteşti, ca de exemplu a fi tu însuţi rău şi nefericit.

LVII. Bunurile sînt fie scopuri, fie mijloacele acestor scopuri sau, în acelaşi timp, scopuri şi mijloace. Un prieten şi foloasele pe care le avem de la el sînt mijloace către bine, în timp ce încrederea, nobleţea sufletului, libertatea, încîntarea, bucuria, lipsa de durere şi orice act virtuos sînt, prin natura lor, scopuri.

[**97**] <Virtuţile>[274], spun ei, sînt bunuri de natura mijloacelor şi de natura scopurilor. Pe de o parte, în măsura în care ele aduc fericirea, ele sînt mijloace şi, pe de altă parte, în măsura în care desăvîrşesc această fericire şi sînt parte din ea, ele sînt scopuri. La fel cu relele, unele sînt scopuri, altele mijloace, în timp ce altele sînt, în acelaşi timp, şi mijloace şi scopuri. Duşmanul tău şi răul ce ţi-l face sînt mijloace; consternarea, umilirea, sclavia, tristeţea, disperarea, supărarea prea mare şi orice acţiune vicioasă sînt scopuri. <Viciile>[275] sînt rele atît ca scop, cît şi ca mijloc, deoarece, în măsura în care aduc nefericirea, ele sînt mijloace dar, în măsura în care împlinesc această nefericire, aşa încît devin o parte din ea, ele sînt scopuri.

LVIII. [**98**] Dintre bunurile sufleteşti, unele sînt deprinderi[276], altele dispoziţii[277], pe cînd altele nu sînt nici deprinderi, nici dispoziţii. Virtuţile sînt dispoziţii, în timp ce realizările profesionale sînt deprinderi, iar acţiunile, ca atare, nu sînt nici una, nici alta. În general, există bunuri sufleteşti amestecate, de exemplu: faptul de avea copii reuşiţi sau a avea o bătrîneţe fericită. Ştiinţa însă este un bun pur. Iarăşi, unele bunuri sufleteşti sînt permanente, ca virtuţile, altele trecătoare, ca bucuria şi exerciţiul mersului.

LIX. Orice bun sufletesc, spun ei, este oportun, obligatoriu, profitabil, folositor, comod, frumos, avantajos, merită a fi dorit şi drept. [**99**] Este oportun deoarece aduce lucruri de aşa natură, încît, prin producerea lor, noi tragem folos; este obligatoriu din cauză că uneşte acolo unde acest lucru este necesar; este profitabil din cauză că aduce foloase, de pe urma cărora noi profităm, încît beneficiul din afacere depăşeşte prin folos; este folositor deoarece asigură folosirea beneficiului[278]; e comod din pricină că

folosul pe care îl oferă e demn de toată lauda; e frumos, pentru că bunul e proporţional cu folosinţa ce i se dă; avantajos, deoarece, prin însăşi natura lui, aduce foloase; meritã să fie dorit pentru că se prezintă astfel încît alegerea lui este ceva raţional. De asemenea, e drept în măsura în care e în armonie cu legea şi tinde să unească pe oameni într-o comunitate.

[**100**] Motivul pentru care ei caracterizează binele suprem ca frumos este că el posedă pe deplin proporţiile numerice cerute de natură sau are o armonie desăvîrşită. Există, spun ei, patru feluri de frumos, anume: ceea ce e drept, curajos, orînduit şi înţelept, căci numai sub aceste forme sînt realizate faptele frumoase. La fel există patru feluri de lucruri urîte, anume: ceea ce este injust, laş, dezordonat şi smintit. Prin frumos se înţelege într-un înţeles unic acel bun care-l face pe posesorul lui demn de laudă sau, pe scurt, bunul care este demn de laudă; deşi, în alt sens, înseamnă o aplecare firească pentru a-şi îndeplini bine funcţia sa[279]; în timp ce, în alt sens, frumosul este ceea ce dă o podoabă oricărui lucru, ca atunci cînd spunem că numai înţeleptul este bun şi frumos.

[**101**] Mai spun că numai frumosul moral[280] este bun. Aşa susţin Hecaton în tratatul său *Despre bunuri*, Cartea a III-a, şi Chrysippos în opera sa *Despre frumosul moral*. Ei susţin că frumosul e virtutea şi tot ce participă la virtute, ceea ce e totuna cu a spune că ceea ce-i bun e şi frumos sau că termenul „bun" e de forţă egală cu termenul „frumos", ceea ce revine la acelaşi lucru. Deoarece un lucru e bun, e şi frumos; sau, e frumos, de aceea e şi bun. LX. După părerea lor, toate bunurile sînt egale şi sînt de dorit în cel mai înalt grad şi nu admit nici relaxare, nici încordare. Dintre lucrurile existente, unele, spun ei, sînt bune, altele rele, iar altele nici bune, nici rele[281].

[**102**] Bunurile sufleteşti cuprind virtuţile prudenţei, justiţiei, curajului, cumpătării şi celelalte, pe cînd opusele lor sînt rele, anume imprudenţa, injustiţia şi celelalte. Sînt nici bune, nici rele acele lucruri care nici nu folosesc, nici nu dăunează unui om, ca viaţa, sănătatea, plăcerea, frumuseţea, forţa, bogăţia, gloria, nobleţea şi contrariile lor: moartea, boala, durerea, urîţenia, slăbiciunea, sărăcia, lipsa de glorie, originea modestă şi cele asemănătoare cu acestea, cum afirmă Hecaton în lucrarea *Despre scop* în Cartea a VII-a, şi Apollodoros în *Etica* sa, ca şi Chrysippos; căci ei spun că aceste lucruri de care am vorbit nu sînt bunuri, prin ele însele, ci din punct de vedere moral, sînt indiferente, deşi intră în specia lucrurilor de preferat[282], [**103**] întrucît, aşa cum proprietatea căldurii este să încălzească, nu să răcească, tot aşa şi proprietatea binelui e să folosească, nu să strice; însă bogăţia şi sănătatea pe cît folosesc pe atîta şi dăunează, de aceea ele nu sînt un bun. Mai departe ei susţin că nu poate fi considerat ca bun lucrul pe care poţi să-l foloseşti şi în bine şi în rău; or, bogăţia şi sănătatea pot fi folosite şi spre bine şi spre rău. Pe de altă parte, Poseidonios e de părere că şi acestea fac parte din bunuri. Hecaton, în Cartea a noua a tratatului său *Despre bunuri*, şi Chrysippos în lucrarea sa *Despre plăcere* tăgăduiesc că plăcerea ar fi un bun, căci unele plăceri sînt ruşinoase şi nimic din ce-i ruşinos nu este un bun. [**104**] A fi de folos înseamnă a se pune în mişcare sau a se abţine conform cu virtutea, pe cînd a dăuna înseamnă a se pune în mişcare sau a se abţine pe baza viciului.

Termenul „indiferent"[283] are două înţelesuri: primul arată lucrurile care nu contribuie nici la fericire nici la nenorocire, ca bogăţia, gloria, sănătatea, forţa şi cele asemănătoare, căci e cu putinţă să fii fericit şi fără acestea, deşi folosirea lor într-un anumit fel duce la fericire sau la mizerie.

În cu totul alt sens sînt numite „indiferente" lucrurile care nu sînt de natură a stîrni nici dorinţa şi nici aversiunea, de exemplu faptul că numărul

firelor de păr de pe cap e par sau impar, sau că ţii degetul drept sau îndoit. Nu, deci, în acest sens au fost numite indiferente lucrurile menţionate mai sus, deoarece ele sînt totuşi în stare să stîrnească dorinţa sau aversiunea. [**105**] De aceea, dintre acestea din urmă, unele sînt alese prin preferinţă, <altele sînt respinse>[284], pe cînd indiferenţa, la celelalte, nu dă motiv nici de a le alege, nici de a le respinge.

LXI. Dintre lucrurile indiferente, după cum spun ei, unele sînt „preferate", altele, „respinse"[285]; acelea care au o valoare sînt „preferate", în timp ce acelea care au o nedemnitate[286], sînt „respinse". Valoarea[287] este definită de ei, mai întîi, ca o contribuţie la o viaţă armonioasă[288], aşa cum se găseşte în fiecare bun; în al doilea rînd, ca o facultate sau o folosinţă mediatoare care contribuie la o viaţă în conformitate cu natura[289], ceea ce-i tot una cu a spune că bogăţia şi sănătatea contribuie la ducerea unei vieţi conforme cu natura; în al treilea rînd, valoarea este echivalentul pe care îl fixează un expert, cunoscător al faptelor, la fel cum se spune cînd se schimbă grîu pentru atîta orz şi un catîr pe deasupra[290].

[**106**] Astfel, din categoria lucrurilor preferate fac parte acelea care au o valoare, de exemplu printre calităţile sufleteşti: talentul înnăscut, îndemînarea, progresul şi cele asemănătoare; iar printre calităţile trupeşti: viaţa, sănătatea, forţa, constituţia bună, sănătatea organelor, frumuseţea <şi aşa mai departe>; iar din sfera lucrurilor exterioare: bogăţia, gloria, nobleţea şi cele asemănătoare. La categoria lucrurilor de respins aparţin printre însuşirile sufleteşti: neîndemînarea din naştere, nepriceperea şi cele asemănătoare; printre calităţile trupeşti: moartea, boala, slăbiciunea, constituţia rea, mutilarea, urîţenia şi aşa mai departe; din sfera lucrurilor exterioare: sărăcia, lipsa de glorie, originea de jos şi cele asemănătoare. Dar sînt şi lucruri care nu aparţin nici unei clase; acestea nu sînt nici preferate, nici respinse.

[**107**] Iarăşi, dintre lucrurile preferate, unele sînt alese pentru ele însele, altele pentru altceva, iar altele pentru ele însele şi pentru altceva. În prima categorie intră talentul înnăscut, progresul şi cele asemănătoare; în a doua, bogăţia, nobleţea, şi cele asemănătoare; în ultima, forţa, integritatea simţurilor, facultăţi depline. Lucrurile care sînt alese pentru ele însele, sînt alese, fiindcă sînt în conformitate cu natura; cele care-s alese pentru altceva, sînt alese fiindcă ne procură nu puţine foloase. La fel e şi cu lucrul respins, din motive contrare celor precedente.

LXII. Mai departe, ei afirmă că îndatorirea este acţiunea căreia fiind săvîrşită i se poate da o justificare raţională; de exemplu, conformarea[291] în procesul vieţii, care, într-adevăr, pătrunde creşterea plantelor şi a animalelor, căci – susţin ei – chiar la plante şi la animale putem deosebi îndatoriri.

[**108**] Zenon a fost cel dintîi care a folosit acest termen de „îndatorire"[292], denumirea fiind luată de la faptul că „se cuvine după unii"[293].

Ea este o acţiune, în sine, adaptată orînduirilor naturii, căci, dintre actele săvîrşite sub impulsul instinctului, unele sînt îndatoriri, altele sînt împotriva îndatoririlor, iar altele nici îndatoriri, nici împotriva îndatoririlor.

Sînt îndatoriri acele acte pe care raţiunea le alege spre a fi executate, cum ar fi: cinstirea părinţilor, a fraţilor şi a patriei şi legăturile de prietenie; împotriva îndatoririi sînt faptele pe care raţiunea nu le aprobă, ca de exemplu: a-ţi neglija părinţii, a fi nepăsător faţă de fraţi, a nu te înţelege cu prietenii, a nesocoti interesele patriei şi cele asemănătoare. [**109**] Faptele care nu sînt nici îndatoriri şi nici împotriva îndatoririi sînt acelea pe care raţiunea nici nu le alege, nici nu le opreşte de a se face, cum ar fi a ridica un fir de pai, a ţine în mînă un condei sau o ţesală şi altele asemănătoare.

Iarăşi, unele îndatoriri ne revin în mod necondiţionat, altele în anumite împrejurări. Necondiţionate sînt îndatoririle următoare: a-ţi îngriji sănătatea şi organele simţurilor şi alte lucruri asemănătoare; impuse de împrejurări sînt acelea care ne fac să ne mutilăm singuri sau să ne sacrificăm averea. Tot astfel şi cu faptele care sînt împotriva îndatoririlor. O altă împărţire e: în îndatoriri permanente şi în altele nepermanente. A trăi în mod virtuos este o îndatorire permanentă, pe cînd a pune întrebări şi a da răspunsuri, precum şi a se plimba şi cele asemănătoare nu sînt îndatoriri permanente. Acelaşi lucru se poate spune şi despre opusul îndatoririi. [**110**] Sînt şi în situaţii intermediare îndatoriri, ca acelea ca băieţii să asculte de supraveghetorii care-i au în grijă.

LXIII. După părerea stoicilor, sufletul are opt[294] părţi. Aceste părţi sînt: cele cinci simţuri, organul vorbirii, organul gîndirii, care este însăşi mintea, şi partea generatoare[295]. Din falsitate rezultă perversiunea care se întinde şi asupra minţii, iar din această perversiune se nasc multe pasiuni, care sînt tot atîtea cauze de tulburare[296]. Pasiunea, aşa cum o defineşte Zenon, este o mişcare neraţională şi contra firii a sufletului sau un impuls ce creşte în mod exagerat[297].

Hecaton, în tratatul său *Despre pasiuni*, Cartea a II-a, şi Zenon, în lucrarea sa cu acelaşi titlu, spun că există patru genuri de pasiuni: durerea, frica, pofta şi plăcerea[298]. [**111**] Ei mai susţin că emoţiile sînt judecăţi[299], aşa cum arată Chrysippos în tratatul său *Despre pasiuni*; avariţia este o presupunere că banul e bun şi tot aşa este şi cu beţia şi nestăpînirea şi cu toate celelalte patimi.

După ei, durerea este o strîngere neraţională a sufletului[300]. Speciile ei sînt: mila, invidia, gelozia, rivalitatea, tulburarea, supărarea, îndurerarea, supliciul, prăbuşirea[301]. Mila este durerea resimţită în faţa unei suferinţe nemeritate, invidia e ciuda pe prosperitatea altora, gelozia este durerea cînd vedem că altul are ceva ce dorim pentru noi, rivalitatea e suferinţa că altul posedă ceea ce avem şi noi, [**112**] tulburarea e o durere care ne apasă, supărarea este ceea ce ne strînge şi ne micşorează spaţiul, îndurerarea este o suferinţă adusă de un gînd supărător, care persistă sau chiar se întinde, supliciul e o durere adîncă, prăbuşirea e o durere iraţională, care ne chinuieşte şi ne împiedică să vedem lucrurile prezente.

Frica este o aşteptare a răului. În frică intră următoarele emoţii: teroarea, şovăiala, ruşinea, groaza, panica, anxietatea[302]. Teroarea este o frică care produce spaimă, ruşinea e frica de infamie, şovăiala este frica de faptele viitoare, groaza este frica produsă de reprezentarea unui lucru neobişnuit, [**113**] panica este frica care îţi măreşte debitul vorbirii, anxietatea e frica pe care o simţim în faţa unui lucru neclar.

Dorinţa este o poftă neraţională, sub care sînt rînduite stările următoare: lipsa, ura, părtinirea, mînia, iubirea, pica, ciuda[303]. Lipsa este o poftă nerealizată ca şi cum ar fi tăiată de obiectul ei, dar tinzînd zadarnic şi atrasă spre el. Ura este o poftă, mereu crescîndă şi vie, ca să i se întîmple rău cuiva, părtinirea este pofta sau dorinţa legată de o anumită alegere, mînia este dorinţa de a pedepsi pe cineva, socotit că ţi-a adus o jignire nemeritată, iubirea este o poftă, ce nu convine înţelepţilor, căci reprezintă sforţarea de a cîştiga iubirea numai prin frumuseţea vizibilă. [**114**] Pica este mînia care s-a înveninat îndelung şi a devenit răutăcioasă, aşteptîndu-şi momentul potrivit, cum se arată în aceste versuri:

> Chiar de-şi înghite mînia în sine acuma,
> Pentru mai tîrziu plănui-va în fapte s-o pună[303a].

Ciuda este o mînie în stadiu începător.

Plăcerea este o exaltare iraţională, care rezultă din ceea ce pare de a fi demn de alegere; ea cuprinde: încîntarea, bucuria de răul altuia, desfătarea, bucuria violentă[304]. Încîntarea este plăcerea care farmecă prin intermediul urechilor, bucuria de răul altuia este plăcerea resimţită la răul altuia, desfătarea, ca o întoarcere, este înclinarea[305] sufletului spre nestăpînire. Iar bucuria violentă este nimicirea virtuţii.

[**115**] Şi, după cum se spune că există anumite infirmităţi ale corpului, cum ar fi guta sau tulburările artritice, tot aşa sînt pentru suflet dragostea de glorie, dragostea de plăceri şi cele la fel. Prin infirmitate se înţelege o boală însoţită de slăbiciune, iar prin boală se înţelege o închipuire a unui lucru care pare foarte de dorit. Şi după cum se spune că trupul are înclinare spre anumite boli, ca guturaiul şi diareea, tot aşa şi-n suflet se află tendinţe spre pizmă, milă, ceartă şi cele asemănătoare[306].

[**116**] Stoicii mai spun că există trei stări emoţionale bune, anume bucuria, prudenţa şi voinţa[307]. Bucuria, opusul plăcerii, este o exaltare justificată de raţiune, prudenţa, opusul fricii, este o evitare bazată pe raţiune; căci înţeleptul deşi nu va simţi niciodată frica, totuşi va fi prudent. Pentru stoici voinţa este opusul poftei, întrucît este o dorinţă raţională, şi, după cum sub pasiunile primare sînt orînduite altele, care le sînt subordonate, tot aşa e şi cu stările emoţionale primare bune.

Astfel, voinţa se împarte în bunăvoinţă, amabilitate, respect, afecţiune[308]; prudenţa se împarte în pudoare şi modestie[309] iar bucuria, în desfătare, veselie şi bună dispoziţie[310].

LXIV. [**117**] După ei, înţeleptul[311] e lipsit de pasiuni, din cauză că nu cade în asemenea slăbiciuni, dar adaugă că termenul de apatie e aplicat în alt sens omului rău şi înseamnă că acesta e aspru şi neînduplecat.

Mai departe se spune că înţeleptul e lipsit de trufie căci este indiferent şi la faimă, şi la defăimare. Dar mai există şi un altul lipsit de trufie, care e rînduit printre cei necugetaţi, şi anume omul rău. Iarăşi spun ei că oamenii înţelepţi sînt austeri, din pricină că nu caută plăcerile pentru ei şi nici nu le admit la alţii. Totuşi, termenul auster este dat şi altora, în acelaşi sens cum se spune despre un vin că-i aspru pentru a fi folosit ca medicament, iar nicidecum pentru a fi băut.

[**118**] Virtuoşii sînt lipsiţi de înşelăciune şi se păzesc de a se pune într-o lumină favorabilă, ascunzînd cu intenţie părţile lor rele şi făcînd să se vadă numai părţile lor bune pe care le au. În acelaşi timp, sînt lipsiţi de prefăcătorie, căci au lăsat la o parte ipocrizia fie în vorbire, fie în înfăţişare. Şi se abţin de a acţiona, refuzînd să facă ceva care e potrivnic îndatoririi. Ei vor bea vin, dar nu se vor îmbăta. Nici nu vor delira; singurul lucru ce poate avea uneori înţeleptul sînt reprezentările neobişnuite datorate melancoliei sau delirului, stări care nu-s determinate de principiul a ceea ce e demn de ales, ci-s contrare naturii. Într-adevăr, nici durere nu va simţi vreodată înţeleptul, ştiind că durerea este o strîngere neraţională a sufletului, cum spune Apollodoros în *Etica* sa[312].

[**119**] Stoicii mai declară că filosofii sînt asemenea zeilor, fiindcă au ceva divin în ei, în timp ce omul rău e fără divinitate[313]. Şi chiar acest cuvînt „fără divinitate" are două înţelesuri, dintre care unul este opusul termenului „zeesc", iar celălalt arată omul care desconsideră divinul; în acest din urmă sens, spun ei, termenul nu se aplică oricărui om rău. Mai adaugă că înţelepţii sînt adoratori ai zeilor, căci ei cunosc cele cuvenite zeilor, iar pietatea este ştiinţa de a servi zeii. Ei vor aduce sacrificii zeilor şi-şi păstrează puritatea,

căci se feresc de faptele care sînt jigniri împotriva zeilor, iar zeii îi iubesc, căci ei sînt sfinţi şi drepţi faţă de divinitate. Singurii preoţi adevăraţi sînt înţelepţii, deoarece obiectul preocupărilor lor sînt sacrificiile de adus zeilor, clădirea templelor, purificările şi celelalte lucruri care se referă la zei.

[**120**] Stoicii prescriu cinstirea părinţilor şi a fraţilor în al doilea rînd după aceea a zeilor. Susţin, mai departe, că dragostea părintească faţă de copii este firească la înţelepţi, dar nu şi la cei răi. Şi sînt de părere că greşelile sînt toate egale[314]: aşa spune Chrysippos în Cartea a patra a scrierii sale *Cercetări etice*, ca şi Persaios şi Zenon[315]. Dacă un adevăr nu-i mai adevărat decît altul, nici un lucru fals nu e mai fals decît altul. La fel, o înşelăciune nu-i mai mare decît alta, tot aşa nici o greşeală nu-i mai mare ca alta. După cum acela care este la o sută de stadii departe de Canobos[316] şi acela care-i numai la un stadiu nu se află nici unul, nici altul în Canobos, tot aşa acela care comite o greşeală gravă şi cel care comite o greşeală mai mică, nu are o conduită dreaptă[317].

[**121**] Heracleides din Tars, discipolul lui Antipatros din Tars, şi Athenodoros[318] afirmă însă că greşelile nu sînt egale. Stoicii mai spun iarăşi că înţeleptul va lua parte la viaţa politică, dacă nu-l va împiedica nimic, deoarece astfel va opri viciul şi va promova virtutea; aşa susţine Chrysippos în prima carte din lucrarea sa *Despre diferitele feluri de viaţă*. Înţeleptul se va căsători, cum spune Zenon în *Republica* sa, şi va avea copii. Mai mult chiar, ei spun că înţeleptul nu-şi va forma niciodată simple păreri, adică nu-şi va da niciodată asentimentul[319] la un lucru fals, va duce felul de viaţă al cinicilor, cinismul fiind drumul cel mai scurt spre virtute, cum îl numeşte Apollodoros[320] în *Etica* sa, şi va putea mînca chiar carne de om dacă va fi silit de împrejurări. Mai spun că numai înţeleptul este liber, pe cînd oamenii răi sînt sclavi, deoarece libertatea este puterea de a acţiona cum vrea[321], pe cînd sclavia înseamnă lipsa acestei puteri. [**122**] Într-adevăr, există şi o a doua formă de sclavie, care consistă în supunere, şi o a treia care implică posesiunea sclavului, ca şi supunerea lui. Opusul unei asemenea sclavii e stăpînirea, care-i şi ea un rău. Nu numai că înţelepţii sînt liberi, dar sînt şi regi, regalitatea fiind o conducere fără dare de socoteală[322], pe care nimeni în afară de înţelepţi n-o pot avea; aşa spune Chrysippos în tratatul său *Despre întrebuinţarea proprie a numelor la Zenon*[323], deoarece el susţine că cunoaşterea binelui şi a răului este un atribut necesar al stăpînitorului şi că nici un om rău nu posedă această ştiinţă. La fel, numai cei înţelepţi sînt indicaţi să fie magistraţi, judecători sau oratori, pe cînd printre cei răi, nimeni nu are aceste calificări. Mai departe, înţeleptul e infailibil, nefiind supus greşelii. [**123**] De asemenea sînt inofensivi, pentru că nu vatămă nici pe alţii, nici pe ei înşişi. În acelaşi timp n-au milă[324] şi nici nu iartă pe nimeni, nu trec cu vederea niciodată pedepsele fixate de lege, întrucît indulgenţa şi mila şi chiar şi echitatea sînt semne ale unui spirit slab, care arată bunătate, în loc de severitate; nici nu socotesc că pedepsele sînt prea severe. Mai spun că înţeleptul nu se miră de nici un lucru care pare extraordinar, cum ar fi cavernele subterane ale lui Charon[325], mareele, izvoarele de apă caldă şi erupţiile vulcanice. Nici nu va trăi înţeleptul în singurătate, căci, în mod firesc, el e făcut pentru societate şi acţiune. Dar el se va supune exerciţiilor, ca să-şi sporească puterea de rezistenţă a trupului.

[**124**] Înţeleptul va face rugăciuni şi va cere lucruri bune de la zei; aşa spun Poseidonios în prima Carte a tratatului său *Despre îndatoriri* şi Hecaton în Cartea a treia a lucrării lui *Despre paradoxe*. Prietenia, spun ei, există numai între cei înţelepţi şi buni pe temeiul asemănării lor unul cu altul. Prin

prietenie ei înţeleg o folosire, în comun, şi tot ce se referă la viaţă şi din prietenie noi ne purtăm cu prietenii noştri ca şi cu noi înşine. Stoicii susţin că prietenul trebuie ales de dragul lui şi că mulţimea prietenilor este un bine. Între oamenii răi nu există prietenie şi cel rău n-are prieteni. După ei, cei care nu-s înţelepţi sînt toţi nebuni, deoarece, nefiind cuminţi, fac totul din nerozie, care e aproape de nebunie[326].

[**125**] Tot ce face înţeleptul e bine, întocmai cum spunem că Ismenias[327] cîntă bine din flaut toate cîntecele. Deci totul aparţine înţeleptului, căci legea îi dă un drept deplin asupra tuturor lucrurilor. E drept că se spune că unele lucruri aparţin celui rău, întocmai cum se poate spune că ceea ce a fost dobîndit în mod necinstit, într-un sens, aparţine statului, şi în alt sens, acelora care se bucură de asemenea lucruri.

LXV. Stoicii susţin că virtuţile se implică una pe alta şi că posesorul uneia le posedă pe toate, întrucît virtuţile au principii comune, cum spun Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre virtuţi*, Apollodoros[328] în a sa *Fizica după şcoala veche* şi Hecaton în Cartea a treia a tratatului său *Despre virtuţi*. [**126**] Într-adevăr, dacă un om posedă virtutea, el este în stare, pe dată, să cerceteze şi să pună în practică ceea ce trebuie să facă. Dar unele fapte sînt demne de săvîrşire, de alegere, de rezistenţă, de perseverenţă şi de distribuire, aşa încît dacă un om acţionează printr-o alegere inteligentă, uneori cu curaj, alteori pe calea unei juste distribuiri şi alteori cu măsură, el este, totodată, înţelept, curajos, just şi cumpătat. Fiecare dintre virtuţi are o anumită parte specifică pe care o cuprinde; de exemplu, curajul se ocupă cu lucrurile care trebuie suportate, cumînţenia cu actele care trebuie săvîrşite, cu acelea de la care trebuie să ne abţinem şi cu acelea care nu intră în nici una dintre aceste împărţiri. La fel, fiecare din celelalte virtuţi are sfera ei proprie. Înţelepciunii îi sînt subordonate sfatul bun şi înţelegerea; cumpătării, disciplina şi ordinea; justiţiei, egalitatea şi echitatea; curajului, neşovăirea şi tăria.

[**127**] Unul din principiile lor este că nu există nimic intermediar între virtute şi viciu, pe cînd după peripateticieni, există, şi anume progresul[329]. Stoicii spun că, după cum un băţ trebuie să fie drept sau încovoiat, tot aşa un om trebuie să fie drept sau nedrept. La fel nu există grade de justiţie sau injustiţie; şi aceeaşi regulă se aplică şi la celelalte virtuţi. Mai departe, în timp ce Chrysippos susţine că virtutea poate fi pierdută, Cleante spune contrariul. După părerea celui dintîi, virtutea poate fi pierdută, ca o urmare a beţiei sau a melancoliei, cel de-al doilea o consideră de neclintit, datorită comprehensiunilor certe[330]. Virtutea, spun ei, merită să fie aleasă <pentru ea însăşi>. În orice caz, ne este ruşine de o purtare rea, ca şi cum n-am cunoaşte nimic cu adevărat bun în afară de frumuseţea morală[331]. Mai mult chiar, ei susţin că virtutea e suficientă prin ea însăşi să asigure fericirea, după cum spun Zenon şi Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre virtute*, iar Hecaton în Cartea a doua a tratatului său *Despre bunuri* [**128**] afirmă textual: „Dacă mărinimia singură se poate ridica mult deasupra oricărui lucru, ea care nu-i decît o parte a virtuţii, atunci virtutea, în întregime, va fi suficientă pentru a da fericirea, dispreţuind toate lucrurile care par tulburătoare." Totuşi Panaitios neagă că virtutea singură e suficientă; dimpotrivă, şi sănătatea e necesară şi anumite mijloace băneşti şi de tărie[332].

Alt principiu al lor, susţinut de Cleante şi discipolii lui, este exercitarea continuă a virtuţii, căci virtutea nu poate fi pierdută niciodată şi înţeleptul îşi exercită tot timpul mintea[333], care e perfectă. LXVI. Mai spun că justiţia, ca şi legea şi raţiunea dreaptă, există de la natură şi nu prin convenţie[334],

după cum afirmă Chrysippos în opera lui *Despre frumuseţea morală*[335]; [**129**] stoicii nu sînt de părere că divergenţa de opinii dintre filosofi ar fi un motiv de a părăsi studiul filosofiei, deoarece în baza acestui argument, ar trebui să renunţăm şi la viaţă, după cum spune Poseidonios în *Îndemnurile* sale. Chrysippos recunoaşte că educaţia generală a grecilor este folositoare.

Doctrina stoicilor este că nu poate fi vorba de drept între om şi celelalte animale, din cauza neasemănării lor, aşa cum cred Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre dreptate* şi Poseidonios în prima Carte a lucrării sale *Despre îndatorire*. Mai departe, stoicii cred că înţeleptul va simţi dragoste faţă de tinerii care, prin înfăţişarea lor exterioară, arată o aplecare firească spre virtute. Aceasta-i părerea lui Zenon în *Republica* lui, a lui Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre felurile de viaţă* şi a lui Apollodoros în *Etica* lui.

[**130**] Ei definesc dragostea ca o năzuinţă spre dobîndirea prieteniei prin intermediul frumuseţii vizibile, singurul ei scop fiind prietenia, iar nu desfătarea trupească. Oricum ar fi, ei pretind că Thrasonides[336] nu s-a atins de iubita care era în puterea sa fiindcă aceasta îl ura, ceea ce dovedeşte, cred ei, că dragostea atîrnă de prietenie, după cum spune Chrysippos în tratatul său *Despre dragoste*, şi nu este trimisă de zei. Frumuseţea este, după ei, floarea virtuţii.

Dintre cele trei feluri de viaţă, contemplativă, practică şi raţională, ei spun că trebuie s-alegem pe cea din urmă, pentru că o fiinţă raţională este capabilă prin natură de contemplare şi acţiune. Mai spun că înţeleptul, în mod rezonabil îşi poate pune capăt vieţii fie în folosul patriei sau al prietenilor săi, fie că suferă de o durere fără seamăn, de o mutilare sau de o boală fără leac.

[**131**] Tot doctrina lor este că printre înţelepţi trebuie să existe comunitatea femeilor[337], astfel ca fiecare să aibă legături cu cine se nimereşte, aşa cum spun Zenon, în *Republica* lui şi Chrysippos în tratatul lui *Despre republică* [şi nu numai ei, ci şi Diogene cinicul, şi Platon].

În asemenea împrejurări vom simţi o dragoste părintească la fel pentru toţi copiii şi s-ar pune capăt geloziilor născute din adulter. Cea mai bună formă de guvernămînt, susţin ei, este un amestec de democraţie, regalitate şi aristocraţie[338].

Acestea sînt afirmaţiile pe care le fac în doctrinele lor etice, cu multe alte adăugiri, împreună cu demonstraţiile potrivite pentru ele: totuşi, pentru o prezentare sumară şi elementară, aceasta e de ajuns[339].

LXVII. [**132**] Stoicii împart fizica în diferite rubrici[340]: 1) corpurile, 2) principiile, 3) elementele, 4) zeii, 5) limitele, 6) spaţiul şi 7) golul[341]. Împărţirea aceasta este în specii, împărţirea însă pe genuri e făcută în trei: prima parte se ocupă cu universul, a doua cu elementele şi a treia cu cauzele.

Ei spun că partea care se ocupă cu universul se divide în două: cu una se ocupă şi matematicienii[342], întrucît tratează chestiuni privitoare la stelele fixe şi la planete, de exemplu: dacă Soarele este sau nu de mărimea cum arată a fi[343], şi acelaşi lucru şi despre Lună, problema revoluţiilor lor şi alte chestiuni de acelaşi fel. [**133**] Dar mai este şi o altă parte sau domeniu al cercetării cosmologice, care aparţine numai fizicienilor. Aceasta cuprinde problema referitoare la substanţa universului, dacă Soarele şi stelele au o materie şi o formă, dacă lumea a avut un început în timp sau nu, dacă-i însufleţită sau nu, destructibilă sau nu, dacă e condusă de providenţă şi alte chestiuni. Partea care se ocupă cu cauzele se subdivide şi ea în două: la una din diviziuni aparţin şi cercetările medicale, în măsura în care cuprind

studierea principiului conducător[344] al sufletului, fenomenele sufleteşti, seminţele şi cele asemănătoare cu acestea; pe cînd cealaltă diviziune priveşte şi pe matematicieni, de exemplu cum trebuie explicată vederea, care sînt cauzele imaginii reflectate în oglindă, cum se formează norii, trăsnetul, curcubeul, haloul, cometele şi cele asemănătoare.

LXVIII. [**134**] Stoicii susţin că există două principii în univers, unul activ şi altul pasiv. Principiul pasiv este o substanţă fără calitate, adică materia, în timp ce cel activ este raţiunea imanentă din această substanţă, adică zeul, căci el este veşnic şi-i făuritorul oricărui lucru din întreg cuprinsul materiei. Doctrina aceasta este expusă de Zenon din Cition în tratatul său *Despre fiinţă*, de Cleante în lucrarea sa *Despre atomi*, de Chrysippos în prima Carte către sfîrşit a *Fizicii* lui, de Archedemos în tratatul său *Despre elemente* şi de Poseidonios în Cartea a doua a lucrării sale *Tratat despre fizică*. După aceştia, există o deosebire între principii şi elemente, cele dintîi n-au fost nici generate, <nici>[345] nu vor fi distruse, în timp ce elementele vor pieri în conflagraţia universală[346]. Mai mult, principiile sînt incorporale[347] şi lipsite de formă, în timp ce elementele sînt înzestrate cu formă.

[**135**] Apollodoros, în *Fizica* sa, spune că este corp ceea ce se extinde în trei dimensiuni, lungime, lăţime şi adîncime; acesta se numeşte şi corp solid. Suprafaţa este limita unui corp solid sau ceea ce are numai lungime şi lărgime, fără adîncime. Poseidonios, în Cartea a treia a lucrării sale *Despre meteorologie*, susţine că suprafaţa există nu numai în gîndirea noastră, ci şi în realitate. Limita este limita unei suprafeţe sau o lungime fără lăţime, sau ceea ce are numai lungime. Punctul este limita unei linii, semnul cel mai mic posibil[348].

Zeul este unul şi acelaşi lucru cu raţiunea, cu destinul şi cu Zeus, el poartă încă multe alte nume[349]. [**136**] La început, el a existat în el însuşi şi a transformat întreaga substanţă, prin aer, în apă şi întocmai cum în sămînţă este cuprins germenul, tot aşa zeul, care este raţiunea seminală a universului, rămîne în umiditate, face maleabilă materia în vederea creaţiei care va urma. El creează, mai întîi, cele patru elemente: focul, apa, aerul şi pămîntul. Aceste lucruri sînt discutate de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos în prima Carte a *Fizicii* sale şi de Archedemos într-o operă, anume *Despre elemente*.

LXIX. Elementul e definit ca lucrul din care mai întîi se nasc lucrurile particulare şi în care se desfac pînă la urmă[350]. [**137**] Cele patru elemente împreunate constituie substanţa necalificată, care e materia. Focul este elementul cald, apa, cel umed, aerul, cel rece, iar pămîntul, elementul uscat. De altfel, calitatea uscăciunii se găseşte şi în aer. Focul numit şi eter are locul cel mai de sus, în care a fost creată, mai întîi, sfera stelelor fixe; pe urmă vine sfera planetelor, apoi cea a aerului, pe urmă apa şi cea mai de jos pămîntul, care este în centrul tuturor lucrurilor[351].

LXX. Termenul de univers este folosit de ei în trei înţelesuri: mai întîi, acela de zeul însuşi, calitatea specifică[352] din fiecare substanţă. El este indestructibil şi n-a fost născut, fiind ziditorul[353] acestei orînduiri a lumii, el care, în anumite perioade de timp, absoarbe în sine întreaga substanţă şi din nou o creează din el însuşi. [**138**] În al doilea rînd, ei dau numele de univers aşezării ordonate a corpurilor cereşti, în al treilea rînd, întregului constituit din acestea două. Universul mai este definit ca fiind calitatea specifică[354] a substanţei totalităţii lucrurilor. După cuvintele lui Poseidonios din tratatul lui *Elemente de meteorologie*, universul este un sistem compus din cer şi pămînt şi naturile pe care el le cuprinde sau un sistem constituit

din zei şi oameni şi din toate lucrurile create pentru folosul lor. Prin cer se înţelege circumferinţa extremă în care zeitatea îşi are sălaşul.

Lumea, după părerea lor, este guvernată de raţiune şi providenţă[355]; aşa spun Chrysippos în Cartea a cincea a tratatului său *Despre providenţă* şi Poseidonios în opera *Despre zei*, Cartea a treia, raţiunea pătrunzînd fiecare parte a ei, întocmai cum face sufletul din noi. Este numai o diferenţă de grad, în unele părţi e mai mult, în altele mai puţin. [**139**] Prin unele lucruri, raţiunea pătrunde ca o forţă de coeziune[356], cum e cazul cu oasele şi nervii noştri, pe cînd alte părţi le pătrunde ca o inteligenţă, ca în partea conducătoare[357] a sufletului. Astfel, lumea întreagă este o fiinţă vie, înzestrată cu suflet şi raţiune, avînd eterul[358] ca principiu conducător, aşa spune Antipatros din Tyr în Cartea a opta a tratatului lui *Despre univers*. Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre providenţă* şi Poseidonios în cartea lui *Despre zei* spun că cerul este raţiunea conducătoare a lumii. Cleante însă susţine că este soarele[359]. Chrysippos totuşi, în cursul aceleiaşi lucrări, dă o explicaţie întrucîtva deosebită, anume că această raţiune conducătoare este partea cea mai pură a eterului din univers, aceeaşi, spun ei, care e divinitatea supremă şi care străbate, parcă în mod sensibil, tot ceea ce-i în aer, toate animalele şi plantele, ca şi pămîntul însuşi, ca un principiu de coeziune[360].

[**140**] Poseidonios în Cartea a cincea a lucrării sale *Tratat de fizică* şi Antipatros cu discipolii săi în cărţile *Despre univers* spun că lumea e unică şi mărginită, avînd o formă sferică, forma aceasta fiind cea mai potrivită pentru mişcare. În afara acestei lumi este răspîndit vidul infinit, care e incorporal[361]. Incorporal se numeşte ceea ce e capabil să fie ocupat de un corp fără totuşi a fi ocupat. În univers nu există spaţiu gol, ci totul formează un întreg unit. Acesta-i rezultatul necesar al armoniei şi tensiunii[362] care unesc la un loc lucrurile din cer cu cele de pe pămînt. Chrysippos discută vidul în opera lui *Despre vid* şi în prima Carte a lucrării sale *Ştiinţele fizice*, la fel şi Apollophanes[363] în *Fizica* lui, Apollodoros şi Poseidonios în *Tratat de fizică*, Cartea a doua. Se adaugă că acestea sînt tot corpuri[364].

[**141**] Şi timpul este incorporal, fiind distanţa mişcării lumii[365]. Timpul trecut şi cel viitor sînt infinite, numai timpul prezent e finit. Stoicii susţin că lumea este pieritoare[366] întrucît este născută prin analogie cu lucrurile care sînt percepute de simţuri, iar lucrul ale cărui părţi sînt pieritoare, este şi el pieritor; or, părţile lumii sînt pieritoare, avînd în vedere că se transformă una în alta. De aceea lumea însăşi e sortită pieirii. Mai mult, orice lucru e destructibil, dacă admite o deteriorare; de aceea lumea se va distruge, pentru că întîi se usucă prin ardere şi apoi, din nou, se preface în apă[367].

[**142**] Lumea se naşte atunci cînd substanţa ei se preface din foc, prin aer, în apă, iar partea consistentă din apă, condensîndu-se, se preface în pămînt, în timp ce partea subţire se preface în aer, iar acesta subţiindu-se şi mai mult, dă naştere la foc. După aceea, din amestecul acestor elemente s-au format plantele şi animalele şi toate celelalte lucruri din natură[368]. Naşterea şi pieirea lumii sînt expuse de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos în prima Carte a *Fizicii*, de Poseidonios în prima Carte a lucrării sale *Despre cosmos*, de Cleante şi de Antipatros în Cartea a zecea a operei *Despre cosmos*; Panaitios, totuşi, susţinea că lumea e nepieritoare[369].

[**143**] Doctrina că lumea e un animal dotat cu raţiune, viaţă şi inteligenţă este exprimată de Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre providenţă*, de Apollodoros în *Fizica* sa şi de Poseidonios în *Tratat de fizică*. Este un animal, în sensul că-i o fiinţă însufleţită, înzestrată cu senzaţie. Într-adevăr, animalul e superior celui ce nu-i animal şi nimic nu-i superior

lumii, deci lumea este un animal. Este înzestrată cu suflet, din ceea ce reiese faptul că sufletele noastre sînt frînturi rupte din sufletul lumii. Totuşi, Boethos[370] neagă că lumea ar fi un animal. Unicitatea lumii este susţinută de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos, de Apollodoros în *Fizica* lui şi de Poseidonios în prima Carte a lucrării lui *Tratat de fizică*. Prin totalitatea universului se înţelege după Apollodoros, într-un sens, lumea, şi-n alt sens, sistemul compus din lume şi din vidul din afara ei. Lumea deci e finită, iar vidul e infinit[371].

LXXI. [**144**] Dintre stele, unele sînt fixe şi sînt mişcate o dată cu cerul întreg, altele, stelele rătăcitoare sau planetele, au mişcările lor proprii. Soarele se mişcă pe o linie oblică, străbătînd cerul zodiacului. La fel şi Luna se mişcă pe o linie în spirală[372]. Soarele este foc pur, după cum spune Poseidonios în Cartea a şaptea a lucrării sale *Meteorologia*[373]. E mai mare decît Pămîntul[374], cum spune acelaşi autor, în Cartea a şaptea a lucrării lui *Tratat de fizică*. După părerea aceluiaşi autor şi a şcolii lui, Soarele are o formă sferică, ca şi Luna. Faptul că-i foc e dovedit prin aceea că produce toate efectele focului, iar că-i mai mare decît Pămîntul, prin aceea că tot Pămîntul e luminat de Soare şi încă şi cerul. Şi faptul că Pămîntul aruncă o umbră conică dovedeşte că Soarele e mai mare decît Pămîntul[375]. Din cauza mărimii lui, Soarele e văzut din orice parte a Pămîntului.

[**145**] Luna, totuşi, are o compoziţie mai pămîntească, deoarece e mai aproape de Pămînt. Aceste corpuri de foc şi-n general stelele se hrănesc; Soarele din Marea cea mare, fiind o falcă de foc dotată cu inteligenţă[376], Luna din apele dulci, ea fiind amestecată cu aer şi apropiată de pămînt, aşa spune Poseidonios în Cartea a şasea a *Fizicii* sale; celelalte corpuri cereşti se nutresc din pămînt[377]. Stoicii susţin că stelele sînt sferice şi că pămîntul e tot sferic şi nemişcat. Luna nu are lumina ei proprie, ci ea îşi capătă lumina de la Soare, fiind luminată de acesta. Eclipsa de Soare are loc cînd Luna trece în faţa lui din partea dinspre noi, aşa cum arată Zenon, cu o diagramă[378], în tratatul său *Despre univers*. [**146**] Se vede, într-adevăr, cum la conjuncţii[379], Luna se apropie de el şi-l acoperă şi cum apoi, din nou se depărtează. Acest lucru poate fi mai bine observat prin oglindirea fenomenului într-un vas cu apă. Luna e eclipsată cînd intră în umbra Pămîntului; de aceea, avem eclipse de Lună numai cînd e lună plină (dar nu de fiecare dată)[380], deşi Luna se află în opoziţie[381] cu Soarele în fiecare lună. Aceasta din cauză că Luna se mişcă într-o orbită oblică, îndepărtîndu-se în latitudine faţă de orbita Soarelui şi, deci ea se duce mai departe, spre nord sau spre sud[382]. Atunci deci, cînd mişcarea Lunii în latitudine o aduce în drumul Soarelui prin mijlocul zodiacului şi, astfel, ea se mişcă diametral opus faţă de Soare, avem eclipsă. Acum, Luna se află în latitudine, drept pe mijlocul zodiacului ceea ce se întîmplă cînd e în constelaţiile Cancerului, a Scorpionului, a Berbecului şi a Taurului, aşa cum spun Poseidonios şi şcoala sa[383].

LXXII. [**147**] Divinitatea, spun stoicii, este o fiinţă vie, nemuritoare, raţională, desăvîrşită, inteligentă în fericire, care nu primeşte nimic rău în ea; poartă o grijă prevăzătoare de lume şi de tot ce se află în cuprinsul ei, dar n-are o formă omenească[384]. Zeul este făuritorul[385] întregului univers, ca şi cum ar fi tatăl tuturor atît în comun, cît şi în parte, care străbate prin toate şi poartă diferite nume, după diferitele lui puteri. I se dă numele de *Dia*, din cauză că toate lucrurile există prin el[386], numele de *Zeus*, întrucît el este cauza *vieţii* sau pătrunde orice *viaţă*[387], numele de *Athena*, din pricină că raţiunea conducătoare a lui cuprinde tot eterul[388], numele de *Hera* arată că puterea lui cuprinde aerul[389], mai e numit şi *Hefaistos*, deoarece cuprinde focul artist[390], numele de *Poseidon*, fiindcă puterea i se întinde peste mare[391],

şi *Demeter*, pentru că puterea-i cuprinde tot pămîntul[392]. De asemenea, oamenii au mai dat divinităţii şi alte denumiri, ataşîndu-se de vreo altă calitate a ei[393].

[**148**] Zenon ca şi Chrysippos, în Cartea întîi a lucrării sale *Despre zei*, şi Poseidonios în prima Carte a scrierii sale *Despre zei* spun că substanţa divinităţii este lumea întreagă şi cerul. Antipatros, pe de altă parte, în Cartea a şaptea a lucrării sale *Despre cosmos*, spune că substanţa zeului este de natură aeriană[394], pe cînd Boethos[395], în opera sa *Despre natură*, spune că este sfera stelelor fixe. LXXIII. Cuvîntul natură este folosit de stoici, uneori, în sensul de ceea ce ţine lumea la un loc, alteori, de ceea ce face să răsară lucrurile de pe pămînt[396]. Natura e definită ca o forţă de sine mişcătoare, care produce şi păstrează în viaţă progenitura sa, în conformitate cu raţiunile seminale[397], înăuntrul unor perioade definite şi creînd fiinţe asemănătoare cu cele din care s-au produs[398]. [**149**] Natura, susţin ei, ţinteşte atît utilitatea, cît şi plăcerea, cum se vede limpede din analogia cu alcătuirea omului. LXXIV. Toate lucrurile se întîmplă în conformitate cu destinul[399], aşa cum susţine Chrysippos în tratatul său *Despre destin*, Poseidonios în lucrarea sa *Despre destin*, Cartea a doua, Zenon şi Boethos în lucrarea sa *Despre destin*, Cartea întîi. Destinul e definit ca un lanţ neîntrerupt de cauze prin care se produc lucrurile sau ca raţiunea în conformitate cu care se desfăşoară lumea[400]. LXXV. Mai mult, ei spun că mantica[401] sub toate formele ei există realmente, din moment ce există providenţa. Dovedesc că este cu adevărat o ştiinţă, după rezultatele ei favorabile, aşa cum spun Zenon, Chrysippos în Cartea a doua a lucrării sale *Despre mantică*, Athenodoros şi Poseidonios în Cartea a doua a lucrării sale *Tratat de fizică* şi-n Cartea a cincea a operei sale *Despre mantică*. Panaitios însă declară mantica drept lipsită de o bază reală[402].

LXXVI. [**150**] Stoicii consideră că materia primară este substanţa tuturor lucrurilor; aceasta-i părerea lui Chrysippos în prima Carte a *Fizicii* lui şi a lui Zenon. Prin materie se înţelege substanţa din care se naşte orice lucru. Atît substanţa, cît şi materia sînt termeni folosiţi în două sensuri, după cum arată o substanţă sau o materie universală sau una particulară. Cea universală nici nu creşte, nici nu scade, în timp ce substanţa sau materia lucrurilor particulare poate creşte şi scădea. LXXVII. După părerea lor, corpul e o substanţă finită; aşa spun Antipatros în Cartea a doua a lucrării sale *Despre substanţă* şi Apollodoros în *Fizica* sa. Materia poate suferi transformări, cum spune acelaşi autor, căci dacă ar fi neschimbătoare, lucrurile care-s produse din ea nu s-ar fi produs niciodată. De aici, doctrina că materia este divizibilă la infinit. Chrysippos spune că diviziunea <nu merge la infinit>, ci este ea însăşi infinită, căci nu există nimic infinit de mic, la care să nu poată fi extinsă diviziunea. Totuşi diviziunea continuă fără încetare[403].

LXXVIII. [**151**] Chrysippos, în Cartea a treia a *Fizicii* lui, spune că în univers are loc un amestec total[404] al substanţelor şi acest lucru nu se face nici prin circumscrierea fiecăreia, nici prin alăturarea uneia la alta. Astfel, dacă o mică cantitate de vin este aruncată în mare, pentru un moment se va risipi în mare şi apoi se va contopi în ea.

LXXIX. Stoicii mai spun că există şi genii tutelare[405], care simpatizează cu oamenii şi veghează asupra treburilor omeneşti. Cred şi în eroi[406], adică în sufletele celor nobili care au supravieţuit corpurilor lor.

LXXX. Dintre toate schimbările care se produc în aer, ei descriu iarna ca răcire a aerului deasupra pămîntului, datorită îndepărtării soarelui la o mai mare distanţă de pămînt; primăvara, ca temperatura potrivită a aerului, datorită apropierii soarelui de noi; [**152**] vara ca o încălzire a aerului deasupra pămîntului cînd soarele înaintează spre nord, iar toamna, ei o

atribuie îndepărtării din nou a soarelui de noi[407]. <În ce priveşte vînturile, acestea sînt nişte curenţi de aer, purtînd diferite nume>[408], după localităţile de unde bat. LXXXI. Cauza care le produce este soarele, care evaporează norii. Curcubeul e explicat ca refractarea razelor soarelui de norii umezi sau, cum spune Poseidonios în *Meteorologia* sa, ca o imagine a unui segment de soare sau de lună într-un nor îmbibat cu rouă, scobit şi continuu ca reprezentare, imaginea reflectîndu-se ca într-o oglindă, în formă de cerc. Cometele, stelele cu barbă şi stelele făclii[409] sînt focuri care se nasc cînd aerul compact este dus în regiunea eterului. [**153**] O stea căzătoare este aprinderea bruscă a unei mase de foc în mişcare rapidă prin aer, care dă iluzia unei dîre lungi lăsată în urma ei. Ploaia este prefacerea unui nor în apă cînd umezeala aspirată de soare din pămînt sau din mare n-a fost asimilată complet. Cînd această umezeală se răceşte, ea poartă numele de brumă. Grindina este un nor îngheţat, sfărîmat de vînt, pe cînd zăpada este materia umedă dintr-un nor îngheţat, aşa cum explică Poseidonios în Cartea a opta a lucrării sale *Tratat de fizică*. Fulgerul este aprinderea norilor cînd se freacă unul de altul sau cînd sînt sfîşiaţi de vînt, cum spune Zenon în tratatul său *Despre univers*; tunetul este zgomotul pe care-l fac aceşti nori cînd se freacă unul de altul sau cînd se rup. [**154**] Trăznetul se produce cînd focul se aprinde deodată şi se precipită pe pămînt cu mare putere atunci cînd norii se izbesc unul de altul sau sînt sfîşiaţi de vînt. Alţii spun că este o conglomerare de aer arzător care cade cu mare forţă. Ciclonul este un trăznet mare şi violent, ca un vînt, sau un vînt ca de fum dintr-un nor care s-a rupt. Tromba este un nor despicat, în formă de cerc, de forţa focului împreunată cu a vîntului. <Cutremurele de pămînt au loc cînd vînturile îşi fac drum>[410] în părţile scobite ale pămîntului sau sînt închise acolo, după cum spune Poseidonios în Cartea a opta[411]. Unele provoacă zguduiri, altele, crăpături ale pămîntului, altele, alunecări de teren şi altele, chiar dislocări verticale[412].

LXXXII. [**155**] Stoicii susţin că părţile lumii sînt orînduite astfel: în mijloc, corespunzînd centrului, e pămîntul, pe urmă vine apa, care are forma unei sfere concentrice cu pămîntul, în jurul lui, aşa încît pămîntul se află în apă. După apă vine un înveliş sferic de aer. LXXXIII. Există cinci cercuri cereşti: primul, cercul arctic, care este tot timpul vizibil; al doilea, tropicul de vară; al treilea, cercul echinoxului; al patrulea, tropicul de iarnă şi al cincilea, antarcticul, pe care nu-l vedem. Sînt numite paralele, din cauză că nu sînt înclinate unul spre altul, ba chiar sînt descrise în jurul aceluiaşi centru[413]. Zodiacul este un cerc oblic, care taie cercurile paralele. [**156**] Există cinci zone terestre: prima, zona nordică, dincolo de cercul arctic, este nelocuibilă, din cauza frigului; a doua e zona temperată; a treia, nelocuibilă din cauza căldurilor mari, e numită zona toridă; a patra, tot o zonă temperată[414] iar a cincea e zona sudică[415], nelocuibilă din cauza frigului.

LXXXIV. După părerea stoicilor, natura este un foc artist[416] ce păşeşte pe calea spre creaţie, ceea ce-i tot una cu un suflu de foc, dotat cu artă. Sufletul este <o natură>[417] capabilă de senzaţie; ei îl consideră ca suflul vieţii, născut o dată cu noi, de unde ei trag concluzia, mai întîi, că este un corp şi, al doilea, că supravieţuieşte morţii. Totuşi e pieritor, pe cînd sufletul universului, din care fac parte sufletele individuale, e nepieritor. [**157**] Zenon din Cition şi Antipatros, în cărţile *Despre suflet*, şi Poseidonios declară că sufletul este o suflare caldă, căci aceasta ne însufleţeşte şi ne face să ne mişcăm. Cleante, într-adevăr, susţine că toate sufletele vor continua să existe pînă la conflagraţia generală, pe cînd Chrysippos spune că acesta e cazul numai cu sufletele înţelepţilor.

Stoicii socotesc că sufletul are opt părţi: cele cinci simţuri, raţiunile seminale[418] din noi, organul vorbirii şi acela al gîndirii. Chrysippos în Cartea a doua a *Fizicii* sale şi Apollodoros susţin că noi vedem cînd lumina dintre organul vizual şi obiect se întinde în formă de con. Vîrful conului din aer se află la ochi, iar baza, la obiectul văzut. Astfel, lucrul văzut ne este prezentat cu ajutorul aerului, întinzîndu-se spre ochi ca un baston[419].

[**158**] Auzim cînd aerul dintre corpul sonor şi organul auzului suferă o lovire, care se răspîndeşte sferic şi apoi formează valuri şi loveşte urechile, întocmai cum apa dintr-un bazin formează valuri circulare, cînd se aruncă înăuntru o piatră. Somnul, spun ei, este pricinuit prin relaxarea tensiunii simţurilor noastre[420] cuprinse în partea conducătoare[421] a sufletului. Stoicii consideră că pasiunile sînt cauzate de schimbările din suflul vital[422].

LXXXV. Sămînţa[423] e definită drept ceea ce e în stare să dea naştere la urmaşi, la fel ca părinţii care au produs-o. Sămînţa umană, emisă de părinte în formă lichidă, este amestecată cu părţi de ale sufletului, unite în aceeaşi proporţie cum se află şi la părinţi. [**159**] Chrysippos, în Cartea a doua a *Fizicii* sale, spune că sămînţa e de o substanţă identică cu suflul vital. Acest lucru poate fi văzut, spune el, de la seminţele aruncate în pămînt care, dacă-s ţinute pînă îmbătrînesc, nu germinează, evident din cauză că fertilitatea lor s-a pierdut. Sphairos[424] şi şcoala lui, de asemenea, susţin că sămînţa se adună din întregul corp; de aceea toate părţile corpului sînt produse de ea. După părerea lor, sămînţa femeii este sterilă, fiind, cum spune Sphairos, fără tensiune, puţină şi apoasă. Prin partea conducătoare a sufletului[425], stoicii înţeleg partea cea mai importantă[426], în care se nasc reprezentările, pornirile şi din care se produce vorbirea raţională. Sediul ei este în inimă[427].

[**60**] Această expunere a fizicii stoice mi se pare suficientă, pentru ca să păstrăm o justă proporţie în lucrarea noastră[428]. Iată acum punctele asupra cărora unii dintre stoici au avut păreri deosebite[429].

Capitolul al II-lea

Ariston

I. Ariston cel chel, din Chios[430], supranumit şi Sirena, spunea că scopul existenţei omului este o viaţă de totală indiferenţă faţă de orice este intermediar între virtute sau viciu, nefăcînd nici o deosebire între lucrurile indiferente, ci comportîndu-se faţă de toate la fel. Spunea că înţeleptul este asemenea cu un actor bun care, chemat să joace rolul lui Thersites sau al lui Agamemnon, le întruchipează pe amîndouă deopotrivă de bine.

II. El suprima şi logica şi fizica, spunînd că fizica depăşeşte puterile noastre, iar logica nu ne priveşte; singurul lucru care ne interesează e etica[431].

III. [**161**] Raţionamentele dialectice, spunea el, se aseamănă cu pînza de păianjen, care, deşi pare că-i făcută cu dibăcie artistică, n-aduce folos[432]. IV. Nu admitea nici pluralitatea de virtuţi, ca Zenon, nici, ca megaricii, o singură virtute purtătoare de mai multe nume, ci trata virtutea ca aparţinînd categoriei modurilor relative[433]. V. Profesînd acest fel de filosofie şi dînd lecţii în Cynosarges[434], a dobîndit o influenţă aşa de mare, încît a fost numit întemeietorul unei secte[435]. Miltiades şi Diphilos[436] au fost numiţi aristonieni. VI. El vorbea convingător şi era capabil să atragă favoarea marelui public. Aşa se explică versul scris de Timon despre el:

Unul se laudă straşnic că-i neam cu-Ariston, iscusitul.

[**162**] Pe cînd Zenon suferea de o boală de lungă durată, Ariston l-a întîlnit pe Polemon[437] şi, spune Diocles din Magnesia, a trecut la părerile acestuia. Concepţia stoică pe care o accepta mai cu seamă era aceea că înţeleptul nu trebuie să aibă simple păreri. Împotriva acestei doctrine a luptat Persaios cînd a hotărît pe unul dintre doi fraţi gemeni să-i încredinţeze lui Ariston o sumă de bani şi pe urmă a pus pe celălalt să i-o ceară; Ariston neştiind ce să facă a fost învins. Era în dezacord cu Arcesilaos. Văzînd într-o zi un monstru în formă de taur, cu sex dublu, spuse: „Vai nouă, aici are Arcesilaos un argument împotriva evidenţei în cunoaştere."[438]

[**163**] Unui filosof din Academie[439], care pretindea că nu-i sigur de nimic, Ariston îi spuse: „Nici măcar de vecinul că şade lîngă tine?" şi cînd celălalt răspunse „Nu", adăugă: „Cum, cine te-a orbit? Vederea cine ţi-a luat-o?"

VII. Cărţile atribuite lui sînt următoarele:

Îndemnuri, două Cărţi;
Despre opiniile lui Zenon;
Dialoguri;
Prelegeri, 6 Cărţi;
Disertaţii despre înţelepciune, 7 Cărţi[440];
Disertaţii despre dragoste;
Comentarii despre deşertăciune;
Comentarii, 25 de Cărţi;
Amintiri, 3 Cărţi;
Învăţături, 11 Cărţi;
Împotriva retorilor;
Răspuns la contraargumentele lui Alexinos[441];
Împotriva dialecticienilor, 3 Cărţi;
Scrisori către Cleante, 4 Cărţi.

Panaitios şi Sosicrates[442] socotesc originale numai scrisorile; toate celelalte opere numite, ei le atribuie lui Ariston peripateticul[443].

VIII. [**164**] Se povesteşte că, fiind chel, a avut o insolaţie şi şi-a găsit astfel obştescul sfîrşit. Am compus şi nişte versuri glumeţe despre el, în choliambi[444]. Iată-le:

De ce tu oare, Ariston, bătrîn şi chel cum fuseşi,
Expusu-ţi-ai chelia-n soare de s-a copt?
Cătînd căldură peste seamă, mai mult ca alţii,
Ai dat fără să vrei de al lui Hades frig[445].

IX. A mai fost şi alt Ariston, originar din Iulis; un altul, un oarecare muzician din Atena; un al patrulea, poet tragic; al cincilea, din Halai, care a scris despre arta retorică şi al şaselea, un filosof peripatetic din Alexandria[446].

Capitolul al III-lea

Herillos

I. [**165**] Herillos din Cartagina spunea că scopul vieţii noastre este ştiinţa, adică să trăim în aşa fel, încît să ne consacrăm neîncetat toată viaţa ştiinţei şi să nu ne lăsăm înşelaţi de ignoranţă[447].

El defineşte ştiinţa o deprindere a minţii de a nu ne lăsa doborîţi de argumentare în acceptarea reprezentărilor. Uneori spune că viaţa noastră n-are un singur scop, ci acesta se schimbă după împrejurări şi obiecte[448], după cum acelaşi bronz poate să devină statuia fie a lui Alexandru, fie a lui

Socrate. Făcea deosebire între scopul principal şi scopul secundar[449]; chiar şi omul care nu-i înţelept poate ţinti la acesta din urmă, dar numai înţeleptul urmăreşte scopul suprem al vieţii. Declara indiferent orice lucru care este intermediar între virtute şi viciu. II. Scrierile lui, deşi nu ocupă mult spaţiu, sînt pline de vigoare şi conţin unele pasaje de controversă, drept răspuns lui Zenon.

III. [**166**] Ca băiat tînăr, se spune c-a avut mai mulţi admiratori; Zenon, vrînd să-i îndepărteze, l-a obligat pe Herillos să se radă pe cap, ceea ce a îndepărtat pe admiratori.

IV. Cărţile lui sînt acestea:

Despre exerciţiu;
Despre pasiuni;
Despre presupunere;
Legislatorul;
Maieuticul[450]*;*
Adversarul;
Învăţătorul;
Revăzătorul;
Corectorul;
Hermes;
Medea;
Dialoguri;
Teme etice.

Capitolul al IV-lea

Dionysios

I. Dionysios, transfugul, spunea că scopul vieţii noastre este plăcerea[451]; la această părere a ajuns, fiind încercat de un atac de oftalmie. Suferinţa i-a fost aşa de cumplită, încît a ezitat să numească durerea drept un lucru indiferent.

II. Era fiul lui Theophantos şi originar din Heraclea. După cum povesteşte Diocles[452], III. la început a fost elevul compatriotului său, Heracleides[453], apoi al lui Alexinos şi Menedem[454], şi-n cele din urmă al lui Zenon.

[**167**] La începutul carierei lui s-a ocupat de literatură şi a început să scrie tot felul de poezii, pe urmă l-a luat de model pe Aratos[455], cu care a început să rivalizeze. După ce l-a părăsit pe Zenon, a trecut la cirenaici şi obişnuia să umble prin case de toleranţă şi să se dedea plăcerilor fără să se ascundă. IV. A trăit pînă aproape de vîrsta de optzeci de ani cînd s-a sinucis prin înfometare.

V. Următoarele lucrări sînt atribuite lui:

Despre apatie, 2 Cărţi;
Despre exerciţiu, 2 Cărţi;
Despre plăcere, 4 Cărţi;
Despre bogăţie, recunoştinţă[456] *şi răzbunare;*
Despre comportamentul faţă de oameni;
Despre reuşită;
Despre regii vechi;
Despre cei lăudaţi;
Despre obiceiurile barbarilor.

Aceştia trei sînt stoici disidenţi. Cel care a preluat în succesiune şcoala lui Zenon a fost Cleante, despre care vom vorbi acum.

Capitolul al v-lea

Cleante

I. [**168**] Cleante, fiul lui Phanias, s-a născut în Assos[457]. Acesta, spune Antisthenes[458] în *Succesiunile filosofilor*, a fost mai întîi pugilist. Venind la Atena, cum spun unii, numai cu patru drahme şi întîlnindu-l pe Zenon, studie filosofia cu sîrguinţă şi aderă în totul la doctrinele acestuia. II. Era renumit pentru hărnicia lui, fiind nevoit, din cauza marei lui sărăcii, să muncească pentru a trăi. Noaptea scotea apă pentru grădini, iar ziua se exercita pentru argumentare; din această cauză i s-a dat porecla de Phreantles sau cărătorul de apă. Se spune c-a fost adus în faţa judecăţii să dea socoteală de felul cum îşi cîştigă viaţa un om aşa viguros ca el; iar după ce a adus ca martor grădinarul, în a cărui grădină scotea apă, şi pe negustoreasa de făină la care plămădea făina, a fost achitat. [**169**] Cei din areopag, pe deplin mulţumiţi, îi votară o donaţie de zece mine, pe care Zenon îi interzise s-o primească. Se zice că şi Antigonos i-a dăruit trei mii de drahme. Odată, pe cînd conducea nişte tineri la un spectacol public, vîntul îi dădu haina la o parte şi lăsă să se vadă că nu purta tunică, fapt pentru care fu aplaudat de atenieni, aşa cum arată Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Omonimii*. Şi acest lucru spori admiraţia ce-o avea lumea pentru el. O altă poveste spune că Antigonos, venind la lecţiile lui, îl întrebă de ce scoate apă şi primi răspunsul: „Cum, numai atîta fac, scot apă? Dar ce? Nu sap grădina? Dar ce? Nu o ud? Şi toate astea le fac de dragul filosofiei." Zenon îl exercitase în această disciplină şi-i cerea să-i aducă un obol din salariul lui. [**170**] Într-o zi arată prietenilor o mînă de monede mici şi le spune: „Cleante ar putea să mai întreţină pe un al doilea Cleante, dacă ar vrea, pe cînd acei care au mijloace să se întreţină caută să trăiască pe socoteala altora, ocupîndu-se cu neglijenţă de studiul filosofiei." Din această pricină, Cleante era numit al doilea Heracle[459]. III. Era harnic, dar n-avea aptitudini naturale şi era peste măsură de încet, ceea ce l-a făcut pe Timon să-l descrie astfel:

> Cine-i berbecul din Assos ce buzna tot dă printre oameni,
> Leneş, palavragiu, buştean lipsit de'ndrăzneală[460].

IV. El suporta bătăile de joc ale colegilor săi şi nu-i păsa că era numit măgar, spunîndu-le că numai el era în stare să ducă balastul lui Zenon. [**171**] Odată, fiind mustrat pentru lipsă de curaj, răspunse: „Din cauza aceasta, rar greşesc." Punea mai presus felul lui de viaţă faţă de acela al bogaţilor, spunînd că pe cînd aceştia se joacă cu mingea, el munceşte săpînd pămîntul tare şi arid. Adesea se mustra singur şi într-o zi Ariston[461], auzindu-l, îl întrebă: „Pe cine ocărăşti aşa?", iar el rîzînd spuse: „Pe un bătrîn cu păr cărunt şi fără minte." Unuia care spunea că Arcesilaos nu face ceea ce trebuie, îi dădu acest răspuns: „Ia încetează de a-l mai critica, căci dacă în argumentare neagă existenţa îndatoririi[462], în fapte, în orice caz, şi-o îndeplineşte." Şi Arcesilaos[463] spune: „Nu pot fi cîştigat prin linguşire", iar Cleante îi răspunse acestuia: „E adevărat, dar eu te linguşesc arătînd că una spui şi alta faci."

[**172**] Cineva îl întreabă ce lecţie să dea fiului său; Cleante, drept răspuns, cită cuvintele din *Electra*[464]:

> Tăcere şi iarăşi tăcere, pasul să-ţi fie ca fulgul.

Unui lacedemonian care declarase că munca-i un lucru bun, încîntat, îi spuse:

> Copilul meu, tu eşti de viţă naltă[465].

Hecaton în *Învăţăturile* sale spune că unui tînăr care declara: „Dacă a lovi în burtă se zice *gastrizein*, a lovi în pulpă se va zice *merizein*", Cleante îi răspunse: „Tu, tinere, ale tale să fie loviturile în pulpă." [Dar cuvintele asemănătoare nu semnifică totdeauna lucruri asemănătoare][466]. Odată, stînd de vorbă cu un tînăr, îi puse întrebarea: „Vezi?", iar cînd celălalt îi răspunse afirmativ, el continuă vorba: „De ce, atunci, eu nu văd că tu vezi?"

[**173**] Era de faţă, la teatru, cînd poetul Sositheos a declamat despre dînsul versul următor:

Mînaţi ca boii de sminteala lui Cleante[467]

la auzul cărora el rămase neclintit în expresia figurii, ceea ce a uimit într-atît publicul, încît l-a aplaudat pe el, iar pe Sositheos l-a gonit de pe scenă. După aceea, cînd poetul îşi ceru iertare pentru insultă, el primi scuzele, spunîndu-i că dacă Dionysos şi Heracle nu se supărau cînd erau ridiculizaţi de poeţi, ar fi fost prostesc, din parte-i, să se supere de o insultă întîmplătoare. Avea obiceiul să spună că peripateticienii erau asemenea lirelor, care, deşi scot sunete dulci, nu se aud pe ele însele niciodată. Se povesteşte că odată reafirma părerea lui Zenon cum că firea omului se poate cunoaşte după înfăţişare. Cîţiva tineri poznaşi îi aduseră pe un desfrînat care a muncit din greu la ţară şi-i cerură să spună ce fire are. Cleante rămase încurcat şi-i spuse omului să plece, dar cînd acesta porni, strănută. „L-am prins, strigă Cleante, e un afemeiat." [**174**] Se adresă astfel unui om singuratic care vorbea singur: „Nu-i un om rău cel cu care stai de vorbă." Un oarecare îi reproşa vîrsta lui înaintată, iar el îi replică: „Şi eu aş vrea să plec din viaţă, dar cînd mă văd că sînt sănătos în toate şi că pot scrie şi citi, rămîn mai departe în viaţă." Se spune că, din lipsă de bani, scria lecţiile auzite de la Zenon pe cioburi de oale şi pe omoplaţi de boi, neputînd cumpăra foi de papyrus[468].

V. Acesta a fost Cleante. Deşi Zenon a avut mulţi alţi discipoli de seamă, Cleante a fost capabil să-l urmeze la conducerea şcolii.

VI. A lăsat unele scrieri foarte bune. Iată-le:

Despre timp;
Despre filosofia naturală a lui Zenon, două Cărţi;
Interpretări la Heraclit, patru Cărţi;
Despre senzaţie;
Despre artă;
Contra lui Democrit;
Contra lui Aristarchos;
Contra lui Herillos;
Despre instinct[469], două Cărţi;
[**175**] *Antichităţi;*
Despre zei;
Despre giganţi;
Despre nuntă[470];
Despre poet[471];
Despre îndatorire, trei Cărţi;
Despre sfatul bun;
Despre recunoştinţă;
Îndemn;
Despre virtuţi;
Despre dotaţia firească;
Despre Gorgyppos[472];
Despre invidie;
Despre dragoste;

Despre libertate;
Despre arta de a iubi;
Despre onoare;
Despre glorie;
Omul de stat;
Despre sfat;
Despre legi;
Despre judecare;
Despre educaţie;
Despre raţiune, trei Cărţi;
Despre scop;
Despre lucrurile frumoase;
Despre fapte;
Despre ştiinţă;
Despre regalitate;
Despre prietenie;
Despre banchet;
Despre teza că virtutea e identică la bărbat şi la femeie;
Despre înţeleptul care face sofisme;
Despre învăţături;
Disertaţii, două Cărţi;
Despre plăcere;
Despre particularităţi;
Despre problemele insolubile;
Despre dialectică;
Despre moduri[473];
Despre predicate.

Aceasta este lista lucrărilor lui.

VII. [**176**] El a murit în felul următor: i se umflară gingiile şi după avizul medicilor, se abţinu de la mîncare două zile întregi. După aceea se simţi bine, încît doctorii i-au îngăduit să-şi reia mîncarea obişnuită. Totuşi, el nu vru să consimtă, ci spunînd c-a înaintat prea mult pe drumul vieţii, continuă mai departe să nu mănînce nimic pînă ce muri, la aceeaşi vîrstă ca şi Zenon, cum spun unii autori, trăind 80 ani[474] şi după ce fusese nouăsprezece ani elevul lui Zenon.

Iată versurile mele glumeţe despre el:

Laud, mă rog, pe Cleante, dar şi mai cu rîvnă pe Hades
Ce pe Cleante bătrîn, lumea să-l vadă nu vru,
Fără de caznă trecîndu-şi tot restul de timp printre umbre
Dînsul ce apă a cărat viaţa'ntreagă de zor.

Capitolul al VI-lea

Sphairos

I. [**177**] După cum am spus mai înainte, printre cei care, după moartea lui Zenon, au devenit discipolii lui Cleante a fost şi Sphairos din Bospor[475]. II. După ce a făcut însemnate progrese în studiile sale, s-a dus la curtea regelui Ptolemaios Philopator[476], în Alexandria. Într-o zi, ivindu-se o discuţie, dacă înţeleptul poate avea opinii nesigure[477], Sphairos declară c-aceasta e peste putinţă, iar regele, vrînd să-l pună la încercare, porunci să se aducă la masă nişte rodii de ceară; Sphairos se înşelă şi regele strigă: „Ţi-ai dat

adeziunea[478] unei reprezentări false[479]." Sphairos însă fu gata cu un răspuns potrivit: „Am dat adeziunea nu că sînt rodii, ci că există temeiuri să credem c-ar fi. Dar reprezentarea comprehensivă diferă de reprezentarea probabilă." La acuzarea adusă de Mnesistratos c-ar fi tăgăduit că Ptolemaios era rege, răspunsul lui a fost: „Fiind aşa cum este, Ptolemaios este, cu adevărat, rege."

III. [**178**] Cărţile pe care le-a scris sînt următoarele:

Despre univers, două Cărţi;
Despre elemente;
Despre sămînţă;
Despre soartă;
Despre infinitezimale;
Împotriva atomilor şi imaginilor[480];
Despre organele senzoriale;
Cinci disertaţii despre Heraclit;
Despre sistemul eticii;
Despre îndatorire;
Despre instinct[481];
Despre pasiuni, două Cărţi;
Despre regalitate;
Despre constituţia spartană;
Despre Lycurg şi Socrate, trei Cărţi;
Despre lege;
Despre mantică;
Dialoguri despre iubire;
Despre filosofii din Eritreia;
Despre asemănări;
Despre definiţii;
Despre deprindere[482];
Despre contradicţii, trei Cărţi;
Despre raţiune;
Despre bogăţie;
Despre glorie;
Despre moarte;
Arta dialectică, două Cărţi;
Despre predicate;
Despre termeni ambigui;
Scrisori.

Capitolul al VII-lea

Chrysippos

I [**179**] Chrysippos, fiul lui Apollonios, era sau din Soloi sau din Tars[483], după cum relatează Alexandros în cartea sa *Succesiunile*[484]. Era elevul lui Cleante şi mai înainte se antrenase pentru alergări de distanţe mari. După aceea veni să-l asculte pe Zenon sau, după cum spun cei mai mulţi, printre care şi Diocles, pe Cleante. Pe urmă, Cleante fiind încă în viaţă, s-a retras de la şcoala acestuia şi a atins o reputaţie excepţională ca filosof. II. Avea multe însuşiri naturale şi arăta cea mai mare pătrundere în orice fel de subiect, pînă într-atît, încît avea păreri deosebite, în foarte multe puncte, de Zenon ca şi de Cleante, căruia îi spunea adesea că tot ce are nevoie să cunoască erau numai doctrinele; cît despre dovezi, le va găsi el singur. Totuşi, ori de cîte ori lupta împotriva lui Cleante, simţea, după aceea, remuşcare şi spunea mereu versurile:

Tare-s ferice în toate, dar cînd îl combat pe Cleante,
Nefericit eu mă simt.

[**180**] A fost un dialectician aşa de renumit, încît foarte mulţi credeau că dacă zeii ar face dialectică, ea n-ar fi alta decît cea a lui Chrysippos. Dar din cauza abundenţei ideilor, nu-şi îngrijea stilul[485]. III. Depăşea în sîrguinţă pe oricine, după cum reiese limpede din lista scrierilor lui, al căror număr se ridică la mai mult de şapte sute cinci[486]. Le sporea dimensiunile, discutînd mereu asupra aceloraşi concepţii, fixînd în scris tot ce întîlnea, făcînd multe corecturi şi uzînd de citate din numeroşi autori. Mergea pînă acolo, încît, într-unul din tratatele sale, a copiat aproape în întregime *Medea* lui Euripide. Cineva, care luase volumul în mînă, fiind întrebat ce carte are, răspunse: „*Medea* lui Chrysippos"[487].

[**181**] Apollodor din Atena[488], în cartea sa *Compendiul doctrinelor*, dorind să arate că ceea ce a scris Epicur cu forţă proprie şi originalitate, fără să dea citate, era de mii de ori mai mult faţă de cărţile lui Chrysippos, spune textual: „Dacă s-ar despuia cărţile lui Chrysippos de toate citatele străine, paginile lui ar rămîne goale." Acestea le spune Apollodoros. După cele povestite de Diocles[489], bătrîna care stătea cu Chrysippos spunea că acesta scria cinci sute de linii pe zi. Hecaton ne informează că Chrysippos s-a consacrat filosofiei după ce proprietatea pe care o avea ca moştenire de la părintele său a fost confiscată pentru tezaurul regelui.

IV. [**182**] La trup era prizărit, aşa cum se vede după statuia lui din Cerameicos[490], care-i aproape ascunsă de o statuie ecvestră din faţa ei; de aceea, Carneade îi zicea: „Cel ascuns de cal"[491]. Odată, cineva îl mustră că nu se duce cu mulţimea să-l asculte pe Ariston[492], iar el îl lămuri: „Dac-aş urma mulţimea, n-aş mai fi ajuns filosof." V. Cînd un oarecare dialectician se ridică împotriva lui Cleante, punîndu-i în faţă sofisme, Chrysippos îi spuse: „Încetează de a îndepărta pe bătrînul de la chestiuni importante şi lasă asemenea fleacuri pentru noi ceilalţi, mai tineri." Cineva îi pusese o întrebare şi discuta în doi liniştit, dar, văzînd mulţimea că se apropie, începu să fie certăreţ. Chrysippos atunci i se adresă astfel:

Privirea ţi-e în ceaţă, frate prea iubite,
De furii eşti cuprins; ce bine, vai, gîndit-ai![493]

[**183**] La petreceri se purta liniştit, deşi îşi mişca picioarele, ceea ce a făcut pe o sclavă să spună: „cît despre Chrysippos, numai picioarele i se îmbată". Era aşa de încrezut, încît cineva întrebîndu-l: „Cui să încredinţez pe fiul meu?", el răspunse: „Mie, căci dacă aş fi găsit că există cineva mai bun ca mine m-aş duce eu însumi să învăţ filosofie la el." Se zice că s-a spus despre el versul următor:

Singur doar el înţelept e; în juru-i se-nvîrt ca fantome[494].

Şi alt vers este acesta:

N-ar fi nici Porticul măreţ fără Chrysippos[495].

VI. Sotion, în Cartea a opta, ne spune că-n cele din urmă s-a dus la Arcesilaos şi la Lacydes[496] şi a studiat cu ei filosofia în Academie. [**184**] Aceasta explică felul lui de a argumenta o dată, împotriva obiceiului şi altă dată pentru[497], şi folosirea metodei Academiei în tratarea mărimilor şi a numerelor[498].

VII. Hermip[499] ne povesteşte că odată, pe cînd ţinea lecţii în Odeion[500] Chrysippos a fost poftit de elevii săi la sărbătoarea unui sacrificiu. Acolo, după ce a băut vin dulce, neamestecat cu apă[501], a fost cuprins de ameţeală

şi, cinci zile mai tîrziu, a plecat dintre oameni, ajuns la vîrsta de şaptezeci şi trei de ani, în timpul olimpiadei a o sută patruzeci şi treia[502]. Aceasta-i data comunicată de Apollodor[503] în *Cronografia* lui. Iată şi versurile noastre glumeţe despre el:

> Se ameţi bînd vin cu lăcomie mare.
> Chrysippos patria nu-şi cruţă,
> Nici propria-i viaţă, nici Porticul nu-l cruţă,
> Astfel se duse în infern.

[**185**] O altă versiune este că moartea i-a fost pricinuită de o criză de rîs, după ce a văzut un măgar mîncîndu-i smochinele, a strigat bătrînei sale îngrijitoare[504]: „Acum dă măgarului pe deasupra şi o băutură de vin curat." După aceea a rîs aşa de tare, încît a murit.

VIII. Pare să fi fost un om foarte trufaş. Un lucru e sigur că din toate numeroasele sale scrieri n-a dedicat niciuna vreunui rege. Se mulţumea cu serviciile unei femei bătrîne[505], spune Demetrios în opera sa numită *Scriitori omonimi*. Cînd Ptolemaios i-a scris lui Cleante, cerîndu-i să vină el sau să-i trimită pe altcineva la curtea lui, Sphairos a întreprins călătoria, pe cînd Chrysippos a desconsiderat invitaţia. IX. Pe de altă parte, chemînd la sine pe fiii surorilor sale, Aristocreon şi Philocrates[506], i-a educat. Demetrios, amintit mai sus, povesteşte că Chrysippos a fost cel dintîi care a îndrăznit să ţină cursuri în aer liber în Lykeion[507].

X. [**186**] A mai fost şi un alt Chrysippos, originar din Cnidos[508], un medic, de la care Erasistratos[509] spune că a învăţat foarte multe. Un alt Chrysippos a fost fiul celui precedent, medic la curtea lui Ptolemaios şi care, în urma unei calomnii, fu purtat peste tot şi bătut cu biciul. Încă unul a fost elevul lui Erasistratos şi un altul, autorul unei lucrări *Despre agricultură*[510].

XI. În ceea ce priveşte pe filosoful nostru, el obişnuia să propună raţionamente ca acesta: „Acela care divulgă unor neiniţiaţi misterele se face vinovat de impietate. Hierofantul[511], desigur, descoperă neiniţiaţilor misterele, deci el se face vinovat de impietate." Alt argument: „Ceea ce nu-i în cetate, nu-i nici în casă; dar, în cetate nu este nici o fîntînă, deci nu este nici o fîntînă nici în casă." Altul: „Este un anumit cap pe care nu-l ai, aşa stînd lucrurile, există un cap pe care nu-l ai, de aceea nu ai cap."[512] [**187**] Sau: „Dacă cineva se află la Megara, nu se află în Atena; există un om în Megara, de aceea nu există nici un om în Atena." Sau: „Dacă spui ceva, îţi trece pe buze, dar spui căruţă, deci o căruţă îţi trece pe buze." Şi încă unul: „Dacă n-ai pierdut niciodată un lucru, înseamnă că-l ai; or, n-ai pierdut niciodată coarne, deci ai coarne."[513]

Alţii atribuie acest raţionament lui Eubulide[514]. XII. Sînt unii care-l învinuiesc pe Chrysippos c-a scris mult, într-un ton urît şi indecent. În opera lui *Despre vechii fiziologi* plăsmuieşte într-un mod ruşinos, în şase sute de rînduri, poveşti despre Hera şi Zeus, cu amănunte cu care nimeni nu şi-ar mînji buzele repetîndu-le. [**188**] Într-adevăr, el plăsmuieşte o poveste foarte ruşinoasă, zic unii, deşi o laudă ca fiind naturală, dar ea este mai potrivită unor femei de stradă decît unor divinităţi. Mai mult chiar, aceste lucruri nu-s notate nici de scriitorii despre pictură[515]. Ceea ce imaginează Chrysippos nu se găseşte nici la Polemon[516], nici la Hypsicrates[517], nici chiar la Antigonos[518]. Este deci născocirea lui proprie. Tot aşa, în cartea sa *Despre Republică*, îngăduie legături incestuoase între fiu şi mamă, cu fiice şi fii. Repetă acelaşi lucru chiar la începutul lucrării sale *Despre lucrurile care nu-s de ales pentru ele însele*. În Cartea a treia a tratatului său *Despre justiţie*, cam în o mie de

rînduri, el îndeamnă la mîncatul cadavrelor, iar în Cartea a doua a lucrării sale *Despre felurile de viaţă*, unde propune să se prevadă cum trebuie să-şi cîştige traiul înţeleptul, întîlnim cuvintele: [**189**] „Şi pentru care motiv trebuie să-şi cîştige traiul? Dacă este pentru a-şi susţine viaţa, viaţa în sine, e un lucru indiferent[519], dacă-i pentru plăcere, şi plăcerea-i la fel, pe cînd dacă-i pentru virtute, aceasta, în sine, e de ajuns ca să constituie fericirea[520]. Şi felurile de a-şi procura existenţa sînt şi ele ridicole, ca de exemplu: întreţinerea de către un rege, fiindcă trebuie să se plece lui; sau de către un prieten, fiindcă atunci prietenia va fi cumpărată pentru profit; sau, prin înţelepciune, fiindcă astfel înţelepciunea va deveni lucrativă." Acestea sînt acuzaţiile care i se aduc.

XIII. Cum renumele cărţilor lui este aşa de mare, m-am hotărît să le trec într-un catalog separat, orînduite după categoria subiectului tratat[521]. Aceste scrieri sînt următoarele:

I. Rubrica logicii

Teze logice;
Cercetările filosofului;
Definiţii dialectice, către Metrodoros, 6 Cărţi;
Despre termenii folosiţi în dialectică, către Zenon, o Carte;
[**190**] *Arta dialecticii, către Aristagoras*, o Carte;
Judecăţi ipotetice probabile, către Dioscurides, 4 Cărţi;

II. Rubrica logicii care se ocupă de lucruri:
Prima serie:

Despre judecăţi logice, o Carte;
Despre judecăţi care nu sînt simple, o Carte;
Despre judecata copulativă, către Athenades, Cărţile 1, 2;
Despre judecăţile negative, către Aristagoras, 3 Cărţi;
Despre judecăţile demonstrative[522]*, către Athenodoros*, o Carte;
Despre judecăţile exprimate privativ, către Thearos, o Carte;
Despre judecăţile nedefinite, către Dion, Cărţi, 1, 2, 3;
Despre varietatea judecăţile nedefinite, Cărţile 1, 2, 3, 4;
Despre judecăţile temporale, Cărţile 1, 2;
Despre judecăţile perfecte, 2 Cărţi.

Seria a doua:

Despre adevărata judecată disjunctivă, către Gorgippides, o Carte;
Despre adevărata judecată ipotetică, către Gorgippides, Cărţile 1, 2, 3, 4;
[**191**] *Alegerea din alternative*[523]*, către Gorgippides*, o Carte;
Cu privire la concluzii, o Carte;
Despre (raţionamentul) cu trei membrii[524]*, tot către Gorgippides*, o Carte;
Despre posibil, către Cleitos, 4 Cărţi;
Cu privire la lucrarea lui Philon[525] *despre înţelesuri,* o Carte;
Despre ce este eroarea, o Carte.

Seria a treia:

Despre porunci, 2 Cărţi;
Despre întrebare, 2 Cărţi;
Despre informare, 4 Cărţi;
Rezumat despre întrebare şi informare, o Carte;
Rezumat despre răspuns, o Carte;
Despre cercetare, 2 Cărţi;
Despre răspuns, 4 Cărţi.

Seria a patra:

Despre predicate, către Metrodoros, 10 Cărţi;
Despre forme active şi pasive[526]*, către Phylarchos*, o Carte;

Despre legături logice[527], *către Apollonides*, o Carte;
Către Pasylos, despre predicate, 4 Cărţi;

[**192**] Seria a cincea:

Despre cele cinci cazuri, o Carte;
Despre enunţările clasate după subiect, o Carte;
Despre înţelesuri[528] *către Stesagoras,* 2 Cărţi;
Despre substantivele proprii, 2 Cărţi.

III. Rubrica logicii privitoare la cuvinte şi propoziţia formată din ele.
Prima serie:

Despre expresiile singulare şi plurale, 6 Cărţi;
Despre cuvinte, către Sosigenes şi Alexandros, 5 Cărţi;
Despre anomalii în cuvinte, către Dion, 4 Cărţi;
Despre argumentele sorite, aplicate la cuvinte exprimate, 3 Cărţi;
Despre solecisme;
Despre propoziţii soleciste, către Dionysios, o Carte;
Propoziţii care calcă uzajul comun, o Carte;
Expresia[529], *către Dionysios,* o Carte.

Seria a doua:

Despre elementele vorbirii şi despre cuvintele vorbite, 5 Cărţi;
Despre aşezarea cuvintelor vorbite, 4 Cărţi;
[**193**] *Despre aşezarea şi elementele propoziţiilor, către Philip,* 3 Cărţi;
Despre elementele vorbirii, către Nicias, o Carte;
Despre termenul relativ, o Carte.

Seria a treia:

Contra acelora care nu pun semn de punctuaţie[530], 2 Cărţi;
Despre formele ambigue de vorbire, către Apollas, 4 Cărţi;
Despre ambiguităţile figurative, o Carte;
Despre ambiguitatea figurativă ipotetică, 2 Cărţi;
Răspuns la lucrarea lui Panthoides despre ambiguităţi, 2 Cărţi;
Introducere la studiul ambiguităţilor, 5 Cărţi;
Rezumat al lucrării despre ambiguităţi, către Epicrates, o Carte;
Materiale strînse[531] *pentru introducerea la studiul ambiguităţilor,* 2 Cărţi;

IV. Rubrica logicii care se ocupă cu raţionamentele şi modurile
Prima serie:

Manual de argumentare şi moduri, către Dioscurides, 5 Cărţi;
[**194**] *Despre raţionamente*[532], 3 Cărţi;
Despre construcţia modurilor, către Stesagoras, 2 Cărţi;
Compararea judecăţilor modale[533], o Carte;
Despre judecăţile reciproce şi ipotetice, o Carte;
Către Agathon sau Despre succesiunea problemelor[534], o Carte;
Despre problema valabilităţii concluziilor scoase dintr-o judecată legată de una sau mai multe judecăţi, o Carte;
Despre concluzii[535], *către Aristagora,* o Carte;
Cum acelaşi raţionament poate fi clasat în mai multe moduri, o Carte;
Răspuns la obiecţiile aduse împotriva clasării aceluiaşi raţionament în modul silogistic şi modul nesilogistic, 2 Cărţi;
Răspuns la obiecţiile împotriva analizelor raţionamentelor, 3 Cărţi;
Răspuns la scrierea lui Philon „Despre moduri"[536], *către Timostratos,* o Carte;
Studii logice adunate, către Timocrates şi Philomathes, privitoare la raţionamente şi moduri, o Carte.

[**195**] Seria a doua:

Despre raţionamentele conclusive, către Zenon, o Carte;
Despre raţionamente primare şi nedemonstrabile, către Zenon, o Carte;
Despre analiza silogismelor, o Carte;
Despre raţionamentele supraabundente, către Pasylos, 2 Cărţi;
Despre regulile silogismelor, o Carte;
Despre silogismele introductive, către Zenon, o Carte;
Despre introducere la moduri, către Zenon, 3 Cărţi;
Despre silogisme în figuri false, 5 Cărţi;
Raţionamente silogistice prin rezoluţie în raţionamente nedemonstrabile, o Carte;
Cercetări despre moduri, către Zenon şi Philomathes, o Carte (aceasta pare să fie neautentică).

Seria a treia:

Despre raţionamentele schimbătoare, către Athenades, o Carte (neautentică);
[**196**] *Raţionamente schimbătoare cu privire la termenul mijlociu,* 3 Cărţi (neautentică);
Contra raţionamentelor disjunctive ale lui Ameinias, o Carte.

Seria a patra:

Despre ipoteze, către Meleagros, 3 Cărţi;
Silogisme ipotetice cu privire la legi, tot către Meleagros, o Carte;
Silogisme ipotetice pentru a servi ca introducere, 2 Cărţi;
Siologisme ipotetice, privitoare la teoreme, 2 Cărţi;
Soluţiile raţionamentelor ipotetice ale lui Hedylos, 2 Cărţi;
Soluţiile raţionamentelor ipotetice ale lui Alexandros, 3 Cărţi (neautentice);
Despre circumscrieri[537], *către Laodamas,* o Carte;

Seria a cincea:

Introducere la sofismul Mincinosul, către Aristocreon[538], o Carte;
Raţionamente de tipul Mincinosul, ca să servească ca introducere, o Carte;
Despre raţionamentul Mincinosul, către Aristocreon, 6 Cărţi.

Seria a şasea:

Răspuns acelora care socotesc că <sofismul Mincinosul>[539] *este în acelaşi timp fals şi adevărat,* o Carte;
[**197**] *Contra acelora care rezolvă sofismul Mincinosul divizîndu-l, către Aristocreon,* 2 Cărţi;
Dovezi că nu trebuie divizate judecăţile nedefinite, o Carte;
Răspuns la obiecţiile aduse contra diviziunii judecăţiilor nedefinite, către Pasylos, 3 Cărţi;
Rezolvări după felul celor vechi, către Dioscurides, o Carte;
Despre soluţia sofismului Mincinosul, către Aristocreon, 3 Cărţi;
Soluţiile raţionamentelor ipotetice ale lui Hedylos, către Aristocreon şi Apollas, o Carte.

Seria a şaptea:

Către aceia care susţin că premisele sofismului „Mincinosul" sînt false, o Carte;
Despre cel ce neagă, către Aristocreon, 2 Cărţi;
Raţionamente negative pentru exerciţiu, o Carte;
Despre raţionamentul pornind de la infinitezimale[540] *către Stesagoras,* Cărţile 1, 2;
Despre raţionamentele cu privire la presupuneri şi raţionamentele neschimbătoare, către Onetor, 2 Cărţi;

[**198**] *Despre sofismul „Voalatul”*[541], *către Aristobulos,* 2 Cărţi;
Despre sofismul „cel neobservat”, către Athenades, o Carte.

Seria a opta:

Despre sofismul „Nimeni”, către Menecrates, 8 Cărţi;
Despre raţionamentele scoase dintr-o premisă nedeterminată şi una determinată, către Pasylos, 2 Cărţi;
Despre raţionamentul „Nimeni”, către Epicrates, o Carte.

Seria a noua:

Despre sofisme, către Heracleides şi Pollis, 2 Cărţi;
Despre dificultăţi dialectice, către Dioscurides, 5 Cărţi;
Contra metodei lui Arcesilaos, către Sphairos, o Carte.

Seria a zecea:

Contra obişnuinţei, către Metrodoros, 6 Cărţi;
În favoarea obişnuinţei[542], *către Gorgippides,* 7 Cărţi.

V. Rubrica logică în afara celor patru diviziuni principale, menţionate mai sus, şi care tratează cercetări izolate asupra logicii, nereunite într-un *corpus* logic de cercetări. Totalul:

Despre cercetări enumerate treizeci şi una[543]

Totalul scrierilor de logică face trei sute unsprezece Cărţi.

[**199**] I. *Etica*, partea care se ocupă cu clasificarea concepţiilor etice[544].

Prima serie:

Schiţă generală a teoriei <etice>[545], *către Theoporos,* o Carte;
Teze etice, o Carte;
Premisele probabile pentru doctrinele etice, către Philomathes, 3 Cărţi;
Definiţii ale omului de bine, către Metrodoros, 2 Cărţi;
Definiţii ale viciosului, către Metrodoros, 2 Cărţi;
Definiţii ale celor mijlocii, către Metrodoros, 2 Cărţi;
Definiţii ale noţiunilor generice (în etică), *către Metrodoros,* 7 Cărţi;
Definiţii referitoare la alte ramuri ale artei, către Metrodoros, Cărţile 1, 2.

Seria a doua:

Despre asemănări, către Aristocles, 3 Cărţi;
Despre definiţii, către Metrodoros, 7 Cărţi;

Seria a treia:

Despre obiecţiile ridicate greşit împotriva definiţiilor, către Laodamas, 7 Cărţi;

[**200**] *Probabilităţi cu privire la definiţii, către Dioscurides,* 2 Cărţi;
Despre specii şi genuri, către Gorgippides, 2 Cărţi;
Despre clasificări, o Carte;
Despre contrarii, către Dionysios, 2 Cărţi;
Raţionamente probabile relative la clasificări, genuri şi specii şi la tratarea contrariilor, o Carte.

Seria a patra:

Despre etimologii, către Diocles, 7 Cărţi;
Etimologii, către Diocles, 4 Cărţi.

Seria a cincea:

Despre proverbe, către Zenodotos, 2 Cărţi;
Despre poeme, către Philomathes, o Carte;
Despre felul just de a audia poezia, 2 Cărţi;
Contra criticilor, către Diodoros, o Carte.

[**201**] II. *Etica*, rubrica ce se ocupă cu raţiunea universală şi ştiinţele şi virtuţile care iau naştere din ea:

Prima serie:

Împotriva restaurărilor picturilor, către Timonax, o Carte;
Despre cum numim şi ne formăm o concepţie despre fiecare lucru, o Carte;
Despre concepte, către Laodamas, 2 Cărţi;
Despre presupunere, către Pythonax, 3 Cărţi;
Dovezi că înţeleptul nu are păreri şovăielnice[546], o Carte;
Despre comprehensiune[547], *ştiinţă şi ignoranţă,* 4 Cărţi;
Despre raţiune, 2 Cărţi;
Despre uzul raţiunii, către Leptines.

Seria a doua:

Despre faptul că cei vechi au admis pe drept dialectica împreună cu demonstraţiile, către Zenon, 2 Cărţi;
[**202**] *Despre dialectică, către Aristocreon,* 4 Cărţi;
Despre obiecţiile ridicate împotriva dialecticienilor, 3 Cărţi;
Despre retorică, către Dioscurides, 4 Cărţi.

Seria a treia:

Despre deprindere[548], *către Cleon,* 3 Cărţi;
Despre artă şi lipsa de artă, către Aristocreon, 4 Cărţi;
Despre diferenţa dintre virtuţi, către Diodoros, 4 Cărţi;
Despre faptul că virtuţile sînt calităţi[549], o Carte;
Despre virtuţi, către Pollis, 2 Cărţi.

III. *Etica*, rubrica ce se ocupă cu lucrurile bune şi cele rele
Prima serie:

Despre binele moral[550] *şi plăcere, către Aristocreon,* 10 Cărţi;
Dovezi că plăcerea nu-i scopul suprem, 4 Cărţi;
Dovezi că plăcerea nu-i un bine, 4 Cărţi;
Despre argumente, în favoarea...[551]

Cartea a VIII-a

Capitolul I

Pitagora

I. [**1**] Deoarece am terminat prezentarea filosofiei din Ionia, care a început cu Thales, ca şi a principalilor ei reprezentanţi, să trecem la examinarea filosofiei din Italia, care a fost începută de Pitagora[1], fiul unui gravor de pietre preţioase, Mnesarchos, din Samos, după spusele lui Hermip, iar după Aristoxenos, etrusc dintr-una din acele insule pe care le stăpîneau atenienii după ce-i izgoniseră pe locuitorii lor etrusci[2].

Dar alţii spun că el era fiul lui Marmacos, fiul lui Hippasos al lui Euthyphron, la rîndul său, acesta al lui Cleonymos[3] care fusese exilat din Phlius, şi că, deoarece Marmacos trăia în Samos, a fost numit şi Pitagora samian. [**2**] Se spune că de la Samos s-a dus la Lesbos cu o recomandare către Ferekyde[4] de la unchiul său, Zoilos. Punînd să i se făurească trei flacoane de argint, el le-a dus în dar la trei preoţi din Egipt. Avea fraţi, dintre care Eunomos era cel mai mare, iar Tyrrhenos[5] cel mijlociu. El poseda şi un sclav, Zamolxis[6], care este adorat, spune Herodot[7], de geţi, fiind socotit drept Cronos. II. Cum s-a arătat, a fost elevul lui Ferekyde din Syros, după moartea căruia s-a dus la Samos şi a fost elevul lui Hermodamas[8], urmaşul lui Creophylos, om destul de înaintat în vîrstă.

III. Încă de tînăr, era aşa dornic de învăţătură, încît îşi părăsi ţara şi se iniţie în toate misterele şi ritualurile, nu numai ale Greciei, ci şi ale ţărilor străine. [**3**] Se afla în Egipt, recomandat fiind de Policrate lui Amasis[9] printr-o scrisoare; a învăţat limba egipteană[10], cum aflăm din cartea lui Antiphon *Despre oamenii cu merit deosebit* [11], şi a călătorit şi la chaldeeni şi magi[12]. Apoi, în Creta, a coborît în peştera Idei, împreună cu Epimenide; a vizitat şi sanctuarele egiptene şi a învăţat doctrinele tainice ale egiptenilor cu privire la zei[13]. După ce s-a întors la Samos şi şi-a găsit ţara sub tirania lui Policrate, a plecat la Crotona, în Italia, şi acolo a scris o constituţie pentru grecii din Italia şi, atît el, cît şi discipolii lui au fost ţinuţi în mare cinste. Erau în număr de aproape trei sute şi aşa de bine au condus statul, încît guvernarea lor a fost o adevărată conducere a celor buni[14].

IV. [**4**] Heracleides din Pont ne spune[15] că Pitagora povestea despre sine că odinioară a fost întrupat în Aithalides şi era socotit ca fiul lui Hermes; acesta i-a adus la cunoştinţă că poate cere orice dar va voi, afară de nemurire. El îi ceru să păstreze, în viaţă şi în moarte, amintirea celor ce i s-au întîmplat. De aceea, cît era în viaţă putea să-şi amintească orice şi după ce a murit şi-a păstrat aceeaşi ţinere de minte. După aceea, în cursul timpului, sufletul lui a trecut în Euphorbos[16] şi a fost rănit de Menelaos. Şi Euphorbos spunea că fusese altădată Aithalides şi că obţinuse acest dar de la Hermes; apoi povesteşte rătăcirile sufletului lui prin diverse corpuri, în cîte plante şi animale a intrat şi tot ce-a suferit în Hades şi toate cîte au de îndurat acolo celelalte suflete[17]. [**5**] Cînd Euphorbos muri, sufletul său se

încarnă în Hermotimos[18] şi acesta, dorind să dovedească veracitatea celor spuse, se duse la templul lui Apollo de la Branchidai[19], unde identifică scutul pe care Menelaos, în călătoria lui de întoarcere acasă, îl dedicase lui Apollo, spunea el; scutul era acum aşa de putrezit, încît nu mai rămăsese decît personajul de fildeş care-l acoperea. După ce Hermotimos muri, sufletul lui deveni Pyrrhos, pescar din Delos, care-şi amintea şi el de toate, cum a fost mai întîi Aithalides, pe urmă Euphorbos, pe urmă Hermotimos şi pe urmă Pyrrhos. După moartea lui Pyrrhos, el deveni Pitagora, care-şi amintea toate faptele menţionate[20].

V. [**6**] Sînt unii care insistă, în mod lipsit de seriozitate, că Pitagora n-a lăsat scrieri de nici un fel[21]. În orice caz, Heraclit fizicianul, aproape strigă şi spuse: „Pitagora, fiul lui Mnesarchos, s-a ocupat de cercetarea naturii[22] mai mult ca toţi ceilalţi oameni şi, făcînd din aceste scrieri o compilaţie, şi-a făurit el singur o înţelepciune proprie, consistînd în erudiţie goală şi înşelătoare.[23]" Ceea ce a prilejuit această observaţie au fost cuvintele introductive din tratatul lui Pitagora *Despre natură,* anume: „Jur pe aerul pe care-l respir, pe apa pe care-o beau, că nu voi suferi niciodată o critică cu privire la acest tratat."[24] De fapt, Pitagora a scris trei cărţi: *Despre educaţie*, *Despre politică* şi *Despre natură.* [**7**] Cartea care trece însă ca opera lui Pitagora era a lui Lysis din Tarent[25], un pitagorician care a fugit la Theba şi a fost profesorul lui Epaminonda[26]. Heracleides, fiul lui Sarapion[27], în al său *Rezumat al operei lui Sotion*, spune că Pitagora a scris şi un poem *Despre univers* şi, un al doilea, *Poemul sacru*, care începe aşa:

„Tineri, în linişte mare cuvîntu-mi întreg ascultaţi-l !",

un al treilea poem, *Despre suflet,* al patrulea *Despre pietate*, al cincilea, *Helothales, tatăl lui Epicharmos din Cos,* al şaselea *Crotona,* ca şi alte opere. Heracleides mai spune că poemul *Despre misterii* a fost scris de Hippasos[28], pentru a-l calomnia pe Pitagora şi că multe alte scrieri ale lui Aston din Crotona[29] au fost atribuite lui Pitagora. [**8**] Aristoxenos afirmă că Pitagora a luat cea mai mare parte din doctrinele sale morale de la preoteasa delfică Themistocleia[30]. După spusele lui Ion din Chios[31], din cartea sa *Triagmoi*, Pitagora a atribuit unele poeme făcute de el, lui Orfeu[32]. I se mai atribuie şi *Scopiadele* care încep astfel:

„Neruşinat să nu fii cu nimeni."

VI. Sosicrates[33], în cartea sa *Succesiunile filosofilor*, spune că fiind întrebat de Leon, tiranul lui Phlius[34], cine era, i-a răspuns: „Un prieten al înţelepciunii"[35] şi că asemuia viaţa cu o adunare sărbătorească. Aici unii vin să ia parte la concurs, alţii să vîndă mărfuri, dar cei mai de seamă bărbaţi sînt spectatori[36]; tot aşa, şi-n viaţă, unii apar cu o natură slugarnică, vînători de glorie şi cîştig, pe cînd filosofii caută numai adevărul. Astfel stau lucrurile cu privire la acestea.

[**9**] În general[37], conţinutul celor trei tratate amintite ale lui Pitagora este următorul: El nu ne îngăduie să ne rugăm pentru noi înşine fiindcă noi nu ştim singuri ce ne poate ajuta. Beţia o numeşte pur şi simplu vătămare şi dezaprobă mîncarea excesivă spunînd că nimeni nu trebuie să întrecă justa măsură nici în băutură, nici în mîncare. Despre satisfacţia sexuală, de asemenea spune: „Lasă plăcerile trupeşti pentru iarnă nu pentru vară, ele sînt mai puţin dăunătoare toamna şi primăvara, dar dăunează în orice anotimp şi nu sînt bune pentru sănătate." Întrebat odată cînd e bine ca un bărbat să se împreune cu o femeie, răspunse: „Cînd vrea să-şi mai piardă şi vlaga ce o are."

VII. [**10**] Împărţea viaţa omului în patru părţi: „Douăzeci de ani eşti copil, douăzeci adolescent, douăzeci om tînăr şi douăzeci bătrîn; aceste patru perioade corespund celor patru anotimpuri, în modul următor: copilul – primăverii, adolescentul – verii; omul tînăr – toamnei şi bătrînul – iernii", înţelegînd prin adolescent, pe acela care nu-i copt încă, iar prin om tînăr un om în floarea vîrstei. După informaţiile lui Timaios[38], el, cel dintîi, a spus că „prietenii au toate lucrurile în comun" şi că „prietenia înseamnă egalitate"; într-adevăr, discipolii lui puneau tot ce aveau laolaltă. VIII. De asemenea, timp de cinci ani, păstrau tăcerea, ascultîndu-i numai învăţăturile, fără să-l vadă pe Pitagora, pînă ce erau supuşi unui examen. Din acel moment erau primiţi în casa lui şi le era îngăduit să-l vadă.

Nu foloseau sicrie de cipres, din cauză că sceptrul lui Zeus era făcut din acest lemn; aşa ne informează Hermip, în Cartea a doua *Despre Pitagora*[39].

IX. [**11**] Într-adevăr, se spune că înfăţişarea lui era plină de gravitate iar discipolii lui credeau despre el că-i Apollo, venit din nordul îndepărtat[40]. Merge vorba că odată, dezvelindu-se, i s-a văzut coapsa care era de aur şi că, trecînd rîul Nessos[41], multă lume a auzit cum îl saluta rîul. X. Timaios, în Cartea a zecea a *Istoriei* lui[42], spune că Pitagora a observat că soţiile oamenilor poartă denumiri divine, mai întîi Virgine, pe urmă Soţii şi pe urmă Mame[43]. XI. Pe cînd Moiris[44] a descoperit, cel dintîi, principiile elementare ale geometriei, după spusele lui Anticleides[45], din Cartea a doua a lucrării lui *Despre Alexandru,* [**12**] Pitagora a fost acela care a adus geometria la perfecţie, studiind, timp foarte îndelungat aspectul aritmetic al geometriei[46]. Tot el a descoperit şi canonul muzical format din monocord[47]. N-a neglijat nici medicina. Apollodoros, calculatorul[48], ne informează c-a adus un sacrificiu zeilor atunci cînd a descoperit că, într-un triunghi dreptunghic, pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor celor două catete[49]. Există şi o epigramă care sună astfel:

> Cînd renumita figura Pitagora descoperit-a,
> Veste tutindeni s-a dus jertfa care-a adus.

XII. Aflăm din Cartea a treia a *Amintirilor* lui Favorinus că Pitagora a fost primul care a prescris atleţilor un regim cu carne, încercînd întîia oară cu Eurymenes; mai înainte, în timpul antrenamentului mîncau toţi smochine uscate, brînză moale şi chiar numai făină de grîu, cum ne spune acelaşi Favorinus în Cartea a opta a lucrării lui *Istorii felurite.* [**13**] Alţii pretind că cel care a introdus această dietă a fost un antrenor cu numele de Pythagoras, şi nu filosoful nostru, care interzicea chiar şi omorîrea animalelor, şi nu putea permite mîncarea unor vietăţi care împart cu noi privilegiul de a avea un suflet[50]. Aceasta însă era numai un pretext; motivul adevărat pentru interzicerea cărnii de animale era să deprindă oamenii cu o viaţă simplă, ca să-i obişnuiască a trăi cu lucruri uşor de găsit, punînd pe masă numai hrană nepregătită la foc şi bînd apă curată; căci acesta este mijlocul de a avea un corp sănătos şi o minte ascuţită.

Aristotel, în *Constituţia delienilor*[51], ne spune că singurul altar la care se închina Pitagora era acela al lui Apollo zămislitorul lui[52], din dosul altarului Coarnelor de la Delos, fiindcă acolo se ofereau numai făină de grîu, de orz şi turte, fără întrebuinţarea focului, şi nu se aduceau nici un fel de sacrificii de animale.

[**14**] Se mai spune că el cel dintîi a declarat că sufletul, parcurgînd un cerc hotărît de destin se încarnează cînd într-un animal, cînd într-altul. XIII. După spusele lui Aristoxenos, muzicianul[53], tot el a introdus pentru prima oară în Grecia, unităţile şi măsurile, XIV. după cum el cel dintîi a spus că

luceafărul de seară şi cel de dimineaţă sînt unul şi acelaşi[54] cum o spune şi Parmenide[55]. XV. Aşa de mult era admirat, încît discipolii săi erau numiţi „profeţi ai cuvîntului zeului", şi, afară de ei, el singur spune în lucrarea sa că după ce a stat două sute şapte ani în Hades, s-a întors pe pămînt printre oameni. Aşa se explică că a avut discipoli devotaţi şi că veneau oamenii de departe, să-l audă, ca lucanieni, peucetieni, messapieni şi romani[56].

[**15**] Pînă în timpul lui Philolaos nu era cu putinţă să cunoşti vreo doctrină pitagoriciană şi Philolaos, singur, a scos la lumină cele trei cărţi reunite, pentru care Platon a trimis o sută de mine ca să le cumpere[57]. Nu mai puţin de şase sute de persoane se duceau la lecţii serale, iar aceia care erau găsiţi demni ca să-l vadă, scriau rudelor ca unii cărora li s-a întîmplat o mare fericire. Mai mult chiar, aflăm de la Favorinus, din ale sale *Istorii felurite*, că metapontinii numeau casa lui Pitagora „templul Demetrei", iar porticul lui „templul Muzelor". Ceilalţi pitagoricieni spuneau că nu toate doctrinele lui trebuiau să fie auzite de toţi oamenii[58], după cum ne informează Aristoxenos în Cartea a zecea a lucrării sale *Legi cu privire la educaţie*, [**16**] unde ni se mai spune că Xenophilos pitagoricianul, fiind întrebat de careva cum putea să-şi educe mai bine fiul, răspunse: „Făcîndu-l cetăţean al unui stat bine condus". În toată Italia, Pitagora a format mulţi oameni înţelepţi şi cumsecade, ca şi oameni de seamă, ca legiuitorii Zaleucos şi Charondas[59]. XVI. Avea un mare dar de a-şi face prieteni, şi mai ales cînd găsea pe cineva care-i adoptase preceptele, se apropia imediat de acel om şi se împrietenea cu el.

XVII. [**17**] Preceptele lui simbolice erau următoarele: să nu aţîţi focul cu un cuţit; să nu păşeşti peste cumpăna unei balanţe; să nu te aşezi pe o baniţă de grîu; să nu mănînci inima; să nu ajuţi pe un om cu o sarcină la depunerea ei, ci la ridicarea ei; totdeauna să-ţi strîngi sul aşternutul de pat; să nu porţi un inel cu chipul unui zeu gravat pe el; să nu ştergi urmele cratiţei pe cenuşă, să nu ştergi locul unde ai şezut[60] cu o faclă, să nu urinezi cu faţa spre soare, să nu mergi pe drumul mare, să nu dai mîna dreaptă cu uşurinţă, să nu ai rîndunici sub acoperiş, să ţii păsări cu gheare, să nu urinezi nici să stai pe unghii tăiate sau pe păr tăiat, să pui deoparte ascuţişul cuţitului, să nu-ţi întorci capul spre frontieră cînd pleci în ţări străine[61].

[**18**] Iată şi înţelesul lor. Să nu aţîţi focul cu cuţitul înseamnă să nu aţîţi mînia şi supărarea cea mare a celor mari. Să nu păşeşti peste cumpăna unei balanţe, înseamnă să nu treci peste îndatoririle echităţii şi dreptăţii. Să nu te aşezi pe baniţă înseamnă să te îngrijeşti de ziua de azi, ca şi de cea de mîine, baniţa fiind raţia zilnică. Să nu mănînci inima, el înţelegea să nu-ţi iroseşti viaţa în tulburări şi chinuri. Prin vorba să nu-ţi întorci capul, cînd pleci din ţară înţelegea să sfătuiască pe cei ce se despart de această viaţă să nu fie prea ataşaţi de viaţă şi conduşi de plăcerile pămînteşti. Explicaţiile celorlalte precepte se pot da la fel cu cele precedente, ca să nu mai lungim vorba[62].

XVIII. [**19**] Înainte de toate interzicea să se mănînce mreană de mare şi peşte cu coadă neagră şi adăuga abţinerea de a mînca inima de la animale şi de a mînca bob şi uneori, după spusele lui Aristotel, chiar de a mînca mitra şi roşioară[63]. Unii spun că se mulţumea cu puţină miere sau cu fagure cu miere sau pîine, neluînd vin în gură; în timpul zilei, pe lîngă pîine mînca legume fierte sau crude, şi numai rar peşte[64]. Haina îi era albă şi curată, aşternutul de pat de lînă albă, căci inul încă nu ajunsese prin acele părţi[65]. N-a fost niciodată văzut uşurîndu-se sau făcînd dragoste, sau beat. [**20**] Se ferea să rîdă şi nu-i plăcea dezmăţul în batjocorire şi povestiri vulgare. La mînie nu pedepsea nici pe sclav nici pe omul liber[66]. Numea ocara

„o punere la punct”[67]. Practica divinaţia din sunete şi zborul păsărilor, niciodată prin jertfe arse, în afară de cea din tămîie. Jertfele pe care le aducea erau totdeauna neînsufleţite deşi unii spun c-ar fi sacrificat cocoşi, iezi de lapte şi purcei de lapte, dar niciodată miei. Aristoxenos însă spune că admitea să se mănînce toate animalele, afară de boii de arat şi de berbeci[68].

XIX. [**21**] Acelaşi autor, după cum s-a spus mai înainte, afirmă că Pitagora şi-a luat doctrinele de la preoteasa delfică Themistocleia[69]. Hieronymos[70] susţine că atunci cînd a coborît în Hades[71], Pitagora a văzut sufletul lui Hesiod, legat strîns de un stîlp de aramă şi ciripind, iar sufletul lui Homer, atîrnat de un copac, cu şerpi încolăciţi în jur, drept pedeapsă pentru ceea ce au spus despre zei[72]. A mai văzut în chinuri şi pe cei care fuseseră necredincioşi soţiilor. Iată de ce, spune autorul nostru, Pitagora a fost cinstit de poporul din Crotona. Aristippos din Cyrene afirmă, în lucrarea sa *Despre fizicieni*[73], că i s-a dat numele de Pitagora din cauză că a exprimat adevărul tot aşa de fără greş, cum făcea oracolul pitian[74].

[**22**] Se povesteşte că-şi îndemna discipolii, ca totdeauna, intrînd pe uşa casei, să se întrebe:

> Ce greşeală făcui? Ce lucru rău făptuit-am?
> Ce datorie-mi rămase uitată, neîndeplinită?[75]

Să nu lase să se aducă victime, ca sacrificiu zeilor; să se închine numai la altarele nepătate de sînge. Să nu jure pe zei, datoria omului fiind mai curînd, să se căznească să fie demn de încredere. Să cinstească pe cei mai bătrîni, socotind că precăderea de vîrstă dă mai mult drept la respect; căci, după cum în lume răsăritul vine înaintea apusului, tot aşa în viaţa omenească începutul vine înaintea sfîrşitului şi-n orice fel de viaţă, naşterea precedă moartea[76]. [**23**] Le mai punea în vedere să cinstească mai mult pe zei decît pe divinităţile mai mici, pe eroi mai mult ca pe oameni, iar dintre oameni, în primul rînd pe părinţi, şi să se poarte în aşa fel unul cu altul, încît să nu-şi facă duşmani din prieteni, ci să schimbe duşmanii în prieteni. Să nu socotească că le aparţine ceva. Să sprijine legea, să ducă război împotriva ilegalităţii. Să nu doboare sau să vatăme pomi roditori şi nici vreun animal care nu face rău omului. Lucru cuviincios şi de urmat este să nu dai drum nestăpînit rîsului, nici să ai o înfăţişare posomorîtă. Să evite îngrăşarea, iar la drum să schimbe pe rînd repaosul şi efortul; să-şi exerseze memoria, la mînie să-şi stăpînească vorba şi fapta; să respecte orice fel de profeţie[77], [**24**] să cînte din liră şi prin imnuri, să arate recunoştinţa datorată zeilor şi oamenilor valoroşi. Să se abţină de a mînca bob care produce gaze şi, prin urmare, are asemănare cu sufletul; afară de aceasta e bine şi pentru stomac, dacă nu mîncăm bob[78] această abţinere ne dă în somn vise plăcute şi liniştite[79].

Alexandros[80], în cartea sa *Succesiunile filosofilor*, spune c-a găsit în comentariile pitagoriciene următoarele doctrine.

[**25**] Principiul tuturor lucrurilor este unitatea[81]. Luînd naştere din această unitate, doimea nedefinită[82] serveşte ca substrat material unităţii, care este cauza; din unitate şi din doimea nedefinită se nasc numerele, din numere punctele, din puncte liniile, din linii figurile plane, din figurile plane figurile solide[83], din figurile solide corpurile sensibile ale căror elemente sînt patru: focul, apa, pămîntul şi aerul[84]; aceste elemente se schimbă între ele şi se transformă în toate lucrurile, iar din ele se naşte un univers însufleţit, dotat cu raţiune, sferic, cuprinzînd în mijlocul lui pămîntul, care este tot sferic şi locuit de jur împrejur[85]. [**26**] Există şi antipozi, şi ceea ce la noi e jos, la antipozi e sus[86]. Lumina şi întunericul se găsesc în părţi egale în univers; la

fel, căldura şi frigul, uscăciunea şi umezeala[87]; dintre acestea, dacă predomină căldura, e vară; dacă frigul, e iarnă; dacă uscăciunea, e primăvară, iar dacă umezeala, e toamnă tîrzie. Dacă toate acestea se găsesc în echilibru, avem cele mai bune perioade ale anului, dintre care prospeţimea primăverii constituie anotimpul sănătos, iar decadenţa toamnei tîrzii pe cel nesănătos. Tot aşa şi-n timpul zilei: prospeţimea aparţine dimineţii, iar declinul serii, care de aceea e mai nesănătoasă. Aerul din jurul pămîntului e în nemişcare şi-i viciat, de aceea tot ce e pe pămînt e muritor; dar aerul superior e mereu în mişcare, pur şi sănătos, şi tot ce-i în cuprinsul lui e nemuritor şi deci divin. [**27**] Soarele, luna şi celelalte astre sînt zei[88], căci în ele predomină căldura şi căldura e cauza vieţii. Luna e luminată de soare[89]. Oamenii sînt înrudiţi cu zeii, în măsura în care omul participă la căldură; de aceea, zeii se gîndesc la oameni[90]. Destinul[91] este cauza lucrurilor, atît în întregimea lor cît şi în parte. Raza soarelui pătrunde prin „eter", care este rece şi dens – căci ei numesc aerul „eter rece", iar marea şi umezeala „eter dens" – şi această rază coboară pînă în adîncuri şi astfel dă viaţă tuturor lucrurilor[92]. [**28**] Toate lucrurile, care participă la căldură trăiesc; de aceea plantele sînt fiinţe vii, dar nu toate au suflet[93]; acesta-i o parcelă desprinsă din eter, formată şi din căldură şi din răceală, căci participă şi la eterul rece. Sufletul este un lucru diferit de viaţă, e nemuritor deoarece e desprins din ceva, de asemenea nemuritor[94]. Fiinţele vii se nasc una din alta prin sămînţă. Naştere spontană, din pămînt, nu există[95]. Sămînţa este un cheag ce provine din creier şi conţine în el un suflu cald; acesta, introdus în uter, aduce din creier zer, umezeală şi sînge, din care se formează carnea, nervii, oasele, părul şi toate părţile corpului, pe cînd sufletul şi simţirea vin din suflul dinăuntru. [**29**] După ce mai întîi se coagulează, în aproape patruzeci de zile ia formă şi, conform legilor armoniei, copilul complet dezvoltat e adus pe lume în şapte, nouă sau cel mult zece luni. Are în el toate proporţiile[96] care constituie viaţa şi acestea, formînd o serie continuă, îl păstrează unit, conform raţiunilor armoniei, fiecare apărînd la intervale regulate[97]. Senzaţia în general, şi vederea în special, este un suflu neobişnuit de cald. De aceea se spune că se vede, prin aer şi apă, din cauză că eterul cald este combătut de cel rece; căci dacă suflul din ochi ar fi fost rece, s-ar fi risipit, întîlnindu-se cu aerul, care îi este asemănător. Aşa cum e, există pasaje în care Pitagora numeşte ochii porţile soarelui. Părerile lui sînt aceleaşi cu privire la auz şi la celelalte simţuri[98].

[**30**] Pitagora spune că sufletul omului se împarte în trei: raţiunea, mintea şi pasiunea[99]. Raţiunea şi pasiunea o au şi celelalte animale, dar mintea numai omul. Sediul[100] sufletului se întinde de la inimă pînă la creier; partea care se află în inimă e pasiunea, în timp ce părţile care sălăşluiesc în creier sînt mintea şi raţiunea. Simţurile sînt stropi ale acestora. Mintalul[101] e nemuritor, toate celelalte sînt muritoare. Sufletul se hrăneşte din sînge, facultăţile[102] sufletului sînt sufluri, căci, ca şi sufletul, sînt nevăzute întocmai ca şi eterul nevăzut. [**31**] Vinele, arterele şi nervii constituie legăturile sufletului. Dar cînd sufletul are vigoare şi stă în repaus, concentrat în el însuşi, atunci vorbele şi actele devin legăturile lui[103]. Expulzat pe pămînt, el rătăceşte prin aer, asemenea trupului. Hermes este paznicul sufletelor şi de aceea e numit „însoţitorul", „portarul" şi „subpămînteanul"[104], căci el călăuzeşte sufletele, ieşite din corpuri, atît pe uscat cît şi pe mare; pe cele pure le duce în regiunea cea mai de sus, iar celor impure nu li se îngăduie să se apropie nici de cele pure, nici să se apropie între ele, ci sînt legate de către Erinii[105] cu lanţuri indestructibile. [**32**] Tot aerul e plin cu suflete[106], numite genii sau eroi[107], care trimit oamenilor visurile şi semnele de boală şi de

sănătate, şi nu numai oamenilor, ci şi oilor şi tuturor vitelor; la ei se referă purificările şi riturile expiratorii, toată divinaţia şi prevestirile din sunete şi cele asemănătoare[108]. Cel mai de seamă lucru în viaţa umană este arta de a îndrepta sufletul spre bine sau spre rău. Fericiţi sînt oamenii cînd posedă un suflet bun, dar acesta nu stă niciodată în repaus, ... nu păstrează mereu acelaşi curs[109].

[**33**] Ceea ce e drept are puterea unui jurămînt, de aceea Zeus este numit Zeus al jurămintelor[110]. Virtutea este armonie, tot aşa-i cu sănătatea, cu orice bun şi cu Zeul însuşi. Aceasta explică pentru ce pitagoricienii spun că toate lucrurile sînt construite după legile armoniei. Prietenia este o egalitate armonioasă. Nu trebuie să adorăm deopotrivă pe zei şi pe eroi; pe zei să-i adorăm – totdeauna într-o tăcere respectuoasă, în haine albe şi după purificare, iar pe eroi numai de la miezul zilei înainte. Puritatea se obţine prin purificări, băi şi lustraţiuni, prin abluţiuni după contactul cu morţii, după împreunarea sexuală şi după orice mînjire şi nemîncînd carnea animalelor moarte, nici roşioarele, mrenele de mare şi nici ouă şi animale ieşite din ouă; nici bob, precum şi practicînd alte abstinenţe prescrise de aceia care execută riturile mistice în temple[111]. [**34**] După spusele lui Aristotel din lucrarea sa *Despre pitagoricieni*[112], Pitagora sfătuia să nu se mănînce bob, fie din cauza asemănării cu organele genitale fie din cauză că seamănă cu porţile lui Hades..., întrucît numai tulpina bobului nu are noduri, fie că este vătămător sau are forma universului sau că e propriu oligarhiei, deoarece oligarhii îl folosesc la alegerea prin tragere la sorţi[113]. Nu îngăduia discipolilor lui să ridice bucăţile care au căzut jos, ca să-i obişnuiască să nu mănînce cu lăcomie sau fiindcă firimiturile sînt destinate morţilor[114]; ele nu trebuie ridicate şi fiindcă aparţin eroilor, cum spune Aristofan în *Eroii* săi[115]:

> Nu gustaţi din ceea ce a căzut sub masă!

Un alt precept de-al lui Pitagora era să nu se mănînce cocoşi albi, căci ei sînt consacraţi lunii şi sînt rugători, ceea ce făcea parte din lucrurile bune; ei sînt consacraţi lunii, din pricină că vestesc orele[116], [**35**] albul aparţine naturii binelui, iar negrul celei a răului[117]. Să nu ne atingem de peşti consacraţi zeilor, fiindcă nu-i drept să se atribuie zeilor şi oamenilor aceleaşi lucruri, după cum nici celor liberi şi sclavilor. Nici să nu se rupă pîinea, căci odinioară prietenii obişnuiau să se strîngă la o pîine, cum fac barbarii azi, şi nu trebuie să împărţim ceea ce-i ţine uniţi. Unii explică aceasta ca o referire la judecarea morţilor din Hades[118]; alţii fiindcă pîinea face pe oameni fricoşi în luptă şi alţii fiindcă universul începe cu locul[119].

Pitagora susţinea că cea mai frumoasă figură dintre solide este sfera, iar dintre suprafeţe cercul[120]. Bătrîneţea poate fi asemuită cu orice lucru care e în descreştere, pe cînd tinereţea e identică cu creşterea.

Sănătatea înseamnă păstrarea formei corpului; boala, distrugerea ei. Sarea, spunea el, trebuie adusă pe masă ca se ne reamintească ceea ce-i drept; pentru că sarea păstrează orice primeşte şi ia naştere din lucrurile cele mai curate: soarele şi marea[121].

[**36**] Acestea sînt lucrurile pe care Alexandros spune că le-a găsit în *Comentariile pitagoriciene*. Şi ceea ce urmează după acestea este de la Aristotel[122].

XX. Timon însă n-a lăsat nerelevată gravitatea lui Pitagora, deşi îl muşcă pe acesta în lucrarea lui *Silloi*, spunînd următoarele:

> Spre vrăjitoreşti năluciri înclinat-a Pitagora,
> Semenii săi vînîndu-i, vorbind tot grave cuvinte[123].

Xenofanes confirmă părerea despre el, c-ar fi fost un om felurit în diferite momente, în elegia care începe astfel:

Altul mi-i gîndul acum şi alta e calea ce-o-nfăţiş.

Iată ce mai spune despre el:

Căci văzînd un căţel bătut amar cu toiagul
Milă avînd de el, astfel grăi spre stăpîn:
Stai şi nu-l bate! Sufletul unui prieten e'ntrînsul
Ce-l recunoscui strigătu-i auzind[124].

Iată deci ce spune Xenofanes. [**37**] Dar şi Cratinos[125] l-a batjocorit, atît în *Femeia pitagoriciană*, cît şi în *Tarentinii*, în care spune acestea:

Năravul lor, cînd prind vreun om mai simplu,
Ce vine pe la cursuri, punînd la probă toate
Mulţime de-argumente, 'l zăpăcesc, 'l încurcă
Cu antiteze şi concluzii, asemănări,
Sofisme, cantităţi, ce capul îi împuie.

La fel şi Mensimachos, în *Alcmaion*[126]:

Jertfă aduc lui Loxias[127] după ritul pitagoric
Nepunînd în gură nimic din ce are suflet.

[**38**] Şi Aristofan, în *Pitagoristul*[128]:

A. Zică că începînd în Hades privindu-i pe toţi cei din beznă
A văzut felul de viaţă al fiecăruia. Diferă mult
Cel al pitagoricienilor de cel al celorlalţi morţi.
Pluto[129] ospăţul şi-mparte, zăbavnic plătind pietatea;
B. – Oare ce tagmă de zeu e ş-acela, de şade la masă
Ţanţoş cu toţi soioşii, şi se complace în a fi laolaltă cu ei.

Şi în aceeaşi comedie, mai departe:

Hrană li-i numai leguma; cu apă goluţă-şi sting setea.
Nimeni, păduchii şi gioarsa, manta poreclită, şi slinul,
Nimeni nu poate să-ndure, din toată mulţimea de umbre.

XXI. [**39**] Pitagora îşi găsi sfîrşitul în felul următor: Pe cînd stătea, într-o zi, cu apropiaţii lui în casa lui Milon[130], s-a întîmplat ca locuinţa să-i fie incendiată, din gelozie, de către unul dintre aceia care nu fuseseră socotiţi vrednici să fie primiţi în tagma lui, deşi unii spun c-a fost fapta locuitorilor din Crotona, grijulii să se apere împotriva instalării unei tiranii a lui Pitagora. Acesta fu prins pe cînd încerca să scape, a alergat pînă la un cîmp cu bob, unde s-a oprit, spunînd că vrea mai bine să fie prins decît să calce bob şi a fost omorît de urmăritori, [preferînd mai repede să moară decît să-şi dezvăluie doctrina][131].

Tot aşa au fost omorîţi cei mai mulţi dintre discipoli, în număr cam de patruzeci; numai puţini au scăpat, printre care şi Archippos din Tarent şi Lysis, cel deja menţionat[132].

[**40**] Dicaiarchos[133], totuşi, spune că Pitagora a murit refugiat în templul Muzelor de la Metapont[134], după patruzeci de zile de nemîncare. Heracleides[135], în cartea sa *Rezumat al vieţilor lui Satyros*, relatează că, după ce l-a îngropat pe Ferekyde[136] la Delos, s-a reîntors în Italia. Acolo, găsindu-l pe Cylon din Crotona[137] cum da un ospăţ luxos, dezgustat de viaţă, s-a retras la Metapont, ca să-şi sfîrşească zilele prin nemîncare. Pe de altă parte, Hermip povesteşte că, în timpul războiului dintre agrigentini şi siracuzani, Pitagora cu discipolii săi au luptat în primele rînduri ale armatei agrigentinilor şi, linia lor fiind

dată peste cap, Pitagora a fost omorît de siracuzani, pe cînd se ferea de a trece cîmpul cu bob, iar ceilalţi, aproape treizeci şi cinci, au fost arşi pe rug în Tarent pentru încercarea de a institui un guvernămînt în opoziţie cu acela care era la putere[138].

[**41**] Hermip dă şi o altă anecdotă. Pitagora, sosind în Italia, şi-a făcut o locuinţă subterană şi a rugat-o pe mama sa să scrie pe o tăbliţă tot ce se întîmplă, notînd şi timpul, şi să i-o trimită jos pînă ce va ieşi din pămînt. Ea făcu întocmai. După cîtva timp, Pitagora veni sus uscat şi arătînd ca un schelet, pe urmă se duse la adunare şi declară că a sosit din Hades, şi le citi tot ce se întîmplase. Cetăţenii au fost aşa de mişcaţi că plîngeau şi se văitau şi socoteau că Pitagora are ceva de esenţă divină în el, mergînd pînă-ntr-acolo încît îi încredinţau pînă şi soţiile lor, în speranţa că vor învăţa ceva din doctrinele lui; aşa s-a făcut c-acestea au fost numite femei pitagoriciene. Acestea ni le spune Hermip[139].

XXII. [**42**] Pitagora avea ca soţie pe numita Theano, fiica lui Brontinos din Crotona[140], deşi unii o numesc soţia lui Brontinos şi discipola lui Pitagora. Avea şi o fiică, Damo, după informaţiile din scrisoarea lui Lysis către Hippasos[141], cu privire la Pitagora, în care spune următoarele: „Mulţi îmi spun că vorbeşti în public, lucru socotit nedemn de Pitagora, căci e lucru sigur că atunci cînd i-a încredinţat fiicei lui, Damo, păstrarea comentariilor sale, i-a pus în vedere să nu le dea nimănui din afara casei. Şi, cu toate că ea ar fi putut să vîndă scrierile lui pentru o mare sumă de bani, n-a făcut-o, ci a socotit sărăcia şi dorinţa tatălui ei mai preţioasă decît aurul, deşi era femeie."[142]

[**43**] Au avut şi un fiu, Telauges[143], care a urmat doctrina tatălui său iar, după unii, a fost profesorul lui Empedocle[144]. Hippobotos pune în gura lui Empedocle versul următor:

> Telauges, cel născut din Pitagora şi din Theano[145].

După cîte ştim, Telauges n-a scris nimic, dar mama lui, Theano, a scris cîteva lucruri. Mai departe se povesteşte că, fiind întrebată după cît timp se purifică o femeie care s-a unit cu un bărbat, răspunse: „Cu propriul ei soţ, imediat, cu altul, niciodată." Sfătuia pe o femeie care intra la soţul ei să-şi lase ruşinea o dată cu hainele, iar la plecare s-o reia împreună cu hainele. Întrebată: „Ce să reia?" răspunse: „Ceea ce face să mă numesc femeie."[146]

XXIII. [**44**] După spusele lui Heracleides, fiul lui Sarapion[147], Pitagora avea optzeci de ani cînd a murit, ceea ce se potriveşte cu propria sa descriere a vieţii omului, deşi foarte mulţi autori spun că avea nouăzeci. Am scris şi eu versurile acestea glumeţe despre el:

> Pilda-ţi urmînd, nu gustarăm nimic din cele cu suflet.
> Cine, Pitagora, a atins astfel de lucruri cîndva?
> Fiartă ori friptă, cînd este temeinic şi dată la sare,
> Orice mîncare ai lua, suflet că n-are-i vădit.

Alta:

> Astfel era de-nţelept, se zice, Pitagora însuşi
> Carnea nicicînd n-a atins, nelegiuită-o numea;
> Altora îns-o iertase. Halal de-înţeleptul ce spune[148]:
> „Fugi de păcat", îndemnînd alţii să-şi deie în petec.

[**45**] Şi alta:

> Mintea de vrei a-i cunoaşte acestui Pitagora, cată
> Drept în mijloc, privind scutul lui Euphorbos.
> „Om eram mai 'nainte"; pe cînd nu era – spune acesta –
> Că era, susţinînd: nimeni nu era cînd era[149].

Şi alta despre felul cum a murit:

Oare de ce, Pitagora, atîta venerat-ai, vai bobul?
Moartea aşa l-a răpus printre discipolii dragi.
Lanul de bob îi apare în faţă-i, pe loc stă, nu-l calcă,
De-agrigenţi fu ucis chiar la răscruce de drum[150].

XXIV. Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a şaizecea[151], iar şcoala lui a durat pînă la a noua sau a zecea generaţie. [**46**] Cei din urmă pitagoricieni, pe care i-a văzut Aristoxenos în vremea lui, au fost Xenophilos din Calcidica tracă, Phanton din Phlius, Echecrates, Diocles şi Polymnastos, toţi din Phlius, elevii lui Philolaos şi ai lui Eurytos, ambii din Tarent[152].

XXV. Au existat patru bărbaţi cu numele de Pythagoras, care au trăit cam în acelaşi timp şi nu la mare distanţă unul de altul: unul din Crotona, om cu înclinări de tiran; altul din Phlius, maestru de atletism sau, după alţii, antrenor; al treilea din Zakynthos; al patrulea, filosoful nostru căruia se zice că îi aparţin tainele în filosofie (şi le-a predat şi altora) şi de la care a emanat vorba: „Maestrul a spus" şi a devenit proverb[153]. [**47**] Alţii spun că a mai existat un alt Pythagoras, un sculptor din Rhegion, care se crede că a fost cel dintîi care a găsit ritmul şi simetria; altul, un sculptor din Samos; altul, un orator prost; altul, un medic care a scris despre hernie şi care a compilat şi unele lucruri despre Homer; şi încă unul care, după cum relatează Dionysios, a scris o istorie a dorienilor. Eratostene spune, după cele ce aflăm de la Favorinus, din Cartea a opta a lucrării sale *Istorii felurite*, că acesta a fost cel dintîi care a boxat ştiinţific, în timpul celei de-a patruzeci şi opta olimpiade, purtînd părul lung şi o haină de purpură, şi că, fiind exclus cu bătaie de joc de la întrecerea tinerilor, s-a dus imediat la aceea a bărbaţilor şi a cîştigat acolo[154]; [**48**] Lucrul este spus şi în epigrama lui Theaitetos[155].

Dacă, străine, cunoşti pe un anume Pitagora, – plete
Lungi pe umeri avînd, pumnu-i în Samos vestit,
Află că eu sînt acela. Iar pe-eleeni iscodindu-i,
Faptele-mi, spune-vei sigur, toate-s scornire de basm[156].

Favorinus spune că filosoful nostru folosea definiţiile în matematică şi că întrebuinţarea lor a fost răspîndită de Socrate şi de discipolii lui şi, după aceea, de Aristotel şi de stoici[157].

Mai departe ni se spune că el, cel dintîi, a numit cerul univers şi pămîntul o sferă, deşi Theofrast pretinde că aceasta a făcut-o Parmenide, iar Zenon că a făcut-o Hesiod[158]. [**49**] Se spune că Cylon a fost un rival al lui Pitagora, după cum Antilochos a fost al lui Socrate[159].

Pythagoras atletul[160] a fost şi subiectul unei alte epigrame. Iat-o:

Vrînd să boxeze cu tineri, veni la Olympia, fraged,
Nume Pythagoras luînd fiul lui Crates din Samos.

XXVI. Filosoful a scris şi scrisoarea următoare:

Pitagora către Anaximene,

„Chiar şi tu, o, cel mai bun dintre oameni, dacă nu l-ai fi întrecut pe Pitagora prin nobleţe şi faimă, te-ai fi ridicat şi ai fi plecat din Milet. Dar aşa, te-a reţinut gloria strămoşească, cum m-ar fi reţinut şi pe mine, dacă aş fi fost asemenea cu Anaximene. Dar dacă voi, oamenii cei mai buni, vă părăsiţi cetăţile, buna lor rînduială va pieri şi primejdia din partea mezilor va creşte. [**50**] Nu-i totdeauna bine să scrutezi cerul, ci-i mai nimerit să te îngrijeşti de patria ta. Nici eu nu mă ocup numai de teoriile mele, ci şi de războaiele pe care le poartă italioţii unii împotriva celorlalţi."[161]

După ce am terminat prezentarea lui Pitagora, trebuie să vorbim acum de pitagoricienii mai însemnaţi; după ei vor veni filosofii numiţi de unii „sporadici”[162] şi pe urmă vom adăuga succesiunea tuturor acelora vrednici de a fi luaţi în seamă, pînă la Epicur, în felul în care am făgăduit. Am vorbit deja de Theano şi Telauges; acum ne rămîne să vorbim mai întîi de Empedocle, căci unii spun c-a fost discipolul lui Pitagora.

Capitolul al II-lea

Empedocle

I. [**51**] După cum ne informează Hippobotos, Empedocle era fiul lui Meton, şi nepotul lui Empedocles şi s-a născut în Agrigent[163]. Lucrul este întărit şi de Timaios, în Cartea a cincisprezecea din *Istoria* lui <şi tot el adaugă că>[164] Empedocles, bunicul poetului[165], a fost un om vestit. Dar aceleaşi lucruri le spune şi Hermip. Şi Heracleides[166], în tratatul său *Despre boli*, spune că Empedocle aparţinea unei familii ilustre şi că bunicul lui creştea cai de rasă[167]. De asemenea Eratostene, în lucrarea sa *Victorii olimpice*[168], aminteşte, sprijinindu-se pe mărturia lui Aristotel[169], că tatăl lui Meton fusese învingător, în olimpiada a şaptezeci şi una[170]. [**52**] Gramaticianul Apollodor, în *Cronografia* lui, ne spune că:

> A lui Meton bun fiu el fost-a; 'n Thurioi,
> Cetate ce atunci fondată fuse proaspăt,
> Se stabili, cum Glaucos adevereşte.

Pe urmă adăugă mai departe:

> Greşeală mare fac, după a mea părere,
> Cei ce spun că, fiind gonit el din casa-i,
> S-a dus la Siracuza, la cot luptînd cu aceia
> Cu atenienii; atunci, ori nu era-n viaţă,
> Ori fiind bătrîn, la luptă nu putea să meargă[171].

Aristotel afirmă c-a murit la vîrsta de şaizeci de ani, ca şi Heraclit[172]. Învingătorul de la olimpiada a şaptezeci şi una era[173]

> Bunicul omonim cu cai de curse-învinse[174]

aşa încît Apollodor, în unul şi acelaşi pasaj, indică data, ca şi faptul.

[**53**] Satyros însă, în *Vieţile* lui, afirmă că Empedocle era fiul lui Exainetos şi a lăsat şi el un fiu, cu numele de Exainetos, şi că în aceeaşi olimpiadă, Empedocle a învins la caii de curse, iar fiul său în luptă sau, cum spune Heracleides[175], în *Rezumatul* său, la alergare. Am găsit în *Comentariile* lui Favorinus afirmaţia că Empedocle i-a sărbătorit pe trimişii în procesiune[176], sacrificînd un bou, făcut din miere şi făină de orz şi că avea un frate numit Callicratides[177]. Telauges, fiul lui Pitagora, în *Scrisoarea către Philolaos*[178], îl numeşte pe Empedocle fiul lui Archinomos.

[**54**] La începutul operei sale *Purificări*[179], Empedocle mărturiseşte singur că era originar din Agrigent, în Sicilia:

> Prieteni ce staţi pe-ale lui Acragas[180] maluri de aur,
> Cuib avînd în cetatea-i înaltă.

Acestea am avut de spus despre familia lui.

II. Timaios, în Cartea a noua a *Istoriei* lui[181], spune c-a fost discipolul lui Pitagora şi adaugă că, fiind dovedit că a furat prelegerile, ca şi Platon[182], a

fost exclus de la participarea la discuţiile şcolii; şi mai departe, că Empedocle singur îl menţionează pe Pitagora, în versurile:

> Printre aceia de-acolo trăia, învăţat fără seamăn,
> Unul ce-avea în păstrare tezaur de ştiinţă aleasă[183].

Alţii spun că Empedocle se referă aici, la Parmenide.

[**55**] Neanthes[184] arată că pînă la Philolaos şi Empedocle toţi pitagoricienii erau admişi la discuţii dar, după ce Empedocle, prin poemul său, le-a transformat în bun comun, au făcut o lege că nu mai puteau fi împărtăşite nici unui poet epic[185]. Tot el spune că acelaşi lucru s-a întîmplat cu Platon, pentru care acesta a fost împiedicat de a mai lua parte la prelegeri. N-a mai spus însă care dintre pitagoricieni l-a avut ca elev pe Empedocle, căci Timaios susţine că epistola atribuită, îndeosebi, lui Telauges şi care afirmă că Empedocle a fost atît elevul lui Hippasos, cît şi al lui Brontinos, nu-i demnă de crezare[186].

Theophrastos afirmă că Empedocle era admiratorul lui Parmenide şi că în versurile sale l-a imitat, căci şi Parmenide îşi publicase tratatul *Despre natură* tot în versuri. [**56**] Informaţia dată de Hermip era că nu era atît un admirator al lui Parmenide, cît al lui Xenofanes, pe care de fapt l-a frecventat şi ale cărui scrieri în versuri le-a imitat, şi că întîlnirea lui cu pitagoricienii a fost mai tîrzie[187]. Alcidamas, în tratatul său *Despre fizică*, ne informează că Zenon[188] şi Empedocle erau discipolii lui Parmenide cam în acelaşi timp, că pe urmă l-au părăsit şi în timp ce Zenon îşi construia propriul său sistem, Empedocle a devenit elevul lui Anaxagora şi Pitagora, imitînd pe cel din urmă în seriozitatea vieţii şi a conduitei sale, iar pe cel dintîi în cercetările asupra naturii.

III. [**57**] Aristotel, în cartea sa *Sofistul*[189], afirmă că Empedocle primul a inventat retorica, iar Zenon dialectica[190]. În tratatul său *Despre poeţi*[191], el spune că Empedocle era adept al lui Homer şi era versat în felul de a se exprima, fiind meşter în metafore şi-n întrebuinţarea tuturor celorlalte procedee poetice[192]. Aristotel mai spune că Empedocle a scris, printre alte poeme, şi unul despre *Expediţia lui Xerxes* şi *Imn către Apollo*[193], pe care mai tîrziu le-ar fi ars o soră sau fiica lui, după cum spune Hieronymos[194], imnul fără de voia ei, iar poemul *Persica* în mod intenţionat, întrucît era neterminat. [**58**] În general, Aristotel spune că Empedocle a compus şi tragedii şi discursuri politice[195]. Heracleides însă, fiul lui Sarapion[196] atribuie tragediile unui alt autor. Hieronymos declară c-a întîlnit patruzeci şi trei de asemenea piese, în timp ce Neanthes ne informează că Empedocle a scris aceste tragedii în tinereţe, şi că el, personal, a cunoscut şapte dintre ele[197].

Satyros, în cartea sa *Vieţile*, spune că era şi medic şi orator excelent[198]; e sigur că Gorgias din Leontinoi, om strălucit în oratorie şi care a lăsat un tratat despre *Artă*[199], i-a fost discipol. Despre Gorgias, Apollodor afirmă în *Cronografiile* lui că a trăit pînă la o sută nouă ani[200]. IV. [**59**] Satyros îl citează pe acelaşi Gorgias care spunea că a fost el însuşi de faţă cînd Empedocle săvîrşea fapte magice. Mai mult chiar, pretinde că însuşi Empedocle în poemele sale îşi atribuia această putere şi multe altele, cînd spune[201]:

> Leacuri, ce multe-s pe lume, zăgaz bătrîneţii şi bolii,
> Singur doar tu le afla-vei, stăpîn peste ele te-i face,
> Vînturi ce vîjîe jalnic opri-vei, cînd groaznic pornescu-şi
> Iureşul morţii năprasnic, scurmînd cu pîrjol tot ogorul.
> Iarăşi, cînd rechema-vei vîntoasele crunt pedepsite,
> După beznatica ploaie, căldura la timp readuce-i.
> Apoi, din arşiţa verii, isca-vei sărmanilor oameni

Apă-n şuvoaie ca hrană copacilor, dînd din văzduhuri.
Sufletul mortului iarăşi din Hades cu drag rechema-vei[202].

V. [**60**] Şi Timaios, în Cartea a optsprezecea[203] a *Istoriei* lui, observă că Empedocle a fost admirat în mai multe privinţe. Aşa de pildă, odată, cînd vînturile etesiene[204] au pornit să bată puternic, şi să strice recoltele, el a poruncit să se jupoaie măgarii şi din pieile lor să se facă burdufe, pe care le-a întins ici şi colo, pe dealuri şi pe vîrfuri, ca să prindă vîntul şi, cum vîntul s-a oprit el a fost numit „opritorul de vînt". Heracleides[205], în cartea sa *Despre boli*, spune că Empedocle l-a lămurit pe Pausanias cu privire la femeia leşinată[206]. După spusele lui Aristippos[207] şi Satyros, acest Pausanias era iubitul lui, căruia i-a dedicat poemul său *Despre natură* cu cuvintele:

[**61**] Fiu înţeleptului-Anchitos, Pausanias, dă-mi ascultare![208]

Dar el a mai compus şi o epigramă asupra lui:

Medicul Pausanias, pe drept numit fiul lui Anchitos,
Neam de Asclepiad, ce în Gela-i născut[209],
Mulţi bicisnici din patria sa din boli şi din chinuri
Smulsu-i-a el din adîncul lăcaş juruit Persefonei[210].

IV. În orice caz, Heracleides[211] menţionează cazul femeii căzute în nesimţire; treizeci de zile i-a ţinut trupul fără pulsaţie şi fără suflare, de aceea Heracleides l-a numit nu numai medic ci şi profet, deducînd aceste calităţi şi din versurile următoare:

[**62**] Voi ce sălaş aveţi, prieteni, în marea şi mîndra cetate,
Lîng-acel galben Acrágas[212], de-Acrópole-atît de aproape.
Treburi alese trudind voi, salut vă trimit tuturora!
Oaspete-astăzi vi-s vouă, ca zeu fără moarte, necum ca
Biet muritor, care însă cinstit e de toţi după merit,
Împodobit cu panglici şi cununi înflorite
Intru cu-alaiu-mi de oameni, bărbaţi şi femei, care-n cinstea-mi
Zeci de mii vin după mine pe calea ce dă fericire,
Unii dorind profeţii, iar alţii să afle cuvîntul
Mîntuitor, ce dă vindecare de bolile crunte.

VII. [**63**] Timaios[213] ne lămureşte că el spunea că-i mare oraşul Agrigent[214] fiindcă avea opt sute de mii de locuitori. De aceea, continuă el, Empedocle vorbind despre desfrîul lor, spunea: „Agrigentinii trăiesc în lux ca şi cînd a doua zi ar trebui să moară, dar îşi construiesc casele aşa de solid, ca şi cînd ar crede că vor trăi veşnic."

VIII. Favorinus, în *Amintirile* lui, spune că rapsodul Cleomenes[215] i-a recitat poemul *Purificările*[216] la Jocurile olimpice. IX. Şi Aristotel[217] declară că a fost un apărător al libertăţii şi potrivnic oricărui fel de tiranie; dovadă, cum povesteşte Xanthos[218] în cele privitoare la el, că a refuzat titlul de rege, cînd i s-a oferit, de bună seamă din cauză că a preferat o viaţă simplă. [**64**] Timaios a afirmat aceleaşi lucruri, dînd şi motivul pentru care Empedocle sprijinea democraţia. Fiind odată invitat la un banchet la unul dintre magistraţi, şi cum nu se adusese vin la masă, deşi era timpul, Empedocle, revoltat, a poruncit să se aducă, pe cînd ceilalţi oaspeţi tăceau. Gazda, atunci, mărturisi că aştepta să sosească un slujitor al senatului. Cînd acesta veni, fu ales conducător al ospăţului, prin înţelegere cu gazda, intenţia acestuia de a deveni tiran fiind abia ascunsă, căci a poruncit oaspeţilor să bea tot vinul, de unde nu, li se va vărsa pe cap. În momentul acela Empedocle nu zise nimic, dar ziua următoare i-a chemat pe amîndoi, atît pe

gazdă, cît şi pe conducătorul ospăţului, în faţa tribunalului şi a obţinut condamnarea şi executarea lor. Acesta a fost începutul carierei lui politice.

[**65**] Tot aşa, cînd medicul Acron ceru consiliului[219] un loc unde să ridice un cavou de familie, fiindcă este un medic din cei mai de seamă, Empedocle împiedică aprobarea cererii, într-un discurs unde insistă asupra egalităţii, şi mai ales punînd următoarea întrebare: „Dar ce inscripţie vom pune pe monument? Nu cumva aceasta?

> Acron, fiul lui Acros, înalt medic din Acragas
> Sub înălţimea zace cea mai înaltă a patrii."[220]

Alţii dau astfel versul al doilea:

> În mormîntul înalt zac pe-un vîrf prea înalt.

Alţii atribuie acest distih lui Simonides[221].

[**66**] În urmă, Empedocle a desfiinţat adunarea celor o mie, la trei ani după ce fusese întemeiată, ceea ce dovedeşte nu numai că făcea parte din tagma bogaţilor, dar şi că sprijinea cauza poporului. În orice caz, Timaios[222] în Cărţile a unsprezecea şi a douăsprezecea (căci îl aminteşte de mai multe ori) arată că ar fi avut păreri opuse în viaţa publică <şi-n poeziile scrise. În unele pasaje e cumpătat şi înţelept>[223], în altele se poate vedea că e lăudăros şi egoist. Astfel spune el:

> Vă salut! căci vin printre voi nu om muritor, ci
> Zeu ce e fără de moarte...

Şi aşa mai departe. Cînd a vizitat Olympia i s-a dat multă atenţie, încît la întîlniri despre nimeni nu se vorbea aşa de mult ca despre el.

X. [**67**] Totuşi, mai tîrziu, cînd agrigentinii începură să-l regrete[224], urmaşii duşmanilor lui personali s-au împotrivit întoarcerii lui în ţară. De aceea s-a dus în Peloponez, unde a şi murit. Nici pe acesta nu l-a lăsat în pace Timon, ci l-a atacat, cu aceste cuvinte:

> Epedocle'n vers popular declamînd, pretutindeni
> Teoria-şi formula, dar principiile sale
> Alte principii cereau spre a fi deslușite[225].

XI. În ce priveşte moartea lui, avem diferite versiuni: Astfel Heracleides[226] povesteşte în *Istoria femeii leşinate* cum Empedocle a devenit celebru prin faptul că a reînviat femeia care părea moartă. Apoi continuă spunînd că Empedocle a adus un sacrificiu aproape de cîmpia lui Peisianax[227]. Fuseseră poftiţi şi cîţiva prieteni, printre care şi Pausanias. [**68**] După ospăţ, invitaţii s-au împrăştiat şi s-au retras să se odihnească, care sub copacii din cîmpia alăturată, care pe unde au vrut, pe cînd Empedocle a rămas pe locul unde stătuse culcat la masă. În zorii zilei toţi s-au sculat, singur el lipsea. S-a început o cercetare şi-au întrebat pe slujitori, care-au răspuns că nu ştiau unde este. După aceea, cineva spuse că-n mijlocul nopţii auzise o voce foarte tare chemîndu-l pe Empedocle, apoi s-a sculat şi a văzut o lumină în cer şi o strălucire de făclii şi nimic altceva. Ascultătorii rămăseseră înmărmuriţi de cele întîmplate, iar Pausanias veni şi trimise să-l caute. Dar după cîtva timp porunci să nu se mai ostenească nimeni, căci lui Empedocle i se întîmplaseră lucruri demne de rugă, şi că era de datoria lor să-i aducă sacrificii, deoarece acum el a devenit zeu[228].

[**69**] Hermip ne povesteşte că Empedocle a vindecat o femeie, Pantheia din Argigent, pe care medicii o abandonaseră ca incurabilă şi că de aceea el a adus sacrificiu, şi că numărul invitaţilor era cam de optzeci. Iar Hippobotos afirmă că, la sculare, s-a îndreptat spre Etna şi după ce a ajuns

acolo, s-a cufundat în craterul de foc şi a dispărut, gîndul lui fiind să adeverească vorba că se transformase în zeu. În urmă, adevărul a fost cunoscut, din cauză că una din sandale a fost aruncată afară de flăcări; căci avea obiceiul să poarte sandale de bronz. Pausanias[229] nu aprobă această poveste.

[**70**] Diodoros din Efes[230], scriind despre Anaximandru, declară că Empedocle l-a imitat pe acesta în manifestarea unei trufii teatrale şi-n portul de vestminte impunătoare. Ne mai spune că locuitorii din Selinus sufereau de o molimă, din cauza emanaţiilor pestitenţiale ale rîului din apropiere, încît cetăţenii piereau, iar soţiile lor aveau naşteri grele. Empedocle avu ideea s-aducă acolo cele două rîuri vecine, pe cheltuiala lui, şi prin acest adaus, el însănătoşi apele. În felul acesta se puse capăt molimii. Pe cînd selinuntienii aduceau sacrificii pe malul rîului, apăru Empedocle; lumea se sculă în picioare, îl adoră şi i se rugă ca unui zeu. Pentru a întări această credinţă a compatrioţilor lui, el se aruncă în foc. [**71**] Aceste poveşti sînt contrazise de Timaios, care spune clar că Empedocle a părăsit Sicilia pentru Peloponez şi nu s-a mai întors niciodată; aceasta-i şi explicaţia pe care o dă Timaios pentru faptul că felul morţii lui e necunoscut, ca răspuns lui Heracleides, pe care-l indică pe nume, în Cartea a paisprezecea. Peisianax, spune el, era un cetăţean din Siracuza şi n-avea pămînt, la Agrigent; apoi, dacă asemenea veste ar fi circulat, Pausanias ar fi ridicat un monument prietenului său, ca unui zeu, în formă de statuie sau de sanctuar, căci era un om avut. „Cum a ajuns – adaugă Timaios – să se arunce în craterul vulcanului pe care nu-l menţionase niciodată mai înainte, deşi era în apropiere? Deci trebuie să fi murit în Peloponez. [**72**] Nu-i de mirare că nu i s-a găsit mormîntul; acelaşi lucru s-a întîmplat cu mulţi alţii." După ce expune cîteva asemenea argumente, Timaios continuă spunînd: „Dar Heracleides e peste tot un amator de paradoxuri, care ne spune, de pildă, că un om a căzut din lună pe pămînt."

Hippobotos ne încredinţează că a existat, mai înainte, la Agrigent, o statuie a lui Empedocle cu capul acoperit şi alta, mai tîrziu, cu capul descoperit, în faţa casei senatului din Roma, adusă desigur acolo de romani. Statui-portret de ale lui cu inscripţii există chiar şi acum. Neanthes din Cyzic[231], care vorbeşte şi despre pitagoricieni, relatează că după moartea lui Meton[232] au început să apară germenii tiraniei şi că atunci Empedocle a convins pe agrigentini să pună capăt dezbinărilor dintre ei şi să urmărească egalitatea politică.

[**73**] Mai mult chiar, fiind foarte bogat, a înzestrat multe fete din cetate care erau fără zestre. Fără îndoială, aceleaşi mijloace băneşti i-au dat putinţa să-mbrace o haină de purpură şi, peste ea, o centură de aur, sandale de bronz şi o coroană delfică de lauri, aşa cum ne povesteşte Favorinus, în *Amintirile* sale. Purta părul în plete şi mergea urmat de sclavi. Era totdeauna încruntat şi-şi păstra necontenit aceeaşi gravitate a atitudinii. În felul acesta apărea în public, iar cînd cetăţenii îl întîlneau, li se părea că văd în această atitudine marca gravităţii unui rege. Dar mai tîrziu, ducîndu-se într-un vehicul la Messene să asiste la o serbare, a căzut şi şi-a fracturat piciorul, ceea ce l-a îmbolnăvit şi i-a adus moartea la vîrsta de şaptezeci şi şapte de ani. Mormîntul lui ar fi la Megara[233].

[**74**] În ce priveşte vîrsta, relatarea lui Aristotel e deosebită, fiindcă el spune c-a murit la şaizeci de ani, pe cînd alţii spun, la o sută nouă[234]. Era în floarea vîrstei în timpul celei de-a optzeci şi patra olimpiade[235]. Demetrios din Troizena[236], în cartea lui *Împotriva sofiştilor,* adoptînd cuvintele lui Homer, spune despre el:

Nod făcu şi îl prinse de bîrna cea mai înaltă,
Gîtul printr-însul trecîndu-şi, ajunse astfel în Hades[237].

În mica scrisoare a lui Telauges, amintită mai sus[238], se arată că din cauza vîrstei a alunecat în mare şi că s-a înecat. Iată cîte se spun despre moartea lui.

[**75**] Am şi eu o epigramă despre el, în lucrarea mea *Pammetros*, în gen satiric, după cum urmează:

Corpul cu flacără vie ţi-l curăţaşi, Empedocle,
Foc din cupă nemuritoare sorbind,
Dar că de voie sărit-ai în lavă, în Etna, n-oi spune:
Dar dorind să dispari, fără voie ai căzut în ea.

Şi alta:

Basme scorneşte sfîrşitu-ţi, ce-i drept cam ciudat, Empedocle,
Cum că, din car căzînd, ruptu-ţi-ai un picior.
Dar c-ai picat în crater de foc şi-ai băut din el viaţă,
Asta cum pot ca să cred, cripta'n Megara văzînd?

XII. [**76**] Opiniile lui sînt următoarele[239]: există patru elemente: focul, apa, pămîntul şi aerul, pe lîngă acestea Prietenia care le uneşte şi Cearta care le desparte. Iată şi cuvintele lui:

Zeus cel plin de lumină şi Hera cea hrănitoare
Aidoneus şi Nestis ce lacrimi varsă-n izvoare[240].

Prin Zeus, înţelege focul, prin Hera pămîntul, prin Aidoneus aerul şi prin Nestis apa[241].

„Iar lucrurile se schimbă necontenit – spune el – şi nu încetează niciodată", ca şi cum această orînduire cosmică ar fi veşnică[242].

Empedocle continuă, spunînd:

Sub al iubirii imbold se unesc uneori într-un loc toate
Alteori se despart mînate de duşmănia Certei[243].

[**77**] Mai spune că soarele-i ca o acumulare mare de foc şi că-i mai mare decît luna. Aceasta-i de forma unui disc; cerul e de cristal[244]. Sufletul îmbracă tot felul de forme de animale şi plante[245]. Iată şi cuvintele lui:

Fost-am băiat mai întîi, apoi am fost chiar şi fată,
Tufă şi pasăre, peşte am fost, ce vine din mare[246].

Poemele lui *Despre natură* şi *Purificările* au cinci mii de versuri, iar *Tratatul de medicină* şase sute de versuri. Despre tragedii am vorbit mai sus[247].

Capitolul al III-lea

Epicharmos

I. [**78**] Epicharmos din Cos[248], fiul lui Helothales, a fost şi el un elev al lui Pitagora. În scrierile lui ne spune că la trei luni a fost dus la Megara, în Sicilia[249], şi de acolo la Siracuza.

Pe statuia lui stă scrisă această epigramă:

Între stele-i ca focul soarele care străluce,
Marea-i de necuprins faţă de-al apelor rest.
Astfel şi eu, Epicharm cu mult întrec în cumintenie
Încununatul ce-am fost de Siracuza cinstit[250].

II. A lăsat comentarii care conţin opiniile lui despre fizică, etică şi medicină şi le-a presărat cu versuri compuse de el, din care reiese în mod limpede că el e autorul lor[251]. III. A murit la vîrsta de nouăzeci de ani.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Archytas

I. [**79**] Alt pitagorician a fost Archytas din Tarent, fiul lui Mnesagoras sau, dacă ne luăm după Aristoxenos, al lui Hestiaios. II. El l-a scăpat pe Platon printr-o scrisoare, cînd era să fie omorît de Dionysios[252]. III. Era admirat de toţi pentru iscusinţa[253] lui în toate domeniile. Astfel a fost strateg al cetăţii de şapte ori, deşi legea nu îngăduia celorlalţi să comande nici pentru a doua oară. IV. Avem două scrisori trimise lui de Platon, după ce mai întîi îi scrisese el lui Platon în aceste cuvinte:

„Archytas cu urări de sănătate către Platon[254]

[**80**] Ai făcut bine c-ai scăpat de boală, aşa cum aflăm atît din scrisoarea ta, cît şi de la Lamiscos. Ne-am îngrijit de chestiunea comentariilor şi ne-am dus în Lucania, unde am găsit pe urmaşii[255] lui Ocellos şi anume am obţinut operele: *Despre lege, Despre regalitate, Despre pietate* şi *Despre naşterea universului*, pe care ţi le-am trimis; celelalte însă nu le pot găsi acum; dacă le voi găsi, ţi le voi trimite."[256]

Aceasta a fost scrisoarea lui Archytas, iar răspunsul lui Platon este următorul:

„Platon salută pe Archytas[257],

[**81**] M-am bucurat nespus de mult primind comentariile pe care mi le-ai trimis şi autorul lor îmi place: mi se pare vrednicul urmaş al îndepărtaţilor lui strămoşi. Se spune că aceştia au venit din Myra şi au fost printre fugarii din Troia, din timpul lui Laomedon[258], bărbaţi întreprinzători, aşa cum ni-i arată tradiţia. Comentariile mele despre care îmi scrii nu-s încă puse la punct, dar ţi le trimit aşa cum sînt. Sîntem amîndoi de acord în privinţa păstrării lor, încît nu mai e nevoie să-mi dau sfatul în această privinţă. Cu bine."

Acestea sînt, deci, scrisorile pe care şi le-au scris unul altuia.

V. [**82**] Patru bărbaţi au purtat numele de Archytas: primul, filosoful nostru; al doilea, un muzician din Mytilene; al treilea, autorul unei opere *Despre agricultură*; al patrulea, un scriitor de epigrame. Unii vorbesc şi de al cincilea, un arhitect căruia i se atribuie o carte *Despre mecanică,* care începe astfel: „Am învăţat aceste lucruri de la Teucros din Cartagina."[259]

Despre muzician se povesteşte că atunci cînd i s-a reproşat că nu poate fi auzit, a răspuns: „Ei bine, instrumentul meu vorbeşte, concurînd pentru mine."

VI. Aristoxenos spune că pitagoricianul nostru, cît a fost strateg, n-a fost niciodată învins; o singură dată a renunţat la comandă din pricina invidiei celorlalţi, în urma cărui lucru armata a căzut imediat în mîinile duşmanului.

VII. [**83**] A fost cel dintîi care a ridicat mecanica la un sistem, prin aplicarea tuturor principiilor matematice[260]; tot el a aplicat pentru prima oară mişcarea mecanică la o construcţie geometrică, anume cînd a încercat, cu ajutorul secţiunii unui hemicilindru, să găsească două medii proporţionale pentru a obţine dublul cubului[261]. Şi în geometrie a descoperit cel dintîi cubul, după cum spune Platon în *Republica*[262].

Capitolul al V-lea

Alcmaion

I. Alcmaion din Crotona, un alt discipol al lui Pitagora, a scris mai ales lucrări medicale[263], dar cîteodată se ocupă şi de filosofia naturii, ca atunci cînd spune:

„Cele mai multe lucruri omeneşti sînt pereche.[264]" Se crede că el, cel dintîi, a alcătuit un tratat de fizică[265], după cum aflăm de la Favorinus, din *Istorii felurite*; Alcmaion spunea că Luna şi în general corpurile cereşti[266] au o natură veşnică.

II. Era fiul lui Peirithoos, cum ne spune singur, la începutul tratatului său: „Acestea sînt cuvintele lui Alcmaion din Crotona, fiul lui Peirithoos, pe care le-a spus lui Brotinos, Leon şi Bathyllos: despre cele invizibile, ca şi despre cele muritoare, numai zeii au o cunoştinţă sigură; pentru noi, oamenii, numai o presupunere din semne este posibilă." Şi aşa mai departe[267].

Mai susţine că sufletul e nemuritor şi că e în continuă mişcare, ca şi soarele[268].

Capitolul al VI-lea

Hippasos

I. [**84**] Alt pitagorician a fost Hippasos din Metapont, II. care susţinea că timpul în care se săvîrşesc schimbările din univers este definit şi că Universul este limitat şi mereu în mişcare[269].

III. După spusele lui Demetrios, în lucrarea sa *Omonimii*, n-a lăsat nimic scris[270]. IV. Au fost doi bărbaţi cu numele de Hippasos, unul filosoful nostru, iar celălalt a scris *Constituţia laconiană* în cinci Cărţi; el însuşi era spartan[271].

Capitolul al VII-lea

Philolaos

I. Philolaos din Crotona era pitagorician; de la el a cerut Platon prin scrisoare lui Dion să cumpere tratatele pitagoriciene[272]. II. El a fost condamnat la moarte[273], fiind socotit că tinde să devină tiran. Iată ce-am scris despre el:

Planuri ascunse de rumegi, cu grijă nespusă le ţine.
Dar de le ai doar în cuget, pierdut eşti de nu treci la fapt.
Astfel căzu Philolaos, răpus chiar de ţara-i, Crotona.
Numai părînd că el vrea să ajungă tiran.

III. [**85**] Doctrina lui e că toate lucrurile se întîmplă prin necesitate şi prin armonie[274]. El a fost cel dintîi care a declarat că pămîntul se învîrteşte în cerc, deşi unii spun că primul a fost Hicetas din Siracuza[275].

IV. A scris o singură carte. După cum spune Hermip, un oarecare scriitor a afirmat că filosoful Platon, ducîndu-se în Sicilia la curtea lui Dionysios, a cumpărat-o de la rudele lui Philolaos pentru suma de patruzeci de mine

alexandrine de argint şi că această lucrare a prelucrat-o în dialogul său *Timaios*. Alţii spun că Platon a primit-o în dar, pentru că a obţinut de la Dionysios liberarea unui tînăr discipol de-al lui Philolaos care fusese aruncat în închisoare[276].

După spusele lui Demetrios, din opera lui *Omonimii*, Philolaos a publicat cel dintîi, dintre pitagoricieni <cărţi cărora le-a dat titlul de>[277] *Despre natură,* al căror început e următorul: „Natura în univers este orînduită din elemente limitate şi nelimitate şi aşa este întregul univers şi tot ce se află în el."[278]

Capitolul al VIII-lea

Eudoxos

I. [**86**] Eudoxos din Cnidos, fiul lui Aischines, a fost astronom, geometru, medic şi legiuitor[279]. II. A învăţat geometria de la Archytas şi medicina de la Philistion[280] sicilianul, după cum ne informează Callimah, în *Tabelele* sale[281]. Sotion, în ale sale *Succesiuni ale filosofilor*, spune c-a fost şi elevul lui Platon. Cînd avea douăzeci şi trei de ani şi era foarte strîmtorat, atras de reputaţia socraticilor, a pornit spre Atena împreună cu medicul Theomedon[282], care-i purta de grijă. Unii spun că era chiar iubitul lui Theomedon. A debarcat la Pireu şi se ducea în fiecare zi la Atena, iar după ce asculta lecţiile sofiştilor se întorcea în port. [**87**] Două luni a trăit acolo, apoi s-a întors acasă unde, ajutat de generozitatea prietenilor lui, a plecat în Egipt cu medicul Chrysippos[283], avînd scrisori de recomandare de la Agesilaos către Nectanabis[284], care l-a introdus la preoţi. A rămas acolo un an şi patru luni şi şi-a tuns barba şi sprîncenele[285]. Unii spun c-a scris atunci lucrarea *Octaeteris* [286]. Din Egipt s-a dus la Cyzic şi Propondita, unde dădea lecţii ca sofist[287]. După aceea a plecat la curtea lui Mausol[288]. În cele din urmă s-a întors la Atena, avînd în jurul său mulţi elevi, după cum spun unii, cu gîndul de a-i face necaz lui Platon, care la început îl nesocotise[289]. [**88**] Unii povestesc că, la un ospăţ dat de Platon, Eudoxos, din cauza numărului mare al invitaţilor, a introdus felul de aşezare al paturilor în semicerc[290]. Nicomah, fiul lui Aristotel, afirmă că Eudoxos socotea că plăcerea este binele[291]. III. În cetatea lui natală, a fost primit cu mare cinste, dovadă decretul care s-a dat cu privire la el. Aflăm însă, de la Hermip, din Cartea a patra a lucrării lui *Despre cei şapte înţelepţi* [292], că a devenit celebru în toată Grecia, atît ca legiuitor pentru concetăţenii lui, cît şi ca autor de tratate astronomice şi geometrice şi de alte lucrări importante[293].

[**89**] A avut trei fiice, Actis, Philtis şi Delphis[294]. Eratosthenes, în cărţile sale intitulate *Către Baton* [295], ne spune că Eudoxos a compus şi *Dialoguri ale cinicilor* [296], alţii spun însă c-au fost scrise de egipteni în limba lor şi că Eudoxos le-a tradus şi publicat în greceşte[297]. Chrysippos din Cnidos, fiul lui Erineos[298], a urmat lecţiile lui despre zei, lume şi fenomenele cereşti, pe cînd în medicină a fost elevul lui Philistion sicilianul[299].

IV. Şi Eudoxos a lăsat cîteva comentarii foarte bune. A avut un fiu Aristagoras, care l-a avut ca fiu pe Chrysippos, elevul lui Aethlios, căruia i se atribuia o lucrare medicală, *Tratamentul ochilor,* cercetările asupra naturii fiind o preocupare a lui[300].

V. [**90**] Trei bărbaţi au purtat numele de Eudoxos: unul, filosoful nostru; altul, un istoric din Rhodos, al treilea, un grec sicilian, fiul poetului comic Agathocles, care a cîştigat de trei ori premiul la serbările dionisiilor din

cetate şi de cinci ori la serbările Leneene, după cum ne spune Apollodor, în *Cronografiile* sale. Mai avem şi un altul, medic din Cnidos, amintit de Eudoxos în *Geografia* lui. Acesta sfătuia oamenii să-şi mişte tot mereu membrele prin tot felul de exerciţii gimnastice şi tot aşa să-şi exercite şi organele simţurilor[301].

VI. Aceeaşi autoritate, Apollodor, arată că Eudoxos din Cnidos era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a o sută treia[302] şi că a descoperit proprietăţile liniilor curbe[303]. A murit la cincizeci şi trei de ani. Aflîndu-se în Egipt cu Chonuphis din Heliopolis, Apis, taurul sfînt, i-a lins haina, din care fapt preoţii au prezis că va deveni renumit, dar va trăi puţin; aşa ne informează Favorinus, în *Amintirile* sale[304].

[**91**] Iată şi versurile noastre despre el:

> Murmură zvonul că-n Memfis Eudoxos aflatu-şi-a soarta,
> Tauru-i fuse prorocul, cea fiară cu coarne frumoase.
> Dar... un cuvînt nu suflat-a, cum vreţi să vorbească... un taur?
> Firea lui Apis nu-i dete o limbă pe şleau grăitoare.
> Haina, în schimb, el i-a lins-o, cuminte alăturea stîndu-i
> Limpede-oracol ce sună: „Curînd tu pleca-vei din viaţă".
> Vreme prea multă nu trece şi-ntocmai destinu-mplinit e,
> După ce însă văzuse clar cincizeci şi trei de pleiade.

Din pricina strălucirii renumelui său, Eudoxos era numit „ilustrul"[305] (*Endoxos*), în loc de Eudoxos.

După ce ne-am ocupat cu pitagoricienii de seamă, vom discuta acum aşa-numiţii filosofi sporadici[306] şi mai întîi trebuie să vorbim despre Heraclit.

Cartea a IX-a

Capitolul I

Heraclit

I. [**1**] Heraclit, fiul lui Bloson, sau, după unii, a lui Heracon, era originar din Efes[1]. Era în floarea vîrstei în timpul celei de-a şaizeci şi noua olimpiade[2].

II. Era mîndru mai mult ca oricare altul şi dispreţuitor[3], cum se vede limpede din cartea lui, în care spune: „Erudiţia multă nu dă cuminţenie; altfel i-ar fi dat-o lui Hesiod şi Pitagora şi iarăşi lui Xenofanes şi Hecateu”[4], căci „înţelepciunea este un singur lucru: să înţelegi raţiunea cosmică, ea fiind aceea care conduce toate lucrurile prin toate”[5]. Mai spunea că „Homer ar merita să fie gonit din concursuri şi bătut cu nuiele şi Archilochos la fel.”[6]

[**2**] Tot aşa, ar fi spus: „E mai multă nevoie să stingi aroganţa decît un incendiu[7]” şi: „Oamenii trebuie să lupte pentru lege ca şi pentru zidurile cetăţii.”[8] El îi dojeneşte şi pe efesieni cu următoarele cuvinte, pentru că l-au exilat pe prietenul său, Hermodoros[9]: „Toţi oamenii maturi din Efes ar face bine să se spînzure şi să lase cetatea băieţilor imberbi, de vreme ce au alungat pe Hermodoros, cel mai vrednic dintre ei, spunînd: «Nu vrem să fie nici unul dintre noi cel mai valoros; sau, dacă se găseşte vreunul, să meargă în altă parte şi să trăiască printre alţii».”[10] Cînd efesienii i-au cerut să le facă legi, el le-a dispreţuit cererea, din cauză că statul se afla de mult sub stăpînirea unei constituţii rele.

[**3**] Retrăgîndu-se la templul zeiţei Artemis, el se juca la arşice cu băieţii, în timp ce efesienii stăteau în jurul lui şi priveau. „De ce vă miraţi, ticăloşilor? – îi întrebă – oare nu-i mai bine să fac acest lucru, decît să iau parte la viaţa publică împreună cu voi?”[11]

III. În cele din urmă, devenind mizantrop şi îndepărtîndu-se în munţi, îşi ducea zilele mîncînd ierburi şi diferite plante. Cînd se îmbolnăvi din această cauză de hidropizie, se înapoie în cetate şi puse medicilor întrebarea, sub formă de enigmă, dacă sînt în stare să producă uscăciune acolo unde e umezeală din abundenţă. Medicii neînţelegînd ce vrea să spună, Heraclit se îngropă lîngă grajd în bălegar cu nădejdea că va elimina apa din el cu ajutorul căldurii bălegarului. Dar nici aşa nu obţinu nici un rezultat, şi muri la vîrsta de şaizeci de ani[12].

[**4**] Am scris şi noi următoarele versuri despre el:

Deseori, multă uimire stîrnitu-mi-a chipul în care
Viaţa-a-ndurat, Heraclit apoi moartea-a primit.
Trupul o crîncenă boală cu apă întreg i-l umpluse,
Via lumină-n priviri bezna pe veci cuprinzînd.

Şi Hermip spune c-a întrebat pe doctori dacă putea vreunul să-i scoată lichidul din el golindu-i intestinele şi, la răspunsul lor că era peste putinţă, s-a întins la soare şi a poruncit sclavilor să-l ungă cu bălegar. Culcat astfel, muri în ziua următoare şi fu înmormîntat în piaţa publică. Neanthes din

Cyzic spune că, neputînd să îndepărteze bălegarul de pe el, a rămas aşa şi, schimbat într-o stare de nerecunoscut, a fost mîncat de cîini[13].

IV. [**5**] Încă din copilărie a fost uimitor; cînd era adolescent spunea că nu ştie nimic, iar cînd deveni matur afirma că ştie totul. N-a fost discipolul nimănui, ci spunea că s-a cercetat pe sine[14] şi a învăţat toate de la el însuşi. Dar Sotion afirmă că, după unii autori, el ar fi fost discipolul lui Xenofanes[15]. Sotion mai spune că Ariston, în cartea lui *Despre Heraclit*[16], declară că Heraclit s-a lecuit de hidropizie şi a murit de altă boală. Şi Hippobotos povesteşte acelaşi lucru[17].

V. În ce priveşte scrierea lui care ni s-a transmis, ea tratează mai cu seamă *Despre natură* şi e divizată în trei părţi: una cu privire la univers, alta la politică şi a treia la teologie[18].

[**6**] Această carte a consacrat-o în templul zeiţei Artemis şi, după părerea unora, s-a căznit s-o scrie mai neclar, pentru ca numai cei capabili s-o citească, de teamă ca un stil accesibil tuturor să nu dea loc la deprecierea ei[19]. Timon îl prezintă în aceste cuvinte:

> Heraclit cel greu de pătruns, printre dînşii
> Croncănind ca o cioară, mulţimea dispreţuieşte[20].

Theofrast spune că, din cauza melancoliei lui, Heraclit scrie unele lucruri terminate numai pe jumătate, iar altele o dată într-un fel, o dată altfel[21]. Antisthenes, în a sa *Succesiune a filosofilor*, citează renunţarea lui la regalitate[22] în favoarea fratelui său ca pe o dovadă de mărinimie. Cartea lui a avut o aşa de mare reputaţie, încît s-a întemeiat o sectă care, după el, s-a numit secta heracliteenilor[23].

VI. [**7**] Iată, în linii generale, un rezumat al părerilor lui:

Toate lucrurile sînt alcătuite din foc şi se dizolvă tot în foc[24]. Toate se petrec în conformitate cu destinul[25] şi lucrurile se menţin în armonie prin transformări contrarii[26]. Toate lucrurile sînt pline de suflete şi zei[27]. A vorbit despre toate întîmplările orînduite din univers şi spune că soarele nu-i mai mare decît pare[28]. Mai spune şi acestea: „Niciodată nu vei da de limitele sufletului, oricît şi pe orice căi le-ai urmări, aşa de adînc e conţinutul lui."[29] Spunea că părerea personală e epilepsie şi că ochiul minte[30]. Cîteodată, în cartea lui el se exprimă luminos şi limpede, încît şi cel mai greu de cap poate înţelege uşor şi primi din spusele lui o înălţare a sufletului. În ce priveşte concizia şi gravitatea, expunerea lui e de neasemuit[31].

[**8**] Iată acum părerile lui Heraclit în amănunţimea lor: element este focul[32]; lucrurile toate sînt transformări ale focului şi iau fiinţă prin rarefacţie sau condensare[33]; dar nu explică limpede cum[34]. Toate lucrurile se nasc din contrarii şi toate se scurg, aşa cum curge un rîu[35].

Universul e limitat şi nu există decît o singură lume[36]. Ea se naşte din foc şi iarăşi ia foc, aprinzîndu-se rînd pe rînd, după anumite perioade determinate, în vecii vecilor[37]. Aceasta are loc în conformitate cu destinul[38]. Dintre contrarii, cel care duce spre naştere se numeşte război şi ceartă, iar cel ce duce spre dizolvare prin foc se numeşte înţelegere şi pace[39]. Schimbarea e numită drumul în sus şi-n jos[40], în conformitate cu care se naşte lumea.

[**9**] Într-adevăr, focul, îngroşîndu-se, se lichefiază şi, căpătînd consistenţă, se transformă în apă, iar apa, iarăşi, întărindu-se se preface în pămînt. Acest proces, el îl numeşte drumul în jos. Pe urmă iarăşi pămîntul se lichefiază şi dă naştere în modul acesta apei şi din aceasta derivă toate celelalte. Astfel, el reduce aproape toate lucrurile la exhalarea care are loc din mare[41]. Procesul acesta este drumul în sus. Exhalările se ridică atît din pămînt, cît şi din mare; cele din mare sînt luminoase şi pure, cele din

pămînt sînt întunecoase. Focul este nutrit prin exhalările luminoase, iar elementul lichid de către celelalte[42]. Nu explică natura elementului înconjurător[43], dar spune că-n el se află bărci[44], cu partea concavă întoarsă către noi, în care se strîng exhalaţiile luminoase şi produc flăcări. Acestea sînt stelele[45].

[**10**] Flacăra Soarelui este cea mai strălucitoare şi cea mai fierbinte. Celelalte stele sînt mai îndepărtate de Pămînt, şi de aceea strălucesc şi încălzesc mai puţin. Luna, deşi mai apropiată de pămînt, străbate o regiune care nu-i pură. Soarele însă se mişcă[46] într-o regiune transparentă şi pură, şi păstrează o distanţă proporţionată faţă de noi. De aceea ne dă mai multă căldură şi luminã. Eclipsele de Lună şi de Soare au loc cînd bărcile se întorc cu scobitura în sus; fazele lunare al Lunii se datoresc bărcii care se învîrteşte în jurul său, încetul cu încetul[47]. Ziua şi noaptea, lunile, anotimpurile şi anii, ploaia, vînturile şi alte fenomene asemănătoare sînt explicate prin diferitele exhalări[48].

[**11**] Astfel, exhalaţia luminoasă care se aprinde în globul scobit[49] al Soarelui produce ziua, iar cînd exhalaţia opusă domină, ea pricinuieşte noaptea; creşterea căldurii, datorită exhalării luminoase, aduce vara, pe cînd preponderenţa umezelii, datorită exhalării întunecoase, aduce iarna[50]. Explicările date de el celorlalte fenomene sînt în acord cu aceasta. Nu explică natura pămîntului, nici aceea a bărcilor[51]. Acestea erau, deci, părerile lui[52].

VII. Am menţionat în viaţa lui Socrate[53] povestea istorisită de Ariston[54], despre Socrate şi observaţiile făcute asupra cărţii lui Heraclit, pe care i-a procurat-o Euripide.

[**12**] (Seleucos gramaticianul[55] însă spune cum un anume Croton[56] povesteşte în cartea sa *Cufundătorul* că amintita carte a lui Heraclit a fost adusă întîia oară în Grecia de unul Crates). Socrate[57] ar fi zis că este nevoie de un adevărat cufundător de la Delos[58] ca să nu te îneci în ea. Unii i-au dat titlul de *Muzele*, alţii titlul *Despre natură*, Diodotos o numeşte:

„O cîrmă fără greş în rînduirea vieţii".

Alţii „Norma sau transformarea universului, acelaşi pentru toţi"[59].

VIII. Se spune că, fiind întrebat de ce tace, el răspunse: „Ca să vorbiţi voi."

IX. Şi Darius a dorit să-l cunoască şi i-a scris următoarele:

[**13**] „Regele Darius, fiul lui Hystaspes, trimite salutul său lui Heraclit, înţeleptul din Efes.

Eşti autorul tratatului *Despre natură,* care-i greu de înţeles şi de interpretat. În unele părţi, dacă o interpretăm cuvînt cu cuvînt, pare să conţină un studiu al întregului univers şi a tot ce se află în el şi că totul depinde de o mişcare divină; dar, în cele mai multe locuri, gîndirea e întreruptă, aşa încît chiar cei mai cunoscători în literatură sînt încurcaţi şi nu ştiu care e justa interpretare a celor scrise de tine. De aceea regele Darius, fiul lui Hystaspes, doreşte să se bucure de învăţătura ta şi de cultura greacă. Vino, deci, pe dată, să mă vizitezi în palatul meu.

[**14**] De obicei, grecii nu-s înclinaţi să-şi pună în lumină oamenii lor înţelepţi şi neglijează frumoasele lor învăţături, făcute să fie ascultate cu atenţie şi însuşite. La curtea mea însă îţi sînt asigurate tot felul de privilegii, zilnic o conversaţie nobilă şi demnă şi o viaţă care ţine socoteală de îndemnurile tale."[60]

„Heraclit din Efes salută pe regele Darius, fiul lui Hystaspes.

Toţi oamenii de pe pămînt se ţin departe de adevăr şi de dreptate şi, din pricina unei sminteli primejdioase, îndrăgesc avariţia şi setea de popularitate. Eu însă, care nu ştiu ce-i răutatea şi mă feresc de săturare, care e

totdeauna strîns unită cu invidia, şi am groază de a cădea în trufie, nu voi veni în Persia, ci mă mulţumesc cu puţinul care e pe gustul meu."[61]

Astfel se prezenta înţeleptul nostru chiar faţă de un rege.

X. [**15**] Demetrios, în cartea sa *Scriitori omonimi*, spune că i-a dispreţuit pe atenieni, deşi aceştia îl preţuiau foarte mult şi, cu toate că efesienii îl desconsiderau, a preferat să rămînă în patria sa. Şi Demetrios din Phaleron îl aminteşte în *Apărarea lui Socrate*[62].

XI. Cometatorii scrierii lui sînt foarte numeroşi. Printre ei se află Antisthenes şi Heracleides din Pont, Cleante şi Sphairos stoicul; mai e şi Pausanias, numit şi heracliteanul, Nicomedes, Dionysios, iar printre gramaticieni, Diodotos[63]. Acesta din urmă afirmă că opera lui nu-i un tratat despre natură, ci despre guvernare, partea referitoare la natură servind numai ca ilustrare[64].

[**16**] Hieronymos ne spune că Scythinos, poetul iambic, a pus tratatul lui Heraclit în versuri[65].

XII. Heraclit e obiectul mai multor epigrame, dintre care şi aceasta:

Sînt Heraclit! De mine joc vroiţi să vă bateţi?
Truda nu vouă închin, celor ce gîndu-mi pricep.
Preţui un om cît pe treizeci de mii, mulţimea nu-i nimeni.
Chiar Persefonei de-aş fi oaspe, aşa voi vorbi.

Şi alta e următoarea:

Heracliteana carte la piept s-o deschizi nu e şagă.
Strîmtă-i cărarea şi pasu-ţi greu s-o străbat-ar putea
Beznă e fără un licăr, dar dacă-ţi găseşti călăuză
Un iniţiat, lumină e mult mai multă ca-n sori[66].

XIII. [**17**] Cinci bărbaţi au purtat numele de Heracleitos: primul, filosoful nostru; al doilea, un poet liric care a scris un imn de laudă al celor doisprezece zei; al treilea, un poet elegiac din Halicarnas, despre care Callimah a scris următorul epitaf:

Jalnică veste mă surpă: muri Heraclit! Curgeţi, lacrimi,
Fără popas! Amintiri, ce-mi depănaţi un amurg
Martor veghilor noastre... Ş-acuma, prea dragule prieten,
Numai cenuşă! Te plîng, plînge şi Halicarnas!
Dar filomelele tale trăiesc mai departe, pe ele
Hades atotrăpitor să le răpească nu-i chip;

al patrulea, un lesbian care a scris o istorie a Macedoniei; al cincilea, un măscărici care a îmbrăţişat această profesie, după ce fusese chitared[67].

Capitolul al II-lea

Xenofanes

I. [**18**] Xenofanes, originar din Colofon[68], era fiul lui Dexios sau, după spusele lui Apollodor[69], al lui Orthomenes. Timon îl lăuda cu aceste cuvinte:

Trufaş nu e Xenofanes ce pe Homer duşmăneşte[70].

Fiind exilat din oraşul său natal, el a trăit la Zancle, în Sicilia <şi, luînd parte la colonizarea Eleei, a predat lecţii acolo>[71]. A trăit şi la Catane.

II. După unii, n-a fost elevul nimănui; (după alţii, a fost elevul lui Boton din Atena sau, cum afirmă cîţiva, al lui Archelaos)[72]. Sotion îl consideră contemporanul lui Anaximandru[73].

III. Scrierile lui sînt în versuri epice, ca şi în versuri elegiace şi în iambi[74], în care atacă pe Hesiod şi Homer şi critică cele afirmate de ei despre zei[75]. Avea obiceiul să-şi recite singur propriile sale poeme[76]. Se spune că el a avut păreri contrare faţă de cele ale lui Thales şi Pitagora şi că l-a atacat şi pe Epimenide[77]. A trăit pînă la adînci bătrîneţe, cum mărturisesc propriile lui cuvinte:

[**19**] Şaizeci şi şapte de ani îs de cînd eu, de-a lungul, de-a latul,
Griji avînd un stol, merg pe pămîntul grecesc,
Lîngă aceştia adaug cei douăzeci şi cinci ai născării.
Despre aceşti de mai ştiu adevăr a grăi[78].

Xenofanes susţine că există patru elemente[79] ale lucrurilor, că lumile sînt infinite la număr[80], dar nu schimbătoare în timp[81]. Norii se formează cînd vaporii produşi de căldura soarelui se ridică în aerul înconjurător[82]. Natura divinităţii este sferică şi n-are asemănare cu omul[83]. Ea vede şi aude în întregimea ei[84], dar nu respiră[85]; ea este pe de-a-ntregul raţiune şi gîndire şi este eternă[86]. Xenofanes, cel dintîi, a declarat că tot ce se naşte este pieritor şi că sufletul e o suflare[87].

IV. Mai spunea că pluralitatea lucrurilor este inferioară raţiunii[88]; că întîlnirile noastre cu tiranii trebuie să fie sau cît mai puţine la număr sau cît mai plăcute posibil.

[**20**] Empedocle spunîndu-i odată că un om înţelept este de negăsit, el răspunse: „Fireşte, pentru că e nevoie de un înţelept ca să recunoască pe un alt înţelept."

Sotion spune că Xenofanes, cel dintîi, a susţinut că toate lucrurile sînt incognoscibile, dar Sotion se înşală[89].

Unul din poemele lui este *Întemeierea cetăţii Colofon* şi altul *Colonizarea Eleei din Italia*, în total, două mii de versuri[90]. Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a şaizecea[91]. Demetrios din Phaleron, în opera sa *Despre bătrîneţe*[92], şi Panaitios stoicul, în cartea sa *Despre bucurie*[93], afirmă că şi-a îngropat fiii cu propriile sale mîini, ca şi Anaxagora[94]. Se crede c-a fost vîndut ca sclav de ...[95] <şi c-a fost liberat de> pitagoricienii Parmeniscos şi Orestades[96]: aşa ne spune Favorinus în prima Carte a *Amintirilor* sale.

V. A mai fost şi un alt Xenophanes, din Lesbos, un poet iambic[97].

Aceştia au fost filosofii izolaţi[98].

Capitolul al III-lea

Parmenide

I. [**21**] Parmenide[99], originar din Elea, fiul lui Pyres, a fost discipolul lui Xenofanes[100] (Theofrast însă, în al său *Rezumat*, face din el elevul lui Anaximandru[101]). Totuşi, chiar dacă a fost elevul lui Xenofanes, nu i-a adoptat concepţiile[102]. După spusele lui Sotion, l-a frecventat şi pe Ameinias pitagoricianul, fiul lui Diochaitas[103]. Ameinias, deşi sărac, avea o fire nobilă. Pe acesta l-a urmat mai cu seamă Parmenide şi, la moartea lui, i-a ridicat un templu ca unui erou[104], el însuşi fiind dintr-o familie ilustră şi bogată; aşadar Ameinias, nu Xenofanes l-a determinat să adopte viaţa liniştită de filosof.

II. El, cel dintîi, a declarat că pămîntul e sferic şi-i aşezat în centrul universului[105]. Susţinea că există două elemente, focul şi pămîntul, şi că primul îndeplineşte rolul de creator şi al doilea, acela al materiei[106].

[**22**] Oamenii s-au născut mai întîi din soare[107], căldura şi frigul, din care sînt formate toate lucrurile, întrec chiar şi soarele[108]. Mai susţinea că sufletul şi raţiunea sînt unul şi acelaşi lucru[109], după cum aminteşte şi Theofrast în *Fizicile sale*, unde expune doctrinele aproape ale tuturor filosofilor[110]. Împărţea filosofia în două părţi, una avînd ca obiect adevărul, iar cealaltă părerile oamenilor[111]. Astfel afirmă el următoarele:

> Lucrurile toate să afli, tu mintea îţi osteneşte:
> Miezul rotunjit al adevărului statornic,
> Şi părerile omeneşti, dar nu te încrede în ele[112].

III. Şi filosoful nostru şi-a expus concepţiile sale în versuri, ca şi Hesiod, Xenofanes şi Empedocle[113].

El consideră raţiunea drept criteriu al adevărului şi declară senzaţiile nesigure[114]. Iată cuvintele lui:

> Mult încercat, obiceiul pe drumul acest' nu te-mpingă,
> Domn să nu-ţi fie nici ochiul, sonora ureche ori limba;
> Numai raţiunii încrede-i cîntarul cinstitei dispute[115].

[**23**] De aceea, Timon spune despre el:

> Mare la suflet şi-n gînduri, precum fu cîndva Parmenide,
> Care raţiunii a supus nălucile închipuirii[116].

Despre el a scris Platon un dialog cu titlul *Parmenide sau despre idei*[117].

Era în floarea vîrstei în timpul celei de a şaizeci şi noua olimpiade[118]. Se crede că el, cel dintîi, a descoperit identitatea luceafărului de seară cu a luceafărului de dimineaţă[119], după cum susţine Favorinus în Cartea a cincea a *Amintirilor* lui; alţii însă atribuie aceasta lui Pitagora, pe cînd Callimah susţine că poemul în discuţie nu era opera lui Pitagora[120].

IV. Se mai povesteşte că Parmenide a făcut legi pentru concetăţenii săi, după cum afirmă Speusip, în cartea sa *Despre filosofi*[121]. Favorinius ne spune în *Istorii felurite* că el, cel dintîi, a folosit argumentul cunoscut sub numele de „Ahile"[122].

V. A mai fost şi un alt Parmenides, un retor care a scris un tratat despre arta retorică[123].

Capitolul al IV-lea

Melissos

I. [**24**] Melissos[124], fiul lui Ithaigenes, era originar din Samos, şi a fost elevul lui Parmenide[125]. A intrat în relaţii cu Heraclit, cu care prilej l-a făcut cunoscut pe acesta efesienilor care îl ignorau pur şi simplu[126], aşa cum Democrit a fost recomandat cetăţenilor Abderei de către Hipocrate[127].

II. A luat parte şi la viaţa politică şi şi-a cîştigat aprobarea concetăţenilor, pentru care motiv a fost ales amiral şi şi-a atras cea mai mare admiraţie prin capacităţile sale[128].

III. După părerea lui, universul este nelimitat, neschimbător şi nemişcat, unic, asemănător sieşi şi plin[129]. Nu există mişcare, ci lucrurile par numai a se mişca[130]. Mai spunea că nu trebuie să facem nici o afirmaţie despre zei, căci nu există o cunoaştere a lor[131].

IV. După cum afirmă Apollodor, era în floarea vîrstei în timpul celei de-a optzeci şi patra olimpiade[132].

CAPITOLUL AL V-LEA

Zenon din Elea

I. [**25**] Zenon a fost originar din Elea[133]. Apollodor, în *Cronologiile* lui, spune că era fiul lui Teleutagoras prin naştere, şi al lui Parmenide prin adopţiune[134] (e vorba de Parmenide, fiul lui Pyres).

II. Despre Zenon şi Melissos, Timon spune următoarele:

> Mare-i puterea şi greu e de-nvins limbutul de Zenon
> Care loveşte în dreapta şi-n stînga; tot astfel Melissos
> Peste fantasme pluteşte, puţini ajungîndu-l din urmă[135].

III. Zenon a fost discipolul permanent al lui Parmenide şi iubitul lui[136]. Era de statură înaltă, după cum ne spune Platon în dialogul său *Parmenide*[137]. Acelaşi filosof îl menţionează în dialogul său *Sofistul*[138]; <şi în *Phaidros* aminteşte de el>, şi-l numeşte Palamedes eleatul[139].

IV. Aristotel spune că Zenon a fost inventatorul dialecticii, după cum Empedocle a fost al retoricii[140].

[**26**] Avea un caracter cu adevărat nobil, atît ca filosof, cît şi ca om politic; în orice caz, cărţile lui existente sînt pline de ascuţime.

V. A uneltit să răstoarne pe tiranul Nearchos[141] (după alţii pe Diomedon[142]), dar a fost prins, după cum spune Heracleides în *Rezumatul din Satyros*[143]. Cu acest prilej, fiind interogat referitor la complicii săi şi la armele trimise la Lipara[144], el denunţă pe toţi prietenii tiranului, dorind să-l lipsească astfel de sprijinitori. Pe urmă, cerîndu-i să-i spună ceva la ureche despre anumiţi oameni, îl muşcă de ureche şi n-o lăsă pînă ce nu fu lovit de moarte, suferind acelaşi lucru ca şi Aristogiton, tiranicidul[145].

[**27**] Demetrios, în lucrarea sa *Scriitori omonimi*, arată că i-a muşcat nu urechea, ci nasul. Aşa cum relatează Antisthenes în *Succesiunile filosofilor*, după ce a denunţat drept complici pe toţi prietenii tiranului, a fost întrebat de tiran dacă mai era altcineva în complot, la care el a răspuns: „Chiar tu, pacostea cetăţii." Apoi se adresă celor de faţă: „Mă minunez de laşitatea voastră dacă, din cauza celor ce voi îndura eu acuma, veţi mai fi sclavii tiranului." În cele din urmă, îşi tăie limba muşcînd-o şi o scuipă în obrazul tiranului; concetăţenii lui au fost aşa de mişcaţi, că pe loc l-au lapidat pe tiran, omorîndu-l. În prezentarea acestei povestiri, cei mai mulţi autori sînt aproape de acord, numai Hermip spune c-a fost aruncat într-o piuă şi bătut pînă la moarte[146].

[**28**] Am scris şi noi despre el cele ce urmează:

> Nobilă vrere vădit-ai, o, Zenon, cînd fără să şovăi,
> Moartea tiranului dînd, lanţul Eleei ai rupt.
> Dară ai fost doborît, căci tiranul te-a prins, şi-ntr-o piuă
> Rău te-a strivit: dar ce spun? trupul tău, nu chiar pe tine.

VI. În toate privinţele, Zenon a fost un om merituos; ca şi Heraclit, a dispreţuit mai ales pe cei mari. Aşa de pildă, oraşul său natal, colonia foceană cunoscută odinioară ca Hyele, şi-n urmă ca Elea, cetate modestă, dar capabilă să producă numai oameni viteji, a preferat-o lăudăroşeniei atenienilor, nevizitînd niciodată Atena, şi a trăit în patria sa[147].

VII. [**29**] Cel dintîi el a formulat argumentul „Ahile" pe care Favorinus i-l atribuie lui Parmenide, ca şi multe alte argumente[148].

VIII. Părerile lui erau următoarele: există mai multe lumi, dar nu există spaţiu gol. Natura tuturor lucrurilor constă din calităţile cald şi rece, uscat şi

umed, care se prefac unele în altele. Oamenii s-au născut din pământ, iar sufletul este alcătuit dintr-un amestec al calităţilor sus-numite, fără ca nici una dintre ele să domine asupra celorlalte[149].

IX. Ni se povesteşte că odată, fiind insultat, îşi ieşi din fire şi, ca răspuns unuia care-l mustra pentru aceasta, spuse: „Dacă n-aş reacţiona cînd sînt insultat, atunci nici cînd voi fi lăudat nu voi simţi."[150]

X. Am amintit că au fost opt bărbaţi cu numele de Zenon, cînd am vorbit de Zenon din Cition[151]. Filosoful nostru era în floarea vîrstei în timpul celei de a <şaptezeci şi> noua olimpiade[152].

Capitolul al VI-lea

Leucip

I. [**30**] Leucip[153] s-a născut la Elea, unii însă spun la Abdera, iar alţii la Milet. A fost discipolul lui Zenon[154].

II. Iată părerile lui: toate lucrurile sînt infinite şi se schimbă unele într-altele; universul e format din vid şi din plinul consistînd din atomi corporali; lumile se formează cînd atomii se întîlnesc în vid şi se împletesc unii cu alţii; şi cum prin mişcare creşte cantitatea lor, ia naştere natura stelelor. Soarele se învîrteşte într-un cerc mai mare în jurul lunii. Pămîntul este purtat învîrtindu-se în jurul centrului său; el are forma unei tobe. Leucip, cel dintîi, a stabilit că atomii sînt materia iniţială a lucrurilor. Acestea sînt în rezumat părerile lui[155]. Iată opiniile lui în amănunţime:

III. [**31**] El declară că universul e fără sfîrşit, cum am spus mai înainte. Dar unele părţi ale universului sînt pline, şi altele goale; pe acestea el le numeşte elemente[156]. Din ele se nasc lumile nenumărate şi tot în ele se desfac. Iată cum iau naştere lumile[157]. Într-o anumită secţiune a infinitului se adună mulţi atomi de felurite forme în marele vid[158], şi se strîng la un loc şi produc un singur vîrtej în care, ciocnindu-se unii de alţii şi învîrtindu-se în toate chipurile, ei se separă, atomii de acelaşi fel unindu-se între ei[159]. Şi atomii, din cauza mulţimii lor neputînd să se învîrtească mult timp, rămînînd în echilibru, cei mai uşori se duc spre spaţiul gol exterior, ca şi cum ar fi trecuţi prin sită[160]. Ceilalţi rămîn pe loc şi, împletindu-se între ei, iau aceeaşi traiectorie şi formează primul sistem sferic.

[**32**] Acesta are un fel de înveliş, care cuprinde în el atomi de tot felul; iar cum aceştia se învîrtesc din cauza rezistenţei centrului[161], învelişul împrejmuitor se subţiază, deoarece atomii alăturaţi se desfac şi ei cînd vin în atingere cu vîrtejul[162]. În acest fel s-a format pămîntul, atomii duşi spre centru rămînînd pe loc. Şi din nou învelişul exterior se îngroaşă prin pătrunderea atomilor din afară şi, fiind dus de vîrtej, îşi alătură toţi atomii pe care-i atinge. Unele din aceste corpuri se unesc şi formează un corp, la început umed şi noroios, dar care, cînd se usucă şi se învîrteşte o dată cu vîrtejul universal, ia foc pe urmă şi formează substanţa astrelor[163].

[**33**] Orbita Soarelui este cea mai exterioară[164]; cea a Lunii este cea mai apropiată de Pămînt; orbitele celorlalte corpuri cereşti se află între acestea două. Toate stelele se aprind, din cauza vitezei cu care se mişcă; arderea Soarelui este ajutată şi de stele; Luna are parte slabă de foc, Soarele şi Luna au eclipse <...Oblicitatea zodiacului se datoreşte>[165] înclinării pămîntului spre miazăzi. Ţinuturile de la nord sînt totdeauna învăluite în brumă, foarte reci şi îngheţate. Eclipsele de Soare sînt rare, pe cînd eclipsele de Lună se

repetă mai des, din cauză că orbitele lor sînt inegale. După cum lumea se naşte, tot aşa se dezvoltă, decade şi piere, în virtutea unei necesităţi a cărei natură <nu>[166] o lămureşte.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Democrit

I. [**34**] Democrit[167] a fost fiul lui Hegesistratos, dar după unii a fost fiul lui Athenocritos, iar după alţii, al lui Damasippos. Era de fel din Abdera sau după spusele unora, din Milet[168].

II. A fost discipolul unor magi şi chaldeeni[169] pe care, după cum arată şi Herodot, Xerxes îi lăsase tatălui lui Democrit ca instructori, cînd îi fusese oaspe; şi de la aceşti oameni, încă de copil, a învăţat teologia şi astronomia[170]. După aceea, el intră în legătură cu Leucip şi, după spusele unora, şi cu Anaxagora, fiind cu patruzeci de ani mai tînăr decît acesta din urmă[171]. Favorinus însă, în *Istoriile felurite* ale sale, ne spune că Democrit, vorbind despre Anaxagora, declara că părerile acestuia despre soare şi lună nu erau originale, ci foarte vechi şi că Anaxagora numai şi le însuşise[172].

[**35**] Democrit, de asemenea, i-a combătut şi părerile asupra cosmogoniei şi raţiunii, fiind duşmănos faţă de el, din cauză că Anaxagora nu-l primise ca discipol al lui[173]. Dacă lucrurile stau aşa ar fi putut oare să-i fie discipol, cum sugerează unii[174]?

După spusele lui Demetrios, în cartea lui *Scriitori omonimi*, şi ale lui Antisthenes, în *Succesiunile filosofilor*, a călătorit în Egipt ca să înveţe geometria de la preoţi şi a fost şi-n Persia, ca să viziteze pe chaldeeni, şi a ajuns pînă la Marea Roşie. Unii spun că a intrat în legătură cu gimnosofiştii din India, şi c-a fost şi-n Etiopia[175].

III. Fiind al treilea fiu, a împărţit averea familiei. Cele mai multe relatări spun c-a ales partea cea mai mică, care era în numerar, de care avea nevoie ca să acopere cheltuielile de călătorie; afară de aceasta, fraţii lui erau destul de vicleni ca să prevadă că aceasta va fi alegerea lui[176].

IV. [**36**] Demetrios evaluează partea lui la peste o sută de talanţi, pe care i-a cheltuit în întregime. Sîrguinţa lui era aşa de mare, spune acelaşi autor, încît, pregătindu-şi o odăiţă care dădea în grădina din jurul casei, stătea închis înăuntru. Într-o zi, tatăl său aduse un bou pentru sacrificiu şi-l legă acolo şi el multă vreme n-a băgat de seamă, pînă ce tatăl său l-a chemat să asiste la sacrificiu şi i-a explicat ritualul despre bou[177].

V. Demetrios continuă aşa: „Se pare că s-a dus şi la Atena şi n-a ţinut să fie recunoscut, deoarece dispreţuia gloria, şi că, pe cînd el îl cunoştea pe Socrate, acesta nu l-a cunoscut. Spunea singur: «M-am dus la Atena, dar nimeni nu m-a cunoscut».”[178]

[**37**] „Dacă *Rivalii* este opera lui Platon – spune Thrasyllos – Democrit trebuie să fie personajul fără nume, diferit de cei doi adepţi ai lui Oinopides şi Anaxagora, personaj care în timpul conversaţiei sale cu Socrate vorbeşte despre filosofie şi căruia Socrate îi spune că filosoful este ca un atlet învingător la cele cinci probe.” E drept că Democrit era tare în orice ramură a filosofiei, căci <se instruise> atît în fizică şi etică, cît şi în matematică şi în studiile de cultură generală, şi era mare cunoscător în arte[179]. De la el avem maxima: „Vorba-i umbra faptei.”[180] Demetrios din Phaleron, în a sa *Apărare a lui Socrate*, afirmă că Democrit n-a fost la Atena. Aceasta pentru că socotea că e lucru mai de seamă să dispreţuieşti o cetate plină de faimă,

întrucît el nu urmărea să dobîndească gloria de la o localitate, ci prefera s-aducă el glorie unei localităţi[181].

VI. [**38**] Caracterul lui i se poate vedea şi din scrieri: „Se pare – spune Thrasyllos – că a fost un admirator al pitagoricienilor. Ba chiar îl aminteşte pe Pitagora, admirîndu-l într-o operă care-i poartă numele[182]. Se pare că şi-a luat toate ideile de la el şi, dacă cronologia nu s-ar împotrivi, ar putea fi socotit discipolul lui."[183] Glaucos din Rhegion[184], care a fost contemporan cu el, spune c-a fost instruit în toate direcţiile de unul din pitagoricieni. Apollodoros din Cyzic[185], pe de altă parte, spune că era în relaţii cu Philolaos[186].

Se exercita, spune Antisthenes[187], prin fel de fel de mijloace şi-şi punea la încercare reprezentările, retrăgîndu-se uneori în singurătate şi rătăcind printre morminte[188].

VII. [**39**] Acelaşi autor arată că la întoarcerea din călătorii a fost silit să ducă o viaţă foarte umilă, deoarece cheltuise toţi banii şi, din cauza sărăciei, a fost hrănit de fratele său Damasos[189]. Dar după ce s-au întîmplat unele evenimente viitoare prezise de el, deveni celebru şi fu cinstit de cei mai mulţi ca un zeu. Exista o lege, spune Antisthenes, cum că acela care şi-a risipit averea părintească să nu fie înmormîntat în patrie; fiindu-i cunoscută această lege şi temîndu-se să nu fie tras la răspundere de unii invidioşi sau calomniatori, Democrit citi cu voce tare în faţa poporului tratatul său *Marea cosmologie* [190], cea mai bună dintre lucrările sale; după aceea a fost răsplătit cu cinci sute de talanţi; mai mult chiar, i s-au ridicat statui de bronz; iar după o viaţă de mai bine de o sută de ani, la moarte, i se făcură funeralii pe cheltuiala statului.

[**40**] Totuşi Demetrios spune că *Marea cosmologie* n-a fost citită chiar de Democrit, ci de rudele lui, şi că răsplata a fost numai de o sută de talanţi; şi Hippobotos spune acelaşi lucru[191].

VIII. Aristoxenos[192], în ale sale *Comentarii istorice*, afirmă că Platon a vrut să ardă toate scrierile lui Democrit, cîte le-a putut strînge, dar că pitagoricienii Amyclas şi Cleinias l-au împiedicat, spunîndu-i că nu era de nici un folos să procedeze astfel, deoarece cărţile erau larg răspîndite. Lucrul e bine dovedit prin faptul că Platon, care aminteşte aproape pe toţi filosofii mai vechi, nu face nicăieri în opera sa aluzie la Democrit, nici chiar cînd are nevoie să-l combată, evident fiindcă ştia că trebuia <să lupte> cu cel mai de seamă dintre filosofi[193], pe care Timon l-a lăudat în felul următor:

> Democrit cel prea înţelept, păstor de cuvinte,
> Iscusit vorbitor pe care-l afli-între primii[194].

IX. [**41**] În ce priveşte cronologia, cum spune el însuşi în *Mica cosmologie*, era om tînăr cînd Anaxagora era bătrîn, fiind cu patruzeci de ani mai tînăr ca el. Mai spune că *Mica cosmologie* a fost compusă după şapte sute treizeci de ani de la cucerirea Troiei[195]. După spusele lui Apollodor din *Cronografia* lui, s-ar fi născut deci în timpul celei de-a optzecea olimpiade[196]. Pe de altă parte, Thrasyllos, în lucrarea sa intitulată *Introducere la lectura operelor lui Democrit*, îi pune naşterea în anul al treilea al celei de-a şaptezeci şi şaptea olimpiade[197], ceea ce îl face, adaugă Thrasyllos, cu un an mai mare decît Socrate[198]. Ar fi fost deci contemporan cu Archelaos[199], discipolul lui Anaxagora şi cu discipolii lui Oinopides[200]. De altfel, el îl aminteşte pe Oinopides[201].

[**42**] Mai aminteşte şi de doctrina despre unitate a adepţilor lui Parmenide şi Zenon, oamenii despre care se vorbea cel mai mult în timpul lui; menţionează şi pe Protagora din Abdera[202], care se ştie că era contemporan lui Socrate.

X. Athenodoros, în Cartea a opta a lucrării lui *Plimbări*[203], povesteşte următoarele: Hipocrate[204] veni odată să-l vadă şi ceru să i se aducă lapte. Democrit, după ce examină laptele, spuse că era de la o capră neagră, care născuse primul ei ied, ceea ce-l făcu pe Hipocrate să se minuneze de precizia observaţiei lui. Mai mult încă: Hipocrate era întovărăşit de o slujnică. În prima zi, Democrit o salută cu cuvintele: „Bună dimineaţa, fato", iar în ziua următoare cu: „Bună dimineaţa, femeie". Într-adevăr, fata îşi pierduse virginitatea în noaptea precedentă[205].

XI. [**43**] Iată povestirea dată de Hermip, cu privire la moartea lui Democrit. Era foarte bătrîn şi aproape de sfîrşit, iar sora sa era supărată, fiindcă el părea c-are să moară tocmai în timpul sărbătoririi Thesmoforiilor[206] şi ea va fi împiedicată să-şi îndeplinească îndatorirea de închinare faţă de zeiţă[207]. Democrit îi spuse să nu-şi piardă cumpătul şi porunci să i se aducă, în fiecare zi, pîini calde. Apropiindu-le de nări, reuşi să trăiască pînă la sfîrşitul sărbătorii. Dar îndată ce trecură cele trei zile ale sărbătorii, plecă din viaţă fără durere, după ce, cum spune Hipparchos, atinse vîrsta de o sută nouă ani[208].

În culegerea mea de epigrame numită *Pammetros* am scris despre el cele ce urmează:

> Cine ca el înţelept e? Şi cine ca el mai creat-a
> Operă vastă, într-atît cît Democrit erudit?
> Moartea în preajmă fiindu-i, trei zile ştiu s-o tot ţină
> Oaspe în casă şi dînd boare de pîine în loc.

Aşa a fost viaţa filosofului nostru.

XII. [**44**] Iată părerile lui: principiile tuturor lucrurilor sînt atomii şi vidul. Orice altceva ni se pare numai că există[209]. Lumile sînt infinite la număr şi se nasc şi pier[210]. Nimic nu se naşte din ceea ce nu este, nici nu piere în nefiinţă[211]. Mai departe: atomii sînt infiniţi, ca mărime şi mulţime, şi sînt purtaţi în întreg universul, într-un vîrtej prin care iau naştere toate lucrurile compuse: focul, apa, aerul şi pămîntul; căci chiar şi acestea sînt conglomerări de anumiţi atomi[212]. Aceştia sînt neschimbători şi nealterabili din cauza soliditãţii lor[213]. Soarele şi luna sînt compuse din astfel de corpusculi netezi şi rotunzi, iar sufletul[214] aşişderea. Acesta este acelaşi lucru cu raţiunea[215]. Noi vedem, datorită întîlnirii imaginilor desprinse din lucruri cu ochii noştri[216].

[**45**] Toate au loc prin necesitate, vîrtejul fiind cauza creării lucrurilor şi pe acesta el îl numeşte necesitate[217]. Scopul vieţii este bucuria[218], ceea ce nu-i tot una cu plăcerea, cum au înţeles unii printr-o interpretare greşită[219], ci e o stare în care sufletul trăieşte calm şi statornic, netulburat de nici o frică sau superstiţie[220] sau de vreo altă emoţie. Această stare el o mai numeşte şi bună dispoziţie[221] şi-i mai dă încă multe alte denumiri. Calităţile lucrurilor există numai prin convenţie; în natură există numai atomii şi vidul[222]. Acestea deci erau părerile lui.

XIII. Thrasyllos[223] a făcut un catalog ordonat al lucrărilor lui, aşezîndu-le în tetralogii, aşa cum a orînduit şi operele lui Platon.

[**46**] Operele de *etică* sînt următoarele:

I 1. *Pitagora;*
2. *Despre dispoziţia sufletească a înţeleptului;*
3. *Despre cele ce sînt în Hades*;
4. *Tritogeneia* (numită aşa din cauza celor trei lucruri, care vin de la ea şi care cuprind toată viaţa omenească)[224].

II 1. *Despre bărbăţie*, sau *Despre virtute*[225];
2. *Despre cornul Amaltheei*[226];
3. *Despre bucurie*;
4. *Comentarii de morală*[227] (opera intitulată *Bunăstare* nu se găseşte[228]).

Acestea sînt operele de etică.

Iată operele de *fizică*:

III 1. *Marea cosmologie* (pe care şcoala lui Theofrast i-o atribuie lui Leucip)[229];
2. *Mica cosmologie*[230];
3. *Cosmografia*;
4. *Despre planete*.

IV 1. *Despre natură,* prima Carte;
2. *Despre natura omului* (sau *Despre carne*), a doua Carte[231];
3. *Despre raţiune*;
4. *Despre simţuri* (unii editori combină acestea două sub titlul *Despre suflet*).

V 1. *Despre umori;*
2. *Despre culori;*

[**47**] 3. *Despre diferitele forme*[232];
4. *Despre schimbările formelor*[233].

VI 1. *Confirmări* (discuţii critice ale operelor precedente);
2. *Despre imagini*[234], sau *Despre providenţă*[235];
3. *Regulile privitoare la logică*, Cărţile 1, 2, 3;
4. *Dificultăţi*[236].

Acestea sînt operele de fizică.

Următoarele sînt neorînduite pe materie:

1. *Cauzele fenomenelor cereşti;*
2. *Cauzele fenomenelor aeriene;*
3. *Cauzele fenomenelor de pe pămînt;*
4. *Cauzele care privesc focul şi lucrurile care se află în foc*[237];
5. *Cauzele sunetelor;*
6. *Cauzele seminţelor, plantelor şi fructelor;*
7. *Cauzele referitoare la animale*, Cărţile 1, 2, 3;
8. *Cauze variate*;
9. *Despre magnet*.

Acestea sînt operele neorînduite[238].

Operele de *matematică* sînt următoarele:

VII 1. *Despre diferenţa dintr-un unghi*[239] sau *Despre tangenta la cerc şi la sferă*;
2. *Despre geometrie;*
3. *Geometrice*[240];
4. *Numere*.

VIII 1. *Despre liniile şi solidele iraţionale*[241], Cărţile 1, 2;
2. *Proiecţii*[242];

[**48**] 3. *Anul cosmic* sau *Astronomia, calendar*;
4. *Discuţie cu timpul limitat*[243];

IX 1. *Descrierea cerului*[244];
2. *Geografie*;
3. *Descrierea polului*[245];
4. *Descrierea razelor de lumină*[246].

Acestea sînt operele de matematică.

Iată operele *literare* şi *muzicale*[247];

X. 1. *Despre ritmuri şi armonie*;
2. *Despre poezie;*
3. *Despre frumuseţea versurilor*;

4. *Despre eufonia şi cacofonia literelor*;
XI 1. *Despre Homer,* sau *Despre proprietatea cuvintelor şi despre cuvinte dialectale*[248];
2. *Despre cîntare;*
3. *Despre cuvinte;*
4. *Vocabular*[249].

Atîta despre operele de literatură şi muzică.

Operele despre *ştiinţe speciale* sînt următoarele:
XII. 1. *Prognosticul*[250];
2. *Despre dietă sau dieteticã;*
3. *Cunoaşterea medicală*[251];
4. *Cauze cu privire la lucrurile ne la timpul lor şi la timpul lor*[252].
XIII. 1. *Despre agricultură* sau *Cu privire la măsurătorile de pămînt;*
2. *Despre pictură;*
3. *Tratat despre tactică* şi
4. *Despre lupta în armură.*

Atîta cu privire la aceste opere.

[**49**] Unii adaugă la listă, ca opere separate, următoarele lucrări luate din *Comentariile* lui[253]:
1. *Despre scrierile sfinte din Babilon*[254];
2. *Despre cele din Meroe*[255];
3. *Călătorie în jurul oceanului*[256];
4. *Despre cercetare*[257];
5. *Tratat despre Caldeea;*
6. *Tratat despre Frigia;*
7. *Despre febră şi despre cei bolnavi de tuse;*
8. *Cauze juridice*[258];
9. *Fabricate* sau *Probleme*[259].

Celelalte opere, pe care unii le atribuie lui Democrit, sînt fie compilaţii din scrierile lui, fie în general recunoscute ca false[260]. Atît am avut de spus în privinţa cărţilor pe care le-a scris şi a numărului lor.

XIV. Numele de Democritos a fost purtat de şase persoane: primul, filosoful nostru; al doilea, un contemporan al filosofului, muzician din Chios; al treilea, un sculptor, amintit de Antigonos; al patrulea, un autor care a scris despre templul din Efes şi despre oraşul Samothrace; al cincilea, un epigramist al cărui stil este clar şi înflorit; al şaselea, originar din Pergamon <care s-a distins> prin discursuri retorice[261].

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Protagoras

I. [**50**] Protagoras[262], fiul lui Artemon sau al lui Maiandrios, după spusele lui Apollodor şi Deinon[263], din Cartea a cincea a lucrării *Istoria Persiei*, s-a născut la Abdera, aşa spune Heracleides din Pont în tratatul său *Despre legi*[264], unde mai afirmă că Protagoras a dat legi pentru cei din Thurioi, sau la Teos[265], după afirmaţiile lui Eupolis, în comedia sa *Linguşitorii*[266], căci Eupolis spune:

Iar Protagoras cel din Teos sta'năuntru.

Ca şi Prodicos din Ceos[267], a dat lecţii publice cu plată, şi Platon în dialogul *Protagoras*[268] îl numeşte pe Prodicos „cel cu voce puternică".

II. Protagoras a fost elevul lui Democrit[269], care era supranumit „Înţelepciunea", după cum spune Favorinus, în *Istorii felurite*.

III. [**51**] Protagoras a fost cel dintîi care a susţinut că „cu privire la fiecare lucru există două raţionamente, opuse unul altuia"[270] şi a fost cel dintîi care a argumentat în acest mod. A început chiar o scriere a sa astfel: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor care există precum există, şi a celor care nu există precum nu există."[271] El afirma că sufletul nu-i ceva deosebit de simţuri, după cum aflăm de la Platon, din *Theaitetos*[272], şi că orice e adevărat[273]. O altă lucrare a început-o aşa: „În ce-i priveşte pe zei, n-am mijloace să ştiu nici că există, nici că nu există; căci multe sînt pricinile care împiedică cunoaşterea; atît obscuritatea problemei, cît şi scurtimea vieţii omeneşti."[274]

[**52**] Pentru această introducere din cartea sa, atenienii l-au expulzat şi i-au ars scrierile în piaţa publică, după ce-au trimis crainicul să le strîngă de la toţi cei care le posedau[275].

El cel dintîi a luat plată de o sută de mine pentru lecţiile sale. Tot primul a deosebit timpurile verbelor, a subliniat importanţa folosirii momentului oportun, a înfiinţat concursurile oratorice şi i-a învăţat pe cei care discutau în contradictoriu întrebuinţarea sofismelor. În dialectica lui, a neglijat înţelesul în favoarea îndemînării verbale şi a dat naştere modei discuţiei polemice, aşa de răspîndită astăzi[276]. În această privinţă, Timon vorbeşte despre el aşa:

> Sta printre alţii Protagora cel neîntrecut în polemici[277].

IV. [**53**] Tot el a introdus cel dintîi metoda de discuţie numită socratică[278]. La fel, după cum aflăm din dialogul lui Platon *Euthydemos*[279], a folosit cel dintîi în discuţie argumentul lui Antistene, care se sileşte să dovedească că nu există contradicţie[280], şi a arătat, pentru prima oară, cum se atacă orice teză propusă, după cum ne informează dilecticianul Artemidoros[281] în lucrarea sa *Către Chrysippos*. Pe de altă parte, Aristotel, în tratatul său *Despre educaţie*[282], ne spune că el a născocit perniţa de pus pe umăr, pe care hamalii îşi duc poverile, căci el însuşi fusese hamal, ne spune Epicur[283] undeva. În felul acesta, el ajunse în legătură cu Democrit, care l-a văzut purtînd lemne. Primul a împărţit vorbirea în patru specii, anume în *rugăminte, întrebare, răspuns* şi *comandă*[284]; [**54**] alţii spun c-a împărţit-o în şapte: naraţiunea, întrebarea, răspunsul, comanda, raportarea, rugămintea şi invitarea. Pe acestea le numea el *fundamentele vorbirii*[285]. În schimb, Alcidamas[286] admite patru feluri de vorbire: afirmarea, negarea, întrebarea şi adresarea.

V. Prima scriere a sa pe care a citit-o în public a fost *Despre zei*, al cărei început l-am citat mai sus; a citit-o la Atena, în casa lui Euripide sau, după unii, în casa lui Megacleides; alţii spun c-a citit-o în Lykeion şi că s-a folosit de glasul discipolului său, Archagoras, fiul lui Theodotos[287]. Acuzatorul lui a fost Pythodoros, fiul lui Polyzelos, unul dintre cei patru sute[288]; Aristotel, totuşi, spune c-a fost Euathlos[289].

VI. [**55**] Iată operele care i-au supravieţuit[290]:

Arta controversei;
Despre lupte;
Despre ştiinţe;
Despre stat;
Despre ambiţie;
Despre virtuţi;
Despre starea primordială a lucrurilor;
Despre lucrurile din Hades;
Despre faptele greşite ale oamenilor;

Precepte;
Proces pentru onorar;
Discuţii contradictorii, Cărţile 1, 2.

Acestea sînt scrierile lui.

Platon a scris un dialog despre Protagoras[291].

VII. Philochoros[292] spune că Protagoras, călătorind spre Sicilia pe mare, cu corabia, s-a înecat, lucru la care face aluzie şi Euripide în tragedia *Ixion*[293]. După unii, moartea i-a venit într-o călătorie pe uscat cînd avea aproape nouăzeci de ani.

[**56**] Dar Apollodor spune c-avea şaptezeci, socotind patruzeci de ani pentru cariera sa ca sofist şi punîndu-l în floarea vîrstei în timpul celei de a optzeci şi patra olimpiade[294].

Iată şi o epigramă de-a noastră, despre el:

Unii vorbesc despre tine, Protagoras, că-n bătrîneţe,
Vrînd din Atena să pleci, moartea pe drum îţi veni.
Alungarea-ţi hotărî cetatea lui Cecrops, tu însă
De Atena-ai scăpat; nu şi de Hades, vai.

VIII. Se povesteşte că odată, cerîndu-i lui Euathlos, discipolul său, onorariul, acesta i-a răspuns: „Dar n-am cîştigat încă nici o victorie." „Ba nu, îi spuse Protagoras, dacă cîştig procesul împotriva ta, trebuie să fiu plătit, pentru c-am cîştigat; dacă cîştigi tu, la fel trebuie să fiu plătit pentru că tu ai cîştigat."[295]

IX. A mai fost şi un alt Protagoras, un astronom, pentru care Euphorion a scris un cîntec funebru; un al treilea a fost un filosof stoic[296].

Capitolul al IX-lea

Diogenes din Apollonia

I. [**57**] Diogenes din Apollonia[297], fiul lui Apollothemis, a fost un filosof naturalist şi un om foarte vestit. Antisthenes[298] îl consideră discipolul lui Anaximene[299]; a trăit însă în timpul lui Anaxagora[300]. Demetrios din Phaleron spune, în *Apărarea lui Socrate*, că Anaxagora era aproape să-şi piardă viaţa la Atena, aşa de invidiat era.

II. Părerile lui Diogenes erau următoarele[301]:

Elementul constitutiv[302] este aerul. Lumile sînt infinite la număr, iar spaţiul e nemărginit[303]. Prin condensare şi rarefacţie, aerul dă naştere lumilor[304]. Nimic nu vine din nefiinţă şi nu piere în nefiinţă[305]. Pămîntul este sferic[306], bine sprijinit în centru[307], avînd consistenţa determinată de revoluţia care vine de la căldură şi soliditatea pricinuită de frig[308].

Cuvintele cu care începe tratatul lui sînt acestea: „La începutul întregului tratat socotesc că trebuie să prezentăm un punct de plecare care să fie necontroversat, iar expunerea să fie simplă şi serioasă."[309]

Capitolul al X-lea

Anaxarh

I. [**58**] Anaxarh[310], născut la Abdera, a fost elevul lui Diogenes din Smyrna[311], iar acesta al lui Metrodoros din Chios[312], care declara că nu ştie nimic, nici chiar faptul că nu ştie nimic[313]. La rîndul său, Metrodoros a fost elevul lui Nessas din Chios[314], deşi unii spun c-a fost instruit de Democrit[315].

II. Anaxarh l-a însoţit în campanie pe Alexandru şi era în floarea vîrstei în timpul celei de-a o sută zecea olimpiade[316]. Şi-a făcut un duşman din Nicocreon, tiranul din Cypru[317]. Odată, la un banchet, fiind întrebat de Alexandru cum îi place serbarea, se spune c-a răspuns: „Totul e minunat, o rege; un singur lucru lipseşte, că nu s-a adus la masă capul unui satrap." Era o aluzie la Nicocreon, pe care acesta n-a uitat-o niciodată[318].

[**59**] După moartea regelui, Anaxarh fu silit, în timp ce naviga, să debarce împotriva voinţei sale în Cypru. Nicocreon îl prinse şi, punîndu-l într-o piuă, porunci să fie pisat cu pisăloage de fier pînă ce va muri; dar el, bătîndu-şi joc de pedeapsă, pronunţă binecunoscutele cuvinte: „Zdrobeşte sacul care îl conţine pe Anaxarh; căci pe Anaxarh nu-l vei putea zdrobi." Se spune că-n momentul cînd Nicocreon a dat poruncă să i se taie limba, şi-a tăiat-o singur cu dinţii şi i-a scuipat-o în obraz[319]. Iată ce-am scris despre el:

> Dă-i, Nicocreon, dă-i zdravăn, pisează, că... sacul primeşte,
> Trage-i de zor; căci la Zeus oaspe-i de mult Anaxarh.
> Însă pe tine ca lîna te-o trage-n darac Persefona,
> Vorba aceasta spunînd: „Piei, morar ticălos!".

III. [**60**] Pentru lipsa lui de suferinţă şi modestia lui în viaţă a fost numit „Fericitul". Avea putinţa de a face pe oricine să fie cumpătat în felul cel mai uşor posibil. Astfel, a izbutit să-l întoarcă pe Alexandru de la gîndul că era zeu: văzînd cum îi curgea sîngele dintr-o rană pe care o căpătase, îşi întinse degetul spre el şi-i spuse:

> Vezi, e sînge, nu sucul ce curge în vinele zeilor[320].

Plutarh ne informează că acestea le-a spus Alexandru însuşi către prietenii săi. Cu alt prilej, bînd în sănătatea lui Alexandru, ridică paharul şi spuse:

> Unu-ntre zei va fi rănit de mîini muritoare[321].

Capitolul al XI-lea

Pyrrhon[322]

I. [**61**] După cum ne spune Diocles[323], Pyrrhon din Elis[324] a fost fiul lui Pleistarchos[325].

II. Apollodor în *Cronografia* sa[326] ne spune că la început a fost pictor, iar Alexandros, în *Succesiunea filosofilor*[327], că a studiat pe urmă cu Bryson, fiul lui Stilpon[328]. După aceea s-a alăturat lui Anaxarh[329], pe care l-a întovărăşit peste tot, în călătoriile lui, încît s-a întîlnit chiar şi cu gymnosofiştii indieni şi cu magii[330].

III. După cum spune Ascanios din Abdera[331], aceasta l-a făcut să adopte o filosofie foarte nobilă, introducînd forma de filosofie agnosticistă[332] şi de

suspendare a judecăţii. Astfel, el spunea că nu există nici frumosul, nici urîtul, nici dreptatea, nici nedreptatea. La fel, cu privire la toate lucrurile susţinea că nu există nimic cu adevărat şi că oamenii săvîrşesc fapte în conformitate cu obiceiul şi cu convenţia, căci orice lucru nu-i mai mult într-un fel decît în altul[333].

[**62**] A dus o viaţă în conformitate cu această părere a sa, neabătîndu-se pentru nimic din calea sa, fără a lua precauţiuni şi îndurînd orice, după împrejurări, în faţa unui car, a unei prăpăstii, a unui cîine sau a orice altceva şi-n general neîncrezîndu-se în simţuri.

Era însă salvat de prietenii săi, care, după cum ne spune Antigonos din Carystos[334], îl urmau de aproape. Enesidem[335] ne informează că filosofia lui era întemeiată pe abţinerea judecăţii, dar că-n faptele lui zilnice nu era lipsit de prevedere[336]. A trăit pînă aproape de nouăzeci de ani[337].

IV. Iată cele spuse de Antigonos din Carystos, în cartea *Despre Pyrrhon*. La început a fost pictor sărac şi necunoscut şi se mai află încă, în gimnaziul din Elis, o pictură de-a lui acceptabilă, reprezentînd nişte purtători de torţe[338]. [**63**] S-a retras de lume şi-a trăit în singurătate, arareori arătîndu-se rudelor. A făcut acest lucru pentru că auzise pe un indian[339] cum îl mustra pe Anaxarah, spunîndu-i că niciodată nu va fi în stare să înveţe pe un altul ce este binele atîta timp cît el însuşi făcea anticameră la curţile regilor. Îşi păstra tot timpul aceeaşi dispoziţie sufletească, încît dacă cineva îl părăsea în timp ce vorbea, sfîrşea ce-avea de spus şi fără auditoriu, pentru el singur, deşi în tinereţe fusese susceptibil[340].

Adesea, adaugă informatorul nostru[341], îşi părăsea casa fără să înştiinţeze pe nimeni şi rătăcea cu cine i se ivea în cale. Odată chiar trecu pe lîngă Anaxarah, care căzuse într-o mocirlă, fără să-i dea vreun ajutor şi, în timp ce alţii îl dezaprobau, Anaxarah îi lăuda indiferenţa şi lipsa de compătimire[342].

[**64**] Fiind într-o zi găsit cum îşi vorbea singur şi întrebat de ce făcea acest lucru, răspunse că se exercita ca să devină înţelept. În discuţie nu era dispreţuit de nimeni, căci putea să vorbească îndelung şi să răspundă la întrebări, încît chiar Nausiphanes[343], pe cînd era tînăr, a fost captivat de el. Acesta spunea că-n comportament trebuie să-l urmăm pe Pyrrhon, iar în doctrină pe el, şi că observase că Epicur[344] admira foarte mult felul de viaţă al lui Pyrrhon şi cerea veşti regulat despre el[345]; V. c-a fost atît de respectat în cetatea lui natală, încît a fost făcut mare preot şi, din cauza lui, s-a votat o lege ca toţi filosofii să fie scutiţi de impozite[346].

Mulţi chiar l-au imitat în abţinerea lui de a lua parte la viaţă politică a cetăţii, încît Timon, în *Python* şi în *Silloi*[347], spune:

> Pyrrhon bătrîne, de unde şi cum izbăvitu-te-ai tu de
> Cultul părerilor şi de prea secul sofiştilor cuget?
> Cum ai sfărmat tu cătuşa minciunii lor pline de ifos?
> Rostul şi grija ta n-au fost să-ntrebi cu emfază ca dînşii:
> „Suflă-n Elada, ce vînturi? De unde şi unde merg toate?”[348]

La fel, şi în *Imagini deşarte*[349]:

[**65**] Inima tare-mi tînjeşte un lucru, o Pyrrhon, să afle:
Omul din tine tihnit lesne cum poate trăi?
Singur doar tu dintre oameni au cum le-arăţi drumul ca zeii?

VI. Atenienii l-au cinstit, acordîndu-i cetăţenia, după cum spune Diocles[350], pentru că omorîse pe tracul Cotys[351].

[**66**] Eratostene, în studiul său *Despre bogăţie şi sărăcie*[352], spune c-a trăit în pioasă înţelegere cu sora sa, care era moaşă, şi că din timp în timp

se ducea el însuşi în piaţă, unde îşi vindea păsările, uneori şi porcii, că făcea curăţenie în casă, acestea fiindu-i indiferente. Îşi dovedea indiferenţa spălîndu-şi şi purceii. Odată se înfurie din cauza surorii sale cu numele de Philista şi cineva dojenindu-l, el îi răspunse că nu trebuie să facă paradă de indiferenţă faţă de o muiere. Un altul l-a criticat văzîndu-l înspăimîntat de un cîine rău, care s-a repezit la el. Pyrrhon îi spuse că nu-i uşor să te despoi de orice slăbiciune omenească, dar că trebuie să ne silim din toate puterile să luptăm împotrivă prin fapte dacă se poate, iar de nu prin vorbă.

[**67**] Se povesteşte c-atunci cînd i-au pus pe o rană pe care o căpătase medicamente antiseptice, făcîndu-i-se şi intervenţii chirurgicale şi cauterizări, n-a mişcat nici măcar sprîncenele. Şi Timon descrie felul lui de a se purta în povestirea amănunţită pe care o face despre el către Python[353]. Philon din Atena[354], un prieten de-al lui, spunea că cel mai mult îl amintea pe Democrit[355] şi apoi pe Homer, pe care-l admira şi-i repeta mereu versul următor:

> Cum e frunza, aşa-i şi cu neamul sărmanilor oameni[356].

Îi plăcea Homer şi pentru că-i asemuia pe oameni cu viespile, muştele şi păsările, şi cita adesea şi aceste versuri:

> Mori şi tu, frate, şi taci, de ce te mai vaieţi zadarnic?
> Doar a murit şi Patrocle, şi ce eşti tu faţă de dînsul?[357]

ca şi toate pasajele care tratează nestatornicia, strădaniile deşarte şi comportarea copilărească a oamenilor.

[**68**] Şi Poseidonios[358] povesteşte despre el istoria aceasta:

Pe bordul unei corăbii, în timp ce tovarăşii lui de drum erau foarte tulburaţi de o furtună, el îşi păstră calmul şi le întări curajul, arătînd un purceluş de pe corabie, care continua să mănînce, şi le spuse că omul înţelept trebuie să-şi menţină o stare de suflet netulburată asemănătoare. Numai Numenios[359] îi atribuie păreri dogmatice[360].

VII. Pe lîngă ceilalţi a avut şi discipoli cu renume, mai ales unul, Eurylochos[361], despre care se raportează că a avut următoarea înfrîngere: odată s-a înfuriat aşa de tare, încît a apucat frigarea cu carne cu tot şi şi-a alungat bucătarul pînă în piaţa publică.

[**69**] Altădată, în Elis, chinuit de întrebările discipolilor săi, îşi dezbrăcă haina şi străbătu rîul Alfeu[362] înot. După cum spune şi Timon, era foarte potrivnic sofiştilor.

În versurile de mai jos e o referinţă şi la Philon, care avea obiceiul să vorbească singur[363]:

> Singur vorbindu-şi, departe de oameni, Philon discipol şi-e,
> Rece îl lasă părerea, ş-ocara altora rece[364].

În afară de aceştia, printre discipolii lui Pyrrhon se află şi Hecataios din Abdera[365], Timon din Phlius[366], autorul lucrării *Silloi* despre care vom vorbi îndată[367], ca şi Nausiphanes din Teos[368], care-i prezentat de unii ca profesorul lui Epicur[369].

VIII. Toţi aceştia au fost numiţi pironieni, după numele maestrului lor, dar şi aporetici, sceptici, efectici şi chiar zetetici[370], după dogmele lor, dacă ne putem exprima astfel[371]; [**70**] zetetici sau căutători, din pricină că erau mereu în căutarea adevărului; sceptici sau cercetători, deoarece căutau mereu o soluţie şi nu găseau nici una; efectici sau reţinuţi în părere din cauza stării de spirit la care se opreau după cercetarea lor, anume abţinerea, şi, în sfîrşit, aporetici sau nedumeriţi, fiindcă nu numai ei, dar şi filosofii

dogmatici la rîndul lor se aflau adesea în nedumerire. Desigur că erau numiţi pironieni, după numele lui Pyrrhon. Theodosios însă, în ale sale *Rezumate sceptice*[372], tăgăduieşte că scepticismul poate fi numit pironism, căci dacă nu putem prinde gîndirea din mintea altuia, atunci nu vom şti niciodată ce-a gîndit Pyrrhon cu adevărat şi, neştiind aceasta, nu putem fi numiţi pironieni. Afară de aceasta, spune el, mai e şi faptul că Pyrrhon n-a fost întemeietorul scepticismului şi că n-avea nici o doctrină precisă; este însă pironian acela care îi seamănă lui Pyrrhon în felul de comportament în viaţă[373].

[**71**] Unii îl consideră pe Homer întemeietorul acestei şcoli[374] pentru că, mai mult ca oricare altul, dă expuneri diferite în momente variate cu privire la aceleaşi situaţii, şi niciodată în afirmaţiile sale nu-i hotărît şi dogmatic. Şi maximele celor şapte înţelepţi sînt considerate sceptice; de pildă:

„Nimic prea mult" şi „Pune zălog şi îndată va apărea şi nenorocirea"[375], adică oricine dă zălog cu bună credinţă îşi aduce pe cap totdeauna şi cu siguranţă nenorocire. Un comportament sceptic aveau şi Arhiloh şi Euripide, fiindcă Arhiloh spune:

> Omu-şi schimbă 'ntruna, o Glaucos, tu fiul lui Leptines,
> Gîndul cum doreşte Zeus, ce-l călăuzeşte zilnic[376].

iar Euripide:

> Se poate oare, Zeus despre aceşti nenorociţi
> A spune minte c-au? De tine ţinem, noi
> Poruncă ne e vrerea ta şi faptă ni-i a ta dorinţă[377].

[**72**] Dar sînt consideraţi de unii ca sceptici Xenofanes, Zenon din Elea şi Democrit; Xenofanes din cauză că spune:

> Purul adevăr nu-i cunoscut nici de oameni
> Nici nu-l vor cunoaşte vreodată[378],

iar Zenon fiindcă neagă mişcarea spunînd: „Un mobil nu se mişcă nici în locul unde se află, nici în locul unde nu se află"[379]; iar Democrit deoarece respinge calităţile sensibile cînd spune: „Prin convenţie există recele şi prin convenţie există caldul, dar cu adevărat există doar atomii şi vidul." Şi: „Cu adevărat nu ştim nimic, căci adevărul este în adîncuri."[380] Şi Platon lasă adevărul pe seama zeilor şi a vlăstarelor acestora şi caută numai explicaţia probabilă[381]. Iar Euripide spune:

[**73**] Dac-a trăi nu înseamnă cumva a muri, cine ştie?
Moartea de nu-i socotită de oameni şi ea tot ca viaţă?[382]

La fel şi Empedocle:

> Lucruri de felul acesta nu pot muritorii să vadă,
> Nici să le-audă, nici mintea lor şubredă să le cuprindă,

iar mai sus:

> Fiecare crede numai ce singur a constatat[383].

Chiar şi Heraclit spune: „Să facem presupuneri la întîmplare în chestiunile capitale."[384] Pe urmă şi Hipocrate se exprimă cu îndoieli şi omeneşte[385], iar înaintea tuturor Homer:

> Că mlădioasă-i a omului limbă şi poate să-ndruge

şi

> Multe de toate şi-ntins mai e cîmpul de feluri de graiuri

şi

> După cum însă vorbeşti aşa-ţi vor răspunde şi alţii[386]

unde arată valoarea egală a vorbelor contradictorii.

[**74**] Scepticii, aşadar, încercau necontenit să răstoarne dogmele tuturor şcolilor, dar ei nu enunţau nici una. Deşi mergeau pînă acolo încît înfăţişau şi expuneau dogmele celorlalţi, ei singuri nu exprimau nimic hotărît, nici chiar faptul că nu stabileau nimic, pînă într-acolo încît negau şi faptul că nu stabileau nimic, spunînd de pildă: „Nu definim nimic, deoarece altfel am aluneca în definire, dar noi înfăţişam – spun ei – teoriile celorlalţi, cu scopul de a arăta atitudinea noastră chibzuită", ca şi cum ar fi cu putinţă să se arate acest lucru printr-un semn de aprobare. Astfel, prin expresia „noi nu definim nimic" se indică starea lor de echilibru indiferent, care e la fel arătată şi de celelalte expresii: „Nu-i mai mult un lucru decît altul", „Orice enunţare îşi are opusul ei" şi altele la fel.

[**75**] Dar „Nu-i mai mult un lucru decît altul" poate fi enunţat şi-n înţeles pozitiv, arătînd că două lucruri sînt la fel, de pildă: „Un pirat nu-i mai rău decît un mincinos". Scepticii însă nu înţeleg această maximă în sens pozitiv, ci negativ, ca, de pildă, cînd în combaterea unui argument cineva spune: „Nu există Scylla, mai mult decît Himera". Şi cuvîntul mai este spus uneori comparativ, ca atunci cînd spunem: „Mierea e mai dulce decît stafidele"; alteori, este şi pozitiv şi negativ, ca, de pildă, cînd spunem: „Virtutea foloseşte mai mult decît dăunează"; căci în această frază arătăm că virtutea foloseşte, nu dăunează.

[**76**] Dar scepticii combat afirmaţia: „Nu-i mai mult un lucru decît celălalt", căci după cum nu se poate afirma existenţa providenţei mai mult decît inexistenţa ei, tot aşa nu se poate afirma că „Nu-i mai mult un lucru decît celălalt, nu există mai mult decît dacă n-ar fi". Astfel, cum spune Timon în *Python*, expresia de mai sus înseamnă tocmai lipsa oricărei definiţii şi respingerea oricărei precizări. Cealaltă afirmaţie „Oricărei enunţări etc. ..." împinge tot spre abţinerea de a judeca. Atunci cînd lucrurile se contrazic, iar afirmaţiile contradictorii au exact aceeaşi greutate, atunci ignorarea adevărului este consecinţa necesară. Dar chiar şi-această afirmaţie îşi are antiteza ei corespunzătoare, aşa încît, după ce distruge pe celelalte, se întoarce şi se distruge pe sine, ca un purgativ care, după ce scoate afară materia de purificat, pe urmă, la rîndul lui, este eliminat şi distrus[387].

[**77**] La aceasta, dogmaticii răspund că scepticii nu numai că nu distrug judecata, dar chiar o întăresc. Astfel, ei se foloseau de cuvinte numai ca nişte ajutoare, căci nu se poate anula o judecată decît printr-o altă judecată, întocmai după cum sîntem obişnuiţi să spunem că nu există spaţiu şi totuşi n-avem altă posibilitate decît să întrebuinţăm cuvîntul spaţiu, făcînd acest lucru nu în chip dogmatic, ci numai în chip demonstativ. Tot astfel, cînd spunem că nimic nu se întîmplă în mod necesar, totuşi trebuie să întrebuinţăm cuvîntul necesar. Iată interpretarea pe care o dădeau: deşi lucrurile par a fi într-un fel sau altul, în realitate nu sînt aşa, ci numai par a fi aşa. Şi spuneau că nu caută ceea ce au în minte, pentru că-i evident că au acel lucru în minte, ci numai acele lucruri la a căror cunoaştere iau parte simţurile[388].

[**78**] Astfel, modul de expunere pironian, după cum ne spune Enesidem în *Schiţa filosofiei pyrrhoniene*, nu-i decît o redare a lucrurilor sensibile sau a judecăţilor de tot felul, o expunere în care toate lucrurile se compară unele cu altele, iar distingerea lor prezintă multă anomalie şi confuzie. În ce priveşte contradicţiile din cercetările lor, ei arată în prealabil felurile în care lucrurile ne conving şi pe urmă, prin aceleaşi metode, distrug încrederea în ele. Ei spun că ne stîrnesc încrederea acele lucruri care sînt conforme cu senzaţia, fie că nu se schimbă niciodată, fie prea arareori, ca şi lucrurile care sînt obişnuite sau care sînt determinate de legi sau acelea care plac sau stîrnesc mirare.

[**79**] Arătau apoi, pe baza a ceea ce era contrar convingerii cîştigate că posibilităţile erau egale de ambele părţi[389].

IX. Îndoielile iau naştere din potrivirile dintre senzaţii sau judecăţi, şi aceste îndoieli le clasau în zece moduri[390] diferite conform cărora obiectele supuse lor păreau că variază. Cele zece moduri înfăţişate sînt următoarele:

Primul mod priveşte deosebirile dintre animale, cu privire la acele lucruri care le procură plăcere sau durere sau care le sînt folositoare sau dăunătoare. Din aceasta se deduce că fiinţele nu primesc aceleaşi impresii de la aceleaşi lucruri, cu rezultatul că asemenea conflict duce, în mod necesar, la îndoială. Într-adevăr, unele animale se înmulţesc fără relaţii sexuale între ele, de pildă cele care trăiesc în foc, pasărea Phoenix din Arabia şi viermii; altele se înmulţesc prin unire sexuală, cum e omul şi altele.

[**80**] Unele fiinţe se deosebesc într-un fel, altele în alt fel şi de aceea au şi simţuri deosebite, ulii de pildă avînd privirea foarte pătrunzătoare, iar cîinii mirosul foarte fin. Este deci firesc că dacă simţurile animalelor diferă, cum ar fi de pildă văzul, tot aşa vor fi diferite şi impresiile produse asupra lor; astfel, pentru capră frunzele fragede sînt bune de mîncat, pe cînd pentru om sînt amare; prepeliţei îi priieşte cucuta, care e ucigătoare pentru om; porcul mănîncă fecale, calul nu[391].

Al doilea mod se referă la felul de a fi şi la alcătuirea particulară a oamenilor; de pildă, Demophon, valetul lui Alexandru, se încălzea la umbră şi tremura la soare.

[**81**] Aristotel ne povesteşte că Andron din Argos a călătorit prin deşerturile pustii ale Libyei fără să bea. Mai mult, unui om îi place profesiunea medicinei, altuia agricultura şi altuia comerţul; acelaşi fel de viaţă dăunează unuia şi foloseşte altuia, de unde urmează că trebuie să ne abţinem de a judeca[392].

Al treilea mod se referea la deosebirile canalelor senzoriale, căci un măr dă văzului impresia că e de culoare galben deschis, gustului că e dulce, iar mirosului că e aromat. Un obiect de aceeaşi formă pare diferit, după diferitele oglinzi în care se reflectă. Reiese astfel că ceea ce pare nu-i mai mult un lucru decît altceva diferit[393].

[**82**] Al patrulea mod se datoreşte stărilor noastre şi în general schimbărilor lor, ca de exemplu: sănătatea, boala, somnul, starea de veghe, bucuria, mîhnirea, tinereţea, bătrîneţea, curajul, frica, lipsa, îndestularea, ura, dragostea, căldura, frigul, produse de răsuflare sau de apăsarea asupra porilor. Impresiile primite astfel par să varieze după felul stărilor noastre. Nici chiar starea omului nebun nu-i contrară naturii, căci de ce ar fi mai mult decît a noastră? Chiar şi pentru vederea noastră soarele pare că stă pe loc. Theon din Tithorea, stoicul, cînd se culca, umbla în somn, iar sclavul lui Pericles făcea acelaşi lucru pe acoperişul casei[394].

[**83**] Modul al cincilea rezultă din felul de trai, legăminte, credinţe în mituri, convenţii între popoare şi presupuneri dogmatice. În această categorie intră consideraţiile asupra lucrurilor frumoase şi urîte, adevărate şi eronate, bune şi rele, cu privire la zei, la naşterea şi pieirea tuturor lucrurilor vizibile. E clar că acelaşi lucru e socotit de unii ca drept şi de alţii ca nedrept, de unii ca bun şi de alţii ca rău. Perşii socotesc că nu-i ceva nefiresc ca un bărbat să aibă relaţii sexuale cu fiica sa, pe cînd la greci acesta e un act nelegiuit.

După cele spuse de Eudoxos în prima Carte a operei lui *Descrierea pămîntului*, masageţii posedă femeile în comun; grecii însă nu.

[**84**] Cilicienii se desfătează cu brigandajul, ceea ce nu fac grecii. Popoarele cred în zei diferiţi, unii cred că zeii au grijă de oameni, pe cînd

alţii nu. Egiptenii îmbălsămează morţii şi apoi îi înmormîntează; romanii îi ard; locuitorii din Paionia îi aruncă în lacuri. În ce priveşte adevărul, deci, trebuie să ne abţinem de a face judecăţi[395].

Al şaselea mod priveşte amestecurile şi participările, din pricina cărora nimic nu apare curat şi izolat în sine, ci numai amestecat cu aerul, lumina, umezeala, soliditatea, căldura, frigul, mişcarea, exhalările şi alte forţe. Într-adevăr, purpura arată diferite culori în lumina soarelui, a lunii şi a lămpii; şi chiar culoare feţei noastre nu pare aceeaşi la prînz şi la apusul soarelui.

[**85**] Tot aşa, o piatră care cere doi oameni pentru a fi ridicată în aer este mişcată cu uşurinţă în apă, fie că-i grea în realitate şi-i uşurată în apă, fie că-i uşoară şi-i îngreunată în aer. Nu ştim nimic despre proprietatea ei inerentă, după cum nu se mai recunoaşte uleiul de măsline într-un parfum[396].

Al şaptelea mod se referă la distanţe, poziţii speciale, locuri şi la lucrurile care le ocupă. După acest mod, lucrurile socotite mari par mici, cele pătrate par rotunde, cele netede fac impresia că au protuberanţe, cele drepte că sînt frînte, cele palide că sînt colorate.

[**86**] Aşa soarele, din cauza distanţei pare mic; munţii văzuţi de departe par învăluiţi în ceaţă şi netezi, dar de aproape prezintă asperităţi. Apoi soarele la răsărit are o anumită înfăţişare şi alta cînd e la amiază; acelaşi corp pare într-un fel într-o dumbravă şi altfel pe pămîntul gol. Tot aşa şi o statuie variază după poziţia sa specială ca şi gîtul porumbelului, după felul cum se întoarce. Deoarece, deci, nu-i cu putinţă să observăm aceste lucruri în afară de locul şi poziţia lor, nu putem cunoaşte natura lor reală[397].

Al optulea mod se ocupă cu cantităţile şi calităţile lucrurilor, cum ar fi căldura sau frigul, iuţeala sau încetineala, paliditatea sau varietatea de culori. Astfel, vinul luat cu măsură întăreşte corpul, dar în prea mare cantitate îl slăbeşte; tot aşa şi cu hrana şi cu celelalte lucruri[398].

[**87**] Al nouălea mod se preocupă de ceea ce-i continuu, straniu sau rar. Aşa, de pildă, cutremurele nu-i surprind pe aceia care trăiesc mereu în mijlocul lor, după cum nu surprinde soarele, fiindcă-i văzut în fiecare zi. Acest al nouălea fel este considerat ca al optulea de Favorinus, şi ca al zecelea de Sextus şi Enesidem, iar al zecelea este considerat ca al optulea de Sextus şi ca al nouălea de Favorinus[399].

Al zecelea mod se sprijină pe legătura dintre lucruri, cum ar fi, de pildă, între uşor şi greu, tare şi slab, mai mare şi mai mic, sus şi jos. Astfel, un lucru care se află la dreapta nu este astfel de la natură, ci este înţeles aşa pe baza poziţiei lui, faţă de un alt lucru; căci, dacă lucrul acesta îşi schimbă poziţia, cel dintîi nu mai este la dreapta.

[**88**] La fel „tată" şi „frate" sînt termeni relativi faţă de cineva, după cum ziua e faţă de soare şi toate lucrurile faţă de gîndirea noastră. Astfel, lucrurile relative nu pot fi cunoscute luate izolate în ele însele. Acestea sînt cele zece moduri de îndoială[400].

X. Agrippa şi adepţii lui[401] însă mai adaugă alte cinci moduri[402] care rezultă din deosebirea părerilor, din deducţia la infinit, din relaţia, din ipoteza nefondată şi din deducţia în cerc vicios. Modul care ia naştere din deosebirea părerilor dovedeşte că orice cercetare, fie în filosofie, fie în viaţa de toate zilele e plină de contradicţii şi confuză. Modul care cuprinde deducţia la infinit nu permite stabilirea temeinică a lucrului cercetat, din cauză că un lucru îşi capătă temeiul de încredere din alt lucru şi aceasta merge aşa mai departe la infinit.

[**89**] Modul care-i scos din relaţie arată că un lucru nu poate fi niciodată înţeles în sine şi prin el singur, ci numai în legătură cu altceva. De aceea,

nici un lucru nu poate fi cunoscut. Modul rezultat din ipoteză ia naştere cînd se presupune că trebuie să iei, ca sigure, principiile lucrurilor şi să nu le postulezi ca nedemonstrabile, ceea ce-i nefolositor, fiindcă altul poate adopta o ipotezã contrară. Modul produs de deducţia în cerc vicios consistă în aceea că lucrul care trebuie să confirme lucrul pe care căutăm să-l dovedim are nevoie la rîndul său de confirmare din partea lucrului căutat, ca, de pildă, dacă cineva, căutînd să stabilească existenţa porilor pe baza emanaţiilor care au loc prin ei, ar lua existenţa porilor ca o dovadă că există emanaţii[403].

XI. [**90**] Scepticii negau posibilitatea oricărei demonstraţii, precum şi criteriul, semnul, cauza, mişcarea, ştiinţa, naşterea sau existenţa lucrurilor bune sau rele de la natură[404]. Într-adevăr, spun ei, orice demonstraţie e alcătuită fie din lucruri care au fost demonstrate, fie care nu pot fi demonstrate. Dacă-i vorba de lucruri care au fost demonstrate, şi acelea cer o demonstraţie şi aşa mai departe, la infinit; dacă-i vorba de lucruri nedemonstrabile, atunci fie că totul, fie că o parte sau un singur demers e supus îndoielii, întregul devine nedemonstrabil. Dacă credeţi, adaugă ei, că există lucruri care n-au nevoie de demonstraţie, trebuie s-aveţi o minte cu totul aparte, ca să nu vedeţi că mai întîi trebuie s-aveţi demonstraţia faptului că lucrurile la care vă referiţi sînt sigure[405].

[**91**] La fel, nu putem dovedi că elementele sînt în număr de patru pentru că sînt patru elemente[406]. În afară de aceasta, dacă nu admitem demonstraţiile separate, nu putem accepta generalizarea făcută pe baza lor. Şi, pentru a putea şti că un argument constituie o demonstraţie, avem nevoie de un criteriu; dar ca să putem şti că-i un criteriu, avem nevoie de o demonstraţie; de aceea, şi unul şi altul sînt de neînţeles, deoarece fiecare se referă la celălalt[407]. Cum deci vom înţelege lucrurile neclare dacă nu ştim că există demonstraţie? Ceea ce dorim să dovedim nu este faptul că lucrurile apar într-un fel sau altul, ci dacă ele sînt aşa în realitate[408].

Scepticii socoteau naivi pe filosofii dogmatici, văzînd că ceea ce este dedus dintr-o presupunere, este prezentat de ei nu ca o cercetare, ci ca o certitudine. Printr-un raţionament de acest fel, se pot argumenta chiar lucruri imposibile[409].

[**92**] În ceea ce-i priveşte pe aceia care cred că nu trebuie să judecăm adevărul după împrejurările înconjurătoare sau să legiferăm pe temeiul a ceea ce se găseşte în natură, oamenii aceştia, spuneau ei, se consideră măsura tuturor lucrurilor şi nu văd că orice fenomen apare în conformitate cu presiunea şi starea dată a mediului înconjurător[410]. De aceea, trebuie să afirmăm fie că toate lucrurile sînt adevărate, fie că toate sînt false. Căci, dacă numai anumite lucruri sînt adevărate <iar celelalte sînt false>[411], cum le vom putea deosebi? Nu prin simţuri, unde e vorba de lucruri din domeniul lor, deoarece toate aceste lucruri apar simţurilor într-o măsură egală, şi nici prin raţiune, pentru acelaşi motiv. Totuşi, în afară de aceste facultăţi, n-avem altele, după cîte ştim, ca să ne ajute să judecăm. De aceea, spun ei, oricine ar vrea să fie pe deplin încredinţat despre un lucru sensibil sau inteligibil, trebuie mai întîi să stabilească părerile primite cu privire la la acel lucru, căci unii au combătut o doctrină, alţii au combătut altă doctrină. Dar lucrurile trebuie să fie judecate fie prin simţuri, fie prin inteligenţă, şi amîndouă sînt contestate.

[**93**] De aceea, nu-i cu putinţă să judecăm părerile despre lucrurile sensibile sau inteligibile; iar dacă conflictul din ideile noastre ne sileşte să n-avem încredere în nici una din ele, va fi distrusă măsura prin care se susţine că toate lucrurile sînt determinate exact şi trebuie să socotim de

valoare egală orice afirmaţie[412]. Mai departe, spun ei, partenerul nostru cu care cercetăm fenomenul dat poate fi om de încredere sau nu. Dacă-i de încredere, nu va avea nimic de spus aceluia căruia lucrurile îi par altfel; căci, aşa cum cel ce prezintă fenomenul într-un fel este demn de încredere, tot astfel e şi partenerul care îl prezintă într-un chip contrar. Dacă nu-i om de încredere, nu va fi crezut cînd înfăţişează ceea ce i se pare.

[**94**] Nu trebuie să afirmăm că lucrul de care sîntem noi încredinţaţi e adevărat în realitate. Acelaşi lucru nu convinge pe fiecare, şi nici chiar totdeauna pe aceeaşi persoană. Puterea de convingere depinde uneori de împrejurări exterioare, de renumele vorbitorului, de dibăcia lui ca gînditor, de măiestria lui, de măsura în care subiectul e cunoscut sau plăcut[413].

Scepticii dărîmă şi criteriul judecînd în felul acesta: chiar şi criteriul a putut fi determinat în mod critic sau nu. Dacă n-a fost determinat critic, nu-i deloc demn de crezare şi nu reuşeşte să sesizeze nici adevărul, nici eroarea; dac-a fost determinat critic, aparţine categoriei judecăţilor separate, aşa încît unul şi acelaşi lucru determină şi este determinat, şi un criteriu determinat va trebui să fie determinat de un altul şi acela, la rîndul lui, de altul şi aşa la infinit[414].

[**95**] La aceasta se mai adaugă şi dezacordul cu privire la criteriu; unii susţin că criteriul este omul, pe cînd pentru alţii criteriul sînt simţurile, pentru alţii raţiunea, iar pentru alţii reprezentarea comprehensivă[415]. Dar există dezacord chiar în acelaşi om cu sine însuşi, şi între om şi om, după cum arată deosebirile din legi şi obiceiuri. Simţurile ne înşală, iar raţiunea spune lucruri diferite. În sfîrşit, reprezentarea comprehensivă este judecată de raţiune, iar raţiunea însăşi se schimbă în felurite moduri. De aici rezultă că criteriul este incognoscibil şi de aceea şi adevărul e incognoscibil[416].

[**96**] Scepticii tăgăduiesc şi c-ar exista un semn doveditor. Dacă există, spun ei, el trebuie să fie sau sensibil, sau inteligibil. Dar nu este sensibil, din pricină că ceea ce e sensibil este comun, pe cînd semnul doveditor este ceva particular. Pe de altă parte, sensibilul este de domeniul diferenţei specifice, în timp ce semnul doveditor aparţine categoriei relativului. Semnul nu-i nici un obiect al raţiunii, fiindcă obiectele inteligibile sînt de patru feluri: inteligibile aparente despre lucruri aparente, inteligibile neaparente despre lucruri neaparente, inteligibile neaparente despre lucruri aparente sau inteligibile aparente despre lucruri neaparente; dar semnul doveditor nu-i nimic din acestea, încît nu există. Semnul nu este aparent al unui lucru aparent, pentru că lucrul aparent n-are nevoie de semn; nici nu este neaparent al unui lucru neaparent, pentru că ceea ce este dezvăluit trebuie să fie dezvăluit de ceva vizibil; [**97**] nici nu poate fi neaparent al unui lucru aparent, căci ceea ce oferă mijlocul de înţelegere al unui alt lucru trebuie să fie aparent; în sfîrşit, nu-i nici aparent al unui lucru neaparent, din cauză că semnul doveditor, aparţinînd categoriei lucrurilor relative, trebuie să fie perceput în acelaşi timp cu lucrul al cărui semn doveditor este, ceea ce nu-i cazul aici. Urmează că nici unul din lucrurile neevidente nu poate fi înţeles, căci se spune că lucrurile neevidente trebuie înţelese prin semne doveditoare[417].

Scepticii suprimă şi cauza[418] în felul următor.

Cauza aparţine categoriei relativului, anume e relativă faţă de ceea ce este cauzat, adică faţă de efect. Dar lucrurile care sînt relative sînt simple obiecte ale gîndirii şi nu au o existenţă substanţială. [**98**] De aceea, o cauză poate fi numai obiect al gîndirii; într-adevăr, dacă e cauză, trebuie să aducă o dată cu ea lucrul al cărui cauză este, altfel nu va mai fi cauză. Întocmai după cum cineva care-i tată, în lipsa persoanei în legătură cu care este

numit tată nu va mai fi tată, tot aşa e şi cu cauza. Dar, lucrul în legătură cu care e gîndită cauza, anume efectul, nu este prezent, căci nu are loc nici naştere, nici dispariţie, nici vreun alt proces; de aceea, cauza nu există. Mai departe, admiţînd că există cauza, atunci sau un corp este cauza altui corp, sau un incorporal este cauza altui incorporal[419]; dar nu-i nici unul din aceste cazuri; de aceea, cauza nu există. Un corp, de fapt, nu poate fi cauza unui alt corp, întrucît şi unul şi altul au aceeaşi natură. Căci dacă unul din ele este numit cauză, întrucît este corp, atunci şi celălalt, fiind corp, va deveni cauză.

[**99**] Dar dacă amîndouă corpurile vor fi la fel cauză, nu va mai exista altceva care să sufere acţiunea exercitată de cauză. Din acelaşi motiv, nici incorporalul nu poate fi cauza altui incorporal. La fel, incorporalul nu poate fi cauza unui corp, deoarece nici un incorporal nu creează ceva corporal. În sfîrşit, un corp nu poate fi cauza unui incorporal, deoarece ceea ce este produs trebuie să fie format din materie pasivă; dar, fiind incorporal, nu poate suferi o acţiune şi nici nu poate fi produs de ceva. De aceea, cauza nu există. De aici mai rezultă afirmaţia lor că primele principii ale universului nu au o existenţă reală; căci, în acest caz, ar trebui să existe ceva care să creeze şi să acţioneze.

Mai departe, ei negau şi existenţa mişcării, argumentînd că ceea ce se mişcă, se mişcă fie în locul în care este, fie într-un loc unde nu este. Dar, dacă nu se poate mişca în locul în care este, cu atît mai puţin se poate mişca într-un loc unde nu este. De aceea, mişcarea nu există[420].

[**100**] Scepticii tăgăduiau şi posibilitatea învăţăturii. Se poate învăţa, spun ei, fie ceea ce este, pentru că există, fie ceea ce nu este, pentru că nu există. Dar ceea ce este nu poate fi predat, pentru că există; căci natura lucrurilor care sînt este vizibilă şi recunoscută de toţi; nici ceea ce nu este nu poate fi predat ca atare, pentru că nimic nu accede la ceea ce nu este şi deci nici nu poate fi învăţat[421].

Nici naşterea nu există, spun scepticii, căci ceea ce este nu se naşte, fiindcă *este*; şi nici ceea ce nu este, pentru că n-are o existenţă substanţială, iar ceea ce n-are substanţă şi nici nu este n-a putut să se nască[422].

[**101**] Nu există nimic bun sau rău de la natură, căci, dacă ar exista ceva bun sau rău de la natură, ar trebui să fie bun sau rău pentru toată lumea, întocmai după cum zăpada este rece pentru toţi. Dar nu există lucruri care să fie deopotrivă bune sau rele pentru toată lumea; de aceea nu există lucruri bune sau rele de la natură. Într-adevăr, sau tot ce e socotit bun de cineva trebuie să fie numit oricînd bun, sau nu. Desigur, totul nu poate fi socotit astfel, deoarece unul şi acelaşi lucru este socotit bun de unii şi rău de alţii; de pildă, Epicur consideră că plăcerea e bună, iar Antistene că e rea. Urmează deci că acelaşi lucru poate fi şi bun şi rău. Dar dacă spunem că nu tot ceea ce opinează cineva că-i bun este astfel, vom avea de judecat păreri deosebite; dar lucrul acesta nu-i cu putinţă din cauza valabilităţii egale a argumentelor opuse. De aceea binele prin natură nu este cognoscibil[423].

[**102**] Felul lor de a compune argumentele poate fi înţeles din tratatele rămase de la ei.

XII. E drept că Pyrrhon n-a lăsat nici o scriere, dar adepţi lui, Timon, Enesidem, Numenios şi Nausiphanes ca şi alţi sceptici, au lăsat opere scrise[424].

XIII. Contrazicîndu-i, dogmaticii[425] le răspund scepticilor că şi aceştia trebuie să aibă o înţelegere logică a lucrurilor şi să dogmatizeze. Într-adevăr, cînd ei se înfăţişează combătînd în modul cel mai energic, trebuie să înţeleagă lucrurile, căci în acelaşi timp ei afirmă cu tărie şi dogmatizează. Astfel, chiar şi atunci cînd declară că nu definesc nimic şi că la fiecare

argument există altul opus[426], ei, de fapt, definesc aceste lucruri şi dogmatizează[427]. Acestora scepticii le răspund:

[**103**] „Noi recunoaştem că, în calitate de oameni, cădem în aceste greşeli; căci recunoaştem că este zi şi că noi sîntem în viaţă, ca şi alte fapte vizibile din viaţă. În ce priveşte lucrurile pe care dogmaticii le susţin prin argumentare logică, avînd pretenţia că le-au înţeles definitiv, noi ne îndoim de ele, din pricină că acestea nu sînt evidente şi mărginim cunoaşterea la stările noastre subiective[428]. Admitem că vedem şi recunoaştem că gîndim un lucru sau altul, dar cum vedem şi cum gîndim nu ştim. În conversaţie spunem că anumit lucru pare alb, dar nu sîntem siguri că-n realitate este alb."

[**104**] „În ce priveşte expresia noastră «nu definesc nimic» şi altele asemănătoare, noi le întrebuinţăm cu o semnificaţie nedogmatică, căci ele nu sînt de acelaşi fel cu afirmaţia că lumea e sferică. Într-adevăr, ultima afirmaţie nu este sigură, pe cînd cele precedente sînt simple admiteri. Astfel în maxima: «Nu definim nimic», nu determinăm nici chiar aceasta."[429]

Mai departe, filosofii dogmatici susţin că scepticii neagă însăşi viaţa, întrucît se leapădă de tot ceea ce constituie viaţa. Scepticii spun însă că nu-i adevărat, fiindcă ei nu tăgăduiesc că noi vedem; spun numai că nu ştim cum vedem. „Admitem ceea ce ne apare – spun ei –, fără să admitem că în realitate este aşa cum apare."

Noi simţim că focul arde, dar ne abţinem de a afirma că natura lui este să ardă.

[**105**] Vedem că un om se mişcă şi că piere[430], dar cum se întîmplă aceasta nu ştim. Noi ne împotrivim numai – spun ei – de a admite substanţa necunoscută[431] dindărătul fenomenelor. Cînd spunem că un tablou are relief, descriem ceea ce este aparent; dar dacă spunem că n-are relief, atunci nu vorbim despre ceea ce este aparent, ci despre altceva[432]. Aceasta îl face pe Timon să spună, în *Python*, că Pyrrhon nu şi-a ieşit niciodată din obiceiuri, iar în *Imagini* spune:

Atotputernică aparenţa-i oriunde apare,

şi în lucrarea sa *Despre simţuri*: „Nu afirm că mierea este dulce, ci admit că pare aşa."[433]

[**106**] Şi Enesidem, în prima Carte a lucrării sale *Expuneri pyrrhoniene*, spune că Pyrrhon nu determină nimic dogmatic, din cauza posibilităţii de a fi contrazis, ci se călăuzeşte de faptele aparente. Şi în lucrările sale *Împotriva înţelepciunii* şi *Despre cercetare* spune acelaşi lucru. De asemenea, Zeuxis, adeptul lui Enesidem, în lucrarea sa *Despre argumentele duble*, Antiochos din Laodicea şi Apellas în cartea sa *Agrippa*, toţi recunosc numai fenomenele. De aceea, după cum spune Enesidem, ca şi la Epicur, criteriul scepticului este senzaţia. După Democrit însă, criteriul nu e nimic din cele ce apar, iar senzaţiile pe care le avem sînt pur şi simplu inexistente[434].

[**107**] Împotriva acestui criteriu al aparenţelor sensibile, filosofii dogmatici obiectează că de la aceleaşi senzaţii avem reprezentări diferite, că, de pildă, un turn e rotund sau pătrat, iar scepticul, dacă nu alege una sau alta, nu va fi în stare să acţioneze; dacă, pe de altă parte, spun ei, urmează una din ele, atunci nu mai acordă o valoare egală tuturor senzaţiilor aparente. Acestora scepticii le răspund c-atunci cînd se produc reprezentări diferite va trebui să spunem că fiecare dintre ele apare astfel, căci de aceea le numim lucruri aparente, din cauză că apar. În sfîrşit, scepticii spun că scopul pe care trebuie să-l realizăm este abţinerea de a judeca[435], căreia îi urmează ca o umbră lipsa de tulburare[436], aşa cum afirmă Timon, Enesidem şi adepţii lor.

[**108**] Într-adevăr, în chestiunile care ne privesc pe noi vom alege pe unele şi le vom evita pe altele; iar lucrurile pe care nu le decidem noi, ci se întîmplă din necesitate, cum sînt foamea, setea şi durerea, nu le putem înlătura, pentru că nu pot fi schimbate prin puterea raţiunii[437].

Cînd dogmaticii argumentează că scepticul poate să trăiască într-o atare dispoziţie sufletească, încît să nu se dea în lături dacă i se porunceşte să-şi mănînce pe propriul său părinte, scepticii răspund c-ar fi în stare să trăiască abţinîndu-se[438] cînd e vorba de o cercetare dogmatică, dar nu în chestiuni privind viaţa şi măsurile de conservare a ei. „Prin urmare, noi alegem sau respingem un lucru după obişnuinţă şi respectăm legile." După spusele unor autori, scopul propus de sceptici este insensibilitatea[439]; după spusele altora, blîndeţea[440].

Capitolul al XII-lea

Timon

I. [**109**] Timon, spune Apollonides din Nicaia al nostru[441] în prima Carte a comentariilor lui *Despre Silloi*, pe care le dedică lui Tiberius Caesar, era fiul lui Timarchos[442] şi de neam din Phlius. Pierzîndu-şi de tînăr părinţii, se făcu dansator de teatru, dar în urmă prinse dezgust pentru această ocupaţie, părăsi ţara şi se duse la Megara, la Stilpon[443]. După cîtva timp de stat cu acesta, se întoarse acasă şi se însură. Apoi, împreună cu soţia, se duse la Pyrrhon, în Elis, şi-au trăit acolo pînă ce li s-au născut copiii; pe cel mai mare l-a numit Xanthos[444], îl puse să-nveţe medicina şi l-a lăsat urmaş la felului său de trai.

[**110**] Sotion, în Cartea a unsprezecea[445], ne spune c-acest fiu a fost un om de mare renume[446]. Timon, totuşi, neavînd cu ce să trăiască, s-a îmbarcat spre Hellespont şi Propontida. Trăind acum la Chalcedon, ca sofist, şi-a sporit renumele şi mai mult şi, după ce-a făcut avere, s-a dus la Atena, unde a trăit pînă la moarte, cu excepţia unei scurte perioade de timp pe care a petrecut-o la Theba. El fu cunoscut de regele Antigonos şi de Ptolemaios Filadelful, după cum aduce mărturie el însuşi în iambii săi[447].

II. După spusele lui Antigonos[448], îi plăcea vinul şi cînd întrerupea studiul filosofiei, scria poeme, versuri epice, tragedii, drame satirice, treizeci de comedii şi şaizeci de tragedii, în afară de *Silloi* şi poeme obscene.

[**111**] Mai sînt şi alte lucrări în proză de-ale lui, care ajung la douăzeci de mii de rînduri şi sînt menţionate de Antigonos din Carystos; acesta i-a scris şi viaţa[449]. Există şi trei Cărţi de *Silloi*, în care, din punctul de vedere al unui sceptic, îşi bate joc de toţi şi satirizează filosofii dogmatici, folosind forma parodiei. În prima Carte vorbeşte tot timpul la prima persoană; a doua şi a treia sînt în formă de dialog; se înfăţişează pe el, întrebîndu-l pe Xenofanes din Colofon despre fiecare filosof pe rînd, iar Xenofanes îi răspunde; în a doua Carte vorbeşte despre filosofii mai vechi, iar în a treia despre filosofii mai noi, fapt pentru care unii au denumit-o şi *Epilog*.

[**112**] Prima tratează aceleaşi subiecte, numai că poemul e rostit de o singură persoană. Începutul sună astfel:

> Haideţi acuma cu toţii, sofişti prea iscoditori![450]

III. După cum aflăm de la Antigonos şi de la Sotion din Cartea a unsprezecea, a murit aproape de vîrsta de nouăzeci de ani[451]. Am auzit c-avea numai un ochi, întrucît el însuşi îşi dădea numele de „ciclop".

IV. A mai fost şi alt Timon, mizantropul[452].

V. În ce-l priveşte pe filosoful nostru, după cum spune Antigonos, el îndrăgea foarte mult grădinile şi îi plăcea să se ocupe de treburile sale proprii. Circula şi-o vorbă despre el de Hieronymos, peripateticul: „Întocmai cum la sciţi şi cei care fug şi cei care urmăresc ţintesc cu arcul tot atît de bine, la fel şi printre filosofi, unii îşi prind discipolii urmărindu-i, alţii fugind de ei, ca, de pildă, Timon."[453]

VI. [**113**] Avea mintea ageră şi gata de batjocură. Îi plăcea să scrie şi era capabil să găsească subiecte pentru poeţi şi să colaboreze la drame. Dădea dramaturgilor Alexandros şi Homeros[454] materiale pentru tragediile lor. Cînd era tulburat de slujitoare şi de cîini, se oprea din scris, căutînd cu rîvnă liniştea. Se spune că Aratos[455] l-a întrebat cum ar putea obţine un text al lui Homer care să fie demn de încredere, la care a răspuns: „Poţi să-l obţii dacă intri în posesia unor manuscrise vechi, iar nu a celor corectate, din zilele noastre."[456] Avea obiceiul să-şi lase poemele peste tot în dezordine, uneori erau pe jumătate roase, [**114**] încît, odată cînd se duse la Zopyros oratorul[457], ca să-i citească din poemele sale, desfăşură foile de papirus şi citi ce-i cădea sub ochi, iar cînd ajunse la mijlocul foii descoperi un fragment pe care-l căutase zadarnic, aşa era de neglijent. Era aşa de activ, încît nu găsea timp nici să mănînce[458]. Se mai povesteşte că odată, văzîndu-l pe Arcesilaos trecînd prin piaţa Cercopilor[459], îi spuse: „Ce cauţi pe aici, unde sîntem numai oameni liberi?" Avea obiceiul să citeze mereu, acelora care admiteau evidenţa simţurilor cînd erau confirmate de judecata minţii, versul acesta:

Se întîlni Attagas şi Numenios[460].

Era un lucru obişnuit pentru el a glumi în felul acesta. Cuiva care se minuna de orice, îi spuse: „De ce nu te minunezi că noi trei n-avem împreună decît patru ochi?", pentru că, de fapt, el era chior, şi tot aşa şi discipolul său Dioscurides[461], pe cînd omul căruia i se adresa era normal.

[**115**] Întrebat odată de Arcesilaos, de ce a venit la Atena, de la Theba, îi răspunse: „Ca să rîd cînd vă văd pe toţi cum vă trudiţi!"[462] Cu toate acestea, deşi l-a atacat pe Arcesilaos în opera sa *Silloi*, l-a lăudat în lucrarea intitulată *Ospăţul funebru al lui Arcesilaos*[463].

VII. După spusele lui Menodotos[464], Timon n-a lăsat nici un succesor, încît şcoala lui s-a stins pînă ce Ptolemaios din Cyrene a reînfiinţat-o[465]. Hippobotos şi Sotion spun totuşi c-a avut ca discipoli pe Dioscurides din Cypru, pe Nicolochos din Rhodos, pe Euphranor din Seleucia şi pe Praylos din Troada[466]. După cum aflăm din povestirea lui Phylarchos, acesta din urmă avea aşa o tărie de caracter, încît, fiind învinuit pe nedrept, a suferit pedeapsa pentru trădare fără să-i considere pe concetăţenii săi demni de a le adresa măcar un cuvînt.

[**116**] Euphranor a avut ca discipol pe Eubulos din Alexandria; Eubulos l-a instruit pe Ptolemaios, iar acesta, la rîndul lui, pe Sarpedon şi Heracleides, care l-a învăţat pe Enesidem din Cnosos, autorul celor opt Cărţi de *Expuneri pyrrhoniene*; Enesidem a fost învăţătorul lui Zeuxippos, concetăţeanul său, care, la rîndul lui, l-a învăţat pe Zeuxis cel strîmb de picioare. Acesta a fost profesorul lui Antiochos din Laodicea, de pe Lycos. Acesta i-a avut ca discipoli pe Menodotos din Nicomedea, care a fost medic empiric, şi pe Theiodas din Laodicea, iar Menodotos a fost învăţătorul lui Herodotos din Tars, fiul lui Arieus. Acesta l-a învăţat pe Sextus Empiricus, care a scris zece Cărţi *Despre scepticism* şi alte opere frumoase, iar Sextus l-a instruit pe Saturninos, numit Cythenas, şi acesta empiric[467].

Cartea a X-a

Epicur

I. [**1**] Epicur[1], fiul lui Neocles şi al Chairestratei, era cetăţean al Atenei, din demul Gargettos şi, după cum spune Metrodor în cartea sa *Despre naşterea bună*[2], din familia Philaidai. Heracleides, în *Rezumatul din Sotion*[3], ca şi alţi autori spun c-a fost crescut la Samos, unde atenienii trimiseseră coloni[4], şi c-a venit la Atena la vîrsta de optsprezece ani, pe timpul cînd Xenocrate ţinea lecţii la Academie, iar Aristotel se afla la Chalcis[5]. După moartea lui Alexandru Macedon şi expulzarea colonilor atenieni din Samos de către Perdiccas, Epicur părăsi Atena şi se duse la tatăl său, la Colofon[6].

II. [**2**] Cîtva timp a locuit acolo şi şi-a strîns discipoli, apoi s-a reîntors la Atena pe vremea cînd era arhonte Anaxicrates[7]. Se spune că, la început, a filosofat împreună cu ceilalţi filosofi, dar mai apoi şi-a format doctrina sa proprie, înfiinţînd şcoala care-i poartă numele[8].

El însuşi spune c-a început studiul filosofiei la vîrsta de paisprezece ani[9]. Apollodoros epicurianul, în prima Carte a lucrării sale *Viaţa lui Epicur*[10], spune că s-a apucat de filosofie din dispreţ faţă de profesorii săi, care nu-i puteau explica sensul „haosului" din Hesiod. Totuşi după spusele lui Hermip a început prin a fi dascăl de şcoală, dar dînd din întîmplare peste operele lui Democrit, s-a dedat cu tot zelul studiului filosofiei[11].

[**3**] Aşa se explică aluzia lui Timon din versurile:

> Coadă-i şi cel mai netrebnic din toţi cercetaşii naturii
> Fiul de dascăl din Samos, supremul incult dintre oameni[12].

După spusele lui Philodemos, epicurianul, din Cartea a zecea a tratatului său *Despre filosofi*, şi-a îndemnat pe cei trei fraţi, Neocles, Chairedemos şi Aristobulos, să studieze împreună cu el filosofia, ba chiar şi pe sclavul său, numit Mys, după cum arată Myronianos în *Paralele istorice rezumative*[13].

III. Diotimos stoicul, care-i era duşman, l-a acoperit cu calomnii odioase, publicînd cincizeci de scrisori scandaloase, ca fiind scrise de Epicur[14]; la fel a făcut şi autorul care i-a atribuit scrisori, în general puse pe seama lui Chrysippos[15]; [**4**] la fel au procedat şi Poseidonios, stoicul, şi adepţii lui, şi Nicolaos, şi Sotion în Cartea a douăsprezecea <a *Succesiunilor*, precum şi în a 12-a obiecţie> a lucrării intitulată *Obiecţiile Diocleene*, care se referă la sărbătoarea zilei a douăzecea, la fel şi Dionysios din Halicarnas[16]. Ei pretind că mergea cu mamă-sa prin sate ca să citească incantaţii de purificare şi că împreună cu tatăl-său preda scrisul şi cititul în şcoală pentru un salariu derizoriu; mai departe, că unul dintre fraţii lui era un codoş şi că el trăia cu curtezana Leontion[17]; că şi-a dat drept ale sale doctrina lui Democrit despre atomi şi a lui Aristip despre plăcere[18]; că nu era cetăţean atenian adevărat, învinuire adusă de Timocrates şi de Herodotos în cartea *Despre adolescenţa lui Epicur*; c-a linguşit în mod ruşinos pe Mithras, administratorul lui Lysimah, numindu-l, în scrisorile adresate lui, mîntuitor şi stăpîn[19]; [**5**] mai departe, c-a ridicat în slavă pe Idomeneus, pe Herodotos şi Timocrates, care

au făcut cunoscute ideile lui obscure şi că i-a linguşit pentru acest motiv[20]. De asemenea, că i-ar fi scris lui Leontion: „Pe mîntuitorul şi stăpînul Apollo, micuţa mea Leontion, ce aplauze vii ne-a inspirat lectura scrisorii tale”[21]. La fel şi Themistei, soţia lui Leonteus: „Sînt gata, dacă nu veniţi să mă vedeţi, s-alerg de trei ori mai repede ca să mă aflu în locul unde mă veţi chema tu şi Themista”[22], iar frumosului Pythocles, îi scrie: „Mă voi aşeza şi voi aştepta sosirea ta mult dorită şi divină”[23]. După cum spune Theodoros în Cartea a patra a lucrării sale *Contra lui Epicur*, într-o altă scrisoare către Themista, socoteşte să-i dea sfaturi[24]. [**6**] Se adaugă c-avea corespondenţă cu multe curtezane, mai ales cu Leontion, de care era îndrăgostit şi Metrodor[25]. Se mai observă că în tratatul său *Despre scop* Epicur se exprima în aceşti termeni: „Nu ştiu cum să concep binele, dacă suprim plăcerile gustului, plăcerile sexuale, plăcerile urechii şi ale formelor frumoase.” În scrisoarea către Pythocles iarăşi spune: „Ridicînd pînzele, fugi, fericitule, de orice cultură.”[26] Epictet îl numeşte pornograf şi-l acoperă cu insulte[27].

Mai este şi Timocrates, fratele lui Metrodor, care i-a fost discipol şi pe urmă i-a părăsit şcoala şi care, în cartea intitulată *Poveşti vesele*, afirmă că Epicur vomita de două ori pe zi din cauza lăcomiei şi continuă spunînd că el, Timocrates, a scăpat cu mare greutate de acele şedinţe nocturne de filosofie şi de convieţuirea aceea plină de taine[28]. [**7**] Mai departe spune că Epicur cunoştea puţin filosofia şi încă şi mai puţin viaţa, că starea sănătăţii lui era mizerabilă, încît mulţi ani nu s-a putut ridica din litieră şi că cheltuia o mină întreagă, zilnic, pe mîncare, cum spune singur în scrisoarea către Leontion şi în aceea către filosofii din Mytilene[29]. Adaugă că printre alte curtezane care au trăit cu el şi cu Metrodor au fost şi Mammarion, Hedeia, Erotion şi Nikidion[30].

IV. Timocrates pretinde, de asemenea, că în cele 37 de Cărţi ale lucrării lui *Despre natură*, Epicur se repetă des şi se află în opoziţie cu alţii, mai ales cu Nausiphanes[31]. Iată chiar cuvintele lui: „Dar să-l lăsăm. Căci cînd îl frămîntă o idee, ca durerile facerii, are la îndemînă lăudăroşenia sofistică, ca mulţi alţi oameni servili.”; [**8**] în afară de aceasta spune singur în scrisorile lui despre Nausiphanes[32]: „Lucrul acesta aşa l-a scos din fire, încît m-a insultat şi a pretins că mi-e dascăl.” Epicur îl numea pe acest Nausiphanes meduză, incult, înşelător şi stricat. Numea pe discipolii lui Platon linguşitorii lui Dionysios, pe şeful lor „Platon cel de aur”[33], iar pe Aristotel un risipitor care, după ce şi-a mîncat averea părintească, s-a înrolat în armată şi s-a apucat de negoţul cu leacuri; pe Protagoras îl numea hamal, scribul lui Democrit şi dascăl de ţară; pe Heraclit, un încurcă-lume; pe Democrit îl numea Lerocrit; lui Antidoros îi spunea Sannidoros; pe cinici, duşmanii Greciei; pe dialecticieni, nimicitori; iar pe Pyrrhon, ignorant şi incult[34].

V. [**9**] Dar toţi aceşti detractori ai lui Epicur nu sînt în toate minţile[35]. Avem o mulţime de mărturii care să dovedească neîntrecuta bunăvoinţă a filosofului nostru faţă de toată lumea: patria lui l-a cinstit cu statui de bronz; prietenii lui sînt aşa de numeroşi c-abia ar putea încăpea în multe oraşe şi toţi care l-au cunoscut erau foarte ataşaţi de farmecul doctrinei lui, în afară de Metrodoros din Stratonicea[36], care a trecut la Carneade, fiind, poate, apăsat de prea marea bunătate a profesorului său; însăşi şcoala lui, în timp ce toate celelalte au dispărut, continuă să subziste fără întrerupere sub nenumăratele conduceri ale unui discipol după altul; [**10**] recunoştinţa lui faţă de părinţi, mărinimia faţă de fraţi, bunătatea faţă de slujitori, dovedită şi de condiţiile testamentului său şi de faptul că şi sclavii erau luaţi ca

membri ai şcolii, cel mai de seamă dintre ei fiind sus-numitul Mys[37]; şi, în general, bunăvoinţa lui faţă de lumea întreagă. Nu se găsesc cuvinte care să descrie pietatea lui faţă de zei şi dragostea faţă de patrie. Din cauza prea marei sale modestii şi echităţi, nici n-a intrat în viaţa publică. Şi-a petrecut toată viaţa în Grecia, cu toate nenorocirile care s-au abătut asupra ei în acel timp; de două sau de trei ori a făcut excursii în Ionia, ca să-şi viziteze prietenii. E drept că de peste tot veneau prietenii la el şi trăiau cu el în grădina lui, cum arată Apollodor[38], care mai spune că a cumpărat grădina pentru optzeci de mine.

V. [**11**] Acelaşi lucru îl spune şi Diocles[39] în Cartea a treia a *Schiţei* sale şi anume că epicurienii duceau o viaţă foarte simplă şi frugală. Se mulţumeau cu o cupă modestă de vin, în general băutura lor fiind apa. Mai spune că Epicur nu socotea că-i necesar să-şi pună avutul în comun, cum făcea Pitagora[40], care spunea că bunurile prietenilor sînt comune; o asemenea practică, după părerea lui, se baza pe neîncredere, iar fără încredere nu există prietenie. În corespondenţa sa arată el singur că se mulţumea cu pîine goală şi apă. Tot el scrie: „Trimite-mi o ulcică cu brînză, ca să trăiesc luxos cînd îmi vine gust." Acesta a fost omul care a stabilit că scopul vieţii este plăcerea[41]. Iată epigrama în care Athenaios[42] îl laudă:

[**12**] Lucruri deşarte vînaţi voi, trudind, muritori, iar cîştigul
Certuri, războaie vă e; tot ce vă dă nu v-ajung!
Firea hotare severe le puse la bunuri, ea însăşi;
Vorbele goale au cale făr'de sfîrşit.
Toate acestea le ştie fecioru-nţelept al lui Neocles,
Muzele că i le-au spus, fie trepiedul din Pytho[43].

Mergînd mai departe, vom afla acestea mai bine din doctrinele şi maximele lui.

VII. Dintre filosofii vechi, spune Diocles[44], accepta mai mult părerile lui Anaxagora, deşi în anumite privinţe nu era de acord cu el, şi pe ale lui Archelaos, profesorul lui Socrate[45]. Diocles adaugă că-şi exersa discipolii să-i înveţe pe dinafară operele sale[46].

[**13**] Apollodor, în *Cronografia* lui, ne spune că filosoful nostru a fost discipolul lui Nausiphanes şi Praxiphanes[47]; Epicur însă, în *Scrisoarea către Eurylochos*[48], tăgăduieşte acest lucru şi spune c-a învăţat singur. Epicur nu crede c-a existat filosoful Leucip; la fel gîndeşte şi Hermarchos[49], deşi unii, printre care şi Apollodoros, epicurianul[50], spun că Leucip a fost profesorul lui Democrit. Pe de altă parte, Demetrios din Magnesia afirmă că Epicur a urmat şi lecţiile lui Xenocrate[51].

VIII. Pentru a indica lucrurile, Epicur se foloseşte de termenii proprii lor, dar gramaticianul Aristophanes[52] îl acuză că avea un stil foarte personal. Era un scriitor aşa de clar, încît în lucrarea sa *Despre retorică*[53] spune că singura cerinţă e claritatea. [**14**] În corespondenţă a înlocuit salutarea obişnuită: „Îţi doresc veselie" prin urări ca: „Îţi doresc fericire" şi „Îţi doresc o viaţă demnă"[54].

Ariston[55], în lucrarea sa *Viaţa lui Epicur,* spune că acesta şi-a copiat în *Canonul* său părţi din *Trepiedul* lui Nausiphanes[56] şi mai adaugă că Epicur a fost discipolul acestui filosof, ca şi al platonicianului Pamphilos din Samos[57]. IX. Mai departe spune c-a început să studieze filosofia cînd era de doisprezece ani şi a întemeiat şcoala la treizeci şi doi de ani[58].

După spusele lui Apollodor din *Cronografia* lui, s-a născut în anul al treilea al celei de-a o sută noua olimpiade, în timpul cînd era arhonte Sosigenes, în ziua a şaptea a lunii Gamelion, cu şapte ani după moartea lui

Platon[59]. [**15**] La vîrsta de treizeci şi doi de ani a întemeiat o şcoală de filosofie, mai întîi în Mytilene şi Lampsacos, timp de cinci ani, iar apoi s-a mutat la Atena, unde a murit în anul al doilea al olimpiadei a o sută douăzeci şi şaptea, pe cînd era arhonte Pytharatos, la vîrsta de şaptezeci şi doi de ani[60]. Hermarchos, fiul lui Agemortos, din Mytilene, a preluat conducerea şcolii. Epicur a murit de piatră la băşică, care i-a provocat retenţia urinei, boala durînd 14 zile[61], după cum spune Hermarchos în *Scrisorile* sale. Hermip povesteşte că s-a vîrît într-o baie de bronz cu apă caldă şi-a cerut vin curat pe care l-a sorbit; [**16**] după ce şi-a rugat prietenii să-şi amintească de învăţăturile lui, şi-a dat obştescul sfîrşit.

Iată ce-am scris şi noi despre el:

„Prieteni rămîneţi cu bine, cu cinste păstrîndu-mi doctrina!"
Vorba într-astfel sfîrşind, ochii-Epicur a închis.
Stînd într-o baie călduţă şi bînd vinaţ făr'de apă,
Astfel cu vinul sorbi moartea, cumplitul ei frig[62].

Acestea au fost viaţa şi moartea înţeleptului nostru[63].

X. Iată şi testamentul lui: „Prin ultima mea voinţă las întreaga mea avere lui Amynomachos, fiul lui Phylocrates din Bate, şi lui Timocrates, fiul lui Demetrios din Potamos[64], fiecăruia în parte, după articolele actului de donaţie depus în Metroon[65], [**17**] cu condiţia ca să pună grădina şi tot ce ţine de aceasta la dispoziţia lui Hermarchos, fiul lui Agemortos, din Mytilene, şi condiscipolilor în filosofie şi acelora pe care Hermarchos îi va lăsa ca urmaşi, ca să trăiască în conformitate cu filosofia. Şi încredinţez pentru totdeauna adepţilor filosofiei mele grija de a ajuta pe Amynomachos, pe Timocrates şi pe succesorii lor să păstreze cît vor putea mai bine viaţa în comun din grădină, în felul în care va fi cel mai nimerit, şi urmaşii mei să ajute la păstrarea grădinii, în acelaşi fel, ca şi acei cărora adepţii filosofiei mele le vor lăsa grija şcolii mele. Amynomachos şi Timocrates să pună la dispoziţia lui Hermarchos şi a tovarăşilor lui casa din Melite[66] ca să trăiască în ea în tot timpul vieţii lui Hermarchos.

[**18**] Din veniturile provenite din bunurile date de mine lui Amynomachos şi Timocrates, aceştia să pună deoparte, cum vor putea mai bine, sfătuindu-se şi cu Hermarchos, pentru sacrificiile funerare de adus tatălui, mamei şi fraţilor mei şi pentru sărbătorirea obişnuită a zilei mele de naştere, în ziua a zecea a lunii Gamelion, din fiecare an, şi pentru întrunirea tuturor membrilor şcolii mele, ţinută în fiecare lună, în ziua a douăzecea, pentru <a comemora>[67] pe Metrodor şi pe mine, după regulile stabilite. Să se adune cu toţii şi pentru a sărbători ziua de aniversare a fraţilor mei, în luna Poseideon, şi pe aceea a lui Polyainos, în luna Metageitnion, cum am făcut şi noi pînă acum[68].

[**19**] Amynomachos şi Timocrates să aibă grijă de Epicuros, fiul lui Metrodor, şi de fiul lui Polyainos în caz că se vor dedica filosofiei şi vor locui cu Hermarchos[69]. La fel să îngrijească de întreţinerea fiicei lui Metrodor[70], iar cînd va deveni nubilă s-o mărite cu un bărbat ales de Hermarchos dintre membrii şcolii, dacă ea va fi cuminte şi va asculta de Hermarchos. Din veniturile lăsate de mine, Amynomachos şi Timocrates să se sfătuiască cu Hermarchos şi să le mai dea copiilor lui Metrodor cît vor crede de cuviinţă în fiecare an, pentru întreţinere.

[**20**] Să-l facă pe Hermarchos posesorul veniturilor împreună cu ei, pentru ca totul să fie îndeplinit în înţelegere cu el, care a îmbătrînit o dată cu mine studiind filosofia şi pe care l-am lăsat să fie conducătorul şcolii. Cînd fata va fi de măritat[71], Amynomachos şi Timocrates să-i plătească

zestrea, luînd din avut cît vor îngădui împrejurările, cu aprobarea lui Hermarchos. Să aibă grijă de Nicanor[72], cum am făcut noi pînă acum, în aşa fel încît nici unul dintre membrii şcolii care mi-au adus servicii în viaţa mea particulară şi au fost buni cu mine în tot felul, preferînd să îmbătrînească cu mine în şcoală, să nu fie lipsiţi de cele necesare vieţii, în măsura în care mijloacele noastre o îngăduie.

[**21**] Toate cărţile pe care le posed[73] să fie date lui Hermarchos. Dacă s-ar întîmpla ca Hermarchos să moară înainte ca să fi ajuns mari copiii lui Metrodor, Amynomachos şi Timocrates, să le dea din fondurile lăsate de mine, pe cît va fi cu putinţă, atît cît trebuie pentru diferitele lor nevoi, în măsura în care vor avea o purtare bună. Se vor îngriji şi de celelalte, după cum am hotărît, ca totul să fie îndeplinit, pe cît le stă în putinţă. Dintre sclavi, eliberez pe Mys, Nicias, Lycon. O eliberez şi pe Phaidrion."[74]

[**22**] Fiind pe moarte, Epicur scrie lui Idomeneus[75] următoarea scrisoare:

„Ţi-am scris în această zi fericită, care-i şi cea din urmă a vieţii mele. Suferinţele mele din pricina retenţiei urinei şi a dizenteriei sînt la paroxism şi întru nimic nu-şi micşorează intensitatea lor; dar tuturor acestor dureri le opun fericirea pe care o simt în suflet amintindu-mi convorbirile noastre trecute. Şi, într-un mod demn de conduita ta încă din fragedă tinereţe faţă de mine şi de filosofie, te rog să ai grijă de copiii lui Metrodor."[76]

Acestea au fost dispoziţiile testamentului lui[77].

XI. Dintre numeroşii lui discipoli, următorii au fost mai de seamă: Metrodor, originar din Lampsacos[78], fiul lui Athenaios sau al lui Timocrates şi mamă i-a fost Sande. Din momentul cînd l-a cunoscut pe Epicur, niciodată nu l-a părăsit, cu excepţia a şase luni pe care le-a petrecut să-şi revadă locul natal, de unde s-a întors iarăşi la el. [**23**] A fost un bărbat capabil în toate privinţele, după cum mărturiseşte şi Epicur în lucrările citate mai înainte şi în Cartea a treia a scrierii intitulate *Timocrates*[79]. Astfel fiind, şi-a măritat pe sora sa Batis cu Idomeneus[80] şi el, singur, şi-a luat ca ibovnică pe curtezana ateniană Leontion. A dovedit un curaj neînfrînt în întîmpinarea supărărilor şi a morţii, după cum declară Epicur în prima Carte a scrierii sale intitulată *Metrodor*[81]. Ştim c-a murit cu şapte ani înainte de Epicur, la cincizeci şi trei de ani[82], şi chiar Epicur în testamentul lui, pe care l-am citat, vorbeşte despre el ca despre cineva care a murit şi ia dispoziţii pentru îngrijirea copiilor lui Metrodor. Timocrates[83], cel amintit mai sus, fratele lui Metrodor şi un om uşuratic, i-a fost de asemenea discipol.

[**24**] Metrodor a scris următoarele opere:

Contra medicilor, trei Cărţi;
Despre senzaţii;
Contra lui Timocrates;
Despre mărinimie;
Despre sănătatea slabă a lui Epicur;
Contra dialecticienilor;
Contra sofiştilor, nouă Cărţi;
Despre calea spre înţelepciune;
Despre transformare;
Despre bogăţie;
Contra lui Democrit;
Despre naşterea bună[84].

XII. Pe urmă a fost Polyainos[85], fiul lui Athenodoros, cetăţean din Lampsacos, om drept şi prietenos, după cum afirmă Philodemos[86] şi discipolii

lui. XIII. Apoi vine urmaşul lui Epicur Hermarchos[87], fiul lui Agemortos, cetăţean din Mytilene, fiul unui om sărac şi care a studiat la început retorica.

Iată cele mai bune opere scrise de el:

[**25**] *Scrisori despre Empedocle*; douăzeci şi două la număr;
Despre ştiinţe;
Contra lui Platon;
Contra lui Aristotel[88].

A murit de paralizie, după ce s-a dovedit un om capabil.

XIV. Pe urmă este Leonteus din Lampsacos şi soţia lui, Themista[89], căreia Epicur i-a adresat scrisori; XV. mai departe, Colotes şi Idomeneus[90], care de asemenea erau originari din Lampsacos. Toţi aceştia erau oameni deosebiţi, ca şi Polystratos, urmaşul lui Hermarchos care la rîndul lui a fost urmat de Dionysios, iar acesta de Basileides[91]. Apollodoros, numit „tiran al grădinii"[92], care a scris peste patru sute de Cărţi, era şi el vestit; şi cei doi Ptolemei din Alexandria, unul negru şi altul alb[93]; şi Zenon din Sidon[94], discipolul lui Apollodoros, un autor fecund; [**26**] apoi Demetrios cel numit laconianul[95]; şi Diogenes din Tars[96], care a scris *Lecţii alese*; şi Orion[97] şi alţii, pe care adevăraţii epicurieni îi numesc sofişti[98].

XVI. Au mai fost alţi trei bărbaţi care au purtat numele de Epicuros; unul, fiul lui Leonteus şi al Themistei, altul magnezian după naştere şi al treilea gladiator[99].

XVII. Epicur a fost un autor foarte fecund şi a întrecut pe toţi cei dinaintea lui în numărul scrierilor, care se ridică la aproape trei sute de suluri[100] şi nu cuprinde nici un singur citat din alţi autori; toate cuprind cuvintele proprii ale lui Epicur[101]. Chrysippos a încercat să-l întreacă în productivitate, după cîte spune Carneade[102], care, de aceea, îl numeşte „rivalul parazit al cărţilor lui Epicur". Pentru fiecare subiect tratat de Epicur, Chrysippos, cu spiritul lui de rivalitate, trebuia să trateze unul de o lungime egală; [**27**] de aceea s-a repetat adesea şi a aşternut pe hîrtie tot ce i-a trecut prin cap şi din cauza grabei a lăsat lucruri nerevizuite; are aşa de multe citate că numai acestea îi umplu cărţile, lucru în care a urmat exemplul lui Zenon şi al lui Aristotel[103]. Acesta e numărul scrierilor lui Epicur şi caracterul lor distinctiv. Cele mai bune lucrări sînt următoarele[104]:

Despre natură, treizeci şi şapte de Cărţi;
Despre atomi şi vid;
Despre dragoste;
Rezumat al cărţilor contra fizicienilor;
Contra megaricilor;
Probleme;
Maxime fundamentale;
Despre alegere şi respingere;
Despre scop;
Despre criteriu, sau *Canon;*
Chairedemos;
Despre zei;
Despre pietate;
[**28**] *Hegesianax;*
Despre felurile de viaţă, patru Cărţi;
Despre conduita dreaptă;
Neocles către Themista;
Banchetul;
Eurylochos către Metrodor;
Despre vedere;

Despre unghiul din atom;
Despre pipăit;
Despre destin;
Teorii despre pasiuni contra lui Timocrates;
Prevederea viitorului;
Îndemn la filosofie;
Despre simulacre;
Despre reprezentare;
Aristobulos;
Despre muzică;
Despre dreptate şi celelalte virtuţi;
Despre daruri şi recunoştinţă;
Polymedes;
Timocrates, trei Cărţi;
Metrodoros, cinci Cărţi;
Antidoros, două Cărţi;
Teorii despre boli <şi moarte>, către Mithras;
Callistolas;
Despre regalitate;
Anaximenes;
Scrisori[105].

XVIII. Voi încerca să arăt părerile exprimate în aceste opere, transcriind trei dintre epistolele lui, în care a dat un rezumat al întregului său sistem; [**29**] voi mai transcrie şi *Maximele fundamentale*, ca şi orişice vorbă de-a lui care merită să fie citată[106], pentru ca tu[107] să fii în stare să studiezi pe acest filosof sub toate laturile şi să-l poţi judeca.

Prima epistolă e adresată lui Herodotos <şi se ocupă cu fizica; a doua, lui Pythocles>[108] şi tratează despre meteorologie; a treia este adresată lui Menoiceus, avînd ca obiect felurile de viaţă. Vom începe cu prima scrisoare, după unele observaţii preliminare asupra felului cum Epicur împarte filosofia[109].

XIX. El o împarte în trei: canonica, fizica şi etica[110]. [**30**] Canonica formează introducerea la întregul sistem şi este conţinută într-o singură operă intitulată *Canonul*[111]. Partea privitoare la fizică cuprinde întreaga teorie despre natură şi se află în cele treizeci şi şapte de Cărţi ale operei *Despre natură* şi, într-o formă elementară în *Scrisori*[112]. Partea privitoare la etică tratează despre lucrurile pe care trebuie să le alegem şi despre cele pe care trebuie să le evităm; o putem găsi în cărţile *Despre felurile de viaţă,* în *Scrisori* şi în *Tratatul despre scop*[113]. Aşezarea obişnuită, totuşi, este să se unească canonica cu fizica; prima este numită de epicurieni ştiinţa care se ocupă cu criteriul, cu principiul prim şi cu elementele, pe cînd fizica propriu-zisă, spun ei, se ocupă cu devenirea, cu pieirea şi cu natura. Etica, pe de altă parte, se ocupă cu lucrurile care trebuie căutate sau evitate, cu felurile de viaţă şi cu scopul vieţii[114].

XX. [**31**] Epicurienii resping dialectica ca pe ceva de prisos[115]; e de ajuns ca, în cercetările lor, fizicienii să păşească pe urmele rezonanţei pe care o dau lucrurile[116]. În *Canon,* Epicur afirmă că senzaţiile, anticipaţiile şi simţirile noastre sînt criteriile adevărului[117]; epicurienii, în general, consideră că şi reprezentările pornite din intelect sînt criterii. Afirmaţiile lui Epicur le găsim în *Rezumatul adresat lui Herodotos* şi în *Maximele fundamentale*[118]. „Orice senzaţie", spune el „e lipsită de raţiune şi de putinţa de a-şi aminti; căci nici nu se produce singură, nici nu poate adăuga sau lua ceva, dacă socotim că are o cauză externă. Nu există nimic care să poată dovedi că senzaţiile sînt greşite; [**32**] o senzaţie nu poate să infirme o senzaţie

omogenă, deoarece ambele au valabilitate egală; nici o senzaţie eterogenă nu poate infirma o altă senzaţie eterogenă, deoarece aprecierile lor nu se referă la aceleaşi obiecte. Nici raţiunea nu le poate infirma, pentru că oricare raţionament este dependent de senzaţii; nici nu se poate ca un simţ să combată pe altul, deoarece acordăm tuturor simţurilor o atenţie egală. Existenţa apercepţiilor garantează adevărul senzaţiilor. Dar a vedea şi a auzi este tot atît de real, ca şi a resimţi durerea. De aceea trebuie să plecăm de la lucrurile vizibile, luîndu-le ca semne ale celor neevidente, căci toate noţiunile noastre derivă din senzaţii, fie prin contact direct, fie prin analogie, asemănare sau compunere, cu un oarecare ajutor al raţiunii. Viziunile nebunilor şi imaginile din visuri sînt adevărate, căci produc efecte, lucru ce nu se întîmplă niciodată cu ceea ce nu-i real."[119]

XXI. [**33**] Prin anticipaţie, epicurienii înţeleg un fel de comprehensiune sau de opinie dreaptă sau de noţiune sau o idee generală depusă în minte, adică amintirea unui obiect din afară înfăţişat de multe ori, de pildă: „Acesta-i un om"; de îndată ce cuvîntul „om" este pronunţat ne gîndim la forma omului, printr-un act de anticipaţie care a fost precedat de senzaţii[120].

Astfel, obiectul indicat la început, prin fiecare termen, devine pe urmă înţeles şi clar. N-am începe niciodată o cercetare, dacă n-am cunoaşte lucrul pe care-l căutăm; de pildă, dacă obiectul care se află acolo e un cal sau un bou, înainte de a forma această opinie a trebuit într-un moment sau altul să fi cunoscut, prin anticipaţie, forma unui cal sau a unui bou. N-am putea să numim nici un lucru, dacă nu i-am fi învăţat mai întîi forma lui, prin anticipaţie[121].

XXII. Obiectul unei păreri depinde de ceva care ne-a fost clarificat mai dinainte şi cu referire la care formăm, de pildă, propoziţia: „De unde ştim noi că acesta e un om?" [**34**] Opinia epicuriană socoteşte că e o supoziţie şi spune că poate fi adevărată sau falsă. E adevărată dacă e confirmată mai apoi sau dacă nu e contrazisă de evidenţă şi e falsă dacă nu-i confirmată sau dacă e contrazisă de evidenţă[122]. De aici vine introducerea cuvintelor „ceea ce aşteaptă" confirmare, adică să aştepţi şi să te apropii de turn, ca să constaţi de aproape ce înfăţişare are[123].

XXIII. Epicurienii afirmă că există două stări sufleteşti pasive, plăcerea şi durerea, care se produc în orice fiinţă, şi că prima e potrivită firii, iar cealaltă străină oricărei fiinţe; cu ajutorul lor se hotărăşte ce trebuie ales şi ce trebuie evitat. Şi spun că există două feluri de cercetări, una care se ocupă cu lucruri, cealaltă numai cu cuvinte. Atîta putem spune, în linii generale, despre diviziune şi criteriu[124].

XXIV. Trebuie să ne întoarcem la scrisoare[125].

„Epicur salută[126] pe Herodotos.

[**35**] Pentru acei care nu sînt în stare, o Herodotos, să studieze cu grijă fiecare din scrierile mele despre natură sau să pătrundă mai adînc în tratatele mele mai mari, am pregătit eu singur[127] un rezumat al întregului meu sistem, pentru ca să aibă prezent în minte esenţialul din principalele doctrine, cu scopul ca, la orice prilej, să se poată ajuta singuri asupra chestiunilor celor mai importante, în măsura în care se apucă de studiul naturii. Acei care sînt destul de înaintaţi în studiul întregului sistem trebuie să aibă fixată în minte o expunere elementară, făcută în linii generale, a întregului subiect. Căci avem nevoie mai ales de o vedere generală asupra lucrurilor şi mai arareori de una amănunţită.

[**36**] Trebuie deci să revenim mereu la cele dinainte şi să memorizăm atît cît e necesar ca să avem o cuprindere esenţială a lucrurilor, cît şi pentru

a avea mijloacele de descoperire exactă a tuturor amănuntelor, dacă liniile generale ale doctrinei au fost bine înţelese şi memorizate[128]. Într-adevăr, acesta este lucrul principal de lămurit pentru cercetătorul avansat, anume să se poată folosi cu pătrundere de doctrină în aplicările ei la elementele simple şi la exprimări[129]. Căci nu-i cu putinţă a înţelege[130] doctrina condensată a repetării frecvente a tuturor lucrurilor, dacă nu sîntem în stare să cuprindem în minte, în formule scurte, tot ce a putut fi lămurit cu grijă pînă în cele mai mici amănunte.

[**37**] Deoarece un asemenea procedeu este de folos tuturor acelora care se consacră ştiinţelor naturii, eu, care-mi închin acestui studiu toată energia mea şi mă bucur de liniştea deplină a unei astfel de vieţi, am pregătit pentru tine tocmai un asemenea rezumat şi manual de elemente ale doctrinelor în ansamblul lor.

În primul rînd, dragă Herodotos, trebuie să înţelegi lucrurile semnificate din spatele cuvintelor, pentru ca, referindu-te la ele, să poţi să judeci opiniile, cercetările sau problemele, aşa încît toate lucrurile să nu rămînă nedovedite şi raţionamentele să nu <meargă> la infinit sau să nu ne bazăm pe cuvinte goale de înţeles[131]. [**38**] Trebuie, într-adevăr, ca înţelesul prim al fiecărui cuvînt întrebuinţat să fie clar fixat şi să nu mai aibă nevoie de nici o dovadă, dacă vrem să avem ceva cert la care să raportăm chestiunea în discuţie, problema sau opinia din faţa noastră.

Pe urmă[132] trebuie să observăm de aproape toate senzaţiile noastre şi tendinţele[133] prezente, fie ale intelectului, fie ale oricărui alt criteriu, şi la fel şi stările noastre afective[134], pentru ca să putem avea cu ce să semnificăm ceea ce aşteaptă confirmare sau ceea ce este obscur[135].

După ce acestea au fost înţelese, e timpul să considerăm lucrurile care sînt neclare[136]. În primul rînd, nimic nu se naşte din neant, căci altfel orice s-ar putea naşte din orice, fără să fie nevoie de seminţe. [**39**] Iar dacă ceea ce devine invizibil piere şi devine neant, toate lucrurile ar fi pierit, întrucît acel ceva în care se risipesc nu există; şi universul era totdeauna aşa cum este acum şi va dăinui la fel în viitor. Căci pe lîngă univers nu există nimic care să pătrundă în el şi să aducă schimbare[137].

Mai departe [acest lucru îl spune şi în *Marele rezumat*, chiar la începutul lui, şi în prima Carte din tratatul *Despre natură*], universul constă din corpuri şi din vid. Existenţa corpurilor este atestată peste tot de simţuri, din care lucrul neclar este probat prin raţionament. [**40**] Dacă n-ar fi vidul şi spaţiul, pe care le mai numim şi natura impalpabilă, corpurile n-ar avea nimic în care să existe şi prin care să se mişte aşa cum vedem clar că se mişcă. Nu putem să concepem, prin înţelegerea noastră mintală sau prin alt mijloc analog, că există altceva în afară de corpuri şi vid. Cînd vorbim de acestea, le considerăm în ansamblul lor ca naturi integrale, iar nu ca proprietăţi sau accidente ale acestor naturi[138].

Apoi [repetă acest lucru în prima Carte şi în Cărţile a XIV-a şi a XV-a din scrierea sa *Despre natură,* ca şi în *Marele rezumat*], unele corpuri sînt compuse, altele sînt elementele din care-s făcute aceste corpuri[139]. [**41**] Aceste elemente sînt insecabile şi neschimbătoare, dacă trebuie ca lucrurile să nu piară în nefiinţă; atomii sînt destul de tari ca să reziste cînd lucrurile compuse se desfac, din cauză că sînt de natura plinului şi nu pot fi risipite nicăieri şi nicicum. Deci este necesar ca principiile lucrurilor să fie insecabile şi elementele naturale ale corpurilor[140].

Universul e infinit, căci ceea ce-i finit are o extremitate, iar extremitatea unui lucru se înţelege în raport cu altul deosebit de el, <dar universul nu

este considerat în raport cu altceva>. De aceea, neavînd extremitate, nu are nici limită şi deoarece n-are limită, va fi infinit.

Mai mult; universul e infinit atît din cauza mulţimii atomilor, cît şi a extinderii vidului. [**42**] Într-adevăr, dacă vidul ar fi infinit şi corpurile finite, acestea n-ar avea nicăieri unde să rămînă, ci s-ar împrăştia, fiind purtate prin vidul infinit, neavînd nici un reazem care să le trimită îndărăt prin ciocnire. Pe de altă parte, dacă vidul ar fi finit, infinitatea de atomi n-ar avea loc unde să stea[141].

Mai departe, atomii corpurilor, care sînt plini[142] şi din care se nasc corpurile compuse şi-n care se risipesc, variază la infinit în formele lor; căci o asemenea varietate de lucruri, aşa cum le vedem, n-ar fi putut niciodată să ia naştere din îmbinarea de atomi avînd aceleaşi forme. Pentru fiecare formă atomii asemănători sînt pur şi simplu infiniţi ca număr[143], dar în ce priveşte deosebirile calitative, atomii nu sînt pur şi simplu infiniţi, ci numai de necuprins. [**43**] [Căci nici divizibilitatea nu merge la infinit – spune el mai jos[144], apoi mai adaugă: – deoarece calităţile se schimbă, dacă are cineva grijă să nu producă atomi pur şi simplu infiniţi ca mărime[145]].

Atomii sînt necontenit în mişcare veşnică. [Mai departe – spune el mai jos[146] – atomii se mişcă cu o viteză egală, deoarece vidul face loc deopotrivă şi celui mai uşor şi celui mai greu[147]]. Unii dintre ei sar mereu la o mare distanţă unii de alţii, pe cînd alţii se mişcă vibrînd pe loc cînd se întîmplă să fie închişi într-o împletitură de atomi sau să fie acoperiţi de atomii pe cale să se împletească[148].

[**44**] Aceasta se întîmplă din cauza naturii vidului care separă fiecare atom, vid care nu poate să ofere o bază de sprijinire deoarece soliditatea care există în atomi îi face să sară, după o ciocnire, atît cît permite împletitura să se producă săritura din ciocnire. Toate acestea n-au început, de vreme ce atît atomii, cît şi vidul există din veşnicie[149]. [El spune mai jos că atomii n-au alte calităţi în afară de formă, mărime şi greutate. În lucrarea sa *Douăsprezece expuneri elementare* însă, el arată cum culoarea lucrurilor variază după poziţia atomilor, iar mai departe că n-au orice mărime; oricum, nici un atom n-a fost văzut cu ochii[150].]

[**45**] Aceste cuvinte, care amintesc toate cele spuse, trasează o schiţă a doctrinei, suficientă <pentru> reprezentarea naturii lucrurilor[151].

Mai mult. Există un număr nesfîrşit de lumi, unele la fel cu a noastră, altele deosebite. Atomii fiind nesfîrşiţi în număr, după cum s-a arătat mai înainte, sînt purtaţi pînă în regiunile cele mai depărtate. Căci atomii din care ia naştere sau poate fi formată o lume nu se consumă cu această lume sau cu un număr anume de lumi, nici cu cîte sînt asemenea cu acestea, nici cu cîte sînt diferite de acestea; de unde urmează că nu-i nimic care să împiedice infinitatea lumilor[152].

[**46**] Pe de altă parte, există amprente care au aceeaşi formă ca şi corpurile solide, dar întrec în subţirime orice obiect pe care-l vedem[153]. De aceea nu-i cu neputinţă să găsim în spaţiul înconjurător construcţii de acest fel şi dispozitive pentru[154] făurirea cavităţilor sau a suprafeţelor subţiri şi efluvii, care păstrează aceeaşi poziţie şi mişcare pe care le aveau în obiectele solide de la care emană. Acestor amprente le dăm numele de simulacre[155]. Mai mult chiar, mişcarea lor prin vid, avînd loc fără să întîlnească ceva de care să se lovească, parcurge orice distanţă într-un timp neînchipuit de scurt, căci ciocnirea şi mişcarea fără ciocnire capătă pentru noi asemănarea cu încetineala şi iuţeala[156].

[**47**] Aceasta nu înseamnă, dacă considerăm timpul foarte scurt, perceptibil numai de raţiune, că un corp mişcător ajunge în mai multe locuri

în mod simultan, căci acest lucru nu-i de conceput, deşi într-un timp perceptibil simţurilor poate ajunge simultan în mai multe locuri, oricît de departe în spaţiul infinit ar fi conceput de noi punctul de plecare al acelui corp[157]. Căci altminteri ar fi la fel cu o ciocnire dacă menţinem viteza de translaţie a corpului pînă nu are loc o ciocnire. Este bine să reţinem această învăţătură fundamentală. Apoi afirmaţia că simulacrele sînt de o subţirime de neîntrecut nu este infirmată de datele simţurilor[158]. Aceasta face ca iuţeala lor să fie uriaşă, ca ele să găsească totdeauna un canal potrivit de trecere, pentru că <emanaţia>[159] lor neîncetată nu se loveşte de vreo rezistenţă, nici chiar de una foarte mică, deşi mulţi atomi sau infinit de mulţi se lovesc adesea de o oarecare rezistenţă[160].

[**48**] Pe lîngă acestea să ne amintim că producerea simulacrelor are loc cu iuţeala gîndului[161]. Există o emanare necontenită de particule de pe suprafaţa corpurilor fără nici o micşorare a emanării, din cauza umplerii din nou a locului părăsit de un simulacru prin emanare, iar acesta îşi păstrează pentru multă vreme ordinea şi poziţia atomilor din corpul solid, chiar dacă uneori atomii sînt răvăşiţi. Cîteodată asemenea agregate[162] se formează foarte repede în mediul înconjurător, din cauză că n-au nevoie de o umplutură solidă[163] în adîncime; mai sînt şi alte feluri în care pot să se formeze astfel de naturi[164], căci nu-i nimic în toate acestea care să fie infirmat[165] de senzaţii, dacă privim în ce fel să raportăm la noi evidenţele şi acordurile[166] care vin de la lucrurile exterioare[167].

[**49**] Noi trebuie să considerăm că vedem şi concepem lucrurile prin ceva care intră în noi venind de la lucrurile exterioare[168]. Într-adevăr, lucrurile din afară nu şi-ar întipări[169] aşa de bine asupra noastră natura lor proprie, în culoare şi formă[170], prin aerul care se află între ele şi noi, cu ajutorul razelor de lumină sau a unor emanaţiuni de orice fel care merg de la noi spre ele[171], dacă n-ar fi pătrunderea în noi, într-o mărime adaptată în ochii şi mintea noastră, a unor imagini care vin chiar de la lucruri, avînd aceeaşi culoare şi formă, ca şi lucrurile exterioare de la care emană[172]. Ele se mişcă repede; [**50**] iar acest lucru explică înfăţişarea de un singur obiect continuu pe care ne-o dau ele şi păstrează proporţiile[173] pe care le aveau în obiect, graţie sprijinului simetric[174] pe care îl capătă de acolo, din vibraţia[175] atomilor în adîncimea obiectului solid de la care vin. Şi oricare ar fi reprezentarea[176] pe care o primim prin contact direct, în intelect sau în organele simţurilor, sau ca o formă sau ca nişte calităţi ce revin acesteia, această forma aşa cum e înfăţişată este însăşi forma obiectului solid şi e datorată fie unei continuităţi neîntrerupte a simulacrelor, fie numai a unui reziduu al lor[177]. Falsitatea şi eroarea depind totdeauna de opinia pe care ne-o facem noi[178] [: <cînd un fapt aşteaptă> confirmarea sau cel puţin lipsa de infirmare şi care după aceea e neconfirmat <sau chiar e infirmat>, urmînd o anumită mişcare din noi, îmbinată cu construcţia imaginativă, dar deosebită de ea – care este cauza erorii][179].

[**51**] Într-adevăr, asemănarea imaginilor – ca, de exemplu, cele prinse într-un portret sau cele care apar în visuri sau în orice altă formă de activitate a intelectului sau a celorlalte criterii ale adevărului – cu ceea ce noi numim lucrurile reale şi adevărate n-ar exista niciodată dacă n-ar fi fost nişte lucruri cu adevărat de felul celor cu care le comparăm. Şi n-ar exista nici eroare, dacă n-am fi experimentat în noi înşine o altă mişcare, legată de construcţia imaginativă, dar totuşi distinctă de ea. Din această mişcare rezultă falsitatea, dacă mişcarea nu-i confirmată sau este infirmată, iar dacă e confirmată sau nu e infirmată rezultă adevărul[180].

[**52**] Trebuie să ne ţinem cu tărie de această doctrină, dacă nu vrem să înlăturăm criteriile întemeiate pe evidenţa simţurilor şi să confundăm toate lucrurile, susţinînd falsitatea, ca şi cînd ar fi adevăr[181].

Tot aşa ia naştere auzul, cînd un curent vine de la o vietate sau un lucru care scoate o voce, un sunet sau face un zgomot sau produce o senzaţie auditivă într-un fel oarecare. Acest curent e fărîmiţat în particule omogene, care în acelaşi timp păstrează o anumită legătură reciprocă şi o unitate de un fel particular, care se extinde pînă la obiectul care l-a emis, şi astfel, de cele mai multe ori în acest caz, pricinuieşte percepţia sau, dacă nu, face evidentă prezenţa unui obiect exterior. [**53**] Într-adevăr, fără o asemenea transmitere a unei anumite emanaţii conforme cu obiectul emiţător, nu s-ar putea ivi o astfel de senzaţie. De aceea nu trebuie să presupunem că aerul însuşi este modelat în formă de vocea emisă sau de ceva asemănător; căci e departe de a fi cazul ca aerul să fie acţionat de vocea emisă în acest fel. Căci îndată ce se produce lovitura care are loc în noi cînd emitem un sunet, ea pricinuieşte o atare apăsare[182] asupra unor mase de particule, încît acestea produc un curent de natura unei suflări, care dă naştere la senzaţia de auz[183].

La fel trebuie să socotim că mirosul, ca şi auzul, n-ar produce nici o senzaţie dacă n-ar exista nişte particule transmise de la obiectele care sînt de natură potrivită spre a excita organul mirosului, unele într-un fel, altele în alt fel, unele aţîţîndu-l în mod dezordonat şi neplăcut, altele în mod liniştitor şi plăcut[184].

[**54**] Mai mult încă, trebuie să fim convinşi că atomii, în realitate, nu posedă nici una din calităţile aparţinînd lucrurilor care cad sub simţurile noastre, în afară de formă, greutate şi mărime şi de proprietăţile legate în mod necesar de formă[185]. Într-adevăr, fiecare calitate se schimbă, dar atomii nu se schimbă cu nimic, deoarece cînd corpurile compuse se destramă trebuie să rămînă ceva solid şi indisolubil, care va face ca transformările să nu se producă prin trecere în neant şi din neant, ci ele să aibă loc prin schimbări de poziţie a multor atomi şi prin adăugiri şi scoateri de atomi. Din această cauză aceşti atomi capabili de a fi aranjaţi în mod diferit sînt indestructibili şi n-au nimic comun cu natura lucrurilor schimbătoare, ci au mase şi configuraţii proprii ale lor. Acestea sînt necesare ca să rămînă neschimbătoare[186].

[**55**] Într-adevăr, în cazul schimbărilor de configuraţie în cadrul macroscopic, prin luare din contur, se consideră că figura este inerentă, pe cînd celelalte calităţi nu sînt inerente în lucrul care se schimbă, aşa cum rămîne forma, ci ele sînt nimicite din întregul corp[187]. Astfel, formele care rămîn sînt suficiente ca să producă deosebirile corpurilor compuse, deoarece pînă la urmă este necesar neapărat să rămînă ceva care să nu piară în neant[188].

Tot aşa nu trebuie să ne închipuim că atomii pot avea orice mărime pentru ca senzaţiile noastre să nu infirme aceasta, dar trebuie să admitem că există diferenţe de mărime; căci cu acest adaos se explică mai uşor datele simţirii şi ale senzaţiei. [**56**] Dar a atribui atomilor orice fel de mărime nu ne ajută să explicăm diferenţele de calitate din lucruri; mai mult încă, în acest caz, dacă atomii ar fi destul de mari, ei ar ajunge să fie văzuţi de noi, ceea ce nu se vede că se întîmplă vreodată; nici nu putem concepe ca un atom să devină vizibil[189].

Afară de aceasta, nu trebuie să credem că într-un corp mărginit există particule nesfîrşite în număr, oricît de mici ar fi[190]. De aci reiese nu numai că trebuie să refuzăm a admite subdiviziunea la infinit, în părţi tot mai mici,

pentru a nu face ca toate lucrurile să fie fără consistenţă şi pentru ca în cuprinderea noastră a agregatelor să nu fim siliţi să consumăm lucrurile fărîmiţîndu-le, ci, avînd de-a face cu lucruri finite, trebuie de asemenea să respingem ca imposibil mersul la infinit, prin subdiviziuni din ce în ce mai mici.

[**57**] Într-adevăr, cînd cineva spune o dată că în orice lucru sînt conţinute un număr infinit de particule şi de oricît de mică mărime, nu-i cu putinţă să concepem cum ar mai putea fi limitat în mărime. Evident, particulele infinite la număr trebuie să aibă o oarecare mărime; şi atunci mărimea lucrului format din ele ar fi infinită[191]. Şi pe urmă ceea ce este finit are o extremitate care se poate distinge, chiar dacă nu este în sine observabilă, şi nu este cu putinţă să nu ne gîndim că şi corpul următor are o extremitate şi aşa mai departe, mergînd mai înainte, există corpuri care se limitează reciproc la infinit şi acest lucru se reflectă şi în gîndirea noastră[192].

[**58**] Trebuie să considerăm minimul perceptibil de simţuri nici ca la fel cu ceea ce este supus schimbărilor, nici ca fiind cu totul diferit de lucrul care se schimbă, ci avînd ceva comun cu lucrurile supuse schimbării, numai că nu i se pot distinge părţile. Dar cînd din pricina asemănării create de această proprietate comună, credem că vom deosebi ceva în minim, ceva de o parte şi altceva de altă parte, trebuie să fie un alt minim egal cu primul pe care să-l percepem. În realitate vedem aceste minime unul după altul, începînd cu primul şi nu ocupînd acelaşi loc; nici nu-i vedem atingîndu-se unii pe alţii cu părţile lor, ci vedem că din pricina caracterului lor particular dau putinţa de a măsura mărimile; sînt mai mulţi, dacă mărimea măsurată este mai mare; mai puţini, dacă mărimea măsurată este mai mică.

Trebuie să recunoaştem că această analogie este valabilă şi pentru minimul în domeniul atomului, [**59**] diferă numai în micime de ceea ce se observă în domeniul senzorial, dar urmează aceeaşi analogie. În privinţa analogiei din domeniul senzaţiilor am afirmat că atomul are mărime, numai că împingem micimea cît mai departe cu putinţă. Şi mai departe, lucrurile cele mai mici şi mai simple trebuie considerate ca limite ale lungimilor, care furnizează unităţi pentru măsurarea lungimilor, fie mai mari, fie mai mici, întrebuinţînd intuirea prin raţiune în cazul lucrurilor ce nu se pot vedea. Într-adevăr, comunitatea care există între ele şi părţile neschimbătoare este de ajuns ca să justifice această concluzie.

Nu-i însă cu putinţă ca atomii să se grupeze laolaltă numai prin faptul că sînt dotaţi cu mişcare[193].

[**60**] Mai departe nu trebuie să afirmăm atributele de „sus" şi de „jos" despre spaţiul infinit ca şi cum ar exista un cel mai sus şi un cel mai jos. În ceea ce priveşte spaţiul de deasupra capului, el ne duce la infinit din punctul în care stăm şi ştim că niciodată nu va apărea un cel mai sus sau un cel mai jos loc pentru cel ce gîndeşte în infinit, ca şi cum ar exista un sus şi un jos concomitent în raport cu acelaşi loc. În adevăr, acest lucru nu-i de conceput. Din această pricină este posibil să admitem o singură direcţie de translaţie în sus, pe care o gîndim ca întinzîndu-se la infinit, şi o alta în jos, chiar dacă s-ar întîmpla de mii de ori ca ceea ce se mişcă de la noi spre spaţiile de deasupra capetelor noastre să atingă picioarele acelora de deasupra noastră sau ca ceea ce se mişcă de la noi în jos să atingă capetele celor mai de jos de noi. Rămîne deci stabilit că întreaga mişcare de translaţie, în cazurile respective, e concepută ca întinzîndu-se în direcţii opuse una alteia la infinit[194].

[**61**] Cînd atomii sînt purtaţi în vid şi nu întîlnesc rezistenţă, ei se mişcă cu o iuţeală egală. Atomii mai grei nu se mişcă mai repede decît cei mici şi uşori atît timp cît nu întîlnesc nimic în calea lor şi nici atomii mici nu se

mişcă mai repede decît cei mari, în măsura în care găsesc o trecere potrivită cu dimensiunea lor şi nu se ciocnesc de nimic[195]. Nici mişcarea lor în sus, nici cea laterală, datorită ciocnirilor, şi nici mişcarea lor în jos, datorită greutăţii lor proprii, nu le schimbă viteza de translaţie. Atît timp cît posedă una din aceste mişcări, atomii o vor menţine repede ca gîndul, pînă cînd se vor ciocni, fie de ceva din afara lor sau din cauza propriei lor greutăţi, de forţa atomului care îi ciocneşte[196].

[**62**] Cînd ajungem să avem de-a face cu corpuri compuse, unele din aceste corpuri se vor mişca[197] mai repede decît altele, deşi atomii lor au o iuţeală egală. Aceasta din cauză că atomii din compuşi merg într-o direcţie în timpul continuu cel mai scurt, deşi[198] se mişcă în direcţii diferite în timpi perceptibili numai de raţiune. Dar ei se ciocnesc deseori între ei, pînă ce continuitatea mişcării lor este percepută de simţuri. Căci părerea despre cele invizibile, cum că şi timpii percepuţi prin raţiune vor poseda o continuitate de mişcare, nu-i adevărată în cazul acestora. Regula noastră este că numai observaţia directă prin simţuri şi intuiţia obţinută pe calea raţiunii sînt singurele întotdeauna adevărate[199].

[**63**] După acestea, referindu-ne la senzaţiile şi afectele noastre, căci în modul acesta vom atinge cea mai mare siguranţă în cunoaştere[200], trebuie să recunoaştem că sufletul este un lucru corporal alcătuit din particule fine, împrăştiate în toată masa corpului nostru, foarte asemănător vîntului, avînd un amestec de căldură, în unele privinţe semănînd cu vîntul, în altele cu căldura[201]. Dar mai există <a treia>[202] parte, care întrece pe celelalte două în fineţea particulelor, şi prin aceasta rămîne în legătură mai strînsă cu restul corpului nostru. Existenţa acestei părţi se evidenţiază[203] prin facultăţile sufletului şi prin afectele lui, prin uşurinţa cu care se mişcă sufletul, prin gîndire şi prin toate acele lucruri a căror pierdere cauzează moartea. Mai departe trebuie să reţinem că sufletul are cea mai mare parte în producerea senzaţiei. [**64**] Într-adevăr, el n-ar avea senzaţie dacă n-ar fi oarecum închis în restul masei noastre corporale. Dar restul masei noastre corporale, deşi oferă această indispensabilă condiţie pentru suflet, are şi el o participare derivată din suflet, din numita calitate; şi totuşi nu posedă toate calităţile sufletului. Din această cauză, cînd sufletul se desparte de corp, corpul îşi pierde simţirea, căci n-are în sine această facultate de a simţi, ci sufletul concrescut cu corpul i-a procurat-o: sufletul, prin realizarea facultăţii ce o are datorită mişcării, a dobîndit deodată pentru sine calitatea de simţire şi, în virtutea vecinătăţii şi a consimţirii dintre suflet şi corp, o transmite, după cum am spus, şi corpului[204].

[**65**] De aceea, atît timp cît sufletul este în corp, acesta nu-şi pierde niciodată facultatea de a simţi, chiar dacă se amputează un membru al corpului. Dacă corpul care îl adăposteşte se destramă în totul sau în parte, şi sufletul piere, dar dacă reuşeşte să persiste, atunci va avea senzaţii. Ceea ce rămîne din corp însă, fie că continuă să persiste în întregime, fie numai în parte, nu mai are sensibilitate dacă sufletul s-a despărţit de el, adică acea mulţime de atomi care constituie natura sufletului. Şi mai mult chiar, cînd întregul agregat al corpului este distrus, sufletul se risipeşte şi el şi nu mai are aceleaşi facultăţi de mai înainte şi nici aceleaşi mişcări, din care cauză nu mai posedă nici facultatea de percepţie senzorială.

[**66**] Într-adevăr, nu-l putem considera sensibil decît numai în acest întreg al corpului şi mişcîndu-se cu aceste mişcări pe care le cunoaştem şi decît dacă corpul care îl adăposteşte şi îl cuprinde este aşa cum îl ştim, în care sufletul se află acum şi săvîrşeşte aceste mişcări şi acţiuni ale sale."[205]

[Spune în altă parte că sufletul este alcătuit din atomii cei mai netezi şi mai rotunzi, cu mult superiori în toate privinţele acelora ai focului; că o parte din suflet este iraţională şi aceasta este risipită peste restul corpului nostru, în timp ce partea raţională sălăşluieşte în piept, cum se evidenţiază din afectele de teamă şi de bucurie ale noastre; că somnul vine cînd părţile sufletului care se află răspîndite în întregul organism sînt reţinute într-un loc sau împrăştiate şi după aceea se lovesc unele de altele la strîmtoare[206]. Sămînţa vine din întregul corp[207].]

[**67**] Trebuie să cercetăm şi problema următoare: ce este ceea ce numim incorporalul, adică după accepţia cea mai obişnuită a cuvîntului ceea ce poate fi conceput în mod independent.

Dar nu se poate concepe incorporalul în mod independent, cu excepţia spaţiului vid; într-adevăr, spaţiul vid nu poate nici să acţioneze, nici să sufere o acţiune, ci numai îngăduie corpului să se mişte prin el. De aceea acei care afirmă că sufletul este incorporal vorbesc prostii, căci dac-ar fi aşa sufletul nici n-ar acţiona, nici n-ar suferi vreo acţiune. Doar acum noi vedem în chip evident că ambele aceste însuşiri aparţin sufletului[208].

[**68**] Aşadar, dacă cineva raportează toate aceste expuneri care privesc sufletul la criteriul afectelor şi senzaţiilor şi dacă îşi aminteşte de cele ce am spus la început[209] va înţelege cele cuprinse în doctrina noastră, în liniile ei generale, în mod suficient pentru a lămuri în chip solid, pornind de la ele, detaliile concepţiilor noastre[210].

Trecînd la altă ordine de idei, formele şi culorile, mărimile şi greutăţile, într-un cuvînt toate acele însuşiri care se afirmă ca atribute despre corp, în măsura în care sînt proprietăţi constante fie ale tuturor corpurilor, fie numai ale corpurilor vizibile, sînt cunoscute prin senzaţie; aceste însuşiri, repet, nu pot fi considerate că există în mod independent prin ele însele (căci acest lucru nu-i de conceput), [**69**] nici în general ca neexistente, nici c-ar fi nişte incorporale care există în corpuri şi nici c-ar fi părţi ale corpului. În general trebuie să considerăm că întregul corp îşi capătă natura sa permanentă din toate acestea, deşi nu-i ca şi cînd ar fi format din gruparea lor la un loc (în acelaşi fel cum ar fi compus un agregat mai mare din particulele însele, fie că aceste particule sînt primare, fie de orice mărime, dar mai mici decît întregul). Dar numai toate aceste calităţi, repet, dau corpului natura lui permanentă. Toate acestea sînt obiectul unor intuiţii particulare şi al unor înţelegeri, dar acompaniate de perceperea întregului corp şi niciodată separate de el, ci potrivite cu concepţia integrală a corpului care capătă atributul[211].

[**70**] Iarăşi, adesea calităţile revin corpurilor fără să fie nişte concomitenţe permanente şi nu pot fi clasificate printre lucrurile invizibile şi nici nu sînt incorporale. De aceea, folosind termenul de «accidente» în înţelesul cel mai comun, spunem limpede că «accidentele» n-au natura lucrului întreg căruia îi aparţin şi căruia, considerîndu-l ca un întreg, îi dăm numele de corp şi fără de care corpul nu poate fi conceput[212]. Şi, în virtutea unor anumite intuiţii speciale în care intră întotdeauna corpul complet, fiecare din ele poate fi numit un accident [**71**], dar numai atît timp cît ele sînt văzute că aparţin cu adevărat corpului, deoarece asemenea accidente nu sînt concomitenţe perpetue. Şi nu e nevoie să alungăm din realitate această evidenţă clară[213], anume că accidentul n-are natura acelui întreg, numit de noi corp, căruia îi aparţine, nici a proprietăţilor permanente care întovărăşesc întregul. Pe de altă parte, nici nu trebuie să credem că accidentul are o existenţă independentă (căci acest lucru e tot atît de neconceput în cazul

accidentelor, ca în acela al proprietăţilor permanente); dar, aşa cum e clar, ele ar trebui să fie considerate toate ca accidente ale corpurilor[214] şi nu drept concomitenţe permanente, nici ca avînd poziţia unei naturi independente. Mai curînd trebuie considerate că sînt întocmai ceea ce senzaţia face din fiecare din ele, ca să fie în mod special.

[**72**] Mai trebuie să examinăm cu toată atenţia şi următorul subiect. Nu trebuie să cercetăm timpul[215] cum facem cu celelalte accidente, pe care le examinăm într-un subiect, raportîndu-le la anticipaţiile pe care le vedem în mintea noastră; ci trebuie să luăm în considerare întreaga evidenţă în virtutea căreia vorbim de timp, ca lung sau scurt, luînd aceste accepţii de durată ca înrudite între ele. N-avem nevoie să adoptăm vreun termen nou ca mai bun, ci trebuie să întrebuinţăm expresiile obişnuite, referitoare la timp[216].

Nici nu-i nevoie să afirmăm altceva despre timp, ca şi cum acest altceva ar conţine aceeaşi esenţă care-i conţinută în sensul propriu al cuvîntului «timp» (lucru pe care-l fac unii). Trebuie să ne gîndim temeinic cu ce punem în legătură şi cu ce măsurăm acel lucru specific care e timpul. [**73**] Căci acest lucru nu are nevoie de o demonstraţie, ci de o simplă considerare[217] a faptului că noi legăm timpul de zile şi nopţi şi de părţile acestora, precum şi de simţirile şi lipsa de simţire, de mişcare şi repaus, considerînd că un accident particular al acestora este ceea ce numim noi «timp»[218]. [Aceasta o spune el atît în Cartea a doua *Despre natură,* cît şi în *Marele rezumat*][219].

După cele precedente trebuie să considerăm că lumile şi orice agregat finit, care are multă asemănare cu lucrurile pe care le vedem în mod obişnuit, s-au născut din infinit. Într-adevăr, toate aceste lucruri s-au desprins din aglomerări mai mari sau mai mici, particulare, de atomi şi toate lucrurile se risipesc iarăşi, unele mai repede, altele mai încet, unele prin acţiunea unor cauze, altele prin acţiunea altora. [**74**] [Este evident deci că el consideră că şi lumile sînt pieritoare, după cum şi părţile lor sînt supuse schimbării. În altă parte spune că pămîntul pluteşte pe aer][220].

Mai departe nu trebuie să credem că lumile au neapărat una şi aceeaşi formă... [Dimpotrivă, în Cartea a douăsprezecea a lucrării *Despre natură*, el spune singur că formele lumilor se deosebesc, unele fiind sferice, altele ovale şi altele iarăşi de forme diferite de acestea. Totuşi, lumile n-au orice formă şi ele nu sînt fiinţe vii care să se fi desprins din infinit][221]. Nimeni nu poate dovedi că seminţele din care ies plantele şi animalele şi toate celelalte lucruri pe care le vedem nu s-ar afla <într-un> anumit fel de lume, iar în alt fel de lume n-ar fi cu putinţă să existe. [Acelaşi lucru e valabil şi pentru creşterea lor. Trebuie să credem că se întîmplă la fel şi pe pămînt][222].

[**75**] Tot aşa trebuie să ne închipuim că şi natura omenească[223] a fost deprinsă şi silită să ia multe învăţături diferite de la faptele însele şi că, prin urmare, raţiunea dezvoltă ceea ce a primit astfel şi face noi descoperiri, la unele seminţii mai repede, la altele mai încet, <progresul realizat fiind mai mare>[224] în anumite perioade şi timpuri, iar în altele, mai mic.

De aceea, denumirile lucrurilor la început n-au fost statornicite prin convenţie, ci înseşi firile oamenilor, la fiecare seminţie suferind anumite afecte şi formîndu-şi închipuiri specifice, au emis aerul, fiind trimis de fiecare din afecte şi închipuiri într-un fel particular, aşa cum era şi deosebirea regiunilor pe care le locuiau triburile[225]. [**76**] Mai tîrziu oamenii au adoptat în comun numirile lor speciale pe fiecare seminţie, pentru a face comunicările lor unul faţă de altul mai puţin ambigue şi mai scurt exprimate. Iar privitor la lucrurile nemaivăzute pe care unii cunoscători ai lor le-au introdus în comunitate, aceştia au fost siliţi să pronunţe anumite sunete pentru a le

asocia cu acele lucruri, iar ceilalţi oameni adoptîndu-le prin raţiune, ca în majoritatea legăturilor cauzale, au interpretat astfel sunetele asociindu-le de lucrurile respective[226].

Noi nu sîntem siliţi să credem că-n cer revoluţiile, solstiţiile, eclipsele, răsăriturile şi apusurile şi celelalte fenomene asociate cu acestea au loc prin conducerea sau porunca, fie acum sau în viitor, a unei fiinţe care se bucură, în acelaşi timp, de fericirea deplină şi de nemurire[227]. [**77**] Într-adevăr, cazna şi grijile, sentimentele de mînie şi recunoştinţă nu se împacă cu fericirea, ci presupun slăbiciune şi frică şi dependenţă faţă de semenii noştri. Iarăşi, nu trebuie să susţinem că lucrurile care nu sînt altceva decît comasări de foc incandescent sînt în acelaşi timp dotate cu fericire şi capătă aceste mişcări după voie.

În orice termen pe care-l folosim trebuie să-i păstrăm fiecăruia majestatea care e legată de asemenea noţiuni, pentru ca termenii să nu <dea naştere> la păreri incompatibile cu această majestate. Astfel, o asemenea incompatibilitate va fi singură de ajuns ca să producă cea mai mare tulburare în sufletele noastre. De aceea trebuie socotit că necesitatea aceasta şi periodicitatea schimbărilor s-au desăvîrşit o dată cu naşterea lumii, prin cuprinderea lor iniţială în comasările de atomi din care s-a format lumea[228].

[**78**] Tot aşa trebuie să spunem că ajungerea la o cunoaştere temeinică a cauzei lucrurilor celor mai importante este preocuparea ştiinţelor naturale şi că fericirea depinde de aceasta, adică de cunoaşterea fenomenelor cereşti şi atmosferice şi a tot ce tinde spre o cuprindere clară a lor[229].

Mai departe, referitor la probleme ca acestea, trebuie să declarăm că nu există o pluralitate de explicări[230] sau o contingenţă, ci trebuie să susţinem pur şi simplu că nimic din ceea ce e supus conflictelor sau tulburărilor nu se găseşte într-o natură nemuritoare şi fericită. Mintea poate înţelege adevărul absolut al acestui lucru.

[**79**] Dar, cînd ajungem la cercetarea concretă a fenomenelor, nu se găseşte nimic, în cunoaşterea apusurilor şi răsăriturilor, a solstiţiilor şi eclipselor şi a celorlalte lucruri înrudite, care să contribuie la fericirea noastră; ci aceia care sînt bine informaţi asupra acestora, dar nu ştiu ce sînt în realitate corpurile cereşti şi care sînt cele mai importante cauze ale fenomenelor simt tot atîta frică ca şi aceia care n-au o astfel de informaţie specială, ba chiar poate o frică mai mare, cînd mirarea produsă de această cunoaştere nu poate găsi mai departe o soluţie şi nu poate înţelege cauzele supreme ale ordinii universale[231].

De aceea, dacă descoperim mai mult decît o cauză care poate explica solstiţiile, apusurile şi răsăriturile, eclipsele şi altele de acest fel, cum am făcut şi-n fenomenele particulare, [**80**] nu trebuie să credem că tratarea acestor materii e lipsită de acurateţe[232], în măsura în care ea tinde spre a ne asigura liniştea şi fericirea noastră. De aceea, cînd cercetăm cauzele fenomenelor cereşti şi atmosferice, ca şi ale tuturor acelora care sînt neevidente[233], trebuie să luăm în seamă varietatea felurilor în care se ivesc întîmplări asemănătoare în cadrul experienţei noastre[234]. În ce priveşte pe aceia care nu recunosc diferenţa dintre ceea ce este sau provine dintr-o singură cauză şi ceea ce poate fi urmarea uneia din mai multe cauze, aceia care trec peste faptul că obiectele sînt văzute numai de la distanţă şi, în afară de aceasta, nu cunosc condiţiile care fac sau nu posibilă liniştea sufletească, toate asemenea persoane trebuie tratate cu dispreţ. Dacă deci credem că un fenomen s-ar putea întîmpla într-un fel oarecare din mai multe, vom fi tot atît de liniştiţi dacă recunoaştem că se produce în mai multe feluri, ca şi atunci cînd ştim că se produce într-un fel anumit[235].

[**81**] Pe lîngă toate acestea, în general, mai sînt de considerat următoarele, anume că cea mai mare tulburare a sufletelor oamenilor ia naştere din credinţa că diferitele corpuri cereşti <sînt>[236] fericite şi nepieritoare şi că în acelaşi timp, li se atribuie voinţă, acţiuni şi intervenţii incompatibile cu această idee; şi încă din aşteptarea şi teama unui chin veşnic, fie din bănuiala deşteptată de mituri, fie din spaima în faţa nesimţirii morţii, ca şi cînd aceasta ne-ar atinge cu ceva; şi din ajungerea în această stare nu prin convingere, ci printr-o alunecare iraţională, aşa încît dacă oamenii nu pun o stavilă fricii lor, suferă o tot atît de mare tulburare, ba chiar mai multă, decît omul ale cărui vederi asupra acestor chestiuni sînt foarte neprecise[237]. [**82**] Într-adevăr, a avea liniştea sufletească înseamnă a fi eliberat de toate aceste tulburări şi a avea mereu în minte amintirea celor mai generale şi importante adevăruri.

De aici rezultă că trebuie să ne îndreptăm atenţia către afectele noastre prezente, iar senzaţiile[238] către cele comune tuturor oamenilor, în comun, către cele particulare nouă, în particular, şi de asemenea să ne îndreptăm atenţia către orice evidenţă prezentă, care e dată de oricare din criteriile adevărului. Dacă le vom cerceta cu atenţie, vom descoperi în mod just cauza de unde vine tulburarea şi teama şi ne vom elibera de acestea, explicînd cauzele fenomenelor cereşti şi ale tuturor celorlalte lucruri care ni se întîmplă în mod constant şi care, toate, provoacă o teamă extremă celorlalţi oameni[239].

Iată deci, Herodotos, principalele doctrine ale fizicii, sub forma unui rezumat, [**83**] aşa încît, dacă această prezentare este învăţată cu grijă, va fi capabilă, după părerea mea, să facă pe posesorul ei incomparabil mai bine înarmat decît semenii lui, chiar dacă n-ar intra în amănuntele exacte. Într-adevăr, el îşi va lămuri multe din problemele pe care le-am rezolvat, în amănunt, în expunerea mea completă; iar rezumatul, dacă-l are în minte, îi va fi mereu de folos[240].

În felul acesta, acei care cunosc îndeajuns sau chiar foarte bine aceste amănunte pot, prin analiza a ceea ce cunosc din asemenea intuiţii senzoriale[241], să-şi urmărească mai departe cercetările lor, despre natura universului; pe cînd, pe de altă parte, aceia care nu fac parte dintre cei perfect pregătiţi ca savanţi pot parcurge fără cuvinte şi repede ca gîndul doctrinele cele mai importante, pentru pacea sufletului lor."

Aceasta este epistola lui despre fizică[242].

XXV. Acum vine epistola despre fenomenele cereşti, care sună astfel:

„Epicur îl salută pe Pythocles[243].

[**84**] În scrisoarea ta către mine, pe care mi-a adus-o Cleon[244], mi-ai arătat sentimentele tale de prietenie faţă de noi într-un mod demn de grija noastră faţă de tine şi ai încercat în mod convingător să-ţi reaminteşti raţionamentele mele care tind spre a face viaţa fericită. Acum îmi ceri să-ţi trimit o prezentare concisă şi frumos ticluită cu privire la fenomenele cereşti[245], ca să-ţi fie uşor de memorat; deoarece, după cum mi-ai scris, ceea ce am expus în altă parte despre acest subiect e greu de ţinut minte, deşi consulţi mereu cărţile mele[246]. Am primit rugămintea ta cu bucurie şi sînt stăpînit de plăcute speranţe pentru tine. [**85**] După ce am scris despre celelalte chestiuni, completez acum tratarea problemelor pe care ai cerut-o de la noi. Dar aceste consideraţii vor fi folositoare şi pentru mulţi alţii, şi mai ales pentru cei ce au gustat de curînd din adevărata cercetare a naturii şi pentru cei care şi-au consacrat în mod mai profund timpul uneia din materiile de învăţămînt general. Deci învaţă-le bine pe acestea şi,

păstrîndu-le în memorie, cercetează-le cu pătrundere, împreună cu cele pe care ţi le-am trimis în *Rezumatul mic* adresat lui Herodotos[247].

În primul rînd să socoteşti că a cunoaşte fenomenele cereşti, tratate fie în legătură cu alte fenomene, fie pentru sine, n-are alt scop, ca şi la celelalte domenii de cunoaştere, decît pacea sufletului şi o convingere fermă[248]. [**86**] Nu căuta să smulgi prin forţă ceea ce nu-i cu putinţă[249], nici să aplici acelaşi fel de tratare în toate problemele, fie că ai de cercetat felurile de viaţă, fie de elucidat celelalte probleme de fizică[250], ca de exemplu că universul consistă din corpuri şi din natura intangibilă[251] sau că elementele primordiale sînt atomii şi toate teoriile de acest fel, care sînt într-un acord univoc cu fenomenele[252]. Acesta însă nu e cazul fenomenelor cereşti; acestea, oricum, admit o pluralitate de cauze pentru producerea lor şi se pot face afirmaţii multiple despre esenţa lor, toate în acord cu senzaţiile[253].

În studiul nostru asupra naturii nu trebuie să ne călăuzim de judecăţi fără sens sau de legi arbitrar stabilite, ci să urmăm sfatul faptelor[254], [**87**] căci viaţa noastră n-are nevoie de lipsă de raţiune şi de părere greşită, ci noi avem nevoie de un trai netulburat[255]. Toate lucrurile se produc fără comoţiuni şi în conformitate cu fenomenele, dacă toate lucrurile sînt explicate prin metoda pluralităţii de cauze, dacă respectăm cum se cuvine ceea ce s-a afirmat în mod convingător despre ele. Dar dacă cineva acceptă una dintre explicaţii şi o respinge pe alta, deşi e tot aşa de conformă cu fenomenul de explicat, atunci e evident că încetează de a face o cercetare ştiinţifică a naturii şi că recurge la mituri[256]. Unele fenomene din domeniul experienţei noastre ne dau semne prin care putem interpreta ce se petrece în ceruri. Vedem pe primele aşa cum au loc, dar nu vedem cum se petrec fenomenele cereşti, căci producerea lor poate fi datorată mai multor cauze. [**88**] Totuşi trebuie să observăm fiecare fapt cum e înfăţişat şi să-l separăm de toate faptele care se înfăţişează odată cu el, iar cele care nu sînt contrazise de faptele dinăuntrul experienţei noastre constituie cauzele multiple ale fenomenului[257].

O lume este o parte înconjurată de cer, care conţine stele şi pămînt şi toate cele ce se văd, rupte din infinit şi avînd un sfîrşit, [terminîndu-se într-un înveliş care poate fi rar sau compact, un înveliş a cărui risipire va aduce distrugerea a tot ce se află înăuntru][258], care poate să se învîrtească sau să stea pe loc, să fie rotund sau triunghiular sau poate avea orice alt contur. Toate aceste alternative sînt posibile: nu sînt infirmate de nici un fapt din această lume, în care nu poate fi deosebit un sfîrşit[259].

[**89**] Mai departe putem spune că există un număr infinit de asemenea lumi şi că o astfel de lume se poate naşte într-o lume sau într-un *metacosm*, termen prin care înţelegem spaţiile dintre lumi, într-un spaţiu aproape gol, iar nu, cum susţin unii, într-un mare spaţiu pur şi complet vid. Se naşte cînd anumite seminţe potrivite, venite dintr-o singură lume sau dintr-un metacosm sau din mai multe, capătă adăugiri treptate, organizări şi schimbări de loc, ba se întîmplă uneori să capete şi umezeală de la cele ce au, în mod potrivit pînă ce aceste seminţe sînt maturizate şi bine fixate, atît cît pot să le suporte temeliile puse. [**90**] Într-adevăr, nu-i de ajuns să se producă o aglomerare şi un vîrtej în spaţiul vid ca să poată lua naştere, după cît se pare în mod necesar, o lume şi să crească pînă ce se loveşte de o altă lume, cum spune unul din aşa-numiţii fizicieni[260], deoarece aceasta e în conflict cu fenomenele[261].

Soarele, Luna şi restul stelelor nu s-au născut fiecare pentru sine şi n-au fost incluse, mai tîrziu, înăuntrul lumii noastre [în părţile care le păstrează][262], ci au început deodată să se formeze şi să crească [cum au făcut

şi marea şi pămîntul][263] prin reunirea şi învîrtirea unor substanţe foarte fine, de felul suflării sau al focului sau de al amîndurora. Într-adevăr, acestea ni le sugerează senzaţia[264].

[**91**] Mărimea soarelui[265] şi a celorlalte stele în raport cu noi e exact atît cît pare. [Acest lucru el îl arată în Cartea a unsprezecea din *Despre natură*. Acolo spune el, dacă din pricina distanţei Soarele şi-a pierdut mărimea adevărată pe care o are, cu atît mai mult şi-ar fi pierdut şi strălucirea; căci, într-adevăr, nu există distanţă mai potrivită pentru acest lucru[266].] Dar în sine şi-n realitate poate fi mai mare decît se vede ceva mai mic sau atît cît se vede că e[267]. Întocmai aşa focurile din experienţa noastră sînt văzute de simţuri cînd le vedem la distanţă[268]. Şi orice obiecţie adusă împotriva acestei părţi a teoriei mele va fi uşor respinsă de oricine se ţine de faptele evidente[269], aşa cum arăt în lucrarea mea *Despre natură*.

[**92**] Răsăritul şi apusul Soarelui, Lunii şi celorlalte stele se pot produce prin aprindere şi stingere, numai împrejurările să fie astfel ca să dea acest rezultat, în fiecare dintre cele două regiuni, la est şi vest, deoarece nici un fapt nu aduce mărturie împotrivă[270]. Rezultatul ar putea fi produs şi prin apariţia lor deasupra Pămîntului sau prin interpunerea Pămîntului, care le ascunde; căci nici un fapt nu se împotriveşte nici uneia, nici celeilalte[271]. Mişcările lor se pot datora rotaţiei întregului cer sau cerul poate fi în repaus şi ele singure să se învîrtească, în virtutea rotirii căpătate la început la naşterea lumii, spre răsărit[272]... [**93**] şi aceasta din cauza căldurii prea mari, datorată propagării focului, care parcurge mereu în mod succesiv spaţiile[273].

Întoarcerile[274] Soarelui şi ale Lunii în drumul lor pot fi datorate înclinării silite a cerului, care s-a produs cu trecerea timpurilor[275]. Mai pot fi datorate şi apăsării aerului în sens contrar sau din nevoia veşnică a hranei pentru foc, cea avută fiind consumată şi producîndu-se lipsă sau din cauză că aceste astre au fost de la început prinse într-un astfel de vîrtej, încît ele se mişcă într-un fel de spirală[276]. Toate aceste explicaţii şi altele asemănătoare nu intră în conflict cu nici unul dintre fenomenele evidente, dacă cineva e în stare să le inducă raportîndu-le mereu la fapte particulare, ţinîndu-se de ceea ce e posibil, pe fiecare din acestea într-un mod concordant cu fenomenele, fără a se teme de invenţiile demne de sclavi ale astronomilor[277].

[**94**] Descreşterea şi creşterea din nou a Lunii[278] ar putea avea loc prin rotirea corpului Lunii sau, tot aşa de bine, prin stările pe care le ia aerul; mai pot fi datorate şi interpunerii anumitor corpuri[279]. Pe scurt, se pot întîmpla în oricare din felurile în care faptele din experienţa noastră sugerează[280] explicaţia acestei luări de înfăţişări din partea Lunii. Dar nu trebuie să îndrăgim explicaţia într-un singur fel şi să respingem ca greşite pe toate celelalte, din necunoaşterea a ceea ce este dat şi a ceea ce nu este dat omului să cunoască, din care cauză acesta doreşte să cunoască ceea ce nu-i e dat să cunoască. Mai departe, Luna poate străluci prin propria ei lumină, după cum se poate să-şi ia lumina de la Soare[281]; [**95**] căci chiar în experienţa noastră vedem multe lucruri care strălucesc prin propria lor lumină, ca şi multe care strălucesc cu o lumină împrumutată. Şi nici unul dintre fenomenele cereşti nu ne este o piedică, dacă avem mereu în minte metoda unei explicaţii multiple şi a mai multor presupuneri şi cauze consecvente, în loc de a lucra cu ceea ce este neconsecvent şi a-i da o importanţă falsă, aşa încît să înclinăm cînd într-un fel, cînd în altul, spre o singură explicaţie[282]. Tot aşa apariţia unei figuri în Lună[283] poate să ia naştere prin schimbarea părţilor sau din interpunerea altui corp sau în oricare din felurile care pot fi văzute că sînt potrivite cu faptele, [**96**] căci

în toate fenomenele cereşti nu trebuie părăsită o asemenea metodă de depistare şi dacă lupţi împotriva celor evidente, nu poţi niciodată să te bucuri de adevărata linişte a sufletului[284].

Eclipsa de Soare sau Lună poate avea loc prin stingerea luminii lor, întocmai cum vedem că se întîmplă în experienţa noastră; sau prin interpunerea unui alt corp, fie că-i Pămîntul, fie alt corp ceresc invizibil asemănător[285]. Astfel trebuie să cuprindem la un loc explicaţiile care se potrivesc unele cu altele şi să ne gîndim că întîlnirea concomitentă a mai multora din ele nu este imposibilă. [Epicur spune acestea şi în Cartea a XII-a a lucrării sale *Despre natură* şi, pe deasupra, că Soarele este eclipsat cînd Luna îşi aruncă umbra asupra lui, iar Luna este eclipsată de umbra Pămîntului; la fel, eclipsa se poate datora şi retragerii Lunii, [**97**] lucru citat de Diogenes epicureanul în prima Carte a lucrării lui intitulată *Spicuiri.*][286]

Mai departe să explicăm orînduirea mişcării lor pe orbite în acelaşi fel cu cele ce se petrec în mod obişnuit în jurul nostru; natura divină nu trebuie, deloc, adusă să explice acestea, ci trebuie ţinută liberă de orice amestec şi în fericire deplină[287]. Dacă nu facem acest lucru, tot studiul fenomenelor cereşti va fi zadarnic, cum, de fapt, s-a dovedit că este cazul cu unii care n-au atacat explicarea lor într-un fel adecvat, ci cad în credinţa vană că aceste fenomene se întîmplă numai într-un singur fel şi resping toate celelalte feluri care şi ele sînt posibile, lăsîndu-se duşi în domeniul ininteligibilului şi nefiind în stare să ia la un loc fenomenele care trebuie luate ca semne ale celorlalte[288].

[**98**] Schimbările în lungimea nopţilor şi a zilelor pot fi datorate iuţelii sau încetinelii mişcării Soarelui deasupra Pămîntului sau[289] lungimii spaţiilor străbătute, care se modifică, unele fiind străbătute mai repede, altele mai încet, cum se întîmplă uneori şi-n experienţa noastră, cu care trebuie să punem de acord explicarea fenomenelor cereşti, pe cînd aceia care adoptă o singură explicaţie sînt în conflict cu faptele şi se înşeală cu privire la metoda după care omul poate ajunge la adevăr[290].

Prevestirea timpului[291] se poate face pe baza unor coincidenţe a timpurilor, cum este cazul şi cu semnele de la animale văzute pe pămînt[292] sau pe baza schimbărilor şi alterărilor din aer. Ambele aceste explicaţii nu vin în conflict cu fenomenele [**99**] şi nu se poate constata în care cazuri efectele se datoresc unei cauze sau alteia.

Norii pot lua naştere şi se adună fie din comprimarea aerului sub presiunea vînturilor, fie din împletirile de atomi, care se ţin unii de alţii şi sînt capabili să producă acest rezultat, fie din curenţii ce se strîng de pe pămînt şi din ape[293]; şi mai sînt multe alte chipuri în care nu e imposibil să se realizeze comasări de nori. Din aceştia se pot produce ploile, uneori prin presarea lor, alteori prin prefacerea lor[294]; [**100**] sau, iarăşi, ploile pot fi cauzate de vînturile care suflă în jos din direcţie opusă, prin atmosferă, iar ploile torenţiale din unele acumulări potrivite pentru astfel de descărcări. Tunetele pot proveni din rostogolirea vîntului în cavităţile norilor, la fel ca în vasele de lut de pe pămînt; sau din sunetul focului din nori, suflat de vînt; sau din pricina sfîşierii şi ruperii norilor sau a frecării şi despicării norilor, cînd s-au făcut tari ca gheaţa. Ca în tot acest rezumat şi-n această problemă particulară, faptele ne îmbie să dăm mai multe explicaţii[295].

[**101**] Şi fulgerele se ivesc în mai multe feluri. Într-adevăr, cînd norii se freacă unul de altul şi se izbesc, formaţia atomilor care produce focul[296], alunecînd în afară, dă naştere fulgerului; sau poate fi produs prin aprinderea în nori, din cauza vîntului, a particulelor care pot da naştere la această

strălucire; sau e scos prin apăsare din nori, cînd aceştia se freacă între ei, fie de la sine, fie sub acţiunea vînturilor; sau poate că lumina difuzată din stele şi închisă în nori, reunită prin mişcarea lor şi prin aceea a vînturilor, în cele din urmă este slobozită din nori; sau lumina, de natura cea mai fină, este filtrată <prin>[297] nori [în măsura în care norii se aprind de foc şi se produce tunetul][298], şi mişcarea acestei lumini produce fulgerul; sau ia naştere din aprinderea produsă de vînt, pricinuită de violenţa mişcării lui şi de intensitatea comprimării lui, [**102**] sau cînd norii sînt sfîşiaţi de vînturi şi atomii care dau naştere focului[299] sînt eliminaţi şi aceştia produc apariţia fulgerului. Şi este uşor de văzut că producerea lui e cu putinţă, în multe alte feluri, dacă neîncetat ne ţinem de fapte şi sîntem în stare să cuprindem cu mintea fenomenele analoge cu acestea. Fulgerul precede tunetul într-o asemenea conjunctură a norilor, din cauză că odată cu izbitura dată de vînt este expulzată formaţia de atomi producătoare a fulgerului, iar, mai tîrziu, vîntul ce se rostogoleşte produce acel bubuit al tunetului; sau se poate ca amîndouă acestea să fie emise simultan, fulgerul însă se mişcă cu o mai mare iuţeală spre noi [**103**] şi tunetul rămîne în urmă, întocmai cum se întîmplă cu loviturile date de oameni la o mare distanţă de noi[300].

Trăsnetele se pot produce cînd vînturile se împreună numeroase, se rotesc în vîrtej şi se aprind cu putere; sau cînd o parte din nor se rupe şi cade cu putere în locuri mai joase, ruptura datorîndu-se faptului că o comprimare a norilor a făcut compacte părţile învecinate; sau, ca şi tunetul, poate fi datorat numai expulzării focului închis, cînd acesta s-a strîns în cantitate mai mare, iar norul lovit de vînt mai cu putere s-a rupt, nefiind în stare să se retragă în locurile învecinate, părţile lui fiind tot mereu comprimate unele de altele [de cele mai multe ori de vreun munte înalt, unde cad cel mai adesea trăsnetele].

[**104**] Mai sînt alte feluri în care pot lua naştere trăsnetele. Singurul lucru de evitat este explicaţia mitică; şi este uşor de evitat, dacă urmăm cu consecvenţă fenomenele şi interpretăm cum trebuie semnele privitoare la lucrurile neevidente[301].

Trombele de foc[302] se pot naşte din cauza coborîrii unui nor în formă de stîlp spre locuri mai joase, fiind împins de vîntul comprimat înăuntru şi fiind purtat în vîrtej[303] de vînt în acelaşi timp, norul fiind împins oblic[304] de vîntul din afară; sau pot fi pricinuite de suflarea vîntului din toate părţile, iar aerul o împinge de sus, sau se poate ca un curent puternic de vînturi să fi pornit şi să nu fie în stare să străbată, în lături, din pricină că aerul este tare condensat jur împrejur. [**105**] Cînd coboară pe uscat, tromba dă naştere la ceea ce se numeşte cicloane, după diferitele feluri în care sînt produse prin mişcarea vîntului; iar cînd se lasă pe mare, se produc trombele marine.

Cutremurele de pămînt se pot produce prin închiderea vîntului în pămînt şi prin faptul că-i amestecat cu mici bucăţi de pămînt şi apoi, pus în continuă mişcare, făcînd astfel să se cutremure pămîntul. Iar pămîntul ia acest vînt, fie din afară, fie din prăbuşirea straturilor interioare în cavernele subterane, producînd vînt în aerul închis acolo. Sau mai poate fi produs şi din propagarea mişcării care ia naştere din surparea de straturi numeroase şi din pricina faptului c-această cădere este din nou oprită cînd întîlneşte o rezistenţă mai solidă a pămîntului. [**106**] Mai sînt alte feluri în care se produc aceste oscilaţii ale pămîntului.

Vînturile iau naştere, din timp în timp, cînd o substanţă străină îşi face cale, continuu şi treptat, în aer; de asemenea şi prin acumularea unei mari cantităţi de apă. Restul vînturilor iau naştere cînd, puţine la număr, ele cad în numeroasele caverne ale pămîntului şi ies de acolo în toate direcţiile[305].

Grindina e pricinuită de o îngheţare mai tare şi o reuniune de atomi aerieni şi apoi o împărţire în boabe; de asemenea şi printr-o îngheţare mai uşoară a anumitor particule de umezeală în vecinătatea unor anumite particule de vînt, care, în acelaşi timp, le strîng la un loc şi le fac să se rupă pentru a îngheţa şi a se uni în boabe izolate, rămînînd însă la un loc. [**107**] Forma rotundă a boabelor de grindină poate fi datorată topirii extremităţilor din toate părţile, ca şi faptului că, după cum s-a explicat, particule, fie de umezeală, fie de vînt, le înconjoară în mod uniform.

Zăpada se poate forma cînd o ploaie fină cade din nori, din pricină că porii sînt simetrici şi din cauza unei continue şi violente presiuni a vînturilor asupra norilor potriviţi; ulterior ploaia îngheaţă, pe drum, din pricina vreunei stări de frig din regiunile de sub nori. Sau, iarăşi, prin îngheţarea în norii care au o rarefiere uniformă, o cădere de zăpadă se poate produce prin norii plini de umezeală, care se freacă unii de alţii şi se află unul lîngă altul. [Aceşti nori produc un fel de apăsare şi dau naştere la grindină, lucru ce se întîmplă mai ales primăvara[306]]. [**108**] Iar cînd norii îngheţaţi se freacă unul de altul, această acumulare de zăpadă poate fi aruncată afară. Mai sînt şi alte căi în care se poate forma zăpada.

Roua se formează cînd particulele care sînt în stare să producă acest fel de umezeală se întîlnesc unele cu altele în aer; iarăşi, prin ridicarea lor din locurile umede sau care posedă apă, locuri unde se formează mai ales roua şi fuziunea lor ulterioară, ca să creeze umiditatea şi să cadă jos, întocmai cum, în multe cazuri, sub ochii noştri <se observă că se produce ceva asemănător. [**109**] Formarea brumei nu este diferită de aceea>[307] a rouăi, anumite particule de natura aceasta îngheţînd într-un fel oarecare, datorită unei anumite condiţii a aerului rece.

Gheaţa se formează prin expulzarea din apă a atomilor[308] circulari şi prin comprimarea atomilor scaleni şi cu unghiurile ascuţite, cuprinşi în ea; mai departe, prin agregarea unor asemenea atomi din afară, care, fiind împinşi la un loc, fac să se solidifice apa după expulzarea unui anumit număr de atomi rotunzi.

Curcubeul ia naştere prin luminarea de către Soare a aerului umed; sau dintr-o reunire particulară a luminii cu aerul, care cauzează calităţile particulare ale acestor culori, fie pe toate, fie una singură; de aci, luminînd regiunile învecinate ale aerului, ele vor lua această culoare, aşa cum le vedem că sînt, prin luminarea acestor părţi. [**110**] Aparenţa aceasta circulară pe care o ia curcubeul se datorează faptului că distanţa fiecărui punct e percepută, de către vederea noastră, ca fiind egală; sau se mai poate ca atomii din aer sau cei care vin de la Soare să se reunească în nor în aşa fel, încît să se coboare spre noi sub formă circulară[309].

Un halo, în jurul Lunii, ia naştere din cauză că aerul din toate părţile se duce spre Lună; sau din cauză că emanaţiile din Lună sînt trimise înapoi în mod egal de aer, astfel încît acest nor de emanaţii se aşează în jurul Lunii în formă circulară, fără să se separe cu totul; sau din cauză că aerul se întoarce în mod simetric din toate părţile şi se aşează circular în jurul Lunii şi acolo formează un cerc gros. [**111**] Şi aceasta se întîmplă, rînd pe rînd, fie din cauză că o emanaţie e forţată din afară sau din cauza căldurii care găseşte treceri potrivite, pentru a produce un halo[310].

Cometele[311] se nasc fie că focul se adună în cer în anumite locuri, la anumite intervale, dacă împrejurările sînt prielnice; sau din cauză că, uneori, cerul are o mişcare specială deasupra noastră, aşa încît se ivesc asemenea stele; [sau din faptul că aceste stele, în anumite timpuri, se avîntă, în anumite împrejurări, şi vin în vecinătatea noastră şi devin vizibile. Dispariţia

cometelor se datorează cauzelor care sînt opusul acestora expuse][312]. [**112**] Unele stele se pot învîrti pe locul lor[313] fără să apună, nu numai pentru motivul invocat de unii, că aceasta este acea parte a lumii care e nemişcată şi-n jurul căreia restul se învîrte, dar mai poate fi şi din pricina că un vîrtej circular de aer înconjoară această parte şi împiedică aceste stele să se învîrtească la fel ca celelalte stele; sau din pricină că nu există materie de hrană potrivită lor în regiunile învecinate, în timp ce se găseşte din abundenţă în acea parte în care sînt văzute că există. Sînt încă multe alte căi în care acest lucru se poate produce, după cum poate vedea oricine, care este în stare să raţioneze în concordanţă cu fenomenele[314].

Unele stele rătăcesc, dacă se întîmplă să facă uz de astfel de mişcări, altele urmează o mişcare regulată [**113**], ceea ce se poate întîmpla prin faptul că la început s-au mişcat toate într-un cerc şi au fost silite, unele din ele, să se învîrtească cu aceeaşi rotaţie uniformă, iar altele au căpătat o mişcare de rotaţie neregulată; dar se mai poate ca, după diversitatea regiunilor străbătute, în unele locuri să fie o distribuţie uniformă de aer, care le împinge înainte într-o direcţie şi care arde uniform; în alte locuri, aerul prezintă neregularităţile care pricinuiesc mişcările observate. A afirma o singură cauză pentru aceste efecte, cînd faptele sugerează mai multe cauze, e nebunie şi faptă necugetată, comisă de cei ce se dedau astronomiei celei noi şi studiază cauze lipsite de temei, atunci ei nu caută să elibereze natura divină cu nici un chip de sarcini împovărătoare[315]. [**114**] Faptul că unele stele apar ca fiind lăsate în urmă de altele se poate produce din cauză că ele se mişcă mai încet, deşi merg în acelaşi cerc, ca şi celelalte; sau mai poate fi din pricină că se mişcă în direcţie opusă, fiind trase în direcţie contrară de acelaşi vîrtej; sau, iarăşi, mai poate fi din pricină că unele stele călătoresc într-un spaţiu mai mare, altele, într-un spaţiu mai mic, în executarea aceleiaşi revoluţii. Dar a fixa ca sigură o singură explicaţie a acestor fenomene este o faptă demnă de aceia care caută să prostească mulţimea cu minunăţii[316].

Aşa-numitele stele căzătoare pot, în anumite cazuri, să fie produse prin fricţiunea lor reciprocă; în alte cazuri, datorită expulzării anumitor părţi din ele, acolo unde are loc o expiraţie de foc şi aer pe care am menţionat-o cînd am discutat fulgerul; [**115**] sau mai pot fi datorate întîlnirii atomilor generatori ai focului[317], care atomi se potrivesc aşa de bine încît produc acest rezultat şi mişcarea lor ulterioară oriunde le-ar duce impulsul care le-a adunat la început; sau se poate ca vîntul să se strîngă în anumite mase compacte, cele ca de brumă, şi, deoarece este închis, să se aprindă şi apoi să urmeze ruperea învelişului şi mişcarea în direcţia în care căpătase impulsul iniţial. Mai sînt şi alte căi în care acest lucru se poate produce, fără să recurgem la mituri[318].

Prezicerea timpului după comportamentul anumitor animale este o simplă coincidenţă, în timp. Într-adevăr, animalele nu oferă o cauză necesară pentru producerea unei furtuni şi nici o fiinţă divină nu stă să observe migraţiile animalelor pentru ca după aceea să îndeplinească semnele pe care le-au dat. [**116**] O asemenea nebunie n-ar avea-o nici fiinţa cea mai obişnuită, oricît de puţină minte ar avea, şi cu atît mai puţin o fiinţă care se bucură de fericirea deplină[319].

Toate acestea, Pythocles, trebuie să le reţii; căci, pe urmă, vei scăpa pe multă vreme de mituri şi vei fi în stare să vezi, în legătura lor, cazurile care sînt similare cu acestea. Dar mai înainte de toate dedică-te studiului principiilor prime, al infinităţii şi al subiectelor înrudite şi, mai departe, studiului criteriilor, al afectelor şi al scopului, pentru care facem o alegere între ele. Într-adevăr, cuprinderea tuturor acestor subiecte în studiul tău te

va face să înţelegi, cu uşurinţă, cauzele fenomenelor particulare. Iar acei care nu s-au complăcut cît se poate de mult în acest studiu nu vor putea cunoaşte cum trebuie aceste subiecte şi nici nu-şi vor fi realizat scopul pentru care acestea trebuiau să fie studiate."[320]

Acestea sînt părerile lui Epicur asupra fenomenelor cereşti.

XXVII. [**117**] În ce priveşte însă felul de viaţă şi cum trebuie să alegem unele acţiuni şi să ne ferim de altele, Epicur scrie cele ce urmează. Totuşi, mai înainte, să vedem părerile înseşi ale lui Epicur şi ale şcolii lui cu privire la omul înţelept[321].

Vătămările din partea oamenilor provin din următoarele cauze: ura, invidia şi dispreţul; pe acestea omul înţelept le învinge prin raţiune. Mai mult chiar, acela care a devenit o dată înţelept nu mai poate lua niciodată dispoziţia sufletească contrarie, nici să se transforme în mod voluntar în neînţelept. Înţeleptul va fi cuprins de emoţii mai mult decît alţi oameni; aceasta nu-i va fi o piedică pentru înţelepciunea lui. Înţeleptul nu se naşte din orice constituţie fizică şi la orice popor[322] . [**118**] Omul înţelept e fericit chiar cînd e supus la torturi. Numai el va avea recunoştinţă faţă de prieteni, prezenţi ca şi absenţi, şi-o va arăta prin vorbă <şi faptă>[323]. Cînd va fi torturat, totuşi, el va geme atunci şi se va văita. În ce priveşte femeile, nu va avea cu ele legături pe care legea le interzice, după cum spune Diogenes în *Rezumatul doctrinelor etice ale lui Epicur*[324]. Nici nu-şi va pedepsi sclavii; mai curînd îi va fi milă de ei şi îi va ierta pe cei care sînt cumsecade. Epicurienii nu sînt de părere că omul înţelept se poate îndrăgosti şi nici că-şi poate bate capul cu riturile funerare; nici că dragostea este trimisă de vreun zeu, după cum spune Diogenes în <Cartea a douăsprezecea>[325]. Omul înţelept nu va ţine discursuri frumoase. Relaţia sexuală, spun ei, nu aduce niciodată un folos; e încă bine dacă n-a adus vătămare.

[**119**] De asemenea, înţeleptul nu se va căsători şi nu va avea copii; aşa spune Epicur în cărţile sale: *Probleme* şi *Despre natură*[326]. În mod incidental se poate căsători, datorită unor anumite împrejurări din viaţa sa, dar se va ruşina de ceilalţi. Nici nu va flecări[327] cînd este beat, spune Epicur în *Banchetul*[328]. Nici nu va lua parte la viaţa politică, aşa cum o afirmă în prima Carte din *Despre vieţi*[329]; nici nu se va face tiran; nici nu va deveni un cinic; aşa ne spune în Cartea a doua din *Despre vieţi*; nici nu va fi cerşetor. Dar chiar dacă şi-a pierdut vederea, nu se va sinucide[330]; acest lucru e arătat în aceeaşi Carte. Omul înţelept va simţi şi durerea, după cum spune Diogenes în Cartea a cincea a lucrării sale *Spicuiri*[331]. Va lua parte la procese în faţa tribunalelor. Va lăsa scrieri, dar nu va compune panegirice. [**120**] Se va îngriji de averea sa şi de viitor. Îi va plăcea viaţa la ţară. Va ţine piept loviturilor soartei şi nu-şi va părăsi niciodată un prieten[332]. Va acorda numai atîta atenţie reputaţiei sale, cît să nu fie tratat cu dispreţ. Se va desfăta mai mult decît ceilalţi oameni la serbările publice[333].

[**121**] Înţeleptul va ridica statui. Îi va fi totuna dacă va avea <avere> sau nu[334]. Numai omul înţelept va fi în stare să vorbească cum trebuie despre muzică şi poezie, fără ca, de fapt, să scrie poeme el însuşi. Un om înţelept nu se comportă mai înţelepţeşte decît altul[335]. Va dobîndi bani, dar numai prin înţelepciunea sa, dacă se va afla în sărăcie. Va face curte unui rege, dacă va fi nevoie. Se va bucura de păţania cuiva numai spre a-l îndrepta[336]. Va întemeia o şcoală, dar nu în aşa fel încît să adune o ceată mare de discipoli în jurul său; va ţine lecţii în public, dar nu din proprie iniţiativă. Va avea o doctrină şi nu va fi un sceptic; şi va fi acelaşi chiar şi cînd doarme. La nevoie va accepta să moară pentru un prieten.

Acestea sînt părerile epicurienilor despre înţelept[337].

[**120** continuare] Epicurienii susţin că păcatele nu sînt toate egale[338]; că sănătatea în unele cazuri[339] este un bun, în altele, un lucru indiferent; că bărbăţia nu-i un dar firesc, ci se obţine prin raţionamentul cu privire la ce-i avantajos şi că prietenia se naşte dintr-o nevoie a noastră. Noi trebuie însă să facem primul pas, căci şi ogorul îl însămînţăm mai întîi; prietenia este menţinută printr-o comunitate în gustarea plăcerilor.

[**121** continuare] Două feluri de fericire sînt de conceput: una care-i cea mai mare cu putinţă, aceea de care se bucură divinitatea, şi care nu poate fi sporită; alta care <admite> un adaos şi o scădere a plăcerilor[340].

Acum să trecem la scrisoarea lui[341].

XXVII. [**122**] „Epicur îl salută pe Menoiceus,

Nici în tinereţe nu trebuie cineva să ezite[342] de a se ocupa de filosofie şi nici cînd ajunge la bătrîneţe să se sature de a filosofa, căci nici o vîrstă nu-i prea timpurie sau prea tîrzie pentru sănătatea sufletului. Cel ce spune că timpul pentru studierea filosofiei n-a sosit încă sau c-a trecut e asemenea unuia care ar spune că timpul fericirii nu-i încă sosit sau că s-a dus. De aceea amîndoi, şi tînărul şi bătrînul, trebuie să caute înţelepciunea, cel de-al doilea pentru ca, înaintînd în bătrîneţe, să se simtă tînăr graţie amintirii celor trecute[343], iar primul ca să fie tînăr şi bătrîn totodată prin lipsa de teamă faţă de cele ce vor veni[344]. Astfel trebuie să ne îndeletnicim cu lucrurile care ne dau fericirea, căci, dacă o dobîndim, avem tot ce ne trebuie, iar dacă ne lipseşte, toate acţiunile noastre sînt îndreptate spre obţinerea ei[345].

[**123**] Să faci acele lucruri pe care ţi le-am spus neîncetat şi să te îndeletniceşti cu ele, socotindu-le că sînt elementele unei vieţi fericite. Mai întîi să crezi că zeul este o vietate nemuritoare şi fericită, la fel ca ideea globală pe care o au majoritatea oamenilor despre divinitate. Nu trebuie să afirmi despre zeu nimic ce ar fi contrar nemuririi lui sau nepotrivit cu fericirea, ci trebuie să crezi despre el orice poate să-i păstreze fericirea, îmbinată cu nemurirea. Zeii există cu adevărat şi cunoaşterea lor este evidentă[346], dar nu sînt aşa cum crede mulţimea[347], care nu rămîne la noţiunile pe care şi le face despre zei. Nu omul care neagă zeii adoraţi de mulţime este lipsit de pietate, ci acela care ia drept bune părerile mulţimii despre zei[348]. [**124**] Cele ce spun oamenii despre zei nu sînt anticipaţii, ci presupuneri false[349]; aşa explică ei că celor ticăloşi le vin cele mai mari rele, din mînia zeilor, iar celor buni, cele mai mari fericiri şi că zeii sînt totdeauna stăpîniţi de propriile lor calităţi şi le plac oamenii la fel ca ei, dar că resping, ca străin, tot ce nu este de felul lor[350].

Obişnuieşte-te să crezi că moartea nu are nici o legătură cu noi, căci orice bine şi rău se află în senzaţie, iar moartea este privaţia de senzaţie; de aceea, o justă înţelegere a faptului că moartea nu are nici o legătură cu noi face să fie plăcută ideea că viaţa are un sfîrşit. Aceasta se face dînd vieţii nu un timp nelimitat, ci suprimînd năzuinţa către nemurire[351].

[**125**] Într-adevăr, viaţa nu înspăimîntă pe acela care a înţeles temeinic că nu-i nimic înspăimîntător în încetarea vieţii. De aceea, nebun e omul care spune că se teme de moarte, nu fiindcă va suferi cînd moartea vine, ci din cauză că suferă în aşteptarea ei. Căci ceea ce nu ne aduce nici un rău, cînd e sosit, produce numai o suferinţă lipsită de temei, în aşteptare. De aceea, moartea, cel mai înfricoşător dintre rele, nu are nici legătură cu noi, dat fiind că atît cît existăm noi moartea nu există, iar cînd vine ea, noi nu mai existăm[352]. Ea nu are nici o legătură nici cu cel viu, nici cu cel mort, căci

pentru cel viu, nu există încă, iar cel mort nu mai există el[353]. Majoritatea oamenilor însă uneori se teme de moarte, ca de cel mai mare dintre toate relele, şi alteori <o alege>, ca un refugiu <faţă de relele din viaţă. [**126**] Omul înţelept nici nu cere neapărat să trăiască viaţa>[354], nici nu se teme de încetarea ei. Nici nu-i e silă de a trăi şi nici nu socoteşte încetarea vieţii ca un rău. Şi întocmai după cum oamenii nu caută hrana pur şi simplu cea mai abundentă, ci cea mai plăcută, tot aşa înţeleptul caută să se bucure de timpul cel mai plăcut şi nu de cel mai lung. Iar acela care îndeamnă pe cei tineri să trăiască bine, iar pe cei bătrîni să sfîrşească bine este lipsit de minte, nu numai din pricină că viaţa e îmbietoare, ci şi pentru că face obiectul aceleiaşi preocupări, să trăieşti cum se cuvine şi să mori cum se cuvine. Şi mai rău gîndeşte acela care spune c-ar fi fost mai bine să nu ne fi născut şi odată născuţi să trecem cît mai degrabă prin porţile lui Hades[355]. [**127**] Dacă într-adevăr el e convins de ceea ce spune, de ce nu părăseşte viaţa? I-ar fi uşor să facă acest lucru, dacă ar fi convins cu tărie. Dacă vorbeşte numai în rîs, vorbele lui sînt nesăbuite în lucruri care nu admit gluma[356]. Trebuie să ne amintim că ceea ce va veni în viitor nici nu ne aparţine <în totul>, nici nu e cu totul străin de noi, încît nici nu trebuie să ne bizuim întru totul pe el, ca pe ceva care va veni cu siguranţă, dar nici să deznădăjduim, ca de ceva care cu siguranţă nu va veni[357].

Trebuie să ne mai gîndim că unele dorinţe sînt fireşti, altele lipsite de temei; dintre cele fireşti, unele sînt necesare, iar unele sînt numai fireşti[358]. Iar dintre dorinţele necesare, unele sînt necesare pentru fericirea noastră, altele pentru ca trupul să fie scutit de suferinţă, iar altele sînt necesare pentru trai. [**128**] Cunoaşterea sigură a acestor lucruri ştie să raporteze orice preferinţă şi aversiune la asigurarea sănătăţii trupului şi a liniştii spiritului, deoarece aceasta este scopul unei vieţi fericite. Într-adevăr, scopul tuturor acţiunilor noastre este să fim liberaţi de suferinţă şi frică şi, după ce am atins acest ţel, furtuna sufletului e potolită, iar fiinţa respectivă n-are nevoie să umble după ceea ce-i lipseşte, nici să caute altceva prin care să fie împlinită fericirea sufletului şi a corpului. Căci atunci avem nevoie de plăcere cînd din absenţa ei simţim durere. <Dar cînd nu simţim durere>[359] nu mai simţim nevoia plăcerii. De aceea noi numim plăcerea începutul şi ţelul unei vieţi fericite. [**129**] În adevăr, noi am văzut că plăcerea este bunul nostru cel dintîi şi propriu. Pe ea o luăm drept punct de plecare al fiecărei alegeri şi al fiecărei aversiuni şi ne întoarcem la ea, apreciind orice bun cu ajutorul afectelor noastre luate drept criteriu[360]. Şi, deoarece plăcerea este primul dintre bunurile înnăscute, de aceea nu trebuie să alegem orice fel de plăcere ar fi, ci adesea renunţăm la multe plăceri, cînd din ele decurge o neplăcere mai mare pentru noi. Şi de multe ori considerăm multe suferinţe preferabile plăcerilor, dacă suportarea timp îndelungat a unor chinuri ne aduce, ca urmare, o plăcere mai mare. De aceea, deşi toate plăcerile ne sînt, în mod firesc, un bun apropiat, totuşi nu orice plăcere este de ales, întocmai după cum, cu toate că orice suferinţă e un rău, totuşi, prin natură nu orice suferinţă trebuie totdeauna evitată. [**130**] Toate aceste lucruri se cuvin să fie judecate, măsurînd[361] unele faţă de altele şi ţinînd seama de avantaje şi dezavantaje. În anumite împrejurări tratăm binele ca pe un rău şi răul, dimpotrivă, ca pe un bine. Tot aşa socotim ca un mare bine independenţa faţă de lucrurile din afară[362], nu aşa ca să ne mulţumim cu puţin, în toate cazurile, ci aşa ca să fim mulţumiţi cu puţin, dacă n-avem mult, fiind pe deplin convinşi că se desfată de abundenţă în modul cel mai plăcut aceia care au mai puţină nevoie de ea şi că orice e firesc se procură

uşor şi numai ce e lipsit de o valoare reală e greu de procurat. O mîncare simplă ne face tot atît de multă plăcere, ca şi o masă scumpă, o dată ce suferinţa din cauza lipsei a fost înlăturată, [**131**] pe cînd pîinea şi apa dau cea mai înaltă plăcere posibilă, dacă sînt prezentate celui ce duce lipsa lor. De aceea a te obişnui cu o mîncare simplă şi ieftină împlineşte tot ce este necesar pentru sănătate, dă putinţă unui om să facă faţă fără multă caznă la cererile necesare ale vieţii, îl pune într-o dispoziţie mai bună, cînd uneori se află în faţa unei mese bogate, şi îl face să nu se teamă de loviturile sorţii[363].

Atunci cînd spunem că plăcerea este scopul vieţii, nu înţelegem plăcerile vicioşilor sau plăcerile ce constau din desfătări senzuale, cum socotesc unii, sau din neştiinţă, nepricepere sau din înţelegere greşită, ci prin plăcere înţelegem absenţa suferinţei din corp şi a tulburării din suflet[364]. [**132**] Nu succesiunea neîntreruptă de chefuri şi orgii, nu dragostea senzuală cu băieţi şi femei, nu desfătarea cu un peşte sau cu alte delicatese ale unei mese îmbelşugate fac o viaţă plăcută, ci judecata sobră, căutarea motivelor fiecărei alegeri şi respingeri, ca şi alungarea acelor păreri prin care cele mai mari tulburări pun stăpînire asupra sufletului. Dintre toate acestea, primul şi cel mai mare bun este înţelepciunea[365]. De aceea înţelepciunea este un lucru mai de preţ chiar decît filosofia; din ea izvorăsc toate celelalte virtuţi, căci ea ne învaţă că nu putem duce o viaţă plăcută, dacă nu-i şi o viaţă înţeleaptă, cumsecade şi dreaptă; şi nici să ducem o viaţă înţeleaptă cumsecade şi dreaptă, care să nu fie şi o viaţă plăcută, deoarece virtuţile merg mînă în mînă cu viaţa plăcută, iar viaţa plăcută nu poate fi despărţită de virtuţi.

[**133**] Atunci, după părerea ta, cine e superior unui astfel de om, care are păreri pioase faţă de zei şi totodată e liberat de frica morţii, care a studiat cu sîrguinţă scopul fixat de natură şi înţelege cît de uşor poate fi împlinită şi dobîndită limita lucrurilor bune sau cît de scurte sînt durata şi chinurile lucrurilor rele? <Destinul>, pe care unii îl prezintă ca stăpîn pe toate, el îl ia în rîs, <afirmînd mai degrabă că unele lucruri se întîmplă prin necesitate>[366], altele prin întîmplare, altele prin acţiunea noastră proprie. Într-adevăr, el vede că necesitatea distruge responsabilitatea şi că norocul este nestatornic, pe cînd propriile noastre acţiuni sînt libere de stăpîn şi numai de ele sînt legate în mod firesc lauda şi dezaprobarea[367]. [**134**] Cu adevărat ar fi mai bine să acceptăm legendele despre zei, decît să ne plecăm sub jugul destinului, cum vor filosofii naturalişti. Căci mitul prezintă speranţa deşartă că ne putem salva dacă cinstim zeii, pe cînd necesitatea naturaliştilor e surdă la orice rugăciuni. Omul nostru nici nu susţine că norocul este un zeu, cum crede mulţimea, fiindcă în faptele unui zeu nu există neorînduială; nici că norocul este o cauză, chiar dacă e nesigură, deoarece el crede că oamenilor <nu> le este dat binele sau răul de către acesta în vederea unei vieţi fericite, ci el procură punctul de plecare al unor mari fericiri sau mari dureri. [**135**] Omul nostru crede că nenorocirea celui înţelept este mai bună decît prosperitatea celui nebun. Pe scurt, e mai bine ca o acţiune judecată bine să nu-şi datoreze izbînda ajutorului norocului[368]. Zi şi noapte deprinde-te cu aceste precepte şi-n altele la fel, atît singur, cît şi cu unul care-i la fel ca tine; atunci niciodată, fie treaz, fie în vis, nu vei fi tulburat şi vei trăi ca un zeu printre oameni; căci omul pierde orice asemănare cu ce-i muritor, trăind în mijlocul fericirilor nemuritoare."[369]

Epicur respinge orice fel de prevestire, atît în celelalte scrieri, cît şi în *Scurtul Rezumat* şi spune: „Prezicerea viitorului este lipsită de orice temei, iar dacă ar fi întemeiată trebuie socotit că cele ce se întîmplă n-au nici un raport cu noi."[370]

Acestea sînt părerile asupra celor referitoare la viaţă. S-a vorbit despre acestea mai amănunţit în altă parte.

XXVIII. [**136**] Epicur se deosebeşte de cirenaici[371] în ceea ce priveşte plăcerea. Aceştia nu cuprind în acest termen plăcerea în starea de repaus, ci numai aceea care consistă în mişcare[372]. Epicur le admite pe amîndouă: şi plăcerea sufletească, ca şi aceea a trupului, cum arată în lucrarea sa *Despre alegere şi respingere* şi în aceea *Despre scop* şi-n prima Carte a lucrării sale *Despre felurile de viaţă*[373] ca şi-n *Epistola către prietenii filosofi din Mytilene*[374]. La fel şi Diogenes, în Cartea a şaptesprezecea din lucrarea sa *Spicuiri*, şi Metrodor, în lucrarea sa *Timocrates,* spun astfel: „Plăcerea poate fi concepută atît în mişcare, cît şi în repaus."[375] Iată cuvintele lui Epicur din lucrarea lui *Despre alegere*: „Lipsa de tulburare şi lipsa de suferinţă sînt plăceri în stare de repaus; bucuria şi veselia se învederează în activitatea în mişcare."[376]

XXIX. [**137**] Se mai deosebeşte de cirenaici şi în faptul că aceştia susţin că durerile corporale sînt mai rele decît cele psihice; de aceea răufăcătorii sînt supuşi la pedepse corporale; pe cînd Epicur susţine că suferinţele sufleteşti sînt mai rele; oricum, carnea îndură numai loviturile prezentului, mintea însă pe acelea ale trecutului, prezentului şi viitorului[377].

Tot în felul acesta susţine el că plăcerile sufleteşti sînt mai mari. Ca dovadă că plăcerea este scopul, el dă faptul că vietăţile, de îndată ce s-au născut, îmbrăţişează plăcerea şi resping durerea şi acestea le fac de la natură, fără a raţiona. Din propria noastră experienţă deci noi evităm durerea[378]; chiar şi Heracle, consumat de îmbrăcămintea otrăvită, strigă tare:

> Muşcînd şi urlînd, răsună stîncile din jur,
> Eubeene pietre ş-al Locridei vîrf[379].

XXX. [**138**] Alegem virtuţile, de asemenea, din pricina plăcerii şi nu de dragul lor, după cum uzăm de medicină în vederea sănătăţii. Tot aşa, în Cartea a douăzecea a lucrării sale *Spicuiri*, Diogenes spune că educaţia este o distracţie[380]. Epicur spune că virtutea singură este inseparabilă de plăcere. Celelalte pot exista separate, cum sînt mîncărurile[381].

XXXI. Haide deci să punem acuma cununa, cum s-ar putea spune, asupra întregii noastre lucrări, ca şi pe această viaţă a filosofului, citînd *Maximele fundamentale* ale lui şi încheind cu acestea întreaga noastră lucrare şi făcînd să-i coincidă sfîrşitul cu începutul fericirii[382].

[**139**] 1. Ceea ce e fericit şi veşnic nici nu are supărări, nici nu supără pe altul; întrucît nu e stăpînit nici de mînie, nici de simpatie, căci fiecare din acestea presupune slăbiciune. [În alte lucrări spune că zeii sînt cunoscuţi numai prin raţiune, unii există într-un număr oarecare, pe cînd alţii rezultă prin asemănarea cu natura, din emanarea continuă a simulacrelor asemănătoare, care se concentrează în acelaşi loc şi au formă omenească][383].

2. Moartea nu are nici o legătură cu noi, căci trupul, după ce s-a risipit în elementele lui, nu mai are simţire şi ceea ce nu are simţire nu are nici o legătură cu noi[384].

3. Mărimea plăcerii îşi atinge limita în înlăturarea oricărei suferinţe. Cînd plăcerea e prezentă, atît timp cît e neîntreruptă, nu există nici durere, nici tristeţe, nici amîndouă împreună[385].

[**140**] 4. O suferinţă continuă, în carnea noastră, nu durează mult; dimpotrivă, suferinţa, dacă e extremă, ţine foarte scurt timp şi chiar acel grad de suferinţă care întrece plăcerea cărnii nu durează mai multe zile în şir. Boala de lungă durată îngăduie chiar un exces de plăcere asupra suferinţei din trup[386].

5. Nu-i cu putinţă să trăieşti o viaţă plăcută fără a trăi cu înţelepciune, cumsecade şi cu dreptate <şi nu-i cu putinţă să trăieşti cu înţelepciune, cumsecade şi cu dreptate>[387] fără să duci o viaţă plăcută. Cine nu posedă ceea ce este necesar pentru o viaţă dusă cu înţelepciune, cumsecade şi cu dreptate, acela nu poate duce o viaţă plăcută[388].

6. Pentru a nu avea temeri din partea oamenilor, este un bun firesc tot ceea ce ar fi vreodată capabil să procure acest lucru [domnia, regalitatea][389].

[**141**] 7. Unii oameni au căutat s-ajungă vestiţi şi cu vază, socotind că astfel vor obţine securitate din partea oamenilor; încît, dacă viaţa unor astfel de persoane este cu adevărat sigură, ei au obţinut binele dat de natură; dacă, totuşi, este nesigură, ei n-au atins scopul, propriu lor prin fire, pe care l-au căutat de la început[390].

8. Nici o plăcere nu-i în sine un rău, dar lucrurile care produc anumite plăceri prilejuiesc uneori necazuri mai mari decît plăcerile înseşi[391].

[**142**] 9. Dacă orice plăcere ar fi în stare de acumulare, prin repetarea în timp şi pe întregul agregat al corpului sau, în orice caz, pe părţile principale ale naturii omeneşti, n-ar mai exista niciodată vreo diferenţă între o plăcere şi alta[392].

10. Dacă lucrurile care produc plăceri ar libera cu adevărat pe destrăbălaţi de temerile minţii şi de cele inspirate de fenomenele cereşti sau atmosferice, frica de moarte, frica de suferinţă; dacă, mai departe, aceste plăceri îi învaţă să-şi limiteze dorinţele, n-am putea învinovăţi niciodată asemenea persoane, căci atunci ele ar fi din toate părţile năpădite de plăceri şi de nicăieri nu le-ar veni vreo durere sau tristeţe, singurul lucru în care consistă răul[393].

11. Dacă nu ne-ar nelinişti bănuielile <faţă de> fenomenele cereşti sau atmosferice, nici teama că moartea ne atinge într-un fel oarecare, dacă n-ar fi incapacitatea de a înţelege limitele cuvenite ale suferinţelor şi dorinţelor, n-am avea nevoie să studiem ştiinţele naturii[394].

[**143**] 12. Ar fi cu neputinţă să alungăm teama cu privire la lucrurile de cea mai mare importanţă, dacă omul n-ar cunoaşte natura întregului univers, ci ar trăi în frica a ceea ce ne spun miturile. De aceea fără studiul naturii nu există o desfătare a plăcerilor curate[395].

13. N-ar fi de nici un folos să obţinem securitatea din parte semenilor noştri atîta timp cît sîntem înfricoşaţi de întîmplările de deasupra capetelor noastre sau de cele de sub pămînt sau, în general, de orice se întîmplă în universul nemărginit[396].

14. După ce s-a atins securitatea din partea oamenilor pînă într-un grad oarecare, pe temeiul unei puteri care să ţină pe alţii în respect şi al unei prosperităţi materiale, ia naştere securitatea cea mai pură, constînd într-o viaţă liniştită, retrasă de mulţime[397].

[**144**] 15. Bogăţia naturală are limite şi-i uşor de procurat, dar bogăţia închipuirilor deşarte se întinde la infinit[398].

16. Norocul intervine numai arareori în viaţa înţeleptului; cele mai mari şi mai înalte hotărîri ale acestuia au fost, sînt şi vor fi luate de raţiune, de-a lungul întregii lui vieţi.

17. Omul drept se bucură de cea mai deplină pace a spiritului, pe cînd cel nedrept e copleşit de nelinişti de tot felul.

18. Plăcerea cărnii nu îngăduie o creştere, odată ce durerea lipsei a fost înlăturată; după aceasta, plăcerea admite numai variaţia. Totuşi, limita plăcerii spirituale este atinsă cînd ajungem să înţelegem acele lucruri, şi cele înrudite cu ele, care pricinuiesc sufletului temerile cele mai mari[399].

[**145**] 19. Timpul nelimitat şi cel limitat oferă un total egal de plăcere, dacă măsurăm limitele acelei plăceri, prin raţiune[400].

20. Carnea consideră limitele plăcerii ca nemărginite şi pentru aceasta cere un timp nelimitat. Dar raţiunea, judecînd ceea ce este ţelul şi limita cărnii şi alungînd temerile viitorului, procură o viaţă desăvîrşită în sine şi nu mai are nevoie de un timp nelimitat. Totuşi, nu evită plăcerea şi chiar în ceasul morţii, cînd e silit să iasă din viaţă de împrejurări, spiritul nu piere cu ideea că e lipsit de o bucată a celei mai bune vieţi[401].

[**146**] 21. Acela care cunoaşte limitele vieţii ştie ce uşor se poate procura ceea ce e suficient pentru a înlătura suferinţa lipsei şi ceea ce face întreaga viaţă perfectă. Astfel nu mai are nici o nevoie de lucrurile care se dobîndesc prin luptă.

22. Trebuie să socotim ca scop tot ceea ce există realmente şi orice evidenţă a simţurilor la care raportăm opiniile noastre; altfel, orice lucru va fi plin de nesiguranţă şi confuzie[402].

23. Dacă lupţi împotriva tuturor senzaţiilor, nu vei avea posibilitatea să mai judeci pe acelea din ele pe care le declari eronate, nemaiavînd nimic la care să le raportezi[403].

[**147**] 24. Dacă respingi în mod absolut orice senzaţie, fără a face o deosebire între ceea ce aşteaptă confirmare şi ceea ce este deja prezent şi confirmat prin senzaţie, afecte sau printr-o intuiţie reprezentativă a raţiunii[404], vei arunca în confuzie chiar restul senzaţiilor tale prin credinţa ta neîntemeiată şi astfel va fi aruncat, totodată, şi criteriul adevărului. Dacă vei declara ca sigur ceea ce aşteaptă confirmare în domeniul opiniilor şi tot ce are nevoie de mărturia probatoare, nu vei scăpa de eroare. Astfel vei fi ca unul care menţine o completă ambiguitate ori de cîte ori este cazul de a judeca între o opinie dreaptă şi alta greşită[405].

[**148**] 25. Dacă, la fiecare prilej în parte, nu-ţi raportezi fiecare din acţiunile tale la scopul prescris de natură, ci, în loc de aceasta, fie că ai de respins, fie de ales, te abaţi spre vreun alt scop, actele tale nu vor fi consecvente cu teoriile tale[406].

26. Toate poftele care nu duc la durere dacă nu sînt satisfăcute nu sînt necesare, ci au pornirea uşor anihilabilă, dacă cele dorite sînt greu de procurat sau dacă dorinţele par că ne vor dăuna[407].

27. Dintre toate bunurile pe care ni le pregăteşte înţelepciunea, ca să ne asigure fericirea de-a lungul întregii vieţi, cu mult cel mai important este dobîndirea prieteniei[408].

28. Aceeaşi convingere ne face să avem încredere că nimic teribil nu e nici etern şi nici chiar de lungă durată şi în domeniul lucrurilor limitate ne arată că cea mai mare securitate se obţine prin prietenii[409].

[**149**] 29. Dintre dorinţele noastre, unele sînt fireşti <şi necesare; altele sînt fireşti>, dar nu sînt necesare, iar altele nu sînt nici fireşti, nici necesare, ci se datorează numai unei păreri iluzorii[410]. [Epicur consideră ca fireşti şi necesare dorinţele care suprimă durerea, ca, de exemplu, băutura, cînd sîntem însetaţi; pe cînd prin dorinţe fireşti, dar nu necesare, el înţelege pe acelea care numai diversifică plăcerea, fără să caute să înlăture suferinţa, ca, de exemplu, mîncărurile scumpe; prin dorinţele care nu-s nici fireşti, nici necesare, el înţelege cele referitoare la coroane onorifice şi la obţinerea unei statui][141].

30. Şi în dorinţele naturale, acelea care nu duc la suferinţă cînd nu sînt satisfăcute, dar sînt urmărite cu pasiune, se datorează tot unei opinii iluzorii, şi dacă nu sînt înlăturate, nu-i din pricina naturii lor proprii, ci din pricina părerii iluzorii a omului[412].

[**150**] 31. Justiţia naturală este un contract încheiat între oameni cu scopul de a nu se vătăma unii pe alţii şi a nu fi vătămaţi de alţii[413].

32. Faţă de acele animale care nu-s în stare să încheie un contract, în scopul de a nu vătăma şi a nu fi vătămate, nu există nici justiţie, nici injustiţie; iar acele popoare care n-au putut sau n-au vrut să încheie înţelegeri mutuale în scop asemănător sînt în acelaşi caz[414].

33. Nu există o justiţie absolută, ci numai un contract încheiat între oameni, din oarecare teritorii, în relaţiile lor reciproce pentru a nu vătăma şi a nu fi vătămaţi.

[**151**] 34. Injustiţia nu-i un rău în sine, ci numai în urmarea ei, prin teama produsă de bănuiala pe care o are făptuitorul că nu va scăpa neobservat de cei puşi să pedepsească asemenea fapte.

35. Nu e posibil ca cel care a călcat, pe ascuns, convenţia reciprocă de a nu vătăma şi a nu fi vătămat să creadă că va rămîne nedescoperit, chiar dacă a scăpat de mii de ori pînă în prezent, căci, pînă la sfîrşitul vieţii, el nu-i sigur că nu va fi descoperit.

36. Luată în general, justiţia este aceeaşi pentru toţi, anume un mijloc oarecare găsit util, pentru relaţiile reciproce; dar, în aplicarea ei la cazurile particulare ale unei ţări şi la procese[415] de orice fel, nu toţi găsesc acelaşi lucru ca fiind drept.

[**152**] 37. Printre lucrurile socotite juste, orice este probat ca fiind de folos în nevoile relaţiilor mutuale este, prin aceasta, considerat ca just, fie că e sau nu acelaşi pentru toţi; şi în cazul cînd se face o lege şi nu se dovedeşte potrivită pentru folosul relaţiilor mutuale, atunci aceasta nu mai e justă. Şi dacă folosul care-i exprimat prin lege ar varia şi ar corespunde numai un timp cu concepţia primă[416], cu toate acestea, pentru timpul acela era justă, pentru cei care nu-şi bat capul cu vorbe goale, ci privesc numai faptele.

[**153**] 38. Cînd, fără vreo schimbare în situaţia lucrurilor date de legile stabilite, după ce au fost judecate prin urmările lor, au fost văzute că nu corespund cu preconcepţia de justiţie, asemenea legi nu erau cu adevărat juste; chiar dacă legile au încetat de a fi folositoare, ca urmare a unei schimbări în împrejurări, în acel caz însă legile au fost juste, cît au existat, cînd au fost folositoare pentru relaţiile reciproce ale cetăţenilor şi în urmă au încetat de a fi juste, cînd au încetat de a fi utile[417].

[**154**] 39. Acela care a ştiut mai bine cum să întîmpine teama de duşmanii din afară a strîns, într-o singură familie, toate fiinţele cîte a putut; iar pe acelea pe care n-a putut, în orice caz, nu le-a tratat ca duşmani; iar cînd şi acest lucru l-a găsit peste putinţă, a evitat orice relaţie şi, în măsura în care era util, le-a ţinut la distanţă[418].

40. Acei care au fost cei mai în stare să creeze relaţii de încredere reciprocă cu vecinii lor şi-au petrecut cea mai plăcută viaţă, unii în societatea altora, avînd cea mai sigură garanţie, şi au gustat deplina încredere aşa de mult, încît dacă unul din ei murea înainte de vreme, supravieţuitorii nu-i deplîngeau moartea, ca şi cum aceasta ar fi ceva demn de milă[419].

NOTE ŞI COMENTARII

Cartea I

INTRODUCERE

1. Opera lui Diogenes Laertios se împarte în Carte, capitol, secţiune şi paragraf. De obicei se citează numai Cartea (în cifre romane) şi paragraful (în cifre arabe). Prin urmare, VIII, 15 este egal cu Cartea a VIII-a, paragraful 15. În cadrul notelor explicative, trimiterile la note fără indicarea Cărţii se referă la cele din interiorul Cărţii căreia aparţin. Anii din paranteză de la începutul capitolului sînt daţi, pentru fiecare autor, după traducerea lui Otto Apelt, Berlin, 1955. Aceste date, pentru timpurile vechi, sînt destul de nesigure.

2. La începutul operei sale, Diogenes Laertios – sau izvorul său – pune importanta problemă a influenţei Orientului asupra filosofiei greceşti. Primii înţelepţi greci dinainte de Socrate, precum şi Platon şi Aristotel nu ştiu şi nu spun nimic (primii, din cele ce ştim din fragmentele care ne-au rămas de la ei) despre o influenţă a popoarelor străine (βάρβαροι, fără sens peiorativ) asupra grecilor. Un autor din secolul al III-lea î.H., Hecataios din Abdera, tratează pentru prima dată despre originea orientală a filosofiei greceşti, iar de la el încoace grecii insistă tot mai mult asupra acestei influenţe, punînd o adevărată pasiune în a arăta că toată filosofia greacă provine din Orient. Acesta este şi rezultatul la care ajunge şi Theodor Hopfner într-un studiu asupra întregii chestiuni: *Orient und griechische Philosophie,* în „Beihefte zum Alten Orient", Heft 4, Leipzig, 1925. În secolul al XVIII-lea, în entuziasmul descifrării vechilor scrieri şi al cunoaşterii vechilor civilizaţii orientale, autori ca E. Creuzer, E. Röth, A. Gladisch, L. von Schröder au subliniat şi ei influenţa Orientului, bazaţi însă pe analogii destul de superficiale. Pe primul, care s-a ocupat de domeniul religios, l-a atacat Chr. A. Lobeck, iar pe ceilalţi Constantin Ritter şi Eduard Zeller, care au susţinut originalitatea filosofiei greceşti şi netemeinicia argumentelor lui Röth şi Gladisch în forma în care erau prezentate. Părerii lui Ritter şi Zeller s-a raliat şi John Burnet, istoric al filosofiei greceşti. Susţinători cu argumente mai solide ai influenţei Orientului au fost în timpurile mai noi, dintre cercetătorii istoriei gîndirii antice, B. Garbe, Franz Cumont, Robert Eisler. N-au lipsit nici savanţi care au susţinut că influenţa a fost din partea grecilor asupra popoarelor orientale, mai ales asupra Indiei. Printre aceştia se numără Silvain Lévi şi Goblet d'Alviella. Desigur, chestiunea este foarte complexă şi trebuie cercetată această influenţă în detaliu, în loc şi timp, şi asupra unor probleme speciale.

Revenind la Diogenes Laertios, vedem că, mai departe, în opera sa (I, 3 şi urm.) el este de partea celor care afirmă originalitatea grecilor faţă de Orient. Nu putem şti cu certitudine dacă această idee este personală. Noi credem că ea provine de la izvorul său, care este – direct sau indirect – Sotion, cu ale sale *Succesiuni ale filosofilor.* Într-adevăr, acesta, în ultima Carte a operei sale, trata despre filosofia „barbarilor", adică a popoarelor orientale. Numai că Diogenes a pus această expunere la începutul lucrării sale. În introducerea lui Diogenes, care cuprinde 21 de paragrafe din Cartea I, Sotion este citat de două ori, iar succesiunea filosofilor pe care Diogenes o dă în această introducere a sa (I, 13-15) este conformă cu cea a lui Sotion, aşa cum a fost ea reconstituită, încît am fi înclinaţi să socotim că Sotion este autorul de la care se inspiră Diogenes, direct sau prin intermediari, în acest început introductiv al operei sale.

3. *Gimnosofiştii* (adică, „înţelepţii care umblă goi") – asceţi indieni, mistici, în primul rînd *yogiînii*. Ei revin foarte des în textele greceşti şi latineşti care se ocupă de India. Vezi *Fontes Historiae Religionum Indicarum,* collegerunt B. Breloer şi F. Bömer (lucrarea se citează prescurtat *FHRI*).

4. *Semnotheoi* – la celţi şi galli, preoţii „venerabili ca zeii".

5. Lucrare apocrifă atribuită lui Aristotel. Su(i)da(s) *s.v. Antisthenes* atribuie această operă fondatorului şcolii cinice. Totodată, ne spune că unii o atribuiau lui Aristotel, alţii unui autor din Rhodos. V. Rose, în culegerea sa de fragmente ale lui Aristotel (în *Aristotelis opera,* ed. Acad. Reg. Borussica, vol. V., Berlin, 1831, p. 1749), ne dă cinci fragmente (nr. 27-31), dintre care trei din Diogenes Laertios, unul din Su(i)da(s) şi unul din Pliniu. **6.** Diogenes citează în acest *Prooemium* al său de două ori Cartea a XXIII-a a *Succesiunilor* lui Sotion. Dar Roeper şi Diels, care au cercetat resturile operei acestuia, sînt de acord că ea nu avea decît 13 Cărţi, dintre care ultima consacrată „barbarilor" (adică popoarelor orientale, străine). Nietzsche propunea să se citească ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ în loc de ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ, ceea ce nu se poate, deoarece citatul pare a fi nu din introducerea operei lui Sotion, ci de la sfîrşitul ei. Ar trebui să avem curajul să corectăm mss. ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ „Cartea a XIII-a".

7. Manuscrisele lui Diogenes Laertios au numele *Ochos*. Este în afară de orice îndoială că trebuie citit *Mochos,* despre care se spune că era fenician şi că a formulat teoria atomistă înaintea lui Leucip şi Democrit, cel puţin după spusele autorilor greci, ceea ce este destul de îndoielnic. (Despre Mochos, vezi articolul din Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie, s.v.)*

8. *Hefaistos* – numele grec al zeului egiptean Ptah din Memfis, pe care textul faimos al inscripţiei faraonului Shabaka îl identifică cu o serie de zei primitivi, şi în primul rînd cu Nun, zeul primordial al oceanului ceresc. Ptah este un zeu cosmogonic la egipteni, calitate care lipseşte în figura lui Hefaistos grec *(inscr. lui Shabaka,* B, linia 50). **9.** În numărul de ani 48 863 de la Hefaistos-Ptah şi pînă la Alexandru Macedon avem o perioadă astronomică al cărei sens nu-l putem determina mai de aproape. Menţiunea numărului de 373 de eclipse de soare şi 832 de lună ne arată că este vorba de acele perioade în care se presupune că toţi aştrii se întorceau la poziţiile lor iniţiale de pornire şi începea o nouă perioadă cosmică. Cu privire la anul cel mare în concepţia anticilor, vezi şi Ioannis Stobaei, *Eclogarum physicarum et ethicarum libri duo,* ed. Aug. Meineke, vol. I, Leipzig, 1860, pp. 66-67; Censorinus, *De die natali,* cap. XVIII; P. Tannery, *Mémoires scientifiques,* vol. II, Toulouse – Paris, 1912, pp. 358-363. Grecii cunoşteau o perioadă de 223 de revoluţii ale lunii (18 ani şi 6 luni), timp în care toate eclipsele de soare şi de lună se repetau la intervale fixe (vezi Su(i)da(s), *s.v.* σαροί; *Hesychios, s.v.* σαρος. Despre această perioadă vom vorbi cînd vom avea de comentat capitolul referitor la Thales.

10. *Hermodoros din Siracuza* – filosof, discipol al lui Platon; face parte din generaţia veche a filosofilor din Academie. A scris şi o operă biografică despre Platon. **11.** *Xanthos Lidianul* – istoric din secolul al V-lea î.H. A scris o istorie a Lidiei, intitulată Λυδικά, din care avem numai fragmente.

12. Expediţia lui Xerxes, regele Persiei, împotriva Greciei continentale a avut loc în anul 480-479 î.H. **13.** Perioada cosmică de 12.000 de ani este bine cunoscută într-una din tradiţiile zoroastrismului, în care cea de 6.000 de ani se încadrează ca timpul unei jumătăţi de perioade cosmice (vezi mai sus nota 9).

14. Nume care se mai întîlnesc în literatura magică şi alchimică grecească, despre care însă nu se ştie mare lucru (vezi *Papyri Graecae magicae,* ed. K. Preisendanz, I, 1928, II, 1931). **15.** *Musaios* – fiul lui Eumolpos din Atena, poet legendar şi teolog (vezi fragmentele lui şi tot ce priveşte persoana sa la Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*[5], I, 1935, ed. W. Kranz, pp. 20-27).

16. *Eumolpizii* – familie din Atena care îndeplinea funcţii sacerdotale la misterele din Eleusis. **17.** *Linos* – poet legendar, socotit că ar fi trăit înaintea lui Homer. Nici prin legendă nu se ştie mare lucru despre el.

18. Religia orfică pune cercetătorului culturii greceşti probleme dintre cele mai dificile. Cultul orfic îşi are începutul în jumătatea a doua a secolului al VII-lea î.H., cînd un fel de preoţi purificatori circulă în Grecia sub numele de ὀρφεοτελεσταί, iniţiatori în tainele orfismului, şi ἀγυρταί, preoţi rătăcitori. Fondatorul religios Orfeu este un personaj legendar care ar fi luat parte la expediţia argonauţilor, ai cărei eroi sînt cu o generaţie mai vîrstnici decît eroii care au luat parte la cucerirea Troiei. Deci Orfeu ar fi trăit în secolul al XIII-lea î.H. Nici epopeile homerice însă şi nici Hesiod nu cunosc orfismul, astfel încît religia orfică, născută în secolul al VII-lea î.H., a fost atribuită personajului mitic proiectat în secolul al XIII-lea î.H. Pînă în secolul al V-lea î.H., grecii par a nu cunoaşte originea tracă a lui Orfeu. Abia în secolele următoare Orfeu este socotit trac. Numeroase texte care vorbesc de doctrina orfică ni s-au păstrat. Majoritatea însă sînt destul de tîrzii (secolele al II-lea şi urm. d.H.), deşi conţin şi elemente vechi ale orfismului primitiv, amestecate cu orfismul evoluat din timpul neoplatonicienilor. Orfismul susţine o concepţie mistică dualistă asupra sufletului omenesc. Omul este o fiinţă avînd o natură dublă, divină (sufletul) şi titanică (corpul), întrucît el s-a născut din cenuşa titanilor ucişi de trăsnetul lui Zeus, titani care mîncaseră pe zeul Dionysos-Zagreus. De aici elementul divin din om. Orfismul susţine transmigraţia sufletului prin diverse corpuri de animale şi plante, pentru ispăşirea păcatelor săvîrşite de fiinţa umană (cf. M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991, vol. I, cap. XV; vol. II, cap. XXII. Cf. şi Erwin Rohde, *Psyché*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985, pp. 264-279). Fragmentele literaturii orfice au fost culese de Otto Kern, *Orphicorum Fragmenta,* Berlin, 1922; vezi şi Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*[5], I, 1935, pp. 1-20. Konrad Ziegler, în Pauly-Wissowa-Kroll, *Real-Encyclopädie des class. Altert.,* a scris două articole cu note informative imense, *s.v. Orphische Dichtung* şi *Orphismus.* Pentru o expunere a doctrinei orfice, vezi şi interesantul studiu al lui Theodor Gomperz asupra orfismului în *Die griechischen Denker,* I. Curentul mistic-religios al orfismului a avut o mare influenţă asupra filosofiei greceşti, în primul rînd asupra pitagorismului şi a platonismului (cf. M. Eliade, *op. cit*., vol. II, cap. XXII, § 183). **19.** De obicei, Homer şi Hesiod sînt acuzaţi de a fi atribuit fapte ruşinoase zeilor: furturi, adultere, înşelăciuni, după cum vom vedea la Xenofanes. Teologii primitivi însă, în general, vorbesc de mituri şi legende monstruoase cu privire la zei. **20.** Vezi *Anthologia Palatina,* VII, 616. **21.** Perşii nu atribuiau formă umană zeilor lor (afara de Mithras, zeu solar, care mai tîrziu apare în formă umană). Divinităţile persane sînt elemente ale naturii, în primul rînd focul. De aici interdicţia de a face statui zeilor, antipatia perşilor faţă de egipteni şi simpatia faţă de evrei. **22.** Incinerarea este o nelegiuire pentru perşi, întrucît contactul cadavrului cu focul aduce o întinare a acestuia, care e de natură divină. Tot din aceeaşi teamă, perşii interziceau înhumarea cadavrului, spre a nu mînji pămîntul sau apa, alte elemente divine. De aceea ei expuneau cadavrul pe turnuri sau locuri înalte şi îl lăsau să fie sfîşiat de păsări şi animale de pradă.

23. Textele greco-latine vorbesc foarte mult despre căsătoriile incestuoase la perşi. Vezi textele adunate de Carolus Clemen, în *Fontes historiae religionis Persicae,* Bonn, 1920 *passim* (prescurtat în restul comentariilor noastre cu *FHRP).* Ca autoritate, Diogenes citează pe Sotion, iarăşi Cartea a XXIII-a. Trebuie să ne decidem a citi cu Roeper τρισκαιδεκάτῳ. **24.** Aici autorul din care se inspiră Diogenes Laertios pare a-şi aminti de teoria simulacrelor din doctrinele lui Democrit şi Epicur, transportîndu-le şi la perşi.

25. Vezi mai sus, nota 5. **26.** *Deinon din Colofon* a scris a istorie a perşilor în mai multe Cărţi. **27.** Etimologia este fantezistă, bazată pe principiul etimologiilor populare. Numele fondatorului religiei în *Zend-Avesta* este Zarathuštra. S-au dat diverse etimologii persane. **28.** Vezi mai sus, nota 10. **29.** Lucrarea *Despre filosofie,* în trei Cărţi, a lui Aristotel, pierdută pînă la mici fragmente, este foarte importantă, reprezentînd trecerea de la Aristotel platonizant la Aristotel propriu-zis. Ea aparţine epocii de la Assos (vezi Werner Jaeger, *Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte*

seiner Entwicklung, Berlin, 1923). **30.** Numele în *Zend-Avesta* este Ahura Mazda, zeul suprem al perşilor, identificat de Herodot, într-un text celebru (I, 131), cu Zeus şi cerul. Numele acesta se găseşte şi în inscripţiile Ahemenizilor de la Behistun şi Persepolis (inscripţia lui Darius I). Numele grec vine de la numele contractat în pehlevi: Ohrmazd. Acesta este zeul suprem al binelui (vezi şi M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* vol. I, cap. XIII).

31. Numele în *Zend-Avesta* este Aŋgra Mainyu; în pehlevi contras în Ahriman, de unde denumirea greacă. El este demonul răului. Religia zoroastrică, sau mazdeistă, cum i se mai zice, este net dualistă.

32. *Hermip din Smyrna,* numit Callimahianul, autor a unei lucrări intitulată *Vieţile,* spre finele secolului al III-lea î.H. **33.** *Eudoxos din Rhodos* – istoric din secolul al II-lea î.H. **34.** *Theopomp din Chios* – istoric grec din secolul al IV-lea î.H. În istoriile sale ne dă importante informaţii despre religia persană. Cf. Plutarh, *De Iside et Osiride,* 46 (*FHRP*, pp. 48 şi urm.). **35.** Religia zoroastrică admite învierea morţilor şi a influenţat în această privinţă religia creştină (cf. E.B. Tylor, *Primitive Culture,* ed. a II-a, vol. II, Londra, 1873; vezi şi L. Feuerbach, *Esenţa creştinismului,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961, pp. 183 şi urm.). **36.** *Eudemos din Rhodos* – discipol al lui Aristotel şi mare istoric al ştiinţelor şi al religiei. A scris *Istoria aritmeticii* într-o Carte *(Diogenes Laertios,* V, 50), *Istoria geometriei* în patru Cărţi *(Diogenes Laertios,* V, 49) şi *Istoria astronomiei* în şase Cărţi *(Diogenes Laertios,* V, 50). Aceste titluri s-au rătăcit în catalogul scrierilor lui Theofrast de la *Diogenes Laertios,* V, 49-50. Vom mai avea ocazia să vorbim despre aceste istorii.

37. *Hecateu din Milet* – erudit istoric şi geograf, anterior lui Herodot (secolul al V-lea î.H.). Descrierea lumii mediteraneene făcută de el era mult folosită de greci. **38.** *Clearh din Soloi* (Cilicia) – peripatetician; a scris Βίοι. Extrase, la Athenaios. Dă informaţii din ştiinţele naturii, din etică etc. **39.** Povestea cu săgeţile aruncate spre soare şi încătuşarea Hellespontului de către Xerxes se găseşte la Herodot, VII, 35. Despre distrugerea statuilor şi a templelor greceşti de acelaşi Xerxes, vezi de asemenea Herodot.

40. *Osiris* a fost, în mod primordial, zeu al vegetaţiei, Nilul fecundant al ţarinii egiptene, apoi zeul vestului, al împărăţiei morţilor. Prin sincretismul religios caracteristic egiptenilor, el este identificat şi cu Ra, zeul solar. Isis este sora şi soţia lui. El a făcut parte şi din Eneada heliopolitană:

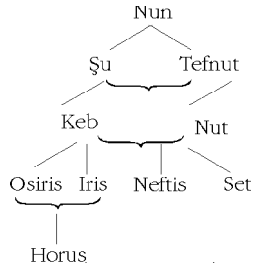

41. *Manethon* – preot egiptean (secolul al III-lea î.H.); a scris istoria Egiptului în greceşte, izvor important pentru succesiunea dinastiilor egiptene din timpul celor trei regate (vechi, mediu, nou), deşi nu avem de la dînsul decît fragmente.

42. *Hecataios din Abdera,* secolul al III-lea î.H. (a nu-l confunda cu Hecateu din Milet din secolul al V-lea î.H.) – unul dintre primii care a susţinut cu tărie, în literatura greacă, originea orientală a filosofiei greceşti.

43. Egiptenii vechi, înainte de greci, n-au putut cunoaşte cauza adevărată a eclipselor de lună, în timpul cărora de altfel ea nu devine complet invizibilă. Primul dintre greci care a descoperit şi a exprimat cauza adevărată a eclipselor este Anaxagora din Clazomene (secolul al V-lea î.H.).

44. Şi Herodot (II, 123) afirmă că egiptenii credeau în transmigraţia sufletului, ceea ce, de altfel, este eronat, întrucît textele egiptene nu cunosc aşa ceva. După

egipteni, sufletul putea să-şi însufleţească temporar mumia – credinţă care a dus, de altfel, la mumificarea cadavrului – sau să anime, în treacăt, statui care ar prezenta asemănare cu defunctul. Orfismul şi pitagorismul au introdus transmigraţia ca o credinţă în anumite cercuri greceşti şi în filosofie. Platon a fost un adept înflăcărat al acestei doctrine, pe cînd Aristotel a respins-o.

45. În Egipt nu plouă niciodată. Numai în delta Nilului se întîmpla să plouă, dar foarte rar. **46.** *Hecataios din Abdera,* de care am vorbit în notele 2 şi 42; *Aristagoras,* istoric din a doua jumatate a secolului al II-lea î.H., care scrie despre Egipt. **47.** *Hermes* acesta este zeul Thoth al egiptenilor, care era socotit că ar fi un ibis. Zeu al culturii, al scrierii, al civilizaţiei, Hermes-Thoth – sub numele de Trismegistos – este luat, la finele epocii ptolemaice şi în epoca imperială, drept autorul unor cărţi cu caracter religios, numite hermetice, şi care ni s-au păstrat în mare parte (cf. M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. II, cap. XXVI).

48. Pretenţii de a fi inventat diverse discipline şi adevăruri ştiinţifice sînt emise cu destulă uşurinţă de greci, după bunul plac al fiecăruia.

49. σοφός este înţeleptul, adjectiv şi adjectiv substantivat. φιλόσοφος este mai întîi un adjectiv şi înseamnă „iubitor de înţelepciune". Cuvîntul se întîlneşte pentru prima dată în literatura greacă ce ni s-a păstrat la Heraclit din Efes, fragmentul 35 (Diels-Kranz[5]), unde are valoare pură de adjectiv. Alţii revendică pentru Socrate cinstea de a fi întrebuinţat din modestie termenul „prieten al înţelepciunii" în locul termenului pretenţios de σοφός („înţelept").

50. *Cratinos* – poet comic din Atena, contemporan cu Aristofan, deci din comedia veche. **51.** Despre cei şapte înţelepţi, Diogenes Laertios vorbeşte mai departe în mod mai amplu, în I, 40 şi urm., unde se dau mai multe liste de şapte înţelepţi, după diferiţi autori. Dacă se adună toate numele din diversele liste, ies vreo 40, în loc de cei şapte înţelepţi. Unele nume revin în toate listele, ca Thales, Solon etc. **52.** Succesiunea filosofilor pe cele două mari şcoli – ionică şi italică – este luată de Diogenes Laertios de la Sotion.

53. *Şcoala ionică*, după Socrate, se împarte în *Academia, Stoa* (care continuă pe cinici) şi *Lyceul* lui Aristotel şi se termină cu Clitomah (scolarh al Academiei între 129-28 şi 110-109 î.H.), Chrysippos (n. 281-278, m. 208-205) şi Theofrast (scolarh al Lyceului de la 322-321 pînă la 288-286).

54. *Şcoala italică* porneşte de la Pitagora şi sfîrşeşte cu Epicur (n. 341, m. 271-270). Cum Sotion şi-a scris opera despre *Succesiunile filosofilor* către 200 şi 170 î.H., se pare că el sfîrşea *Succesiunile* sale cu Chrysippos, Theofrast şi Epicur. Numai Clitomah este cu peste 50 de ani mai tînăr ca Sotion. Deci s-ar părea că pentru Academie un alt autor a completat pe Sotion, iar acel autor a fost izvorul lui Diogenes Laertios. **55.** Scepticii sînt numiţi de Diogenes Laertios ἐφεκτικοί, de la ἐπέχειν (a se abţine), şi înseamnă „cei ce se abţin de a se pronunţa într-un sens, decît în sens contrar", deci „cei ce-şi suspendă judecata".

56. În cele ce urmează, Diogenes Laertios dă o serie de clasificări ale filosofiei şi ale filosofilor după diverse criterii. Ceva mai sus, filosofia era împărţită în dogmatică şi sceptică. Aici filosofii sînt clasificaţi după numărul operelor scrise de ei.

57. Clasificările continuă după diverse criterii. Aici filosofii şi şcolile lor sînt numite după oraşele unde s-au născut creatorii lor şi unde au profesat. Se dau patru nume de şcoli drept exemplu, nu exhaustiv.

58. Clasificarea după locul exercitării: *Platon* fondase şcoala sa în districtul consacrat eroului Academos. *Stoicii* îşi ţineau cursurile în galeria acoperită, ornată cu picturile lui Polignot, denumită *Stoa poikile.*

59. *Peripateticienii* îşi ţineau prelegerile plimbîndu-se (grec. περιπατεῖν, „a se plimba"), aceasta numai la începutul şcolii. **60.** Nu se ştie exact de unde vine numele de *cinic:* mai întîi de la gimnaziul Cynosarges, unde Antistene îşi propovăduia învăţătura; mai apoi de la neruşinarea „cîinească" pe care o etalau adepţii şcolii. **61.** Pe greceşte, εὐδαιμονία înseamnă „fericire". **62.** *Combativii* (gr. ἐλεγκτικοί) sînt cei ce se lansează în polemici, cum erau megaricii; analogiştii (ἀναλογητικοί) sînt cei ce pun bază pe deducţii analogice. Nu ştim mai precis la cine se referă Diogenes Laertios.

63. Altă clasificare după numele fondatorului unei orientări filosofice.

64. O altă clasificare este aceea în naturalişti (gr. φυσικοί), moralişti şi „dialecticieni". Diogenes Laertios nu se refera aici la dialectică în accepţia ei heracliteană, la faptul că totul există şi în acelaşi timp nu există, totul curge şi se transformă necontenit, apare şi dispare pe baza luptei contrariilor. Prin dialectică, Diogenes Laertios înţelege pur şi simplu „arta de a vorbi, prin care combatem sau susţinem o temă cu ajutorul întrebărilor şi răspunsurilor celor ce discută" (III, 48 şi 87), adică în sensul ei cel mai răspîndit în antichitate, şi anume arta de a ajunge la adevăr descoperind contraziceri în raţionamentul adversarului şi biruind aceste contraziceri. **65.** Diviziunea în trei părţi a filosofiei pare a proveni de la Xenocrate, al treilea scolarh al Academiei, şi devine clasică pentru timpurile următoare. Aristotel împărţea filosofia în teoretică şi practică. Platon adăuga şi o a treia parte: făuritoare (gr. ποιητική). La stoici, filosofia se împarte în logică, fizică şi etică; la epicurieni, în canonică, fizică şi etică. Diogenes Laertios, în textul de faţă, denumeşte logica διαλεκτικόν. **66.** E interesant faptul că aici Zenon din Elea, cel cu aporiile mişcării şi ale continuităţii, este socotit creatorul dialecticii. Prin aporiile sale, prin care căuta să dovedească aspectul contradictoriu al mişcării, Zenon a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea dialecticii antice.

67. *Şcoala elisiacă* – şcoala din Elis, fondată de Phaidon, discipolul lui Socrate, şi continuată de Menedem, care a mutat-o la el acasă, în Eritreia. De aceea această şcoală, de altfel puţin originală şi de minimă importanţă, se numeşte şi şcoala din *Elis-Eritreia.* **68.** *Eucleides din Megara* – discipol al lui Socrate. Omonimul său, Euclid din Alexandria, matematicianul de seamă care a scris *Elemente de geometrie* în 13 Cărţi, e cu un secol mai tînăr decît filosoful socratic.

69. Vezi mai sus, nota 67. **70.** *Cition* – oraş din Cypru din jumătatea feniciană a insulei. De aceea Zenon, fondatorul şcolii stoice, este adesea denumit „fenicianul". **71.** *Hippobotos* – către finele secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea. A scris *Despre sectele filosofilor* (Diogenes Laertios, II, 88; I, 42), scriere despre care avem prea puţine informaţii.

72. După numele lui *Anniceris,* filosof din şcoala hedonistă a lui Aristip.

73. *Theodor,* zis şi Ateul – filosof din şcoala hedonistă.

74. Această formulă de închidere a unei expuneri se întîlneşte foarte des la Diogenes Laertios (vezi I, § 11 fin. şi *passim).* **75.** *Potamon din Alexandria* pare contemporan cu Augustus (deci secolul I î.H.). Vezi Su(i)da(s), *s.v.* Dacă Diogenes Laertios vorbeşte de πρὸ ὀλίγου, „puţin înaintea noastră", acest lucru este luat de la izvorul său, cu modul mecanic de a proceda ce-l caracterizează pe biograful nostru. În orice caz, expunerea şcolii eclectice a lui Potamon este o piesă adaugată şi nu intră organic în ansamblul anterior, ci face impresia de corp străin.

76. *Raţiunea conducătoare* (gr. τὸ ἡγεμονικόν) – corespondentul stoic al raţiunii, νοῦς, de la Platon şi Aristotel. Dar cum raţiunea la stoici este materială, fiind foc pur, πῦρ, sau aer cald, πνεῦμα, fondatorii şcolii au ales termenul ἡγεμονικόν (lat. *principale)* spre a nu se face nici un fel de confuzie cu raţiunea imaterială a platonicienilor şi aristotelicienilor.

77. Cuvîntul grec pe care l-am tradus cu „reprezentare" este φαντασία şi este şi el un termen tehnic stoic, ca şi ἡγεμονικόν . Φαντασίσ este definit ca τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ sau ἐν τῷ ἡγεμονικῷ: reprezentarea este o amprentă lăsată de senzaţie în suflet. Vezi despre acestea Cartea a VII-a, cap. I şi urm.

78. *Din ce* (materia), *de către cine* (cauza eficientă), *în ce fel* (calitatea), *unde* (locul) sînt expresii care trimit la filosofia lui Aristotel.

79. Şi aici avem idei luate de la doctrina etică a lui Aristotel. După acesta, virtutea singură nu poate da omului fericirea, cum pretindeau stoicii că e posibil, ci omul are nevoie de un minim de bunuri exterioare pentru a fi fericit. Deci frumuseţea, sănătatea, avuţia nu sînt lucruri cu totul indiferente pentru fericirea omenească, după cum afirmau stoicii.

CAPITOLUL I

Thales
(640-562 î.H.)

80. Acest capitol despre Thales este editat critic de Diels-Kranz (vezi şi *Filosofia greacă pînă la Platon,* coord. A. Piatkowski şi I. Banu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979-1984, vol. I-1, pp. 147 şi urm.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*[5], 1935, vol. I, p. 67 şi urm., cu mici omisiuni. Biografiile lui Diogenes Laertios, ca şi ale altora, au o serie de rubrici sau locuri (τόποι) în care sînt expuse diversele teme. Ele pot varia, li se poate schimba şi ordinea, unele dintre ele pot lipsi sau pot apărea altele nemarcate de noi. Dăm mai jos rubricile cele mai caracteristice şi obişnuite. Cititorul lui Diogenes Laertios le va putea uşor identifica în biografiile filosofilor pe care le va citi.

1. Numele (ὄνομα)
2. Familia (γένος)
3. Strămoşii (πρόγονοι)
4. Patria (πατρίς)
5. Caracterul (ἦθος)
6. Descoperiri (εὑρήματα)
7. Anecdote (ἀνέκδοτα)
8. Maxime (ἀποφθέγματα)
9. Opinii (τὰ δοκοῦντα)
10. Opere (τὰ βιβλία)
11. Testament (διαθῆκαι)
12. Moartea (τελευτή)
13. Epigrame funerare (ἐπιγράμματα)
14. Scrisori (ἐπιστολαί)
15. Omonimi (ὁμώνυμοι).

(Cf. Fr. Leo, *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form,* Leipzig, 1901).

81. *Duris* – istoric bine cunoscut din Samos (jumătatea a doua a secolului al IV-lea î.H.), adesea citat în opera lui Diogenes Laertios.

82. Originea lui Thales, după tradiţie, este, după cum se vede, nesigură. După unii este fenician la origine, după alţii băştinaş din Milet. În ultimul timp s-a susţinut că Thales ar fi de origine carianǎ, că numele tatălui său, Examyes, ar fi carian (Ἐξαμύης). Caria este hinterlandul Miletului. **83.** *Agenor,* după legendă, era fiul lui Poseidon şi al Libyei. A fost regele Feniciei şi a avut o fiică, Europa, şi trei fii: Cadmos, Fenix şi Cylix. *Cadmos*, fondatorul Thebei, este sigur fenician ca origine. El este cel care a adus şi a transmis grecilor alfabetul fenician (φοινικήια γράμματα), cel puţin după tradiţie. **84.** Textul dintre paranteze ascuţite este completat de Hermann Diels, el lipsind din manuscrise.

85. Vezi Platon, *Protagoras, 343 a.* **86.** Evenimentele istorice la Atena, ca şi în alte cetăţi, erau marcate prin anul desemnat cu numele arhontelui eponim, magistrat ales anual. Ulterior, datele istorice se marcau prin olimpiade, care încep în 778-777 şi se ţineau din patru în patru ani. Damasias a fost arhonte în 582-581.

87. *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetician, de care Diogenes Laertios vorbeşte în cap. V din Cartea a V-a. Demetrios a scris foarte mult. În lista operelor lui de la Diogenes Laertios, V, 80-81, nu este citată lucrarea *Lista arhonţilor.*

88. Vezi mai sus, nota 82. **89.** Aceasta este ipoteza cea mai verosimilă. Informaţiile pe care le avem despre Thales la Aristotel par a se baza pe o tradiţie orală şi nu pe opere scrise. **90.** *Phocos din Samos* – necunoscut din altă parte.

91. *Callimah din Cyrene* – poet delicat, rafinat şi mare erudit (secolul al IV-lea î.H.). El a fost primul bibliotecar al marii biblioteci din Alexandria şi a întocmit un fel de catalog erudit de scriitori vestiţi (Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παδείᾳ διαλαμψάντων, καὶ ὧν συνέγραψαν), în 120 de cărţi. E cunoscut mai ales prin poemul cu privire la părul Berenicei, din care s-a inspirat Catul.

92. *Ursa mică* e aceeaşi constelaţie ca şi Carul mic, care se termină cu steaua polară (vîrful cozii Ursului sau capul oiştei Carului).

93. Vezi mai sus, nota 92. **94.** ἀκατάληπτα, „incomprehensibile". Thales sceptic şi agnostic pare anacronic. **95.** Vezi mai sus, nota 36. **96.** Cf. Herodot, I, 74. Vezi şi alţi autori, la Diels-Kranz, *Vors.*[5] I, p. 74, care depind de Eudemos. Interesant ar fi de ştiut dacă Eudemos are altă sursă de informaţii cu privire la prevestirea

eclipselor de către Thales decît pe Herodot, ceea ce nu se poate stabili, operele lui Eudemos fiind pierdute (vezi Paul Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*[2], 1930, pp. 57 şi urm.). Se ştie că în timpul a 223 de revoluţii ale lunii (18 ani solari şi 6 luni), toate eclipsele de Soare şi de Lună se repetă la intervale fixe. Acest lucru pare a fi fost cunoscut babilonienilor (vezi Su(i)da(s), *s.v.* σαροί, şi Hesychios, *s.v.* σαρος) şi a trecut la egipteni, de la care pare a fi preluat Thales cunoaşterea perioadei σαρος de 223 de revoluţii ale lunii. Dar, pentru babilonieni, σαρος este numărul 3600 (=60²), după cum, de altfel, spune şi Su(i)da(s): σαρος μέτρον καὶ ἀριθμός. Totuşi, textele accadiene vorbesc despre eclipse aşteptate care nu au loc (din cauza paralaxei, nu toate eclipsele sînt vizibile de peste tot pe Pămînt), ceea ce dovedeşte că ei aveau un sistem de prevestire care nu poate fi decît acela al perioadei de 223 de revoluţii ale lunii, cînd toate eclipsele se repetă la aceleaşi intervale. După autorii moderni, eclipsa de Soare prevestită de Thales ar fi avut loc la 5 mai 585; după Tannery, la 30 septembrie 610 î.H.

97. După textul lui Diogenes Laertios, Xenofanes pare a fi cunoscut că Thales a prevestit eclipsa de Soare. Ceea ce e o mărturie foarte veche (Xenofanes şi-a dezvoltat activitatea poetică şi filosofică în sec. VI şi primul pătrar al secolului al V-lea î.H.). Cît despre aprecierile lui Heraclit şi Democrit despre Thales ca astronom, nu ştim mai mult decît ceea ce spune Diogenes aici.

98. Poeţi purtînd numele de *Choirilos* sînt mulţi: unul poet tragic, altul poet comic, în fine un poet epic, care probabil că este cel menţionat aici.

Cum, după Thales, sufletul este probabil identic cu materia primordială, adică apa, el este în sensul acesta nepieritor (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon,* 1979, vol. I-1, pp. 149-164). **99.** Completarea dintre parantezele ascuţite este făcută de H. Diels după Apuleius, *Flor.,* 18, p. 37**,** 10 Helm, Cleomedes, II, p. 136, 28 Ziegler, *Archimedes Aren.,* I, 10, ed. J.L. Heiberg. Ideea e foarte clară, textul manuscriselor e deteriorat şi bine reconstituit de Diels. Soarele are lăţimea aparentă cam de 1/2 grad, iar Luna deasemenea. Deci această lăţime se cuprinde de 720 de ori în circumferinţa pe care o parcurg (aparent) zilnic pe cer; deci două lăţimi ale Soarelui sau ale Lunii (= dubli paşi) fac un grad şi intră de 360 de ori în circumferinţa cerului. Dupa Fr. Hultsch, măsurătoarea aceasta s-ar fi făcut prin măsurarea timpului. A. Wasserstein însă, *JHS* 75 (1955), p. 114, crede că supoziţia lui Hultsch se bazează pe o eroare. Măsurătoarea s-ar fi făcut totuşi prin vizare.

100. În vechime, luînd revoluţia Lunii ca făcîndu-se în medie în 29 de zile, se ajungea la un an lunar defectuos, mult diferit de anul solar real. Thales, luînd luna de 30 de zile, ajunge la anul de 365 de zile (360 de zile + 5 zile apagogice), după cum se vede mai departe din Diogenes Laertios, I, 27.

101. Vezi textul complet al lui Aristotel, *De anima,* A, 2, 405 *a*, 19. Primii gînditori greci erau hilozoişti şi, ca atare, socoteau, ca şi filosofia greacă ulterioară, că sufletul (ψυχή) este un principiu de mişcare. Un lucru se mişcă mecanic dacă e tras sau împins de un altul, iar dacă se mişcă dintr-o cauză interioară lui, atunci are un suflet (ceea ce nu exclude ca acest suflet să fie material ca la filosofii presofişti, stoici sau Epicur). Şi sferele planetare trebuie să aibă suflet, pentru a se putea mişca, nefiind mînate de altceva. Tot astfel, după Thales, dacă piatra magnetică atrage, deci mişcă fierul, trebuie să aibă un suflet. Vom reveni mai tîrziu asupra acestei idei a milesianului. **102.** *Pamphile* – scriitoare de origine egipteană, citată de autori tîrzi ca Diogenes Laertios, Su(i)da(s), Photios, Eudocia. **103.** Meibomius citeşte „semicerc" (ἡμικύκλιον), ceea ce ar fi mai interesant decît înscrierea într-un cerc, care e valabilă pentru orice triunghi. În orice caz, Thales ştie că diametrul împarte cercul în două părţi egale (vezi Proclus, *In Euclid,* p. 157, 10, Friedlein după Eudemos).

104. *Apollodoros* calculatorul (ὁ λογιστικός) este citat de două ori de Diogenes Laertios, şi anume aici şi în VIII, 12. În vechime, ştiinţa numerelor se numea indiferent ἀριθμητική sau λογιστική (vezi Archytas, fragmentul 4, Diels-Kranz[5]). Pe timpul lui Platon, cînd aspectul teoretic al ştiinţei numerelor începe să se despartă de cel practic, există o aritmetică teoretică şi o logistică

teoretică, precum şi o aritmetică practică şi o logistică practică (textul principal la Platon, *Gorgias,* 451 *a-c*) (vezi J. Klein, în *St. u. Qu.,* vol. III, 1, 1934, *passim,* şi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft,* 1956, p. 189). Mai tîrziu însă, aritmetica este ştiinţa teoretică a numerelor, iar logistica este ştiinţa practică a calculului (vezi Geminus, la Heron de Alexandria şi la Proclus, *In Euclid.,* p. 38-40, Friedlein). Despre Apollodoros nu ştim absolut nimic altceva în afara acestor două citate la Diogenes Laertios.

105. *Iambii* lui Callimah de care este vorba aici se află pe un papirus găsit în Egipt la Oxyrhinchos (VII, 33). Vezi textul la Diels-Kranz[5], I, p. 73. Am fi de acord cu sugestia din aparatul critic la Diels-Kranz[5], după care prin frigianul Euphorbos s-ar înţelege Pitagora, care este o incarnaţie posterioară a aceluia (vezi *Theologumena Arithmet.,* p. 40, Ast şi Diogenes Lacrtios, VIII, 4 şi urm.). Credem că demonstrativul „acesta" de la începutul parantezei se referă la Thales, care a premers lui Euphorbos (= Pitagora) în înscrierea triunghiurilor scalene într-un cerc, şi nu la Pitagora, cum socoteşte Hicks în traducerea sa. Acest sens ar reieşi mai bine dacă s-ar suprima paranteza lui Diels, pe care am păstrat-o şi noi, şi s-ar pune între paranteze propoziţia precedentă; „Alţii însă... pe seama lui Pitagora".

106. Imperiul hittit a dominat în Asia Mică de pe la 2000 pînă la 1200. De la 1200 pînă la venirea cimerienilor (700 î.H.) a dominat Imperiul frigian, distrus de această năvălire. Asia Mică scapă de stăpînirea cimeriană datorită celei lidiene, iar Imperiul lidian durează în Asia Mică pînă în 546 î.H., cînd Cresus este învins şi puterea lidiană distrusă de Cyrus, regele perşilor (cf. *Istoria universală,* vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, pp. 365-383; 515-536; vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959, pp. 5-10). **107.** *Heracleides din Pont* – filosof căruia Diogenes Laertios, în Cartea a V-a, îi consacră cap. VI (§§ 86-94); este un autor foarte original, platonician, care însă, în concepţiile sale, se depărtează de platonismul originar. El are înclinaţie spre fabulaţie şi fantastic. Printre alte opere, scrie şi dialoguri în care face să vorbească diferite personaje, între care şi pe Thales. Puţinul discernămînt al lui Diogenes Laertios e dovedit de faptul că ceea ce Heracleides îl face să spună în dialog pe Thales este socotit de biograful nostru ca fiind spus de Thales însuşi. **108.** *Hieronymos din Rhodos* – peripatetician, care însă ia o direcţie epicureană. În orice caz, anecdota despre Thales la dînsul provine de la Aristotel (vezi nota următoare). **109.** Vezi Aristotel, *Politica,* I, 11, 1259 *a*, 6-18. Cf. şi Cicero, *De divinatione,* I, 49, 111. Anecdota este interesantă, dar născută mai tîrziu, cînd filosofii erau dispreţuiţi ca unii care se ocupă de lucruri fără nici un folos (vezi Epictet, *Manualul,* cap. 29, § 4-7 şi *Disertaţiile,* I, 26, 5, despre părinţii care se mîhnesc dacă copii lor devin filosofi; cf. *ibid.* III, 11, şi I, 29, 22). **110.** Am tradus ἀρχή cu „început" şi desigur acest sens este corect pentru timpul lui Thales. Dar Aristotel înţelege prin ἀρχή, la vechii filosofi, materia primordială, principiul material care constituie substratul prim al lucrurilor. Acesta e, desigur, sensul pe care îl are în gînd Diogenes Laertios sau izvorul său (cf. Aristotel, *Metaph.*, I(A), 3). **111.** Lumea este însufleţită, după Thales, fiindcă are în sine principiul de mişcare, de transformare şi, ca atare, este plină de suflete sau de zei. Aici se spune că lumea e plină de δαίμονες, adică, în limba veche a timpului, plină de zei. Aristotel *(De anima,* A, V, 411 *a* 7) spune: „Thales credea că toate lucrurile sînt pline de zei (πλήρη θεῶν)." (Cf. Aëtius, I, 7, 11. Despre acestea ne-am ocupat pe larg în lucrarea noastră *Le monde homerique,* Paris, 1934, pp. 126 şi urm.; vezi mai sus, notele 98 şi 101.)

112. Vezi mai sus, nota 100. Adăugînd a 30-a zi la lună, Thales trece de la anul lunar la anul solar de 12 luni a 30 de zile plus cinci zile apagogice (suplimentare).

113. Raţionamentul lui Thales aici ar fi simplu. Dacă aşteptăm momentul cînd umbra noastră are aceeaşi lungime cu înălţimea noastră şi măsurăm umbra piramidei, putem deduce că şi umbra piramidei este egală cu înălţimea piramidei, pe care o aflăm în clipa cînd măsurăm umbra ei. La fel, Pliniu *(Nat. hist.,* XXXVI, 82; cf. şi Plutarh, *Conv. septem sapientum,* 2, 147 *a*) dă o metodă mai subtilă. Thales ar fi înfipt un băţ de lungime cunoscută în vîrful umbrei piramidei, ar fi

măsurat (indiferent de oră) umbra bățului şi umbra piramidei şi ar fi stabilit proporția: umbra piramidei se raportează la umbra bățului, precum înălțimea piramidei la înălțimea bățului, aceasta în baza asemănării celor două triunghiuri formate. Despre cunoştințele geometrice ale lui Thales, vezi textul fundamental la Proclus, *In Euclid. Elem.,* p. 157, 10, Friedlein (după Eudemos).

114. *Minyes* – probabil un scriitor care nu ne este cunoscut din altă parte.

115. Anecdota trepiedului este tratată de Diogenes Laertios în toată amploarea ei, dîndu-i nenumărate variante şi citînd sumedenie de autori pentru diferitele forme ale ei (I, 27, fine – 33). Dar aceste legende nu sînt totdeauna invenții recente. Citarea lui Apollo din Didyma, sanctuar de lîngă Milet, dovedeşte vechimea povestirii, dacă nu a variantelor ei. După 494 î.H., cînd Miletul e cucerit de perşi şi distrus, intervenția zeului din Didyma era mai puțin probabilă. În trei biografii ale lui Homer (Pseudo-Herodot, Pseudo-Plutarchos şi un oarecare Proclus sînt autorii lor) se întîlneşte anecdota cu şarada pusă lui Homer de niște pescari care, pescuind, nu prinseseră nimic şi atunci se apucaseră să-şi prindă păduchii şi să-i omoare. Întrebați de Homer dacă au prins ceva, pescarii răspunseră: „Ceea ce am prins am lepădat, iar ceea ce n-am prins ducem cu noi". Homer, neputînd dezlega şarada, ar fi murit de supărare, zic biografii. Dar o aluzie limpede la această anecdotă se găseşte într-un fragment autentic al lui Heraclit din Efes (fragm. 56, Diels-Kranz[5]), şi, ca atare, anecdota trebuie să fie cel puțin de la începutul secolului al V-lea î.H. **116.** *Apollo din Didyma* – sanctuar venerat şi vestit la cîțiva kilometri de Milet; apare de două ori în variantele anecdotei trepiedului de la Diogenes Laertios (I, 29 şi 33), precum şi Apollo din Delfi, menționat de două sau trei ori. **117.** În inscripția de pe cupă, este cupa care vorbeşte în numele său. **118.** Vezi Diogenes Laertios, I, cap. IX, §§ 106-108.

119. Vezi Platon, *Protagoras, 343 a.* **120.** „Vrednicie" pentru ἀρετή este o traducere mai adecvată decît aceea obişnuită prin „virtute".'Αρετή este capacitatea pentru o ființă sau un lucru de a-şi îndeplini funcția esențială. Pentru picioare, vrednicia (ἀρετὴ ποδῶν) este alergatul. Şi lucrurile neînsuflețite au la greci ἀρετή. O casă poate avea ἀρετή în măsura în care îşi îndeplineşte funcția esențială, care este aceea de a adăposti pe om contra arşiței soarelui şi contra frigului iernii. Un medicament are ἀρετή, adică vrednicia de a produce efectul curativ. Aceste exemple se găsesc la autori clasici. De „virtutea casei" vorbeşte Aristotel.

121. Cu privire la Bias, vezi Diogenes Laertios, I, cap. V, §§ 82-88.

122. *Alexandros* – alt nume pentru Paris, fiul lui Priam, răpitorul frumoasei Elena, din cauza căreia a izbucnit războiul troian. Homer întrebuințează foarte rar numele de Paris şi foarte des cel de Alexandros (vezi şi N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice,* ed. a II-a, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1960, pp. 320 şi urm.).

123. *Laconiana* e frumoasa Elena din Sparta. **124.** Vezi mai sus, nota 116.

125. *Meropi* se numesc aici, poetic, locuitorii din insula Cos. **126.** Formula de închidere obişnuită a lui Diogenes Laertios la povestiri lungi. **127.** *Hermippos din Smyrna*, erudit, autor al unor Βίοι. **128.** Este foarte îndoielnic ca Thales să fi spus aşa ceva. Mai repede, poate, Socrate. **129.** Izvorul acestei anecdote trebuie să fie Platon, *Theaitetos,* 174 *a.* **130.** *Silloi* – poeme satirice scrise în hexametri. Aşa se numeşte o scriere a lui Timon din Phlius în trei Cărți. Din cauza acestei scrieri, Timon se numeşte şi *Sillograful.* **131.** *Lobon din Argos* – scriitor necunoscut. **132.** Oamenilor de seamă din orice domeniu de activitate li se ridicau statui onorifice în cetățile greceşti unde s-au născut sau unde au locuit mai mult, adesea cu o inscripție (cf. şi H. Francotte, *De la législation athénienne sur les distributions honorifiques et spécialement des décrets des clérurchies athéniennes relatifs à cet objet,* Louvain, 1900, extr. din „Musée Belge"). **133.** Autenticitatea acestor versuri e mai mult decît îndoielnică. **134.** Aceste dictoane, deşi foarte frumoase, cu greu s-ar putea atribui lui Thales. Aceeaşi observație e valabilă şi pentru cele ce urmează. **135.** Aici ms. F are τύχην în loc de ψυχήν, iar puțin mai departe ψυχήν în loc de φύσιν, lecturi care sînt adoptate de Otto Apelt în traducerea sa. Totuşi pentru σῶμα, „corp", care precedă, lectura ψυχή „suflet", „spirit" este mai adecvată.

136. Nimic nu garantează exactitatea atribuirii lui Thales a acestor maxime sau sentinţe (ἀποφθέγματα). **137.** Diogenes Laertios trece aici brusc de la maxime la o temă foarte mult cercetată la cei vechi, dovadă a impresiei adînci făcute de acest fenomen rar, anume cauzele revărsării Nilului. Explicaţia la Thales, dacă e autentică – şi pare a fi, întrucît aceasta nu mai e atribuită vreunui alt autor –, este destul de naivă, dar interesantă prin faptul că dă acestui fenomen o cauză naturală. **138.** *Apollodor din Atena,* cronograf din secolul al II-lea î.H. *Cronicile* sale sînt izvorul cel mai important al lui Diogenes Laertios.

139. Olimpiadele încep în anul 777 şi se ţin din patru în patru ani, aşa încît Ol. 35, anul 1 corespunde anului 640 î.H. Diels ar vrea să citească Ol. 39,1 = 625 pentru a avea anul de ἀκμή, de vîrf, al lui Thales (adică anul cînd acesta avea vîrsta de 40 de ani) cu 15 ani mai devreme, deci în 585, data pentru care acesta a prezis eclipsa de soare. **140.** *Sosicrates din Rhodos* (aprox. mijlocul secolului al II-lea î.H.) – autor al unei opere, *Succesiunile filosofilor* (în cel puţin trei Cărţi), citat de mai multe ori de Diogenes Laertios.

141. Adică anul 548/545 î.H. **142.** Thales nu era numai un filosof, teoretician abstract, ci în acelaşi timp un om de ştiinţă şi inginer. Despre trecerea rîului Halys fără punţi de către armatele lui Cresus graţie deturnării apelor de către Thales, vorbeşte mai detaliat Herodot, I, 75. **143.** *Demetrios din Magnesia* – lucrarea sa este *Despre poeţii şi scriitorii omonimi* (acest titlu complet e citat la Diogenes Laertios, V, 3). **144.** Un studiu amănunţit al listelor de omonimi care se găsesc la Diogenes Laertios ar putea da rezultate interesante. De obicei, în aceste liste se dă la început numărul total al omonimilor, inclusiv filosoful de care este vorba în capitolul respectiv. Aici se vorbeşte de cinci Thales, fără a fi cuprins în acest număr şi filosoful. Apoi urmează doi omonimi fără să-i numeroteze. Numerotarea începe abia cu al treilea. Apoi avem aici un Thales pictor din Sicyon, cînd titlul operei lui Demetrios vorbeşte precis de „poeţi şi scriitori". Deci menţiunea acestuia ar putea fi băgată în locul destinat menţiunii lui Thales filosoful şi a fost făcută de altcineva decît Demetrios, poate chiar de însuşi Diogenes Laertios. Dar ce-i cu al patrulea, amintit de Duris în opera sa *Despre pictură*? Este el acelaşi cu pictorul din Sicyon? Dificultăţi similare vom găsi şi în alte liste de scriitori omonimi la Diogenes Laertios. **145.** Se găseşte şi în *Anth. Pal.,* VII, 84.

146. Diogenes Laertios a făcut o culegere de epigrame cu privire la moartea unor oameni celebri şi a publicat-o în cel puţin două Cărţi, sub titlul *Epigrame* sau *Versuri felurite* (Πάμμετρος). În general, Diogenes Laertios era un poet mediocru, dar nu lipsit de încredere în talentul său. În opera de faţă, el îşi citează cu complezenţă creaţiile muzei sale epigramatice ori de cîte ori i se oferă ocazia. Unii autori au susţinut că el a scris opera sa *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor* numai pentru a-şi cita epigramele, ceea ce, desigur, este exagerat. Epigrama care urmează despre moartea lui Thales nu este una dintre cele mai rău inspirate. Se găseşte şi în *Anth. Pal.,* VII, 85. **147.** *Antisthenes din Rhodos* (prima jumătate a secolului al II-lea î.H.) – autor al unor *Succesiuni ale filosofilor,* adesea citate de Diogenes Laertios. **148.** *Damon din Cyrene* – scriitor; mai e citat şi la Elian, *Var. hist.,* III, 14, şi la Athenaios, X, p. 442. **149.** *Anaximenes* – retor, nepotul lui Anaximenes din Lapsacos, care era tot retor. **150.** *Dicaiarchos din Messene* – discipol al lui Aristotel. După el, sufletul este o armonie a elementelor care intră în constituţia corpului şi e muritor. (Aceeaşi concepţie o are şi alt elev al lui Aristotel, muzicianul şi biograful Aristoxenos). Importantă este lucrarea lui *Viaţa Eladei* (Βίος Ἑλλάδος), un fel de istorie culturală a Greciei. **151.** *Archetimos din Siracuza* – istoric necunoscut din altă parte. **152.** *Cypselos* – tiran al Corintului de la finele secolului al VII-lea î.H. **153.** *Panionion* – templul confederaţiei ioniene din Mycale, nu departe de Efes. **154.** *Maiandrios* (cf. Diogenes Laertios, I, 28, unde mss. PF au Λεανδρίου, iar ms. B δὲ ἀνδρίου. Lectura bună este, desigur, Μαιανδρίου).

155. Vezi Platon, *Protagoras,* 343 *a.* **156.** Credem că trebuie eliminat Anaxagora din text. Acesta este contemporan cu Pericle şi nu vedem cum poate fi inclus într-o listă de înţelepţi din secolul al VI-lea. Am putea să ne gîndim la o

confuzie cu Anaximandru, însă nici acesta nu figurează în nici o listă a celor şapte înţelepţi. Deci soluţia eliminării din text ni se pare cea mai justă. Probabil lipseşte un alt nume pentru a completa numărul de 17 de la Hermip.

157. *Hippobotos* – istoric al filosofiei (finele secolului al III-lea şi începutul sccolului al II-lea î.H.), adesea citat de Diogenes Laertios. Opera sa, Φιλοσόφων ἀναγραφή, pierdută, trebuie să fi fost compusă după modelul celor intitulate *Succesiuni* (Διαδοχαί). **158.** Aceste două scrisori sînt apocrife. Stilul lor e afectat ; dialectul ionic transpus artificial peste formele atice; banalitatea, vidul de orice conţinut dovedesc cu prisosinţă falsul. Aceste scrisori şi capitolele pînă la Epimenide nu mai sînt editate la Diels-Kranz. **159.** Pluralul modestiei.

Capitolul II

Solon
(635-559 î.H.)

160. σεισάχθεια se numeşte legea anulării datoriilor, cuvînt cu cuvînt „scuturarea sarcinii", de la σείω „a scutura", „a face să tremure", şi ἄχθος „greutate", „sarcina" ; (cf. M. Mühl, *Solons sogennante* χρεῶν ἀποκοπή *im Lichte der antiken Ueberlieferung,* în „Rheinisches Museum", LXXXXVI (1953).

161. În timpurile vechi, la greci, ca şi la romani şi la popoarele orientale, garanţia unui împrumut era personală şi nu reală, ca să ne exprimăm în termeni juridici. Împrumutul îl garanta, în primul rînd, persoana împrumutătorului, care putea fi arestat şi pus să lucreze ca sclav, dacă nu plătea datoria, şi nu direct averea lui. **162.** Θῆτες înseamnă „zilieri", oameni săraci, fără pămînt şi care îşi închiriază munca. Situaţia lor nu era mult diferită de a sclavilor, cel puţin din punct de vedere material. **163.** Vezi mai sus, nota 160.

164. Informaţiile despre Solon sînt abundente, atît din antichitate (Plutarh, *Viaţa lui Solon;* Aristotel, *Statul atenienilor),* cît şi din studiile moderne. Legislaţia lui este studiată în toate istoriile mari ale Greciei (Curtius, Beloch, Buzolt, Bengtson etc.). Solon a fost şi un mare poet didactic şi elegiac, aşa că aparţine şi istoriei literaturii greceşti. Diogenes Laertios ne-a păstrat un număr de versuri pe care le citează. Astfel, opera poetică a lui Solon e pierdută pînă la fragmentele adunate în colecţiile liricilor greci, ca la Th. Bergk sau E. Diehl (vezi şi Linforth, *Solon the Athenian,* în „Univ. of California Publications in class. Philology, 1919"; Ch. Gilliard, *Quelques réformes de Solon,* Lausanne, 1917; M. Mühl, *Solons soqennante* χρεῶν ἀποκοπή im Lichte der antiken Überlieferung, în „Rheinisches Museum", LXXXXVI (1953) ; *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 121-127). **165.** Aceste tăbliţe de lemn vopsite în alb şi putîndu-se roti erau aşezate în porticul regal unde îşi avea locuiţa arhontele rege şi se numeau ἄξόερ. **166.** *Agora* (gr. ἀγορά) – piaţa publică, piaţa oraşului, în care se desfăşura toată viaţa politică, culturală şi economică a cetăţii greceşti. **167.** Mormintele sînt adesea luate ca probe de evenimente istorice şi revendicări politice. Tucidide vorbeşte de străvechile morminte cariene găsite în insula Delos (I, 8). **168.** Teritoriul Aticii era împărţit în 174 de districte, numite δῆμοι. Acestea erau cuprinse în zece regiuni, denumite φυλαί. Aceste diviziuni, devenite în epoca istorică pur teritoriale, joacă un rol important în conducerea statului atenian. Numele unui atenian era însoţit de numele tatălui la genitiv, apoi de adjectivul Ἀθηναῖος al cetăţii de origine şi apoi de numele *demului* din care făcea parte, cu particula ablativă θεν. Astfel: Σωκράτης Σωφρονίσκου Ἀθηναῖος Ἀλωπεκῆθεν (vezi Diogenes Laertios, II, 18).

169. Este vorba de Aiax, fiul lui Telamon, *Iliada,* Cîntul II, 557-558 trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 70, v. 548-549. Versul 548 e considerat ca neautentic de *Scholiile* la *Iliada.* Vezi şi Strabo, IX, p. 394, şi Plutarh, *Viaţa lui Solon,* cap. 10. **170.** Tirania lui Pisistrate, deşi cu greu suportată de atenieni şi pînă la urmă răsturnată, a fost foarte favorabilă dezvoltării economice şi culturale

a Atenei (cf. H.J. Diesner, *Problem der alt-griechischen Tyranie,* în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft", IV (1958), nr.4, pp. 841-848; P.N. Ure, *The Origin of Tyrany,* Cambridge, 1922; F. Cornelius, *Die Thyranie im Athen,* München, 1929; A. Andrewa, The *Greek Tyrants,* 1955). **171.** Βουλή este, la Atena, consiliul compus din 500 de membri care se numeau şi deliberau asupra propunerilor de legi sau decrete făcute de un cetăţean. Propunerile acceptate de consiliu erau aduse în faţa adunării poporului, compusă din toţi cetăţenii cu drept de vot. După votarea şi de către adunare, legea sau decretul intra în vigoare. Ele erau publicate şi aşezate într-un loc public pentru a fi cunoscute de toată lumea. Formula inscripţiilor cu decrete este: Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ „a hotărît consiliul şi poporul". **172.** *Cresus* – ultimul rege al Lydiei din dinastia Mermnazilor, celebru pentru bogăţiile sale fabuloase. **173.** Cuvîntul εὐδαίμων înseamnă atît „bogat", cît şi „fericit". La fel şi cuvîntul ὄλβιος, care se găseşte la Herodot (I, 30 şi urm.).

174. *Tellos, Cleobis* şi *Biton* sînt particulari de origine modestă, vestiţi prin pietatea lor. Povestea lor, precum şi întreaga scenă (imaginară) dintre Solon şi Cresus sînt descrise de Herodot (I, 30 şi urm.), la care trimitem pe cititorul nostru. Cresus e foarte mirat că nişte obscuri şi sărmani greci sînt consideraţi de Solon mai fericiţi ca el, bogatul rege. Atunci Solon (sau, mai bine-zis, Herodot) dezvoltă ideea că divinitatea este geloasă de o prea mare fericire a omului şi că nimeni nu poate fi considerat fericit decît după ce a murit şi i se cunoaşte sfîrşitul.

175. Apropierea dintre numele oraşului Soloi şi numele de Solon este, desigur, întîmplătoare şi interpretarea, arbitrară. Avem aici o legendă etiologică. Legătura cu cuvîntul σολοικίζειν ni se pare de asemenea neverosimilă.

176. Au existat două oraşe cu numele Σόλοι; unul în Cilicia, la coasta mării, şi altul în insula Cipru, pe coasta ei de NV. **177.** Sensul acestui vers este că fiecare urmăreşte, ca vulpea, propriul său profit, pierzînd din vedere interesul general.

178. Formulă de anunţare a închiderii unei expuneri, care e obişnuită la Diogenes Laertios. **179.** *Codros* – ultimul rege legendar al Atenei, care s-a lăsat să fie ucis pentru a asigura victoria atenienilor. Acest act de sacrificiu voluntar se mai întîlneşte în istoria veche legendară a Greciei şi e consemnat în literatură (vezi Euripide, sacrificiul Macariei în tragedia *Heraclizii* şi aceea a lui Menoikeus în tragedia *Fenicienele*). **180.** ὑβρίζειν, cuvînt important care exprimă actul de nedreptate, de depăşire a drepturilor pe care le are individul, sub imboldul unei trufii nesăbuite sau lăcomii de neiertat. Noţiunea de ὕβρις constituie fundamentul concepţiei eschileene despre vină şi pedeapsă. **181.** Scrisoarea, deşi foarte frumos ticluită, plină de o atitudine înţeleaptă, este totuşi neautentică, după cum se vede şi din limba ei, care este atică recentă. **182.** ἄτιμος este termen juridic şi desemnează pe cel care, în urma unei fapte dezonorante săvîrşite, îşi pierde total sau în parte drepturile cetăţeneşti şi poate atrage chiar pedeapsa cu moartea sau exilul, precum şi confiscarea averii. **188.** *Lysias* – unul dintre cei mai de seamă mînuitori ai prozei atice. Născut pe la 445 î.H., şi-a desfăşurat activitatea oratorică alcătuind pledoarii pentru diferiţi clienţi în procese private – căci la Atena nu exista, de regulă, apărarea prin avocat – şi atingînd o rară desăvîrşire în acest gen de oratorie. A compus vreo 200 de discursuri, din care ne-au ramas 34.

184. *Dracon* – arhonte al Atenei, care a dat o serie de legi ce au rămas vestite prin severitatea lor (aprox. 620 î.H.). **185.** Este vorba de pederaşti notorii.

186. *Harmodiu* şi *Aristogiton* – doi tineri atenieni care au încercat să elibereze cetatea de stăpînirea Pisistratizilor, ucigîndu-i. Însă numai Hiparh, fratele lui Hipias, ambii fii ai lui Pisistrate, fu ucis (cf. H. Friedel, *Der Tyrannenmord in Geschichte und Volksmeinung der Griechen,* Stuttgart, 1938). Ni s-au păstrat mai multe cîntece (a cîte patru versuri) numite *Scolia,* cu privire la ei şi, care erau intonate de comeseni la banchete. **187.** *Miltiade* – fiul lui Cimon, generalul atenian care a învins pe perşi în faimoasa bătalie de la Marathon (490 î.H.).

188. Vers din tragedia pierdută a lui Euripide, cu titlul *Autolycos.* Vezi în *Trag. Graec. Fragm.*[2], ed. Nauck, nr. 282, unde avem 26 de versuri îndreptate împotriva atleţilor. Şi filosoful Xenofanes atacă pe atleţi şi aprecierea puterii fizice mai mult

decît a celei sufleteşti (vezi Diels-Kranz[5], fragm. 2). Pe Xenofanes l-a imitat Euripide. **189.** Atitudinea împotriva aprecierii deosebite date atleţilor este, după cum se vede, destul de răspîndită în Grecia şi se prezintă ca o reacţie împotriva exagerărilor. **190.** Este de înţeles că mama, de conivenţă cu tutorele, prin căsătoria cu acesta putea leza interesele copiilor minori rămaşi de la primul soţ.

191. Inelul gravat putea servi drept semn de recunoaştere şi chiar de iscăliturã, cînd era imprimat pe un act, la fel ca vestiţii cilindri gravaţi în Babilonia şi în întregul Orient apropiat şi mijlociu. De aici interdicţia pentru gravor de a păstra matriţa. **192.** *Legea talionului,* aplicată în multe legislaţii, ducea cîteodată la dispoziţii stranii şi îndoielnice din punct de vedere al echităţii. Astfel, codul lui Hammurabi (secolul al XVII-lea î.H.) prevedea că dacă cineva scoate ochiul fiului cuiva, trebuie să se scoată ochiul fiului făptaşului (vezi şi P. Keschaker, *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurabis, König von Babylon,* Leipzig, 1917). **193.** *Dieuchidas din Megara* (secolul al IV-lea î.H., după U.v. Wilamowitz-Moellendorff) a scris Μεγαρικά, citată de Diogenes Laertios.

194. Homer, *Iliada,* Cîntul II, v. 545 şi urm. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1955, p. 61, v. 577). **195.** Ultima zi a lunii precedente era şi prima a lunii următoare, prin introducerea lunii de 30 de zile, revoluţia Lunii fiind de aproximativ 29 şi 1/2 zile. Am văzut la Diogenes Laertios (I, 24) că Thales ar fi numit ultima zi a lunii precedente şi prima a celei următoare τριακάς, „a treizecea".

196. Nu se ştie cine este acest Apollodoros. Probabil, tot cel din Atena, autorul *Cronologiilor* (secolul al II-lea, î.H.), care studiază învăţătura stoică şi e un elev al lui Aristarhos filologul. El a fost scriitor fecund. **197.** Deci populaţia Aticii (fireşte, este vorba de cetăţeni, nu de sclavi) se împărţea în trei, după locul unde trăia, reprezentînd şi trei sfere de interese economice diferite: 1) cei de la oraş (οἱ ἐξ ἄστεος), 2) cei de la ţară (οἱ πεδιεῖς) şi 3) cei de la coasta mării (οἱ παράλιοι).

198. Este vechea poveste a bogatului şi a omului influent, care obţine o interpretare favorabilă a legii, poveste exprimată splendid în imaginea pînzei de păianjen. **199.** Traducerea care este dată în text forţează sensul cuvîntului ἀπελπίζειν, care obişnuit înseamnă „a pierde orice speranţă", „a dispera". Traducerea exactă ar fi fost: „Pentru ei am pierdut speranţa" (de a împiedica paricidul?). Poate că e şi o eroare în transmisiunea textului în mss.

200. Bogăţia care produce săturarea şi aceasta, la rîndul ei, crima (πλοῦτος → κόρος → ὕβρις) a devenit proverbială şi circulă sub diverse forme în literatura elină.

201. Adică timpul revoluţiei pe cer a Lunii. **202.** Dacă informaţia aceasta este autentică, Solon, care e un legislator, vede în ficţiunea artistică un motiv de destrămare a comportării morale a cetăţenilor. Sîntem departe de Aristotel, după care tragedia, prin sentimentele de milă şi de groază pe care le inspiră, purifică sufletul omenesc de patimi (κάθαρσις τῶν παθημάτων) (*Poetica*, 6, 1 449 *b,* 27 şi *Politica,* V (VIII), 6, 1 341 *a*, 17). Dar nu trebuie uitat că şi Platon era de aceeaşi părere cu Solon din pasajul nostru. **203.** Pisistrate se rănise singur şi spuse că a fost rănit de advesarii săi politici, pentru a aţîţa astfel poporul împotriva lor (cf. Aristotel, *Statul atenian*). **204.** Vezi mai sus, nota 196. Probabil şi aici este vorba de acelaşi Apollodoros. **205.** *Mimnermos din Colofon* – poet liric erotic (prima jumătate a secolului al VI-lea î.H.). **206.** Avem aici o listă de opere ale lui Solon, listă despre care am spus că formează o rubrică specială a biografiilor.

207. ἀκμάξειν, „a fi în floarea vîrstei", reprezintă la cronografi vîrsta de 40 de ani. **208.** Această informaţie cronografică este dată de Diogenes Laertios după Sosicrates. Probabil că Apollodor, care se ocupa de filosofi, n-a dat cronologia lui Solon. **209.** Olimpiada a 46-a, anul 3, este anul 594 î.H.

210. Poate că vîrsta de 80 de ani pînă la care ar fi trăit Solon este luată din versurile acestuia prin care răspundea lui Mimnermos, care fixa la 60 de ani vîrsta pînă la care ar vrea să trăiască (Diogenes Laertios, I, 61). **211.** Referitor la *Epigramele* lui Diogenes Laertios, vezi mai sus, nota 146. **212.** ἄξονες sînt tablete pe care erau scrise legile lui Solon. Probabil că este joc de cuvinte cu ἄξων, care înseamnă osie, axă de car şi deci, prin metonimie (*pars pro toto*), carul cu care se poate transporta sufletul în cer. **213.** Acest dicton, după cum şi un altul: „Cunoaşte-te

pe tine însuţi", se află scris pe frontonul templului lui Apollo din Delfi. Despre dictoanele sau maximele (ἀποφθέγματα) celor şapte înţelepţi, vezi şi *Culegerea* lui Demetrios din Phaleron, la Stobaios, *Floril.,* III, 1, 172, publicate de Diels-Kranz[5], vol. I, pp. 61-66 (Cf. şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 98-105).

214. *Dioscorides* – scriitor, elev al lui Isocrates, ar putea fi cel citat de Diogenes Laertios. **215.** Toată această corespondenţă e apocrifă. *Periandru* – tiran din Corint şi unul dintre cei şapte înţelepţi. Viaţa lui ne-o dă Diogenes Laertios (I, cap. VII, § 94 şi urm.). **216.** În loc de ἦν propunem lectura ὢν μὴ ὕποπτος εἴης. Căderea lui ὢν este explicabilă prin terminaţia cuvîntului ἐξευρών care precedă. Am tradus ὢν cu singularul în loc de plural, fiindcă în modul acesta sensul iese mai bine în evidenţă în româneşte. **217.** *Epimenide din Creta* – teolog şi scriitor străvechi (vezi viaţa lui la Diogenes Laertios, I, cap. X, § 109 şi urm.).

218. *Heliaia* – locul de adunare al tribunalului de juraţi pentru procesele civile şi penale (pînă la amenzi limitate la o anumită sumă de bani).

Capitolul III

Chilon
(aprox. 500 î.H.)

219. Cuvîntul grec e ἀρετή (vezi mai sus, nota 120).

220. *Efor* înseamnă pe greceşte „supraveghetor". În Sparta, eforii sînt numiţi la început de rege pentru a judeca procesele civile şi a uşura pe regi; mai tîrziu, sînt aleşi de popor şi sînt destinaţi să facă contrapondere puterii regale (deci joacă un rol democratic). Ei poartă grijă de siguranţa statului, supraveghează pe regi etc. Mai există instituţia eforatului şi în alte cetăţi dorice.

221. Corespunde cu anul 560-557 î.H. **222.** Corespunde cu anul 556-553 î.H.

223. *Satyros din Callatis* – important biograf de la finele secolului al III-lea î.H.

224. Cf. Herodot, I, 59. **225.** Acest *Hippocrates* este tatăl tiranului Pisistrate, ceea ce explică sfaturile lui Chilon. **226.** σχολή înseamnă „timp liber" şi, deoarece timpul liber era consacrat de greci studiului, cuvîntul a luat sensul de „ocupaţie studioasă", în fine de „comentariu". De la cuvîntul grec derivă şi cuvîntul nostru „şcoală", deci „locul unde se exercită studiul". **227.** Aici avem iarăşi rubrica ἀποφθέγματα („Maxime") a biografilor. **288.** Textul pare deteriorat. Ar putea fi o lacună înainte de Βράγχου, cum presupune Cobet. **229.** Corespunde cu anul 572/569 î.H. **230.** *Esop*, fabulistul, ar fi avut 40 de ani în 572/569 după cronografi, dată desigur aleasă arbitrar, pe baza unor fapte mai mult sau mai puţin justificate.

231. În cîmpia de la Pisa, lîngă Elis, aveau loc jocurile olimpice din patru în patru ani. **232.** Scrisoarea este un fals. E scrisă în dialect doric şi vrea să ilustreze *brahilogia* lui Chilon, de care Diogenes Laertios a vorbit în I, § 72.

Capitolul IV

Pittacos
(600 î.H.)

233. *Pancration* – probă atletică ce reunea lupta de trîntă şi lupta cu pumnul şi pentru care se dădea premiu la jocurile olimpice. Atletul care se supunea acestei probe se numea παγκρατιαστής. **234.** După cum vom mai vedea şi cu alte ocazii, Apollodor, în *Cronologiile* sale, nu se mulţumea să dea în versuri numai date seci, ci aducea şi anumite informaţii cu caracter destul de variat despre autorul respectiv. **235.** Aceste cuvinte sînt o reminiscenţă din Hesiod, *Munci şi zile,* versul 40 (Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1951, p. 47); probabil că avem de-a face cu un proverb foarte vechi. **236.** Desigur, acest Heracleitos nu este filosoful din Efes. La Diogenes Laertios (IX, 17) sînt menţionaţi cinci omonimi care poartă acest nume:

filosoful, doi poeţi lirici, un istoric din Lesbos, care ar putea fi cel care a vorbit despre Alceu, şi al cincilea, un tragicomic. Să mai menţionăm un Heracleitos adept al lui Crates din Mallos stoicul, care a dat o interpretare alegorică naturalistă zeilor şi în general faptelor din epopeile homerice. De la acest Heracleitos ne-a rămas lucrarea sa intitulată *Alegorii homerice*. **237.** *Alceu din Mitylene* – poet liric de seamă, contemporan cu Safo (secolele VII-VI î.H.). **238.** *Simonide din Ceos* (secolele VI-V) – mare poet liric, compozitor de lirică corală. **239.** Vezi Platon, *Protagoras*, 345 *d*. **240.** Corespunde cu anii 612-609 î.H. **241.** Corespunde cu anul 569 î.H. Cuvintele următoare, puse între paranteze drepte, sînt, probabil, o notă marginală intrată în text. **242.** *Callimah din Cyrene* – poet alexandrin (secolul al III-lea î.H.) de mare talent şi rafinament. A trăit la curtea lui Ptolemaios al II-lea Filadelful şi apoi la a lui Ptolemaios Evergetul. A fost şi un mare erudit; şeful bibliotecii din Alexandria. **243.** *Atarneus* – regiune de pe coasta Mysiei, în faţa Lesbosului. Aici a funcţionat o sucursală a Academiei platonice încă din timpul vieţii lui Platon. Şcoala din Atarneus era condusă de Xenocrate şi Aristotel. Aici domnea vestitul potentat Hermias, socrul şi prietenul lui Aristotel, despre care vom avea ocazia să vorbim în *Viaţa lui Aristotel* de la Diogenes Laertios.

244. Despre *Alceu,* vezi mai sus, nota 237. Expresiile greceşti pentru „tîrîie-picior" etc. sînt aproape intraductibile şi conţin şi jocuri de cuvinte.

245. *Clearhos din Soloi* – filosof peripatetic. Ar fi scris nişte *Vieţi* (Biografii) citate de Athenaios. **246.** *Alyattes* – penultimul rege al Lydiei, tatăl lui Cresus din dinastia Mermnazilor fondată de Gyges (cf. Herodot). S-a luptat, ca şi predecesorii săi Ardys şi Gyges, cu cimerienii, a căror putere a zdrobit-o, după cum şi aceştia distruseseră Imperiul frigian. Alyattes a luptat şi cu Cyaxares, regele Mediei. În timpul bătăliei dintre ei a survenit faimoasa eclipsă totală de soare din 5 mai 585, prevestită de Thales (vezi Herodot, I, 74). **247.** Scrisoarea este apocrifă.

Capitolul V

Bias
(570 î.H.)

248. *Priene* – cetate vestită în golful unde se află şi Miletul. Mai întîi a fost un aşezămînt carian, apoi colonie ioniană. Săpăturile au dezvelit oraşul nou cu aşezăminte interesante (secolul al IV-lea î.H.). **249.** *Phanodicos* nu ne e cunoscut mai de aproape. **250.** Cuvintele dintre paranteze drepte par a fi o notă marginală.

251. *Demodicos din Leros* nu e cunoscut mai de aproape.

252. *Hipponax din Efes* – poet iambograf vestit (secolului al VI-lea î.H.).

253. *Hermes* este şi zeul care duce sufletele morţilor de pe pămînt în infern, calitate în care e denumit ψυχοπομπός. A spune de cineva că Hermes i-a dus sufletul la Hades este egal cu a spune că a murit. **254.** *Heraclit din Efes* – unul dintre cei mai mari gînditori ai Greciei şi întemeietor al dialecticii antice, a cărui viaţă şi doctrină se găsesc la Diogenes Laertios (IX, 1-17). Aici avem un fragment citat din unica operă a lui Heraclit (pierdută) (vezi fragm. 39 Diels-Kranz[5]).

Capitolul VI

Cleobul
(600 î.H.)

255. *Lindos* – oraş pe coasta de est a insulei Rhodos. *Caria* – ţară din sud-vestul Asiei Mici, hinterlandul a nenumărate colonii greceşti. **256.** Numai la acest Cleobul se vorbeşte că ar fi cunoscut filosofia egipteană. O justificare mai de aproape a acestei afirmaţii nu găsim nicăieri. **257.** *Cleobuline* – poetă lirică, din a cărei operă

nu avem decît cîteva fragmente. **258.** *Cratinos* – împreună cu Aristofan şi Eupolis, cei mai de seamă poeţi comici ai comediei vechi (secolul al V-lea î.H.).

259. *Danaos* – figură legendară, tatăl a 50 de fiice şi frate cu Aigyptos, care avea 50 de fii. Fugit la Argos împreună cu fiicele sale, devine pînă la urmă rege în Argos. Homer, în epopee, numeşte pe greci aheeni, argieni şi danaeni, deşi nu citează niciodată pe Danaos (cf. N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1960, pp. 127 şi urm.).

260. *Midas* – ultimul rege al marelui Imperiu frigian distrus de cimerieni (pe la 700 î.H.). Midas este renumit prin povestea, îndeobşte cunoscută, cu urechile de măgar. **261.** Pentru *Simonide din Ceos,* vezi mai sus, nota 238.

262. Astăzi se socoteşte că, dacă Homer a recitat şi a compus *Iliada* şi *Odiseea,* el a trăit în secolul al VIII-lea î.H., deci a fost aproape contemporan cu Midas. **263.** Metoda cronologiei greceşti, mai cu seamă a lui Apollodor din Atena pe care o cunoaştem mai bine, consta în a stabili un sincronism între viaţa filosofului şi un eveniment important istoric databil la care cugetătorul nostru a luat parte. În mod arbitrar, Apollodor considera că la data aceea autorul nostru avea vîrsta de 40 de ani şi în modul acesta îi calcula anul naşterii. Apoi, mulţi scriitori vorbeau de vîrsta pînă la care a trăit înţeleptul. Acest lucru era un τόπος al biografilor. Avînd şi vîrsta pînă la care a trăit, cronograful stabilea şi data la care a murit autorul său. Fireşte, toate aceste date erau relative şi sufereau de arbitrarul metodei pentru stabilirea punctului culminant al vieţii filosofului, adică vîrsta de 40 de ani. Metoda lui Apollodor a fost descoperită şi expusă de Hermann Diels în „Rheinisches Museum" 31 (1876), pp. 1 şi urm.

264. Maxima este foarte răspîndită în antichitate (cf. Horaţiu, *Sat.,* I; Boileau, *Art. poet.,* I, 63). **265.** Scrisoare apocrifă.

Capitolul VII

Periandru
(668-584 î.H.)

266. ἱκέτης „rugitor" sau „supliant" – calitate religioasă sacră a cuiva care se adresa fie unui particular puternic, rege sau şef de stat, fie unui zeu, intrînd în incinta templului său. Respingerea unui „rugător" era o crimă gravă pentru greci şi se pedepsea de zei dacă era vorba de o persoană particulară. Refugiul la templu a făcut să se dezvolte cu timpul dreptul de azil (ἀσυλία), reglementat juridic. Nimeni nu putea scoate cu forţa pe un astfel de refugiat la altarul unui zeu fără a se face vinovat de o crimă religioasă foarte gravă. Şi totuşi, cazurile în care astfel de „suplianţi" refugiaţi la altar au fost luaţi cu forţa de persecutorii lor nu au lipsit în istoria Greciei. Şi în tragedie se întîlnesc astfel de cazuri (vezi Euripide, tragedia *Heracles,* prima parte, şi *Andromaca).* De obicei, violatorii acestui drept întrebuinţau şiretlicuri pentru a decide pe supliant să părăsească altarul şi să se predea singur: se făcea foc în jur, înăbuşindu-l cu fumul ce se degaja; se ameninţa că i se vor ucide copiii dacă nu se preda etc. Nu trebuie uitat că în timpurile vechi, această instituţie era un mijloc de apărare a celor slabi împotriva celor tari (vezi şi E. Balogh, *Political Refuges in Ancient Greece from the Period of the Tyrants to Alexander the Great,* Johannesburg; M.P. Timbal-Duclaux, *Le droit d'asile,* Paris, 1939; A. Raestad, *Le droil d'asile,* în „Revue du droit international et de la législation comparée", seria a III-a, 1939, pp. 115-131; P.T.D. Martin, *Le droit d'asile,* Paris, 1939; Friedrich von Woess, *Das Asylwesen Ägyptens in der Ptolemäerzeit,* în *Münch. Beitr. zur Papyrusforschung u. ant. Rechtsgeschichte,* V, München, 1923 (vezi mai jos şi nota 303). **267.** Corespunde cu anul 584/81 î.H. Cresus a murit prin 546, deci 41 de ani înaintea morţii lui face 587 î.H. În orice caz, sincronismul dat de Sosicrates este interesant şi metoda sa nu se confundă cu cea a lui Apollodor. **268.** Calitatea de „oaspete", ξένος, în antichitate, creează

iarăşi între gazdă şi musafir obligaţii morale foarte puternice, a căror încălcare atrage pedeapsa zeilor (vezi şi P. Monceaux, *Les proxénies grecques,* Paris, 1885). Nu trebuie uitat că, deşi relaţiile dintre cetăţile greceşti erau destul de intense, totuşi adăpostirea străinului se baza, în primul rînd, pe dreptul de ospitalitate (cf. Dareste, *Du droit de représailles principalement chez les anciens Grecs,* în „Revue des études grecques", II (1889), pp. 305-321. Şi aici respingerea unui străin care cerea ospitalitate era un lucru grav, atrăgînd sancţiuni din partea zeilor. Mai tîrziu s-au înfiinţat acele hanuri sau hoteluri (ξενοδοκεῖα) unde puteau locui străinii de localitate (epoca diadohilor lui Alexandru).

269. Vezi Herodot, I, 20. **270.** Autorul acestei cărţi, plină de calomnii împotriva filosofilor şi despre care nu ştim nimic, pare a fi luat ca pseudonim numele lui *Aristip din Cyrene,* şeful şcolii hedoniste de filosofie. Autorul cărţii *Despre luxul celor vechi* nu are spiritul şi eleganţa omonimului său din Cyrene.

271. *Ephoros* – istoric din secolul al IV-lea. Cel mai important din această epocă (cu excepţia lui Xenofon) alături de Theopomp. Elev al celebrului retor Isocrate, a scris ὁ Ἱστορία κοινῶν πράξεων, în 30 de Cărţi, un fel de istorie universală a Greciei (prima de acest fel). **272.** Anecdotele despre viaţa lui Periandru, pe care le-am văzut, ni-l prezintă ca pe un om irascibil şi fără scrupule, încît ne putem pune întrebarea dacă a fost socotit printre cei şapte înţelepţi. Desigur, criteriile grecilor erau altele decît ale noastre. În grupul celor celor şapte înţelepţi intră oameni cu capacităţi practice, oameni politici, legislatori, tirani. Thales este singurul om de ştiinţă şi savant dintre ei (vezi mai sus, nota 142).

273. Cînd un grec murea departe de patrie sau pe mare, fără să i se găsească trupul, i se ridica la el acasă un cenotaf, un mormînt, fără să-i conţină osemintele (de la κενός „gol" şi τάφος „mormînt").

274. Ὑποθῆκαι erau vechi poeme didactice conţinînd sfaturi. O asemenea operă e atribuită şi lui Hesiod. **225.** Corespunde cu anul 628/625 î.H. **276.** După modul de prezentare, s-ar părea că Sotion şi Heracleides sînt citaţi de Diogenes Laertios după lucrarea scriitoarei Pamphile, care avea cel puţin cinci Cărţi. Aceasta nu exclude ca Diogenes să fi cunoscut şi direct opera lui Sotion *Succesiunile filosofilor.* În orice caz, avem aici o listă de autori omonimi (de altfel foarte mică: numai doi), care nu este luată de la Demetrios din Magnesia. **277.** *Ambracia* – colonie a corintenilor în ţara thesproţilor (Epirul). **278.** *Neanthes din Cyzic,* istoric şi retor, elev al lui Philiscos (secolul al IV-lea î.H.). Neanthes este adesea citat de Diogenes Laertios. El a scris lucrarea biografică Περὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν [Despre oameni vestiţi]. **279.** Aristotel spunea acest lucru, probabil, într-una dintre cele 158 de *Constituţii ale cetăţilor greceşti* pierdute (Diogenes Laertios, V, 27), în primul rînd venind în considerare constituţia cetăţii Corint. Numai *Constituţia Atenei* s-a păstrat pe un papirus găsit în Egipt. **280.** Platon, în dialogul *Protagoras,* 373 *a,* pune în locul lui Periandru pe Myson ca pe unul dintre cei şapte înţelepţi. **281.** Este interesant acest proiect antic de a străpunge Istmul corintic. Lucrări tehnice de amploare sînt cunoscute din antichitate, deşi autorii greci au o atitudine de dispreţ faţă de tehnică şi tehnicieni. O asemenea lucrare inginerească am întîlnit şi la Thales (vezi Herodot, I, 75). La fel, străpungerea unui tunel pentru a aduce apă în insula Samos (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft,* 1956, pp. 168-172). **282.** Scrisorile acestea sînt plăsmuite. **283.** *Sardes* – capitala regatului lidian. Centru de mare cultură, important ca mijlocitor între greci şi civilizaţiile mesopotamiană şi hitită. Guvernat de regi filoelini, legăturile grecilor cu Lydia au fost deosebit de intense. Thales este de mai multe ori menţionat în legătură cu regatul lidian (vezi Herodot, I, 74, 75) şi pare a fi fost familiar la curtea regilor Lydiei. Sardesul a fost cucerit în 546 şi statul lidian a încetat de a mai exista. **284.** Instituţia crainicului (gr. κήρυξ) avea un caracter juridic şi religios în acelaşi timp. El era un personaj oficial, a cărui pîngărire sau maltratare reprezenta o încălcare atît faţă de legile umane, cît şi faţă de cele divine. Legile divine interveneau la popoarele vechi atunci cînd cele umane erau neputincioase şi erau menite de a împiedica fărădelegile potentaţilor. Crainicul trimis la un rege duşman

era la discreţia acestuia. Singurul lucru care îl putea împiedica pe acesta de a comite nedreptăţi faţă de trimisul adversarului era teama de zei, dacă teama de represalii umane nu exista (cf. V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des cités (VIe-IVe av.* J.C.), Paris, 1940; C. Phillipson, *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome,* 2 vol., Londra, 1911).

Capitolul VIII

Anacharsis Scitul
(aprox. 600 î.H.)

285. Această operă, dacă a existat, nu ni s-a păstrat şi nu-i putem bănui conţinutul. Deşi nu este exclus ca un rege „barbar" să fi scris – avem exemplul eruditului rege al Numidiei Iuba al II-lea (secolul I î.H.) pe timpul romanilor –, totuşi, pentru vechimea timpului şi lipsa de alte informaţii despre operă, e îndoielnic să fi existat aşa ceva; dacă da, cel mult un fals.

286. Corespunde cu anul 592/89 î.H. **287.** Prin rituri de iniţiere (τελεταί), grecii înţelegeau introducerea cuiva în ceremoniile religioase ale unui anumit cult cu caracter închis, rezervat unui grup restrîns de credincioşi. Cele mai vestite sînt misterele din Eleusis şi din Samothrace; dintre cele orientale (adoptate şi de greci, şi de romani) menţionăm cultul Cybelei (în Frigia), al lui Osiris (în Egipt) şi al lui Mithras la perşi (cf. A. Lang, *Myth, Ritual and Religion,* 2 vol., Londra, 1899; H. Visscher, *Religion und soziales Leben bei den Naturvölkern,* vol. II, Bonn, 1911, pp. 422 şi urm.; H. Webster, *Primitive Secret Societies,* New York, 1908, cap. III, IV, XI; M. Zeller, *Die Knabenweihen,* 1925). **288.** Comentatorii spun că ar fi vorba de cărbuni de lemn. Prin modul lor de fabricare, fumul rămînea pe munte, adică se risipea, iar lemnele, sub formă de cărbuni, erau transportate în oraş.

289. Pentru unele popoare legate de viaţa de uscat, cum erau sciţii cu obiceiurile lor nomade, navigaţia pe mare apărea foarte riscantă, astfel încît marinarul putea fi socotit ca pe jumătate mort, neştiindu-se în care categorie să fie socotit, între cei vii sau cei morţi.

Capitolul IX

Myson
(aprox. 600 î.H.)

290. După cum vedem aici, Diogenes Laertios este destul de conştiincios ca să citeze o informaţie din Hermip, pe care o ia de la Sosicrates, fără a sări peste intermediar şi menţionînd faptul *expressis verbis.*

291. Vezi Diogenes Laertios, I, 30. **292.** E îndoielnic că este vorba de *Parmenide din Elea,* filosoful a cărui viaţă se găseşte la Diogenes Laertios, Cartea a IX-a, cap. III, § 21 şi urm. **293.** Acest *Euthyphron,* fiul lui Heracleides din Pont, nu-l cunoaştem decît din acest pasaj. Un alt Euthyphron este vestit ca personaj al unui dialog de Platon. **294.** *Anaxilaos* – medic şi scriitor, probabil acelaşi cu cel citat de Plinius, XIX, 4. **295.** *Aristoxenos din Tarent* – discipol al lui Aristotel, filosof, istoric şi teoretician al muzicii. **296.** *Timon din Atena* – vestit mizantrop. La fel şi *Apemantos,* mai puţin faimos. **297.** Platon, *Protagoras,* 343 *a.*

CAPITOLUL X

Epimenide
(600 î.H.)

298. Vieţile lui *Epimenide* şi *Ferekyde din Syros* (ultimele două din Cartea I a lui Diogenes Laertios) se găsesc în mare parte editate critic la Diels-Kranz[5], I, pp. 27 şi urm., 43 şi urm. **289.** *Cnosos* – cel mai important oraş din partea nordică a insulei Creta, oraş în care s-a dezvoltat o civilizaţie remarcabilă de-a lungul mileniului al doilea î.H. Săpăturile au fost făcute de Arthur Evans, începînd cu 1900. Nenumărate opere cu caracter arheologic şi istoric descriu această civilizaţie prehelenică unică în felul ei. **300.** Toată povestea cu somnul cataleptic de 57 de ani al lui Epimenide este foarte curioasă şi, desigur, de domeniul legendar. Poate că totuşi grecii cunoşteau acest fel de somn, de unde au construit povestea. Despre acest somn se vorbeşte numai la Epimenide.

301. Aproximativ 596/5-593/2 î.H. **302.** În Grecia, altarele erau consacrate cuiva. Povestea are şi un caracter etiologic, fiind menită să explice existenţa în Atica a unor altare anonime. În *Elegia către Eudemos* de Aristotel ni se vorbeşte despre un altar înălţat de Eudemos *Prieteniei lui Platon*.

303. *Cylon* – aristocrat atenian (aprox. 640), care, vrînd să instaureze tirania în Atena, a provocat vărsări de sînge. El scapă împreună cu fratele său, însă adepţii lui sînt scoşi cu forţa din altarul zeiţei Athena, la care se refugiaseră, şi sînt ucişi, provocîndu-se prin aceasta o gravă nelegiuire.

304. *Phlegon din Tralles* – contemporan cu împăratul Adrian, scriitor al mai multor opere cu caracter de *Mirabilia*. **305.** Aici avem faimoasa rubrică despre moartea personajului din *Biografii*. Cifrele date depăşesc orice sentiment al verosimilului. E curios că şi Xenofanes din Colofon este antrenat în aceste exagerări cu privire la longevitatea lui Epimenide.

306. Aici şi în cele ce urmează avem lista operelor lui Epimenide, iarăşi un loc comun al biografilor. *Cureţii* (numele cretan al corybanţilor) şi *corybanţii* sînt personaje cu caracter de zeitate din preajma cultului zeiţei Cybele din Frigia (numită şi *Magna Mater*). Din *Teogonia* în versuri, cîteva fragmente puţin importante se găsesc la Diels-Kranz, *Vors.*[5] pp. 31 şi urm.

307. *Despre Minos şi Rhadamanthys* (doi dintre judecătorii din infern) pare a fi un poem în versuri, deşi Diogenes Laertios începuse să vorbească de operele în proză. Asemenea inconsecvenţe se găsesc în mare număr la Diogenes Laertios, după cum vom vedea şi mai departe. **308.** Eriniile sau *Eumenidele* – zeiţele răzbunătoare ale paricizilor; aici sînt numite *Semnai (sc. theai),* zeiţele venerabile. Cum au ajuns ele la un cult important în Atena, vedem în piesa *Eumenidele* a lui Eschil. **309.** *Lobon din Argos* – scriitor din epoca postalexandrină, autor care nu ezită să aducă pure invenţii în lucrarea sa. **310.** Rubrica primului descoperitor sau inventator de la biografi. **311.** Sînt unii care nu acceptă soluţia somnului de 57 de ani a lui Epimenide. **312.** Scrisoare apocrifă ticluită în dialect doric cretan.

313. *Demetrios din Magnesia* – probabil autorul *Omonimilor*.

314. *Timaios din Tauromenion* (secolul. al III-lea î.H.), cu toate calităţile sale de exactitate în întrebuinţarea izvoarelor, a fost atacat cu violenţă în antichitate, mai ales de Polybiu. Timaios face şi el polemică măruntă şi nedreaptă.

315. *Munihia* – deal întărit de lîngă Pireu, cu un port pentru care s-au dat multe lupte în istoria Atenei. **316.** *Aiacos* – fiul lui Zeus şi al Eginei; este judecător în infern alături de Minos şi Rhadamanthys. Este, probabil, vorba de o incarnaţie anterioară. În acest domeniu, confuzii şi afirmaţii gratuite se întîlnesc în mare număr. **317.** Această informaţie revine şi puţin mai jos (vezi nota 320), cu adaosul „cum am spus-o mai înainte". Vedem iarăşi felul neglijent cum scrie Diogenes Laertios. **318.** Aici Epimenide este considerat deci ca partizan al metempsihozei. **319.** Voci auzite din cer se mai întîlnesc în literatura elină.

320. Vezi mai sus, nota 317. **321.** Vezi mai sus, nota 306.

322. *Sosibios* – scriitor contemporan cu Ptolemaios al II-lea Filadelful. A scris, între altele, Χρόνων ἀναγραφή. **323.** Această listă de omonimi nu pare a proveni de la Demetrios din Magnesia.

Capitolul XI

Ferekyde
(cca. 540 î.H.)

324. [„în limba greacă"] au manuscrise mai puţin importante; <„originea"> este completat de H. Gomperz şi acceptat de Diels. Mai sus este vorba de *Alexandros Polyhistor* (aprox. 100 î.H.) din Milet.

325. Vezi mai sus, nota 324. **326.** Nici azi ştiinţa nu poate prevesti cutremurele, deci cu atît mai puţin pe timpul lui Ferekyde. **327.** *Messene* – cetate din Peloponez.

328. *Hermip din Smyrna* – mare erudit, autor al unor Βίοι.

329. Discipol al lui Aristotel, filosof, istoric, teoretician al muzicii, biograf.

330. Cuvîntul s-ar putea oarecum reda cu „jertfelnic". Şi la Homer, o mulţime de lucruri au un nume dat de oameni şi alt nume dat de zei.

331. *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – mare învăţăt şi erudit. Geograf, matematician, cronograf, istoric, literat, astronom.

332. Important fragment, de completat cu Clemens din Alexandria, *Stromata,* VI, 9 (II, 424, 19, 57) şi Grenfell-Hunt,. *Greek Papyr.,* ser. II, n. 11, p. 23. Aici, în fragmentul lui Diogenes Laertios, numele dat lui Zeus este „Zas", „Chronos" = „Timpul" are, desigur, asonanţă cu Cronos, tatăl lui Zeus, iar „Ţărina" (traducere pe care o dăm ca să menţinem femininul cuvîntului grec) se numeşte „Chthonie". Numele cel nou pe care îl primeşte aceasta, „Ge", produce un joc de cuvinte cu cuvîntul γέρας, care înseamnă „dar", „cadou". În fragmentul următor de la Clemens etc. are loc o *hierogamie* între „Zeus" şi „Ţărina" şi astfel se produc lucrurile. Pentru fragmentele lui Ferekyde, vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5], I, pp. 47 şi urm.

333. Desigur, *cadranul solar* de care este vorba e construit de Ferekyde şi nu inventat de el. Cadranul solar trebuie să fi fost cunoscut şi babilonienilor.

334. *Hõραι* înseamnă şi „ani" şi „ore", precum şi „anotimpuri". Aici poate fi vorba de o lucrare cu caracter de anale. Despre istoricul *Duris* am vorbit anterior.

335. *Ion din Chios* – literat şi poet (secolul al V-lea î.H.). Fragmente filosofice la Diels-Kranz, *Vors.*[5], I, pp. 377 şi urm. **336.** Vers format din dactili şi spondei (sau trohei). **337.** Nu se poate spune că Diogenes Laertios a fost bine inspirat cu această epigramă a sa. **338.** Aprox. 544-541 î.H. **339.** Scrisoare apocrifă.

340. αἰνίσσομαι, „a vorbi în enigme, simboluri". Toată povestea cu lucrarea trimisă lui Thales pentru a fi publicată sau nu este cît se poate de neverosimilă. De altfel, Ferekyde pare a fi trăit şi scris după Anaximandru.

341. Printr-o gaură destul de mare, aşezată peste zăvorul interior al uşii, se băga o cheie destul de lungă, cu ajutorul căreia se trăgea sau se împingea zăvorul interior pentru a deschide sau a închide uşa, respectivul fiind afară. Prin această gaură deci îşi scoate degetul nefericitul Ferekyde pentru a arăta pînă în ce grad este mîncat de boala sa. **342.** Aceştia sînt aşa-numiţii σοφοί, oameni înţelepţi şi abili, dibaci, avînd cunoştinţe teoretice, cum e cazul la Thales, dar avînd mai ales abilitate politică şi pe tărîm social. Şi Thales este tare pe acest tărîm şi poate de aceea a fost numit σοφός : pentru abilităţile lui tehnice şi nu pentru cunoştinţele sale teoretice în geometrie, astronomie şi cosmologie (vezi mai sus, nota 142).

343. De aici încolo începe să aplice Diogenes Laertios clasificarea filosofiei dată de Sotion şi care va rămîne valabilă multă vreme în toată antichitatea şi mai tîrziu.

Cartea a II-a

Capitolul I

Anaximandru
(aprox. 611-546 î.H.)

Ediţia critică a acestei *Vieţi* se găseşte în Diels-Kranz, *Die Fragm. der Vors.*[5], vol. I, pp. 81 şi urm.

1. Termenul grec este ἄπειρον, destul de greu de tradus. El înseamnă atît „indefinitul" din punct de vedere calitativ, cît şi „nelimitatul", „infinitul" din punct de vedere cantitativ. Noi am ales traducerea „infinitul", care trebuie înţeles în sens etimologic, drept ceea ce este lipsit de sfîrşit, atît din punct de vedere calitativ, cît şi cantitativ. Aristotel, *De caelo,* III, 3, 303 *b,* 12, şi *Metaph.,* I (A), 7, 988 *a*, 30, vorbeşte de filosofi (fără a-i numi) care au admis ca principiu (ἀρχή) al lucrurilor o substanţă intermediară între aer şi foc sau între aer şi apă. Alexandros din Aphrodisias, în *Comentariul* său la *Metafizica* lui Aristotel (60, 8), a raportat aceste afirmaţii ale lui Aristotel în mod greşit la Anaximandru. După Simplicios *(In Phys.,* p. 24, 13, Diels), lucrurile ies din substanţa „indefinită" prin despărţirea contrariilor. După Paul Tannery, aceste contrarii sînt calităţile primordiale, ca uscatul şi umedul, caldul şi frigul etc. (vezi Arist., *Phys,* A 4, 187 *a*, 20) (Cf. şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 169-182.)

2. Această informaţie este falsă. După Anaximandru, pămîntul este de formă cilindrică şi stă izolat în centrul lumii. Pe una dintre bazele cilindrului locuim noi, oamenii. Textele care ne dau aceste informaţii sînt numeroase: Aristotel, *De caelo,* B, 13, 295 *b*, 10; Aëtios, III, 10, 2; Hippolytos, *Refutationes,* 1, 6, 3 (Wendland, p. 10) etc. Aristotel dă şi motivul lui Anaximandru de ce pămîntul stă în echilibru în centrul cerului: fiindcă, fiind egal depărtat de toate părţile cerului, nu are nici o cauză pentru care să se mişte într-o direcţie mai curînd decît în alta.

3. Vezi mai sus, nota 2. **4.** Anacronic. Adevarata cauză a eclipselor a găsit-o Anaxagora. **5.** Anaximandru socoteşte că trei roţi imense, din aer comprimat umplute cu foc, constituie Soarele, Luna şi stelele fixe. Aceste anvelope de aer au o deschizătură (sau mai multe pentru stele) din care ţîşneşte focul. Deschizătura pe unde iese focul este Soarele vizibil nouă (sau Luna sau stelele). Deci această deschizătură n-ar fi mai mică decît dimensiunea Pămîntului (vezi şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 172-173, 178).

6. Cuvîntul tradus de noi cu „arătător" se numeşte pe greceşte *gnomon*. E cel mai simplu aparat de măsurat timpul, constînd dintr-un băţ înfipt vertical pe un cadran şi a cărui umbră, prin direcţia ei, arată ora zilei iar prin lungimea umbrei se pot constata solstiţiile şi echinoxurile. Acest gnomon pare a fi fost cunoscut babilonienilor (Herodot, II, 109), ceea ce e verosimil, avînd în vedere simplitatea aparatului şi preocupările de astronomie calendaristică ale acestora. După aceea, *gnomon,* în limba greacă, a luat şi alte sensuri. Între altele, este un termen tehnic în matematică. **7.** Vezi mai sus, nota 6. **8.** Trebuie să fie vorba de cadrane solare, ca mai sus în nota 6. **9.** Meritul de a fi desenat prima hartă a lumii locuite (ἡ οἰκουμένη [sc. γῆ]) atribuit lui Anaximandru este consemnat şi la Agathemeros, I, 1 (după Eratostene). **10.** Este vorba de o sferă cerească pe care erau desenate constelaţiile. Probabil că nu este vorba de aparatele complicate care, mai tîrziu, de pildă la Arhimede, reproduceau mişcările corpurilor cereşti.

11. Este interesantă informaţia existenţei unui rezumat al cărţii lui Anaximandru, făcut mai tîrziu. Probabil însă că este vorba de una dintre numeroasele doxografii întrebuinţate de autori tîrzi. **12.** Cronograful Apollodor părăseşte pentru o singură dată metoda sa de fixare arbitrară a unei *akme* de 40 de ani şi ne informează că în al doilea an al olimpiadei a 58-a Anaximandru avea 64 de ani. Ol. 58,2 = 547-546. Această informaţie n-a putut-o avea Apollodor decît din rezumatul cărţii lui Anaximandru la care Diogenes Laertios se referă mai sus. Vezi mai sus, nota 11. **13.** Vezi mai sus, nota 12. **14.** Din ce sursă vine această informaţie? Poate tot din rezumatul de care am vorbit mai sus, în nota 11.

15. *Policrate,* tiranul din Samos, este contemporan cu Pitagora şi nu cu Anaximandru. Polycrate moare în anul 522 î.H. (vezi şi Em. Condurachi, *În jurul reformei monetare a lui Polycrate din Samos,* în *Studii clasice,* vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, pp. 9-16).

Capitolul II

Anaximene
(aprox. 546 î.H.)

16. Anacronic. Parmenide e mult mai tînăr ca Anaximene.

17. Deci, filosoful milesian Anaximene s-ar părea că se întoarce, spre deosebire de Anaximandru cu *infinitul* lui, la un principiu al lucrurilor calitativ determinat, *aerul.* Ἠήρ la Homer înseamă în primul rînd ceaţă, pîclă, nor, iar nu aer. Aer, pentru Homer, este deci vîntul (πνοιή), sub forma în mişcare. Doxografiile lui Anaximandru şi Anaximene la Diogenes Laertios sînt extrem de sumare şi de insuficiente. Lucrurile, după Anaximene, se formează în lume din *condensarea* şi *rarefierea* aerului, deci prin modificări cantitative (vezi şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 185-192). **18.** Acest „şi" este greşit pus la Diogenes Laertios. Într-adevăr, după cum ştim din alte izvoare, la Anaximene aerul este infinit ca extindere, dar nicidecum infinitul nu e principiu al lucrurilor, ceea ce s-ar confunda cu doctrina lui Anaximandru.

19. La Anaximene, pămîntul e plat, se întinde pînă aproape de marginile cerului, se sprijină pe aerul care e sub el ca un capac pe o oală. După Anaximene, stelele sînt nişte cuie fixate pe firmament, spre deosebire de Anaximandru, care consideră roata stelelor fixe ca fiind mai apropiată de Pămînt decît cea a Soarelui şi cea a Lunii. **20.** Sînt interesante aceste informaţii despre stilul lui Anaximene, pe cînd stilul lui Anaximandru este caracterizat de Theofrast (la Simplicius) drept poetic. Nu trebuie uitat că poezia a fost anterioară prozei şi că Anaximandru a fost primul prozator grec (cum spune şi Themistios, *Orat.,* 36, 317), întrucît Thales pare a nu fi scris nimic. **21.** Oraşul *Sardes,* capitala Lydiei, a fost cucerit de Cyrus, regele perşilor, în anul 540 î.H. (vezi şi Cartea I, nota 283).

22. Corespunde cu anii 528-525. **23.** *Anaximenes din Lampsacos* – contemporan cu Alexandru cel Mare; este important ca retor. A scris şi lucrări de istorie. Nepotul său cu acelaşi nume nu e cunoscut decît din acest text al lui Diogenes Laertios. **24.** Anecdota cu Thales căzut în fîntînă provine de la Platon, *Theaitetos,* 174 *a.* Dar aici, la Diogenes Laertios, se adaugă că i s-a tras moartea din căderea în puţ, ceea ce este o aserţiune a biografilor.

25. Ambele scrisori sînt apocrife.

CAPITOLUL III

Anaxagora
(500-428 î.H.)

Viaţa lui Anaxagora se găseşte editată critic la Diels-Kranz, *Die Fragm.* d. Vors.[5], vol. II, pp. 1-43.

26. Cuvîntul grec este νοῦς, masculin, e greu de tradus. Se poate reda cu „minte", „intelect", „inteligenţă", „spirit", „raţiune". Ca şi pentru Anaximandru şi Anaximene, observăm că şi la Anaxagora doctrina lui filosofică este aproape absentă la Diogenes Laertios. În orice caz, lucrurile fiind la început amestecate la un loc, după cum se vede din citatul din opera lui Anaxagora care urmează, raţiunea (νοῦς) le-a orînduit, dar numai prin faptul că a pus această masă informă într-o mişcare de rotaţie, orînduirea făcîndu-se mecanic, fără intervenţia unei raţiuni prevăzătoare, care aranjează lucrurile aşa cum e mai bine să fie. Felul în care Anaxagora concepea această raţiune, ca cea mai uşoară şi mai fină substanţă, i-l reproşează Platon, prin gura lui Socrate (vezi dialogul *Phaidon,* 97 *d* – 98 *c*).

27. Aceste aprecieri asupra stilului lui Anaxagora sînt importante şi exacte, după cum putem vedea din fragmentele lui destul de întinse. Informaţia vine poate de la Theofrast, care obişnuia să facă astfel de aprecieri de stil.

28. Diogenes Laertios obişnuieşte şi în alte ocazii să citeze începutul cărţii unui filosof, cum face şi aici. Obiceiul era al bibliotecarilor, care dădeau aceste începuturi pentru a se putea identifica lucrarea catalogată.

29. *Timon din Phlius* – filosof sceptic, discipol al lui Pyrrhon, care a practicat scepticismul prin poemele sale cu caracter satiric, sarcastic, îndreptate împotriva celorlalte şcoli filosofice. **30.** *Silloi* – poem satiric al lui Timon, de unde acesta a căpătat şi numele de „Sillograful" (vezi şi Cartea I, nota 130).

31. În pasajul anterior avem o serie de anecdote care arată dezinteresarea lui faţă de avere şi exclusiva lui preocupare pentru cercetarea naturii. Nu ştim, în fond, ce e adevărat în toate acestea, dar ele contribuie la rotunjirea figurii unui savant şi filosof aşa cum şi-l închipuiau grecii, după cum vom vedea şi la Democrit, care şi-ar fi scos ochii, se spune, ca să nu fie tulburat în cercetările sale, făcute numai cu ochii minţii. **32.** Năvălirea perşilor sub regele lor Xerxes peste Hellespont în Grecia a avut loc în anul 480 î.H. Dacă Anaxagora avea pe atunci 20 de ani, el s-a născut pe la 500, şi dacă ar fi trăit 72 de ani, înseamnă că a murit în 428 î.H.

33. Corespunde cu anii 500-497 î.H., deci cu data menţionată mai sus.

34. Adică anul 428 î.H. **35.** *Callias* – arhonte în anul 456 î.H., ceea ce e prea tîrziu ca dată. Deci mai bine s-ar potrivi arhontatul lui Calliades, anul 480 î.H.

36. *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic şi om politic (vezi viaţa la Diogenes Laertios, Cartea a V-a, cap. V). Scrierea *Lista arhonţilor* nu se găseşte în catalogul operelor lui la Diogenes Laertios, V, 80-81. Dacă a locuit 30 de ani în Atena, înseamnă că judecarea lui Anaxagora pentru impietate şi exilul au avut loc în anul 450 î.H. **37.** Urmează concepţia cosmologică şi filosofică a lui Anaxagora, care nu este prea dezvoltată la Diogenes Laertios. Aici se spune că Soarele este un lingou de metal incandescent, idee care a provocat şi procesul de impietate ce i s-a intentat, întrucît, după greci, Soarele, Helios, era un zeu.

38. Anaximandru zicea că Soarele nu e mai mic ca Pămîntul, dar pentru el Soarele era o deschizătură într-o roată imensă de aer condensat care înconjura pămîntul şi din care deschizătură ţîşneşte foc (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon,* 1979, vol. I-1, p. 178). Heraclit spunea că Soarele are lăţimea de un picior (fragm. 3, Diels-Kranz[5]). Anaxagora presupune că Soarele e o masa de metal mai mare ca Peloponezul. **39.** Nu ştim cine e acest *Tantalos.* Să fi fost vreun filosof naturalist purtînd acest nume? Dar acest lucru e puţin verosimil.

40. Dacă locuinţe în lună par puţin probabile, totuşi ideea lui Anaxagora că în ea sînt dealuri şi văi pare exactă după datele ştiinţei moderne.

41. Această expresie, „particule omogene", traduce termenul ὁμοιομέρεια (*homeomerii*), întrebuinţat în mod nu prea fericit de Aristotel pentru a reda concepţia lui Anaxagora. După Aristotel, sînt „homeomere" lucrurile care se împart în părţi asemenea cu totalitatea din care s-au luat. Astfel, carnea, nervii, oasele sînt homeomere, întrucît, dacă le divizezi, obţii tot carne, nervi, oase. Pe cînd organele, cum ar fi degetul, stomacul etc., sînt „anomeomere", întrucît, dacă le împarţi în bucăţi, ele nu dau degete, stomacuri etc. După Anaxagora, elementele constitutive ale lucrurilor sînt numite „seminţe" (σπέρματα) ale lucrurilor. În orice lucru există toate celelalte lucruri, dar în doze diferite, astfel încît lucrul care există în cantitate mai mare dă denumirea lucrului. Dar în el există şi celelalte lucruri sau seminţe. Deci toate există în toate. În privinţa acestor „seminţe" sînt discuţii între interpreţi. După Zeller, ar fi vorba de lucrurile înseşi; după Paul Tannery, aceste σπέρματα sînt calităţile primare, ca uscatul şi umedul, caldul şi frigul etc. **42.** „Mici particule" (ψήγματα) înseamnă „rumeguşul" ce se produce la tăierea lemnului sau „pilitura" la metale. **43.** *Raţiunea* (νοῦς) la Anaxagora este cea care produce vîrtejul cosmic, pune masa omogenă a lucrurilor în mişcare de rotaţie, plecînd de la un centru şi care se propagă tot mai departe, iar pe urmă cosmogonia se desfăşoară pe baze mecanice (vezi mai sus, nota 26).

44. Nu trebuie confundată această teorie a poziţiilor pe care o iau elementele în univers cu teoria lui Aristotel a locurilor naturale ale elementelor. Pentru Anaxagora, lucrurile grele se duc spre centru în virtutea vîrtejului care le atrage spre centru, pe cînd lucrurile uşoare sînt împinse spre periferia cosmosului.

45. Este vorba de zenitul Pămîntului, deoarece, după Anaxagora, Pămîntul e plat şi creştetul lui, adică zenitul, este unul şi acelaşi punct.

46. E interesantă această idee a înclinării ulterioare a polului, căreia i-a premers în faza anterioară un pol vertical pe Pămînt.

47. Deci noaptea, cînd Soarele nu mai luminează cerul, stelele îşi reflectă lumina pe o bandă centrală a cerului, care ar fi Calea Laptelui.

48. Cometele produse prin întîlnirea a două planete este iarăşi o idee interesantă, chiar dacă e eronată. Anaxagora observase oare că aceste comete ocolesc Soarele ca şi planetele şi după aceea dispar, cel puţin unele din ele, în infinit? Desigur, n-avea cum să ştie că există comete cu traiectorie eliptică foarte turtită şi care revin după perioade de zeci de ani. **49.** Explicaţia stelelor căzătoare, deşi dată prin cauze naturale, nu spune mare lucru şi nu putem înţelege cum aerul aruncă scîntei. **50.** Explicaţia e oarecum justă. Căldura Soarelui produce o depresiune într-o regiune încăzită de ea şi atrage o deplasare de aer rece din alte părţi. **51.** Tunetul, fulgerul, cutremurul sînt explicate prin cauze naturale şi trebuie să ne gîndim ce progres reprezentau ele faţă de opiniile mulţimii, care credea în Zeus, care tună şi fulgeră, şi Poseidon care, cu tridentul său, cutremură pămîntul, lovindu-l. **52.** Altă explicaţie prin cauze naturale remarcabilă pentru timpul său: primele animale se nasc din mîlul constînd dintr-un amestec de pămînt şi apă încălzit de Soare. Apoi, mai tîrziu, apare generaţia sexuată.

53. „Dreapta" şi „stînga" se referă la părţile uterului.

54. *Aigospotamoi* – fluviu din Chersonesul tracic, unde a fost şi o celebră bătălie în 405 î.H. Tot aici a căzut pe timpul lui Anaxagora un meteor mare cît un car (cum ne spun alte izvoare) şi care a impresionat profund pe greci. Anaxagora a văzut în acest eveniment o dovadă a teoriei sale, după care aştrii, în special Soarele, sînt bucăţi de pămînt purtate prin aer şi care sînt duse de jur împrejurul Pămîntului din cauza vîrtejului cosmic. **55.** În tragediile păstrate de la Euripide găsim multe aluzii la teoriile cosmice ale lui Anaxagora, al cărui adept era.

56. ἐπιλείπω este un verb care, cu negaţie, revine pentru a exprima nevoia de inepuizabilitate. Astfel, după Anaximandru, infinitul este nelimitat în întindere, pentru ca naşterea lucrurilor să nu rămînă fără materie, din care să se producă: ἵνα ἡ γένεσις μὴ ἐπιλείπῃ etc. **57.** Frumos ţel al vieţii, dar nu ştim dacă nu e prea timpuriu pentru a fi pus în gura lui Anaxagora. **58.** Toată partea aceasta din textul lui Diogenes Laertios este plină de vorbe de spirit atribuite lui Anaxagora.

59. Rege al Cariei, *Mausol* a murit în 352 î.H., iar soţia sa, Artemisa, i-a ridicat un monument în Halicarnas, celebru prin frumuseţea lui, considerat ca una dintre cele şapte minuni ale lumii. Sculpturile au fost făcute de marele artist Scopas (cf. G. şi Tr. Chiţulescu, *Şapte monumente celebre ale arhitecturii antice. „Cele şapte minuni",* Bucureşti, Editura Tehnică, 1960, pp. 76 şi urm.). **60.** Şi aici se vede spiritul avansat, liber de prejudecăţi, al lui Anaxagora. **61.** Este interesant de văzut că Anaxagora s-a ocupat şi de interpretarea poemelor homerice. **62.** *Metrodoros din Lampsacos* – prieten al lui Anaxagora; s-a ocupat cu interpretarea alegorică, naturalistă a lui Homer (a nu se confunda acest Metrodoros din Lampsacos cu prietenul şi discipolul lui Epicur tot din Lampsacos). Despre Metrodoros interpretul lui Homer, vezi lucrarea lui Félix Buffière, *Les Mythes d'Homère et la pensée grecque,* Paris, 1956. **63.** Textul e deteriorat. Am tradus συγγραφή cu „lucrare în proză", deşi e inexact că Anaxagora a publicat primul o carte în proză. Poate e o confuzie cu Anaximandru, cum se întîmplă foarte des la autorii neglijenţi. Vezi alte interpretări la Hicks, *ad loc.* **64.** *Silenos din Callakte* a însoţit pe Hannibal în campaniile sale şi a scris opere istorice. **65.** Un arhonte cu numele *Demylos* este necunoscut. Poate este vorba de arhontele Demotion din anul 470 î.H., cum sugerează Diels, iar μύλου λίθον ar fi piatră de moară, ca mărime pentru meteor. **66.** Rotaţia rapidă a firmamentului făcut din pietre ar împiedica căderea acestora, prin forţa centrifugă ce se dezvoltă în urma rotirii. **67.** Urmează expunerea procesului de impietate făcut contra lui Anaxagora, cu nenumărate variante, unele chiar contradictorii. **68.** Este vorba de *Xenofon din Atena,* mare scriitor, a cărui viaţă se găseşte la Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. 6. **69.** Περὶ γήρως de Demetrios din Phaleron. Vezi lista de lucrări a acestuia în Cartea a V-a, § 81 a lui Diogenes Laertios. **70.** Vezi şi IX, 34 şi urm., unde e dat ca izvor *Istoriile variate* ale lui Favorinus. **71.** Lista aceasta de omonimi conţine un sculptor, deci ar putea să nu fie de la Demetrios din Magnesia. După cuprinsul din paranteza dreaptă, s-ar părea că Diogenes Laertios a consultat mai mulţi autori cu liste de omonimi. Dar textul parantezei pare corupt.

Capitolul IV

Archelaos
(aprox. 440 î.H.)

72. Sînt curioase aceste ezitări asupra oraşului de baştină. Poate că Archelaos s-a născut la Milet, dar, locuind multă vreme la Atena, şi-a schimbat titulatura (vezi textul *Vieţii* la Diels-Kranz, *Vors.*[5], II, pp. 44-45). **73.** Atena era mult înapoiată faţă de Ionia şi mai apoi de Grecia Mare (Italia de sud şi Sicilia), unde filosofia a existat mult înainte de a apare în Atica. **74.** *Archelaos* pare a fi fost dascălul lui Socrate în filosofia naturii şi în cea etică. **75.** *Socrate* este socotit, de obicei, ca cel care a adus în Grecia filosofia din cer pe pămînt, de la problemele cosmologice la problemele care privesc conduita umană. Cu privire la trecerea de la problema cosmologică la cea socială în istoria filosofiei, cf. şi K. Jaspers, *Oameni de însemnătate crucială. Socrate, Buddha, Confucius, Iisus,* Bucureşti, Paideia, 1996.

76. Două calităţi primare. **77.** Vezi şi Anaxagora, la Diogenes Laertios, II, 9.

78. φύσις şi νόμος, natura şi convenţia umană, erau două rubrici sub care sofiştii clasificau toate lucrurile. **79.** Doctrinele despre originea vieţii pe pămînt şi a omului erau o preocupare de căpetenie a primilor gînditori greci. Astfel, Anaximandru susţinea că primii oameni s-au produs în pîntecele unor rechini şi că după 20 de ani au ieşit pe uscat şi au început să-şi caute singuri hrana (cf. *Filosofia greacă pînă la Platon,* 1979, vol. I-1, p. 181). **80.** Aici avem concepţia justă despre cauza sunetului: vibraţia aerului prin lovire. **81.** Idei proprii primilor filosofi greci din perioada veche: universul nelimitat şi Soarele – corpul ceresc cel mai mare (vezi mai sus, nota 38).

CAPITOLUL V

Socrate
(469-399 î.H.)

82. Aşa se indică numele cuiva: numele lui, numele tatălui la genitiv, cetatea de naştere. Dacă e Atena, se dă şi districtul, însoţit de particula θεν. **83.** *Mnesimachos* – poet din epoca comediei medii. **84.** Versurile nu se găsesc la Aristofan, ci în *Norii* lui Telecleides (vezi Meinecke, *Com. Gr. Fragm.*, II, p. 371). **85.** *Damon* – atenian, muzician şi sofist, maestrul lui Socrate.

86. Îndrăgostit pederast. Informaţia vine de la Aristoxenos, cunoscut ca limbă rea. Acesta nu iubea pe Platon şi cercurile lui. **87.** δουλεύω nu-l putem traduce „a servi ca sclav", deoarece Socrate era cetăţean liber; de aceea am tradus „a lucra pentru alţii". **88.** Deci, în tinereţe, Socrate a urmat meseria tatălui său, producînd chiar o operă expusă pe Acropole: *Graţiile drapate.* **89.** *Idomeneus din Lampsacos* – elevul şi prietenul lui Epicur; a scris *Despre socratici,* operă din care provine informaţia lui Diogenes Laertios, mai repede prin intermediar decît direct.

90. Xenofon, *Memorabilia,* I, 2, 31. **91.** τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν – formulă prin care erau acuzaţi sofiştii că fac ca argumentul slab să fie mai tare. Vezi şi la Protagoras. **92.** *Aischines* – filosof, discipol al lui Socrate, a cărui viaţă o scrie Diogenes Laertios în Cartea a II-a, cap. 7. **93.** *Aristoxenos din Tarent* – fiul lui Spintharos, discipol al lui Aristotel, filosof, muzicolog, istoric, biograf.

94. Nu prea se înţelege clar despre ce este vorba. Vrea să se arate că Socrate era un om sărac şi extrem de econom. **95.** *Demetrios din Byzantion* – nu-l cunoaştem din altă parte. Extrasul din Demetrios la Diogenes Laertios este destul de lung, pînă la finele § 21. **96.** Homer, *Odiseea,* IV, 392 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 99 v. 529). **97.** *Cufundătorii delieni,* care erau capabili să stea mult timp sub apă, erau celebri în Grecia (Δήλιος κολυμβητής). **98.** Bătălia de la *Amfipolis,* colonie ateniană, a avut loc în 422 î.H. (vezi şi Platon, *Apologia lui Socrate,* 28 *c*). **99.** Bătălia de la *Delion,* despre care este vorba aici, a avut loc în 424 î.H. Beoţienii au învins pe atenieni. **100.** Bătălia de la *Potideea* a avut loc în anul 430 î.H. Atenienii au ieşit învingători împotriva cetăţii cu acest nume. După cum vedem, Socrate a luat parte la toate aceste bătălii şi campanii în calitate de hoplit. **101.** Este vorba, desigur, de „geniul lui protector" (τὸ δαιμόνιον) de care vorbeşte Socrate, în diverse ocazii, la Platon şi la Xenofon, şi care îl oprea să ia anumite hotărîri. În genere, „geniul" lui Socrate îi dicta interdicţii, opriri de a face ceva (cf. Platon *Apărarea lui Socrate*, 31 *d*; *Phaidros*, 242 *b*; Xenofon, *Memorabilia*, I, 1, 4). **102.** *Aristippos* acesta, care ia numele lui Aristip din Cyrene pentru a da mai multă greutate spuselor sale, în lucrarea *Despre luxul celor vechi* se dedă la sumedenie de bîrfeli şi calomnii faţă de diverse personaje marcante. Despre legăturile dintre Socrate şi Alcibiade avem povestirea lui Alcibiade, pusă în gura lui de Platon în *Banchetul.* **103.** Deci *Samos, Delfi* şi *Istmul din Corint* (în timpul jocurilor de acolo?) par singurele localităţi vizitate de Socrate (vezi Platon, *Criton,* 52 *b*). **104.** Atitudinea de rezistenţă a lui Socrate împotriva regimului oligarhilor extremişti – regimul celor 30 de tirani, introdus de spartani în Atena după victoria lor la finele Războiului peloponeziac (404 î.H.) – este îndeobşte cunoscută. Totuşi, dintre discipolii săi făcuse parte însuşi fruntaşul celor 30 de tirani, Critias, alături de reprezentanţii aristocraţiei, ca Platon, Xenofon şi Alcibiade (cf. K. Popper, *Societatea deschisă şi duşmanii ei*, Bucureşti, Humanitas, 1993, cap. 10, mai ales § V. Interpretarea lui Popper e susţinută pe baza textelor lui Platon, *Criton*, 53 *b-c* şi Xenofon, *Anabasis*, III, 1, 5). **105.** În bătălia navală de la Insulele Arginuse (406 î.H.), cei 10 strategi atenieni obţinuseră o strălucită victorie împotriva flotei spartane. Pentru a obţine roadele complete ale victoriei, strategii atenieni lăsară pe morţi neîngropaţi şi porniră în urmărirea flotei spartane, pe care o distruseră în întregime. Dar, la Atena, cei 10 strategi fură condamnaţi la moarte pentru impietate. Singur Socrate votă contra condamnării, declarînd sentinţa

ilegală, întrucît, potrivit procedurii penale, condamnarea nu se putea face în bloc, aşa cum a avut loc, ci fiecare strateg trebuia judecat în parte (vezi Xenofon, *Memorabilia,* II, 4). **106.** Acesta este subiectul cunoscutului dialog *Criton* de Platon. **107.** Este vorba de cuvintele rostite şi discuţiile duse de Socrate în dialogul *Phaidon* de Platon. **108.** *Pamphile* – scriitoare contemporană cu Neron. A scris *Comentarii istorice variate* în 33 de Cărţi. Este citată de mai multe ori de Diogenes Laertios. **109.** La Stobaios, *Florileg.,* LVI, 15, aceste versuri sînt atribuite lui Philemon, poet din epoca comediei noi, deci posterioară lui Socrate.

110. Regele *Archelaos* al Macedoniei e cunoscut. La el s-a refugiat, în ultimii ani ai vieţii sale, Euripide; la curtea lui a şi murit. *Scopas din Cranon* – potentat din Thesalia, contemporan cu Socrate. *Eurylochos din Larissa* – cunoscut numai din acest pasaj. **111.** Atena a fost de mai multe ori bîntuită de ciumă. Ciuma din al doilea an al războiului peloponeziac este descrisă cu o vigoare şi precizie unică de Tucidide în *Istoria războiului peloponeziac.* **112.** Numeroasele variante ale anecdotelor despre soţiile lui Socrate fac parte din arsenalul biografilor (vezi şi la Euripide). **113.** Cumpătarea socratică e bine cunoscută, ceea ce nu exclude ca el să fie în stare să bea cel mai mult fără să se îmbete (vezi Platon, *Banchetul,* scena finală). **114.** Aristofan, *Norii,* v. 412-417. (cf. Aristofan, *Teatru,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 447-462, p. 355). **115.** *Ameipsias* – poet din comedia veche. Urmează un citat dintr-o comedie a lui. **116.** *Norii,* v. 362-363 (cf. Aristofan, *Teatru,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 392-400, p. 351). **117.** Vezi începutul dialogului. **118.** Vezi dialogul *Theaitetos* de Platon. **119.** Vezi dialogul *Euthyphron* de Platon.

120. Vezi dialogul *Lysis* de Platon. **121.** Xenofon, *Memorabilia,* II, 2.

122. Xenofon, *Mem.,* III, 6 şi 7. **123.** *Iphicrates* – general vestit, care şi-a dezvoltat activitatea militară mai cu seamă după moartea lui Socrate, în calitate de comandant de mercenari în anul 393, dacă este acelaşi personaj cu cel de care vorbeşte Diogenes Laertios. **124.** *Glauconides* – necunoscut din altă parte.

125. *Eucleides din Megara* – discipol al lui Socrate şi fondatorul şcolii megarice, care s-a remarcat în cugetarea greacă prin caracterul ei eristic şi subtil. Eucleides apare în dialogul *Theaitetos* al lui Platon în prolog şi e citat şi în *Phaidon* al lui Platon. **126.** Vezi *Euthydemos* al lui Platon, 303 *d.* **127.** Xenofon, *Banchetul,* cap. 4, § 44. **128.** Xenofon, *Banchetul,* cap. 2, § 16. **129.** Socrate, după Platon şi Xenofon, spunea că are un δαιμόνιον, „un geniu protector", care intervine ori de cîte ori are o hotărîre gravă de luat, mai ales oprindu-l de a face ceva. S-a discutat mult despre acest element mistic din personalitatea lui Socrate. Plutarh, vestitul scriitor, consacră un tratat acestui subiect: *De Genio Socratis* (vezi mai sus, nota 101). **130.** Este vorba de faimoasa doctrină a lui Socrate după care singurul lucru sigur pentru el este faptul de a şti că nu ştie nimic. **131.** Deviza μηδὲν ἄγαν, care se găsea pe frontonul templului de la Delfi şi care sfătuia pe vizitator la cumpătare: „Nimic peste măsură". **132.** Sîntem departe cu acest Socrate de importanţa deosebită acordată ştiinţelor matematice de către Platon. Avem la acesta din urmă deviza transmisă de alţii: ἀεί θεὸς γεωμετρεῖ, „Zeul face necontenit geometrie", sau dictonul de pe frontispiciul Academiei platonice, care interzicea intrarea acelora ce nu sînt iniţiaţi în geometrie: μηδεὶς ἀγεωμέτρος εἰσίτω. **133.** Acest vers se găseşte şi în *Electra* lui Euripide, v. 379. Exista oare şi în piesa *Auge* sau e apocrif în *Electra?*

134. În colecţia lui Demetrios din Phaleron, *Maximele celor şapte înţelepţi* (păstrată la Stobaios, III, 1, 172), aceeaşi idee este atribuită lui Bias din Priene (nr. 2). Vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5] I, p. 65. Vedem deci circulaţia largă şi nesigură a acestor maxime (cf. şi *Filosofia greacă pînă la Platon,* 1979, vol. I-1, pp. 98-105).

135. Deviză care îi plăcea foarte mult lui Harpagon al lui Molière din piesa *Avarul* (vezi Molière, *Opere,* vol. IV, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 67). Numai că Harpagon se încurca în limbă şi spunea lucrurile acestea pe dos.

136. *Aischines* – modest şi fidel discipol al lui Socrate. Vezi viaţa lui la Diogenes Laertios, II, cap. VII. **137.** Versul e din Homer, *Iliada,* IX, 363 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 358, p. 111). **138.** Avem aici o frumoasă

colecţie de anecdote privind pe Xantipa. La Platon, singura apariţie a Xantipei este în dialogul *Phaidon,* pe la început, unde ea deplînge pe soţul ei că va trebui să moară în acea zi şi este îndepărtată de oamenii lui Criton, la cererea lui Socrate, fără răutate, întrucît acesta nu vrea să fie tulburat în ultimele sale clipe. În Xenofon n-o găsim de fel pe Xantipa. Deci anecdotele sînt de origine mai recentă.

139. *Chairephon* – discipol entuziast al lui Socrate. Despre el vorbesc: Platon, *Apologia,* 21 *a*; *Charmides,* 153 *b; Gorgias,* 447 *a* şi urm.; Xenofon, *Memorabilia,* I, 2, 48 şi II, 3 şi *Apologia,* § 14. El a fost batjocorit de autorii comici, mai ales de Aristofan. **140.** Acest oracol al lui Apollo de la Delfi despre înţelepciunea fără de seamă a lui Socrate este celebru. Socrate credea că el este un ignorant ca toţi ceilalţi oameni, singura sa deosebire faţă de ceilalţi muritori fiind faptul că aceştia nu-şi cunosc ignoranţa, pe cînd el, Socrate, ştie că nu ştie nimic (vezi mai sus, nota 130). **141.** La finele dialogului *Menon* al lui Platon (89 *e* şi urm.) apare *Anytos* ca personaj al dialogului şi e batjocorit de Socrate. Anytos e unul dintre acuzatorii lui Socrate. El era fiul lui Anthemios şi era bogat. Pe timpul celor 30 de tirani, era partizan al lui Theramenes. A fost exilat în anul 404 şi apoi se află de partea lui Thrasybulos (vezi mai sus, nota 104). **142.** *Meletos* – alt acuzator al lui Socrate. Nu este cunoscut mai de aproape. **143.** *Polyeuctos* – necunoscut din altă parte. **144.** *Polycrates* – sofist; a scris o acuzare împotriva lui Socrate mulţi ani după moartea acestuia (pe la 390), căreia îi răspunde Platon, mai ales în *Banchetul.*

145. *Lycon* – al treilea acuzator al lui Socrate. **146.** *Anthistenes* – autorul lucrării *Succesiunile filosofilor;* este, probabil, filosoful peripatetic contemporan cu Polybios şi nu trebuie confundat cu Antistene din Atena, fondatorul şcolii cinice. **147.** Platon, în *Apologia lui Socrate,* menţionează pe *Anytos, Lycon şi Meletos* ca pe cei trei acuzatori ai lui Socrate. **148.** Vezi mai sus, nota 147.

149. Vezi, de altfel, mai sus, nota 144. **150.** *Metroon* – templul zeiţei Cybele, la Atena, care servea drept arhive ale statului. **151.** *Pitthos* şi *Alopeke* – nume de districte (δῆμοι) din Atena. **152.** Acuzaţia împotriva lui Socrate se găseşte în termeni aproape similari la Xenofon, *Memorabilia,* începutul, şi Platon, *Apologia.* Capetele de acuzare sînt trei la număr: Socrate nu onorează pe zeii pe care-i onorează cetatea, introduce divinităţi noi şi corupe tineretul.

153. *Lysias* – vestitul orator, avocat în afaceri judiciare particulare, de care am mai vorbit (vezi mai sus, Cartea I, nota 183). **154.** *Iustus din Tiberias* – scriitor contemporan cu Iosephus Flavius. A scris despre regii evrei şi despre războaiele evreieşti. Aici e citată cartea lui intitulată *Coroana.* **155.** *Pritaneion* (gr. πρυτανεῖον) – edificiu public în Atena şi alte localităţi, unde luau masa pritanii, magistraţi înalţi care prezidau adunarea poporului (funcţiile lor au variat în timpul istoriei). Tot în pritaneu erau găzduiţi şi oaspeţii străini şi erau hrăniţi cetăţenii pentru merite excepţionale, un fel de onoare cum ar fi funeraliile naţionale, cu deosebirea că grecii îşi onorau cetăţenii merituoşi în viaţă şi nu după moarte. Această cerere a lui Socrate de a fi onorat cu hrănirea în pritaneu a fost, probabil, privită de către judecătorii lui în momentele acelea ca o sfidare. De unde cele 80 de voturi noi care se adăugară celor care îl declaraseră vinovat de acuzaţiile aduse. (Despre procedura penală la Atena, cf. G. Glotz, *Histoire grecque,* vol. II, Paris, 1929, p. 331 şi urm.; *idem, La cité grecque,* pp. 290, 296 şi urm.).

156. Otrava era făcută dintr-o fiertură de cucută. Efectele ei sînt descrise impresionant la finele dialogului *Phaidon* al lui Platon. **157.** *Dionysodoros* – istoric, citat de cîteva ori la diverşi autori. Nu ştim prea multe despre el.

158. Noi ştim din Platon, *Phaidon,* 60 *c* şi urm., că Socrate, în închisoare, ar fi pus în versuri *Fabulele* lui Esop şi că ar fi scris un *Imn către Apollo.* Nu vedem de ce n-ar fi acesta adevărul istoric. **159.** Avem iarăşi obiceiul de bibliotecar de a cita începutul pentru a putea identifica poezia sau opera. Socrate, în *Phaidon* al lui Platon, spune el însuşi că era lipsit de imaginaţie poetică şi de aceea a recurs la un subiect dat, *Fabulele* lui Esop, pe care le-a pus în versuri. Acest lucru l-a făcut în urma îndemnului unui vis care îl vizita întruna şi îi spunea: „Socrate, fă poezie!" **160.** παλαίστρα, „teren de exerciţii" – un teren cu clădiri lăturalnice pe

care se făceau exerciţii de luptă şi alte exerciţii gimnastice. Gimnaziile de asemenea erau locuri unde tinerii făceau antrenament gimnastic. Exerciţiile fizice le făceau goi. Denumirea locului γυμνάσιον vine de la cuvîntul γυμνός, „gol". Închiderea terenurilor se făcea în semn de doliu. **161.** *Heracleides* – desigur cel din Pont, care a scris dialoguri pline de fantezie mitică. **162.** *Tirteu* – poet elegiac din secolul al VII-lea î.H. Cu cîntecul lui patriotic ar fi înflăcărat la luptă pe spartani. *Astydamas* – poet tragic fecund, nepot de soră al lui Eschil.

163. Vezi Nauck, *TGF*[2], frg. 588. **164.** *Philochoros din Atena,* secolul al III-lea î.H., istoric care a scris opere numeroase cu caracter de istorie literară şi antichităţi.

165. Adică anul 469 î.H. Luna *Thargelion* corespunde cu mai-iunie.

166. Adică 399 î.H. **167.** Adică 480 î.H. **168.** Xenofon, *Memorabilia,* I, 4 şi I, 6, 14. **169.** Ca, de pildă, în dialogul *Phaidon,* 97 *d* şi urm. **170.** În antichitate, grecii, mai ales atenienii, erau foarte superstiţioşi, cu toate minţile luminate pe care le-au produs. **171.** Epigrama lui Diogenes Laertios este mediocră. Ultimele două versuri sînt mai reuşite. **172.** Noi ştim că *Poetica* lui Aristotel a avut două Cărţi, dintre care prima ni s-a păstrat, iar a doua s-a pierdut. Probabil că aici este vorba de scrierea *Despre poeţi* (Περὶ ποιητῶν) în trei Cărţi (vezi Diogenes Laertios,V, 22). *Antilochos din Lemnos* nu ne este cunoscut din altă parte. *Antiphon* prezicătorul, ca sofist, e citat de mai mulţi autori (vezi şi Xenofon, *Memorabilia,* I, 6, 1). **173.** Aici urmează o listă de calomniatori şi adversari ai unor oameni de seamă. *Cylon din Crotona* – adversar politic al şcolii lui Pitagora, care pînă la urmă a reuşit să provoace o revoltă populară contra partizanilor acestuia şi să dea foc casei în care erau adunaţi pitagoricienii. Din acel moment, adepţii lui Pitagora s-au risipit în toate părţile (vezi Iamblichos, *Vita Pyth.,* 248-258; Porphyrios, *Vita Pyth.,* 54, şi alţii). *Syagros* – poet şi contemporan al lui Homer. Atacurile lui *Xenofanes* împotriva lui Homer, vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5], frg. 10-12. *Cercops din Milet* – poet rival al lui Hesiod. Xenofanes împotriva lui Hesiod, vezi frg. 11-12. *Amphimenes din Cos* – rival al lui Pindar. *Salaros din Priene* – adversar al lui Bias, tiran în aceeaşi cetate. *Antimenidas din Mytilene* – frate cu *Alcaios,* adversar al lui Pittacos tiranul. Acest *Sosibios,* adversar al lui Anaxagora, e cunoscut numai din acest pasaj. *Simonides din Ceos* (556-468 î.H.) – cel mai de seamă poet de lirică corală al Greciei. Din numeroasele sale poezii avem fragmente (vezi colecţiile obişnuite, Bergk sau Diehl). *Timocreon din Ialysos* – poet liric, adversar al lui Temistocle şi al lui Simonides. Toate aceste informaţii par a fi luate din opera lui Aristotel Περὶ ποιητῶν (Cartea a III-a). **174.** Dintre discipolii lui Socrate, Xenofon şi Aischines n-au fondat şcoli. Platon e fondatorul Academiei, Antistene al şcolii cinice, Phaidon al şcolii din Elis, mutaţi apoi de Menedem la Eritreia, Eucleides este fondatorul şcolii megarice, iar Aristip al şcolii hedoniste sau cirenaice (pentru cele zece şcoli, vezi Diogenes Laertios, I, 18). Ordinea indicată de Diogenes Laertios pentru expunerea şcolilor socratice de filosofie este în bună măsură respectată. **175.** *Socrates din Cos* – istoric.

CAPITOLUL VI

Xenofon
(aprox. 430-354 î.H.)

176. Anecdotă pentru a explica cum a devenit *Xenofon* discipol al lui Socrate.

177. Este vorba, probabil, de opera sa *Hellenica,* prin care Xenofon continuă istoria de unde a lăsat-o Tucidide. **178.** *Cleinias* – fratele lui Alcibiade.

179. Probabil cuvintele sînt puse de Aristippos, autorul operei *Despre luxul celor vechi,* în gura lui Xenofon. **180.** *Gorgias din Leontinoi* – unul dintre cei mai de seamă sofişti ai generaţiei vechi, alături de Protagoras din Abdera. **181.** Şiretenia grecului, care credea că poate înşela pe zei. De altfel, Xenofon, provenit dintr-o bogată familie aristocrată, era foarte evlavios şi chiar superstiţios. Probabil

că în cazul de faţă dorinţa sa de a pleca din Atena i-a depăşit firea. **182.** Este vorba de lucrarea *Anabasis,* tradusă cu *Expediţia lui Cyrus cel Tînăr,* operă remarcabilă prin vioiciunea şi naturaleţea povestirii. **183.** Generalul Manon, care a luat parte la expediţia lui Cyrus, era din Larissa şi este ucis, după bătălia de la Cunaxa, de către Tisaferne, satrapul persan. Xenofon îl numeşte în *Anabasis* Μένων ὁ Θετταλός. Despre caracterul lui vorbeşte în Cartea a II-a, cap. 6, § 21 şi urm. **184.** Vezi *Anabasis,* II, 6, 28. **185.** *Anabasis,* III, 1, 31. Urechile şi le găurise pentru a purta cercei, „ca lidienii", zice Xenofon.

186. *Seuthes* – rege al odrizilor, stăpîn pe Propontida (Marea Marmara), angajează pe Xenofon, cu restul trupelor întoarse din expediţia lui Cyrus, în serviciul său (400/399). **187.** *Agesilaos* – fiul lui Archidamas; a fost rege al Spartei între anii 401 şi 361. Duce lupte în Asia Mică împotriva perşilor (396) conduşi de satrapul Tisaferne; a fost un rege comandant de oşti şi om politic remarcabil. Prieten cu Xenofon, care i-a scris un discurs de laudă intitulat *Agesilaos* şi care s-a conservat (vezi şi Plutarh, *Agesilaos*). **188.** Cuvîntul grec este λακωνισμός, ca verb λακωνίζειν, şi înseamnă simpatizarea cu Sparta, cu o ţară străină duşmană, cu nuanţa de trădare a intereselor patriei. Cf. μηδίζειν „a simpatiza cu perşii", φιλιππίζειν „a simpatiza cu Filip", adică a ţine cu macedonenii. Xenofon a fost un adversar al regimului democratic şi un admirator al felului de viaţă spartan, sprijinind regimul tiranic introdus la Atena după terminarea războiului peloponeziac şi înrolîndu-se apoi în armata spartană. Adunarea poporului l-a condamnat în lipsă la exil pe viaţă. **189.** La Efes era un mare templu al zeiţei Artemis, una dintre cele şapte minuni ale lumii antice, templu în care Megabyzos era preot. Numele e persan, dar l-au adoptat şi grecii (vezi şi G. şi Tr. Chiţulescu, *Şapte monumente celebre ale arhitecturii antice. „Cele şapte minuni",* Bucureşti, Editura Tehnică, 1960, pp. 60 şi urm.). **190.** Este vorba de ἀναθήματα, daruri consacrate zeului Apollo, aşa cum se obişnuia. Şi monarhi străini, cum e Cresus al Lydiei, trimiteau asemenea ofrande bogate, de aur, zeului Apollo, care poate la origine e lidian, din Asia Mică în orice caz, după cum se vede din textele hittite, unde îi apare numele alături de cel al surorii sale Artemis, precum şi din textele lidiene, unde numele apare sub forma *Ptdans,* deci fără α protetic.

191. *Proxen* – cetăţeanul unui stat străin, care beneficiază de dreptul de ospitalitate public ofcial. Se numeşte proxen şi cetăţeanul de baştină care e însărcinat de stat să dea ospitalitate şi să-l ajute pe cetăţeanul străin în ducerea la îndeplinire a însărcinărilor sale (cf. P. Monceaux, *Les proxénies grecques,* Paris, 1885; vezi şi Cartea I, nota 268). **192.** *Demetrios din Magnesia* – autorul lucrării *Despre poeţi şi scriitori omonimi.* **193.** *Deinarchos din Corint* – orator, ceva mai tînăr ca Demostene, imitator al acestuia. Ne-au rămas trei discursuri de la el (din vreo 60). Discursul împotriva lui Xenofon e pierdut. În schimb avem discursul împotriva lui Demostene în afacerea Harpalos. **194.** Sclavii eliberaţi rămîneau pe lîngă vechiul lor stăpîn ca patron şi n-aveau voie să-l schimbe pentru un alt patron. **195.** *Phylopidas* – spartan, necunoscut din altă parte. **196.** *Dardanos* – localitate în Troada. **197.** *Lepreon* – cetate la sud de Elis. **198.** *Diocles din Magnesia* (secolul I î.H.) – a scris despre filosofi. Opera sa, *Scurtă privire asupra filosofilor* (Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων), ar fi fost, după Nietzsche, copiată de Diogenes Laertios în *Vieţile* sale. Opera citată aici, *Vieţile filosofilor* de Diocles, se găseşte şi în § 82 din cartea de faţă. Să fie oare aceeaşi operă cu Ἐπιδρομή?

199. *Mantinea* – vestită pentru bătălia dată între tebani şi spartani, în care căzu Epaminonda, marele general al beoţienilor (362 î.H.). Victoria lui Epaminonda rămase fără consecinţe. **200.** *Epaminonda* – mare general, dar fără orizont politic. **201.** Aceleaşi cuvinte sînt atribuite lui Anaxagora (Diogenes Laertios, II, 13). **202.** Aristotel, probabil, în dialogul pierdut *Despre retorică* sau *Gryllos.* **203.** Desigur, un capitol din marea operă a lui Hermip.

204. Textul e deteriorat (vezi H. Diels, *Poetarum Philosophorum Fragmenta,* 1901, *Timon,* frg. 26, p. 190). **205.** Adică anul 401 î.H. **206.** Deci în anul 400 î.H.

207. *Ctesicleides,* corectat de Wilamowitz, Mss. au Stesicleides.

208. Adică anul 359 î.H. **209.** *Filip,* fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, e tatăl lui Alexandru cel Mare; în anul 336 moare asasinat, după ce în anul 338 obţinuse o victorie decisivă asupra Atenei, la Cheronea, care hotărăşte soarta întregii Grecii. **210.** Vezi mai sus, nota 192. **211.** Xenofon era foarte superstiţios şi evlavios şi nu întreprindea nici o acţiune înainte de a aduce un sacrificiu zeilor şi de a consulta măruntaiele. **212.** Xenofon a fost discipol şi mare admirator al lui Socrate. Opera sa consacrată lui Socrate este destul de vastă: *Amintiri despre Socrate (Memorabilia), Banchetul, Apologia lui Socrate, Economicul* (tr. rom.: *Amintiri despre Socrate...*, Bucureşti, Univers, 1987). **213.** Scrierile literaturii greceşti erau împărţite în Cărţi, adică în rulouri de papirus, al căror număr se dădea cu precădere pentru a putea identifica locul citat. Deci numărul rulourilor, a aşa-numitelor Cărţi, putea varia de la o ediţie la alta. De obicei se scriau la finele unui rulou primele cuvinte ale ruloului (= Cărţii) următor, pentru a putea restabili ordinea dacă ele se încurcau, întrucît nu erau ataşate unul de altul, ci stăteau unul în altul. **214.** *Anabasis* – „mersul în sus", de la coasta mării spre interior; este vorba de expediţia lui Cyrus cel Tînăr de la Sardes spre interiorul Imperiului persan, în vederea răsturnării fratelui său Artaxerxes, rege al Persiei, şi luarea tronului. Scrierea are şapte Cărţi, dintre care două sînt consacrate drumului în sus, iar cinci tratează despre retragerea mercenarilor greci rămaşi fără stăpîn şi rost, în urma morţii lui Cyrus în bătălia de la Cunaxa, retragere din interiorul Persiei spre mare, deci *katabasis.* Opera este unică în felul ei. N-o putem numi nici istorie, nici memorii militare, nici povestiri de călătorie, ci este toate acestea la un loc, povestite într-un stil deosebit (tr. rom.: *Anabasis*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964). *Cyrupaideia,* „Educaţia lui Cyrus cel Mare", este un roman istoric şi didactic în acelaşi timp, în care Xenofon, fără nici o reţinere, îşi atribuie ideile sale despre educaţie ca fiind cele ale vechilor perşi (tr. rom.: *Viaţa lui Cyrus cel Bătrîn...*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967). Cartea *Despre venituri* e interesantă prin ideile economice ale lui Xenofon. *Constituţia Atenei* este apocrifă. Se ştie că ea este compusă de un oligarh atenian şi are un caracter de pamflet împotriva democraţiei ateniene. Este o lucrare foarte importantă ca informaţii. *Constituţia Spartei,* în care idealizează organizarea politică a Spartei, ar putea fi de Xenofon. Despre celelalte opere am vorbit mai mult sau mai puţin, în alte împrejurări.

215. Vedem că şi în antichitate se punea la îndoială autenticitatea ultimelor două opere. **216.** Nu pare exact că opera lui Tucidide n-a fost cunoscută înainte de Xenofon. *Hellenicele* acestuia sînt concepute ca o continuare a *Istoriei* lui Tucidide. **217.** Epigramele lui Diogenes Laertios nu sînt prea inspirate.

218. Corespunde cu anii 424-421 î.H. **219.** *Istros* – discipol al lui Callimah, istoric care se ocupă de mitologie şi arheologie. **220.** *Pythostratos* – cunoscut numai din acest pasaj. *Theseida* trebuie să fie un poem sau o epopee epică.

221. Lista conţine omonimi din domenii variate: poet epic, medic, scriitor de *Mirabilia,* sculptor, poet din comedia veche.

CAPITOLUL VII

Aischines
(aprox. 400 î.H.)

222. *Aischines* filosoful, discipol al lui Socrate, nu trebuie confundat cu Eschine, oratorul şi omul politic, partizan al politicii promacedoniene şi adversarul lui Demostene, care a trăit mai tîrziu (secolul al IV-lea î.H.). (De altfel, cele două nume se scriu la fel în greceşte: Αἰσχίνης). **223.** *Idomeneus din Lampsacos* – discipol şi prieten al lui Epicur. A scris Περὶ Σωκρατικῶν (*Despre socratici*), lucrare din care par a proveni informaţiile date aici de Diogenes Laertios.

224. *Aristip din Cyrene* – filosof hedonist, discipol al lui Socrate şi fondatorul şcolii hedoniste. Viaţa lui urmează în capitolul următor al lui Diogenes Laertios.

225. *Menedem din Eritreia* a fost legat de şcoala lui Phaidon şi de megarici. A înfiinţat şcoala sa în Eritreia. **226.** Pe greceşte Ἀκέφαλος, „fără cap", adică fără început. **227.** *Pisistrates din Efes* – necunoscut din altă parte.

228. *Persaios din Cition* (în insula Cypru) – filosof stoic. Poate că a scris şi opere istorice. A jucat şi un rol politic. Discipol al lui Zenon, fondatorul şcolii stoice, care era tot din Cition. A avut legături cu Antigonos Gonatas.

229. *Pasiphon* – scriitor şi filosof din şcoala din Eritreia.

230. După cum vedem, şi în antichitate erau discuţii cu privire la autenticitatea diverselor opere atribuite unui scriitor. Deci critica aceasta nu s-a născut în secolul al XIX-lea, chiar dacă în timpurile moderne metodele de cercetare a autenticităţii par a fi mai ştiinţifice. **231.** Au fost doi tirani cu acest nume la Siracuza şi care s-au succedat: tatăl şi fiul. Primul, născut pe la 430 î.H., a luat puterea în 405, a murit prin 367 şi i-a urmat ca tiran fiul său cu acelaşi nume. De acesta este vorba aici. Anecdote cu privire la viaţa filosofilor adunaţi la curtea lui şi atitudinea de multe ori insultătoare a tiranului faţă de ei abundă în Diogenes Laertios şi le vom întîlni în curînd. **232.** În justiţia greacă, părţile în proces trebuiau să vorbească în persoană. În cazuri excepţionale se admiteau avocaţii. Dar un împricinat se putea adresa unui orator, care îi compunea pledoaria spre a fi învăţată pe din afară de client. Compozitorul unor astfel de discursuri se numea *logograf.* Această meserie de logograf a exercitat-o deci Aischines. Funcţie de logografi au făcut şi Lysias, Isaios, Demostene, într-o măsură oarecare, şi mai toţi oratorii atenieni (cf. G. Glotz, *Histoire grecque,* vol. II, Paris, 1922, p. 330; *idem*, *La cité grecque,* p. 287; R.J. Bonner, *Lawyers and Litigants in Ancien Athen,* Londra, 1927; vezi şi Cartea I, nota 183). **233.** *Polycritos din Mende* – medic la curtea lui Alexandru cel Mare şi scriitor istoric. **234.** *Carkinos* – poet tragic, nepot al lui Carkinos, tot poet tragic. **235.** *Phaiax, fiul lui Erasistratos* – om politic, atenian şi adversar al lui Alcibiade (vezi Tucidide, V, 4). **236.** Discursul acesta al lui Lysias nu ni s-a păstrat.

237. Acest *Aristotel,* poreclit Μῦθος, singurul elev al lui Aischines, e citat numai în acest text. **238.** *Panaitios din Rhodos* – filosof stoic, născut pe la 185, mort pe la 110 î.H., fondatorul stoicismului mediu. În urma atacurilor lui Carneade împotriva stoicismului vechi, părăseşte poziţiile rigide ale stoicismului chrysippean. Cel mai important urmaş al lui Panaitios în sînul stoicismului mediu a fost Poseidonios din Apamea, în Syria, născut pe la 135 î.H.

Capitolul VIII

Aristip
(aprox. 435-350 î.H.)

239. *Cyrene* – colonie înfloritoare grecească de pe coastele Africii. A dat oameni de seamă, ca Aristip, filosof hedonist; Theodoros matematicianul, profesorul lui Theaitetos; Callimah, poetul alexandrin şi mare erudit etc.

240. *Phanias din Eresos* – filosof peripatetic, prieten al lui Theofrast. O scrisoare a lui Phanias către Theofrast este citată la Diogenes Laertios, V, 37.

241. Este vorba iarăşi de δαιμόνιον (vezi mai sus, nota 129).

242. Xenofon, *Memorabilia,* III, 1 şi III, 8. **243.** *Theodoros* – contemporan al lui Socrate, citat în treacăt de mai mulţi autori. **244.** Platon, *Phaidon,* 59 *c*, care remarcă lipsa lui Aristip de lîngă Socrate în ziua morţii acestuia, întrucît era la Egina. De altfel, şi Platon a lipsit, întrucît era bolnav, zice acelaşi dialog în acelaşi loc. **245.** Este îndoielnic ca Diogene să fi considerat pe Aristip ca pe unul din secta sa şi să-l fi numit „cinicul regal", a doua traducere care se poate da, dar care nu este verosimilă. **246.** Fragm. 27 Diels *(PPhF,* p. 191). **247.** Să fie vorba de *Straton din Lampsacos,* discipol al lui Theofrast, al treilea scolarh al *Lyceului* fondat de Aristotel, Straton numit şi fizicianul? **248.** κωβιός – nume de peşte care nu se poate identifica, ca în majoritatea cazurilor în limba elină.

249. βλέννος – peşte neidentificabil. **250.** Atît filosoful Aristip, cît şi tiranul Dionysios aveau cîte o fiică numită Arete (Ἀρήτη; numele nu e derivat de la ἀρετή, „virtute, vrednicie"). Unii scriu şi Arete, cu *e* scurt, pentru numele fiicei lui Dionysios, care era soţia lui Dion, unchiul celui de-al doilea tiran Dionysios. Acest Dion a fost mare simpatizant al filosofiei lui Platon şi a jucat un rol politic în Siracuza. Arete, fica lui Aristip, a fost filosoafă. **251.** Nu trebuie uitat că băncile şi scaunele pe care şedeau spectatorii în teatrul grec erau făcute din piatra.

252. *Charondas* – filosof, discipol al lui Aristip. Alţii îl identifică cu legislatorul din Italia de sud *(Magna Graecia),* care se bucura de oarecare faimă şi era, după unii, din Thurioi, după alţii din Catane. **253.** *Polyxenos,* sofistul, e citat în treacăt la mai mulţi autori. Prieten cu Bryson, după epistola a XIII-a platonică.

254. *Bion* ὁ Βορυσθενίτης, – filosof din şcoala lui Aristip, spre finele secolului al IV-lea î.H. A trecut prin toate şcolile de filosofie. Unele dintre cuvintele lui de spirit au fost conservate. Opera pe care o traducem cu *Prelegeri* se numeşte Διατριβαί. **255.** Vedem deci că aceleaşi vorbe de spirit erau atribuite încă din antichitate mai multor oameni de seamă. **256.** Vers din Euripide, *Bacchantele,* 827. **257.** Eurip., *Bacch.*, 314 şi urm. **258.** *Artaferne* – fratele lui Darius şi satrap în Sardes. **259.** Probabil *Ariston din Chios* – filosof stoic, care însă a format o şcoală aparte, deviind de la unele dogme ale stoicismului. **260.** Joc de cuvinte între παιδεία „învăţătură, educaţie" şi παιδιά „joc, petrecere".

261. Această lucrare a lui Diocles (din Magnesia?) a mai fost citată mai sus (vezi nota 198). **262.** Fragment din Sofocle, *TGF* [2], Nauck, frg. 789. Răspunsul care urmează este, probabil, tot dintr-o tragedie a lui Sofocle. **263.** Am lăsat la urmă discuţia despre acest număr considerabil de anecdote şi vorbe de spirit, maxime, sentinţe ale filosofilor. La Aristip ele ocupă §§ 66-83. Deşi nu putem stabili autenticitatea lor, ele sînt destinate să rotunjească figura filosofului, prezentîndu-ni-l cu un caracter bine conturat. Unele dintre dictoanele şi vorbele de spirit referitoare la Aristip au rămas celebre şi, într-adevăr, ne prezintă figura filosofului cu specificul lui. De pildă, cuvintele lui Straton sau Platon (probabil primul, întrucît Platon nu-l simpatiza) reprezintă cel mai mare omagiu care se putea aduce lui Aristip, filosofului şi omului: Σοὶ μόνῳ δέδοται χλανίδα φορεῖν καὶ ῥάκος, „Numai ţie ţi-a fost dat să umbli (cu aceeaşi demnitate şi dezinvoltură) în manta de purpură şi în zdrenţe." Şi în alte împrejurări, de pildă în *Vieţile cinicilor,* în Heraclit, în Democrit şi în general în toate vieţile, Diogenes Laertios sau modelul său a încercat să ne dea figuri tipice, caracteristice, care să deosebească pe filosofi unii de alţii. Că acest lucru nu i-a reuşit totdeauna este o altă chestiune. Asupra întregii probleme, vezi lucrarea noastră *Die typenbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, în „Das Altertum", III, 3 (1957), pp. 131-144, mai ales 140 şi urm. **264.** Al treilea *Aristippos* e numit *Metrodidactos,* iniţiat în filosofie de mama sa Arete, care era filosoafă şi fiica lui Aristip din Cyrene, fondatorul şcolii hedoniste sau cirenaice. *Aristippos,* filosof din noua Academie, nu ne e cunoscut din altă parte. **265.** În loc de 25 de titluri de dialoguri avem numai 23, ceea ce se întîmplă la asemenea liste: sau numărul 25 e greşit, sau două titluri au fost omise fie de Diogenes Laertios, fie de copiştii de manuscrise sau două dialoguri erau de cîte 2 Cărţi. *Artabasos* – numele unui general persan care era personaj în dialog. *Poros* – nu ştim de cine e vorba. Nu ştim de care *Hermeias* este vorba în titlul nr. 8. Tot la fel cu *Philomelos.* Poate avem de-a face cu personaje fictive ale dialogurilor respective. *Învăţătura către Dionysios* traduce titlul Χρεία πρὸς Διονόσιον. Urmează alte două. Titlul mai revine în lista următoare ca *Învăţături,* trei Cărţi. Lucrările cu titlul *Chreiai* coţineau maxime sau sentinţe importante, aplicate la un caz anumit şi dezvoltate după reguli date.

266. Disertaţiile, pe greceşte, se numesc διατριβαί. Ele denumesc conferinţele şi lecţiile filosofilor, ţinute sub formă de conversaţie. Sosicrates din Rhodos afirmă că Aristip n-a scris nimic. **267.** Lista următoare a operelor lui Aristip este dată după Sotion, Cartea a II-a, şi Panaitios. Sotion şi-a dezvoltat activitatea literară în primele decenii ale secolului al II-lea î.H., pe cînd Panaitios aparţine jumătăţii a

doua a secolului al II-lea î.H. Deci izvorul principal este aici Sotion. Panaitios din Rhodos, care e un filosof stoic, nu s-a putut ocupa decît în mod lăturalnic cu lista de opere ale filosofilor, poate în opera sa *Despre secte* (vezi Diogenes Laertios, II, 87). Aristip nici măcar nu reprezintă un izvor de inspiraţie pentru filosofii stoici. Titlurile acestei liste nu se acoperă decît în parte cu cele din lista precedentă.

268. Această părere a lui Aristip, aruncată aici în treacăt şi în fugă, va fi reluată şi dezvoltată în § 86 şi urm., în care se va vorbi despre doctrina filosofilor cirenaici sau hedonişti în general şi la un loc. Este de presupus însă că o bună parte din această fondare teoretică a eticii hedoniste provine de la însuşi întemeietorul şcolii, Aristip din Cyrene (vezi mai sus, nota 263). **269.** Diogenes Laertios dă trei urmaşi ai lui Aristip ce au format secte în şcoala hedonistă a fondatorului: *Hegesias,* numit şi ὁ Πεισιθάνατος, „cel care îndeamnă la sinucidere", avea o atitudine pesimistă; *Anniceris,* despre care va vorbi Diogenes Laertios mai departe, şi *Theodor* ateul. *Euhemeros,* secolul IV-III î.H., nu apare de fel la Diogenes Laertios, poate fiindcă nu-l considera ca filosof propriu-zis. În schimb, despre ceilalţi discipolii de care vorbeşte mai departe Diogenes Laertios, anume: *Arete,* fiica lui Aristip, *Aristippos,* fiul Aretei, numit *Metrodidactos* („iniţiat în filosofie de mama sa"), *Aithiops din Ptolemais* şi *Antipatros din Cyrene,* nu ştim nimic şi sînt nume lipsite de conţinut pentru noi. **270.** După Aristip, într-adevăr, Diogenes Laertios, într-un scurt capitol (Cartea a II-a, § 105), se ocupă de Phaidon, iar în capitolul final al aceleiaşi Cărţi, mai lung (cap. 18, § 125-144), se ocupă de Menedem, care a mutat şcoala lui Phaidon la Eritreia. **271.** După prima sa călătorie în Sicilia la tiranul Dionysios-tatăl (388 î.H.), Platon a fost încredinţat de acesta, după o ceartă, spartanului Pollis, care l-a vîndut ca sclav în Egina şi a fost răscumpărat de acest Anniceris al nostru, filosoful cirenaic. Unii editori consideră ultimul pasaj, „care a cumpărat pe Platon", ca interpolat. **272.** Aici, în §§ 86 fine – 93, avem o interesantă doxografie, foarte bine compusă, care ne oferă părerile sau dogmele hedoniste sau cirenaice. O bună parte dintre aceste dogme revin, fără îndoială, fondatorului Aristip, deoarece mai departe cele trei direcţii ulterioare au doxografii speciale. Din această expunere vedem că hedonismul lui Aristip, precum şi al şcolii înfiinţate de el, era bazat pe consideraţii teoretice.

273. Pe greceşte λεία κίνησις şi τραχεῖα κίνησις. **274.** Hedonismul şcolii cirenaice a fost continuat pe tărîm etic de Epicur (340- 271/70), ale cărui viaţă şi doctrină sînt expuse pe larg de Diogenes Laertios într-o Carte întreagă a operei sale, Cartea a X-a şi ultima. E interesant de relevat punctele în care epicureismul se deosebeşte de hedonismul cirenaic. De pildă, pentru Epicur, nu toate plăcerile au valoare egală, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios, pe cînd cirenaicii nu fac deosebire între plăceri. **275.** *Panaitios din Rhodos* – fondatorul stoicismului mediu; a scris o lucrare *Despre secte* în care trebuiau să se găsească informaţii cu privire la istoria filosofiei. **276.** Vom vedea la Epicur (Diogenes Laertios, X) acest lucru. Aici termenul tehnic pentru „lipsa de tulburare" este ἀνοχλησία. Epicur va întrebuinţa termenul consacrat pe timpul său, ἀταραξία, care este folosit şi de sceptici, şi de stoici. **277.** După Epicur, persistenţa unei plăceri nu aduce fericirea. Bucuriile trecute, numai în măsura în care devin prezente printr-o evocare intensă, contribuie la fericirea fiinţei umane.

278. *Hippobotos* – istoric al filosofiei (secolele III-II î.H.). A scris, în afară de lucrarea citată aici, *Despre secte,* şi o alta cu titlul *Lista filosofilor* (τῶν φιλοσόφων ἀναγραφή); vezi Diogenes Laertios, I, 42. **279.** Aceasta este o diferenţă esenţială între cirenaici şi Epicur. Pentru acesta din urmă, amintirea clipelor de fericire evocate în momente de nenorocire poate reda omului fericirea (vezi chiar exemplul lui Epicur, în Diogenes Laertios, X, 22, scrisoarea lui Epicur în ultima zi a vieţii sale către prietenul şi discipolul său Idomeneus). **280.** *Meleagros din Gadara* – filosof din şcoala cinică. A scris, probabil, între altele, şi o lucrare Περὶ δοξῶν [Despre opiniile filosofilor] în cel puţin două Cărţi. A trăit în secolul I î.H., *Clitomah din Cartagina* – filosof sceptic, discipolul lui Carneade, a cărui filosofie a consemnat-o în scris (vezi viaţa lui Clitomah la Diogenes Laertios, IV, cap. X, § 67).

A scris, probabil, şi *Despre secte,* în cel puţin două Cărţi (secolul al II-lea î.H.). **281.** Din cele trei părţi ale filosofiei consacrate de la Xenocrate încoace: logica (dialectica), fizica şi etica, cirenaicii consideră pe primele două ca inutile, etica fiind singura folositoare. Eliberarea de superstiţii şi de frica morţii sînt şi scopurile urmărite de Epicur prin filosofia sa. Deci, „teoria binelui şi răului" este etica.

282. Aici avem vechea opoziţie a sofiştilor între φύσις şi νόμος, între „natură" şi „convenţie". **283.** De aici începe tratarea celor trei şcoli hedoniste care au urmat lui Aristip: şcoala lui *Hegesias*, §§ 93-96, a lui *Anniceris,* §§ 96-97, şi a lui *Theodor,* § 97 – finele cap. VIII. Expunerea cu privire la Theodor este o adevarată viaţă a lui Theodor, după cum vom vedea la timpul sau. Hegesias s-a născut la Cyrene şi a trăit pe timpul lui Ptolemaios I Soter (secolele IV-III î.H.).

284. După filosoful Hegesias şi partizanii lui, plăcutul şi neplăcutul nu există prin natură (φύσει) şi, prin urmare, sînt relative. Ei ajung la teoria indiferenţei (ἀδιάφορος). **285.** Εὔλογος şi εὐλόγως sînt termeni tehnici încă de pe timpul lui Aristotel. Aceste cuvinte exprimă „ceea ce e rezonabil de crezut", deci „verosimilul", „probabilul" (vezi J.M. Le Blond, *Εὔλογος et l'argument de convenance chez Aristote,* Paris, 1938). **286.** Prima parte, „nici un om nu greşeşte cu voie", aparţine lui Socrate. A doua parte, „şi sub constrîngerea unei suferinţe", este a lui Hegesias. Socrate spunea că omul greşeşte din ignoranţă. Cunoaşterea binelui îl face pe om ca să-l şi realizeze. **287.** Nici partizanii lui Hegesias nu admit deosebiri între lucrurile producătoare de plăcere. Epicur este de altă părere.

288. *Anniceris* – filosof cirenaic pe la 300 î.H. A activat în Alexandria. Direcţia filosofică reprezentată de el este mai moderată decît cea a celorlalţi filosofi hedonişti din şcoala lui Aristip, după cum se vede din expunerea dată mai departe de Diogenes Laertios. **289.** Partea consacrată lui Theodor reprezintă o *Viaţă* aparte, care a fost înglobată în cap. VIII, consacrat lui Aristip (§§ 97-104). De altfel, *Tabla* (Πίναξ) de filosofi trataţi pe capitole în Diogenes Laertios, păstrată în manuscrisul *Parisinus* 1759 (secolul al XIV-lea), citează la Cartea a II-a după ἀ[ρ]ίστ[ιππος], pe Θεόδωρος, după care urmează Φαίδων. **290.** Cunoaştem prea puţin această carte *Despre zei* a lui Theodor pentru a putea confirma sau infirma influenţa ei asupra lui Epicur. Toată fizica şi cosmologia lui Epicur sînt orientate după doctrina atomică a lui Leucip şi Democrit, pe cînd cirenaicii nu se ocupau de „dialectică" şi „fizică", cum spunea Diogenes Laertios mai sus (II, 92).

291. Nu ştim cine e acest *Dionysios „dialecticianul".* **292.** *Antisthenes din Rhodos* (secolul al II-lea î.H.) a scris Διαδοχαὶ τῶν φιλοσόφων. **293.** Despre „rezonabil", εὔλογον, vezi mai sus nota 285. **294.** ἱεροσυλέω înseamnă a jefui un templu, luînd odoarele sfinte sau banii din vistieria templului. **295.** În acest pasaj este vorba de justificarea pederastiei, patimă aşa de răspîndită în Grecia antică. Faimoasa iubire platonică, la autorul ei, se referă la iubirea prietenească, dezinteresată, fără amestec senzual, faţă de băieţi (cf., de ex., *Republica*, 402 *d*-403 *c*, dar şi *Banchetul* sau *Charmides*). **296.** *Theodor* înseamnă „dăruit de zeu". Toate numele proprii la greci au o semnificaţie. Jocul de cuvinte care pare a sta la baza glumei lui Stilpon nu ne este prea clar. Probabil, Theodor, prin numele său, afirmă existenţa zeilor. *Stilpon* (pe la 320 î.H. e profesor la Atena) aparţine şcolii megarice. Viaţa lui vine mai departe la Diogenes Laertios, II, cap. 11, §§ 113-120. **297.** *Eurycleides hierofantul* nu ne e cunoscut din altă parte. Ἱεροφάντης era cel care iniţia în misterele eleusine pe cei neiniţiaţi încă, dar care îndeplineau condiţiile pentru iniţiere. **298.** *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic şi om politic, despre care am mai vorbit în note. Viaţa lui o găsim la Diogenes Laertios, Cartea V, cap. V, §§ 75-85. **299.** *Amphicrates* – istoric, citat o dată şi de Athenaios *(Banchetul sofiştilor,* XIII, 576 *c*), necunoscut mai de aproape. **300.** *Ptolemaios* – fiul lui Lagos, general al lui Alexandru, care la împărţirea imperiului a căpătat Egiptul. Sub numele de Ptolemaios I Soter („Salvatorul") a domnit de la 323 pînă la 283 î.H. **301.** *Lysimah* (n. pe la 355, m. 281) – general al lui Alexandru cel Mare, mai întîi strateg în Tracia, de unde a condus diferite acţiuni războinice; căsătorit cu Arsinoe, fiica lui Ptolemaios . **302.** *Semele* – fiica

lui Cadmos, mama zeului Dionysos, tatăl fiind Zeus. **303.** *Mithras* – vistiernicul lui Lysimah, necunoscut din altă parte. **304.** *Metrocle,* cinicul (vezi viaţa lui la Diogenes Laertios, Cartea VI, cap. VI, §§ 94-95), se pare că ar fi scris Χρεῖαι, operă conţinînd sentinţe şi anecdote de-ale filosofilor, mai ales ale celor cinici. Şi printre titlurile de opere ale lui Aristip avem trei cu titlul Χρεία, opere pierdute, dar a căror autenticitate e îndoielnică (Diogenes Laertios, II, 84).

305. Vezi Diogenes Laertios, II, 68. **306.** *Magas* – fiul lui Ptolemaios al III-lea Evergetul şi stăpînitor în Cyrene. **307.** *Theodoros din Samos* – fiul lui Rhoicos, după Diogenes Laertios; după alţii ar fi fost asociat al lui Rhoicos, secolul al VI-lea î.H. A fost artist şi arhitect. A lucrat la ridicarea templului zeiţei Artemis din Efes. Ar fi lucrat şi la templul zeiţei Hera din Samos. Împreună, ei ar fi inventat turnătoria în bronz (vezi şi G. şi Tr. Chiţulescu, *Şapte monumente celebre ale arhitecturii antice. „Cele şapte minuni",* Bucureşti, Editura Tehnică, 1960).

308. *Theodoros din Cyrene,* de care este vorba aici, a fost un mare matematician. El s-a ocupat de mărimile iraţionale, mergînd pînă la $\sqrt{17}$. Discipolul său Theaitetos din Atena a dat o tratare generală a iraţionalelor. Atît maestrul Theodoros, cît şi discipolul Theaitetos sînt personaje în dialogul *Theaitetos* de Platon. Theodoros era legat şi de Platon şi cercul lui (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft,* 1956, pp. 233 şi urm.). **309.** Poate că este vorba de Τεχνῶν συναγωγή, citat în lista operelor lui Aristotel la Diogenes Laertios, V, 24. În textul nostru se vorbeşte de Ἐπιτομὴ τῶν ῥητόρων, titlu care nu există în lista sus-menţionată. **310.** *Polemon din Ilion* (secolele III-II î.H.) a venit mai tîrziu la Atena. A scris multe lucrări conţinînd descrieri din călătorii, cu caracter arheologic şi istoric. De aceea a fost numit „Periegetul". A inspirat, poate, pe Pausanias, care nu-l citează, de altfel, niciodată. Pe acest Polemon îl întîlnim de mai multe ori în listele de omonimi cînd e vorba de artişti, sculptori etc.

311. *Menodotos din Samos* – istoric. Probabil de acesta este vorba la Diogenes Laertios. **312.** *Theophanes,* cu lucrarea sa Περὶ γραφικῆς, citat numai aici.

313. *Athenaios din Attaleia* (în Pamphylia) – medic; a trăit la Roma, contemporan cu împăraţii Claudiu şi Neron. Între alţii a avut ca elev pe Theodoros, de care vorbeşte aici Diogenes Laertios.

Capitolul IX

Phaidon
(aprox. 400 î.H.)

314. *Phaidon* – filosof vestit nu atît în calitate de şef al şcolii socratice din Elis, cît ca personaj în dialogul lui Platon care este intitulat după numele lui.

315. *Hieronymos din Rhodos* – filosof peripatetic, mai apoi însă adversar al lui Lycon, care a fost al patrulea scolarh al şcolii, după Aristotel. El a trăit în secolul al III-lea î.H. Titlul lucrării citate, Περὶ ἐποχῆς, conţine cuvîntul ἐποχή, care e termen tehnic la sceptici pentru a indica abţinerea de a-şi da consimţămîntul la orice judecată despre lucruri. **316.** Poate că este vorba de *Polyainos din Lampsacos,* matematician, apoi filosof din şcoala lui Epicur. El dispreţuia ştiinţa. Identificarea noastră este însă conjecturală. **317.** *Menedem din Eritreia* – filosof cunoscut ca fondator al şcolii din Eritreia. Viaţa sa urmează mai departe la Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. XVII. *Asclepiades din Phlius* – elev al lui Menedem, citat de mai multe ori de Diogenes Laertios (cf. Cicero, *Tusc.,* V, 39; *Athenaios,* VI, 168). **318.** Vezi mai sus, nota 317.

CAPITOLUL X

Eucleides
(aprox. 400 î.H.)

319. Este vorba de *Istmul de la Corint. Gela* – oraş pe coasta de sud a Siciliei. **320.** *Alexandros,* numit *Polyhistor* din cauza erudiţiei, de altfel cam dezordonate. El a fost originar din Milet şi a trăit în secolul I î.H. **321.** Megaricii sînt evident influenţaţi de Parmenide, a cărui doctrină ei caută s-o combine cu platonismul. Deci e verosimil ca Eucleides, fondatorul şcolii, să fi studiat pe Parmenide. **322.** *Eristici* – de la verbul ερίζω, a se certa, a se combate; este termenul pentru şcoala megarică, în care polemica de dragul polemicii joacă un rol important. **323.** *„Dialecticieni"* sînt numiţi *megaricii,* întrucît polemica şi sofismele pe care le-au creat, după cum vom vedea mai departe, şi le impuneau şi le dezvoltau sub formă de întrebări şi răspunsuri. Răspunsurile se cam mărgineau la „da" şi „nu", după cum se va vedea cînd vom vorbi de sofismele şcolii. **324.** Nu l-am putut identifica pe acest *Dionysios din Chalcedon.* **325.** Hermodor este foarte probabil elevul lui Platon (vezi Diogenes Laertios, *Prooem.,* I, 2). **326.** Aici, în Diogenes Laertios, II, § 106 fine, avem o foarte scurtă expunere a doctrinei acestui filosof. Iată pe scurt ideile lui Eucleides. El combină teoria eleatică despre unitate ca singurul existent cu principiul eticii socratice, care e binele. El afirmă că unitatea este binele, care capătă diferite nume: cumințenia (φρόνησις), zeul (ὁ θεός), raţiunea (νοῦς) şi altele (Diogenes Laertios, II, 106). Ceea ce e opus binelui e neantul. Binele este neschimbător şi totdeauna la fel cu sine. Pe această bază sărăcăcioasă nu s-a putut construi o doctrină filosofică de amploare. Demonstraţia tezei sale, Eucleides o făcea indirect, arătînd că admiterea tezei contrare (existenţa pluralităţii) duce la concluzii absurde. **327.** Am arătat în nota precedentă că, pornind de la premisa pluralităţii, Eucleides arată că aceasta duce la concluzii absurde. Aici terminologia logică întrebuinţată de Diogenes Laertios este stoică şi, prin urmare, anacronică. Λήμματα numeau stoicii cele două premise, iar concluzia se numeşte ἐπιφορά. La Aristotel, premisele sînt numite προτάσεις, iar concluzia se numeşte συμπέρασμα. **328.** Termenul grec este παραβολή, „comparaţie". S-ar putea reda şi cu „analogie". **329.** Fragm. 28 Diels *PPhF.* **330.** Avem aici o listă de şase dialoguri ale lui Eucleides (pierdute). Nu ştim cine este *Lamprias,* desigur unul dintre personajele dialogului cu acest nume. *Phoinix* să fie învăţătorul lui Ahile, cunoscut din epopee, luat tot ca personaj în dialog? **331.** Aici urmează o expunere despre inovaţiile filosofului *Eubulide din Milet,* reprezentînd oarecum viaţa şi doctrina lui, înglobată în capitolul privitor la Eucleides. Tot la fel, mai departe urmează viaţa filosofului Diodoros, denumit Cronos, care, deşi pare a fi o biografie scurtă, dar independentă, este înglobată de mss. vechi tot în capitolul vieţii lui Eucleides. Deci *Viaţa* acestuia cuprinde şi pe discipolii lui pînă la Stilpon, care are o biografie aparte, destul de lungă. Unii editori publică viaţa lui Diodoros separat de a lui Eucleides (Meibomius, ed. Tauchnitz etc.). Noi vom urma forma cap. X dată de Cobet, Hicks şi alţii, în care toţi megaricii, în afară de Stilpon, sînt incluşi în *Viaţa* lui Eucleides, respectiv sînt puşi în succesiune în acelaşi capitol. **332.** Iată cele şapte sofisme ale lui Eubulide rămase celebre. *Mincinosul:* Dacă cineva minte şi spune că minte, spune adevărul sau minte? *Ascunsul, Electra şi Voalatul* sînt acelaşi sofism. Eubulide îl prezenta pe tatăl interlocutorului acoperit cu un văl şi îl întreba pe partener: „Cunoşti pe tatăl tău?" Acesta răspundea: „Da." Mai departe îl întreba: „Cunoşti pe persoana aceasta?" (cea acoperită cu vălul). Interlocutorul răspundea: „Nu." Eubulide scotea vălul şi îi spunea partenerului: Deci nu cunoşti pe tatăl tău. Acest joc se putea imagina cu Electra ca fiind persoana ascunsă sub văl sau orice altă persoană cunoscută de interlocutor. *Soritul* (σωγός, „grămadă"). Sofistul întreba dacă un bob de grîu constituie o grămadă. I se răspundea „nu". Dar două boabe? Tot „nu". Dar trei boabe, patru

boabe etc.? Se pune întrebarea unde începe grămada. *Încornoratul:* „Ai ceea ce n-ai pierdut?" – „Da." „Ai pierdut coarnele!" – „Nu." „Deci ai coarne." Sofismul *Pleşuvul* pune problema: unde începe chelia. „Cine are un fir de păr e chel?" „Da." „Dar dacă are două fire!" – „Da." Dar dacă are trei, patru etc. fire, unde începe chelia? (Pentru sofismul *Mincinosul* cf. Aristotel, *Despre respingerile sofistice*, 25; *Etica Nicomahică*, V, 3; *Metafizica*, IV, 4-5; un sofism asemănător celui numit *Soritul* aflăm în *Fizica*, VIII, 3. O tratare generală asupra acestor sofisme ne oferă A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, Bucureşti, Editura Tehnică, 1993.)

333. Acest poet comic nu e cunoscut după nume. Fragmentul se găseşte la Meineke, *Com. Gr. Fragm.,* IV, 618. Aici se face aluzie la sofismul *Încornoratului* şi la dificultatea pe care o avea Demostene de a pronunţa litera ρ. La începutul cuvintelor în limba greacă, acest *r* se pronunţă fără vibrarea corzilor vocale şi era totdeauna urmat de sunetul *h* aşa cum au transcris romanii cuvîntul grec ῥήτωρ, care înseamnă orator, rhetor. **334.** Vezi mai sus, nota 333. Despre defectul de pronunţare din tinereţe al lui Demostene, vezi Plutarh, *Viaţa lui Demostene,* cap. 6. **335.** Aristotel a combătut sofismele în general şi pe cele ale şcolii megarice în tratatul intitulat *Despre respingerile sofistice* (Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων) şi, ca atare, trebuie să fi fost atacat, la rîndul său, de megarici, în special de Eubulide, inventatorul atîtor sofisme. Nu avem nimic din lucrările lui Eubulide (vezi mai sus, nota 332). **336.** *Alexinos din Elis* – dat aici ca urmaş al lui Eubulide. Ni s-a păstrat un fragment din opera Περὶ ἀγωγῆς a lui Alexinos în *Retorica* lui Philodemos. Din cauza violenţei polemicii lui a fost numit, printr-un calambur, Elenxinos, adică „Criticul". **387.** Desigur că este vorba de Zenon din Cition, fondatorul şcolii stoice, care era şi el „dialectician" de seamă. **338.** Aici e interesant faptul că vedem cum se forma şi se desfăcea uneori o şcoală în jurul unei personalităţi filosofice. Desigur, Olympia nu era un centru filosofic, şi figura lui Alexinos nu era destul de captivantă pentru a reţine pe discipoli, chiar într-o climă nesănătoasă.

339. Epigrama lui Diogenes Laertios este lipsită de orice spirit.

340. *Euphantos din Olynth* (secolul al III-lea î.H.) – profesorul lui Antigonos Gonatas, regele Macedoniei. Euphantos a scris o istorie a timpului său (pierdută). Diogenes Laertios îl dă ca aparţinînd şcolii lui Eubulide. Diogenes Laertios citează şi o lucrare a lui, *Despre regalitate.* **341.** Vezi mai sus, nota 340. **342.** *Apollonios din Cyrene* – „dialectician", numit şi Cronos, citat şi la Strabon. După pasajul acesta, la Diogenes Laertios începe viaţa lui Diodoros, poreclit tot Cronos.

343. *Diodoros* – fiul lui Ameinias din Iasos, supranumit Cronos; a fost un mare „dialectician". Ceva mai departe, Diogenes Laertios face din el inventatorul sofismelor *Voalatul* şi *Încornoratul.* În schimb, nu vorbeşte nimic de marele lui argument sau sofism numit *Dominatorul*, ὁ κυριεύων, cu care s-au luptat mult urmaşii în filosofie: Chrysippos, Epicur şi alţii. Expunerea cea mai clară a acestui argument se găseşte la Epictet, *Dissertationes,* II, cap. 19, § 1 şi urm., pp. 169 şi urm., ed. minor Schenkl. Şi Cicero, în *De fato,* îl discută, prezentînd şi opiniile lui Chrysippos şi Epicur. Importanţa acestui argument, numit *Dominatorul,* este că el fondează un determinism absolut al lucrurilor, bazat pe o argumentare pur logică, din stringenţa căreia e greu de scăpat. Iată o succintă formulare: ceea ce nu este şi nu va fi nu este posibil, deoarece din posibil nu poate lua naştere imposibilul. Dacă din două cazuri unul s-a produs, atunci contrariul e imposibil. Dacă ar fi fost posibil, atunci din posibil s-ar fi produs imposibilul. Exemplificat: dacă spunem că mîine va avea loc o bătalie navală şi dacă bătălia navală s-a produs, atunci nu-i adevărat că ieri era posibil să nu aibă loc bătălia navală, întrucît ea s-a produs, iar contrariul este de acum imposibil şi ar urma ca imposibilul să se fi produs din posibil. Deci nici ieri nu era posibil ca bătălia navală să nu se producă, astfel încît tot ce se întîmplă este determinat în mod absolut. Sofismul are un vădit caracter metafizic determinist, fatalist, negînd posibilitatea trecerii de la posibilitate la realitate şi a fost combătut încă din antichitate (cf. şi Aristotel, *Metaph.,* IX, 3, 1046 b; *Etica nicomahică,* VI, 2; *Despre interpretare,* IX; din literatura modernă cf.: A.N. Prior, *Diodoran Modalities*, în „The Philosophical Review", 1955; P.-M.

Schuhl, *Le dominateur et les possibles,* Paris, 1960; Jules Vuillemin, *Nécessité ou contingence. L'aporie de Diodore et les systèmes philosophiques*, Paris, Minuit, 1984). **344.** *Momos,* aici personificat ca substantiv comun, înseamnă „mustrare", „critică". Deci, Critica însăşi declară pe Cronos înţelept. **345.** Aici anecdota pare a se referi la cuvîntul χρόνος, „timpul", cu care întîrziatul Diodoros răspunde întrebării, deşi porecla dată este Κρόνος, numele tatălui lui Zeus, detronat de acesta. S-a făcut adesea jocul de cuvinte χρόνος-Κρόνος. Vezi Ferekyde din Syros, care pune între zeităţile primordiale pe Zeus (Ζάς), Chronos (Timpul) şi Chthonie (Zeiţa pămîntului), Diogenes Laertios, I, 119. Poate că în anecdota raportată de Diogenes Laertios în textul de care ne ocupăm (II, 111 fine) este vorba de o invenţie etiologică, pentru a explica numele de Κρόνος-χρόνος.

346. Printre epigramele nereuşite ale lui Diogenes Laertios, aceasta, desigur, este cea mai puţin inspirată. Prin suprimarea literelor C şi R din numele CRONOS rămîne ONOS, care pe greceşte înseamnă „măgar". **347.** *Ichthyas* – fiul lui Metallos care nu ne e cunoscut din altă parte. În operele atribuite lui Diogene cinicul se găseşte una cu titlul *Ichthyas* (vezi Diogenes Laertios, VI, 80).

348. *Cleitomachos din Thurioi* – scriitor citat numai aici. **349.** Ἀξίωμα este termenul tehnic stoic pentru propoziţia-judecată. Κατηγόρημα este termenul pentru predicat atît la Aristotel, cît şi la stoici. Cu acestea se termină capitolul despre Eucleides, care tratează în succesiune şi pe urmaşii săi Eubulide, Alexinos, Euphantos din Olynth, Apollonios zis Cronos, Diodoros tot cu porecla Cronos, Ichthyas fiul lui Metallos, şi Cleitomachos din Thurioi. Cu următorul capitol trecem la filosoful Stilpon tot din Megara.

CAPITOLUL XI

Stilpon
(aprox. 320 î.H.)

350. *Thrasymachos din Corint,* profesorul lui Stilpon, este citat mereu aici după Heracleides din Pont ca izvor. Despre Ichthyas, vezi mai sus, nota 347.

351. *Heracleides din Pont,* a cărui *Viaţă* se găseşte la Diogenes Laertios, Cartea a V-a, cap. VI, §§ 86-94. **352.** *Philippos din Megara* – filosof; nu-l cunoaştem din altă parte. **353.** *Metrodoros* (ὁ θεωρητικός) – filosof; nu-l cunoaştem din altă parte. **354.** *Timagoras din Gela* (Sicilia) – filosof; mai e citat de patriarhul erudit Photios. **355.** *Aristoteles din Cyrene* – filosof contemporan cu Antigonos. L-am mai întîlnit citat la Diogenes Laertios şi mai e menţionat de Elian şi de Clemens din Alexandria. **356.** *Cleitarchos din Colofon* a scris o istorie a lui Alexandru cel Mare, care a servit drept izvor lui Diodor din Sicilia (Cartea a XVII-a), Strabon etc. *Simmias din Siracuza* – citat şi în § următor. Necunoscut din altă parte.

357. Dialecticienii sînt megaricii, urmaşi ai lui Eucleides din Megara, numiţi şi *eristici* (vezi mai sus, nota 323). *Stilpon* este un megaric independent, lăturalnic.

358. *Paionios* – necunoscut din altă parte. **359.** *Aristeides* – nu-l cunoaştem din altă parte. **360.** *Diphilos din Bospor* – fiul lui Euphantos, filosof; mai e citat de Hesychios din Milet, dar tot după Diogenes Laertios. *Myrmex,* fiul lui Exainetos, probabil cel citat şi de Stephanos din Byzantion (*s.v.*). **361.** Asemenea cîştigări de aderenţi şi treceri de la o şcoală filosofică la alta rivală erau lucruri curente în filosofia greacă. **362.** *Phrasidemos* peripateticul, citat numai aici.

363. *Alcimos* retorul, cunoscut numai din acest pasaj. **364.** Este vorba de *Crates* cinicul. Vezi viaţa lui la Diogenes Laertios, Cartea a VI-a, cap. V, § 85-93, şi nu Crates, filosoful scolarh al Academiei platonice după Polemon. Viaţa acestui Crates academicul se găseşte la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. IV, § 21-23.

365. *Zenon,* numit adesea fenicianul – fondatorul şcolii stoice, originar din Cition, în insula Cypru, şi anume din jumătatea insulei locuită de fenicieni.

366. *Nicarete* este citată şi de Athenaios (XIII, 596 *e*). *Onetor* ne este necunoscut. Poate este vorba de elevul lui Isocrate (XV, 93), contra căruia Demostene a scris două discursuri (30 şi 31). **367.** Vezi mai sus, nota 356.

368. *Ptolemaios I,* numit *Soter* – fiul lui Lagos, rege al Egiptului (323-283 î.H.), a luat parte la luptele încîlcite ale diadohilor lui Alexandru, în Syria, Cypru şi în Grecia propriu-zisă. A fost un susţinător al artelor şi ştiinţelor. A scris şi nişte *Memorii* despre campaniile lui Alexandru cel Mare, care se remarcă prin obiectivitatea lor. Arrian a făcut uz de ele, ca izvor, în lucrarea sa *Anabasis (Expediţiile lui Alexandru);* vezi mai sus, nota 300.

369. *Demetrios Poliorcetul* şi tatăl său *Antigonos* au luat parte la războaiele diadohilor lui Alexandru. **370.** Jaful, după cucerirea unui oraş sau a unei cetăţi, era regulă generală. Numai puţini cetăţeni, deosebit de apreciaţi de cuceritor, scăpau regimului de despuiere a tot ce aveau. **371.** Anecdota e de natură să-l pună pe Stilpon într-o lumină frumoasă. **372.** *Fidias din Atena* – cel mai mare sculptor al antichităţii, prieten cu Pericle. A luat parte la ornarea Parthenonului de pe Acropolea Atenei. Se crede că frizele Parthenonului sînt opera lui sau au fost executate sub directa lui conducere. Alte opere nu ne-au rămas de la el, decît copii tardive şi de calitate inferioară. Operele lui celebre au fost două statui chryselephantine (făcute din aur şi fildeş): Zeus Olimpicul din Olympia, una dintre cele şapte minuni ale antichităţii, şi Athena Parthenos de pe Acropolea Atenei. Materialul preţios din care erau făcute le-a fost fatal. Ambele au fost distruse de năvălitori. Se crede că, fiind acuzat de sustragere de material la confecţionarea Athenei Parthenos, Fidias a trebuit să fugă din Atena. După unii, procesul a fost o înscenare pentru a lovi în Pericle. **373.** Totuşi, θεός, în limba greacă, indică atît pe zeu, cît şi pe zeiţă, cu schimbare de articol: ὁ în ἡ. Există însă şi femininul θεά. **374.** O anecdotă cu o glumă de a lui Stilpon la adresa lui Theodor, vezi mai sus, nota 296, şi textul corespunzător la Diogenes Laertios, II, 100. **375.** Este vorba, după toate probabilităţile, de *Crates* cinicul.

376. *Bion Borysthenitul* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. VII, §§ 46-58). **377.** Ceea ce am pus în paranteze drepte este o notă marginală intrată în text şi care explică calamburul lui Crates. Se poate citi: ἱματίου καινοῦ: ai nevoie „de o haină nouă", sau ἱματίου καὶ νοῦ: ai nevoie „de o haină şi de minte". **378.** Stilpon atacă aici teoria ideilor platoniciene.

379. Ideea de „om" nu se raportează la nici un om particular. Căci de ce ar exprima pe acest om anumit decît pe altul? La fel, ideea de „legumă" nu se raportează la o anumită legumă particulară. Deci ideile nu există. Cam acesta ar fi argumentul lui Stilpon, care nu e prea strălucit exprimat de textul lui Diogenes Laertios. **380.** Cele nouă dialoguri ale lui Stilpon ale căror titluri ni se dau aici sînt pierdute. Nu putem afla mare lucru din aceste titluri: cine sînt Aristippos, Ptolemaios, Metrocles, Anaximenes, Aristoteles? Sînt numeroşi purtători ai acestor nume şi nu putem şti dacă sînt personaje cunoscute, ca Aristip din Cyrene, filosoful; Ptolemaias Soter, regele Egiptului; Metrocle din Maronia, filosoful cinic (Diogenes Laertios, VI, 94-95), Anaximene din Milet (puţin probabil) sau unul dintre numeroşii Aristoteles, în afară de filosoful din Stagira, pe care îi cunoaştem.

381. Este vorba de *Heracleides Ponticul.* **382.** Avînd în vedere înclinaţiile către „dialectică" ale lui Zenon din Cition, fondatorul şcolii stoice, este de înţeles această apropiere de discipol faţă de Stilpon profesorul.

383. Avem aici una dintre rubricile obligatorii ale biografilor, anume rubrica despre împrejurările morţii personajului din biografie. **384.** Încă o epigramă neizbutită a lui Diogenes Laertios. **385.** Sophilos – poet comic aparţinînd comediei medii. Avem deci un vers din comedia *Căsătoria* a acestui autor comic.

386. Nu ştim cine e acest *Charinos.*

Capitolul XII

Criton
(aprox. 420 î.H.)

387. *Criton* – cetăţean al Atenei, foarte bogat şi de origine aristocratică, care l-a asistat pe Socrate pînă în ultimele momente, ajutîndu-l în tot chipul. Vestit prin dialogul lui Platon care îi poartă numele. **388.** „Într-un singur volum": este vorba de un singur rulou de papirus. Deci dialogurile trebuie să fi fost destul de scurte. Rulourile puteau diferi în lungime, însă în anumite limite. **389.** Avem aici 17 titluri de dialoguri pierdute. Din titluri nu putem conchide mare lucru. Putem observa asemănări de titlu între nr. 1 şi 15, nr. 3 şi 12, nr. 16 şi 17.

Capitolul XIII

Simon
(aprox. 420 î.H.)

390. Vedem din ce cercuri sociale deosebite proveneau uneori discipolii lui Socrate, deşi principalii lui adepţi erau aristocraţi.

391. Această primă listă conţine 81 de dialoguri, socotind două dialoguri cu titlul *Despre dreptate* şi trei dialoguri *Despre curaj,* cum dă lista. La începutul enumerării, Diogenes Laertios vorbea de 33 de dialoguri. Aceste inadvertenţe sînt lucruri obişnuite în materie. Titlul *Despre frumos* apare de două ori (nr. 3 şi 31). Tot de două ori apare titlul *Ce e frumosul.* Toate aceste dialoguri, ca şi cele următoare, sînt pierdute. **392.** Alţii citează trei titluri noi de dialog, care nu spun nici ele mare lucru. **393.** Avem o listă de omonimi în care Simon al nostru nu e menţionat de fel, ci un Simon retor, altul medic şi altul sculptor. Dacă listele acestea provin de la Demetrios din Magnesia, în orice caz ele au fost completate cu omonimi de ocupaţii altele decît poezia şi literatura, întrucît opera lui Demetrios se mărginea numai la *Poeţii şi scriitorii omonimi.* În lista purtătorilor numelui Simon avem deci un sculptor. Acest fel de adaosuri l-am găsit şi în alte liste de omonimi de la Diogenes Laertios şi vom găsi şi mai departe.

Capitolul XIV

Glaucon

394. *Glaucon* acesta este fratele lui Platon? (vezi Xenofon, *Memorabilia,* III, 6, 1) Cele nouă titluri de dialoguri care nu ni s-au conservat nu spun mare lucru: nr. 2, *Euripides,* e poetul tragic ca personaj? Nr. 6, *Aristophanes,* e poetul comic? *Cephalos* este bogatul fabricant de arme, tatăl oratorului Lysias? *Menexenos* revine ca titlu de dialog şi la Platon. **395.** Treizeci şi două de alte dialoguri, ale căror titluri nu se dau, sînt socotite ca apocrife. Toate la un loc sînt pierdute.

Capitolul XV

Simmias
(aprox. 400 î.H.)

396. *Simmias,* ca şi următorul, *Cebes*, sînt doi cetăţeni din Theba care au fost discipoli ai bătrînului pitagorician Philolaos (cel puţin aşa spune Platon în dialogul *Phaidon,* 61 *e*) şi care după aceea au devenit aderenţi ai lui Socrate. Ei apar ca personaje de prim plan în dialogul *Phaidon* al lui Platon şi aduc obiecţii împotriva

argumentelor lui Socrate în favoarea nemuririi sufletului, producînd o nouă întorsătură dramatică în dialog. Urmează o listă de 23 de titluri de dialoguri ale lui Simmias, toate pierdute.

Capitolul XVI

Cebes
(aprox. 400 î.H.)

397. Despre *Cebes,* vezi mai sus, nota 396. Ni se dau trei titluri de dialoguri compuse de el, care s-au pierdut. Sub numele lui Cebes ni s-a păstrat un dialog intitulat *Tabloul* (vezi primul titlu din lista lui Diogenes Laertios), însă filologii sînt aproape unanimi în a considera dialogul care ne-a parvenit ca apocrif.

Capitolul XVII

Menedem
(aprox. 350-276 î.H.)

398. *Menedem* – filosof; a fost continuatorul şcolii lui Phaidon, pe care a mutat-o de la Elis (patria lui Phaidon) la Eritreia (patria lui Menedem).

399. *Theopropizii* – familie din Eritreia, necunoscută din altă parte decît din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **400.** Despre *Alexinos,* vezi mai sus, nota 336.

401. Este vorba de decorator de culise (σκηνογράφος).

402. *Asclepiades din Phlius* – filosof al şcolii din Eritreia, prieten nedespărţit pînă la moarte al lui Menedem. Despre acest Asclepiades avem informaţii cu caracter anecdotic tot la Diogenes Laertios (vezi mai departe, în *Viaţa lui Menedem*). **403.** *Anchipylos* şi *Moschos* – filosofi obscuri din şcoala lui Phaidon. Nu ştim nimic despre ei. Moschos mai e citat la Athenaios, I, 44 *c.*

404. Vezi mai sus, nota 398. **405.** Este vorba de Crates din Theba, filosof cinic.

406. Vezi fragm. nr. 29, *PPbF.,* p. 191, Diels. **407.** *Eurylochos din Casandrea* (= Potidaia) şi *Cleippides din Cyzic,* de altfel necunoscuţi.

408. *Hierocles din Caria* – necunoscut. Poate acelaşi cu comandantul de mercenari citat de Polyainos, V, 17. **409.** *Amphiaraos* – erou legendar şi profet din Argos. A luat parte fără vrerea sa la expediţia celor şapte împotriva Thebei, fiind silit de soţia sa, deşi ştia sfîrşitul dezastruos al campaniei. El era iubit de Zeus şi de Apollo. Povestea spune că el ar fi fost răpit de aceştia de pe cîmpul de luptă şi că trăieşte sub pămînt, dînd oracole în templul său de la Theba şi într-altul de la Oropos. Cel ce consulta oracolul se culca într-o cameră subterană a templului şi primea răspunsul lui Amphiaraos în vis (gr. ἐγκοίμησις, lat. *incubatio).*

410. Aluzie obscenă. **411.** Vezi mai sus, nota 402. **412.** *Nicocreon* – rege în Salamis din insula Cypru. Citat de diverşi istorici şi scriitori.

413. Informaţiile date sînt interesante pentru a se vedea modul de funcţionare a unei şcoli de filosofie. Desigur, erau diferenţe de organizare între o şcoală şi alta. Aici, la Menedem, vedem inversul a ceea ce se făcea în mod obişnuit în aceste şcoli. **414.** Cuvinte de ocară: „Agamemnonianule!", adică unul ce face pe Agamemnon, regele regilor. „Hegesipolis" nu se referă la un nume propriu-zis purtat de vreun personaj istoric, ci înseamnă „conducător de cetate".

415. După interpretarea lui Reiske, ar fi vorba de cărnurile lepădate pentru zeii htonieni. **416.** Era obicei răspîndit în Grecia întreagă de a onora pe oamenii de seamă prin statui mai mari sau mai mici aşezate în locuri publice, în piaţă (agora) sau în alte părţi. **417.** *Aratos din Soloi,* în Cappadocia (n. pe la 315 î.H.) – prieten cu Menedem şi cu Antigonos, regele Macedoniei. A scris un poem numit Φαινόμενα, *Despre constelaţiile cereşti,* care a avut un succes imens în antichitate.

Lycophron din Chalcis, în insula Eubea – poet tragic, care a compus o dramă satirică, intitulată *Menedem. Antagoras din Rhodos* – poet care a compus o *Thebais* şi *Epigrame.* Citat de mai mulţi autori. **418.** *Sofocle* – vestitul poet tragic din Atena. *Achaios* – tot poet tragic din Eritreia. *Eschil* – marele poet tragic, care, împreună cu Sofocle şi Euripide, reprezintă tragedia greacă în tot ce are ea mai de seamă şi mai înalt. **419.** Vedem deci că şi în antichitate era pusă în discuţie apartenenţa unor opere dintre cele mai caracteristice. Astfel, *Medea* lui Euripide, una dintre capodoperele acestuia, era atribuită de unii, după Diogenes Laertios, lui Neophron din Sicyona. Acesta din urmă pare a fi scris şi el o piesă, *Medea,* şi, contrar unor informaţii antice, el pare a fi mai tînăr ca Euripide, pe care l-a imitat. S-a găsit pe un papirus în Egipt un fragment din *Medea* lui Neophron (vezi *TGF* Nauck[2]).

420. *Paraibates* – filosof cirenaic, discipolul lui Epitimides din Cyrene şi profesorul lui Hegesias (vezi Diogenes Laertios, II, 86).

421. Ca şi la Antistene, avem aici negaţia posibilităţii de a afirma un predicat despre un subiect. Antistene admitea numai judecăţi de identitate: omul este om; binele este bine (Platon, *Sofistul,* 251 *b;* Aristotel, *Metaph.,* V, 29, 1 024 *b* 32). De aceea nu există contrazicere (οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν) (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii,* vol.I, Bucureşti, Editura Tehnică, 1993, p. 176). **422.** ἀξίωμα este termenul tehnic pentru judecata logică la stoici, termen care se întîlneşte în textul lui Diogenes Laertios. Deci textul a trecut printr-o prelucrare stoică, după cum se va vedea şi la alţi termeni. Aristotel numea judecata logică λόγος.

423. *Judecăţi simple,* ἁπλᾶ, sînt, după stoici, următoarele: „e ziuă", „e lumină". Avem deci la stoici prima logică a propoziţiei. E de presupus că aici Menedem este sub influenţa stoicismului, deşi Zenon din Cition e cu vreo zece ani mai tînăr ca el. **424.** *Judecăţile compuse* (οὐχ ἁπλᾶ) sînt de tipul: „Dacă este zi este lumină", după logica stoică (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii,* vol.I, Bucureşti, Editura Tehnică, 1993, pp. 290-299). **425.** *Judecăţile ipotetice* (συνημμένα) sînt compuse (οὐχ ἁπλᾶ) şi de tipul: „Dacă e zi e lumină"; „Dacă cineva a fost rănit la inimă, va muri" *(ibidem).* **426.** *Judecăţi conjunctive* (συμπεπλεγμένα) sînt, după logica stoică, cele de tipul: „Este şi ziuă şi lumină" (*ibidem*). **427.** *Heracleides din Oxyrhinchos* (în Egipt) după Su(i)da(s) – fiul lui Sarapion, poreclit *Lembos.* Diogenes Laertios, V, 94, îl face originar din Callatis sau Alexandria. E contemporan cu Ptolemaios al VI-lea Filometor (181-145 î.H.). A scris un *Epitom* (rezumat) *al vieţii lui Satyros* şi un *Epitom al succesiunilor lui Sotion,* opere des întrebuinţate de Diogenes Laertios sau de izvoarele lui. Nu e totdeauna uşor de identificat şi separat Heracleides Lembos de Heracleides Ponticos, întrucît Diogenes Laertios citează de multe ori, ca şi aici, numai cu numele de Heracleides, cînd pe unul, cînd pe altul.

428. Pentru Platon, „dialectica" era arta de a întreba şi de a răspunde, metoda dialogică de cercetare a problemelor filosofice (vezi şi Cartea I, nota 64). Concepţia lui Platon nu se limitează însă la aceasta: „dialectica" devine teoria logică a cunoaşterii suprasenzoriale, metoda prin care putem pătrunde în lumea inteligibilă, în lumea ideilor. În acest sens, „dialectica" lui Platon avea un mers dublu: „dialectica" ascendentă pornea de la lucrurile sensibile, pentru a ajunge, prin generalizare, la idei, pînă la ideea supremă a Binelui (vezi dialogul *Banchetul*), iar „dialectica" descendentă pornea de la ideile generale şi, prin dihotomii succesive sau diviziuni succesive (διαρέσεις), ajungea la ideile particulare (vezi dialogul *Sofistul).* Ambele „dialectici", ascendentă şi descendentă, sînt expuse în *Republica* lui Platon (vezi şi dialogul *Phaidros).* Probabil că pe această metodă de cercetare o lua în rîs Menedem (cf. Léon Robin, *Platon*, Editura Teora, 1997).

429. *Alexinos* – vezi mai sus, nota 336. **430.** *Bion din Borysthenes* – *Viaţa* lui, la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. VII, §§ 46-58.

431. *Antigonos din Carystos* (secolul al III-lea î.H.) a scris *Biografii ale filosofilor,* lucrare preţioasă, întrucît ne dă date despre filosofii pe care i-a cunoscut personal. A fost legat de Menedem şi apoi de Arcesilaos. A scris şi despre sculptură şi pictură. Extrase din *Biografiile filosofilor* (operă pierdută) se găsesc la

Athenaios şi Diogenes Laertios. Lucrare fundamentală despre el: Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, *Antigonos von Karystos (Philol. Unters.,* Heft IV), 1881.

432. Chalcis – oraş în insula Eubea. Drumurile nu erau sigure pe atunci. De la Delfi la Chalcis trebuia trecută şi limba îngustă de mare.

433. Σύμποια este destul de nesatisfăcător redat prin „dragoste". Cuvîntul grec înseamnă „acord perfect prin comunitate de simţire, de suflare". „Un trup şi un suflet" am zice pe româneşte. **434.** Prietenia dintre *Oreste* şi *Pilade* a rămas proverbială. Aceştia doi sînt daţi pînă în ziua de azi ca exemplu desăvîrşit al prieteniei. **435.** O minā valora 100 de drahme, iar un talant avea 60 de mine. Deci un talant avea 6 000 de drahme. **436.** *Hipponicos Macedoneanul* nu ne e cunoscut din alt text decît acesta la Diogenes Laertios. *Agetor din Lamia* de asemenea.

437. *Heracleides, Lembos? Oropos* – oraş întărit la graniţa dintre Atica şi Beoţia. **438.** Informaţii interesante cu privire la mîncarea vechilor greci (în general grecii erau foarte frugali) şi obiceiurile la masă. **439.** Vezi mai sus, nota 417.

440. Avem aici trei versuri citate din drama satirică *Menedem* a lui Lycophron.

441. Obiceiul de a cita o operă sau chiar o epistolă prin începutul ei.

442. Acest *Aischylos* este necunoscut din altă parte.

443. *Euphantos din Olynth* – profesorul lui Antigonos Gonatas. A scris o istorie a timpului său şi tragedii (secolul al III-lea î.H.).

444. *Lysimachia* – oraş fondat de Lysimachos pe locul vechii Cardia, pe Cheronesul tracic. **445.** Prima parte a unui decret; avem textul obişnuit al decretelor onorifice. **446.** *Aristodemos din Eritreia* – citat numai aici.

447. Vezi mai sus, nota 437. **448.** *Templul lui Amphiaraos* din Oropos şi despre Amphiaraos, vezi mai sus nota 409. **449.** *Heracleides Lembos.*

450. *Persaios,* fiul lui Demetrios din Cition. Vezi Diogenes Laertios VII, 36.

451. Acelaşi *Heracleides Lembos.* **452.** Încă o epigramă slabă a lui Diogenes Laertios. **453.** Lui Platon, respectiv *Vieţii şi doctrinei lui,* îi este dedicată întreaga Carte a III-a a lui Diogenes Laertios. Cartea a IV-a cuprinde pe urmaşii lui Platon, cei din Academia veche, apoi Academia medie scepticā a lui Arcesilaos, în fine Academia scepticā nouă a lui Carneade. Academia nouă eclectică, cu Philon din Larissa şi Antiochos din Ascalon, nu este tratată de Diogenes Laertios, deşi ea este contemporană cu Cicero (deci secolul I î.H.), iar Diogenes Laertios este de la începutul secolului al III-lea d.H. Se vede că pînă la Carneade şi Clitomah mergea izvorul lui. Diogenes Laertios cunoaşte pe Sextus Empiricus, care e aproape contemporan cu el (finele secolului al II-lea d.H.). Deci, pentru scepticism, izvorul lui Diogenes Laertios mergea mai departe, cuprinzînd şi scepticismul nou, fondat de Enesidem. Academia medie a lui Arcesilaos şi Noua Academie a lui Carneade constituie scepticismul mediu. Scepticismul vechi cuprinde pe Pyrrhon din Elis, fondatorul lui, şi pe Timon din Phlius, zis şi Sillograful (vezi şi A. Dumitriu, *Istoria logicii,* vol. 1., 1993, pp. 322 şi 327).

Cartea a III-a

Platon
(427-347 î.H.)

1. Este vorba de cei 30 de tirani instauraţi la Atena după victoria spartanilor în războiul peloponeziac din anul 404 î.H.

2. *Thrasyllos* – scriitor, de mai multe ori citat de Diogenes Laertios şi care pare a fi identic cu astrologul care a trăit pe timpul lui Tiberius. Mort pe la anul 36 d.H.

Iată genealogia lui Platon dată în acest § 1 la Diogenes Laertios.

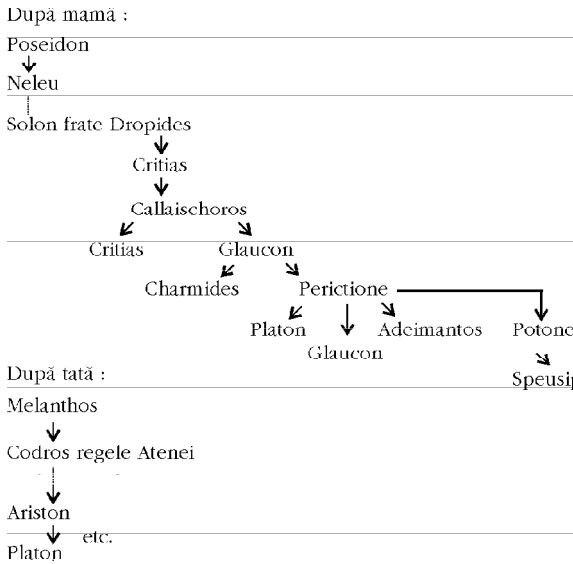

3. *Speusip* – filosof, discipol şi nepot al lui Platon (vezi genealogia mai sus, nota 2). A primit conducerea Academiei după moartea lui Platon.

4. *Clearh din Soloi* (Cilicia) – elev al lui Aristotel. Mai este citat de Diogenes Laertios şi în alte părţi. **5.** *Anaxilaides* – scriitor, cunoscut numai din acest pasaj.

6. Toată legenda ţinteşte la a face din Apollo tatăl lui Platon.

7. Corespunde cu anii 428-425 î.H. **8.** Lunii *Thargelion* îi corespunde finele lunii mai – începutul lunii iunie. Deci Platon s-ar fi născut la finele lunii mai.

9. Iarăşi aluzie la originea apollinică a lui Platon. **10.** Corespunde cu 348/347 î.H. Deci Diogenes Laertios dă anul naşterii după cronografiile lui Apollodor, iar anul morţii după Hermip şi Neanthes. **11.** *Isocrate din Atena* – marele retor, creator sau, mai bine-zis, al doilea creator, după Gorgias din Leontinoi, al genului epideictic de oratorie, care ne prezintă discursuri, de multe ori scrise, nepronunţate, în care se dezvoltă o teză. **12.** *Arhontatul lui Lysimachos* (anul naşterii lui Isocrate) – 436-435 î.H. *Arhontatut lui Ameinias* (anul naşterii lui Platon şi anul morţii lui Pericle) – 429/428 î.H. După cum vedem, sînt mici fluctuaţii cu privire la data naşterii lui Platon. De obicei se consideră că a trăit de la 427 la 347. **13.** *Antileon* – scriitor citat aici de Diogenes Laertios şi de Pollux.

14. *Favorinus* – filosof erudit, sofist din secolul I d.H., de orientare sceptică. A trăit la Roma, unde s-a bucurat de multă apreciere. Are lucrări de erudiţie,

adesea citate de Diogenes Laertios. *Amintiri* (în cel puţin cinci Cărţi) şi *Istorii felurite* (în cel puţin opt Cărţi). Titlurile greceşti: Ἀπομνημονεύματα şi Παντοδαπὴ ἱστορία. **15.** *Pheidiades* – fiul lui Thales, locuitor din Egina, necunoscut din altă parte. **16.** Cuvîntul grec e κληροῦχος şi înseamnă posesorul unui lot de pămînt dobîndit prin tragere la sorţi. În timpurile vechi de tot se trăgea lotul în fiecare an la sorţi. Mai tîrziu, în cazul nostru, *cleruchos* înseamnă cel care capătă un lot de pămînt într-un teritoriu cucerit şi impus cetăţii învinse. Astfel, tatăl lui Epicur era posesor de lot în insula Samos, unde atenienii impuseseră ca locuitorii insulei să cedeze un număr de terenuri împărţite în loturi şi să primească atenieni săraci care voiau să se stabilească pe ele pentru a le lucra.

17. Avem trei filosofi stoici cu numele de Athenodoros: 1) din Tars, directorul bibliotecii din Pergam, mai tîrziu se stabileşte la Roma (secolul I î.H.); 2) tot din Tars, fiul lui Sandon, profesorul lui Augustus, discipol al lui Poseidonios; 3) din Soloi. Primul e citat nominal în Diogenes Laertios, VII, 34, şi al treilea în Diogenes Laertios, VII, 38. Atribuirea scrierii *Despre plimbări* în cel puţin opt Cărţi lui 1 sau 2 este greu de decis, dacă nu va fi un al treilea autor.

18. *Choregia* era o obligaţie sau sarcină (λειτουργία) pe care statul o impunea unor cetăţeni bogaţi aleşi să instruiască şi să întreţină un cor în vederea reprezentărilor teatrale la sărbătorile Dionysiilor. **19.** *Dion din Siracusa* – cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn şi deci unchiul lui Dionysios cel Tînăr. Dion era admirator al filosofiei lui Platon, mai ales pe plan politic. El este exilat de Dionysios cel Tînăr, însă după un timp reuşeşte să-l răstoarne din tiranie, fiind pînă la urmă asasinat la Siracuza cu vreo opt ani înaintea morţii lui Platon. **20.** *Adeimantos* şi *Glaucon* sînt fraţii mai obscuri ai lui Platon. Ei apar ca personaje în dialogul *Republica* al lui Platon. **21.** Despre *Potone* şi *Speusip,* vezi mai sus, notele 2 şi 3.

22. Dialogul *Rivalii* (Ἀντερασταί), în care e citat chiar la început Dionysios gramaticianul, este considerat ca apocrif de critica modernă. Dionysios nu e cunoscut mai de aproape. **23.** Vezi, mai sus, nota 22. **24.** Educaţia unui tînăr, viitor cetăţean al Atenei, se împărţea în două: 1) μουσική, muzica, adică tot ce priveşte muzele, deci literatura, în care intrau şi ştiinţele, şi filosofia, şi muzica, cu alte cuvinte *educaţia intelectuală,* şi 2) γυμναστική, gimnastica, adică tot ce priveşte *educaţia fizică.* Ambele erau egal de importante şi nici un tînăr care avea posibilitatea materială nu se sustrăgea acestor cerinţe. Am putea spune că educaţia fizică avea o oarecare precădere, cel puţin în timpurile vechi. „Gimnastica" derivă de la cuvîntul γυμνός, „gol", întrucît exerciţiile fizice se făceau pe terenuri speciale numite *palestre* sau *gimnazii* (tot derivat de la cuvîntul γυμνός), unde tinerii se exersau goi. Pentru garderobă, duşuri, erau încăperi speciale amenajate lîngă terenul de exerciţii gimnastice. **25.** *Ariston* – profesor de gimnastică din Argos; mai e citat de Olympiodoros (comentator al lui Platon) şi în *Viaţa lui Platon* de un autor anonim. **26.** Despre *Alexandros Polyhistor* am vorbit într-o notă anterioară.

27. *Neanthes din Cyzic* – retor şi istoric din şcoala lui Philiscos (secolul al IV-lea î.H.), care a scris *Despre oameni celebri,* de unde par a proveni informaţiile pe care le dă Diogenes Laertios sau izvorul său, întrebuinţînd ca izvor pe Neanthes. Prin urmare, şi în antichitate erau mai multe versiuni pentru a explica schimbarea numelui filosofului din Aristocles în Platon, nume care este în orice caz o poreclă.

28. *Dicaiarchos din Messene* – elev al lui Aristotel. A avut o activitate de scriitor foarte întinsă, eruditǎ şi importantă. Şi ca filosof este de oarecare importanţă. **29.** Activitatea poetică a lui Platon, compozitor de ditirambi, poeme lirice şi tragedii, ar putea fi inventată de biografi pentru a explica talentul poetic deosebit care se învederează în dialogurile lui. **30.** *Timotheos din Atena,* care a scris Περὶ βίων, nu ne e cunoscut decît din citatele lui Diogenes Laertios.

31. *Lebăda* este pasărea lui Apollo. Vezi cunoscutul text din dialogul *Phaidon* al lui Platon (85 *a* şi urm.), care poate a inspirat legenda cu visul lui Socrate.

32. *Alexandros Polyhistor. Heracleitos* – un autor neidentificabil din altă parte, citat ca izvorul său de Alexandros. Diogenes Laertios (Cartea a IX-a, § 17) dă o listă de cinci purtători ai acestui nume. **33.** *Colonos* – district al Aticii, nu departe

de grădinile de la incinta eroului Academos (sau Hecademos, după altă versiune). Colonos era tot un erou după care s-a numit districtul. Aici se presupune că s-a sfîrşit nefericitul Edip, bătrîn şi orb. Un erou, ἥρως, la greci era o divinitate protectoare, avînd o rază de acţiune mai redusă decît cea a zeilor olimpieni. Acţiunea binefăcătoare sau pedepsitoare a eroului se mărgineşte la împrejurimile incintei consacrate lui. **34.** Arderea poemelor sale de către Platon vrea să dovedească profunda impresie şi influenţă exercitată de personalitatea puternică a lui Socrate asupra celui mai de seamă elev al lui. **35.** *Hefaistos,* în greceşte, este egal cu „foc", aşa cum vinul e denumit pur şi simplu Dionysos, iubirea – Afrodita, războiul – Ares etc. **36.** *Cratylos* – filosof partizan al filosofiei lui Heraclit, pe care a denaturat-o însă, ajungînd la sofistică şi la un relativism extrem. Heraclit afirmă că nu te poţi cufunda de două ori în apele aceluiaşi rîu, întrucît ele curg şi se schimbă necontenit. Cratylos afirmă că nu te poţi cufunda nici măcar o dată (Aristotel, *Metafisica,* III, 5, 1010 *a* 7) şi că nu poţi, din această cauză, da un nume unui lucru, ci trebuie să te mărgineşti a-l arăta cu degetul. Platon a scris un dialog cu numele *Cratylos,* în care dezvoltă o teorie despre limbă şi originea ei.

37. *Hermogenes din Atena* – fiu al lui Hipponicos, fratele lui Callias. Se întîlneşte şi în Xenofon în *Memorabilia* şi *Banchetul* şi la Platon în *Phaidon,* 59 *b.* Este şi personaj din dialogul *Cratylos* al lui Platon. **38.** *Hermodor din Siracuza* – filosof, discipol al lui Platon; ar fi scris despre doctrina nescrisă (ἄγραφα δόγματα zice Aristotel) a lui Platon, în ultima fază de activitate filosofică a acestuia, despre care n-a redat nimic în dialogurile sale. Această operă a lui Hermodor este pierdută şi doctrina nescrisă a lui Platon de direcţie pitagorizantă n-o cunoaştem decît din criticile lui Aristotel şi din comentatorii acestuia. Despre opera lui Hermodor, vezi Simplicius, *Comm. in phys.,* p. 247, 33 şi urm. şi p. 256, 32 şi urm., ed. Diels, *CAG*, IX, 1882. **39.** Adică în anul 399 î.H., după moartea lui Socrate.

40. *Theodor din Cyrene* – mare matematician din antichitate. A fost profesorul lui Theaitetos, altă mare figură a matematicii greceşti (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft,* 1956, pp. 233-240, 271- 291).

41. *Philolaos* şi *Eurytos* au fost pitagoricieni din generaţia veche, care erau deja morţi în anii din preajma lui 399. Dacă Platon a făcut într-adevăr această călătorie înaintea primei sale călătorii la Dionysios cel Bătrîn, atunci el nu i-a putut vedea pe aceşti bătrîni pitagoricieni. De Philolaos, în dialogul *Phaidon* al lui Platon, se vorbeşte ca de un personaj din trecut, care nu mai există. El a locuit la Theba (vezi 61 *d* şi *e*). Eurytos este declarat discipol al lui Philolaos de Iamblichos, *Vita Pythagorica,* cap. 148. **42.** Călătoria lui Platon în Egipt, şi bineînţeles la Cyrene, pare a fi foarte verosimilă. **43.** Cît priveşte faptul că ar fi fost însoţit de Euripide, este iarăşi o imposibilitate. Călătoria lui Platon a avut loc după moartea lui Socrate (399 î.H.), iar Euripide a murit cam în 406 î.H., în Macedonia, la curtea regelui Archelaos. Vedem deci cu cîtă uşurinţă afirmau biografii fapte care erau aşa de uşor controlabile şi sînt false. **44.** Versul 1193 din *Ifigenia în Taurida* a lui Euripide. **45.** Autorul se sprijină pe Homer, *Odiseea,* IV, vers 231 şi urm. Herodot (II, 77, 84) vorbeşte de mulţimea medicilor în Egipt, dar nu ne e cunoscut vreun pasaj din dialogurile lui Platon în care să se spună acest lucru.

46. De la 401 î.H., cînd începe expediţia lui Cyrus cel Tînăr împotriva fratelui său Artaxerxes, expediţie la care a luat parte şi Xenofon, Asia Mică este într-o necontenită fierbere şi războaiele dintre satrapi şi greci se succed, precum şi cu popoarele subjugate de perşi. De la 396 la 394, regele Agesilaos al Spartei luptă în Asia Mică împotriva satrapului Tisaferne. În acest timp, după 399, cade călătoria lui Platon în Egipt şi Cyrene. **47.** Academia a fost înfiinţată, ca şcoală în care se învăţa filosofia idealistă platonică şi se făceau unele cercetări ştiinţifice, abia mai tîrziu, pe la 387 î.H., după înapoierea lui Platon din prima sa călătorie în Sicilia, vinderea lui ca sclav şi răscumpărarea lui. **48.** *Gimnaziu* – şcoală de educaţie fizică cu un teren potrivit în acest scop pentru exerciţii şi clădiri aferente (vezi şi mai sus nota 24). **49.** Despre noţiunea de „erou", ἥρως, la greci, vezi mai sus, nota 33. **50.** Numele eroului Academos avea şi varianta Hecademos, după cum se

vede din textele lui Diogenes Laertios. **51.** *Eupolis* – autor de comedii dintre cei mai de seamă ai comediei vechi. Contemporan cu Aristofan şi Cratinos.

52. 'Αστράτευτοι sînt cei care, pentru motive oarecare, n-au făcut serviciu în campanie ca soldaţi. Deci traducerea cu „Ambuscaţii" pare potrivită.

53. Cuvîntul πλατίστακος, aluzie ironică la numele lui Platon, este denumirea unui gen de peşte mare. **54.** Greierii şi cîntecul lor erau deosebit de apreciaţi la Atena (vezi Timon, frg. nr. 30, Diels, *FPhG.,* p. 191). **55.** Hecademos se scria cu un *E* la început, deci *e* scurt. *H* la greci nu este o consoană, ci un suflu care precedă un cuvînt începînd cu o vocală, cum e cazul aici. *H* reprezintă suflul aspru, iar suflul moale constă în pronunţarea vocalei iniţiale curate. Acest suflu moale corespunde cu consoana *alef* în ebraică, *elif* la arabi.

56. *Isocrate* – marele orator epideictic, de care am mai vorbit (vezi mai sus, nota 11). La început era prieten cu Platon. Mai apoi, vanitosul Isocrate, cu pretenţiile lui de a da îndrumări educative tinerilor, considerîndu-se „filosof", a dus la o ruptură cu Platon şi la o polemică voalată între ei, fără a pronunţa în mod reciproc numele adversarului. **57.** *Praxiphanes din Rhodos* sau *Mytilene* – filosof peripatetic din vechea generaţie; a scris Περὶ ποιημάτων [Despre poeme], din care provine, poate, informaţia lui Diogenes Laertios. **58.** *Aristoxenos* – filosof peripatetic, elev al lui Aristotel, adversar aprig al lui Platon şi mare admirator al lui Pitagora. A scris o lucrare despre *Viaţa lui Platon,* citată de Diogenes Laertios, V, 35. **59.** În linii mari, caracterizarea doctrinei lui Platon este exactă. Lipseşte numai Parmenide, care a avut şi el un rol de seamă în crearea doctrinei ideilor (cf. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, Leipzig, 1922, ed. a V-a; É. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, Paris, 1928; A. Fouillée, *La philosophie de Platon*, Paris, 1869; P. Friedländer, *Platon*, 3 vol., Berlin, 1964-1975; L. Robin, *Platon*, Paris, 1937; tr. rom.: Bucureşti, Teora, 1997; P. Lachièze-Rey, *Les idées morales, sociales et politiques de Platon,* Paris, 1938; G.A. Morrov, *Plato's Law of Slivery,* 1939; J.P. Maquire, *Plato's Theory of Natural Law,* New Haven, 1947).

60. Am văzut mai sus că 60 de mine fac un talant, iar mina are 100 de drahme. Cumpărarea de cărţi implica o intenţie de plagiat. Nu ştim de la cine provine această acuzaţie, după cum vom vedea mai tîrziu, şi asupra căreia se va mai reveni la Diogenes Laertios. Aici e dat ca unul dintre izvoare Satyros din Callatis, de care am mai vorbit. Bănuim că în spate se află Aristoxenos, înverşunatul adversar al lui Platon. **61.** Vezi mai sus, nota 60. Suma de 80 talanţi e considerabilă pentru un particular. **62.** *Onetor* – orator, elev al lui Isocrate.

63. *Epicharmos din Cos* (mai tîrziu stabilit în Sicilia, probabil secolul al V-lea, sub tiranul Hieron) – poet comic, cu tendinţe filosofice spre pitagorism şi heracliteism. Un fragment aduce aminte şi de ideile lui Xenofanes din Colofon. Diogenes Laertios citează mai jos, după Alcimos, un număr important de versuri din comedii de ale lui Epicharmos, contestate ca fiind autentice de unii, dar pe care Hermann Diels le consideră ca fiind autentice. Pasajul acesta şi cel care urmează, adică Diogenes Laertios, III, 9-17, este editat critic de Diels-Kranz, *Vors.*[5], I, pp. 195-199. **64.** *Alcimos* – istoric şi scriitor din Sicilia, citat adesea de Athenaios. Originea siciliană explică interesul lui pentru Epicharmos şi fragmentele din acesta pe care ni le-a conservat (a nu se confunda cu Alcimos, citat la Diogenes Laertios, II, 114). Urmează un lung citat textual din Alcimos, care la rîndul lui citează versurile lui Epicharmos, relicve preţioase ale timpurilor trecute (Diogenes Laertios, III, 9-16, citatul din Alcimos). **65.** Pînă aici Alcimos dă o succintă expunere a faimoasei doctrine platonice despre lucrurile sensibile şi idei, care este foarte exactă, am zice chiar remarcabilă prin scurtime şi precizie. Dar dacă vede în Epicharmos pe autorul concepţiilor lui Platon, aici desigur că Alcimos greşeşte. Putem ierta pe Alcimos, scuzîndu-l pentru patriotismul lui local, dacă face din Platon aproape un plagiator al lui Epicharmos. Platon s-a inspirat din doctrinele filosofice anterioare, dar pentru a le prelucra într-o sinteză originală şi personală. Lucrarea lui Alcimos se numea *Către Amyntas* (Πρὸς 'Αμύνταν), în patru Cărţi. Acest Amyntas ne este necunoscut. Otto Apelt, în nota sa la acest loc

(nota 12 la Cartea a III-a, ed. 1921, nota 7 în ed. 1955), face din acest Amyntas un matematician din Heraclea. Cunoaştem numai un matematician Amyclas din Heraclea citat de Proclos în *Comentariul la Elementele lui Euclid* (p. 67, 8, ed. Friedlein) şi la Diogenes Laertios, IX, 40, iar tot la Diogenes Laertios, III, 46, apare numele sub forma Ἄμυκλος. O schimbare a transmisiei manuscrise în pasajul nostru din Ἀμύντας în Ἀμύκλαν nu mi se pare justificată. Diels, *Vors.*[5], I, p. 193, citează pe un Amyntas din Heraclea, elev al lui Platon, *Index Ac.,* 6, 1 p. 33, Mekler şi traduce Πρὸς Ἀ. cu „*Contra lui A.*". **66.** Fragm. nr. 1, Diels-Kranz[5], I, p. 195. **67.** Fragm. 2, *ibidem,* p. 196. **68.** Continuă expunerea doctrinei ideilor lui Platon, dată de Alcimos, care de asemenea este remarcabilă prin precizie şi concizie. Expunerea este luată în bună parte din dialogul *Phaidon* al lui Platon. Omonimia dintre idei şi lucrurile sensibile este o problemă importantă în platonism, deşi denumirea comună care se dă unei idei, pe de o parte, şi lucrurilor sensibile care participă la acea idee, pe de altă parte, se referă la două serii de lucruri cu totul diferite, uneori opuse unele altora. „Model" traduce cuvîntul παράδειγμα, „arhetipul" veşnic şi neschimbător al lucrurilor supuse naşterii, pieirii şi transformărilor din lumea sensibilă. **69.** Fragm. 3, Diels-Kranz[5].

70. Aici Alcimos expune o teorie a amintirii care se depărtează de teoria reminiscenţei (ἀνάμνησις) a lui Platon *(Phaidon,* 72 *e* şi urm.), întrucît nu vrea să facă apel la teoria metempsihozei, care constituie baza expunerii platoniciene. După ὁμοιότητος par a fi căzut cîteva cuvinte din text.

71. Fragm. 4 şi 5, Diels-Kranz[5]. Aici se termină citatul din Alcimos cu versurile lui Epicharmos. **72.** Alcimos încheie făcînd reflecţia că aceste tratate dovedesc „ajutorul" (ὠφέλεια) de care i-a fost Epicharmos lui Platon. Prin urmare, nu este vorba de o acuzaţie de plagiat propriu-zisă. **73.** Fragm. 6 Diels-Kranz[5] al lui Epicharmos, pe care îl citează mai departe Diogenes Laertios, nu e dat ca citat din Alcimos, dar este pe linia acestuia, căci desăvîrşeşte ceea ce a spus el. Se poate însă să fie ticluit de altcineva pentru a completa cele spuse de Alcimos. De altfel, şi în ediţia Diels-Kranz[5], p. 195, se fac rezerve asupra autenticităţii fragmentelor citate de Alcimos. **74.** *Sophron din Siracuza* (a doua jumătate a secolului al V-lea î.H.) a scris mimi, gen de comedie uşoară. *Herondas* (secolul al III-lea î.H.), ai cărui mimi ni s-au păstrat pe un papirus din Egipt, îl imita pe Sophron, ale cărui opere sînt pierdute. Aceşti mimi reproduceau scene din viaţa de toate zilele.

75. Desigur că Platon, în scrierile sale glumeşte adesea şi reproduce scene de genul celor care făceau obiectul mimilor lui Sophron, de unde şi această afirmaţie, poate inventată cu scop etiologic, că Platon a introdus mimii lui Sophron la Atena.

76. *Dionysios,* fiul lui Hermocrates, este Dionysios cel Bătrîn, care a fost tiran al Siracuzei de la 405 la 368/367 î.H. Platon a făcut prima sa călătorie în Sicilia în 388/387 î.H., probabil nu fără intenţii politice. Ştim cum s-a soldat această călătorie: cu vînzarea lui Platon ca sclav la Egina, care era în stare de război cu Atena, şi răscumpărarea lui de către Annikeris. **77.** Textul transmis de manuscrise este deteriorat în acest loc. Poate că ar trebui citit τέλος în loc de αὐτό, aşa cum sună şi traducerea dată aici. **78.** *Dion* – este cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn şi mare aderent şi prieten al lui Platon. *Aristomenes* – partizan al lui Dion; nu ne e cunoscut din altă parte. **79.** *Pollis,* spartan, navarh în 396/395, a fost învins de Chabrias la Naxos în 376, celebru prin faptul că a vîndut pe Platon, în Egina, în anul 388 sau cel mai tîrziu în 387. **80.** *Charmandros* – fiul lui Charmandrides, cetăţean din Egina, citat numai aici, după Favorinus.

81. În acest timp, Egina era în stare de război cu Atena. Platon a putut fi vîndut cel mai tîrziu pînă în 387. **82.** *Anniceris din Cyrene* – filosof din şcoala lui Aristip. A fondat o sectă a acestei şcoli cirenaice sau hedoniste (vezi Diogenes Laertios, II, 96 şi urm.). **83.** *Chabrias* – vestit general al atenienilor.

84. *Helike* – oraş în Achaia pe malul mării; în anul 373 î.H. a fost înghiţit în întregime de mare în urma unui cutremur. Atunci va fi pierit şi navarhul Pollis, după spusele lui Favorinus. **85.** A doua călătorie a lui Platon în Sicilia a avut loc în anul 369 î.H., la Dionysios cel Tînăr, tiranul care succedă tatălui său cu acelaşi

nume. **86.** *Theodotas* – probabil un partizan al lui Dion; ne este cunoscut din acest text şi din *Epistolele* platonice III şi VII. **87.** Scrisoarea aceasta a lui Archytas către Dionysios cel Tînăr este, după toate probabilităţile, un fals, deşi împrejurările tratate în ea corespund cu realitatea. **88.** În greceşte nu exista obiceiul de a se adresa cuiva la persoana a II-a plural. Chiar omul de rînd, adresîndu-se persoanelor sus-puse sau chiar suveranilor, întrebuinţa singularul „tu".

89. A treia călătorie în Sicilia, tot la Dionysios cel Tînăr, a avut loc în anul 361 î.H. Platon a plecat cu promisiunea că tiranul va ridica condamnarea la exil împotriva lui Dion, unchiul tiranului, prietenul şi discipolul lui Platon; Dionysios nu s-a ţinut de cuvînt şi Platon s-a întors pentru totdeauna la Atena.

90. *Pamphile,* scriitoare egipteană, pe care am mai întîlnit-o cînd am vorbit despre Thales (vezi Cartea I, nota 102). **91.** *Megalopolis* – oraş din Arcadia.

92. *Chabrias* – general al atenienilor, pe care l-am mai întîlnit (vezi nota 83).

93. λόγος este cuvîntul, poate, cu cele mai multe semnificaţii în greceşte şi nu este uşor de ales sensul potrivit într-un pasaj dat. El înseamnă rînd pe rînd: cuvînt, vorbire, tratat, raţiune, raport, proporţie, judecată (logică), noţiune (mai rar), definiţie (în logică). **94.** *Leodamas din Thasos* – matematician, citat în catalogul matematicienilor la Proclos, *In primum Euclidis Elementorum librum Commentarii*, p. 66, 15, ed. Friedlein; vezi şi p. 211, 18 şi urm. *Epistola a XI-a* platonică este adresată lui Leodamas. **95.** Metoda analitică se referă aici la geometrie şi matematici în general. Vezi Proclus, p. 211, 18 şi urm.

96. Despre antipozi vorbeşte Platon în *Timaios,* 63 *a.* Termenul στοιχεῖον, în sensul de „element", nu este întrebuinţat înainte de Aristotel. Număr dreptunghiular este produsul a două numere inegale. Πέρατα „limite" (sau, în traducere, „lucruri care mărginesc") sînt punctul pentru linie, linia pentru plan şi planul pentru corpurile solide. **97.** *Lysias* – fiul lui Cephalos, orator vestit, de care am mai vorbit. **98.** Discursul despre Eros, dragoste, din *Phaidros* al lui Platon, este o pastişă făcută de Platon, scrisă în felul şi în stilul lui Lysias. Pînă azi sînt specialişti care cred că Platon a introdus în dialogul său un discurs real al lui Lysias. **99.** Preocupări gramatice şi lexicale se găsesc mai întîi la sofişti. Prodicos din Ceos s-a ocupat de sinonime; Protagoras, de corectitudinea denumirilor (ὀρθότης τῶν ὀνομάτων). Platon nu s-a ocupat în mod special de gramatică, deşi în opera sa sînt reflecţii ce se pot valorifica în acest sens. O primă încercare timidă de a clasifica părţile de vorbire se găseşte la Aristotel (*Poetica*, cap. 20). Şi în alte părţi ale *Poeticii* şi ale operei lui Aristotel găsim elemente cu privire la limbă şi la gramatică (*Categoriile* şi *Despre interpretare*, mai ales începuturile acestor tratate).

100. Platon ne dă, în diverse părţi ale dialogurilor sale, reflecţii şi expuneri asupra doctrinei filosofilor dinaintea lui. Totuşi, în mod mai sistematic, dar mai deformat, a făcut acest lucru Aristotel. În fine, tatăl doxografiei greceşti este Theofrast, elevul şi urmaşul lui Aristotel la conducerea şcolii peripatetice. Deşi Platon pare a fi cunoscut atomismul lui Democrit, după cum reiese din dialogul *Timaios*, totuşi nu l-a citat niciodată. Grecii s-au mirat de acest lucru şi au căutat să-l interpreteze, după cum vom vedea mai departe. Avem aici, în §§ 24-25 (secţiunea XIX), rubrica biografilor pe care am numit-o „primul inventator" εὑρετης. În acest pasaj, cuvîntul πρῶτος, „primul", revine de şase ori. Noi nu amintim de aceste rubrici clasificatoare ale biografiilor decît din cînd în cînd. Cititorul poate determina această împărţire pe rubrici, cum am indicat-o mai sus în notele din Cartea I, mai departe pentru fiecare βίος. **101.** *Dion* – adversar al democraţiei siracuzane despre care am mai vorbit (vezi mai sus, nota 78), exilat de nepotul său Dyonisios cel Tînăr, tiranul din Siracuza; din anul 357 se află în război pe faţă cu acesta, reuşeşte să răstoarne pe Dyonisios, dar este ucis în 354 la Siracuza. *Epistola a VII-a* a lui Platon (care, după părerea noastră, nu este autentică) se adresează partizanilor lui Dion, după omorîrea acestuia, şi conţine informaţii preţioase despre autorul ei, care n-a trăit multă vreme după aceste evenimente. **102.** Preferăm forma *Mithradates* (= „dat de Mithra", zeul persan; compară numele „Dieudonné"), care e mai persană decît aceea de *Mithridates.*

De asemenea, numele tatălui Orontobates îl preferăm celui transmis în mod obişnuit de mss. Rhodobates, ambele forme Mithradates şi Orontobates sînt adoptate de Hicks în ediţia sa. **103.** *Silanion* – cunoscut sculptor din Atena (jumătatea a doua a sec. al IV-lea). **104.** *Heracleides* Ponticos sau Lembos?

105. *Theopomp* – poet comic din comedia veche, contemporan cu Aristofan.

106. *Anaxandrides* din insula Rhodos – poet comic din comedia medie.

107. μορία, măslinul consacrat zeiţei Athena şi măslinii consacraţi din incinta Academiei (vezi Aristofan, *Norii,* versul 992). **108.** Am redat calamburul din textul grec după putinţă. **109.** *Alexis din Thurioi* – poet comic din comedia veche.

110. *Ancylion* – numele unei comedii (poate de Eubulos?).

111. *Amphis* – poet comic din comedia medie. **112.** Platon, în ultimii ani ai vieţii lui, ar fi ţinut cursuri la Academie despre bine (περὶ τἀγαθοῦ), după cum spune Aristoxenos, şi le descrie efectul asupra auditorilor (῾Αρμονικῶν τὰ σωζόμενα, ed. Marquard, 1868, p. 44, 5 şi urm.). **113.** *Dexidemides* – titlul unei comedii de Amphis. **114.** Nu *Cratinos* din comedia veche, ci un altul, mai recent, din comedia nouă (secolul al III-lea î.H.). **115.** Vezi mai sus, nota 109.

116. *Parazitul* – titlu de comedie care revenea destul de des. Aici, probabil, comedie a lui Alexis. **117.** *Anaxilas* – poet din comedia medie, de la care se dau aici trei titluri de comedie. Aici se termină şi cu numeroasele citate din comedia greacă în care era batjocorit sau ironizat Platon şi doctrina sa. Aceste citate sînt foarte importante pentru istoricul comediei greceşti, mai ales că piesele amintite sînt în întregime pierdute, cu excepţia pieselor conservate ale lui Aristofan. Pentru filosofia lui Platon, ele sînt mai puţin importante şi îngreunează textul la Diogenes Laertios. Dar biograful nostru a socotit altfel. **118.** Urmează acum o serie de epigrame adresate de Platon unor băieţi şi femei. Ele sînt în general foarte slabe, însă apreciate de Diogenes Laertios. De aceea ne îndoim de autenticitatea lor. *Aster* („Astrul"), numele unui băiat de care ar fi fost îndrăgostit Platon, după obiceiul grecesc. **119.** *Archeanassa* – curtezană din Colofon, amintită şi de Athenaios. **120.** *Agathon* – poet tragic, personaj în dialogul *Banchetul* al lui Platon; el trebuie să fi fost mai în vîrstă ca Platon. Poate că este vorba de un alt tînăr, Agathon, al cărui nume se găseşte în primul vers al epigramei.

121. Cuvîntul grecesc σαγηνεύω. Este vorba de eritreenii prinşi în cursă de generalul persan Datis, eveniment citat în mai multe locuri în literatura greacă (Herodot, VI, 94; Platon, *Legile,* III, 698 *d*). **122.** Aici se termină epigramele lui Platon pe care le citează Diogenes Laertios. Autenticitatea lor este, după cum am spus, mai mult decît îndoielnică. Ele ocupă nu mai puţin de patru paragrafe: 29-33. Epigrama anterioară conţine o ironie la amorurile Afroditei cu Ares, din Homer, *Odiseea,* Cîntul VIII, 266 şi urm. (vezi mai sus, nota 118).

123. *Apollonios al lui Molon* (numit pur şi simplu şi *Molon)* – retor din Alabanda, stabilit la Rhodos; a fost profesorul lui Cicero. Ar fi scris lucrarea *Împotriva filosofilor.* **124.** Într-adevăr, Xenofon şi Platon nu se citează unul pe altul. Probabil că aici autorul consideră ca lucrări similare dialogurile mici, socratice, cu caracter moral din tinereţea lui Platon şi amintirile *(Memorabilia)* lui Xenofon, care în a doua parte a lor conţin şi părţi dialogate. **125.** Cele două lucrări, *Republica* lui Platon şi *Cyrupaideia* lui Xenofon, sînt destul de diferite, deşi se pot găsi şi preocupări comune: idealul de guvernare şi de educare (a unui tînăr prinţ la Xenofon, Cyrus cel Mare). **126.** Desigur că Platon are dreptate, şi cartea lui Xenofon este o ficţiune, un roman istoric, în care autorul şi-a expus propriile sale opinii, fără a se preocupa de modul efectiv cum era educat un tînăr persan (vezi Platon, *Legile,* 649 *c*). **127.** *Memorabilia,* III, cap. 6, § 1.

128. Antistene nu admitea decît judecăţi de identitate şi nega posibilitatea de a afirma un predicat despre un subiect. De aceea, zicea el, nu există contradicţie: οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν. **129.** *Sathon* – nume propriu derivat din substantivul de gen feminin σάθη, care înseamnă „membru viril". Caracterul insultător al dialogului e evident din capul locului. Mai departe, în lista operelor lui Antistene la Diogenes Laertios, VI, 16, avem titlul: *Sathon* sau *Despre contradicţie,* Cărţile 1, 2, 3.

130. Platon, *Phaidon,* 59 *c.* De altfel, şi Platon spune că era absent la moartea lui Socrate, deoarece era bolnav (59 *b;* cf. şi Diogenes Laertios, II, 65).

131. *Idomeneus din Lampsacos* – elev şi prieten al lui Epicur (vezi *Epistola* lui Epicur adresată în ziua morţii sale lui Idomeneus, Diogenes Laertios, X, 22); ar fi scris lucrarea *Despre socratici,* din care pare a proveni informaţia lui Diogenes Laertios. **132.** Platon, *Phaidon,* 59 *b* şi *Apologia,* 34 *a.* **133.** Nu ştim în ce operă a sa a făcut această observaţie Aristotel. **134.** Informaţia lui Favorinus trebuie să aibă un tîlc pe care nu-l înţelegem. Numai Aristotel a rămas pînă la finele lecturii dialogului *Phaidon.* **135.** *Philippos din Opus* – astronom şi matematician, elev al lui Platon. A editat *Legile* lui Platon şi pare a le fi adăugat dialogul *Epinomis,* care ni s-a păstrat ca operă a lui Platon. **136.** Vezi mai sus, nota 135.

137. *Euphorion din Chalcis* (Eubea, secolul al III-lea î.H.) – scriitor şi poet; a studiat filosofia la Atena. *Panaitios din Rhodos* – filosof, fondator al stoicismului mediu (secolul al II-lea î.H.). **138.** O calomnie de plagiat împotriva lui Platon, emanînd de la Aristoxenos, care e aici direct citat. Noi ştim cîtă imaginaţie aveau grecii cînd era vorba să găsească într-un text conţinutul altui text. Am avut un exemplu mai sus, deşi nu direct răuvoitor, în citatele din Epicharmos date de Alcimos (Diogenes Laertios, III, 9-17), pentru a ilustra dependenţa lui Platon de acest poet comic originar din Cos şi stabilit în Sicilia. **139.** Azi este unanim admis că *Phaidros* aparţine perioadei de maturitate a lui Platon, compoziţia acestui dialog plasîndu-se între *Phaidon* şi *Republica.* **140.** *Dicaiarchos din Messene* este, ca şi Aristoxenos din Tarent, discipol imediat al lui Aristotel şi adversar al lui Platon. **141.** *Xenocrate din Chalcedon* – elev direct al lui Platon, al treilea scolarh în succesiune al Academiei, după Platon şi Speusip. Sensul poveştii este că nu trebuie să săvîrşeşti acţiuni violente în stare de mînie sau de beţie, pe care să le regreţi mai apoi. **142.** Platon, *Legile,* 808 *b.* **143.** *Ibidem,* 663 *e.*

144. Filip s-a suit pe tronul Macedoniei în anul 360 î.H., iar Platon moare în anul 347. **145.** *Myronianos din Amastris în Paflagonia* – scriitor, citat de mai multe ori la Diogenes Laertios. L-am întîlnit în Cartea 1, § 12 şi îl vom mai întîlni în Cărţile IV, V şi X. **146.** Boala aceasta este îndeobşte cunoscută în antichitate. Poate că are altă semnificaţie decît cea de a fi propriu-zis mîncat de păduchi. Am întîlnit această boală, de care ar fi murit Platon, şi în *Viaţa* lui Ferekyde din Syros (Diogenes Laertios, I, 118 şi urm.). **147.** Desigur, testamentul lui Platon este o piesă interesantă, pe care ne-a transmis-o antichitatea sau, mai bine zis, sîrguinţa lui Diogenes Laertios. El nu e complet. Lipseşte cel puţin începutul, după cît ni se pare. În privinţa aceasta, testamentul lui Aristotel, păstrat tot de Diogenes Laertios (Cartea a V-a), este mai complet şi mai interesant. **148.** Această primă frază este, probabil, luată de Diogenes Laertios din autorul la care a găsit testamentul lui Platon. Textul testamentului, ciuntit la începutul lui, urmează după această primă frază, care e tot un citat, dar din autorul de care am vorbit. E aproape sigur că testamentele lui Aristotel şi ale altor trei peripateticieni provin de la Ariston din Ceos, care pare a fi scris *Vieţile* filosofilor peripateticieni. Pentru testamentul lui Platon ne-am gîndi la Hermip din Smyrna, elevul lui Callimah, care a scris despre *Vieţile filosofilor.* **149.** ὀβολός, „obol" – a şasea parte a unei drahme. Celelalte măsuri de greutate şi monedele le cunoaştem din notele anterioare.

150. Personajele acestea nu le cunoaştem din altă parte, afară de Speusip, nepotul lui Platon, fiul surorii acestuia, Potone, şi poate de Eurymedon şi Demetrios. **151.** Epitafurile care urmează §§ 43-45 sînt mai mult sau mai puţin reuşite; între ele se află şi două de Diogenes Laertios. **152.** Paragraful 46 conţine lista discipolilor lui Platon, cei mai mulţi cunoscuţi. Citām pe cei mai puţin cunoscuţi. *Hestiaios din Perinthos* – nu-l cunoaştem din altă parte. *Amyclos din Heraclea* – îl întîlnim şi sub forma Amyclas (vezi mai sus, nota 65). *Erastos* şi *Coriscos din Scepsis* – doi platonicieni din cercul de la Assos în Troada, prieteni cu Aristotel. *Epistola a VI-a* platonică este adresată lor şi lui Hermias. Aristotel îl citează pe Coriscos în tratatele sale acroamatice, cînd vrea să dea exemplificări ale teoriilor sale. *Timolaos din Cyzic* e citat şi de Athenaios. Pe următorii trei nu-i

cunoaştem mai de aproape. *Hippothales* este un personaj în dialogul *Lysis* al lui Platon. *Callippos din Atena* a fost elevul lui Platon şi tiran la Siracuza. Următorii doi nu-i cunoaştem din altă parte. Cele două femei eleve ale lui Platon – *Lastheneia din Mantinea* şi *Axiothea din Phlius* – sînt citate şi de alţi autori. *Chamaileon din Pont* este un peripatetician, scriitor de istorie literară, contemporan cu Heracleides Ponticos. *Hyperides* este celebrul orator, prieten cu Demostene, susţinător al democraţiei. *Lycurgos* este faimosul orator partizan al lui Demostene, om sever şi integru care a condus afacerile băneşti ale Atenei. Nu a rămas de la el decît un singur discurs *Contra lui Leocrates*. *Polemon,* probabil filosoful scolarh al Academiei după Xenocrate, împreună cu *Crates* academicul. Pe *Sabinos* nu-l cunoaştem mai de aproape. *Mnesistratos* mai e amintit de Diogenes Laertios (VII, 177). **153.** Pasaj foarte important prin problemele pe care le pune, chiar dacă nu le putem rezolva. Aici apar două participii feminine la dativ: ὑπαρχούσῃ şi ζητούσῃ, acompaniate de pronumele personal σοι. Deci textul se adresează unei persoane de gen feminin, pusă la persoana a II-a. De aici s-a crezut că întreaga operă *Vieţile şi doctrinele filosofilor* a lui Diogenes Laertios era adresată unei femei, probabil sus-puse. În restul operei lui Diogenes Laertios se mai întîlneşte o singură dată o adresare directă către o persoană indicată cu pronumele personal acuzativ singular σε, unde genul nu este determinat (Diogenes Laertios, X, 29). Din pasajul nostru – II, 47 – s-a tras concluzia că opera lui Diogenes Laertios era precedată de o prefaţă dedicatorie, adresată unei persoane feminine, prefaţă care s-a pierdut. S-a mai emis şi ipoteza că Diogenes Laertios a copiat textul său dintr-un izvor care se adresa unei persoane feminine şi, cu neglijenţa ce-l caracterizează, a lăsat textul adresat la persoana a II-a singular, deşi expunerea generală a operei sale este la persoana a III-a. Nu putem decide între aceste două ipoteze. Totuşi, nu vrem să lăsăm absolut nemenţionată o afirmaţie a lui Paul Monceaux, *Les Africains. Étude de la littérature latine d'Afrique. Les Païens,* Paris, 1894, p. 354. Acest cercetător al literaturii latine din Africa afirmă, fără a se sprijini pe nici un fel de texte, că Diogenes Laertios ar fi trăit la curtea împărătesei Julia Domna, soţia lui Septimiu Sever, ambii mari susţinători ai artelor, la a căror curte se aflau scriitori şi savanţi vestiţi pe timpul acela. Noi nu ştim absolut nimic despre viaţa lui Diogenes Laertios şi nu credem că există vreun text antic care să justifice afirmaţia lui Monceaux. Totuşi, timpul cînd a trăit Diogenes Laertios (începutul secolului al III-lea d.H.), dedus prin consideraţii literare şi filosofice, corespunde cu domnia lui Septimiu Sever (193-211 d.H.) şi a soţiei sale Julia Domna. Astfel s-ar putea face conjectura că Julia Domna ar fi persoana căreia i se adresează Diogenes Laertios în *Viaţa lui Platon* (Cartea a III-a, § 47). Aceasta ca o ipoteză neconfirmată de vreun text. **154.** ἐπὶ κεφαλαίων (κεφαλαιωδῶς sau καθολικῶς etc.) „în linii generale sau în rezumat", opus lui ἐπὶ μέρους „în detaliu", se întîlneşte adesea la Diogenes Laertios şi în toată literatura doxografică şi biografică greacă. Termenii variază, dar ideea e aceeaşi. Aici avem κατ' εἶδονς în loc de ἐπὶ μέρος. Se pare că izvorul lui Diogenes Laertios, neavînd o expunere de detaliu, ci numai una generală, face din necesitate o virtute şi se referă la proverbul cu bufniţele. Cuvîntul συναγωγή s-ar găsi şi în titlul operei lui Diogenes Laertios, după cum afirmă Martini. Vezi întreaga frază: περὶ τοῦ βίου şi τῶν δογμάτων, care ne redă titlul aproape întreg al operei lui Diogenes Laertios.

155. Proverb: la Atena erau atîtea bufniţe, încît a duce bufniţe la Atena însemna a face un lucru inutil. **156.** *Zenon din Elea* – faimosul discipol al lui Parmenide. Zenon, prin dificultăţile (ἀπορίαι) sale cu privire la admiterea mişcării în lume, a devenit vestit. Problemele ridicate de el se discută pînă în ziua de azi (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, Cartea a IX-a, cap. V, 25-29).

157. Aristotel, *Despre poeţi* (în trei Cărţi). Este vorba de lucrarea ce se găseşte în lista operelor lui Aristotel de la Diogenes Laertios, V, 22. **158.** *Alexamenos din Styra* (în Eubea), sau din *Teos* – mai e citat, în afară de aici, şi de Athenaios. Şi antichitatea ezită de multe ori în indicarea locului de origine al unui autor, întrucît unii dintre ei, plecînd din ţara lor şi devenind cetăţeni ai altor oraşe, şi-au

schimbat apartenenţa statală şi titulatura. Astfel, după editorul Ph. Legrand al lui Herodot, acesta şi-ar fi luat titulatura de Θούριος în loc de Ἁλικαρνασσεύς cum apare în mss. **159.** Compară, pentru definiţii, şi explicaţii, care urmează, şi Albinos, Εἰσαγωγὴ εἰς τοῦ Πλάτωνος διαλόγους ed. C.F. Hermann, pp. 148-151. Albinos trăieşte în secolul al II-lea d.H. (vezi Albinos, *Epitomé,* de Pierre Louis, Paris, 1945, p. XIV), deci anterior cu ceva lui Diogenes Laertios. De altfel, ambii autori par a copia acelaşi izvor literar. **160.** Compară Albinos, *ibid.,* III, p. 148, şi pentru cele ce urmează la Diogenes Laertios. **161.** Un autor tragic prezenta la concurs, la sărbătorile lui Dionysos, o trilogie tragică compusă din trei tragedii. La Eschil, cele trei tragedii erau legate prin dezvoltarea unui subiect comun, în afară de *Perşii,* care face excepţie, pe cînd la Sofocle şi Euripide cele trei piese dintr-o trilogie n-aveau legătură între ele. Trilogia tragică era urmată de o a patra piesă, numită dramă satirică şi care, împreună cu trilogia tragică, forma o tetralogie. Drama satirică n-are nici o legătură cu comedia veche, atică, dar a avut o influenţă importantă asupra comediei medii. Platon nu s-a gîndit niciodată să scrie dialogurile sale în cadrul unor tetralogii, aşa că aranjamentul acesta arbitrar e dat de gramaticul Thrasyllos (vezi şi I. Zamfirescu, *Istoria universală a teatrului,* vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, pp. 29 şi urm.). **162.** Dialogul numit *Atlanticul* este dialogul *Critias,* în continuarea lui *Timaios,* în care se întîlneşte pentru prima dată mitul Atlantidei. **163.** Ni s-a păstrat întreaga operă scrisă a lui Platon, ba încă, în plus, şi unele dialoguri neautentice. Din dialogurile citate de Diogenes Laertios mai sus, criticii moderni le declară neautentice pe următoarele: *Cleitophon, Hiparchos, Rivalii, Minos, Alcibiade II* (îndoielnic), *Theages, Hippias II* (îndoielnic) şi *Epistolele,* a căror autenticitate în parte este contestată.

164. Platon este un dogmatic (în sensul stabilit de Diogenes Laertios, I, 16), dar părerile lui au variat extrem de mult, rămînînd doar la anumite concepte fundamentale în lunga sa carieră filosofică. El însuşi, în faza critică ce urmează după maturitate, îşi critică doctrina ideilor, arătîndu-i insuficienţele în dialogul *Parmenide,* şi apoi încearcă s-o facă mai suplă, spre a preîntîmpina obiecţiile, în *Sofistul* şi *Omul politic.* În *Philebos* nici nu mai vorbeşte de idei, deşi nu pare să le fi abandonat. În ultima fază a gîndirii sale, el ajunge, sub influenţa pitagorismului, la afirmarea ideilor-numere sau a numerelor ideale, doctrină greu de înţeles, întrucît în această etapă n-a scris nimic, şi cunoaştem aceste ultime concepţii ale filosofului nostru – pe care Aristotel le numeşte ἄγραφα δόγματα „doctrine nescrise" – din critica lui Aristotel şi din comentatorii acestuia. Din cauza labilităţii doctrinei platonice se explică de ce Academia medie fondată de Arcesilaos şi, în prima sa fază, Noua Academia fondată de Carneade iau o orientare sceptică. **165.** *Oaspetele* ξένος, „străinul" *eleat* şi *Oaspetele atenian* sînt personaje fictive, care apar primul în *Omul Politic* şi *Sofistul,* iar al doilea în *Legile.*

166. Observaţiile lui Diogenes Laertios sau ale izvorului său merită a fi reţinute. **167.** *Inducţia* (ἐπαγωγή) în antichitate avea cu totul alt sens decît în logica modernă de la Bacon de Verulam încoace, după cum se poate vedea şi din definiţiile şi exemplificările date de Diogenes Laertios (vezi A. Dumitriu, *Istoria logicii,* vol. I, Bucureşti, Editura Tehnică, 1993, pp. 238 şi urm.).

168. Inducţia prin contradicţie duce la sofisme şi nu are de-a face cu inducţia propriu-zisă. **169.** Ψυχή este, în filosofia lui Platon, principiu de mişcare. Tot ce se mişcă fără a fi împins de alt lucru, tot ce se mişcă prin sine şi de la sine, are suflet, ψυχή. Astfel, piatra magnetică (după Thales), sferele aştrilor şi animalele au suflet. **170.** Aici este vorba de ceea ce se numeşte în logica modernă „inferenţă", concluzia trasă de la un fapt particular la alt fapt particular. Exemplul dat mai jos de Diogenes Laertios e foarte adecvat: ucigaşul şi petele de sînge găsite pe el.

171. Definiţia inducţiei propriu-zise e foarte bună şi satisfăcătoare şi din punctul de vedere al logicii moderne. Dar grecii cereau, pentru justificarea trecerii de la particular la general, o enumerare completă a tuturor cazurilor particulare, iar cum acest lucru nu e posibil, li se părea că inducţia este o inferenţă inferioară faţă de silogismul deductiv, care conchide de la general la particular cu ajutorul

unui termen mediu (vezi şi A. Joja, *Elemente pentru explicarea inducţiei şi deducţiei,* în „Cercetări filosofice", 1955, nr. 4, pp. 250-251).

172. Exemplul dat de Diogenes Laertios pentru o inducţie propriu-zisă se găseşte în dialogul *Phaidon* a lui Platon, 70 *c* şi urm. **173.** Dacă contrariile se nasc pe rînd unele din altele (din mic se naşte cel mare şi invers etc.), iar din viaţă se naşte moartea, atunci şi viaţa trebuie să se nască din moarte şi, ca atare, trebuie să existe suflete în Hades. **174.** Această schiţă extrem de condensată a evoluţiei tragediei greceşti este corectă şi interesantă. **175.** Aici este vorba de împărţirea filosofiei în trei părţi, care pare a proveni de la Xenocrate şi rămîne clasică de la epicurieni şi stoici încoace. Aceste trei părţi sînt: logica (la Epicur, canonica), fizica şi etica. Aici dialectica ar corespunde cu logica. Platon şi Aristotel împărţeau întregul domeniu al filosofiei în teoretic (θεωρητική) şi practic (πρακτική). Platon mai adăuga şi partea făuritoare a activităţii umane (ποιητική) de pe urma căreia rămîne un obiect făurit. **176.** *Thrasyllos* – gramatician şi astrolog; a trăit la Rhodos şi apoi la Roma, la curtea lui Tiberius. A murit pe la 36 d.H.

177. După ce ne-a vorbit de forma dramatică a dialogurilor în § 50 după izvorul său de acolo, aici revine asupra aceleiaşi chestiuni, probabil după un nou izvor. **178.** *Dionysii* – sărbători consacrate lui Dionysios. La Atena erau trei astfel de sărbători: 1) Marile Dionysii, serbate în luna Elaphebolion (martie-aprilie), se subînţeleg atunci cînd se vorbeşte numai de Dionysii; 2) Micile Dionysii, numite şi „Dionisiile de la ţară", spre deosebire de Marile Dionysii, care sînt numite şi „Dionysiile de la oraş"; se serbau în luna Poseideon (decembrie-ianuarie); 3) Lenaiele în luna Anthesterion (februarie-martie). *Panatheneele* – una dintre cele mai mari şi populare sărbători ale atenienilor. Ele erau două la număr: 1) Marile Panathenee, serbate în luna Hecatombaion (iulie-august), în care o procesiune solemnă a tot ce avea Atena mai de seamă – tineri, fete, călăreţi, bătrîni – se îndrepta către templul zeiţei Athena pentru a-i aduce un peplos, o haină brodată, în dar. Scene din procesiunile Panatheneelor au fost imortalizate pe frizele templului Parthenon de pe Acropole, operă a lui Fidias sau executată sub conducerea lui directă, reprezentînd una dintre cele mai frumoase realizări ale artei plastice; 2) Micile Panathenee, sărbătoarea oalelor (χύθροι), aveau loc în luna Anthesterion (februarie-martie), în ziua a treia a Anthesteriilor (sărbătoarea florilor), şi constau într-o procesiune în care era purtată o oală cu fel de fel de fructe. **179.** Vezi mai sus, nota 161. **180.** Aceeaşi acuzaţie de plagiat se găseşte mai sus (Diogenes Laertios, III, 37) şi este atribuită lui Aristoxenos, duşmanul lui Platon. Probabil, Aristoxenos este izvorul lui Favorinus, care la rîndul său e izvorul lui Diogenes Laertios. Acesta pare a fi uzat foarte mult de operele lui Favorinus. **181.** Din textul dialogurilor *Sofistul* şi *Omul Politic* reiese că Platon avea intenţia să scrie şi un dialog intitulat *Filosoful,* pe care pare a nu-l fi scris niciodată. Probabil că în mod arbitrar, cunoscîndu-se această promisiune de a scrie un dialog *Filosoful,* s-a dat acest titlu, ca al treilea, dialogului *Epinomis,* care, după toate probabilităţile, nu este de Platon, ci de elevul său Philippos din Opus.

182. *Epistolele* transmise sub numele lui Platon, în număr de 13, au fost mai întîi, în secolul al XIX-lea, contestate de filologi ca fiind ale lui Platon, apoi, în secolul al XX-lea au început să fie considerate ca autentice. Un partizan al autenticităţii a fost şi J. Burnet. Lupta s-a dat mai ales în jurul *Epistolei a VII-a,* cea mai amplă, cu o expunere doctrinară importantă, de autenticitatea căreia, dacă era dovedită, depindea şi soarta celorlalte epistole, în cea mai mare parte. Noi nu credem în autenticitatea *Epistolei a VII-a;* motivele ar fi prea numeroase pentru a le expune aici, însă le-am dezvoltat în altă parte *(L'Orient et les origines de l'idéalisme subjectif dans la pensée européenne,* I, Paris, 1946, pp. 118 şi urm.). Totuşi, am înclina să considerăm ca autentice *Epistolele a VI-a* şi *a XI-a.*

183. Expresiile εὖ πράττειν, εὖ διάγειν şi χαίρειν sînt formule de urare care au cam acelaşi sens. *Cleon* nu ne este cunoscut. **184.** *Aristodem* din demul Cydathenaion (numit „cel Mic") – elev al lui Socrate (Xenofon, *Memorabilia,* I, 4; Platon, *Banchetul,* 173 *b* şi 218 *b*); este probabil cel căruia îi e adresată *Epistola*

a X-a. În scrisoare, el ar fi partizan al lui Dion. *Hermias din Atarneus* este faimosul potentat din Asia Mică, socrul lui Aristotel, de care vom avea ocazia să ne ocupăm în *Viaţa* acestuia. *Leodamas,* sau Laodamas, este matematicianul elev al lui Platon, despre care am vorbit într-o notă anterioară. *Perdiccas* al III-lea, fiul lui Amyntas al II-lea, rege al Macedoniei (370-359 î.H.). **185.** În aceşti alţi cîţiva intră, probabil, şi Dercyllides, citat în Εἰσαγωγή a lui Albinos, cap. IV, p. 149, ed. C.F. Hermann.

186. *Aristophanes din Byzantion* a trăit cam între anii 250 şi 180 î.H., urmaş al lui Eratostene la conducerea bibliotecii din Alexandria, predecesor al lui Aristarh; gramatician şi filolog, a fost una dintre marile figuri ale acestor discipline în antichitate. Aici îl vedem împărţind dialogurile lui Platon în cinci trilogii (deci 15 dialoguri), restul lăsîndu-le fără o ordine deosebită. Clasificarea aceasta nu ni se pare mai fericită decît cea a lui Thrasyllos. **187.** Toate aceste dialoguri cu care încep diverşii editori sau filologi seria dialogurilor sînt arbitrar alese, după criterii ce nu ne sînt prea evidente. **188.** Dialogurile declarate de Diogenes Laertios ca apocrife sînt corect alese. Dintre ele, *Midon, Feacienii, Chelidon, Hebdomada (Ziua a şaptea), Epimenide* nu ni s-au păstrat. Pe celelalte le posedăm şi cercetătorii moderni sînt de acord în a le considera neautentice. Leon, căruia Favorinus îi atribuia, după spusele lui Diogenes Laertios, dialogul *Alcyon*, este probabil Leon din Byzantion, un elev al lui Platon. Este citat şi de alţi autori.

189. Stilul lui Platon nu este esoteric sau hermetic, deşi nu se adresa celor mulţi, ci unor aleşi puţini la număr. El întrebuinţează limbajul comun atic care se vorbea la Atena pe timpul său şi este interesant felul cum a putut să-şi exprime ideile cele mai abstracte cu ajutorul unei limbi şi al unui vocabular lipsit de tehnicitate, fapt care a contribuit la succesul literar al operelor lui.

Cuvîntul grec σοφός, „înţelept", care se aplică şi la abilitatea manuală, tehnică.

190. Dacă Platon întrebuinţează aceiaşi termeni în sensuri foarte diferite, aceasta se datoreşte limbii greceşti, care posedă în gradul cel mai înalt facultatea de a exprima lucrurile cele mai diferite prin acelaşi termen. Sensurile polarizate, opuse, exprimate prin acelaşi cuvînt, sînt foarte răspîndite în limba greacă: φάρμακον înseamnă şi „medicament", şi „otravă". Exemple de acest fel sînt foarte numeroase. Sensurile unui cuvînt ies unele din altele, cu legătura cea mai uşoară între ele. Aceste lucruri sînt bine cunoscute de specialişti.

191. Nauck, *TGF*[2], fragm. 473. **192.** Manuscrisele au, în loc de κακοῦ „rău", καλοῦ, ceea ce este o lectură imposibilă. Am restabilit lectura κακοῦ, aşa cum citesc şi Cobet, Hicks şi alţii. De altfel, conjectura e veche şi a fost făcută şi de Casaubonus (1559-1614). Nu e de mirare că Platon întrebuinţează cuvîntul φαῦλος în trei, patru sensuri diferite: „inferior", „simplu", „rău", „mic". Mai putem adăuga noi sensurile, „urît", „laş", „ieftin", aşa de diferite unele de altele şi care se exprimă toate prin acelaşi cuvînt, conform caracteristicii limbii eline.

193. Aici, ἰδέα, la Platon, este un termen tehnic filosofic pentru „idee" şi poate fi luat în accepţiile indicate de Diogenes Laertios. **194.** Ideile platonice sînt neschimbătoare deci nemişcate şi unice. Fiinţele matematice (figurile geometrice şi numerele aritmetice) sînt multiple, dar neschimbătoare, ele fiind intermediare între idei şi lucrurile sensibile, acestea din urmă fiind şi multiple, şi schimbătoare.

195. Probabil este vorba de dubla afirmaţie sau dubla negaţie a contrariilor, cum avem cazul aici. **196.** Recomandările făcute aici se pot aplica la cercetarea oricărei doctrine a unui filosof şi nu numai la Platon. **197.** Semnele diacritice sînt descrise cu cuvinte în manuscrisele lui Diogenes Laertios. Iată aceste descrieri, pe care le-am evitat în textul traducerii, punînd semnele înseşi: 1) Ⅹ majuscul este litera a 22-a a alfabetului, notînd aspirata guturală afonică. Textul scrie χῖ după denumirea literei în alfabet; 2) > se numeşte διπλῆ şi e format din două linii care se unesc cu vîrful spre dreapta (ca semnul „mai mare" în matematică); 3) χῖ περιεστιγμένον „X punctat de jur împrejur" = ⊠; 4) διπλῆ περιεστιγμένη „dubleta punctată în jur" = ⋗; 5) ὀβελὸς περιεστιγμένος „frigarea punctată în jur" = ⊳; 6) ἀντισίγμα περιεστιγμένος „sigma invers, punctat în jur" = ⋾ (litera sigma, Σ, se scrie în greceşte şi Ϲ); 7) κεραύνιον „fulgeraş" = ↓; 8) ἀστερίσκος „steluţa" = *;

9) ὀβελός „frigarea" = —. Aceste semne sînt întrebuinţate de filologii epocii elenistice la orice text, mai ales la Homer şi la alţi autori, nu numai la Platon.

198. *Antigonos din Carystos* – biograf important al filosofilor (secolul al III-lea î.H.), de care am mai vorbit. A scris *Vieţile filosofilor,* din care *Viaţa lui Zenon,* citată aici, este o parte. **199.** Este vorba, probabil, de ediţii noi ale lui Platon, însemnate cu semnele diacritice menţionate mai sus. **200.** Aici începe o doxografie a lui Platon destul de amplă (§§ 67-70) care este exclusiv bazată pe dialogul *Timaios* al lui Platon. Nu vom face trimiteri pas cu pas la acest dialog. Ele se găsesc în ediţia lui Hicks. Cel ce vrea să vadă mai în adîncime apropierile dintre doxografia dată de Diogenes Laertios şi dialogul *Timaios,* trebuie să citească dialogul întreg. Dacă facem bilanţul informaţiilor pe care ni le dă Diogenes Laertios despre doctrina lui Platon (inclusiv cele luate de la Alcimos), constatăm că toate se cam reduc la conţinutul dialogurilor *Phaidon* şi *Timaios,* poate şi *Phaidros.* Este vorba de Diogenes Laertios şi de izvorul lui, întrucît Diogenes Laertios nu este un autor original, ci un erudit care-şi culege ştiinţa din toate părţile de unde poate. Dar cam aceasta este situaţia şi în Evul Mediu. Şi în timpul acestuia, Platon n-a fost cunoscut direct decît prin cel mult aceste trei dialoguri, mai ales prin *Phaidon* şi *Timaios.* Chalcidius, un autor din secolul al IV-lea d.H. a scris un comentariu la *Timaios,* cu textul dialogului pus în faţa cititorului, carte care a avut mare circulaţie în Evul Mediu. Mai putem menţiona cunoaşterea indirectă a lui Platon prin alţi autori, ca Macrobiu (pe la 400 d.H.), Martianus Capella (secolul al V-lea d.H.), Boethius (m. pe la 524/525) şi alţii. Aceşti autori, care au scris toţi în latină, au avut mare circulaţie în Evul Mediu şi prin ei au cunoscut filosofii teologi ai acestei epoci un platonism contaminat de neoplatonism. Fireşte însă, autorul doxografiei privitoare la Platon, în Diogenes Laertios, cunoaşte foarte probabil pe Platon în întregime, chiar dacă celelalte dialoguri, cum sînt *Gorgias, Republica, Theaitetos* etc., sînt mai puţin puse la contribuţie. **201.** Doxografia lui Platon începe cu problema naturii sufletului. Aici se dă teoria împărţirii sufletului în trei părţi, pe care Platon o dezvoltă şi în dialogurile *Phaidros* şi *Republica.* Dar autorul de la care se inspiră Diogenes Laertios are în vedere textele din *Timaios,* după cum se poate uşor vedea la o lectură paralelă. În schimb, în dialogul *Phaidon,* care pare anterior lui *Phaidros* şi *Republica,* Platon susţine că sufletul este μονοειδής, adică unitar, simplu, necompus din părţi, tocmai pentru a-i dovedi nemurirea. Ceea ce e compus din părţi se destramă. Ceea ce este simplu n-are în ce să se risipească. Vedem deci cum Platon îşi schimbă planurile de gîndire. **202.** Expunerea care urmează (§ 68) se aplică atît la sufletul omului, care în concepţia sa e un microcosmos, cît mai ales la univers, care e macrocosmosul. Cercul interior divizat reprezintă eliptica pe care se mişcă cele 7 planete şi este înclinat faţă de primul cerc nedivizat şi exterior, care reprezintă sfera stelelor fixe legată de ecuator. În loc de „se mişcă", κινεῖσθαι, manuscrisele lui Diogenes Laertios au „se află", κεῖσθαι. Noi acceptăm lecţiunea κ<ιν>εῖσθαι, care se găseşte la Hicks, şi credem că expresiile „la stînga" şi „la dreapta" se referă la mişcarea planetelor, care are loc în direcţie contrară cu cea a stelelor fixe, deşi sînt antrenate şi planetele în mişcarea zilnică a cerului.

203. Vezi mai sus, nota 202. **204.** Platon admite existenţa unui „suflet al universului", deoarece tot ce are mişcare înnăscută şi de la sine are suflet, iar universul, care se mişcă prin revoluţia sferei cereşti, are deci un suflet al lui.

205. Despre identitate (ταὐτόν) şi alteritate (θάτερον), Platon s-a ocupat în dialogul *Sofistul,* însă pe plan metafizic şi gnoseologic. Aceste teorii din *Sofistul* sînt aplicate, pe plan cosmologic, în dialogul *Timaios.*

206. Platon nu numeşte materia niciodată ὕλη, ca aici (termenul este aristotelic). Termenii prin care o exprimă sînt următorii: τόπος „spaţiu", χώρα „loc", τὸ δεχόμενον şi δεξαμενή „receptacolul", τιθήνη τῆς γενέσεως „doica devenirii", ὑποδοχὴ γενέσεως „receptacolul devenirii" φύσις τὰ πάντα σώματα δεχομένη, „natura care cuprinde toate corpurile", ἐκμαγεῖον „matrice", ἐκεῖνο ἐν ᾧ γίγνεται „acela în care lucrurile se nasc" (vezi E. Zeller, *Die Philosophie der*

Griechen, II, 1, 1889, p. 722, notă). Toate aceste expresii se găsesc în *Timaios* şi încă pe deasupra αἰτία πλανωμένη „cauza rătăcitoare", care este tot materia.

207. Elementele primordiale: foc, aer, apă, pămînt sînt constituite la Platon (vezi dialogul *Timaios*, 53 *c*–55 *c*), după exemplul pitagoricienilor, din triunghiuri elementare. **208.** Triunghiul din care e format Pămîntul are o formă specială, care o face inaptă de a trece în forma triunghiurilor celorlalte elemente. De aceea, pe cînd celelalte elemente, prin transformarea triunghiurilor lor elementare, pot trece şi se pot preface unele în altele, pămîntul singur nu este transformabil în alt element. **209.** Aici Platon face uz de teoria corpurilor regulate, adică a corpurilor solide formate din poligoane regulate drept feţele lor, desăvîrşită de marele matematician Theaitetos şi ale cărui teorii se găsesc consemnate în Cartea a XIII-a a lui Euclid. În fond, nu orice fel de poligoane regulate pot închide un corp solid în ele. În realitate, sînt numai cinci astfel de corpuri care au primit numele de regulate. Patru dintre ele, Platon le împarte la elementele lor: tetraedrul (Diogenes Laertios zice piramida, ceea ce e aproximativ exact; tetraedrul e o piramidă, dar nu orice piramidă e tetraedru), care e forma elementului foc, octaedru pentru apă, icosaedru pentru aer şi cubul pentru pămînt. Mai rămîne dodecaedrul, a cărui formă Platon pare a o atribui universului în întregime. Despre Theaitetos, vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft,* 1956, pp. 282 şi urm. Pentru comentarii la *Timaios,* vezi Th.H. Martin şi ediţia lui G. Stallbaum (1838) cu comentarii şi cea a lui A. Rivaud cu notele. **210.** La Aristotel, fiecare dintre cele patru elemente primordiale au un „loc propriu" (οἰκεῖος τόπος) spre care tind: focul în sus, pămîntul în jos, adică spre centrul lumii, iar apa şi aerul au locuri intermediare. Aceasta nu este concepţia lui Platon. La acesta, sub influenţa atomiştilor, mişcarea de revoluţie a lumii împinge, uneşte sau separă elementele printr-o mecanică inerentă vîrtejului.

211. Despre concepţia finalistă a lumii, vezi Platon, *Phaidon,* 97 *b* şi urm.

212. În *Timaios,* Demiurgul, adică Creatorul, după terminologia lui Diogenes Laertios, creează lumea luînd ca model şi contemplînd ideile. La Platon, ideile au o existenţă independentă de creator, cel puţin în *Timaios.* Nici în dialogul *Republica* nu ne spune Platon, cînd vorbeşte de ideea supremă a binelui, că binele conţine toate celelalte idei. Concepţia după care ideile sînt reduse la o existenţă în intelectul divin este pe calea mistică ce merge la neoplatonism, deşi anterioară acestuia. Diogenes Laertios nu cunoaşte neoplatonismul. Dar neoplatonismul a fost preparat cu mult înainte de Platon. La Poseidonios şi Albinos se găsesc începuturi (vezi Willy Theiler, *Die Vorbereitung des Neuplatonismus,* 1930).

213. Universul însufleţit de sufletul universal este, după Platon, un organism perfect. El e neted pe dinafară, adică se termină cu sfera stelelor fixe, şi n-are organe, întrucît nu are nevoie de ele (vezi *Timaios,* 32 c–36 *e*). **214.** După Platon, universul nu este nepieritor prin esenţa sa, ci numai fiindcă nimic nu intervine ca să-l distrugă, divinitatea fiind bună şi „lipsită de invidie". **215.** Aici, Platon aplică ideile sale de cauzalitate finală. **216.** vezi nota 211. **217.** δύναμις am tradus-o cu „calităţi". Este vorba de proprietăţile corpurilor elementare. στερεά am tradus cu „solide elementare". Este vorba de cele patru elemente formate din poliedrele regulate indicate mai sus, în nota 209. După această concepţie, apa şi aerul sînt cele două medii proporţionale între foc şi pămînt. **218.** Αἰών, eternitatea, nenăscută, neschimbătoare şi nepieritoare este ideea prin participare la care ia fiinţă timpul. După această concepţie, dacă n-ar exista universul cu rotaţia lui, creaturile şi devenirea, n-ar exista nici timpul. Aristotel defineşte timpul ca numărul mişcării (cf. *Aristotel, Fizica*, 219 *b*). **219.** În concepţia anticilor există mişcare mecanică prin împingere sau tracţiune şi mişcare spontană într-un lucru care are suflet, mişcare pe care Diogenes Laertios o numeşte aici mişcare însufleţită, cum e cea a universului posesor al unui suflet universal. **220.** *Deoarece modelul* – adică în lumea ideilor lui Platon există ideile diferitelor animale, şi universul posedă aceste animale, care există prin participare la idei.

221. Cuvîntul grec *(Timaios,* 40 *b)* este εἱλλομένην Par. A.; εἱλομένην şi εἱλουμένην sînt alte variante de manuscrise. Sensul pasivului este acelaşi: „a se

învîrti". Proclus citeşte ἰλλομένην. Acest text, cu acest cuvînt în interiorul lui, a dat loc la multă discuţie între interpreţi. Să fi afirmat aici Platon învîrtirea Pămîntului în jurul centrului său? Dar Platon admite revoluţia sferei stelelor fixe în mod indiscutabil. O învîrtire a Pămîntului în jurul său propriu ar face inutilă admiterea rotirii cerului sau ar aduce perturbări de neconceput în poziţiile observate ale aştrilor. Izvorul lui Diogenes Laertios interpretează textul din *Timaios* în sensul că Platon ar spune că Pămîntul se învîrteşte în jurul său. Totuşi, nu putem admite că Platon cunoştea rotaţia pămîntului în jurul său. Cuvîntul εἴλω poate însemna şi „a se strînge în jur". Ne putem gîndi şi la o uşoară mişcare de vibraţie, de oscilaţie într-o parte şi în alta pe care Pămîntul o execută de o parte şi de alta a centrului lumii. Acestea sînt posibilităţile date de explicare. **222.** Cauze raţionale sînt, după Platon, ideile şi fiinţele însufleţite, care pot acţiona în conformitate cu ideile, deci pe cale raţională. Lucrurile materiale mecanice sînt supuse şi unor cauze necesare. **223.** Elementele primordiale – focul, aerul, apa şi pămîntul – sînt supuse, în concepţia anticilor, necesităţii naturii; dar Platon nu se referă la elementele primordiale ca lucruri sensibile, obiecte ale simţurilor, ci la receptacolul formelor acestor elemente, prin urmare la materia primordială (vezi mai sus, nota 206).

224. Despre triunghiurile elementare care constituie feţele poliedrelor care formează atomii de foc, aer, apă şi pămînt, vezi Platon, *Timaios,* 53 *c* – 56 *c*, şi comentariul lui E. Stallbaum *ad locum.* Acest atomism legat de mistica pitagoreică, îl opune Platon, probabil, atomismului lui Leucip şi celui al lui Democrit, pe care trebuie să le fi cunoscut, deşi nu le citează niciodată. Ceea ce a dus la afirmaţia că Platon ar fi vrut să ardă cărţile lui Democrit, după cum vom vedea la Diogenes Laertios, IX, 40. **225.** Concepţia dualistă a lui Platon reiese printr-o interpretare aristotelizantă. **226.** Aici se termină fizica cosmogonică a lui Platon, expusă de Diogenes Laertios sau de izvorul lui după dialogul *Timaios.* Însă Platon face această expunere ca o povestire cu aparenţă de adevăr şi nu ca o expunere ştiinţifică. De ce recurge Platon la o expunere mitică atunci cînd vorbeşte de cosmogonie, de crearea lumii? Fiindcă obiect al ştiinţei sînt numai entităţile fixe, nenăscute, neschimbătoare şi nepieritoare, care sînt ideile. Problemele de devenire nu pot face obiectul unei ştiinţe. Iar cosmogonia, naşterea lumii, este o problemă de devenire. De aceea o tratează Platon sub formă de mit.

227. În §§ 78-79, Diogenes Laertios dă o succintă expunere a eticii lui Platon. Ἐξομοίωσις τῷ θεῷ, identificarea cu divinitatea ca scop al vieţii, se găseşte în dialogul *Theaitetos* al lui Platon (176 *b*: ὁμοίωσις τῷ θεῷ). **228.** Δῆμος înseamnă „popor" şi „formă de guvernămînt democratic". Casaubonus propune, în loc de εὐπαραίτητα „uşor de reparat", lectura ἀπαραίτητα sau δυσπαραίτητα „ireparabil", „ce nu se poate îndrepta", pe care o adoptăm şi noi. **229.** Contrar concepţiei lui Epicur, care susţine că zeii nu se interesează de soarta oamenilor, ci trăiesc izolaţi şi fericiţi în spaţiile intercosmice (μετακόσμια). Stoicii, ca şi platonicienii, admiteau teza providenţei divine (πρόνοια). **230.** δαίμονες sînt divinităţi de o categorie inferioară faţă de zeii olimpici. În timpurile vechi, la Homer spre exemplu, θεός şi δαίμων erau sinonime (vezi şi Francis E. Peters, *Termenii filosofiei greceşti*, Bucureşti, Humanitas, 1993: *daímōn, daimónion*). **231.** Καλόν înseamnă şi „bun" şi „frumos". Dar Platon întrebuinţează pentru „bun" mai mult cuvîntul ἀγαθόν. Aşadar, traducem aici καλόν cu „frumosul" în sens fizic şi moral.

232. Τῇ φύσει ὁμολογουμένως ζῆν este termenul stoic pentru morală: traiul în conformitate cu natura sau raţiunea universală. Pe timpul lui Diogenes Laertios şi încă de pe timpul Noii Academii a lui Philon din Larissa şi Antiohos din Ascalon (secolul I î.H.), începuse un sincretism care căuta să atenueze contrastele dintre şcolile filosofice, mai ales dintre stoici şi platonicieni, aratînd că, în fond, aceste sisteme susţin cam acelaşi lucru. Şi cu şcoala stoică medie se învederează acest lucru, la Panaitios din Rhodos (secolul al II-lea î.H.) şi la Poseidonios din Apamea (cam pe la 135-50 î.H.). **233.** Despre proprietatea numelor περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος s-a ocupat şi Protagoras sofistul, sub denumirea de ὀρθοέπεια. Probabil că Diogenes Laertios sau referentul său se gîndeşte la dialogul *Cratylos* al lui

Platon, în care această problemă este dezbătută pe larg. Mai departe am schimbat ordinea din Diogenes Laertios: întîi vin întrebările şi pe urmă răspunsurile, şi nu invers, cum e pus în textul lui Diogenes Laertios. **234.** Locul este cam deteriorat. După Diogenes Laertios, Platon spune să îndemni pe oameni să facă fapte drepte, amenințîndu-i cu pedeapsa după moarte în Hades. Dar noi ştim că în dialogul *Gorgias* se dezvoltă o altă temă, mult mai subtilă: Platon susţine, prin gura lui Socrate, că e mai bine să suferi nedreptate decît s-o faci şi că, dacă faci nedreptate, e mai bine să fii pedepsit decît să scapi fără pedeapsă. Motivarea platoniciană este că înfăptuirea unei fapte nedrepte atrage un dezechilibru sufletesc, care, ca o boală, face pe om nefericit, iar pedeapsa este ca un medicament care vindecă sufletul, redîndu-i fericirea şi seninătatea, aşa cum leacul material vindecă boala din corp. În dialogul *Euthyphron,* Platon susţine împotriva lui Euthyphron teza că o faptă nu e pioasă fiindcă place zeilor, ci place zeilor fiindcă este pioasă.

235. Desigur, Platon are mituri eshatologice, adică mituri care privesc soarta sufletului uman după moarte. *Gorgias, Phaidon, Republica* se termină fiecare cu un mare mit eshatologic. **236.** Formula de închidere a părţii în care Diogenes Laertios tratează doxografia lui Platon. **237.** În paragrafele care urmează, pînă aproape de finele Cărţii a III-a (§§ 80-109; în acest ultim paragraf, ultimele şase rînduri sînt consacrate scriitorilor omonimi cu numele de Platon), ni se prezintă *clasificările platonice* ale diverselor domenii ale realului şi ca autor al lor este dat Aristotel. Textul acesta destul de sec şi clasificările făcute mecanic nu sînt nici în maniera lui Platon, nici nu par a avea ca autor pe Aristotel din Stagira. Această operă a *Clasificărilor platonice* pare a avea un autor destul de redus ca orizont şi scolastic, din epoca elenistică. Între operele păstrate de la Aristotel nu avem aşa ceva, iar în catalogul scrierilor lui de la Diogenes Laertios (Cartea a V-a, § 22 şi urm.), avem următoarele titluri în care intră cuvîntul clasificări sau diviziuni (pe greceşte διαιρέσεις): § 23: *Clasificări,* 17 la număr; *Clasificare,* într-o singură Carte. Acelaşi titlu e repetat în § 24. Nici una dintre ele nu poate fi lucrarea aflată la Diogenes Laertios. Catalogul scrierilor lui Aristotel al lui Ptolemaios are la nr. 53 un titlu: Πλάτωνος διαιρέσ<ε>ις (vezi ed. Valentin Rose). H. Mutschmann a editat acest text al lui Diogenes Laertios şi l-a studiat în prefaţă, în *Divisiones quae feruntur Aristoteleae,* Leipzig, 1906, ediţie şi studiu pe care nu le-am putut consulta. **238.** Aceasta este împărţirea bunurilor atît după stoici, cît şi după epicurieni. Dar după stoici, bunurile corporale şi exterioare intră în aceeaşi grupă a lucrurilor indiferente (ἀδιάφορα). Epicur dă o precădere bunurilor sufleteşti, ca unele care dau o plăcere durabilă, deci dau fericirea. Vom vedea acestea la timpul lor, în Diogenes Laertios Cartea a VII-a, pentru stoici, şi în Cartea a X-a, pentru epicurieni.

239. Toate aceste clasificări date mai înainte şi cele care urmează sînt aproximativ platoniciene. Ele provin dintr-o epocă de sincretism în care se caută să se pună de acord marile şcoli filosofice, mai ales platonismul, stoicismul şi aristotelismul. Autorul clasificărilor nu face aici deosebire între formele bune şi formele rele de guvernămînt (cf. L. Robin, *Platon,* Bucureşti, Teora, 1996, pp. 244-286; P. Lachiéze-Rey, *Les idées morales sociales et politiques de Platon,* Paris, 1938). **240.** Practică, de la πράττειν, „a acţiona", „a săvîrşi un act". De pe urma unui astfel de act nu rămîne un obiect concret produs de act. Făuritoare, de la ποιεῖν, „a face", „a făuri un obiect care rămîne de pe urma actului". Teoretică, de la θεωρέω, „a privi", „a contempla", avînd la Platon ca obiect adevărurile eterne care sînt ideile (cf. Francis E. Peters, *Termenii filosofiei greceşti,* 1993: *poieín, práxis, theōría).* **241.** Muzica; cuvîntul grecesc este ἁρμονική, deci „arta acordurilor muzicale", acorduri care erau succesive, desfăşurate în melodie şi nu simultane. Grecii nu cunoşteau simfonia cu acorduri simultane. La ei, vocile şi instrumentele cîntau la unison. Cel mult se putea cînta o melodie la octavă, deci un cor bărbătesc şi femeiesc în acelaşi timp. **242.** Primul gen de oratorie menţionat aici este oratoria politică (πολιτικὸν γένος), ai cărui reprezentanţi cei mai de seamă sînt, în ordinea importanţei lor, Demostene, Eschine (oratorul), Hyperides,

Lycurgos (oratorul), Demades, Deinarchos şi alţii. Al doilea gen de oratorie menţionat, genul demonstrativ (ἐπιδεικτικόν γένος), în care intră lauda, critica şi alte specii, a fost creat de marele sofist Gorgias din Leontinoi şi desăvîrşit de Isocrate din Atena, pe care îl putem declara al doilea creator al genului şi unul dintre cei mai mari prozatori, creator al prozei atice. Mai rămîne nemenţionat aici al treilea gen de oratorie, anume cel judiciar (δικανικὸν γένος), în care oratorul compunea în calitate de logograf (termenul tehnic consacrat în greceşte) discursuri de apărare sau de reclamaţie pentru clienţi particulari, contra onorariu. Artistul cel mai desăvîrşit în acest gen a fost Lysias. Nu mai puţin important este Isaios, de la care însă, printr-o întîmplare, avem numai discursuri cu privire la afaceri de moştenire. De la Lysias ni s-a păstrat o bogată colecţie de discursuri.

243. Metoda prin întrebări şi răspunsuri scurte (κατὰ βραχύ, termenul tehnic consacrat în greceşte) ar fi fost creată de sofişti şi adoptată de Socrate şi Platon, susţine Eugène Dupréel, în *La légende socratique et les sources de Platon,* Bruxelles, 1922. Cu toată teza sa exagerată – Dupréel susţine că Socrate a fost lipsit de originalitate şi că tot ce i se atribuie lui ca fiind creaţie originală se datorează sofiştilor –, opera autorului este foarte bogată în reconstituiri ale doctrinelor sofiştilor. **244.** Poetul liric îşi cînta elegia şi se acompania singur, la unison, la harpă. **245.** Cele trei părţi ale sufletului în filosofia lui Platon (*Republica*, 434 *d*–441 *b*) se numesc νοῦς, θυμός şi ἐπιθυμία (autorul clasificărilor a intervertit ordinea ultimelor două). Prima parte „intelectul" sau „raţiunea", numită şi τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς „partea raţională a sufletului", este opusă celorlalte două, care se numesc la un loc τὸ ἄλογον μέγος τῆς ψυχῆς „partea iraţională din suflet" şi care explică pasiunile şi poftele omeneşti, iraţionale după Platon şi Aristotel. După cum vom vedea, stoicii neagă acest lucru ; nu există parte iraţională în suflet, şi atunci, la ei, pasiunile provin din judecăţi (deci tot elementul raţional) false. Pentru teoria celor trei părţi ale sufletului, vezi imaginea lui Platon din *Phaidros,* 246 *a-d*: carul condus de un mînuitor (raţiunea, νοῦς) cu doi cai, unul focos şi bun (θυμός) şi unul îndărătnic (ἐπιθυμία). **246.** Am tradus prin cuvîntul „cuminţenie" cuvîntul grec φρόνησις . Dar la Platon, φρόνησις este şi termenul pentru a indica ştiinţa supremă care dă cunoaşterea ideilor (vezi Platon, *Phaidros,* 65 *a* şi urm., 66 *e* şi urm. etc.). Aristotel reduce termenul φρόνησις la sensul lui practic şi etic. **247.** Platon admitea patru virtuţi cardinale, pe care le împărţea şi le atribuia celor trei părţi ale sufletului şi comportamentului armonic al lor: ἀνδρεία, „curaj" (pentru θυμός, „pasiune generoasă" sau „avînt generos"), σωφροσύνη, „cumpătare" (pentru ἐπιθυμία, „pofte trupeşti"), σοφία, „înţelepciune" (pentru νοῦς, „raţiune" sau „inteligenţă"), iar a patra, δικαιοσύνη, „dreptate", constă în armonizarea celorlalte trei virtuţi. După părerea sa, omul care are cele trei prime virtuţi în cele trei părţi ale sufletului său o are şi pe a patra, spiritul de dreptate, care constă în armonia virtuţilor precedente în sufletul său (cf. *Republica*, 427 *c*–444 *a*). **248.** Lăsăm afară din text cuvîntul ἁμαρτάνοντας, întrucît nu dă un sens potrivit. Cuvîntul e socotit ca trebuind să fie eliminat din text încă de Mer. Casaubonus. **249.** Cuvîntul grec e φιλανθρωπία. Dar din text rezultă că autorul clasificărilor nu se gîndeşte atît la „iubirea de oameni", cît la „sociabilitate". Totuşi, menţinem traducerea etimologică a cuvîntului: „iubirea de oameni". Adesea traducerea termenilor greceşti pune probleme dificile în faţa traducătorului. În unele cazuri trebuie să înlocuim pluralul grec cu singularul românesc, sau invers, ori să dăm traduceri mai mult sau mai puţin satisfăcătoare ale termenilor greceşti.

250. *Leiturgiile* (de unde vine cuvîntul *liturghie* în româneşte, cu sensul complet schimbat de creştinism), pe greceşte λειτουργία, erau sarcini de stat care se impuneau cetăţenilor bogaţi pentru a le executa pe cheltuiala proprie, spre exemplu: echiparea şi instruirea unui cor pentru reprezentaţiile teatrale la sărbătorile dionisiace, întreţinerea unei trireme (corabie de război cu trei rînduri de rame suprapuse) etc. Adesea aceste *leiturgii* erau foarte împovărătoare, ducînd pînă la ruina respectivului însărcinat cu ele. Era un fel de a egala averile prin uşurarea săracilor şi împovărarea bogaţilor. Nimeni n-avea latitudinea de a refuza

o leiturgie ce i se atribuia, conform legii, prin decret. Tot ce putea face respectivul era să propună pe altul mai bogat ca el, ca să preia leiturgia, propunînd totodată schimbul de averi (termenul grec e ἀντίδοσις), în caz că bogatul propus refuza să primească leiturgia. Cu alte cuvinte, cel însărcinat se oferea să schimbe averea cu a altuia, pe care îl declara mai bogat, şi cu averea schimbată de la celălalt să execute leiturgia. **251.** Cuvîntul grec este unul singur, τέχνη. El înseamnă atît „artă frumoasă", cît şi „meserie". Dar τέχνη mai înseamnă şi „ştiinţă", deci nu se făcea adesea o deosebire tranşantă între teorie şi practică. Astfel, medicina, pentru greci, era o τέχνη, pe de o parte o ştiinţă care presupunea cunoştinţe teoretice temeinice: cunoaşterea naturii omeneşti şi a mediului înconjurător în care omul trăieşte, şi, pe de altă parte, era o artă, presupunea abilităţi practice pentru a recunoaşte o boală şi a da un tratament medical potrivit cu temperamentul şi particularităţile bolnavului (vezi şi Francis E. Peters, *Termenii filosofiei greceşti,* 1993: *téchnē*). **252.** Provine oare această înşiruire a numeralelor ordinale, care n-are nici un rost, şi este detestabilă din punct de vedere stilistic, de la autorul *Clasificărilor* sau de la Diogenes Laertios sau e o glosă marginală intrată în text? Toate trei posibilităţile sînt date, avînd în vedere calitatea autorilor.

253. Aceeaşi înşiruire fără rost, ca mai sus. **254.** Apariţia artei poetice aici, în enumerarea finală, deşi a fost omisă în textul clasificării, este cel puţin curioasă, dar menţionarea ei este totuşi corectă. **255.** Aceste trei posibilităţi în felul de a fi al lucrurilor sînt date de Sextus Empiricus sub formă de trilemă şi sînt atribuite lui Xenocrate, elev al lui Platon şi al treilea scolarh al Academiei (vezi *Adversus Mathematicos,* XI, 4, p. 376, ed. Mutschmann). **256.** οὐδέτερα (plural neutru) înseamnă în sens strict „neutru", deci se acoperă cu sensul de „indiferente" sau „nici bun, nici rău". **257.** De *homeomerii* (ὁμοιομερῆ) s-a ocupat şi le-a definit Aristotel, la care cuvîntul este un termen tehnic, pe cînd, după cît ni se pare, el nu există la Platon. Cuvîntul tradus cu eterogen este, în greceşte, ἀνομοιομερές, adică „neomogen", ceea ce e acelaşi lucru (vezi Cartea a II-a, nota 41).

258. Cîteva cuvinte de încheiere asupra *Clasificărilor* pseudoaristotelice, făcute, după spusele autorului, de Platon. Ele sînt făcute într-un stil mecanic, sec, scolastic, cu începutul şi sfîrşitul care se repetă de fiecare dată la fiecare clasificare, şi par a proveni de la un alt autor, pe care l-am localizat aproximativ în epoca elenistică (secolele III-I î.H.). Nu au scris aşa nici Platon, nici Aristotel. Clasificările făcute n-au specificul doctrinei lui Platon, nici a lui Aristotel. Contribuţia lor la cunoaşterea filosofiei platonice este aproape egală cu zero. Aristotel vorbeşte de două ori de clasificările (διαιρέσεις) scrise ale lui Platon (în *De generatione et corruptione,* B 3, 330 *b* 15, şi *De partibus animalium,* A 2, 642 *b* 12), dar desigur că este vorba de opere făcute de alţi membri ai Academiei platonice, probabil nişte manuale pentru începători, pentru prima iniţiere în filosofie. Clasificarea platoniciană era dihotomică, după cum vedem în *Omul Politic* şi *Sofistul,* iar opera autorului nostru păstrată de Diogenes Laertios prezintă lucrurile sub alt aspect, personal lui şi nu prea fericit ales. Atît despre aceste *Clasificări platoniciene,* spre a întrebuinţa şi noi formula favorită a lui Diogenes Laertios cu care încheie secţiunile sale, în care face o expunere şi trece apoi la alta.

259. *Seleucos din Alexandria* – gramatician, supranumit Homericul; a trăit la Roma sub Augustus şi Tiberiu, citat de Athenaios, *Scholiile* la Apollonios Rhodios, Suda; dar s-ar putea să nu fie toţi identici cu Seleucos gramaticianul citat de Diogenes Laertios aici, care ar fi scris o carte *Despre filosofie.* Platon, filosof din Rhodos, elev al lui Panaitios, nu e cunoscut din altă parte. La fel şi Platon filosoful peripatetic. **260.** *Platon,* poetul comic remarcabil, din Atena, numit ὁ κωμικός, aparţinînd comediei vechi (scria între anii 425 şi 390 î.H.), e destul de cunoscut prin satira sa politică. Nu avem decît fragmente din vreo treizeci de piese ale lui.

Cartea a IV-a

Capitolul I

Speusip
(aprox. 407-339 î.H.)

1. *Speusip din Atena* – al doilea conducător sau, după termenul grec consacrat, scolarh al Academiei platonice, primul fiind Platon însuşi. Speusip a condus şcoala din 347 (anul morţii lui Platon) pînă în 339 î.H. (opt ani, după cum spune Diogenes Laertios puţin mai departe). **2.** Anii 347-344 î.H. **3.** În grădina Academiei platonice de lîngă incinta consacrată eroului Academos (sau Hecademos după altă variantă, dată de Diogenes Laertios, III, 7) erau numeroase clădiri pentru săli de cursuri, săli pentru bibliotecă, colecţii ştiinţifice etc. Între ele, şi un templu ridicat Muzelor (μουσεῖον), de care vorbeşte Diogenes Laertios aici.

4. *Casandros* – fiul lui Antipater, născut pe la 354 î.H., reuşeşte să se proclame rege al Macedoniei, supune Grecia (318 î.H.) şi moare la 297 î.H., după o viaţă agitată de războaie şi intrigi. Aici, la Diogenes Laertios, se face desigur aluzie la căsătoria lui cu Thessalonice, sora lui Alexandru cel Mare. **5.** Aceste două femei, discipole ale lui Platon, au fost citate de Diogenes Laertios în lista discipolilor acestuia din *Viaţa lui Platon* (Diogenes Laertios, III, 46). **6.** Chestiunea onorariului de profesor în educaţia greacă este destul de interesantă. Sofiştii şi retorii luau bani grei de la elevii lor pentru învăţătura pe care le-o dădeau. Astfel, Gorgias, Isocrate şi nenumăraţi alţii au făcut avere de pe urma acestui lucru. Socrate a fost primul care a introdus obiceiul de a da lecţii gratuit, fără a trage nici un fel de profit de pe urma învăţăturii împărtăşite. Platon a fost un adept al tradiţiei socratice, la fel şi Aristotel şi atîţia alţi filosofi care nu doreau să valorifice financiar lecţiile lor de filosofie, ei dispunînd de venituri însemnate. Prin urmare, Speusip ar fi abandonat această tradiţie, luînd bani pentru lecţii, lucru marcat aici ca ceva deosebit. **7.** Nu ştim cine e acest Diodoros. Un Diodor din Tyr este filosof eclectic peripatetic, urmaş al lui Critolaos. A trăit la Atena şi e citat de Cicero (*De finibus,* II, 6, 19) şi ar putea fi identic cu cel citat de Diogenes Laertios.

8. *Caineus* – scriitor şi filosof necunoscut mai de aproape. E citat şi de Aristotel *(Analytica priora,* I, cap. 12). **9.** *Xenocrate* – urmaşul lui Speusip, al treilea scolarh al Academiei. El se află cu Aristotel la Atarneus în Asia Mică (Troada), unde domnea Hermias în momentul morţii lui Platon. Xenocrate şi Aristotel au condus în Atarneus o filială a şcolii platonice, din care făceau parte şi Erastos şi Coriscos (vezi *Epistola a VI-a* platonică). **10.** Aceste relatări intră în seria anecdotelor despre filosofi, în mare parte inventate pentru a da o prezentare tipică filosofului a cărui biografie se făcea. **11.** Încă o epigramă anostă a lui Diogenes Laertios, epigramă nu în sensul modern al cuvîntului, ci în cel antic, de „inscripţie funerară". **12.** Boala aceasta era probabil combinată cu altă boală, care duce la dezagregarea cărnii şi care era luată drept mîncărime provocată de păduchi; am mai întîlnit-o de două ori la Diogenes Laertios, anume cu ocazia descrierii morţii lui Ferekyde din Syros (I, 118 şi urm.). Cf. şi Platon (III, 40).

13. *Timotheos din Atena,* cu ale sale Βίοι, scriitor; este de mai multe ori citat de Diogenes Laertios. Nu-l cunoaştem mai de aproape. **14.** În greceşte e femininul în ms. Cum însă în prima parte a frazei este vorba de un personaj masculin, credem că referirea este la un băiat (vezi Richards).**15.** Credem că trebuie scos în afara listei dialogul *Aristip din Cyrene,* aşa cum am făcut noi, deoarece titlul

Aristip apare în listă la începutul § 5. De altfel, şi acuzativul Ἀριστιππον τὸν Κυρηναῖον nu se potriveşte cu încadrarea în listă, unde titlurile sînt la nominativ. Desigur, la unele titluri traducerea nu este absolut sigură, după cum vom vedea peste puţin, mai ales în lista scrierilor lui Xenocrate, întrucît, operele fiind pierdute şi necunoscîndu-le conţinutul, e greu în cazul lor să dăm şi traducerea exactă a titlului. Adesea, cînd Diogenes Laertios citează o operă în mai multe Cărţi (adică în mai multe rulouri de papirus), el citează Cărţile prin numerale cardinale în succesiune 1, 2, 3, 4 etc. pînă la ultima Carte. Desigur, aici trebuie să fie o preocupare de catalogare în bibliotecă, deoarece numărul final de Cărţi, din cauza scrierii numerelor în greceşte prin literele alfabetului, putea uşor da loc la lecturi greşite. Dar acest lucru nu-l face Diogenes Laertios totdeauna. Cîteodată, la unii autori, el dă o cifră finală a Cărţilor. Felul de citare a Cărţilor poate fi indiciul unor izvoare diferite întrebuinţate de Diogenes Laertios pentru listele lui de opere ale filosofilor a căror biografie o dă. Titlurile nr. 16-19 sînt deosebit de greu de tradus, după cum se vede şi din deosebirile traducerilor care s-au dat. *Mandrobolos,* ca titlu de dialog, nu ştim dacă are vreo legătură cu Mandrobulos din Samos, care, găsind o comoară, îi consacră zeiţei Hera o oaie de aur, al doilea an de argint şi al treilea an de bronz, darurile succesive devenind tot mai meschine (Aristotel la Elian, *De natura animalium,* XII, 40). **16.** Unele manuscrise dau cifra scrisă în cuvinte întregi. În cifre trebuie scris Μδ΄Γ΄υ΄ο΄ε΄ (mss. dau μ΄γ΄δ΄ο΄ε΄). În orice caz, textul e deteriorat. Şi menţionarea totalului de rînduri ale operei învederează o preocupare de catalogare în bibliotecă (probabil în Biblioteca din Alexandria). Toate listele de lucrări cu numărul de rînduri la sfîrşit credem că provin din opera Βίοι a lui Hermip din Smyrna. **17.** *Timonides din Leucas* – filosof, prieten cu Dion, care i-a povestit expediţia împotriva lui Dionysios (Plutarh, *Viaţa lui Dion,* cap. 22, 30-31, 35). Mss. lui Diogenes Laertios au Simonides în loc de Timonides. Un *Bion* în acest ansamblu în legătură cu Dion ne este necunoscut. Eventual el s-ar putea elimina din text, cum a făcut Müller, în *FHG,* II, 83.

18. *Bion* – vezi nota 17. Poate că asemănarea celor două nume ΔΙΩΝ şi ΒΙΩΝ a provocat adăugarea acestuia din urmă. **19.** Poveşti despre cumpărări de opere ale unui filosof de către altul (aici nu se insinuează intenţia de plagiat din partea lui Aristotel faţă de Speusip) am mai întîlnit în *Viaţa lui Platon* de Diogenes Laertios, III, 9, după biograful Satyros. **20.** *Herophilos din Chalcedon* (secolul al III-lea î.H.) – una dintre marile figuri ale medicinii greceşti, fondator, împreună cu Erasistratos din Ceos, al şcolii medicale din Alexandria. Acest *Speusippos,* elev al lui Herophilos, este necunoscut din altă parte.

Capitolul II

Xenocrate
(396-314 î.H.)

21. *Xenocrate* – al treilea scolarh al Academiei, de la 339/338 la 315/314 î.H., preluînd succesiunea de la Speusip. **22.** Nu ştim la care dintre cele trei călătorii ale lui Platon în Sicilia a luat parte şi Xenocrate. **23.** *Phryne* – curtezană celebră prin frumuseţea corpului ei; a servit drept model marelui sculptor Praxitele pentru statuia zeiţei Afrodita. De la Praxitele nu posedăm ca statui ale Afroditei decît o copie de pe timpul roman a celebrei statui Afrodita din Cnidos, care şi aşa este impresionantă prin gingăşia şi graţia ei. Cu ocazia afacerii Hermocopizilor – în care tineri cheflii şi tinere, într-o noapte, fiind beţi, au mutilat statuile lui Hermes ce se găseau pe străzile Atenei – Phryne a fost şi ea implicată în acest proces de sacrilegiu, în care pedeapsa cerută era moartea. Phryne a fost apărată de faimosul orator Hyperides şi achitată numai graţie frumuseţii ei deosebite.

24. *Laïs* – numele unei celebre curtezane. Am întîlnit-o pe Laïs în *Viaţa lui Aristip* (Diogenes Laertios, II, 74-75). Nu putem şti dacă este vorba de aceeaşi Laïs

la Xenocrate şi la Aristip, întrucît Laïs era un nume caracteristic care s-a dat multor curtezane. **25.** După Cicero *(Tusculanae Disputationes,* V, 32, 91), Alexandru ar fi trimis 50 de talanţi (după alţii numai 30), din care Xenocrate ar fi reţinut 30 de mine (3000 de drahme, cît avem şi aici). **26.** Pe *Myronianos din Amastris* (Paphlagonia) îl întîlnim de mai multe ori numai la Diogenes Laertios (vezi I, 115; III, 40). **27.** *Antipater* – diadoh al lui Alexandru; el supune Grecia în urma războiului lamiac, după victoria de la Crannon din 322. Moare în 319 î.H., în Macedonia. **28.** *Sărbătoarea oalelor* (χύτροι) avea loc în ziua a 13-a a lunii anthesterion, în care se purta în procesiune o oală cu felurite fructe.

29. Versurile sînt din Homer, *Odiseea,* X, 383 şi urm. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 527-531, pp. 216 şi urm.). **30.** Este vorba de „rugătorul", ἱκέτης, care, prin protecţia pe care o cerea cuiva, crea un drept sacru de azil a cărui violare era pedepsită de zei (vezi mai sus, Cartea, I, nota 266). **31.** *Bion Borysthenitul,* a cărui viaţă urmează la Diogenes Laertios, Cartea a VII-a, cap. VII, §§ 46-58. **32.** Acesta era şi felul de a vedea al lui Platon, că ştiinţele matematice sînt baza pentru înţelegerea filosofiei. **33.** Lista operelor lui Xenocrate se găseşte editată şi la Richard Heinze, *Xenokrates, Darstellung der Lehre und Sammlung der Fragmente,* Leipzig, 1892, pp. 157 şi urm. Şi în lista lui Xenocrate, Diogenes Laertios dă Cărţile enumerîndu-le pe rînd cu numerale cardinale. **34.** Nu ştim dacă e acelaşi personaj cu „Callicles" din dialogul *Gorgias* al lui Platon.

35. Am tradus εἶδος cu „specie", deşi se putea traduce şi cu „idee", întrucît al cincilea titlu care urmează are cuvîntul ἰδέα, care înseamnă tot „idee". Întrucît opera Περὶ εἰδῶν este pierdută, ca şi toate celelalte ale lui Xenocrate, şi nu-i cunoaştem conţinutul, e greu să ştim care e sensul în care este luat cuvîntul εἶδος aici: „specie" sau „idee"? **36 .**'Επιστημοσύνη e aproape sinonim cu ἐπιστήμη „ştiinţă". **37.** Nu poate fi vorba de „scrierile" lui Parmenide, cum traduce Hicks (*writings*), întrucît ştim că Parmenide n-a compus decît un singur poem, iar Xenocrate ştia aceasta şi mai bine ca noi. **38.** Am tradus διάνοια cu „raţiunea discursivă". După Platon (*Republica*, VII, 511 *d-e* şi 533 *e*– 534 *a*), există trei ordine de realităţi, cărora le corespund trei feluri de cunoaşteri, respectiv facultăţi de cunoaştere. Ideile, care sînt realitatea supremă (ὄντως ὄν, zice Platon în *Timaios*), sînt cunoscute prin νοῦς sau νόησις, raţiunea pură, intuitivă. Fiinţele matematice (figurile geometrice şi numerele aritmetice), care sînt intermediare între idei şi lucrurile sensibile, sînt cunoscute prin διάνοια, pe care am tradus-o cu „raţiunea discursivă". În al treilea rînd vin lucrurile sensibile, care sînt cunoscute prin simţuri. Despre primele două avem, după Platon, o cunoaştere adevărată, numită ἐπιστήμη. Despre lucrurile sensibile nu avem decît o cunoaştere şovăielnică, avem opinii (δόξα), care în cazul cel mai fericit pot fi „o opinie dreaptă" (ὀρθὴ δόξα) (vezi şi Proclus, *Comentarii la prima Carte a Elementelor lui Euclid,* pp. 3 şi 10 ed. Friedlein). Deci în Περὶ τὴν διάνοιαν Xenocrate trebuie să se fi ocupat de cunoaşterea discursivă a obiectelor matematice. Ştim că Platon însuşi, mai ales la sfîrşitul vieţii sale, precum şi urmaşii săi imediaţi, Speusip şi Xenocrate, au avut o puternică orientare matematică, pitagoriciană. **39.** Traducerea acestui titlu nu este unica posibilă, dar ni se pare cea mai verosimilă. Finele cu numeralul 10 pare deteriorat, întrucît peste tot în această listă se citează numărul Cărţilor începînd de la 1 pînă la numărul respectiv 1, 2, 3, 4 ... **40.** Numărul tezelor este deteriorat. Stă scris 20, 43. S-ar putea introduce un <sau> între cele două numere. De multe ori astfel de numerotări erau şovăitoare. Dar şi aceasta este o soluţie extremă.

41. Şi aici numerele finale sînt deteriorate. Primul numeral, 14, citat astfel împotriva obiceiului acestei liste, ar putea fi Cărţile, iar următorul, μ΄α΄Β΄ψ΄μ΄, se poate citi ca Μα΄,Βψ΄μ΄ adică 12 740 şi subînţelege „rînduri". **42.** Iar nu înţelegem cum vin aceste 15 Cărţi şi apoi alte 16 Cărţi *Despre studii relative la stil.*

43. *Logistica* este ştiinţa calculului practic, opusă *Aritmeticii,* care ar fi ştiinţa teoretică a numerelor. Problema „logisticii" greceşti a fost mult discutată în ultimul timp, unii cercetători voind a recunoaşte şi o logistică teoretică. Discuţia acestor probleme ne-ar duce prea departe (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende*

Wissenschaft, 1956, p. 189, care îl urmează pe J. Klein). Otto Apelt traduce titlul acesta, în mod cu totul eronat după noi, cu *Logische Erörterungen*.

44. Este vorba de savanţii geometrici. Conţinutul nu-l putem preciza.

45. *Arybas* este complet necunoscut. Arymbas, după Plutarh, *Viaţa lui Alexandru,* cap. 2, s-ar fi numit cumnatul lui Filip al Macedoniei (Arymbas fiind frate cu Olympia, soţia lui Filip). **46.** *Hephaistion* – fiul lui Amyntor din Pella şi prieten cu Alexandru cel Mare. Rămîne un semn de întrebare dacă aici este vorba despre acesta. **47.** Ultimul titlu citat revine la modul de citare vechi al Cărţilor: aici 1, 2... De la al 59-lea titlu, Diogenes Laertios schimbase metoda de citare, dînd numai numărul final al Cărţilor. Se pare că în această listă s-au contopit două cataloage de Cărţi, tratate după metode diferite de notare a numărului Cărţilor.

48. Numărul rîndurilor este iarăşi deteriorat, după cît se pare: μ΄κ΄β΄δ΄σ΄λ΄θ΄. Dar lucrurile intră în regulă dacă se citeşte Μκ΄β΄Δσ΄λ΄θ΄ = 224 239 de rînduri.

49. μετοίκιον este o taxă de protecţie pe care o plătesc străinii în cetatea în care trăiesc. La Atena, taxa era de 12 drahme pe an. **50.** Vezi mai sus, nota 26.

51. Corespunde cu 339-338 î.H. **52.** *Xenocrates* tacticianul, necunoscut din altă parte. **53.** După primul Xenocrates, despre care am vorbit, pare a fi o lacună în text, după cum observă Cobet. Lipseşte al doilea Xenocrates, iar la următorul trebuie să completăm cuvîntul „al treilea" sau „altul". Şi pe acesta, filosof, nu-l cunoaştem din altă parte. Cît priveşte pe Arsinoe, sînt multe regine purtătoare ale acestui nume. Poate că este vorba de Arsinoe fiica lui Ptolemaios I Soter şi a Berenicei, mai întîi soţia lui Lysimah şi apoi soţia fratelui ei Ptolemaios al II-lea Filadelful. **54.** *Xenocrates* – filosof şi poet elegiac; e cunoscut numai din acest pasaj. **55.** Reflecţia lui Diogenes Laertios se află acum cam excentric în această listă de omonimi. Poate că este un produs al minţii lui Diogenes Laertios.

56. *Xenocrates* sculptorul e cunoscut din acest pasaj şi e, poate, acelaşi cu cel citat de Plinius (*Nat. Hist.,* XXXIV, 9, 23). *Xenocrates*, al şaselea şi ultimul din lista lui Diogenes Laertios, este cunoscut numai de aici. Ca izvor este dat Aristoxenos din Tarent, filosoful şi muzicianul.

Capitolul III

Polemon
(aprox. 310 î.H.)

57. *Polemon* – al patrulea scolarh al Academiei, şi anume de la 315/314 la 270/269 î.H. **58.** Trei oboli fac o jumătate de drahmă. Nu vedem ce vicii îşi putea satisface Polemos cu această sumă derizorie. **59.** Adică anii 316-312 î.H.

60. *Antigonos din Carystos* – biograf al filosofilor, despre care am mai vorbit.

61. *Crantor* – filosof academician. *Viaţa* lui se găseşte ceva mai departe la Diogenes Laertios (Cartea a IV-a, cap. V, §§ 24-27). **62.** *Nicostratos* este citat numai în acest pasaj. După porecla de Clitemnestra, ne gîndim mai repede la un actor tragic care juca rolul Clitemnestrei, de la care i se trage porecla, decît la un poet.

63. Aici este citat „poetul", iar poetul κατ'ἐξοχήν pentru greci este Homer. A raporta τοῦ ποιητοῦ la Νικοστράτου, care sînt despărţiţi de şapte cuvinte, ni se pare o imposibilitate, cu toată libertatea de aranjare a cuvintelor în fraza greacă.

64. *Melanthios* – pictor celebru (secolul al IV-lea î.H.), coleg al lui Apelles. Mai e citat de Pliniu şi de Plutarh. A scris şi o lucrare *Despre pictură*, din care citează Diogenes Laertios în acest loc. **65.** Aluzie pornografică. **66.** Aici aflăm că în Academia platonică, lîngă templul Muzelor, se afla şi sala de reuniune a condiscipolilor, detaliu interesant, avînd în vedere sărăcia informaţiilor, pentru a ne face o idee despre realităţile din şcolile de filosofie. **67.** Acest Aristippos, care probabil că a luat numele lui Aristip din Cyrene, a scris o carte plină de calomnii, în care sînt cuprinşi şi filosofii, numită *Despre luxul celor vechi*, de care am mai vorbit cu o ocazie anterioară. **68.** Grecii, în locul gamelor noastre majore şi

minore, aveau o serie de moduri armonice, tot un fel de game cu diverse intervale între note şi care purtau numele, probabil, al locului lor de origine: lidian, frigian, mixolidian, dorian etc. Modul dorian era cel mai apreciat, din cauza caracterului său grav, echilibrat şi liniştitor. Modul frigian se releva prin caracterul său orgiastic, excitant. Şi instrumentele, de asemenea, aveau astfel de caractere. Flautul era orgiastic şi biciuitor al patimilor; lira, cu sunetele ei mai sobre, era calmantă şi plină de echilibru grav. Apollo cînta din lră, pe cînd flautul pare a fi fost o invenţie „barbară". Filosofii greci, mai ales Platon (în *Republica*) şi Aristotel (în *Politica*), acordau muzicii mare importanţă în formarea caracterului uman, aşa încît îi atribuiau o valoare educativă de primă importanţă, ceea ce necesita o alegere atentă a modurilor şi instrumentelor care urmau să fie puse la dispoziţia tineretului. **69.** *Sofocle din Atena* – unul dintre cei trei mari poeţi tragici ai Greciei, alături de Eschil şi Euripide. **70.** *Molossoi* – numele unui popor din Epir. Cîinii molosieni erau vestiţi prin puterea lor (un fel de cîini ciobăneşti).

71. *Phrynichos* – poet tragic vechi (începutul secolului al V-lea î.H.), ceva mai vechi ca Eschil, cu care, în parte, a fost contemporan. Tragedia lui *Căderea Miletului sub perşi* este celebră şi pentru ea a fost pedepsit de poporul atenian, întrucît evoca amintirea nenorocirilor unei cetăţi scumpe atenienilor. Miletul a căzut sub perşi în 494 î.H. **72.** *Pramnos* – munte stîncos de pe insula Icaria. Vinul din Pramnos (care e citat şi la Homer) era tare şi aspru la gust. **73.** Cuvîntul φθίσις „pieire", de unde vine termenul medical modern ftizie (tuberculoză), derivă de la rădăcina verbală a lui φθίνω, care înseamnă „a pieri". La greci, chiar şi în medicină, φθίσις nu este o entitate nosologică bine stabilită. Ea exprima orice stare de deperiţiune lentă, însă în parte cuprindea, probabil, şi ftizia sau tuberculoza modernilor. **74.** Nouă nu ne-a rămas nimic din acest mare număr de lucrări ale lui Polemon, nici măcar citate la alţi autori. E curios şi faptul că Diogenes Laertios nu dă nici o listă a acestor lucrări, cum face cu atîta conştiinciozitate la alţi filosofi. Ceea ce înseamnă că el n-a găsit o asemenea listă la autorii pe care-i consultă. **75.** Încă o epigramă nereuşită a lui Diogenes Laertios. De aici înainte nu vom mai releva decît pe cele bune sau acceptabile.

Capitolul IV

Crates
(aprox. 300 î.H.)

76. Este vorba de „relaţiile" întîlnite în Grecia antică şi pe care nu le putem ignora ca şi în cazul faimosului amor platonic, expus în pagini celebre de Platon (în *Banchetul*, vezi şi *Charmides*). **77.** *Crates* – al cincilea scolarh al Academiei platonice, de la 270/269 la 268/264. Cu el se încheie Academia veche. Cu urmaşul său Arcesilaos, despre care ne vom ocupa peste puţin (Diogenes Laertios, IV, 28-45), începe Academia medie şi scepticismul academic. **78.** *Antagoras din Rhodos* – poet; ar fi scris o *Thebaidă* şi a compus *Epigrame* (secolul al III-lea î.H.). Un model al talentului său poetic îl avem în epigrama citată de Diogenes Laertios, stil care nu e nici prea deosebit, nici prea mediocru. **79.** Vezi mai sus, nota 77.

80. *Theofrast din Eresos* – discipol al lui Aristotel şi al doilea scolarh al şcolii filosofice fondate de acesta (şcoala peripatetică sau Lykeion, după locul de funcţionare). *Viaţa lui Theofrast* urmează în Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios după *Viaţa lui Aristotel*. **81.** O legendă a veacurilor prin care a trecut în mod succesiv omenirea se găseşte pentru prima dată la Hesiod, *Munci şi zile*, versurile 109-201. Hesiod vorbeşte de cinci epoci: de aur (sub Cronos, tatăl lui Zeus), de argint, de bronz, epoca eroilor semizei (care iese din denumirea obişnuită a veacurilor după metale; poate că a fost introdusă de Hesiod pentru eroii războiului troian şi teban) şi veacul de fier. Desigur că Hesiod nu este inventatorul acestei evoluţii a omenirii pe veacuri: de aur, de argint, de bronz şi de fier, cel de-al

patrulea, al eroilor, fiind intercalat, poate, de Hesiod însuşi. Despre epoca de aur sub domnia lui Cronos se ocupă şi Platon în dialogul *Omul politic*, într-un mit curios, cu legături cosmogonice şi cosmologice (269 *a* – 274 *e*). **82.** *Dioysodoros*, flautistul, nu e cunoscut decît de aici şi din Hesychios din Milet (secolul al VI-lea d.H.), care copiază pe Diogenes Laertios. **83.** *Ismenias din Theba* – flautist, citat de mai mulţi autori. **84.** *Antigonos din Carystos* – biograf. **85.** Necunoscut din altă parte. **86.** Despre *Apollodor din Atena*, cronograful, am vorbit în note anterioare.

87. Vezi mai sus, nota 77. **88.** *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, IV, 46-58, imediat după *Viaţa lui Arcesilaos*. **89.** Al treilea *Crates* din lista aceasta de omonimi este un ταφρωρύχος, un tehnician – ar fi prea mult să-i spunem inginer –, constructor de fortificaţii prin săpături de şanţuri. Al patrulea, *Crates cinicul*, vezi Diogenes Laertios, VI, 85-93. *Crates din Mallos* – celebru gramatician (şcoala din Pergam). A fost adept al şcolii stoice şi unul dintre primii care a dat în mod consecvent o interpretare alegorică a divinităţilor lui Homer, arătînd că ele nu sînt decît forţe ale naturii personificate (vezi Hans Joachim Mette, *Sphairopoiia*, *Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamon,* München, 1936). Acest Crates este originar din Mallos şi a trăit la Pergam.

CAPITOLUL V

Crantor
(aprox. 310 î.H.)

90. *Soloi* – oraş din Cilicia, de unde provenea, poate, şi marele Chrysippos, al treilea şef al şcolii stoice. Crantor a fost membru sau aderent al Academiei, fără să fie scolarh. **91.** Această informaţie, cu numărul de rînduri, pare de origine dintr-un catalog de bibliotecă. **92.** Dar Diogenes Laertios, IV, 32, spune că, după alţii, Arcesilaos n-a scris nimic (vezi *ad locum*). **93.** Limba greacă veche avea accentul muzical, după cum spune şi Dionysios din Halicarnas (*De compositione verborum*), care crede a putea fixa şi intervalul muzical cu care se ridică vocea pe silaba accentuată: cvinta pentru accentul ascuţit, terţa pentru cel grav, ridicare la cvintă şi coborîre la loc pentru accentul circumflex. Mai trebuiau să intervină şi alte schimbări de intonaţie în timpul vorbirii, după afect. Cineva care vorbea fără ridicare şi coborîre de ton trebuia să atragă în mod deosebit atenţia şi să dea impresia unei lipse de afect, care a impresionat pe greci, de felul lor aşa de afectivi. Două şcoli dintre cele mai importante, stoicismul şi scepticismul, au socotit ἀπάθεια, lipsa de afect, ca ideal al înţeleptului, care îi dă acestuia fericirea.

94. Un templu celebru al zeului medicinii, Asclepios, se afla la Epidaur, în nordul Peloponezului, unde se făceau şi vindecări miraculoase. Inscripţiile care ne-au rămas descriu minunile făcute de zeul medic (oameni cheli cărora le creşte o coamă stufoasă într-o singură noapte, femei gravide de mai mulţi ani care nu puteau să nască şi care nasc în incintă, iar pruncul nou-născut o ia singur la fugă şi se duce să se spele la pîrîu). Vindecările se făceau prin incubaţie: bolnavul dormea o noapte în incinta templului şi se vindeca pe loc sau venea zeul Asclepios şi-i spunea în vis ce tratament are de urmat. Cîteodată făcea şi reproşuri bolnavului pentru lipsa lui de încredere sau pentru neplata unui onorariu promis. Astfel de temple existau în toată Grecia. Un Asclepieion, cum se numeau aceste temple, se găseşte şi în insula Cos, patria lui Hipocrate. Templul din Epidaur era deosebit de vestit, dar nu ştim dacă Crantor s-a retras chiar în acest templu.

95. Şcoli de filosofie se puteau deschide cu orice ocazie şi oriunde: şcoala platonică funcţiona în grădinile din apropierea incintei consacrate eroului Academos; şcoala lui Aristotel funcţiona în Lykeion; şcoala stoică în galeriile pictate de Polygnot, galerii avînd un acoperiş susţinut de coloane şi de altfel deschise (στοὰ ποικίλη). **96.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 29. **97.** Întrucît şi Crantor era în timpul acesta un filosof vestit. **98.** *Theaitetos* – poet, compozitor de epigrame

funerare, de altfel necunoscut. Mai avem citată o epigramă (Diogenes Laertios, VIII, 48) ale unui poet numit Theaistetos, care e, probabil, identic cu cel din textul de faţă. **99.** *Belerofon* – titlul unei tragedii de Euripide, din care nu avem decît fragmente. Belerofon e prezentat de Euripide ca ateu. **100.** *Antagoras din Rhodos* (vezi mai sus, nota 78). **101.** *Cypris* – nume al zeiţei Afrodita.

102. Fireşte că sînt greu de redat aceste cuvinte în limba română. Mai întîi avem imaginea lemnului care n-a fost supus operaţiilor de cojire şi apoi de cioplire cu toporul, pentru a deveni lemn de construcţie; ὀστρέῳ îl socotim ca un dativ instrumental. **103.** Lucrarea Περὶ πένθους a lui Crator s-a bucurat de oarecare faimă. În ea, filosoful susţinea, împotriva apatiei (ἀπάθεια) stoice, starea de μετριοπάθεια, de „echilibru pasional" pentru fericirea omului şi nu nimicirea totală a pasiunilor, cum cereau cinicii şi stoicii, ba chiar şi scepticii (vezi Cicero, *Acad. priora*, II, 44, 135; *Tusc. disp.*, III, 6, 12, şi Plutarh, *Consol. ad Apoll.*, cap. 3).

104. Şi de Heraclit din Efes se spune că a murit de hidropizie (Diogenes Laertios, IX, 3-4), dar la Heraclit ştim că boala e inventată de biografi, fiindcă înţeleptul din Efes spusese în cartea sa că moartea pentru suflet e să devină apă. Poate, în cazul lui Crantor, informaţia este exactă.

CAPITOLUL VI

Arcesilaos
(aprox. 316-240 î.H.)

105. *Seuthes* – numele unor regi ai odrizilor din Tracia. Faptul că tatăl lui Arcesilaos se numea tot Seuthes dovedeşte originea tracă a acestuia. *Pitane* este un port în Asia Mică, pe coasta eoliană a Mysiei, adică în imediata apropiere a Bithyniei, ai cărei locuitori erau traci trecuţi din Europa în Asia Mică.

106. Partea de vest a Asiei Mici din regiunea coastelor se împărţea în trei regiuni de colonizare grecească: la sud dorienii, la centru ionienii, iar la nord eolienii, cele trei mari seminţii greceşti. **107.** *Arcesilaos* a condus Academia medie sceptică de la 268/264 la 241/240 î.H. **108.** Platon, prin caracterul şi modul său de a trata filosofia, schimbînd mereu perspectivele sub care îşi privea doctrina, abandonînd sau modificînd părţi din ea dacă i se păreau prea rigide, a fost socotit de membrii Academiei sceptice ca fiind şi el un sceptic şi, ca atare, tată spiritual al scepticismului academic. **109.** *Autolycos din Pitane* (finele secolului al IV-lea î.H.) – matematician şi astronom. De la el ni s-au păstrat două lucrări cu caracter matematic-astronomic, cele mai vechi pe care le avem: Περὶ κινουμένης σφαίρας (*Despre sfera cerească în mişcare*) şi Περὶ ἀνατολῶν καὶ δύσεων (*Despre răsărituri şi apusuri de stele*) în două Cărţi. **110.** Muzicianul *Xanthos din Atena* – nu ne e cunoscut din altă parte. **111.** Din acest pasaj vedem ceva din viaţa intensă filosofică a timpului: cum discipolii veneau şi roiau în jurul marilor maeştri pînă se fixau la unul dintre ei, părăsind pe alţii, probabil, după înclinaţiile şi afinităţile personale pe care le aveau. **112.** *Andromeda* – numele unei tragedii pierdute a lui Euripide, din care nu avem decît fragmente. În comedia *Broaştele* a lui Aristofan, zeul Dionysios, entuziasmat de lectura acestei tragedii, se duce în Infern ca să-l readucă pe pămînt pe Euripide spre a da strălucire reprezentaţiilor teatrale în decădere. Pentru versurile citate, vezi Nauck *TGF*^{2} 129 şi 132.

113. φιλογράμματος îl traducem cu „amator de studii literare" şi nu, cum traduc Otto Apelt şi R.D. Hicks, cu „dornic de a scrie cărţi", spre a nu ne contrazice cu faptul că Arcesilaos n-a lăsat opere scrise. **114.** *Attalos I* – nepotul lui Eumenes I; a domnit de la 241 la 297, rege în Pergam. Attalizii sînt vestiţi prin rolul cultural pe care l-au jucat în lumea elenistică. Dacă epigrama e autentică, Arcesilaos a compus-o în ultimii ani ai vieţii sale. **115.** *Pisa* – teritoriu de lîngă cetatea Elis, cîmpie pe care aveau loc jocurile olimpice. **116.** *Menodoros* – filosof, fiul lui Eudamos (forma dorică a lui Eudemos) din Thyateira; nu ne e cunoscut

din altă parte. Nu credem că trebuie, cu Apelt şi cu Hicks, să facem din Menodoros iubitul lui Eudamos (Hicks scrie chiar Eugamos, nume care nu se găseşte nicăieri în altă parte în literatura elenă). **117.** *Thyateira* – oraş în nordul şi interiorul Lydiei, spre graniţa Frigiei. **118.** *Cadanade* – pare a fi deformat. Apelt îl consideră ca nume de localitate, patria lui Menodoros. Hicks îl ia ca un patronimic şi scoate din el un nume, Cadanos, care nu există în greceşte, după cum nu există nici localitatea Cadanade. Deci mai bine să ne declarăm ignoranţa. Locul din text pare alterat. Κάδηνα este un oraş în Laconia, citat de Strabon, XII, p. 537.

119. *Ion din Chios* (mijlocul secolului al V-lea î.H., după Suda) – poet şi literat ionian; a scris tragedii, elegii, ditirambi, imnuri şi opere filosofice (vezi Diels-Kranz, *Vors*[5], I, pp. 377-381). **120.** *Hipponicos*, geometrul – maestrul lui Arcesilaos; nu e cunoscut decît din acest text. **121.** *Socratides* – contracandidatul lui Arcesilaos la şefia Academiei; nu e cunoscut din altă parte decît de aici.

122. Acest lucru pare verosimil. Scepticii au imitat în această privinţă pe Socrate, atît Pyrrhon, cît şi Arcesilaos şi Carneade. În importantul text *Academicorum philosophorum Index Herculanensis* (editat de S. Mekler, Berlin, 1902, col. XX, rîndurile 42 şi urm., p. 74) ni se spune că Pythodoros, un elev al lui Arcesilaos, a fixat în scris lecţiile maestrului său. **123.** <de-ale lui Crantor> se găseşte completat în text de Hicks şi credem că dă un sens bun pasajului, care altfel nu ar prea avea înţeles. **124.** E vorba de metodele critice introduse, după modelul megaricilor, de filosofii din Eritreia, vezi Diogenes Laertios, II, 135.

125. *Ariston* – probabil cel din Chios, filosof stoic (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). El e adesea confundat cu Ariston din Ceos, filosof peripatetician. **126.** *Pyrrhon din Elis* – fondatorul scepticismului grec (scepticismul vechi) (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, IX, 61-108; tot acolo despre filosofii sceptici în general). *Diodor* – este vorba de Diodoros Cronos, filosof important din şcoala megarică, de al cărui argument numit ὁ κυριεύων ne-am ocupat mai pe larg (vezi Diogenes Laertios, II, nota 343). Ariston spune în acest vers despre Arcesilaos că faţada lui este Platon, pe cînd interiorul este format din scepticismul lui Pyrrhon, iar spatele din critica lui Diodor. **127.** Vezi Diels, *Poet. Philos. Fragm.* (Timon, fragm. 31 şi notele). Wilamowitz crede că imaginea era aceea a unei nave sau a unei păsări înotătoare. Diels se gîndeşte că aici Arcesilaos e comparat cu un peşte. Noi raportăm τὸ πᾶν κρέας, care pare a avea un sens ironic, la Arcesilaos, iar nicidecum, cum face Diels, la Pyrrhon, pe care Timon îl venera şi nu şi-ar fi permis să-l persifleze. **128.** Vezi Diels, *PPhF* (p. 192, Timon, fragm. 32). **129.** Vezi *ibidem*, p. 193, fragm. 33. Diels citeşte νέον μηλήσεις. Noi am urmat lectura lui Wilamowitz, καὶ νόον αἰμυλίοις. Isaac Casaubonus a propus corectura νόον pentru νέον. **130.** Aluzie obscenă. **131.** *Hemon din Chios*, necunoscut din altă parte. **132.** Vers dintr-un autor tragic necunoscut (Nauck *TGF*[2] *Adespota*, 282).

133. *Ibidem* (vezi *Adesp.*, 283). **134.** φιλόλογος are sens foarte larg în greceşte. Filolog este amatorul de vorbire frumoasă, de studii literare şi de erudiţie, amatorul de studii privitoare la antichităţi, amatorul de studii ştiinţifice, istorice etc.

135. *Oinomaos* – numele unei piese pierdute a lui Sofocle, din care avem numai fragmente (Nauck *TGF*[2], fragm. 436). **136.** Despre Alexinos, Diogenes Laertios s-a ocupat în Cartea a II-a, § 109. **137.** *Philoxenos din Cythera* – celebru compozitor de ditirambi, cu partiturile lor muzicale, la curtea lui Dionysios cel Bătrîn, citat de nenumărate ori în literatura greacă. **138.** Aici avem o frumoasă prezentare a caracterului (ἦθος) lui Arcesilaos. **139.** *Ctesibios din Chalcis* – filosof, elev al lui Menedem (vezi şi Athenaios, IV, 162 *e*). **140.** *Eumenes I* (263-241) – fiul lui Philetairos, rege al Pergamului. **141.** *Archias* arcadianul – necunoscut din altă parte. **142.** *Archecrates* şi *Callicrates* – persoane necunoscute din altă parte. Expoziţia de vase de argint ale acestor doi, de care vorbeşte Apelt, este fără precedent şi nu putem accepta traducerea savantului german. Preferăm interpretarea lui Hicks. Ne gîndim mai repede, cu Hicks, la o reprezentaţie cu caracter scenic, poate o pantomimă sau o farsă, deoarece comediile se reprezentau în cadrul sărbătorilor Dionisiilor şi în mod public. Δείξεις s-ar putea înţelege şi ca

„declamaţii" sau „cursuri publice" (vezi Athenaios, III, 98 *c* etc.). În cazul acesta ar fi vorba de recitări sau declamaţii plătite (ἀργυρικαί), iar cele la care lua parte Arcesilaos erau plătite cu o piesă de aur (χρυσιαῖαι). În orice caz, înţelesul rămîne neclar. Ipoteza noastră ni se pare cea mai plauzibilă. **143.** Vezi mai sus, nota 140. **144.** *Antigonos Gonatas* (rege al Macedoniei, 278-240 î.H.) – fiul lui Demetrios Polyorcetes. **145.** *Hierocles* – comandantul Pireului, necunoscut din altă parte. *Munihia* – promontoriu de lîngă golful de la Phaleron.

146. *Pireu* – portul Atenei, despărţit de golful de la Phaleron prin promontoriul Munihia şi peninsula Pireului. Pe greceşte, Pireul se numeşte *Peiraieus*.

147. Probabil este vorba de victoria navală a lui Antigonos Gonatas de la insula Cos, împotriva lui Ptolemaios al II-lea (pe la 253 î.H.). **148.** *Demetrias* – oraş portuar din Thesalia, fondat de Demetrios Polyorcetes (pe la 293 î.H.).

149. *Aristip din Cyrene* (vezi Diogenes Laertios, II, 66 şi următoarele), unde se găsesc numeroase anecdote care arată pe filosof ca un risipitor.

150. Aici *Ariston din Chios* este citat cu patria lui, aşa că şi în Diogenes Laertios, IV, 33, este probabil vorba tot de Ariston din Chios (despre *Viaţa* lui, vezi Diogenes Laertios, VII, 160-164). **151.** Probabil Demetrios al II-lea, fiul lui Antigonos Gonatas (n. pe la 276, m. 229 î.H.). **152.** *Cleochares din Myrlea* – retor, citat şi de Strabon, XII, p. 566. **153.** *Democharesdin Atena* – fiul lui Laches. Nu ştim dacă acest Laches e generalul atenian cunoscut prin dialogul *Laches* al lui Platon. Mai există un Democharesdin, nepot al lui Demostene, om politic şi istoric, care nu poate veni în considerare aici. Credem că e mai bine să nu identificăm pe Democharesdin şi pe tatăl său, Laches, cu personaje istorice cunoscute.

154. *Pythocles* – fiul lui Bugelos; de asemenea necunoscut din altă parte.

155. *Hieronymos din Rhodos* – filosof peripatetician, contemporan cu Lycon. Acesta din urmă a fost al patrulea scolarh al Lyceului, şcoala lui Aristotel. Hieronymos a intrat în polemică cu Lycon. El socotea starea de lipsă de durere ca binele suprem. Această lipsă de durere nu trebuie confundată cu plăcerea (vezi mai ales Cicero, *De finibus*, II, 3, 8, şi *Acad. priora*, II, 4, 131 etc.).

156. *Halcyoneus* – fiul lui Antigonos Gonatas. **157.** *Aridelos* – necunoscut din altă parte. Hicks are în loc, Arideices. Aridelos se găseşte în ms. B, cel mai vechi al lui Diogenes Laertios, precum şi într-o grupă de alte mss., notată de Martini cu γ. **158.** La Diels, *PPhF*, p. 193, fragm. 34. **159.** Vezi mai sus, nota 155.

160. Epicur. *Vieţii* lui îi este consacrată întreaga Carte a X-a din opera lui Diogenes Laertios. **161.** Despre fraţii lui Arcesilaos, vezi Diogenes Laertios, IV, 28 spre final. *Moireas* era tutorele lui Arcesilaos. **162.** *Amphicritos din Eritreia* – cunoscut numai din acest text. Nici numele de Amphicritos nu-l întîlnim la alte personaje, fiind deci foarte rar. **163.** Prietenii din Atena sînt lăsaţi anonimi. Nici *Thaumasias*, prietenul şi ruda din patrie a lui Arcesilaos, nu e cunoscut din altă parte. Arcesilaos n-a făcut trei testamente, ci este vorba de acelaşi testament, făcut în trei exemplare şi lăsat la trei persoane diferite: una din Eritreia, alta din Atena şi alta din Pitane. Pentru cuvîntul testament, grecii întrebuinţează aproape totdeauna pluralul διαθῆκαι, „dispoziţii" (luate pentru caz de moarte). Cele patru testamente de la peripateticieni (Aristotel, Theofrast, Straton şi Lycon) au cuvîntul διαθῆκαι, pe cînd în testamentele lui Platon şi Epicur se întrebuinţează verbul διέθετο „a dispus (în caz de moarte)", adică „a testat". Poate că aceasta ar fi o indicaţie pentru o origine diferită a celor două grupe de testamente: pentru peripateticieni, ca izvor, Ariston din Ceos, iar pentru Platon şi Epicur, Hermip din Smyrna. **164.** Urmează scrisoarea lui Arcesilaos către Thaumasias prin care îl anunţă de trimiterea testamentului. De ce a reprodus Diogenes Laertios scrisoarea şi nu testamentul? Poate că în izvorul său – ne gîndim la Hermip din Smyrna, Callimacheanul, cu ale sale Βίοι – Diogenes Laertios a găsit această scrisoare şi nu testamentul? Sau a găsit şi testamentul, dar l-a lăsat la o parte ca neinteresant? Dar în acest caz ar fi să atribuim prea mult discernămînt lui Diogenes Laertios. Este scrisoarea autentică? Am fi înclinaţi să spunem „da", întrucît nu vedem cu ce interes ar fi fost ticluită. **165.** Acest Diogenes, probabil din Pitane, ne este complet

necunoscut. Purtătorii acestui nume sînt foarte numeroşi. „Testamentul" este aici διαθῆκαι, la plural. **166.** Vezi mai sus, nota 162. **167.** Vinurile, în Grecia şi Italia, erau băute amestecate cu apă, întrucît erau foarte tari. A bea vin neamestecat cu apă însemna a te comporta neconvenabil şi „băutor de vin neamestecat" era o caracterizare mai gravă a cuiva decît aceea de „beţiv". Astfel, Sfînta Monica, mama lui Augustin, a fost insultată de o servitoare cu epitetul de *meribibula* (Augustin, *Confessiones*, IX, 8, 18). **168.** *Simonide din Ceos* (n. pe la 556, m. pe la 468 î.H.) – unul dintre cei mai mari poeţi de lirică corală. A mai scris tot felul de poezii lirice, imnuri, ditirambi, elegii, epigrame. **169.** *Aristodicos* – tatăl lui Arcesilaos sculptorul: nu ne e cunoscut din altă parte, ca de altfel şi fiul său. **170.** Corespunde anilor 300-296 î.H. Trebuie să spunem, la finele *Vieţii* lui Arcesilaos că de la Diogenes Laertios nu aflăm nimic despre concepţiile filosofice ale acestui sceptic. Izvorul nostru, ca pentru tot ce priveşte scepticismul academic, rămîne în primul rînd Cicero, cu operele sale filosofice, în primul rînd cele două *Academica*.

Capitolul VII

Bion
(aprox. 300 î.H.)

171. *Borysthenes* – oraş din sudul Rusiei, colonie a Miletului, numit după fluviul cu acelaşi nume, care e Niprul de azi. Oraşul se mai numea şi Olbia, deşi unii, ca Mela, deosebesc cele două oraşe. **172.** Antigonos Gonatas.

173. Vers din Homer, *Odiseea*, X, 325 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 450 şi urm., p. 215). Formulă comună după care se întreba cineva de originea lui. La Xenofanes găsim o formulă puţin diferită (fragm. 22, Diels-Kranz[5]). Aici se întreabă în plus vîrsta pe care o avea respectivul la venirea perşilor în Ionia. **174.** Vers din Homer, *Iliada*, VI, 211 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 211, p. 131). **175.** *Persaios* – probabil discipolul lui Zenon stoicul (vezi Diogenes Laertios, VII, 36: Persaios fiul lui Demetrios din Cition, deci concetăţean cu Zenon, şi *passim*). *Philonides* nu ne e cunoscut mai de aproape.

176. Amintiri: nu se înţelege dacă erau scrise sau transmise verbal. În orice caz, Diogenes Laertios nu dă o listă de scrieri ale lui Bion, pe care n-a putut-o găsi în izvoarele sale. De altfel, Diogenes Laertios dă mai ales anecdote şi vorbe de spirit ale acestuia, în timp ce despre doctrina lui nu ne spune nimic, doctrină care, probabil, în afară de atitudinea comună cinicilor nu conţinea nimic nou din punct de vedere teoretic. **177.** Am căutat să redăm jocul de cuvinte dintre ποινή şi κοινή cu „ispăşi" şi „împărţi", pe cît s-a putut (cf. Diogenes Laertios, VI, 3, unde aceleaşi cuvinte sînt atribuite lui Antistene). **178.** Manuscrisele au ἐτῶν, deci „Gloria e mama anilor", unde vechii comentatori observă că trebuia mai curînd să fie „Gloria este fiica anilor" (Aldobrandinus). Reiske propune lectura ἀνιῶν în loc de ἐτῶν deci „Gloria e mama supărărilor", iar Richards <ἀρ>ετῶν, cum am tradus şi noi în text. **179.** Despre *Amphiaraos*, vezi mai sus, Cartea a II-a, nota 409.

180. Şi aici textul e deteriorat. Am menţinut textul manuscriselor: κατακάω „a arde de viu", „a arde în întregime" şi παρακάω „a pedepsi prin stigmatizare cu focul". S-a propus şi lectura παρακαλέω, acceptată de Cobet, „a chema, a striga", ceea ce nu dă un sens mai bun. **181.** Această afirmaţie este atribuită şi lui Heraclit în *Gnomolog. Paris*, ed. Sternbach, nr. 209 (fragm. 131, *Vorsokr.*, Diels-Kranz[5] îl pun între fragmentele false sau îndoielnice). Pentru sensul lui οἴησις, pe care l-am redat cu „închipuire", vezi şi Heraclit, fragm. 46, Diels-Kranz[5]. **182.** Vezi Euripide, *Hippolytos*, 424. **183.** Manuscrisele au παρῃτεῖτο, „a dezaprobat". Noi preferăm corectura προῄρητο, „a adoptat", care ni se pare că dă un sens mai bun. Aşa traduce şi Apelt. (Corectura e de Reiske). **184.** *Crates* – al cincilea şef al Academiei (Diogenes Laertios, IV, 21-23) şi nu Crates cinicul (Diogenes Laertios, VI, 85-93). **185.** τρίβων, mantaua grosolană, şi πήρα, desaga cu cele strict

necesare, erau semnele distinctive ale aceluia care şi-a ales să ducă viaţă de filosof cinic. Şi călugării budişti aveau trei obiecte, singurele proprietăţi pe care le posedau: mantaua grosolană, o bolă de cerşit mîncarea şi o sită pentru strecurat apa spre a nu vătăma fiinţe vii. Fireşte, cele două secte – una filosofică din Grecia şi alta religioasă din India – n-au nimic comun una cu alta în alte privinţe şi nici n-au exercitat vreo influenţă una asupra celeilalte. **186.** Textul nu prea e clar, cu semnul întrebării care există în toate ediţiile. **187.** Despre *Theodor ateul*, vezi Diogenes Laertios, II, 98-104. **188.** *Theofrast* – al doilea scolarh al Lyceului fondat de Aristotel (pentru *Viaţa* lui Theofrast, vezi Diogenes Laertios, V, 36-57).

189. *Eratostene* – mare învăţat alexandrin, poate mai puţin genial decît multilateral. Originar din Cyrene, secolul al III-lea î.H. A fost geograf şi cronograf distins, astronom, matematician şi poet, excelînd în toate, ca un pancratiast, fără a fi o culme în vreun domeniu. **190.** *Archytas* – un necunoscut. Diogenes Laertios, VIII, 82, citează un Archytas din Mytilene, muzician, dar nu avem nici o posibilitate de a-l identifica cu cel din textul nostru, în afară de faptul că şi acesta pare a fi fost muzician. **191.** ἀναισχυντία, „neruşinarea" cinică, este îndeobşte cunoscută ca atitudine etică a filosofilor aparţinînd acestei şcoli. Exemple vom avea din abundenţă în Diogenes Laertios, Cartea a VI-a. **192.** Prieten intim al lui Bion, necunoscut din altă parte. **193.** *Menedem* – filosof din Eritreia (vezi Diogenes Laertios, II, 125-144). **194.** Antigonos Gonatas. **195.** Versurile lui Diogenes Laertios în tetrametru iambic catalectic sînt de un prozaism detestabil. **196.** E interesant că acest *Bion din Abdera*, matematician, urmaş al lui Democrit, cunoştea ziua şi noaptea polară, care durează fiecare cîte şase luni. **197.** *Polemon din Ilion*, mai tîrziu stabilit la Atena, în secolele III-II î.H., cu o bogată activitate literară, a descris opere de artă plastică şi picturală şi e adesea citat ca autoritate în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios. A făcut numeroase călătorii, descriind monumentele şi operele de artă pe care le-a văzut, şi a servit ca model lui Pausanias.

198. *Hipponax din Efes* – unul dintre cei mai de seamă poeţi lirici ai Greciei (secolul al VI-lea î.H.). În iambii săi, el atacă şi parodiază diverse personalităţi, între alţii pe sculptorul Bupalos. Probabil că îşi bătea joc şi de acest Bion, sculptor din Clazomene sau Chios.

Capitolul VIII

Lacydes
(aprox. 240 î.H.)

199. Diogenes Laertios îl socoteşte aici pe Lacydes ca fondatorul Noii Academii. Unii îl omit pe Lacydes şi pe urmaşii lui, probabil din cauza importanţei lor mai mici, şi încep Noua Academie cu Carneade. Alţii, în fine, spun că au existat cinci Academii. Iată ce spune Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi Hypotyposeis*, I, § 220: „Unii spun că au existat mai multe Academii, şi anume trei: prima şi cea mai veche, a lui Platon şi urmaşii lui; a doua, numită şi mijlocie, cuprinzînd pe discipolul lui Polemon, Arcesilaos şi succesorii lui; a treia, numită cea nouă, formată de Carneade, Clitomah şi discipolii lor. Unii mai adaugă şi o a patra Academie, fondată de Philon (din Larissa), Charmide şi cei din jurul lor. Unii enumeră şi o a cincea Academie, a lui Antiohos (din Ascalon) şi discipolii lui" (vezi şi Pseudo-Galenos, *Historia philosopha*, cap. I, § 3, Diels). **200.** *Attalos I* – rege al Pergamului (vezi mai sus, nota 114). **201.** *–eion* este sufixul tematic grec care exprimă locul unde se exercită acţiunea. *Scholeion* este şcoala, locul unde se exercită învăţămîntul. *Lykeion* este numele şcolii lui Aristotel, numită astfel după incinta din apropiere, consacrată lui Apollon Lykeios. Şcoala lui Aristotel se numeşte şi peripatetică. Aici avem *Lakydeion*, numele grădinii din Academie unde îşi ţinea lecţiile Lacydes. **202.** *Telecles* – foceean, filosof din Academie, urmaş al lui Lacydes, citat numai aici de Diogenes Laertios şi la Suda, probabil după

Diogenes Laertios. *Evandros* – foceean, filosof din Academie; împreună cu primul, a fost scolarh al Academiei după Lacydes. Evandros e citat şi de Cicero, *Acad. priora*, II, 6, 16. Lacydes a fost scolarh între anii 241/240 şi 224/222 î.H., Telecles între 224/222 şi 216/215, Evandros de la 216/215 nu se ştie pînă cînd. Lui îi urmează la conducerea şcolii *Hegesinus din Pergam*, despre care se vorbeşte mai jos. Nu se ştie exact cînd a condus Academia. De altfel, şi datele lui Telecles şi Evandros sînt aproximative. Nici despre *Carneade* nu se ştie cînd a preluat conducerea, doar că a condus-o pînă în 129/128 (anul aproximativ al morţii sale).

203. Vezi mai sus, nota 202. **204.** Vezi mai sus, nota 202. *Viaţa* lui Carneade urmează la Diogenes Laertios imediat după cea a lui Lacydes. **205.** Adică 241/240 î.H. **206.** Adică 216-215 î.H. Cum rămîne atunci cu faptul că, încă în viaţă fiind, a predat conducerea şcolii elevilor săi Telecles şi Evandros? **207.** *Dionysos* = vinul, aşa cum se spune *Hefaistos* în loc de foc (şi încă de pe timpul lui Homer; vezi *Iliada*, II, 426), *Afrodita* în loc de dragoste etc.

Capitolul IX

Carneade
(aprox. 160 î.H.)

208. Carneade este una dintre figurile de seamă ale scepticismului academic grecesc. Din nefericire, Diogenes Laertios nu relatează nimic sau aproape nimic despre învăţătura lui, notînd în schimb cu dărnicie anecdote din viaţa lui, probabil şi ele inventate în decursul timpurilor. **209.** *Alexandros Polyhistor*, de care am mai vorbit cu altă ocazie. Acesta revine destul de des ca izvor la Diogenes Laertios, ceea ce nu este o dovadă că l-a şi consultat direct. **210.** *Chrysippos din Soloi* sau *Tars* – al treilea scolarh al şcolii stoice (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 179-202). **211.** *Conducătorul gimnaziului* (Gymnasiarhul) avea grijă de instruirea gimnastică a tinerilor pentru jocurile panelenice. Vocea lui Carneade probabil că deranja învăţămîntul gimnastic, care avea loc paralel cu lecţiile filosofului.

212. Ce motive a dat Diogenes Laertios mai sus? Poate faptul că îşi neglija exteriorul, lăsînd să-i crească părul şi unghiile? **213.** *Mentor* bithynianul – elevul lui Carneade, necunoscut din altă parte. *Bithynia* este ţara din partea Asiei Mici a Bosforului şi a Dardanelelor. Bithynienii erau traci. **214.** Imitaţie după Homer, *Odiseea*, IV, 384, combinat cu II, 268. **215.** Vers din *Iliada*, II, 52 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, v. 82, p. 48). **216.** Anii 132-129 î.H. **217.** *Metrul logaedic* (cîteodată cu adaosuri „dactilice") constă în versuri dactilice care trec în trohei, spre exemplu: un vers format din patru dactili şi doi trohei. Aici, la Diogenes Laertios, avem anapeşti combinaţi cu iambi. **218.** *Carneades* – poet elegiac, necunoscut din altă parte.

Capitolul X

Clitomah
(pe la 130 î.H.)

219. Vedem marea circulaţie pe care o avea filosofia greacă în epoca elenistică. Clitomah din Cartagina da lecţii de filosofie în patria sa în limba feniciană. Apoi vine la Atena, învaţă limba greacă şi devine scolarh al Academiei după Carneade.

220. Patru sute de Cărţi. Este vorba de 400 de rulouri de papirus, lucrările sale putînd fiecare avea un număr de astfel de rulouri (βιβλία). **221.** Vezi Diels, *PPhF*, p. 193, fragm. 35. **222.** În continuarea notei 202, se pare că după Carneade a condus Academia un alt Carneades, fiul lui Polemachoes, apoi un oarecare Crates din Tarsos şi abia după ei vine Clitomah, care conduce şcoala lui Carneade din

Cyrene de la 129/8 la 110/9 î.H. (vezi *Academicorum philosophorum index Herculanensis*, ed. Mekler, 1902, p. 87). Cu Clitomah din Cartagina, deci în anul 110/109 î.H., se opreşte expunerea Academiei platonice la Diogenes Laertios. Acesta a trăit în prima jumătate a secolului al III-lea d.H. De ce această întrerupere? De ce nici un cuvînt despre Philon din Larissa, scolarhul după Clitomah, şi nici despre Antiochos din Ascalon, urmaşul lui Philon şi profesorul lui Cicero? La alte şcoli merge Diogenes Laertios mult mai departe, şi pentru sceptici citează chiar pe Sextus Empiricus, care este aproape un contemporan mai bătrîn. Probabil că izvoarele sau izvorul după care s-a ghidat Diogenes Laertios mergeau pînă la Clitomah, prin urmare era un autor de la finele secolului I î.H., şi Diogenes Laertios nu şi-a dat oboseala să mai completeze istoria platonismului. Despre neoplatonism nu se găsesc urme la Diogenes Laertios, de unde şi datarea lui la începutul secolului al III-lea d.H. Mai trebuie să observăm că toată expunerea scepticismului academic, începînd cu Arcesilaos şi sfîrşind cu Clitomah, este foarte slabă din punct de vedere doctrinar. Învăţătura fruntaşilor scepticismului academic, Arcesilaos şi Carneade, este, se poate spune, inexistentă în expunerile lui Diogenes Laertios. În schimb avem anecdote şi vorbe de spirit din viaţa lor. De vină este nu Diogenes Laertios, ci izvorul său, întrucît ştim că Laertianul ştie să ne dea expuneri doctrinare reuşite cînd are ce copia din autorul său pe care-l întrebuinţează. Ar fi interesant dacă am putea găsi cine e autorul principal de care a făcut uz Diogenes Laertios în această expunere. El trebuie să fi aparţinut finelui secolului I î.H. sau începutului secolului I d.H. Ne-am gîndi, poate, la Favorinus din Arelas, filosof şi sofist din secolul I d.H., cu ale sale *Istorii felurite* (Παντοδαπὴ ἱστορία) în cel puţin opt Cărţi, care este citat în această parte (IV, 28-67) de două ori: o dată în viaţa lui Bion şi o dată în viaţa lui Carneade. Caracterul anecdotic al vieţii filosofilor din Academia sceptică şi lipsa unor expuneri doctrinare par a face verosimilă ipoteza noastră, care, firește, rămîne numai o ipoteză. În general, operele lui Favorinus par a avea un caracter abrupt, ceea ce nu se potriveşte cu felul naraţiunii continue a lui Diogenes Laertios. În orice caz, de la acesta nu putem afla nimic despre învăţăturile lui Arcesilaos şi Carneade, astfel încît izvorul principal pentru cunoaşterea lor rămîn tot *Academicele* şi celelalte opere filosofice ale lui Cicero, precum şi operele lui Sextus Empiricus.

Cu Philon din Larissa şi Antiohos din Ascalon, Academia ia o direcţie eclectică. Despre Academia postcarneadiană se poate însă consulta Charles Chappuis, *De Antiochi Ascalonitae vita et doctrina*, Paris, 1854.

Cartea a V-a

Capitolul I

Aristotel
(384-322 î.H.)

1. *Stagira* – oraşul natal al lui Aristotel; se află în Peninsula Chalcidică (Macedonia), fondat, după Thucidide, IV, 88, de locuitorii din insula Andros, dar după Dionisios din Halicarnas ar fi o colonie a oraşului Chalcis. Vom vedea mai departe relaţiile lui Aristotel cu cetatea Chalcis, unde a şi murit. Cît despre lucrarea lui Hermip, *Despre Aristotel,* este vorba de o parte din lucrarea sa Βίοι, nu de o scriere independentă. **2.** *Asclepios* – numele străbunicului după tată al lui Aristotel. În afară de numele zeului medicinei (care a fost apoteozat ca şi Heracle), numele de Asclepios este purtat şi de oameni. *Viaţa* anonimă a lui Aristotel spune că acesta provenea din neamul Asclepiazilor, neam de medici. Dar poate că această afirmaţie a anonimului se datorează numelui străbunicului. Bunicul după tată al lui Aristotel se chema Machaon, tot un nume purtat încă din timpurile vechi de medici (vezi Homer, *Iliada,* XI, 506 *passim).* În orice caz, tatăl lui Aristotel, Nicomachos, era medic la curtea lui Amyntas al III-lea, rege al Macedoniei şi tată al lui Filip. **3.** Vezi mai sus, nota 2. **4.** Ceea ce n-a împiedicat pe Platon să lase şefia Academiei lui Speusip, nepotul său. **5.** *Timotheos din Atena,* cu cartea sa *Despre vieţi,* e de mai multe ori (patru ori) citat de Diogenes Laertios, dar mai greu de identificat. **6.** Nu vedem de ce Timotheos e schimbat cu Timaios în ediţia lui Hicks. În orice caz, ar fi vorba de Timaios istoricul Siciliei, cu care se războieşte pe tărîm istoric Polybiu. **7.** Hermip, *Despre vieţi* şi *Viaţa lui Aristotel;* vezi mai sus, nota 1. **8.** În 336 î.H., Filip este asasinat şi, o dată cu urcarea pe tron a lui Alexandru cel Mare, se termină şi misiunea educativă a lui Aristotel pe lîngă tînărul monarh. Aristotel vine în anul următor, 335/334, la Atena, unde fondează şcoala sa numită Lykeion. Xenocrate conducea Academia încă din 339/338, aşa că punerea în legătură a numirii lui Xenocrate ca scolarh cu despărţirea definitivă a lui Aristotel de Academie nu pare verosimilă. Cauza despărţirii pare mai adîncă şi datează de la finele perioadei cînd Aristotel a activat, ca filosof afiliat cu Academia, la Assos. **9.** La curtea lui Filip, Aristotel se afla ca profesor al lui Alexandru.

10. *Lykeion* – numele şcolii lui Aristotel, după locul de exercitare a activităţii.

11. Nu numai atleţii, ci şi tinerii de familie care frecventau palestrele şi gimnaziile, unde luau lecţii de cultură fizică, îşi ungeau corpul cu untdelemn. Credem că este vorba de timpul de uns corpul cu untdelemn, nu pentru discipolii lui Aristotel, ci pentru tinerii sportivi, cu care elevii de filosofie trăiau într-o oarecare promiscuitate din cauza condiţiilor în care funcţiona şcoala lui Aristotel. Aceasta era tolerată, cel puţin la început, să funcţioneze concomitent cu şcoala de sport. **12.** La început, predarea filosofiei în şcoala lui Aristotel s-ar fi făcut în timpul plimbării, de unde numele de şcoală peripatetică (περιπατεῖν „a se plimba"). Mai tîrziu însă lecţiile se ţineau în sala de cursuri – care, în clima Greciei, putea fi descoperită –, unde profesorul şi auditoriul şedeau. Explicaţia numelui şcolii peripatetice prin boala lui Alexandru şi cu lecţiile pe care le dădea în timpul plimbărilor pare o invenţie puţin verosimilă, aşa cum obişnuiau grecii.

13. Vezi mai sus, nota 12. **14.** Să nu uităm că Aristotel este autorul unui splendid tratat de *Retorică* în trei Cărţi, ceea ce, poate, a provocat şi afirmaţia din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **15.** Vedem că Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa, dădea o mulţime de detalii biografice asupra autorilor pe care-i trata.

16. Hermias poate să fi avut această fiică înainte de a deveni eunuc. Castrarea era un act sacral în Asia Micã, unde cultul Cybelei, Magna Mater, era foarte răspîndit şi preoţii ei erau castraţi. După unii autori, Pythias, prima soţie a lui Aristotel, era nepoata şi fiica adoptivă a lui Hermias, potentatul din Atarneus, în Troada. **17.** Aici soţia lui Aristotel devine iubita lui Hermias. Vedem mania biografilor alexandrini de a inventa tot felul de versiuni ale aceleiaşi întîmplări.

18. Această versiune se găseşte şi la Eusebios din Cesarea, *Preparatio evangelica,* XV, 2, 5, unde se spune că, după moartea soţiei sale Pythias, Aristotel îi aducea sacrificii etc., ceea ce e mai verosimil, întrucît, prin moarte, răposatul căpăta un caracter de zeu htonic, subpămîntean. În acest caz însă trebuie să se elimine din textul lui Diogenes Laertios cuvîntul ὑπερχαίρων, pe care l-am tradus cu „în bucuria lui cea mare". Nu e exclus ca un autor, respectiv izvorul lui Diogenes Laertios, neînţelegînd rostul sacrificiilor aduse de Aristotel soţiei sale moarte, să fi adăugat cuvîntul ὑπερχαίρων. **19.** *Paian*-ul este în general un imn închinat în primul rînd lui Apollon, mai rar unui alt zeu. Imnul de care este vorba aici (îl vom vedea puţin mai jos) este închinat virtuţii zeificate şi preaslăveşte pe Hermias, mort în împrejurări tragice. **20.** Aristotel a fost profesorul lui Alexandru Macedon de la vîrsta de 13 ani a acestuia, 343/342, pînă la 336/335.

21. Filosofii erau adesea luaţi ca legiferatori în patria lor. **22.** Aristotel a stabilit şi un regulament pentru şcoala sa. În cel mult zece zile după moartea scolarhului urma să se aleagă noul conducător al şcolii. **23.** *Callisthenes din Olynth* – nepotul lui Aristotel şi prieten admirator al lui Alexandru, cu care a făcut campania în Orient. Refuzînd să se închine lui Alexandru ca unui zeu cînd acesta din urmă începuse să se identifice în moravuri cu monarhii Orientului, a căzut în dizgraţie, apoi a fost arestat şi, după unii, a fost ţinut într-o cuşcă pînă a murit, iar după alţii a fost spînzurat. Acest act al lui Alexandru a adus o gravă răcire a relaţiilor lui cu profesorul său, Aristotel. **24.** Vers din Homer, *Iliada,* XVIII, 95 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A. (1959), p. 348, v. 92). **25.** *Hermolaos* – fiul lui Sopilos, macedonean, citat şi de Plutarh, *Viaţa lui Alexandru,* cap. 55. Biciuit în public la ordinul lui Alexandru pentru că, luîndu-i înainte, ucisese la vînătoare un porc mistreţ, Hermolaos, spre a răzbuna insulta adusă, urzeşte un complot care nu reuşeşte (vezi Arrian, *Anabasis* IV, 13, 2 şi urm.). **26.** Opera imensă a lui Aristotel care ne-a rămas pare a fi produsă în cea mai mare parte în aceşti 13 ani cît a fost scolarh şi şef spiritual al şcolii sale din Lykeion între anii 335 şi 322 î.H. În 322, la un an după moartea lui Alexandru cel Mare, fiind rău văzut de atenieni ca orice macedofil şi ameninţat cu un proces de impietate, Aristotel se retrase la Chalcis, unde avea proprietăţi şi legături, şi muri în acelaşi an, 322 î.H.

27. *Eurymedon* – hierofant, acuzator al lui Aristotel; mai e citat şi de Athenaios, XV, 696 *b;* tot astfel şi celălalt acuzator, *Demophilos,* care se întîlneşte şi la Plutarh (*Viaţa lui Phocion,* cap. 38). **28.** Inscripţia este sobră, frumoasă ca exprimare şi adecvată celor petrecute cu nefericitul Hermias. Ea este demnă de Aristotel ca poezie. Are un ton reţinut, dar exprimă o emoţie cu atît mai impresionantă, cu cît este stăpînită. **29.** *Eumelos* – istoric, citat şi la Pausanias, şi la Clemens din Alexandria. **30.** Observaţiile lui Diogenes Laertios sînt interesante puneri la punct ale aserţiunilor eronate făcute de Eumelos. Aristotel a murit la 63 de ani (nu la 70 de ani, cum zice Eumelos) şi avea 17 ani cînd a venit la Atena şi a devenit discipolul lui Platon. Mai adăugăm noi că a stat 20 de ani în Academie şi a murit bolnav la Chalcis în anul 322, dată de mare importanţă. În anul 323 î.H. moare Alexandru cel Mare, iar în 322 moare Demostene, marele orator; tot în acelaşi an moare Aristotel, închizînd o epocă a filosofiei greceşti şi deschizînd o alta: epoca elenistică. **31.** Acest minunat imn consacrat morţii eroice a lui Hermias din Atarneus, socrul şi prietenul iubit al lui Aristotel, este una dintre producţiile poetice cele mai frumoase ale lui Aristotel. Se vede că şi antichitatea a apreciat aceste versuri, întrucît le găsim citate la patru autori, deci de patru ori: Diogenes Laertios, V, 7-8; Athenaios, *Ospăţul sofiştilor,* XV, 696 *a*; Didymos, *De Demostbene commenta,* ed. Diels et Schubart, 1904, p. 11; Stobaios, *Florilegium,* I, 12. Vezi şi

Eusebius, *Praep. evang.,* XV, 793 *b.* Vezi şi comentariul la Ulrich von Wilamowitz--Moellendorff, *Aristoteles und Athen,* 2 vol., 1893, unde se găsesc importante emendaţiuni de text. Hermias din Atarneus a fost atras în cursă de regele persan, dus la Suza şi supus la torturi, în urma cărora a şi murit. Didymos, în textul citat mai sus, vorbeşte de fermitatea cu care Hermias a suportat durerile şi ultimele cuvinte pe care le-a adresat pentru a fi aduse la cunoştinţa prietenilor, anume că n-a comis nici o faptă nedemnă de filosofie (p. 11). Regele persan spera, prin tortură, să afle de la Hermias planurile lui Filip, regele Macedoniei. Aristotel a fost nespus de îndurerat de moartea socrului şi prietenului său iubit, pe care l-a proslăvit prin această odă adresată zeiţei Virtute. Pentru a da măsura deplină a geniului poetic al lui Aristotel, să ne fie îngăduit să dăm în traducere şi următoarele versuri păstrate dintr-o *Elegie către Eudemos,* în care e proslăvit maestrul său Platon. Este vorba de Eudemos din Cypru, discipol al lui Platon, care, venind la Atena, a consacrat un altar Prieteniei lui Platon.

„Cînd (Eudem) veni în pămîntul vestit al Cecropiei,
Un altar în pietre-nălţă prieteniei prea sfinte
A bărbatului care cei răi nu pot ca să-l laude,
(Platon) întîiu-ntre muritori arătat-a prea bine,
Pildă fiindu-i viaţa, învăţătura vehicul,
Omul cel bun e totodată cel mai ferice,
Lucru ce astăzi nu-i nimeni în stare să împlinească."

În versul penultim avem expresia, pentru prima dată, a adagiului eticii spinoziste: *Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus.*

32. *Deo* – numele prescurtat şi familiar al zeiţei Demeter. Versurile lui Diogenes Laertios sînt nereuşite. **33.** Sensul este: „Fructele cresc unele după altele în succesiunea anotimpurilor." Cu smochinele este vorba de o aluzie la sicofanţii care făceau denunţuri false sau calomnioase. Smochinele erau interzise la export şi obiceiul de a denunţa în mod fals de călcarea acestei dispoziţii legale a dus la extinderea sensului iniţial al cuvîntului sicofant, adică „denunţător de smochine", la orice fel de denunţuri şi calomnii (vezi şi John Oscar Lofberg, *Sycophancy in Athens,* Chicago, 1917). **34.** Adică anul 384 î.H. **35.** Deci Aristotel, la 17 ani, adică în anul 367, devine elevul lui Platon şi rămîne în Academie discipol al maestrului pînă la moartea acestuia în anul 347 î.H., timp de 20 de ani. **36.** Adică anul 345 î.H. Anii, din punct de vedere ştiinţific, se socoteau pe olimpiade. Paralel cu anii olimpiadelor, în diverse cetăţi şi la Atena anii se socoteau şi după arhonţii eponimi ai fiecăreia dintre ele, arhonţi care se schimbau în fiecare an. **37.** Adică anul 348/347 î.H. **38.** Deci Aristotel a stat la Atarneus, lîngă Hermias de la 347 pînă la 344 î.H. **39.** În anul 343 î.H. începe activitatea lui Aristotel ca profesor al lui Alexandru. **40.** În anul 336 se urcă Alexandru pe tronul Macedoniei şi activitatea didactică pe lîngă tînărul monarh încetează. În 335 î.H. Aristotel revine în Atena, unde fundează şcoala sa în *Lykeion.* **41.** Adică pînă la moartea lui Aristotel.

42. Aristotel moare de boală, la Chalcis, în 322 î.H., în vîrstă de 63 de ani.

43. Se dă şi numele arhontelui eponim din Atena, Philocles, pentru anul 322.

44. *Calauria* – insulă în golful Saronic, avînd un templu al lui Poseidon cu drept de azil. Aici se refugie Demostene, dar, fiind ameninţat să fie scos de acolo cu forţa de armatele lui Antipater, luă otravă, făcu cîţiva paşi spre oamenii lui Antipater şi se prăbuşi la pămînt. **45.** Este vorba de Anaximenes din Lampsacos, istoric şi retor distins (secolul al IV-lea î.H.). Lui i se atribuie *Retorica către Alexandru,* conservată între operele lui Aristotel. **46.** *Theocritos din Chios* – numit şi ὁ σοφιστής, mort pe la 300 î.H.; este citat de numeroşi autori vechi. A fost istoric, adversar al lui Theopompos, alt istoric. Theocritos a scris o *Istorie a Libyiei* şi Χρεῖαι. **47.** *Ambryon* – scriitor citat numai aici. Scrierea citată, *Despre Theocritos,* nu s-ar putea referi decît la Theocritos din Chios. Totuşi, o carte întreagă scrisă despre acest istoric minor ni se pare a fi un lucru curios. Ne-am gîndi mai repede la Theofrast. Într-o carte a lui Ambryon despre acesta ar fi plauzibil de găsit citată epigrama lui Theocritos din Chios despre Aristotel şi Hermias. Deci s-ar putea ca

în mss. lui Diogenes Laertios să se fi scris Theocrit în loc de Theofrast, mai ales că primul nume se află cu două rînduri mai sus. Dar toate acestea sînt ipoteze.

48. Pentru morţii al căror corp nu era accesibil rudelor, ca în cazul unui naufragiu sau rămînere la inamic, se ridica un mormînt gol, numit *cenotaf* (de la κενός „gol" şi τάφος „mormînt"). **49.** *Borboros* – numele unui rîu din Macedonia nu departe de Pella. Dar βόρβορος, ca nume comun, înseamnă mlaştină, noroi, şi se ştie că în credinţele orficilor şi ale misterelor eleusine, morţii neiniţiaţi stăteau în Infern, ca pedeapsă, îngropaţi în noroi. Şi Heraclit face aluzie la mlaştina în care se desfată cei cu suflete inferioare (fragm. 13, Diels-Kranz[5]). **50.** Diels, *PPhF,* fragm. 36, p. 193. **51.** Testamentul lui Aristotel este una dintre cele mai preţioase relicve şi documente umane pe care ni le-a lăsat antichitatea prin intermediul lui Diogenes Laertios. La acest autor, şi numai la el, găsim patru testamente ale primilor patru scolarhi peripateticieni: Aristotel, Theofrast, Straton şi Lycon. Probabil că ele provin de la Ariston din Ceos, un biograf destul de puţin cunoscut al peripateticienilor (vezi Diogenes Laertios, V, 64, unde, după cum vom vedea, se spune că testamentul lui Straton se găseşte citat la Ariston din Ceos, iar în testamentul lui Lycon tot acest Ariston din Ceos este menţionat ca martor). Mai avem la Diogenes Laertios încă două testamente, anume acelea ale lui Platon şi Epicur, despre care credem că provin din *Vieţile* lui Hermip din Smyrna. *Antipater,* după toate probabilităţile, este generalul lui Alexandru. Testamentul lui Aristotel pare scris la Chalcis, după ce se refugiase din Atena. La Chalcis avea o proprietate care provenea de la mama sa. Antipater este numit executor testamentar şi, după cum se vede mai departe, în anumite decizii de luat, tutorii trebuiau să se consulte cu el. Un scurt comentariu şi o traducere splendidă a acestui testament al lui Aristotel se găsesc la Werner Jaeger, *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung,* Berlin, 1923 (la finele părţii a treia, cap. „Aristotel la Atena").

52. *Nicanor* – ginerele destinat de Aristotel în testamentul său pentru a lua în căsătorie pe fiica lui de la Pythias, prima sa soţie, fiica adoptivă şi nepoata lui Hermias. Nicanor este absent, probabil se afla în campanie cu Alexandru cel Mare în Orient şi se aştepta întoarcerea lui. Vezi şi Sextus Empiricus, *Adv. mathem.,* I, 258: fiica lui Aristotel, tot cu numele de Pythias, ca şi mama sa, ar fi fost măritată cu trei bărbaţi, dintre care primul a fost Nicanor din Stagira, rudă a lui Aristotel.

58. *Herpyllis* – concubina lui Aristotel după moartea Pythiei; Aristotel îi poartă de grijă, cu toată delicateţea, în testamentul său. **54.** Aceşti patru tutori, *Aristomenes, Timarchos, Hipparchos* şi *Dioteles,* nu sînt cunoscuţi mai de aproape şi nu se găsesc citaţi în altă parte. **55.** *Theofrast* – discipolul şi urmaşul lui Aristotel la conducerea şcolii peripatetice din *Lykeion.* Deci şi el are de spus un cuvînt în chestiunile de administrare a averii (vezi mai sus, nota 51). **56.** Vezi mai sus, nota 52. **57.** Iată ce mai avem de observat despre restul testamentului. Fiul pe care îl are Aristotel de la Herpyllis se numeşte *Nicomah,* ca şi tatăl lui Aristotel, iar Nicanor este numit tutorele lui. Nicomah este cel căruia îi e dedicată *Etica către Nicomah* a lui Aristotel. Dacă moare Nicanor înainte de căsătoria sa cu fiica lui Aristotel, atunci acesta destinează ca ginere pe Theofrast, fireşte cu condiţia ca el să consimtă. Mai departe vedem iarăşi atenţia testatorului nostru faţă de Herpyllis. Despre *Myrmex* nu ştim nimic. Totuşi, el nu pare a fi un sclav, întrucît are o avere primită de Aristotel, a cărei restituire părinţilor băiatului o cere filosoful nostru. Urmează diverse dispoziţii cu privire la sclavii lui, care sînt de toată delicateţea şi demne de Aristotel. El dispune liberarea celor mai mulţi dintre ei, dotîndu-i chiar cu bani la eliberare. Pentru cei minori, liberarea se va face cînd devin majori. În orice caz, cere ca sclavii care l-au servit personal în viaţă să nu fie vînduţi la străini, ci, dimpotrivă, dispune liberarea lor cînd se vor face mari (prin urmare, este vorba de copii). Apoi urmează o serie de statui comandate de Aristotel şi a căror dedicare unor anumiţi zei o dispune filosoful nostru. Sculptorul, care se numeşte *Gryllion* (poate şi pictor?), nu este cunoscut din altă parte. *Proxenos* a fost tutorele lui Aristotel. Vezi *Viaţa lui Aristotel* atribuită, probabil eronat, lui Ammonios, unde se spune că, după moartea părinţilor, Aristotel a fost luat în

tutelă de Proxenos din Atarneus. *Arimnestos* este fratele lui Aristotel (vezi *Viaţa lui Aristotel* de un anonim), care a murit fără copii. Restul textului e clar şi nu credem că are nevoie de explicaţii. După citarea testamentului cu textul său, după cît se pare integral şi *ad litteram,* urmează formula de încheiere pe care o obişnuia Diogenes Laertios pentru a indica terminarea textului, lucru pe care-l fac şi alţi scriitori mai de seamă ca Diogenes Laertios. Nu trebuie uitat felul de a scrie al grecilor, cu majuscule, cuvintele fiind nedespărţite şi fără semne de punctuaţie. Deci aceste formule nu erau adaosuri inutile, ci foarte necesare pentru a indica secţiunile textului. Fireşte, pe timpul lui Diogenes Laertios (secolul al III-lea d.H.), lucrurile trebuiau să stea altfel, existînd scrierea minusculă şi o oarecare despărţire de cuvinte, însă obiceiul vechi a rămas, chiar dacă nu era nevoie de el, şi în orice caz nu e lipsit de utilitate. **58.** *Lycon* – al patrulea scolarh al şcolii lui Aristotel. Lycon a fost un spirit mediocru, şi după el şcoala peripatetică intră într-o obscuritate care va dura cîteva secole. Propriu-zis, după Aristotel, Theofrast şi Straton din Lampsacos, şcoala peripatetică nu mai are nici un filosof original şi de vază. După publicarea operei lui Aristotel, în secolul I î.H., abia cu Alexandru din Aphrodisias (pe la 200 d.H.) începe o activitate deosebită a şcolii, însă pe tărîm de comentarii la operele lui Aristotel. Istoriografii însă şi biografia pe bază peripatetică sînt mai vechi şi datează de la discipolii imediaţi ai lui (Dicaiarchos, Aristoxenos etc.). **59.** Anecdota e prezentată confuz aici. Ceea ce vrea să spună este că Aristotel avea atîta rîvnă pentru învăţătură, încît, pentru a nu adormi, citea ţinînd o bilă într-o mînă deasupra unui vas, astfel ca în caz că adormea, scăpînd bila din mînă, aceasta să cadă în vas şi să-l deştepte din cauza zgomotului. În paragrafele următoare (17-21) ni se dau o serie de anecdote şi maxime de la Aristotel, unele foarte reuşite. **60.** *Theocritos* (probabil din Chios) – sofist şi istoric. *Carneade din Cyrene* ne este bine cunoscut ca fondatorul Academiei sceptice noi.

61. Vezi Aristotel, *Etica nicomahică,* IX, 10, 1171 *a* 15, şi *Etica eudemică,* VII, 12, 1245 *b*, 20. **62.** Problema scrierilor lui Aristotel este foarte importantă şi o vom trata mai pe larg aici. Aristotel însuşi împărţea operele sale în două categorii: 1) operele publicate, destinate unui public larg, pe care el însuşi le denumea οἱ ἐκδεοόμενοι sau οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι. Acestea erau cele mai răspîndite în antichitate pînă în secolul I î.H. şi sînt pierdute pentru noi pînă la mici fragmente (culese de Valentin Rose în mai multe ediţii); 2) operele acroamatice (ἀκροαματικοὶ λόγοι), constînd din cursurile lui la *Lykeion,* pe care antichitatea le-a cunoscut mai bine abia după secolul I î.H., după ce au fost publicate de Andronicos din Rhodos, şi care ni s-au păstrat aproape în întregime. Această împărţire corespunde *grosso modo* şi cu ordinea cronologică, întrucît operele *exoterice* au fost publicate în tinereţe şi sînt opere scrise pe timpul cînd Aristotel era elev al lui Platon, pe cînd operele *acromatice* sînt scrise, în parte, în ultimii 13 ani ai vieţii filosofului nostru, cînd acesta şi-a desfăşurat activitatea în şcoala sa, de la 435 pînă în 422 î.H.

După o versiune păstrată de Strabon (XIII, 1, 54, p. 609) şi de Plutarh *(Viaţa lui Sulla,* cap. 26, probabil după Strabon), ceea ce confirmă şi Suda (*s.v.* Σύλλα), opera scrisă şi nepublicată a lui Aristotel, împreună cu operele lui Theofrast, ar fi trecut prin moştenire în posesiunea lui Neleus din Scepsis (vezi Diogenes Laertios, V, 52; în testamentul lui Theofrast, acesta lasă τὰ δὲ βιβλία πάντα Νηλεῖ), un discipol al lui Aristotel. Neleus, de frica Attalizilor din Pergam, care achiziţionau prin toate mijloacele cărţi ale scriitorilor celebri (vezi Galenos, *In Hippocratis De nat. hominis, CMG*, V, 9, 1, 1914, p. 57, 12, ed. I Mewaldt), le-ar fi îngropat în pivniţă, unde au fost descoperite şi scoase la iveală, deteriorate de umezeală şi mîncate de viermi, pe la anul 100 î.H. şi achiziţionate de marele bibliofil Apellicon din Teos. Acesta puse să se copieze opera lui Aristotel, făcîndu-se completări pentru a umple lacunele, completări de multe ori greşite. Astfel s-ar fi dat o primă ediţie a operelor acroamatice ale lui Aristotel. În anul 86 î.H., Sulla, cucerind Atena, a pus mîna pe manuscrisele acestea şi le-a transportat la Roma, unde au fost prelucrate de Tyrannion din Amisos, un gramatician. Andronicos din Rhodos dădu ediţia operelor lui Aristotel, folosindu-se de adnotările lui Tyrannion. Unii

autori au socotit că toată această relatare este o invenţie etiologică, menită să explice obscuritatea în care a intrat şcoala peripatetică după Straton şi pînă în secolul al II-lea d.H., lucru cu care nu sîntem de acord. Opera acroamatică a lui Aristotel a fost cunoscută şi înainte de descoperirea lui Apellicon din Teos, existînd în biblioteca din Alexandria, după cum se vede din următorul text al lui Athenaios: Εὐριπίδην τε τὸν ποιητήν, Ἀριστοτέλην τε τὸν φιλόσοφον, καὶ τὸν τὰ τούτων διατηρήσαντα βιβλία Νηλέα. Παρ᾽ οὗ πάντα, φησί, πριάμενος ὁ ἡμεδαπὸς βασιλεὺς Πτολεμαῖος, Φιλάδελφος δὲ ἐπίκλην, μετὰ τῶν Ἀθήνηθεν καὶ τῶν ἀπὸ Ῥόδου, εἰς τὴν καλὴν Ἀλεξάνδρειαν μετήγαγε. (Athenaios, *Deipnosophistai,* I, 4, p. 3). Să trecem acum la listele de opere ale lui Aristotel pe care ni le-a transmis antichitatea. La Valentinus Rose, *Aristotelis quae ferebantur librorum fragmenta* (în *Aristotelis Opera omnia,* ed. Acad. Reg. Borussica, vol. V, 1870, Berlin), ni se dau trei liste cu titluri ale operelor lui Aristotel (parte pierdute, parte conservate). Prima listă e cea a lui Diogenes Laertios de aici (145 de titluri) şi pe care cititorul o poate vedea mai departe în textul tradus. Lista a doua e după Hesychios, care copiază în general pe Diogenes Laertios (139 de titluri), plus un adaos de titluri de la 140 la 195, care nu se găsesc la Diogenes Laertios. O a treia listă este aceea a unui oarecare Ptolemaios filosoful, tradus din limba arabă în latină de M. Steinschneider. În fine, trebuie să mai citãm şi o a patra listă din *Viaţa lui Aristotel* a unui anonim (lipseşte la V. Rose). Dacă comparăm aceste patru liste, putem stabili că primele două, adică a lui Diogenes Laertios şi a lui Hesychios, au caractere şi titluri comune, pe cînd celelalte două, a lui Ptolemaios şi a lui Anonymos, se leagă şi ele într-o comunitate de titluri. Lista lui Diogenes Laertios (deci şi a lui Hesychios) provine de la un catalog de bibliotecă, deoarece la sfîrşitul ei se dă numărul rîndurilor operelor lui Aristotel. Deci credem că ea provine de la Hermip şi reprezintă tradiţia operelor conservate şi aflate în biblioteca din Alexandria. Caracteristic acestei liste este faptul că titlurile ei nu se acoperă decît în mică parte cu titlurile operelor lui Aristotel păstrate în mss. noastre. După cum se poate vedea din lista dată în traducere, identificarea cu titlurile pe care le avem e destul de anevoioasă. În schimb, grupul al II-lea, cu listele lui Ptolemaios şi ale Anonymului, se potrivesc în mare măsură cu titlurile pe care le avem în mss. noastre ale operei lui Aristotel. De aceea socotim aceste ultime două liste ca reprezentînd tradiţia lui Andronicos din Rhodos, care e şi aceea a mss. noastre, pe cînd listele din prima grupă (Diogenes Laertios şi Hesychios) dau tradiţia cărţilor conservate în biblioteca din Alexandria şi reprodusă de Hermip. La parcurgerea titlurilor de la Diogenes Laertios vom releva acest lucru şi vom vedea cît de puţine titluri ale operelor conservate le avem în forma lor dată în mss. În schimb avem, pentru Ptolemaios, vezi titlurile nr. 10, 35-49 etc. (la V. Rose), iar pentru Anonymos, numeroase titluri comune cu acelaşi număr de Cărţi ca în mss. noastre, care însă ar fi prea lung de relevat în mod special. Alte informaţii la P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote,* Louvain, 1951.

63. Diogenes Laertios citează de două ori Cartea a III-a din *Poetica,* despre care ştim că avea numai două Cărţi. Probabil că este o confuzie cu lucrarea *Despre poeţi,* în trei Cărţi, citată aici. **64.** Lucrarea *Despre filosofie,* în trei Cărţi (face parte din operele publicate de Aristotel), este foarte importantă, deoarece face trecerea de la Aristotel platonizant la Aristotel propriu-zis. În această lucrare, filosoful nostru atacă pentru prima oară supoziţiile principale ale platonismului, mai ales doctrina ideilor. **65.** Nu este retorica păstrată a lui Aristotel, ci un dialog al lui pierdut. **66.** Toate titlurile de la Gryllos şi pînă aici par a se referi la dialoguri scrise de Aristotel în tinereţe şi fac parte din opera publicată (οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι). **67.** Cele trei Cărţi *Despre bine* s-ar putea referi la lecţiile lui Platon.

68. Extrasele din *Legile* lui Platon şi din *Republica* pot fi exerciţii în vederea învăţării lor în părţile esenţiale, aşa cum fac toţi cei care vor să reţină o operă mare rezumînd-o. **69.** *Despre economie,* Cartea I, ar putea fi partea autentică ce revine lui Aristotel din aceasta operă, ale cărei Cărţi a II-a şi a III-a sînt sigur apocrife. **70.** Ar putea fi Cartea Θ din *Etica nicomahică,* dedicată unui studiu al

prieteniei. **71.** Titlurile unor opere care nu s-au conservat sînt greu de tradus, iar traducerea dată rămîne conjecturală. În *Diviziuni sofistice* în patru Cărţi intră şi opera conservată *Despre respingerile sofistice,* considerată drept Cartea a noua a *Topicelor,* care nu figurează în acest catalog decît sub titlul *Pretopică,* probabil în o Carte. **72.** Este vorba, probabil, de extrase din *Eticile* ce ni s-au conservat.

73. Este vorba de vreuna dintre cele trei *Etici* conservate, sau de părţi din ele? *Etica nicomahică* are zece Cărţi. *Etica eudemică* (care după Jaeger este o operă de tinereţe, iar după alţii nu e a lui Aristotel) are şapte Cărţi, iar *Eticile mari,* care nu sînt autentice, deşi transmise în opera lui Aristotel, au două Cărţi. Trei Cărţi centrale din primele două *Etici* sînt identice (*Eth. Nic.* EZH = *Eth. Eud.* DEZ). Deci în nici un chip nu ştim ce parte din *Etici* reprezenta *Etica* în cinci Cărţi din lista lui Diogenes Laertios. **74.** Ar putea fi vorba de 17 clasificări şi nu de Cărţi.

75. *Despre mişcare,* o Carte, trebuie să fie Cărţile EZΘ din *Physica* lui Aristotel, care se ocupă de mişcare, sau una din aceste Cărţi. **76.** *Analitica primă,* în opt Cărţi, ne este necunoscută. *Analiticile prime* care ni s-au conservat au numai două Cărţi. Să intre oare aici şi o parte din cele opt Cărţi ale *Topicii,* care nu este menţionată în această listă la Diogenes Laertios? *Analiticile secunde* în două Cărţi corespund ca număr de Cărţi cu *Analiticele secunde* ce ni s-au păstrat.

77. *Despre probleme,* o Carte, să fie oare Προβλήματα? Dar aceasta este o colecţie mai amplă de probleme, numai în parte de Aristotel. **78.** Nu ştim ce lucrare reprezintă aceste *Metodice* în opt Cărţi *(Topica* are opt Cărţi, dar nu credem că s-ar putea numi *Metodice).* **79.** Περὶ τοῦ βελτίονος ; nu-i putem afla conţinutul. **80.** *Definiţii pretopice* în şapte Cărţi sînt conţinute în *Topice*?

81. *Silogisme* în două Cărţi, este vorba de *Analiticele prime*? **82.** Şi acest titlu se referă, poate, la părţi din operele lui Aristotel. **83.** Nu ştim la ce parte din *Topice* s-ar putea referi. **84.** Vezi mai sus, nota 83. **85.** Traducerea este nesigură. Πάθη ar fi „pasiuni", dar poate fi şi modificare a unui lucru material, deci „calitate". **86.** Acest titlu a mai fost dat o dată (al 16-lea de la început).

87. Ar putea fi şi 25 de *Teze,* nu Cărţi. Dar nici acest lucru nu e sigur.

88. De ce comparaţia cu Theofrast în acest titlu? Ea trebuie să provină de la bibliotecarul care a catalogat. **89.** *Compendiu despre artă,* de altfel necunoscut. Probabil *Arta retorică.* **90.** *Theodectes* poate fi retorul, elev al lui Isocrate ; deci ar fi vorba de un *Compendiu al artei retorice a lui Theodectes.* **91.** Într-adevăr, *Poetica* lui Aristotel avea două Cărţi, din care prima, despre tragedie, s-a conservat, iar a doua, despre comedie, s-a pierdut. **92.** *Enthymema* este un silogism prescurtat din care lipseşte una dintre premise ca fiind evidentă. Socrate e muritor fiindcă e om. Lipseşte majora „toţi oamenii sînt muritori", ca fiind de la sine înţeleasă. **93.** Hicks se gîndeşte la μᾶλλον ἢ ἧττον „mai mare şi mai mic", deci la grade de comparaţie şi nu la mărime, în titlul Περὶ μεγέθους. **94.** Ultimele titluri de la *Despre filosofia lui Archytas* încoace se referă la probleme de istoria filosofiei. Preocupările lui Aristotel, după cum rezultă din titlurile date, sînt foarte variate.

95. Tratatul *Istoria animalelor* are zece Cărţi, dintre care ultima nu e autentică. Deci avem aici cele nouă Cărţi aristotelice ale acestui important tratat pentru zoologie, care ne e conservat. **96.** *Anatomia* lui Aristotel, adesea citată de el, este pierdută. **97.** Există şi în antichitate obiceiul de a se rezuma lucrările prea vaste. Aici avem un *Extras din Anatomia* într-o Carte. **98.** Nu ştim ce sînt animalele compuse. Poate sînt animalele fabuloase din mitologie, de care s-ar ocupa lucrarea cu titlul următor. **99.** Aristotel pare a fi scris două Cărţi *Despre plante,* care nu sînt aceleaşi cu ale tratatului cu acest nume conservat în opera lui Aristotel. Acest tratat se ştie că provine de la Nicolaos Damaschinul. **100.** *Physiognomonica* este un tratat apocrif destul de amplu. **101.** *Despre mişcare* a mai fost menţionat o dată. Vezi mai sus, nota 75. **102.** Nu cunoaştem subiectul acestor *aporii,* „dificultăţi". **103.** *Poetica,* într-o Carte. Cf. *Poetica* în două Cărţi, nota 91.

104. Poate 38 de *Probleme* şi nu de Cărţi. **105.** Aici, ca şi în alte cazuri, se dau Cărţile cu un număr în bloc. Dar în alte ocazii se dădea numărul Cărţilor începînd cu 1, 2, 3 etc. **106.** Următoarele două titluri privesc cronologia şi au avut mare

influenţă pentru crearea cronologiei greceşti. **107.** Este vorba de victorii în reprezentaţiile teatrale. **108.** Aşa-numitele *Didascalii* care dădeau tot felul de date cu privire la reprezentările dramatice: anul, choregul, actorii etc.

109. *Mesele comune,* συσσιτίαι, erau instituţie de stat şi cetăţenii din acelaşi trib erau legaţi să ia masa împreună, la care fiecare aducea contribuţia sa.

110. Prima lucrare din *Organon*-ul logic al lui Aristotel (păstrată).

111. A doua lucrare din *Organon* (păstrată). **112.** Aceste opere istorice, de valoare nepreţuită pentru noi dacă s-ar fi păstrat, au pierit în întregime cu excepţia *Constituţiei Atenei,* care a fost descoperită pe un papirus în Egipt pe la finele secolului trecut. (cf. A.T. Dovatur, *Terminologia socială şi politică din Constituţia atenianã a lui Aristotel*, în „Probleme de istorie", 1958, nr. 6, pp. 231-281; tr. rom. de Ştefan Bezdechi, *Statul atenian*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1944).

113. *Selymbria* – oraş portuar din Tracia. Legăturile pe care le-a avut Aristotel cu această cetate nu ne sînt cunoscute. **114.** Urmează o serie de scrisori care sînt indicate cu numărul lor. După Hicks, numărul care acompaniază numele adresantului ar fi numărul de Cărţi, ceea ce pare eronat. **115.** *Democrit* – din Abdera; este contemporan cu Socrate şi trebuie să fi murit înainte ca Aristotel să se nască. De aceea o scrisoare adresată lui Democrit este un lucru simbolic. Prin urmare, sau este adresată simbolic lui Democrit atomistul, sau este vorba de vreun alt Democritos. La Diogenes Laertios, IX, 49 mai sînt citaţi cinci Democriţi.

116. Aristotel a fost un om dotat cu un talent poetic deosebit, după cum am văzut mai înainte. Şi operele lui de tinereţe, aşa-numiţii ἐξωτερικοὶ λόγοι, sînt scrişi într-un frumos stil poetic, după cum spun alţii şi după cum se vede şi din fragmente. Deci aici rezultă că Aristotel a scris şi poeme epice, şi elegii.

117. Vezi mai sus, nota 116. **118.** Numărul rîndurilor operelor lui Aristotel, 445.270, menţionat la finele listei, ne indică o sursă de bibliotecă a catalogului; în primul rînd ne gîndim la biblioteca din Alexandria şi la Hermip din Smyrna din secolul al III-lea î.H. cu ale sale erudite Βίοι. După cum se poate vedea din lista lui Diogenes Laertios, lipsesc în ea opere importante dintre cele care ni s-au păstrat, iar altele se pot identifica cu greu sub titlurile date de Diogenes Laertios. De aceea, dacă tradiţia manuscriselor noastre este cea a ediţiei lui Andronicos din Rhodos, afirmăm că lista lui Diogenes Laertios şi a copiei ei la Hesychios nu provine din această tradiţie, ci reprezintă cărţile marelui filosof din Stagira pe care şi le-au putut procura într-un fel oarecare Ptolemeii pentru biblioteca lor din Alexandria, copii făcute de discipoli, exemplare ale acestora etc., tradiţie de care vorbeşte Athenaios în textul citat de noi mai sus. În schimb, listele din Ptolemaios (tradus din arabă) şi a anonimului autor al *Vieţii lui Aristotel* conţin numeroase titluri comune cu cele ale manuscriselor noastre şi, ca atare, ele reprezintă tradiţia lui Andronicos din Rhodos. De altfel, *Viaţa lui Aristotel*, conservată în cod. Marc. 257, fol. 227 *a* sup., menţionează pe Andronicos şi pe Ptolemaios, care au transmis testamentul şi catalogul operelor lui Aristotel, desigur Ptolemaios copiind pe Andronicos (vezi textul la V. Rose, *op. cit.,* p. 1463). Din lista lui Diogenes Laertios lipsesc opere importante ce ni s-au conservat, cum sînt *Metafizica* şi tratatele de ştiinţe ale naturii. Acestea se găsesc la anonimul nostru (vezi ed. Cobet în continuarea cărţii lui Diogenes Laertios), iar tratatele de ştiinte ale naturii se găsesc şi la Ptolemaios. În ambele liste, a lui Ptolemaios şi a anonimului, se găsesc *Meteorologia* şi altele. **119.** În paragrafele 28-34 urmează o scurtă expunere doxografică a filosofiei lui Aristotel, desigur prea scurtă şi lipsită de originalitate faţă de amploarea doctrinei pe care vrea s-o redea. Noi vom da scurte observaţii la anumite pasaje, care vom considera că au nevoie de o explicaţie. (Cîteva studii importante consacrate lui Aristotel au oferit: E. Zeller în *Die Philosophie der Griechen*, II, 2, Leipzig, ed. a V-a, 1923; O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, Paris, 1920; W. Jaeger, *Aristoteles*, Berlin, 1922; D. Bădărău, *L'individuel chez Aristote*, Paris, 1937; L. Robin, *Aristote*, Paris, 1944; P. Aubenque, *Le problème de l'être chez Aristote*, Paris, ed. a IV-a, 1994; Ath. Joja, *Studii de Logică*, I, Bucureşti, 1960.) **120.** Această împărţire a filosofiei în teoretică şi practică, dată ca fiind a lui

Aristotel, este corectă. În alte locuri, Aristotel mai adaugă şi partea poetică--făuritoare. **121.** Şi această clasificare a părţii practice a filosofiei este justă.

122. Logica concepută ca un *organon* nu este poziţia lui Aristotel, ci este un fel de a considera tardiv. În orice caz, acest mod de a vedea în *Logică* un *organon* nu aparţinea numai Evului Mediu, ci îl găsim aici, la Diogenes Laertios, la începutul secolului al III-lea d.H., exprimat clar, precum şi la comentatorii greci ai lui Aristotel. **123.** Πιθανόν (de la πείθω „a convinge") înseamnă „ceea ce este convingător", deci „probabil". Termenul este întrebuinţat de Carneade pentru a exprima un grad de certitudine a cunoaşterii. Aristotel întrebuinţează termenul εὔλογον „ceea ce e rezonabil de admis", deci „probabil". Vom mai vedea şi în alte părţi ale doxografiei de faţă cum ideile aristotelice sînt exprimate cu o terminologie posterioară lui, aparţinînd altor şcoli. **124.** Am văzut în lista lucrărilor lui Aristotel una intitulată *Metodica,* în opt Cărţi (Diogenes Laertios, V, 23). Nu ştim ce conţineau aceste *Metodice.* Ar fi oare *Topica* în opt Cărţi şi, prin urmare, am avea un titlu dublu? **125.** Premisele, aici λήμματα. Terminologia este stoică. Aristotel numea premisele προτάσεις. **126.** Cuvîntul συναγωγή, pentru „concluzie", nu e cel întrebuinţat de obicei de Aristotel. El numeşte concluzia συμπέρασμα, iar stoicii o numesc ἐπιφορά. **127.** Criteriul (κριτήριον) adevărului este o problemă pusă în mod acut şi fără ezitare în filosofiile postaristotelice, pe cînd la Aristotel, chiar dacă problema există, ea nu este pusă net, ca un capitol separat. Pentru stoici, criteriul adevărului era „reprezentarea comprehensivă" (καταληπτικὴ φαντασία). Academia sceptică nega şi combătea cu toată vigoarea existenţa unui criteriu după care se poate cunoaşte dacă un lucru este adevărat sau nu. Şi în epicureism se pune aceeaşi chestiune. Această problemă a criteriului este deci proiectată înapoi în timp şi aplicată la Aristotel, ceea ce nu înseamnă că avem o atitudine complet nejustificată. Chiar dacă termenul şi problematica netă lipsesc la Aristotel, totuşi nu se poate spune că sînt complet absente. **128.** Cît priveşte aceste criterii la Aristotel: senzaţia pentru domeniul teoretic şi raţiunea pentru domeniul practic (adică etica), ele sînt departe de a fi adecvate şi conforme cu ideile bogate şi mult mai nuanţate ale Stagiritului. După Aristotel, treptele cunoaşterii sînt următoarele: 1) *senzaţia;* 2) prin repetarea senzaţiilor se produce *amintirea;* 3) materialul adunat prin amintire dă într-o primă prelucrare *experienţa;* 4) prin prelucrarea experienţei cu ajutorul raţiunii se produce *ştiinţa* (vezi *Analiticile secunde,* Cartea a II-a, cap. 19). Tot la fel, nu se poate face din raţiune singurul criteriu în domeniile moralei, politicii, economiei şi legislaţiei. Ştim cîtă importanţă dădea Aristotel materialului faptic şi pentru a scrie faimoasa sa *Politică* în opt Cărţi, el a studiat în prealabil constituţiile a 158 de cetăţi greceşti (Diogenes Laertios, V, 27), care i-au servit drept bază empirică a sintezelor sale.

129. Pentru Aristotel, înţeleptul, pentru a fi fericit, în afară de virtute are nevoie şi de un minim de bunuri corporale şi exterioare: sănătate, frumuseţe, bogăţie etc. Acestui punct i se opuneau cu toată îndîrjirea stoicii, care afirmau că tot ce nu ne aparţine în mod propriu şi tot ceea ce nu e în puterea noastră (οὐκ ἐφ' ἡμῖν) este în acelaşi timp şi indiferent pentru fericirea noastră, cum sînt sănătatea, bogăţia etc. De altfel, vom vedea acestea cînd ne vom ocupa de stoici în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. **130.** Aristotel admite două feluri de virtuţi: unele sînt numite *etice* (ἠθικαί), iar altele *dianoetice* (διανοητικαὶ ἀρεταί), sau intelectuale. Ca om de ştiinţă şi filosof a cărui viaţă a fost în întregime consacrată cunoaşterii ştiinţifice şi filosofice, Aristotel a considerat viaţa contemplativă a adevărurilor (ὁ θεωρητικὸς βίος) ca singura demnă de fiinţa umană şi comună cu cea a divinităţii, a cărei esenţă este *gîndirea gîndirii* (νοήσεως νόησις). De aici, precăderea virtuţilor intelectuale sau dianoetice faţă de cele etice. **131.** Problema providenţei divine era o chestiune îndelung discutată şi materie de controversă între şcolile postaristotelice, stoicii susţinînd că divinitatea se interesează de soarta omului, iar epicurienii negînd-o cu tot atîta îndîrjire. Problema este iarăşi pusă anacronic la Aristotel, dar aceasta nu înseamnă că ea nu exista implicit în filosofiile anterioare stoicilor şi epicurienilor. În orice caz, la

Aristotel nu poate fi vorba de o providenţă divină. În faimoasa Carte Λ a *Metafizicii* sale, în care îşi expune teologia, Aristotel consideră divinitatea ca extramundană şi transcendentă. Ea mişcă sfera stelelor fixe fără a fi atinsă de ea şi, prin această mişcare, pune în mers întreaga devenire din lumea supralunară şi sublunară. Dar divinitatea nu intervine în lume, e chiar străină lumii, iar aceasta se organizează şi se mişcă printr-o năzuinţă către divinitate, apropierea în spaţiu de aceasta determinînd şi perfecţiunea fiinţelor universului. **132.** Cele patru elemente sînt cele obişnuite de la Empedocle încoace: focul, aerul, apa şi pămîntul. Al cincilea element este eterul, din care sînt făcute sferele supralunare ale planetelor şi sfera stelelor fixe. Cele patru elemente există în lumea sublunară şi ele se mişcă în linie dreaptă, avînd fiecare locul său natural: pămîntul în jos, spre centrul lumii, focul în sus, spre periferia lumii sublunare, aerul şi apa ocupînd locuri intermediare între foc şi pămînt. Pe cînd eterul, care există în lumea supralunară, nu admite decît mişcarea circulară, care este mişcarea perfectă. **133.** Definiţia sufletului se găseşte la Aristotel în *De anima,* II, 1, 412 *a* 27 şi *b* 5. Diogenes Laertios sau autorul pe care îl copiază dă un comentariu cuvînt cu cuvînt al acestei definiţii.

134. Am tradus cu „actualizare" cuvîntul grec ἐντελέχεια şi nu pretindem că traducerea redă adecvat sensul termenului grec. După Aristotel, orice devenire este realizarea sau actualizarea unui lucru care există în posibilitate sau potenţă. Statuia există, în potenţă, în marmura sau bronzul inform din care se făureşte, iar o dată făurită, ea există în act sau actualizată (cf. *Metaph*., Cartea a IX-a (Θ), cap. 5-7). Această dualitate şi această opoziţie dintre act şi potenţă, ἐνέργεια şi δύναμις, este prezentă în întreaga filosofie a lui Aristotel. În definiţia sufletului, Aristotel întrebuinţează, în loc de termenul ἐνέργεια, sinonimul ἐντελέχεια, care exprimă totuşi o nuanţă conformă cu etimologia acestui cuvînt. Ἐντελέχεια înseamnă „actul care a dus la posesiunea scopului său pe care l-a realizat". Noi am tradus cu „actualizare" şi vedem ce relativă este traducerea. Ἐντελέχεια se mai traduce cu „perfecţiune", sensul etimologic al cuvîntului latin *perfectio* redînd destul de exact sensul parafrazat de noi. Cuvîntul se traduce şi cu „formă". Textul lui Diogenes Laertios zice „formă imaterială". În orice caz, sufletul, pentru Aristotel, fiind o formă a corpului, el trebuie să piară o dată cu corpul şi deci nu mai poate fi nemuritor, pe cînd în concepţia platoniciană sufletul este o substanţă.

135. Comentariul de la Diogenes Laertios ia două sensuri pentru ἐντελέχεια: existenţa în potenţă şi existenţa în actul realizat. Tot astfel, termenului δύναμις i se dau două sensuri: unul în posesiune, iar altul în act. Exemplele date aici clarifică mai bine sensurile decît definiţiile determinările verbale. Omul, cînd e treaz, are suflet în potenţă, dar gata de orice actualizare, iar cînd doarme, el posedă sufletul în potenţă. **136.** Desigur, cu epuizarea izvorului său doxografic, care de data aceasta nu e prea strălucit, şi-a epuizat şi Diogenes Laertios erudiţia sa de împrumut, iar în fraza care urmează el lasă să se înţeleagă că face din necesitate o virtute, ca şi cum nu voia intenţionat să lungească expunerea filosofiei lui Aristotel, cînd în fond n-o mai putea lungi din cauza izvorului său.

137. Desigur, deşi nu se spune în mod expres, este vorba de patru sute de Cărţi, adică patru sute de rulouri de papirus. **138.** Maximele orale au fost în parte relatate de Diogenes Laertios. **139.** Al doilea e, poate, personajul din dialogul *Parmenide* al lui Platon, unde apare un Aristoteles tînăr, care nu e filosoful nostru. Acesta n-a cunoscut şi n-a putut avea o conversaţie cu Socrate. La al şaptelea Aristoteles, care este un antrenor de gimnastică, avem citată o operă a lui Aristoxenos intitulată *Viaţa lui Platon*. Din această operă trebuie să provină afirmaţiile defavorabile pe care le întîlnim la diverşi biografi cu privire la Platon.

CAPITOLUL II

Theofrast
(aprox. 370-280 î.H.)

140. *Eresos,* oraş pe coasta de vest a insulei Lesbos. **141.** κναφεύς, lat. *fullo,* meserie foarte răspîndită în antichitate. Rufele se spălau prin fierbere şi presare şi apoi călcarea lor. **142.** *Athenodoros* e numele a doi filosofi: 1) un stoic, conducător al bibliotecii din Pergam, originar din Tars, purtînd porecla de Cordylion. Pe la 70 î.H. pleacă la Roma şi moare în casa lui Cato cel Tînăr; 2) fiul lui Sandon, tot din Tars sau din Cana în Cilicia, elevul lui Poseidonios şi profesorul lui Augustus. Moare bătrîn, la vîrsta de peste optzeci de ani. Lucrarea Περίπατοι, din care e citată Cartea a opta, înseamnă, după noi, nu *Plimbări,* cum traduc de obicei autorii moderni, ci probabil *Doctrinele peripateticiene.* Ne e greu să decidem cui dintre aceşti doi Athenodori trebuie să-i atribuim această lucrare. Mai sînt numeroşi alţi scriitori cu numele de Athenodoros; 3) un prieten al lui Tiberius; 4) altul din Soloi, elev al lui Zenon, citat de Diogenes Laertios, VII, 38; 5) un istoric din Eritreia; 6) un geograf citat de Strabon; 7) un altul din Lampsacos, citat de Diogenes Laertios, X, 24, tatăl lui Polyainos epicurianul; 8) alţi scriitori cu numele lui Athenodoros mai citează Suda. **143.** *Alcippos* – profesor de filosofie din Eresos; nu e cunoscut din altă parte. Este verosimil ca Theofrast să-l fi audiat pe Platon spre sfîrşitul vieţii acestuia şi apoi, după un timp, să fi trecut la şcoala lui Aristotel. Nu trebuie însă uitat faptul că *Lyceul* lui Aristotel este fondat în 335 î.H., deci 12 ani după moartea lui Platon. **144.** Corespunde anilor 324-321 î.H. Desigur, Theofrast a preluat conducerea şcolii lui Aristotel, *Lyceul,* sau *Peripatos*-ul, cum se mai numeşte în 322, îndată după moartea fondatorului. **145** Despre *Myronianos din Amastris* (în Paphlagonia) cu lucrarea sa *Istorii asemănătoare,* am mai vorbit într-o notă precedentă. E de mai multe ori citat de Diogenes Laertios şi nu l-am găsit în altă parte. Pompylos, sclavul filosof al lui Theofrast, îl întîlnim în testamentul acestuia (Diogenes Laertios, V, 54-55), de unde şi-a cules, probabil, informaţia Myronianos. **146.** *Pamphile* – scriitoare în domeniul istoriei, originară din Egipt. Am mai întîlnit-o în Diogenes Laertios, *Viaţa lui Thales,* şi în alte capitole (I, 24, 68, 76, 90; II, 24; III, 23). A fost contemporană cu împăratul Nero şi a scris *Memorii istorice felurite* în cel puţin 32 de Cărţi. Cartea a 32-a e citată în acest pasaj (vezi şi Cartea I, nota 102). **147.** Întrucît Theofrast a scris despre diverse *Caractere* (de oameni), iar Menandru a creat comedia de caracter, această punere în legătură de profesor şi discipol este firească. Nimic nu se opune ca ea să fie şi adevărată. Menandru, marele poet comic al comediei noi, a trăit cam între anii 342 şi 292 î.H. **148.** *Casandru* (născut pe la 350 î.H.) – general, fiul lui Antipater. Casandru n-a făcut campania în Orient a lui Alexandru, fiind prea tînăr.

149. Este vorba, desigur, de *Ptolemaios I Soter,* fiul lui Lagos (rege al Egiptului între 323 şi 282 î.H.). **150.** *Agnonides* – sicofant din Atena; e necunoscut din altă parte. **151.** *Phanias* – filosof peripatetic din Eresos, citat adesea ca elev al lui Aristotel şi prieten cu Theofrast. Scrisoarea lui Theofrast, din care se citează aici, pare autentică. Diogenes Laertios mai citează un Phanias, filosof stoic, elev al lui Poseidonios (VII, 41), şi pe Phanias, tatăl filosofului Cleanthes (VII, 168).

152. În loc de Περὶ δικαστηρίου, care n-are sens în raport cu citatul din scrisoare, Wyse propune lectura Περὶ διδασκαλίου, pe care sîntem înclinaţi s-o acceptăm. Otto Apelt propune Περὶ διδακτηρίου. Acest cuvînt este mai rar. Se găseşte la Hipocrates în sensul de „dovadă". Numărul de două mii de elevi ai lui Theofrast este, desigur, considerabil. Am avea de-a face cu o universitate mare, de tip modern. Este interesantă şi remarca din fragmentul de scrisoare citat cu privire la pretenţiile studenţilor de a se răspunde la obiecţiile ridicate de ei faţă de teoriile expuse *ex cathedra,* iar trecerea lor sub tăcere atrăgea desigur abandonarea şcolii de către o parte din studenţi şi trecerea lor la o şcoală rivală, de care Atena nu ducea lipsă. Erau cel puţin patru şcoli mari (să ne închipuim patru

universităţi în acelaşi oraş, Atena, care nu avea proporţiile unei capitale moderne). Academia, Lyceul sau Peripatos-ul, Stoa şi grădinile lui Epicur, în afară de filosofii ambulanţi de diverse nuanţe, mai ales cinici, care ţineau şi ei un fel de şcoală. Scepticismul se include în acest timp în Academia medie şi în prima parte a Academiei noi. Pyrrhon, care moare pe la 270, a trăit la Elis, în oraşul său natal, după întoarcerea sa din campania lui Alexandru (323) şi n-a ţinut o şcoală propriu-zisă, nici chiar în Elis. Discipolul său Timon din Phlius, poetul sillograf, batjocoritor al filosofilor, n-a ţinut nici el o şcoală propriu-zisă.

153. *Sofocles* – fiul lui Amphiclides din Sunion (capul cel mai sudic al Aticii); mai e citat de Athenaios şi alţi autori, ca Eusebios din Cesarea, Pollux.

154. Numele propriu-zis al lui Theofrast, *Tyrtamos,* mai e citat şi de alţi autori, ca Strabon, Olympiodoros etc. Astfel de schimbări de nume s-au mai întîmplat la filosofi. Astfel, Platon, din Aristocles, a primit numele sub care e îndeobşte cunoscut. Astfel şi Porphyrios, filosoful neoplatonic şi erudit, elev al lui Plotin, care era sirian de origine, se numea mai înainte Malchos (care corespunde cu *Basileus).* **155.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 6. **156.** *Demetrios din Phaleron* – om de stat şi filosof peripatetic. Viaţa lui este descrisă mai departe la Diogenes Laertios, V, 75-85. Raporturile lui cu şcoala peripatetică şi cu Theofrast explică ajutorul dat acestuia pentru dobîndirea grădinii în chestiune. **157.** Nu ştim de unde provin, ca izvor de informaţie, aceste cuvinte ale lui Theofrast, dar credem că ele ar putea fi autentice. **158.** Avem aici o interesantă implicare de izvoare. Diogenes Laertios citează pe Favorinus, care la rîndul său se sprijină pe Hermip din Smyrna, iar acesta reproduce pe Arcesilaos din Pitane, care s-ar fi adresat lui Lacydes din Cyrene. Lacydes a fost urmaşul lui Arcesilaos la conducerea Academiei medii sceptice (241/40-224/22 î.H.). **159.** Catalogul cărţilor lui Theofrast care urmează aici la Diogenes Laertios a fost studiat de elenistul Hermann Usener, *Analecta Theophrastea,* Bonn, 1858, pp. 1-24 (vezi şi Ellenbogen, în *R.-E.,* Pauly-Wissowa-Kroll, Supplementband V, *s.v. Theophrastos).* Usener ajunge la concluzia că lista operelor lui Theofrast dată de Diogenes Laertios provine dintr-un catalog de bibliotecă, probabil al bibliotecii din Alexandria, întrucît scrierile sînt aranjate în ordine alfabetică, cu mici excepţii. Sînt patru loturi, deoarece ordinea literelor alfabetului revine de patru ori. Usener se gîndeşte la achiziţii succesive ale cărţilor aparţinînd lui Theofrast ca autor. Primul lot este şi cel mai considerabil (109 titluri), al doilea are 66 de titluri, al treilea 28 de titluri, iar al patrulea 22 de titluri. Cînd întîlnim de două ori acelaşi titlu în două dintre listele succesive, nu e numaidecît vorba de o eroare de transcriere în manuscrisul lui Diogenes Laertios, ci mai probabil aceeaşi operă, cîteodată cu oarecare variaţii, a intrat de două ori în bibliotecă, pe măsură ce loturile au fost achiziţionate succesiv. Numărul final de rînduri al manuscriselor, 232.808, este încă o indicaţie a unui catalog de bibliotecă. Din imensa operă a lui Theofrast ne-au rămas *Historia plantarum* în nouă Cărţi, *De causis plantarum* în şase Cărţi, *Caracterele* într-o redactare bizantină şi fragmente numeroase, dintre care cele mai importante sînt: 1) *Despre senzaţii şi lucrurile sensibile,* 2) *Despre pietre,* 3) *Despre foc,* 4) *Despre mirosuri,* 5) *Despre vînturi,* 6) *Despre semnele apelor, vînturilor, furtunilor şi timpului frumos,* 7) *Despre oboseli,* 8) *Despre ameţeli,* 9) *Despre transpiraţii,* 10) *Despre leşin,* 11) *Despre paralizie*, 12) din *metafizică* etc. De acum ne vom ocupa de titlurile scrierilor lui Theofrast din catalogul lui Diogenes Laertios. Întrucît cele mai multe sînt pierdute şi nu le cunoaştem conţinutul, de multe ori şi traducerea titlului este conjecturală. **160.** Cele două *Analitice,* prima în trei Cărţi şi a doua în şapte Cărţi, erau, probabil, concepute pe baza *Analiticelor* lui Aristotel, cu importante completări date de Theofrast. Ştim că acesta a adus în logică adaosuri esenţiale pentru punerea la punct a *Organon*-ului aristotelic. Vezi Heinrich Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles,* trei volume (partea I, 1896, reeditată în 1936; partea a doua, în două volume, 1900). Nu ştim ce conţinea *Analiza silogismelor.* Studiul silogismului îl dă Aristotel în *Analiticele prime.* **161.** Rezumate de acest fel într-o

Carte a unui studiu considerabil, cum sînt aici cele două *Analitice,* împreună zece Cărţi, este ceva obişnuit la Theofrast şi vom mai întîlni acest lucru. **162.** Probabil că este vorba de studiul *Despre senzaţii şi lucrurile sensibile,* care ni s-a păstrat.

163. Studiul acesta e de mineralogie. Vedem preocupările vaste şi variate ale lui Theofrast. **164.** O lucrare Περὶ ἀτόμων γραμμῶν se găseşte în manuscrisele operelor lui Aristotel şi desigur că nu-i aparţine acestuia; să fie oare opera lui Theofrast? **165.** Democrit, în opera sa vastă şi enciclopedică, a scris şi despre probleme privind astronomia. Vom vedea titlurile acestor opere (pierdute) în lista păstrată de Diogenes Laertios, IX, 46-49 (vezi şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-1, 1984, pp. 420-423). **166.** Μεταρσιολεσχία este un termen cu sens peiorativ.

167. Este, probabil, vorba de peliculele emise de lucruri în teoria lui Democrit, pelicule care păstrează conturul lucrurilor şi care, intrînd în formă redusă în ochi, produc senzaţia văzului. Pe greceşte, εἴδωλον, e tradus în latină de Lucreţiu cu *imagino* sau *simulacrum.* La Roger Bacon ele poartă numele de *species* (cf. şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-1, 1984, pp. 424 şi urm.). **168.** La Democrit avem titlurile Μέγας διάκοσμος (atribuită de Theofrast şi discipolii acestuia lui Leucip, Diogenes Laertios, IX, 46) şi Μικρὸς διάκοσμος. **169.** Avem aici un tratat *Despre iubire,* în două versiuni. **170.** εἴδη pot însemna „idei", „specii" şi „forme". E greu de ştiut care dintre aceşti termeni trebuie ales aici ca traducere. Am luat aici, la întîmplare, sensul „idei". **171.** Avem mai întîi două tratate cu titlul *Despre plăcere,* deci în două versiuni. La *Teze* ar putea fi vorba de 24 de *Teze* şi nu 24 de Cărţi de *Teze.* **172.** Este vorba de întunecarea vederii care e legată de ameţeli.

173. Este oare vorba de Metrodoros, discipolul lui Democrit? Sînt mulţi filosofi cu acest nume. Metrodor, discipolul lui Epicur, nu vine în considerare aici. Mai avem un Metrodoros, tatăl unui tînăr Aristoteles, de care vorbeşte Theofrast în testamentul său (vezi mai departe Diogenes Laertios, V, 53). **174.** Lipseşte numărul Cărţilor; probabil într-o Carte. **175.** Această importantă lucrare e pierdută şi nu-i ştim nici conţinutul aproximativ. Este vorba de premisele prime destinate a fi supuse deducţiei silogistice? **176.** Acest titlu există în aşa-numitele *Parva naturalia* din *Corpus Aristotelicum* (Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως şi Περὶ ἐνυπνίων). **177.** În loc de Φυσικαὶ (*sc.* δόξαι). „Păreri fizice", credem preferabilă traducerea lui φυσικῶν (de la οἱ φυσικοί) cu „Despre fizicieni". Lucrarea are 18 Cărţi şi reprezintă o istorie a filosofiei (vezi pentru detalii *Prolegomena* din *Doxographi Graeci,* editat de Hermann Diels). **178.** Urmează un rezumat al lucrării precedente în două Cărţi. **179.** Aici începe a doua listă cu litera α.

180. Prin urmare, este vorba de generarea spontană a vietăţilor din mîlul apelor încălzit de soare. **181.** Vezi mai sus, nota 92. **182.** Este vorba de faimoasa operă a lui Theofrast, Caracterele, care a fost imitată în secolul al XVII-lea de La Bruyère. **183.** Credem că este vorba de istorie, şi nu, după sensul arhaic al cuvîntului ἱστορία, de „cercetarea ştiinţifică" cu caracter empiric. **184.** Ultimele trei opere privesc limba: versificaţie, stil, discursuri. Titlul Περὶ μέτρων întrerupe ordinea alfabetică. Vezi şi nota 185. **185.** O. Apelt citeşte Περὶ μετεώρων (în loc de Περὶ μέτρων), deci *Despre meteori.* Într-adevăr, titlul *Despre versificaţie* se mai găsea cu cinci rînduri mai sus. Dar la aceste intrări de cărţi în bibliotecă nu este exclus să apară de două şi de mai multe ori acelaşi titlu, ca două exemplare prezentînd eventuale variaţii sau redactări diferite. **186.** Nu ştim cine e acest Megacles. Poate e un personaj fictiv de dialog. Purtători ai acestui nume sînt numeroşi, mai ales la Atena, arhonţi şi oameni politici. **187.** Preferăm să traducem cu „17 specii" în loc de „17 Cărţi". **188.** Preferăm şi aici să socotim φυσικῶν ca genitivul de la οἱ φυσικοί şi nu de la αἱ φυσικαί (*sc.* δόξαι) Lucrarea de mare importanţă are 16 Cărţi şi pare identică cu cea *Despre fizicieni* din lista anterioară în 18 Cărţi. E deci lucrarea care constituie baza doxografiilor care se succed după Theofrast şi pînă la finele culturii greceşti. Dacă *Rezumatul* în două Cărţi din lista precedentă ar fi cuprins în cele 18 Cărţi, de aici, am avea, ca în prima listă, 16 Cărţi. **189.** Aici urmează un rezumat într-o Carte a celor 16 Cărţi din *Opiniile fizicienilor.*

Aceste diferenţe nu trebuie să ne mire, nici aceste includeri. Au putut exista diverse prelucrări făcute de discipoli ai lui Theofrast. **190.** *Caracterele etice* revin pentru a doua oară ca titlu în această listă a doua. Mai sus era ordinea alfabetică începînd cu cuvîntul ἠθικοί, iar aici ordinea e a lui χαρακτῆρες. Aici, a doua oară nu se dă numărul Cărţilor. Mai sus era vorba de o carte. Desigur, este vorba de aceeaşi lucrare cu titlul alcătuit din două cuvinte şi înregistrată la ordinea alfabetică a fiecăruia din cuvinte. **191.** Aici începe a treia listă, deci al treilea lot de cărţi ale lui Theofrast intrate probabil în biblioteca din Alexandria. **192.** Nu ne e cunoscut ca Theofrast să fi scris o istorie a geometriei. Aici este vorba, după toate probabilităţile, de *Istoria geometriei* în patru Cărţi a lui Eudemos, tot un elev al lui Aristotel, lucrare care s-a rătăcit în lotul cărţilor intrate sub numele lui Theofrast.

193. Aici numărul e dat în bloc, şi nu 1, 2, 3, cum obişnuiesc aceste liste ale operelor lui Theofrast. Să fie, poate, vorba de trei *Teze?* **194.** *Problemele fizice* sînt un titlul consacrat, care se găseşte şi în operele lui Aristotel. Opera păstrată şi transmisă sub numele acestuia este numai în parte de Aristotel, iar în parte aparţine unor discipoli apropiaţi, mai ales pentru partea care priveşte muzica.

195. Probabil este vorba de sofismul „mincinosul". Vezi la Diogenes Laertios, II, 108. **196.** Aici începe a patra listă a operelor lui Theofrast. **197.** Această lucrare, *Istoria astronomiei,* în 6 Cărţi, aparţine tot lui Eudemos (vezi mai sus nota 192). **198.** Şi această *Istorie a aritmeticii* e tot a lui Eudemos (vezi mai sus, notele 197 şi 192). Probabil o Carte (lipseşte numărul). **199.** *Akicharos* – străvechi înţelept oriental, a cărui poveste a trecut prin diverse limbi sub diverse traduceri: siriacă, arabă, armeană, greacă, neosiriacă, slavă şi română. O versiune s-a găsit şi în papirusurile arameene din Elefantin, în sudul Egiptului (secolul al V-lea î.H.) (vezi François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien,* Paris, 1909). **200.** Şi acest titlu a mai figurat în listele a doua şi a treia ale operelor lui Theofrast.

201. *Astycreon* nu ne e cunoscut din altă parte. *Phanias* este un filosof peripatetic, elev al lui Aristotel. El e originar din Eresos pe insula Lesbos (vezi Diogenes Laertios, II, 65). E citat şi ca adresant al unei scrisori de către Theofrast, cu care e prieten (vezi Diogenes Laertios, V, 37). Acest Phanias este des citat şi de Athenaios, *Banchetul sofiştilor. Nicanor* este, desigur, ginerele prezumtiv al lui Aristotel, de care acesta vorbeşte în testamentul său şi a cărui întoarcere din campania în Orient a lui Alexandru este aşteptată (vezi Diogenes Laertios, V, 13-16). **202.** Titlul acesta pare iremediabil deteriorat. **203.** Prin urmare, avem unul după altul două tratate deosebite, care poartă acelaşi titlu. **204.** Acest titlu l-am mai întîlnit şi în lista precedentă nr. 3. Se poate deci să fie vorba de un al doilea exemplar al aceluiaşi tratat intrat în bibliotecă, cu lotul 4 de achiziţii.

205. Pe greceşte, numărul scris în cifre este Μκ΄γ΄Βω΄η΄, o dovadă a originii de bibliotecă a listei cu cele patru loturi. Urmează imediat testamentul lui Theofrast, V, 51-57, care e un document de primă valoare. **206.** După W. Pape--Benseler, *Gr. Eigennamen*[3], *s.v.* Λέων, ar fi vorba de istoricul Leon din Byzantion, care e citat de Plutarh, Athenaios, Suda şi diverse *scolii.* Noi ne gîndim mai curînd că acest Leon din textul testamentului era un cetăţean al oraşului Eresos, de altminteri necunoscut din altă parte. Fiii lui, Melantes şi Pancreon, nu sînt cunoscuţi din altă parte. Lor le lasă Theofrast averea sa din Eresos, ceea ce ne face să presupunem că erau originari din Eresos. **207.** Acest Hipparchos pare a fi fost un om de afaceri, administrator al averii şcolii şi al averii personale a lui Theofrast, desigur prieten cu acesta, care vorbeşte mai jos aşa de frumos despre dînsul şi e plin de solicitudine faţă de el. Hipparchos este tatăl lui Hegesias, citat spre finele testamentului ca un deţinător al uneia dintre cele trei copii ale testamentului (V, 57). **208.** După Apelt, deteriorarea *Museion*-ului (templul Muzelor) şi a statuilor zeiţelor s-ar fi produs în timpul celui de-al doilea asediu al Atenei, de către regele Demetrios, în anul 294 î.H. Totuşi, nu vedem de ce Theofrast, care a mai trăit încă peste zece ani de atunci, n-ar fi făcut el însuşi cele necesare reparaţiilor în timpul vieţii sale. Poate că e vorba şi de o uzură a timpului. **209.** Statuia lui Aristotel pare a fi fost îndepărtată din cauza sentimentelor antimacedoniene ale atenienilor, care

izbucneau la orice ocazie care li se părea favorabilă: moartea lui Alexandru, sorţii schimbători ai războaielor purtate de diadohii acestuia. Templul mai conţinea, desigur, şi ofrande ale diferiţilor vizitatori de vază sau bogaţi, ori chiar ale discipolilor cu dare de mînă. **210.** Este vorba de harta pămîntului locuit (οἰκουμένη, sc. γῆ), cu toate localităţile importante, aşa cum le descriau geografii şi periegeţii: Strabon, Ptolemaios, Pausanias etc. **211.** *Praxitele* – fiul lui Cephisodotos din Atena (secolul al IV-lea): a fost unul dintre cei mai mari sculptori ai antichităţii greceşti. Dacă rămîne în urma forţei şi perfecţiunii operelor lui Fidias, în schimb statuile sale sînt dotate cu o gingăşie şi o grafie care transpar chiar în copiile lor, care ne-au rămas din epoca romană şi a căror fineţe n-a fost egalată de nici un alt sculptor. De la el nu avem decît o singură statuie originală: *Hermes cu copilul Bacchus în braţe,* care a fost dezgropată în Olympia, chiar pe locul unde se afla, şi este descrisă de Pausanias *(Periegesis,* V, 17, 3). Dacă e vorba de acest Praxiteles, el trebuie să fi fost foarte bătrîn. *Nicomah* este fiul lui Aristotel, filosof mai modest decît tatăl său, care i-a dedicat faimoasa *Etică nicomahică.* Cum această operă, ca şi celelalte tratate numite *acusmatice* (cursuri), n-a fost multă vreme publică, nu credem că numele acestei *Etici ar* veni de la faptul că Nicomah ar fi editat-o. **212.** *Callinos* – discipol al lui Theofrast, necunoscut din altă parte. Desigur, nu e acelaşi cu Callinos din Hermione, discipolul lui Lycon, citat în testamentul acestuia (Diogenes Laertios, V, 70-74). **213.** *Neleus din Scepsis* – elev şi prieten al lui Theofrast, primeşte ca moştenire a acestuia toată biblioteca lui, în care erau conţinute, probabil, şi operele lui Aristotel în manuscris original. Despre povestea la care a dat loc această moştenire, şi pe care n-o putem considera ca o simplă fabulaţie, ne-am ocupat pe larg în *Viaţa lui Aristotel* (vezi mai sus, nota 62). **214.** Περίπατος nu înseamnă „promenadă", ci însăşi şcoala, clădirea în care se ţineau cursurile. La început, lecţiile erau predate probabil în grup mic, în timpul plimbării. De aici numele περίπατος şi περιπατητικός, pe care le-au luat şcoala lui Aristotel şi adepţii filosofiei lui. Mai tîrziu, numele a rămas chiar şi atunci cînd obiceiul de a preda filosofia în timpul plimbării încetase, din cauza numărului mare de elevi. Am văzut că Theofrast avea 2 000 de studenţi (vezi Diogenes Laertios, V, 37). Stările iniţiale şi modificarea felului de a ţine cursurile sînt foarte bine descrise în *Viaţa lui Aristotel* (V, 2-3).

215. Comunitatea de viaţă a discipolilor şi a maestrului în vederea cercetării ştiinţifice şi filosofice datează de la Academie şi se întinde la toate şcolile posterioare Academiei. Adepţii unei şcoli filosofice formează o mare familie, în vederea unei vieţi comune duse în spiritul aceloraşi concepţii şi aspiraţii.

216. Aici sînt citate zece nume ale discipolilor celor mai importanţi, care vor constitui baza vieţii comune: *Hipparchos* este omul de afaceri, administratorul şcolii şi al averii personale ale lui Theofrast. *Neleus* este prietenul acestuia, moştenitorul bibliotecii testatorului. *Straton din Lampsacos* este conducătorul şcolii după moartea lui Theofrast. *Callinos*, discipol al lui Theofrast, diferit de *Callinos* din Hermione, care se întîlneşte în testamentul lui Lycon (Diogenes Laertios, V, 70 şi urm.). *Demotimos, Demaratos, Calistene* sînt elevi mai puţin cunoscuţi. De Melantes şi Pancreon am vorbit în nota 206. *Nicippos* nu e cunoscut din altă parte. **217.** *Aristotel* – fiul lui Metrodoros; nu ne e cunoscut din altă parte.

218. *Pompylos* – sclav eliberat şi filosof, care era un fel de intendent al şcolii lui Theofrast. **219** *Threpte* – sclavă eliberată, de care Theofrast are grijă în testamentul său, la fel ca şi de Pompylos. **220.** Vezi nota 206.

221. Vezi nota 216. Mai sus, avem o serie de nume de sclavi despre care nu ştim nimic. **222.** Din cei şapte executori testamentari, singur *Ctesarchos* n-a fost menţionat şi nu e cunoscut din altă parte. **223.** O copie a testamentului o deţine *Hegesias*, fiul lui Hipparchos. Cei patru martori ale căror nume urmează sînt necunoscuţi din altă parte. Toţi sînt din Atica şi sînt desemnaţi prin districtul căruia îi aparţin. **224.** *Olympiodoros* – elev al lui Theofrast, necunoscut din altă parte; deţine al doilea exemplar al testamentului cu aceiaşi martori. **225.** *Adeimantos* – posesorul celui de-al treilea exemplar, necunoscut

din altă parte. *Androsthenes*, fiul, la fel. **226.** Martorii celei de-a treia copii, cinci la număr, în afară de Straton din Lampsacos, sînt necunoscuţi. **227.** *Erasistratos* – medic celebru din Iulis, pe insula Ceos; a fost medicul regelui Seleucos Nicator şi şi-a desfăşurat activitatea rodnică în Alexandria (secolul al III-lea î.H.).

CAPITOLUL III

Straton
(m. 269 î.H.)

228. *Straton* este al treilea scolarh al şcolii peripatetice, între anii 288/86 şi 272/68 î.H. **229.** Φυσικός este cel care se ocupă cu studiile de ştiinţe ale naturii. **230.** Ptolemaios al II-lea Filadelful domneşte de la 283 la 246 î.H. şi e unul dintre cei mai de seamă Ptolemei care au domnit după Alexandru cel Mare în Egipt. **231.** Olimpiada a 123-a corespunde anilor 288-285 î.H., dată de la care Straton a condus timp de 18 ani şcoala peripatetică fondată de Aristotel.

232. La primele cinci titluri se dă numărul Cărţilor (cîte trei de fiecare). De la al şaselea titlu nu se mai dau numere de Cărţi pînă la antepenultimul titlu.

233. S-ar putea ca acest titlu să însemne *Despre împreunarea sexuală*, avînd în vedere ansamblul titlurilor în mijlocul cărora se găseşte acesta: Περὶ μίξεως.

234. O. Apelt traduce cu: *Despre judecăţi* (fireşte *logice*). Deoarece titlul acesta urmează imediat după acela *Despre boli*, credem că traducerea lui Hicks, pentru care am optat, este preferabilă. **235.** Aici O. Apelt acceptă lectura lui Reiske Περὶ ἰλίγγου în loc de Περὶ λιμοῦ (cum se găseşte în ms.), dar traduce în mod curios cu: *Vom Wirbelwind* (*Despre vîntul în vîrtej*), deşi trimite la titlul aproape identic al unei scrieri a lui Theofrast (singura diferenţă este pluralul în loc de singular), unde tot Apelt traduce cu *Vom Schwindel* (*Despre ameţeli*).

236. În această lucrare, Straton se ocupa de uşurătatea şi greutatea absolută pe care Aristotel le atribuia elementelor, respectiv focului şi pămîntului. Straton neagă acest lucru în teoriile sale, el apropiindu-se de Democrit. **237.** Adică animale a căror existenţă e îndoielnică, cum e cazul cu cele din titlul următor. **238.** Aici este vorba de anterioritate şi posterioritate logică. Astfel, şi Aristotel, la începutul *Fizicii* sale şi în alte lucrări, discută despre „anterioritate după natură" şi „anterioritate pentru noi". **239.** Genul primar, adică „genul suprem". **240.** Este vorba de diferenţa specifică a unui lucru, prin care se distinge de celelalte lucruri de acelaşi gen proxim. **241.** Aici apare iarăşi şi pentru ultima oară o lucrare cu indicarea numărului Cărţilor (două). **242.** În coada listei (penultima indicaţie) vine lucrarea contestată. **243.** În fine, se dau *Scrisorile* lui Straton ca ultim titlu, cu indicarea începutului primei scrisori, obiceiuri de bibliotecă. *Arsinoe* – sora şi soţia lui Ptolemaios al II-lea Filadelful, regină a Egiptului. **244.** Oraşul Lampsacos, patria lui Straton, este aici personificat ca născător al lui Straton. **245.** Despre medicul Erasistratos, vezi mai sus, nota 227, la finele *Vieţii lui Theofrast*. **246.** Perseus e fiul lui Filip al V-lea al Macedoniei, învins de Aemilius Paulus la Pydna (168 î.H.). **247.** După cum se vede, e o lacună deoarece lipseşte al cincilea Straton. **248.** În opera rămasă de la Aristotel, acest medic Straton nu se găseşte citat, ceea ce nu înseamnă că nu putea să fie citat în scrierile sale pierdute, care sînt şi ele destul de numeroase. **249.** *Straton* – filosof peripatetic (nu „fizicianul"); este, probabil, cel citat şi de Tertullian, *De anima,* cap. 15. Ceilalţi Stratoni citaţi în această listă de omonimi de la Diogenes Laertios nu se găsesc menţionaţi în altă parte. **250.** Nu ştim cine sînt aceşti *Lampyrion* şi *Arcesilaos* pe care îi lasă Straton moştenitori ai lucrurilor din casa sa. **251.** Sînt nouă executori testamentari numiţi aici, din care toţi, afară de Lycon, urmaşul la şefia şcolii după Straton, sînt necunoscuţi din altă parte. **252.** Nici Aristotel, nici Theofrast, în testamentele lor, nu numesc pe succesorul la conducerea şcolii. Într-adevăr, tradiţa în toate şcolile

filosofice era ca noul şef al şcolii, după moartea unuia, să fie ales prin vot de către membrii şcolii. Aici vedem pe Straton desemnîndu-şi succesorul în persoana lui Lycon nu din cauza calităţilor excepţionale ale acestuia (dimpotrivă, el era destul de mediocru), ci pentru că unii sînt prea bătrîni şi alţii prea ocupaţi.

253. Cui rămîn cărţile scrise de Straton, adică manuscrisele lui? Probabil că ele rămîn proprietatea şcolii. Biblioteca şcolii peripatetice trebuie să fi fost diferită de biblioteca personală a lui Straton. Pe aceasta din urmă, filosoful nostru o lasă lui Lycon. **254.** Mesele comune (συσσιτίαι) erau o instituţie de stat la care luau parte cetăţenii pe anumite grupuri. Apoi ele s-au extins la orice fel de comunităţi: congregaţii, confrerii de meseriaşi, membrii unei şcoli filosofice. Pernele şi cupele aparţineau mobilierului acestor mese comune (vezi şi mai sus, nota 109).

255. *Epicrates,* citat şi mai sus, e necunoscut. **256.** *Arcesilaos,* deşi necunoscut din altă parte, joacă un rol important în testamentul lui Straton, revenind de mai multe ori. **257.** *Daippos* şi *Iraios* sînt necunoscuţi din altă parte.

258. Aici se dau numele unei serii de sclavi care sînt eliberaţi prin testament. Fireşte, nu ştim nimic despre ei, nerevenind în alte texte ale literaturii greceşti.

259. Straton citat aici este diferit de Straton testatorul. Ameinias, Philocrates, Tisamenes sînt necunoscuţi. Straton de aici ar putea fi filosoful peripatetic care a trăit în Alexandria, citat al optulea de Diogenes Laertios în lista omonimilor cu numele de Straton (Diogenes Laertios, V, 61). **260.** Manuscrisele au οἰκεῖος, ceea ce nu prea are sens. Corectura ὁ κεῖος este a lui Eduard Zeller şi este acceptată îndeobşte. Deci este Ariston din Ceos care a scris viaţa filosofilor peripatetici şi care ne-a păstrat testamentele lor, cum rezultă din acest pasaj. **261.** Diogenes Laertios termină viaţa lui Straton, după ce a dat lista operelor lui, lista de omonimi şi testamentul, fără să ne dea o expunere a doctrinei lui. Deficienţa este, desigur, a sursei literare pe care a întrebuinţat-o Diogenes Laertios. Despre Straton de care ne-am ocupat citãm lucrarea importantă a lui Gaston Rodier, *La physique de Straton de Lampsaque,* Paris, 1891, teză de doctorat complementară.

Capitolul IV

Lycon
(299-225 î.H.)

262. *Lycon* este al patrulea scolarh al Academiei de la moartea lui Straton, 272/68, şi pînă la moartea sa, 228/25. **263.** Asemenea porecle bazate pe o schimbare de literă etc. sînt uzitate în literatura greacă şi la filosofi.

264. *Hermip din Smyrna* şi *Antigonos din Carystos* sînt doi importanţi biografi de care am vorbit în note anterioare. **265.** În cetatea Ilion (cam pe la locul vechii Troia), patria lui Lycon, se serbau jocuri cu concursuri gimnastice, desigur mai obscure, la care ar fi luat parte filosoful nostru. **266.** Este vorba de *Eumenes I* (263-241 î.H.) şi de fiul acestuia *Attalos I* (241-197), regi ai Pergamului.

267. Probabil Antiochos al II-lea, supranumit Theos, rege al Macedoniei (261-246 î.H.). **268.** *Hieronymos din Rhodos,* mai întîi peripatetician, apoi adversar înverşunat al lui Lycon, şeful şcolii; s-a apropiat de şcoala epicureică. El considera ca bine suprem lipsa de durere, pe care o deosebea de plăcerea epicurienilor, aceasta nefiind scopul suprem. Despre el avem informaţii mai ales prin Cicero, *De finibus,* II, 3, 8 şi urm., şi *Acad. prior.,* II, 42, 131 etc. **269.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 41. **270.** Adică 272/69 î.H. **271.** *Panthoides* dialecticianul, profesorul lui Lycon. În afară de acest text la Diogenes Laertios, mai este citat împreună cu apropiaţii lui de Sextus Empiricus, *Adv. Math.* VII, 13. **272.** Un *Lycon* pitagorician din Tarent se găseşte în lista pitagoricienilor vechi de la Jamblichos, *Vita Pythag.,* 267. Un Lycon pitagorician mai este citat de Athenaios şi de Eusebios în *Praep. ev.* (după Aristocles), XV, 2, 8, a cărui informaţie se găseşte şi la Diogenes Laertios, V, 3-4 despre Aristotel. Dar Eusebios, respectiv Aristocles, dă ca izvor al său pe Lycon,

pe cînd Diogenes Laertios pe Pseudo-Aristippos, *Despre luxul celor vechi.* Pe poetul epic Lycon şi poetul de epigrame Lycon nu-i cunoaştem din altă parte.

273. Deci Lycon avea doi fraţi, dintre care unul se numea *Astyanax* şi altul tot *Lycon.* Vom întîlni mai jos un nepot de frate al filosofului nostru, tot cu numele de Lycon. **274.** Dintre cei zece membri ai şcolii peripatetice citaţi în testamentul lui Lycon (desigur, numai cei mai marcanţi discipoli sînt menţionaţi), majoritatea nu se întîlnesc decît în acest pasaj. Citãm pe cei mai cunoscuţi dintre ei: *Callinos* revine de mai multe ori în testamentul lui Lycon împreunã cu Bulon. *Ariston* este, desigur, din Ceos prietenul lui Lycon. *Lycon* este fratele cu acelaşi nume al filosofului nostru, iar Lycon nepotul ar putea fi fiul celuilalt frate al filosofului, care se numea Astyanax. De alţi fraţi (afarã de cei doi de la început) sau de surori nu vorbeşte testamentul, aşa cã e de presupus cã Lycon filosoful nu avea decît doi fraţi: pe Astyanax şi pe Lycon. **275.** Lycon nu desemneazã pe viitorul scolarh, ci lasã ca el sã fie ales de membrii şcolii, şi anume pe acela care se va dedica şcolii şi-i va extinde influenţa. Rezultatul acesta n-a fost atins, ci şcoala, dupã Lycon, a cãzut într-o semiobscuritate, dupã cum n-a fost prea strãlucitã nici pe timpul lui Lycon. **276.** Cum tinerii din şcoala peripateticã, ca orice grec, în afarã de cultura intelectualã trebuiau sã capete şi una fizicã, în care scop untdelemnul de mãslin pentru uns corpul era indispensabil, Lycon gãseşte cã, lãsînd tinerilor produsul mãslinilor sãi din Egina, îşi cîştigã simpatia lor şi cã îi vor pãstra amintirea. Καὶ τοῦ τιμήσαντος ἐμὲ μνήμη „amintirea binefãcãtorului meu" sau „a celui care m-a onorat" se referã, probabil, la Straton, care l-a lãsat pe Lycon ca scolarh prin testament. *Diophantos* şi *Heracleides,* fiul lui Demetrios, sînt necunoscuţi din altã parte. **277.** *Bulon şi Callinos* au anumite cheltuieli bãneşti de suportat din ceea ce le-a lãsat Lycon, deşi acesta nu vorbeşte în testament de vreo avere sau sume de bani lãsate lor. Înlocuirea lui παρακολουθοῦσιν cu παρεχέσθωσαν de cãtre Cobet nu rezolvã dificultãţile textului, care pare deteriorat. **278.** Aceşti doi medici nu ne sînt cunoscuţi din altã parte. **279.** Copilul lui Callinos – probabil Callinos citat mai sus – şi soţia acestuia capãtã cîteva daruri de la Lycon ca o atenţie. Pe lista membrilor marcanţi ai şcolii, Callinos este citat al doilea, imediat dupã Bulon. Thericles era un artist olar din Corint. De la el poartã numele de thericleene nişte oale cu douã toarte, care mai tîrziu se fãceau şi din metal. Thericles artistul e de mai multe ori citat în literatura greacã, la Eusebios, Athenaios, Suda etc.

280. De ce lasã Lycon sclavului Chares, pe care îl eliberează, scrierile lui publicate? Probabil cã Chares devenise filosof, adept al lui Lycon, sau sînt motive de ordin sentimental, cum e obişnuit la grecii vechi. Callinos capãtã şi aici o însãrcinare de încredere: publicarea operelor needitate ale lui Lycon. Dar Diogenes Laertios nu dã nici o listã a operelor lui Lycon (şi ştim cã, dacã ar fi gãsit-o pe undeva la vreunul dintre autorii pe care-i întrebuinţează, ne-ar fi dat-o sigur). Nici despre doctrina lui Lycon nu spune Diogenes Laertios nimic şi nici din altã parte nu ştim mare lucru despre pãrerile lui. Diogenes Laertios nu ştie sã ne spunã despre el decît cîteva anecdote şi vorbe de spirit mai mult sau mai puţin reuşite. **281.** Încã din § 72 avem o serie de eliberãri şi dispoziţii relative la sclavii, destul de numeroşi, pe care-i avea Lycon. Demetrios pare a fi un prizonier de rãzboi vîndut ca sclav şi care are o sumã de bani de plãtit pentru rãscumpãrarea libertãţii, dupã cum crede A. Wilhelm. Urmează sclavii Criton, Micros, faţã de care Lycon e foarte atent, Chares, Syros, care mai primeşte pe Menodora, probabil ca femeie în regimul de cãsãtorie uzitat la sclavi şi la liberţi. Mai urmează o serie de nume de sclavi, în total vreo cincisprezece, care sînt toţi eliberaţi, unii cu condiţia de-a sluji încã doi sau patru ani. **282.** Sînt daţi trei martori: *Callinos din Hermione,* care credem cã e acelaşi cu cel citat în textul testamentului de mai multe ori, fãrã a i se da numele oraşului de provenienţã; *Ariston din Ceos,* cunoscut de mai înainte ca biograf al peripateticienilor; *Euphronios din Paiania*, necunoscut din altã parte. **283.** Cui se datorează aceastã încheiere laudativã a *Vieţii lui Lycon*? Lui Diogenes Laertios, care a gãsit în filosoful nostru un semen al sãu? În orice caz, Lycon a fost un filosof mediocru, chiar dacã figura lui era simpaticã şi nu lipsitã

de eleganţă pentru contemporanii lui. Cu el şi după el, şcoala peripatetică, din lipsă de personalităţi proeminente care să se poată măsura cu Zenon, Chrysippos sau Arcesilaos, Carneade sau Epicur, a intrat într-o obscuritate care a durat pînă în secolul al II-lea d.H. Filosofii peripatetici s-au dedicat istoriei şi biografiei, domenii în care au dat preţioase contribuţii şi au ajutat la o nouă orientare a literaturii greceşti. Abia la finele secolului al II-lea d.H., cu Alexandru din Aphrodisias, începe o nouă activitate filosofică, dar şi de data aceasta neoriginală, constînd în comentarea operelor acroamatice ale lui Aristotel, care între timp fuseseră publicate de Andronicos din Rhodos (secolul I î.H.). Această activitate de comentare va dura pînă la finele filosofiei greceşti (închiderea şcolilor de filosofie din Atena în urma edictului împăratului Iustinian din Bizanţ în anul 529 d.H.). Unul dintre ultimii comentatori ai lui Aristotel este Simplicius, care, cu Damascius şi alţi cinci colegi, pleacă în 531 în Persia, la curtea regelui Chosroes, mare prieten al culturii greceşti. Dintre urmaşii direcţi ai lui Aristotel, în afară de urmaşul său la conducerea şcolii, Theofrast, mai citãm pe Aristoxenos din Tarent, muzician, teoretician al muzicii şi biograf, precum şi pe Dicaiarchos din Messene, mari istorici ai culturii greceşti. Dar de aceştia doi nu se ocupă Diogenes Laertios. Dacă mai citãm pe Eudemos, istoricul ştiinţelor greceşti şi, poate, autorul *Eticii eudemice* atribuite lui Aristotel, şi pe Menon, istoricul medicinei greceşti, am închis cercul celor mai de seamă discipoli direcţi ai lui Aristotel. Diogenes Laertios, după ce în primele patru capitole ale Cărţii a V-a a parcurs vieţile celor patru şefi succesivi ai şcolii peripatetice: Aristotel, Theofrast, Straton şi Lycon, trece la două vieţi ale unor autori care au raporturi mai îndepărtate cu şcoala: Demetrios din Phaleron şi Heracleides din Pont, cu care termină Cartea a V-a şi expunerea vieţilor filosofilor peripatetici. Aceştia doi din urmă nu mai sînt scolarhi. Nu se ştie dacă Ariston din Ceos a fost şeful şcolii după Lycon, nici cine i-a urmat acestuia. În secolul al II-lea î.H. apare numele lui Critolaos din Phaselis în Lycia ca scolarh, apoi, pe sărite, alţii obscuri. În secolul I î.H. avem pe Andronicos din Rhodos, şi pînă la Alexandru din Aphrodisias (secolul II-III d.H.) nu avem decît nume sporadice, obscure. Cu acestea trecem la cap. V al Cărţii a V-a, la *Viaţa lui Demetrios*.

Capitolul V

Demetrios
(aprox. 350-280 î.H.)

284. Despre Demetrios din Magnesia ne-am ocupat în note precedente.

285. *Harpalos* a fost vistiernicul lui Alexandru cel Mare la Babilon. Cînd Alexandru ajunsese în India, Harpalos, crezînd că regele nu se va mai întoarce din campania sa, a delapidat sume mari de bani pentru dezmăţ şi petreceri. Aflînd că Alexandru este în viaţă şi că se întoarce la Babilon, Harpalos, speriat, a luat o sumă mare de bani, în talanţi vreo 3000, şi a fugit cu o armată în Grecia, cerînd atenienilor să-l primească, punîndu-le la dispoziţie armata şi banii. Patrioţii extremişti sfătuiau la primirea ofertei lui Harpalos, însă Demostene sfătuieşte la prudenţă. Harpalos concediază armata şi se predă atenienilor. Aceştia îl închid, iar banii lui îi depun în custodie pe Acropole. Dar Harpalos evadează din închisoare, iar pe Acropole se găseşte o sumă mult mai mică decît cea depusă iniţial. Se crede că restul banilor au fost primiţi ca mită de diverşi oameni politici pentru a înlesni evadarea lui Harpalos. Acuzaţiile merg în toate direcţiile. Sub egida Areopagului, la tribunalul penal suprem din Atena se face o anchetă şi, după un timp îndelungat de cercetare, se dă o listă a oamenilor politici care s-au înfruptat din banii lui Harpalos. În capul listei se află Demostene. Acesta este dat în judecată. Din nefericire, pledoaria de apărare a lui Demostene nu ni s-a păstrat. Demostene a fost condamnat la o amendă relativ mică, cînd pedeapsa firească ar fi fost condamnarea la moarte. Toată această afacere a rămas obscură. În orice caz, ea

dovedeşte decăderea moravurilor timpului. Oratorii luau pe faţă bani ca onorariu, fie de la o parte, adică de la regele Macedoniei, fie de la cealaltă, adică de la regele Persiei. Se ştie că Demostene era agentul regelui Persiei în politica antimacedoneană pe care o ducea. O altfel de politică, pentru o ţară mică şi săracă cum era Atena, nici nu era posibilă faţă de marile puteri, iar atenienii erau foarte toleranţi şi înţelegători în această privinţă. Ceea ce pedepseau ei era reaua credinţă atunci cînd cineva, luînd bani, dădea sfaturi rele în Adunarea poporului, împotriva conştiinţei sale. Soluţia fraţilor Croiset în afacerea Harpalos este că Demostene, marele orator şi patriot atenian, a luat bani de la fondul Harpalos fără însă să-i fi luat pentru dînsul. El ar fi luat banii pentru a plăti datorii de onoare, pentru ajutorarea aliaţilor Atenei în lupta acesteia pentru libertate, astfel încît figura lui Demostene rămîne neîntinată. **286.** *Conon* – general atenian învins de Lysandru la Aigospotamoi în 405 î.H., a murit către 390 î.H. **287.** *Cleon* – nu ştim cine este. **288.** *Didymos din Alexandria* – gramatician şi erudit, contemporan cu Cicero şi Augustus. **289.** Traducerile pe care le dăm pentru Χαριτοβλέφαρος şi Λαμπιτώ sînt aproximative. Ultimul nume pare a fi al unei curtezane cu care avea relaţii Demetrios. **290.** *Sarapis* – zeu sincretic greco-egiptean, creat pe timpul Ptolemeilor pentru a satisface aspiraţiile religioase atît ale grecilor, cît şi ale supuşilor egipteni (vezi Tacit, *Hist.,* IV, 83 urm.; Plutarh, *De Iside et Osiride,* cap. 28; vezi şi Macrobius, *Saturnalia,* I, 20, 17). Templele lui din Alexandria şi Memfis, numite *Sarapieion,* erau deosebit de vestite. Cultul zeului Sarapis a fost răspîndit în întreg Egiptul Ptolemeilor. **291.** *Demetrios din Phaleron,* filosof peripatetic, discipol al lui Theofrast, a fost şi un om politic de seamă. Cassandru, pe la 317, l-a numit guvernator (ἐπιστάτης) al Atenei şi a condus treburile cetăţii timp de zece ani, spre fericirea cetăţii. În 308/7 a fost izgonit de Demetrios Poliorcetul şi a fugit în Egipt, la Ptolemaios I Soter. Distrugerea statuilor lui Demetrios din Phaleron a avut loc în acest timp, după izgonirea lui.

292. Este vorba de regele Demetrios Poliorcetul, născut în 337/36, fiul lui Antigonos, rege al Macedoniei între 295 şi 287 î.H., care a învins pe Cassandru la Termopyle, dar fu învins la Ipsos. A avut o viaţă plină de războaie, asediind oraşe, de unde îi vine şi numele de Poliorcetes, „asediatorul de cetăţi".

293. *Ptolemaios I Soter,* fiul lui Lagos, general al lui Alexandru cel Mare, apoi urmaş al acestuia. A domnit în Egipt de la 323 la 282 î.H., fondînd domnia Ptolemeilor. **294.** *Eurydice* – fiica lui Antipater, soţia lui Ptolemaios I.

295. *Berenice* – fiica lui Lagos, sora şi soţia lui Ptolemaios I Soter.

296. Egiptul era împărţit în districte, împărţire teritorială bazată şi pe o unitate totemică (vezi A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne,* Paris, 1926, pp. 52 şi urm.), care s-a păstrat şi sub greci sub numele de νομοί. *Busiris* era unul dintre aceste districte, situat în Deltă. Diospolis Magna, mai înainte Theba, capitala Egiptului de sus. **297.** Acesta este biograful Heracleides Lembos.

298. *Heracleides Lembos* a scris un *Rezumat* al operei lui Sotion şi altul al operei lui Satyros din Callatis. **299.** Vezi mai sus, nota 293. **300.** Vezi nota precedentă. **301.** Cel mai de seamă poet al comediei noi, Menandru, a trăit la Atena cam între anii 342 şi 292 î.H., unde şi-a compus comediile care s-au jucat cu mult succes. Continuînd o tendinţă marcată mai demult, el creează comedii de caracter, spre deosebire de comedia veche, satiră politică, ce punea probleme sociale şi de stat. Opera sa, pierdută pînă la mici fragmente, a fost recuperată prin găsirea unor papirusuri în Egipt. Cele mai bine conservate piese ale lui sînt: *Împricinaţii* (Ἐπιτρέποντες), din care avem cam două treimi, şi *Fata cu cosiţa tăiată* (Περικειρομένη), din care avem cam jumătate. Opera lui Menandru a pierit deoarece, nescriind în dialect atic pur, el n-a fost luat ca model de limbă în timpul bizantinilor şi n-a mai fost recopiat. **302.** *Telesphoros* – nepotul lui Demetrios din Phaleron; nu e cunoscut din altă parte. **303.** Operele lui Demetrios sînt împărţite mai întîi pe categorii, apoi se dă lista lor. **304.** Cuvîntul grec δημαγωγία nu are numaidecît sens peiorativ; el înseamnă conducerea poporului (genitiv subiectiv); totuşi, şi în antichitate cuvîntul începea să capete un sens negativ.

305. Operele cu titluri de nume proprii care urmează par a fi dialoguri. Pînă aici erau date titluri de lucrări în mai multe Cărţi numerotate cu 1, 2, 3 etc. Titlurile care urmează sînt ale unor lucrări într-o Carte. **306.** *Phaidondas* este un discipol din Theba al lui Socrate (la Platon, *Phaidon,* 59 *c*, numele dat e Phaidondes).

307. *Maidon,* necunoscut. **308.** *Cleon,* greu de identificat. **309.** *Aristeides* e greu de găsit printre numeroşii purtători ai acestui nume. Să fie omul politic atenian numit Aristides cel Drept (ὁ δίκαιος), ostracizat în 484 î.H. la instigarea lui Themistocle, rivalul său? Există un Aristeides şi în testamentul lui Straton (Diogenes Laertios, V, 62). Un Aristomachos se găseşte în testamentul lui Lycon (Diogenes Laertios, V, 70). În titlul *Despre cei zece ani* este vorba, desigur, de anii cînd Demetrios din Phaleron a fost cîrmuitor al Atenei. **310.** Traducere conjecturală, în lipsa conţinutului operei. Ar putea fi şi *Despre recunoştinţă* sau *Despre favoare.*

311. δόκος este un cuvînt greu de tradus. Noi l-am luat ca sinonim al lui δόκησις, „părere"; δοκός poate însemna şi o apariţie cerească luminoasă de forma unei grinzi, aşa cum traduce Hicks. **312.** καιρός înseamnă „timp favorabil".

313. Poate de subînţeles λόγος, cum face Apelt: *Discursul* sau *Dialogul chalcidic.* **314.** Probabil scris după plecarea sa din Atena la Ptolemaios I, în care denunţa nerecunoştinţa atenienilor faţă de dînsul şi slugărnicia faţă de Demetrios Poliorcetul. **315.** *Antiphanes* nu poate fi identificat. **316 .'**Εκκλησία este „adunarea poporului"; ἔνορκος, „căreia i s-a luat jurămîntul". **317.** δίκαια, nominativ, plural, înseamnă „cazuri de drept". **318.** Cuvîntul χρεῖαι este greu de tradus: înseamnă învăţături, maxime, poveţe folositoare şi apoi culegerea formată din astfel de învăţături, maxime, poveţe, pilde folositoare. **319.** *Plutos* este zeul bogăţiei şi *Tyche* este zeiţa norocului (lat. *Fortuna).* **320.** *Hermeşii* erau aşezaţi în oraş la colţuri de străzi, constînd din piedestale paralelipipedice cu baza pătrată, în partea lor de sus fiind sculptat capul lui Hermes cu barbă, iar la mijloc piedestalul avea un membru viril. De aici comparaţia făcută de Demetrios din Phaleron cu privire la tînărul în chestiune. **32l.** Mărturisim că nu înţelegem ce vrea să spună Demetrios cu această apreciere, respectiv Diogenes Laertios, cînd i-o atribuie. Poate că textul e schimbat. **322.** Am înlocuit pe ἀπιέναι, care nu ni se pare a da un sens satisfăcător, cu παρεῖναι. **323.** Retorul Demetrios din Chalcedon nu e cunoscut din altă parte. Thrasymachos, tot din Chalcedon, este un vestit sofist şi retor care a trăit la Atena şi l-a atacat violent pe Socrate. A fost atacat, la rîndul său, de Platon (în *Phaidros* şi *Republica)* în apărarea lui Socrate şi este adesea citat şi la alţi scriitori. Theofrast îi laudă arta retorică. **324.** Γραφικός înseamnă „desenatorul". Diodor din Sicilia îl numeşte ὁ τοπογράφος (XXXI, 27). În orice caz, el era şi pictor. **325.** *Demetrios din Aspendos* este filosof peripatetic, elevul lui Apollonios din Soloi. Ambii nu sînt cunoscuţi mai îndeaproape. Şi tatăl lui Chrysippos din Soloi sau Tars se numea tot Apollonios, dar numele e comun şi nu putem face precizări. **326.** *Demetrios,* istoricul din Callatis, este citat de mai mulţi autori. Lucrarea citată de Diogenes Laertios trebuie să fi avut un caracter geografic-istoric. **327.** *Demetrios din Byzantion* – istoric peripatetic citat şi de Athenaios. Diogenes Laertios îl mai citează ca autoritate pe care se bazează el, sau mai curînd izvorul său, în *Viaţa lui Socrate* (Diogenes Laertios, II, 20-21).

328. *Demetrios din Alexandria* – sofistul; e de altfel necunoscut.

329. *Demetrios din Adramytion* mai este citat la autori tîrzii. Ixion a ucis pe socrul său şi a fost purificat de Zeus, luînd parte la masa lui. Dar el s-a legat de Hera, soţia lui Zeus, fapt pentru care a fost pedepsit prin legarea de o roată de foc cu care se învîrtea în aer. **330.** *Demetrios,* gramatician din Cyrene; e necunoscut din altă parte. **331.** *Demetrios din Scepsis* mai e citat de Athenaios şi de alţi scriitori tîrzii. Metrodoros din Scepsis, filosof, om politic şi scriitor, supranumit şi τοπογράφος; este de multe ori citat la diverşi scriitori: Strabon, Plutarh, Pliniu, Athenaios, Cicero, Seneca etc. **332.** *Demetrios din Erythrai,* gramatician; e necunoscut. Un oraş Mnos, cum se găseşte la Hicks, este necunoscut. Apelt citeşte Temnos (oraş din Mysia), formă care de altfel se găseşte şi în ediţia lui Meibomius din 1692. **333.** Pe *Demetrios* din Bithynia, fiul stoicului Diphilos şi profesorul lui

Panaitios, nu-l cunoaştem din altă parte. **334.** Din nou un necunoscut. Aici se termină, după lista de omonimi dată de Diogenes Laertios, scriitorii în proză care se numeau Demetrios. De aici încolo urmează poeţii cu acest nume. Cine a făcut această separare între scriitori şi poeţi în lista de omonimi? Diogenes Laertios sau izvorul său? În altă parte nu găsim această distincţie. Poate Demetrios din Magnesia, a cărui lucrare purta titlul: *Despre poeţi şi scriitori omonimi?* (vezi Diogenes Laertios, V, 3 şi *passim).* **335.** Primul Demetrios, poet comic, e citat şi de Athenaios. Al doilea Demetrios, poet epic, ne e necunoscut. Avem aici, la Diogenes Laertios, trei versuri ale lui. Următorii sînt: un poet satiric din Tars şi un poet de iambi, ambii necunoscuţi. Urmează un sculptor Demetrios, amintit de Polemon. Ultimul Demetrios e citat ca fiind din Erythrai, însă e scriitor de lucrări istorice şi retorice, şi nu poet, cum ar fi trebuit să fie. Deci lista pare totuşi a lui Demetrios din Magnesia (al cărui nume lipseşte în listă, ceea ce e încă o dovadă de origine, întrucît el nu se putea pune singur în această listă). În schimb, ultimii doi, sculptorul şi scriitorul din Erythrai, sînt, probabil, adăugaţi la listă de Diogenes Laertios. Mai există un gramatician din Erythrai, citat mai înainte (vezi nota 332). Despre opiniile filosofice ale lui Demetrios din Phaleron, Diogenes Laertios nu spune nici un cuvînt.

Capitolul VI

Heracleides
(aprox. 360-după 330 î.H.)

336. *Heraclea* (sînt vreo 28 de oraşe cu acest nume) din Pont, în partea de nord a Asiei Mici, oraş fondat pe la 550 î.H. de tanagrieni; patria lui Heracleides. **337.** De Sotion ne-am ocupat în note anterioare. **338.** Joc de cuvinte: Pompicos înseamnă „pomposul". **339.** Printr-o curiozitate, numărul Cărţii la acest titlu este pus înaintea titlului, ceea ce este cu totul neobişnuit în liste de acest fel. **340.** Mai repede ne-am gîndi la un dialog *Eroticul* sau *Cleinias.* Se numeau Cleinias tatăl şi fratele lui Alcibiade, fiul lui Axiochos, intimul lui Critobul (Xenofon, *Banchetul,* 4, 12-25) şi un intim al lui Xenofon (Diogenes Laertios, II, 49) etc. După cuvintele introductive ale listei, la Diogenes Laertios, toată opera lui Heracleides ar fi constat din dialoguri. **341.** Reiske introduce un καὶ după νοῦ şi atunci am avea un singur titlu, *Despre raţiune şi despre suflet,* şi apoi un dialog special, *Despre suflet.* Aşa traduce şi Apelt. **342.** Probabil că este vorba de simulacrele care se detaşează ca nişte pelicule goale de pe obiecte şi care produc senzaţia de văz. Teoria e democriteană şi imediat urmează o lucrare cu titlul *Contra lui Democrit* (vezi mai sus, nota 167). **343.** Nu ştim cine e acest Metron, dacă e un personaj fictiv sau istoric. Există un Metron din Pydnai, fiul lui Epicharmos, citat de Arrian, *Indica,* 18, 5. **344.** Θεωρηματικόν înseamnă „ceea ce priveşte teoremele, propoziţiile doctrinare". **345.** Ἀξίωμα este termenul tehnic în logica stoică pentru a desemna propoziţia-judecată. **346.** În lipsa conţinutului lucrării, εἶδη e greu de tradus, cuvîntul avînd multe sensuri: formă, idee, specie. **347.** *Hypothekai* este numele dat de cei vechi poemelor didactice ale lui Hesiod. Aici titlul e greu de tradus. **348.** Această lucrare e mai des citată. E curios că două titluri de lucrări date aici lipsesc din catalog: Περὶ ἡδονῆς şi Περὶ ἐξουσίας. **349.** Dacă stilul lui Heracleides era remarcabil, în schimb în conţinutul lucrărilor, atît cît se cunoaşte din puţinele fragmente rămase, el avea o înclinaţie spre fabulaţie şi fantastic, care dăunează unui context filosofic. De multe ori lucruri puse de Heracleides în gura personajelor istorice din dialogurile sale au fost luate ca spuse ale personajului însuşi şi citate ca izvor, producînd astfel confuzii de idei. **350.** Toată povestea aceasta, care sună a anecdotă, fie că e adevărată, fie că e inventată în jurul persoanei lui Heracleides, dovedeşte caracterul duplicitar al filosofului nostru pitagorician, adept al lui Platon şi apoi

discipol al lui Aristotel, şi a cărui figură este înconjurată de trăsături neverosimile şi pline de mister. **351.** *Hippobotos,* istoric al filosofiei, a scris *Despre sectele filosofice.*

352. Altă poveste despre Heracleides. **353.** Iată deci două anecdote despre moartea lui Heracleides, care fac suspect de mistificări şi pe personajul care e obiectul lor. **354.** *Aristoxenos* – muzician, filosof şi biograf, discipol al lui Aristotel; a făcut obiectul unor note anterioare. **355.** *Thespis* – primul autor de tragedii din Atena, creatorul genului, care a introdus pe primul actor, opunîndu-l corului, creînd astfel o acţiune tragică cu un actor şi corul ca personaje. Ar fi reprezentat prima tragedie prin 534 î.H. **356.** *Chamaileon* – filosof peripatetic, tot din Heraclea din Pont; a scris lucrări de istorie literară despre Homer, Hesiod, despre vechii lirici, despre Thespis şi Eschil, despre comedia veche, precum şi opere filosofice, între care un Προτρεπτικός. Datele biografice pe care le dă au caracter anecdotic, ca acelea pe care le avem despre Heracleides. **357.** *Autodoros* – filosof epicurian; nu e cunoscut din altă parte. **358.** *Dionysios* Transfugul (ὁ μεταθέμενος), pe care Diogenes Laertios îl citează de mai multe ori şi îi scrie o scurtă *Viaţă* (în Cartea a VII-a, cap. IV, §§ 166-167). **359.** *Pancalos* – prietenul lui Dionysios Transfugul; nu e cunoscut din altă parte. **360.** *Pyrrhiche* este un dans cu arma, numit după inventatorul lui (Athenaios, XIV, 630); este un dans acompaniat şi de cîntece în versuri. Acest Heracleides, tot din Heraclea, compozitor de versuri pyrrhice, nu ne e cunoscut din altă parte. **361.** Istoricul din Cyme este citat şi de alţi autori, ca Plutarh, Athenaios etc. **362.** *Heracleides* – retor, tot din Cyme; nu e cunoscut din altă parte. **363.** *Heracleides*, poreclit *Lembos* (a cărui patrie este dată cînd Callatis sau Alexandria, ca aici la Diogenes Laertios, cînd Oxyrhynchos în Egipt) – important biograf, mai ales al filosofilor, despre care am vorbit în note anterioare.

364. *Heracleides din Alexandria* – istoric, citat numai aici. **365.** *Heracleides din Bargylia* (oraş în Caria), citat numai aici. **366.** *Heracleides* – medic, cunoscut numai din acest text. El e elevul lui *Hicesios,* numit ὁ Ἐρασιστράτειος, adept al lui Erasistratos, medicul fondator de şcoală (Athenaios, III, 87 *b*). Hikesios mai e citat la Strabo şi Pliniu. **367.** *Heracleides* – medic din şcoala empiristă, originar din Tarent, citat şi la Athenaios, II, 53 *c* şi urm. **368.** *Heracleides* – poetul de *Îndemnuri,* necunoscut de altminteri. **369.** *Heracleides* – sculptorul din Focea, citat numai aici. **370.** *Heracleides* – poet de epigrame, din Sinope (?) (vezi *Anth. Pal.,* Cartea a VII-a). **371.** *Heracleides* – istoric din Magnesia; cunoscut numai din acest pasaj.

372. *Heracleides* – astronom; necunoscut din altă parte. Despre doxografia lui Heracleides din Pont nu ni se relatează nimic.

Cartea a VI-a

Capitolul I

Antistene
(aprox. 444-368 î.H.)

1. Zeiţa *Cybele,* „mama zeilor", cum era numită de greci şi de romani, era de origine frigiană şi a jucat un rol important în religia greacă din epoca sincretismului elenistic. Frigienii erau înrudiţi cu tracii. Ei au venit şi s-au aşezat în teritoriul lor din Asia Mică, trecînd Bosforul, venind din Tracia, cam în secolul al XIII-lea î.H. Ei au distrus Imperiul hittit, care dispare din istorie pe la 1200 î.H. În schimb, marele şi puternicul Imperiu frigian, care cuprinsese aproape întreaga Asie Mică, a fost distrus de invazia cimerienilor în secolul al VIII-lea î.H. **2.** Tracii erau vestiţi în antichitate prin bravura lor (cf. Diogenes Laertios, II, 31). **3.** Vezi lista scrierilor lui Antistene la Diogenes Laertios, VI, 16. **4.** *Jocurile istmice* – concursuri atletice care se ţineau în onoarea lui Poseidon din trei în trei ani. **5.** *Antistene* a fost unul dintre cei mai de seamă şi mai credincioşi discipoli ai lui Socrate. El dezvoltă aspectul de sobrietate şi călire din figura aşa de multilaterală a lui Socrate, pe cînd Aristip dezvoltă din caracterul maestrului aspectul de desfătare reţinută, stăpînită, astfel încît, cu toată opoziţia dintre ei, atît Antistene cinicul, cît şi Aristip hedonistul se pot numi discipoli autentici ai lui Socrate (vezi şi Gh. Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, Bucureşti, Editura Albatros, 1984, pp. 227-242). **6.** *Pireu* – portul Atenei, care se află la 40 de stadii de metropo1ă. **7.** *Stadion* – măsură de lungime de circa 180-190 m, variind după fiecare cetate. Deci distanţa dintre Atena şi Pireu era de 7-8 km. **8.** τὸ καρτηρικόν, „tăria în stăpînirea de sine" şi τὸ ἀπαθές, „lipsa de patimi" sînt termeni tehnici, intraţi ulterior în filosofie. **9.** Acesta este sensul cuvîntului κυνισμός, „felul de comportare a filosofului cinic", „viaţa cinică", „şcoala filosofică cinică" (cf. Gh. Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, p. 227).

10. Aici credem că λόγος, cu aşa de multe sensuri în limba greacă, înseamnă „judecată logică". Traducerea lui O. Apelt: „Rede" şi cea a lui Hicks: „statement, assertion" ni se par nesatisfăcătoare. **11.** Judecata logică în concepţia lui Antistene constă în atribuirea unui predicat („ce a fost sau este") unui lucru (cf. Aristotel, *Metaph*, V, 29, 1024 *b*; vezi şi A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, pp. 175-177). **12.** Filosoful cinic este un adversar al plăcerilor care moleşesc sufletul şi îl fac sclavul unor lucruri, dătătoare de plăcere, exterioare lui.

13. Joc de cuvinte: καινοῦ înseamnă „nou", iar despărţit, καὶ νοῦ, înseamnă şi „minte". **14.** Deci, după părerea sa, femeia va fi sau frumoasă şi necredincioasă, sau urîtă şi, ca urmare, neplăcută. **15.** Vezi şi Marcus Aurelius, VII, 36. Asupra adversităţii lui Antistene faţă de Platon se vorbeşte mereu la Diogenes Laertios. Cinicii respingeau lumea platonică a ideilor, recunoscînd numai existenţa individualului, iar etica lor era îndreptată împotriva „ideii" de Bine a lui Platon, recunoscînd doar binele individual. **16.** Aceasta era ideea de bază a tuturor iniţierilor în mistere, idee care constituia atracţia acestora: iniţiatul în misterele respective beneficiază de o soartă aleasă pe lumea cealaltă (cf. M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. I-II şi E. Rohde, *Psyché*, Bucureşti, 1985).

17. *Hecaton din Rhodos* – filosof, discipol al lui Panaitios din Rhodos. A scris multe opere, pierdute pentru noi: *Despre virtuţi, Despre îndatoriri, Despre bunuri, Despre scopuri, Despre patimi, Învăţături* (χρεῖαι). Acestea din urmă, Χρεῖαι, sînt culegeri de sentinţe şi reflexii edificatoare cu caracter de învăţătură folositoare

pentru viaţă. **18.** Joc de cuvinte: κόρακας „corbi" şi κόλακας „linguşitori" (la acuzativ plural). **19.** Îndoindu-şi mantaua în două şi purtînd-o astfel, ea îi ţine filosofului cinic loc de tunică şi de manta. Acest lucru dovedeşte în acelaşi timp sărăcia şi puţinul cu care se mulţumeşte cinicul. **20.** Şi Socrate, cunoscut prin simpatia sa faţă de aristocraţie, insista asupra modului în care îşi aleg atenienii generalii şi conducătorii statului, fără a ţine seama de „capacitatea" oamenilor aleşi. **21.** În ostentaţia cu care filosofii cinici îşi prezentau sărăcia şi lipsa de pretenţii în viaţă era şi o mare doză de îngîmfare şi trufie, pe lîngă protestul manifestat faţă de nedreptele orînduieli statale (vezi şi mai sus, nota 19).

22. *Phanias* – peripatetician, discipol al lui Aristotel. Socraticii erau discipoli ai lui Socrate care au fondat şcoli filosofice. Printre ei se numără: Antistene, fondatorul şcolii cinice, Aristip, fondatorul şcolii cirenaice, numită şi hedonistă, Eucleides, fondatorul şcolii megarice, Phaidon, fondatorul şcolii din Elis, Menedem, urmaşul lui Phaidon, care a mutat şcoala la Eritreia. Xenofon, Aischines, Criton, Simon sînt elevii lui Socrate, care n-au fondat şcoli. Platon a fondat Academia şi a fost cel mai de seamă discipol al lui Socrate. **23.** *Anytos* şi *Meletos* sînt doi dintre acuzatorii lui Socrate care au obţinut condamnarea lui la moarte.

24. Urmează o doxografie scurtă şi nu prea reuşită cu privire la Antistene şi la filosofia lui. **25.** Aici se termină doxografia. **26.** *Diocles din Magnesia,* cu a sa Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων. **27.** La vechii greci, virtutea, ἀρετή, vrednicia, era diferită pentru fiecare soi de fiinţă; chiar şi animalele şi obiectele neînsufleţite aveau ἀρετή. Acest lucru se vede deja la Homer. Una e vrednicia bărbatului, alta a femeii. La Aristotel se vorbeşte de ἀρετή a unei case. Vezi toată discuţia la Platon, *Menon,* 71 *d* – 79 *e.* La Socrate, Platon, Antistene şi filosofii care au urmat după ei, virtutea fiintei umane este unică, şi cine are o vrednicie le are pe toate. În greceşte, ἀρετή înseamnă capacitatea unei fiinţe sau a unui lucru de a-şi îndeplini bine funcţia sa esenţială. Pentru o casă, ἀρετή este capacitatea ei de a feri de căldură şi de frig pe oamenii care o locuiesc, oferindu-le adăpost sigur.

28. *Cynosarges* – un loc public la Atena la poalele dealului Lycabettos, unde se afla un templu al lui Heracles şi un gimnaziu pentru exerciţii fizice. Aici îşi alesese locul pentru prelegerile sale Antistene. Cynosarges înseamnă cîine alb sau gras. **29.** „Cîine-adevărat", (ἁπλοκύων) scrie în manuscrise. Reiske propune lectura αὐτοκύων. **30.** Vezi mai sus, nota 19. **31.** *Neanthes din Cyzic* – istoric şi retor, elev al lui Philiscos (secolul al III-lea î.H.). **32.** *Sosicrate din Rhodos,* secolul I î.H.

33. *Diodoros din Aspendos* – probabil filosoful pitagorician citat de Iamblichos în *Vita Pythag.,* § 266, de Hermip şi Sosicrates la Athenaios, IV, 163 *d, e, f.*

34. Vezi mai sus, nota 22. **35.** *Theopompos din Chios* – istoric de seamă din secolul al IV-lea î.H. A scris *Hellenicele* în 12 Cărţi şi *Philippicele* în 58 de Cărţi, opere pierdute astăzi şi din care ni s-au păstrat numai fragmente.

36. În *Banchetul* lui Xenofon, Antistene este unul dintre personajele cele mai importante care iau parte la conversaţii. **37.** *Athenaios* – poet de epigrame; este cunoscut numai de aici (vezi şi *Anth. Pal.,* apendice 2). **38.** *Fiicele Amintirii* sînt muzele, şi dintre ele aici este vorba de *Erato,* a şasea muză, a poeziei şi iubirii.

39. Ἀπάθεια, devenit termen filosofic în toate sistemele postaristotelice (scepticism, epicureism, stoicism), înseamnă „insensibilitate la suferinţe".

40. Ἐγκράτεια, tărie şi dominare de sine, continenţă. **41.** Καρτηρία, „tărie sufletească". Mai departe Reiske citeşte πολιτείᾳ în loc de πόλει. În orice caz, textul nu spune că Antistene a pus bazele teoriei statului, cum traduce O. Apelt, ci vrea să spună că Antistene a pus bazele modului cum individul trebuie să se comporte într-un stat. **42.** Nu ştim în ce pasaj a spus acest lucru Xenofon.

43. Este interesant de reţinut această împărţire a scrierilor lui Antistene în 10 tomuri (τόμοι), termen care nu se întîlneşte în altă parte în lista operelor vreunui alt autor. Ceea ce nu împiedică de a cuprinde lucrări în mai multe Cărţi (rulouri) în cadrul acestei împărţiri în τόμοι. **44.** Este vorba de aşa-numiţii logografi, oratori care scriu discursuri spre a fi rostite de clienţii lor în afaceri judiciare, cum au fost Lysias, Isaios şi alţi oratori. Şi Demostene a scris, între altele, discursuri

judiciare. Aici însă, în lucrarea lui Antistene, se discută scriitorii de discursuri judiciare în legătură cu apărarea lui Orestes. **45.** Ἰσογραφή nu e oare scris greşit pentru Ἰσοκρατής? ἰσογραφή nu are un sens cunoscut din altă parte.

46. Nu avem un discurs Ἀμάρτυρος între cele păstrate de la Isocrate.

47. φυσιογνωμονικῶς este greu de tradus: „care priveşte determinarea caracterului natural". *Physiognomonica* se ocupă cu determinarea caracterului omului după trăsăturile şi după particularităţile corpului. Acest lucru se poate aplica şi la animale. Ne-a rămas un tratat cu acest nume, apocrif, păstrat sub numele lui Aristotel în *Corpus*-ul operelor acestuia. **48.** *Theognis* – desigur marele poet de elegii cu caracter gnomic, originar din Megara, din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.H. **49.** Nume propriu derivat de la cuvîntul σάθη, care înseamnă organul viril. **50.** *Calchas* – vestitul proroc, cunoscut din *Iliada,* Cîntul I.

51. Poate fi vorba despre bagheta magică a lui Hermes, caduceul, sau poate mai curînd, de bagheta zeiţei Circe, cu care transforma pe oameni în porci *(Odiseea,* Cîntul X, 238, trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 211, v. 329).

52. Desigur, era vorba în această lucrare de Athena, zeiţa ce a luat forma lui Mentor şi care conduce şi protejează pe Telemah în *Telemahia,* partea iniţială a *Odiseei.* **53.** Probabil se prezenta antiteza dintre femeia vicioasă, desfrînata Elena, şi femeia credincioasă, Penelopa. **54.** *Proteus* apare în *Odiseea,* Cîntul IV.

55. Privitor la *Odiseea,* Cîntul IX. **56.** Vezi *Odiseea,* Cîntul X.

57. Vezi *Odiseea,* Cîntul XV, 244 şi urm. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 310, v. 322). **58.** Despre cîinele *Argos,* vezi *Odiseea,* Cîntul XVII, 300 şi urm. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 348, v. 388).

59. Probabil regele *Archelaos* al Macedoniei, protector al poeţilor, la curtea căruia şi-a trăit ultimii ani şi a murit Euripide. **60.** Formula de închidere a listei scrierilor lui Antistene, aşa cum obişnuieşte Diogenes Laertios. **61.** Vezi H. Diels, *PPhF,* fragm. nr. 37. **62.** Primii doi, *Antisthenes Heracliteanul* şi *Antisthenes din Efes* sînt necunoscuţi din altă parte, dacă nu vor fi unul şi acelaşi personaj. În acest caz ar trebui eliminat εἷς καὶ ἕτερος din text. Cu Antistene, filosoful cinic, dacă se numără şi el, după cum e firesc, în cazul în care lista provine din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, se completează numărul de trei dat la început. Despre *Antisthenes,* istoricul din Rhodos, avem informaţii şi la alţi autori: Plutarh, *De fluviis,* 22, 3; *Schol. la Apollonios din Rhodos,* II, 569, Polybios, XVI, 14. **63.** Cinicii urmează mai departe în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, stoicii în Cartea a VII-a. Stoicii sînt consideraţi ca fiind continuatori ai cinicilor. Într-adevăr, morala şi atitudinea stoică sînt o continuare a moralei cinice.

CAPITOLUL II

Diogene
(404-323 î.H.)

64. *Diocles din Magnesia* – autorul lui Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων.

65. *Eubulide din Milet*, numit ὁ διαλεκτικός – discipol al lui Eucleides din Megara, profesorul lui Demostene şi adversar al lui Aristotel. El a descoperit sofisme care sînt vestite. **66.** Vezi lista scrierilor lui Diogene din Sinope, mai departe, Diogenes Laertios, VI, 80. **67.** Cuvîntul grecesc νόμισμα are atît sensul de „orînduire statală", cît şi cel de „monedă". Cuvîntul rostit de oracol, Diogene îl ia în sensul al doilea. **68.** Variantele acestei informaţii cu privire la viaţa lui Diogene dovedesc cît de curînd a început să se brodeze în jurul unui nucleu adevărat poveştile despre falsificarea monedelor. **69.** Vezi lista operelor lui Theofrast, la Diogenes Laertios, V, 44. **70.** Porticul lui Zeus. *Stoa* (στοά) era o galerie acoperită. Erau multe astfel de galerii în cetăţile greceşti. În Atena, pe lîngă Galeria lui Zeus, unde se aciuase Antistene, mai era aşa-numita *Stoa poikile* (Galeria pictată) cu tablouri de marele pictor grec Polignot (pierdute pentru noi), unde îşi ţineau

stoicii lecţiile şi de unde a venit şi numele şcolii. **71.** *Olympiodoros* – om politic din Atena (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.). Statuia lui de pe Acropolă este descrisă de Pausanias, I, 25-26. Manuscrisele au şi varianta Athenodoros în loc de Olympiodoros (vezi Cobet), dar un om politic din Atena cu numele Athenodoros nu ne este cunoscut. **72.** *Polyeuctos din Sphettos* (district al Aticii) – prieten al lui Demostene, citat de multe ori de oratori şi istorici. **73.** *Lysanias* – fiul lui Aischrion; nu e cunoscut din altă parte. **74.** *Metroon* – templul zeiţei Cybele *(mater deorum)* în Atena, în agora, lîngă casa Consiliului. În Metroon se găseau şi arhivele statului. **75.** Joc de cuvinte: σχολήν „şcoală" şi χολήν „fiere"; mai departe: διατριβή „lecţie", „curs" şi κατατριβή „pierdere de timp".

76. Este vorba, desigur, de concursurile teatrale, aşa de apreciate de publicul atenian. Diogene este foarte aspru cu ele (cf. I. Zamfirescu, *Istoria universală a teatrului,* vol. I, *Antichitatea,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, cap. I).

77. Cartea a patra a *Succesiunilor* lui Sotion era consacrată lui Platon. Aici una din puţinele trimiteri la o Carte anumită în lucrarea lui Sotion, şi anume Cartea a II-a Aristip, C. IV Platon, C. VII Cinicii, C. VIII Stoicii, C. XI Pyrrhonienii şi C. XIII Barbarii (Orientalii). **78.** Verbul e παρορύττειν. Luptătorii cu pumnul la jocurile olimpice obişnuiau timp de 30 de zile înainte de concurs să facă acest exerciţiu, săpînd pămîntul şi aruncîndu-l de o parte cu lopata. **79.** Vezi cele povestite despre Thales la Diogenes Laertios, I, 34, şi textul din Platon citat de noi în comentariul nostru *ad locum.* **80.** Deci: să întinzi prietenilor mîna cu degetele întinse spre a-i ajuta, nu cu degetele îndoite spre a primi ceva de la ei.

81. *Menip din Gadara* – filosof cinic şi scriitor fecund (pe la mijlocul secolului al III-lea î.H.), elevul lui Metrocle cinicul. A scris *Satire, Nekyia, Testamente, Epistole de-ale zeilor, Vînderea lui Diogene, Symposion,* opere pierdute. Satirele lui au influenţat pe Varro *(Saturae Menippicae)* şi pe Seneca *(Apokolokyntosis).*

82. *Xeniades* – cetăţean din Corint care îl cumpără ca sclav pe Diogene şi îl eliberă. Mai e citat de Aulus Gellius, *Noct. Att.,* II, 18. **83.** *Eubulos* nu este cunoscut mai de aproape. Să fie acelaşi cu filosoful academic (secolul al III-lea d.H.) citat de Longinos, împreună cu Theodotos în Porphyrios, *Viaţa lui Plotin,* cap. 20? Mai curînd trebuie să ne gîndim la Eubulos, filosoful sceptic, citat de Diogenes Laertios, IX, 116, ca discipol al lui Euphranor. Acesta, citat de istoricul Phylarchos (secolul al III-lea î.H.) ca fiind elevul lui Euphranor, nu poate depăşi prima jumătate a secolului al III-lea î.H. În fine, putem avea la Diogenes Laertios în textul de faţă (VI, 30) un alt scriitor, Eubulos, necunoscut din altă parte. Aici se citează lucrarea *Vînderea lui Diogene*, care poate e aceea a lui Menip citat de Diogenes Laertios puţin mai sus, în care ar fi fost citat ceva după Eubulos. O ieşire din aceste numeroase posibilităţi şi ipoteze e greu de găsit. **84.** Vezi Diogenes Laertios, II, 75. Raportarea acestor anecdote la cîte doi autori, aici Diogene (Diogenes Laertios, VI, 32) şi Aristip (II, 75), evidenţiază şi mai mult caracterul neautentic, inventat, al întîmplărilor din viaţa filosofilor pe care le găsim la biografii lor. **85.** Vezi mai sus, nota 17. **86.** Aici avem un joc de cuvinte în greceşte, care e intraductibil în româneşte : πήρα înseamnă „desagă", „rucsac", iar ἀνάπηρος înseamnă „invalid", „ciuntit de unul dintre membrele corpului", deşi cele două cuvinte n-au nimic comun între ele decît sunetul.

87. *Metrocle* – filosof cinic (pe la 300 î.H.), discipol al lui Crates şi fratele Hipparchiei. Viaţa lui se află la Diogenes Laertios, VI, 93-95. **88.** Vezi şi mai departe Diogenes Laertios, VI, 55. **89.** Compară mai departe Diogenes Laertios, VI, 43. **90.** *Demostene*, mare orator, adversar ireductibil al lui Filip şi al macedonenilor, apărător neînfricat al libertăţii Atenei şi al Greciei, şeful partidului democrat, moare bînd otravă în 322, în acelaşi an în care moare şi Aristotel în Chalcis, insula Eubea. Alexandru cel Mare murise cu un an înainte, în 323. Aici avem un moment de cotitură a istoriei Greciei. Cu aceşti ani, 323-322, începe epoca elenistică, epoca diadohilor lui Alexandru, care durează pînă la epoca cuceririi Greciei şi a fostului imperiu al lui Alexandru de către romani. **91.** Vezi în paragraful următor, puţin mai jos, cum Diogene, care era excentric, arăta cu degetul mijlociu, nu cu degetul arătător, iar oamenii socotesc ca un semn de

nebunie la un om tot ceea ce iese din obişnuit. **92.** *Cerameicos* se numea la Atena cartierul olarilor, de ambele părţi ale Dipylon-ului. Avea un cimitir unde erau îngropaţi atenienii morţi în războiu şi oamenii de seamă. **93.** Χοροδιδάσκαλοι erau numiţi cei ce instruiau un cor tragic pentru reprezentaţia teatrală. Χορηγός era cel care avea sarcina de a suporta cheltuielile pentru instruirea unui cor tragic. Χορευτής era coristul, dansatorul şi cîntăreţul care face parte dintr-un cor, iar cel care conducea efectiv corul, pe teren, se numea κορυφαῖος (cf. I. Zamfirescu, *Istoria teatrului universal*, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 30 şi urm.).

94. Un χαλκοῦς valora în Attica 1/6 dintr-un obol (ὀβολός) iar un obol valora 1/6 dintr-o drahmă. O drahmă, ca greutate, reprezenta pe timpul lui Solon 4,36 g, mai tîrziu 3,41 g. **95.** Vers citat din Euripide, *Medea*, 410. **96.** Compară mai sus, Diogenes Laertios, VI, 30. Aceste variante, precum şi variantele anecdotei următoare, arată ce vii erau legendele pe timpurile vechi şi cît de repede se formau diferite versiuni ale lor. **97.** *Diocles din Magnesia* pare a se fi ocupat mult de cinici, după cum se vede din faptul că e de mai multe ori citat în această Carte a VI-a a lui Diogenes Laertios. **98.** *Zoilos din Perga* – filosof; nu ne e cunoscut decît din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **99.** Nauck *TGF*^{2}, *Adesp.* 284.

100. *Craneion* se numea un cartier mărginaş din Corint, avînd o dumbravă şi un gimnaziu. Xeniades, cumpărătorul lui Diogenes, fiind din Corint, s-ar putea să fie vorba aici de acest cartier aristocratic din cetatea de lîngă istm. Sau există un loc numit *Craneion* în Atena? **101.** Anecdotă celebră. Vezi şi mai sus vorbele ce se spune că le-a pronunţat Alexandru: „Dacă nu eram Alexandru, aş fi vrut să fiu Diogene" (Diogenes Laertios, VI, 32 fine). **102.** Grecii, popor de navigatori, se gîndesc la bucuria marinarului cînd, după o lungă călătorie pe mare, vede pămîntul. **103.** Este vorba de faimosul sofism numit „Încornoratul", descoperit de Eubulide din şcoala megarică. Vezi mai sus Diogenes Laertios, II, 108, şi comentariul nostru *ad locum*. **104.** Este o vorbă foarte răspîndită, din cercurile favorabile misterelor, că cei neiniţiaţi sînt pedepsiţi în Hades prin faptul că sînt cufundaţi în mocirlă, în care chiar se complac (cf. N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1960, pp. 36-37; Aristofan, *Broaştele,* 145 etc., trad. de E. Camilar şi H. Mihăescu, în *Teatru,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 233, v. 145; Platon, *Phaidon,* 69 *c* şi alţi mulţi). Şi Heraclit din Efes face aluzie la cei ce se complac în mocirlă: βορβόρῳ χαίρειν (fragm. nr. 13, Diels-Kranz[5]). Această imagine a ajuns pînă în *Apocalipsul lui Petru* (apocrif), XVI, 31, ed. Erich Klostermann *(Kl. Texte f. Vorles. u. Üb.,* nr. 3, 1933, p. 11).

105. Μακάρων νῆσοι, Insulele Fericiţilor, sînt paradisul vechilor greci, la marginea de vest a pămîntului, pe malul fluviului Okeanos, care înconjoară pămîntul, unde se duc sufletele morţilor virtuoşi şi deosebiţi prin calităţile şi purtarea lor în viaţă. În epopeile homerice nu se întîlnesc însă Insulele Fericiţilor. La Homer nu există morţi cu situaţie privilegiată. Numai puţini muritori sînt răpiţi de zei şi trăiesc o viaţă fără moarte, cu sufletul legat de trup, cum e cazul lui Menelaos, ca unul care este ginerele lui Zeus prin soţia sa Elena, care se va duce în Cîmpiile Elysee *(Odiseea,* C. IV, 563 şi urm., trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 105, v. 750). **106.** *Megara* – cetate în Grecia antică, aşezată între Atena şi Corint, pe istmul corintic. Patria filosofului Eucleides, discipol al lui Socrate.

107. Vezi altă variantă Diogenes Laertios, VI, 66. **108.** La fel şi Diogenes Laertios, VI, 24. **109.** Celebră anecdotă, foarte cunoscută. **110.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 48. **111.** Cetăţean al Atenei, *Meidias* a fost partizan al oligarhiei, adversar al lui Demostene. Meidias, om de o rară aroganţă, loveşte cu pumnul în obraz pe Demostene, care era choreg, în plin teatru al lui Dionysos, făcîndu-se vinovat de sacrilegiu (350 î.H.). Demostene îl dă mai întîi în judecată, după acţiunea numită προβολή, în care Meidias e condamnat de adunarea poporului. Dar această condamnare nu produce sancţiuni. O a doua acţiune deschide Demostene împotriva lui Meidias în faţa curţii Heliaştilor, pedeapsa cerută fiind condamnarea la moarte. Între timp însă, din interese politice superioare, Demostene se împacă cu adversarul său, dar, de pe urma acţiunilor celor doi ne-a

rămas splendidul discurs Κατὰ Μειδίου al lui Demostene, care, poate, n-a fost niciodată pronunţat. Probabil că această afacere juridic-politică a dat loc la anecdota pe care o avem aici. **112.** *Lysias* – negustor de droguri; nu e cunoscut din altă parte. **113.** *Theodor* – Ateul, din şcoala cirenaică, în care theodorenii formau o sectă. Despre viaţa şi opiniile lui Theodor, vezi Diogenes Laertios, II, 97-104, şi comentariile noastre. **114.** *Dioxippos* – învingător în jocurile olimpice la lupta cu pumnul, însoţitor al lui Alexandru cel Mare, citat la mulţi autori: Plutarh, Elian, Athenaios, Diodor din Sicila. **115.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 33.

116. Bătălia de la *Cheronea* din anul 338 î.H. s-a dat între macedoneni, sub regele Filip, şi atenieni. Aceştia din urmă pierd bătălia, hotărîtoare pentru soarta întregii Grecii, care îşi pierde astfel libertatea. Şi Demostene a luat parte ca soldat, hoplit, la bătălia de la Cheronea. **117.** *Antipater* – general al lui Alexandru.

118. *Athlios* sau *Athlias* – nume propriu, necunoscut din altă parte. Athlios ca substantiv comun înseamnă „nenorocit". De unde întreaga poantă a vorbelor lui Diogene. **119.** *Athlios* – Nenorocitul, aici este în acelaşi timp nume propriu.

120. *Perdiccas* – fiul lui Orontes, general al lui Alexandru, şi unul dintre diadohii lui. **121.** Ἱερομνήμονες sînt demnitari trimişi de statele părtaşe la amfictyonii, state ce se aliază pentru apărarea cultului unui zeu. Cea mai importantă este amfictyonia din Delfi. **122.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 61.

123. Aici ἀρετή e tradus cu „bărbăţie", care e „vrednicia" leului. Pielea de leu e şi haina lui Heracle, cel mai vrednic erou prin bravura lui. **124.** *Callisthenes din Olynth,* nepotul lui Aristotel, mai întîi prieten şi admirator al lui Alexandru. Cînd însă acesta ceru şi de la grecii lui προσκύνησις, prosternarea în faţa sa ca în faţa unui zeu, după felul monarhilor orientali, Callisthenes refuză şi se certă cu Alexandru, care îl închise (327 î.H.). După unii ar fi fost ucis din ordinul lui Alexandru sau chiar de Alexandru însuşi. De aici şi răceala din ultimii ani dintre Aristotel şi elevul său Alexandru. **125.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 69. Sfidînd prejudecăţile, cinicii, pe lîngă critica ce o făceau instituţiilor vremii, manifestau şi dorinţa de a face pe ceilalţi să înţeleagă relativitatea moravurilor, care se bazează pe convenţie omenească (νόμῳ, cum ziceau sofiştii), nu pe natură (φύσει), care singură consfinţeşte toate. **126.** *Satrapiile* sînt provincii ale Imperiului persan, care erau conduse de guvernatori numiţi de regele Persiei, guvernatori care purtau numele de satrapi. Darius I a împărţit imperiul său în 20 de satrapii, care persistă pînă la finele imperiului şi la cucerirea lui de către Alexandru cel Mare. O satrapie era Lydia cu capitala Sardes, alta era Ionia, altă satrapie cuprindea Frygia, alta Cilicia şi Cappadocia. **127.** *Kottabos* – joc pe care îl practicau grecii după banchet. Jucătorul bea o cupă de vin în fundul căreia lăsa o cantitate de lichid pe care o proiecta de la o distanţă dată într-un vas de aramă. Cantitatea de lichid trebuia să cadă în întregime în vasul de aramă, făcîndu-l să emită un sunet clar. Reuşita era considerată ca un semn favorabil în dragoste. Mai tîrziu s-au făcut şi variante ale acestui joc. Într-un vas mare cu lichid pluteau cupe mititele, pe care jucătorul, prin aruncarea lichidului din cupa sa, trebuia să le scufunde. Poate un astfel de joc juca tînărul lui Diogene în baie. **128.** Asemenea anecdote îndreptate împotriva desfrîului se întîlnesc des la Diogenes Laertios. **129.** Ἐπιδείκνυσθαι înseamnă în materie de oratorie a ţine un discurs compus pentru a susţine o teză. Discursul demonstrativ, ὁ ἐπιδεικτικός λόγος, este unul dintre cele trei genuri ale oratoriei greceşti. Celelalte două genuri sînt constituite de discursul judiciar, ὁ δικανικὸς λόγος şi de discursul politic, ὁ πολιτικὸς λόγος. *Lysias* a fost cel mai de seamă reprezentant al oratoriei judiciare, *Isocrate* al oratoriei demonstrative şi *Demostene* al oratoriei politice (vezi şi Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Editura Babel, 1996, p. 112).

130. Grecii aveau superstiţia că tot ce vine din stînga este de rău augur: strănut, zbor de păsări etc. Chiar şi partea stîngă avea pentru greci influenţe rele. De aceea, pentru a-i ocoli efectele dăunătoare, ei o numeau cu cuvinte de bun augur, eufemistice: εὐώνυμος, „partea cu nume bun" şi ἀριστερός, „partea cea bună". **131.** Cunoaştem un *Hegesias,* filosof din Cyrene, supranumit

πεισιθάνατος, care îndemna la sinucidere. Vezi Diogenes Laertios, II, 86, 93 şi urm. Dar mai cunoaştem un Hegesias din Sinope, poreclit κλοιός „zgardă", elev al lui Diogene, cum afirmă Diogenes Laertios, VI, 84. De acesta este, desigur, vorba aici. **132.** Joc de cuvinte intraductibil: νέμειν înseamnă „a paşte vitele". Νέμεα ca nume comun înseamnă „păşuni", iar ca nume propriu indică o localitate din Argolida unde Heracle a răpus leul din Nemea şi unde din trei în trei ani se serbau jocurile nemeice cu concursuri atletice. **133.** *Harmodiu* şi *Aristogiton,* numiţi tiranoctoni – doi eroi atenieni care au încercat să ucidă, ascunzîndu-şi săbiile în ramuri înverzite, pe fiii lui Pisistrat, anume pe Hipparh şi pe Hippias (534 î.H.). Numai Hipparh fu ucis. Harmodiu fu omorît pe loc, iar Aristogiton executat mai tîrziu. Totuşi, ca unii care au dat semnalul eliberării de tirani, ei au fost extrem de iubiţi de atenieni. Urmaşii lor erau hrăniţi în Prytaneion pe cheltuiala statului şi se bucurau de *proedrie* la spectacole şi sărbători şi de *atelie.* Numele lor era proslăvit în cîntece populare la banchete. **134.** Cei doi tirani din Syracuza, Dionysios tatăl şi Dionysios fiul, revin mereu în anecdotele filosofilor, întrucît se înconjuraseră de aceştia. Platon a fost de trei ori în Sicilia, o dată la Dionysios tatăl (387 î.H.) şi de două ori la Dionysios fiul (366 şi 361/60 î.H.).

135. Καλλίνικος „biruitorul" poate fi şi numele propriu al proprietarului casei. **136.** Legea interzicea exportarea smochinelor din Atica. Oricine putea observa şi denunţa pe cel care încălca această lege. Denunţătorul se numea sicofant (συκοφάντης). Cum s-au făcut mari abuzuri prin denunţuri răuvoitoare, s-a ajuns ca sicofant să însemne „calomniator", „denunţător din şicană". Acest sens peiorativ îl găsim în cuvintele atribuite aici lui Diogene cinicul.

137. Centaurul *Cheiron,* fiul lui Cronos şi al oceanidei Philyra. Cheiron l-a educat pe Ahile şi l-a învăţat pe acesta arta medicinei. Rănit de Heracle din greşeală cu o săgeată otrăvită, Cheiron renunţă la nemurirea sa de zeu în favoarea lui Prometeu. Ca nume comun *cheiron* înseamnă „mai rău" (comparativ). Deci vorbele lui Diogene erau cu dublu sens. Ele înseamnă şi „care din cei doi centauri e mai prost pictat?" (cf. şi Diogenes Laertios, VI, 59, un joc similar, cu dublul sens al cuvîntului χείρων). **138.** *Charybda* este o stîncă monstruoasă legendară, ca şi Scylla din faţa ei. Charybda suge de trei ori pe zi apa, producînd o vîltoare care înghite tot ce se află în apropiere, pe cînd Scylla, un monstru cu şapte capete, prinde şi înghite pe însoţitori de-ai lui Ulise. Prima menţiune a acestor monştri se află la Homer, în *Odiseea,* Cîntul XII. S-au făcut diverse localizări ale acestor monştri, între altele prin strîmtorile din jurul Siciliei. Comparaţia lui Diogene cinicul este foarte lapidară şi reuşită. **139.** *Didymon* – flautist; necunoscut din altă parte. **140.** δίδυμος indică lucruri perechi, între altele gemeni. Aici se face aluzie la „cele două testicule". **141.** Joc de cuvinte între ἀλειμμάτιον, „mică fricţiune" şi ἀλλ' ἰμάτιον, „hăinuţă". **142.** Vezi Homer, *Iliada,* X, v. 343 = 387 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 207, v. 329). **143.** Cf. Homer, *Iliada,* VIII, 95 = XXII, 283 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 166, v. 92).

144. Cf. Homer, *Iliada,* XVIII, 95 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 348, v. 92). **145.** Obiecţie serioasă a tuturor empiriştilor şi senzualiştilor împotriva teoriei existenţei separate a ideilor de lucrurile sensibile. Platon, în dialogul *Phaidon,* 79 *a,* împarte lucrurile în două clase: unele vizibile, dar nu inteligibile (lucrurile sensibile), altele inteligibile, dar nu vizibile (ideile) (cf. şi *Republica,* VI, 507 *b, c*). În greceşte, cuvintele traduse de noi cu „ideea-masă" şi „ideea-cupă" sînt formate din substantivul comun prin adăugarea sufixului – της, care dă un abstract: de ex. τράπεζα, τραπεζότης. **146.** Cobet pune acest text între paranteze drepte, ca introdus de cineva străin în textul lui Diogenes Laertios. Totuşi, interpretarea pe care o dă introducerea în latină e justă şi o acceptăm şi noi. Traducerea lui O. Apelt e imposibilă. Apelt, urmînd pe Menagius, consideră, ca şi Cobet, textul anecdotic ca apocrif. Dar anecdota în sensul tradus de Cobet, de Hicks şi de noi se găseşte şi la Elian, *Var. Hist.,* XIV, 33. **147.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 41. Poate lipseşte ἀντὶ înainte de κονδύλου. Cel ce întreabă înţelege „în schimbul unui pumn", iar Diogene înţelege „împotriva unui pumn".

148. *Manes,* numele sclavului lui Diogene. Numele de Manes pentru sclavi se întîlneşte des în literatură: la Aristofan, Demostene etc. **149.** Vezi Euripide, *Fenicienele,* v. 40. **150.** Homer, *Iliada,* V, 366; VIII, 45 etc. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 143, v. 362; p. 164, v. 45). **151.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 33. În textul de faţă e o versiune mai dezvoltată. **152.** Joc de cuvinte între τροφή „hrană" şi ταφή „înmormîntare". **153.** *Myndos* – oraş, colonie dorianã pe coastele Cariei (Asia Micã). **154.** Homer, *Iliada,* V, 83 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 110, v. 81-83). **155.** *Crateros* – fiul lui Alexandros din Orestis, general al lui Alexandru cel Mare. **156.** Cunoaştem doi retori cu numele de *Anaximenes,* ambii din Lampsacos. Primul e vestitul retor şi istoric de seamă, de care, probabil, e vorba aici. Al doilea e nepotul de soră al primului (vezi Diogenes Laertios, II, 3). **157.** Cf. anecdota de la Diogenes Laertios, VI, 36.

158. Una dintre multele anecdote ale filosofilor în legătură cu Dionysios, tiranii din Siracuza (vezi mai sus, nota 134). **158.** Sensul e următorul: aşa cum oamenii nu se sinchisesc de părerea măgarilor asupra lor, aşa nu se sinchiseşte Diogene de părerea oamenilor asupra lui. **160.** *Samothrace* – insulă stîncoasă, la nord de Insula Thasos în marea Thracică, vestită prin misterele zeităţilor numite Cabiri. Ele ajutau şi salvau mai ales pe naufragiaţi, de unde sumedenie de ofrande votive dedicate în templul lor de cei mîntuiţi şi reflexia lui Diogene că cei înecaţi erau mult mai numeroşi ca cei salvaţi. **161.** *Diagoras din Melos* – ateul, celebru prin atitudinea lui sfidătoare faţă de zei, adesea citat în literatură.

162. *Cheiron e* bunul centaur, dascălul lui Ahile (vezi mai sus, nota 137), deşi numele înseamnă „mai rău". În schimb, Eurytion este centaurul lasciv, care s-a legat de soţia lui Peiritoos, lapitul din Larissa în Thesalia, pe care a vrut s-o răpească. Vezi Homer, *Odiseea,* XXI, 295 şi urm. (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 422, v. 384 şi urm.). **163.** Această temă a oamenilor care nu sînt „oameni" revine mereu în anecdotele înfiripate în jurul figurii lui Diogene cinicul. **164.** Curtezană celebră prin frumuseţea ei fără seamăn, *Phryne* din Thespiai (sec. IV î.H.) a fost modelul sculptorului Praxitele pentru *Afrodita din Cnidos* şi a pictorului Apelles, pentru *Afrodita Anadyomene.* Acuzată de crimă de impietate (ἀσέβεια), a fost apărată de oratorul Hypereides, care a dezvelit sînii acuzatei pentru a-i dovedi frumuseţea şi obţine achitarea. **165.** Cîinele era un animal stimat de cinici şi de greci pentru credinţă şi alte calităţi ale lui. Aici Diogene se numeşte pe sine „cîine" cu mîndrie. **166.** Grecii erau foarte preocupaţi de puritatea rituală. În această privinţă, mai ales atenienii erau deosebit de precauţi. Tot ce venea în contact cu un cadavru sau cu o femeie care a născut devenea impur. Tot astfel şi smochinul de care fusese spînzurat un om. Fireşte, Diogene îşi bate joc de aceste superstiţii. **167.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 45.

168. Joc de cuvinte: Tegea era un oraş mare în Arcadia. Ca substantiv comun τέγος înseamnă „acoperiş", „odaie" şi mai tîrziu „bordel". La acest din urmă sens se referă Diogene. **169.** λαβή înseamnă „mîner" şi „apucătură", joc de cuvinte greu traductibil. **170.** Cobet are κοιμᾷ, în loc de κοιμῶμαι. Textul e greu de înţeles. **171.** Cuvîntul grec e κοσμοπολίτης. **172.** Asociaţii cu caracter religios, dar şi comunităţi de conaţionali sau de meseriaşi erau foarte numeroase în Grecia. Ele purtau numele de θίασος sau ἔρανος. Membrii plăteau o cotizaţie şi aveau mese comune care adunau pe membrii lor la un loc. Caracterul religios nu lipsea nici din asociaţiile cu caracter profesional. Aceste asociaţii au fost studiate de Foucart şi de Pohlenz. **173.** Acest vers nu se găseşte în manuscrisele *Iliadei* şi *Odiseei.* Totuşi unii filologi moderni au introdus acest vers în diverse locuri din *Iliada.*

174. *Sarapis,* zeu sincretic, creat de Ptolemaios I Soter pentru a uni prin cultul lui pe supuşii săi greci şi egipteni, lucru pe care l-a reuşit foarte bine. Sarapis a fost un zeu deosebit de adorat în Egipt atît de egipteni, cît şi de grecii care locuiau acolo. Numele ar veni după unii de la unirea numelor Osiris şi Apis (vezi şi M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. II, cap. XXVI, § 208). Şi aici Diogene îşi bate joc de credinţele grecilor. **175.** Este iarăşi vorba de teama superstiţioasă a grecilor de impuritatea rituală, de care îşi bate joc Diogene.

176. φιλοσοφία înseamnă „iubire de înţelepciune". Se spune de către unii că Pitagora ar fi fost primul care a adoptat numele de φιλόσοφος. După alţii, Socrate ar fi luat acest nume mai modest pentru sine decît acela de „înţelept". Dar termenul se găseşte deja la Heraclit din Efes (fragm. 35, Diels-Kranz) ca adjectiv. Mai tîrziu e substantivat, cu articol: ὁ φιλόσοφος. **177.** Cf. Diogenes Laertios, I, 33, despre Thales. **178.** ψαλτήριον – instrument muzical cu coarde, avînd cutia de rezonanţă triunghiulară, denumit de aceea şi τρίγωνον. Alt nume pentru un instrument aproape similar este acela de μάγαδις. **179.** Vezi Homer, *Iliada,* III, 65 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 82, v. 65-66). **180.** Cf. varianta Diogenes Laertios, VI, 41. **181.** τὸ ἀνδράποδον (neutru) înseamnă „sclav", probabil de la piciorul pe care îl punea învingătorul pe prizonier, care îi devenea sclav. Aici Diogene ia sensul compusului ca fiind „picior de om".

182. Vezi Homer, *Odiseea,* I, 157, şi IV, 70 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A.,1956, p. 34, v. 221-222 şi p. 87, v. 96-97). **183.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 51, unde avem un Didymon flautist, prins în flagrant delict de adulter. Probabil că e acelaşi cu cel din pasajul de faţă. **184.** Joc asupra sensului cuvîntului κόρη, care înseamnă atît „pupila ochiului", cît şi „fată". **185.** σὺν θεοῖς are dublu sens: „cu ajutorul zeilor" şi „împreună cu zeii" (sociativ). Acest ultim sens e valabil în pasajul de faţă. **186.** τὰ Δήμητρος este „mîncare" şi τὰ ᾽Αφροδίτης „dragostea sexuală". **187.** Aici se termină partea vieţii lui Diogene, plină de anecdotele ce s-au format în jurul persoanei lui şi pe care Diogenes Laertios le dă, multe dintre ele, în două şi chiar mai multe variante. Diogene cinicul, prin felul său de viaţă, i-a impresionat în mod deosebit pe greci; contemporanii şi urmaşii au dat frîu liber imaginaţiei lor, creînd una dintre cele mai caracteristice figuri de filosof. Viaţa anecdotică a eroului-filosof cuprinde paragrafele 20-69 din Cartea a VI-a la Diogenes Laertios. Paragrafele 70-73 cuprind o doxografie, la care trecem acum.

188. ἄσκησις, „exerciţiul perseverent", este unul dintre punctele fundamentale ale moralei cinice: călirea individului pentru a suporta frigul, foamea, reducerea pretenţiilor lui la un minim necesar; αὐτάρκεια, îndestulare cu ceea ce ai", iată ţelurile urmărite de cinici şi mijloacele pentru a ajunge la ele.

189. Vezi nota anterioară. **190.** Aici avem al doilea punct capital al conduitei cinice, „cazna", πόνος, care se acoperă în parte cu ἄσκησις. Pentru a-ţi „exercita cu perseverenţă" forţele sufleteşti şi corporale de stăpînire de sine, ai nevoie de „caznă", de muncă, trudă îndărătnică. **191.** νόμισμα are dublul sens de „monedă" şi de „orînduire legală" a statului. νόμισμα παραχαράττειν înseamnă „a falsifica moneda" şi „a schimba orînduirea legală". De aici traducerea noastră „a răsturna valorile". Ambele sensuri sînt prezente în textul grec. Vezi, de altfel, Diogenes Laertios, VI, 20, unde ni se spune că sfatul zeului Apollo, care era ca Diogene să schimbe orînduirea legală, a fost înţeles greşit de acesta ca îndemn la a falsifica monede. Ulterior a revenit Diogene la sensul adevărat al cuvintelor de îndemn ale lui Apollo, căutînd să schimbe orînduirile omeneşti tradiţionale.

192. Dreptul natural e κατὰ φύσιν, legea umană este κατὰ νόμον, convenţională. Opoziţia datează încă de la sofiştii din secolul al V-lea î.H.

193. Heracle este eroul care întruchipează cazna, πόνος, munca pe care o apreciază cinicii pentru exercitarea (ἄσκησις) virtuţii. **194.** Cinicul este degajat, eliberat de toate convenţiile umane. El răstoarnă valorile: tot ce e preţuit de convenţionalismul societăţii el îl depreciază, şi invers. Proprietatea individuală? Ea nu există pentru cinic. Toate îi aparţin înţeleptului, lucru pe care îl demonstrează cu un silogism. **195.** Iarăşi ideea că înţeleptul este cetăţean al universului ce cuprinde o orînduire naturală, căreia toţi trebuie să i se supună (cf. Max Mühl, *Die antike Menschheitsidee in ihrer geschichtlichen Entwicklung,* Leipzig, 1928). **196.** Comunitatea femeilor şi copiilor făcea parte din utopiile care circulau în secolele al V-lea şi al IV-lea. Aristofan o ridiculizează în comediile sale, iar Platon o ia în serios şi o adoptă pentru cetăţenii din clasa conducătoare a republicii sale ideale. Dar sensul la Diogene este cu totul altul. Pentru el căsătoria este o convenţie umană şi legea naturii e cu totul alta. **197.** Diogene ştia deci că

există popoare antropofage, şi aici caută din nou să scuture lenea de gîndire, conformismul imprimat de tradiţie. **198.** Aici sînt singurele consideraţii de domeniul fizicii pe care le face această doxografie a lui Diogene cinicul la Diogenes Laertios. Ele nu sînt originale, ci sînt luate de la filosofii anteriori cinicului. Spre exemplu, ideea că toate lucrurile există în toate şi că pătrunderea calităţilor contrare unele în altele este totală face parte din doctrina lui Anaxagora (vezi fragmentele lui, mai ales nr. 6: πάντα παντὸς μοῖραν μετέχει ; nr. 12: τὰ μὲν ἄλλα παντὸς μοῖραν μετέχει, Diels-Kranz[5-9]; vezi şi nr. 11: ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι πλὴν νοῦ. ἔστιν οἷσι δὲ καὶ νοῦς ἔνι). Lucrurile nu se despart unele de altele ca şi cum ar fi retezate cu toporul (πελέκει, fragm. nr. 8, unde se vede că lucrurile pentru Anaxagora sînt calităţile contrare, cum sînt caldul şi frigul etc.). Altfel nu se poate explica cum poate deveni păr ceea ce nu este păr şi carne ceea ce nu este carne (aluzie la procesul asimilării alimentelor; vezi Anaxagora, fragm. 10: πῶς γὰρ ἂν ἐκ μὴ τριχὸς γένοιτο θρὶξ καὶ σὰρξ ἐκ μὴ σαρκός, Diels-Kranz[5-9]). Aceste idei ale lui Anaxagora le adoptă şi Diogene cinicul în textul de faţă. Numai că porii şi particulele de care se vorbeşte în plus aici nu aparţin lui Anaxagora, ci lui Empedocle. Cum Diogene cinicul nu este un filosof original, este explicabil acest eclectism, prin care se pun laolaltă teorii luate din diverse părţi, cîteodată contradictorii şi greu de conciliat între ele. Cum se adună la un loc prin exhalare particulele care trec prin pori nu e prea clar. Pentru o explicare trebuie recurs la fizica lui Empedocle. **199.** Această tragedie, *Thyestes,* este menţionată în lista operelor lui Diogene cinicul (vezi Diogenes Laertios, VI, 80). Thyestes a mîncat, fără să ştie, carnea gătită a propriilor săi fii de către fratele său Atreus. Aici avea ocazie Diogene cinicul să vorbească de antropofagie şi de teoriile fizice expuse ceva mai sus în textul lui Diogenes Laertios şi în notele noastre 197 şi 198.

200. *Philiscos din Egina* – fiul lui Onesicritos (vezi Diogenes Laertios, VI, 75-76), discipol al lui Diogene din Sinope cinicul, împreună cu tatăl său şi cu Androsthenes, fratele său mai tînăr. Satyros (la Diogenes Laertios, VI, 80) atribuie lui Philiscos tragediile date în lista cărţilor lui Diogene. În textul de faţă, Diogenes Laertios pune posibilitatea ca *Thyestes,* împreună cu celelalte tragedii atribuite lui Diogene, să fie ale lui Philiscos. **201.** *Pasiphon,* fiul lui Lucian din Eritreia, scriitor şi filosof, mai e citat şi la Diogenes Laertios, II, 61, şi la Plutarh, *Viaţa lui Nicias,* 4. **202.** Orientarea lui Diogene cinicul este în primul rînd etică şi practică. Cunoştinţele teoretice îl preocupă numai atît cît e nevoie de ele pentru fundamentarea practicii şi a moralei. Ştiinţe ca muzica, geometria, astronomia, care presupun o contemplaţie (θεωρία) pură şi dezinteresată a adevărului, de care erau aşa de mîndri vechii greci, Diogene le neglijează şi le dispreţuieşte.

203. *Scirpalos* (în *Suda, s.v. Diogene,* avem Scirtalos) – pirat; se întîlneşte numai aici. Cicero, *De nat. deorum,* III, 34, 83, îl numeşte pe acest pirat, care l-a prins şi l-a vîndut pe Diogene, Harpalus. **204.** Pentru episodul din viaţa lui Diogene în legătură cu cumpărarea lui de către Xeniades din Corint, vezi şi Diogenes Laertios, VI, 29-32. Cu toate variantele şi aparenţa de caracter anecdotic, episodul Xeniades din viaţa lui Diogene trebuie să fie autentic, ca şi cel de la începutul *Vieţii lui Diogene* de la Diogenes Laertios, unde se vorbeşte de falsificarea banilor. Detaliile pot fi alterate, dar fondul celor două episoade trebuie să fie adevărat. **205.** *Cleomenes* – probabil filosoful cinic, discipol al lui Metrocle (vezi la Diogenes Laertios, VI, 95). **206.** *Onesicritos din Egina,* împreună cu fiii săi Androsthenes şi Philiscos, discipoli ai lui Diogene din Sinope (vezi mai sus, nota 200). **207.** Vezi mai sus, nota 206. **208.** Vezi mai sus, notele 200 şi 206.

209. *Focion,* fiul lui Phocos – general atenian, născut pe la 402-401 î.H.; după bătălia de la Cheronea (338) devine comandant al Atenei. Prin prestigiul său obţine de la Alexandru cel Mare, care cucerise Theba, ca Atena să fie cruţată. În afacerea Harpalos (324), el rămîne nepătat. Moare în 318, luînd otravă, fiind încurcat în luptele diadohilor lui Alexandru. A fost numit ὁ χρηστός pentru caracterul lui onest. **210.** *Stilpon* megaricul (vezi viaţa lui la Diogenes Laertios, II, 113-120). **211.** Aici începe o nouă rubrică, un τόπος foarte îndrăgit de biografi,

anume *felul morţii* autorului a cărui biografie se face. Împreună cu epigramele frumoase scrise pentru Diogene din Sinope, acest τόπος cuprinde paragrafele 76-79. **212.** Manuscrisele dau lectura βοὸς πόδα „pulpă de bou" (vezi ed. Meibomius şi cea de la Tauchnitz). Această lectură o păstrează şi traduce Otto Apelt. Însă deja Isaac Casaubonus şi Aldobrandinus atrag atenţia că se găseşte această poveste a morţii cu varianta πολύποδα a anecdotei la Athenaios, pe care o acceptă Hicks, după Cobet, şi pe care o traducem şi noi. **213.** *Cercidas din Megalopolis* – legislator şi poet, citat şi de Polybios şi Elian. Diogenes Laertios adaugă „sau cretan". Megalopolis este o localitate din Arcadia. Mai există un Cercidas arcadian, partizan al lui Filip, regele Macedoniei, citat de Demostene, dar care pare a fi un personaj diferit de poetul nostru. **214.** *Meliambul* – vers liric în măsură iambică. **215.** Antisthenes, *Succesiunile filosofilor.* **216.** *Craneion* este deci locul cu dumbravă şi gimnaziu din preajma Corintului. Cf. şi Diogenes Laertios, VI, 38, unde, după indexul de la Cobet, ar fi vorba de un loc cu acest nume, Craneion, la Atena. Totuşi coincidenţa celor două nume e bizară (vezi mai sus, nota 100). **217.** *Istmul corintic* leagă Peloponezul de Atica.

218. *Marmora de Paros* era cea mai apreciată de sculptorii greci prin albeaţa, curăţenia şi grăuntele ei, care reda minunat pielea umană şi se lăsa îmbibată de culoarea cu care pictau artiştii greci statuile. **219.** *Proceleusmatic* – vers avînd picioare de cîte patru silabe scurte. **220.** Avem mai departe continuarea variantelor morţii lui. **221.** După ritualul grec, era suficient a presăra ţărînă pe corpul neînsufleţit pentru ca sufletul să poată merge liniştit în lumea cealaltă. Aşa procedează Antigona cu cadavrul lui Polynice, fără a face o înmormîntare în toată regula, ceea ce de altfel nici nu putea face. **222.** *Ilissos* – rîu în Atica. Izvorăşte din muntele Hymettos. **223.** Probabil că fraţii la care se referă Diogenes Laertios, respectiv autorii informaţiei, sînt peştii, deşi această denumire „fraţi" e curioasă.

224. Deci Diogene ar fi murit în 323 î.H., la Corint, unde a rămas pe lîngă Xeniades pînă la sfîrşitul vieţii (vezi şi Diogenes Laertios, VI, 77).

225. În răstimpul 324-321 î.H., e cuprins şi anul morţii, 323, dacă e adevărat că a murit o dată cu Alexandru, acesta la Babilon, iar Diogene în Corint.

226. Izvorul principal pare a fi Sotion, în timp ce Sosicrates şi Satyros se pronunţă asupra neautenticităţii scrierilor lui Diogene. **227.** *Sosicrates din Rhodos,* (menţionat la Diogenes Laertios şi în II, 84), autor al unei *Succesiuni a filosofilor.*

228. *Satyros,* biograful. **229.** Despre *Philiscos,* vezi mai sus, notele 200, 206-208. **230.** *Sotion,* Cartea a VII-a a *Succesiunilor* sale era consacrată cinicilor. Mai aflăm aici un lucru foarte important, şi anume că el a dat şi lista de scrieri ale filosofilor. **231.** Aici avem o listă de tipul celor date de Sotion, fapt important pentru a identifica originea altor liste similare. **232.** Obiceiul acesta de a cita lucrări prin *incipit*-ul lor este al lui Demetrios din Magnesia şi, prin urmare, lista de omonimi de aci este confirmată ca fiind a lui. **233.** *Diogenes din Sicyon,* istoric, citat numai aici. **234.** Desigur, locul în listă al lui Diogene din Sinope este al lui Demetrios. Dar formula este a lui Diogenes Laertios, fiindcă, la Demetrios, Diogene cinicul era un personaj printre alţii şi nu subiect principal al *Vieţii,* ca la Diogenes Laertios. **235.** *Diogenes din Seleucia,* numit Babiloneanul, este un filosof stoic, discipol al lui Chrysippos. Vezi fragmentele lui la Joannes ab Arnim, *SVF.*

236. *Diogenes din Tars,* discipol al lui Epicur, poet şi gramatician (vezi şi Strabon, XIV, p. 675). **237.** Cartea a VIII-a din *Plimbări* de Athenodoros este citată de Diogenes Laertios şi în Cartea a III-a, 3 (*Viaţa lui Platon),* în V, 36 (*Viaţa lui Theofrast),* precum şi în Cărţile lui Diogenes Laertios, VII, 68 şi IX, 42. Acest Athenodoros poate fi un filosof, scriitor, peripatetician, de altfel necunoscut. Cunoaştem trei filosofi stoici cu acest nume. Nu e imposibil ca Athenodoros să fie unul dintre cei doi stoici, ambii din Tars, şi prieteni cu persoane de vază din Roma.

Capitolul III

Monimos
(pe la 340 î.H.)

238. *Sosicrates* – autorul unei *Succesiuni a filosofilor*. **239.** Aici apare iarăşi *Xeniades,* cumpărătorul lui Diogene, ceea ce dovedeşte că Xeniades este un personaj istoric, şi tot episodul cumpărării lui Diogene de către Xeniades are un fond istoric, pe care însă a brodat anecdotica greacă. **240.** *Menandru din Atena* – poet comic din comedia nouă (a doua jumătate a secolului al IV-lea). Opera lui e pierdută, afară de mici fragmente din comediile lui, aşa că nu putem aprecia cum trebuie talentul lui cu totul deosebit. A avut mare influenţă asupra comicilor latini Plaut şi Terenţiu, care l-au imitat, şi asupra comediei moderne prin intermediul latinilor. În ultimul timp s-a descoperit o comedie a lui păstrată în întregime, intitulată *Dyskolos* (*Ursuzul*) (Papyr. Bodmer, IV). **241.** Apelt traduce aici δόξα cu „Ruhm", „faimă". Desigur însă că este vorba de opoziţia clasică dintre δόξα „opinie", cu caracterul ei şovăielnic, şi ἀλήθεια „adevăr", aşa cum se întîlneşte la Parmenide şi apoi la Platon. **242.** Προτρεπτικός (sc. λόγος) este un titlu obligat, *Discurs de îndemn*, pe care îl au multe lucrări ale timpului. Şi Aristotel a scris un Προτρεπτικός (*Îndemn la filosofie*), care s-a pierdut.

Capitolul IV

Onesicritos
(pe la 330 î.H.)

243. *Astypalaia* – una dintre insulele Sporade, cu o cetate purtînd acelaşi nume. **244.** *Educaţia lui Cyrus* (Κύρου παιδεία) a lui Xenofon ni s-a păstrat, în timp ce lucrarea lui Onesicritos este pierdută. **245.** Aici urmează o listă de discipoli mai obscuri ai lui Diogene din Sinope, pe care Diogenes Laertios nu-i onorează cu cîte o viaţă. Despre *Menandros Drymos* nu ştim decît ceea ce e scris aici la Diogenes Laertios. Δρυμός înseamnă „pădure de stejar", „lemn de stejar".

246. *Hegesias din Sinope* (ed. Meibom şi Apelt dau forma numelui Hegesaios), poreclit „zgardă" de cîine, necunoscut mai de aproape; nu trebuie confundat cu Hegesias cirenaicul, supranumit *Peisithanatos* („Îndemnătorul la sinucidere"), care fondează chiar o sectă aparte printre hedoniştii urmaşi ai lui Aristip (vezi Diogenes Laertios, II, 93 şi urm.; cf. şi II, 86). **247.** *Philiscos din Egina* – unul dintre fiii lui Onesicritos (vezi mai sus, nota 200).

Capitolul V

Crates
(pe la 328 î.H.)

248. După mica listă a discipolilor lui Diogene din Sinope pusă la finele vieţii lui Onesicritos, urmează viaţa unui discipol mai proeminent, Crates. *Viaţa* lui din Diogenes Laertios este editată şi la H. Diels, *Poet. Philos. Fragmenta,* pp. 207-211.

249. *Hippobotos* – autorul scrierii *Sectele filosofilor*. **250.** *Bryson* aheanul mai e citat la Diogenes Laertios, *Prooem.,* 16, în lista filosofilor care n-au lăsat nimic scris. Mai e citat un Bryson la Diogenes Laertios, IX, 61, ca profesor prezumtiv al lui Pyrrhon (poate din Heraclea? Vezi Platon, *Epist.,* XIII; Aristotel şi comentatorii lui, *Soph. el.,* cap. 11 şi *Anal. Post.,* I, 9). **251.** Titlul colecţiei de versuri este Παίγνια („Glume"). **252.** Titlul Ἐφημερίς înseamnă „ceea ce se notează zi de zi";

aici pare a însemna „carnetul de socoteli zilnice". **253.** Corespunde anilor 328-325 î.H. **254.** *Antisthenes din Rhodos,* autorul unor *Succesiuni ale filosofilor.*

255. Şi Euripide a compus o tragedie *Telephos,* din care ne-au rămas numeroase fragmente (la un loc vreo 50 de versuri). Însă tragedii cu acelaşi titlu au fost scrise de diverşi poeţi tragici, aşa că aici la Diogenes Laertios nu putem cunoaşte autorul tragediei citate. **256.** *Philemon din Soloi* sau Siracuza – poet al comediei noi, mai vechi ca Menandru, foarte fecund, care a trăit la Atena. Cunoaştem titlurile comediilor Ἔμπορος, Θησαυρός şi Φάσμα, imitate de Plaut.

257. *Diocles din Magnesia* e de multe ori citat în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, consacrată filosofilor cinici. S-ar putea să fie izvorul principal al lui Diogenes Laertios în această Carte. **258.** Textul pare a avea o lacună. Între Ἀλεξάνδρου şi Ἱπαρχίας pare a fi căzut un verb, ᾠκεῖτο sau ᾠκήθη. Casa lui Crates la Theba trebuie să fi fost mare dacă a locuit în ea Alexandru; dar Filip a putut locui doar în casa părinţilor Hipparchiei, care erau oameni înstăriţi.

259. Vezi nota precedentă. **260.** *Demetrios din Magnesia,* autorul lucrării *Despre poeţi şi scriitori omonimi.* Povestea redată ne arată caracterul lucrării lui Demetrios, care nu desconsidera anecdotele. **261.** *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – poet didactic şi savant remarcat nu atît prin adîncimea, cît prin vastitatea preocupărilor sale. S-a ocupat de astronomie, geografie, matematică, cronologie etc. **262.** Vezi *Viaţa* ei la Diogenes Laertios, VI, 96-98.

263. *Pasicles,* fiul lui Crates. Vezi şi Lexiconul Suda, *s.v. Krates.*

264. *Pasicles,* fratele lui Crates, elevul lui Eucleides din Megara şi profesorul lui Stiplon. Vezi Lexiconul Suda, *s.v. Stilpon.* **265.** Eucleides din Megara.

266. La grecii vechi, actul de a ruga pe cineva ceva era însoţit de îmbrăţişarea genunchilor persoanei respective. De aceea γουνοῦμαι înseamnă „îţi cuprind genunchii" = „te rog fierbinte". Aici Crates cuprinde şoldurile gimnaziarhului, iar acesta se supără. Căci tot ce iese din obicei produce mirare şi indignare.

267. *Nicodromos* cîntăreţul din chitară, necunoscut din altă parte.

268. ἐποίει, imperfectul durativ, făcea parte din formula prin care sculptorul sau pictorul îşi iscălea opera şi se desemna ca autor al ei. Aici Νικόδρομος ἐποίει, cu ironie, ca autor al vînătăilor căpătate de Crates pe obraz. **269.** *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic şi om politic (vezi *Viaţa* la Diogenes Laertios, V, 75-85). **270.** Οἱ ἀστυνόμοι erau magistraţi la Atena, însărcinaţi cu supravegherea ordinii în oraş, mai ales în piaţă. La romani le corespundeau *edilii.* Probabil haina prea străvezie a lui Crates era indecentă. **271.** Probabil că *Theophrastos* era acoperit de o asemenea pînză drept şervet pentru bărbierit. **272.** *Euthycrates din Corint,* cunoscut numai de aici. **273.** Cf. Homer, *Iliada,* I, 591 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 53, v. 587). **274.** *Diocles din Magnesia,* (vezi mai sus, nota 257). **275.** *Menedemos din Eritreia* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, II, 125-144). **276.** *Asclepiades din Phlius.* (vezi Diogenes Laertios, II, 105, unde e dat, alături de Menedem, ca discipol al lui Phaidon. Apoi Diogenes Laertios, II, 126-138 etc. Vezi şi Cicero, *Tusc.,* V, 39; Athenaios, IV, 168).

277. Titlul acesta, Χρεῖαι, lipseşte în catalogul operelor lui Zenon stoicul (vezi Diogenes Laertios, VII, 4-5). **278.** *Alexandru cel Mare* s-a urcat pe tronul Macedoniei în anul 336, în urma asasinării lui Filip de către nişte complotişti. În Grecia, speranţele scuturării jugului macedonean, impus de Filip în urma victoriei de la Cheronea (338 î.H.), sînt exaltate. Dar tînărul monarh nu pierde nici un moment şi, înainte de a se fi putut organiza o acţiune bine chibzuită, se repede cu iuţeală împotriva Thebei, pe care o cucereşte în scurt timp şi o distruge complet. La aceste evenimente face aluzie textul nostru. **279.** Comedia Δίδυμαι a lui Menandru nu ne e cunoscută decît din fragmente neînsemnate.

Capitolul VI

Metrocle
(pe la 350 î.H.)

280. *Maronea,* oraş pe coasta de sud a Traciei, vestit pentru viţele de vii cultivate acolo. Trecerile de la o şcoală la alta erau lucru obişnuit la învăţăceii care îşi căutau vocaţia filosofică după temperamentul propriu fiecăruia.

281. *Hecaton din Rhodos,* scriitor şi filosof stoic (vezi Diogenes Laertios, VII, 101 şi 103: Hecaton, Cartea a 13-a, *Despre bunuri;* VII, 110: Hecaton, Cartea a 2-a, *Despre pasiuni;* VII, 123: Cartea a 13-a, *Despre paradoxe;* VII, 102: Cartea a 7-a, *Despre scop* etc. Şi *Învăţăturile* lui sînt citate de mai multe ori în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, §§ 4, 32, 85. **282.** Vezi Nauck, *TGF*[2]*, Adespota,* 285.

283. οἷον λῆρος („Ce flecăreală") e, desigur, aprecierea unui cititor făcută pe marginea unui manuscris, care la copiere a intrat în textul ce ni s-a păstrat.

284. Vezi Homer, *Iliada,* XVIII, 392 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 356, v. 381). **285.** Aceste cîteva rînduri, care compun secţiunea a III-a, reprezintă o scurtă doxografie, destul de sărăcăcioasă. **286.** Aceeaşi poveste cu moartea prin înăbuşire, prin reţinerea răsuflării se găseşte şi la Diogene din Sinope (vezi Diogenes Laertios, VI, 77). **287.** *Theombrotos* – elev al lui Metrocle, citat numai aici. **288.** *Cleomenes* – elev al lui Metrocle, citat numai la Diogenes Laertios (vezi şi VI, 75, Cleomenes, în *Tratatul pedagogic).* **289.** *Demetrios din Alexandria* – elev al lui Theombrotos, citat numai aici. **290.** *Timarchos din Alexandria* – elev al lui Cleomenes, citat numai aici. **291.** *Echecles din Efes,* elev al lui Cleomenes, citat numai aici. **292.** *Menedem din Lampsacos,* a cărui *Viaţă* urmează la Diogenes Laertios, VI, 102-105. **293.** *Menippos din Sinope* este citat numai aici, ceea ce e curios, întrucît Diogenes Laertios îl declară ca fiind celebru. Menip, a cărui *Viaţă* o dă Diogenes Laertios, VI, 99-101, este fenician (din Gadara). Altfel nu vedem de ce „vestitul" Menippos din Sinope n-ar fi citat în lista de omonimi cu numele Menippos la Diogenes Laertios, VI, 101. Credem că în textul de faţă Diogenes Laertios a scris greşit Sinope în loc de Gadara.

Capitolul VII

Hipparchia
(pe la 300 î.H.)

294. *Lysimah* – general al lui Alexandru şi pe urmă unul dintre diadohi.

295. *Theodor ateul* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, II, 97-104).

296. Vezi Euripide, *Bacchai,* v. 1236. **297.** Acest pasaj despre opera scrisă a lui Crates trebuia să se afle în *Viaţa* lui, Diogenes Laertios, VI, 85-93. Asemenea neregularităţi se întîlnesc de multe ori la autorul nostru. Tot astfel şi finalul cap. VII, *Hipparchia*: „A murit bătrîn şi a fost înmormîntat în Beoţia", aparţine *Vieţii lui Crates.* Cel mult putem presupune că iniţial cap.VI şi VII făceau parte integrantă din cap. V relativ la *Viaţa lui Crates* (vezi Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. VIII). *Viaţa lui Aristip* cuprinde şi *Viaţa lui Theodor* (§§ 97-104) (vezi şi Cartea a VII-a, cap. I, *Viaţa lui Zenon,* care cuprinde şi o mulţime de alţi filosofi stoici).

CAPITOLUL VIII

Menip
(pe la 300 î.H.)

298. *Menip* – filosof cinic şi sclav fenician de origine din Gadara (în Siria) este citat adesea la numeroşi autori în afară de Diogenes Laertios: Athenaios, Strabon, Cicero, Lucian etc. **299.** *Achaicos* – filosof şi scriitor citat numai aici.

300. *Diocles din Magnesia* – autorul unei Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, de care am vorbit des în note. **301.** *Baton din Pont* – stăpînul lui Menip; nu ne e cunoscut din altă parte. **302.** Probabil că prin aceasta Menip a vrut să scape de plata impozitului de metec, pe care cetăţile greceşti îl încasau de la cetăţenii străini stabiliţi pe teritoriul lor (vezi şi M. Clerc, *Les météques athéniens. Etude sur la condition légale, la situation morale et le rôle social et économique des étrangers domiciliés à Athènes,* Paris, 1893). **303.** *Meleagros din Gadara* – poet, contemporan al lui Menip; e citat şi la Athenaios, Strabon. Athenaios îl numeşte „cinic" (vezi Diogenes Laertios, II, 92: „Meleagros în Cartea a II-a din *Despre opinii*").

304. *Hermip din Smyrna,* numit *Callimachianul* – autorul unor βίοι, adesea citate de noi în note. **305.** Cuvîntul grec e ἡμεροδανειστής, foarte sugestiv pentru cămătarul care calculează dobînda banilor cu ziua.

306. Împrumuturile maritime erau cele care aduceau dobînda cea mai ridicată (pînă la 50%), din cauza riscului de a pierde, în caz de naufragiu, banii împrumutaţi. Dar Menip dădea bani pe zălog. **307.** *Dionysios* şi *Zopyros din Colofon* nu-i cunoaştem decît din acest text. **308.** *Menippos* – istoric al Lydiei; este cunoscut numai din acest text. *Xanthos* lydianul este un logograf (istoric) care a scris *Istoria Lydiei* în 4 Cărţi (secolul al V-lea î.H.). Izvor important pentru istoria patriei sale. Din nefericire, nu ne-au rămas decît fragmente. Herodot nu se acordă totdeauna în relatările sale cu Xanthos. Artemon, gramaticianul din Pergamon, contesta autenticitatea istoriei Lydiei atribuită lui Xanthos. **309.** *Menippos* – sofist din Stratonicea, de origine carian; e citat şi de Strabo, Plutarh, Cicero.

310. *Menippos* sculptorul şi cei doi pictori cu numele *Menippos* sînt citaţi numai aici. Ei nu provin din lista de la Demetrios din Magnesia, ci de la Apollodoros (cel puţin cei doi din urmă) pe care nu-l cunoaştem mai de aproape şi nu-l putem identifica. Un retor cu acest nume, Apollodoros din Pergamon, trăieşte în secolul I î.H. la Roma. **311.** Titlurile citate nu dau număr de Cărţi, aşa că nu putem şti dacă numărul Cărţilor dat ca 13 e exact. De altfel, adaosul final arată că lista titlurilor nu este completă.

CAPITOLUL IX

Menedem
(pe la 300 î.H.)

312. *Colotes din Lampsacos* pare a fi epicurianul împotriva căruia scrie Plutarh tratatul *Adversus Colotem.* El pare a fi fost profesorul lui Menedem, apoi în polemică cu dînsul, după cum reiese din unele papirusuri din Herculanum. Vezi W. Crönert, *Kolotes und Menedemos, Texte und Unters. zur Philosophen- und Literaturgeschichte,* Leipzig, 1906. **313.** *Hippobotos* – autor al unei scrieri Περὶ αἱρέσεων (*Despre sectele filosofilor),* de care am vorbit de mai multe ori. În afară de Diogenes Laertios, mai e citat de Porphyrios, Iamblichos, Clemens din Alexandria, *Lexikon Suda, s.v.* αἵρεσις. **314.** *Erinys* (de obicei la plural, *Erinyes*), Eriniile, sînt zeiţele străvechi, răzbunătoare care se dezlănţuie împotriva paricizilor. Ele se mai numesc *Eumenide,* adică, „Binevoitoare", şi *„Semnai theai",* „zeiţele venerabile", termeni eufemistici prin care grecii speră să le îmblînzească asprimea. Ultima tragedie a trilogiei *Orestia* de Eschil, numită *Eumenidele,* e consacrată

conflictului dintre zeiţele vechi, Eumenidele, şi divinităţile noi, Apollon şi Athena, din domnia lui Zeus, cu privire la uciderea Clitemnestrei de către fiul ei Oreste.

315. Tunica cenuşie, centura de purpură aparţin Eriniilor. Pe bonetă aveau imaginile zodiacului. Şi restul portului iese din comun. **316.** Cu § 103 începe o doxografie a cinicilor, pînă la § 105. Formula de introducere e aici ἀρέσκει, care revine de mai multe ori. Diogenes Laertios dă, după cum spune, părerile *comune* tuturor cinicilor (τὰ κοινῇ ἀρέσκοντα αὐτοῖς). Această formulă se aseamănă cu cea de la stoici (vezi Diogenes Laertios, VII, 38): Κοινῇ δὲ περὶ πάντων τῶν στωϊκῶν δογμάεων ἔδοξέ μοι ἐν τῷ Ζήνωνος εἰπεῖν βίῳ. Urmează expunerea detaliată (κατὰ μέρος) a filosofiei stoice, pe care Diogenes Laertios spune că o ia de la Diocles din Magnesia, Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, citată textual. Dacă admitem că prima parte a expunerii generale (κεφαλαιωδῶς) a doctrinei stoice provine tot de la Diocles, atunci îl putem considera pe acesta ca autorul pe care Diogenes Laertios îl foloseşte ca izvor pentru doxografia comună a cinicilor. De altfel, puţin mai departe, în VI, 103, e menţionat numele lui Diocles din Magnesia şi, cum el revine foarte des în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, îl putem socoti pe acest magnesian ca pe unul dintre autorii principali de care a uzat Diogenes Laertios în Cărţile a VI-a şi a VII-a. **317.** *Ariston din Chios* – filosof stoic disident (a nu se confunda cu Ariston din Ceos, filosof peripatetic de care am vorbit adesea). El depreciază teoreticul şi respinge Logica, socotind-o ca nefolositoare; tot la fel respinge Fizica, socotind-o ca inaccesibilă fiinţei umane, şi nu conservă decît Etica. În domeniul acesteia, în afară de virtute şi de viciu, tot restul este indiferent. Despre el ne vom mai ocupa în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. *Vieţii* lui îi e consacrat cap. II din Cartea a VII-a, 160-164. **318.** Orientarea cinicilor este mai mult etică decît teoretică. Etica cinicilor va constitui baza eticii stoice. Stoicii adaugă la aceasta o fizică luată în mare parte de la Heraclit din Efes, aşa cum şi Epicur se bazează pe o fizică luată în linii generale de la Democrit, şi stabileşte o morală luată de la cirenaici, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. Ariston are comun cu cinicii faptul că respinge filosofia teoretică (Logica şi Fizica) şi păstrează numai Etica. **319.** *Diocles,* vezi mai sus, nota 300.

320. Vezi Homer, *Odiseea,* IV, 392 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 99, v. 529). **321.** Prima parte a educaţiei intelectuale (μουσίκη) la greci este constituită din învăţătura gramaticii, retoricii şi dialecticii (în Evul Mediu ele formează aşa-numitul *trivium)* (cf. P. Girard, *L'éducation athénienne,* ed. a 2-a, 1891). **322.** Aritmetica, geometria, muzica şi astronomia constituie obiectele din faza a doua, superioară, a educaţiei grecului (în Evul Mediu aceste obiecte intrau în *quadrivium).* Şi pe acestea le suprimă din educaţie şi le neglijează cinicii.

323. *Orologiul,* indicatorul orelor la greci, era sau cadranul solar, *horoscopeion,* sau orologiul cu apă, *clepsidra.* Despre acestea, vezi H. Diels, *Die antike Technik*[2], Leipz. u. Berlin, 1920. **324.** Vezi Euripide, *Antiope,* fragm. 200, *TGF*[2], Nauck.

325. Formula este şi aici şi mai departe ἀρέσκει αὐτοῖς. **326.** Vezi Antistene, lista operelor lui, la Diogenes Laertios, VI, 18. **327.** Avînd în vedere afinităţile dintre morala cinică şi cea stoică, această apropiere nu e de mirare.

328. Vezi mai sus nota 317. **329.** Avem aici formula de închidere a expunerii vieţilor şi filosofiei cinicilor şi trecerea la stoici, expunere care va cuprinde întreaga Carte a VII-a.

Cartea a VII-a

Capitolul I

Zenon
(aprox. 300 î.H.) (336/3-264/3 î.H. Ueberweg Ð Praechter[12])

1. *Cition* – oraş din insula Cypru, partea estică, port pe coasta de sud, colonie feniciană. De aici epitetul de „fenicianul" care se dă adesea lui Zenon stoicul. **2.** *Timotheos din Atena* – scriitor a cărui scriere Περὶ βίων e citată de vreo patru ori de Diogenes Laertios. Nu-l cunoaştem de la vreun autor. **3.** *Apollonios din Tyr* – filosof (secolul I î.H.), este citat la Strabo, XVI, p. 757, cu autorul unui *Tablou al filosofilor care purced de la Zenon şi scrierile lor* (ὁ τὸν Πίνακα ἐκθεὶς τῶν ἀπὸ Ζήνωνος φιλοσόφων καὶ τῶν βιβλίων). El e citat de patru ori la Zenon, dintre care o dată (VII, 6) un titlu, Περὶ Ζήνωνος, care, probabil, reprezintă o parte din lucrarea precedentă. Mai e citat şi la Porphyrios, *Vita Pythag.,* cap. 2. **4.** Opera aceasta *Despre proverbe* nu se află în catalogul operelor lui Chrysippos, dacă este vorba, cum e probabil, de al treilea scolarh al şcolii stoice. De altfel, catalogul operelor lui Chrysippos de la Diogenes Laertios nu conţine decît pe cele logice şi o parte din cele etice. **5.** *Persaios din Cition* – concetăţean şi discipol al lui Zenon, cu care trăia într-o casă. Zenon îl trimite în locul său la Antigonos Gonatas la curte (pe la 275-270). În ceea ce îl priveşte, vezi textele la H. v. Arnim, *SVF*, I, nr. 435-462, pp. 96-102. **6.** Este vorba de *Crates* cinicul (Diogenes Laertios, VI, 85-93) şi nu de Crates academicianul (Diogenes Laertios, IV, 21-23). Diogenes Laertios a descris viaţa ambilor, în Cărţile şi paragrafele indicate în paranteze. **7.** *Stilpon Megaricul* (Diogenes Laertios, II, 113-120) şi *Xenocrate*, al treilea scolarh al Academiei (Diogenes Laertios, IV, 6-15). **8.** Să fie vorba de *Timocrates* epicurianul, frate cu Metrodor din Lampsacos, care este citat de mulţi autori? Dar în ce legătură a scris *Despre Dion*? Mai există un Timocrates din Heraclea Pontică, discipol al lui Lesbonax, filosof din Mytilene şi profesorul lui Polemon din Laodiceea. **9.** *Polemon din Atena* – al patrulea scolarh al Academiei după Xenocrate (vezi Diogenes Laertios, IV, 16-20, *Viaţa lui*). **10.** *Hecaton* – filosof stoic din Rhodos, elev al lui Panaitios din Rhodos (fondatorul stoicismului mediu). *Apollonios din Tyr* – filosof stoic, sec. I î.H. (pe la mijlocul secolului) (vezi mai sus nota 3). **11.** συγχρωτίζω înseamnă a lua aceeaşi culoare cu cineva (τινί); aici credem că înseamnă „a frecventa", „a se colora la fel cu cineva prin frecare, frecventare". **12.** În Xenofon, *Apomnemoneumata* (Amintiri despre Socrate), Cartea a II-a, cap. 1, 21-24, se găseşte mitul relativ la Heracle, care, aflîndu-se la răspîntie de drumuri, avea de luat hotărîrea dacă va urma îndemnurile Virtuţii sau cele ale Viciului, mit care este redat din cartea sofistului Prodicos intitulată *Anotimpuri.* **13.** În privinţa lui *Crates* cinicul, vezi mai sus, nota 6. **14.** <ὤν> pe care l-am tradus aici cu „arătă", este adăugat în text de Richards. **15.** Vezi Cartea a VI-a, nota 92.

16. Vezi mai sus, nota l. **17.** *Kynosura* – munte la vest de Marathon; un promontoriu din insula Salamina (printre altele vezi şi în Arcadia, Creta) poartă de asemenea acest nume. Denumirea îi este dată cîteodată şi constelaţiei Ursa mică. Aici, în textul lui Diogenes Laertios, sînt două substantive comune şi înseamnă „coadă de cîine", desigur o ironie cu referinţă la şcoala cinică, de care stoicismul în etica sa practică este puternic influenţat. **18.** Desigur, aceste titluri nu cuprind

toată opera lui Zenon. H. v. Arnim, *SVF*, I, pp. 71 şi urm., ne mai dă următoarele titluri, citate în diverse locuri în afară de catalog : Διατριβαί, Εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν, Περὶ λόγου, Περὶ οὐσίας, Περὶ φύσεως, Χρεῖαι *(Disertaţii, Comentarii în Theogonia lui Hesiod, Despre raţiune, Despre existenţă, Despre natură, Învăţături).* Probabil că opera lui Zenon mai cuprindea şi alte opere, ale căror titluri nu ni s-au păstrat. Arnim uneşte ultimele două titluri din al doilea catalog : *Amintiri etice despre Crates* ar fi în cazul acesta traducerea acestor două titluri împreunate. **19.** Adică Stilpon, Xenocrate şi Polemon (vezi Diogenes Laertios, VII, 1). **20.** Povestea naufragiului trebuie să aibă un sîmbure de adevăr. Variantele nu fac dovadă de neautenticitatea faptului întîmplat, ci ne prezintă doar un aspect al imaginaţiei înflăcărate şi al înclinaţiei spre fabule şi legende ale vechilor elini. **21.** ποικίλη στοὰ (colonada sau porticul „pestriţ") era pictat şi de aici îi venea numele. Acestea erau galerii cu coloane care susţineau un acoperiş, de altfel deschise pe părţi, unde se putea plimba lumea în timpul zilei, în aer liber, dar ferită de arşiţa soarelui. **22.** *Peisianax* – atenian, constructor al galeriei (στοά) care a căpătat mai tîrziu numele de ποικίλη „pictată". **23.** *Polygnot* – fiul lui Aglaophon, originar din Thasos; primul mare pictor al antichităţii. Între alte numeroase opere, el a pictat în anul 460 în „Galeria pictată", unde îşi ţinea Zenon cursurile, tablourile care reprezentau „Căderea Troiei" *(Iliou persis)* şi bătălia de la Marathon etc. (cf. E. Loewy, *Polygnot, ein Buch von griechischer Malerei,* Viena, 1929). **24.** După căderea Atenei în anul 404 şi terminarea războiului peloponeziac, spartanii comandaţi de Lysandros instaurară un guvernămînt de 30 de bărbaţi oligarhi, între care se aflau, printre alţii, Theramene, Critias (unchiul lui Platon) şi Charicles. La început, aceşti 30 se comportă moderat, dar peste puţin începură să se dedea la acte de cruzime şi tiranie, ucigînd aproape 1500 de bărbaţi atenieni, fapt la care se face aluzie în textul lui Diogenes Laertios la care se referă nota. Abia în iarna anului 403 reuşeşte Thrasybulos, refugiat atenian, venind din Theba, să izgonească pe cei 30 de tirani în urma victoriei de la Munichia. **25.** Deci discipolii propriu-zişi ai lui Zenon se numeau *zenonieni.* Mai tîrziu au căpătat şi ei, ca tot restul aderenţilor la şcoală, numele de stoici. **26.** *Epistolele* lui Epicur sînt ultima operă menţionată în lista scrierilor lui Epicur, la Diogenes Laertios, X, 28. Tot în această Carte a X-a vom vedea şi traducerea a trei scrisori autentice ale lui Epicur de importanţă primordială pentru cunoaşterea doctrinei filosofului.

27. Vezi mai sus, Cartea a V-a, nota 261. **28.** Nu ştim nimic despre aceşti poeţi ai Colonadelor. În orice caz, informaţia e precisă şi vine din lucrarea *Despre vechea comedie* a lui Eratosthenes.

29. Mijloacele de răsplătire a cetăţenilor de vază erau: decretul onorific cu scutire de impozite (ἀτέλεια) şi diverse alte favoruri, ca *proedria*, un loc ales, de favoare în teatru etc., coroane de aur şi statuia în agora sau altundeva.

30. Oraşul *Sidon* din Fenicia avea şi locuitori din Cition din insula Cypru, care erau fenicieni stabiliţi în marele oraş. **31.** *Antigonos*, vezi mai sus, nota 5.

32. *Despre Persaios*, vezi mai sus, nota 5. **33.** Adică anii 260-257 î.H.

34. *Apollonios din Tyr*, vezi mai sus, nota 3. **35.** Cînd se scrie unei persoane sus-puse, se pune numele ei înainte: „Către regele Antigonos, Zenon îl salută", iar cînd scrie persoana sus-pusă, la fel, îşi pune numele ca mai sus: „Regele Antigonos îl salută pe Zenon filosoful". **36.** E greu să ne pronunţăm dacă acest schimb de scrisori e autentic sau nu. **37.** Pe *Persaios* îl cunoaştem de mai sus. *Philonides tebanul* – stoic, discipol al lui Zenon, nu e cunoscut din alt text.

38. Această *Epistolă către Aristobul* de Epicur este pierdută şi făcea parte, probabil, din colecţia lui de epistole. **39.** Un decret (ψήφισμα) se dădea la propunerea cuiva, era deliberat în consiliu sau senat, compus din 500 de membri la Atena, şi, odată acceptat de acesta, se ducea în faţa poporului. Dacă era votat şi de acesta, decretul căpăta putere şi validitate. Dar răspunderea legalităţii decretului rămînea asupra celui care l-a propus. Astfel, un decret votat cu toate formele putea fi atacat totuşi ca ilegal (γραφὴ παρανόμων), iar propunătorul lui pedepsit.

Astfel a atacat oratorul Eschine ca ilegal decretul votat de consiliu şi popor la propunerea lui Ctesiphon în vederea încoronării lui Demostene în teatrul lui Dionysos pentru serviciile aduse patriei. Acest proces a ocazionat una dintre cele mai frumoase cuvîntări pe care a ţinut-o Demostene. Este vorba de faimosul discurs *Pentru coroană* (Περὶ τοῦ στεφάνου), una din capodoperele literaturii universale (vezi şi W.E. Gwathin, *The Legal Arguments in Aischines against Ktesiphon and Demosthenes on the Crown*, în „Hesperia", XXVI (1957), nr. 2, pp. 129-141). **40.** *Thrason* – fiul lui Thrason din districtul Anacaia, propunătorul decretului onorific al lui Zenon; nu se găseşte în altă parte.

41. Formulele iniţiale ale decretelor variază destul de mult. De obicei, după formula ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ se dă pe rînd numele pritanului (ἐπρυτάνευσε), numele secretarului sau grefierului (ἐγραμμάτευσε), numele arhontelui (ἦρχε), numele prezidentului (ἐπεστάτει) şi numele propunătorului decretului (εἶπεν). Dar sînt şi alte posibilităţi de introducere a decretului, ca în cel de faţă. Urmează o altă serie de consideraţii, care prin repetare au luat un caracter stereotip, prin care se scot în mod emfatic în relief meritele celui onorat faţă de cetăţeni, de comunitate şi de cetate. Apoi, în al treilea rînd, urmau favorurile care i se acordau celui cinstit, de obicei scutire de impozite (ἀτέλεια), loc de onoare în teatru (προεδρία), drept de oaspete public (προξενία), inviolabilitate (ἀσυλία), coroană de aur, statuie etc. În partea finală, a patra, se luau dispoziţii cu privire la înscrierea decretului pe stele de marmoră şi apoi cu privire la locurile aşezării lor. Toate aceste părţi: 1) formula de introducere, 2) meritele beneficiarului decretului, 3) enumerarea favorurilor acordate, 4) dispoziţii de afişare a decretului, se găsesc şi în acest decret în favoarea lui Zenon. Dar aici se iau şi dispoziţii cu privire la înmormîntarea lui. De aceea credem că are dreptate Tarn (la Hicks) cînd afirmă că textul decretului aflător la Diogenes Laertios este o fuziune a două decrete originare: unul din timpul vieţii lui Zenon, dispunînd încoronarea lui, şi altul dat după moartea lui, care hotăra funeralii naţionale (vezi şi H. Francotte, *Loi et décret sur le droit public des Grecs*, Liège-Paris, 1904). **42.** Ἀγαθῇ τύχῃ, formulă de urare de bine, care se întîlneşte în decrete. De multe ori se pune chiar la începutul decretului. Dativul este, desigur, sociativ. Formula e greu de tradus: „(Să fie) de bun augur". **43.** Acest κατὰ τὸν νόμον nu ferea pe propunătorul decretului de a i se deschide acţiune de introducere a unui decret ilegal (vezi mai sus, nota 39). **44.** Cuvîntul grec este ἀρετή, care are sensuri foarte variate. Am explicat în note anterioare sensul acestui cuvînt. **45.** Cimitirul din cartierul Cerameicos era destinat a primi resturile cetăţenilor de vază ai Atenei. Vezi mai sus, Cartea a VI-a, nota 92. Monumentul funerar al lui Zenon se va ridica δημοσίᾳ „pe cheltuiala statului". **46.** γραμματεύς este secretarul sau grefierul public care citea şi actele în faţa adunării. **47.** <λιθίναις> este completat de Hicks, dar nu este absolut necesar. **48.** Afişarea decretului onorific pentru Zenon în Academie şi în Lykeion, deci în incinta a două şcoli rivale aceleia fondate de Zenon, pare în orice caz curioasă şi suspectă. **49.** Completarea făcută de Hicks e bună, dar nu absolut necesară. **50.** *Antigonos din Carystos* – faimos biograf al filosofilor pe care i-a cunoscut personal, despre care am vorbit mai înainte. **51.** Nu prea se înţelege cum este capacul acela cu scobitură. λήκυθος era un flacon de ulei, pe care cetăţenii îl duceau cu ei la baie şi la palestre, unde făceau exerciţii gimnastice.

52. Vezi mai sus, Cartea a VI-a, nota 306. **53.** Este vorba de legături amoroase.

54. *Aristocles chitaristul* (cel care cîntă acompaniindu-se cu chitara) mai e citat o singură dată de Athenaios. **55.** Credem că traducerea cu *Despre bronz* a acestei lucrări a lui *Cleante* (care nu se găseşte în lista operelor la Diogenes Laertios, VII, 174-175) la Apelt şi Hicks nu este potrivită. De unde traducerea de aici cu *Despre banii de aramă*. **56.** Textul nu este tocmai în bună stare. Unii propun lectura ἐνίοτε, în loc de ἐνίους, cum au manuscrisele. Completarea lui Hicks <ὥστε δεδιότας> înainte de τὸ διδόναι este acceptabilă. Nu prea vedem însă cum putea scăpa Zenon de inoportuni cerîndu-le cîţiva bani, ca să-i îndepărteze de la prelegerile lui. Aceşti indezirabili puteau să nu plătească şi

totuşi să nu plece, deoarece locul prelegerilor era public. **57.** *Demochares*, fiul lui Laches, nu-l cunoaştem mai de aproape. **58.** Probabil că Zenon s-a gîndit că Demochares îi va cere să scrie lui Antigonos în favoarea sa.

59. Nu ştim dacă acest *Thrason* are ceva comun cu Thrason care propune decretul în favoarea lui Zenon. Despre înmormîntarea în Cerameicos, vezi mai sus, nota 45. **60.** Vezi Diels, *PPhF*, nr. 38, p. 193. **61.** Pe acest *Philon*, ὁ διαλεκτικός, contemporan mai în vîrstă al lui Zenon, nu-l cunoaştem din altă parte.

62. Desigur, *Diodoros Cronos*, originar din Iasos în Caria, afiliat şcolii megarice, autorul faimosului argument „dominatorul" (ὁ κυριεύων), de care ne-am ocupat pe larg într-o notă anterioară. **63.** Vezi Diels, *PPhF*, nr. 39, p. 194.

64. Trebuie citit cu Apelt οὐ χύδην în loc de οὐχ ἅδην. Hicks are οὐ χάδην, un cuvînt care nu există. **65.** Acest *Chremonides*, probabil stoic, nu e cunoscut din altă parte. **66.** Grecii stăteau la mese şi la banchete culcaţi pe nişte laviţe şi rezemaţi pe perne, unul după altul; astfel capul unui comesean se afla la picioarele celuilalt. Aşa se poate înţelege întreaga scenă descrisă în povestirea lui Diogenes Laertios. **67.** *Tetradrahma* atică a fost foarte apreciată în toată antichitatea pentru exactitatea conţinutului său în argint, deşi nu era lucrată cu o îngrijire deosebită, mai ales fiind neregulată în rotunjime. **68.** Este vorba, desigur, de *Ariston din Chios*, care n-a rămas în totul fidel doctrinei zenoniene (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). **69.** În lista operelor lui Antistene, destul de mare (Diogenes Laertios, VI, 15-18), nu există nici un studiu despre Sofocle, deşi titluri privind pe poeţi sînt destul de numeroase: Homer (mai ales *Odiseea*), Theognis. Dar nu putem şti, în lipsa scrierilor, ce stă ascuns în titlurile date. Astfel, în titlul *Aiax sau Discursul lui Aiax* poate fi vorba de partea finală a tragediei cu acest nume a lui Sofocle, în care eroul îşi justifică hotărîrea sa irevocabilă de a se sinucide.

70. Apărarea lui Antistene de către Zenon se explică prin faptul că Antistene este un premergător al eticii stoice (vezi mai sus, nota 17). **71.** Desigur, *Polemon din Atena*, al patrulea scolarh al Academiei de la 315/314 la 270/269 î.H. (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, IV, 16-20). **72.** Pe *Caphisias*, în afară de Diogenes Laertios, îl mai citează, se pare, Athenaios, XIV, p. 629, sub forma Καφησίας ὁ αὐλητής, şi Plutarh, *Viaţa lui Pyrrhus*, cap. 8 (vezi şi Ath., XII, p. 538).

73. *Capaneus*, unul dintre cei şapte care au pornit cu Polyneikes împotriva Thebei, este ucis de fulgerul lui Zeus, ceea ce este un semn de deosebită onoare. El este ars pe un rug separat de ceilalţi şefi, iar soţia lui, Euadne, se sinucide pentru a fi arsă pe rug cu soţul ei, cel puţin la Euripide. Versurile citate de Diogenes Laertios sînt *Rugătoarele* lui Euripide, 861 şi urm. **74.** *Dionysios Transfugul* (din Heracleea, n. pe la 330 î.H.) a părăsit şcoala stoică, deoarece, îmbolnăvindu-se grav, a renunţat la doctrina despre durere a acestei şcoli, după care durerea ar face parte din lucrurile indiferente. **75.** *Apollonios din Tyr*, vezi mai sus, nota 3. **76.** *Diodoros Cronos*, vezi mai sus, nota 62. **77.** *Polemon,* al patrulea scolarh al Academiei vechi. **78.** Iarăşi se scoate în evidenţă originea feniciană a lui Zenon. **79.** Acest sofism al „Semănătorului" e mai puţin cunoscut şi nu l-am găsit explicat nicăieri. (Vezi *Lexiconul Suda s.v.* θερίζειν = καταβάλλειν, „a dărîma"). **80.** Καθῆκον, Cicero *officium*, „îndatorirea", este termen tehnic în filosofia stoică. **81.** Vezi lista scrierilor lui Zenon la Diogenes Laertios, VII, 4.

82. Cf. Hesiod, *Munci şi zile*, 293 şi urm. (trad. St. Bezdechi, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 56, v. 238 şi urm.). La Diogenes Laertios ordinea de preferinţă este răsturnată. La Hesiod vine întîi cel ce gîndeşte singur şi în al doilea rînd vine omul care ascultă de un sfat bun. **83.** *Hecaton*, vezi nota 10. Redăm Χρεῖαι, titlul unor scrieri, cu *Învăţături*. Ele se compun dintr-o colecţie de sentinţe sau maxime, pronunţate într-un caz concret cu scopul de a da învăţăminte. **84.** Vezi Diogenes Laertios, II, 32. **85.** Nu ştim de unde provin aceşti patru hexametri care îi aduc un omagiu lui Zenon. Acest lucru îl face, fără să vrea, Aristofan cu Socrate, în *Norii*, 412-417 (trad. de V. Botez şi St. Bezdechi, în *Teatru*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 352, v. 412-417) (vezi şi Diogenes Laertios, II, 27). **86.** *Philemon* – poet comic, aparţinînd comediei noi, originar sau din Soloi (în

Cypru), sau din Syracuza, contemporan cu Menandru. Cei trei metri iambici citaţi de Diogenes Laertios sînt din comedia *Filosofii*. Poetul se miră că, deşi Zenon prescrie un regim auster, el cîştigă mereu noi discipoli. **87.** *Poseidippos* – poet comic, originar din Cassandrea în Macedonia. **88.** Titlul e Μεταφερόμενοι, greu de tradus, întrucît nu cunoaştem conţinutul comediei, care e pierdută. Traducerea dată este foarte aproximativă. **89.** Fericirea este un atribut inalienabil al înţeleptului stoic, după cum vom vedea mai departe în expunerea doctrinei etice a şcolii.

90. Despre *Persaios*, vezi mai sus, nota 5. **91.** *Apollonios*, desigur din Tyr (vezi mai sus, nota 3). Deci, după Apollonios, Zenon a trăit 80 de ani. **92.** *Lovirea cu pumnul în pămînt* făcea parte la vechii greci din ritualul evocării şi chemării morţilor (vezi Eschil, *Choeforele*, şi Euripide, *Troienele*, spre final). **93.** Sînt mai multe tragedii cu titlul de *Niobe*, compuse de poeţi tragici greci. Timotheos e citat de Hicks, iar Apelt citează pe Eschil ca autor al unei tragedii cu titlul *Niobe*.

94. Vezi mai sus, notele 15, 39 şi urm. **95.** *Antipatros din Sidon* (secolele II-I î.H.) – autorul unor *Epigrame*. **96.** *Ossa* şi *Pelion*, doi munţi din Thesalia, pe care, în miturile greceşti, giganţii i-au pus unul peste altul spre a putea escalada Olimpul, pe timpul cînd se războiau cu Zeus. **97.** *Zenodotos* – filosof stoic, autor şi de epigrame; nu este cunoscut îndeaproape. *Diogene* este, desigur, cinicul din Sinope.

98. Aluzie la Cadmos, fondatorul Thebei, după *Marmor Parium,* la 1518-1517 î.H. Fenician de origine, după legendă, a emigrat în Beoţia şi a adus cu sine alfabetul fenician, pe care l-a transmis grecilor (Φοινικήϊα γράμματα; vezi Herodot, V, 58). **99.** Pe *Athenaios* epigramistul nu-l cunoaştem din altă parte.

100. Vezi mai sus, nota 92. **101.** *Capere* – condiment format din boabe care cresc în ţări calde, pe tufe ale plantelor din familia caperaceelor.

102. *Cassios* scepticul nu ne este cunoscut din altă parte. Criticile împotriva lui Zenon, consemnate de Diogenes Laertios, aici, sînt interesante.

103. Aceasta este doctrina stoică despre *înţelept*, de care vom avea ocazia să ne ocupăm şi mai departe. Înţeleptul are toate virtuţile şi toate calificativele bune. El le are toate la un loc şi înţelepciunea nu are grade: sau eşti înţelept sau nu eşti deloc. Progres pe calea înţelepciunii nu există. Este egal dacă te îneci sub opt metri de apă sau sub 20 cm de suprafaţa apei. Aceasta este situaţia neînţeleptului.

104. Hicks adaugă <στίχους>, „rînduri"; Apelt înlocuieşte διακοσίους, „două sute" cu διακόσμους, „orînduiri". În orice caz, textul transcris în mss. nu e clar.

105. Titlul *Republica* nu există în lista operelor lui Chrysippos. Dar aceasta nu conţine decît scrierile de *Logică* şi unele de *Etică*. Autentificarea *Republicii* lui Zenon de către un urmaş al său de valoarea lui Chrysippos este importantă.

106. O lucrare a lui Zenon cu titlul *Arta iubirii* nu se găseşte nici în catalogul operelor lui, dat de Diogenes Laertios în Cartea a VII-a, 4, afară dacă socotim că primul titlul din al doilea catalog, *ibidem*, Τέχνη, s-ar referi la Ἐρωτικὴ τέχνη din pasajul nostru, ceea ce este îndoielnic. Am putea citi şi Ἐρω<τημα>τικὴ τέχνη („Arta de a întreba"), dar nu îndrăznim să aducem această modificare. În schimb, Διατριβαί se găsesc citate la Sextus Empiricus, *Pyrrh. hypot.*, III, 245, şi *Adv. math.*, XI, 190. **107.** Aici apare iarăşi *Cassios* scepticul şi *Isidoros din Pergam*, retor, care de asemenea e puţin cunoscut. **108.** *Athenodoros din Tars*, poreclit şi *Cordylion* (secolul I î.H.), vestit prin falsificarea operelor lui Zenon, a plecat la Roma cu Caton cel Tînăr, în casa căruia a şi murit. Citat şi de Strabon şi Plutarh, *Viaţa lui Cato Minor*, cap. 10. **109.** Formulă de închidere a unei expuneri la Diogenes Laertios. **110.** Urmează o listă de autori omonimi, probabil după Demetrios din Magnesia. Despre viaţa lui Zenon din Eleea, vezi Diogenes Laertios, IX, 25-29. **111.** *Zenon din Rhodos* – istoric, este contemporan cu Polybiu (secolul al II-lea î.H.) şi citat de acesta (XVI, 14-20) şi de Diodor din Sicilia. Următorul Zenon, istoric şi el, e puţin cunoscut. Al cincilea Zenon este filosof din Tars, elevul lui Chrysippos (vezi Arnim, *SVF*, III, p. 209). Următorul Zenon este medic din şcoala lui Herophilos citat şi de Galenos. Herophilos din Chalcedon (secolul al III-lea î.H.), elevul lui Praxagoras, a fost o mare figură a medicinii greceşti, a trăit la curtea Ptolemeilor în Alexandria şi a făcut studii anatomice remarcabile. Al

şaptelea e un Zenon gramatician, mai puţin cunoscut, iar ultimul Zenon din Sidon este filosof epicureic adesea citat, la Athenaios, Suda, Epiphanius şi mai ales de Cicero (vezi *De nat. deor.*, I, 21-34, *Tusc. disp.*, III, 17 etc.).

112. Despre *Persaios* vezi mai sus, nota 5. **113.** La Diogenes Laertios, VII, 9 fine, ni se spune că Zenon a trimis pe Persaios şi pe Philonides din Theba la Antigonos Gonatas în locul său, spre a-l iniţia în felul de viaţă stoic. Aici ni se spune că Antigonos l-a trimis pe Persaios la Zenon ca scrib (εἰς βιβλιογραφίαν). Persaios pare a fi fost sclav. El a învăţat lîngă Zenon filosofia stoică şi se poate ca Zenon să-l fi trimis înapoi la Antigonos ca om de încredere al său şi al acestuia.

114. *Halcyoneus* – fiul lui Antigonos Gonatas, figură ştearsă, care n-a jucat un rol politic; e citat şi de Plutarh. **115.** Stoicii considerau toate bunurile exterioare, ca bogăţia, frumuseţea, sănătatea, naşterea bună, ca fiind indiferente, întrucît nu stau în puterea noastră (οὐκ ἐφ' ἡμῖν) ca să ni le dăm şi, dacă le avem, ca să ni le păstrăm. Prin urmare, anecdota de aici cu Persaios este foarte sugestivă şi adecvată: Persaios stoicul, care păleşte cînd aude că şi-a pierdut toată averea. De altfel, această doctrină a lucrurilor indiferente (ἀδιάφορα) o vom întîlni din nou cînd vom ajunge la pasajele din Diogenes Laertios care tratează despre etica stoică (cf. şi Gh. Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, pp. 418-425).

116. Lista operelor lui Persaios pare a fi dată la Diogenes Laertios după Sotion. **117.** *Ariston din Chios* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). Ariston declară logica şi fizica nefolositoare, iar în afară de virtute şi de viciu tot restul este indiferent. El e un stoic disident (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, pp. 75-90). **118.** *Herillos din Cartagina* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 165-166; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 91-93). Herillos insistă asupra aspectului epistemologic al doctrinei stoice. Poate e influenţat de Aristotel. **119.** *Dionysios Transfugul* (ὁ μεταθέμενος), originar din Heraclea din Pont (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 166-167; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 93-96). După stoici, suferinţa este un lucru indiferent, deoarece este exterioară fiinţei umane şi nu e în puterea noastră (οὐκ ἐφ' ἡμῖν) de a o suprima. Neacceptarea acestei teze fundamentale a stoicismului reprezenta o dezicere de la doctrină.

120. *Sphairos din Bospor* (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 177-178; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). **121.** *Cleante din Assos* – al doilea scolarh al şcolii stoice după Zenon şi înainte de Chrysippos (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 168-176; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139).

122. Aici Diogenes Laertios dă o a doua listă de discipoli ai lui Zenon, după Hippobotos (care îi avea fără îndoială şi pe cei anteriori). Aceşti discipoli lipseau în prima listă şi probabil că Diogenes Laertios i-a completat după Hippobotos, Περὶ αἱρέσεων (*Despre secte*). Aici mai avem pe *Philonides din Theba*, care a fost trimis de Zenon, împreună cu Persaios, la curtea lui Antigonos Gonatas (Diogenes Laertios, VII, 9); *Callippos din Corint* nu ne este cunoscut din altă parte; *Poseidonios din Alexandria*, citat numai aici şi la Suda. A nu se confunda cu Poseidonios din Apamea în Syria, stabilit la Rhodos (secolul I î.H., prima jumătate), din şcoala stoică medie, urmaş al lui Panaitios din Rhodos, care a fondat stoicismul mediu. Diogenes Laertios nu tratează, cel puţin în manuscrisele păstrate din opera lui, despre filosofii din stoicismul mediu, deşi citează pe Panaitios şi pe Poseidonios de nenumărate ori, ca autorităţi pe care îşi sprijină afirmaţiile. Dar Panaitios şi alţi mulţi stoici se găsesc în acea Πίναξ (Tablă de materii) păstrată de manuscrisul Parisinus gr. nr. 1759. Chestiunea dacă au existat aceste vieţi ale stoicilor (19 la număr) în *Vieţile şi doctrinele filosofilor* de Diogenes Laertios şi, în caz că au existat, dacă ele erau autentice este o problemă care rămîne deschisă.

123. Diogenes Laertios dă aici o expunere rezumativă (ἐπὶ κεφαλαίων) a doctrinei comune (κοινῶς) a tuturor stoicilor. Această prezentare cuprinde §§ 38-48, şi este o expunere sumară a logicii stoicilor, după cum spune Diogenes Laertios (ἐν οὖν τοῖς λογικοῖς ταῦτ' αὐτοῖς δοκεῖ κεφαλαιωδῶς). După aceea urmează comentarea detaliată (κατὰ μέρος) a doctrinei comune tuturor stoicilor, despre care Diogenes Laertios spune *expressis verbis* că o ia de le Diocles din Magnesia,

şi anume din lucrarea acestuia *Schiţă a filosofilor* (Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων). Ἐπιδρομή s-ar putea traduce cu „incursiune". De partea a doua a expunerii ne vom ocupa la timpul său. Partea primă, rezumativă, a doctrinei logice, comună tuturor stoicilor, ar putea fi tot a lui Diocles din Magnesia, dar ar putea avea şi un alt izvor, care ne e necunoscut pentru moment. **124.** Deoarece Diogenes Laertios vorbeşte de obiceiul lui de a da doxografii duble şi la ceilalţi filosofi (ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ποιεῖν εἰώθαμεν): una rezumativă şi a doua detaliată, H. Diels a conchis că această expunere dublă ar fi o inovaţie a acestuia: prima, rezumativă, ar fi fost luată dintr-o sursă biografică ce ar fi prelucrat pe scurt un material mai amplu, adaptînd-o scopurilor mai reduse în această materie a biografiilor; a doua expunere, detaliată, ar fi fost luată de la un izvor doxografic mai amplu. Noi credem că nici această dublă expunere nu este o descoperire a lui Diogenes Laertios. **125.** Împărţirea filosofiei în trei părţi datează, după cît se pare, de la Xenocrate şi ea a devenit clasică: pe ea o acceptă atît stoicii, cît şi epicurienii; numai că aceştia din urmă numesc *canonica* partea pe care stoicii o denumesc *logica*. Cartea lui Zenon intitulată Περὶ λόγου este tradusă de noi cu *Despre raţiune*. Pentru alte traduceri date, citām Hicks, *On Expozition*, şi Apelt, *Über den Vortrag*, deci „Despre expunere". Despre Apollodor, vezi Diogenes Laertios, VII, 181: Apollodor din Atena cu un *Compendiu al doctrinelor*. În adaosul ὁ Ἔφιλλος din textul nostru (VII, 39) pare a fi conţinut un epitet, deteriorat, al lui Apollodor. Cele două citate, VII, 39 şi VII, 181, sînt ale aceluiaşi Apollodor, din Atena, întrucît în ambele locuri este citată aceeaşi operă, Εἰς τὰ δόγματα συναγωγή şi Συναγωγὴ τῶν δογμάτων. Să fie oare vorba de Apollodor cronograful, care a fost stoic şi a avut o vastă activitate literară (secolul al II-lea î.H.)? În ce priveşte corectura lui Aldobrandinus a lui Ἔφιλλος în καὶ Σύλλος (acceptată de Hicks şi de Apelt), ea se bazează pe textul lui Cicero, *De natura Deorum*, I, 34 şi 93, ceea ce i-ar face pe Apollodor şi pe presupusul Syllos contemporani cu Zenon. Este destul de curios că Syllos, substituit în textul lui Diogenes Laertios, VII, 39, a scris o operă cu acelaşi titlu cu Apollodor. Dacă nu e o imposibilitate, coincidenţa pare în orice caz bizară. Deci, în lipsă de altă soluţie mai bună, trebuie să rămînem la cognomenul Ephillos, chiar dacă acest cuvînt n-are nici un sens, aşteptînd să se găsească ceva mai potrivit. H.v. Arnim, *SVF*, III, p. 259, îl consideră pe acest Apollodoros ca originar din Seleucia, după *Index Stoicorum Herc.*, col. 51, unde este citat ca discipol al lui Diogenes din Babilon. Dar ce facem cu epitetul Ἀθηναῖος la Diogenes Laertios, VII, 181, şi identitatea lucrării citate de acelaşi, VII, 39 şi VII, 181? Fragmentele lui Apollodor din Seleucia le dă Arnim, *SVF*, III, pp. 259-261. *Eudromos* – filosof stoic, necunoscut mai de aproape. *Diogenes din Babilon* e numit astfel din cauza apropierii Babilonului de Seleucia, unde s-a născut acest Diogenes (vezi Diogenes Laertios, VI, 81, şi la alţii). A fost elevul lui Zenon şi profesorul lui Antipatros din Tars, iar acesta al lui Poseidonios (citat la Diogenes Laertios, VII, 39). *Poseidonios* este un filosof stoic din Alexandria (vezi *Lexiconul Suda*, *s.v.*, şi Diogenes Laertios, VII, 38) şi nu trebuie confundat cu Poseidonios din Apamea, respectiv din Rhodos (secolul II/I î.H.). Vezi mai sus, nota 122. Fragmentele lui Diogenes din Babilon (Seleucia) se găsesc adunate la Arnim, *SVF*, III, pp. 210-243, iar cele ale lui Antipatros din Tars, *ibidem*, III, pp. 244-258.

126. Cei trei termeni greceşti pentru denumirea părţilor filosofiei sînt τόπος după Apollodoros, εἶδος după Chrysippos şi Eudromos, γένος după alţii. Am putea traduce τόπος şi cu „subiect" (în loc de „locuri"). **127.** Imaginile prin care stoicii caută să explice cele trei părţi ale filosofiei sînt foarte sugestive şi demne de reţinut. **128.** Ordinea de expunere a părţilor filosofiei în doctrina stoică îşi are importanţa sa care nu e minoră. În fond, cele trei părţi sînt legate organic între ele, astfel încît nu poţi expune una dintre părţi fără să faci neîncetat apel la cunoştinţe ce trebuie avute cu privire la celelalte. Ar trebui oarecum intrat deodată în cunoaşterea şi expunerea celor trei părţi ca un tot indivizibil. Dar acest lucru nu este cu putinţă, din cauza raţiunii noastre care este discursivă. De aici necesitatea de a expune succesiv concepţiile stoice în cele trei părţi ale filosofiei.

Diogenes Laertios ne vorbeşte de cei care au căutat în expunerea lor să combine cele trei părţi. Zenon, Chrysippos, Archedemos şi Eudromos ar fi început expunerea cu logica, au continuat cu fizica şi au terminat cu etica. În § 41 care urmează ni se dau alte succesiuni ale părţilor în expunere. Diogenes din Ptolemais ar fi început cu etica, iar Apollodoros pune etica în al doilea rînd. Panaitios şi Poseidonios încep cu fizica. Cleante deosebeşte şase părţi ale filosofiei etc. În expunerea sumară a doctrinei stoice, VII, 39-48, se tratează numai logica. În expunerea detaliată, pe care Diogenes Laertios o dă ca luată de la Diocles din Magnesia, VII, 49-160, se expun cele trei părţi ale filosofiei stoice, şi anume întîi logica, apoi etica şi, în fine, fizica. Deci aceasta ar fi expunerea după felul de a vedea al lui Apollodoros, desigur din Seleucia (ὁ Ἔφιλλος), elevul lui Diogenes din Babilon. Noi am început întotdeauna expunerea filosofiei stoice cu fizica, în care intră şi o parte a teoriei cunoaşterii (reprezentarea, criteriul) şi în care e conţinută şi teologia; apoi am expus logica, avînd ca obiect în primul rînd exprimabilul şi terminînd cu etica, scopul final al oricărei filosofii. Într-adevăr, logica stoică nu se poate înţelege fără cunoaşterea în prealabil a fizicii. Logica se ghidează după concepţia despre lume a filosofului, şi aşa cum este aceasta din urmă, aşa trebuie să fie şi instrumentul destinat să sesizeze realitatea cosmică şi umană. Dar în cazul de faţă noi avem de urmat expunerea lui Diogenes Laertios şi de interpretat ceea ce dînsul ne comunică despre filosofia stoică, după izvoarele antice pe care le prelucrează şi pe care nu trebuie să le subevaluăm.

129. *Diogenes din Ptolemais* nu e cunoscut din altă parte. O mulţime de localităţi poartă numele de Ptolemais: un trib în Atica, oraş în Pamphilia, port în Fenicia, port în Egiptul de mijloc, oraş în Egiptul de sus, altul în Etiopia, oraş pe coasta Cyrenaicii. **130.** *Apollodoros*, desigur din Seleucia (vezi mai sus, nota 125).

131. *Poseidonios*, citat după Panaitios, trebuie să fie Poseidonios din Apamea, din stoicismul mediu, şi nu Poseidonios din Alexandria, tot filosof stoic, citat de *Lexiconul Suda* şi de Diogenes Laertios, VII, 38, unde e dat ca discipol al lui Zenon, deci aparţinînd stoicismului vechi. **132.** *Phanias* – elev al lui Poseidonios; nu e cunoscut din altă parte. **133.** *Cleante din Assos* – al doilea scolarh al şcolii stoice, de la 264/3-233/2 (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 168-176; fragmentele la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139). **134.** *Zenon din Tars* – filosof stoic, elev al lui Chrysippos. Citat, în afară de Diogenes Laertios, şi de Eusebios, precum şi de *Lexiconul Suda* (vezi fragmentele la Arnim, *SVF*, III, p. 209).

135. Canoanele şi criteriile sînt o problemă de primă importanţă în şcolile postaristotelice: epicurienii şi stoicii admiteau existenţa lor, pe cînd scepticii negau acest lucru. **136.** Terminologia filosofică stoică este strictă tehnică şi constantă, aşa că vom reda în româneşte fiecare termen filosofic, pe cît se poate, cu o traducere unică. Un astfel de termen tehnic, noţiune fundamentală în filosofia stoică, este cel de aici: φαντασία, pe care îl vom reda întotdeuna cu „reprezentare" şi a cărui definiţie urmează mai departe. **137.** Pe greceşte ἔννοια „noţiune generală". **138.** Astăzi retorica greacă se divide tot în trei genuri, dar altele: 1) *judiciară*, discursuri compuse pentru procese între particulari de către retori numiţi logografi. Lysias şi Isaios sînt cei mai de seamă reprezentanţi ai ei; 2) *demonstrativă*, în care se susţine o teză. Cea laudativă, (ἐγκώμιον), alături de cea glumeaţă (παίγνιον) etc., sînt subgenuri ale acestui gen. Reprezentanţii ei cei mai de seamă sînt Gorgias şi Isocrate, acesta din urmă fiind unul dintre cei mai de seamă scriitori, fondatorul prozei atice; 3) *politică*, contînd fie în discursuri ţinute în faţa senatului şi adunării poporului, fie în pledoarii în procese politice sau discursuri deliberative (συμβουλευτικοί), care sînt subgenuri. Cel mai mare orator politic a fost Demostene: după el vin Eschine şi Hyperide. Clasificarea dată de Diogenes Laertios ca fiind a stoicilor este mai puţin stringentă. **139.** Acestea sînt părţile clasice ale oricărui discurs oratoric; exordiul, naraţiunea, discuţia, peroraţia (vezi Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Bucureşti, Editura Babel, 1996, p. 113). **140.** „Subiecte" traduc τὰ σημαινόμενα ca „lucrurile semnificate"; λεκτά sînt „exprimabilele"; ἀξιώματα sînt

„judecăţile". Ca şi φαντασία, tot astfel λεκτόν este un termen specific, fără corespondent la filosofii dinaintea stoicilor. Stoicii nu admit existenţa ideilor în sens platonician, iar „exprimabilele" sînt într-un grad oarecare substitutul lor. Ἀξιώματα sînt la ei judecăţile, pe care Aristotel le numeşte λόγος (la singular).

141. „Complet" traduce pe αὐτοτελές, termen tehnic stoic, iar „predicatele" sînt numite κατηγορήματα. **142.** Acestea se numesc astăzi sofisme logice (adică cele παρὰ τὴν φωνήν) şi sofisme materiale (adică cele παρὰ τὰ πράγματα).

143. De sofismele numite „Voalatul" şi „Încornoratul" am vorbit cu ocazia lui Eubulides (vezi Cartea a II-a, nota 332). „Nimeni" este sofismul străvechi prin care Ulise scapă de urmărirea ciclopilor. Polifem, înşelat de Ulise, care îi declarase că se numea Nimeni, cînd vin ciclopii să-l întrebe, după orbire, cine i-a făcut un rău, el răspunde: „Nimeni". Pentru sofismul „Secerătorul", mai puţin cunoscut, vezi mai sus, nota 79. **144.** Definiţiile solecismului şi barbarismului urmează mai jos în textul lui Diogenes Laertios. **145.** Κατάλημμα, aici, este un ἅπαξ λεγόμενον şi are acelaşi sens ca şi simplexul λῆμμα „premisă". La Aristotel, în logica lui, premisa se numeşte πρότασις. **146.** „Raţionament" traduce aici pe λόγος, care la Aristotel înseamnă judecata logică compusă dintr-un subiect şi un predicat (de obicei nominal), pe cînd la Aristotel raţionamentul compus din mai multe judecăţi, dacă e deductiv, se cheamă συλογισμός, silogism (vezi şi *enthymema* şi *soritul*), iar dacă e inductiv (cu enumerare completă) ἐπαγωγή (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 203 şi urm.; 218 şi urm.; 238 şi urm.). **147.** „Premisă" (λῆμμα), vezi mai sus, nota 145. **148.** „Concluzia" la stoici se numeşte ἐπιφορά, iar la Aristotel συμπέρασμα. Ἐπιφορά ar fi „inferenţă", concluzia trasă de la un caz particular la un alt caz particular: dacă cineva a fost zărit cu mîinile pline de sînge în preajma cadavrului, atunci el este criminalul. **149.** Deci silogismul este format din premise şi concluzie. **150.** Definiţia demonstraţiei la stoici este asemănătoare cu cea a lui Aristotel, dar sensul este diferit. La Aristotel, în demonstraţia silogistică se arată cu ajutorul termenului mediu care leagă cei doi termeni extremi, în premise, că un predicat revine în mod necesar unui subiect. La stoici, se leagă cu ajutorul premiselor, în concluzie, două fenomene individuale ca fiind concomitente, unul dintre fenomene fiind semnul celuilalt, care e mai puţin evident: „Dacă a fost rănit la inimă, va muri"; „Dacă are lapte, femeia a născut". La Aristotel, raţionamentul are ca obiect „universalul"; la stoici obiectul raţionamentului este „evenimentul". Real este însă numai ceea ce e material sau corporal, cum zic ei. Evenimentul este prins de „exprimabil", de expresia verbală (λεκτόν), şi este incorporal. Deci logica stoică sesizează concomitenţa de date senzoriale, pe cînd cea a lui Aristotel stabileşte implicaţii ale universalelor, ale conceptelor. Prima duce la o logică a propoziţiei, pe cînd a doua rămîne o logică a conceptului (cf. E. Namer, *Le concept et le contact dans la science contemporaine*, în *Actes du XI ème Congrès int. des philos*, 1953, vol. VI; vezi şi A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993). **151.** Definiţia „reprezentării" (φαντασία), dată aici după Zenon, este de o extremă importanţă. Ea este foarte clară. „Imprimare" se spune pe greceşte τύπωσις. Imaginea e luată de la amprenta sigiliului unui inel în ceară. După cum vom vedea mai jos, pentru a eluda obiecţia că noi trebuie să primim mai multe impresii succesive ale aceluiaşi obiect în sufletul nostru care s-ar suprapune şi ar produce estomparea contururilor, Chrysippos a modificat această definiţie înlocuind cuvîntul τύπωσις „imprimare" prin cuvîntul ἀλλοίωσις „schimbare", „alterare", bineînţeles ἀλλοίωσις ἐν τῇ ψυχῇ sau τῆς ψυχῆς. Deci formula definitorie a lui Zenon: „reprezentarea (φαντασία) este o *imprimare* în suflet" a obiectului exterior perceput este înlocuită de Chrysippos cu următoarea: „reprezentarea" este o *schimbare* în suflet produsă de obiectul exterior. Să mai observăm că φαντασία, reprezentarea, cuprinde atît senzaţia actuală a obiectului în suflet, cît şi reziduul memorat cînd obiectul nu mai e de faţă.

152. Vezi nota anterioară. **153.** Nu mai puţin importantă este pentru stoicism expresia καταληπτικὴ φαντασία, pe care o traducem totdeauna cu „reprezentare comprehensivă", urmînd ca cititorul să aibă prezentă în minte definiţia ce se dă

mai departe la Diogenes Laertios. La fel şi expresia ἀκατάληπτος φαντασία, „reprezentarea necomprehensivă". Vezi definiţiile acestor termeni care se dau în cele ce urmează la biograful nostru. **154.** Text foarte important. Reprezentarea comprehensivă este, după stoici şi Zenon în special, criteriul adevărului, prin urmare este identică cu criteriul. Dar această afirmaţie va fi atacată cu toată vigoarea de scepticismul academic: Arcesilaos şi Carneade. După aceştia, nu există reprezentare comprehensivă şi nici un criteriu după care se recunoaşte adevărul. **155.** Definiţiile care urmează sînt concludente: „Reprezentarea comprehensivă, care e şi criteriul de judecare a lucrurilor, e produsă de un obiect real, imprimată şi întipărită în conformitate cu acel obiect". Dar problema este de a şti cum o reprezentare vine de la un obiect real şi de unde ştim acest lucru. Desigur că şi pentru stoici aceasta e greu de clarificat şi de explicat. Reprezentarea comprehensivă vine de la un obiect real, zice definiţia. Dar cum putem noi constata dacă obiectul de la care vine o reprezentare e real? Pînă la sfîrşit, stoicii ajung la concluzia că reprezentarea comprehensivă este aceea căreia îşi dă adeziunea (συγκατάθεσις) înţeleptul. **156.** Traducerea şi cuvintele greceşti τρανής şi ἔκτυπος amintesc oarecum de criteriul adevărului la Descartes: e adevărat ceea ce se concepe şi se sesizează prin idei clare şi distincte. Dar sensul adînc este cu totul diferit. La Descartes, adevărul ideilor clare şi distincte este garantat de veracitatea divină, căci Dumnezeu nu ne poate înşela, întrucît este *ens perfectissimum*. La stoici nu există aşa ceva. **157.** Cuvîntul grec pentru „virtute" este ἀρετή, despre care am vorbit în mai multe note anterioare.

158. „Lipsă de precipitare", ἀπροπτωσία. **159.** „Socotinţa", ἀνειϰαιότης.

160. „Lipsă de şovăială", ἀνελεγξία. Fireşte, traducerile sînt relative. Cuvîntul grec înseamnă „irefutabilitate". **161.** „Lipsă de vanitate", ἀματαιότης.

162. „Deprindere" redă cuvîntul grec ἕξις, care înseamnă o habitudine, o dispoziţie constantă în urma unei exercitări repetate. **163.** „Comprehensiune neşovăielnică", ϰατάληψις ἀσφαλής. **164.** Reprezentările comprehensive sînt esenţiale şi condiţie indispensabilă a unei conduite juste. Etica stoică este fundamentată de o cunoaştere prealabilă a adevărului, deci urmează tradiţiei socratice: cunoaşte ce este binele şi atunci vei face binele. Numai că stoicii se exprimă puţin altfel: să ai numai reprezentări comprehensive despre lucruri (care de altfel sînt criteriul adevărului), şi atunci vei exercita virtutea şi vei fi un înţelept şi un fericit. **165.** Aici se termină partea rezumativă a expunerii doctrinei stoice la Diogenes Laertios, care se mărgineşte numai la logică (VII, 48 fine).

166. De la § 48 fine şi pînă la sfîrşitul *Vieţii* lui Zenon urmează o expunere a doctrinei stoice, comună tuturor filosofilor acestei şcoli (şi expunerea rezumativă era comună), dar care intră în detaliile acestei filosofii şi este dată după Diocles din Magnesia, Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, cuprinzînd (spre deosebire de expunerea rezumativă, care trata numai logica) toate cele trei părţi ale filosofiei: logica, etica şi fizica. În fond nu ştim pînă unde merge citatul din Diocles. Poate la începutul § 49 este citat *ad litteram* şi mai departe se dă o expunere liberă. De asemenea nu ştim dacă expunerea rezumativă e luată tot după Diocles. F. Nietzsche crede că da; H. Diels susţine că nu. **167.** Traducem cu „adeziune" cuvîntul grec συγκατάθεσις, termen tehnic şi noţiune fundamentală în filosofia stoică. Pe latineşte *assensus*. **168.** Despre ἀλλοίωσις, „schimbare", „alterare", vezi mai sus, nota 151. **169.** „Incorporalele" se numesc pe greceşte ἀσώματα şi se opun corpurilor (σώματα). Noţiunea este de importanţă fundamentală în stoicism. Incorporalele cele mai importante sînt spaţiul, timpul, vidul şi exprimabilul. Ele nu pot cauza nimic, nu pot suferi efectul unei acţiuni, deoarece numai corporalele pot acţiona şi suferi efectul unei acţiuni. Exprimabilele sînt obiectul logicii la stoici. Ele prind punctele de contact ale realităţilor corporale, adică evenimentele.

170. „Suflul", πνεῦμα, este o noţiune fundamentală în fizica stoică. ἡγεμονιϰόν este partea conducătoare a sufletului şi corespunde raţiunii (νοῦς) la Platon şi Aristotel. Numai că la stoici „raţiunea conducătoare" (ἡγεμονιϰόν) este materială, este corp (σῶμα), şi anume foc (πῦρ) sau aer cald (πνεῦμα), cu diferite grade de

puritate, după calitatea sufletului individului respectiv, aşa cum vom vedea în partea de expunere consacrată fizicii. **171.** „Tranziţie", μετάβασις. După Zeller, ar fi vorba de tranziţia de la lucrurile vizibile (σώματα) la lucrurile imperceptibile (ἀσώματα) (vezi nota lui Apelt *ad loc.*). **172.** *Antipatros din Tars*, *Apollodoros din Seleucia* şi *Boethos din Sidon* – stoici din şcoala veche stoică. Problema criteriului prezentată aici e foarte interesantă. După Zenon, criteriul adevărului este reprezentarea comprehensivă. De aceeaşi părere par a fi Antipatros şi Apollodoros. Boethos admite patru criterii: raţiunea, senzaţia, pofta şi ştiinţa. Chrysippos pare a împărtăşi opinia lui Zenon, dar pe de altă parte admite drept singurele criterii senzaţia şi anticipaţia. În acest fel de a vedea, credem că Chrysippos este influenţat de Epicur, după care singurele criterii necontestate ale adevărului sînt senzaţia şi anticipaţia. Prin această modificare a doctrinei zenoniene despre criteriu şi reprezentarea comprehensivă, el speră să preîntîmpine atacurile distrugătoare ale lui Arcesilaos, fondatorul Academiei medii sceptice, împotriva criteriului şi reprezentării comprehensive zenoniene. După Poseidonios, criteriul este raţiunea dreaptă (vezi textul mai jos). **173.** „Anticipaţia" (pe greceşte πρόληψις) – termen epicurian adoptat şi de stoici, în primul rînd de Chrysippos, cum am văzut mai sus. Definiţia anticipaţiei este foarte bună la Diogenes Laertios, respectiv la izvorul lui. În orice caz, la stoici şi la epicurieni nu poate fi vorba de idei primite de suflet într-o stare prenatală, cu care individul născut intră în existenţă posedîndu-le mai dinainte de a se naşte. Pentru stoici, sufletul omenesc la moarte se contopeşte cu focul universal (πνεῦμα sau πῦρ), iar o nemurire individuală nu există. La fel şi la Epicur, sufletul e muritor şi se contopeşte cu elementele din care e constituit, intrînd în circuitul atomilor universali, el însuşi fiind format din atomi. Anticipaţia este pentru stoici şi epicurieni substitutul procesului de ideaţie din filosofiile lui Platon şi Aristotel. Pentru stoici există simpatia universală, legătura organică a tuturor lucrurilor din univers, deci şi a sufletului omenesc, care este o parcelă din focul cosmic şi, ca atare, poate anticipa anumite cunoştinţe. Vom vedea ce înseamnă anticipaţia la Epicur cînd ne vom ocupa de doctrina acestuia în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. **174.** *Poseidonios din Apamea*, din stoicismul mediu, cu toate că Diogenes Laertios vorbeşte de stoicii vechi. Dar mai există şi un Poseidonios din Alexandria (vezi VII, 38). **175.** Că sunetul este o percuţie a aerului, o ştiau filosofii greci de mult. Astfel, Archytas, fragm. 1 Diels-Kranz, *Vors.*[5], I, pp. 432 şi urm. **176.** Sunetul (φωνή) este corp (σῶμα), căci altfel n-ar putea fi nici cauză, nici efect, după cum se vede din pasajul care urmează (vezi mai sus, nota 177). **177.** *Archedemos din Tars* – filosof stoic aparţinînd stoicismului vechi (vezi fragmentele la Arnim, *SVF*, III, pp. 262-264). **178.** Enunţul acesta este fundamental pentru stoici: πᾶν τὸ ποιοῦν σῶμά ἐστι, „tot ce produce un efect este corp". **179.** Forme dialectale: vezi în dialectul ionic *thalassa* şi în dialectul atic *hēmerā*. **180.** Tabloul sunetelor (fonemelor) simple nu este complet aici. Lipsesc mai întîi cele trei oclusive surde aspirate: *kh*, *th* şi *ph*, apoi cele patru consoane lichide: nazalele *m* şi *n*, precum şi lichidele propriu-zise, *l* şi *r*, apoi siflanta *s*. Mai există trei consoane duble: *ds*, *ks* şi *ps*. **181.** *Blityri* e o combinaţie de sunete întîmplătoare, care se poate pronunţa, dar nu are nici un sens în limbile cunoscute. **182.** „Exprimabilele", λεκτά. **183.** *Diogenes din Babilon*, vezi mai sus, nota 125. **184.** Consideraţiile de gramatică ale stoicilor sînt, desigur, interesante, deşi nu prea dezvoltate. Aici, după ce s-a dat o fonetică rudimentară, se expun părţile de vorbire şi se trece la consideraţii de stil. Primele începuturi de gramatică le-au făcut sofiştii: Prodicos cu sinonimiile, Protagoras cu corectitudinea atribuirii cuvintelor la lucruri, Hippias şi alţii. În *Poetica* lui Aristotel (cap. 20) se admit trei părţi de vorbire: ὄνομα, cuprinzînd substantivul şi adjectivul, eventual tot ce are desinenţă cazuală, ῥῆμα – verbul şi σύνδεσμος – conjuncţia, care cuprinde, probabil, şi particulele şi prepoziţiile. La stoici, numărul părţilor de vorbire e ridicat la cinci, dar nu putem spune că e o clasificare mai ştiinţifică. Şi Crates din Mallos, care era stoic, se ocupă de gramatică (secolul al II-lea î.H.). În general, grecii au fost slabi gramaticieni, nu atît din vina lor, cît din cauza limbii greceşti,

care a suferit modificări de sunete atît de profunde – încă din epoca străveche, pierderea lui *s* şi *j* intervocalic şi la începutul cuvintelor cînd erau urmate de o vocală; în epoca istorică, pierderea lui *υ* (=F) –, încît structura limbii greceşti nu se putea analiza şi descoperi prin propriile ei mijloace. Abia după cunoaşterea limbii sanscrite, la începutul secolului al XVIII-lea, şi a operelor gramaticienilor vernaculari ca Pănini (secolul al IV-lea î.H.), s-a putut analiza pe acelaşi model şi limba greacă. De aici şi diferenţa cu totul în favoarea indienilor între un Pănini şi un Dionysios Thrax. *Antipatros din Tars*: partea de vorbire mijlocie, e discutabil că ar fi vorba de adverb. **185.** Dăm cuvintele greceşti, în textul traducerii, cu litere latine. **186.** „Însuşiri", ἀρεταί – cuvînt cu sensuri suple şi subtile, despre care am vorbit în notele noastre. **187.** „Fraza poetică" e traducerea cuvîntului ποίημα, cu sufixul tematic al rezultatului acţiunii; cuvîntul grec se traduce, de obicei, cu „poemă". **188.** „Poezie", ποίησις, cu sufixul tematic al acţiunii în desfăşurare.

189. ὅρος înseamnă „definiţie", cum am tradus aici şi cum traduce Apelt, dar poate însemna şi „termen" (logic), cum traduce Hicks. Preferăm prima traducere, în care caz cuvîntul următor, λόγος, trebuie tradus cu „propoziţie" sau „judecată" (logică). Dar graţie bogăţiei semantice a cuvintelor greceşti, în cazul că se ia sensul „termen" pentru ὅρος ca la Hicks, atunci λόγος trebuie tradus prin „cuvînt". **190.** „Descriere", pe greceşte ὑπογραφή. **191.** „Genul", pe greceşte γένος. Definiţia genului la stoici este conformă cu concepţia lor nominalistă despre lucruri. **192.** „Reprezentare a minţii" traduce expresia greacă φάντασμα διανοίας. Dar, faţă de φαντασία „reprezentare", care este o τύπωσις (după Zenon) sau ἀλλοίωσις (după Chrysippos) ἐν τῇ ψυχῇ, termenul φάντασμα, cu sufixul tematic al rezultatului acţiunii (-μα-), este o reprezentare care există în raţiunea, mintea omului, neavînd nimic substanţial sau calitativ, ci e *ca şi* o substanţă şi *ca şi* o calitate. „Substanţa" pe greceşte se exprimă prin pronumele nehotărît neutru singular τὶ. Şi în filosofia indiană a *Upanişadelor*, tot un pronume, dar demonstrativ neutru singular, *tat*, exprimă substanţa absolută. „Calitate" traduce pe ποιόν.

193. *Crinis* – filosof stoic; se întîlneşte, credem, numai la Diogenes Laertios de mai multe ori, unde i se citează lucrarea διαλεκτικὴ τέχνη şi se vorbeşte o dată şi de adepţii lui, οἱ περὶ Κρίνιν. Vezi şi *SVF* III, pp. 268-269.

194. αὐλητρίς, într-un cuvînt, înseamnă „flautista", iar despărţit în două cuvinte, αὐλὴ τρίς, înseamnă „casa de trei ori...". Αὐλή înseamnă „curte" şi „curtea împreună cu conţinutul ei", adică „împreună cu casa". **195.** *Poseidonios din Apamea*, din stoicismul mediu? Mai există un Poseidonios din Alexandria, filosof stoic mai puţin ilustru ca primul citat de noi şi de care credem că este vorba în textul lui Diogenes Laertios. **196.** „Semne", τὰ σημαίνοντα; „lucruri semnificate", τὰ σημαινόμενα. **197.** „Exprimabilele", λεκτά. **198.** „Exprimabilele complete" se numesc τὰ λεκτὰ αὐτοτελῆ. **199.** „Judecăţi", ἀξιώματα. **200.** „Silogismele", συλλογισμοί. Acest termen aristotelic este conservat şi de stoici, chiar dacă raţionamentul deductiv silogistic al lui Aristotel diferă cu totul de silogismul stoic bazat pe o premisă care e o propoziţie ipotetică. Şi Aristotel cunoaşte raţionamentul ipotetic, dar, după dînsul, acesta nu este ştiinţific (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 228 şi urm.). **201.** „Eliptic", ἐλλιπής; „predicat", κατηγόρημα, „direct şi indirect", ὀρθὸν καὶ ὕπτιον. Toţi aceşti termeni sînt definiţi mai departe. **202.** „Reprezentare raţională", φαντασία λογική.

203. „Exprimabilele complete", λεκτὰ αὐτοτελῆ. **204.** „Exprimabilele eliptice", λεκτὰ ἐλλιπῆ. Mai departe urmează definiţiile acestor expresii.

205. *Apollodoros din Seleucia.* **206.** Predicate intranzitive, συμβάματα, sînt predicatele complete la verbele intranzitive, spre exemplu Δίων περιπατεῖ („Dion umblă"). De aceea e de presupus că în text este o lacună. H.v. Arnim, în aparatul său critic (*SVF*, II, p. 59) remarcă: *multa exciderunt, certe*: τὰ δὲ παρασυμβάματα.

207. După menţionarea predicatelor directe (ὀρθά), indirecte (ὕπτια) şi nici de unele nici de altele (οὐδέτερα), urmează definiţiile lor. **208.** Primele, ὀρθά, după exemplele date, sînt predicate active tranzitive, ὕπτια sînt predicate pasive, „răsturnate", întrucît aici obiectul devine subiect, iar „nici de unele, nici de altele"

sau „neutre" sînt predicatele active, dar intranzitive. Exemplele la această din urmă categorie sînt: περιπατεῖ care e intranzitiv; al doilea exemplu, φρονεῖ („gîndeşte"), este în greceşte tot intranzitiv; verbul nu se întîlneşte nici în forma medială, nici în cea pasivă. **209.** „Predicatele reflexive", ἀντιπεπονθότα, au formă indirectă (diateza medio-pasivă), ca cele pasive, dar sens activ. Exemplu: κείρεται, „el se tunde". **210.** „Dion se plimbă". Obiceiul de a se cita, chiar şi în timpul cursurilor ţinute de profesor, exemple concrete cu personaje cunoscute era foarte răspîndit la filosofi. Mai sus puţin (VII, 63) avem exemplul „Socrate scrie". Cine este acest Dion, nu ştim. Probabil că este vorba de discipolul şi prietenul lui Platon, unchiul lui Dionysios cel Tînăr, tiranul din Siracuza. Deşi e curios, acest lucru totuşi nu e exclus. Nu cunoaştem vreun alt Dion din istoria stoicismului. Există un Dion, atenian din districtul Paiania, citat în Decretul onorific pentru Zenon, unde e menţionat printre cei şase supraveghetori pentru executarea mormîntului funerar al lui Zenon, dar e puţin probabil ca acest personaj obscur să fie dat drept exemplu. Şi Aristotel citează mereu pe Coriscos în cursurile sale, poate că acesta fiind chiar de faţă la prelegere. Coriscos şi cu Erastos sînt ambii din Scepsis, discipoli ai lui Platon la filiala Academiei platonice din Assos (în Troada). Lor le e adresată scrisoarea a 6-a a lui Platon şi în acelaşi timp lui Hermias, scrisoare pe care o considerăm autentică. **211.** ἀξιώμα se numeşte la stoici „judecata" logică, spre deosebire de Aristotel, unde termenul λόγος redă judecata.' Αξίωμα se întîlneşte la Aristotel, dar în alt sens: ἀξίωμα este o propoziţie admisă drept adevărată, fără demonstraţie. ἀξιόω, verbul, înseamnă „a preţui", „a cere", „a pretinde", „a socoti". **212.** *Inachos* – rîu lîngă Argos. Versul e dintr-o tragedie necunoscută. Lacuna indicată mai departe este descoperită de Hübner. Lipsesc definiţiile pentru ὁρικόν, ἀρατικόν şi ὑποθετικόν, pentru expresii de jurămînt, optative şi ipotetice. **213.** Versul e din Homer, *Iliada*, IX, 96 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 181, nr. 96). **214.** Dintr-o tragedie necunoscută (Nauck, *TGF*^{2}, fr. 286). **215.** Toţi aceşti stoici sînt cunoscuţi din notele anterioare. **216.** Propoziţii sau judecăţi simple se numesc pe greceşte ἀξιώματα ἁπλᾶ; judecăţi complexe sau nesimple, ἀξιώματα οὐχ ἁπλᾶ.

217. Eliminat din text de Ross. **218.** Adăugat de Arnim.

219. Judecăţile ἀποφατικόν şi ἀρνητικόν sînt cam acelaşi lucru: judecată negativă. Urmează în citare continuă τὸ στερητικόν, τὸ κατηγορικόν, τὸ κατηγορευτικόν şi τὸ ἀόριστον. Acestea sînt propoziţiile sau judecăţile simple (ἁπλᾶ) (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 291-292).

220. Judecăţile complexe sau compuse sau nesimple (οὐχ ἁπλᾶ) se numesc: ipotetică (τὸ συνημμένον), asertorică (τὸ παρασυνημμένον), conjunctivă (τὸ συμπεπλεγμένον), disjunctivă (τὸ διεζευγμένον), cauzală (αἰτιῶδες) şi comparativă (τὸ διασαφοῦν τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον) (cf. A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 293)

221. Propoziţia sau judecata cu negaţie dublă se numeşte ὑπεραποφατικόν, adică „supernegativă". **222.** *Diogenes din Babilon*, vezi mai sus, nota 125.

223. Propoziţia ipotetică, συνημμένον, este complexă („nesimplă" pe greceşte) şi e formată din două propoziţii sau judecăţi (în gramatică protaza, πρότασις, şi apodoza, ἀπόδοσις), care în logica stoică poartă următoarele nume: prima propoziţie (cea secundară), introdusă cu particula „dacă", se numeşte „conducătoare", τὸ ἡγούμενον, tradus şi cu „iniţială" sau „începătoare", iar propoziţia a doua (principală) se numeşte „terminală", τὸ λῆγον. Propoziţia ipotetică se numeşte λῆμμα, „ceea ce e luat, admis sau dat". Deci în raţionamentul de tip stoic propoziţia: „Dacă e zi, e lumină" este λῆμμα propriu-zis. „Dacă e zi" este τὸ ἡγούμενον; „e lumină" este τὸ λῆγον. A doua propoziţie a raţionamentului sună astfel: „Dar e zi". Aceasta este numită πρόσληψις, „adaos", „ceea ce e luat în plus". Dar împreună cu propoziţia precedentă ele pot purta şi numele de λήμματα, adică „premise". Prima propoziţie-premisă este de categoria οὐχ ἁπλοῦν „nesimplă" sau „complexă" şi este λῆμμα propriu-zis, pe cînd a doua propoziţie din raţionament este numită πρόσληψις şi este simplă (ἁπλοῦν). Ea se mai numeşte deci şi λῆμμα în sens subsidiar. A treia propoziţie a unui raţionament stoic este

concluzia, ἐπιφορά, propriu-zis „inferenţă”, dacă se respectă sensul etimologic (spre deosebire de Aristotel, care numea concluzia συμπέρασμα). Această ἐπιφορά este tot o propoziţie sau o judecată simplă, ἁπλοῦν; în exemplul de mai sus: „Deci este lumină”. La această notă ne vom referi şi vom reveni mai departe (cf. A. Dumitriu, *op. cit.*, pp. 300 şi urm.). **224.** Este vorba de conjuncţia ἐπεί „deoarece”. În cele ce urmează, ca şi aici, este vorba de propoziţiile luate una cîte una, deci de judecăţi logice, spre deosebire de raţionament, care e format din mai multe judecăţi. În propoziţia „Deoarece e zi, e lumină”, nu numai că a doua aserţiune („e lumină”) urmează din prima ca o consecinţă („deoarece e zi”), dar în această propoziţie se afirmă şi adevărul de fapt al primei propoziţii, prin urmare „Deoarece este de fapt zi, este lumină”. **225.** Adăugat de Arnim.

226. „Propoziţia iniţială” într-o judecată ipotetică completă se numeşte τὸ ἡγούμενον (de exemplu: „Dacă e zi”), iar „propoziţia terminală” se numeşte τὸ λῆγον (de exemplu: „este lumină”). **227.** „Judecata probabilă” se numeşte τὸ πιθανὸν ἀξίωμα. Şi Carneade, fondatorul Academiei noi sceptice, întrebuinţează termenul πιθανόν şi îl ia ca o expresie fundamentală în scepticismul său pentru a ajunge la un probabilism. Avem aici o concesie făcută de Carneade, după cum s-ar părea, stoicismului şi marelui său adversar Chrysippos din Soloi sau Tars. Scepticismul academic, atît acel al lui Arcesilaos (Academia medie), cît şi cel al lui Carneade (Academia nouă) au abandonat scepticismul radical al şcolii vechi sceptice reprezentată prin Pyrrhon din Elis şi elevul acestuia Timon din Phlius.

228. „Adeziune” traduce termenul tehnic al filosofiei stoice συγκατάθεσις, despre care vom mai avea de vorbit. **229.** „Propoziţie” sau „judecată verosimilă”, pe greceşte εὔλογον ἀξίωμα. Termenul εὔλογον e întrebuinţat de Arcesilaos, după cît se pare, aşa cum πιθανόν este întrebuinţat de Carneade. Dar cuvîntul (εὔλογον) se găseşte deja la Aristotel, pentru a indica ceea ce este „rezonabil” de aşteptat că se va întîmpla în majoritatea cazurilor (ὡς ἐπὶ τὸ πολύ). **230.** „Premisa întîi”, λῆμμα; „premisa adăugată”, πρόσληψις; „concluzia”, ἐπιφορά. **231.** „Raţionamentul figurativ”, λογότροπος, e raţionamentul exprimat prin simboluri (aici „primul”, „al doilea”). „Raţionamentele neconclusive”, λόγοι ἀπέραντοι; „Raţionamentele conclusive”, λόγοι περαντικοί. **232.** Aici θέμα are acelaşi sens ca λῆμμα, „premisă”. Ne gîndim chiar dacă n-ar fi de înlocuit θέματα, care nu mai apare nicăieri în acest ansamblu, cu λήμματα. **233.** Adăugat de Arnim. **234.** Cuvintele între paranteze ascuţite lipsesc în manuscrisele cele mai importante ale lui Diogenes Laertios, anume în B, P, şi F şi sînt completate de Arnim. **235.** Completat de Arnim.

236. Avem aici iarăşi sofismele de care am vorbit în notele noastre, mai ales la Diogenes, II, 108. **237.** Din nefericire, aici a căzut din textul lui Diogenes Laertios explicaţia primelor două sofisme: „Voalatul” şi „Ascunsul”. Textul rămas explică sofismul numit „Grămada” (*sorites*), care e foarte bine lămurit.

238. Aici au căzut iarăşi din text explicaţiile la sofismul „Încornoratul”. Urmează explicaţia la sofismul „Nimeni”, care e foarte bună. **239.** Completarea textului, aflată între paranteze ascuţite, aparţine lui Arnim. Aici, în acest sofism, aşa cum este expus de Diogenes Laertios, este un joc de cuvinte între τις „cineva” şi οὔτις „nimeni”, care nu se poate reda în traducere. Dacă τις „cineva” e aici, urmează că τις „cineva” nu e la Rhodos. Dar cineva este aici; deci οὔτις „nimeni” nu e la Rhodos. **240.** Înţeleptul este nu numai „dialectician”, ci el posedă toate virtuţile (ἀρεταί), după cum vom vedea. **241.** ὀνομάτων ὀρθότης, „rectitudinea denumirilor”, este termen tehnic, datînd de la sofişti (vezi la Protagoras, la Platon, *Phaidros*, 226 *d* şi urm., unde termenul e ὀρθοέπεια). **242.** Citim împreună cu Apelt νομοθέται în loc de νόμοι al manuscriselor. Şi referirea la Platon, *Cratylos*, care se găseşte la Apelt, este potrivită şi o acceptăm şi noi. **243.** Aici se încheie expunerea teoriei comune a stoicilor despre logică, expunere făcută detaliat, într-o oarecare măsură, după Diocles din Magnesia, citat de Diogenes Laertios. Această expunere cuprinde din Cartea a VII-a, §§ 49-83. Mai departe urmează expunerea detaliată a eticii comune tuturor stoicilor. **244.** Această clasificare sau diviziune a eticii în problema de tratat este de importanţă capitală. Dăm şi titlurile

greceşti: 1) περὶ ὁρμῆς; 2) περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν; 3) περὶ παθῶν; 4) περὶ ἀρετῆς; 5) περὶ τέλους; 6) περὶ πρώτης ἀξίας; 7) περὶ πράξεων; 8) περὶ καθηκόντων; 9) περὶ προτροπῶν καὶ ἀποτροπῶν. Avem aici o concordanţă remarcabilă, deşi cu mici variante, cu expunerea eticii stoice la Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, Cartea a III-a, care ţine, cu mici întreruperi, de la cap. 5, § 16, pînă la finele Cărţii, cap. 22, § 76. Iată, subiectele tratate de Cicero în succesiunea lor: Despre înclinaţii; Despre valoare; (*aestimabile*); Despre scop (*finis*, τέλος); Despre bine (*bonum*); Despre pasiuni (πάθος, *morbus*); Despre lucruri de ales, de respins şi indiferente; Despre îndatoriri (καθήκοντα, *officia*); Despre înţelept (*sapiens*). Ordinea e puţin diferită de cea de la Diogenes Laertios, dar capitolele eticii stoice sînt aceleaşi la ambii autori. Cicero are un scurt capitol *Despre pasiuni*. În schimb, la Diogenes Laertios lipseşte capitolul *Despre înţelept*. De altfel, el nu respectă ordinea capitolelor. Mai există un extras din Areios Didymos la Stobaios, *Eclogai*, destul de sec, ale cărui capitole corespund cu cele de la Diogenes Laertios şi Cicero, mai puţin ordinea lor. Concluziile care trebuie trase din faptele expuse mai sus sînt următoarele: exista o ordine tradiţională a expunerii eticii stoice, care datează din timpul stoicismului vechi; tot astfel şi conţinutul capitolelor. Cea mai completă expunere o avem la Cicero şi ea trebuie pusă la baza oricărei prezentări a eticii stoice. Mai departe, în textul lui Diogenes Laertios, VII, 94, avem dovada că această împărţire (ὑποδιαιροῦσιν) a eticii pe capitole datează de la Chrysippos, marele renovator al stoicismului vechi, şi a fost acceptată de discipolii lui: Archedemos din Tars, Zenon din Tars, Apollodoros din Seleucia, Diogenes din Babilon, Antipatros din Tars şi Poseidonios (din Alexandria?), pe cînd Zenon din Cition şi Cleante din Assos aveau o diviziune mai simplă (ἀφελέστερον). **245.** Vezi nota anterioară. **246.** Şi Zenon, cu Cleante, au dat oarecare subdiviziuni logicii şi fizicii, aşa cum dăduseră şi o împărţire simplă a eticii pe un număr de subiecte. **247.** Completat de Arnim. Mai departe textul grec este neclar, dacă nu deteriorat. **248.** Senzaţia αἴσθησις şi, ca urmare a ei, înclinaţia (ὁρμή) sau instinctul apar pe treapta organică a animalelor, ele lipsind la plante. Stoicii nu recunosc cele trei părţi ale sufletului de la Platon şi Aristotel, ci acelaşi suflu-foc (πνεῦμα, πῦρ) străbate toate lucrurile, dîndu-le un τόνος, o forţă de coeziune care le face să dăinuiască şi care are diverse grade de tensiune: în lucrurile neanimate, în pietre, el se numeşte ἕξις, la plante φύσις, în animale ψυχή, în om ἡγεμονικόν. Dar acestea aparţin fizicii, şi ne rezervăm în partea despre fizică o expunere completă a lor (vezi mai sus, nota 356).

249. Completat de Arnim. **250.** τεχνίτης „artistul" se referă la λόγος, raţiunea. Despre raţiunea sau focul-artist, care, străbătînd toate, creează şi animă toate, ne vom ocupa la partea privitoare la fizică (vezi mai sus, nota 349).

251. Lucrarea se găseşte citată în catalogul operelor lui Zenon (Diogenes Laertios, VII, 4) sub titlul Περὶ ὁρμῆς ἢ περὶ φύσεως ἀνθρώπου.

252. Formula este vestită pentru a da o sintetizare a scopului în morala stoică: ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν. Ea apare sub diferite variante, care, toate, exprimă acelaşi lucru. Cum omul este o parcelă din univers, a trăi în conformitate cu natura sa înseamnă a trăi în conformitate cu natura universală. Acest lucru, viaţa conformă cu natura, este şi viaţa conformă cu virtutea (κατ' ἀρετὴν ζῆν), căci virtutea consistă în capacitatea sau dispoziţia de a îndeplini funcţia esenţială pentru care existăm şi pe care ne-a dat-o natura. **253.** Vezi nota anterioară.

254. *Cleante*, *Poseidonios*, *Hecataios* ne sînt cunoscuţi. Ei ar fi avut aceeaşi părere şi formulare ca şi Zenon în acest punct al eticii. **255.** Chrysippos dă o formulare puţin diferită: „a trăi în conformitate cu virtutea înseamnă a trăi în acord cu experienţa mersului naturii", căci natura noastră individuală şi natura universală sînt identice. **256.** Despre Zeus, care străbate şi conduce dinăuntru toate lucrurile şi este identic cu focul-artist (creator) şi cu raţiunea (λόγος) vom vorbi în partea despre fizică (vezi mai jos, nota 349). **257.** ὁ παρ' ἑκάστῳ δαίμων este geniul pe care fiecare om îl are în el, după o concepţie foarte veche care a dăinuit multă vreme la greci. Cine are un geniu bun este fericit, εὐδαίμων, cuvînt

care înseamnă „dotat cu un geniu bun” şi, mai departe, „fericit” şi „bogat”. Şi Heraclit din Efes zicea: ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων, „caracterul este pentru om Zeul lui” (dătător de fericire sau nenorocire) (fragm. 119, Diels-Kranz[5-9]).

258. În pasajul anterior se vede cum nu poate fi tratată etica fără o cunoaştere prealabilă a fizicii stoice. Această implicaţie a celor trei părţi ale filosofiei, care formează un tot la stoici şi nu se pot separa sau înţelege una fără de cunoaşterea celeilalte, se poate vedea în toată expunerea filosofiei lor (vezi mai sus, nota 128). καθήκοντα, *officia*, sînt îndatoririle morale. **259.** În formula „a trăi în conformitate cu natura”, Chrysippos înţelege sub cuvîntul „natura” (φύσις) atît pe cea universală, cît şi cea individuală, pe cînd Cleante înţelege numai natura universală, diferenţiere care este importantă. **260.** Aici se vede optimismul fundamental al stoicismului. Răul vine de la o înstrăinare de la natură. Îndemnurile naturii sînt bune fiindcă natura noastră individuală este conformă cu cea universală. De aici recomandarea unei vieţi conforme cu natura, fie ea individuală sau universală.

261. Şi Aristotel admitea existenţa a două feluri de virtuţi: intelectuale sau dianoetice (teoretice zic stoicii) şi virtuţi etice (neteoretice zic stoicii): διανοητική şi ἠθική în terminologia aristotelică, θεωρηματική şi ἀθεώρητος în terminologia stoicilor din textul nostru. Dar distanţa este mare între cele două concepţii etice, după cum se vede din exemple. În stoicism, nu este vorba de virtuţi etice, ci de calităţi fizice: sănătate, vigoare fizică. **262.** „Virtutea poate fi învăţată” sau „virtutea nu poate fi învăţată” este un vechi τόπος al sofisticii. Astfel avem un vechi tratat anonim, intitulat Δισσοὶ λόγοι al vechii sofistici, scris în dialect doric, al cărui cap. 6 poartă titlul Περὶ τᾶς σοφίας καὶ τᾶς ἀρετᾶς αἰ διδακτόν (Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, p. 414). **263.** Toţi aceşti filosofi stoici ne sînt cunoscuţi şi am mai vorbit de ei.

264. *Apollophanes* aparţine stoicismului vechi, din generaţia discipolilor lui Zenon (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, p. 90). **265.** „Cuminţenia” traduce pe φρόνησις, care este la stoici ca şi la Aristotel, înţelepciunea practică; la Platon, φρόνησις însemna ştiinţa superioară a ideilor, care dă omului directiva în viaţa sa activă. Pentru a ajunge la cunoaşterea adevărată a ideilor, trebuie să te lepezi de datele senzoriale şi să faci cercetarea ghidat fiind de raţiunea pură (vezi textul caracteristic în dialogul *Phaidon*, 65 *a* – 66 *a*). **266.** Cele patru virtuţi cardinale, stabilite de Platon: σωφφοσύνη „cumpătare”, ἀνδρεία „curaj”, σοφία „înţelepciune” şi δικαιοσύνη „justiţia”, formată din armonia celorlalte trei. Platon, în *Republica*, atribuie aceste virtuţi celor trei clase sociale din statul său, „cumpătarea” pentru ţărani şi meseriaşi, „curajul” pentru militari şi „înţelepciunea” pentru conducători. Din armonia lor rezultă „dreptatea”. Şi sufletul, la Platon, are trei părţi, cărora le atribuie pe rînd una dintre virtuţi: înţelepciunea e virtutea pentru raţiune, curajul pentru partea sufletului care produce pasiunile generoase, iar cumpătarea pentru partea apetentă din suflet. Acordul dintre aceste părţi, produs prin exercitarea de către individ a virtuţilor proprii fiecărei părţi a sufletului său, îi dă fericirea şi armonia interioară, care e dreptatea. **267.** S-au pierdut din textul lui Diogenes Laertios în manuscrise definiţia justiţiei şi a cumpătării. **268.** „Ştiinţă”, ἐπιτήμη.

269. „Deprindere”, ἕξις. **270.** „Prezenţa de spirit”, ἀγχίνοια.

271. „Ceea ce se cuvine să fie făcut”, traduce grecescul καθῆκον. Mai departe puţin, „hotărîrea bună” traduce pe εὐβουλία, deci „capacitatea de a lua o hotărîre bună”. **272.** Completat de Arnim. **273.** Definiţie importantă: τὸ τέλειον κατὰ φύσιν λογικοῦ ὡς λογικοῦ. Se vede aici caracterul intelectualist, raţionalist al moralei stoice. Conformarea cu raţiunea, care face parte din natura fiinţei umane, constituie pentru aceasta perfecţiunea. Omul o poate avea dintr-o dată, fiindcă raţiunea constituie esenţa fiinţei sale. Pe cînd la Aristotel virtutea este o ἕξις, o „deprindere”. Spre deosebire de Platon şi Aristotel, la stoici nu există un ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς care să explice pasiunile. **274.** După împărţirea bunurilor în scopuri (τελικά) şi mijloace (ποιητικά), Diogenes Laertios, sau izvorul său, trece la cercetarea acestei împărţiri, aplicată la virtute. Cuvîntul <ἀρεταί> „virtuţi” este completat de Lipsius, el lipsind în manuscrise. Morala antică nu cunoaşte principiul eterogenităţii scopurilor, pe care l-a formulat W. Wundt şi l-a aplicat la etică.

275. Cuvîntul <κακίαι> „vicii" e completat de Arnim. **276.** „Deprinderi", ἕξεις. **277.** „Dispoziţiuni", διαθέσεις. Şi aici se vede deosebirea dintre morala stoică şi cea aristotelică. Pentru Aristotel, virtuţile sînt deprinderi, ἕξεις, rezultatul unui exerciţiu, pe cînd pentru stoici deprinderile sînt realizările profesionale. La stoici, virtuţile sînt dispoziţii înnăscute ale raţiunii conducătoare (ἡγεμονικόν) din om, care e πνεῦμα sau πῦρ, suflu sau foc, de diferite grade de puritate, după indivizi. Doctrina stoică, sub forma ei extremă, nu admite grade şi progres în domeniul înţelepciunii (vezi mai sus, nota 103). **278.** „Beneficiul dintr-o întreprindere", ἀντικατάλλαξις. **279.** „Aplecarea firească pentru a-şi îndeplini bine funcţia sa", τὸ εὖ πεφυκέναι πρὸς τὸ ἴδιον ἔργον, este tocmai ceea ce se cere virtuţii, ἀρετή, care e capacitatea unei fiinţe sau a unui lucru de a-şi îndeplini în mod cît mai desăvîrşit funcţia esenţială. **280.** „Frumosul moral", τὸ καλόν; la Cicero, *honestum*. **281.** Formula „toate bunurile sînt egale", πάντα τὰ ἀγαθά ἴσα, este tipică pentru morala stoică, care nu admite o gradaţie şi nici progres în înţelepciune. Formula „toate lucrurile existente sînt sau bune, sau rele, sau nici bune, nici rele" reprezintă o trihotomie a noţiunilor, care se întîlneşte adesea în stoicism. Astfel, dintre lucruri, unele sînt de preferat, altele de respins, altele nici de preferat, nici de respins (adică indiferente) şi aşa mai departe. **282.** La începutul § 102 avem cele patru virtuţi cardinale ale grecilor şi viciile opuse lor. Apoi vin lucruri nici bune, nici rele, deci indiferente (ἀδιάφορα). Lucrurile preferabile (προηγμένα) şi cele de respins (ἀποπροηγμένα) fac, în fond, parte din lucrurile indiferente (ἀδιάφορα) în sine. **283.** Aici se arată foarte bine cele două sensuri ale cuvîntului „indiferent" (ἀδιάφορον). E indiferent ceea ce nu contribuie la fericirea sau la nenorocirea omului, cum sînt bunurile exterioare (sănătate, bogăţie etc.) pe care le posedăm sau le pierdem. Deci, din acest punct de vedere, şi lucrurile preferabile, şi cele de respins sînt indiferente. În al doilea sens, sînt indiferente lucrurile care nu contribuie cu nimic la fericirea sau la nenorocirea omului: spre exemplu, dacă numărul firelor de păr din cap este pereche sau nepereche.

284. Completat de Arnim. **285.** Termenii între ghilimele sînt προμγένα şi ἀποπροηγμένα. Aici se spune *expressis verbis* că ele fac parte din lucrurile indiferente, ἀδιάφορα. **286.** „Nedemnitate", ἀπαξία, contrariul lui ἀξία.

287. „Valoarea", ἀξία. Se dau mai departe trei definiţii ale acestei noţiuni importante în morala stoică, care are o rubrică specială pentru expunerea ei (vezi Diogenes Laertios, VII, 84. Περὶ τῆς πρώτης ἀξίας, şi Cicero, *De finibus*, III, 6, 20, unde ἀξία este tradus cu *aestimabile*). **288.** „Viaţa armonioasă", ὁμολογούμενος βίος, aduce aminte de ὁμολογουμένως ζῆν τῇ φύσει şi se înţelege acelaşi lucru: viaţa în armonie cu natura proprie a individului şi cu natura universală. Vezi mai sus, nota 252. **289.** O formulă asemănătoare este şi ὁ κατὰ φύσιν βίος, care se găseşte aici. **290.** Textul pare deteriorat, întrucît nu prea se înţelege ce caută catîrul aici. Hans von Arnim propune lectura πρὸς τὰς ἡμιολίους κριθάς, în loc de πρὸς τὰς σὺν ἡμιόνῳ κριθάς , ceea ce ni se pare acceptabil. Deci se vorbeşte de un schimb de o măsură de grîu contra o măsură şi jumătate de orz.

291. „Conformarea în procesul vieţii", τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ. Termenul ἀκόλουθον exprimă, între altele, „acordul", „armonia". Deci avem iarăşi formula acordului cu viaţa, cu natura (vezi mai sus, nota 252). **292.** Cu „îndatorire" traducem termenul, aşa de important în morala stoică, τὸ καθῆκον, lat. *officium*. Cicero a consacrat trei Cărţi acestei noţiuni şi problemelor legate de ea, în tratatul *De officiis*. **293.** Etimologia greacă κατά τινας ἥκειν nu spune mare lucru şi nu credem că e exactă în fond: şi în româneşte cuvîntul „cuvine" îşi trage obîrşia de la cuvîntul „vine", dar sensurile celor două cuvinte n-au vreo legătură între ele. Unul este un verb de mişcare: „vine", iar celălalt exprimă convenienţa morală: „cuvine". **294.** După Platon şi Aristotel, sufletul are trei părţi; după Platon: νοῦς, θυμός, ἐπιθυμία, raţiune, pasiune generoasă, dorinţă. După Aristotel: νοῦς sau τὸ λογικόν, τὸ αἰσθητικόν şi τὸ θρεπτικόν, partea raţională, senzitivă şi hrănitoare. Ultimele două părţi, atît la Platon cît şi la Aristotel, sînt de multe ori contopite sub denumirea de ἄλογον (*sc.* μέρος τῆς ψυχῆς), partea iraţională a sufletului, aşa

încît rămîn faţă în faţă două părţi: τὸ λογικόν şi τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς. Partea iraţională a sufletului explică la Platon şi la Aristotel pasiunile, care sînt stări sau mişcări ale sufletului provocate de această parte a sufletului. După cum vom vedea, stoicii nu recunosc existenţa unei părţi iraţionale a sufletului, ceea ce duce la teoria conform căreia pasiunile sînt judecăţi false. După stoici, conform textului din Diogenes Laertios, sufletul are opt părţi. Dar să nu uităm că la ei sufletul este material, este un suflu de foc (πνεῦμα, πῦρ), care pătrunde tot corpul şi îi dă o tensiune (τόνος) specifică. Sub aspectul lui raţional, sufletul se numeşte partea conducătoare, neexistînd o parte iraţională în el. Cele opt părţi ale sufletului sînt realmente părţi materiale. Acestea sînt cele cinci simţuri (τὰ πέντε αἰσθητήρια), partea vorbitoare (τὸ φωνητικὸν μόριον), partea gînditoare (τὸ διανοητικόν) şi partea procreatoare (τὸ γεννητικόν). **295.** Vezi nota precedentă.

296. „Tulburare" traduce grecescul ἀκαταστασία, „lipsă de stabilitate", „nelinişte", „nestatornicie". Aici se vede originea intelectuală a pasiunilor la stoici, care vor găsi ceva mai departe o formulă şi mai netă: pasiunile sînt judecăţi false. Aici pasiunile sînt declarate o perversiune a minţii, a raţiunii, ce provine dintr-o considerare eronată a lucrurilor, ἐκ δὲ τῶν ψευδῶν ἐπιγίνεσθαι τὴν διαστροφὴν ἐπὶ τὴν διάνοιαν. Şi aici se vede originea intelectualistă a pasiunilor.

297. Cele două definiţii ale lui Zenon sînt celebre şi foarte importante: pasiunea (πάθος) e definită ca ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, dar mişcarea iraţională a sufletului nu provine dintr-o parte iraţională din suflet (ἡγεμονικόν), ci dintr-o perversiune a raţiunii sau, mai bine-zis, dintr-o considerare eronată a lucrurilor. A doua definiţie spune că pasiunea este ὁρμὴ πλεονάζουσα, un impuls instinctual care creşte în mod exagerat. Şi aici nu este vorba de un principiu psihic iraţional din care ar proveni pasiunea, ci de o creştere a impulsului pe care raţiunea n-are grijă, la anumiţi indivizi, s-o controleze şi s-o domine. **298.** În cele ce urmează vom avea o sumedenie de traduceri ale unor denumiri greceşti de pasiuni, pe care trebuie să le declarăm aproximative, întrucît de cele mai multe ori nu avem un cuvînt echivalent românesc adecvat pentru a le reda exact. Prin urmare, aceste traduceri trebuie să le luăm drept ceea ce sînt: redări cît mai apropiate posibil ale termenului grec. Din fericire, definiţiile ce urmează în text şi care de multe ori sînt foarte bune precizează sensul. Noi vom căuta să redăm în note şi termenul grecesc. Aici avem cele patru genuri mari ale pasiunilor: λύπη, φόβος, ἐπιθυμία,ἡδονή. **299.** Aici se spune în mod precis că pasiunile sînt judecăţi (fără îndoială eronate), τὰ πάθη κρίσεις εἶναι, după Chrysippos în *Despre pasiuni*, dîndu-se chiar două exemple: despre avariţie şi despre beţie. **300.** Se defineşte *durerea* drept συστολὴν ἄλογον a sufletului. Dar vom vedea că această strîngere iraţională a sufletului provine din greşeala raţiunii şi nu de la un alt principiu sufletesc care depăşeşte raţiunea.

301. Speciile *durerii*: ἔλεος, φθόνος, ζῆλος, ζηλοτυπία, ἄχθος, ἐνόχλησις, ἀνία, ὀδύνη, σύγχυσις. **302.** *Frica* (φόβος) e aşteptarea răului. Aici se vede caracterul intelectualist al definiţiei. Speciile ei sînt: δεῖμα, ὄκνος, αἰσχύνη, ἔκπληξις, θόρυβος, ἀγωνία. **303.** Speciile *dorinţei* (ἐπιθυμία), definită ca ἄλογος ὄρεξις, sînt σπάνις, μῖσος, φιλονεικία, ὀργή, ἔρως, μῆνις, θυμός. Traducerile ultimelor două, „pica" şi „ciuda", sînt nesatisfăcătoare, dar nu se poate găsi ceva mai bun. În orice caz, definiţiile date clarifică lucrurile. **303a.** Vezi Homer II, I 81 şi urm. **304.** Plăcerea (ἡδονή) e definită ca o exaltare iraţională care rezultă din ceea ce pare a fi demn de alegere. Şi aici caracterul intelectualist al concepţiei stoice despre pasiuni este evident. Este vorba de o „alegere" (αἱρετός, „ceea ce e demn de ales"). Nu vom mai insista de aici înainte asupra acestui caracter raţionalist, intelectualist în definirea pasiunilor, lăsînd acest lucru în seama cititorilor. Speciile plăcerii sînt: κήλησις, ἐπιχαιρεκακία, τέρψις, διάχυσις. Termenul ἐπιχαιρεκακία se găseşte şi la Aristotel în teoria virtuţilor, definite ca o medietate între două vicii extreme (*Etica către Nicomah*, II, 7). Ἐπιχαιρεκακία, „bucuria de răul altuia", şi φθόνος, „întristarea produsă de fericirea *meritată* a cuiva", sînt cele două vicii extreme, între care se află la mijloc νέμεσις, „indignarea

produsă de fericirea *nemeritată* a cuiva". Aceasta din urmă e o virtute şi un sentiment, zice Aristotel, demn de zei şi de oamenii cu sentimente alese, nobile.

305. „Întoarcere", προτροπή. **306.** Comparaţia cu infirmităţile corpului este interesantă. Ea se face însă numai aici. „Înclinare" şi „tendinţă" traduc cuvintele εὐεμπτωσία şi εὐκαταφορία. **307.** Stări emoţionale bune (εὐπάθειαι) sînt trei la număr: χαρά, εὐλάβεια, βούλησις. **308.** Speciile lor sînt date în ordine inversă. Specii ale voinţei, βούλησις sînt: εὔνοια, εὐμένεια, ἀσπασμός, ἀγάπησις.

309. Speciile *prudenţei* (εὐλάβεια) sînt: αἰδώς, ἀγέια.

310. Speciile *bucuriei* (χαρά) sînt: τέρψις, εὐφροσύνη, εὐθυμία. Acest din urmă termen se găseşte la Democrit pentru a exprima starea de fericire spre care tinde omul. Vezi Diogenes Laertios, IX, 46; vezi şi fragm. 3, Diels-Kranz, *Vors.*[5-9].

311. Paragrafele 117 şi urm. se ocupă cu „înţeleptul", ultima parte a eticii stoice, aşa cum e expusă la Cicero, *De finibus*, III, 22, 75-76. Titlul περὶ τοῦ σοφοῦ lipseşte în lista iniţială de la Diogenes Laertios, VII, 84. Tratarea „înţeleptului" ţine, la Diogenes Laertios, de la § 117 pînă la § 125. **312.** *Apollodoros din Seleucia.*

313. „Fără divinitate", ἄθεος, „ateu". **314.** Această negare a oricăror grade pe calea greşelilor şi tot aşa pe calea înţelepciunii este o caracteristică a filosofiei stoice. Toate greşelile sînt egale şi tot aşa nu există stadii intermediare între înţelept şi neînţelept (vezi mai sus, nota 103). **315.** Teoria egalităţii greşelilor este dată de Diogenes Laertios ca fiind a lui Chrysippos, Persaios şi Zenon. Această citare a celor trei autori în ordine cronologică inversă este curioasă. Să fie Chrysippos izvorul lui Diogenes Laertios, sau izvorul izvorului lui, şi să fi găsit pe Persaios şi pe Zenon citaţi la Chrysippos? **316.** Imaginea e foarte bună pentru a reda ideea pe care vor s-o exprime stoicii. *Stadionul* este o unitate de măsură de lungime, puţin mai mică de 200 m. Lungimea diferea de la o localitate la alta. *Stadionul* ca unitate de lungime avea în Olympia 192 m, la Epidaur 181 m, la Delphi 177 ½ m etc. *Canobos* era capitala unui district din Egipt, la vest de Abukir.

317. τὸ κατορθοῦν înseamnă aici „conduită dreaptă" (germ., „das richtige Verhalten"). **318.** Ultimii doi autori sînt cunoscuţi mai dinainte; Heracleides din Tars este elevul lui Antipatros din Tars; îl întîlnim numai aici.

319. „Asentimentul" sau „adeziunea", συγκατάθεσις. La animale, după senzaţie şi reprezentare (αἴσθησις şi φαντασία) urmează imediat impulsul spre acţiune (ὁρμή). La om însă, după stoici, între reprezentare şi impulsul spre acţiune trebuie să se producă asentimentul. Deci la om senzaţia şi reprezentarea nu produc direct acţiunea, ci numai prin intermediul adeziunii. De aici importanţa acesteia din urmă pentru conduita umană. Eşti liber să-ţi dai sau nu adeziunea la o reprezentare şi atunci actul se produce sau nu se produce. După cum am văzut, pasiunile sînt pentru stoici nişte judecăţi false. Înţeleptul nu-şi dă adeziunea decît la reprezentările comprehensive. Despre problema adeziunii la stoici a scris o tezâ latină Victor Brochard, *De assensione Stoici quid senserint*, Nancy, 1879 (cf. şi Gh. Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, p. 415). **320.** *Apollodoros din Seleucia*, vezi mai sus, nota 125. **321.** Am tradus prin „cum vrea" cuvîntul αὐτοπραγία, propriu-zis „facultatea de a acţiona din propria voinţă" şi „acţiunea săvîrşită din propria voinţă". **322.** Orice magistrat la Atena şi în alte părţi era dator la sfîrşitul magistraturii sale, mai ales dacă aceasta era legată de gestionarea banilor publici, să dea socoteală (εὐθύνη) şi să justifice modul cum a întrebuinţat banii încredinţaţi. Numai dinastul, regele, nu dă socoteală nimănui, este ἀνυπεύθυνοι. Eschine a atacat decretul onorific votat la cererea lui Ctesifon în favoarea lui Demostene, pentru serviciile aduse patriei, pe motivul că era ilegal, întrucît fusese votat înainte ca Demostene să fi depus socotelile unei magistraturi pe care o deţinea (vezi Eschine, Κατὰ Κτησιφῶντος, şi Demostene, Περὶ τοῦ στεφάνου; vezi şi mai sus, nota 39). **323.** O listă a lucrărilor lui Chrysippos citate în diferite opere de erudiţie din antichitate care nu se găsesc în lista lui Diogenes Laertios, acesta neavînd decît titlurile lucrărilor de logică şi cîteva de etică, vezi la Hans von Arnim, *SVF*, III, 194-205. **324.** *Mila* (ca şi la Spinoza mai tîrziu) este socotită la stoici ca un afect negativ, care produce perturbare în suflet şi nu corespunde unei

reprezentări comprehensive. **325.** Χαρώνειον; după unii ar fi vorba de canale subterane considerate ca drumuri spre infern. După alţii ar fi vorba de uşile închisorii prin care ieşeau condamnaţii duşi la execuţie. **326.** Aici avem iarăşi dogma stoică că între înţelepciune şi nebunie nu există stadii intermediare (vezi mai sus, nota 103). **327.** *Ismenias* – celebru flautist, citat de mulţi autori.

328. *Apollodoros din Seleucia*, vezi mai sus, nota 320.

329. Şi aici stoicii neagă că ar există stadii intermediare între virtute şi viciu (vezi mai sus, nota 103). „Progresul" este προκοπή. Între cele două stări extreme nu există un intermediar, cum admit peripateticienii. **330.** „Comprehensiuni certe", βέβαιαι καταλήψεις, sînt acelaşi lucru ca şi reprezentările comprehensive.

331. „Frumuseţea morală" traduce pe τὸ καλόν, redat de Cicero cu *honestum*.

332. Poseidonios deviază aici de la linia stoică rigidă care afirma că toate bunurile exterioare sînt indiferente pentru fericirea omului. Poseidonios se apropia deci de peripateticieni, care afirmau că pentru fericirea omului, în afară de virtute, este necesar un minimum de bunuri materiale. De altfel, stoicismul mediu în general – Panaitios şi Poseidionios – părăseşte unele poziţii rigide şi prea şocante ale stoicismului şi încearcă o apropiere de platonism şi de peripatetism.

333. „Mintea" traduce aici pe ψυχή. Stoicismul nu cunoaşte, contrar aristotelismului, lucruri în posibilitate (δυνάμει) de a deveni în act (ἐνεργείᾳ), ci la stoici totul este în act, în actualizare realizată. **334.** Avem aici vechea opoziţie sofistă dintre natură (φύσαι) şi convenţia umană (θέσει). **335.** Vezi mai sus, nota 331.

336. *Thrasonides* – stoic, necunoscut din altă parte (vezi şi Suda, *s.v.* ἔρως).

337. Ideea comunizării femeilor este veche. Teorii similare batjocoreşte şi Aristofan în secolul al V-lea, în special în *Adunarea femeilor*. Platon reia această idee în *Republica* sa. **338.** Formele mixte de guvernămînt, ca mai bune, erau admise în diverse părţi. Aristotel admite trei forme de guvernămînt bune: regalitatea, aristocraţia şi democraţia (fireşte, la el, neamestecate), şi trei rele, care sînt devieri (παρεκβάσεις) ale celor precedente: tirania, oligarhia şi demagogia. Dar şi Aristotel admite forme moderate de guvernămînt ca mai bune. Dacă la stoici, după cum vom vedea mai departe, toate sînt amestecate în toate, iar focul-raţiune, care e Zeus, pătrunde prin toate, de ce nu s-ar amesteca şi formele de guvernămînt valabile pentru a da pe cea mai bună? **339.** Aici se termină expunerea eticii stoice, pe care Diogenes, în paragraful iniţial, VII, 48, o declara ca o expunere detaliată luată după Diocles din Magnesia. Aici se vorbeşte de „prezentare sumară" şi „elementară". Poate a intervenit o schimbare de izvor la Diogenes Laertios, iar referatul κατα μέρος al lui Diocles ar cuprinde numai expunerea logicii (§§ 49-83), aşa cum şi referatul rezumativ, ἐπι κεφαλαίων, (§§ 39-48) s-a ocupat tot numai de logică. Atunci, în expunerea eticii şi fizicii, Diogenes Laertios ar avea un izvor diferit de Diocles. **340.** Aici începe expunerea fizicii stoicilor, care ţine pînă la finele capitolului despre Zenon (§§ 132-160). Cu „rubrică" am tradus cuvîntul grec τόπος, „loc". **341.** Primele patru rubrici tratează corpurile (σώματα), ultimele trei incorporalele (ἀσώματα). A doua împărţire: universul, elementele, cauzele, cuprind numai corpurile, ceea ce nu înseamnă că în tratarea lor se poate evita de a se vorbi şi de incorporale. **342.** „Matematicienii" (οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων) sînt astronomii, care aveau calcule de făcut mai ales cu horoscoapele. Vezi Horaţiu: „...*Nec Babylonios... numeros...*" (*Ode*, I, 11).

343. Problema mărimii Soarelui şi a Lunii a preocupat mult pe filosofii şi oamenii de ştiinţă greci. Thales ştia, probabil de la babilonieni, că diametrul aparent al Soarelui şi al Lunii intră de 720 de ori în circumferinţa cerului. Nu se prea înţelege exact ce vor să spună doxografii (mai ales Aëtios) cînd afirmă că, după Anaximandru, roata Soarelui este de 27-28 ori mai mare ca pămîntul, iar roata Lunii de 18 sau 19 ori mai mare. Prin roată ei înţeleg un cerc imens de aer în interiorul căruia se află foc, care ţîşneşte printr-o deschizătură şi reprezintă astrul care ne este vizibil nouă. Deschizătura pare a fi socotită de mărimea Pămîntului. De unde diferenţa între 27 şi 28, precum şi 18 şi 19, după cum se socoteşte şi deschizătura astrului în totalul roţii sau nu. În schimb, Anaxagora

afirmă precis că Soarele are dimensiuni mai mari ca Peloponezul (vezi Diogenes Laertios, II, 8). Numai Heraclit afirma că Soarele are lăţimea unui picior omenesc (fragm. 3 Diels-Kranz[5]), atît cît se vede pe cer. În secolul al III-lea î.H. se calculau chiar cu aproximaţie destul de bună dimensiunile şi distanţele celor doi aştri: Soarele şi Luna (vezi Aristarch din Samos περὶ μεγέθων καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης). Este, desigur, curioasă poziţia stoicilor şi epicurienilor cînd afirmă, măcar ca ipoteză, egalitatea Soarelui cu lăţimea lui aparentă. La stoici, aceasta se explică, probabil, prin dependenţa lor de Heraclit, a cărui fizică au prelucrat-o în fizica lor. La Epicur vom explica, în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios, sensul acestor afirmaţii ale lui. **344.** „Principiul conducător", τὸ ἡγεμονικόν, este raţiunea conducătoare din om şi din univers, identică cu suflul-foc care pătrunde şi animă toate lucrurile. **345.** καί este omis în manuscrisele BPF.

346. „Conflagraţia universală", ἐκπύρωσις, este starea finală a universului absorbit în focul-raţiune care l-a produs. După această conflagraţie urmează o nouă creare a lumii (διακόσμησις sau ἀποκάταστασις) şi acest proces cosmic, cu repetarea veşnică a aceloraşi stări, nu va avea niciodată sfîrşit. Unii stoici nu admiteau această ἐκπύρωσις, conflagraţie a lumii. **347.** Manuscrisele lui Diogenes Laertios au σώματα, pe cînd ἀσώματα este scos din Suda, *s.v.* ἀρχή (vezi la Hicks). Dar este îndoielnic că principiile sînt incorporale. La începutul paragrafului nostru (VII, 134) se spune că principii ale tuturor lucrurilor sînt acţiunea şi pasiunea (τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον). Dacă acţiunea şi pasiunea în sine se exprimă printr-un verb: „taie", „este tăiat", ele sînt incorporale şi se exprimă prin cîte un λεκτόν, pe cînd lucrul activ şi lucrul pasiv sînt obiecte corporale de la care emană sau care primesc acţiunea. Astfel, obiectul activ imprimă reprezentarea sa asupra sufletului (ἡγεμονικόν) nostru, care e pasiv. **348.** Toate aceste definiţii au intrat în geometrie şi sînt menţionate pe alocuri, ca în faimosul *Comentariu la Cartea I a Elementelor lui Euclid* de Proclos Diadochos. Teoria limitelor de care se vorbeşte prezintă idei asemănătoare cu cele ale lui Henri Poincaré în *Analysis situs*.

349. Realitatea corporală supremă, activă prin excelenţă, capătă la stoici diferite denumiri, care pun în relief anumite aspecte ale ei: zeul (ὁ θεός), raţiunea (λόγος), destinul (εἱμαρμένη sau πεπρωμένη), Zeus (Ζεύς) sînt numai o parte din aceste denumiri. Mai putem menţiona: suflul cald de natura focului (πνεῦμα), focul-artist (πῦρ τεχνικόν) etc. **350.** Această idee a unui principiu (ἀρχή) din care se nasc toate lucrurile şi în care se întorc la sfîrşitul unei deveniri într-un ritm care nu începează niciodată este foarte veche şi general admisă la vechii fiziologi greci, începînd cu Anaximandru din Milet, primul care a scris un tratat filosofic în proză (vezi fragm. 1 Diels-Kranz[5-9]). Stoicii au adoptat în mare parte fizica lui Heraclit din Efes. **351.** Şi această cosmologie elementară a fost luată de stoici de la Heraclit, cu adaosuri de la ceilalţi filosofi. Cele patru elemente aparţin lui Empedocle. Heraclit pare a nu cunoaşte decît trei elemente, al patrulea, aerul, fiind conceput ca o stare intermediară între apă şi foc, sub denumirea de „trombă arzătoare" (πρηστήρ, fragm. 31 Diels-Kranz[5]) sau de „exhalaţie" (ἀναθυμίασις), care poate fi luminoasă şi pură sau obscură (vezi Diogenes Laertios, IX, 9, probabil, prin intermediari, de la Theofrast). **352.** „Calitatea specifică" traduce expresia ἰδίως ποιόν. Zeus – suflu – foc – raţiune pătrunde toate lucrurile din univers de la un cap la altul, dîndu-le o tensiune (τόνος) care oferă coeziunea necesară pentru a-şi păstra părţile laolaltă fără a se risipi, şi, în acelaşi timp, prin acest suflu-foc străbătător al tuturor lucrurilor, lucrurile din cosmos sînt legate laolaltă prin simpatia universală (σύμπνοια). Această tensiune internă este specifică fiecărui lucru şi îi dă particularitatea lui, calitatea care îl face să fie el însuşi şi nu altul. Aceasta este ἰδίως ποιόν al fiecărui lucru. **353.** „Ziditorul" sau „creatorul", ὁ δημιουργός, demiurgul. **354.** Vezi mai sus, nota 452. **355.** „Providenţa", pe greceşte πρόνοια. Stoicii cred cu fervoare în conducerea universului şi a vieţii umane de către divinitate, divinitatea corporală, foc-artist, raţiune, suflet, Zeus, care prevede şi orînduieşte toate. În schimb, Epicur şi discipolii lui neagă providenţa divină. Aceştia admit existenţa zeilor, dar zeii lui Epicur stau în spaţiile

dintre numeroasele lumi admise de el (μετακόσμια, *intermundia*) şi nu se interesează de soarta oamenilor. **356.** „Forţa de coeziune", ἕξις. Acelaşi suflu-foc (πνεῦμα, πῦρ) pătrunde în toate lucrurile, însă cu grade diferite de tensiune (τόνος) constituind calitatea specifică (ἰδίως ποιόν) a fiecărui lucru, dînd în acelaşi timp lucrului respectiv coeziunea părţilor şi unitatea fiinţei (vezi mai sus, nota 248). La stoici nu avem persistenţa stărilor inferioare în cele superioare. La Aristotel, plantele aveau numai suflet vegetativ, pe care îl păstrează şi animalele şi omul. Animalele mai capătă pe lîngă sufletul vegetativ şi un suflet senzitiv. Omul are, pe lîngă sufletul vegetativ şi sufletul senzitiv, încă un suflet raţional, care intră în făt într-o fază a gestaţiei, şi intră în el din afară (θύραθεν), cum zice un text celebru al Stagiritului (*De generatione et corruptione*, B 3, 736 *b*, 27), care îl declară ca fiind divin (θεῖος). Pentru stoici, imanenţa divinităţi în lume sub forma ei materială de suflu-foc face inutilă admiterea de părţi ale sufletului care se adaugă la fiecare treaptă a fiinţei. Acelaşi suflu-foc, prin modificarea tensiunii sale, dă treapta nouă a fiinţelor, fără vreun adaos din afară.

357. „Partea conducătoare", ἡγεμονικόν. Aici Diogenes Laertios nu vorbeşte decît de prima treaptă, ἕξις, şi ultima treaptă, ἡγεμονικόν, pe care o primeşte suflul-foc în peregrinările sale în diverse locuri din lume pe care le străbate. În nota precedentă am dat şi celelalte trepte intermediare: ἕξις, φύσις, ψυχή, ἡγεμονικόν. Stoicii vorbesc adesea de ψυχή şi la om. Însă trebuie să ţinem prezent în minte că acest ψυχή uman este identic cu ἡγεμονικόν şi că nu avem două principii existînd unul lîngă altul. Prin urmare, a spune că reprezentarea (φαντασία) este o τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ este acelaşi lucru cu a spune că e o τύπωσις ἐν τῷ ἡγεμονικῷ. **358.** Aşa cum omul are o raţiune conducătoare, tot aşa şi universul are un ἡγεμονικόν, universul fiind şi el un animal raţional mai desăvîrşit ca omul. Astfel, după Antipatros din Tyr, ἡγεμονικόν al universului este *eterul*, partea senină şi luminoasă a aerului din regiunile înalte ale cerului. Antipartos din Tyr se întîlneşte, în afară de aici, la Strabon şi Plutarh. După Chrysippos şi Poseidonios, ἡγεμονικόν-ul lumii ar fi cerul, iar după Cleante, Soarele. **359.** Vezi nota anterioară. **360.** Vezi mai sus, notele 356 şi 357.

361. Vidul (τὸ κενόν), spaţiul (τόπος), timpul (χρόνος) şi exprimabilul (λεκτόν) sînt cele mai importante incorporale (ἀσώματα). **362.** „Armonia", σύμπνοια; „tensiunea", συτονία. **363.** *Apollophanes din Nisibis* – filosof stoic, urmaş al lui Zenon din Cition (vezi fragmentele la Arnim, *SVF*, I, p. 90). **364.** Textul este cu totul nesigur. Ultimul cuvînt, în loc de „corpuri", e transmis în manuscrise ca „incorporale". E îndoielnic că acest cuvînt, fie că e „corpuri" sau „incorporale", s-ar referi la „simpatie şi tensiune", cum vrea Hicks. **365.** Platon defineşte timpul ca „imaginea eternităţii" (*Timaios*: εἰκὼν κινητὸν αἰῶνος, 37 *d*), iar la Aristotel timpul este „numărul mişcării după anterioritate şi posterioritate" (ὁ χρόνος ἀριθμός ἐστι κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον, *Physica*, Δ 11, 219 *b*, 1, şi 220 *a*, 24). După stoici, timpul este distanţa mişcării lumii: διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως (Diogenes Laertios, VII, 141). **366.** După Platon, lumea ar fi creată de demiurg, din materia preexistentă după modelul ideilor, dacă descrierea creaţiei din dialogul *Timaios*, care e pur mitică, se poate considera ca reală. Plotin şi alţi autori neagă că această descriere conjecturală ar fi considerată de Platon ca fiind reală. În schimb, după Platon, lumea va dura veşnic, deoarece divinitatea nu are nici un motiv ca s-o distrugă. La Aristotel, lumea n-a fost creată, există din veşnicie şi va exista în veşnicie. Pentru stoici, lumea a fost creată de focul-artist, de Zeus-raţiune şi suflu cald (πνεῦμα) în acelaşi timp, din propria substanţă a Zeului foc-raţiune, şi va fi absorbită în conflagraţia universală din nou, în focul din care s-a născut, şi această creaţie şi distrugere, care are loc periodic, nu va avea niciodată sfîrşit. **367.** Această descriere corespunde cu cea a lui Heraclit, al cărui fragment corespunzător îl dăm în nota următoare. Se ştie că fizica stoică urmează îndeaproape pe cea a lui Heraclit. **368.** Fragmentul 31 (Diels-Kranz[5]) al lui Heraclit descrie prima fază a cosmogoniei şi ultima a pieirii lumii. Iată-i traducerea: „Prefacerile focului: mai întîi marea, iar jumătate din mare (se preface

în) pămînt şi jumătate în trombă arzătoare." După un text explicativ al lui Clement din Alexandria care citează aceste rînduri, urmează un alt citat din Heraclit, reprezentînd faza finală a distrugerii lumii: „(Pămîntul) se revarsă în mare, iar aceasta capătă aceeaşi măsură pe care o avea înainte de a se preface în pămînt." Asemănarea cu expunerea lui Diogenes Laertios pentru stoici e evidentă.

369. Panaitios este unul dintre aceia care neagă conflagraţia lumii. Stoicismul mediu, în general, se depărtează în multe puncte de stoicismul vechi, căutînd o apropiere de platonism şi aristotelism. **370.** *Boethos din Sidon* – urmaş al lui Chrysippos, stoic din şcoala veche (vezi fragmente la Arnim, *SVF*, pp. 265-267).

371. Lumea este corporală şi finită, vidul exterior este un incorporal şi e infinit. La fel şi pentru Platon şi Aristotel, lumea este finită. **372.** În revoluţia lui anuală, Soarele se mişcă pe cercul numit ecliptică, care este înclinată faţă de ecuator cu circa 23°. Cercul eclipticii se află în mijlocul bandei zodiacului, care se întinde în ambele părţi ale eclipticii; Luna şi planetele se mişcă şi ele în zodiac de o parte şi de alta a eclipticii, pe care o taie din cînd în cînd, fără a se depărta prea mult de ea. Mişcarea în spirală a Lunii să se refere oare la linia rezultată din mişcarea diurnă a Lunii şi din mişcarea de-a lungul zodiacului în timpul unei luni?

373. Pentru greci, meteorologia cuprindea atît fenomenele meteorologice propriu-zise, cît şi cele cereşti, între care ei nu făceau distincţie netă.

374. În această epocă, grecii aveau cunoştinţe mai precise şi mai adecvate despre corpurile cereşti, despre mărimile şi distanţele lor, deşi sîntem încă departe de preciziile moderne. Poseidonios, de altfel, a fost un mare savant, între altele şi un astronom de seamă. Cartea astronomului Cleomedes, *De motu circulari corporum caelestium*, care ni s-a păstrat, are în mare parte ca izvor pe Poseidonios.

375. Acest lucru nu se poate constata decît prin eclipsele de Lună şi în timpul lor. **376.** Înlocuirea lecţiunii νοερόν a manuscriselor cu νοτερόν de către Apelt nu ni se pare justificată sau cel puţin nu e necesară. Desigur, după stoici, Soarele este o faclă de foc dotată cu inteligenţă. Apelt se referă şi la H. Diels, *Lucrezstudien*, II, 4 şi urm. **377.** Pentru înţelegerea celor spuse aici, trebuie să ne ducem la expunerea cosmologiei lui Heraclit de la Diogenes Laertios, IX, 9 (probabil după Theofrast): „Se produc două feluri de exhalaţii: unele din pămînt şi altele din mare, cele din mare fiind strălucitoare şi pure, cele din pămînt obscure. Primele nutresc focul, iar cele din pămînt măresc umezeala." **378.** Nu putem accepta traducerea lui Apelt a lui ἀναγράφει cu „scrie", deoarece, cînd este vorba de o expunere simplă a opiniilor unui filosof, Diogenes Laertios întrebuinţează termeni ca λέγει, φησί etc. Deci acceptăm traducerea lui Hicks, după care este vorba de un desen ilustrativ care acompania textul, aşa cum obişnuiau savanţii greci în materie de matematică sau de astronomie. **379.** „Conjuncţie" se numeşte în astronomie întîlnirea a două planete în aceeaşi figură a zodiacului. Şi Luna se poate întîlni cu Soarele în punctele în care traiectoria lunară taie ecliptica. Aceste puncte se numesc „noduri". Eclipse de Lună şi de Soare nu pot avea loc decît numai în punctele nodale, şi anume cînd Soarele şi Luna se află în acelaşi timp în aceste puncte: eclipse de Soare numai cînd ambii aştri se află în acelaşi punct nodal şi deci cînd e „Lună nouă", iar eclipsa de Lună cînd cei doi aştri se află „în opoziţie", adică în puncte nodale opuse şi e lună plină. **380.** Deci, pentru o eclipsă de Lună, faptul că trebuie să fie Lună plină este o condiţie necesară, dar nu suficientă. Opoziţia trebuie să fie în punctele nodale (cele două puncte în care cercul de revoluţie al Lunii taie ecliptica), astfel încît Soarele, Pămîntul şi Luna să fie pe aceeaşi linie. **381.** „Opoziţie" traduce aici pe κατὰ διάμετρον. Pentru ca să fie Lună plină trebuie ca Luna să răsară la răsărit, atunci cînd Soarele apune la apus. Babilonienii numeau această situaţie a celor doi aştri opuşi pe cer, Luna la răsărit şi Soarele la apus: *Sin u Šamšu šilkulu* „Soarele şi Luna îşi ţin balanţa", expresie care se găseşte tradusă la Democrit (la Plutarh, *De facie in orbe lunae*, c. 16), după cum a arătat Robert Eisler, *AGPh*, 31, (N.F.24), 1917, pp. 52-54.

382. Adică orbita Lunii taie ecliptica, îndepărtîndu-se de ea înspre nord şi înspre sud în cadrul zodiacului. **383.** Aceste afirmaţii nu pot fi explicate de noi pe

baza cunoştinţelor astronomice pe care le avem. **384.** Deci stoicii nu admit antropomorfismul divinităţilor greceşti pe plan fizic, deşi admit providenţa, deci faptul că ei se îngrijesc de oameni ca un părinte bun. În schimb, Epicur, care neagă providenţa, admite forma umană a divinităţilor, întrucît Epicur, ca un adevărat grec, admite forma corpului omenesc ca cea mai frumoasă şi mai desăvîrşită realizare a naturii.

385. „Făuritor", δημιουργός. **386.** Δία este acuzativul numelui zeului suprem al grecilor şi e pus în legătură cu prepoziţia διά, care înseamnă „prin" şi exprimă calitatea zeului foc raţional de a străbate toate lucrurile din univers. Vom mai întîlni şi mai departe asemenea apropieri de cuvinte. Alt nume este Ζῆνα, adică tot Ζεύς la acuzativ, care este pus în legătură cu verbul ζῆν „a trăi", „a vieţui". Zeiţa Athena e pusă în legătură cu „eterul", Αἰθήρ, nu atît prin asemănarea de nume, cît prin faptul că „eterul", ca şi zeiţa Athena, este considerat ca fiind „raţiunea conducătoare" (ἡγεμονικόν) a universului. Zeiţa Hera a fost de mult pusă în legătură cu „aerul" (acuzativ ἀέρα) încă de Empedocle (fragm. 6 Diels-Kranz[5-9] şi comentariile celor ce citează fragmentul). **387.** Vezi nota anterioară. **388.** Vezi mai sus, nota 386. **389.** Vezi mai sus, nota 386.

390. E firesc ca *Hefaistos*, zeul focului, să fie identificat cu focul-artist (τὸ τεχνικὸν πῦρ). **391.** Tot astfel *Poseidon*, zeul mării, e stăpîn peste mare.

392. La fel *Demeter* şi-ar lua numele de la stăpînirea ei asupra pămîntului. Aici avem un joc al cuvintelor Δημήτηρ şi Γῆ μήτηρ. **393.** Aici „calitatea" traduce pe οἰκειότης, care, în sens strict, înseamnă „rudenie", „prietenie", „legătură intimă".

394. La începutul § 148, „substanţa divinităţi", οὐσία θεοῦ. Aceasta este de natură aeriană, ἀεροειδής, întrucît zeul este πνεῦμα, suflu cald, de natura focului care pătrunde prin tot universul. **395.** Vezi mai sus, nota 370.

396. Natura, φύσις, la stoici, în sens propriu-zis, este suflul cald (πνεῦμα, πῦρ), care, cu tensiunea specifică lui, face să crească plantele. Ceea ce nu împiedică de a fi întrebuinţat şi în sens mai larg, pentru a denumi ceea ce dă coeziune oricărui lucru şi se numeşte ἕξις. Cunoaştem gradaţiile de τόνος pe care le are πνεῦμα pe treapta lucrurilor şi fiinţelor din lume: ἕξις pentru pietre, φύσις pentru plante, ψυχή pentru animale şi ἡγεμονικόν pentru om.

397. „Raţiunile seminale", σπερματικοὶ λόγοι, sînt de natură corporală (altfel n-ar putea produce acţiuni), sălăşluiesc în πνεῦμα, care e πῦρ şi λόγος în acelaşi timp. Ele sînt germenii tuturor lucrurilor care se produc în decursul evoluţiei lumii. **398.** Produsul este asemenea cu producătorul, copiii cu părinţii şi aşa mai departe. **399.** „Destinul", εἱμαρμένη, de la μείρομαι, „a avea ca parte", este termenul preferat de stoici. Ei preferă acest participiu perfect mediu. Tot aşa πεπρωμένη (de la πορεῖν „a procura") înseamnă „ceea ce e dat de destin". Termenii vechi greceşti datînd de la poeţi, Homer în special, erau μοῖρα şi αἶσα. Destinul are un mare rol în filosofia stoică. Aceştia sînt partizani ai unui determinism absolut. Omul este *liber* doar în măsura în care se conformează hotărîrilor destinului şi le acceptă. Dacă însă acţionează împotriva destinului, atunci este dus cu sila de acesta, precum este cîinele legat de un car şi care merge în urma lui. Dacă acest cîine urmează drumul şi merge după car, el merge în mod liber. Dar dacă el caută să se abată din drumul carului, atunci este tîrît de acesta.

400. Aici avem două definiţii ale destinului. După prima, destinul este nexul cauzal, iar după a doua, el este „legea" (λόγος) sau „raţiunea" în conformitate cu care se petrec lucrurile (vezi şi Heraclit, fragm. 1 Diels-Kranz[5]).

401. Stoicii credeau cu fervoare în *manticã*, adică în arta prevestirii viitorului, ceea ce e legat, desigur, de determinism. Fără acest determinism absolut al lucrurilor n-ar fi posibilă nici prevestirea. Epicurienii neagă *mantica*, aşa cum, după cum vom vedea, şi determinarea evenimentelor lumii este, după ei, de alt tip (vezi mai sus, nota 399). **402.** Panaitios neagă însă mantica, declarînd că ea nu are o bază reală. **403.** Textul aici este deteriorat. Cuvintele între paranteze ascuţite sînt completate de Arnim. Despre întregul text, vezi aparatul critic la Arnim, *SVF*, II, p. 158. Sensul pare a fi că, după Chrysippos, diviziunea merge la infinit, adică

n-are o limită la care să se oprească, dar materia nu este infinit divizată în mod actual, deşi potenţial nu există o limită pentru divizarea ei. Faptul că Chrysippos s-a ocupat de problemele infinitului mic se vede şi din Plutarh, *De commun. not.*, 39, 1079 *e*, unde el răspunde problemei ridicate de Democrit cu privire la secţiunea unui con printr-un plan paralel cu baza (vezi Democrit, fragm. 155 Diels-Kranz[5-9]).

404. „Amestecul total", κρᾶσις δι' ὅλου, este o concepţie caracteristică a stoicismului. În afară de amestecurile obişnuite prin combinarea a două lucruri sau prin juxtapunere, ceea ce duce la mărirea spaţiului ocupat de cele două lucruri la un loc prin adăugarea celor două spaţii unul la altul, stoicii mai admit un amestec total în care două corpuri se întrepătrund în întregime, astfel încît ele ajung să ocupe în acelaşi timp acelaşi spaţiu. Acest lucru este menit să explice pătrunderea acelui πνεῦμα suflu cald de natura focului, prin toate lucrurile acestei lumi, fără a mări volumul lucrurilor pătrunse de el. **405.** Traducerea „genii tutelare" redă δαίμονες, divinităţi mai mici cu caracter anonim care protejează viaţa oamenilor. **406.** Despre eroi, vezi mai sus, Cartea a III-a, nota 33.

407. Aceste descrieri şi explicaţii ale anotimpurilor şi ale meteorilor n-au nimic nou sau original. **408.** Pasajul între paranteze ascuţite este introdus de Isaac Casaubonus, după Plutarh (=Aëtius, *Doxogr. Gr.*, 374 *a*, 23). Completarea este aproape certă. **409.** Cele trei fenomene cereşti se numesc κομήτης, πωγωνίας şi λαμπαδίας. Ele sînt greu de identificat, mai ales ultimele două. Acestea trebuie să fie comete cu un anumit aspect special. **410.** Completat de Menagius, după *Lexiconul Suda*, (O. Apelt). **411.** Cartea a VIII-a a *Meteorologiei* la Poseidonios.

412. Termenii greci sînt χασματίας, κλιματίας (Cobet; în loc de καυματίας) şi βρασματίας. Acestea sînt specii de cutremure care nu se pot determina mai de aproape. Traducerea e deci conjecturală, dată după Hicks. **413.** Adică *axa pămîntului*, care pentru greci era şi axa lumii. Vezi Apelt. **414.** În emisfera sudică.

415. Adică *antarcticul*. **416.** „Focul-artist", πῦρ τεχνικόν, care este πνεῦμα, λόγος, Ζεύς, creează lumea şi o conduce pînă la conflagraţia universală (ἐκπύρωσις). **417.** Adăugat de H. v. Arnim. **418.** „Raţiunile seminale, σπερματικοὶ λόγοι, există în noi şi în univers. În noi ele constituie puterea generatoare.

419. Aici se încearcă o explicare a viziunii, care, oricît de naivă ar fi, nu e lipsită de interes. Bastonul, respectiv metafora bastonului, vrea să explice instantaneitatea viziunii. Imaginea este întrebuinţată, după cît ne aducem aminte, şi de Descartes. Cînd mişti un capăt al bastonului, se mişcă concomitent şi celălalt capăt, fără a fi nevoie de un timp de transmisie a mişcării dintr-un cap al bastonului la celălalt (fireşte, nu se ţine seama de elasticitatea şi compresibilitatea bastonului chiar în direcţie longitudinală). Tot aşa impresia obiectului este transmisă, după stoici, imediat şi instantaneu, prin conul vizual, ochiului care vede, „la fel ca un baston". **420.** „Tensiunea simţurilor", αἰσθητικὸς τόνος. Ceea ce percepe în noi este acel ἰδίως ποιόν, acea formă specifică a suflului-foc, care e o frîntură din focul universal şi are o tensiune, un τόνος, prezent în simţuri şi prelungindu-se pînă în partea conducătoare, ἡγεμονικόν, tensiune prin care acest ἡγεμονικόν primeşte imaginea lucrurilor. Cînd tensiunea din simţuri se relaxează, urmează somnul. **421.** „Partea conducătoare" a sufletului, ἡγεμονικόν.

422. „Suflul vital", πνεῦμα. **423.** Aici urmează o embriologie rudimentară, ceea ce nu e de mirare pentru timpul în care ne aflăm. **424.** *Sphairos din Bospor* – discipol al lui Cleante, stoic de vază (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, VII, 177-178, fragmentele la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). Sphairos susţine că sămînţa se adună din întregul organism, pentru a da o explicaţie faptului că sămînţa are capacitatea de reproduce întregul organism. **425.** „Partea conducătoare" a sufletului, τὸ ἡγεμονικόν. **426.** Cicero traduce τὸ ἡγεμονικόν cu *principale*.

427. Bătrînul filosof medic Alcmaion din secolul al IV-lea, apoi Platon localizau gîndirea umană în creier. Aristotel şi stoicii o localizau în inimă.

428. Cuvintele prin care Diogenes Laertios încheie expunerea sa detaliată a doctrinei comune a stoicilor sînt programatice. El ţine cont, după spusele sale, de dimensiunile pe care voia să le dea lucrării sale şi vrea să păstreze o justă

proporţie a părţilor. Dar e posibil să se fi terminat expunerea din izvorul său, şi atunci el caută să dea o explicaţie şi să se justifice, ca şi cum din propriul imbold ar fi decis să încheie aici expunerea sa. **429.** Vieţile stoicilor care urmează, Diogenes Laertios spune că le dă ca să arate pe filosofii şcolii care aveau păreri deosebite. Deci după expunerea κοινῶς vine cea καθ' ἕκαστον pentru fiecare filosof în parte, afară de Zenon, fondatorul, a cărui viaţă şi doctrină s-au terminat.

CAPITOLUL II

Ariston
(pe la 240 î.H.)

430. *Ariston din Chios* este un stoic din vechea generaţie, disident, deoarece s-a îndepărtat de unele din tezele fundamentale ale stoicismului în materie de etică. Nu trebuie confundat cu Ariston din Ceos, peripateticianul, iar în texte, cînd e citat numai cu numele de Ariston şi informaţia dată este despre ceea ce Ariston a spus despre alţii, nu e uşor de găsit despre care dintre cei doi Ariston este vorba (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, pp. 75-90). **431.** Aici vedem deja cum Ariston neagă fizica şi logica, aceste părţi aşa de legate de etică, ea căpătîndu-şi sensul din celelalte părţi ale filosofiei şi se cantonează numai în etică (vezi mai sus, nota 128). **432.** Stoicii puneau mare preţ pe dialectică, pe care o considerau ca împrejmuirea care apără livada sau ca o coajă de ou care apără interiorul şi aşa mai departe. Ariston, prin desconsiderarea dialecticii, se dovedeşte şi asupra acestui punct un disident. **433.** Moduri relative, trad. lui Hicks, pentru τὸ πρός τί πως ἔχειν. **434.** *Cynosarges*, „cîinele alb" sau „cîinele gras", strălucitor de gras ce e, era numele unei pieţe publice din Atena, în regiunea de est, la poalele dealului Lycabettos. Aici se afla o incintă sacră (τέμενος) şi un templu al lui Heracle. Aici îşi ţineau prelegerile Antistene şi cinicii (vezi mai sus, Cartea a VI-a).

435. Deci Ariston e fondatorul unei secte (αἵρεσις) disidente a stoicismului.

436. *Miltbiades*, Ἀριστώνειος, necunoscut din altă parte. La fel *Diphilos*, care nu trebuie confundat cu Diphilos, poreclit Λαβύρινθος, numit şi κοσμιώτατος (vezi Lucian, *Banchetul*, cap. 6, 23, 36). **437.** *Polemon* – al patrulea scolarh al Academiei, de care am mai vorbit. **438.** *Arcesilaos* – fondatorul Academiei sceptice medii (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, IV, 28-45). Spre deosebire de scepticismul radical al şcolii vechi sceptice fondate de Pyrrhon din Elis şi continuată de elevul acestuia, Timon din Phlius, Academia sceptică admite un probabilism. Arcesilaos vorbea de ceea ce e „rezonabil" de admis ca fiind adevărat, iar Carneade, fondatorul Noii Academii sceptice, vorbea de πιθανόν, „ceea ce e convingător" sau probabil. Dar cînd era vorba de „reprezentarea comprehensivă" şi de „criteriul adevărului" pe care le susţineau stoicii, atunci scepticii Academiei erau adversari ireductibili. Unul dintre argumentele acestora împotriva „reprezentării comprehensive" era incapacitatea înţeleptului stoic de a distinge între două lucruri identice, ca două ouă sau doi gemeni. Dacă ar exista reprezentarea comprehensivă, ar trebui ca aceste lucruri să aibă semne distinctive prin care să le deosebim unul de altul, ceea ce nu este cazul. **439.** Este vorba de Academia medie sceptică a lui Arcesilaos. **440.** Acolo unde sînt scrise cifre în manuscrisele lui Diogenes Laertios, punem şi noi tot cifre în traducere, iar acolo unde numărul este scris întreg cu litere, dăm numărul în litere. Scrisul în cifre este mai nesigur, întrucît se poate citi greşit la copierile succesive. De aceea în alte liste de scrieri, numărul Cărţilor e dat în cifre: 1, 2, 3... **441.** *Alexinos* – filosof din şcoala megarică, de care ne-am mai ocupat (vezi Diogenes Laertios, II, 109; II, 135-136 etc.). **442.** *Sosicrates*, originar din Rhodos (cf. II, 84), autor a unei *Succesiuni a filosofilor*. **443.** Vedem aici un caz în care Ariston din Chios, stoicul, este confundat cu Ariston din Ceos, peripateticianul. **444.** *Choliambii* sînt trimetri iambici, ca cei întrebuinţaţi în lirica lui Archiloh şi a altora, în tragedie şi în

comedie, numai că ultimul picior se termină în spondeu. Inventatorul lor ar fi, după cum se spune, Hipponax. **445.** Iarăşi una din epigramele cele mai prost inspirate ale lui Diogenes Laertios. **446.** Nu ni se spune nimic despre ocupaţia primului Ariston din lista de omonimi de la Diogenes Laertios. El este numit Ariston din Iulis, capitala insulei Ceos, şi se poate identifica cu Ariston din Ceos, pe care Diogenes Laertios îl cunoaşte ca filosof peripatetic şi îl citează adesea. Ceilalţi Aristoni sînt obscuri. Ultimul, din Alexandria, e şi el filosof peripatetic.

Capitolul III

Herillos
(pe la 260 î.H.)

447. Periferiile lumii greceşti sau grecizate, mai mult sau mai puţin, încep să dea filosofi şi oameni de cultură. Herillos este din Cartagina, la fel ca şi Cleitomachos, de care ne-am ocupat (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, IV, 67). Din pasajul la care se referă nota se vede că Herillos punea ca scop ştiinţa, deci atribuia un primat teoreticului faţă de practic, şi prin aceasta se îndepărta de stoicism, apropiindu-se de Aristotel, după care virtuţile dianoetice, adică intelectuale, au precădere faţă de virtuţile etice, adică practice-morale. Pentru fragmentele lui vezi Arnim, *SVF*, I, 91-93. **448.** Deci vedem la Herillos o atitudine mult mai moderată decît cea a stoicismului rigid al lui Zenon fondatorul.

449. Această atribuire de scopuri diferite, primare şi secundare, iarăşi nu este în tradiţia stoicismului, cu masivitatea şi intransigenţa lui. Pentru stoicismul ortodox, singurul scop este virtutea şi exercitarea ei, din care decurg toate: înţelepciune, fericire etc. **450.** *Maieutica* este arta moaşei de a asista la naşteri. Socrate a adoptat acest termen, declarînd că el este o moaşă spirituală, care, deşi este steril în ceea ce îl priveşte, ajută pe alţii să-şi nască ideile pe care le au în cap. Maeuticul este deci cel care asistă pe cineva la găsirea adevărului.

Capitolul IV

Dionysios
(sec. III î.H.)

451. Avem iarăşi de-a face cu un disident, după cum se vede şi din poreclă: „Transfugul" (ὁ μεταθέμενος). Aici ni se spune că el pune ca scop plăcerea, la fel ca cirenaicii şi epicurienii (vezi fragmentele lui Dionysios la Arnim, *SVF*, I, pp. 93-96). **452.** *Diocles din Magnesia*, întîlnit adesea. **453.** *Heracleides din Heraclea pontică*, de care ne-am ocupat mai înainte (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, V, 86-94). **454.** Pentru *Alexinos*, vezi mai sus, nota 441. *Menedem din Eritreia* de care ne-am ocupat mai înainte, vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, II, 125-144. **455.** *Aratos din Soloi*, născut pe la 315 î.H. Venit la Atena pentru studii, el i-a cunoscut pe Zenon şi pe Menedem. L-a cunoscut şi pe Callimah, poetul şi eruditul. Avea şi o iniţiere în astronomie şi matematică. A trăit la curtea lui Antigonos, regele Macedoniei, unde a compus celebrul lui poem astronomic Φαινόμενα, pe la 276-274, care s-a bucurat de o imensă popularitate. Marele astronom Hipparh l-a comentat într-un tratat din tinereţe, care ni s-a păstrat. Şi în latină a fost mult prelucrat. Africanul Manilius a dat o splendidă prelucrare a aceluiaşi subiect, inspirat de Aratos. Cicero şi alţii au dat traduceri. Aratos a murit pe la 240-239 î.H. **456.** Traducere conjecturală în lipsa operei care ne-ar fi lămurit despre ce este vorba.

CAPITOLUL V

Cleante
(331-232 î.H.)

457. *Assos* – oraş în Asia Mică în Troada. Aici era o ramură a Academiei condusă un timp de Xenocrate şi Aristotel. De această ramură ţineau Hermias, potentatul din Atarneus, socrul şi prietenul lui Aristotel, apoi Erastos şi Coriscos. Lui Hermias, Erastos şi Coriscos este adresată a VI-a *Epistolă* a lui Platon (vezi fragmentele lui Cleanthe la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139). **458.** *Antisthenes din Rhodos* – scriitor de succesiuni. **459.** *Heracles* este simbol al „muncii", πόνος, pentru cinici şi pentru stoicii care au preluat şi prelucrat morala cinicilor, dîndu-i o nouă fundamentare teoretică, deşi aceasta nu lipsea nici la Antistene din Atena, fondatorul şcolii. **460.** Fragm. 41 la Diels, *PPbF*, p. 194. **461.** *Ariston din Chios*, stoicul, vezi mai sus, nota 430. **462.** „Îndatorirea", τὸ καθῆκον, în latină *officium*. **463.** *Arcesilaos*, fondatorul Academiei medii sceptice. **464.** Euripide, *Electra*, versul 140. **465.** Homer, *Odiseea*, IV, 611 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 107, v. 814). **466.** Text greu de tradus din cauza jocului de cuvinte şi al obscenităţii lui. γαστρίζειν este verb derivat de la γαστήρ. De la μῆρος e format pe acelaşi model verbul μηρίζειν care nu există în altă parte. Propoziţia între paranteze drepte este eliminată din text de Cobet, ca fiind o explicaţie marginală făcută de cineva străin şi care a pătruns în textul lui Diogenes Laertios. **467.** Vezi Nauck, *TGF*^{2}, p. 823 *Sositheos* este poet grec tragic din Alexandria în Troada. După alţii, el ar fi din Atena sau din Siracuza. Este citat de diverşi autori: Athenaios, Hyginos, Suda, Stobaios, Theocrit. **468.** Traducem ὄστρακα cu „cioburi de oale". Acestea erau cel mai ieftin material de scris. În Egipt s-au păstrat numeroase astfel de „cioburi" cu texte importante. Ele se găsesc de altfel şi în alte părţi (în Atena spre exemplu). Preferăm traducerea lui ὄστρακον cu „ciob de oală" aceleia cu „scoică", dată de Apelt. Hicks e şi mai precis: „scoică de stridie"! Fireşte, se putea scrie pe orice obiect care prezenta o suprafaţă lată pentru a primi caracterele scrisului, cum era omoplatul de bou. Foi pregătite din tulpina plantei papirus din Egipt erau extrem de răspîndite în întreaga antichitate, iar comerţul cu ele era extrem de întins şi aducător de cîştig (vezi Theodor Birt, *Kritik und Hermenutik. Abriss des antiken Buchwesens* (fireşte ultima parte interesează aici), în *Hb.* I. v. Müller, continuat de W. Otto, I, 3 München, 1913). **469.** Cuvîntul grec este ὁρμή. Poate s-ar putea reda mai bine cu „înclinaţie". Şi Cicero traduce cu *inclinatio*. **470.** „Nunta", ὑμέναιος. Hicks traduce cu „căsătorie", în care caz ar fi trebuit să stea în text cuvîntul γάμος. **471.** Probabil despre poetul prin excelenţă, care e Homer, aşa cum traduce Hicks: „Despre Homer". Preferăm însă traducerea literală. **472.** *Gorgyppos* ne e necunoscut şi nu-l putem identifica. **473.** Cuvîntul τρόπος are nenumărate semnificaţii: „obicei", „caracter", „tonalitate muzicală", „figură retorică" etc. În lipsa textului operei, e greu de aflat la ce se referă acest titlu. **474.** Cifra anilor trăiţi este omisă de manuscrisele B şi P.

CAPITOLUL VI

Sphairos
(secolul al III-lea î.H.)

475. Oraşul *Bospor* pe partea de est a istmului care leagă Marea Neagră de Marea Azovului. În antichitate se mai numea şi Panticapaion; astăzi se află pe acelaşi loc oraşul Kerci din sudul Ucrainei (vezi şi fragmentele lui Sphairos la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). **476.** *Ptolemaios Filopator* este al IV-lea Ptolemaios şi a domnit de la 221 la 203 î.H. **477.** „A avea opinii" (deci nu o cunoaştere bazată pe reprezentări comprehensive), se spune δοξάζειν. **478.** „A-şi da adeziunea",

συγκατατίθεσθαι. **479.** „Reprezentare falsă", ψευδὴς φαντασία. **480.** „Imagini", εἴδωλα, sînt peliculele care, după teoria senzaţiei la Democrit, se degajă necontenit din lucruri şi vin să lovească simţul văzului, ochiul, producînd în modul acesta vederea. **481.** Poate e preferabilă traducerea cu *„Despre înclinaţii"*.

482. „Deprindere" traduce cuvîntul grec ἕξις, *habitus*.

CAPITOLUL VII

Chrysippos
(282-209 î.H.)

483. Prin urmare, nu se ştie sigur dacă Chrysippos este din Soloi sau din Tars, *Soloi* – oraş portuar din Cilicia; *Tars* – alt oraş din Cilicia. **484.** Este vorba de *Alexandros Polyhistor*, mare erudit, puţin dezordonat, autor al unei *Succesiuni* a filosofilor. **485.** Faţă de cantitatea imensă de lucrări scrise, nu e de mirare că Chrysippos scria neglijent, neavînd vreme să se corecteze. **486.** Este vorba nu de peste 705 lucrări, ci de lucrări care toate la un loc cuprindeau 705 rulouri de papirus. **487.** Deci Chrysippos umplea scrierile sale cu citate din autori străini şi din poeţi (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, vol. II şi III). **488.** Problema Apollodorilor este destul de greu de rezolvat. *Apollodor din Atena* poate fi chronograful care a trăit în secolul al III-lea î.H. şi este autorul unei importante lucrări *Despre zei*, pierdută, în 24 de Cărţi, reprezentînd o mitologie şi istorie a religiei eline. Lui i se atribuia şi o *Bibliotheke* în care se dă o mitologie greacă, însă după cercetările moderne aceasta ar fi compusă în secolul al II-lea d.H. Apollodor din Atena chronograful a studiat filosofia în cadrul şcolii stoice şi a fost elev al filologului Aristarchos din Samothrace. Dar Apollodor din Atena de care vorbeşte Diogenes Laertios în textul de faţă (VII, 181) este un admirator al lui Epicur şi adversar al felului de a scrie al lui Chrysippos. Diogenes Laertios, în Cartea X, 25, citează pe un Apollodoros epicurian, poreclit κηποτύραννος. Mai există un Apollodoros din Seleucia, supranumit şi Ἔφιλλος, de numeroase ori citat de Diogenes Laertios (vezi Arnim, *SVF*, III, pp. 259-261). Pentru oraşul lui de naştere, Seleucia, vezi *Index Stoic. pap. Herc.*, col. 51. Nu sîntem siguri că am identificat de fiecare dată în mod just pe aceşti trei Apollodori în textele pe care le avem (vezi mai sus, nota 125). În orice caz, din două pasaje, Diogenes Laertios, VII, 39 şi 181, trebuie să recunoaştem că Apollodor din Atena purta şi porecla de ὁ Ἔφιλλος. Arnim atribuie cognomenul ὁ Ἔφιλλος (pe care nu-l schimbă în καί Σύλλος, cum au făcut Aldobrandinus, Apelt şi Hicks) lui Apollodor din Seleucia, căruia îi atribuie pasajul din Diogenes Laertios, VII, 39. În schimb, nu citează în fragmentele acestui Apollodoros pe Diogenes Laertios, VII, 181. În orice caz, originea din Seleucia a lui Apollodoros stoicul nu se găseşte decît în *Indexul filosofilor stoici*, col. 51 (probabil extras din Σύνταξις τῶν φιλοσόφων de Philodemos), găsit pe un papirus în Herculanum şi publicat de Comparetti. Pentru unificarea celor doi Apollodori s-ar putea presupune că Apollodoros din Seleucia şi-a schimbat denumirea patriei, din Seleucia, în cea de Atena, cum au mai făcut şi alţii, cînd au trăit mult timp într-un loc anumit, cum pare a fi făcut, după unii autori, şi Herodot, care a schimbat denumirea patriei sale Halicarnas, adoptînd ca patrie Thurioi.

489. *Diocles din Magnesia*, vezi mai sus, nota 452. **490.** Vezi mai sus, nota 15.

491. Κρύψιππος „Cel ascuns de cal" – joc de cuvinte cu numele lui Chrysippos, Χρύσιππος. **492.** *Ariston din Chios*, stoicul disident. **493.** Versuri din Euripide, *Oreste*, 253 şi urm. **494.** Vers din Odiseea, X, 495. **495.** Chrysippos este socotit ca al doilea fondator al şcolii stoice. Arcesilaos exercitase o critică nimicitoare împotriva şcolii stoice, fondate de Zenon, mai ales împotriva reprezentării comprehensive şi criteriului adevărului. Chrysippos a apărat doctrina stoică, introducînd modificări necesare pentru a elimina obiecţiile lui Arcesilaos. De aici versul care spune: „Fără Chrysippos n-ar fi nici şcoala stoică". Dar din sînul

Academiei sceptice s-a ridicat un mare adversar al lui Chrysippos, anume Carneade din Cyrene, fondatorul Noii Academii sceptice. Acesta, la rîndul său, spunea despre sine, tot într-un trimetru iambic: „De nu ar fi Chrysippos n-aş exista nici eu" (vezi Diogenes Laertios, IV, 62). **496.** *Lacydes din Cyrene* este elevul şi urmaşul lui Arcesilaos din Pitane la conducerea Academiei medii sceptice. Arcesilaos conduce şcoala între anii 268/64 şi 241/40, iar Lacydes între 241/40 şi 224/22. **497.** Obiceiul de a dezvolta succesiv două teze contradictorii este vechi în filosofia greacă. Mai ales sofiştii aveau acest fel de a dezvolta teze contrare pentru a arăta imposibilitatea de a afirma că o singură alternativă este adevărată şi cealaltă, opusă, falsă. Din secolul al V-lea î.H., avem tratatul anonim, destul de mediocru, Δίσσοι λόγοι, care ni s-a conservat (vezi textul la Diels-Kranz *Vors* [5-9], II, pp. 405 şi urm.). Şi la Euripide găsim astfel de discursuri dezvoltate în contradictoriu. Chrysippos, care era un mare dialectician, deşi partizanul unei doctrine filosofice dogmatice, se pricepea şi el în a dezvolta o tezã şi, îndată după aceea, teza contrară. Sînt cunoscute din Plutarh (*Cat. mai.*, cap. 22) istoria ambasadei la Roma a lui Diogenes din Babilon, Carneade şi Critolaos în 156/55 î.H. şi conferinţele publice ţinute de aceştia în care dezvoltau cu egală virtuozitate teze contradictorii, spre admiraţia tinerilor auditori şi spre dezolarea lui Cato, ce sfătui Senatul să expedieze cît mai repede din Roma pe cei trei ambasadori ai Atenei care veniseră să obţină iertarea unei amenzi impuse de romani cetăţii filosofilor. **498.** În Academia platonică, tradiţia de a se ocupa de matematică rămăsese încă în vigoare. „Mărimile", μεγέθη, sînt geometrice, iar „mulţimile", πλήθη, sînt aritmetice. Chrysippos este menţionat în textul lui Plutarh, *De commun. not.*, 39, 1079 e (vezi Diels-Kranz *Vors*[5-9], II, p. 173), în care se vorbeşte de tăierea unui con prin planuri paralele cu baza şi consideraţiile despre mărimile infinitezimale pe care le face Democrit. **499.** *Hermip din Smyrna*, Callimachianul, secolul al III-lea î.H., autorul unor însemnate Βίοι. **500.** *Odeion* se numeşte clădirea unui teatru destinat pentru audiţii muzicale, de la ᾠδή, „cîntec", „poezie cîntată". La Atena, vechiul Odeion fusese construit sub Pericle. Odeion-ul lui Herodes Atticus (160-170 d.H.) de la Atena e foarte bine conservat.

501. Vinurile din Grecia şi Italia era foarte tari şi nu se beau decît amestecate cu apă. A bea vin curat era un lucru neobişnuit, care nu se cădea.

502. Olimpiada a 143-a corespunde cu anii 208-205 î.H.

503. *Apollodor din Atena*, cronograf în secolul al II-lea î.H. *Cronicile* sale sînt izvorul cel mai important al lui Diogenes Laertios. **504.** Bătrîna îngrijitoare a lui Chrysippos se întîlneşte mai departe (vezi Diogenes Laertios, VII, acelaşi paragraf). Vezi şi § 181. **505.** Vezi nota anterioară. **506.** Nepoţii de soră ai lui Chrysippos, *Aristocreon* şi *Philocrates*. Aristocreon mai e citat de Plutarh, *De Stoic. rep.*, c. 2, ca elev al lui Chrysippos. **507.** La *Lykeion*, un loc unde se află o dumbravă sacră consacrată lui Apollo Lykeios, unde îşi avea şcoala, cu clădirile ei, Aristotel. Probabil că Chrysippos îşi ţinea cursurile în aer liber în acelaşi loc, dar nu în şcoala lui Aristotel, respectiv a peripateticienilor, urmaşi ai Stagiritului.

508. *Ehrysippos din Cnidos* – elevul lui Eudoxos şi profesorul lui Metrodoros medicul (vezi Sextus Empiricus, *Adv. math.*, I, 258; vezi şi Diogenes Laertios, VIII, 89). În textul de faţă, Diogenes Laertios, VII, 186, vedem că acest medic Chrysippos din Cnidos a fost şi profesorul lui Erasistratos. **509.** *Erasistratos din Iulis*, pe insula Ceos, este unul dintre cei mai de seamă medici ai antichităţii (secolul al III-lea î.H.). A fondat o şcoală medicală în Alexandria, care a avut vaste repercusiuni în medicină. Erasistratos a fost un anatomist remarcabil şi a făcut mari descoperiri în acest domeniu. El este un adept al şcolii pneumatice, de origine stoică, şi abandonează teoria celor patru umori a şcolii hippocratice.

510. Mai avem aici un medic Chrysippos, fiul celui precedent, şi un alt Chrysippos, medic, elev al lui Erasistratos, în fine Chrysippos care a scris *Despre agricultură*. Toţi aceştia sînt mai puţin cunoscuţi. **511.** *Hierofantul* era un preot cu un rol important în cultul misterelor de la Eleusis şi din altă parte. El iniţia pe cei neiniţiaţi, de unde sofismul lui Chrysippos. **512.** Textul grec pare deteriorat. În

orice caz, este vorba de obişnuitele sofisme, atît de gustate de greci. **513.** Toate aceste sofisme, destul de banale, sînt, desigur, mai vechi decît Chrysippos; ele datează din şcoala megarică, de la Eubulides şi alţii, de care ne-am ocupat mai înainte. E regretabil că Diogenes, în loc să fi găsit şi redat o bună doxografie a lui Chrysippos, vine cu asemenea banalităţi. **514.** *Eubulide din Milet* – elev al lui Eucleides din Megara (despre Eubulide, vezi Diogenes Laertios, II, 108 şi urm.).

515. Οἱ περὶ πινάκων γράψαντες sînt „scriitorii despre pictură" (Apelt) şi nu „bibliografii care au scris despre titluri de cărţi", cum traduce Hicks. Acest lucru se vede din autorii citaţi imediat mai departe, ca Polemon şi Antigonos din Carystos, care au scris despre opere de sculptură şi pictură. **516.** *Polemon din Ilion*, pe la 200 î.H., a descris monumente şi opere de artă din Grecia; a fost un precursor al lui Pausanias, a cărui *Descriptio Graeciae* ni s-a păstrat (secolul al II-lea d.H.). Polemon e adesea citat de Diogenes Laertios, în rubricile de *Omonimi*, cînd este vorba de artişti, pictori sau sculptori. **517.** *Hypsicrates* nu e cunoscut şi nu se poate identifica. Există un Hypsicrates din Amisos, istoric, citat de Strabon. După Köpcke şi Wilamowitz, trebuie citit Xenocrates în loc de Hypsicrates din manuscrisele lui Diogenes Laertios. Apelt acceptă această lectură (vezi nota lui *ad locum*.). **518.** *Antigonos*, desigur din Carystos, care a scris despre opere de artă sculpturală şi picturală şi o biografie a filosofilor. Despre el avem minunata monografie a lui Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Antigonos von Karystos* (în *Philologischen Untersuchungen*, caietul IV, Berlin, 1881). **519.** „Viaţa" face parte din lucrurile exterioare omului care nu sînt în puterea lui (οὐκ ἐφ' ἡμῖν) ca să şi le dea sau să le conserve, ca atare, după teoria stoică face parte din lucrurile indiferente pentru fericirea omenească. **520.** Pentru filosofia stoică, virtutea singură este suficientă pentru a da omului fericirea. Într-o formulă lapidară, Spinoza spune: *beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus*, idee care se găseşte şi la Augustin, şi în *Elegia către Eudemos* a lui Aristotel.

521. Ca izvor al catalogului scrierilor lui Chrysippos l-am desemnat pe Apollonios din Tyr. Această listă bogată, care cuprinde peste 400 de Cărţi (rulouri de papirus), conţine în întregime lista scrierilor logice ale lui Chrysippos; apoi urmează lista scrierilor etice şi se întrerupe în mod brusc în mijlocul unui titlu: „Despre argumente în favoarea...". Sînt citate scrieri etice în aproximativ 60 de Cărţi (rulouri). Cîte mai lipsesc, nu ştim. Mai departe lipsesc în întregime scrierile de fizică. Desigur, catalogul era redat complet de Diogenes Laertios, însă o parte din titlurile cărţilor de etică şi totalitatea titlurilor de cărţi privind fizica au dispărut din textul pe care ni l-au transmis manuscrisele. În expunerea doctrinei comune stoicilor, pe care Diogenes Laertios o dă în *Viaţa lui Zenon* (VII, 38-160), după prezentarea rezumativă a doctrinei, care cuprinde numai logica (VII, 39-48), urmează o prezentare în detaliu a doctrinei în care este cuprinsă logica, etica şi fizica, succesiune a părţilor care corespunde şi cu ordinea catalogului scrierilor lui Chrysippos (cărţile de fizică lipsesc din catalog, al cărui sfîrşit nu-l avem). Titlurile lucrărilor lui Chrysippos sînt destul de lungi. Cum toate aceste opere sînt pierdute pînă la cîteva fragmente (vezi H.v. Arnim, *SVF*, vol. II şi III), nu e întotdeauna uşor de dat o traducere care se bazează pe presupunerea unui conţinut pe care nu-l cunoaştem. În aceste titluri vedem că multe opere sînt adresate către o personalitate în general din filosofie, prieteni sau discipoli ai lui Chrysippos. Cel mai mult apar în aceste dedicaţii Metrodoros şi Aristocreon, nepotul de soră al lui Chrysippos (fiecare de cîte nouă ori). Apoi apar: Zenon (din Tars), Athenades, Aristagoras, Athenodoros, Thearos, Dion, Gorgippides, Cleitos, Phylarchos, al doilea nepot de soră al lui Chrysippos, Apollonides, Pasylos, Sosigenes, Alexandros, Dionysios, Philippos, Nicias, Apollas, Panthoides, Epicrates, Dioscurides, Stesagoras, Agathon, Timostratos, Timocrates, Philomanthes, Ameinias, Meleagros, Hedylos, Laodamas, Onetor, Aristobulos, Menecrates, Heracleides, Pollis, Sphairos, Theoporos, Aristocles, Diocles, Zenodotos, Diodoros, Timonax, Pythonax, Leptines şi Cleon. Unii dintre aceşti sînt personaje cunoscute, alţii sînt greu de identificat. **522.** Pentru sensul cuvîntului κατηγορευτικόν vezi

Diogenes Laertios, VII, 70. Κατηγορευτικόν se numeşte propoziţia formată dintr-un pronume demonstrativ la nominativ (deci subiect) şi un predicat verbal; exemplul dat: „Acesta se plimbă". Κατηγορικόν se numeşte propoziţia formată dintr-un nume la nominativ (subiect) şi un predicat verbal. Exemplul dat: „Dion se plimbă".

523. Traducerea dată e după Hicks. Apelt traduce αἵρεσις cu „Wahl" cu un semn de întrebare. E greu de determinat sensul acestui cuvînt, izolat, aşa cum apare în text. **524.** Este greu de determinat la ce se referă διὰ τριῶν, „prin trei".

525. Este vorba, probabil, de *Philon* ὁ διαλεκτικός, contemporan cu Zenon (vezi Diogenes Laertios, VII, 16). **526.** Hicks traduce cu „Despre cazuri directe şi oblice". Traducerea din text, care este şi cea a lui Apelt, ni se pare mai potrivită (vezi la Diogenes Laertios, VII, 64 şi urm., definiţiile termenilor ὀρθά şi ὄπτια în legătură cu diateza verbului). **527.** Cuvîntul συνάμματα, care se află aici izolat, este greu de tradus. Apelt traduce acest titlu cu „Von den Verbindungen", cu un semn de întrebare. **528.** Cuvîntul grec e παρέμφασις, care apare aici izolat şi care este greu de tradus. Apelt traduce cu: „Von der Nebenbedeutung", deci înţelesul lăturalnic care însoţeşte un cuvînt. La gramaticieni însă cuvîntul înseamnă pur şi simplu „înţelesul unui cuvînt". **529.** Cuvîntul λέξις, care se află izolat aici, este greu de tradus. El înseamnă „cuvînt izolat", „expresie", „stil", „cuvînt specific unui autor". **530.** διαιρούμενοι poate însemna „cei ce admit diviziunile", dar şi „cei ce pun semne de despărţire între propoziţii". Aici cu negaţie. Prima traducere, „contra celor care resping diviziunile", e dată de Hicks; cea de-a doua traducere acceptată aici, „către cei ce nu pun semne de punctuaţie", este a lui Apelt.

531. Hicks traduce συνημμένα cu „materiale strînse", Apelt cu „Verbundene Sätze". S-ar mai putea traduce cu „judecăţi ipotetice pentru introducerea la studiul ambiguităţilor". De o decizie sigură nu poate fi vorba în lipsa scrierii, care e pierdută, ca toată opera filosofului Chrysippos. **532.** Apelt traduce περὶ τῶν λόγων cu „Über die Reden", iar Hicks cu „Of Syllogisms". **533.** A nu se confunda cu judecăţile modale în logica lui Aristotel. **534.** Urmăm interpretarea lui Apelt.

535. „Concluzia" la stoici se numeşte ἐπιφορά, „inferenţă".

536. Vezi mai sus, nota 525. **537.** Cuvîntul ἔκθεσις (în text la plural), pe care l-am redat cu „circumscriere", este termen tehnic în logica lui Aristotel. Termenul are sensuri numeroase destul de complexe. În logică, el este o metodă de demonstrare a silogismelor, BOCARDO din figura a treia şi cel de tipul BAROCO din figura a doua, care nu se lasă demonstrate prin reducerea la figura întîi cu ajutorul conversiunii judecăţilor şi al demonstraţiei apagogice (despre ἔκθεσις vezi H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, 1900, pp. 310-320, şi mai ales II, 2, 1900, pp. 141-149, vezi şi O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, ed. a 2-a de L. Robin, 1931, pp. 196 şi urm.). Subiectul tratatului lui Chrysippos *Despre circumscrieri* ne este necunoscut. Dar întrucît sîntem în domeniul logic, presupunem ceva similar sau în legătură cu metoda lui Aristotel. **538.** Şapte titluri de lucrări care vin mai departe se ocupă cu sofismul Mincinosului. Dacă un mincinos spune că minte, spune adevărul sau minte? Vedem deci ce importanţă acordau filosofii greci acestor sofisme. **539.** În acest titlu lipseşte expresia ὁ ψευδόμενος, dar se poate deduce din ansamblul celorlalte titluri în mijlocul cărora se află.

540. Aici sensul expresiei παρὰ μικρόν, tradus cu „infinitezimal", e departe de a fi sigur, cum observă şi Apelt. **541.** Sofismele care urmează: „Voalatul", „Ascunsul" şi „Nimeni", au mai fost discutate de noi mai înainte. **542.** Două titluri de scrieri, dintre care una discută o tează şi a doua, antiteza ei. **543.** Dacă socotim separate rubrica iniţială cu tratate generale de logică şi rubrica finală cu aceste cercetări logice în 31 de Cărţi, am avea trei rubrici speciale în care se tratează probleme logice de o anumită categorie. În total sînt deci cinci rubrici de scrieri logice. Totalul de 311 Cărţi (rulouri) de logică depăşeşte cu puţin numărul Cărţilor menţionate în această listă. **544.** Titlurile scrierilor de etică au trei rubrici. În mijlocul unui titlu din a treia rubrică se întrerupe catalogul. **545.** <etice> este adăugat de Arnim. **546.** „A avea păreri sau opinii", δοξάζειν, înseamnă a nu avea o cunoaştere sigură, după stoici, bazată pe reprezentări comprehensive.

547. „Comprehensiunea", κατάληψις, este cunoaşterea adecvată a lucrurilor prin reprezentări comprehensive (vezi mai sus, notele 153-155). Stoicii defineau ştiinţa ca un sistem de cunoaştere bazat numai pe reprezentări comprehensive: σύστημα καταλήψεων. **548.** „Deprindere", ἕξις. **549.** Calităţile, ποιά, sînt una dintre categoriile stoice. Acestea sînt la stoici în număr de patru şi clasează lucrurile şi nu noţiunile sau predicatele, cum era cazul la Aristotel. Aceste patru categorii stoice sînt: τὰ ὑποκείμενα, „substratele sau substanţele"; ποιά, „calităţile"; πῶς ἔχοντα, „modurile"; şi πρός τί πως ἔχοντα, „relaţiile" (vezi textele la Arnim, *SVF*, II, pp. 124-133). Virtuţile sînt calităţi, dar calităţile sînt corporale (σώματα). Graţie proprietăţii de amestec total (κρᾶσις δι'ὅλου), ele pot coexista în suflet şi ocupa acelaşi loc. **550.** „Binele moral", τὸ καλόν, *honestum*.

551. Aici se termină brusc catalogul scrierilor etice. Cum lipsesc aproape 350 de Cărţi (rulouri), partea finală a catalogului care s-a pierdut trebuie să fi fost încă destul de lungă. Avem pînă acum 202 paragrafe, şi Cartea a VII-a, chiar în forma ei actuală, mutilată, e cea mai lungă din cele 10 Cărţi ale operei lui Diogenes Laertios. Nu ştim unde mai putea fi loc în această Carte, în afară de aproximativ jumătate din lista scrierilor etice, şi pentru întreaga listă a scrierilor fizice, apoi pentru încă 19 capitole, oricît de scurte ar fi fost ele, cu filosofii stoici care s-ar fi găsit în unele manuscrise după *tabla de materii* a Cărţii a VII-a dată de manuscrisul *Parisinus Graecus*, 1759. Deci e de presupus că aceste 19 vieţi, notate în P 1759, nu erau autentice, dacă au existat în vreun manuscris, pe care nu-l mai avem. Astfel se termină Cartea a VII-a, consacrată stoicilor în opera lui Diogenes Laertios.

Cartea a VIII-a

Capitolul I

Pitagora
(pe la 582-500 î.H.)

1. Cu Pitagora începe şcoala filosofică din Italia, după Sotion, şi continuă, după listele cele mai complet păstrate, cu Xenofanes, Parmenide, Zenon din Eleea, Leucip, Democrit, Protagoras, Metrodoros din Chios, Diogenes din Apollonia, Anaxarh, Pyrrhon, Nausiphanes, Epicur, rămînînd afară din seria celor două şcoli: ionică şi italică, Heraclit şi Empedocle, care sînt socotiţi ca izolaţi (σποράδην), şi, ca atare, neaparţinînd nici uneia dintre cele două direcţii. La Diogenes Laertios, Cartea a VIII-a conţine pe Pitagora, Empedocle, Epicharmos, Archytas, Hippasos, Philolaos, Eudoxos, deci marea masă a pitagoricienilor; Cartea a IX-a cuprinde pe Heraclit, Xenofanes, Parmenide, Melissos, Zenon, Leucip, Democrit, Protagoras, Diogenes din Apollonia, Anaxarh, Pyrrhon, deci pe eleaţi, atomişti şi sceptici, iar Cartea a X-a e în întregime consacrată lui Epicur.

Pentru Pitagora mai avem două *Vieţi* importante ale lui şi care ni s-au păstrat: 1) *Vita Pythagorae* de Prophyrios (ed. Nauck[2]); 2) *Vita Pythagorica* de Iamblichos (ed. Deubner), ambele provenind deci din şcoala neoplatonică. În schimb, ni s-au pierdut *Viaţa lui Pitagora* de Aristoxenos (vezi Diogenes Laertios, I, 118) şi *Viaţa lui Pitagora* în cel puţin două Cărţi de Hermip (făcînd parte desigur din izvoarele lui Diogenes Laertios, VIII, 10). În fine: 3) *Viaţa lui Pitagora* de Diogenes Laertios, care a fost publicată de A. Delatte şi părţi din ea de Diels-Kranz, în *Die Fragmente der Vorsokratiker*[5-9], vol. I. Tot aici se găsesc şi fragmente din Aristoxenos (vezi pp. 467-478). **2.** Aristoxenos deci atribuie lui Pitagora o origine etruscă, gr. Τυρρηνός. Această informaţie este totuşi de reţinut, chiar dacă Pitagora era complet grecizat. Centrul insulelor etrusce (tyrrheniene) îl constituia insula Lemnos, unde s-a descoperit o celebră inscripţie, probabil în limba etruscă. Tot aşa i se atribuia lui Thales o origine feniciană sau mai verosimilă este originea cariană (după numele tatălui, Examyas). Ceea ce nu împiedică faptul că Thales era complet grecizat. **3.** Deci genealogia lui Pitagora, după aceşti autori, ar fi: Cleonymos din Phlius → Euthyphron → Hippasos (nimic comun cu Hippasos pitagoricianul, a cărui viaţă se găseşte la Diogenes Laertios, VIII, 84) → Marmacos (stabilit la Samos) → Pitagora. **4.** Probabil *Ferekyde din Syros*. Nu ne este cunoscut ca Ferekyde să fi locuit la Lesbos. Zoilos, unchiul lui Pitagora, nu ne e cunoscut din altă parte. **5.** *Eunomos*, fratele lui Pitagora, este citat şi într-un *Scholion* la Platon. *Tyrrhenos*, al doilea frate e citat şi de *Lexiconul Suda*, *s.v.* Πυθαγόρας. Tyrrhenos înseamnă pe greceşte „Etruscul". **6.** *Zamolxis* (transmis şi sub forma *Zalmoxis*), zeu chthonian al geţilor şi tracilor. După Herodot, ar fi fost un sclav, elev al lui Pitagora, care a fost mai tîrziu zeificat. Ca izvoare principale, vezi Herodot, IV, 94-96; Platon, *Charmides*, 156 *d* şi 158 *b*, Strabon; Diodor din Sicilia, Iamblichos etc. **7.** Vezi nota anterioară; vezi şi Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, pp. 321 şi urm.; I.I. Rusu, *Religia geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase*, Cluj, 1947, pp. 84 şi urm.; W. Thomaschek, *Die alten Thraker*, vol. II, partea 1, Viena, 1893, pp. 62-67; G.I. Kazarov, *Zamolxis*, în „Klio", an XII (1912), pp. 355-364; G. Seure, *Les images de Zeus Keraunos Zebelsurdos, Gebeleizis, Zamolxis*, în „Revue des études grecques", an XXVII (1913), pp. 258-260. **8.** *Hermodamas din Samos*, din neamul lui Creophilos, profesorul lui Pitagora; se

mai întîlneşte la Iamblichos, *V.P.*, 11, şi Porphyrios, *V.P.*, 1, 2, 15. Probabil toţi copiază acelaşi izvor, pe Aristoxenos. **9.** Istoria relaţiilor dintre Amasis, faraonul Egiptului, şi Policrate, tiranul din Samos, se găseşte la Herodot, III, 39 şi urm.

10. Dacă a stat mai multă vreme în Egipt (cel puţin cîteva luni) şi a avut contact cu preoţii, nu este exclus ca Pitagora, ca un grec inteligent şi iscoditor, să fi învăţat să vorbească puţin egipteana, dar nu şi să citească texte hieroglifice.

11. *Antiphon din Atena*, sofistul sau oratorul? Afară de cazul cînd ambii sînt aceeaşi persoană (secolul al V-lea î.H.). **12.** Călătorii ale înţelepţilor greci la chaldeeni şi la magi sînt povestite de autorii greci, mai ales din secolul al III-lea încoace. **13.** Ceva specific care să arate influenţa concepţiei despre zei a egiptenilor asupra lui Pitagora nu se găseşte în tot ce se relatează despre doctrina sa. Credinţa în transmigraţia sufletelor, pe care Herodot (II. 123) o atribuie eronat egiptenilor, se bazează pe o confuzie. Egiptenii credeau că sufletul mortului poate anima în mod temporar mumia sa sau statui cu asemănarea mortului, dar aceasta nu e metempsihoză (cf. M. Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. I, cap. IV, §§ 28, 30; vol. II, cap. XXII, §§ 182-183). **14.** Este sensul cuvîntului grec ἀριστοκρατία. **15.** Probabil *Heracleides din Pont* punea într-unul din dialogurile sale să vorbească pe Pitagora şi să-şi povestească incarnaţiile anterioare. Această povestire a fost luată drept informaţie autentică. **16.** *Aithalides*, fiul lui Hermes şi al Eupolemeei, era crainicul argonauţilor (vezi Apollonios din Rhodos, I, 54, şi III, 1171; *Orph. Argonautica*, 134; cf. şi Porphyrios, *V.P.*, 45). *Euphorbos*, fiul lui Panthoos troianul, răneşte pe Patrocle (*Iliada*, XVI, 806, trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 325, v. 776 şi urm.) şi este ucis de Menelau (*Iliada*, XVII, 59, ed. cit., p. 329, v. 58-59). Despre scutul lui consacrat de Menelau în templul Herei la Mycene, vezi Pausanias, II, 17, 3, care diferă de versiunea lui Diogenes Laertios. Dar prima versiune se găseşte şi la Porphyrios, *V.P.*, 27, şi Iamblichos, *V.P.*, 14. Euphorbos e citat şi la alţi autori: Diodor din Sicilia, Philostratos, Aulus Gellius (după Dicaiarchos) etc. Euphorbos frigianul este citat şi în nişte *Iambi* ai lui Callimah (vezi Diogenes Laertios, I, 25), unde *Euphorbos* = Pythagora, întrucît acesta e o incarnaţie a lui Euphorbos. Callimah îi atribuie unele descoperiri în domeniul geometriei (vezi textul lui Callimah la Diels-Kranz, *Vors*[5-9], I, p.73).

17. Transmigraţia sufletelor face parte din învăţătura lui Pitagora. Xenofanes, care e contemporan cu Pitagora (secolul al VI-lea î.H.), batjocoreşte această doctrină pitagoriciană (vezi Xenofanes, fragm. 7, Diels-Kranz[5-9]).

18. *Hermotimos*, vechi înţelept, puţin probabil să fie identic cu Hermotimos din Clazomene, de la care s-ar fi inspirat Anaxagora în teoria sa despre „raţiunea cosmică" (vezi Aristotel, *Metaph.*, A. 3, 984 *b*, 15 sqq.). **19.** După acest text, scutul lui Euphorbos ar fi fost atîrnat, ca ofrandă, în templul lui Apollo din localitatea Branchidai de lîngă Milet. În nota 16 am văzut că alţi autori afirmau că scutul ar fi fost atîrnat în templul zeiţei Hera din Mycene. **20.** *Pyrrhos*, pescarul din Delos, incarnaţia anterioară a lui Pitagora, este citat şi la Porphyrios, *V.P.*, 45. Deci incarnaţiile lui Pitagora ar fi:

Aithalides (fiul lui Hermes),
Euphorbos (erou din războiul troian),
Hermotimos (un străvechi înţelept),
Pyrrhos (pescar din Delos),
Pitagora din Samos, filosoful.

21. Această versiune că Pitagora n-ar fi scris nimic este foarte verosimilă.

22. Heraclit, fragm. 129, Diels-Kranz[5-9], este aşezat de editori printre fragmentele incerte. John Burnet însă îl consideră ca autentic. Şi noi am fi înclinaţi să-l considerăm ca autentic din cauza cuvîntului ἱστορίη, cu sensul de „cercetare a fenomenelor naturale", care se găseşte în acest fragment. Cf. şi Iamblichos, *V.P.*, 18, 89, unde se spune: ἐκαλεῖτο δὲ ἡ γεωμετρία πρὸς Πυθαγόρου ἱστορία (vezi sensul cuvîntului în acest text la Árpád Szabó, Δείκ,υμι *als mathematischer Terminus für beweisen*, în revista „Maia", X (1958), fasc. II, pp. 2 şi urm. şi p. 2, nota 5). Nu credem că ταύτας τὰς συγγραφάς s-ar referi la cărţile lui Pitagora, ci ar putea

indica operele altora pe care el le-a exceptat. Ultimele două cuvinte (πολυμαθίη şi κακοτεχνίη) au un aspect autentic heraclitean. **23.** Vezi nota precedentă.

24. Acest fragment de la începutul cărţii lui Pitagora este, desigur, un fals. El are o oarecare asemănare cu începutul cărţii lui Heraclit, unde este propovăduit λόγος-ul „legea devenirii cosmice", pe un ton emfatic şi apodictic. Textul pseudopitagorician dat la Diogenes Laertios are acelaşi ton şi se încheie cu cuvîntul λόγος, pe care l-am tradus cu „tratat" şi este un decalc lipsit de profunzimea gîndirii exprimate de Heraclit. Invocaţia aerului pe care îl respiră şi a apei pe care o bea este de prost gust şi lipsită de orice semnificaţie filosofică.

25. *Lysis din Tarent* ar fi fost, împreună cu Archippos, tot din Tarent, singurii supravieţuitori atunci cînd conjuraţii, conduşi de Cylon, au dat foc casei lui Milon din Crotona unde erau întruniţi pitagoricienii, care au pierit în flăcări (Iamblichos, *V.P.*, cap. 35, cu versiunile lui Aristoxenos, Nicomah şi Apollonios; vezi şi lista pitagoricienilor, *ibid*., cap. 35, 267; şi versiunile despre revolta lui Cylon împotriva pitagoricienilor, la Porphyrios, *V.P.*, §§ 54 şi urm.). **26.** *Epaminonda din Theba* – om de stat şi general, născut pe la 420 î.H. şi mort în 362 î.H. în bătălia de la Mantinea, pe care o cîştigă. A fost un general de seamă, dar om politic fără orizont larg. El a fost discipolul lui Lysis, după cum spune textul de faţă.

27. Este vorba de *Heracleides Lembos*, fiul lui Sarapion, epitomatorul lui Sotion şi al lui Satyros. **28.** *Hippasos din Metapont* (după alţii din Crotona), pitagorician din vechea generaţie. El ar fi divulgat doctrina secretă a pitagoricienilor, fapt pentru care ar fi fost pedepsit de zei (vezi textele relative la Hippasos la Diels-Kranz *Vors*[5-9], I, pp. 107-110). **29.** *Aston din Crotona*, scriitor pitagorician; nu e cunoscut din altă parte. **30.** Nici *Themistocleia din Delfi* nu ne e cunoscută din altă parte. **31.** *Ion din Chios* este un literat cu bogată activitate de scriitor. A scris tragedii, elegii, opere filosofice şi o lucrare istorică despre Chios (vezi fragmentele filosofice la Diels-Kranz *Vors*[5-9], I, pp. 377-381; jumătatea a doua a secolului al V-lea î.H.). **32.** *Orfeu*, poet legendar şi fondator de religie. Ar fi luat parte la expediţia argonauţilor, ceea ce l-ar aşeza în secolul al XIII-lea î.H. Dar influenţa religiei orfice, fondată de el începe cu secolul al VII-lea. Deci legenda cu participarea la expediţia argonauţilor pare a fi o proiecţie tardivă a persoanei lui, dacă a existat, într-un trecut îndepărtat (cf. N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice*, Bucureşti, 1960, pp. 256-261). Mai departe, pînă în secolul al V-lea, nu se ştie despre originea tracă a lui Orfeu. În Promenada (λέσχη) cnidienilor de la Delfi, pictată de Polygnot (secolul al V-lea î.H.), Orfeu era reprezentat în costum grecesc, pe cînd costumul trac este o caracteristică a lui Orfeu în arta plastică ulterioară. Deci orfismul filosofic şi religios cu pronunţat conţinut mistic trebuie datat începînd din secolul al VII-lea î.H. **33.** *Sosicrates din Rhodos,* autorul unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor.* **34.** *Leon*, tiran în Phlius sau Sicyon (Diogenes Laertios, *Proem*., 12; vezi şi Cicero, *Tuscul. Disp*., V, 3).

35. Se spune că Pitagora ar fi întrebuinţat primul şi ar fi adoptat denumirea de φιλόσοφος „prieten al înţelepciunii", nu cel de σόφος „înţelept", care ar fi prea pretenţios. Heraclit întrebuinţează termenul ca adjectiv propriu-zis: φιλόσοφοι ἄνδρες (fragm. 35, Diels-Kranz[5]). **36.** θεατής este „spectatorul", termen care are aceeaşi rădăcină cu cuvîntul θεωρία „contemplaţia" în general şi „contemplaţia adevărului ştiinţific" în particular. Ştim ce rol joacă θεωρία în concepţiile filosofice şi ştiinţifice ale grecilor. **37.** καθολικῶς, „în mod general", „rezumativ".

38. *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei (pe la 346-250 î.H.). Polybios îl critică cu asprime. **39.** Hermip a scris Βίοι din care face parte lucrarea *Despre Pitagora*, în cel puţin două Cărţi, citată aici. **40.** Este vorba de ţara hyperboreenilor, aflată la extremul nord al lumii locuite. **41.** *Nessos* este numele unui centaur de lîngă rîul Euenos în Etolia. Centaurul Nessos fu ucis de Heracle (vezi N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1960, p. 207).

42. *Timaios*, vezi mai sus, nota 38. Istoria sa, Σικελικά, avea 38 de Cărţi (rulouri). **43.** Κόρη „fată", e numele Persefonei (lat. *Proserpina*), fiica zeiţei

Demeter şi soţia lui Hades, răpită de acesta. Νύμφη este „zînă" şi în acelaşi timp înseamnă „mireasă", „soţie". Μήτηρ e „mamă", zeiţa Demeter, sau Magna Mater, Cybele din Frigia. **44.** *Moiris* – descoperitorul elementelor geometrice; se găseşte numai aici. **45.** *Anticleides* – istoric al lui Alexandru; mai e citat de Plutarh, Strabon, Athenaios etc. **46.** Aspectul aritmetic al geometriei; credem că este vorba de aspectul numeric al figurilor geometrice. Pitagoricienii socoteau că liniile şi figurile geometrice din care sînt constituite toate lucrurile sînt numere. De aici considerarea geometrică a numerelor. Există numere pătrate, dreptunghiulare, triunghiulare, poligonale, cubice etc. Această geometrie analitică răsturnată este lipsită de biunivocitate. Euclid, în *Elemetele de geometrie*, nu admite decît numere linii, numere suprafeţe şi numere solide. **47.** *Monocord* – un instrument format dintr-o coardă unică, ce se poate întinde cu ajutorul unei greutăţi care poate varia. Cu acest instrument, numit κανών, se stabilesc legile numerice ale armoniilor muzicale. **48.** *Apollodoros*, numit ὁ λογιστικός, „calculatorul", e citat de două ori la Diogenes Laertios, I, 25 şi VIII, 12. **49.** Teorema denumită „a lui Pitagora". Pare a fi cunoscută în Orient, mai ales la babilonieni, unde se găsesc tablouri cu trei coloane de numere avînd raporturile indicate prin teorema lui Pitagora. Totuşi generalizarea şi demonstraţia ei sînt de esenţă pur greacă (vezi studiul nostru *Recherches des mathématiques suméro-akkadiennes, égyptiennes et grecques*, III, în „Bulletin Mathématique", Bucureşti, nouv. sér., t. I (49), 4, 1957).

50. Credinţa în metempsihoză, adică în transmigraţia sufletelor prin corpurile a diverse animale, atrage după sine oarecum interdicţia de a mînca animale (vezi Empedocle, fragm. 137, Diels-Kranz[5-9]). **51.** Una dintre cele 158 de constituţii ale statelor-cetate greceşti (Diogenes Laertios, V, 27), pierdute afară de una: *Constituţia Atenei*. **52.** Pitagora este o figură legată de zeul Apollo. Unii făceau din Pitagora fiul lui Apollo (Porphyrios, *V.P.*, 2); alţii îl identificau chiar cu Apollo (Iamblichos, *V.P.*, 27, 133). **53.** *Aristoxenos din Tarent* – filosof discipol al lui Aristotel; a fost şi muzician şi teoretician de seamă al muzicii. De la dînsul ne-au rămas excerpte din lucrarea sa Ἁρμονικά (editate de Marquard, 1868) şi fragmente privitoare la *ritmică*. Aristoxenos a fost şi filosof, istoric şi biograf plin de erudiţie şi patimă. **54.** Identitatea celor doi Luceferi este cunoscută de mult în Orient, în Chaldeea şi Egipt, aşa că nu e de presupus ca astronomii greci să fi aşteptat pînă la venirea lui Pitagora pentru a recunoaşte identitatea lor.

55. Vezi *Parmenide,* căruia i se atribuie această descoperire de către Favorinus, la Diogenes Laertios, IX, 23. **56.** *Leucania* (= Lucania) – teritoriu din Italia de sud (Grecia Mare); *peucetienii* sînt un trib străvechi care locuia în Apulia (coasta de est a Italiei); *messapienii* sînt tot un popor din Italia de sud (în jurul oraşului Brundisium), de la care ne-au rămas numeroase inscripţii într-o limbă necunoscută.

57. *Philolaos din Crotona* – filosof pitagorician; a fost contemporan cu Socrate (pe la 440 î.H.). El pare a fi scris cărţi din care ni s-au păstrat fragmente. Unii învăţaţi contestă autenticitatea acestor scrieri. Ultimii ani ai vieţii sale, Philolaos i-a trăit la Theba în Beoţia, unde l-au cunoscut Simmias şi Cebes, interlocutorii lui Socrate în dialogul *Phaidon* al lui Platon. Pentru „Viaţa şi învăţătura lui Philolaos" vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99.

58. În şcoala lui Pitagora era valabilă interdicţia de a revela celor neiniţiaţi doctrina, fapt care atestă încă o dată caracterul ei esoteric. Hippasos ar fi fost pedepsit de destin pentru divulgarea doctrinei secrete a maestrului (vezi mai sus, nota 28). **59.** *Zaleucos din Thurioi* şi *Charondas din Catania sau Thurioi* – legislatori care au dat legi pentru diverse cetăţi greceşti din sudul Italiei; discipoli ai lui Pitagora. Puţin mai departe în text, „preceptele" traduc cuvîntul grec σύμβολα.

60. Cuvîntul grec θᾶκος e tradus de Apelt cu „şezutul".

61. Toate aceste „simboluri", precepte sau, mai bine-zis, interdicţii (întrucît mai toate conţin opriri de a face ceva), sînt *tabu*-uri extrem de vechi, de un caracter arhaic ca şi acelea de la sfîrşitul operei lui Hesiod *Munci şi zile* (trad. Şt. Bezdechi, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957. **62.** Interpretările date acestor

„precepte" ale lui Pitagora sînt arbitrare şi caută să dea o explicaţie raţională şi spiritualistă unor interdicţii străvechi, care au cu totul altă semnificaţie, mult mai concretă. „A nu aţîţa focul cu cuţitul" înseamnă că focul, care e sacru, nu trebuie atins cu un instrument ce se întrebuinţează la tăiat şi dezmembrat animale şi lucruri. Nu putem să le explicăm pe toate, dar ele n-au, desigur, caracterul simbolic pe care îl conferă scriitorii tîrzii. Spre exemplu, ultimului precept din această serie, interdicţia de a întoarce capul la frontieră cînd ieşi din ţara ta, se găseşte în multe superstiţii: interdicţia de a te întoarce înapoi, odată plecat de acasă. Aici este ideea că prin întoarcerea capului ai vedea duhurile casei care ies în urma celui ce pleacă, iar vederea lor înseamnă moartea. Astfel zeiţa marină Ino Leucotheia, în *Odiseea* (V, 350, trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, pp. 128 şi 443) îi dă lui Ulise, în timpul furtunii care îi distruge nava, o centură ca să se salveze prin înot, şi îi recomandă să-i arunce înapoi centura, după salvare, fără a întoarce însă capul, recomandare pe care Ulise o respectă cu stricteţe.

63. Interdicţiile de mîncare sînt numeroase în pitagorism şi sînt raportate de mulţi autori, dar nu întotdeauna aceleaşi. Interdicţia de a mînca bob revine foarte des şi s-au dat foarte multe explicaţii destul de puţin verosimile. Şi aici trebuie să fie un *tabu* străvechi. Apoi se interzice mîncarea inimii de la animale, probabil ca sediu al sufletului, aşa cum în religia ebraică se interzice a mînca animalul cu sîngele nescurs din el, întrucît sîngele este sediul sufletului, dacă nu însuşi sufletul şi gîndirea, cum va afirma mult mai tîrziu Empedocle (fragmentul 105, Diels-Kranz[5]). Mitra era de asemenea interzisă la mîncare, desigur ca fiind recipientul în care este concepută şi se dezvoltă fiinţa vie pînă la naştere. Apoi era interdicţia categorică de a se hrăni cu animale, interdicţie urmată cu toată stricteţea de Plotin (în secolul al III-lea d.H.), deşi Aristoxenos, după cum vom vedea puţin mai departe, era de altă părere cu privire la Pitagora. (Pentru „Modul de viaţă pythagoreic după secvenţele transmise de Aristoxenos" vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 35-49.) **64.** Peştii menţionaţi mai înainte se numesc ἐριθῖνος, μελάνουρος şi τρίγλα. În general, denumirile de peşti sînt greu de identificat. Aceştia de aici sînt dintre cei care sînt mai cunoscuţi.

65. Este îndoielnic ca în secolul al IV-lea î.H. coloniile greceşti înfloritoare din sudul Italiei să nu fi cunoscut inul. **66.** Unele dintre aceste comportamente se găsesc între maximele atribuite celor şapte înţelepţi. Astfel, ultima comportare se găseşte la Diogenes Laertios, III, 39, cu privire la Platon.

67. Cuvîntul grec πεδαρτᾶν este citit de Cobet în loc de πελαργᾶν. După *Suda*, acesta din urmă înseamnă νουθετεῖν. În ce priveşte πεδαρτᾶν, el este o formă eolică şi înseamnă μεθαρμόζειν, „a îndrepta", „a face să-şi schimbe părerea".

68. Aristoxenos răstoarnă aici toată tradiţia despre interdicţia de a mînca animale. După Aristoxenos, Pitagora mînca orice fel de carne. Interdicţia de a tăia pentru mîncare boii de jug este foarte veche, anterioară lui Pitagora.

69. Vezi mai sus, nota 30, la Diogenes Laertios, VIII, 8. **70.** *Hieronymos din Rhodos* – mai întîi peripatetician, apoi adversar al lui Lycon, care e al patrulea şef al şcolii (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.). A scris opere filosofice şi istorice, astăzi pierdute. **71.** „Coborîrea în Hades", Εἰς ῞Αιδου κατάβασις, era titlul multor opere cu caracter mistic care descriau o vizită în Infern presupusă ca fiind făcută de cineva viu şi care se întoarce pe pămînt şi povesteşte ceea ce a văzut acolo. O astfel de scriere era atribuită lui Pitagora (adică circula sub numele lui), o alta lui Orfeu, dacă cele două nu sînt una şi aceeaşi scriere. Din această scriere apocrifă îşi ia Hieronymos informaţiile pe care ni le relatează. Seria acestor vizite în Hades începe cu *Nekyia* din Cîntul al XI-lea al *Odiseei*. Pentru informaţii antice cu privire la *Coborîrea în Hades* a orficilor, vezi Otto Kern, *Orphicorum fragmenta*, Berlin, 1922, pp. 304-307. **72.** Critica adresată lui Homer şi Hesiod, pentru că au atribuit fapte ruşinoase zeilor (furturi, adultere, înşelăciuni) este obişnuită la filosofi, începînd cu Xenofanes din Colofon (fragm. 11, 12, Diels-Kranz[5]) şi continuînd cu Heraclit din Efes (fragm. 42, 56, 57, Diels-Kranz[5]).

73. *Aristippos din Cyrene*, autorul scrierii Περὶ φυσιολόγων, citată aici, pare a fi altul decît Aristip din Cyrene, fondatorul şcolii hedoniste şi elev al lui Socrate.

74. Încercarea de a stabili etimologia numelui lui Pitagora este mai mult sau mai puţin reuşită. Aceeaşi etimologie o dă *Lexiconul Suda*. Vezi altă etimologie la Iamblichos, *V.P.*, 2, 7: a fost numit Pitagora fiindcă naşterea lui a fost prezisă lui Mnesarchos, tatăl lui, de către Apollo. **75.** Aici avem confesiunea păcatelor, care se întîlneşte în atîtea religii; în Cartea Morţilor din Egipt, în buddhism, în creştinism etc. Cel mai amplu studiu asupra problemei l-a făcut R. Pettazzoni, *La confessione dei peccati*, I, 1929 etc. **76.** Ideea este confuz şi contradictoriu exprimată. Probabil vrea să spună că fiinţa matură precedă naşterea unei noi fiinţe asemănătoare, şi de aceea i se cuvine primei un respect deosebit. Comparaţia care urmează este forţată: aşa cum în univers răsăritul precedă apusul, în viaţă, începutul sfîrşitul, iar la fiinţa vie, naşterea precedă moartea. **77.** Isaac Casaubonus introduce negaţia οὐ, bazîndu-se pe Diogenes Laertios, VIII, 20, şi pare a avea dreptate. Şi Apelt acceptă această corectură. Deci, după această lucrare, Pitagora sfătuia să *nu* se admită orice fel de profeţie. **78.** Interdicţia de a mînca bob revine mereu în legătură cu învăţăturile lui Pitagora. **79.** Influenţa alimentaţiei asupra viselor este îndeobşte cunoscută încă din antichitate. **80.** *Alexandros din Milet*, secolul I î.H., numit şi *Polyhistor*, se ocupă de istoria babiloniană şi asiriană. Scrierile sale din domeniul filosofiei sînt: Φιλοσόφων διαδοχαί (Diogenes Laertios, VIII, 24 şi urm.) şi Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων, izvor important pentru neopitagorism.

81. Aici urmează o doxografie destul de amplă şi de interesantă, a cărei singură deficienţă este că nu reproduce părerile lui Pitagora (ceea ce nici nu putea face în lipsa unor opere autentice ale acestuia), ci concepţiile unor pitagoricieni de mai tîrziu. Şi aici, probabil, elementele nu sînt toate din aceeaşi epocă. În general, credem că este vorba de opinii asemănătoare cu cele ale „aşa-numiţilor pitagoricieni", οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι, de care vorbeşte Aristotel în operele ce ni s-au păstrat de la el. Aristotel a scris chiar despre pitagoricieni opere speciale, care s-au pierdut (vezi catalogul scrierilor lui la Diogenes Laertios, V, 25, πρὸς τοὺς Πυθαγορείους α΄ şi Περὶ τῶν Πυθαγορείων α΄). Şi Aristoxenos a scris *Despre Pitagora şi discipolii lui* (Diogenes Laertios, I, 118). Izvorul lui Diogenes Laertios trebuie să fi fost apropiat de Aristotel sau Aristoxenos, însă el este un izvor doxografic, bazîndu-se pe tradiţia lui Theofrast, întrucît problemele sînt tratate în ordinea obişnuită la doxografi: despre principii (περὶ ἀρχῶν), despre univers (περὶ κόσμου), despre meteori (περὶ μεταρσίων), despre pămînt (περὶ γῆς), despre suflet (περὶ ψυχῆς), despre corp (περὶ σώματος). Dar doxografia lui Pitagora de la Diogenes Laertios (VIII, 25 şi urm.) provine dintr-un Compendiu doxografic care a aranjat tratarea acestor materii pe autori, pe cînd în vechile doxografii autorii erau distribuiţi pe materie. Izvorul dat aici de Diogenes Laertios (VIII, 24 fine) este Alexandros Polyhistor. Nu credem că Alexandros Polyhistor (sec. I. î.H.) este un creator în acest domeniu şi probabil că el a copiat compendiul unui doxograf mai vechi ca el.

82. Capitolul *Despre principii* (περὶ ἀρχῶν) cuprinde la Diogenes Laertios Cartea a VIII-a, § 25, şi este foarte interesant. Originea lui, ca şi a celor următoare, este dată de Alexandros Polyhistor ca fiind nişte *Comentarii pitagoriciene* (Πυθαγορικὰ ὑπομνήματα). „Unitate", greceşte μονάς. Evităm traducerea cu „monadă", pentru a nu deştepta reminiscenţe leibniziene. „Doimea nedefinită", ἀόριστος δυάς, se întîlneşte în doctrina nescrisă (ἄγραφα δόγματα) a lui Platon din ultima fază a platonismului, pe care o expune şi o critică Aristotel în operele care ne-au rămas, mai ales în *Metafizica*. Dar cine ştie ce e platonician şi ce e pitagorician în doctrina lui Platon, care în ultima parte a vieţii lui a înclinat puternic spre pitagorism? Totuşi, formularea pare platoniciană, iar „doimea nedefinită" este substitutul materiei din doctrina dialogurilor finale ale lui Platon (vezi în primul rînd *Timaios*).

83. Generarea fiinţelor matematice în acest text e următoarea

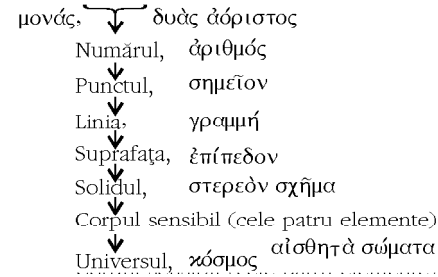

Cu ultimele două se trece de la fiinţele matematice la lumea reală, concretă, sensibilă. Unitatea introduce în doimea indefinită determinarea, care produce rînd pe rînd numerele (vezi în dialogul *Philebos* al lui Platon entităţile πέρας „limita" şi ἄπειρον „nelimitatul"). Din număr se naşte punctul (στιγμή) care e definit la Proclus ca „unitatea avînd poziţie" (μονὰς θέσιν ἔχουσα). Cf. *In primum Euclidis librum commentarii*, ed. G. Friedlein 1873, p. 59, 18. Punctul produce linia, linia suprafaţa şi suprafaţa solidul, prin mişcarea lor; după cum spun alţi autori, linia (γραμμή) este „curgerea unui punct" (ῥύσις σημείου, Proclus, *ibid.*, p. 97, 6) şi la fel se pot forma celelalte figuri pînă la solidul matematic, din mişcarea figurii precedente. **84.** Din figurile geometrice solide (adică cu trei dimensiuni) se formează corpurile sensibile (τὰ αἰσθητὰ σώματα) prin adăugarea calităţilor fizice, sensibile, care lipsesc la solidul matematic. Astfel se produc cele patru elemente, după textul la Diogenes Laertios, adică: focul, apa, pămîntul, aerul. Aceste patru elemente apar însă abia la Empedocle. Chiar Heraclit (prima jumătate a secolului al V-lea î.H.) nu pare a considera „aerul" ca element. El pare a cunoaşte celelalte trei elemente, iar substitutul aerului, care leagă pămîntul şi apa de jos cu focul de sus, este numit πρηστήρ „trombă arzătoare", în fragm. 31 (Diels-Kranz) sau „emanaţiile", umede şi uscate, luminoase şi obscure, de care vorbeşte doxografia de la Diogenes Laertios (IX, 9-10), probabil după Theofrast (printr-unul sau mai multe compendii doxografice intermediare). Deci se poate ca opinia despre elemente reprodusă de Diogenes Laertios aici să fie a pitagoricienilor, dar a acelora ulteriori lui Empedocle. Mai departe se spune că cele patru elemente se pot transforma unele în altele. După Empedocle, cele patru elemente erau eterne şi neschimbătoare şi nu se puteau transforma unele în altele. Aristotel admite cele patru elemente ca Empedocle, însă la Aristotel elementele constituite din cele patru calităţi fundamentale: cald, rece, uscat, umed, asociate două cîte două, se pot transforma unele în altele prin schimbarea unei calităţi în alta. Focul e cald şi uscat, aerul e cald şi umed, apa e rece şi umedă, pămîntul e rece şi uscat. Dacă în ultimul răceala se transformă în cald, avem focul. Dacă în foc uscatul se transformă în umed, avem aerul, şi aşa mai departe. La Platon, numai trei dintre elemente, focul, aerul şi apa, se pot transforma unele în altele din cauza triunghiurilor care le constituie atomii lor, pe cînd pămîntul, care are un triunghi constitutiv aparte, nu se poate transforma în celelalte elemente, nici acestea nu se pot transforma în pămînt. Doctrina pitagoriciană a transformării elementelor unele în altele, expusă aici de Diogenes Laertios, este deci posterioară lui Aristotel. **85.** În mijlocul capitolului *Despre univers* e introdusă o scurtă expunere despre Pămînt. Constatarea faptului că pămîntul e sferic este o descoperire a lui Pitagora sau a vechilor pitagoricieni. De altă părere e Erich Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoräer*, Haale (Saale), 1923, care se bazează pe un pasaj din *Phaidon* al lui Platon pentru a susţine că forma sferică a pămîntului era o descoperire recentă pe timpul lui Platon (prima jumătate a secolului al IV-lea î.H.). **86.** Dacă pitagoricienii vechi ştiau că Pămîntul e rotund, era firesc ca ei să pună şi problema antipozilor. **87.** Cele patru calităţi

primare ale elementelor la Aristotel şi de la el încoace sînt: θερμόν, ψυχρόν, ξηρόν şi ὑγρόν. Problema anotimpurilor, care urmează mai departe, aparţine capitolului *Despre meteori* sau *Despre atmosferă* (περὶ μεταρσίων).

88. Despre Lună şi Soare, compendiul doxografic vorbeşte în capitolul *Despre univers*. Avem aici o mică perturbare a ordinii consacrate, care n-are nimic excepţional, căci ordinea de expunere a problemelor în doxografie nu reprezintă un canon invariabil. **89.** Abia după Anaxagora au ştiut grecii că Luna e luminată de Soare, Anaxagora fiind primul care a afirmat acest lucru. Şi chaldeenii (după Berossos) credeau că Luna are lumina ei proprie. Deci, dacă pitagoricienii credeau că Luna e luminată de Soare, atunci aceştia sînt pitagoricienii posteriori lui Anaxagora. **90.** Providenţa divină este o concepţie caracteristică a stoicilor, ceea ce nu înseamnă că nu exista această părere şi înainte de ei. Astfel, Platon pare a admite în mod net grija zeilor faţă de oameni (vezi dialogul *Phaidon*). La Aristotel, divinitatea este transcendentă lumii. Ea se află în afara sferei stelelor fixe şi nu intervine direct în mersul lumii, ci o conduce pe aceasta prin năzuinţa pe care lucrurile inferioare o au către ea (vezi *Metafizica*, în Cartea Λ). **91.** *Destinul*, εἱμαρμένη, este un concept care ia o figură netă abia în stoicism. Dar au existat şi prefigurări anterioare. Ideea de determinare a vieţii omeneşti şi a vieţii zeilor se găseşte şi la poeţi începînd cu Homer, acest destin purtînd denumirile de μοῖρα, αἶσα, τύχη. **92.** „Raza de lumină", ἀκτίς, care pătrunde pînă în adîncurile (βένθη) universului, are mare asemănare cu suflul-foc (πνεῦμα, πῦρ) al stoicilor, care pătrunde în toate lucrurile şi le cîrmuieşte dinăuntru. Aici ar putea fi o adaptare pitagoriciană a ideilor stoicilor, în care πρεῦμα-πῦρ a fost înlocuit cu ἀκτίς. Tot astfel teoria celor două eteruri: unul cald, care e de natura focului, şi altul rece, umed şi dens pe care îl numesc „aer", pare destul de arhaică, dar e amestecată şi construită prin analogie cu doctrine mai recente. **93.** *Sufletul* este o anumită stare a eterului-foc, care există în toate lucrurile, dar nu în toate acest eter-foc este şi suflet. **94.** Sufletul care este o frîntură (ἀπόσπασμα) din eterul cald şi eterul rece, este nemuritor ca şi eterul din care provine, dar nu are o nemurire individuală. După moarte el trebuie să se contopească în eterul universal. Cu aceste concepţii despre eter şi despre suflet e interesant de comparat şi părerile marelui poet tragic Euripide (jumătatea a doua a secolului al V-lea î.H.). Paragrafele 28, 30 şi urm. ale lui Diogenes Laertios din Cartea a VIII-a se ocupă de suflet (Περὶ ψυχῆς).

95. Ceea ce urmează este o embriologie care intră în capitolul *Despre corp* (Περὶ τοῦ σώματος). În pasajul marcat de nota noastră, reiese că Pitagora nu acceptă ideea că există oameni născuţi din pămînt. Atenienii aveau pretenţia că sînt autohtoni în Attica, adică născuţi din pămînt. Aristocraţia tebană, urmaşă a lui Cadmos, pretindea că provine din dinţii balaurului lui Ares, ucis de Cadmos şi sădiţi în pămînt. Vezi mai tîrziu, în religia mithriacă, cum zeul Mithras e „născut din stîncă", πετρηγενής. **96.** Embriologia care urmează, deşi rudimentară, este foarte interesantă şi valoroasă, reprezentînd prima încercare ştiinţifică în acest sens. Ea nu este proprie pitagoricienilor, ci adoptă idei care se găsesc la medicul Alcmaion din Crotona, Parmenide, Empedocle, Democrit şi alţii. Ideea că sperma se concretizează şi provine din creier se găseşte şi la alţi fiziologi, ca Alcmaion, la Aëtios, V, 3, 3 (=*Doxogr. Gr.*, p. 417) şi Censorinus 5, 2 sqq. (la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 213). Zilele şi lunile necesare pentru formarea fătului amintesc de doctrina despre numere a pitagoricienilor, numere care constituie toate lucrurile. „Proporţiile", greceşte λόγοι τῆς ζωῆς, „care constituie viaţa", sau raţiunile seminale.

97. „Intervale regulate", τεταγμένοι καιροί. **98.** Finalul § 29 este ocupat de o teorie a senzaţiilor, mai ales a văzului. Pitagoricienii de aici susţin, ca şi Empedocle şi alţii, că eterul din ochi iese, pătrunde prin aer, care e eterul rece, şi merge întru recunoaşterea şi perceperea lucrurilor. După Democrit, sînt efigii sau, mai bine zis, simulacre (εἴδωλα) care, ca nişte pelicule, se degajă din lucruri şi intră în organele noastre de văz, producînd senzaţia. **99.** Şi § 30 este consacrat psihologiei pitagoriciene. După ei, suflul ar avea trei părţi, ca la Platon (vezi dialogurile *Phaidros* şi *Republica*). Dar pitagoricienii dau o formă inconsecventă teoriei

părţilor sufletului prezentată aici, întrucît nu se vede prin ce se disting primele două părţi: νοῦς („raţiunea" în traducerea din text) şi φρένες (tradus cu „mintea") care sînt acelaşi lucru. A treia parte se numeşte θυμός. La Platon avem trei părţi ale sufletului şi anume: νοῦς (raţiunea), θυμός (pasiunea generoasă) şi ἐπιθυμία (pofta senzuală). **100.** Sediul sufletului în vechime, la Homer spre exemplu, pare a fi regiunea inferioară a toracelui şi cea superioară a abdomenului, în jurul diafragmei (φρένες luat în sens concret de viscere). Mai tîrziu sufletul se plasează în inimă (καρδία). Alcmaion, medicul din Crotona, afirmă primul că sediul sufletului gînditor e în creier. Această părere este adoptată şi de Platon, şi de Hipocrate. Aristotel şi stoicii revin la opinia că sediul sufletului este inima. Pitagoricienii din textul de faţă plasează sufletul din creier pînă în inimă. Textul grec zice ἀρχή, tradus la noi cu „sediu", deci „locul unde sufletul îşi are începutul sau obîrşia". Deci vedem la pitagoricieni o intenţie eclectică. Ei împacă cele două tabere adverse, afirmînd că locul de origine al sufletului se întinde din creier pînă în inimă. Animalele ar avea şi ele νοῦς („raţiune"), dar numai omul ar avea φρένες („minte"). Nu se poate întrevedea ce diferenţă fac pitagoricienii între νοῦς şi φρένες. „Stropi", greceşte σταγόνες. **101.** Cuvîntul τὸ φρόνιμον e tradus cu „mentalul", ca să menţinem derivaţia de la φρήν, tradus cu „minte". Acest „mental" ar fi singura parte nemuritoare a sufletului. Toţi filosofii greci, vechi şi recenţi, cînd era vorba să atribuie nemurire unei părţi a sufletului, numesc această parte νοῦς (vezi Aristotel, *De anima*, III, 5, 430 *a*, 17 şi urm., şi *De generatione et corruptione*, II, 3, 736 *b*, 27 şi urm.). Deci şi aici, în textul lui Diogenes Laertios, se vede caracterul fluctuant, eclectic şi, ca atare, tardiv al doxografiei pitagoriciene expuse în el. **102.** Cuvîntul grec tradus cu „facultăţi" e λόγοι. Acestea sînt potenţe concrete exercitate de sufluri. **103.** „Legăturile", δεσμά. **104.** Cele trei epitete ale lui Hermes sînt: πομπαῖος, πυλαῖος şi χθόνιος. **105.** *Eriniile* (Ἐρίνυες) păzesc nu numai ordinea umană, ci şi pe cea cosmică. Astfel, zice Heraclit: „Soarele nu-şi va depăşi măsura. Căci altminteri, Eriniile, slujnicele dreptăţii, îl vor prinde asupra faptului" (fragm. 94, Diels-Kranz[5-9]). **106.** Formula pare a data de la Thales: τὸ δε πᾶν ἐμψυχον καὶ θεῶν (sau δαι μόνων) πλήρη. **107.** „Genii", traduce pe δαίμονες. În timpurile vechi, θεός şi δαίμων erau cuvinte sinonime. Dar, deja la Homer, δαίμων cîteodată pare a fi o divinitate nedeterminată mai de aproape. Totuşi, acelaşi sens poate avea şi θεός la Homer. Cu timpul, diferenţa dintre cele două sensuri se accentuează, pînă cînd δαίμων ia sensul de „divinitate inferioară", iar în creştinism acela de „demon", de „divinitate rău-făcătoare". Eroii, ἥρωες, sînt divinităţi provenite de multe ori din oameni de seamă morţi, avînd o rază de acţiune limitată în jurul mormîntului sau *heroon*-ului, templul eroului.

108. „Purificări", καθαρμοί; „rituri expiatorii", ἀποτροπιασμοί; „prevestiri din sunete", κληδόνες. **109.** Poate că propoziţia are o lacună în mijlocul ei, cum indică Hicks. **110.** Ζεὺς ὅρκιος. Cu § 33 pare că se trece la precepte care se transformă în interdicţii şi prescripţii cu caracter ritual arhaic. **111.** Abstinenţele sînt puse în legătură cu ritualurile de iniţiere (τελεταί) în sanctuare.

112. Lucrarea aceasta este citată în lista operelor lui Aristotel (vezi Diogenes Laertios, V, 25). **113.** Vedem deci un număr de alte presupuneri, printre atîtea altele, pentru a explica abţinerea, prescrisă de Pitagora, de a mînca bob.

114. Iarăşi un număr de explicaţii raţionaliste ale interdicţiei de a ridica bucăţi de mîncare căzute de pe masă. Mîncarea căzută pe jos aparţine sufletelor morţilor. A o ridica şi a o mînca înseamnă a muri. **115.** Comedia *Eroii* a lui Aristofan este pierdută. După aceasta, ce cădea sub masă aparţinea eroilor. **116.** Explicaţii ale diverselor *tabuuri* străvechi se dau prin interpretări analogice, raţionaliste, care n-au de cele mai multe ori nici o bază reală. **117.** În tabloul celor zece perechi de contrarii ale pitagoricienilor la Aristotel (*Metaph.*, A, 5, 986 *a*, 15 şi urm.) avem perechile 8 şi 9: φῶς-σκότος şi ἀγαθόν-κακόν. Prima pereche se poate identifica şi cu λευκόν-μέλαν. **118.** Iarăşi explicaţii raţionaliste, care nu au nici o legătură cu interdicţia străveche. **119.** Vezi nota precedentă. În loc de τούτου, manuscrisul B are τόπου. În ambele lecturi, înţelegerea pasajului este grea şi nesatisfăcătoare.

120. Ideea perfecţiunii sferei şi a cercului se găseşte şi la Platon şi Aristotel. Toată cosmologia greacă ulterioară este bazată pe această idee a perfecţiunii mişcării circulare faţă de cea în linie dreaptă, prima valabilă în lumea supralunară, cea de-a doua în lumea sublunară, cum exprimă acest lucru în mod clar Aristotel.

121. Iarăşi construcţii arbitrare, raţionaliste, pentru a explica aprecierea deosebită dată sării. **122.** Aici se termină expunerea la Alexandros Polyhistor, dată după *Comediile pitagoriciene*. Care este partea care urmează şi provine de la Aristotel? Să fi căzut această expunere din textul care ni s-a păstrat? Cum Aristotel, cu lucrarea sa Περὶ Πυθαγορείων e citat şi în § 34, am putea presupune că expunerea la Diogenes Laertios, VIII, 25-32, care are o oarecare unitate şi asemănare între părţile ei ar aparţine lui Alexandros, iar VIII, 33-35 ar aparţine lui Aristotel. Aceasta este ipoteza cea mai plauzibilă. **123.** Vezi fragm. 57, Diels, *PPbF*, p. 199. **124.** Vezi fragm. 7, Diels-Kranz, *Vors*[5-9], pp. 130 şi urm.

125. După Meineke ar fi vorba de un Cratinos mai recent, poet al comediei noi (secolul al III-lea î.H.). Aici avem un fragment din comedia *Tarentinele*.

126. *Mnesimachos din Atena* – poet din comedia medie, citat de mulţi autori. Aici avem un fragment din comedia lui intitulată *Alcmaion*. **127.** *Loxias* – epitet al lui Apollo, „Strîmbul"; după unii numit astfel din cauza prorocirilor lui obscure, după alţii din cauza drumului Soarelui (=Apollo) pe ecliptică, care este înclinat faţă de ecuator. **128.** *Aristofan* – poet comic, citat şi de Athenaios, VI, 283 *b*.

129. *Pluton* – un nume al lui Hades, eufemism, care înseamnă „dăruitorul de bogăţie". A nu-l confunda cu Plutos, bogăţia, şi personificat: Zeul bogăţiei.

130. În § 39 se vorbeşte de felul morţii lui Pitagora, o rubrică (τόπος) deosebit de afecţionată de biografi. Cu această ocazie se aminteşte aici de răscoala provocată la Crotona de un oarecare Cylon, adversar al pitagoricienilor, care incendiază casa lui Milon, celebrul atlet din Crotona unde erau întruniţi pitagoricienii. Aceştia mor în flăcări. Aici şi mai departe avem variante ale modului cum a pierit Pitagora. Avem încă două povestiri ale complotului lui Cylon şi moartea pitagoricienilor la Porphyrios, *V.P.*, 54 şi urm., şi Iamblichos, *V.P.*, 35, 248 şi urm. **131.** Pasaj pus între paranteze drepte de Cobet ca fiind neautentic.

132. *Archippos din Tarent* – pitagorician din vechea generaţie, salvat din incendiu. Citat la mai mulţi autori. *Lysis*, tot din Tarent, pitagorician din vechea generaţie, salvat din incendiu, a venit la Teba şi a fost acolo profesorul lui Epaminonda, generalul şi omul politic. **133.** *Dicaiarchos* – filosof peripatetic şi istoric al culturii eline. El face parte din vechea generaţie a elevilor lui Aristotel, ca şi Aristoxenos. Cu toate că nici unul dintre cei doi n-au fost şefi ai şcolii fondate de Aristotel, ei sînt figuri remarcabile ale gîndirii greceşti.

134. Aceasta e o nouă versiune a morţii lui Pitagora: la Metapont în templul Muzelor. **135.** *Heracleides Lembos* – fiul lui Sarapion. **136.** Vezi şi Diogenes Laertios, I, 118. **137.** *Cylon din Crotona* – comandantul răscoalei împotriva lui Pitagora şi a discipolilor lui (vezi mai sus, nota 130). **138.** Avem aici iarăşi o sumedenie de variante ale morţii lui Pitagora. **139.** Această povestire dezlînată, care vrea să prezinte pe Pitagora într-o postură de şarlatan, arată maniera cum scria Hermip din Smyrna o biografie. El amestecă lucruri de prost gust cu informaţii preţioase. De altfel, anecdotele de acest soi sînt destul de vechi. Vezi la Herodot o povestire similară despre zeul Zalmoxis (IV, 95-96). **140.** Numele acestui pitagorician din vechea generaţie are formele Brontinos şi Brotinos. După unii autori e din Crotona, după alţii din Metapont (ultima versiune în catalogul pitagoricienilor la Iamblichos, *V.P.*, 36, 267). Acest Brontinos pare menţionat şi în *incipit*-ul cărţii lui Alcmaion din Crotona, conservat la Diogenes Laertios, VIII, 83 (vezi fragmentele lui Bro(n)tinos la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 106 sq.).

141. Atît *Lysis*, cît şi *Hippasos* sînt vechi pitagoricieni care l-au cunoscut pe maestru. Despre ei am vorbit mai sus (vezi notele 25 şi 28). **142.** Scrisoarea, cu tot dialectul său doric, este un fals evident. **143.** În catalogul succesiunilor de la Diogenes Laertios, I, 15 (*Prooemium*) este menţionat Telauges-fiul ca succesor al lui Pitagora. **144.** Empedocle, fără îndoială, a fost influenţat de pitagorism în

concepţiile sale teologice şi eshatologice, mai ales aşa cum erau fixate în lucrarea sa *Purificări* (Καθαρμοί). Dar el nu poate fi elevul direct al lui Telauges, ultimul aparţinînd secolului al VI-lea, iar Empedocle secolului al V-lea.

145. Versul acesta e pus de Diels-Kranz[5-9] între fragmentele false ale lui Empedocle (fragm. 155). **146.** Aceste vorbe privesc pe Theano, soţia lui Pitagora şi mama lui Telauges. Autenticitatea lor este îndoielnică, din cauza caracterului anecdotic al celor relatate. **147.** Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion şi al lui Satyros. **148.** αὐτὸς ἔφα era formula celebră prin care se invoca autoritatea maestrului ale cărui cuvinte erau citate. **149.** Nu trebuie căutat un sens mai adînc în aceste cuvinte, ci ele conţin intenţia de a crea un paradox printr-o serie de enunţuri contradictorii. **150.** Vezi versiunea luptei dintre siracuzani şi agrigentini, la Diogenes Laertios, VIII, 40. **151.** Corespunde cu anii 540-537 î.H.

152. Vezi catalogul pitagoricienilor la Iamblichos, *V.P.*, 36, 267. Printre textele privitoare la Philolaos şi fragmentele lui, vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 398-419, iar pentru Eurytos, *ibid.*, pp. 419-420. Catalogul pitagoricienilor, *ibid.*, I, pp. 446-448 (cf. şi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99 pentru Philolaos şi pp. 193-197 pentru Eurytos).

153. Vezi mai sus, nota 148. Aici avem un prim tablou de omonimi, cuprinzînd patru bărbaţi purtînd numele de Pythagoras, inclusiv filosoful nostru. Primul, din Crotona, cu înclinaţii spre tiranie, nu ne e cunoscut din altă parte. Al doilea e din Phlius, maestru de gimnastică, de care s-a mai vorbit (vezi Diogenes Laertios, VIII, 13). Al treilea e din Zakynthos. Nu ştim nimic altceva despre el. Poate e muzician (vezi Athenaios, XIV, 637 *c*). Textul îl luăm aşa cum a fost modificat şi citit de Nietzsche şi Cobet. Manuscrisele au omis numele lui Pitagora filosoful, raportînd informaţiile ce se referă la acesta celui din Zakynthos, cel puţin în grupul de manuscrise întrebuinţate de Meibomius şi de ediţia Tauchnitz. Nu ştim dacă această listă provine de la Demetrios din Magnesia, întrucît avem aici un Pythagoras maestru de gimnastică, despre care nu ştim dacă a scris ceva, şi cel din Zakynthos, poate muzician, despre care nu ştim nimic. Demetrios a scris numai *Despre poeţi şi scriitori omonimi*. **154.** Lista a doua de omonimi care urmează în mod sigur nu e de Demetrios. Ea conţine: un sculptor din Rhegion cu numele de Pythagoras, citat şi de Pausanias, Dion Chrysostomos, Tatian, Plinius, Varro. Altul din Samos, tot sculptor, citat şi de Pliniu. Ceilalţi purtători ai numelui Pythagoras sînt mai mult sau mai puţin cunoscuţi. Olympiada a 48-a corespunde anilor 588-585 î.H. Eratosthenes, în urma lui Aristotel, s-a ocupat de cronologie, alcătuind liste de învingători la diverse jocuri naţionale, între care şi cele olimpice. Eratosthenes nu e consultat direct de Diogenes Laertios, ci e citat, după cum indică cu conştiinciozitate textul nostru, din Favorinus, *Istorii felurite*, Cartea a VIII-a. **155.** *Theaitetos*, compozitor de epigrame; nu ne e cunoscut mai de aproape (vezi o altă epigramă la Diogenes Laertios, IV, 25). **156.** Epigrama este concepută ca înscrisă pe piedestalul statuii lui Pythagoras boxerul, iar statuia e socotită ca vorbind şi pronunţînd textul epigramei. **157.** Poate că pitagoricienii au încercat definiri rudimentare ale lucrurilor, dar Aristotel declară definiţia ca o creaţie a lui Socrate. În *Metafizica* sa (M, 4, 1078 *b*, 27), Aristotel spune că datorăm lui Socrate două mari descoperiri pe care le-a introdus în filosofie: raţionamentele inductive şi definiţiile generale (τοὺς ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὁρίζεσθαι καθόλου). Aristotel, la rîndul său, a dat teoria ştiinţifică a definiţiei, prin genul proxim şi diferenţa specifică. **158.** Universurile nenumărate pe care le admitea Anaximandru erau numite „ceruri" (οὐρανούς). Vezi Simplicius, *Phys.*, 24, 13 (*Dox. Gr.*, p. 476); Ps-Plutarchos, *Strom.*, 2 (*Dox. Gr.*, p. 579); Hippolytos, *Ref.*, I, 6, 2 (vezi textele acestea la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 83 şi urm.). Este verosimil ca Pitagora sau cei mai vechi pitagoricieni să fi descoperit sfericitatea Pămîntului, întrucît s-au ocupat mult de astronomie. Parmenide s-a ocupat mai puţin de astfel de probleme. El a putut lua ideea că pămîntul e rotund de la pitagoricieni (cf. şi mai sus nota 85). Cum ajunge Zenon să declare că Hesiod a cunoscut rotunjimea Pămîntului nu ştim. Poate că se referă la textul din Hesiod, *Theogonia*, v. 720 şi urm., ceea ce nu

justifică afirmaţia făcută. Zenon – probabil cel din Cition, fondatorul stoicismului. **159.** *Cylon* este adversarul politic al lui Pitagora (vezi mai sus, nota 130). Nu e cunoscut vreun Antilochos adversar al lui Socrate. Apelt se gîndeşte şi la Antiphon sofistul, sprijinindu-se pe Xenofon, *Memorabilia*, I, 6, unde se reproduce o lungă discuţie între Socrate şi Antiphon ca potrivnic. **160.** *Pythagoras* atletul, vezi mai sus nota 153 şi Diogenes Laertios, VIII, 13 sau boxerul din lista a doua.

161. Scrisoarea e, probabil, apocrifă. În orice caz în ea se vorbeşte de veleităţile politice ale lui Pitagora, care nu era numai om de ştiinţă. Luînd parte, după o versiune, la războiul siracuzanilor împotriva agrigentinilor de partea acestora din urmă, el ar fi căzut în luptă (vezi Diogenes Laertios, VIII, 40). **162.** Empedocle pare a fi fost socotit de Sotion printre „sporadici" împreună cu Heraclit, ambii filosofi neaflîndu-se pe listele de succesiuni sotioniene pe care le avem.

Capitolul II

Empedocle
(484-424 î.H.)

163. Referatele antice, între care *Viaţa* lui Empedocle a lui Diogenes Laertios şi fragmentele poemelor lui Empedocle, se găsesc editate critic în *Fragmente der Vorsokratiker*[5-9] de Diels-Kranz, I, pp. 276-375 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 474-532).

Genealogia lui Empedocle e următoarea:

Empedocles (bunicul)
↓
Meton (tatăl)
↓
Empedocle (filosoful)

164. Adaosul între paranteze ascuţite este de H. Diels.

165. Familia lui Empedocle a jucat un rol politic important în cetatea Agrigent (pe greceşte Acragas). **166.** *Heracleides Ponticul*, pe care l-am întîlnit adesea. Vezi Diogenes Laertios, V, 86-94. **167.** Creşterea de cai de rasă era o îndeletnicire de predilecţie a familiilor aristocrate bogate, ai căror membri aveau timpul liber şi averea necesară spre a se ocupa de acest lucru. De aici sumedenia de nume proprii compuse cu *Hippo-* ca prim element al lor sau ca al doilea în *–ippos*. Vezi la începutul *Norilor* lui Aristofan, conflictul iscat între Strepsiades şi soţia lui, la naşterea fiului lor, în vederea numelui ce i se va da (trad. D. Botez şi Şt. Bezdechi, în *Teatru*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 327). Soţia vrea un nume aristocratic ca Harippos sau Callipide. Strepsiade un nume serios (un nume de bun augur şi pentru caracterul copilului) ca Feidonide („economul"). Pînă la urmă, spre a fi împăcate ambele părţi, se ajunge la numele Feidipide. **168.** Lucrarea lui Eratosthenes se numeşte Ολυμπιονῖκαι. Şi Aristotel a scris o operă cronografică cu acelaşi titlu (Diogenes Laertios, V, 26) şi o alta cu titlul Πυθιονῖκαι. Pentru această ultimă lucrare, Aristotel a primit şi un decret onorific din partea locuitorilor din Delfi. **169.** Vezi nota anterioară. Aici se vede că lucrarea lui Eratosthenes se baza pe cea a lui Aristotel. **170.** Corespunde anului 496 î.H.

171. Aici avem o serie de citate din *Chronografia* lui Apollodor din Atena, în iambi originali, aşa cum era scrisă. Oraşul Thurioi a fost colonie atenian㠄, fondată în 445/444 î.H. pe locul cetăţii Sybaris. *Glaucos* nu ne e cunoscut. Aici cronograful Apollodor se ridică împotriva versiunii după care Meton (sau Empedocles bunicul?) ar fi murit luptînd de partea siracuzanilor împotriva atenienilor, aceasta fiind o imposibilitate cronologică. **172.** Vezi aparatul critic la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 277, 17 (cf. şi Diogenes Laertios, IX, 3 fine). **173.** Corespunde anului 496 î.H.

174. Trimetru iambic din *Chronografia* lui Apollodor. **175.** *Heracleides Lembos*, fiul lui Sarapion; vezi mai sus, nota 135. **176.** θεωρός este trimisul oficial al unei cetăţi ca să întrebe oracolul sau să aducă un sacrificiu ori o ofrandă.

Trimisul poate avea şi însărcinarea de a asista, în numele cetăţii care îl trimite, la o serbare religioasă sau la un concurs festiv. **177.** *Callicratides*, fratele lui Empedocle, citat aici şi în *Lexiconul Suda*. **178.** Scrisoare, probabil, apocrifă.

179. Lucrarea se numeşte Καθαρμοί (vezi versurile acestea la Diels-Kranz, *Vors*[5-9], I, p. 354, fragm. 112). **180.** *Acragas*, numele grecesc al rîului care trece pe lîngă cetatea cu acelaşi nume (Agrigent) (vezi mai sus, nota 165).

181. *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei, criticat de Polybios, despre care am mai vorbit. **182.** Despre acuzaţiile de plagiat împotriva lui Platon, vezi la Diogenes Laertios, *Viaţa lui Platon* (Cartea a III-a). **183.** Vezi fragm. nr. 129, Diels-Kranz[5-9]. **184.** *Neanthes din Cyzic*, istoric (secolul al III-lea î.H.), a scris o lucrare *Despre bărbaţii vestiţi*. **185.** Adică poet care scrie în hexametri.

186. *Hippasos* şi *Brontinos* (sau *Brotinos*) – doi pitagoricieni din vechea generaţie. Hippasos este socotit ca un disident care a dezvăluit secretul pitagorician, publicînd doctrina maestrului. **187.** *Xenofanes* este, desigur, un poet dotat, pe cînd Parmenide este un mare gînditor, dar poet mediocru; poemul său, deşi compus în hexametri, are un caracter prozaic. De aceea probabil Empedocle, care e şi el un mare poet, e pus în legătură directă cu Xenofanes, a cărui operă, desigur, a cunoscut-o. **188.** *Alcidamas* – nu ştim dacă e identic cu retorul din Eleea, elev al lui Gorgias, citat la mai mulţi autori. *Zenon din Eleea* – îndeobşte cunoscut ca elevul lui *Parmenide* (vezi dialogul *Parmenide* al lui Platon, partea de început). **189.** Din lucrarea lui Aristotel *Sofistul* (dialog din tinereţe, pierdut) (vezi lista operelor lui la Diogenes Laertios, V, 22; cf. şi Sextus Empiricus, *Adv. math*., VII, 6 etc.). **190.** *Zenon din Eleea*, care a ridicat aporiile contra existenţei mişcării şi cele împotriva existenţei mărimii, prin felul său subtil de argumentare riguroasă, este socotit ca fondatorul dialecticii. **191.** Tratatul lui Aristotel Περὶ ποιητῶν, în trei Cărţi, este tot o operă din tinereţe pierdută (vezi lista operelor lui la Diogenes Laertios, V, 22). **192.** Acest lucru se vede din cele aproape 350 de versuri şi semiversuri din Περὶ φύσεως şi cam 120 din Καθαρμοί, care ne-au rămas şi unde imaginile poetice reuşite abundă. **193.** Ξέρξου διάβασις înseamnă propriu-zis „Trecerea (Helespontului) de către Xerxes". Acest poem şi imnul către Apollo sînt pierdute şi nu avem nici un vers din ele conservat în vreun citat.

194. *Hieronymos din Rhodos* – peripatetician, adversar al lui Lycon, al patrulea scolarh al Lyceului. A trăit în secolul al III-lea î.H. **195.** Şi din aceste opere (tragedii şi discursuri politice) nu ne-a rămas absolut nimic. **196.** *Heracleides Lembos*, vezi mai sus, nota 135. **197.** αὐτῶν ἑπτά, în loc de αὐτὸν ἕπειτα al manuscriselor, este o corectură a lui H. Diels. **198.** Şi în versurile rămase de la Empedocle (aproape 500 la număr) se constată prezenţa cunoştinţelor medicale, o medicină amestecată cu superstiţii şi magie. **199.** Prin Τέχνη se înţelegea „Arta", şi anume arta prin excelenţă, adică oratoria. **200.** *Gorgias din Leontinoi* – sofist din vechea generaţie (secolul al V-lea î.H.), orator şi scriitor care a avut mare influenţă asupra formării, nu totdeauna în bine, a prozei atice. **201.** Vezi fragm. 111, Diels-Kranz[5-9]. **202.** Caracterul magic al realizărilor lui Empedocle se vede bine din acest fragment: filosoful are pretenţia de a învia morţii (probabil cazuri de leşin sau de transă). **203.** *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei.

204. *Vînturile etesiene* sînt vînturi din emisfera de nord, care suflă periodic în Mediterana. **205.** *Heracleides Ponticul*, a cărui lucrare Αἰτίαι περὶ νόσων se găseşte în lista lucrărilor lui la Diogenes Laertios, V, 87. **206.** Heracleides Ponticul pare a fi scris o lucrare *Despre femeia leşinată* (Περὶ τῆς ἄπνου), citată de Diogenes Laertios, I, 12 (*Prooemium*). **207.** Desigur, este vorba de lucrarea *Despre luxul celor vechi* (Περὶ ἀρχαίας τρυφῆς) a lui Pseudo-Aristippos. **208.** Fragm. nr. 1, Diels-Kranz[5-9]. **209.** *Gela* – oraş pe coastă de sud a Siciliei. **210.** Despre *Persefona*, vezi mai sus, nota 43. La autorii greci se mai întîlneşte şi forma Persephassa a numelui şi Persephatta (vezi şi inscripţiile). **211.** *Heracleides din Pont*. Lucrarea *Despre femeia leşinată* (vezi mai sus, nota 206) făcea parte din una mai mare, *Despre boli*. În Diogenes Laertios (V, 87) avem menţionat titlul lucrării Αἰτίαι περὶ νόσων α΄ în lista scrierilor lui Heracleides. **212.** Vezi mai sus, nota 180. Lăsăm

deoparte discuţia de text la acest pasaj. Vezi Diels, ap. critic, Apelt, Hicks. **213.** *Timaios din Tauromenion* – istoricul Siciliei, despre care am vorbit mai sus, fiind de mai multe ori citat de Diogenes Laertios. **214.** Vezi nota 165. **215.** *Cleomenes* rapsodul se mai întîlneşte şi la Athenaios. **216.** Poemul lui Empedocle intitulat *Purificări* (Καθαρμοί) se ocupă de purificări rituale, religioase şi tratează despre metempsihoză. Celălalt poem al său este *Despre natură* (Περὶ φύσεως) (Poemul *Purificării* se află în „Fragmentele" lui Emedocle, *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 513-528; *Despre natură, ibid.*, pp. 474-512.) **217.** Această afirmaţie nu se găseşte în vreuna din operele conservate de la Aristotel; poate se găsea în vreuna din *Politici* sau în altă operă astăzi pierdută. **218.** Nu cunoaştem din altă parte pe acest Xanthos, care a scris *Despre Empedocle*. **219.** *Acron din Agrigent* – medic vestit din Agrigent, contemporan cu Empedocle. Despre el, vezi M. Wellmann, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, Berlin, 1901, pp. 108 şi urm., unde sînt adunate textele referitoare la el. Consiliul este o adunare a bătrînilor, un fel de senat, ca la Atena. Hotărîrile acestuia trebuiau sancţionate de adunarea poporului pentru a căpăta putere de lege. **220.** Toată epigrama se bazează pe un joc de cuvinte cu numele medicului Acron şi al tatălui său, Akros, şi cuvîntul grec care înseamnă „înalt", „înălţime". **221.** *Simonides din Iulis* în insula Ceos (născut pe la 559, mort pe la 469 î.H.) – poet liric de seamă, autor de epigrame celebre. **222.** *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei. **223.** Adaosurile între paranteze ascuţite sînt făcute de H. Diels. **224.** Acceptăm lectura οἰκ<τ>ιζομένου a lui Apelt în loc de οἰκιζομένου al manuscriselor, care nu are nici un sens. **225.** Primele realităţi, denumite principii, sînt admise ca neavînd alte principii înaintea lor. Nu e clar la ce se gîndeşte Timon. Poate la calităţile primare: cald-rece, umed-uscat etc., care ar fi anterioare celor patru elemente ale lui Empedocle: foc, aer, apă, pămînt.

226. *Heracleides din Pont*, vezi mai sus, nota 211. **227.** Acest *Peisianax* nu e cunoscut din altă parte. Nu ştim unde se afla această cîmpie a lui Peisianax (Πεισιάνακτος ἀγρός). **228.** Toată întîmplarea povestită este făuritră pentru a explica transformarea lui Empedocle în zeu. De altfel, Empedocle însuşi afirmă în opera sa că el este un zeu care rătăceşte pe pămînt pentru ispăşirea anumitor păcate (vezi fragm. 112, 115 etc., Diels-Kranz[5-9]). **229.** Cum nu avem vreo operă scrisă de Pausanias, acesta îşi exprimă dezaprobarea probabil în calitate de personaj al unui dialog al lui Heracleides din Pont. **230.** *Diodoros din Efes* – scriitor, necunoscut din altă parte. Poate este acelaşi cu cel citat de Diogenes Laertios, IV, 2, ca autor al unor *Amintiri* (Ἀπομνημονεύματα), Cartea I.

231. *Neanthes din Cyzic* – istoric, de care am mai vorbit. **232.** *Meton* – numele tatălui lui Empedocle. **233.** *Megara* – cetate aşezată în sudul Aticii, între Atena şi Corint. **234.** Vezi şi Diogenes Laertios, VIII, 58, după Apollodor chronograful.

235. Corespunde anilor 444-441 î.H. **236.** *Demetrios din Troizena* – gramatician şi istoric, citat şi de Athenaios, precum şi de Clemens din Alexandria. **237.** În cele anterioare am avut o frumoasă eflorescenţă de legende ţesute în jurul morţii lui Empedocle. Figura lui are ceva de farsor, totul dezvoltat de răuvoitori nu fără vina lui. **238.** Vezi Diogenes Laertios, VIII, 53 şi 55, unde se vorbeşte de scrisoarea lui Telauges, fiul lui Pitagora, către Philolaos. **239.** Doxografia lui Empedocle, reprodusă aici de Diogenes Laertios, este foarte sumară. Empedocle, primul, a vorbit de cele patru elemente materiale: focul, aerul, apa şi pămîntul, din care e constituită lumea, *cosmosul*. Alte două elemente active: Iubirea şi Cearta, produc unirea şi despărţirea elementelor materiale, operaţii prin care i-au naştere lucrurile din univers. Există două stări extreme: 1) Iubirea a pătruns în interiorul lumii, producînd un amestec total al elementelor, iar Cearta e gonită în afara lumii; 2) Cearta e în interiorul lumii, cînd cele patru elemente se află separate în sfere concentrice, iar Iubirea e eliminată în afara lumii. Apoi două stări intermediare şi de durată: 1) cînd Cearta din afară pătrunde în interiorul lumii, gonind treptat Iubirea din ea, şi 2) cînd Iubirea din afară pătrunde în univers gonind treptat

Cearta din ea, amestecînd laolaltă elementele. Aceste patru stări se succed fără încetare (cf. şi Gh. Vlăduţescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, pp. 99-109).

240. Celor patru elemente, care constituie baza materială a lumii, Empedocle le dă denumiri de zeităţi. În privinţa identificării lui Hera şi Aidoneus (Hades) cu elementele lor sînt divergenţe: după Diogenes, Hera e pămîntul şi Aidoneus aerul; după alţi autori însă Hera e aerul şi Aidoneus pămîntul (cf. fragm. 6, Diels-Kranz[5-9]; vezi de exemplu, pentru a doua interpretare, Aëtius I, 3, 20 etc.; cf. Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 289, 14 şi urm.). **241.** Vezi nota anterioară.

242. Vezi fragm. 17, 6, Diels-Kranz[5-9]. Devenirea cosmică între cele două stări extreme, descrisă de noi în nota 239, are loc fără încetare. **243.** Vezi fragm. 17, 7-8.

244. Aici avem o scurtă cosmologie, extrem de condensată. **245.** Se menţionează aici, foarte pe scurt, transmigraţia sufletelor, al cărei partizan era Empedocle, urmînd pe pitagoricieni. **246.** Vezi fragm. 117. **247.** Aici avem o scurtă listă a operelor lui Empedocle, cu numărul de versuri. Din primele două poeme ne-au rămas vreo 500 de versuri, deci cam a zecea parte.

Capitolul III

Epicharmos
(circa 550-460 î.H.)

248. *Epicharmos din Cos* a fost poet comic; şi-a dezvoltat arta în Sicilia, unde a emigrat. El e şi filosof, considerat ca elev al lui Pitagora. N-a scris tratate filosofice, ci şi-a dezvoltat ideile în comediile sale. Fragmentele lui filosofice sînt publicate de Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*[5-9], I, pp. 190-210. Micul capitol din Diogenes Laertios, în *Viaţa* lui, *ibid.*, p. 191.

249. Există o localitate Megara şi în sudul Italiei. **250.** „Eu" se referă la statuie, care e socotită că pronunţă cele scrise pe inscripţia ei. **251.** Nu avem fragmente din aceste aşa-numite *Comentarii*, iar autenticitatea lor e foarte îndoielnică.

Capitolul IV

Archytas
(pe la 400 î.H.)

252. Este vorba de întîmplări din prima călătorie a lui Platon în Sicilia (388/7 î.H.). Dionysios, tiranul din Siracuza, este cel Bătrîn. **253.** Cu „iscusinţă" este redat cuvîntul ἀρετή. **254.** Scrisoarea lui Archytas către Platon este, după toate probabilităţile, apocrifă, la fel şi cele două scrisori ale lui Platon, dintre care una se află reprodusă la Diogenes Laertios. **255.** „Urmaşii" lui Ocellos sînt, metaforic exprimat, lucrările lui, ale căror titluri se dau mai departe. Ocellos, al cărui nume are şi formele Okkelos şi Okkilos, este un vechi pitagorician, citat şi în catalogul pitagoricienilor la Iamblichos (*Vita Pyth.*, 267). Texte referitoare la el, vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5], I, pp. 440-441. Operele citate de Diogenes Laertios sînt, desigur, apocrife. Scrierea Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως (*Despre natura universului*), transmisă sub numele lui Okkelos, este un fals tardiv (posterior lui Andronicos din Rhodos, după Diels, *Doxogr. Gr.*, pp. 187 şi urm.). *Viaţa* lui Archytas la Diogenes Laertios, VIII, 79-83, e editată şi de Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 421 (minus scrisorile). **256.** Formula finală vrea să dea iluzia autenticităţii operelor lui Ocellos şi a scrisorii lui Archytas, fără însă a reuşi. **257.** Aceasta constituie scrisoarea a XII-a din colecţia scrisorilor lui Platon şi e, desigur, apocrifă, ca şi scrisoarea a IX-a, care nu se găseşte la Diogenes Laertios şi e tot apocrifă.

258. *Myra* – oraş în Lycia (Asia Mică). *Laomedon* – tatăl lui Priam. dar mai sînt şi alţi Laomedoni troieni (vezi Quintus Smyrnaeus, II, 293). **259.** Primii patru

Archytas par luaţi dintr-o listă de omonimi ca acelea ale lui Demetrios din Magnesia. Al cincilea pare adăugat din altă parte. Dar obiceiul de a cita *incipit*-ul lucrărilor, aşa cum se face aici, este frecvent la Demetrios din Magnesia. Deci credem că Archytas arhitectul era citat la Demetrios, poate tot sub formă de adaos, ca aici. **260.** Această informaţie pare justă: aplicarea matematicii, sau, mai bine zis, tratarea matematică a mecanicii, metodă pe care o va duce la culmi nebănuite Arhimede (287-212 î.H.) (vezi S.I. Luria, *Arhimede*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, cap. X). **261.** Textul acestei construcţii al lui Archytas, după Eudemos, istoricul matematicilor greceşti, conservat la Eutocius, *in Archimedis sphaer. et cyl.*, II, (III^2, 84, Heiberg), împreună cu traducerea lui Paul Gohlke, se găseşte la Diels-Kranz, *Vors.*$^{5-9,}$ I, pp. 425-427 (vezi şi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, pp. 249-252). **262.** Este îndoielnic că pasajul la Platon, *Republica*, VII, 528 *b*, s-ar raporta la această „descoperire" a lui Archytas. De altfel, descoperirea cubului, care e o figură cît se poate de simplă şi firească, trebuie să fi fost mult anterioară lui Archytas.

Capitolul V

Alcmaion
(Nu se poate determina mai de aproape timpul c'nd a trăit)

263. Textul scurtului capitol despre Alcmaion se găseşte şi la Diels-Kranz, *Vors.*^{5}, I, p. 210. Referate despre Alcmaion şi fragmentele lui, *ibid.*, în continuare, pp. 210-216. Calitatea de medic a lui Alcmaion este bine stabilită. Concepţia lui medicală este legată de cea filosoficã şi reciproc. **264.** *Alcmaion*, în cosmologia, ca şi în doctrina lui medicală, pune accentul pe perechile de contrarii: umed-uscat, frig-cald, amar-dulce, alb-negru, bun-rău etc. Vezi Aristotel, *Metaph.*, A 5, 986 *a*, 22 şi urm. Apoi Aëtius, V, 30, 1 (fragm. 4, Diels-Kranz^5). Echilibrul (ἰσονομία) acestor contrarii în organismul uman produce starea de sănătate, iar dominaţia uneia dintre ele (μοναρχία) e producătoare de boală. **265.** Acest lucru nu e verosimil. Primul tratat cosmologic şi filosofic, care a căpătat mai tîrziu titlul de Περὶ φύσεως, *Despre natură*, pare a-l fi scris Anaximandru din Milet.

266. Avem oare cu Alcmaion prima divinizare la greci a corpurilor cereşti? Căci, pentru un grec, numai divinul este etern. Concepţia despre natura divină a aştrilor este străină grecilor; în schimb e familiară babilonenilor, de la care grecii au primit această idee ca şi astrolatria. Să fie Alcmaion primul care a introdus-o în Grecia? Ştim că, mai tîrziu, Platon, Aristotel, stoicii şi neoplatonicii au crezut şi ei în natura divină a aştrilor. **267.** Avem deci aici începutul cărţii lui Alcmaion, care prezintă o concepţie agnostică despre lucruri. **268.** Sufletul, care e principiu de mişcare în natură, trebuia deci să aibă mişcarea veşnică şi, ca atare, să fie nemuritor. În concepţia grecilor, ceea ce e principiu de mişcare are mişcarea conţinută în esenţa lui: mişcarea constituie esenţa lucrului care e principiu de mişcare, încît acesta nu-şi poate pierde mişcarea fără a-şi pierde esenţa, ceea ce nu e cu putinţă. De aceea sufletul e veşnic în mişcare şi nepieritor.

Capitolul VI

Hyppasos
(secolul al IV-lea î.H.)

269. Scurtul text de la Diogenes Laertios, precum şi alte referate despre Hippasos se găsesc la Diels-Kranz, *Vors.*$^{5-9}$, I, pp. 107-110 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 133-140). Ţinînd cont de faptul că Hippasos face parte din vechea generaţie de pitagoricieni şi că ideile lui sînt destul de rudimentare, preferăm să-l plasăm, împreună cu van der Waerden (*op. cit.*, p. 177), la începutul secolului al V-lea î.H. Ideea că universul este limitat şi că e asemenea unui animal ce respiră şi introduce în corpul său aerul exterior nelimitat, dîndu-i

în modul acesta o limitare, este o concepţie arhaică pitagoriciană. Mişcarea veşnică este iarăşi o idee care se întîlneşte la toţi fiziologii, începînd cu Anaximandru. **270.** Informaţia lui Demetrios din Magnesia cum că el n-ar fi scris nimic este interesantă. După alţii, el, primul, ar fi divulgat doctrina pitagoriciană, care era pînă atunci secretă, din care cauză ar fi pierit pe mare (Iamblichos, *Vita Pyth.*, 88). După Nicomahos (la Iamblichos, *Vita Pyth.*, 81), el ar fi fondat secta pitagoriciană a acusmaticilor. **271.** Despre *Hippasos Laconianul*, istoric, nu ştim mare lucru. Se întîlneşte şi la Athenaios.

Capitolul VII

Philolaos
(pe la 440 î.H.)

272. Textul vieţii lui Philolaos de la Diogenes Laertios se găseşte editat critic la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 398, iar referate despre Philolaos şi fragmente rămase de la el, *ibid.*, pp. 398-419 (vezi şi „Viaţa şi învăţătura" lui Philolaos şi „Fragmente" în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99). Acuzaţia de plagiat, după care Platon ar fi copiat în dialogul său *Timaios* o lucrare a lui Philolaos (vezi şi mai jos, Diogenes Laertios, VIII, 85), provine, după părerea noastră, în ultimă analiză, de la Aristoxenos din Tarent, discipolul lui Aristotel şi adversarul lui Platon. **273.** Este vorba de Dion şi nu de Philolaos, cum crede Diogenes Laertios, după cum se vede din versurile biografului nostru, care urmează mai departe. Se vede deci că el şi-a înţeles greşit izvorul. Philolaos, după distrugerea şcolii pitagoriciene prin răscoala provocată de Chilon şi arderea casei lui Milon din Crotona, unde se întruneau partizanii şcolii, s-a refugiat la Theba şi a murit, probabil, în Peloponez. **274.** Ca pitagorician, Philolaos acordă mare importanţă armoniei, adică relaţiei fixate numeric între lucruri ca factor în cosmologie.

275. Philolaos ar fi socotit că Pămîntul se învîrteşte nu în jurul Soarelui, ci Pămîntul împreună cu Soarele, Luna, celelalte cinci planete cunoscute în antichitate, cerul stelelor fixe şi un nou corp ceresc imaginat de el şi numit *antichton* (pentru a completa numărul de 10, care e perfect), se învîrteşte în jurul Focului Central, denumit de el Cămin (*Hestia*) (vezi Aëtios, II, 6, 5 şi III, 11, 3; vezi şi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 403). *Hicetas din Siracuza*, pitagorician vechi, dar nu din prima generaţie de după Pitagora (lipseşte în catalogul lui Iamblichos şi al pitagoricienilor), a susţinut, spre deosebire de Philolaos, învîrtirea Pămîntului în jurul axei sale, după cum afirmă precis acest lucru Cicero, *Academica priora*, II, 39, 123 (cf. şi Aëtios, III, 9, 1 şi urm.). **276.** Vedem că şi în această privinţă (plagiatul lui Platon) circulau diverse versiuni, după înclinaţia greacă spre fabulaţie. **277.** Cuvintele între paranteze ascuţite sînt completate de H. Diels.

278. Avem aici un *incipit*, după obiceiul lui Demetrios din Magnesia, care e citat puţin mai sus. Despre autenticitatea fragmentelor păstrate de la Philolaos, contestată de unii, sînt discuţii, care nu sînt încă definitiv încheiate. A intra în aceste controverse depăşeşte planul comentariilor noastre.

Capitolul VIII

Eudoxos
(circa 550-460 î.H.)

279. Despre *Eudoxos din Cnidos*, vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, Basel-Stuttgart, 1956, pp. 292-313. Este unul dintre cei mai de seamă astronomi şi matematicieni ai antichităţii. În astronomie, el este creatorul teoriei sferelor homocentrice pentru a explica anomaliile mişcărilor planetelor, teorie continuată şi dezvoltată mai departe de Callippos şi apoi de Aristotel. În matematică, el a formulat teoria proporţiilor (Cartea a V-a a *Elementelor* lui Euclid

pare a proveni de la el). Eudoxos este descoperitorul multor proprietăţi de seamă ale figurilor geometrice, precum şi creatorul metodei exhaustiunii, care este o prefigurare a calculului integral modern. **280.** Informaţiile că ar fi învăţat geometria de la Archytas şi medicina de la Philistion sicilianul par a fi corecte şi provin de la un izvor bun: Callimah, în ale sale Πίνακες. Fragmentele medicului Philistion din Locroi, vezi la M. Wellmann, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, Berlin, 1901, pp. 109-116. A trăit la curtea lui Dionysios cel Tînăr din Siracuza, continuator al lui Empedocle ca direcţie medicală. **281.** *Callimah* – poet, erudit, primul conducător al Bibliotecii din Alexandria. A strîns un material enorm de informaţie în faimoasele sale *Tablouri ale celor ce au strălucit în toate domeniile culturii şi ale scrierilor lor,* în 120 de Cărţi (rulouri), de care s-a folosit elevul său Hermip din Smyrna spre finele secolului al III-lea î.H. **282.** Pe *Theomedon*, medicul, nu-l cunoaştem decît din acest text al lui Diogenes Laertios.

283. *Chrysippos* – nume purtat de mai mulţi medici. Chrysippos, discipol al lui Aethlios care a scris despre *Tratamentul ochilor*, este citat mai jos (Diogenes Laertios, VIII, 89). **284.** *Nectanabis* – faraon al Egiptului din dinastia a XXV-a, detronat de perşi, sau vreun alt personaj necunoscut. Forma obişnuită a numelui în greceşte, Nectanebo, se găseşte la Diodor din Sicilia, XVI, 48, şi la alţii. Mai sînt şi alte forme ale numelui care se găsesc la autorii greci. **285.** Ca să nu poată ieşi în public şi să se consacre numai studiului. Acest lucru se spune că l-au mai făcut şi alţii: de exemplu Demostene, care s-a ras în cap cu acelaşi scop.

286. *Oktaeteris* este un interval de opt ani, un ciclu introdus pentru a pune calendarul lunar de acord cu cel solar. Aici *Oktaeteris* e titlul unei lucrări a lui Eudoxos. **287.** σοφιστεύειν înseamnă „a exercita meseria de sofist", deci „a da lecţii ca sofist". **288.** *Mausol* – rege al Cariei (377-352 î.H.) şi soţul reginei Artemisia (diferită de Artemisia care a luat parte la bătălia de la Salamina, 480 î.H.); a devenit celebru prin monumentul funerar ridicat de Artemisia în cinstea lui, monument care a luat numele de *mausoleum* (Μαυσώλειον), împodobit cu basoreliefuri sculptate de marele sculptor Scopas, una dintre cele şapte minuni ale antichităţii. **289.** În general, raporturile dintre Eudoxos şi Platon ar fi fost cordiale, Eudoxos socotindu-se ca un aliat, dacă nu ca aparţinînd direct Academiei platonice. Informaţia de aici este interesantă. Nu e exclus ca Platon să nu-şi fi dat seama de la început de marea valoare a omului de ştiinţă Eudoxos. De altfel, şi în idei, după cum vom vedea, sînt diferenţe între Eudoxos şi Platon.

290. Aranjamentul este de natură să mărească numărul locurilor la masă, ceea ce dovedeşte dotaţia lui Eudoxos şi în domeniul geometriei practice.

291. Deci, după Eudoxos, plăcerea (ἡδονή) este binele (τὸ ἀγαθόν), lucru la care, desigur, n-ar fi subscris Platon. Problema plăcerii este tratată de Platon într-unul din ultimele lui dialoguri filosofice, *Philebos*. **292.** Cartea a IV-a a lucrării *Despre cei şapte înţelepţi* a lui Hermip face parte, probabil, din marea lucrare a acestuia, cu titlul Βίοι. Cu ce ocazie vorbeşte Hermip în *Despre cei şapte înţelepţi* de Eudoxos, nu ştim. Probabil că e o apreciere lăturalnică, întrucît nu vedem ce legătură are Eudoxos cu cei şapte înţelepţi. **293.** Despre descoperirile lui Eudoxos în domeniul matematicii, vezi lucrarea lui B.L. van der Waerden citată mai sus (nota 279). **294.** Nu cunoaştem nimic altceva despre aceste trei fiice ale lui Eudoxos. Philtis se întîlneşte şi în *Lexiconul Suda*, *s.v.* Εὔδοξος.

295. Nu ştim cine e acest *Baton* căruia îi e dedicată lucrarea lui Eratostene. Diogenes Laertios (VI, 99) citează pe un Baton stăpîn al lui Menip. Menip trăieşte pe la mijlocul secolului al III-lea î.H. Anii între care a trăit Eratostene sînt cam 276-194 î.H. (vezi Ueberweg-Praechter, *Grundriss*[12], 1926, p. 15).

296. Nu ştim mai de aproape conţinutul acestor dialoguri. **297.** Cunoştea Eudoxos limba egipteană şi putea traduce din ea? Lucrul n-ar fi imposibil. Dar ce caută dialoguri cinice scrise pe limba egipteană în prima jumătate a secolului IV î.H., deci înaintea Ptolemeilor? Eudoxos a murit în 355/54 î.H. **298.** *Chrysippos*, fiul lui Erineos – unul din numeroşii medici care poartă numele de Chrysippos; a

fost elevul lui Eudoxos şi a scris despre tratamentul ochilor. Vezi şi nota 283. **299.** Despre *Philistion*, vezi mai sus, nota 280. **300.** Despre *Aristagoras*, fiul lui Eudoxos, şi despre *Chrysippos*, nepotul de bunic al lui Eudoxos nu ştim mai mult decît se spune aici de către Diogenes Laertios. **301.** *Eudoxos din Rhodos*, care a scris *Înconjurul Pămîntului* (Γῆς περίοδος), desigur a pămîntului cunoscut de greci, a trăit în jumătatea a doua a secolului al III-lea î.H.

302. Corespunde cu anii 368-365. Deci Eudoxos s-a născut pe la 408-405 î.H. şi a murit la 53 de ani (355-352). **303.** Vezi B.L. van der Waerden, citat în nota 279.

304. Despre taurul sacru Apis (sau Hapi) avem informaţii mai ales din izvoare greceşti: Herodot, III, 27 şi urm.; Hecataios la Diodor din Sicilia, I, 85; Strabon, 807 etc. Apis era o întrupare a lui Osiris şi Ptah. **305.** ἔνδοξος înseamnă „ilustru". Deci avem aici un joc de cuvinte. **306.** Aici se încheie Cartea a VIII-a şi aflăm că în Cartea următoare, a IX-a, se vor trata filosofii „sporadici", care ies în afara cadrelor celor două şcoli de filosofie stabilite de Sotion: şcoala ioniană şi şcoala italică. Totuşi, după listele de succesiuni ale filosofilor, care mai de aproape sau mai de departe reproduc lista lui Sotion, numai Empedocle şi Heraclit sînt lăsaţi în afara listelor, ceea ce ar duce la concluzia că numai Empedocle şi Heraclit fac parte din filosofii numiţi „izolaţi".

Cartea a IX-a

Capitolul I

Heraclit
(pe la 500 î.H.)

1. Această *Viaţă* a lui Heraclit din Diogenes Laertios se găseşte editată critic în Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 139-143. Referate despre el şi fragmentele lui în continuare, *ibid.*, pp. 143-190 (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viaţa şi învăţătura" lui Heraclit, pp. 323-350; „Fragmente", pp. 350-368). Numele Bloson al tatălui lui Heraclit este mai bine atestat (*Suda*, inscripţii) decît cel de Blyson (ms. F.). Vezi asupra întregii chestiuni aparatul critic de la Diels-Kranz.

2. Corespunde anilor 504-501 î.H. **3.** Acest lucru reiese foarte bine şi din cele circa 130 de fragmente care ni s-au păstrat din cartea lui. **4.** Fragm. 40, Diels-Kranz. Cuvîntul pentru „erudiţie multă" e πολυμαθίη. Patru autori sînt acuzaţi de acest defect: Hesiod, Pitagora, Xenofanes şi Hecateu, deci autori din domenii destul de diferite, un poet didactic, un filosof reformator politic, un filosof poet şi un istoric-geograf. **5.** Fragm. 41. Cuvîntul tradus cu „raţiune cosmică" este γνώμη. Diels Kranz îl traduc cu „gîndire". Dar aici este vorba de o entitate care conduce, care guvernează toate lucrurile. Verbul ἐκυβέρνησε e la aorist gnomic.

6. Fragm. 42. În *Etica eudemică*, H, 1, 1235, *a* 25, aflăm cauza pentru care Heraclit voia să-l gonească pe Homer din concursuri şi să-l lase să fie bătut cu nuiele şi anume fiindcă Homer făcuse urarea ca *Cearta* să piară dintre zei şi oameni (Iliada, XVIII, 107; trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, pp. 348-349, v. 104-105). Dacă acest lucru s-ar întîmpla, lumea şi întreaga devenire, după concepţia lui Heraclit, s-ar opri în loc şi ar pieri. Căci el spune în fragmentul 8: „Ceea ce se opune se îmbină, iar cea mai frumoasă armonie se naşte din lucruri care diferă." Fragm. 51: „Ei (oamenii obişnuiţi) nu înţeleg că ceea ce diferă se acordă cu sine: armonie răsfrîntă, ca cea a arcului şi a lirei." Iar fragm. 54: „Războiul este părintele tuturor lucrurilor, regele tuturor lucrurilor. El este acela care pe unii îi arată ca zei, pe alţii ca oameni, pe unii îi face sclavi şi pe alţii oameni liberi." Fragmentele în care Heraclit vorbeşte de armonia contrariilor şi lupta creatoare a acestora sînt foarte numeroase. În afară de cele citate mai sus, vezi fragm. 10, 50, 54, 60, 61, 62, 67, 80, 84 *a*, 88, 111, 126 etc. *Archilochos din Paros*, mare poet iambic (secolul al VII-lea î.H.), creator al genului. Fire de aventurier, a luptat ca mercenar (ἐπίκουρος) în diverse armate. De la el nu avem păstrate decît fragmente. **7.** Fragm. 43. **8.** Fragm. 44. **9.** *Hermodoros din Efes* – contemporan cu Heraclit, om politic şi şeful fracţiunii aristocrate din cetate, cu care simpatiza şi Heraclit. Hermodoros a fost exilat din Efes, unde, după venirea perşilor, domnea democraţia, susţinută de perşi pentru că era mai puţin periculoasă pentru dominaţia lor. După unii, el ar fi plecat la Roma şi ar fi luat parte la redactarea legii celor 12 table şi din această cauză i s-ar fi ridicat o statuie la Roma.

10. Fragm. 121. **11.** Aceste detalii despre viaţa şi faptele lui Heraclit, ca şi la alţi autori, s-au format mai tîrziu, probabil construite din anumite afirmaţii ale autorului, în cazul de faţă din cele spuse de Heraclit în fragm. 52: „Veacul este un copil care joacă la arşice. Stăpînirea e a unui copil." Ce este „veacul", cine e „copilul", care e „stăpînirea" lui? Aşa se prezintă fragmentele lui Heraclit, cu o franjă de indeterminare în care se pot ascunde fel de fel de sensuri neînţelese şi de nepătruns. De aici sumedenia de interpretări de multe ori total diferite şi opuse

care s-au dat sentinţelor lui. Probabil că posedarea operei întregi ne-ar fi ajutat mult la elucidarea sensului aforismelor sale. Vedem deci cît de interesante sînt aprecierile despre stilul lui Heraclit pe care le vom întîlni la Diogenes Laertios. Vezi şi studiul nostru *Die Typerbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, în „Das Altertum", III (1957), p. 140, cu privire la modul cum s-au creat anecdotele despre vieţile filosofilor. **12.** Dacă floarea vîrstei a atins-o pe la 504-501 î.H. (vîrstă de 40 de ani după sistemul cronologic al lui Apollodoros din Atena), atunci Heraclit a trăit cam de la 544-541 pînă la 484-481 î.H. Despre puzderia de versiuni ce s-au înfiripat în jurul morţii lui Heraclit, vezi studiul nostru citat în nota precedentă. **13.** Vezi finele notei precedente. Moartea unui filosof şi felul cum ea a avut loc este una dintre rubricile cele mai apreciate şi mai bine dotate cu poveşti de tot felul ale biografilor. **14.** Fragm. 101, citat de Plutarh, *Adversus Colotem*, 20, 1118 *c*,: „M-am cercetat pe mine însumi." Dictonul are o aparenţă socratică, dar, desigur, el are cu totul alt sens la Heraclit, chiar dacă nu-l putem determina cu toată precizia şi siguranţa. **15.** E puţin probabil ca Heraclit să fi fost elevul lui *Xenofanes*. Acesta era în floarea vîrstei (40 de ani) cînd s-a născut Heraclit. Deşi Efesul nu e departe de Colofon, Xenofanes şi-a părăsit de timpuriu patria şi a rătăcit ca poet elegiac prin Grecia, mai ales prin Italia de sud, stabilindu-se pînă la urmă la Eleea. **16.** Credem că este vorba de *Ariston din Chios* stoicul. Este cunoscută legătura fizicii stoice cu cea a lui Heraclit, aşa încît mai repede a scris *Despre Heraclit* Ariston din Chios stoicul decît Ariston din Ceos peripateticul sau vreun alt Ariston. **17.** S-ar putea ca atît Ariston, cît şi Hippobotos să fie citaţi de Diogenes Laertios după Sotion, a cărui lucrare, după părerea noastră, a avut-o în mîinile sale. **18.** Această triplă diviziune a cărţii lui Heraclit este interesantă, dar n-o putem stabili mai de aproape din fragmentele rămase. Desigur, acestea cu greu pot fi împărţite pe cele trei părţi indicate: cosmologie, politică, teologie. Mai curînd este această împărţire o construcţie stoică, deşi părţile, trei la număr, ale filosofiei stoice – fizica, logica şi etica – nu se acoperă cu cele date aici pentru cartea lui Heraclit. **19.** Motivele pentru care a scris Heraclit în felul în care îi e caracteristic sînt mai adînci decît numai dorinţa de a nu fi înţeles de profani, ci ele se bazează pe însăşi concepţia lui despre Real. Despre acest lucru am vorbit în *Études de Philosophie présocratique: Héraclite d'Éphèse*, 1933, p. 32.

20. Fragm. 42, Diels, *PPbF*, 1901, p. 195. **21.** Desigur, această caracterizare a stilului lui Heraclit, dată de Theofrast, este foarte reuşită şi valoroasă.

22. Prin βασιλεύς nu trebuie înţeles titlul de rege. Este vorba de titlul pe care îl căpătau şefii unui număr de familii aristocrate dintr-o cetate, beneficiind de anumite prerogative: politice, juridice, religioase. În acest sens se întîlneşte cuvîntul şi la Homer şi Hesiod. **23.** Această sectă a heracliteenilor (Ἡρακλειτισταί, mai obişnuit Ἡρακλείτειοι) a dăinuit pînă pe timpul lui Platon. Cratylos era unul din această sectă. **24.** La toţi filosofii lucrurile se nasc din ἀρχή şi se întorc iarăşi în ἀρχή, în „principiul iniţial". La Thales, ἀρχή e „apa", la Anaximandros „infinitul", la Anaximenes „aerul", la Heraclit e „focul". **25.** Termenul εἱμαρμένη pentru destin este, probabil, stoic deşi se întîlneşte şi la Platon. Termenul vechi, pentru timpul lui Heraclit, era ἀνάγκη. **26.** Vezi textele citate în nota 6 de mai sus. Devenirea cosmică, de altfel ca şi cea umană, are loc prin jocul de interferare şi echilibrare a contrariilor. Dezvoltarea prea mare a unui contrariu aduce după sine imediat reacţia celuilalt contrariu, dezvoltarea acestuia, concomitent cu retragerea celuilalt, şi aceasta are loc fără încetare, printr-o oscilare perpetuă între cele două contrarii. **27.** Ideea aceasta se găsea şi la Thales. Ea nu conţine nimic mistic în ea. „Sufletul", ca şi „zeii", care sînt forţe ale naturii, este principiu de mişcare, de transformare în univers, şi în om. Tot ce are mişcare spontană şi posedă facultatea de a se preface în altceva, are „suflet" (ψυχή) sau conţine un principiu care e numit „zeu". De aceea toate lucrurile din univers sînt pline de suflete şi de zei. După Thales, piatra magnetică avea suflet, deoarece poseda facultatea spontană de a mişca fierul. **28.** Cf. fragm. 3, după Aëtios, II, 21, 4: după Heraclit, Soarele are lăţimea unui picior omenesc. 720 de asemenea lăţimi constituie mărimea

circumferinţei cereşti (este vorba de lăţimea unghiulară a Soarelui). Dacă se iau două lăţimi sau o dublă lăţime a Soarelui, atunci avem 360 de diviziuni ale circumferinţei cereşti, sau 360 de grade. **29.** Cuvîntul tradus aici cu „conţinut" este λόγος la Heraclit. Avem iarăşi unul dintre acele fragmente cu interpretări felurite din cauza cuvîntului λόγος, care are atît de multe sensuri. Traducerile latine pun în locul cuvîntului grec pe *ratio*, care e tot aşa de ambiguu (Meibomius, Cobet). Diels-Kranz traduc cu „Sinn" (sens), Otto Apelt, „Grund" (fundament), Hicks „cause" (cauză), J. Burnet „measure" (măsură). Şi n-am făcut decît să dăm, cum ne-a venit în minte, o mică spicuire din toate traducerile cuvîntului λόγος în acest pasaj. Dacă se consideră interpretările care s-au dat de diverşi autori fragmentului respectiv (acestea se numără cu zecile), atunci capătă o bogăţie de forme fantastică. Acest lucru este adevărat şi pentru multe alte fragmente, ca, spre exemplu, cele cu numerele 1, 2, 16, 18, 26 (în mod special greu de înţeles), 27, 28, 41, 45, 50, 52, 54, 62, 63, 64, 66, 67 (partea a doua), 72, 85, 86, 108, 115, 119, 120, 129. **30.** Cuvîntul tradus cu „părere proprie" este οἴησις. El are sens peiorativ şi înseamnă „închipuirea necorespunzătoare realităţii, pe care cineva şi-o face despre un lucru sau despre lucruri". Epilepsia era numită de greci „boală sacră", deoarece ei credeau că este trimisă de zei. Avem între tratatele hipocratice unul intitulat *Despre boala sacră*, Πε ἱρῆς νούσου, la începutul căruia se arată că nu există boli trimise de vreun zeu şi ca atare boala sacră, sau mai bine-zis toate bolile, sînt sacre, deoarece ele vin de la natură. Tratatul acesta credem că nu e de Hippocrate, pentru motivele pe care le-am dezvoltat în *La méthode hippocratique dans le „Phèdre" de Platon*, Bucureşti, 1941, pp. 22 şi urm. Mai departe Heraclit spune că văzul nu este veridic şi poate înşela. Dar, în fragm. 55, Heraclit afirmă: „Prefer lucrurile care se pot vedea, auzi, învăţa." Neavînd decît frînturi smulse din ansamblul în care se aflau, e foarte greu să interpretăm afirmaţiile lui, cîteodată contradictorii. Probabil, în primul pasaj, Heraclit afirma că vederea poate da iluzii optice. În al doilea text, el spune că înţelege să pornească de la datele simţurilor pentru a ajunge la cunoaşterea adevărată. **31.** Această caracterizare a stilului lui Heraclit, plasată între cele două doxografii, am fi înclinaţi s-o atribui lui Theofrast.

32. Aici începe expunerea doctrinei lui Heraclit în detaliile ei. Termenul στοιχεῖον „element" nu este al lui Heraclit. Nici Platon nu-l cunoaşte încă. El se găseşte în mod curent la Aristotel. În vechime se întrebuinţau termeni ca ἀρχή, ῥίζωμα, „rădăcină" (Empedocle), σπέρμα „sămînţă" (Anaxagora), poate şi πηγή, „izvor". **33.** Ştim cu precizie că „rarefacţia şi condensarea" materiei primordiale, în speţă a aerului, pentru explicarea naşterii lucrurilor în lume a fost afirmată pentru prima dată de Anaximenes din Milet (vezi Hyppolyt, *Ref.*, I, 7, 3; Hermias, *Irrisio*, 7; şi mai ales fragm. 1. Diels-Kranz [5-9] = Plutarh, *De primo frigido*, 7, 747 *e*). Dar la Heraclit, ne spune doxograful (după Theofrast), lucrurile nu era explicate clar în privinţa aceasta. **34.** Vezi sfîrşitul notei precedente. Aprecieri de genul acesta, indicînd lipsa unei explicaţii mai precise a unei teorii la autorii de care se ocupă, este un obicei al lui Theofrast. Vezi mai jos textele notate cu numerele de note 43 şi 51. Astfel de expresii se găsesc şi în lucrări autentice ale lui Theofrast ajunse pînă la noi, cum e *De sensu*, 3, 4 etc.: ὅλως οὐδὲν ἀφώρικεν sau οὐδὲν ἔτι διώρικεν etc. **35.** Ideea curgerii veşnice a lucrurilor este caracteristică pentru doctrina lui Heraclit. Platon, în dialogul *Cratylos*, 402 *a*, exprimă astfel acest lucru: „Spune undeva Heraclit că toate se mişcă şi nimic nu stă pe loc şi compară lucrurile cu scurgerea unui rîu, spunînd că în acelaşi rîu nu vei intra de două ori." Fragmentele din cartea lui Heraclit care vorbesc de scurgerea veşnică a lucrurilor sînt cele care poartă la Diels-Kranz[5-9] numerele 12 şi 91, primul citat de Areios Didymos, al doilea de Plutarh. Vezi şi fragm. 49 *a* din *Alegoriile homerice* ale unui oarecare Heraclit (care nu e Heraclit din Efes, dar citează acest text din filosoful nostru). **36.** Numărul lumilor a căror existenţă simultană o admit diverşi filosofi este una dintre rubricile îndrăgite de doxografi. Un text important din Aëtios, II, 1, 3, dă pe următorii filosofi ca admiţînd o pluralitate de lumi simultane: Anaximandru, Anaximene, Archelaos, Xenofanes, Diogenes (din Apollonia),

Leucip, Democrit, Epicur. Asupra primului, Anaximandru, şi chiar a celui de-al doilea, Anaximene, am avea îndoieli că ar fi admis existenţa a numeroase lumi simultane (vezi şi Paul Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*). Anaximandru a afirmat că materia primordială e „infinitul", de unde s-a putut deduce că pentru el şi lumile erau infinite. Anaximene a afirmat de asemenea că materia primordială e „aerul infinit". Dar doxograful Aëtios afirmă mai departe, în acelaşi text, că, după Anaximandru, aceste nenumărate lumi simultane erau echidistante, ceea ce înseamnă că izvorul lui Aëtios avea în vedere un text mai precis al milesianului care vorbea de aceste lucruri. Noi ştim că la Epicur lumile sînt infinite la număr şi echidistante. Deci, rămîn ca cei care au admis existenţa unei singure lumi următorii: Thales (poate lipseau date la el şi în antichitate asupra acestei probleme), Pitagora, Heraclit, Alcmaion, Parmenide (în partea a II-a a poemului său), Zenon (care poate că nici n-a pus problema), Melissos, Empedocle, pitagoricienii, Anaxagora, Platon, Aristotel. În general, cei care acceptă o singură lume într-un timp dat admit un proces de naştere şi de pieire a lumii, care se succedă la infinit. Mai precis, se afirmă acest lucru de Heraclit şi Empedocle. La Platon, lumea e creată (dacă se poate lua *ad litteram* creaţia din *Timaios*), dar e veşnică, deşi pieritoare, fiindcă divinitatea nu are nici un motiv ca s-o facă să piară. După Aristotel, lumea este necreată şi nu va pieri niciodată, deci este veşnică şi în trecut şi în viitor. La Anaxagora, lumea iese dintr-un haos primordial, din starea în care toate elementele erau cufundate laolaltă (πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ), ele fiind orînduite în cosmosul actual de către raţiunea cosmică (νοῦς), din care raţiunea umană e o parcelă. Dar el nu mai vorbeşte de o stare viitoare cînd lucrurile iarăşi vor fi confundate la un loc. **37.** Vezi nota anterioară. Deci lumea se naşte din foc şi se întoarce iarăşi în foc. Această concepţie este admisă şi de stoici (cu excepţia lui Panaitios, care nu admitea incendiul final al lumii). Ei numesc naşterea lumii din foc διακόσμησις sau ἀποκατάστασις, iar incendiul final al lumii care se întoarce în foc ἐκπύρωσις. Dar această stare ultimă nu este şi definitivă, ci se naşte din nou lumea, spre a trăi, a se preface şi a ajunge iarăşi la ἐκπύρωσις. Termenii aceştia nu se găsesc la Heraclit, dar ni se pare destul de clar că el admite această desfăşurare ritmică a lumii şi a devenirii. Vezi, în afară de doxografii (textul de aici de la Diogenes Laertios, care, după toate probabilităţile, provine printr-o serie de intermediari de la Theofrast, admite incendiul final al lumii), şi fragm. 30 (κόσμος trebuie tradus aici cu „orînduire", nu cu „lume"), 31, 66. Au fost autori moderni care au negat că Heraclit ar fi admis un incendiu final al lumii. Primul dintre aceştia este Lassalle, în monografia sa despre Heraclit; toată interpretarea sa asupra filosofiei lui Heraclit se prăbuşeşte în condiţiile în care convingerea că Heraclit n-a admis incendiul final nu se adevereşte. Lassalle socoteşte că „focul" la Heraclit este un simbol al mobilităţii, al devenirii şi că nu este focul real. Mai aproape de noi, John Burnet şi Emile Bréhier au negat apartenenţa ideii incendiului final al lumii la doctrina lui Heraclit. **38.** Εἱμαρμένη „destinul". E puţin probabil ca termenul să fi fost întrebuinţat de Heraclit. În fragm. 1, cu care începe şi cartea lui, Heraclit spune că toate lucrurile au loc în conformitate cu *logos*-ul (γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε). Λόγος a fost tradus în cele mai diferite moduri imaginabile: vorbire (Rede), cuvînt, doctrină, raţiune, normă, lege etc. etc. Ceea ce e clar în textul citat mai sus este că *logos* înseamnă „legea" sau „norma" în conformitate cu care are loc devenirea tuturor lucrurilor. Dar la grecii de la începutul secolului al V-lea λόγος nu poate însemna numai „legea" sau „norma" abstractă, ci este în acelaşi timp însăşi „orînduirea" cosmică în concret. De aceea e oarecum justificat Theofrast sau autorul intermediar al lui Diogenes Laertios cînd redă κατὰ τὸν λόγον τόνδε, la care pare a se referi textul nostru, în terminologia secolului al IV-lea, spre sfîrşit, cu καθ' εἱμαρμένην.

39. Despre războiul şi pacea, precum şi armonia finală la Heraclit, am vorbit mai înainte (vezi mai sus, nota 6). **40.** Vezi şi fragm. 60 şi 59. Transformarea focului în apă (prin intermediul exhalaţiilor) şi a apei în pămînt este drumul în jos, iar transformarea inversă, a pămîntului în apă şi a apei în foc (prin intermediul

exhalaţiilor), este drumul în sus. Aceste duble transformări au loc în permanenţă cu dozări diferite, cu ritmuri deosebite, şi ele constituie devenirea în univers şi în om. Prefacerile drumului în sus domină în timpul zilei, verii şi incendiului final, prefacerile drumului în jos domină în timpul nopţii, iernii şi naşterii lumii. Deci trei ritmuri, trei unduiri, din care cea mai mică, mai scurtă se inserează în cea mai mare, mai largă: zi, vară, incendiu, pe de o parte, noapte, iarnă, creare, pe de alta. Lor le corespund în om: starea de veghe, tinereţea, moartea, iar pe de altă parte somnul, bătrîneţea, naşterea. Pentru transformările pe drumul în sus şi în jos, vezi fragm. 76 („aerul" nu aparţine lui Heraclit) şi 77 (unde ψυχή este egal cu πῦρ). Pentru triplul ritm cosmic, vezi fragm. 67: „Zeul este zi şi noapte, iarnă şi vară, război şi pace, saturare şi foame." Ultimele două perechi corespund incendiului final (pace, saturare) şi naşterii lumii (război, foame). Pentru triplul ritm în fiinţa umană, vezi fragm. 88: „Acelaşi lucru este viu şi mort, treaz şi adormit, tînăr şi bătrîn." Dacă mai sus am pus pe o linie starea de veghe, tinereţea şi *moartea*, iar pe altă linie somnul, bătrîneţea, *naşterea*, acest lucru nu trebuie să ne surprindă. Moartea corespunde cu ἐκπύρωσις, incendiul lumii, starea supremă în univers. Vezi fragm. 62: „Nemuritorii sînt muritori, muritorii nemuritori. Aceştia trăiesc moartea acelora şi mor viaţa lor." **41.** Heraclit nu cunoştea decît trei elemente: focul, apa şi pămîntul. Cele patru elemente, luate sistematic, au fost afirmate de Empedocle. Aerul este un element mai puţin evident, fiind invizibil. El se relevează omului fie în mişcarea sa, în vînt, fie ca ceaţă, brumă sau ca luminozitate a cerului albastru (αἰθήρ) (vezi lucrarea noastră *Le monde homérique*, Paris, 1934, p. 25). Totuşi, Heraclit şi-a dat seama de deosebirea prea mare dintre foc şi apă şi a simţit necesitatea de a introduce un intermediar ca substitut al aerului în vederea transformării focului în apă şi a apei în foc. Acest intermediar este „exhalaţia", ἀναθυμίασις, care joacă un rol fundamental în devenirea cosmică, după cum afirmă chiar aici în mod expres doxograful nostru (Diogenes Laertios sau izvorul lui). Acesta ne vorbeşte, după Heraclit, de o a doua exhalaţie, care joacă rol de intermediar între pămînt şi apă în vederea transformărilor lor reciproce. Deci exhalaţia luminoasă face trecerea de la apă la foc, iar exhalaţia întunecoasă face trecerea de la pămînt la apă. Prima se degajă din apă, a doua din pămînt. În § 31, exhalaţia luminoasă, care face trecerea de la apă la foc, se numeşte πρηστήρ, „trombă arzătoare". Fragm. 31 este cosmogonic. Partea a doua din el se referă la faza finală a lumii, înainte de incendiul cosmic. **42.** Vezi sfîrşitul notei anterioare.

43. Vezi mai sus, nota 34. **44.** Dacă stelele sînt bărci, atunci cerul ar trebui să fie un ocean pe care se mişcă bărcile, aşa cum credeau egiptenii. Soarele, zeul Ra, se află într-o barcă, pe care o schimbă din cînd în cînd, bărcile avînd diferite nume. Ele se mişcă, navighează în oceanul ceresc, *Nun*. Heraclit pare a fi luat prima parte, cea despre stelele-bărci, de la egipteni, fără a considera însă cerul ca ocean, idee străină de concepţiile despre cer ale grecilor. **45.** Deci stelele provin din exhalaţiile luminoase aprinse, care sînt acumulate în albiile bărcilor cereşti, care au concavitatea întoarsă spre noi. **46.** Heraclit ştie că Soarele e mai departe de noi decît Luna. Diferenţa lor de lumină şi de căldură o explică prin gradul de puritate sau de impuritate a regiunilor în care se află. Deci Heraclit nu ştie că Luna primeşte lumina de la Soare. Acest lucru îl va stabili abia Anaxagora.

47. Explicaţia eclipselor şi a fazelor lunii este, desigur, naivă, dar e naturalistă. Anaximandru le atribuie astupării orificiului în cercul de aer comprimat al astrului, prin care ţîşneşte focul vizibil pentru noi. Anaximene admitea corpuri cereşti negre, fără lumină proprie, pentru a explica eclipsele. Cel puţin aşa spun doxografii (vezi Aëtios, II, 13, 10). Adevărata cauză a eclipselor a stabilit-o Anaxagora.

48. Deci „exhalaţiile" (ἀναθυμιάσεις) explică toate fenomenele meteorologice la Heraclit. **49.** Manuscrisele au κύκλῳ. Reiske propune să se citească κοίλῳ. Schimbarea cuvîntului nu e necesară. Traducerea din textul nostru le combină pe amîndouă. **50.** Vezi mai sus, nota 40, cele trei ritmuri cosmice. A treia unduire lipseşte aici: oscilaţia zi-noapte persistă atît vara, cît şi iarna, deşi vara ziua e mai mare şi noaptea mai scurtă, iar iarna invers. Probabil, cînd lumea se apropie de

incendiul total, atunci vara se face din ce în ce mai lungă, cu zile din ce în ce mai lungi, iar iarna mai scurtă, cu nopţi mai scurte. Crearea din nou a lumii după incendiul cosmic se face în mod brusc, focul transformîndu-se masiv în apă, iar apa în pămînt şi trombă arzătoare, după cum descrie fragm. 31, partea I. În partea a II-a a fragmentului se descrie faza finală a lumii: „<pămîntul> (după Kranz şi alţii. Diels voia să completeze <focul>) se revarsă în mare, iar apa capătă aceeaşi măsură pe care o avea înainte de a deveni pămînt". **51.** Vezi mai sus, nota 34.

52. Formula cu care se închid expunerile doxografice. **53.** Vezi Diogenes Laertios, II, 22. **54.** Probabil *Ariston din Chios* în lucrarea sa *Despre Heraclit* (vezi Diogenes Laertios, IX, 5, unde e menţionat Ariston şi această carte a lui).

55. *Seleucos din Alexandria*, gramatician, poreclit Ὁμηρικός, citat de mai mulţi autori: Athenaios, *Lexiconul* Suda, Stephanos Byzantios etc. Unii socotesc că n-ar fi acelaşi cu Seleucos gramaticianul, citat aici de Diogenes Laertios.

56. *Croton* şi *Crates* nu sînt cunoscuţi din altă parte.

57. Subiectul subînţeles al propoziţiei este Socrate şi nu Crates, cum presupune Hicks. Acest lucru e confirmat de cele spuse de Diogenes Laertios, II, 22. Aşadar paranteza pusă de Diels de la „Seleucos" pînă la „Crates" este foarte indicată. Asemenea paranteze, introduse de multe ori în mod destul de nepotrivit în mijlocul unui text curgător dacă se elimină textul parantezei, sînt lucruri obişnuite la Diogenes Laertios. Acest lucru l-a exasperat pe Hermann Usener, care a emis ipoteza că Diogenes plagiază textul bine compus al unui alt autor, introducînd din cînd în cînd, sub formă de parantează, informaţii care tulbură textul de bază copiat şi care, de multe ori, nu-şi au locul acolo. Usener crede că poate fixa mai îndeaproape şi metoda de lucru a lui Diogenes Laertios. Acesta ar fi pus pe scribi să copieze un text de bază al unui alt autor, iar textele parentetice care trebuiau introduse în acest text le-ar fi prins pe fiţuici pe marginea textului de bază, fără să-şi dea osteneala să le introducă el şi lăsînd această operaţie pe seama scribilor. Aceştia au plasat textul fiţuicilor cum s-au priceput, de multe ori în locuri nepotrivite. Deşi constatarea faptelor este justă la Usener, totuşi interpretarea lor ni se pare că merge prea departe. Diogenes, care este totuşi un căutător migălos de informaţii erudite, a putut da el însuşi aceste informaţii suplimentare sub formă de paranteze, pentru care n-a găsit locul adecvat, plăsîndu-le mai mult sau mai puţin fericit în textul său. **58.** *Cufundătorii delieni* erau celebri în Grecia pentru dibăcia lor la înot şi plonjare. Expresia „cufundător delian" a devenit proverbială, desemnînd pe cel capabil de performanţe remarcabile în orice domeniu.

59. Toate aceste titluri nu sînt autentice. În vechime, cărţile nu purtau titlu. Autorul îşi scria în capul lucrării numele său, locul de origine şi, în continuare, anunţa subiectul cărţii sale şi intenţiile pe care le urmăreşte în scriere. Avem o mulţime de astfel de începuturi-titlu de la diverşi autori: Herodot, Tucidide (de la aceştia avem opera întreagă), Hecateu, Alcmaion, Ion din Chios, Heraclit din Efes (de la ultimii doi avem începutul, fără numele şi patria autorului) etc.

60. Această scrisoare a lui Darius către Heraclit, ca şi următoarea cu răspunsul acestuia, este un fals evident. **61.** Vezi nota precedentă. **62.** *Demetrios din Phaleron* e un autor cunoscut, a cărui viaţă se află în Diogenes Laertios, V, 75-85. În catalogul scrierilor lui (V, 80-81) se află un titlu: *Socrate*, din care *Apărarea lui Socrate* menţionată ar putea fi numai o parte. **63.** Heraclit a avut numeroşi comentatori şi, în afară de aceştia, a fost foarte mult citat şi întrebuinţat de alţi autori. Aici sînt citaţi: *Antisthenes din Rhodos*, istoric din secolul al II-lea î.H., care a scris Διαδοχαί, o carte despre *Succesiunile filosofilor*; *Heracleides din Pont*, cunoscut din *Viaţa* lui scrisă de Diogenes Laertios, V, 86-94; *Cleante* şi *Sphairos*, doi filosofi stoici de seamă: primul şeful şcolii după Zenon din Cition, originar din Assos; al doilea din Bospor; Diogenes Laertios le-a consacrat cîte un capitol cu viaţa lor (VII, 168-176 şi VII, 177-178); *Pausanias*, numit Heracliteanul, care nu este cunoscut din altă parte; la fel *Nicomedes* (identic cu Acanthianul citat la Athenaios?), *Dionysios* care e greu de identificat din cauza numărului enorm de purtători ai acestui nume care ne sînt cunoscuţi, dacă ar fi cazul să fie identic cu

vreunul dintre scriitorii cu acest nume citaţi de autorii vechi (aproape de 100) şi *Diodotos* gramaticianul (mai avem un filosof peripatetician contemporan cu Strabon, citat de acesta, şi un filosof stoic, profesorul lui Cicero, citat de elevul său). **64.** Informaţia lui *Diodotos* cum că scrierea lui Heraclit ar fi tratat despre politică şi numai în subsidiar despre natură este interesantă, dar puţin verosimilă. Poate că aplicarea de către Heraclit a ideilor sale despre cosmos şi devenirea lui la om şi guvernămîntul lui, au făcut ca lui Diodotos să i se pară că politica este ultimul ţel la care ajunge Heraclit, ceea ce desigur este eronat. Avem mărturiile unor autori, ca Platon, Aristotel, care pun tot accentul, în prezentarea doctrinei lui Heraclit, asupra aspectului ei cosmologic şi metafizic ce apare dominant.

65. *Hieronymos din Rhodos* – peripatetician despre care am mai vorbit, citat de multe ori de Diogenes Laertios şi de alţi autori. *Scythinos din Teos* – istoric şi poet citat la mulţi autori: Athenaios, Stobaios, Plutarh etc. (finele secolului al IV-lea î.H.). Texte privitoare la el şi fragmentele lui, vezi la Hermann Diels, *PPhF*, 1901, pp. 169 şi urm. **66.** Autorul sau autorii acestor epigrame sînt necunoscuţi. În prima epigramă, cuvintele puse în gura lui Heraclit se referă la caracterul mîndru şi dispreţuitor al filosofului din Efes. A doua epigramă redă foarte profund impresia greşită de obscuritate a sentinţelor înţeleptului nostru; dar e destul să cunoşti în profunzime miezul doctrinei lui pentru ca tot ce spune să devină clar ca lumina.

67. Avem aici, în fine, o listă de scriitori omonimi, probabil după Demetrios din Magnesia. Poetul liric care a scris laude celor 12 zei nu ne este cunoscut din altă parte. Următorul, poetul elegiac din Halicarnas, e citat şi de Strabon. Avem aici citată epigrama frumoasă compusă de marele poet Callimah pentru el. Graţia, delicateţea versurilor poetului alexandrin, sentimentul de tristeţe resemnată, evocarea clipelor dragi de conversaţie cu cel mort pe cînd era încă în viaţă, nemurirea versurilor lui pe care nici Hades n-o poate lua, toate aceste sentimente gingaşe fac din epigrama de faţă una dintre cele mai reuşite ale ilustrului poet şi erudit care era Callimah. *Heracleitos*, istoricul din Lesbos, nu ne e cunoscut din altă parte. Un *Heracleitos* chitaredul din Lesbos e citat şi de Athenaios. Este el acelaşi cu măscăriciul lui Diogenes Laertios? Ca atîtea alte cazuri cînd este vorba de identificări de autori cu acelaşi nume, trebuie şi aici să terminăm cu un semn de întrebare.

Capitolul II

Xenofanes
(pe la 540 î.H.)

68. Această viaţă a lui Xenofanes se găseşte editată critic la Diels Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 113 şi urm. Referate şi fragmentele din Xenofanes, în continuare, *ibidem*, pp. 114-139. Diogenes Laertios, *Viaţa* lui Xenofanes şi următoarele trei vieţi, ale lui Parmenide, Melissos şi Zenon, sînt traduse şi comentate de D.M. Pippidi, *Fragmentele eleaţilor*, Bucureşti, 1947 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viaţa şi învăţătura" lui Xenofones, pp. 175-193; „Fragmente", pp. 194-200). Colofon este un oraş din Asia Mică, aproape de Milet.

69. Desigur *Apollodor din Atena*, în cartea lui *Chronologiile*.

70. Diels, fragm. 60, *PPhF*, p. 200. Text mai complet (cu cele două versuri în continuare) se găseşte la Sextus Empiricus, *Pyrrh hypot.*, I, 224. **71.** Textul are o lacună în manuscrise, care a fost completată de Diels. **72.** *Boton* nu ne este cunoscut din altă parte. După Ps.-Plutarchos, *Vitae decem oratorum*, Viaţa lui Isocrate, 3, Theramenes ar fi compus o lucrare de retorică cu titlul *Boton*. Diels, în *PPhF*, p. 20, aparatul critic la rîndul 5, emite ipoteza plauzibilă că tot acest pasaj, pus în paranteză, aparţine de *Viaţa lui Xenofon*. Într-adevăr, cum poate fi Xenofanes, care a trăit în secolul al VI-lea, elevul lui *Archelaos*, care trăieşte în secolul al V-lea î.H.? **73.** Şi acest lucru nu pare verosimil. *Anaximandru* moare puţin după 547/6 î.H. Să fi ascultat Xenofanes în tinereţe pe filosoful milesian?

Dar Xenofanes a fost în primul rînd un bard, poet elegiac, iar ideile lui cosmologice nu prezintă nici o asemănare cu concepţiile lui Anaximandru. Xenofanes este original în ceea ce priveşte ideile sale despre zei, dar nu învederează nici o influenţă din partea lui Anaximandru. Chiar dacă Sotion a afirmat că Xenofanes a fost discipolul lui Anaximandru, el pune în *Succesiunile* sale pe Xenofanes în continuarea lui Pitagora, deci în succesiunea filosofilor din şcoala italică, nu din cea ionică. **74.** De la Xenofanes avem fragmente scrise în hexametri din poemele Περὶ φύσεως (*Despre natură*) şi *Silloi*. Acestea din urmă erau versuri satirice în care Xenofanes ataca credinţa lui Homer şi Hesiod, precum şi a grecilor în general, în zeii antropomorfi. *Elegiile* lui, din care avem 9 fragmente (la Diels-Kranz), cu un total de 48 de versuri, sînt scrise în distihuri elegiace. Nu avem fragmente în iambi. Pare deci a fi o confuzie cu *Silloi*, care la Xenofanes sînt scrise în hexametri. **75.** Vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], fragm. 11-16, în care, cu o vigoare neîntrecută, Xenofanes atacă credinţa grecilor în zeii antropomorfi, care fură, comit adultere şi se înşală unul pe altul, după cele ce spun Homer, Hesiod. Apoi arată că, dacă boii, caii şi leii ar avea mîini şi ar putea picta ca oamenii, ei ar reprezenta pe zei, ca şi oamenii, după propria lor asemănare. În fine, mai spune că negrii îşi imaginează pe zeii lor cu nasul cîrn şi negri la culoare, iar tracii, cu ochii albaştri şi părul roşcat. Ultimul text e foarte important prin vechimea lui pentru cunoaşterea înfăţişării tracilor, întrucît aparţine secolului al VI-lea î.H. Concepţia sublimată, neantropomorfă despre zei a lui Xenofanes se găseşte în fragm. 23-26, despre care vom mai vorbi. **76.** Xenofanes, după plecarea din patrie, din Colofon, a exercitat profesiunea de bard rătăcitor, care îşi recita propriile sale poeme. Vezi şi versurile lui citate puţin mai departe de către Diogenes Laertios. **77.** Concepţiile astronomice ale lui Xenofanes sînt cu totul diferite de cele ale lui Thales şi Pitagora. De Pitagora, respectiv de doctrina transmigraţiei sufletelor la acesta, el se leagă în mod batjocoritor în fragm. 7 (din *Elegii*). **78.** Fragm. 8. Deci la 92 de ani Xenofanes era încă în viaţă şi scria elegii.

79. Cuvîntul στοιχεῖον, „element", nu este al lui Xenofanes (vezi mai sus, nota 32). Există două monografii valoroase, chiar dacă nu prea sînt de acord între ele: una de Hermann Diels, *Elementum. Eine Vorarbeit zum griechischen und lateinischen Thesaurus*, Leipzig, 1899, şi alta de Otto Lagercrantz, *Elementum. Eine lexicologische Studie. I (Skrifter utgifna of K. Humanistika Vetenskaps--Samfundet i Uppsala*, IX, 1), Uppsala-Leipzig, 1911. În orice caz, Xenofanes nu cunoaşte cele patru elemente, care datează de la Empedocle. Nici Heraclit nu cunoaşte cele patru elemente ca fiind constitutive ale universului.

80. Această scurtă şi sumară doxografie a lui Xenofanes pe care o dă Diogenes Laertios aici nu lămureşte şi nu ne informează despre ideile originale pe care Xenofanes le avea în materie de cosmologie. Astfel, după dînsul, suprafaţa Pămîntului se termină la picioarele noastre, ea merge în lături la infinit, iar Pămîntul în adîncime iarăşi este infinit (vezi fragm. 28); desigur, şi atmosfera e infinită. Există un număr infinit de sori. Soarele vine din infinit şi se duce în infinit, încît în fiecare zi răsare şi apune un alt soare (vezi Hippolytos, *Refut.*, I, 14, 3; Aëtios, II, 24, 9). **81.** Deci, după Xenofanes, există o singură lume, infinită ca dimensiuni şi care nu se naşte şi nu piere în timp. **82.** Vezi fragm. 30.

83. Vezi fragm. 23, în care însă nu se vorbeşte de forma sferică a divinităţii. S-a discutat mult dacă zeitatea lui Xenofanes este transcendentă lumii sau dacă este imanentă în întregul univers, deci dacă Xenofanes este teist sau panteist (vezi S. Freudenthal, *Über die Theologie des Xenofanes*, Breslau, 1886 şi *Zur Lehre des Xenophanes*, în „Archiv für Gesch. der Philosophie", I (1888), pp. 89-95).

84. Vezi fragm. 24; cf. şi Epicharmos, fragm. 12 (Diels-Kranz), despre raţiune, probabil inspirat din Xenofanes. **85.** Cuvintele μὴ μέντοι ἀναπνεῖν sînt foarte importante. Ele învederează o polemică cu Pitagora, după care lumea respiră, trăgînd suflarea sau vidul din afara ei. Aceste cuvinte, care trebuie să fie scoase de undeva din poemele lui Xenofanes, garantează autenticitatea doctrinei pitagoriciene despre lumea limitată ca dimensiune, care respiră. Vezi de altfel şi Aristotel,

Physica, 6, 213 *b*, 22 şi Stobaios, *Eclog.*, I, 18, 1 c (*Doxogr. Gr.*, p. 310). Dar mărturia lui Xenofanes este cu atît mai preţioasă, cu cît ea este cu două secole anterioară celei a lui Aristotel. Xenofanes este un contemporan ceva mai tînăr al lui Pitagora şi, prin urmare, confirmă autenticitatea doctrinei pentru timpul lui Pitagora. **86.** Vezi şi fragm. 24-26. **87.** Aici avem rubrica primului descoperitor, obişnuită la biografi. Atribuirile celor două descoperiri lui Xenofanes sînt nişte banalităţi: „tot ce se naşte piere" şi „sufletul este suflare" încît cu greu credem că au aşteptat aceste afirmaţii ca să fie descoperite abia de filosoful din Colofon.

88. Ansamblul în care a afirmat acest lucru nu e cunoscut.

89. *Empedocle* nu e contemporan cu Xenofanes, aşa încît n-a putut conversa cu el. Xenofanes trăieşte aproximativ de la 580 la 490, iar Empedocle de la 480 la 420 î.H. Sotion ar fi făcut din Xenofanes, după cum afirmă aici Diogenes Laertios, un precursos al scepticismului. Nu ştim pe cine reproduce Diogenes Laertios cînd afirmă că Sotion s-a înşelat cînd l-a declarat pe Xenofanes agnostic şi, prin urmare, sceptic. Avem fragmentele autentice ale lui Xenofanes care exprimă îndoielile acestuia cu privire la cognoscibilitatea lucrurilor (vezi fragm. 18: „Nu de la început au dezvăluit zeii oamenilor toate lucrurile, ci aceştia, căutînd într-una, găsesc cu timpul ce-i mai bine." Şi, mai ales, fragm. 34 (citat de Sextus): „Nu este şi nu va fi om care să fi cunoscut limpede cele cu privire la zei şi cele ce le spun cu privire la toate celelalte lucruri. Căci, chiar de s-ar întîmpla să vorbească lucruri împlinite în cel mai înalt grad, totuşi el nu le cunoaşte. Ci peste toate domneşte iluzia."). **90.** Din aceste două poeme nu avem fragmente. **91.** Corespunde anilor 540-537 î.H. **92.** Titlul acestei lucrări se află în lista operelor lui Demetrios din Phaleron, de la Diogenes Laertios, V, 81, Περὶ γήρως, într-o Carte.

93. Titlul Περὶ εὐθυμίας este consacrat pentru tratate cu caracter etic. Vezi lista operelor lui Democrit la Diogenes Laertios, IX, 46, Περὶ εὐθυμίης, care poate fi identic cu cel intitulat Εὐεστώ [Buna dispoziţie] şi despre care Diogenes Laertios spune că nu este de găsit (vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, p. 132, 11).

94. Cu privire la *Anaxagora*, vezi Diogenes Laertios, II, 13. **95.** Completat de Diels. Numele celui care l-a vîndut ca sclav pare pierdut. După textul manuscriselor, aşa cum se prezintă ele, pitagoricienii Parmeniscos şi Orestades l-au vîndut pe Xenofanes, ceea ce e exclus. Poate toată povestea cu vînzarea lui Xenofanes este născocită după ceea ce i s-a întîmplat realmente lui Platon, cînd se întorcea din prima sa călătorie din Sicilia, cînd a fost vîndut ca sclav la Egina şi răscumpărat de Anniceris. **96.** *Parmeniscos* (sau Parmiscos) şi *Orestades* se găsesc în catalogul pitagoricienilor lui Iamblichos (*V.P.*, 267), ambii din Metapont. Athenaios mai citează o lungă poveste despre Parmeniscos (XIV, 614 *a*) (vezi textele la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 112 şi urm.). **97.** *Xenofanes* – poet iambic din Lesbos; nu ne e cunoscut din altă parte. **98.** Aici s-ar părea că şi Xenofanes e printre filosofii izolaţi, fără şcoală. Dar Sotion, cel puţin listele de succesiuni considerate ca provenind de la el, îl aşează pe Xenofanes în succesiunea filosofilor italici. În fond, se pare că numai Heraclit, poate şi Empedocle dintre filosofii mai de vază, fac parte din categoria celor „izolaţi" (σποράδην).

CAPITOLUL III

Parmenide
(pe la 500 î.H.)

99. Ediţia critică a *Vieţii* lui Parmenide de la Diogenes Laertios se găseşte în Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 217 şi urm. Referate şi fragmente, în continuare, *ibidem*, pp. 218-246 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viaţa şi învăţătura" lui Parmenide, pp. 214-229; „Fragmente", pp. 230-241). **100.** Din punct de vedere cronologic, Parmenide tînăr a putut cunoaşte pe Xenofanes bătrîn, care se stabilise la Elea. **101.** Lucrarea lui *Theofrast* citată aici e Περὶ

φυσικῶν ἐπιτομῆς α΄β΄ (vezi lista la Diogenes Laertios, V, 46): *Rezumatul* în 2 Cărţi al lucrării *Despre fizicieni* în 18 Cărţi. Este exclus ca Parmenide să fi fost discipolul direct al lui *Anaximandru*, care a murit puţin după 547/6 î.H., pe cînd Parmenide pare a fi născut în jurul anului 540 î.H. Apoi nu se ştie ca Anaximandru să fi ieşit din Milet, iar Parmenide din Elea. E curios totuşi ca Theofrast, de obicei aşa de informat şi atent în această privinţă, să se fi înşelat. Ca asemănări de doctrină avem numai roţile cereşti, trei la număr, făcute din aer comprimat şi umplute cu foc la Anaximandru şi fîşiile succesive, numite pare-se de Parmenide „coroane" (στεφάναι), care înconjură Pămîntul, unele de foc, altele întunecoase (vezi Aëtios, II, 7, 1; Cicero, *De natura deorum,* I, 11, 28; vezi şi fragm. 12 Diels-Kranz, *Vors.*[5-9]). Fireşte, această concepţie provine din partea a II-a a poemului lui Parmenide. **102.** După unii istorici ai filosofiei, Parmenide ar fi transpus pe plan metafizic, logic-ontologic, concepţiile teologice ale lui Xenofanes. În schimb, Karl Reinhardt, în lucrarea sa *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Bonn, 1916, în mod nejustificat presupune că Xenofanes bătrîn a fost influenţat de ideile tînărului Parmenide. Noi am combătut aceste idei ale lui Reinhardt, precum şi altele, în *Études de philosophie présocratique*, II, Paris, 1937, pp. 99 şi urm. **103.** *Ameinias*, pitagoricianul, fiul lui Diochaitas, nu e cunoscut din altă parte, nici Diochaitas. Ambele nume nu există nici în catalogul pitagoricienilor de la Iamblichos. **104.** Oamenii de seamă, după moarte, erau consideraţi ca „eroi" un fel de semidivinităţi, cu razâ de acţiune limitată la împrejurimile mormîntului lor. Lor li se ridica de multe ori pe locul mormîntului un mic templu, după cum se vede aici că a făcut Parmenide pentru Ameinias.

105. Cum Parmenide este prea puţin astronom şi nu se preocupă de probleme ştiinţifice, este mai probabil că această mare descoperire a sfericităţii Pămîntului va fi fost făcută de Pitagora şi adoptată numai de Parmenide. După Erich Frank, *Plato und die sogennanten Pythagoräer*, Halle, 1923, descoperirea ar fi fost făcută de pitagoricienii de mai tîrziu, cu puţin înainte de Platon, întrucît acesta vorbeşte în dialogul *Phaidon* despre sfericitatea Pămîntului ca de ceva nou, recent descoperit. Anaxagora şi Democrit de asemenea admit că Pămîntul e plat. S-ar mai putea ca afirmaţia lui Parmenide din prima parte a poemului său cum că realul este sferic (fragm. 8, vers 42 şi urm., Diels-Kranz[5-9]) să fi determinat pe doxografi să afirme că Parmenide credea că Pămîntul e rotund. Dar aceasta rămîne numai o ipotezâ.

106. Doxografia datâ de Diogenes Laertios priveşte o a doua parte a poemului lui Parmenide, în care acesta se ocupă de concepţiile eronate, înşelătoare ale oamenilor. În prima parte a poemului său, Parmenide dădea o prezentare a doctrinei sale a adevărului, sub formă de revelaţie a unei divinităţi (de altfel, ca şi partea a II-a despre δόξαι βροτῶν), adevăr dedus pe cale pur logică şi care duce la negarea oricărei naşteri, pieiri, deveniri, stabilind eternitatea, imuabilitatea, imobilitatea realului, omogen şi asemenea cu sine însuşi. Focul, în a doua parte a poemului parmenidian, este elementul activ, creator, iar pămîntul este elementul pasiv, material. Această fizică a lui Parmenide nu se referă la doctrina precisă a vreunui filosof dinaintea lui, ci e o combinaţie *sui generis* de idei şi concepţii luate parte de la pitagoricieni şi parte de la Heraclit (vezi şi lucrarea noastră citată mai sus). Reinhardt răstoarnă aici cronologia, fără justificare suficientă după părerea noastră, făcînd din Heraclit pe acela care l-a cunoscut şi l-a combătut pe Parmenide, pe cînd, după majoritatea istoricilor filosofiei greceşti, raportul cronologic e invers (vezi lucrarea noastră citată mai sus, p. 101).

107. Ziegler vrea să citească în loc de ἐξηλίου cuvintele ἐκ πηλοῦ, deci „din mîl". Ediţia Frobenius are ἰλύος, ceea ce înseamnă acelaşi lucru ca πηλός. Aldobrandinus traduce cu *limo*. Această idee a animalelor produse prima dată de mîlul, noroiul încălzit de soare se găseşte şi la alţi filosofi naturalişti (vezi Archelaos la Hippolytos, *Refutationes*, I, 9, 5). Pe cînd a spune că animalele s-au născut din Soare nu se poate înţelege decît în sens lărgit. Animalele nu s-au putut naşte din Soare, ci căldura Soarelui este o cauză ajutătoare a naşterii lor. **108.** În textul acesta, ca şi cel anterior, cuvîntul αὐτόν nu poate fi înţeles în nici un fel. De aceea

Apelt a schimbat ὑπάρχειν în ὑπερέχειν, versiune datã şi în traducerea noastrã. Noi am propune adãugarea lui <καὶ πηλοῦ> dupã ἡλίου şi lectura αὐτοῖς în loc de αὐτόν. Am avea deci: γένεσίν τε ἀνθρώπων ἐξ ἡλίου <καὶ πηλοῦ> γενέσθαι, αὐτοῖς δὲ ὑπάρχειν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, κτλ. **109.** Din scurta enunţare e greu de vãzut în ce sens spunea Theofrast cã, dupã Parmenide, sufletul şi raţiunea sînt unul şi acelaşi lucru. **110.** Este limpede cã e vorba de lucrarea lui Theofrast *Despre fizicieni*, Περὶ φυσικῶν, în 18 Cãrţi. Traducem cu P. Tannery, cu *Despre fizicieni* şi nu cu *Despre fizicã* (Hicks) sau *Fizica* (Apelt). **111.** Poemul lui Parmenide prezintã întreaga expunere ca revelaţie fãcutã de divinitate. Prima parte trateazã doctrina despre adevãr, bazatã pe o deducţie raţionalã, aprioricã, împinsã pînã la ultimele ei consecinţe, deşi concluziile trase intrã în flagrantã contradicţie cu datele simţurilor. Nu poate exista nici naştere, nici devenire, nici pieire. Realul este nenãscut, nemişcãtor şi nepieritor, veşnic acelaşi, identic cu sine însuşi. Din aceastã parte ni s-au pãstrat vreo 80 de versuri, cam 2/3 din întreaga parte, dupã pãrerea lui Diels. Din partea a doua, *Pãrerile muritorilor*, ni s-au pãstrat mai puţine versuri (vreo 40). **112.** Fragm. 1, vers 28-30.

113. Poemul lui Parmenide e scris în hexametri. Filosoful nostru este un poet destul de sec, spre deosebire de Empedocle. Totuşi sînt remarcabile puterea şi claritatea cu care el ştie sã exprime în versuri raţionamentele sale cele mai abstracte, pentru a demonstra cã nu poate exista naştere, devenire, pieire, mişcare.

114. „Criteriul" adevãrului este o noţiune şi o problemã stoicã, care s-a introdus apoi în filosofia ulterioarã, la sceptici şi la epicurieni. Nici Platon, nici Aristotel nu vorbesc de criteriu. Totuşi se poate spune cã Parmenide face din raţiune criteriul adevãrului, dacã transpunem în terminologie stoicã.

115. Fragm. 7, vers 3-5 (Diels-Kranz[5-9]): κρῖναι δὲ λόγῳ. Avem deci aici verbul κρίνειν, din care derivã substantivul κριτήριον şi λόγος, „raţiunea discursivã", spre deosebire de νοῦς sau νόησις „raţiune intuitivã". Deci afirmaţia cã Parmenide face din raţiune criteriul adevãrului este întrucîtva justificatã.

116. Timon, fragm. 44, Diels, *PPhF*, p. 195: Παρμενίδου βίη, „Puterea lui Parmenide", perifrazã obişnuitã, întrebuinţatã şi de Homer, care se poate traduce pur şi simplu cu „Parmenide"; νώσεις pentru νοήσεις. **117.** Dialogul *Parmenide* al lui Platon este cel mai greu de interpretat şi de înţeles, mai ales partea a doua a lui. Din antichitate avem douã comentarii tîrzii: unul de Proclus, altul de Damascius, ambii neoplatonici, dar care depãşesc prea mult textul lui Platon pentru a putea face baza unei interpretãri adecvate a lui. **118.** Corespunde anilor 504-501 î.H. **119.** Astronomii greci n-au trebuit sã aştepte pînã în timpul lui Parmenide pentru aceastã identificare, cunoscutã de mult de babilonieni.

120. Aceastã descoperire a identitãţii luceafãrului serii şi a luceafãrului dimineţii este atribuitã lui Pitagora (vezi Diogenes Laertios, VIII, 14, unde se adaugã „dupã cum spune Parmenide"). Sã fi vorbit Parmenide în poemul sãu şi sã fi spus (în termeni voalaţi, cãci zeiţa care e presupusã a vorbi n-a pronunţat, desigur, numele lui Pitagora) cum cã Pitagora a descoperit aceastã identitate? Casaubonus citeşte: „alţii spun cã Parmenide" (*sc.* a descoperit identitatea celor doi luceferi). Revenind la IX, 23, mai departe se spune cã poetul şi eruditul Callimah contesta cã poemul transmis sub numele lui ar fi al lui Pitagora, ceea ce înseamnã cã s-a pus în discuţie autorul poemului. De altfel paternitatea lui Parmenide asupra poemului sãu n-a fost contestatã şi e bine stabilitã. Din aceastã afirmaţie a lui Callimah deduce probabil Diels-Kranz cã poemul lui Parmenide ar fi fost atribuit şi lui Pitagora (p. 225, aparatul critic, rîndul 1). În textul de faţã Diels-Kranz raporteazã pe αὐτοῦ la Pitagora care precedã, cu semn de întrebare (p. 218, aparatul critic, rîndul 18). În schimb, Apelt declarã cu sinceritate cã nu poate descurca toatã aceastã problemã cu contestarea autenticitãţii poemului parmenidian aşa cum se prezintã în textul lui Diogenes Laertios. Credem cã ne mai putem ajuta, citind în text εὕρημα în loc de ποίημα. **121.** Mulţi filosofi au fost şi legislatori în patria lor şi aiurea. În lista operelor lui Speusip (Diogenes Laertios, IV, 4-5) nu avem nici un titlul Περὶ φιλοσόφων, ci Περὶ φιλοσοφίας α´ şi

Φιλόσοφος α΄. **122.** Argumentul sau problema numită „Ahile şi broasca ţestoasă" este îndeobşte cunoscută şi pe drept atribuită lui Zenon din Elea. Nu vedem ce loc ar putea avea un asemenea argument în poemul lui Parmenide.

123. *Parmenides* retorul nu ne e cunoscut din altă parte.

CAPITOLUL IV

Melissos
(pe la 440 î.H.)

124. *Viaţa* lui, la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, p. 258. Referate despre el şi fragmentele lui, în continuare, *ibidem*, pp. 258-276 (în *Filosofia greacă pînă la Platon,* vol. I-2, 1979, „Viaţa şi învăţătura" lui Melissos, pp. 288-300; „Fragmente", pp. 301-306). **125.** Acest lucru este cert. **126.** *Heraclit* este o figură prea caracteristică pentru a fi ignorat de efesieni. El era cel mult desconsiderat ca fiind un original. **127.** *Hipocrate* pare a-şi fi defăşurat activitatea sa medicală un oarecare timp în Thesalia şi Tracia de sud (vezi *Epidemiile*, I şi III) şi a fost pus în legătură cu Democrit, ceea ce e şi verosimil. Vezi *Viaţa lui Hipocrate* după Soranos, unde Democrit este citat de trei ori în legătură cu Hipocrate: o dată se menţionează că Democrit, printre alţii, a fost profesorului lui Hipocrate; a doua dată, că Hipocrate l-ar fi îngrijit pe Democrit pentru o presupusă nebunie; şi a treia oară, că Hipocrate ar fi murit în acelaşi timp cu Democrit. **128.** Cuvîntul tradus prin „capacitate" este ἀρετή. Ca amiral, el a cîştigat o strălucită victorie navală asupra atenienilor în 441/440 î.H. Acesta e anul cînd Apollodor cronograful îi aşează în floarea vîrstei (vîrstă de 40 de ani) după sistemul lui cronologic: Olimpiada a 84-a (444-441 î.H.).

129. Doctrina sa este întru totul asemănătoare cu cea a lui Parmenide. Argumentele pe care le aduce sînt foarte interesante. Diogenes Laertios nu dă aici decît o prea sumară doxografie. Singura deosebire dintre Melissos şi maestrul său Parmenide este că acesta din urmă declară Realul ca finit şi sferic (fragm. 8, 42-45), pe cînd după Melissos Realul este infinit ca extindere spaţială. Căci, dacă ar fi limitat, ar fi limitrof cu altceva şi n-ar mai fi unic. Vezi fragm. 3 şi urm. (Diels-Kranz[5-9]) şi doxografiile. **130.** Această afirmaţie e pe linie autentic parmenidiană. Dacă nu există nici naştere, nici pieire, dacă nu există schimbare, nu există nici mişcare. Deci mişcarea pe care ne-o prezintă simţurile este aparenţă, iluzie. **131.** Nu putem completa această afirmaţie din altă parte, din doxografii şi fragmente. **132.** Corespunde cu anii 444-441 î.H. (vezi şi nota 128).

CAPITOLUL V

Zenon din Elea
(pe la 460 î.H.)

133. Textul critic al acestei vieţi, la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 247 şi urm. Referate şi fragmente, *ibidem*, pp. 248-258 (în *Filosofia greacă pînă la Platon,* vol. I-2, 1979, „Viaţa şi învăţătura" lui Zenon, pp. 272-275; „Fragmente", pp. 275-276). *Elea* este o colonie foceeană fondată pe la 540-530 î.H. în Italia de sud (Catania).

134. Raporturile foarte cordiale dintre Parmenide şi Zenon eleatul sînt îndeobşte cunoscute. Toată activitatea filosofică a lui Zenon e îndreptată spre susţinerea doctrinei lui Parmenide. **135.** Vezi fragm. 45, Diels, *PPbF*, pp. 195 şi urm.

136. Legătura de discipol faţă de profesor, a lui Zenon faţă de Parmenide, este bine stabilită, afirmată şi de Platon la începutul dialogului *Parmenide*. Tot aici aflăm că Zenon era amicul intim al lui Parmenide. **137.** Descrierea staturii lui Zenon, tot la începutul dialogului *Parmenide* (127 *b*). **138.** Platon, *Sofistul*, 215 *a*.

139. Dialogul *Phaidros* al lui Platon, 261 *b*, unde Zenon e numit *Palamedes* eleatul. Textul dintre paranteze ascuţite este introdus de Diels şi lipseşte în

manuscrise. Palamedes este un erou grec care a luat parte la războiul troian. Lui i se atribuiau mai tîrziu descoperirea literelor alfabetului, astronomiei, numerelor etc. **140.** Vezi Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII, 6-7, unde e citat Aristotel (vezi fragm. 65, Rose şi *Rhetorica*, 1354 *a*, 1).

141. *Nearchos*, tiranul din Elea, este menţionat şi de Diodor din Sicilia, X, 41. Pe *Diomedon din Elea* nu-l cunoaştem din altă parte. **142.** Vezi nota precedentă.

143. Este vorba de *Heracleides din Oxyrhiyncos* (Egipt), supranumit Lembos, autorul unor *epitomai* (extracte sau rezumate) din Sotion şi Satyros.

144. *Lipara* – insulă din grupul Insulelor Eoliene, aşezată în Marea Tireniană pe coasta de sud-vest a Italiei. **145.** Despre *Aristogiton Harmodiu*, vezi Cartea I, nota 186. **146.** Avem aici iarăşi o anecdotică înfiripată în jurul luptei lui Zenon împotriva tiranului Eleei. Dacă variantele trebuie să fie în parte inventate, fondul trebuie să se sprijine pe fapte adevărate; ὅλμος înseamnă „piuă".

147. După Platon, Parmenide împreună cu Zenon ar fi fost la Atena, unde ar fi conversat cu Socrate tînăr, lucru consemnat în dialogul *Parmenide*. Dar călătoria şi prezenţa celor doi eleaţi la Atena poate fi o ficţiune a lui Platon ca atîtea altele. De aceea nu e necesar a atenua sensul cuvîntului πώμαλα, care înseamnă „nici un fel", „niciodată", cum fac Apelt („nicht oft") sau Hicks („hardly").

148. Proculus (*Comm. in Parm.*, 694, 24, *ad.* Plat., 127 *d*) spune că Zenon ar fi adus 40 de argumente ca să arate că realul este unul şi cinci argumente ca să arate că realul este nemişcat, cu alte cuvinte că nu există mişcare. Vezi şi Elias *in Arist. categ.*, p. 109, 6, ed. Busse. Nouă ne-au rămas două argumente contra pluralităţii şi patru argumente contra mişcării. Pentru primele, vezi Aristotel, *Metaphysica*, B, 4, 1001 *b*, 7, cu comentariile lui Simplicios, *Phys.*, 97, 13, şi Philoponos, *Physica*, 42, 9. Pentru argumentele contra mişcării (patru la număr), vezi Aristotel, *Physica*, Z, 9 (vezi textele la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 252-255). Pentru atribuirea lui Parmenide a argumentului „Ahile" de către Favorinus, vezi Diogenes Laertios, IX, 23: desigur, această informaţie se bazează pe o eroare.

149. Despre această scurtă doxografie cosmologică a lui Zenon nu ştim unde era aşezată în scrierea sa, cu titlul Περὶ φύσεως. Ca şi Parmenide în partea a doua a poemului său, dădea oare Zenon din Eleea şi el o cosmologie conjecturală? Concepţia lui, expusă aici la Diogenes Laertios, prezintă asemănări cu cea a lui Alcmaion din Crotona. **150.** Iarăşi o anecdotă combinată cu o apoftegmă.

151. Vezi Diogenes Laertios, VII, 35. **152.** Cuvintele dintre paranteze ascuţite lipsesc în manuscrisele principale BPF. Ele sînt completate de Diels după manuscrise mai recente (vezi aparatul critic în *Vors.*[5-9], I, 248, rîndul 13. Anii 464-461).

CAPITOLUL VI

Leucip
(pe la 450 î.H.)

153. Text critic la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, pp. 70-71. Referate şi fragmente *ibidem*, pp. 71-81 (în *Filosofia greacă pînă la Platon,* vol. II-1, 1984, „Viaţa şi doctrina" lui Leucip, pp. 377-392; „Fragmente", pp. 392-393).

154. Este în orice caz curios faptul că i se dau trei locuri de naştere. Ezitarea la unii filosofi se referea la două patrii. Apoi este curioasă şi completa lipsă de informaţii cu privire la viaţa lui. Mai departe lipseşte orice anecdotică înfiripată în jurul persoanei lui. Nici vreo vorbă de duh sau vreo sentinţă nu-i este atribuită. După scurta propoziţie a lui Diogenes Laertios la începutul vieţii lui Leucip, biograful trece la o amplă doxografie, cu care se şi termină în mod brusc capitolul. Nu există nici una dintre rubricile obişnuite biografilor, afară de scurta informaţie de la început despre patria lui şi apoi despre maestrul lui, Zenon. Nu se dă nici măcar numele tatălui, care se consemnează chiar pentru filosofi mult mai vechi ca el. În aceste condiţii, trebuie să relevăm informaţia dată de Diogenes Laertios în

Cartea a X-a, § 13, după care Epicur şi Hermarchos ar fi negat că a existat un filosof cu numele de Leucip, afirmaţie care are o oarecare greutate şi nu se poate trece cu totul cu vederea. Paul Tannery propune ipoteza că Leucip ar fi fost un personaj dintr-un dialog al lui Democrit şi că de aici ar fi fost luat ca un filosof care a existat realmente. Şi Erwin Rohde s-a îndoit de existenţa lui Leucip (*Kl. Schr.*, I, pp. 205-255), părere căreia i se opune Hermann Diels, ce admite existenţa lui istorică. Aristotel şi Theofrast vorbesc prea categoric despre Leucip şi concepţiile lui ca ale unui filosof care a existat, ca să putem presupune că ei s-au înşelat (ca în ipoteza lui Tannery), luînd un personaj fictiv de dialog literar drept o persoană reală. Spre exemplu, Aristotel, *Metaph.*, A, 4, 985 *b*, 4: „Leucip şi camaradul său Democrit...". Theofrast la Simplicios, *Phys.*, 28, 4: „Leucip Eleatul sau Milesianul (căci ambele se afirmă despre el)...". Deci pînă la argumente mai puternice împotrivă trebuie să admitem ca probabilă existenţa reală a lui Leucip.

155. Diogenes Laertios oferă aici, pînă la finele *Vieţii* lui Leucip, două doxografii: una rezumativă, luată probabil de la un compendiu biografic, şi alta în detaliu, luată de la un compendiu doxografic. Ambele doxografii, în special cea de-a doua, provin în ultimă analiză de la Theofrast, cu o serie de intermediari. Cele două doxografii se aseamănă ca structură cu cele aflătoare în *Viaţa lui Heraclit* (vezi Diogenes Laertios, IX, 7-11). Prima doxografie rezumativă de la Leucip este mai superficială, lipsită de precizie, chiar dacă nu eronată. Lucrurile, respectiv atomii sînt infiniţi ca număr. Dar atomii sînt neschimbători din punct de vedere calitativ. Numai combinaţiile lor, care sînt lucrurile, se pot schimba. Dacă Soarele se învîrteşte în jurul Pămîntului pe un cerc mai mare decît cel pe care se învîrteşte Luna, atunci în mod impropriu se poate spune că Soarele se învîrteşte în jurul Lunii. Poate ar trebui citit: φέρεσθαι δὲ τὸν ἥλιον ἐν μείζονι κύκλῳ περὶ τὴν <γῆν ἢ τὴν> σηλήνην. Pămîntul de forma unei tobe aduce aminte de Anaximandru, la care Pămîntul are forma unui tambur de coloană. Şi ideea învîrtirii Pămîntului este curioasă. **156.** În expunerea de detaliu care urmează, atomii şi vidul sau plinul şi golul sînt numiţi „elemente", στοιχεῖα, deşi termenul nu pare a fi întrebuinţat înainte de Aristotel (vezi mai sus, notele 32 şi 79).

157. Cosmogonia lui Leucip, ca toate cele ale vechilor filosofi greci, este fizicalist-mecanicistă (vezi, de exemplu, Empedocle, Anaxagora). La Leucip, ca şi la Democrit, analogia este aceea a unui vîrtej de apă şi merge împotriva experienţei forţei centrifuge. Într-un vîrtej de apă, bucăţile de materie cu o masă mai mare şi mai grele sînt atrase spre centrul vîrtejului, pe cînd cele uşoare sînt aruncate spre periferia vîrtejului. Tot aşa în vîrtejul (δίνη) cosmic, materiile, atomii cei grei se adună la centru şi formează Pămîntul, pe cînd atomii uşori, de aer şi de foc, se duc la periferia lumii. **158.** În jurul vîrtejului se formează un înveliş sau o pieliţă (ὑμήν). Vezi mai departe textul. Cuvintele din text subliniate de Diels, care presupune că ele ar fi fost întrebuinţate chiar de Leucip, sînt următoarele ἀποτομὴ ἐκ τῆς ἀπείρου. –, μέγα κενόν. –, ὑμήν. **159.** Atomii de natură diferită se separă, iar cei de natură asemănătoare se adună la un loc. Atomii de foc se separă de cei de apă etc. pentru a se uni, şi anume atomii de foc într-un loc, cei de apă în alt loc etc. Deci avem aici atracţia reciprocă a elementelor asemănătoare, dar nu printr-o recunoaştere a naturii lor asemănătoare, ci din cauze pur mecanice: acumularea atomilor grei de pămînt în centrul vîrtejului cosmic şi aruncarea atomilor mici şi uşori, de foc sau de aer, spre periferia lumii.

160. Altă imagine mecanicistă, aceea a cernutului, care se întîlneşte şi în expunerile filosofiei lui Democrit (vezi fragm. 164, Diels-Kranz[5-9]). Cf. şi Aëtios, IV, 19, 13 (*Vors.*[5-9], II, p. 113). Poate în acest sens trebuie înţelese şi cuvintele lui Simplicius (*Phys.*, 24, 3) în expunerea filosofiei lui Anaximandru: ἀποκρινομένων τῶν ἐναντίων διὰ τῆς ἀιδίου κινήσεως: „el (Anaximandru) face să se nască lumea nu din prefacerea calitativă a elementului primordial (sc. infinitul), ci din separarea contrariilor ca efect al mişcării veşnice" (vezi şi Aristotel, *Phys.*, A, 4, 187 *a*, 20; Ps.-Plutarchos, *Stromata*, 2). **161.** Adunarea materiilor sau atomilor grei în centrul vîrtejului cosmic produce o apăsare a materiei la centrul lumii,

unde, nemaiputîndu-se îndesa cu toată continuarea apăsării, are loc o mişcare de rotire, care canalizează în direcţia laterală energia de apăsare pe centru. La început înceată, învîrtirea se face din ce în ce mai repede. Prin această învîrtire, învelişul sau pieliţa înconjurătoare a lumii se subţiază din partea interioară, pierzînd atomii care sînt antrenaţi în rotire. În schimb, învelişul acesta capătă atomi din afara lumii care restabilesc situaţia, îngroşîndu-l.

162. Vezi nota precedentă. **163.** Vezi mai sus, nota 161. Natura aştrilor ar fi pămîntească, amestecată cu apă la început. Acest amestec, uscîndu-se, se aprinde din cauza vitezei rotirii. **164.** În general, cercul Soarelui este pus în mijlocul planetelor: Saturn şi Jupiter sînt dincolo de Soare, iar Marte, Venus, Mercur şi Luna dincoace de Soare. După cum se vede, aici avem un alt aranjament al corpurilor cereşti. **165.** Diels a recunoscut aici o lacună şi a dat o completare acceptabilă. Înclinaţia zodiacului ar fi fost descoperită, zice Theon din Smyrna (p. 198, 14, după Dercyllides), care citează ca izvor pe Eudemos, de Oinopides din Chios, astronomul, care era un contemporan mai tînăr al lui Anaxagora. E drept că în text se află διάζωσις, care nu prea are sens. De aceea Diels propune lectura λόξωσις, „înclinaţie". Vezi Aëtios, II, 12, 2, şi Diodor din Sicilia, I, 98, 2. Dar înclinaţia zodiacului o cunoşteau, fără îndoială, şi babilonienii, înclinaţie la care ei raportau în vechime înălţimile stelelor. Mai curînd Thales a făcut cunoscut acest lucru grecilor, ceea ce confirmă şi un autor, tîrziu e drept, Apuleius, *Florid.* 18, p. 37, 10 Helm., *Siderum obliqua curricula*. Mai precis e afirmat acest lucru despre Anaximandru: Aëtios, II, 25, 1, şi Plinius, *Nat. hist.*, II. 31. **166.** <οὐ> lipseşte în manuscrise şi a fost completat pe drept de Henricus Stephanus. Vedem aici o caracteristică a doxografiilor lui Theofrast, care face aprecieri de acest fel şi arată lipsurile în părerile filosofilor vechi pe care le reproduce. Vezi în doxografia detaliată relativă la Heraclit (Diogenes Laertios, IX, 8, 9, 11).

Capitolul VII

Democrit
(pe la 430 î.H.)

167. Ediţia critică a vieţii lui Democrit se găseşte în Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, pp. 81-84 şi 90-92 (lista scrierilor lui Democrit). Referatele despre filosoful nostru şi fragmentele lui (300 la număr) cuprind pp. 81-230. **168.** Aici se dau trei nume diferite ale tatălui lui Democrit: *Hegesistratos*, *Athenocritos* şi *Damasippos*, şi două nume pentru patria lui: *Abdera* (cel mai verosimil, aproape sigur) şi *Miletul*.

169. *Magi* este numele dat preoţilor perşi (în *Avesta* se găseşte o singură dată cuvîntul *magu* care e de origine sud-vestică (vezi Emile Benveniste, *The Persian Religion according to the chief Greek Texts*, Paris, 1929, p. 44). Aceşti preoţi şi înţelepţi perşi, care la greci erau numiţi μάγοι, se ocupau şi cu astrologia, interpretarea viselor şi diverse practici magice. **170.** Despre *Xerxes* ca oaspete al abderiţilor, vezi Herodot, VII, 109, şi mai ales VIII, 120. Dar Herodot nu spune ceea ce îi atribuie Diogenes Laertios. **171.** Concordanţa de 40 de ani diferenţă între Anaxagora şi Democrit poate fi suspectată din cauza coincidenţelor pe care le stabileau cronografii, considerînd că un filosof s-a născut în timp ce altul atinsese culmea vieţii (40 de ani, ἀκμή). **172.** Această critică împotriva lui Anaxagora nu e justificată. El este un cugetător original şi a făcut chiar şi în astronomie descoperiri importante: a găsit adevărata cauză a eclipselor, a afirmat că aştrii au aceeaşi natură materială ca şi pămîntul etc. Afirmaţia lui Anaximene că există pe firmament corpuri opace (Aëtios, II, 13, 10) nu micşorează importanţa teoriei lui Anaxagora. Anaximene consideră aştrii ca frunze de foc prinse de firmament ca nişte cuie (Aëtios, II, 14, 3), ceea ce arată felul naiv cum milesianul îşi imagina natura stelelor şi a mişcării lor. **173.** Nu putem şti în ce măsură acest lucru este adevărat. Se poate ca Democrit să fi combătut ideile cosmogonice şi

rolul „raţiunii" (νοῦς) din cosmologia lui Anaxagora, cu care nu era de acord. Dar de aici se poate să se fi imaginat duşmănia lui, precum şi deducţia că Anaxagora ar fi refuzat să-l primească ca discipol. **174.** În schimb, mai sus se spunea că Democrit ar fi fost în legătură de discipol şi maestru cu Anaxagora. Potrivirea de concepţii între cei doi filosofi constă în faptul că amîndoi fac să se nască lumea pe baza vîrtejului cosmic şi în mod mecanicist. Dar mai departe ei diferă unul de altul. La Anaxagora, vîrtejul este produs de νοῦς, raţiune, care pune încet în mişcare masa haotică a elementelor (σπέρματα) amestecate la un loc şi duce la o separare şi orînduire a lor, pe cînd vîrtejul la Democrit se produce din ciocnirea unor mari mase de atomi între ele şi apăsarea spre centrul masei, produsă de atomi mari şi grei care se acumulează acolo, cum am văzut şi la Leucip.

175. Călătoriile lui Democrit, mai ales în Orient, joacă un mare rol în viaţa sa. Sînt menţionate aici călătorii în Persia, Babilon, India, Marea Roşie, Etiopia (dacă în Etiopia, deci şi în Egipt). Ce e adevărat din toate acestea? Dar iarăşi nu vedem de ce n-ar fi adevărate aceste călătorii. Persia, Babilon, Egiptul erau uşor accesibile grecilor. **176.** Şi această relatare cu moştenirea pare a fi adevărată, mai ales că are urmări: sărăcirea lui, întreţinerea de către fratele său Damasios, legea care interzicea risipitorilor averii părinteşti de a fi îngropaţi în pămîntul patriei. Aceste detalii ne fac să presupunem că povestea moştenirii nu poate fi pe de-a-ntregul inventată. **177.** Spre deosebire de Leucip, despre viaţa căruia nu se raportează absolut nici o anecdotă, nici un eveniment, figura lui Democrit este bogat dotată cu detalii pitoreşti ale vieţii lui, mai mult sau mai puţin sigure. Şi această trăsătură, sîrguinţa lui la studiu şi retragerea lui într-o odaie dosnică liniştită a casei, nu este, poate, lipsită de temei real. **178.** Fragm. 116, Diels-Kranz[5-9] e foarte interesant în conţinut. **179.** *Thrasyllos* – erudit şi astrolog la curtea lui Tiberius, 42-37 î.H.; e vestit din cataloagele scrierilor lui Platon şi Democrit aşezate pe tetralogii. Pe cel al lui Platon l-am văzut la Diogenes Laertios, III, 56-61; pe cel al lui Democrit îl vom vedea în curînd, *ibidem*, IX, 45-49. În general, critica modernă consideră dialogul *Rivalii* (Ἀντερασταί), care ne-a parvenit sub numele lui Platon, ca fiind neautentic. Şi identificarea tînărului anonim din dialog cu Democrit nu este verosimilă. Concursul numit πένταθλον, „cvintupla performanţă", constă în săritură (ἅλμα), aruncarea discului (δίσκος), alergare (δρόμος), trîntă (πάλη) şi box (πυγμή). Cîştigătorul la acest concurs era dotat în toate cele cinci performanţe, dar mai slab decît un luptător specializat într-una dintre aceste probe. Pasajul în chestiune se găseşte în dialogul *Rivalii*, 185 *e*. Completarea între paranteze ascuţite e dată de Diels după *Lexiconul Suda*. **180.** λόγος ἔργου σκιή, fragm. 145, Diels-Kranz. Îl citām pentru frumuseţea lui. Pindar spune că „omul este visul unei umbre" (*Pyth.*, VIII, 95: σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος). **181.** Varianta lui *Demetrios din Phaleron* neagă călătoria lui Democrit la Atena, fapt căruia îi dă şi o motivare. Totuşi fragm. 116 pare autentic. **182.** Primul titlu în catalogul scrierilor lui Democrit, făcut de Thrasyllos, este Πυθαγόρης. **183.** Într-adevăr, Pitagora trăieşte în secolul al VI-lea, iar Democrit în secolul al V-lea î.H. Pitagora moare pe la 500, iar Democrit se naşte pe la 470 î.H. **184.** *Glaucos din Rhegion* – scriitor despre istoria muzicii, citat şi de Ps.-Plutarchos, *Vitae decem oratorum*, în *Viaţa lui Antiphon*, cap. 19, şi în *De musica*, 4 şi urm. A scris Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν, operă pierdută. El era contemporan mai tînăr al lui Democrit.

185. *Apollodoros din Cyzic* – scriitor, necunoscut din altă parte.

186. *Philolaos din Tarent* făcea parte din şcoala pitagoriciană veche. Ne-am ocupat de el mai înainte, cu ocazia vieţii lui (Diogenes Laertios, VIII, 84-85).

187. *Antisthenes din Rhodos* – autorul unei scrieri: *Succesiuni ale filosofilor*, de care ne-am ocupat mai înainte. **188.** Nu e neverosimil pentru un filosof ca Democrit. **189.** *Damasos* – fratele lui Democrit; nu e citat de alţi autori.

190. Scrierea *Marea cosmologie*, Μέγας διάκοσμος, era încă din antichitate atribuită lui Leucip, împreună cu lucrarea *Despre raţiune*, Περὶ νοῦ. Lui Democrit i se atribuie paternitatea asupra scrierii *Mica cosmologie*, Μικρὸς διάκοσμος, dar şi *Marea cosmologie*. Problema este complicată. În textul din *Pap. Herculan.*,

1788, (Coll. alt., vol. VIII), fragm. 1 (Crönert, *Kolotes u. Mened.*, p. 147), numele lui Leucip ca autor al *Marii cosmologii* este în întregime introdus de editor, lipsind în textul papirusului (vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, aparatele critice la pp. 80, 133 etc.; vezi şi ipoteza lui Paul Tannery, de care am vorbit mai sus, în *Viaţa lui Leucip*, nota 154). **191.** Deci povestea cu lectura operei *Marea cosmologie* de către Democrit are ca susţinători pe Antisthenes din Rhodos, Demetrios din Magnesia şi Hippobotos. **192.** Cunoscutul elev al lui Aristotel, *Aristoxenos*, este filosof, istoric, biograf, muzician. E cunoscut prin duşmănia lui faţă de Platon.

193. *Amyclas din Heraclea*, elev al lui Platon, citat de Elian, *Variae historiae*, III, 19, pare a fi acelaşi cu cei citat aici. *Cleinias din Tarent*, pitagorician, citat de mulţi autori: Elian, *ibidem*, XIV, 23, Diodor din Sicilia, Plutarh, Stobaios, Athenaios; e citat şi în *Catalogul pitagoricienilor* al lui Iamblichos, *V.P.*, 36, 267. Motivul pentru care s-a născocit anecdota cu intenţia lui Platon de a arde cărţile lui Democrit este clar formulată de Diogenes Laertios în textul său, indiferent dacă motivul este găsit de el sau de izvorul lui. Platon nu citează numele lui Democrit, în opera sa, deşi pare a fi fost influenţat de el în *Timaios*. Vezi despre influenţa lui Democrit asupra lui Platon, J. Hammer-Jensen, *Den aeldste Atomlaere*, Copenhaga, 1908 (în limba germană în *Archiv f. Gesch. d. Philosophie*, 23 (1910), pp. 92 şi urm., 211 şi urm.). Despre această problemă a influenţei lui Democrit asupra lui Platon, vezi Kranz, Reinhardt, Hartmann, Eva Sachs, Stenzel, Willamowitz, Frank, Friedländer (acesta din urmă e un potrivnic al influenţei), Hirzel, Natorp, S.I. Luria (Lvov). Asupra titlurilor şi locului de publicare a lucrărilor acestor autori, vezi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, p. 83, notă în aparatul critic. Pe drept remarcă editorii că problema trebuie tratată din nou. **194.** *Timon*, fragm. 46 la Diels, *PPbF*, p. 196. **195.** Căderea Troiei este aşezată de Apollodor în *Cronografia* sa în anul 1184/3, care corespunde în mod remarcabil cu data fixată de ştiinţa modernă: Troia ar fi căzut în primele decenii după căderea imperiului hitit, eveniment care se plasează aproximativ la anul 1200 î.H. Dacă scădem din 1184/3 cifra 730, obţinem anii 454/3 cînd Democrit a scris *Mica cosmologie*. Dar, după cum vedem mai departe, Apollodor plasa naşterea lui Democrit în anii 460/57, iar Thrasyllos în anii 470/69. Chiar dacă luăm această ultimă dată, Democrit ar fi avut 16 ani cînd a scris *Mica cosmologie*, ceea ce e puţin verosimil. Dacă informaţia după care Democrit ar fi spus el însuşi în această lucrare că a compus-o cu 730 de ani după căderea Troiei este exactă, atunci ar urma că el a luat o altă dată pentru căderea Troiei decît cea a lui Apollodor. Desigur, data fixată de acesta nu poate să fi fost unica admisă în antichitate pentru căderea Troiei. O apropiere de timpul nostru cu 20-30 de ani a căderii Troiei faţă de data lui Apollodor restabileşte vîrsta normală cînd Democrit a putut să-şi scrie opera. **196.** Corespunde anilor 460-457 î.H. **197.** Corespunde anilor 470-469 î.H. **198.** Socrate a băut otrava în anul 399 î.H. şi a trăit 70 de ani, după cum spune Platon în *Apologia*. Deci Socrate s-a născut în 469, iar Democrit în 470. Dacă acesta a trăit, după cum spune Hipparchos la Diogenes Laertios ceva mai departe (IX, 43), pînă la vîrsta de 109 ani, atunci a murit în 361 î.H. Platon avea pe atunci 66 de ani şi moare deci după 14 ani, în 348/7 î.H. Data morţii lui Democrit în 361 ni se pare prea înaintată. Vîrsta de 109 ani pînă la care a trăit este prea exagerată, dar nu imposibilă.

199. *Archelaos din Atena* (sau Milet?) a fost profesorul lui Socrate şi unul dintre ultimii fiziologi. *Viaţa* lui am văzut-o la Diogenes Laertios, II, 16-17.

200. *Oinopides din Chios* – geometru şi astronom, contemporan ceva mai tînăr al lui Anaxagora. Texte privitoare la Oinopides, vezi la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], I, pp. 393-395. Ps.-Platon, în *Rivalii*, 132 *a*, prezintă un discipol al lui Anaxagora şi unul al lui Oinopines care discutau aprins despre nişte cercuri şi înclinaţii.

201. Referirea lui Democrit la Oinopides o dă Diels cu semn de întrebare la numele acestuia din urmă. Textul lui Diogenes Laertios poartă numai pronumele τούτου. **202.** *Protagoras din Abdera* – cel mai vechi şi, poate, cel mai de seamă dintre sofişti. *Viaţa* lui, la Diogenes Laertios, urmează imediat după aceea a lui Democrit (vezi IX, 50-56). **203.** *Athenodoros din Tars*, numit şi Cordylion – şeful

bibliotecii din Pergam. Mai tîrziu a trăit la Roma, în casa lui Caton cel Tînăr (sec. I î.H.). Mai există un Athenodoros, tot din Tars, fiul lui Sandon, elev al lui Poseidonios şi profesorul lui Augustus. E greu de deosebit întotdeauna între aceşti doi Athenodori. Cartea *Plimbări* sîntem înclinaţi s-o atribuim primului. Poate ar fi de prisos să admitem existenţa unui al treilea Athenodoros ca autor al *Plimbărilor*, diferit de ceilalţi doi menţionaţi. **204.** *Hipocrate din Cos* – unul dintre cei mai mari medici din antichitate, pus adesea în legătură cu Democrit. Se ştie că Hipocrate a călătorit şi şi-a exercitat profesiunea un timp în Thesalia şi Tracia, pe coastele căreia se află Abdera. În *Viaţa lui Hipocrate*, după Soranos, numele lui Democrit apare de trei ori. **205.** Anecdotica aceasta, pentru a arăta iscusinţa şi spiritul de pătrundere al lui Democrit, intră în felul de a compune al biografilor, iar autenticitatea informaţiilor e îndoielnică. **206.** *Thesmoforiile* sînt o sărbătoare a femeilor din Atena în cinstea zeiţei Demeter şi care dura trei zile începînd cu ziua a 11-a a lunii Pyanepsion (luna a patra a calendarului atic, corespunzînd cu octombrie-noiembrie). **207.** Zeiţa = Demeter. **208.** Nu ştim cine este acest *Hipparchos*. Există un Hipparchos din Stagira prieten al lui Aristotel (Diogenes Laertios, V, 12), un altul tatăl filosofului Hegesias (Diogenes Laertios, V, 57, citat de multe ori în testamentul lui Theofrast, V, 51 şi urm.). Mai avem alt Hipparchos din Nicaia în Bithynia, astronom şi filosof, citat de mulţi autori, apoi un Hipparchos, pitagorician, citat de Iamblichos, Stobaios, Clemens din Alexandria. Cel din textul nostru (IX, 43) e, poate, un altul decît toţi aceştia.

209. Urmează o scurtă doxografie (nu dublă ca la Heraclit şi Leucip: καθολικῶς sau κεφαλαιαδῶς şi ἐπὶ μέρους), rezumativă, dar de bună calitate. Atomii şi vidul sînt singurele realităţi. Celelalte lucruri formate din împletirea atomilor în vid sînt aparente şi convenţionale (νενομίσθαι). **210.** Democrit este un partizan al lumilor concomitent infinite la număr. Vezi textul la Aëtios, II, 1, 3. Aceste lumi sînt născute şi pieritoare. **211.** Avem deci aici formularea principiului filosofilor vechi greci, după care *nimic nu se naşte din nimic şi nu piere în nimic*.

212. Observaţie importantă: focul, aerul, apa şi pămîntul, după Democrit, nu sînt elemente simple din care se formează celelalte lucruri, ca la Empedocle, ci ele însele sînt compuse din atomi de diferite dimensiuni şi aşezări.

213. Atomii sînt solizi, στερεαί sau νασταί, şi plini (πλήρεις), din care cauză sînt inalterabili. Lucrurile din această lume se formează deci din combinarea acestor atomi în vid. **214.** Soarele şi Luna sînt formate în mare parte din atomi de foc, care sînt netezi şi rotunzi; tot astfel şi sufletul e format din atomi netezi şi rotunzi şi e oarecum de natură ignee. Şi la Heraclit sufletul de calitatea cea mai înaltă este foc pur (vezi fragm. 118 din Diels-Kranz[5-9]), iar cînd moare, se transformă în apă (cf. fragm. 77 şi 117). **215.** Democrit identifică sufletul format din atomi netezi şi rotunzi de foc cu raţiunea (νοῦς). **216.** După teoria percepţiei a lui Democrit, lucrurile degajă necontenit pelicule goale, formate din atomi, avînd asemănarea lucrurilor care le emit. Aceste imagini-pelicule (εἴδωλα) reduse în proporţie justă, intră în ochiul omului şi produc senzaţia de văz. Deci, contrar teoriei îndeobşte admise (vezi Empedocle, fragm. 84, Diels Kranz), după care o emanaţie de natura focului sau luminii pleacă din ochi şi atinge lucrurile, recunoscîndu-le şi producînd senzaţia de văz (ca un pipăit la distanţă), la Democrit emanaţiile pleacă de la obiecte şi intră în ochiul nostru producînd senzaţia de văz (vezi şi Theofrast, *De sensu*, 49 şi urm.) **217.** ἀνάγκη – cuvîntul e subliniat de Diels ca fiind întrebuinţat chiar de Democrit. **218.** εὐθυμία – aceeaşi observaţie ca la nota precedentă. **219.** Observaţie justă: εὐθυμία nu trebuie confundat ca sens cu ἡδονή, „plăcerea". **220.** Această idee este baza eticii lui Epicur. Scopul filosofiei acestuia este să scape pe oameni de teama lumii celeilalte, arătînd că nu există nemurire a sufletului, că zeii nu se interesează de soarta oamenilor şi prin aceasta să-i scape de superstiţii şi să-i facă fericiţi. Să fi anticipat aceste idei Democrit? Filosofia lui nu ni se pare a justifica acest lucru. Filosoful din Abdera este orientat mai mult spre tărîmul cunoaşterii teoretice decît spre etică. Totuşi nu putem nega această preocupare pe care i-o atribuie textului lui Diogenes Laertios.

221. εὐεστώ, subliniat de Diels, ca fiind întrebuinţat chiar de Democrit.

222. Aici avem teoria calităţilor primare şi a calităţilor secundare, formulată pentru prima dată de Democrit. Atomii şi vidul sînt Realul, celelalte lucruri formate din combinaţia lor sînt aparente şi convenţionale. Vezi textul important al lui Aristotel, *Metaph*., A, 4, 985 *b*, 4: elementele constitutive ale lucrurilor sînt plinul şi golul. Acestea singure există. Lucrurile există prin combinarea atomilor, care diferă între ei prin forma, ordinea şi poziţia lor (σχῆμα, τάξις şi θέσις, în dialectul abderit în care scrie Democrit, sînt numite ῥυσμός, διαθιγή şi τροπή). Acestea dau celelalte calităţi ale lucrurilor, care sînt convenţionale şi aparente, cum sînt culorile, sunetele, gusturile, mirosurile etc. **223.** Despre *Thrasyllos* am vorbit cu ocazia catalogurilor scrierilor lui Platon (vezi nota 179). Titlurile lucrărilor lui Democrit care urmează după catalogul lui Thrasyllos sînt uneori greu de tradus, deoarece nu cunoaştem conţinutul lucrării al cărui titlu îl avem, operele lui Democrit fiind pierdute. Uneori mai sînt şi greşeli ale copiştilor de manuscrise, care cîteodată sînt imposibil de corectat tot din aceeaşi cauză. Totul se bazează pe conjecturi mai mult sau mai puţin sigure. **224.** *Tritogeneia* ar fi numit Pitagora numărul trei şi triunghiul echilateral (Plutarh, *De Iside et Osiride*, 76). Tritogeneia este şi un epitet al zeiţei Pallas Atena, epitet căruia i s-au căutat o mulţime de explicaţii. Cu toată paranteza explicativă de la Diogenes Laertios, e greu să ne facem o idee exactă de ceea ce conţinea scrierea aceasta.

225. Bărbăţia este „virtutea" (ἀρετή) bărbatului. Căci fiecare fiinţă sau lucru, la greci, are „vrednicia" sa proprie. **226.** *Almaltheia* se numeşte capra care a hrănit pe Zeus; este şi o nimfă, fiica lui Oceanos, figurată cu un corn din care curgeau toate bunătăţile. Cornul Almaltheii este egal cu Cornul abundenţei (cf. N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, p. 24). **227.** Titlul acesta e la genitiv plural şi presupune căderea din text a numărului Cărţilor. **228.** Lucrarea cu titlul Εὐεστώ, *Bunăstarea*, care ni se spune că lipseşte din catalog, poate fi identificată cu precedenta, Περὶ εὐθυμίης, „Despre bucurie". **229.** Aici ni se spune cu precizie că scrierea Μέγας διάκοσμος era atribuită lui Leucip de Theofrast şi discipolii lui. **230.** Μικρὸς διάκοσμος este în mod constant atribuit lui Democrit şi autenticitatea lui n-a fost niciodată contestată.

231. Avem aici deci două lucrări legate oarecum una de alta, fiecare în cîte o Carte: una *Despre natură* în general, constituind prima Carte, şi alta *Despre natura omului*, constituind a doua Carte. **232.** ῥυσμός, la Leucip şi Democrit, înseamnă „formă", după cum spune textual Aristotel în *Metaphysica* A, 4, 985 *b*, 4 şi urm. De altfel, ῥυσμός (în dialectul ionic) = ῥυθμός. **233.** Ca şi în titlul precedent (vezi nota 232), prin ῥνσμός se înţelege „forma" atomilor, figura lor (=σχῆμα, vezi Aristotel *loc. cit.*). **234.** Imagini, εἴδωλα. Este vorba de peliculele avînd asemănarea lucrurilor din care se detaşează, despre care am vorbit mai sus, în nota 216. **235.** Cuvîntul grec este πρόνοια, „providenţă", desigur nu în sens stoic, întrucît Democrit nu admite o conducere a devenirii printr-o prevedere divină, ci aici este vorba de cunoaşterea viitorului, prevederea lui după anumite semne sau indicii. Avem exemple de asemenea prevestiri, împinse la ridicol prin exagerare, în anecdotele naive de mai înainte, la Diogenes Laertios, IX, 42.

236. Ἀπορημάτων, la genitiv plural; lipseşte numărul Cărţilor.

237. Probabil, între altele, Democrit vorbea şi de vietăţile care trăiesc în foc. Cei vechi presupuneau că şi în foc trăiesc animale, deoarece vietăţi trăiesc în toate celelalte elemente: în aer, în apă, pe pămînt. **238.** Operele neorînduite, ἀσύνταχτα, nu aparţin catalogului lui Thrasyllos şi nu sînt aranjate pe tetralogii. De ce le aşează Diogenes Laertios sau izvorul lui în mijlocul catalogului lui Thrasyllos, între operele fizice şi operele matematice, nu putem şti. **239.** Lucrarea aceasta are două titluri, din care al doilea e clar. În schimb, primul e greu de înţeles. Şi textul pare deteriorat. Manuscrisele au Περὶ διαφορῆς γνώμης. Discuţia este asupra ultimului cuvînt. Cobet citeşte γνώμονος şi traduce cu *De gnomonis differentia*. Gnomon este un instrument constînd dintr-un băţ înfipt vertical într-un cadran şi cu umbra căruia se măsurau orele zilei şi momentele culminante ale anului: solstiţii şi

echinocţii. Gnomon se mai numeşte o bandă a unui număr nepereche aşezată în unghi drept, cu care se poate completa un nou pătrat, de la un număr pătrat dat. Vezi încă un alt sens geometric definit în *Elementele* lui Euclid, IV, def. 2. Nu vedem ce legătură putem da, în cazul lecturii lui Cobet, între titlul 1 şi titlul 2. Vezi Robert Philippson, *Democritea*, în „Hermes", LXIV (1929), p. 182, care păstrează lectura γνώμη şi traduce cu „Despre deosebirea felului de a cunoaşte" şi se referă

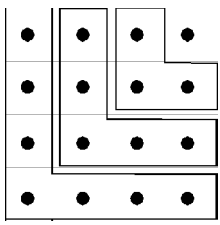

la fragm. 11 (Diels-Kranz) din Democrit, unde se vorbeşte de două feluri de cunoaştere: una veritabilă (γνησίη), făcută prin judecată raţională, şi alta întunecoasă (σκοτίη), pe care ne-o dau simţurile. Dar aici iarăşi nu se vede legătura cu al doilea titlu. Erich Frank traduce cu „Über die Differentialerkenntnis (?)", cu un semn de întrebare. Lectura adoptată de Hicks ni se pare destul de bună: γωνίης ; dar traducerea: „Despre deosebirea *într-un* unghi" e mai puţin reuşită, întrucît nu dă nici un sens. Noi am traduce literal: „Despre deosebirea unghiului" şi ne gîndim la unghiul format de o coardă a cercului dusă prin punctul de tangenţă cu tangenta. Cu cît punctul al doilea al coardei se apropie de punctul de tangenţă, cu atît unghiul format de coardă şi tangentă se micşorează, tinzînd la zero, iar cînd cele două puncte extreme ale coardei se confundă cu punctul de tangenţă, şi coarda se confundă cu tangenta. Dar şi această conjectură e pură ipotezã.

240. Γεωμετρικῶν, la genitiv plural; lipseşte iarăşi numărul Cărţilor.

241. Deci Democrit s-a ocupat şi cu mărimile iraţionale. Probabil că celebrul text din Plutarh (vezi fragm. 155, Diels-Kranz$^{5\text{-}9}$) cu privire la secţionarea unui con provine din această lucrare. **242.** Ἐκπετάσματα înseamnă „Desfăşurări". Poate că este vorba de desfaceri de figuri cum sînt conul, piramida, cilindrul, paralelipipedul, pentru a prezenta figurile plane care le compun feţele.

243. Ne gîndim la obiceiul în tribunale şi adunări ale poporului de a măsura timpul de vorbire al oratorului, limitîndu-l prin apa pusă în clepsidră (cf. G. Colin, *Les septs derniers chapitres de* Ἀθηναίων πολιτεία, în „Revue des études grecques", t. XXX, 1917, pp. 66 şi urm.; vezi şi G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. II, Paris, 1929, p. 330). La aşa ceva ne gîndim şi aici, luînd κλεψύδρᾳ la dativ instrumental. Dar şi aceasta e o conjectură discutabilă. Adausul lui Diels <καὶ οὐρανοῦ> ni se pare inutil şi nejustificat. **244.** Textul are Οὐρανογραφίη.

245. Textul are Πολογραφίη. Ar putea fi şi descrierea instrumentului astronomic denumit πόλος? **246.** Textul are Ἀκτινογραφίη. Probabil lucrarea era o cercetare de optică şi catoptrică, arătînd proprietăţile şi comportamentul razelor de lumină, care se propagă în linie dreaptă, în fenomenul percepţiei vizuale.

247. Un singur cuvînt în greceşte, μουσικά, exprimă atît operele literare, cît şi pe cele muzicale. **248.** Ὀρθοεπείη îl luăm în sensul tehnic pe care cuvîntul îl are la Protagoras (vezi Platon, *Phaidros*, 267 *c*): determinarea sensului exact, propriu al unui cuvînt. De aici traducerea „Despre proprietatea cuvintelor". Γλῶσσαι sînt cuvintele învechite ieşite din uz sau neobişnuite, care n-au o circulaţie generală.

249. Ὀνομαστικῶν, la genitiv plural, deci lipseşte numărul Cărţilor. Ὀνομαστικά este un vocabular de denumiri, pe care nu-l putem determina mai de aproape.

250. *Prognosticul* este o parte importantă a medicinii antice, parte în care se recunoaşte boala şi, ca atare, se prevede toată desfăşurarea ei ulterioară. El se apropie de ceea ce în medicina modernă se numeşte diagnostic, însă prognosticul este mai cuprinzător ca diagnosticul. Avem de la Hipocrate un tratat splendid, desigur autentic, care ni s-a păstrat şi care poartă titlul Προγνωστικόν. Titlul la Democrit este Πρόγνωσις, sensul fiind acelaşi. **251.** γνώμη aici, desigur, „cunoaştere". **252.** καιρός, „timpul potrivit" pentru un lucru, pentru un tratament, care joacă un mare rol în medicină. De aici derivă termenii ἄκαιρος şi ἐπικαίριος. Prin urmare scrierea *Cauze cu privire la lucrurile ne-la-timpul-lor şi la timpul lor* este tot medicală. **253.** *Comentariile* (Ὑπομνήματα) lui Democrit, din care se prezintă mai jos extrase cu lucrări separate, nu sînt citate în catalogul

anterior. E drept că avem titlul, între lucrările etice ale lui (II, 4), *Comentarii etice*, la genitiv plural, fără număr de Cărţi, dar titlurile date mai departe nu se referă la subiecte etice, după cum se poate vedea imediat din cele ce urmează.

254. Desigur că este vorba de scrierile literare cu caracter religios, scrise în akkadiană cu scriere cuneiformă. Cunoştea oare Democrit *Poemul creaţiei* pe şapte tablete sau *Epopeea lui Gilgamesh* pe 12 tablete sau alte opere din bogata literatură akkadiană? Vezi Democrit, fragment 299 (Diels-Kranz[5-9], p. 208) şi observaţiile editorilor Diels-Kranz din aparatul critic. Problema lui Ἀκίκαρος (sau Ἀκίχαρος) nu este încă rezolvată. Vezi o lucrare cu acest titlu la Theofrast, catalogul scrierilor lui la Diogenes Laertios, V, 50 (vezi şi F. Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, Paris, 1909). **255.** *Meroe* ar fi o insulă în Etiopia, formată de Nil şi alte fluvii. Capitala se numeşte tot Meroe şi ar fi fost fondată, după unii autori, de Cambyses. Este cea mai sudică regiune cunoscută de greci.

256. Περίπλους este titlul mai multor lucrări care descriu coastele unui ţinut pe măsura parcurgerii lor, dîndu-se şi distanţele între porturi şi fel de fel de informaţii, de multe ori foarte preţioase. Iată cîteva dintre ele: Pseudo-Skylax din Caryanda în Caria (sec. IV î.H.); Avienus (la Priscianus), care întrebuinţează multe izvoare vechi (între alţii pe Dionysios Periegetul); *Periplus al Mării Roşii* (sec. I d.H.), foarte interesant, cu descrieri şi informaţii care cuprind şi Extremul Orient; *Periplus al Pontului Euxin*, păstrat între operele lui Arrian, Dionysos din Byzantion, Ανάπλους τοῦ Βοσπόρον (sfîrşitul secolului al II-lea d.H.) etc. E greu de precizat ce descria lucrarea lui Democrit. **257.** ἱστορίη, în sensul vechi şi autentic al cuvîntului, înseamnă cercetarea unui domeniu de ştiinţă a naturii prin autopsie. Termenul consacrat este Περὶ φύσεως ἱστορίη (vezi studiul nostru Ἵστωρ ἱστορεώ, ἱστορία, publicat în *REIE*, I (1938), pp. 468-474). **258.** αἰτία are şi sens juridic în greceşte, ca şi cuvîntul *causa* în latineşte. Reiske propune să înlocuiască νομικά cu λοιμικά, dar nu vedem de ce am schimba lectura tradiţiei manuscrise, mai ales că nu sîntem în anturaj de titluri medicale. **259.** Χερνικά au manuscrisele BP[2]; χέρνιβα P[1] F. χερνικά, acceptat de Diels-Kranz este un ἅπαξ λεγόμενον. Salmasius propune χειρόκμητα προβλήματα. Sensul ar fi bun, dar corectura e prea îndrăzneaţă. Sensul ar fi deci: „Probleme cu privire la lucruri făcute de mînă".

260. Observaţie interesantă în care vedem cum filologii şi istoricii literari antici ridicau aceleaşi probleme ce se pun şi azi de către filologi şi istoricii literari.

261. Probabil încă o listă de omonimi, după Demetrios din Magnesia, cu mici adaosuri. Muzicianul *Democritos din Chios* e citat şi de Aristotel în *Retorica* lui. Sculptorul *Democritos* citat de Antigonos (din Carystos) e, desigur, adăugat la listă după acest autor. La Efes se află celebrul templu al zeiţei Atena, socotit ca una din cele şapte minuni ale antichităţii. *Samothrace*, insulă abruptă în marea Egee, la est de Thasos, celebră prin cultul şi misterele Cabirilor, divinităţi secundare care apărau pe navigatori şi de aceea erau foarte populare. *Democritos* epigramistul este necunoscut din altă parte. *Democritos* retorul din Pergam, de asemenea necunoscut. Cuvîntul εὐδοκιμήσας, între paranteze ascuţite, este adăugat de Reiske.

Capitolul VIII

Protagoras
(481-411 î.H.)

262. Textul critic al *Vieţii lui Protagoras* la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, pp. 253-255. Referate şi fragmente, în continuare, *ibidem*, pp. 255-271 (în *Filosofia greacă pînă la Platon,* vol. II-2, 1984, „Viaţa şi învăţătura" lui Protagoras, pp. 283-298; „Fragmente", pp. 299-310). **263.** *Deinon*, istoric care a scris despre Persia, apare la mulţi autori: Plutarh, Elian, Lucian, Athenaios; originar din Colofon, tatăl istoricului Cleitarchos. **264.** În lista scrierilor lui Heracleides din Pont, la Diogenes Laertios, V, 87, se află titlul *Legile*, o Carte. **265.** *Thurioi* – colonie fondată de

Atena în 444/3 î.H., pe locurile cetăţii Sybaris din Italia de sud. *Teos*, cetate ioniană, în peninsula Mimas, a fondat la rîndul ei cetatea Abdera.

266. *Eupolis* – unul dintre cei mai importanţi poeţi ai Comediei vechi alături de Aristofan şi Cratinos. **267.** *Prodicos din Ceos* – unul dintre cei mai importanţi sofişti din vechea generaţie. S-a ocupat de justeţea de atribuire a denumirilor la obiecte (περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος, Platon, *Cratyl.*, 384 *b*) şi de sinonime (vezi Platon, *Protagoras*, 337 *a-c*, etc.). Ni s-a mai păstrat şi alegoria lui cu privire la Heracle la răspîntie, avînd de ales între Virtute şi Viciu, care îi apar sub forma unor femei, în versiunea conservată la Xenofon, *Memorabilia*, II, 1, 21-34.

268. Vezi Platon, *Protagoras*, 316 *a*. **269.** Democrit şi Protagoras erau ambii din Abdera şi o influenţă a lui Democrit asupra lui Protagoras se poate constata. Relativismul empirist al lui Protagoras poate fi inspirat din concepţia lui Democrit despre relativitatea datelor simţurilor, pe care le declară convenţionale. După Protagoras, tot ce este dat de simţuri este adevărat pentru persoana respectivă care are senzaţia. **270.** Fragm. 6 la Diels-Kranz[5-9]. **271.** Fragm. 1 din scrierea *Adevărul sau Dărîmătorii*, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες (*sc.* λόγοι).

272. Platon, *Theaitetos*, 152 *a* şi urm. Întregul dialog al lui Platon este îndreptat spre combaterea teoriei lui Protagoras, după care ştiinţa = senzaţie.

273. Prin „orice" se înţelege la Protagoras „orice senzaţie".

274. Fragm. 4 din scrierea *Despre zei*, Περὶ θεῶν. **275.** Atenienii, cu toată aparenţa uneori contrară, erau foarte superstiţioşi. Pe cînd în Ionia, în Milet, un Anaximandru sau Anaximene sau chiar alţii în alte părţi şi-au putut dezvolta teoriile cosmogonice şi cosmologice fără a fi stingheriţi de autorităţile de stat, la Atena, Anaxagora şi Protagoras s-au văzut daţi în judecată pentru crimă de impietate. Cu Socrate lucrurile s-a terminat tragic, acesta fiind condamnat să bea cucută. Şi Aristotel a fugit din Atena în anul 322 pentru a evita un asemenea proces. Desigur, în toate aceste cazuri au intervenit şi motive politice, însă adversarii filosofilor recurgeau la acuzaţia de impietate pentru a răscoli susceptibilităţile cetăţenilor şi a obţine condamnarea. **276.** În istoria literară şi filosofică a Greciei apare des înclinarea spre sofistică şi pasiunea pentru discuţiile în contradictoriu. Pînă şi tragediile, mai ales cele ale lui Euripide, prezintă asemenea discuţii în contradictoriu, care, desigur, erau pe gustul atenienilor, dar nu spre binele genului literar al tragediei, care nu avea decît de pierdut în adîncime şi frumuseţe de pe urma lor. **277.** Fragm. 47, Diels, *PPbF*, p. 196.

278. Metoda de discuţie numită socratică constă în a obţine definiţia precisă a unui lucru prin întrebări puse în consecinţă şi răspunsuri potrivite.

279. Platon, *Euthydemos*, 286 *c*. **280.** οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν. Într-adevăr, tot ce apare cuiva ca adevărat este şi adevărat, după formula lui Protagoras care proclamă că „omul este măsura tuturor lucrurilor", şi un lucru poate fi şi într-un fel, precum şi într-alt fel contrariu, aşa cum apare fiecăruia. „Mierea poate fi dulce şi amară" (spre exemplu pentru un bolnav de gălbinare). Atunci nu există contradicţii reale, ci numai contradicţii din punct de vedere formal sau verbal.

281. *Artemidoros* „dialecticianul", nu ne e cunoscut din altă parte.

282. Această lucrare a lui Aristotel este pierdută (vezi fragm. 63, Rose).

283. Vezi Athenaios, *Banchetul sofiştilor*, VIII, 354 *c*, unde se citează dintr-o scrisoare a lui Epicur (fragm. 172, Usener). **284.** Avem aici începuturi ale unei clasificări a propoziţiilor. Cuvintele sînt subliniate de Diels, ca fiind întrebuinţate chiar de Protagoras. **285.** πυθμένες λόγων, subliniate de Diels, ca fiind ale lui Protagoras. **286.** *Alcidamas din Elea* – retor, discipol al lui Gorgias, citat de mulţi autori. Ni s-a păstrat o lucrare Περὶ σοφιστῶν, sub numele lui, care, probabil, e autentică. **287.** *Megacleides din Atena* – nu ştim nimic altceva despre el în afară de menţiunea din acest text. *Archagoras* – fiul lui Theodotos şi discipolul lui Protagoras; nu este cunoscut din altă parte. **288.** *Pythodoros* fiul lui Polyzelos; nu este cunoscut din altă parte. „Cei patru sute" sînt un consiliu de oligarhi reacţionari, aşezat în anul 411 î.H. în locul consiliului legal de 500 de cetăţeni. **289.** Acest *Euathlos*, acuzatorul lui Protagoras, este acelaşi cu elevul lui Protagoras, citat mai

departe, IX, 56? După anecdota raportată în acest ultim text, identitatea celor doi Euathlos nu este exclusă. **290.** Catalogul scrierilor lui Protagoras care urmează şi-a pierdut o bună parte din începutul lui. Într-adevăr, lipsesc titlurile celor mai de seamă dintre operele sale: *Adevărul sau Dărîmătorii*, *Despre real*, *Tratatul mare*, *Despre zei*; Diels afirmă că nu avem decît adaosul la catalog şi se îndoieşte de autenticitatea titlurilor conservate, în afară de Ἀντιλογιῶν α΄ β΄.

291. Dialogul *Protagoras* al lui Platon ne este conservat. **292.** *Philochoros din Atena* – celebru istoric (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.) cu informaţie bogată. Are şi lucrări de istorie literară şi antichităţi. Din vasta sa operă nu posedăm decît fragmente. Lucrarea sa *Despre Atica* avea 17 Cărţi. **293.** Din piesa *Ixion* a lui Euripide nu avem decît fragmente neînsemnate. A fost reprezentată între anii 410/8. **294.** Corespunde anilor 444-441 î.H. Dacă a trăit 70 de ani, cum a spus Apollodor, şi nu 90 cum spun alţii, s-a născut, după sistemul cronografic al lui Apollodor, în 484/1 şi a murit în 414/1, deci Euripide putea face, în *Ixion*, aluzie la moartea lui. **295.** Anecdota cu elevul de retorică, care vrea să-l lipsească pe profesorul său de onorariul cuvenit, se întîlneşte des şi în afară de domeniul grec. De altfel, şi elevul poate întoarce argumentul şi spune că, dacă cîştigă procesul, n-are de ce să plătească onorariul, iar dacă pierde, iarăşi, conform convenţiei, n-are obligaţia de a plăti. **296.** Pe *Protagoras* astronomul şi pe *Protagoras* filosoful stoic nu-i cunoaştem din altă parte. *Euphorion* – fiul lui Polymnestos din Chalcis în Eubea; este citat de mulţi scriitori.

CAPITOLUL IX

Diogenes din Apollonia
(pe la 440 î.H.)

297. Textul critic al acestei vieţi, la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, pp. 51-52. Referate şi fragmente, în continuare, *ibid.*, pp. 52-69. **298.** *Antisthenes din Rhodos.*

299. Diogenes din Apollonia s-a născut pe la 480 î.H., iar Anaximene din Milet a trăit cam de la 586 î.H.; ca atare Diogenes n-a putut fi elevul lui Anaximene. În schimb a fost contemporan cu Anaxagora, probabil mai tînăr ca acesta.

300. Vezi nota 299. **301.** Doxografia care urmează este foarte scurtă şi nu suficient de caracteristică. **302.** Elementul constitutiv al lucrurilor, gr. στοιχεῖον.

303. După Diogenes din Apollonia, şi lumile sînt infinite la număr (vezi Aëtios, II, 1, 3), şi spaţiul e infinit, dar şi aerul este infinit (Aët., I, 3, 26). **304.** De condensare (πύκνωσις) şi rarefacţie (ἀραίωσις) ca procese producătoare ale devenirii cosmice vorbesc şi Anaximene din Milet (vezi fragm. 1, Diels-Kranz[5-9]), şi Heraclit din Efes (vezi Diogenes Laertios, IX, 8). **305.** Este vorba de principiul de bază al concepţiilor filosofilor greci vechi, despre care am mai amintit mai sus, nota 211: *Ex nihilo nihil.* **306.** Pe timpul lui Diogenes din Apollonia, sfericitatea Pămîntului era cunoscută în mod curent. **307.** La Anaximene Pămîntul, care se află în centrul universului, se sprijinea pe aerul de dedesubt, fiind de formă plată şi stînd pe aer ca un capac pe o oală. La Diogenes din Apollonia, Pămîntul, fiind rotund, nu se mai poate sprijini pe aer, ci este ţinut în centru de revoluţia (περιφορά) care vine de la căldură şi e întărită de frig. **308.** Vezi nota precedentă.

309. Începutul tratatului lui Diogenes din Apollonia, cu titlul Περὶ φύσεως, probabil în două Cărţi, fără formula de titlu cu numele autorului, ne este conservat de Diogenes Laertios, poate fiind luat de la Demetrios din Magnesia, care obişnuieşte să citeze începuturile de Cărţi. Aici se spune că punctul de pornire, principiul (ἀρχή) unei cercetări ce începe trebuie să fie necontroversat, iar expunerea clară şi serioasă.

CAPITOLUL X

Anaxarh
(pe la 340 î.H.)

310. Textul critic al *Vieţii* la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, p. 235. Referate şi fragmente, pp. 236-240. **311.** *Diogenes din Smyrna* – filosof, profesorul lui Anaxarchos, necunoscut din altă parte. **312.** *Metrodoros din Chios* – profesorul lui Diogenes din Smyrna şi discipolul lui Democrit, după alţii al lui Nessas; nu trebuie confundat cu Metrodor din Lampsacos, discipolul lui Epicur. Mai există un Metrodoros, tot din Lampsacos, prieten al lui Anaxagora (vezi Diogenes Laertios, II, 11). **313.** Formula şi ideea aparţine filosofiei lui Socrate, care spunea că el ştie că nu ştie nimic. Metrodor spunea că nu ştie nici acest lucru: că nu ştie nimic.

314. Vezi referatele şi fragmentele lui Metrodoros din Chios, la Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, pp. 231-234. Despre Nessas vezi textele la Diels-Kranz, *ibidem*, p. 230.

315. Despre Metrodoros din Chios, discipolul lui Democrit, vorbesc Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 64 (vol. II, p. 41, 1, Stählin) şi alţii.

316. Corespunde anilor 340-337 î.H. **317.** *Nicocreon* – rege în Salamis din insula Cypru, citat de mulţi autori. **318.** Anecdota pare a avea un temei adevărat.

319. Aceeaşi poveste am întîlnit-o şi în *Viaţa lui Zenon din Elea* (Diogenes Laertios, XI, 27). Una dintre cele două atribuiri trebuie deci să fie suspectă, poate chiar amîndouă. **320.** Am tradus cu „suc" cuvîntul ἰχώρ, care la Homer înseamnă lichidul care curge în vinele zeilor, diferit de sîngele omenesc. Într-adevăr, la vechii greci, nemurirea, ca şi la hinduşi sau iranieni, este o chestiune de alimentaţie. Oamenii mănîncă hrană pieritoare şi de aceea sînt muritori; zeii mănîncă ambrozie şi beau nectar şi de aceea sînt nemuritori. Textul lui Diogenes Laertios e un citat din Homer, *Iliada*, V, 340 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, p. 117, n. 332-333). **321.** Versul este din Euripide, *Orestes*, 271.

CAPITOLUL XI

Pyrrhon din Elis
(circa 360-270 î.H.)

322. Ultimele două capitole, XI şi XII, ale Cărţii a IX-a sînt consacrate vieţii lui Pyrrhon, fondatorul şcolii sceptice, şi elevului acestuia, Timon din Phlius, ambii constituind şcoala veche sceptică, aşezată de Sotion în succesiunea pitagoricianã. Deci ordinea la Diogenes Laertios corespunde cu cea a lui Sotion. Acesta a scris pe la 200-170 î.H. şi n-a putut trata despre scepticismul nou. Nici Diogenes nu are vieţile noilor sceptici, în primul rînd a lui Enesidem. Totuşi, el îl cunoaşte pe acesta şi îl citează, după cum se va vedea. Deci, în aceste două capitole finale ale Cărţii a IX-a, Diogenes întrebuinţează în orice caz şi izvoare mai recente decît Sotion. În legătură cu scepticismul, vezi Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1887, ed. a 2-a neschimbată, 1932; A. Goedeckemeyer, *Die Geschichte des griechischen Skeptizismus*, Leipzig, 1905; Léon Robin, *Pyrrhon et le scepticisme antique*, Paris, 1944. **323.** Este vorba, desigur, de Diocles din Magnesia, cu a sa Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων. **324.** *Elis* – localitate în Peloponeș, lîngă Olympia.

325. *Pleistarchos* – numele tatălui lui Pyrrhon; nu se găseşte decît aici şi în *Lexiconul Suda*. **326.** *Apollodoros din Atena* – cronograful despre care am mai vorbit. **327.** E vorba de *Alexandros Polyhistor*, din sec. I î.H., născut la Milet, despre care am mai vorbit. **328.** Acest *Bryson*, profesor al lui Pyrrhon, nu poate fi altul decît fiul lui Stilpon, care a trăit mai tîrziu şi a fost profesorul lui Timon. Roeper propune să se citească „Bryson sau (ἢ) Stilpon", ceea ce tot nu e satisfăcător, întrucît nu este verosimil ca Pyrrhon să-l fi audiat pe Stilpon. Textul este deci alterat. Afară de cazul cînd acest Stilpon este un necunoscut şi nu este

filosoful megaric. **329.** *Anaxarchos* a fost maestrul lui Pyrrhon (vezi *Viaţa* lui în capitolul precedent (X) din Cartea a IX-a a *Vieţilor* lui Diogenes Laertios).

330. *Gimnosofiştii* indieni sînt fachirii. Despre legăturile lui Pyrrhon cu India, vezi şi lucrarea noastră *Scepticismul grec şi filosofia indiană*, Bucureşti, Editura Academiei, 1957. **331.** *Ascanios din Abdera* este necunoscut din altă parte. Müller (*FHG*, II, p. 384) presupune că este vorba de Hecataios din Abdera, părere acceptată şi de Léon Robin. Diogenes Laertios, IX, 69, îl citează pe Hecataios din Abdera ca discipol al lui Pyrrhon. Acest Hecataios, care trăieşte spre finele secolului al III-lea î.H. a fost un partizan fervent al originii orientale a filosofiei greceşti. **332.** ἀκαταληψία înseamnă „incomprehensibilitate", deci este vorba de genul (εἶδος) de filosofie care afirmă incomprehensibilitatea lucrurilor. Credem că termenul a fost mai întîi creat de sceptici, respectiv de Pyrrhon, şi că stoicii au vorbit de reprezentarea comprehensivă (καταληπτικὴ φαντασία), spre a se opune doctrinei sceptice. **333.** Formula οὐ γὰρ μᾶλλοἕ τόδε ἢ τόδε εἶναι ἔκαστον este celebră, pentru a exprima concepţia pyrrhoniană despre cunoaşterea lucrurilor.

334. *Antigonos din Carystos* (începutul secolului al III-lea î.H.) a scris biografia filosofilor contemporani lui. Lucrarea sa are mare valoare ca izvor, întrucît conţine amintiri personale despre filosofii pe care îi tratează. Antigonos din Carystos se găseşte adesea citat la Diogenes Laertios şi este unul dintre izvoarele lui principale pentru filosofia lui Pyrrhon. Noi l-am întîlnit de mai multe ori pînă acum. Filologul elenist german Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf a consacrat un studiu fundamental acestui autor, sub titlul *Antigonos von Karystos (Philologische Untersuchungen*, Heft IV), Berlin, 1881. **335.** *Enesidem din Cnosos* – fondatorul scepticismului nou. El şi-a înfiinţat şcoala ca o reacţie împotriva scepticismului mediu, scepticismul academic al lui Arcesilaos şi al lui Carneade, care, după părerea lui Enesidem, denaturaseră scepticismul absolut, pur, al lui Pyrrhon, evoluînd spre un probabilism. Enesidem crede a restabili autentica doctrină a lui Pyrrhon, deşi îi dă o dezvoltare care depăşeşte pe fondatorul iniţial al şcolii. Aceste lucruri nu sînt uşor de stabilit, întrucît Pyrrhon n-a scris nimic, iar opera lui Enesidem este pierdută. Izvorul principal pentru cunoaşterea acestuia din urmă sînt cele două scrieri conservate ale lui Sextus Empiricus: *Pyrrhoneioi Hypotyposeis* („Schiţe pyrrhoniene") şi *Adversus Mathematicos* („Împotriva tuturor curentelor dogmatice"). Enesidem trăieşte în sec. I î.H. **336.** Blîndeţea (πραότης) şi lipsa de rezistenţă cu care Pyrrhon acceptă să trăiască în conformitate cu obiceiurile concetăţenilor săi, fără a căuta să-i şocheze printr-o atitudine paradoxală, cum făceau alţi filosofi, sînt trăsăturile sale caracteristice. **337.** Una dintre rubricile obişnuite ale biografilor: vîrsta pînă la care a trăit personajul care face obiectul biografiei. **338.** Nu este vorba de o lucrare specială a lui Antigonos *Despre Pyrrhon*, ci despre o parte (Carte = rulou) din opera sa consacrată biografiei filosofilor. Aici Antigonos din Carystos ne informează că a văzut pictura lui Pyrrhon *Purtătorii de torţe* în gimnaziul din Elis. Deci informaţia că Pyrrhon s-a ocupat în timpul tinereţii de pictură este autentică. **339.** Pyrrhon a luat parte împreună cu Anaxarh, ca însoţitor, la expediţia lui Alexandru cel Mare în Orient. Acesta este evenimentul sigur datat din viaţa lui, 334-323 î.H. În acest fel a ajuns Pyrrhon în contact cu gimnosofiştii indieni şi a asistat probabil la arderea de bunăvoie pe rug a filosofului indian Calanos, la Babilon, în faţa ochilor înmărmuriţi de curajul yoghinului, ai soldaţilor lui Alexandru (vezi mai sus, nota 330).

340. Aici Diels crede că e o lacună şi vrea să completeze textul cu privire la obiectul susceptibilităţii (κεκινημένος) lui Pyrrhon. Noi am suplini un singur cuvînt: „susceptibil <la jignire>" (λοιδορίᾳ sau aşa ceva). **341.** φησί, care are ca subiect: Antigonos din Carystos. **342.** τὸ ἀδιαφορόν, „indiferenţă", şi τὸ ἄστοργον, „lipsa de compătimire", au devenit termeni tehnici în filosofia sceptică şi cea greacă în general, după Aristotel, ca atîţia alţii, cum sînt: ἀταραξία, ἀπάθεια, ἀθαμβία, ἀκράδαντος etc. E de multe ori greu de spus în care şcoală filosofică postaristotelică a apărut pentru prima dată unul dintre aceşti termeni. **343.** *Nausiphanes din Teos* este elev al lui Pyrrhon, adept al lui Democrit şi profesor al

lui Epicur. Este citat de mai multe ori de Diogenes Laertios (*Prooem.*, I, 16 ; IX, 64, 102 ; X, 8, 14). Aceste informaţii sînt importante. Nausiphanes mai e citat de Sextus Empiricus, *Adv. mathematicos*, I, 2 şi 4; de Cicero, *De natura deorum*, I, 26, 33.

344. *Viaţa lui Epicur*, la Diogenes Laertios cuprinde întreaga Carte următoare, a X-a. Poate că Nausiphanes a mijlocit lui Epicur cunoaşterea atomismului democritean. **345.** Epicur era un contemporan ceva mai tînăr al lui Pyrrhon.

346. ἀτέλεια, „scutire de impozite", între alte favoruri, revine des în decretele onorifice pentru particulari care au adus servicii cetăţii. Pe timpul Ptolemeilor, în Egipt, filosofii erau scutiţi de *leiturgii*, de prestarea unor funcţiuni costisitoare şi obligatorii (vezi papirusul publicat de Ludwig Mitteis, *Griechische Urkunden den Papyrussammlung zu Leipzig*, vol. I, Leipzig, 1906, sub nr. 47, pp. 163-165).

347. Ni s-au păstrat fragmente din poemele satirice cu caracter filosofic compuse de Timon din Phlius şi intitulate *Silloi*, *Python*, *Indalmoi* şi alte cîteva mai puţin sigure. După unii, între „Python" şi „Silloi" în textul nostru ar fi o lacună. Ar fi căzut din textul nostru versuri citate din *Python*. **348.** H. Diels, *PPhF*, fragm. 48, pp. 196 şi urm. **349.** Titlul pe greceşte e Ἰνδαλμοί. Diels, *ibidem*, fragm. 67, pp. 202 şi urm. **350.** Diocles din Magnesia. **351.** *Cotys* – rege al Traciei, tatăl lui Cersobleptes. Ei erau aliaţi ai atenienilor împotriva lui Filip al Macedoniei şi de aceea rău văzuţi la Elis. Uciderea lui Cotys de către Pyrrhon este o eroare. Ucigaşul lui Cotys a fost Python din Ainos, oraş în Tracia. Acest lucru e menţionat de Demostene şi Plutarh (vezi *Adv. Colot*, 32). Aristotel, în *Politica* sa, V, 8, îl numeşte Pyrrhos, de unde probabil confuzia cu Pyrrhon; πυρρός înseamnă „cel roşu". Se ştie că tracii, după autorii greci, aveau culoarea de păr roşie (vezi Xenofanes, fragm. 16, Diels-Kranz). Deci πυρρός ar fi o poreclă dată lui Python, ucigaşul lui Cotys. **352.** *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – poet didactic şi erudit om de ştiinţă, care, în lipsa profunzimii, se remarcă prin întinderea domeniilor de care s-a ocupat: geografie, cronografie, matematică, fizică, astronomie etc. Opera sa vastă e pierdută pînă la mici fragmente. Sub numele lui ne-a rămas o lucrare de mitologie astrală, *Katasterismi*, care nu e autentică. **353.** Vezi Diels, *PPhF*, fragm. 79, p. 205. Python este un personaj de dialog care a dat şi titlul unei opere a lui Timon (vezi şi fragm. 77, citat de Aristocles *ap.* Euseb., *Praep. ev.*, XIV, 18, § 14). **354.** *Philon din Atena* – scriitor, prieten al lui Pyrrhon; nu e cunoscut din altă parte. **355.** Anumite elemente sceptice şi agnostice nu lipsesc la Democrit, spre exemplu existenţa calităţilor primare, reale, adevărate şi a calităţilor secundare ale lucrurilor, bazate pe convenţia umană. Democrit vorbeşte de cunoaşterea veritabilă, adevărată, ἐτέη, şi cunoaşterea obscură σκοτίη (sc. γνώμη). Vezi Sext. Emp., *Pyrrh. Hypot.*, I, 214; *Adv. math.*, VII, 136, 137 şi mai ales 139 (fragm. 11, Diels-Kranz[5-9]). Această teorie a lui Democrit putea fi luată de Pyrrhon drept o exprimare a unei îndoieli în ce priveşte cunoaşterea umană. **356.** Vezi Homer, *Iliada*, VI, 146 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1959, pp. 137 şi 146). **357.** Vezi Homer, *Iliada*, XXI, 106 (*ed. cit.*, p. 391, v. 106-107). **358.** *Poseidonios din Apamea*, de origine siriană, secolele II-I î.H., filosoful cel mai de seamă al şcolii stoice medii. **359.** *Numenios din Apamea* (jumătatea a doua a secolului al II-lea d.H.) – filosof neopitagorician şi precursor al neoplatonismului. Împreună cu Sextus Empiricus (tot jumătatea a doua a secolului al II-lea d.H.) este cel mai apropiat autor în timp, citat de Diogenes Laertios, care trăieşte la începutul secolului al III-lea d.H. Acesta nu cunoaşte în opera sa neoplatonismul. **360.** În fond, scepticismul radical este tot un dogmatism. A combate orice dogmatism înseamnă a fi într-un sens oarecare dogmatic. **361.** Acest *Eurylochos*, filosof sceptic discipol al lui Pyrrhon, nu ne este cunoscut din altă parte. **362.** *Alfeu* – fluviu care curge prin apropiere de Olympia şi Elis. **363.** ἑαυτῷ e adăugat de H. Diels, *PPhF*, fragm. 50, p. 197.

364. Vezi Diels, *ibidem*, fragm. 50, p. 197. **365.** Pentru *Hecataios din Abdera*, vezi mai sus, nota 331. **366.** *Timon din Phlius*; viaţa lui urmează în cap. XII şi ultimul al Cărţii a IX-a a lui Diogenes Laertios. **367.** *Silloi* se numeau pe greceşte poezii satirice, scrise în hexametri. Şi Xenofanes are o astfel de culegere de

versuri satirice. **368.** *Nausiphanes din Teos*, vezi mai sus, nota 343. **369.** Vezi şi Diogenes Laertios, X, 7 şi 8. **370.** Aceste denumiri date scepticilor greci caracterizează tendinţele şcolii, care e înclinată spre cercetarea, căutarea adevărului şi, cel puţin mai tîrziu, nu spre agnosticism. **371.** Diogenes pune la îndoială justificarea de a numi cu astfel de nume şcoala sceptică. **372.** *Theodosios*, cu ale sale *Rezumate sceptice*, nu ne e cunoscut mai de aproape. În orice caz, ideea sa, după care scepticii nu pot fi numiţi pyrrhonieni, e interesantă.

373. Şi această idee este interesantă. Pyrrhon n-ar fi fondatorul şcolii sceptice, ci pyrrhonismul constă într-un anumit comportament în viaţă.

374. Epopeile homerice sînt în mod intim legate de întreaga viaţă spirituală a Greciei. Diogenes a vorbit mai sus de admiraţia lui Pyrrhon faţă de Homer, ale cărui versuri le repeta (vezi mai sus notele 356 şi 357). **375.** Primul dicton, μηδὲν ἄγαν, s-ar fi aflat scris în templul lui Apollon din Delfi. Al doilea dicton e atribuit lui Thales, în culegerea lui Demetrios din Phaleron a maximelor celor şapte înţelepţi (cf. Stob., *Fl.*, III, 1, 172), ceea ce nu înseamnă că e şi într-adevăr al lui Thales. **376.** *Arhiloh din Paros* – mare poet liric, satiric şi iambograf din secolul al VII-lea î.H. (fragm. 70, ed. Bergk). **377.** Vezi Euripide, *Rugătoarele*, v. 735-737.

378. Vezi Xenofanes, fragm. 34, Diels-Kranz[5-9]. **379.** Vezi Zenon din Elea, fragm. 4, *ibidem*. **380.** Vezi şi Diels-Kranz, *Vors.*[5-9], II, fragm. 125 pentru primul citat şi fragm. 117 pentru citatul al doilea. **381.** Vezi Platon, *Timaios*, 40 *d*.

382. Vezi Euripide, fragm. 638, Nauk, *TGF*[2]. **383.** Vezi Empedocle, fragm. 2, 7-8, şi 2, 5, Diels-Kranz. **384.** Vezi Heraclit, fragm. 47, Diels-Kranz.

385. Desigur, în tratatele din *Corpus Hippocraticum* se găsesc expresii care vădesc o atitudine ἐνδοιαστῶς καὶ ἀνθρωπίνως, cum zice textul lui Diogenes Laertios, deşi nu putem şti la ce texte precise se referă biograful.

386. Este citat iarăşi Homer cu trei versuri din Cîntul XX din *Iliada*, anume, 248-250 (trad. G. Murnu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1950, p. 381, v. 240-242). Termenul final ἡ ἰσοσθένεια τῶν λόγων este termen tehnic, poate întrebuinţat chiar de Pyrrhon: „egala valabilitate a argumentelor (contrare)" sau „egala putere a argumentelor". **387.** Paragraful 74 şi urm. sînt consacrate unei expuneri a filosofiei sceptice pe diferite tranşe, pe care le vom cerceta separat. Paragrafele 74-77 par a da o expunere a vechiului scepticism pyrrhonian, probabil avînd ca izvor pe Antigonos din Carystos. În § 78 se vorbeşte de Enesidem, aşa că de aici încolo Antigonos nu mai poate fi izvor, întrucît între cei doi e o diferenţă de aproape două secole. Pyrrhon, după cum ne spune mai departe clar Diogenes Laertios, n-a scris nimic, ca şi Socrate. Deci noi nu-i cunoaştem ideile filosofice decît din ceea ce alţii au spus despre el. Izvoarele de cunoaştere ale scepticismului lui Pyrrhon se împart în două grupe:

Primul grup e format de Cicero singur (*Acad. pr.*, II, *Ac. post.*, I *passim*.). Al doilea grup e format din toţi ceilalţi autori care au scris despre fondatorul scepticismului: Timon din Phlius elevul lui Pyrrhon, Antigonos din Carystos (*apud* Diog. Laert.), Aristocles, un aristotelician influenţat şi de stoicism (la Euseb., *Praep. ev.*, XIV, 18, 1-30) şi Sextus Empiricus. Numai Cicero îl prezintă pe Pyrrhon ca pe un moralist sever, rigid, a cărui atitudine sceptică nu este bazată pe consideraţii teoretice. De aceea Cicero constituie un izvor pentru sine. Toţi ceilalţi autori pe care i-am menţionat ni-l prezintă pe Pyrrhon ca pe un filosof a cărui atitudine sceptică e bazată pe o teorie a cunoaşterii cu caracter agnostic: οὐ μᾶλλον τόδε ἢ τόθε. Această atitudine sceptică a filosofului nostru pare a izvorî din convingerea că există contradicţie nu numai în judecăţile noastre, ci şi în lucruri. Dacă există ἰσοσθένεια τῶν λόγων, adică argumentele contrare au valoare sau putere egală, aceasta se datoreşte faptului că lor le corespunde o ἰσοσθένεια τῶν πραγμάτων, o „egală valabilitate a contrariilor în lucruri". Ceva similar se întîlneşte şi la Heraclit şi Protagoras, precum şi la Democrit. Heraclit afirmă „identitatea contrariilor", Protagoras afirmă că „omul este măsura tuturor lucrurilor", iar Democrit proclamă caracterul convenţional al calităţilor sensibile secundare. Dar în timp ce problema autenticităţii cunoaşterii se pusese pînă

atunci cu scopul de a afla criteriul adevărului, scepticii neagă însăşi existenţa acestui criteriu şi, ca atare, posibilitatea cunoaşterii adecvate a lucrurilor.

Dacă Cicero neagă caracterul teoretic al scepticismului lui Pyrrhon, este felul de a vedea lucrurile al scepticilor de la Academie, pe ai căror urmaşi el i-a cunoscut şi i-a ascultat la Atena – Philon din Larissa şi Antiochos din Ascalon – care aveau tot interesul să prezinte pe scepticii academici ca originali şi inovatori în doctrina sceptică faţă de Pyrrhon. Numenios, cum am văzut mai sus, spune că Pyrrhon făcea afirmaţii dogmatice. Vezi mai sus, notele 359 şi 360. Textul din dialogul *Python*, citat aici, se găseşte la Diels, *PPbF*, fragm. 79, p. 205. Mai departe, termenul ἐποχή, „suspendarea judecăţii" sau „abţinerea de a judeca", e termen tehnic, poate creat de Pyrrhon. **388.** Putem atribui § 77 aceluiaşi doxograf ca şi cele precedente (74-76). La finele § 76, comparaţia judecăţii sceptice, prin care se neagă existenţa unui adevăr, cu purgaţia e foarte interesantă.

389. Paragraful 78, la începutul căruia este citat Enesidem cu ale sale *Schiţe pyrrhoniene*, indică o schimbare a izvorului. **390.** În paragrafele următoare, 79-89, Diogenes Laertios se ocupă de problema „modurilor" de îndoială. Termenul tehnic este τρόπος, care înseamnă „fel", „mod", „modalitate". Cuvîntul este greu de tradus în sensul lui din filosofia sceptică, de aceea unii traducători menţin cuvîntul sub forma lui greacă: *tropos*. Poate o traducere mai adecvată ar fi prin expresia „motiv de îndoială". Într-adevăr, de aceasta este vorba: motivele de îndoială pe care le au oamenii pornind de la substratul senzorial sau intelectiv al cunoaşterii. Totuşi, vom menţine traducerea prin cuvîntul „mod", pentru a nu ne îndepărta de tradiţie. În această notă vom prezenta esenţialul cu privire la teoria „tropilor" de îndoială la sceptici, pentru a nu intra în detalii de fiecare dată la fiecare mod în parte. Pentru cunoaşterea „modurilor" de îndoială, avem un text, mai amplu ca cel al lui Diogenes, aflat la Sextus Empiricus: *Pyrrhoneioi hypotyposeis*, Cartea I, §§ 36-179. Pentru orice cercetare aprofundată a teoriei „tropilor" trebuie neapărat comparat textul lui Diogenes cu cel al lui Sextus şi completat unul cu celălalt. Nu este rolul nostru aici ca să facem acest lucru. Noi ne vom mărgini la observaţii generale importante pentru înţelegerea întregii probleme. Această teorie a motivelor de îndoială este străină atît de Pyrrhon, cît şi de scepticismul academic. Autorul ei pare a fi, după toate probabilităţile, *Enesidem din Cnosos*, şi anume, sub forma ei primă a celor *zece* motive, ea se găseşte expusă la Diogenes Laertios, IX, 79-88, şi Sextus Empiricus, I, 36-163, expunerea acestuia din urmă fiind mult mai amplă. Totuşi, Sextus Empiricus nu credem a fi izvorul lui Diogenes, care pare a avea o altă sursă. Sextus Empiricus ar putea avea ca izvor pe însuşi Enesidem, a cărui operă o cunoştea şi de care s-a folosit adesea, poate acele *Discursuri pyrrhoniene* (Πυρρώνειοι λόγοι) în opt Cărţi ale lui Enesidem, pe care le citează Diogenes Laertios (IX, 116).

Mai departe, aceşti autori se ocupă de alte clasificări ale „motivelor" de îndoială, şi anume una în *cinci* rubrici (Diogenes Laertios, IX, 88-89, Sextus Empiricus, I, 164-177), pe care Diogenes Laertios o atribuie unui sceptic urmaş al lui Enesidem, numit Agrippa. În fine, Sextus (I, 178-179) mai dă o împărţire în doi *tropi*. Deci avem trei împărţiri: în *zece*, *cinci* şi *doi tropi* sau moduri de îndoială. Prima, în *zece*, a lui Enesidem; a doua, în *cinci*, a lui Agrippa şi a treia, în *doi*, anonimă. Aceasta este şi ordinea cronologică a celor trei clasificări. În ce priveşte cele 10 „moduri" ale lui Enesidem, ele se împart în două grupe, după substratul de la care pornesc: senzaţiile (τὰ φαινόμενα) sau judecăţile logice (τὰ νοούμενα). Cuvîntul συμφωνίας dă un sens contrar celui aşteptat. De aceea Reiske a schimbat τὰς în τῆς, adică acuzativul plural în genitiv singular, acceptat de Apelt, care traduce: „(angebliche) Übereinstimmung", adăugînd cuvîntul „presupus": „(presupusul) acord". Hicks, în notă, consideră κατά cu genitivul, în sens adversativ: „împotriva acordului". Noi credem că trebuie avut curajul şi schimbat cuvîntul συμφωνίας în contrarul său şi citit τὰς διαφοράς, aşa cum se găseşte cuvîntul mai jos cînd se vorbeşte de primul „mod" de îndoială. Credem că prin cele spuse în nota de faţă am dat lămuririle esenţiale pentru înţelegerea teoriei

tropilor, a „modurilor" sau „motivelor" de îndoială ale scepticilor greci, şi în notele ce urmează ne vom mărgini la scurte puneri la punct şi precizări.

391. Primul „mod" sau „motiv" de îndoială la Diogenes Laertios (IX, 79-80) provine din deosebirea senzaţiilor la diferite animale. La fel la Sextus Empiricus, *P.H.*, I, 40-78, care dă o expunere mult mai lungă decît pentru celelalte „moduri". Totuşi, Sextus nu e izvorul lui Diogenes, potrivirea între ei provenind din identitatea obiectului tratat. **392.** Al doilea mod de îndoială (IX, 80-81) se referă la deosebirile de senzaţii la diferiţi oameni; la Sextus, tot nr. 2 *P.H.*, §§ 79-89, mai dezvoltat ca la Diogenes. Demophon, valetul care îl servea la masă pe Alexandru cel Mare, e citat la Diogenes aici şi la Sextus, *P.H.*, I, 82. Andron din Argos, care a călătorit prin Libya, este citat aici de Diogenes, de Sextus, *P.H.*, I, 84, care are multe alte exemple şi la Apollonius, *Hist. mirab.*, 25. **393.** Al treilea mod de îndoială (IX, 81) se referă la deosebirea impresiilor senzoriale pe care ni le dau simţurile după specificul fiecăruia dintre ele. Ochii ne dau senzaţii de formă şi culori, urechile ne fac să percepem sunete etc. La Sextus, *P.H.*, I, 90-99, tot nr. 3, ca la Diogenes. **394.** Al patrulea mod de îndoială (IX, 82) provine din deosebitele noastre stări fiziologice şi simţuri (vezi şi Sextus, *P.H.*, I, 100-117, tot nr. 4). Pe *Theon din Tithorea*, stoicul, nu-l cunoaştem din altă parte, nici pe sclavul lui, *Pericles,* de care este vorba aici. **395.** Modul al cincilea de îndoială (IX, 83-84) rezultă din aprecierea, judecata pe care o facem asupra lucrurilor, fiind călăuziţi de obiceiurile tradiţionale, de legi, de credinţe şi de păreri preconcepute (vezi şi Sextus, *P.H.*, I, 145-163, acesta fiind la Sextus modul nr. 10). Dacă primele patru moduri se refereau la îndoieli provenite din senzaţii (τὰ φαινόμενα), modul al cincilea provine din judecata logică pe care o au oamenii asupra lucrurilor (τὰ νοούμενα). Poate din această cauză este ultimul mod în lista lui Sextus. Totuşi, în toate cazurile, judecata este aceea care duce pe om la o atitudine dogmatică sau la o atitudine sceptică despre lucruri. Despre admiterea incestului de către perşi, textele greceşti sînt foarte abundente (vezi textele reunite în *Fontes Historiae Religionis Persicae* collegit Carolus Clemen, Bonn, 1920). *Eudoxos din Rhodos* este un istoric şi geograf din secolul al II-lea î.H. A nu se confunda cu Eudoxos din Cnidos, matematician şi astronom, afiliat Academiei platonice (secolul al IV-lea î.H.). *Masageţii*, în vechime, erau un popor de nomazi care trăiau în teritoriile de la răsăritul Mării Caspice. Mai tîrziu, numele de masageţi a fost dat şi altor popoare. Obiceiul egiptenilor de a-şi mumifica morţii este îndeobşte cunoscut. Romanii îşi ardeau morţii. *Paionienii* sînt un trib traco-grec, trăind prin regiunea Illyriei. **386.** Al şaselea mod de îndoială (IX, 84-85) derivă din faptul că lucrurile sînt amestecate unele cu altele şi că nimic nu există în stare pură. Compară Sextus, *P.H.*, I, 124-128 (= nr. 6). E interesantă aici ignorarea legii plutirii corpurilor a lui Arhimede, formulată din secolul al III-lea î.H., după care un corp cufundat în apă pierde din greutatea sa o greutate egală cu volumul de apă dislocuit. Dar această ignorare, credem noi, este voită. Din punctul de vedere al scepticului, se poate spune tot aşa de bine: corpul scos din apă şi aşezat în aer îşi măreşte greutatea sub influenţa aerului. Ultimul exemplu: în unsoarea parfumată nu mai recunoaştem uleiul de măsline care a fost amestecat în ea.

397. Al şaptelea mod de îndoială (IX, 85-86) provine din distanţele, poziţiile şi locurile pe care le ocupă lucrurile (vezi Sextus, modul nr. 5, *P.H.*, I, 118-123).

398. Al optulea mod de îndoială (IX, 87) are ca substrat cantităţile şi calităţile lucrurilor (vezi Sextus, *P.H.*, I, 129-134, modul nr. 7). **399.** Al nouălea mod (IX, 87) se referă la ceea ce e continuu sau rar (vezi Sextus, *P.H.*, I, 141-144, modul nr. 9). La finele acestui mod ni se spune că acesta era al optulea la Favorinos şi al zecelea la Sextus (această ultimă afirmaţie nu e exactă), şi la Enesidem, pe cînd modul al zecelea la Diogenes, Sextus îl consideră al optulea (ceea ce e exact), iar Favorinos ca al nouălea. Acest text al lui Diogenes este important, cu toată greşeala (din neatenţie, credem noi) pe care a relevat-o. Aici e citat pentru prima şi ultima dată Sextus Empiricus la Diogenes. Apoi din asocierea lui Sextus cu Enesidem reiese că acesta din urmă e izvorul lui Sextus. În fine, vedem că

Diogenes nu dă ordinea succesiunii modurilor de îndoială după Favorinos, ci după un alt autor, necunoscut nouă. Deci este eronată părerea lui Nietzsche după care autorul cel mai mult copiat de Diogenes Laertios după Diocles din Magnesia ar fi Favorinos, iar Ernst Maass îl consideră pe Favorinos ca aproape singurul autor întrebuinţat de Diogenes. **400.** Modul al zecelea de îndoială (IX, 87-88) se referă la raporturile dintre lucruri care se află în corelaţie (vezi şi Sextus, *P.H.*, I, 135-140, fiind la el modul nr. 8). Despre aceste moduri (τρόποι) de îndoială mai vorbeşte şi Filon din Alexandria, *De ebrietate*, 171 şi urm., şi Aristocles la Eusebius, *Praep. evang.*, XIV, 18, 11 şi urm., care vorbeşte de *nouă* moduri de îndoială la Enesidem.

Dăm aici concordanţa dintre Diogenes şi Sextus:

Nr. 1 Diog., IX, 79-80 = nr. 1 Sext., *P.H.*, I, 40-78;
Nr. 2 Diog., IX, 80-81 = nr. 2 Sext., *P.H.*, I, 79-89;
Nr. 3 Diog., IX, 81 = nr. 3 Sext., *P.H.*, I, 90-99;
Nr. 4 Diog., IX, 82 = nr. 4 Sext., *P.H.*, I, 100-117;
Nr. 5 Diog., IX, 83-84 = nr. 10 Sext., *P.H.*, I, 145-163;
Nr. 6 Diog., IX, 84-85 = nr. 6 Sext., *P.H.*, I, 124-128;
Nr. 7 Diog., IX, 85-86 = nr. 5 Sext., *P.H.*, I, 118-123;
Nr. 8 Diog., IX, 86 = nr. 7 Sext., *P.H.*, I, 129-134;
Nr. 9 Diog., IX, 87 = nr. 9 Sext., *P.H.*, I, 141-144;
Nr. 10 Diog., IX, 87-88 = nr. 8 Sext., *P.H.*, I, 135-140.

Deci avem corespondenţă a ordinii la cei doi autori pentru numerele 1, 2, 3, 4, 6 şi 9. Autorul acestor moduri (τρόποι) de îndoială pare a fi Enesidem, care e citat de Diogenes Laertios, IX, 87, în acest ansamblu, ca unul care s-a ocupat de această problemă, precum şi de Aristocles, care vorbeşte de *nouă* moduri ale lui Enesidem. **401.** *Agrippa* este un sceptic, desigur urmaş al lui Enesidem. Despre el nu ştim nimic altceva decît ceea ce ne spune Diogenes Laertios în acest pasaj. El şi discipolii lui n-au „adăugat" (προσάγουσι), cum zice Diogenes, noi moduri de îndoială la cele zece ale lui Enesidem, ci Agrippa a adus o nouă clasificare în cinci moduri. Şi Sextus vorbeşte de aceste cinci moduri, pe care le dă în mod exact ca o nouă clasificare a „scepticilor noi" (οἱ νεώτεροι σκεπτικοί), fără să citeze numele lui Agrippa (vezi *P.H.*, I, 164-177). **402.** Vezi nota precedentă.

403. Pe cînd nouă din cele zece moduri (afară de al cincilea la Diogenes = al zecelea la Sextus) produceau îndoiala din senzaţiile pe care le avem după diferite împrejurări în care le primim (τὰ φαινόμενα, IX, 79), cele cinci moduri de îndoială ale lui Agrippa provin din judecăţile şi raţionamentele noastre asupra lucrurilor (τὰ νοούμενα). Avem astfel: deosebirile de părere, *regressus ad infinitum*, relativitatea, presupunerea arbitrară, raţionamentul în cerc. Desigur, elementul de judecată şi raţionamentul nu lipsesc nici din cele 10 moduri precedente, după cum nici elementul de constatare senzorială în cele cinci ultime moduri discutate. Dar elementul dominant în cei zece *tropoi* este senzaţia, iar în cei cinci *tropoi* judecata, aprecierea umană. Sextus Empiricus mai dă o clasificare anonimă în două moduri de îndoială, *P.H.*, I, 178-179. Anumiţi sceptici partizani ai acestor două moduri spun că orice lucru se poate înţelege fie prin sine, fie din alt lucru. Ei arată că un lucru nu se poate înţelege nici prin sine, întrucît părerile oamenilor asupra acelui lucru diferă, nici din alt lucru, căci şi acesta se va înţelege din alt lucru, astfel încît cădem fie în *regressus ad infinitum*, adică deducţia la infinit, fie în raţionamentul în cerc vicios. Cu acestea am încheiat studiul teoriei „modurilor" sau „motivelor" de îndoială (τρόποι) ca termen tehnic la scepticii greci din şcoala nouă fondată de Enesidem. **404.** Avem aici o serie de termeni importanţi: ἀπόδειξις este termenul adoptat de la Aristotel încoace pentru „demonstraţie"; κριτήριον, „criteriul" adevărului, a cărui existenţă o neagă scepticii, este, după toate probabilităţile, de origine stoică, dacă nu cumva epicuriană. În orice caz, în ambele sisteme filosofice dogmatice: stoicismul şi epicureismul, problema criteriului joacă un rol covîrşitor; σημεῖον, „semnul", se întîlneşte atît în logica stoică, cît şi în canonica epicuriană. Cum ambele sisteme sînt nominaliste, neadmiţînd universalul ca o realitate aparte pe lîngă realizarea lui în lucrurile

individuale, ele nu pot admite demonstraţia silogistică a lui Aristotel, bazată pe implicaţia conceptelor unele din altele, pe baza diferitelor grade de generalitate pe care ele le posedă. Pentru stoici şi epicurieni, demonstraţia se bazează pe un „semn" (σημεῖον) care dovedeşte existenţa unui lucru neclar sau neperceput (ἄδηλον). Astfel fumul care se vede este *semnul* că există foc pe dealul din faţa noastră. Ceilalţi termeni: αἴτιον „cauză", κίνησις „mişcare" etc. au sensul lor obişnuit. **405.** Principiul sceptic al nedemonstrabilităţii lucrurilor este aici clar exprimat. Se ajunge fie la deducţia la infinit, fie la principii nedemonstrabile ca punct de pornire. **406.** Cele patru elemente, formulate pentru prima dată în mod explicit de Empedocle, acceptate de Aristotel şi apoi de întreaga filosofie greacă, sînt: focul, aerul, apa şi pămîntul. **407.** Demonstraţia are nevoie de un criteriu, iar criteriul are nevoie de demonstraţie. Argumentaţia se învîrteşte într-un cerc vicios.

408. τὰ ἄδηλα sînt lucrurile neclare, invizibile sau nepercepute dintr-o cauză care le ascunde. După şcolile dogmatice cunoaştem aceste lucruri neclare cu ajutorul unui semn. καθ' ὑπόστασιν este ceea ce există „în realitate", ca, de exemplu, „omul", spre deosebire de imaginea lui în oglindă, care e κατ' ἔμφασιν, „în aparenţă". Astfel, fenomenele meteorologice, de exemplu grindina, există καθ' ὑπόστασιν şi existenţa lor reală se poate verifica prin mai multe simţuri: văz, auz, pipăit, gust, temperatură, pe cînd curcubeul există κατ' ἔμφασιν, „în aparenţă", el fiind vizibil, dar necăzînd sub nici unul dintre celelalte simţuri. **409.** După criticile scepticilor contra dogmaticilor, aceştia pleacă de la presupuneri (ἐξ ὑποθέσεως) şi trag concluzii certe dogmatice, ca şi cum punctul de pornire ar fi stabilit cu certitudine ca fiind adevărat. În acest fel se pot aduce „argumente" şi pentru lucruri imposibile. **410.** Este interesant faptul că scepticii insistă asupra presiunii stărilor mediului înconjurător asupra opiniilor indivizilor. **411.** Adaosul între paranteze ascuţite este făcut de Reiske şi este necesar înţelegerii textului.

412. Această formulă, printre altele, este caracteristică scepticismului din toate timpurile: πᾶν οὖν ἴσον ἡγήσονται, „ei vor considera ca egal de valabil orice lucru afirmat". **413.** Aici se arată rolul unor elemente exterioare, străine de obiect în antrenarea convingerii: celebritatea, dibăcia, măiestria vorbitorului, familiaritatea cu subiectul şi plăcerea cu care ascultăm tratarea lui. **414.** Criteriul trebuie să aibă rolul de a determina valabilitatea judecăţilor noastre despre lucruri. Dar criteriul nu se poate determina decît tot printr-o judecată logică particulară, iar aceasta, la rîndul ei, trebuie să fie dovedită prin altă judecată parţială şi aşa mai departe la infinit. Întîlnim adesea la sceptici acest *regressus ad infinitum* ca argument împotriva dogmaticilor, menit să dovedească inexistenţa unui criteriu al adevărului pe care îl căutau stoicii şi epicurienii. **415.** Protagoras susţinea că „omul este măsura tuturor lucrurilor". Pentru senzualişti, simţurile, adică senzaţiile, sînt criteriul: Protagoras (vezi Platon, *Theaitetos*), epicurienii etc. Pentru Platon, Aristotel, raţiunea e criteriul, deşi pe timpul lor nu exista în mod explicit problema unui criteriu al adevărului. Problematica aceasta este postaristotelică şi comună tuturor şcolilor noi: stoicism, epicureism, scepticism, fie că ele neagă sau afirmă existenţa criteriului. „Reprezentarea comprehensivă" (ἡ καταληπτικὴ φαντασία) este criteriul adevărului pentru stoici. De ea ne-am ocupat pe larg în notele la Cartea a VII-a a *Vieţilor* lui Diogenes Laertios, consacrată stoicilor, mai ales *Viaţa lui Zenon din Cition*. **416.** Foarte probabil aceste argumente împotriva unui criteriu al adevărului nu aparţin scepticismului vechi, ci provin de la scepticismul academic, de la Arcesilaos şi Carneade (vezi *Vieţile* acestora în Cartea a IV-a, cap. VI şi IX la Diogenes Laertios, precum şi notele noastre). Acelaşi lucru se poate spune şi despre critica „semnului doveditor", care urmează imediat mai departe în §§ 96-97. Pentru a fixa cronologia şcolilor filosofice postaristotelice, dăm aici datele aproximative ale fondatorilor lor, după Otto Apelt:

Pyrrhon, 360-270 î.H.
Epicur, 342-271 î.H.
Zenon, 335-263 î.H. (după Ueberweg-Prächter)
Arcesilaos, 316-240 î.H.

Chrysippos, 282-209 î.H.
Carneade, 212-128 î.H. (după Ueberweg-Prächter)

Deşi aceste date sînt aproximative, ca toate datele cronologice asupra antichităţii greceşti pe care le avem, cu mici excepţii, totuşi ele sînt în linii mari juste şi ne pot ajuta la stabilirea anteriorităţii sau posteriorităţii concepţiilor filosofilor menţionaţi precum şi influenţele lor reciproce. Pyrrhon, Epicur şi Zenon sînt aproape contemporani, Pyrrhon fiind cam cu 20 de ani mai bătrîn ca Epicur, iar acesta cam cu 7 ani mai bătrîn ca Zenon. Zenon e aproximativ cu 20 de ani mai bătrîn ca Arcesilaos, acesta e cam cu 40 de ani mai în vîrstă ca Chrysippos, iar acesta cu 70 de ani mai vîrstnic decît Carneade. Arcesialos a combătut de Zenon. Chrysippos a reformat stoicismul, astfel ca să poată face faţă obiecţiilor lui Arcesilaos, iar Carneade a atacat stoicismul lui Chrysippos. Vezi şi notele noastre la *Vieţile* acestor filosofi de la Diogenes Laertios. **417.** Despre σημεῖον, „semnul doveditor", ne-am ocupat mai sus în nota 404. Pentru întregul pasaj relativ la semn, compară pe Sextus Empiricus (vezi *Indicele* lui K. Janáček, *s.v.* σημεῖον). Sextus împarte „semnele" în ὑπομνηστικά „amintitoare" şi ἐνδεικτικά „indicatoare" (vezi *P.H.*, II, 97-133, şi *A.M.*, VIII, 141-299). Argumentaţia sceptică împotriva semnului doveditor (amintitor sau indicator) al stoicilor şi epicurienilor este în rezumat următoarea: orice lucru este sensibil sau inteligibil. „Semnul" nu poate fi sensibil, deoarece sensibilul aparţine calităţii specifice, pe cînd semnul intră în categoria relaţiei. Nici inteligibil nu poate fi semnul, deoarece nu poate fi nici aparent, nici neaparent şi nu poate aminti sau indica nici un lucru aparent, nici unul neaparent. Semnul, nefiind nici sensibil, nici inteligibil, nu există.

418. Pentru discuţia asupra inexistenţei cauzei la sceptici, trebuie neapărat comparat Sextus Empiricus, *P.H.*, III, 13-29 şi *passim*; *A.M.*, IX, 195-266 şi *passim.*; vezi şi *Indicele* lui Janáček, *s.v.* αἴτιον. Interesant este între altele argumentul dezvoltat de Sextus, *A.M.*, IX, 232-236, care lipseşte la Diogenes (în general e foarte scurt: finele 97-99). Iată acest argument: cauza poate fi simultană, anterioară sau posterioară efectului. Dacă e simultană, atunci nu se poate spune care dintre cele două fenomene e cauza şi care e efectul. Cînd cauza este anterioară efectului, cauza fiind cauză în corelaţie cu efectul, nu poate fi cauză pentru efectul care nu există şi nici nu-l poate produce în viitor. În ceea ce priveşte a treia şi ultima ipoteză posibilă: cauza posterioară efectului, ea este absurdă şi se elimină pe sine din capul locului. **419.** Şi aici trebuie neapărat comparat Sextus Empiricus, *A.M.*, IX, 210-217. După stoici, numai corporalul (σῶμα) poate fi cauză şi efect, adică poate exercita sau suferi o acţiune. Incorporalele sînt la ei spaţiul, timpul, vidul, exprimabilele (λεκτά), şi ele nu exercită, nici nu suferă vreo acţiune (*A.M.*, IX, 211), pot fi cel mult predicate produse de corpuri şi exprimînd evenimente. După Epicur, corpurile pot fi cauze ale corpurilor, iar incorporalele ale incorporalelor (*A.M.*, IX, 212). Din cele patru combinaţii posibile date de Sextus (*A.M.*, IX, 210): cauza corp efectul corp, cauza incorporal efectul incorporal, cauza corp efectul incorporal, cauza incorporal efectul corp, Diogenes citează mai întîi primele două, dar apoi, în timpul expunerii, ţine seama şi de celelalte două posibilităţi. *A.M.*, IX, 218-227 aparţin, după Zeller şi Brochard, lui Enesidem, scepticul grec fiind citat *nominatim* la începutul textului. **420.** Argumentul dat de Diogenes, după sceptici, pentru negarea mişcării se găseşte într-un ansamblu mai vast în care este cercetată mişcarea şi la Sextus Empiricus (*P.H.*, III, 71-75 şi *A.M.*, X, 103-110). Argumentul este atribuit de Sextus lui Diodoros Cronos, faimosul „dialectician" din şcoala megarică (vezi despre acesta, Diogenes Laertios, II, 111-112, precum şi mai ales notele noastre). **421.** Despre învăţătură (μάθησις), compară Sextus Empiricus (vezi *Index* Janáček; pentru pasajul din Diogenes vezi mai ales *P.H.*, III, 256-258 şi *A.M.*, XI, 219-223; vezi şi *A.M.*, I, 10-14). **422.** Despre naştere (γένεσις), vezi şi Sextus, *Index* Janáček, *s.v.* γένεσις. Expunerile lui Sextus sînt mult mai ample: vezi *A.M.*, X, 310-350 şi *passim* în opera lui. **423.** Pentru acest pasaj despre bine şi rău (ἀγαθόν şi κακόν), vezi expunerile ample ale lui Sextus, *P.H.*, III, 169-187, şi *A.M.*, XI, 21-143 (vezi şi *Index* Janáček, *s.v.* „Egala

valabilitate a argumentelor contrare"). ἡ ἰσοσθένεια τῶν λόγων este termen tehnic adesea întîlnit la sceptici: Sext. Emp., *P.H.*, I, 8; II, 103; III, 130; *A.M.*, IX, 59, Diog. Laert., IX, 74 şi 101 etc. Ei îi corespunde şi o egală valabilitate a contrariilor în lucruri. Vezi Sextus, *P.H.*, I, 8: ἡ ἐν τοῖς ἀντικειμένοις πράγμασι καὶ λόγοις ἰσοσθένεια. Cu acest pasaj se termină expunerea doctrinei sceptice. Urmează o scurtă înşirare a izvoarelor de cunoaştere a scepticismului şi apoi o expunere a replicilor filosofilor dogmatici împotriva scepticismului. Deci putem împărţi doxografia lui Diogenes Laertios despre filosofia sceptică (§§ 74-101) în felul următor:

După o expunere a presupuşilor precursori ai scepticismului (71-73) începînd cu Homer, urmează doxografia propriu-zisă, compusă astfel: §§ 74-76 o doxografie veche, privind, poate, chiar pe Pyrrhon şi provenind, poate, de la Antigonos din Carystos; § 77 aduce obiecţii ale dogmaticilor. În § 78 apare numele lui Enesidem, aşa că ceea ce urmează vine de la un autor posterior acestuia, deci din şcoala sceptică nouă. De altfel, §§ 78-88 sînt consacrate celor *zece* „moduri" sau „motive" de îndoială ale scepticilor, al căror creator ni se pare a fi Enesidem. Paragrafele 88-89 se ocupă de cele *cinci* „moduri" sau „motive" de îndoială ale lui Agrippa. Paragrafele următoare, 90-101, dau o nouă expunere a filosofiei sceptice, foarte ordonată, deşi prea succintă. La începutul § 90 se dau subiectele care vor fi tratate, a căror realitate era negată de sceptici: 1) demonstraţia, 2) criteriul adevărului, 3) semnul doveditor, 4) cauza, 5) mişcarea, 6) învăţarea, 7) naşterea, 8) dacă există prin natură binele şi răul. Expunerea care urmează respectă această ordine, chiar dacă demonstraţiile sînt foarte succinte. Nu ştim autorul acestei a doua doxografii, dar credem că el e posterior lui Enesidem, deci aparţine scepticismului nou. La Sextus, deşi se găsesc aceste probleme tratate, ele nu sînt prezentate sistematic şi în succesiunea de la Diogenes Laertios. Deci Sextus nu poate fi autorul acestei doxografii şi nici nu pare a o fi cunoscut. Să fie Diogenes Laertios însuşi autorul? Avîndu-se în vedere părerea proastă pe care filologii, pe nedrept, o au despre competenţa lui Diogenes Laertios, nu îndrăznim să facem această atribuire. Doxografia aceasta, dacă nu e strălucită, se remarcă prin caracterul ei clar şi sistematic. **424.** Textul acesta de la începutul § 102 ne dă informaţii preţioase despre Pyrrhon şi adepţii lui care au desfăşurat o activitate literară. Despre Pyrrhon ni se spune precis că el, ca şi Socrate, Arcesilaos şi Carneade, n-a scris nimic sau, cum spune textul, n-a lăsat nici o operă scrisă. Ca sectatori ai lui Pyrrhon care au scris opere din care cei vechi se puteau informa despre filosofia sceptică – opere care azi sînt pierdute –, Diogenes citează pe Timon din Phlius, elev direct al lui Pyrrhon, a cărui viaţă urmează în capitolul următor; *Enesidem din Cnosos*, fondatorul scepticismului nou; *Numenios* (a nu se confunda cu Numenios din Apamea, filosof neopitagorician care a influenţat şi neoplatonismul, sec. II d.H.), şi *Nausiphanes din Teos* (vezi mai sus, nota 343), elev al lui Pyrrhon, sectator al lui Democrit şi profesor al lui Epicur. Dacă este vorba de acest Nausiphanes, este curios că Diogenes n-a respectat ordinea cronologică a discipolilor şi n-a citat pe Nausiphanes înainte sau imediat după Timon. **425.** În cele ce urmează pînă la finele capitolului despre Pyrrhon (§§ 102-109), Diogenes Laertios dă o nouă expunere a ideilor scepticismului, prezentînd mai întîi – în trei rînduri – obiecţiile dogmaticilor şi de fiecare dată după aceea, imediat, replicile scepticilor (vezi începutul obiecţiilor făcute de dogmatici în §§ 102, 104 şi 107). În § 105 avem trei citate din opere ale lui Timon, iar în § 106 sînt citate titlurile a trei lucrări ale lui Enesidem, apoi *Zeuxis*, elevul lui Enesidem, apare cu titlul unei lucrări, *Antiochos din Laodicea* (fără vreun titlu de lucrare) şi *Appellas*, cu opera sa *Agrippa*. Acest Agrippa, desigur, este filosoful sceptic elev al lui Enesidem, care a dat o nouă clasificare a „modurilor" sau „motivelor" de îndoială (τρόποι), în număr de cinci, în locul celor zece ale lui Enesidem (vezi mai sus, nota 390).

426. Formula este tipică pentru sceptici: παντὶ λόγῳ λόγον ἀντικεῖσθαι, „oricărui argument îi stă în faţă un contra-argument". **427.** Obiecţia aceasta contra scepticilor este obişnuită în şcolile dogmatice. Scepticii, afirmînd imposibilitatea de a cunoaşte realitatea lucrurilor şi de a face judecăţi valabile despre ele,

exprimă păreri dogmatice despre cunoaştere. Imediat mai departe urmează prima replică a scepticilor. **428.** Am tradus πάθη cu „stările noastre subiective", preferabilă altor traduceri ce s-au dat: „was wir unmittelbar an uns erfahren" (Apelt), „impressions" (Hicks), deşi toate spun cam acelaşi lucru. **429.** Şi această maximă e tipică pentru scepticii greci: οὐδὲν ὁρίζω, „nu definesc nimic". (Dăm maxima sub forma ei de la începutul § 104.) **430.** În loc de φθείρεται, „piere", Apelt propune lectura φορεῖται, „este purtat", cu semn de întrebare. Noi rămînem la lecţiunea manuscriselor. **431.** τὸ ἄδηλον este termen tehnic în filosofia postaristotelică şi înseamnă „lucrul invizibil", „lucrul care nu este perceput prin simţuri"; în sens propriu înseamnă „ceea ce e neclar, neevident". El se constată şi se deduce prin τὸ φαινόμενον, „lucrul vizibil" sau „lucrul sensibil", care devine un „semn doveditor", σημεῖον, al lucrului invizibil. Fumul pe un deal e semnul doveditor al focului care nu se vede. După cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes, la Epicur, atomii şi devierea lor sînt ἄδηλα, „lucruri invizibile şi neclare", pe care filosoful le stabileşte prin existenţa lumii, care e o împletire a atomilor. Tot astfel este vidul dovedit prin existenţa mişcării pe care o constatăm prin simţuri, pe cînd vidul e invizibil, ἄδηλον. **432.** Un tablou pictat prezintă un relief aparent în adîncime, prin desenul în perspectivă. Dar dacă spunem că n-are relief nu mai este vorba de perspectiva aparentă, ci de altceva. **433.** Primul fragment citat din Timon, vezi Diels *PPhF*, nr. 81, p. 206; al doilea citat, *ibidem*, nr. 69, p. 203, şi al treilea citat din Timon, *Despre simţuri*, *ibidem*, nr. 74, p. 205. **434.** *Enesidem din Cnosos*, vezi mai sus, nota 335. Aici este citată o operă a lui Zeuxis, care e numit γωνιόπους, elevul lui Enesidem (vezi Diogenes Laertios, IX, 116, finele *Vieţii lui Timon*). Antiochos din Laodicea se găseşte citat numai aici şi în Cartea a IX-a, 116. Appellas, filosof sceptic, probabil discipol al lui Agrippa, despre care scrie şi o carte, e cunoscut numai din acest pasaj. Despre Enesidem se spune că el considera „senzaţia" (τὸ φαινόμενον, „ceea ce apare simţurilor") drept criteriu al scepticului. Aceeaşi părere avea şi Epicur despre criteriu, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes. După Democrit, datele simţurilor sînt convenţionale, νόμῳ.

435. „Abţinerea de a judeca" (ἐποχή) – termen tehnic în filosofia sceptică, întrebuinţat, poate, chiar de Pyrrhon. **436.** ἀταραξία, alt termen tehnic, poate provenind din filosofia sceptică şi apoi extinsă la toate celelalte şcoli post-aristotelice (stoici, epicurieni) ca mod al conduitei umane pentru a ajunge la fericire, care este scopul final. Vine de la aceeaşi rădăcină ca ταραχή, „tulburare", sau verbul ταράττω, „a tulbura", precedată de *alfa* privativ; deci lipsa de tulburare.

437. Acceptăm la începutul § 108 lectura αὐτοί a lui Apelt în loc de οὔτε al manuscriselor, care dă un sens imposibil şi contrar celui acceptat.

438. Textul este deteriorat. Noi am introduce în text un simplu <καί> după βιοῦν şi citim δυνήσεται βιοῦν <καὶ> περὶ τῶν δογματικῶν ζητήσεων ἐπέχειν („el va putea trăi şi se va putea abţine de la cercetări dogmatice, dar nu de la chestiuni privind viaţa etc."). **439.** ἀπάθεια, termen tehnic filosofic, întrebuinţat poate pentru prima dată de Pyrrhon. Termenul e greu de tradus: „insensibilitate" are un oarecare iz peiorativ. Aici, la ἀπάθεια, credem că este vorba de o atitudine activă: refuzul de a ceda suferinţelor şi lucrurilor neplăcute sau dureroase.

440. „Blîndeţea", πραότης, este o caracteristică a figurii lui Pyrrhon.

Capitolul XII

Timon
(325-235 î.H.)

441. *Viaţa* lui Timon este editată critic la H. Diels, în *Poet. Philos. Fragmenta*, 1901, pp. 173-175, anume Cartea a IX-a, 109-115 *init.*

Apollonides din Nicaia, scriitor, probabil şi filosof de direcţie sceptică, a scris *Comentarii* la poemul satiric al lui Timon, intitulat *Silloi*. Aceste *Comentarii* le-a dedicat împăratului Tiberiu, lucru care fixează timpul cînd a trăit Apollonides:

sec. I. î.H./sec. I d.H. Acelaşi Appolonides mai e citat, probabil, de Ammonius, *de differentia vocabulorum adfinium*, *s.v.* ὀφλεῖν; de Harpocration, *s.v.* Ἴων; de Michael Apostolios şi de Stephanus din Byzantion. Mai importante sînt cuvintele următoare, ὁ παρ' ἡμῶν, pe care le-am tradus cu „al nostru", pentru a reda cele două interpretări posibile. După prima interpretare ὁ παρ' ἡμῶν înseamnă „compatriotul nostru", cum opinează Reiske şi, după el, Usener. Cum nu se pune problema că Diogenes Laertios ar fi fost originar din Nicaia, Usener emite ipoteza că acesta l-a plagiat în întregime pe un istoric al filosofiei din Nicaia care putea spune acest lucru şi se opreşte la Nicias din Nicaia, scriitor citat de cîteva ori de Athenaios şi care a scris lucrarea φιλοσόφων διαδοχαί. După Usener, fiindcă Diogenes îl copiază ca plagiator pe Nicias din Nicaia, de aceea nu se găseşte numele acestuia în opera primului. Ipoteza lui Usener este nefondată: Diogenes poate să fi copiat, după obiceiul antic, acest pasaj de la începutul vieţii lui Timon, în mod mecanic, dintr-un autor care era din Nicaia, dar de aici pînă la a atribui întreaga operă a lui Diogenes unui singur autor e distanţă mare. De altfel, opera lui Diogenes nu are un caracter net de διαδοχαί pentru a o identifica cu φιλοσόφων διαδοχαί ale lui Nicias. Alfred Gercke crede că autorul copiat de Diogenes ar fi Maximos din Nicaia, filosof neoplatonic citat de Proclus, ceea ce iarăşi nu are nici o justificare, întrucît acest Maximos ar putea fi posterior lui Diogenes Laertios. A doua interpretare a lui ὁ παρ' ἡμῶν ar fi „cel dintr-o sectă cu noi", ceea ce a şi fost propus de unii filologi, ca Wilamowitz-Moellendorff şi E. Schwartz. În acest caz, să fi fost Diogenes Laertios un partizan al scepticismului? Acest lucru e puţin probabil. Astfel, în Cartea a X-a, § 9, Diogenes laudă într-un mod deosebit pe Epicur, fără ca pentru aceasta să poată fi declarat epicurian. Rămîne deci că Diogenes Laertios, în acest început al *Vieţii lui Timon*, a copiat în mod mecanic izvorul său, care era un autor din Nicaia, fără să-l socotim pe acesta ca singurul autor şi izvor al *Vieţilor* lui Diogenes. Ménage (latinizat Menagius), filolog francez din secolul al XVII-lea, a propus să se citească ὁ πρὸ ἡμῶν „cel dinaintea noastră" în loc de ὁ παρ' ἡμῶν. Dar, după cum observă alţii, în cazul acesta ar fi trebuit o determinare mai de aproape a timpului printr-un ὀλίγου sau ceva similar. Lucrarea lui Apollonides *Comentarii la Silloi ai lui Timon* avea cel puţin două Cărţi, deoarece aici e citată prima Carte. **442.** *Timarchos* – tatăl lui Timon; e citat numai aici la Diogenes. Lexiconul *Suda* îl dă pe Timarchos ca tatăl lui Pyrrhon, probabil în mod eronat. **443.** *Stilpon* – filosof megaric, elev al lui Euclides din Megara (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, II, 113-120).

444. Acest *Xanthos din Phlius*, medic, fiu al lui Timon, nu e cunoscut din altă parte. **445.** *Sotion din Alexandria*, celebrul autor al unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor* (pe la 200 î.H.), a fost adesea citat de noi. Aici şi puţin mai departe Diogenes Laertios citează Cartea a XI-a a lucrării lui Sotion, ceea ce dovedeşte că această Carte din opera lui se ocupa de sceptici. Întreaga lucrare avea 13 Cărţi. **446.** După Diels (*PPhF*, p. 173), în propoziţia precedentă la Diogenes Laertios ar fi vorba de Xanthos, fiul lui Timon. Totuşi n-ar fi exclus să fie vorba de Timon. Diels crede că Diogenes, introducînd această notiţă de la Sotion, a lăsat să cadă menţiunea despre fiul mai tînăr. **447.** Regele Antigonos al Macedoniei, numit Gonatas, de la 283 la 240/39 î.H. Ptolemaios al II-lea Filadelful domneşte peste Egipt de la 283 la 246 î.H. **448.** *Antigonos din Carystos* – biograf al filosofilor contemporani lui, de care ne-am ocupat adesea (vezi mai sus, nota 334). **449.** Deci Antigonos din Carystos a scris *Viaţa lui Timon* în cadrul biografiilor sale. **450.** Diogenes dă două menţiuni ale lucrărilor scrise de Timon. Prima am atribuit-o lui Apollodor cronograful din Atena, fiind în genul acestuia. A doua menţiune, în care se dă pe scurt subiectul şi felul de tratare cu cele trei Cărţi de *Silloi* şi un *incipit*, o atribuim lui Demetrios din Magnesia. Σίλλος înseamnă „batjocură" şi e titlul lucrării lui Timon, un poem satiric în trei Cărţi în care batjocorea pe toţi filosofii, afară de Pyrrhon. Xenofanes din Colofon, care a avut formulări cu caracter sceptic, şi Socrate găsesc o oarecare menajare din partea lui Timon (vezi începutul poemului *Silloi* de Timon la Diels, *PPhF*, nr. 1, p. 184).

451. Obişnuita rubrică a biografilor, privitoare la vîrsta atinsă de filosofi. Aici se dau ca izvoare Antigonos din Carystos şi Sotion, Cartea a X-a (vezi nota 445).

452. Aici avem echivalentul unei liste de autori omonimi, dar care nu conţine decît un singur nume (în afară de Timon Silograful): Timon mizantropul.

453. *Hieronymos din Rhodos*, peripateticianul, se găseşte citat de mai multe ori la Diogenes Laertios şi alţi autori, ca Plutarh, Strabon, Athenaios, Clemens din Alexandria etc. (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.), contemporan cu Lycon, al cărui adversar a devenit. Obiceiul sciţilor, respectiv al parţilor, de a ţinti cu arcul în timp ce fug pe cai, deci ochind cu capul întors înapoi, este îndeobşte cunoscut din antichitate. **454.** Acest *Alexandros*, dramaturg, e greu de identificat. Apelt îl face alexandrin. Hicks îl identifică cu un poet din Pleuron în Etolia. Certitudine nu putem avea. Există un *Homeros* poet tragic din Hierapolis în Caria, citat de Suda, şi Stephanus din Byzantion. Hicks vorbeşte de Homeros, poet tragic din Byzantion. Şi aici identificarea este grea. În orice caz, nu e vorba de poeţi cu renume nici pentru Alexandros, nici pentru acest Homeros. **455.** *Aratos din Soloi* (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.) – poet didactic care a scris un poem celebru intitulat Φαινόμενα, ce ni s-a păstrat, cu o descrierea a constelaţiilor cerului, poem comentat de numeroşi autori din antichitate. Mai există un general vestit din Sicyona, ceva mai tînăr ca primul, care a scris nişte *Memorii* (Ὑπομνήματα) în peste 30 de Cărţi. Ambii ar putea veni în considerare aici. Întrebarea despre un text autentic al lui Homer pusă de general ni se pare că e mai puţin plauzibilă decît la poetul Aratos. **456.** Tehnica editării textelor de autori clasici şi mai ales ale lui Homer era foarte dezvoltată în epoca alexandrină. Ediţiile epopeilor homerice de Zenodotos din Efes, de Aristophanes din Byzantion şi de Aristarchos din Samothrace erau celebre. Totuşi, manuscrisele vechi pe baza cărora se făceau ediţiile critice îşi păstrau mai departe valoarea. **457.** *Zopyros* (din Clazomene?) – oratorul; este citat şi de Quintilian. În această poveste este vorba de desfăşurarea ruloului de papirus pe care se scria, în vederea citirii. **458.** Textul pare deteriorat. Apelt ia εὔρους în sensul de „viguros", ceea ce este forţat, εὔρους însemnînd „mobil", „mişcător", propriu-zis „care curge uşor", de aici „activ". Pentru rest, el modifică ἀριστᾶν „a dejuna" în ἀρρωστεῖν „a fi bolnav", schimbă pe συγχρονεῖν în σύν χρόνῳ şi traduce astfel: „era aşa de voinic, încît nu şi-a pierdut vigoarea cu trecerea anilor". Noi rămînem la textul dat de Diels, chiar dacă nu e complet satisfăcător. Pentru συγχρονεῖν, ms. B. are συγχωρεῖν. **459.** *Cercopii* sînt nişte fiinţe răutăcioase şi înşelătoare, de natură supraumană, legendară. Piaţa respectivă din Atena, de altfel necunoscută din altă parte decît de aici, purta porecla de „Piaţa Cercopilor". **460.** *Attagas* ar fi un tesalian vestit pentru răutatea lui, iar *Numenios* ar fi un corintian cu faimă rea (vezi Diogenianus Vindobonensis, 1, 96). După Macarios, 7, 90 aceştia ar fi doi tîlhari. Scrise cu literă mică, deci ca nume comune, ἀτταγᾶς şi νουμήνιος ar fi două specii de păsări de cîmp. Ceea ce voia să spună Timon e că nici simţurile, nici raţiunea (cele două facultăţi de cunoaştere ale omului) nu dau o cunoaştere autentică a realităţii, nu constituie un criteriu de cunoaştere a adevărului. Pe româneşte, dictonul prezentat de Diogenes s-ar putea reda cu zicala: „S-a întîlnit tusea cu junghiul". **461.** *Dioscurides din Cypru* – filosof, elevul lui Timon; e citat numai aici de Diogenes Laertios.

462. Obişnuitele anecdote şi vorbe de spirit atribuite filosofilor. Cuvîntul ἀναπεπταμένους este greu de înţeles şi de tradus. Potrivită ar fi, poate, traducerea „cum vă daţi în spectacol" (vezi şi Diels, *PPbF*, p. 175, aparatul critic pentru rîndul 12). **463.** Această lucrare în proză a lui Timon este citată aici la Diogenes, ca şi altă lucrare în proză, Περὶ αἰσθήσεων, de care am vorbit mai înainte (Diogenes Laertios, IX, 105). Deci Timon l-a atacat pe Arcesilaos în timp ce trăia, iar după moarte l-a lăudat. **464.** *Menodotos* de aici este sigur acelaşi care e citat puţin mai departe ca Menodotos din Nicomedeia, filosof sceptic şi medic din şcoala empiristă. E citat şi de Sextus Empiricus, *P.H.*, I, 222 şi de Galenos.

465. După părerea lui Menodotos, şcoala sceptică a avut o eclipsă, a încetat să existe de la Timon şi pînă la *Ptolemaios din Cyrene*, care a reînfiinţat-o. După

locul unde apare în lista succesiunilor şcolii sceptice dată de Diogenes Laertios mai jos în ultimul paragraf, 116, al Cărţii a IX-a, Ptolemaios trebuie să fi fost posterior lui Carneade şi anterior lui Enesidem, deci secolul al II-lea î.H. După cum vedem, Menodotos scoate scepticismul academic din tradiţia şcolii sceptice, considerînd şcoala ca întreruptă după Timon.

466. Urmează o notiţă cu succesiuni ale filosofilor sceptici luată după Sotion şi Hippobotos, citaţi nominal, care sînt aproape contemporani (finele secolului al III-lea – începutul secolului al II-lea î.H.). Izvorul lui Diogenes Laertios pare a fi Hippobotos, direct sau indirect. După Sotion şi Hippobotos, Timon a avut ca discipoli pe *Dioscurides din Cypru*, menţionat şi mai sus (vezi nota 461), pe *Nicolochos din Rhodos*, necunoscut din altă parte, pe *Euphranor din Seleucia*, citat numai aici, şi *Praylos din Troada*, citat tot numai aici, despre care, după *Phylarchos* – istoricul din Atena care a trăit pe timpul lui Ptolemaios al IV-lea Filopator (221-203 î.H.) – se spune că a suportat torturi în patria sa ca trădător, deşi era nevinovat, fără a se plînge de concetăţenii săi. Deci toţi aceşti filosofi menţionaţi de Diogenes după Sotion şi Hippobotos aparţin secolului al III-lea î.H.

467. Urmează o ultimă listă continuă a succesiunii filosofilor sceptici, care merge aproape pînă pe timpul lui Diogenes Laertios, cum e Sextus Empiricus, care aparţine sfîrşitului secolului al II-lea sau începutul secolului al III-lea d.H. Cine a alcătuit această listă, nu ştim. Desigur nici Hippobotos, nici Sotion, care aparţin începutului secolului al II-lea î.H. Poate că această ultimă listă este chiar de Diogenes Laertios sau cel puţin completată de el. Lista începe cu *Euphranor din Seleucia*, care era dat de Sotion şi Hippobotos ca discipol al lui Timon. Urmează în succesiune *Eubulos din Alexandria* (necunoscut din altă parte). Acestuia îi succede *Ptolemaios*, desigur cel din Cyrene, menţionat mai sus (nota 465) după care vine *Sarpedon* (necunoscut din altă parte), după acesta *Heracleides*, greu de identificat în masa purtătorilor aceluiaşi nume. (Pape-Benseler îl identifică cu Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion şi al lui Satyros, dar noi nu vedem justificarea acestei identificări.) Cu următorul, *Enesidem din Cnosos*, sîntem pe tărîm mai sigur şi am ajuns în jumătatea a doua a secolului I î.H., întrucît Cicero nu-l cunoaşte şi afirmă că pyrrhonismul este stins pe timpul său (Cicero moare în 43 î.H.). După Enesidem, în lista lui Diogenes de la finele Cărţii a IX-a urmează *Zeuxippos*, tot din Cnosos (necunoscut din altă parte), după care vine *Zeuxis*, numit „Picioare-strîmbe" (Γωνιόπους), necunoscut de altundeva; urmează *Antiochos din Laodicea* pe rîul Lycos (sînt foarte multe rîuri purtînd acest nume în Asia Mică şi aiurea), de altminteri necunoscut, apoi *Menodotos din Nicomedea*, medic din şcoala empirică (vezi mai sus, nota 464), şi *Theiodas din Laodicea* (necunoscut nouă din altă parte). Lui Menodotos îi succede Herodotos, fiul lui Arieus din Tars, poate citat şi de Galenos, iar la *Suda* apare ca fiind din Philadelphia, dacă este vorba de acelaşi Herodot. Discipolul lui Herodot (care a fost, poate, tot medic) a fost *Sextus Empiricus*, bine cunoscut, medic de profesie şi filosof sceptic, a cărui operă κατὰ μαθηματικούς, în 11 Cărţi, ni s-a păstrat, fiind citată de Diogenes sub alt titlu, Σκεπτικά, şi ca avînd 10 Cărţi. Pe Sextus l-ar fi audiat ca discipol *Satorninos*, numit Cythenas, poreclă greu de înţeles. Cuvîntul se pune în legătură cu rădăcina verbului κεύθω, în care caz ar însemna „ascunsul" sau „obscurul". Hicks se gîndeşte la κυδαθηναιεύς, „aparţinînd demului atic Cydathenaion", ceea ce nu se poate justifica din punct de vedere paleografic. Aici se termină Cartea a IX-a, penultima, a lui Diogenes Laertios.

Iată sub formă de schemă tabloul filosofilor sceptici în succesiunea lor, aşa cum e dată de Diogenes Laertios la finele expunerii *Vieţii* lui Timon şi completată cu cei care lipsesc.

Lipseşte din listă Agrippa, posterior lui Enesidem, care a dat o clasificare a modurilor de îndoială (τρόποι) în cinci rubrici, în loc de zece ca la Enesidem.

Pentru discipolii lui Pyrrhon vezi Diogenes Laertios IX, 67-70.

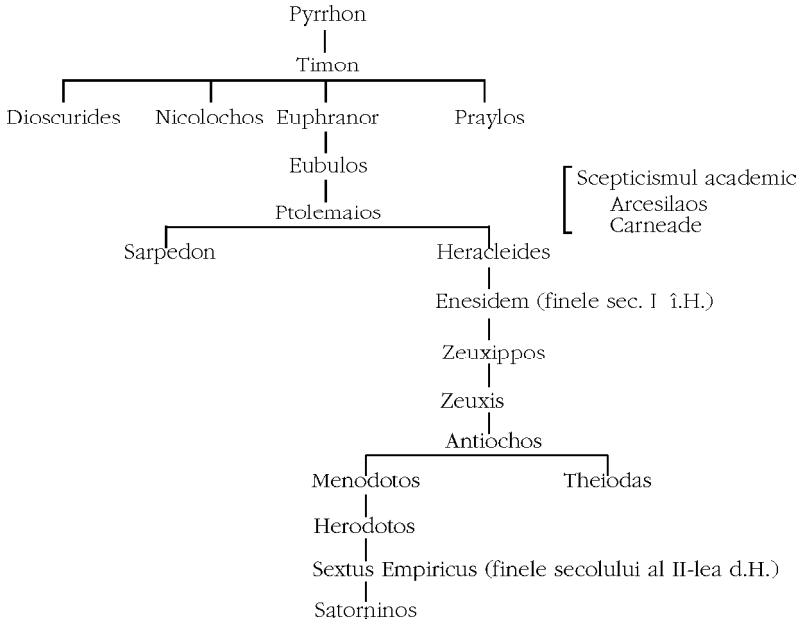
Pyrrhon
Timon
Dioscurides
Nicolochos
Euphranor
Praylos
Eubulos
Ptolemaios
Sarpedon
Heracleides
Scepticismul academic
Arcesilaos
Carneade
Enesidem (finele sec. I î.H.)
Zeuxippos
Zeuxis
Antiochos
Menodotos
Theiodas
Herodotos
Sextus Empiricus (finele secolului al II-lea d.H.)
Satorninos

Cartea a X-a

Epicur
(342-271 î.H.)

1. Cartea a X-a, consacrată în întregime lui Epicur, a fost editată pe tranşe risipite în diferite capitole ale lucrării sale de Hermann Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887, lucrare fundamentală pentru cunoaşterea izvoarelor greceşti şi latineşti ale epicureismului. Cele trei scrisori autentice ale lui Epicur despre filosofia sa, inserate de Diogenes Laertios în Cartea a X-a şi Κύριαι δόξαι au avut parte de o ediţie separată, pregătită de P. von der Mühll, Leipzig, 1922. Între alte traduceri cuprinzînd întreaga operă a lui Diogenes Laertios, citām valoroasa traducere din 1914 a lui A. Kochalsky a Cărţii a X-a consacrată lui Epicur din Diogenes Laertios. Au mai fost editate noi fragmente din Epicur şi epicurieni, găsite pe papirus mai ales din Herculanum, mai cu seamă de filologii italieni. Pentru cunoaşterea lui Epicur şi a filosofiei sale este importantă opera *De rerum natura* a lui Lucreţiu, cu cele trei comentarii ce s-au dat şi care citează mereu şi textele paralele din Epicur sau despre filosofia lui Epicur ce s-au conservat din antichitate:1) Karl Lachmann, 1882, 2) H.A.J. Munro, 1893 şi 3) L. Robin-A. Ernout, vol. I-III, 1925-1928. Cele trei scrisori ale lui Epicur sînt traduse de A. Ernout, *Lucrèce*, în vol. I, pp. LIX-CXXIII.

2. Tatăl lui Epicur, *Neocles*, era cetăţean atenian şi cleruh la Samos. Pentru cleruh: vezi mai jos, nota 4. Neocles acesta e citat şi de alţi autori: Plutarh, Strabon. De profesie era învăţător. *Chairestrate*, mama lui Epicur, este citată şi de *Lexiconul Suda*. *Metrodor din Lampsacos* a fost discipolul cel mai iubit al lui Epicur şi a murit înaintea acestuia. E citat adesea şi de alţi autori. Copiii lui sînt citaţi în testamentul lui Epicur, pe care îl vom vedea mai departe. Metrodor este adesea menţionat de Diogenes Laertios. Aici avem citată lucrarea lui *Despre naşterea bună,* Περὶ εὐγενειας. **3.** Este vorba de *Heracleides Lembos*. El a rezumat opera lui Sotion şi cea a lui Satyros. **4.** Atenienii, formîndu-şi imperiul colonial sub numele de Liga maritimă, se purtau destul de brutal cu aşa-numiţii „aliaţi" ai lor. Astfel ei au obligat unele cetăţi din ligă să cedeze o parte din terenurile lor agricole, le-au împărţit în loturi, numite *clerubii*, fiindcă erau atribuite prin tragere la sorţi, şi au instalat pe ele cetăţeni atenieni. Prin aceasta ei atingeau un dublu scop: pe de o parte scăpau de un număr de săraci incomozi, oameni fără existenţa asigurată în Atena, iar pe de altă parte controlau pe „aliaţi", împiedicîndu-i de a face opoziţie. **5.** La 18 ani Epicur vine la Atena spre a-şi face serviciul militar, ca efeb, în anul 323. E data cea mai certă din viaţa lui. În acelaşi an Aristotel se refugiază la Chalcis, în urma morţii lui Alexandru cel Mare.

6. *Perdiccas* – faimos general al lui Alexandru Macedon; *Colofon* – cetate din Asia Mică nu departe de Milet. Colofon e colonie ioniană şi patria lui Xenofanes.

7. În cronologia oficială a Atenei, anii erau indicaţi cu numele arhontelui eponim. *Anaxicrates* a fost arhonte în anii 307/6 î.H. **8.** Şcoala şi-a fondat-o Epicur în acest timp, puţin după a doua venire a sa la Atena, în 307/6.

9. Aici se spune că Epicur a început să studieze filosofia la 14 ani. Dar mai departe, tot la Diogenes (X, 14), ni se spune că a făcut acest lucru la 12 ani. În orice caz, ca profesor de filosofie a funcţionat mai întîi la Mytilene şi Lampsacos (309 î.H.), la vîrsta de 32 de ani, cu doi ani înainte de a veni pentru a doua oară la Atena. **10.** *Apollodoros* epicurianul, numit şi κηποτύραννος, „tiranul grădinii" (= şcolii epicuriene) se întîlneşte de mai multe ori citat de Diogenes (X, 24). Aici se menţionează lucrarea lui, *Viaţa lui Epicur*, în cel puţin două Cărţi.

11. Hesiod vorbeşte de Chaos, ca începutul lumii, în *Theogonia* sa, v. 116, 123, 700, 814. *Hermip din Smyrna* – cunoscut biograf, de care am mai vorbit de

nenumărate ori. Filosofia lui Epicur se bazează în părţile ei esenţiale, mai ales fizica, pe atomismul lui Democrit, însă cu modificări importante şi originale.

12. Vezi Diels, *PPhF*, nr. 51, p. 197 (Timon). **13.** *Philodemos din Gadara* în Syria (pe la 60 î.H.), important mai ales prin faptul că un număr mare din operele sale numeroase s-au păstrat în parte pe papirusuri din Herculanum. Vezi lista acestor scrieri la Ueberweg-Prächter, *Grundriss*, I, 1926, pp. 439-441. Pentru *Canonica* lui Epicur şi teoria cunoaşterii e deosebit de importantă lucrarea Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων („*Despre semne şi semnificări*"). Despre fraţii lui Epicur: *Neocles* (acelaşi nume cu tatăl) mai apare la Suda, Plutarh, Cicero. *Chairedemos* apare şi la Suda. *Aristobulos* nu ne e cunoscut din altă parte. *Mys*, sclavul lui Epicur, mai apare şi la Aulus Gellius şi Macrobiu (Mῦς înseamnă „Şoarece"). Se dădeau adesea nume de animale la sclavi. Epicur a avut mulţi sclavi printre sectatorii săi, după cum vom mai vedea. Doctrina lui Epicur a avut mare priză asupra oamenilor simpli, modeşti, săraci. Myronianos din Amastris în Paflagonia e citat de mai multe ori de Diogenes Laertios. Lucrarea Ὅμοια ἱστορικὰ κεφάλαια apare, sub titluri puţin modificate, tot la Diogenes. **14.** *Diotimos* stoicul mai apare şi la Athenaios şi la Sextus Empiricus. El e răuvoitor faţă de Epicur.

15. Cine e autorul acestei lucrări, nu ştim. Textul ar putea fi interpretat aşa ca el să fie tot Diotimos. **16.** Pasajul precedent are textul deteriorat şi e greu de corectat şi de interpretat. Noi citim ἐν τῷ δωδεκάτῳ (ultimul cuvînt se află în ms. B), urmat de τῆς διαδοχῆς, şi îl mai repetăm o dată precedat de καί (deci socotim o cădere din text din cauza unui ὁμοιοτέλευτον). Iar mai departe manuscrisele sale au κδ (=24). Cum Sotion trata despre Epicur în Cartea a 12-a a *Succesiunilor* sale, menţinem acest număr şi îl referim la această lucrare a lui. În schimb, ignorăm cu totul ce sînt acele *Obiecţii diocleene*. Credem că ele erau în număr de 24 şi că în a 12-a se aflau atacurile împotriva lui Epicur. Dar nu ştim cine e acest Diocles, dacă e vorba de autorul obiecţiilor sau de obiectul lor. Nici soluţia lui Apelt, cu virgula pusă înainte de ἐλέγχων şi ἐλέγχων socotit ca participiu, nu ne satisface. Astfel citim textul: καὶ Σωτίων ἐν τῷ δωδεκάτῳ <τῆς Διαδοχῆς καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ> τῶν ἐπιγραφομένων Διοκλείων ἐλέγχων. Ceea ce urmează nu e mai uşor de înţeles. Manuscrisele au: ἅ ἐστι περὶ τῆς κδ. Am fi vrut să citim οἵ εἰσι [περὶ τῆς] κδ, „care (*sc.* obiecţiile diocleene sînt în număr de douăzeci şi patru)". Vezi şi discuţia la Kochalsky (p. 60), a cărui soluţie de asemenea nu ne satisface. În disperare de cauză rămînem la lectura lui Usener, care nu ne satisface nici ea: ἅ ἐστι περὶ τῆς εἰκάδος, „care se referă la ziua a douăzecea" a lunii, cînd epicurienii, după cum vom vedea mai tîrziu, aveau o serbare în fiecare lună. Acum cu privire la numele care se găsesc în textul de mai sus: *Poseidonios din Apamea* (cam 135-51 î.H.) este figura cea mai de seamă a şcolii stoice medii, fondată de Panaitios din Rhodos (185-110 î.H.); *Nicolaos din Damasc*, istoric şi filosof, numit ὁ φιλόσοφος şi ὁ περιπατητικός (sec. I î.H.), care a scris numeroase opere, pierdute, între altele περὶ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας. Sotion ne este cunoscut. Lucrarea sa cea mai importantă, Φιλοσόφων διαδοχαί, scrisă pe la 200-180 î.H., avea 13 Cărţi, dintre care a XII-a consacrată lui Epicur. Despre Diocles şi *Obiecţiile* lui sau contra lui nu ştim nimic. Ne e greu să credem că este vorba de o operă a lui Sotion, întrucît nu mai e citată nicăieri. În fine, *Dionysios din Halicarnas* este cunoscutul istoric, retor şi literat (sec. I î.H.), a cărui operă vastă ni s-a păstrat în mare parte. **17.** *Leontion* – curtezană din Atena şi iubita lui Epicur; este menţionată şi de alţi autori, ca Plutarh, Athenaios, Cicero, Plinius. Numele de hetaire şi de sclave, cu formă de neutru, se întîlnesc adesea (vezi ceva mai departe, § 7). **18.** Fizica lui Epicur se bazează pe atomismul lui Leucip şi Democrit, iar etica lui Epicur pe morala cirenaicilor, adică a şcolii hedoniste, fondată de *Aristip din Cyrene*, aşa cum fizica stoică se inspiră din doctrina lui Heraclit, iar etica stoică din morala cinicilor, a şcolii fondate de Antistene din Atena. Totuşi, atît în fizică, cît şi în etică, epicureismul introduce modificări esenţiale faţă de doctrinele din care se inspiră, astfel încît, departe de a fi un decalc, filosofia lui Epicur are un caracter de profundă originalitate.

19. *Timocrates* este fratele lui Metrodor. Acesta a fost prietenul şi discipolul iubit al lui Epicur, de fel din Lampsacos. Timocrates a părăsit mai tîrziu şcoala lui Epicur, atacîndu-l chiar (vezi Diogenes Laertios ceva mai departe). Timocrates e adesea citat de Plutarh şi de Cicero. *Herodotos* – scriitor; a avut legături cu Epicur, care i-a adresat o scrisoare de mare importanţă pentru cunoaşterea canonicii şi fizicii lui Epicur şi conservată integral de Diogenes Laertios, X, 35-83. „Paian" şi „Anax" sînt epitete date lui Apollo. *Mithras*, vistiernicul lui Lysimah (general şi, mai tîrziu, diadoh al lui Alexandru), este cunoscut numai din acest text. Plutarh citează pe un Mithras, sirian de origine şi filosof epicurian, care ar putea fi identic cu vistiernicul lui Lysimah. **20.** *Idomeneus din Lampsacos* – elev al lui Epicur şi istoric; este adesea citat de Plutarh, Athenaios, Strabon etc. Epicur pare a-l fi iubit foarte mult şi i-a adresat ultima scrisoare, pe care a scris-o în ziua morţii sale şi al cărei text e conservat de Diogenes, X, 22. După Cicero însă, *De finibus*, II, 30, 96, această scrisoare ar fi fost adresată lui Hermarchos, alt discipol.

21. Aceasta şi următoarele scrisori fac parte din scrisorile ticluite şi puse sub numele de Epicur de Diotimos stoicul (vezi Diogenes Laertios, X, 3; vezi şi mai sus notele 14 şi 15). **22.** *Leonteus din Lampsacos* – filosof discipol al lui Epicur, citat şi de Plutarh, Strabon. Soţia lui Leonteus, *Themista,* mai e citată şi de Cicero, Lactantius, iar de Clemens din Alexandria sub numele de Themisto.

23. *Pythocles* – prieten al lui Epicur, citat şi de Plutarh. Epicur i-a dedicat o scrisoare cu o expunere despre meteori, care e păstrată de Diogenes Laertios, X, 84-116. Aceste citate din scrisorile precedente, chiar dacă ar fi autentice, nu depăşesc cadrul unor scrisori familiare şi dovedesc la Epicur un suflet cald şi prietenos. **24.** *Theodoros*, adversarul lui Epicur, este citat numai aici de Diogenes Laertios şi în Cartea a II-a, 65, unde se menţionează scrierea lui Theodoros *Despre secte*. Cartea a IV-a, citată în textul precedent, face parte din lucrarea intitulată *Contra lui Epicur*. **25.** *Metrodor din Lampsacos* – prietenul iubit şi discipolul lui Epicur. **26.** Lucrarea *Despre scop* a lui Epicur este citată în lista operelor lui la Diogenes Laertios, X, 27. Chiar dacă citatul din această scriere e autentic, rupt din contextul lui dă un sens care denaturează morala epicuriană. Scopul, după Epicur, e plăcerea, iar plăcerea prin simţuri e un element ce se găseşte la baza oricărei acţiuni a omului, dar este completată prin alte elemente care depăşesc senzualitatea iniţială, după cum vom vedea în cursul expunerii epicuriene care va urma la Diogenes. Mai departe, scrisoarea către Pythocles, citată aici, nu este cea conservată la Diogenes Laertios, X, 84-116. Şi aici, citatul rupt din context poate face cu totul altă impresie decît ar fi putut avea în ansamblul în care se afla.

27. *Epictet din Hieropolis* (cam 60-140 d.H.) – filosof din stoicismul nou, moralist sever şi, desigur, adversar al lui Epicur (vezi Epictet, *Dissertationes*, III, 24, 38). **28.** *Timocrates* – fratele lui Metrodor (vezi mai sus, nota 19). Aici se citează lucrarea sa *Poveşti vesele*, cu cîteva răutăţi împotriva lui Epicur.

29. Epicur, înainte de a veni la Atena a ţinut şcoală la Mytilene şi Lampsacos (pe la 309-307 î.H.), unde au rămas discipoli de-ai lui. Aceştia sînt filosofii din Mytilene cărora Epicur le-a adresat o scrisoare care e pierdută.

30. Avem aici patru nume de curtezane, dintre care trei au formă de gen neutru: *Mammarion*, latin, în legătură cu sînul; *Erotion*, în legătură cu dragostea; *Nikidion*, în legătură cu victoria (desigur în dragoste); al patrulea nume *Hedeia* („Dulcea"). Vezi mai sus, nota 17. **31.** *Nausiphanes din Teos* – discipol al lui Pyrrhon şi sectator al lui Democrit. Mai e citat de Cicero şi de Sextus Empiricus. Lucrarea lui Epicur *Despre natură*, în 37 de Cărţi, se află în lista operelor lui Epicur la Diogenes Laertios, X, 27. Urmează un citat textual din Epicur despre Nausiphanes, pe care îl tratează cu severitate. **32.** Scrisoarea lui Epicur despre Nausiphanes, din care se dă mai departe un citat, trebuie să facă parte din *Scrisorile* acestuia citate la finele listei lui Diogenes Laertios, X, 28.

33. Linguşitori ai celor doi Dionysios, tatăl şi fiul, ambii tirani ai Siracuzei, la curtea cărora Platon a călătorit de trei ori fără să poată realiza intenţiile politice pe care le urmărea. „Platon cel de aur", peiorativ, înseamnă Platon cel lacom de aur.

34. Grecii vechi erau foarte înclinaţi spre a-şi insulta chiar pe nedrept adversarii, iar filosofii nu făceau excepţie în această privinţă. *Democrit-Lerocrit* („Flecar") este un calambur, ca şi următorul, *Antidoros-Sannidoros* („Mişcător--de-coadă la daruri"). *Antidoros*, epicurian, citat şi de Plutarh. „Dialecticienii" sînt, desigur, megaricii. Pyrrhon e numit de Epicur ignorant şi incult. Vedem deci că, dacă Epicur a avut mulţi detractori şi a fost atacat cu violenţă, cu duşmănie şi în mod nedrept, nici el n-a rămas dator şi a întors violenţele şi insultele, lovind pe adversari în viaţă cît şi figuri ale gîndirii greceşti dispărute de mult.

35. După ce a reprodus un număr de poveşti calomnioase şi jignitoare la adresa lui Epicur, în paragrafele următoare (9-12) Diogenes Laertios face un splendid elogiu al lui Epicur, arătînd cumpătarea şi frumoasele lui calităţi morale.

36. *Metrodoros din Stratonicea* e citat şi de Cicero. A nu se confunda cu Metrodor din Lampsacos, discipolul fidel al lui Epicur. Metrodoros din Stratonicea, în Caria, a trecut de la Epicur la Carneade. **37.** Despre *Mys* şi în general despre sclavii în şcoala lui Epicur, vezi mai sus, nota 13. Testamentul lui Epicur urmează puţin mai departe (§§ 16-22). **38.** Apollodoros epicurianul, numit κηποτύραννος.

39. D*iocles din Magnesia*, autorul operei Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων. Nu găsim necesar de a şterge cu Apelt, după Roeper şi Martini, pe δέ după Diocles. Informaţia cu preţul de cumpărare pe 80 de mine a grădinii de către Epicur o socotim ca venind de la Apollodor. Mai departe e citată Cartea a III-a din Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων (probabil ultima). **40.** *Pitagora din Samos* este, poate, primul filosof care a fondat o şcoală în care discipolii duceau o viaţă în comun şi avea un caracter de congregaţie religioasă, caracter pe care l-a păstrat într-o oarecare măsură Academia lui Platon şi după aceasta şi celelalte şcoli filosofice. Pitagoricienii vechi, pe timpul vieţii maestrului, aveau şi o comunitate de bunuri.

41. Rămînem la lectura κυθριδίου şi nu acceptăm corectarea Κυθνίου făcută de Menagius şi adoptată de Apelt. **42.** Acest Athenaios pare a fi un discipol al lui Epicur şi nu-l întîlnim în altă parte. **43.** Adică oracolul din Delfi, preoteasa Pythia, care rosteşte profeţii aşezată pe trepied. *Pytho* = Delfi. Pythia este preoteasa de la Pytho. **44.** D*iocles din Magnesia*, citat de nenumărate ori cu opera Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων. **45.** Este vorba de *Anaxagora din Clazomene*, cunoscutul contemporan şi prieten al lui Pericle (vezi *Viaţa* lui la Diogenes Laertios, II, 6-15). *Archelaos din Atena*, filosof premergător lui Socrate şi maestrul lui (vezi Diogenes Laertios, II, 16-17, *Viaţa lui Archelaos*). **46.** Este vorba de *Diocles din Magnesia*. Din obligaţia de a-i învăţa operele pe dinafară se vede importanţa pe care Epicur o dădea doctrinei sale, nu atît din vanitate, cît din convingerea că ea dă oamenilor un mijloc de a se mîntui de teama de zei şi de lumea cealaltă.

47. *Apollodor din Atena*, cronograful, adesea menţionat de Diogenes şi de noi în note. Probabil că *Nausiphanes din Teos*, în calitate de adept al doctrinei lui Democrit, a fost socotit de Apollodor ca profesor al lui Epicur, deşi am văzut mai sus că acesta se exprimă destul de jignitor faţă de Nausiphanes (vezi Diogenes Laertios, X, 7-8). Nu ştim cine este acest *Praxiphanes*, profesor al lui Epicur, care nu se află citat în altă parte. Există un Praxiphanes din Rhodos, filosof peripatetic citat de Diogenes Laertios, Strabon etc., dar care nu poate avea nimic comun cu profesorul lui Epicur. Acest din urmă Praxiphanes ar putea fi acelaşi personaj cu Nausiphanes, cu schimbarea primei părţi a cuvîntului compus, cum se întîmplă adesea în greceşte. În acest fel trebuie schimbat καί dintre cele două nume în ἤ. Vezi Κάβα ἢ Σκάβρα pentru numele tatălui lui Acusilaos (Diogenes Laertios, I, 41); vezi mai departe la Xenofanes (Diogenes Laertios, IX, 18), la Heraclit (IX, 1). Epicharmos la Suda: Τιτύρου ἢ Χιμάρου, Archytas la Diogenes Laertios, VIII, 79; Anaxagora Ἡγησιβούλου ἢ Εὐβούλου la Diogenes Laertios, II, 6; Archelaos la Diogenes Laertios, II, 16; Democrit Ἡγησιστάτου, Ἀθηνοκρίτου, Δαμασίππου la Diogenes Laertios, IX, 34 etc. Şi Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 64 (vol. II, p. 41, 1, Stählin) spune că, după unii, Nausiphanes ar fi fost profesorul lui Epicur. Diogenes Laertios, *Prooem.*, I, 15, menţionează pe Nausiphanes şi Naukydes (după Diels o variantă de nume a primului) ca discipoli ai lui Democrit şi

profesori ai lui Epicur. Deci Praxiphanes din textul nostru ar putea fi o variantă a numelui lui Nausiphanes. **48.** Din scrisoarea lui Epicur către Eurylochos nu s-a păstrat decît acest fragment. Eurylochos nu e cunoscut din altă parte.

49. Negarea din partea lui Epicur şi a lui Hermarchos că ar fi existat un filosof cu numele Leucip îşi are importanţa sa. Acesta este o figură vagă şi doctrina sa e greu de separat de cea a lui Democrit. Paul Tannery s-a bazat pe aceste considerente pentru a da în vileag, cu oarecare rezerve, ipoteza că Leucip ar fi fost personaj într-un dialog al lui Democrit, care a devenit cu timpul personaj de sine stătător. După cum vedem mai departe la Diogenes Laertios, alţi epicurieni, printre care Apollodoros, afirmau că Leucip a fost profesorul lui Democrit. *Hermarchos din Mytilene* este un discipol de seamă al lui Epicur şi succesorul acestuia la conducerea şcolii. Hermarchos e citat de mai multe ori şi în testamentul lui Epicur de la Diogenes Laertios, pe care îl vom parcurge în curînd, precum şi la diverşi autori, ca Athenaios, Cicero etc. **50.** Pentru *Apollodoros* epicurianul, „tiranul grădinii", vezi mai sus nota 10. **51.** *Demetrios din Magnesia* – autorul lucrării *Despre poeţii şi scriitorii omonimi*, adesea citată de Diogenes Laertios. *Xenocrate din Chalcedon* – discipolul lui Platon şi al treilea scolarh al Academiei platonice, după Platon şi Speusip. **52.** *Aristophanes din Byzantion*, gramaticianul, este, alături de Zenodotos şi Aristarchos din Samothrace, una din marile figuri ale filologiei antice, vestit prin lucrările sale asupra textului lui Homer şi a altor autori clasici. Aprecierile de aici despre stilul lui Epicur sînt interesante, dar contradictorii (vezi şi mai departe §§ 26-27).

53. Lucrarea lui Epicur *Despre retorică* citată aici nu se găseşte în lista scrierilor (care e dată ca incompletă) lui Epicur de la Diogenes Laertios, X, 27-28.

54. Formulele de salut sînt greu de tradus, ele fiind specifice fiecărei limbi. Aici am căutat să redăm sensul în care a căutat Epicur să modifice formula banală χαίρειν. **55.** Între numeroşii filosofi purtători ai numelui *Ariston* este greu de recunoscut cel de aici. Cei mai cunoscuţi sînt: Ariston din Ceos, peripatetic, prieten cu Lycon (care a fost al patrulea scolarh al Lyceului) şi biograful peripateticilor, şi Ariston din Chios, filosof stoic disident. Aici este vorba de un Ariston care a scris despre *Viaţa lui Epicur*. **56.** Acest Ariston acuză pe Epicur de plagiat. *Canonul* e o operă importantă a lui Epicur, care e pierdută. Titlul acesta se găseşte în lista operelor de la Diogenes Laertios, X, 27. *Nausiphanes din Teos* (finele secolului al III-lea î.H.). Lucrarea lui intitulată *Trepiedul* trebuie să fi tratat despre teoria cunoaşterii. **57.** Platonicul *Pamphilos*, al cărui elev ar fi fost Epicur la Samos după spusele lui Ariston, nu ne e cunoscut mai de aproape. E citat şi de Cicero şi *Lexiconul Suda*. **58.** Aici se spune că Epicur ar fi învăţat filosofia începînd cu vîrsta de 12 ani; mai sus Diogenes Laertios (X, 2) vorbea de vîrsta de 14 ani. Şcoala şi-ar fi întemeiat-o la vîrsta de 32 de ani, deci pe la 309 î.H., la Mytilene şi Lampsacos mai întîi, apoi la Atena, începînd din 307/6.

59. Anul al III-lea al olimpiadei 109 este 342/1 î.H. şi în acelaşi timp anul arhontatului lui Sosigenes. *Gamelion* e a şaptea lună atică, corespunzînd cu ianuarie-februarie, numită astfel fiindcă în acel timp se celebrau cele mai multe căsătorii. Platon a murit în 347 deci o diferenţă de doi ani faţă de socoteala cronografului Apollodor din Atena. Nici timpul de cinci ani cît ar fi stat la Mytilene şi Lampsacos nu corespunde realităţii. **60.** Olimpiada 127, anul al II-lea, adică 271 î.H., care e şi data arhontatului lui Pytharatos. **61.** *Hermarchos*, fiul lui Agemortos, din Mytilene, a succedat lui Epicur la conducerea şcolii după moartea acestuia. Hermarchos e citat de nenumărate ori de Diogenes Laertios şi nu vom mai reveni asupra lui. Mai e citat de Cicero, Athenaios, Photios etc. **62.** Avem încă una dintre banalele epigrame ale lui Diogenes Laertios, de care acesta era foarte mîndru şi pe care le-a adunat în colecţia sa, intitulată *Pammetros*, din care ia unele şi le inserează în *Vieţile filosofilor*. În epigrama de faţă, Diogenes a pus în două distihuri elegiace povestea morţii lui Epicur, pe care o dă puţin mai înainte, luată de la biograful Hermip. **63.** Aici se termină viaţa lui Epicur, pe care Diogenes o închide cu o formulă obişnuită biografilor la fine de capitol. Urmează testamentul

lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 16-21). **64.** Testamentul lui Epicur, ca şi cele ale celorlalţi filosofi – Platon, Aristotel, Theofrast, Straton, Lycon – sînt documente de cea mai înaltă valoare pe care ni le-a transmis antichitatea, graţie sîrguinţei lui Diogenes Laertios. *Amynomachos*, fiul lui Philocrates, atenian din demul Bate, pare a fi un prieten mai mult cu calităţi de administrator şi om de afaceri decît filosof epicurian; tot astfel *Timocrates*, fiul lui Demetrios din demul atic Potamos, care nu trebuie confundat cu Timocrates disidentul, fratele lui Metrodor din Lampsacos. **65.** *Metroon* se numea templul din Atena consacrat zeiţei Magna Mater, de origine frigiană, aflat în piaţa publică şi în care se aflau şi arhivele publice. **66.** *Hermarchos din Mytilene* este succesorul testamentar al lui Epicur la conducerea şcolii, calitate în care a funcţionat efectiv de la moartea lui Epicur (271 î.H.), nu se ştie exact pînă cînd. După cum se vede, şi mai tîrziu, toate deciziile pe care urmau să le ia mînuitorii averii lăsate de Epicur, Amynomachos şi Timocrates, trebuiau să fie aprobate în înţelegere cu conducătorul efectiv al şcolii: Hermarchos. E citat de mulţi autori: Cicero, Plutarh, Athenaios, Photios. *Melite* este un district din Atica, constînd din oraşul Atena propriu-zis şi aflat în tribul Cecropis. **67.** Ἐναγίσματα se numesc sacrificiile aduse morţilor. În timpurile vechi de tot, sîngele victimei se turna pe mormînt şi, printr-un canal, era condus în regiunea unde se afla gura mortului, cu intenţia de a-l hrăni şi de a-i da o nouă viaţă. Un reziduu al acestei credinţe se găseşte în *Nekyia* lui Homer, *Odiseea*, XI, 23 şi urm. (vezi şi X, 524 şi urm.). Astfel de ἐναγίσματα prescrie Epicur pentru tatăl, mama şi fraţii săi, precum şi pentru sine de ziua naşterii sale, ziua a 10-a a lunii Gamelion. Apoi mai cere o serbare comemorativă în 20 ale fiecărei luni pentru sine şi Metrodor. Acceptăm adăugarea în text a cuvîntului μνήμην, făcută de Aldobrandinus. **68.** Aniversarea fraţilor lui Epicur e plasată în luna Poseidon (decembrie-ianuarie), iar a lui Polyainos în luna Metageitnion (august-septembrie). *Polyainos* – fiul lui Athenodoros din Lampsacos, epicurian, discipol iubit al lui Epicur. S-a ocupat şi de matematică. A murit, ca şi Metrodor, înaintea lui Epicur. Citat de Cicero, Plutarh, *Lexiconul Suda*. **69.** Aici Epicur are grijă de educarea fiului lui Metrodor cu numele de Epicuros şi de a fiului lui Polyainos, ambii morţi înaintea lui. **70.** Mai departe se îngrijeşte cu multă solicitudine de fiica minoră a lui Metrodor. **71.** Zestrea fetei va fi plătită de cei doi administratori: Amynomachos şi Timocrates în înţelegere cu Hermarchos. Bărbatul ei urmează a fi ales de Hermarchos. **72.** *Nicanor* – discipol al lui Epicur, despre care nu ştim decît că e citat aici cu solicitudine de Epicur. **73.** Cărţile, biblioteca sînt prevăzute în unele testamente şi lăsate anumitor persoane. Spre exemplu, Theofrast lasă cărţile sale (incluzînd, probabil, şi cărţile lui Aristotel pe care le avea tot el) lui Neleus din Scepsis (Diogenes Laertios, V, 52). Vezi şi dispoziţiile testamentare cu privire la cărţi făcute de Lycon (Diogenes Laertios, V, 73). Epicur lasă biblioteca sa urmaşului său la conducerea şcolii: Hermarchos. **74.** Eliberarea de sclavi prin testament este obişnuită (vezi şi celelalte testamente de filosofi păstrate de Diogenes Laertios). Epicur eliberează aici nominal trei sclavi şi o sclavă (cu nume la neutru: Phaidrion)

75. Urmează textul ultimei scrisori, scrisă în ziua morţii lui, de Epicur lui Idomeneus (păstrat şi la Philodemos, *Vol. Herc.*[2], I, 125, 9). Această scrisoare se găseşte în traducere latină la Cicero, *De finibus*, II, 30, 96, dar este adresată lui Hermarchos (nu lui Idomeneus). Cum textele sînt identice, e greu să admitem, cum susţine Usener, că Epicur ar fi trimis la doi adresanţi scrisori cu text identic. Philodemos (*Vol. Herc.*[2], I, 128) mai dă textul unei scrisori pe care Epicur a scris-o în ultimele zile ale existenţei sale, dar cu text diferit, chiar dacă ideile sînt aceleaşi. **76.** Această splendidă scrisoare, la sfîrşitul căreia se recomandă fiii lui Metrodor solicitudinii şi îngrijirii adresantului (ceea ce ar conveni mai bine pentru Hermarchos), ne ilustrează tema fundamentală a moralei lui Epicur. Plăcerea este scopul după Epicur, iar dacă omul are tăria să evoce cu destulă intensitate clipele fericite pe care le-a trăit în trecut, el poate fi fericit şi în clipele de cea mai mare durere şi în chinuri, el poate fi fericit chiar închis şi ars în taurul de bronz al tiranului Phalaris, în care acesta îşi ardea victimele spre a se amuza auzind

strigătele lor de durere ieşind sub formă de muget din gura deschisă şi din nările taurului. **77.** Nu trebuie să facem, ca alţi filologi, recriminări împotriva lui Diogenes Laertios fiindcă a pus aici, la sfîrşitul acestei scrisori, formula de sfîrşit a testamentului: „Acestea au fost condiţiile testamentului lui", în loc s-o pună înaintea scrisorii. Cum scrisoarea la finele ei conţine o ultimă dorinţă (îngrijirea copiilor lui Metrodor), se putea socoti şi aceasta ca o dispoziţie testamentară.

78. În paragrafele următoare, 22-26, se dă o listă a discipolilor lui Epicur, cu notiţe despre ei ceva mai detaliate decît de obicei şi cu liste de opere ale lor. Ceva similar la Diogenes Laertios se găseşte în *Viaţa lui Zenon*, cînd se vorbeşte de discipolii acestuia (VII, 36-38 şi, mai departe, 163, 166, 167, 174-175, 178, acest lucru de la § 163 mai departe în vieţi separate). Întrucît aceste liste le-am atribuit lui Sotion, credem că şi notiţa lui Diogenes despre discipolii lui Epicur şi lista operelor lor provine de la Sotion, fie direct, fie mai degrabă prin intermediul rezumatului operei lui Sotion, compus de Heracleides Lembos. *Metrodor din Lampsacos* – se dau două nume pentru cel al tatălui: Athenaios şi Timocrates. Aceste ezitări în nume nu sînt ceva neobişnuit la greci (vezi mai sus, nota 47). Timocrates e numele unui frate al lui Metrodor şi confuzia cu numele dat tatălui ar putea proveni de aici (dar nu trebuie să fie numaidecît aşa). Sande este numele mamei.

79. Lucrarea *Timocrates* în trei Cărţi a lui Epicur se găseşte citată în lista operelor lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 28). **80.** Despre sora lui Metrodor, Batis, nu ştim nimic din altă parte. Idomeneus din Lampsacos, soţul ei, a fost un discipol al lui Epicur, adesea citat de Plutarh, Athenaios, Seneca, Strabon. Idomeneus era unul din intimii lui Epicur, căruia i-a adresat scrisoarea din ultima zi a vieţii sale (Diogenes Laertios, X, 22; vezi mai sus, notele 20, 75 şi 76).

81. Scrierea lui Epicur intitulată *Metrodor* în cinci Cărţi se găseşte în lista operelor lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 28). **82.** Deci Metrodor s-a născut pe la 331 (era cu 11 ani mai tînăr decît Epicur) şi a murit pe la 278 î.H.

83. *Timocrates din Lampsacos*, fratele lui Metrodor, a părăsit mai tîrziu şcoala lui Epicur, devenind chiar adversarul acestuia (vezi şi mai sus, nota 19).

84. În § 24 urmează lista operelor lui Metrodor, provenită probabil de la Sotion. În titlurile unde figurează prepoziţia πρός+acc., tradus de noi „contra", caracterul adversativ nu este aşa de net ca la κατά cu genitivul. Πρός se poate traduce şi cu „către", cum face Apelt pentru titlurile „Către medici" şi „Către Timocrates", dar mai departe traduce pe acelaşi πρός cu „Contra dialecticienilor" şi „Contra sofiştilor". Aceste ezitări sînt deci justificate, aici ca şi în alte liste cu titluri. **85.** *Polyainos din Lampsacos*, fiul lui Athenodoros (vezi mai sus nota 68).

86. *Philodemos din Gadara*, vezi mai sus nota 13. **87.** *Hermarchos din Mytilene*, fiul lui Agemortos, urmaşul lui Epicur, după moartea acestuia, la conducerea şcolii, ne este cunoscut din textele anterioare (vezi mai sus nota 61). Cei mai de seamă urmaşi şi discipoli ai lui Epicur sînt, desigur, Hermarchos, Metrodor şi Polyainos. Ultimii doi au murit înaintea lui Epicur.

88. Urmează o scurtă listă cu patru titluri din operele lui Hermarchos (după Sotion). La primul titlu considerăm numărul 22 ca nefiind cel al Cărţilor, ci numărul scrisorilor. Apelt şi Hicks traduc: „22 de Cărţi"; Kochalsky: „22 de tratate în formă de scrisori". Să ne gîndim la ceva similar cu cele trei scrisori ale lui Epicur conservate de Diogenes Laertios şi pe care le vom vedea mai departe. „Contra lui Platon" şi „Contra lui Aristotel" sînt teme obişnuite şi fireşti la epicurieni.

89. *Leonteus din Lampsacos* – filosof epicurian; mai e citat şi de autori ca Plutarh, Strabon. Soţia lui, Themista, mai e citată de Cicero, Lactantius şi de Clemens din Alexandria sub numele de Themisto. **90.** *Colotes din Lampsacos* – filosof epicurian de seamă, împotriva căruia Plutarh a scris un întreg tratat πρὸς Κολώτην (34 de capitole) care ni s-a păstrat. *Idomeneus din Lampsacos* – discipol de seamă al lui Epicur (vezi mai sus nota 20). **91.** Ştim că *Hermarchos* i-a luat locul lui Epicur la conducerea şcolii; după Hermarchos a luat conducerea Polystratos (după Valerius Maximus, I, 8, 17) împreună cu Hippocleides. De la Polystratos s-a păstrat destul de bine pe papirus tratatul Περὶ ἀλόγου

καταφρονήσεως şi fragmente dintr-un Περὶ φιλοσοφίας, Cartea I. Acestora le-a urmat la conducerea şcolii *Dionysios* (pe la 200 î.H.); e îndoielnic dacă este acelaşi cu Dionysios transfugul, care a trecut de la stoici la epicureism şi pe care l-am întîlnit în Cartea a VII-a, *Viaţa lui Zenon*. Urmaşul lui la conducerea şcolii a fost *Basileides*, necunoscut din altă parte. **92.** Pentru *Apollodoros* ὁ κηποτύραννος, vezi mai sus nota 10. De Apollodoros nu vorbeşte Diogenes ca succesor la conducerea şcolii, nici la cei următori. Apollodoros ar fi scris peste 400 de volume (rulouri de papirus) (a doua jumătate a secolului al II-lea î.H.).

93. Cei doi Ptolemei – unul negru, altul alb – nu sînt cunoscuţi din altă parte.

94. *Zenon din Sidon*, discipol al lui Apollodoros ὁ κηποτύραννος, este un important adept al şcolii de filosofie epicuriană. Citat în afară de Diogenes şi de Cicero, Athenaios, Suda, Epiphanius. S-a ocupat şi de geometrie şi a fost combătut de Poseidonios (vezi la Proclus, *in Euclid*., pp. 199 şi 214 şi urm., ed. Friedlein). Zenon din Sidon s-a născut pe la 160 î.H. *Philodemos din Gadara* a fost discipolul lui (contemporan cu Cicero). Lucrarea lui Philodemos Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων expune teoria concluziilor analogice şi inductive, bazată pe lecţiile lui Zenon din Sidon. **95.** *Demetrios* ὁ Λάκων – epicurian de seamă, citat şi de Strabon şi de Sextus Empiricus. Pare a se fi ocupat şi de geometrie (*Fragm. Herc*., p. 27, 1061 Scott). **96.** *Diogenes din Tars* – filosof epicurian, poet şi gramatician, citat şi de Strabon. Opera lui Ἐπίλεκτοι σχολαί, în cel puţin 20 de Cărţi, este citată de mai multe ori de Diogenes Laertios (vezi X, 138). **97.** *Orion* – filosof epicurian; nu mai e citat de alţi autori şi nu ştim nimic despre el.

98. Alţi epicurieni disidenţi, pe care veritabilii epicurieni îi numesc sofişti, să fie oare urmaşi ai cirenaicilor? Metrodor a scris 9 Cărţi *Contra sofiştilor* (Diogenes Laertios, X, 24) şi poate în una din ele ataca şi pe aceşti epicurieni disidenţi.

99. Urmează o listă de trei omonimi ai lui Epicur (după Demetrios din Magnesia?), şi anume unul fiu al lui Leonteus şi al Themistei, despre care nu ştim altceva, nefiind citat de alţi autori; altul din Magnesia, despre care tot nu ştim nimic, şi al treilea gladiator, necitat în altă parte şi despre care nu ştim nimic. Aici lipseşte Epicuros fiul lui Metrodor (Diogenes Laertios, X, 19, testament), despre care tot nu ştim nimic. **100.** Ceea ce se spune mai departe despre scrierile, activitatea de scriitor şi felul de a scrie, stilul, e foarte interesant. Rulourile de papirus care constituie „Cărţile" (ἡ βύβλος, τὸ βυβλίον şi ἡ βίβλος, τὸ βιβλίον) sînt numite aici κύλινδροι, denumire care nu se mai găseşte, după cît ştim, în altă parte. **101.** Deci Epicur, contrar lui Chrysippos, nu obişnuia să citeze textual alţi autori. **102.** Ceea ce spune Carneade cu privire la defectele de stil ale lui Chrysippos este luat, poate, din opera lui Cleitomachos din Cartagina (Diogenes Laertios, IV, 67), întrucît Carneade nu pare a fi scris tratate despre filosofie (Diogenes Laertios, IV, 65). Despre numărul lucrărilor şi felul de a scrie al lui Chrysippos, vezi Diogenes Laertios, VII, 180-181. **103.** Poate Zenon obişnuia să dea citate abundente (nu posedăm operele lui, aşa că nu putem nici confirma, nici infirma ceea ce se spune despre el). Dar pe Aristotel îl avem şi îl putem citi, aşa că putem afirma că nu e exactă afirmaţia de aici cum că el ar fi citat în mod abundent pe alţii. Dacă s-ar fi vorbit aici de lipsa unei redactări definitive la unele tratate acroamatice ale lui Aristotel, acest lucru ar fi fost exact. **104.** Avem deci o listă cu titluri alese din operele lui Epicur. Aici sînt citate 87 de Cărţi (rulouri), pe cînd Epicur ar fi scris aproape 300 de Cărţi. **105.** În lista precedentă, provenind poate de la Sotion, sînt date 41 de titluri. *Despre natură* are 37 de Cărţi. Κύριαι δόξαι, *Maxime fundamentale*, ne sînt conservate de Diogenes Laertios, la finele Cărţii a X-a, 138-154. Importanţă deosebită pentru logica şi teoria cunoaşterii la Epicur prezintă lucrarea *Despre criteriu* sau *Canon*, din nefericire pierdută. Din Περὶ φύσεως s-au recuperat părţi importante, conservate în papirusurile de la Herculanum. *Chairedemos* este numele unuia dintre cei trei fraţi ai lui Epicur. Lucrarea este, poate, un dialog. *Hegesianax* este un prieten al lui Epicur, citat de Plutarh, *Non posse suaviter vivi sec. Epic.* 20. Şi aici avem, probabil, un dialog. *Neocles* e numele unuia dintre fraţii lui Epicur (şi al tatălui său). Themista e numele

soţiei lui Leonteus, un filosof epicurian. Neocles era şi el filosof. Poate şi această lucrare, *Neocles către Themista*, era un dialog sau era compusă sub formă de scrisoare. *Eurylochos către Metrodor* este poate iarăşi o scrisoare fictivă compusă de Epicur, în care Eurylochos este închipuit ca adresîndu-se în scris lui Metrodor. La Diogenes Laertios (X, 13) se vorbeşte de o scrisoare a lui Epicur către Eurylochos, în care Epicur afirma că el n-a fost discipolul nimănui şi că a învăţat totul de la sine. (Şi Heraclit afirma acest lucru. Vezi Diogenes Laertios, IX, 5 şi fragm. 101, Diels-Kranz[5-9].) Eurylochos trebuie să fi fost un discipol al lui Epicur.

Despre unghiul din atom. Nu ştim de ce unghi în atom e vorba aici. Este vorba oare de atomii colţuroşi sau de deviaţie?

Despre destin e un subiect obligatoriu la filosofii postaristotelici. Şi la stoici, destinul este o problemă de prim ordin. La fel şi *Despre pasiuni*. Timocrates este, desigur, fratele lui Metrodor din Lampsacos şi disident al şcolii lui Epicur.

Despre simulacre priveşte teoria percepţiei vizuale prin imaginile care se degajează ca nişte pelicule din lucruri, călătoresc prin spaţiu şi, micşorate, intră în organul nostru de văz, producînd senzaţia (vezi mai jos nota 117).

Despre reprezentare Περὶ φαντασίας – este vorba de reprezentarea în conştiinţă care rămîne după senzaţie, cînd obiectul senzaţiei nu mai e prezent.

Polymedes, Timocrates, *Metrodor* şi *Antidoros* sînt, probabil, dialoguri. Polymedes, probabil discipol al lui Epicur. Fraţii Timocrates şi Metrodor din Lampsacos ne sînt cunoscuţi. Antidoros, filosof, nu ştim din ce sectă, e citat şi de Plutarh. Epicur, la Diogenes Laertios, X, 8, îl numeşte, printr-un calambur, Sannidoros, „care dă din coadă la daruri". Antidoros înseamnă „recunoscător", „care răspunde la daruri". Manuscrisele au Sannidoros (Hesych., *Sannion*: σαννίον „coadă"). Sainidoros are Adrianus Junius. *Timocrates* (3 Cărţi), *Metrodor* (5 Cărţi) şi *Antidoros* (2 Cărţi).

Titlul următor în manuscrise e Περὶ νότων δόξαι πρὸς Μίθρην, de unde traducerile „Păreri despre vînturile de sud către Mithras", date de O. Apelt şi Kochalsky. Deja Gassendi propusese lectura νόσων în loc de νότων. Acceptăm deci cu Hicks titlul complet, Περὶ νόσων καὶ <θατάτου> conservat în *Pap. Herc.*, 1012, col. 38. Mithras este, desigur, vistiernicul lui Lysimachos, citat de Diogenes Laertios mai înainte (X, 4).

Callistolas, nu ştim al cui nume e. Nu se mai găseşte în altă parte. Poate e un discipol mai obscur al lui Epicur. Probabil şi aici avem un dialog.

Anaximenes, probabil tot un dialog. Nu ştim cine este acest Anaximenes. Să fie cel din Milet (secolul al VI-lea î.H.) ? E puţin probabil. Mai există un Anaximenes din Lampsacos, retor şi istoric (secolul al IV-lea î.H.). Acestuia ar putea să-i fie dedicată scrisoarea lui Epicur, întrucît era celebru în Lampsacos, unde filosoful nostru a avut legături. Diogenes Laertios (II, 3), în lista omonimilor lui Anaximenes, mai citează pe un Anaximenes din Lampsacos, nepot de soră cu retorul, care a scris *Despre faptele lui Alexandru*, deci un istoric.

Epicur trebuie să fi avut o bogată colecţie de *Epistole* cu caracter filosofic, ştiinţific, din care trei ne-a păstrat Diogenes Laertios.

106. După lista scrierilor principale ale lui Epicur, Diogenes Laertios anunţă intenţia sa de a da textul a trei scrisori cu caracter filosofic şi ştiinţific ale lui Epicur şi pe deasupra textul *Maximelor fundamentale* ale filosofului, pentru a da cititorului posibilitatea de a-l cunoaşte pe Epicur şi gîndirea lui în toate privinţele.

107. Acest „tu" e foarte interesant (σε ca subiect al unei completive în acuzativ cu infinitiv). Acest lucru ne aduce aminte de personajul feminin căruia Diogenes i se adresa în *Viaţa lui Platon* (III, 47 σοὶ ὑπαρχούσῃ şi ζητούσῃ) într-o ocazie aproape similară: pentru însuşirea doctrinei lui Platon. Fireşte, la σε nu ştim genul persoanei căreia i se adresează biograful nostru şi ar putea fi pur şi simplu vorba de cititor interpelat la persoana a doua (vezi mai sus, Cartea a III-a, nota la § 47).

108. Completarea, absolut necesară, dintre parantezele ascuţite lipseşte în manuscrise. Ea se găseşte în ediţia lui Diogenes Laertios dată de Hieronymus Frobenius la Basel, 1533, care avea la îndemînă un manuscris independent,

pierdut astăzi. **109.** *Scrisoarea către Herodotos* se ocupă de fizică (natură), *Scrisoarea către Pythocles* de meteorologie (μετάρσια). Cuvîntul grec indică atît astronomia, cît şi fenomenele atmosferice, deci fenomenele cereşti în general, după vechiul obicei grec. *Scrisoarea către Menoiceus* tratează etica epicuriană. Dar mai întîi Diogenes îşi propune să spună cîteva cuvinte introductive despre împărţirea filosofiei şi despre teoria cunoaşterii, lucruri care nu sînt cuprinse propriu-zis în subiectele tratate în scrisorile menţionate mai sus. Şi în această privinţă Diogenes Laertios şi-a organizat foarte bine expunerea doctrinei filosofice a lui Epicur.

110. Împărţirea filosofiei în trei părţi – logica, fizica şi etica – datează de la Xenocrates şi a fost acceptată de şcolile de filosofie dogmatice de după Aristotel. Am văzut că la fel împart stoicii filosofia. Şi Epicur acceptă diviziunea tripartită a filosofiei, numai că dă primei părţi numele de canonică în loc de logică. Aceasta din cauza elementului senzualist consecvent în teoria cunoaşterii la Epicur, în care judecata şi raţionamentul sînt strict legeate de senzaţie şi de anticipaţie.

111. Nu se poate regreta îndeajuns pierderea scrierii lui Epicur numită *Canon*. La Usener, *Epicurea*, partea de referate şi cvasifragmente rezervate canonicii cuprinde pp. 177-190, fizica pp. 191-262 şi etica pp. 263-341. Totuşi canonica este partea cea mai puţin cunoscută şi cea mai originală a filosofiei lui Epicur, şi mai ales prezumţiile de la care ea porneşte au în ele ceva modern şi au avut o mare influenţă pentru formarea ştiinţei noi, lucru ce n-a fost încă îndeajuns pus în evidenţă. S-a declarat că Epicur nu avea preocupări ştiinţifice, că pentru el partea principală a filosofiei este etica şi că de fizică şi logică s-a ocupat numai fiindcă nu putea să nu se ocupe şi de ele. Fără a tăgădui importanţă eticii în sistemul lui Epicur, totuşi aceasta este strict legată de fundamentarea ei teoretică ce se dă în canonică şi în fizică, astfel încît acestea au o valoare tot aşa de mare pentru sistem ca şi etica. Nu putem da aici o justificare mai de aproape a celor afirmate de noi mai sus, întrucît am depăşi cadrul unui comentariu la Diogenes Laertios.

112. Din scrierea *Despre natură* în 37 de Cărţi s-au păstrat ceva fragmente pe papirusurile din Herculanum. Dintre *Scrisori* avem trei, al căror text îl vom vedea mai departe la Diogenes Laertios. **113.** *Scrisorile*, *Despre felurile de viaţă* şi *Despre scop* sînt şi ele pierdute. Titlurile acestor scrieri şi ale celor din nota precedentă se găsesc în lista scrierilor lui Epicur de la Diogenes Laertios (X, 27-28).

114. Avem aici o scurtă definire a obiectului fiecăreia dintre cele trei părţi ale filosofiei, care e foarte clară şi folositoare. **115.** Epicurienii resping dialectica, deoarece la ei adevărul nu se descoperă printr-un joc dialectic al conceptelor. Obiectul ştiinţei constă în descoperirea lucrurilor neclare, neevidente, invizibile (ἄδηλα) cu ajutorul lucrurilor clare, evidente, vizibile (φανερά) care le servesc primelor drept semne (σημεῖα). Astfel fumul vizibil (φαινόμενος sau ὁρατός) este indiciul, semnul (σημεῖον) existenţei focului, care e neclar (ἄδηλον) şi invizibil (ἀόρατον) pe dealul din faţa noastră, unde se vede numai fumul. De altfel, la epicurieni nu poate fi vorba de implicaţii şi cuprinderi de concepte unele în altele ca în opera logică aristotelică, după cum nu era vorba nici la stoici, cu logica lor aşa de originală. **116.** οἱ τῶν πραγμάτων φθόγγοι, „sunetele, vorbirea naturală a lucrurilor înseşi", limbajul natural pe care îl ţin lucrurile din afară; se mai întîlneşte la Diogenes Laertios, în cursul Cărţii a X-a, 37, 75, 87, 152, unde sînt date chiar textele lui Epicur. Şi Lucreţiu, III, 931, spune *si vocem rerum natura repente mittat*, dar aici e vorba de o prosopopee cu caracter retoric şi poetic. Vezi şi Lucreţiu, II, 16: *naturam latrare*. Sensul la Epicur e mult mai adînc şi cu caracter teoretic. Fireşte, nu este vorba aici de cuvinte reale sau sunete pe care le-ar emite natura şi pe care noi avem rolul să le prindem, aşa cum *vak*, cuvintele *Vedelor* la hinduşi, există din eternitate şi se propagă necontenit în universuri, avînd nevoie de urechea unor sfinţi – □*şi* – care să le audă şi să le fixeze în scris. Iată ce credem că vrea să spună Epicur. Lucrurile din natură au corelaţii în care se prezintă astfel încît cele clar percepute sînt semnul pentru inducerea celor ce sînt neclare şi ascunse. În această privinţă natura are un limbaj clar (φθόγγος sau φωνή) a cărui semnificaţie trebuie s-o înţelegem ascultîndu-l cu urechile minţii, să o turnăm în

cuvintele limbii noastre şi să o fixăm în scris. Astfel Diogenes Laertios, X, 75, spune: „*Natura* (primitivă a omului) a învăţat multe şi a fost silită la aceasta de către lucrurile înseşi" (ὑπὸ αὐτῶν τῶν πραγμάτων). **117.** Înainte de a păşi în textul extrem de concis al lui în Diogenes în care expune *Canonica* epicuriană, iată cîteva explicaţii, care nu pot fi şi ele decît foarte scurte. *Canonica* lui Epicur are patru părţi: 1. *Senzaţia*, cuprinzînd şi studiul *simulacrelor* (εἴδωλα) prin care se produc senzaţiile; 2. *Experienţa* propriu-zisă, cuprinzînd studiul *anticipaţiilor* (προλήψεις); 3. *Opinia* (δόξα), aplicarea criteriului şi 4. *Ştiinţa* şi teoria ei. În expunerea lui Diogenes Laertios se tratează bine *senzaţia*, *anticipaţia* şi *opinia*. Tot ce se spune este exact şi adecvat. În schimb, ultima parte – ştiinţa – nu este de fel tratată. Noi ne vom ocupa de ele pe măsură ce va fi cazul în textele care vor urma. Aici relevăm numai că senzaţiile şi anticipaţiile sînt întotdeauna adevărate. Şi viziunile nebunilor şi imaginile din vis sînt adevărate.

Posibilitatea de eroare în cazul filosofiei lui Epicur apare abia pe planul opiniei, unde este vorba de o compoziţie a senzaţiilor şi anticipaţiilor în care se poate ascunde o greşeală. Pe cînd senzaţiile sînt elemente simple, tot astfel şi anticipaţiile, elemente intuitive care sînt totdeauna adevărate. Deci eroarea constă şi poate apare numai în compunere, în ceea ce e compus, pe cînd ceea ce e simplu, intuitiv şi indivizibil este întotdeauna adevărat. La fel spunea şi Aristotel, fireşte însă în cu totul alt sens. După Aristotel, conceptele, formele nu sînt nici adevărate, nici false. Adevărul şi eroarea apar pe planul judecăţii care leagă între ele mai multe concepte, legătură în care se poate strecura eroarea (vezi *Categoriile*, cap. 4, spre final, şi *De interpretatione*, cap. 1, spre final). Criterii ale adevărului sînt declarate de către Epicur următoarele trei: senzaţiile (αἰσθήσεις), anticipaţiile (προλήψεις) şi simţirile pasive, pasiunile (πάθη), care sînt şi ele intuiţii directe ale unor realităţi subiective, interne sufletului nostru.

118. Epicurienii consideră drept criteriu al adevărului şi proiecţiile reprezentative ale intelectului (αἱ φανταστικαὶ ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας) sau am mai putea traduce „reprezentările imaginative ale gîndirii" (cf. şi Sextus Empiricus, *A.M.*, VII, 213-216). *Rezumatul adresat lui Herodotos* nu pare a fi scrisoarea pe care o avem. Cum textul citat mai departe nu se găseşte nici în *Scrisoarea către Herodotos* nici în *Maximele fundamentale*, el trebuie să fie din *Rezumatul adresat lui Herodotos*, (Ἐπιτομὴ πρὸς Ἡρόδοτον). **119.** Credem că tot acest pasaj este un citat din Epicur, din Ἐπιτομὴ πρὸς Ἡρόδοτον. Senzaţia e elementul cel mai simplu al cunoaşterii. Ea e iraţională (ἄλογος) şi lipsită de memorie (μνήμης οὐδεμιᾶς δεκτική). Ea nu se produce nici singură, nici nu adaugă ceva la ea; ea are o cauză externă etc. De aceea senzaţiile sînt totdeauna adevărate, chiar şi la nebuni şi la cei ce visează în somn. Cuvîntul ἐπαισθήματα l-am tradus cu „apercepţii". Acestea sînt elemente adventice ce se adugă la senzaţia pură, şi care dau un conţinut amplificat prin experienţă. Cînd percepem un cîine, vedem şi faptul că e de vînătoare, de o anumită rasă, mărime, culoare. Aceste ἐπαισθήματα, zice textul, dovedesc adevărul senzaţiei de bază. Mai departe, durerea (τὸ ἀλγεῖν), care este o simţire internă (πάθος), este tot aşa de adevărată ca şi ceea ce se vede şi se aude. Acestea sînt punctele de pornire ale cunoaşterii: ele sînt evidente, clare (ἐναργεῖς) şi trebuie luate drept semne (σημειοῦσθαι) cu ajutorul cărora se stabileşte existenţa şi adevărul lucrurilor neevidente, neclare (ἄδηλα). Mai departe se arată cum se nasc noţiunile (ἐπίνοιαι), luînd ca punct de plecare senzaţiile, cu ajutorul întîlnirii directe (περίπτωσις), analogiei (ἀναλογία), asemănării (ὁμοιότης) şi compunerii (σύνθεσις), folosindu-se şi de ajutorul dat de raţiune (λογισμός). Tot ce produce efect este real, chiar reprezentările nebunilor şi ale celor ce dorm întrucît produc efecte: deci şi ele sînt reale şi adevărate.

120. *Anticipaţia*, πρόληψις, este foarte bine explicată aici. Ea este ceea ce experienţa noastră adaugă ca elemente noţionale la obiectele percepute prin simţuri. Noi nu vedem numai obiectul într-o senzaţie pură, ci percepem totodată că ceea ce vedem e un anumit animal, cu anumite calităţi etc. Aceste anticipaţii sînt şi ele elemente simple, necompuse şi, ca atare, adevărate. Ele nu sînt o

cunoaştere aprioricã, cum era cazul la Platon. Epicur e senzualist şi la el cunoaşterea începe cu senzaţia. Sufletul e *tabula rasa*. Deci anticipaţiile se nasc o datã cu experienţa senzorialã. Ele consistã într-o proiectare a experienţelor noastre asupra senzaţiilor actuale, fãrã a fi însã ceva ce se adaugã din afarã. Dacã vãd, percep un animal, percep totodatã cã e un cîine şi cã e de vînãtoare, prepelicar, fãrã ca aceste lucruri sã fie un adaos exterior senzaţiei, ci se aflã în însuşi lucrul perceput. De aceea spunea Epicur cã şi anticipaţiile, ca şi senzaţiile, sînt totdeauna adevãrate (cf. şi Cicero, *De nat. deor.*, I, 16, 43). **121.** Vezi nota precedentã. **122.** Prin „obiectul unei pãreri" e tradus termenul δοξαστόν. Pe planul opiniei (ἡ δόξα), care e o supoziţie (ὑπόληψις), apare adevãrul şi eroarea. Adevãratã este opinia care este verificatã (ἐπιμαρτυρεῖται) sau nu e infirmatã (μὴ ἀντιμαρτυρεῖται), iar falsã e cea care nu-i verificatã (μὴ ἐπιμαρτυρεῖται) sau este infirmatã (ἀντιμαρτυρεῖται).

123. „Ceea ce aşteaptã" confirmarea, τὸ προσμένον. **124.** Plãcerea şi durerea sînt numite pasiuni, πάθη. În text am tradus cu stãri sufleteşti pasive. Οἰκεῖον înseamnã „potrivit", „propriu", iar ἀλλότριον „strãin", „nepotrivit". Plãcerea şi durerea, constituie criteriul pentru ceea ce trebuie ales şi ceea ce trebuie evitat (vezi αἱ αἱρέσεις şi αἱ φυγαί). Prin urmare, deşi plãcerea şi durerea fac obiectul eticii, aici ele sînt privite drept criteriu pentru conduita dreaptã. În ultima propoziţie a doxografiei de care ne-am ocupat (30-34) se vorbeşte de douã moduri de cercetare: unul cu privire la lucruri şi altul cu privire la cuvinte. Acestea fiind zise în mod rezumativ despre împãrţirea filosofiei şi despre criteriu, Diogenes Laertios trece la textul celor trei scrisori pe care le copiazã mai jos.

125. Diogenes Laertios a fost sever criticat pentru cã introduce într-un text curent şi unitar adaosuri care tulburã continuitatea expunerii. La fel face şi cu textul scrisorilor lui Epicur. Noi nu vedem ceva grav în aceasta. Diogenes nu s-a mãrginit sã copieze numai textul celor trei scrisori ale lui Epicur, ci a introdus din cînd în cînd reflecţii proprii. Noi vom da textul lui Epicur în mod continuu, iar cuvintele adãugate de Diogenes vor fi redate între paranteze drepte.

126. Contrar cu ceea ce spune Diogenes Laertios în X, 14, anume cã Epicur ar fi modificat formula obişnuitã de salut adresatã în scrisorile sale destinatarilor lor, aici, ca şi la începutul celorlalte douã scrisori, Epicur întrebuinţează formula comunã χαίρειν. **127.** Manuscrisele au αὐτοῖς, ceea ce dã tot un sens acceptabil: „am pregãtit pentru ei". Brieger citeşte αὐτός, „eu singur". **128.** Epicur are dreptate cînd cere ca oricine sã cunoascã liniile generale ale doctrinei lui, pentru a se putea ajutora şi înţelege singur detaliile lucrurilor. Dar nu-i mai puţin adevãrat cã doctrina generalã rezultã din cercetarea în amãnunt a lucrurilor, din care trebuie sã rezulte doctrina în forma ei cea mai generalã. Aceastã cale am ales-o şi noi atît la Epicur, cît şi la ceilalţi filosofi: am dat întotdeauna doctrina în linii generale, ceea ce poate ajuta pe cititor sã ajungã cu mijloacele proprii pe care le are la înţelegerea doctrinei filosofice în detaliile ei. **129.** Şi restul textului, pînã la finele § 36, dezvoltã aceeaşi idee de mai sus din nota 128 şi o completează. Ἐπιβολή în sens filosofic, gnoseologic, e greu de tradus. Se întîlneşte mai ales în filosofia postaristotelicã şi în neoplatonism. Verbul este ἐπιβάλλω şi, dupã sensul etimologic, înseamnã „a arunca deasupra". Noi am tradus aici ἐπιβολή cu „aplicare" şi ceva mai departe prin „cuprindere", în ultimul caz sub formã verbalã. Usener înlocuieşte καὶ al manuscriselor cu ἑκάστων (*sc.* ἐπιβολῶν) pentru a da un subiect participiului συναγομένων (genitiv absolut). Vezi şi discuţia textului la Kochalsky (pp. 62-63), care dupã ἑκάστων al lui Usener presupune existenţa unei lacune.

130. În manuscrise se gãseşte εἶναι, corectat de Meibomius în εἰδέναι. Confuzia între εἰδέναι şi εἶναι e foarte obişnuitã (vezi Heraclit, fragm. 50, Diels-Kranz[5-9]). **131.** Despre legãtura dintre cuvintele rostite şi lucrurile semnificate prin ele ca un produs al naturii sau ca limbaj natural, vezi mai sus nota 116. Usener a completat în text <ἴῃ>, <„sã meargã">. **132.** Manuscrisele cu εἴτε au fost corectate de Arndt în ἔτι τε. **133.** Am tradus aici ἐπιβολή cu „tendinţã" (vezi mai sus nota 129). **134.** Cuvîntul πάθη e tradus la noi cu „stãri afective". **135.** „A semnifica", σημειοῦσθαι. „Lucrul care aşteaptã confirmare sau infirmare" este

numit προσμένον, iar „lucrul neclar, obscur" este ἄδηλον. Vedem diferenţa fundamentală dintre obiectul cunoaşterii la Aristotel şi cel al lui Epicur. Pentru Aristotel, printr-un silogism, se dovedeşte că un predicat revine în mod necesar unui subiect. Pentru Epicur, un lucru perceput în mod clar prin simţuri devine un *semn* pentru a cunoaşte un alt lucru, care e ascuns, neclar, obscur. Prin urmare, la Epicur proba, demonstraţia unui lucru este de domeniul senzorial, pe cînd la Aristotel ele sînt de domeniul conceptual. **136.** La Epicur, lucrurile neclare, ἄδηλα, sînt obiectul principal al ştiinţei, care se descoperă cu ajutorul lucrurilor evidente (ἐναργεῖς), date de simţuri. De primele se va ocupa, zice Epicur, în cele ce urmează.

137. Aici Epicur urmează postulatul aproape general în filosofia greacă: *ex nihilo nihil*, sau pe greceşte, μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὂν φθείρεσθαι (Diogenes Laertios, IX, 44, despre Democrit). Mai departe, textul scrisorii e întrerupt de două rînduri, introduse de Diogenes Laertios sau poate de un scoliast. **138.** Mai întîi se aplică cele menţionate în nota 136. Vidul sau spaţiul numit şi natura impalpabilă (ἀναφὴς φύσις) este un ἄδηλον, o realitate neevidentă, obscură. Existenţa lui este dovedită, semnificată (σημειοῦσθαι) prin existenţa mişcării (κίνησις), care este evidentă (ἐναργής), constatată prin simţuri, care nu înşealâ niciodată. Iar raţionamentul sau proba prin raţionament (λογισμῷ τεκμαίρεσθαι) este următoarea: mişcarea este evidentă şi nu se poate concepe fără vid, întrucît fără vid un corp n-ar avea unde să se mişte. Deci nu se pot concepe decît două realităţi: corpurile (σώματα) şi vidul (τὸ κενὸν), care sînt naturi integrale şi nu se pot concepe ca fiind calităţi incidentale (συμπτώματα) sau accidentale (συμβεβηκότα) ale altor lucruri. **139.** Iarăşi avem două rînduri adăugate de Diogenes sau de un scoliast. În cele ce urmează, Epicur se ocupă de corpuri. Ele sînt de două feluri: corpuri compuse (συγκρίσεις) şi corpuri elementare din care sînt compuse primele (τὰ δ'ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποίηνται).

140. Pasajul acesta se ocupă de elementele constitutive ale lucrurilor corporale, care sînt atomii. Atomii fac parte dintre lucrurile neevidente, ἄδηλα, deoarece noi nu îi putem nici vedea, nici pipăi. Dar existenţa lor se probează prin raţionament (λογισμῷ τεκμαίρεσθαι), care dă o cunoaştere tot aşa de sigură ca şi cea a lucrurilor evidente (ἐναργῆ). Pornind de la postulatul indicat mai sus (nota 137), Epicur raţionează astfel: dacă nimic nu se naşte din nimic şi nu piere în nimic şi dacă există corpuri compuse care se nasc prin reunirea unor elemente preexistente şi apoi pier prin desfacerea elementelor componente una de alta – căci dacă n-ar fi aşa s-ar anula postulatul formulat – urmează că există elemente prime, indivizibile, avînd natura plinului, care nu mai sînt destructibile. Acestea sînt atomii. **141.** În pasajul marcat prin această notă Epicur se ocupă de infinitatea universului, respectiv a vidului şi a corpurilor elementare, a atomilor, cu o claritate şi argumentare remarcabile. După Epicur, infinitatea lumii este totuşi un ἄδηλον, un lucru neevident, care trebuie probat (τεκμαίρεσθαι) în felul propriu *canonicii*, metodei de cunoaştere epicuriene. Şi Aristotel întrebuinţează metoda de demonstraţie prin semn, pe care o numeşte τεκμήριον în *Retorica* sa. Dar aceasta se deosebeşte de silogismul ştiinţific, singurul care dă o cunoaştere adecvată a lucrurilor. În *Analiticele prime*, II, 27, 70 *a*, 10, el defineşte *enthymema* ca un silogism ἐξ εἰκότων ἢ σημείων. Asupra întregii probleme la Aristotel, vezi Heinrich Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, 1936, pp. 474 şi urm. În textul de mai sus al lui Diogenes Laertios, cuvintele puse între paranteze ascuţite sînt introduse de H. Usener. Ele sînt necesare dezvoltării ideilor şi par a fi căzut din textul lui Diogenes, fiind omise de scribii manuscriselor. **142.** Cuvintele greceşti pentru „plin" sînt: aici μεστόν, iar mai sus πλῆρες. Atomii sînt plinul, în opoziţie cu spaţiul vid, care e golul (κενόν). **143.** Şi aici aplică Epicur metoda sa de probare a lucrurilor neevidente cu ajutorul celor evidente. Iată argumentarea lui Epicur, acel λογισμῷ τεκμαίρεσθαι: lucrurile sensibile se prezintă sub forme diferite (acesta este evidentul, τὸ ἐναγές). Deci şi atomii trebuie să fie diferiţi ca forme şi calităţi (acesta este neevidentul, τὸ ἄδηλον, dovedit printr-un semn sau indiciu, σημεῖον), căci altfel, dacă atomii ar fi la fel, şi lucrurile formate din ei ar trebui să

fie toate la fel. **144.** Aici vorbeşte Diogenes sau un scoliast. „Mai jos", traduce pe ἐνδοτέρω, care înseamnă propriu-zis „mai în interior", adică în partea scrisorii scrisă pe ruloul de papirus pe care trebuie să-l desfăşori mai departe ca să dai de textul în chestiune, deci în partea *interioară*, nedesfăşurată a papirusului. Textul la care se referă scoliastul e § 56 de mai jos. **145.** Tot textul scoliastului (vezi mai departe 57). **146.** Vezi mai sus, nota 144. **147.** Iarăşi un text inserat de Diogenes sau scoliastul lui. Se referă la textul scrisorii din § 61. **148.** În acest pasaj Epicur se ocupă de mişcarea veşnică a atomilor, iarăşi un ἄδηλον, un lucru neevident care trebuie probat (τεκμαίρεσθαι) cu ajutorul unor lucruri evidente (ἐναργῆ), dovedite prin simţuri. „Împletiturile de atomi", περιπλοκαί joacă un mare rol în doctrina lui Epicur, pentru formarea cosmosului şi a tuturor lucrurilor din el. Termenul acesta şi alţii similari, exprimînd ideea de îmbinare, legare laolaltă, împletire a atomilor, vor reveni mereu şi mai departe. τὰ πλεκτικά, întîlnit în acelaşi text puţin mai jos, înseamnă „cele ce sînt înclinate la împletire", deci anumiţi atomi şi formaţiile lor, capabile de acest lucru. **149.** Vidul separă atomii, dar nu oferă nici o rezistenţă mişcării acestora, încît ei se pot ciocni şi îndepărta unii de alţii atît cît permite împletitura în care se află. **150.** Urmează un pasaj inserat în textul lui Epicur de Diogenes Laertios sau de un scoliast. Iarăşi se trimite la „interiorul" (ἐνδοτέρω) papirusului şi se mai citează o lucrare a lui Epicur, Δώδεκα στοιχειώσεις, care nu se află, cel puţin sub acest titlu în lista operelor acestuia (vezi Diogenes Laertios, X, 27-28). Se vorbeşte de singurele calităţi pe care le au atomii: formă, mărime (care se găsesc şi la Democrit) şi greutate (adăugată de Epicur, cu implicaţii importante pentru fizica şi morala epicuriană). Autorul acestui inserat remarcă în mod just că, după Epicur, „nici un atom n-a fost văzut cu ochii" (οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὤφθη αἰσθήσει), deci relevă caracterul de ἄδηλον al atomilor. Pentru întreg acest inserat vezi textul scrisorii către Herodot mai jos §§ 54-56. **151.** Aici se închide expunerea, în linii mari, dar esenţiale, a doctrinei lui Epicur, necesară şi suficientă, după părerea filosofului, pentru înţelegerea în detaliu a lucrurilor. Usener introduce în text <ἐπὶ ταῖς>, cuvinte care sînt necesare şi par a fi căzute din neglijenţa copiştilor manuscriselor.

152. Încă din timpurile cele mai vechi, filosofii greci au pus problema numărului lumilor existente la care au dat trei răspunsuri: o singură lume nenăscută şi nepieritoare, mai multe lumi, dar în succesiune, şi mai multe lumi existînd concomitent. Vezi doxografii. Citām mai ales pe Aëtios, II, 1, 3; Anaximandru, Anaximene, Archelaos, Xenophanes, Diogenes (din Apollonia), Leucip, Democrit, Epicur spun că există lumi infinite la număr în spaţiul infinit, care se nasc şi pier la fiecare perioadă cosmică (vezi şi Simplicios, *Phys.*, p. 1121, 5 şi urm., ed. Diels). Epicur, în textul nostru, probează afirmaţia sa despre infinitatea numărului lumilor, mergînd, ca de obicei, de la lucrurile evidente, ἐναργῆ, la cele neevidente, ἄδηλα. Vidul fiind infinit, ca şi atomii în număr (vezi mai sus, §§ 41-42), şi lumile formate din ei trebuie să fie infinite ca număr.

153. În 46 şi urm. avem celebra teorie a simulacrelor (εἴδωλα) prin care are loc percepţia senzorială. Ea a fost formulată de Democrit şi acceptată în fizică şi de Epicur. Iată în cîteva cuvinte această teorie: lucrurile emit de pe suprafeţele lor nişte pelicule formate tot din atomi, dar care n-au decît conturul exterior al obiectului care le emite. Aceste pelicule, imagini, se propagă prin spaţiul vid fără să se deformeze, se adaptează dimensiunilor simţurilor, ochiului, şi intră în acesta, producînd senzaţia de văz. Teoria aceasta, deşi pare naivă, e foarte importantă. Pînă la Democrit se credea că văzul are loc printr-un efluviu, o lumină, care emană din ochi şi merge să recunoască obiectul, ca un pipăit la distanţă. La Democrit şi apoi cu toată tăria la Epicur, lucrul este acela care trimite o imagine asemănătoare sieşi, care ajunge pînă în ochi şi produce senzaţia de văz. Această concepţie a avut o mare influenţă asupra teoriilor despre senzaţie. În evul mediu ea este adoptată de Roger Bacon (secolul al XIII-lea), care combină cu ea o concepţie a acţiunii materiale a unui corp asupra altui corp la distanţă (vezi tratatul acestuia *De multiplicatione specierum*, ed. J.H. Bridges, *Opus Maius*, vol. II,

1897, pp. 407-552). Cuvîntul tradus de noi cu „amprente" este τύποι. Am reţinut sensul etimologic al cuvîntului, care s-ar putea traduce şi cu „imagini".

154. „Pentru" traduce pe πρός, adăugat de Usener. **155.** Avem aici cuvîntul εἴδωλον, pe care îl redăm cu „simulacru" (lat. *simulacrum*, *imago*, *species* etc.).

156. Expunerea percepţiei senzoriale prin ajutorul simulacrelor este succintă, dar destul de clară în acest § 46. Mişcarea simulacrelor în vid este nespus de iute, ca şi a atomilor. Încetineala şi iuţeala sînt noţiuni relative cu rezistenţa opusă unui atom în mişcare prin ciocnire cu alt sau cu alţi atomi, pe cînd în vid mişcarea are loc fără nici o opoziţie şi este de o iuţeală extremă. **157.** Discutăm mai întîi textul. Am lăsat afară, în traducerea dată, οὐκ înaintea lui ἐξ οὗ şi citim: ὅθεν δήποθεν τοῦ ἀπείρου ἐξ οὗ ἂν περιλάβωμεν τὴν φορὰν τόπου ἔσται ἀφιστάμενον.

158. Cu „datele simţurilor" am tradus τὰ φαινόμενα. **159.** Noi citim textul πρὸς τῇ ἀπείρῳ αὐτῶν <ἀπορροῇ> μηδὲν ἀντικόπτειν. Tescari şi Kochalsky citesc <ἐπιρυσμῷ...>, urmat de lacună. Cuvîntul ἀπορροῇ se găseşte ceva mai sus în acelaşi paragraf al scrisorii către Herodotos şi nu vedem de ce am lua un cuvînt diferit, cu sens similar. Apelt vrea să înlocuiască πρὸς τῷ ἀπείρῳ αὐτῶν μηδὲν ἀντικόπτειν cu πρὸς τῷ <τῆ> ἀπορροῇ αὐτῶν μηδὲν ἀντικόπτειν, ceea ce nu ne satisface. Deci noi am schimbat pe τῷ în τῇ şi am adăugat ἀπορροῇ după αὐτῶν.

160. În fine, să ne ocupăm de mersul ideilor în întreg § 47, care nu este uşor de pătruns şi de elucidat. În paragraful anterior s-a spus că viteza de mişcare a simulacrelor este aproape infinită, din cauza aproape totalei lipse de rezistenţă a mediului (golul, vidul) în care ele se propagă. Într-un timp instantaneu, conceptibil numai prin raţiune (οἱ διὰ λόγου θεωρητοὶ χρόνοι), un corp mişcat nu poate ocupa mai multe locuri, dar acest lucru este posibil într-un timp real perceptibil prin simţuri (ἐν τῷ αἰσθητῷ χρόνῳ). Pe cînd primul timp e imaginar şi n-are durată, timpul real, dat prin simţuri, are o durată, în care corpul mişcat poate ocupa mai multe locuri. Astfel evită Epicur aporia mişcării a lui Zenon din Elea. În timpul imaginar, instantaneu, care e gîndit cu raţiunea, săgeata ocupă un spaţiu egal cu lungimea sa şi atunci săgeata nu se mişcă şi nu se poate mişca din locul său decît ieşind din lungimea sa. Pe cînd în timpul real, dat de simţuri, care are o durată, săgeata ocupă mai multe locuri în acest timp şi, ca atare, se mişcă şi este în mişcare. Fără ciocnire şi fără rezistenţă, viteza de translaţie este aproape infinită, iar viteza se modifică, respectiv este micşorată prin ciocnire. Avem aici o prefigurare a principiului inerţiei din mecanica clasică a lui Galileo Galilei, care este preluată de la Democrit (vezi L. Löwenheim, *Der Einfluss Demokrits auf Galilei*, în „Arch. für Gesch. der Philos.", VII (1894), pp. 230-268).

Şi simulacrele (εἴδωλα) sînt realităţi neevidente (ἄδηλα), probate (τεκμαίρεσθαι) cu ajutorul datelor simţurilor (τὰ φαινόμενα), care sînt prin ele înseşi evidente (ἐναργῆ). Rezistenţa opusă simulacrelor de mediul înconjurător este de obicei foarte mică, aproape inexistentă. Dar o oarecare rezistenţă totuşi nu se poate tăgădui, din cauza numărului enorm de atomi care emană sub formă de simulacre, de pelicule succesive de la un corp, simulacre ce se transmit în spaţiu.

161. Prin iuţeala gîndului, ἅμα νοήματι, adică „o dată cu gîndul", Epicur înţelege viteza aproape instantanee, adică infinită de producere şi de propagare a simulacrelor (εἴδωλα). **162.** „Agregate" traduce pe συστάσεις. **163.** „Umplutură solidă" = συμπλήρωμα. **164.** „Astfel de naturi", τοιούτων φύσεων; este vorba de naturile simulacrelor. **165.** „Este infirmat" = ἀντιμαρτυρεῖται, precum „este confirmat" = ἐπιμαρτυρεῖται. Aceştia sînt termeni tehnici epicurieni pentru proba, demonstraţia făcută cu ajutorul datelor senzoriale pentru stabilirea unei stări de fapt care n-are evidenţă imediată (ἄδηλον). **166.** „Evidenţele" = ἐνάργειαι; „acordurile" = συμπάθειαι. Pe [ἵνα] din text îl eliminăm împreună cu von der Muehll (acceptat şi de Ernout-Robin). Usener propune să se citească τινα în loc de ἵνα, ceea ce nu ajută la clarificarea textului. **167.** Şi textul § 48 e greu, dar nu este neclar. Simulacrele se produc şi se propagă cu iuţeala gîndului, deci aproape instantaneu. Degajarea lor de pe suprafaţa corpului are loc necontenit; unul fiind pornit, îi ia imediat altul locul pe periferia corpului, pentru a fi emis şi acesta şi

imediat înlocuit cu altul, şi aceasta se petrece la infinit. Simulacrele păstrează ordinea şi poziţia atomilor din corpul emiţător, deci păstrează multă vreme nealterată forma exterioară a corpului (simulacrele fiind ele însele formate din atomi). Simulacrele nu conţin o umplutură solidă, ci sînt pelicule superficiale, extrem de subţiri şi goale în interior. Mai departe Epicur spune că există şi alte moduri de formare a simulacrelor şi că între noi şi lucrurile exterioare există un acord (probabil ca acestea să emită simulacrele, iar noi să le recepţionăm).

168. Această idee democriteană, adoptată de Epicur, este deosebit de importantă. Senzaţiile se produc prin ceva din afară, care emană de la obiecte şi care vine şi intră în noi, în organele senzoriale şi produce senzaţia, nu invers, în sensul că ceva emanat din simţurile noastre s-ar duce la obiecte şi le-ar sesiza ca printr-un pipăit la distanţă. Aceste teorii se referă mai ales la văz.

169. Cuvîntul grec pentru „a întipări" este ἐναποσφραγίζεσθαι.

170. Aici Epicur atribuie lucrurilor aceleaşi culori (χρῶμα) şi în general calităţi sensibile ca şi cele pe care le percepem la ele. Deci Epicur se pronunţă pentru existenţa lor obiectivă şi reflectarea lor prin intermediul simulacrelor în conştiinţa noastră. Nicăieri nu spune Epicur, cum făcea Democrit, că aşa-numitele calităţi secundare există numai prin convenţia omenească (νόμῳ, νενομίσθαι; vezi Diogenes Laertios, IX, 44). Cu toate acestea, şi Epicur, ca şi Democrit, admite că atomii n-au decît formă, mărime şi greutate (ultima adăugată de Epicur). Şi acest lucru îl justifică foarte frumos Epicur, mai departe, în scrisoarea de faţă, § 54. Atomii sînt elementul veşnic şi neschimbător din natură, pe cînd calităţile sensibile sînt supuse schimbării, apar, se pot modifica şi dispar. Dar după postulatul din §§ 38-39, nimic nu se naşte din nimic şi nu piere în nimic. De aceea calităţile sensibile schimbătoare nu există în atomi. Ele sînt legate de poziţia, ordinea şi mişcarea atomilor, fără ca aceasta să însemne, după Epicur, că ele nu există obiectiv, în afara noastră, în lucruri. **171.** Aluzie la teoriile după care raze de luminã sau emanaţii din noi merg din ochiul nostru spre obiectul din afară pe care îl sesizează şi îl percep. Vezi, spre exemplu, Empedocle, fragm. 84 Diels-Kranz[5-9], fragment de 11 versuri, precum şi textele care se află tot acolo. Focul din ochi iese prin canale potrivite şi merge în recunoaşterea lucrurilor sub forma unei emanaţii de luminã, pe cînd aceste canale prea fine nu lasă să iasă apa care se află de asemenea în ochi. Epicur numeşte în textul nostru emanaţiile ῥεύματα.

172. „Mărime adaptată" = ἐναρμόττον μέγεθος. „Imagini" traduce aici cuvîntul τύποι. Încă o dată Epicur insistă asupra faptului că lucrurile externe au aceleaşi culori (ὁμόχροα) şi aceleaşi forme (ὁμοιόμορφα) ca cele pe care le percepem noi, prin simţurile noastre, la ele (vezi mai sus, nota 170). **173.** „Proporţiile" traduce cuvîntul συμπάθεια. Simulacrele păstrează proporţiile obiectului de la care emană, dar nu şi mărimea, căci altfel n-ar putea intra în organul simţului, cel al văzului în primul rînd. Deci la simulacre se produce o micşorare proporţională faţă de obiectul emiţător. **174.** „Sprijinul simetric" = σύμμετρος ἐπερεισμός.

175. Vibraţia sau palpitaţia, oscilaţia veşnică a atomilor din interiorul unui corp, se numeşte πάλσις la Epicur şi este oarecum un termen tehnic. Şi aici avem intuiţia genială a atomiştilor antici, care se apropie de ipotezele ştiinţei moderne, fireşte ţinînd seama de diferenţa timpurilor. Deci, şi după atomiştii greci, întreaga materie, chiar în părţile ei constitutive cele mai mici, este într-o veşnică mişcare, chiar şi acolo unde această mişcare nu este vizibilă şi corpul macroscopic apare în repaus. **176.** „Reprezentarea" = φαντασία. **177.** Continuitatea neîntreruptă a simulacrelor (τὸ ἡξῆς πύκνωμα), care vin şi se îndeasă unul după altul în organul nostru de simţ, produc senzaţia, iar reziduul simulacrului (ἐγκατάλειμμα τοῦ εἰδώλου) produce reprezentarea obiectului absent în memoria noastră.

178. Vedem aici pe Epicur afirmînd net ceea ce am spus şi noi la începutul comentariului nostru asupra scrisorii către Herodotos (vezi nota 122), şi anume că falsitatea şi eroarea apar numai atunci cînd formulăm o opinie (τὸ δοξαζόμενον) despre lucruri (vezi mai sus, nota 117). Senzaţiile, anticipaţiile sînt fără greş. Ele sînt întotdeauna adevărate, deoarece se bazează pe un contact direct, pe o

intuiţie imediată şi sînt lucruri simple. Pe cînd în opinie (δόξα) intervine compoziţia şi o dată cu aceasta posibilitatea de eroare. Aici se termină textul lui Epicur al § 50. Tot ceea ce mai urmează pînă la finele paragrafului este adăugat de un scoliast, şi în aceasta urmăm părerea lui von der Muehll. Rossi, Usener, Merbach încep pasajul interpolat ceva mai jos. Textul este foarte stricat. În general, aceste adaosuri care întrerup textul scrisorii lui Epicur sînt de calitate foarte proastă. De aceea am fi înclinaţi să le atribuim nu lui Diogenes Laertios, ci unui scoliast mai tîrziu. Noi urmăm textul stabilit de Usener. Cele două expresii în paranteze ascuţite, ἐπὶ τοῦ προσμένοντος şi ἢ ἀντιμαρτυρουμένου, sînt complinite de Usener şi le acceptăm, întrucît nu avem ceva mai bun de propus. Notiţa stîngace a scoliastului vrea să explice cum se produce eroarea în procesul formării unei opinii. Un fapt aşteaptă confirmarea sau, cel puţin, neinfirmarea sa, şi se întîmplă tocmai contrariul. Aceasta se produce conform unei mişcări în noi înşine care este legată de „construcţia imaginativă" (φανταστικὴ ἐπιβολή), dar nu identică cu ea, iar din acest decalaj între ele se produce eroarea, zice scoliastul. Eroarea, în orice caz, în teoria lui Epicur (ca şi la Aristotel) consistă în compunere (care poate fi greşită), în opinia care este un proces complex şi compus, pe cînd ceea ce este simplu (senzaţia, anticipaţia la Epicur) este întotdeauna adevărat. La Aristotel, judecata, care este o împletire, o legare a două concepte, este adevărată sau falsă, eronată, pe cînd conceptul este în afara noţiunilor de adevărat şi fals, nu e nici adevărat nici fals (vezi Aristotel, *Analitica primă*, I, 1; *Categoriile*, IV, 2).

179. Vezi nota precedentă. **180.** Paragraful 51 se ocupă de asemănarea imaginilor (ἡ ὁμοιότης τῶν φαντασμάτων) într-un portret pictat sau sculptat sau a celor care apar în vise sau în orice altă formă de activitate a intelectului (ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας) sau a celorlalte criterii (senzaţiile, anticipaţiile şi pasiunile sau simţămintele pasionale ale sufletului: αἰσθήσεις, προλήψεις şi πάθη; Diogenes Laertios, X, 31) cu cea a lucrurilor exterioare, pe care le numim reale şi de la care emană imaginile pe care le avem. Citim παραβάλλομεν cu Apelt şi Hicks. Eroarea şi adevărul provin dintr-o activitate intelectivă a sufletului nostru, o κίνησις, mişcare, care e legată de construcţia imaginativă (φανταστικὴ ἐπιβολή), dar nu identică cu aceasta. Această mişcare, activitate intelectivă, trebuie să fie confirmată (ἐπιμαρτυρεῖσθαι) sau să fie infirmată (ἀντιμαρτυρεῖσθαι) pentru a ne putea pronunţa dacă o opinie este adevărată sau falsă. Textul dat între paranteze drepte de von der Muehll este socotit ca o interpolare şi e omis ca şi la noi în ms. Z şi ed. f. El se găseşte şi mai sus, la finele § 50, tot într-un text interpolat de scoliast. **181.** Prima parte a § 52 termină teoria percepţiei vizuale la Epicur. Dacă nu acceptăm, zice Epicur, doctrina simulacrelor şi a percepţiei vizuale aşa cum au fost formulate în paragrafele anterioare, atunci confundăm toate lucrurile şi nu mai putem distinge adevărul de eroare. **182.** Citim cu Bieger ἔκθλιψιν. Manuscrisele au ἐκλίθην şi ἐκλήθην, care nu dau nici un sens. Usener propune ἔγκλισιν. Hicks, care acceptă lectura ἔκθλιψιν, ca în general toată lumea (şi von der Muehll), traduce acest cuvînt cu „deplacement", Kochalsky cu „Auspressen", Ernout cu „dégagement", iar Apelt cu „gewaltsamer Druck". Verbul ἐκθλίβω înseamnă „a scoate afară prin apăsare". De aici traducerea noastră: „apăsare". **183.** După ce în §§ 46-52 s-a ocupat de simulacre şi de modul cum se produce senzaţia de văz, în §§ 52-53 Epicur se ocupă de senzaţia auditivă şi de modul ei de producere. Epicur nu pare a admite că senzaţia de auz este produsă de o mişcare (vibraţie) a aerului provocată de corpul sonor, lucru de mult cunoscut de greci. Cel mai vechi text despre senzaţia auzului la filosofii greci se găseşte la Archytas, secolul al IV-lea î.H. (vezi fragm. nr. 1, Diels-Kranz[5-9]). Totuşi aici nu este clar exprimat ceea ce e sunetul. S-ar putea crede că pentru Archytas sunetul este o entitate pentru sine produsă de ciocnirea a două obiecte sau de emisiunea forţată a aerului în organul vorbirii sau într-un instrument muzical de suflat, entitate căreia îi cedează locul aerul intermediar, după puterea de emisiune a sunetului, aşa cum cedează aerul în faţa unei săgeţi lansate cu mai multă sau mai puţină putere. Mai tîrziu se va spune în mod curent că sunetul este πληγὴ

ἀέρος, o lovire a aerului. Epicur pare a admite că sunetul este un curent de natura unui suflu aerian care vine de la obiectul sonor şi intră în organul nostru de auz. El nu vorbeşte de propagarea unei mişcări vibratoare în mod succesiv în aerul care vibrează fără a face o mişcare de translaţie propriu-zisă. Deci sunetul, după Epicur, ar fi fluxul unor particule aeriene care merg de la obiectul sonor la urechea celui ce-l aude. **184.** Finele § 53 e consacrat senzaţie mirosului. Toată lumea admite că mirosul e produs de efluvii care vin de la obiectul mirositor şi intră în organul mirosului, în nas. **185.** Începînd cu § 54, Epicur se ocupă de calităţile atomilor şi intră în expunerea propriu-zisă a fizicii sale. Atomii nu posedă calităţile sensibile pe care le au lucrurile perceptibile prin simţurile noastre, cum ar fi culoare, miros, gust etc., ci numai unele dintre ele, şi anume forma (σχῆμα), mărimea (μέγεθος) şi greutatea (βάρος), aceasta din urmă fiind adăugată de Epicur la celelalte calităţi care, după Democrit, se întîlnesc la atomi.

186. Atomii sînt nenăscuţi, nepieritori şi neschimbători ca şi realul (τὸ ὄν) lui Parmenide. Numai combinaţiile lor sînt schimbătoare, asocierea lor producînd lucrurile compuse din cosmos iar despărţirea lor produce pieirea lucrurilor compuse din ele. Un μὴ aflat între τὰ şi μετατιθέμενα a fost eliminat din text de Weil. În toate determinările proprietăţilor atomilor nu trebuie să uităm că avem de-a face cu lucruri invizibile, nu evidente de la sine (ἄδηλα) cum sînt senzaţiile, ci de proprietăţi care trebuie confirmate (ἐπιμαρτυρεῖται) şi să nu fie infirmate (οὐκ ἀντιμαρτυρεῖται) de evidenţa simţurilor (ἐναργές) şi se mai cer să fie semnificate (σημειοῦσθαι) de către simţuri. **187.** Traducerea lui Ernout ar fi bună dacă s-ar citi παρ᾽ ἡμῶν (cu sensul lui ὑπὸ *cum genitivo* la un verb pasiv) în loc de παρ᾽ ἡμῖν, cum e în manuscrise. Această modificare însă n-a fost propusă de nimeni şi cu greu s-ar putea justifica. Kochalsky, în traducerea sa, nu ţine seama de ἐκεῖνο, care se raportează la „forma" şi nu la „lucrul care se schimbă", cum face dînsul. Epicur spune că forma rămîne chiar dacă se modifică, pe cînd calităţile se schimbă total. **188.** Ceea ce spune Epicur este că, dacă modificăm forma unui lucru prin amputarea unei părţi, forma modificată rămîne totuşi, pe cînd modificarea unei calităţi sensibile de altă natură (culoare, gust etc.) atrage după sine pieirea calităţii sensibile şi înlocuirea ei prin alta. Deci, în domeniul macroscopic, forma are o poziţie privilegiată, şi acest lucru îl consideră Epicur ca un semn (σημεῖον) că forma are această valoare şi în domeniul atomilor.

189. După ce s-a ocupat de formă, în partea a doua a § 55 şi începutul § 56, Epicur se ocupă de mărimea atomilor. Atomii au mărimi diferite, dar n-au orice mărime, căci de la un nivel în sus ei ar deveni vizibili, ceea ce e infirmat (ἀντιμαρτυρεῖται) de datele senzoriale. În ce sens? În sensul că nu există obiect vizibil, oricît de mic sau de tare, care să nu fie divizibil şi deci depăşind în mărime pragul de mărime al atomului. Pînă şi firicelul de praf, cel mai fin, e divizibil. Însă diferitele mărimi ale atomilor (precum şi poziţiile şi ordinea lor) pot explica diferenţele calitative ale lucrurilor. Corectura ἅμ᾽ ἔδει a lui Usener pentru ἀμέλει din manuscrise este acceptată de toată lumea şi e o bună soluţie pentru învingerea dificultăţii textului. **190.** În cele următoare, Epicur caută să dovedească imposibilitatea unei diviziuni la infinit a materiei. Chiar dacă textul grec transmis prezintă dificultăţi, expunerea lui Epicur e clară. Prin ea, el vrea să ajungă la a demonstra că trebuie să se admită existenţa atomilor indivizibili din care sînt constituite toate lucrurile. Dacă Aristotel punea pe planul gîndirii şi al deducţiilor necesitatea unei opriri (ἀνάγκη στῆναι) la principii prime nedemonstrabile şi dacă refuza regresul la infinit al deducţiilor (ἡ εἰς ἄπειρον μετάβασις), aceste probleme le pune şi Epicur (în urma atomiştilor) pe plan fizic real, proclamînd necesitatea unei opriri în divizibilitatea materiei şi interdicţia de a merge cu divizibilitatea la infinit.

191. Argumentul acesta la Epicur este o transpunere a celui formulat de Zenon din Elea pentru a arăta inexistenţa mărimii în domeniul fizic, pornind de la divizibilitatea la infinit a materiei. Fireşte, Zenon, ca fidel elev al lui Parmenide, vrea să demonstreze inexistenţa lumii date prin simţuri, pe motivul caracterului ei contradictoriu. Dacă o mărime fizică, un obiect, este format dintr-o infinitate de

părţi – şi Zenon nu vede de ce s-ar limita posibilitatea de divizare la infinit în domeniul fizic – atunci aceste părţi constitutive, infinite la număr, ale unei mărimi, sau au ele însele o mărime, sau n-au o mărime. Dacă au o mărime oricît de mică, atunci mărimea formată din ele nu există, căci ar fi infinită şi ea, deoarece o cantitate oricît de mică adunată de un număr infinit de ori dă infinitul. Iar dacă părţile n-au mărime, atunci nici mărimea întreagă nu există, întrucît 0+0+0...=0.

192. Textul final al § 57 a făcut obiectul a diferite încercări de emendare (vezi la Kochalsky şi la ceilalţi traducători). Noi am căutat, ca totdeauna, să nu modificăm, pe cît posibil textul transmis de manuscrise. Ideea interesantă pe care credem a o putea degaja din text este că, după Epicur, numărul atomilor constitutivi ai lucrurilor şi ai universurilor este infinit, deoarece limitarea ar aduce limitarea faţă de ceva, şi acesta, la rîndul lui, s-ar limita faţă de altceva, aşa încît aici nu există oprire, iar această situaţie din lumile reale se reflectă şi în gîndirea noastră ca o necesitate logică. Deci Epicur limitează divizibilitatea înspre micime a lucrurilor la atomi. În schimb, numărul atomilor şi al lumilor formate din ei este infinit, şi gîndirea n-are posibilitatea de a se sustrage acestei concluzii: limitarea în mic, nelimitarea în mare. Acest lucru e clar exprimat de Epicur în această scrisoare către Herodot ceva mai înainte. Vezi § 45, care e categoric în această privinţă. Fireşte, peste tot avem de-a face cu lucruri neevidente (ἄδηλα), a căror veracitate trebuie confirmată (ἐπιμαρτυρεῖται) prin indicii (σημεῖα) obţinute prin datele simţurilor care sînt evidente (ἐναργῆ). **193.** Cele două paragrafe, 58-59, trebuie luate şi interpretate împreună. Singura cunoaştere sigură şi primordială este dată de senzaţii. Atomii nu-i cunoaştem prin simţuri, deoarece ei sînt sub nivelul de percepere a organelor senzoriale. Deci şi cunoaşterea atomilor se va face prin analogia cu datele senzoriale. De aceea Epicur, în § 58, se ocupă de minimul perceptibil în senzaţie. Acest minim seamănă şi se deosebeşte în acelaşi timp de senzaţia obişnuită. Minimul în percepţie nu are părţi, întrucît dacă ar avea, n-ar mai fi minim, şi în această privinţă se deosebeşte de lucrurile sensibile care au părţi. Dar în acelaşi timp minimul perceptibil trebuie să fie supus schimbării dacă lucrurile sensibile se schimbă, ceea ce e greu de înţeles dacă minimul perceptibil n-are părţi. Analogia cu minimul perceptibil se poate întrebuinţa pentru a înţelege proprietăţile minimului la scara atomilor. Atomul are mărime, ca şi lucrurile sensibile, numai că mărimea lui este sub pragul minimului vizibil sau perceptibil. Atomii sînt limite ale lungimilor şi furnizează unităţi pentru măsurarea lungimilor, iar intuirea acestor proprietăţi ale atomilor se face prin raţiune. **194.** Textul § 60 este destul de greu de tradus. Pe deasupra, începutul originalului grec pare a prezenta şi deteriorări (vezi aparatul critic la von der Muehll şi comentariile la Kochalsky (pp. 66 şi urm.). Traducerile pe care le-am avut la dispoziţie, ale lui Meibomius, Cobet, Kochalsky, Apelt, Ernout, Hicks şi Genaille, nu ne-au satisfăcut decît parţial. Iată cum înţelegem noi textul lui şi deci ideile lui Epicur. În spaţiul infinit nu există un „cel mai sus" şi un „cel mai jos", astfel încît noţiunile de sus şi de jos n-au caracter absolut, sînt relative. Ceea ce e deasupra capului nostru poate fi la picioarele celor ce stau mai sus de noi, şi invers, ceea ce e la picioarele noastre poate fi deasupra capului celor ce stau sub noi. Aceasta însă nu împiedică să admitem o singură mişcare de translaţie în sus la infinit şi alta în jos la infinit, concepute ca fiind opuse una alteia. Deci nu există un sus şi jos absolut, dar există mişcare de translaţie absolută în sus şi în jos la infinit. De ce aceste determinări ale lui Epicur, care în fond ar părea destul de comune? Ele vor fi folosite pentru a determina mişcarea atomilor, în paragrafele care urmează. **195.** Paragraful 61 e foarte clar şi conţine o prefigurare genială a două legi ale fizicii moderne clasice. Prima spune: atomii, grei sau uşori, se mişcă cu aceeaşi viteza cît timp nu întîlnesc alţi atomi care să le modifice viteza de mişcare. Aceasta se poate socoti ca o prefigurare a legii lui Newton după care corpurile în vid cad cu aceeaşi vitezâ, indiferent de greutatea lor, chiar dacă nu trebuie să trecem cu uşurinţă asupra diferenţelor: la Epicur, este vorba de atomi, la Newton de toate corpurile; la Epicur este vorba de orice mişcare a atomilor, la

Newton este vorba de căderea corpurilor, dar la ambii se porneşte de la presupunerea că, materia fiind aceeaşi, şi mişcarea ei este aceeaşi; mai departe Epicur se bazează pe deducţia pornită de la lucrurile sensibile evidente (ἐναργῆ) la lucrurile neevidente (ἄδηλα), pe cînd Newton se bazează pe experienţă (tubul cu vid în care bucata de plumb cade cu aceeaşi viteză ca o bucată de vată); totuşi trebuie să relevăm intuiţia genială a grecului. **196.** A doua observaţie a lui Epicur afirmă că viteza de translaţie a atomilor rămîne aceeaşi atîta timp cît nu se modifică prin ciocnire. Avem aici iarăşi o genială prefigurare a legii inerţiei din mecanica clasică formulată de Galileo Galilei, după care un corp îşi menţine starea de repaus sau de mişcare, în acest ultim caz mişcîndu-se cu o mişcare rectilinie şi uniformă la infinit, pînă nu intervine o forţă exterioară care să modifice această situaţie. La Epicur aici este vorba iarăşi de atomi şi nu de corpuri în general. Aici el este, desigur, inspirat de Democrit, care are idei similare. Din numeroasele texte citām pe Aristotel, *De caelo*, III, 2, 300 *b*, 8, şi comentariul lui Simplicius, 583, 20. Reflecţia lui Aristotel care acompaniază expunerea ideii lui Leucip şi Democrit despre mişcare este de o naivitate justificată, poate, pentru timpul ei. Dar, în acelaşi timp, ea arată cît de departe era Stagiritul de marile probleme ale ştiinţei moderne. Spre deosebire de L. Löwenheim („Arch. f. Gesch. d. Philos.", VII (1894), pp. 230 şi urm.), credem că Galileo Galilei s-a inspirat mai curînd din Epicur, care era mai cunoscut, prin Diogenes Laertios şi Lucreţiu, decît din Democrit (vezi şi nota 160 de mai sus). **197.** <φορ>ηθήσεται este o lectură foarte fericită a lui Hicks în locul cuvîntului ῥηθήσεται al manuscriselor.

198. εἰ<καὶ>, completat de von der Muehll. **199.** Paragraful 62 este şi el greu de înţeles şi de interpretat, dar nu este drept a se recurge la ipoteza că textul e foarte corupt şi a face modificări adînci şi adaosuri la el, cum e cazul la Kochalsky (vezi pp. 67 şi urm.). Noi credem că dificultatea textelor lui Epicur provine mai ales din faptul că nouă, modernilor, ne e greu să ne transpunem în spiritul doctrinei lui şi felului său de a gîndi. Şi totuşi, singura cale de cunoaştere exactă este de a-l înţelege pornind de la teoria lui epistemologică, aşa cum rezultă din canonică. În § 62 este vorba de mişcarea corpurilor compuse, care nu se potriveşte cu cea a atomilor care le constituie. Într-adevăr, atomii în corpul compus nu au o mişcare unică şi viteză egală, întrucît sînt solicitaţi în diverse direcţii, se ciocnesc între ei şi pierd o parte din viteza lor egală cu cea a gîndului, pînă ajung la o mişcare în ansamblul corpului compus pe care îl constituie, vizibilă şi cu simţurile noastre. În afară de alte mişcări, mai sus s-a vorbit de πάλσις, o vibraţie care face să fie lansate succesiv simulacrele, peliculele goale pe care le emit corpurile, simulacre formate tot din atomi, care se ajustează ca mărime şi intră în organul văzului, formînd senzaţia de văz (vezi Diogenes Laertios, X, 50 şi comentariul nostru de mai sus, nota 175). Partea a doua a § 62 mi se pare foarte importantă pentru înţelegerea doctrinei lui Epicur. Singurele lucruri întotdeauna adevărate sînt tot ce e constatat prin simţuri (τὸ θεωρούμενον) şi ceea ce e cunoscut printr-o intuiţie a raţiunii (τὸ κατ' ἐπιβολὴν λαμβανόμενον τῇ διανοίᾳ). Acestea sînt criterii ale adevărului. În pasajul doxografic (X, 31) de mai înainte, Diogenes Laertios atribuia lui Epicur trei criterii. Primului din textul de faţă îi corespundeau *senzaţiile* (αἱ αἰσθήσεις), celui de-al doilea, „intuiţia raţională", îi corespund *anticipaţiile* (προλήψεις). În textul X, 31 se dă un al treilea criteriu: simţirile afective (πάθη), care lipsesc în textul nostru din scrisoarea către Herodot, din cauză că nu era nevoie de ele aici. Ceea ce spune Epicur este că nu avem nevoie să împingem analiza prea departe şi să transpunem constatările din lumea sensibilă, din domeniul macroscopic în lumea atomilor, la scara atomilor. Fapt este că mişcarea cu viteză egală a atomilor este modificată pentru a ajunge la pragul perceptibil prin senzaţii. Dacă ar fi rămas mişcarea iniţială a atomilor, ea n-ar fi fost perceptibilă pentru noi prin simţuri. Dar şi noi, corpul nostru şi sufletul nostru, sîntem formaţi din atomi avînd mişcarea lor iniţială de cădere în linie dreaptă (plus „deviaţia", de care va fi vorba în altă parte), astfel încît întregul sistem cosmic al atomilor îşi păstrează mişcarea iniţială cu viteză rectilinie egală şi

aproape instantanee, iar ceea ce ajunge din mişcare la pragul senzaţiei constituie diferenţele de mişcări ale atomilor şi ale corpurilor compuse din ele, diferenţe produse de „deviaţie", de *clinamen*, care le face perceptibile pentru fiinţele dotate cu facultatea de a avea senzaţii.

200. Aici se dau iarăşi două criterii ale adevărului după care putem cunoaşte realitatea lucrurilor: senzaţiile şi afectele noastre. Epicur declară că ele dau certitudinea unei cunoaşteri adevărate. Ceea ce urmează, §§ 62-68, putem considera ca un scurt tratat Περὶ ψυχῆς, *Despre suflet*, atît cît e necesar de posedat pentru a putea înţelege şi interpreta doctrina despre suflet a lui Epicur în detaliile ei, după cum spune însuşi filosoful nostru în § 68. **201.** Sufletul este format din atomi fini, mici şi rotunzi, care sînt amestecaţi în întreaga masă a corpului. Deci sufletul este material, ca şi corpul, numai că este format din atomi mai fini, rotunzi şi repezi la mişcare. Pentru întreaga psihologie a lui Epicur, trebuie comparată întreaga Carte a III-a din *De rerum natura* a lui Lucreţiu. Aici Diogenes Laertios nu spune că Epicur ar admite părţi diferite ale sufletului, una aeriană şi alta caldă, ci acestea sînt calităţi ale aceluiaşi suflet, care sub un aspect e aerian, de natura vîntului sau suflului şi sub alt aspect este dotat cu căldură.

202. <Τρίτον> adică <γ> este citit de Diels, acceptat de Kochalsky şi Hicks. Nu credem însă necesar acest adaos şi preferăm lectura lui Woltjer: τι μέρος, acceptată de von der Muehll şi de Apelt. Manuscrisele au τὸ μέρος. Un text din Aëtios IV, 3, 11 (fragm. 315 Usener), important, spune că sufletul este un amestec din patru elemente: unul igneu, unul aerian, unul pneumatic şi un al patrulea care n-are nume, care posedă facultatea senzitivă, pe cînd pneuma dă mişcarea, elementul aerian repausul şi cel igneu căldura corpului. **203.** δηλοῦσι este citit de Gassendi. δῆλον au manuscrisele; δηλοῦσι este acceptat de von der Muehll şi Hicks. δῆλον <ποιοῦσι> citesc Brieger (după aparatul lui von der Muehll) şi Heinze (după nota lui Kochalsky). În ambele cazuri, sensul este acelaşi, de „evidenţiază", „fac evident". Apelt propune să se citească διεῖλον, modificare care nu ni se pare acceptabilă. Tot acest pasaj este o aplicare a metodei lui Epicur din *Canonica* lui. Sufletul şi părţile lui fac parte din lucrurile neclare, neevidente (ἄδηλα), deoarece ele nu cad sub simţurile noastre, nu se pot vedea, pipăi sau percepe cu alte simţuri. Existenţa lui nu se poate constata şi stabili decît prin evidenţierea ei (δηλοῦσι, δῆλον <ποιοῦσι>), prin desemnarea ei cu ajutorul facultăţilor şi afectelor pe care le are. Astfel, partea aeriană a sufletului ar fi dovedită după Epicur (textului lui Aëtios) prin repausul corpului, partea ignee prin căldură, partea pneumatică prin mişcarea corpului, iar partea ultimă la Diogenes, cea anonimă după Aëtios, îşi evidenţiază existenţa prin facultăţile ei (αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς), prin afecte, mobilitate şi gîndire. **204.** Capacitatea de a percepe senzaţii se datoreşte în cea mai mare parte tot sufletului, care, prin legătura lui temporară cu corpul care îl adăposteşte, dă acestuia facultatea de a simţi şi a avea senzaţii, facultate pe care corpul o pierde atunci cînd sufletul se desparte de el. La Epicur, ca şi la alţi greci, moartea este separarea sufletului de corp. Dar la Epicur, sufletul, chiar cel dătător al facultăţilor raţionale, este material, constituit din atomi fini, rotunzi, mobili, pe cînd la Aristotel intelectul (νοῦς) venea în om din afară (θύραθεν) în embrion şi era o parte din raţiunea universală în care se întorcea după moartea omului. La fel pentru Platon, sufletul este ceva înrudit cu natura ideilor, care sînt imateriale, inteligibile (νοητά) dar nu vizibile (οὐχ ὁρατά). Şi la Epicur sufletul nu e vizibil, dar aceasta nu din cauza unei naturi diferite de cea a lucrurilor sensibile, ci din cauză că atomii din care e format nu sînt vizibili. La stoici, sufletul este foc amestecat cu aer cald, este *pneuma*, mai bine zis e un suflu cald de natură ignee. **205.** Pasajul acesta, §§ 65 şi 66 la început, este uşor de înţeles şi clar. Sufletul, deşi de aceeaşi natură cu corpul, doar că e format din atomi mai fini, este cel care dă corpului facultatea de a simţi şi apoi celelalte facultăţi psihice mai înalte derivate din senzaţii. La o simplă amputare a unei părţi din corp, restul rămînînd viabil, sufletul continuă să dea corpului facultatea de simţire. Dar dacă se destramă corpul, atunci se destramă şi sufletul, care se desface în atomii din care era alcătuit. Rămîn mai departe în fiinţă atomii sufletului,

dar sufletul ca un agregat sistematic din atomii lui nu mai există. **206.** Aici avem un inserat în textul *Scrisorii către Herodotos*, inserat care provine de la un scoliast. Ni se spune că, după Epicur, atomii din care e format sufletul sînt cei mai netezi şi mai rotunzi, *superiori* acelora ai focului. Acceptăm traducerea lui Hicks pentru πολλῷ τινι διαφερουσῶν „cu mult superiori" în locul interpretării acestor expresii la Kochalsky, Apelt şi Ernout: „cu mult deosebiţi". Într-adevăr, atomii de foc, la Epicur, ca şi la Leucip şi Democrit, sînt tot rotunzi şi netezi, ca şi cei ai sufletului, încît deosebirea dintre ei nu poate consta decît în superioritatea acestora din urmă în fineţe, rotunzime şi netezime. La Platon, elementul foc are atomi de forma tetraedrului, unul din cele cinci corpuri regulate. Textul din Aëtios (pe care Diels îl declară ca provenind din Φυσικῶν δόξαι ale lui Theofrast), II, 6, 5, spune că Pitagora ar fi atribuit particulelor constitutive ale focului forma de piramidă. Dar întreaga atribuire de cinci forme regulate, patru atribuite elementelor şi a cincea universului, este de origine net platonică (vezi dialogul *Timaios*) şi este în orice caz posterioară lui Theaitetos, primul care a formulat teoria corpurilor regulate. În ce priveşte fragmentul 12 (Diels-Kranz[5-9]) din Philolaos, el poartă de asemenea pecetea falsului prin aluzia transparentă la cele 5 corpuri regulate. Mai departe avem iarăşi un δῆλον, care evidenţiază metoda de probare a lui Epicur de la ceea ce e evident, dat prin simţuri (ἐναργές) cu ajutorul unor semne (σημεῖα sau σημειοῦσθαι), la ceea ce este neclar, ascuns, lipsit de evidenţă (ἄδηλον). Aici avem afectele de teamă şi de bucurie care se produc în piept prin mişcările de contractare şi dilatare ale inimii. Acesta este elementul evident, ἐναργές, care probează şi constituie semnul (σημεῖον) că partea raţională a sufletului (τὸ λογικὸν) se află localizată în piept (θώραξ), lucru care dintru început era neclar (ἄδηλον). În locul indicat de cifra notei 206 avem un cuvînt corupt în mss: ποργμοῖς, care nu are nici un sens, cu alte cîteva variante şi corecturi nereuşite, tot în manuscrise. Von der Muehll se mulţumeşte să pună alături faimoasa *crux philologorum* care indică pasaje şi cuvinte iremediabil corupte. Usener propune corecţia ἐπερεισμοῖς „puncte de sprijin". Kochalsky propune περιορισμοῖς, „Begrenzungen", exprimîndu-şi totodată nemulţumirea faţă de propria sa soluţie. Apelt citeşte πορίμοις, „ceea ce găseşte trecerea spre ceva". Noi citim πορθμοῖς, „strîmtoare", ceea ce paleografic necesită numai schimbarea unei singure litere, γ în θ. Ernout nu propune nimic. În schimb ni se pare interesantă propunerea lui de a se citi ἐγκαταχεομένων, „care se revarsă", în loc de ἐγκατεχομένων, „care sînt reţinute". Prin aceasta s-ar rezolva contradicţia dintre ἐγκατεχομένων şi διαφορουμένον despărţite prin „sau" (ἤ). Somnul trebuie să provină sau din închiderea atomilor, sau din risipirea, dar din amîndouă, *ad libitum*, ni se pare puţin verosimil. Deci textul, cu corectura lui Ernout şi a noastră, s-ar traduce astfel: „Somnul se produce atunci cînd părţile sufletului răspîndite în tot corpul se revarsă şi se împrăştie şi după aceea se lovesc unele de altele la strîmtori". Dar ce să fie aceste strîmtori? Canalele simţurilor şi trecerile de la unele organe la altele? Nu putem aici să ne lansăm în conjecturi. **207.** Concepţia după care sperma se distilează şi provine din întregul organism al animalului se găseşte şi la Democrit (vezi Aëtios, V, 3, 6) şi învederează o dată mai mult legăturile dintre fizica lui Epicur şi cea lui Democrit. Originea spermei este o preocupare constantă a filosofilor greci. Diogenes din Apollonia o numeşte „spuma sîngelui" (Clemens Alex., *Paidag.*, I, 6, 48, vol. I, p. 119, 2 Stählin); după Alcmaion, ea provine din creier (Aëtios V, 3, 3, cf. Censorin, 5, 2 şi urm.) etc. Aici se termină inseratul scoliastului.

208. După stoici existau patru incorporale principale: exprimabilul (λεκτόν), vidul (κενόν), spaţiul (τόπος) şi timpul (χρόνος), după cum ne informează Sextus Empiricus, *Adv. Math.*, X, 218. După Epicur, zice Diogenes Laertios în textul nostru (X, 67), singurul incorporal independent (καθ' ἑαυτό) este vidul. Acesta dă posibilitatea să existe mişcare. Mişcarea există (ἐναργές), deci există şi vidul (ἄδηλον), prima fiind semnul (σημεῖον) care probează (τεκμαίρεσθαι) existenţa celui de-al doilea. După Epicur, timpul nu este un incorporal independent (ἀσώματον καθ' ἑαυτό), ci este accidentul unui accident sau ceea ce survine la

ceea ce survine unui lucru substanţial (σύμπτωμα συμπτώματος, vezi Sextus, *A.M.*, X, 219, 238). Sufletul nu poate fi nici el incorporal, cum erau înclinaţi să afirme Platon cu şcoala lui şi Aristotel cu urmaşii lui, căci, dacă ar fi incorporal, sufletul n-ar putea nici acţiona, nici suferi o acţiune. În această privinţă Epicur e de acord cu stoicii. **209.** Vezi la începutul scrisorii lui Epicur către Herodotos, § 35.

210. Deci aici Epicur a dat o expunere în linii generale a psihologiei sale, suficientă pentru cel ce o cunoaşte spre a pătrunde şi înţelege detaliile doctrinei despre suflet. **211.** Paragrafele 68-71 se ocupă de problema calităţilor sensibile şi a raportului lor cu corpul de bază căruia ele aparţin. Calităţile sensibile se disting de corpurile cărora aparţin, deşi ele constituie întrucîtva corpul, însă fără a se confunda cu el. Stoicii socoteau calităţile (ποιότητες) drept corpuri. Epicur admite o realitate specifică a lor, fără ca ele să fie nici corpuri, nici incorporale. Ele au un caracter specific, acela al „accidentelor" (συμπτώμα) care revin corpurilor, unele permanente sau constante, altele trecătoare. În orice caz, după Epicur, corpul nu este format din suma calităţilor sensibile pe care le are, ci este ceva în plus faţă de acestea. **212.** Calităţile sensibile sau accidentale nu sînt nici în categoria lucrurilor invizibile, nici nu sînt incorporale. Textul pare deteriorat. Usener presupune că e o lacună după cuvîntul ἀοράτοις, „invizibile". Totuşi se înţelege destul de bine ceea ce vrea să spună Epicur. **213.** Avem aici termenul ἐνάργεια pentru a indica lucrul evident prin datele simţurilor.

214. <κατά> pus de Hicks înainte de τὰ σώματα dă o bună soluţie a dificultăţii textului. σώματος citeşte Usener şi τὰ τοιαῦτα von der Muehll.

215. În §§ 72 şi 73, prima parte, Epicur se ocupă de timp. El constată că timpul nu este un accident ca celelalte pe care le sesizăm prin anticipaţiile (προλήψεις) pe care le avem în noi în urma percepţiilor repetate. În formularea finală, Epicur ajunge la ideea că timpul este un accident al celorlalte accidente, formulare pe care însă n-o dă în această formă lapidară, dar care se găseşte la Sextus Empiricus (*Adv. math.*, X, 219), luată din Demetrios Laconianul (vezi mai sus, nota 95), care atribuie lui Epicur definiţia timpului ca accidentul unui accident (vezi şi Sext., *A.M.*, X, 219-227, 240-244). După Epicur, un incorporal independent, pentru sine (καθ' ἑαυτό) este numai vidul (τὸ κενόν). Dacă lucrurile se împart în corporale şi incorporale, timpul trebuie să fie un incorporal dependent, şi anume accidentul unui accident (vezi şi nota 208). Timpul nu este cunoscut prin senzaţie, anticipaţie şi celelalte procedee pe care le aplicăm la corpuri şi accidentele lor, ci cunoaşterea lui este obiectul unei evidenţe imediate, pe care în textul nostru Epicur o numeşte ἐνάργημα. **216.** Epicur nu se complace a crea o terminologie nouă, ci preferă cuvintele obişnuite, cunoscute, chiar dacă în exprimarea doctrinei sale ele capătă accepţii noi. **217.** Aici Epicur opune metoda demonstrativă veche, aristotelică, numită ἀπόδειξις, aceleia numită de el ἐπιλογισμός, o simplă raţionare sau considerare asupra unui fapt care are o evidenţă intuitivă: aici, spre exemplu, considerarea faptului că succesiunea zilelor şi nopţilor, simţurilor şi lipsei de simţire, mişcării şi repausului sînt acompaniate de evidenţa timpului. În acelaşi paragraf se întîlneşte verbul (sub forma adjectivului verbal), ἐπιλογιστέον, iar la începutul paragrafului ἀναλογιστέον, cam în acelaşi sens.

218. Aici conchide Epicur spunînd că timpul este un accident particular al unor stări care ele înseşi sînt accidente. **219.** Un mic inserat al scoliastului. Această Μεγάλη ἐπιτομή, pe care am mai întîlnit-o tot în pasajele adăugate de scoliast şi în §§ 39, 40 şi 73, pare a fi o lucrare diferită de scrisoarea către Herodot. În catalogul lucrărilor lui Epicur (§ 27) avem titlul Ἐπιτομὴ τῶν πρὸς τοῦς φυσικούς, dar nu credem că e aceeaşi operă ca Μεγάλη ἐπιτομή. **220.** Concepţiile lui Epicur despre lumile existente sînt iarăşi lucruri neevidente în sine (ἄδηλα), pe care el trebuie să le determine prin recurs la senzaţii, anticipaţii, intuiţii (ἐπιβολαί) şi analogii. Aici avem despre compusul (σύγκρισις), care este lumea, raportarea la asemănarea cu cele ce le vedem în mod obişnuit (τὸ ὁμοειδὲς τοῖς θεωρουμένοις πυκνῶς). Mai departe urmează un adaos al scoliastului. Ideea că Pămîntul plat ca o farfurie pluteşte pe aer este foarte veche şi datează de la

Anaximene (vezi Aëtios, III, 15, 8 şi Aristotel, *De caelo*, II, 13, 294 *b*, 13, unde, alături de Anaximene, sînt citaţi şi Anaxagora şi Democrit). Ideea aceasta ne apare excentrică, într-un timp cînd pitagoricienii cunoşteau sfericitatea Pămîntului.

221. Trebuie să admitem cu editorii şi interpreţii că între ἔχοντας şi ἀλλά este o lacună şi că textul căzut a fost înlocuit cu cel al scoliastului. În afirmaţia scoliastului, fireşte după Epicur, cum că lumile nu sînt fiinţe vii, se insinuează o polemică între Epicur şi stoici, care afirmau că lumea (una singură la ei) este o fiinţă vie perfectă. **222.** <ἓν> este completat de Usener (cf. Gassendi). Seminţele plantelor şi animalelor se pot găsi în orice lume, iar dovada este că nu există nici un semn de limitare a lor la anumite lumi. Urmează o mică scolie relativă la creşterea plantelor şi animalelor, care se petrece la fel şi pe pămînt.

223. Textul lui Epicur vorbeşte numai de φύσις, natura, dar fără îndoială este vorba de natura omenească. Omul învaţă multe de la lucrurile înseşi, natura îl sileşte pe om să înveţe multe lucruri pentru a-şi satisface nevoile, iar raţiunea îl ajută să facă noi descoperiri. Astfel se realizează progresul, al cărui ritm diferă de la un popor la altul şi de la o perioadă la alta. **224.** Usener a înlocuit ἀποτομὴν ἀπὸ τοῦ ἀπείρου, care nu dă nici un sens, cu μείζους λαμβάνειν ἐπιδόσεις. Vezi şi aparatul critic la von der Muehll. **225.** Pasajul acesta din partea a doua a § 75, ca şi următorul (prima parte a § 76), se ocupă de originea limbii şi de modul de naştere a vorbirii în concepţia lui Epicur şi este extrem de important. Oamenii nu s-au întrunit pentru a stabili denumirile lucrurilor prin convenţie (θέσει; se mai spune acelaşi lucru prin cuvintele νόμῳ, ξυνθήκῃ etc.). Afectele şi închipuirile i-au făcut să scoată sunetele diferite de la o seminţie la alta, sunete care s-au fixat şi au devenit cuvintele limbii. **226.** Apoi au fixat oameni aceste sunete în comun pentru a se înţelege unii cu alţii şi să nu dea loc la confuzii. Pentru lucrurile necunoscute de o comunitate, dacă unul dintre membrii ei a introdus lucrul, i-a dat şi o denumire care a fost acceptată prin raţiune şi de către ceilalţi membri, ca şi cum ar fi o legătură cauzală între lucrul respectiv şi denumirea dată lui.

227. Epicur neagă că orînduirea cosmică ar fi creată de vreun zeu şi că acesta se interesează de soarta oamenilor. Acestea toate sînt îndreptate împotriva platonismului şi stoicismului, care admit providenţa divină. Zeii lui Epicur există şi trăiesc fericiţi în spaţiile dintre numeroasele lumi pe care el le admite că există (gr. μετακόσμια, lat. *intermundia*). **228.** <γένωνται> e adăugat de Gassendi, de Usener şi acceptat şi de Hicks. Deci necesitatea şi fenomenele ce se produc cu constanţă şi periodic sînt inerente aglomerării de atomi care a format lumea.

229. După Epicur, fericirea omului depinde de cunoaşterea fenomenelor cereşti şi atmosferice, care îngrozesc pe omul neştiutor, ce le atribuie unor cauze misterioase şi finale. **230.** Vom vedea în § 79, care urmează, importanţă explicării fenomenelor cereşti prin mai multe cauze, care sînt fiecare în parte posibile, pentru a ajunge la fericire. Dar referitor la ideea din § 78, anume că fiinţa nemuritoare şi fericită este cu totul lipsită de contradicţii şi tulburări, nu încap discuţii după Epicur şi nu e posibil de a da mai multe explicaţii acestei aserţiuni.

231. În cele două paragrafe următoare, 79-80, Epicur se ocupă de explicarea fenomenelor cereşti şi de influenţa modului de explicare asupra fericirii omului. În fond specialiştii care studiază corpurile cereşti şi le cunosc foarte bine nu au cunoştinţă de cauzele acestor fenomene. Necunoscînd cauzele lor adevărate, această ignoranţă îi duce la nefericire. Nu sîntem de acord cu Apelt (vol. II, p. 282, nota 72) cum că Epicur i-ar dispreţui pe astronomi şi că, în general, ar avea o atitudine antiştiinţifică. Epicur nu este împotriva descoperirii adevăratei cauze a fenomenelor cereşti. Dar în cazul lor avem de-a face cu lucruri neevidente (ἄδηλα) pe care trebuie să le clarificăm prin analogia cu fenomenele din jurul nostru, sesizate prin senzaţii, anticipaţii şi intuiţii intelectuale. Toate acestea însă ne dau mai multe explicaţii ale fenomenelor cereşti ca fiind posibile. Epicur prescrie să se accepte toate aceste explicaţii ca posibile şi evitarea poziţiei dogmatice. **232.** Deci găsirea de mai multe explicaţii pentru fenomenele cereşti nu exclude precizia ştiinţifică a determinărilor făcute. **233.** Aceste fenomene intră

în categoria lucrurilor care sînt ἄδηλα. **234.** Epicur pune accentul în explicarea fenomenelor cereşti, ca solstiţiile, apusurile, răsăriturile, eclipsele etc., asupra analogiei cu experienţa noastră zilnică din domeniul sensibil. **235.** Obiectele cereşti sînt văzute de la distanţă, şi convingerea că fenomenele astronomice şi meteorologice se pot produce în mai multe feluri, pe mai multe căi, din mai multe cauze este de natură să ne dea liniştea sufletească pe care ne-o ia convingerea unei singure cauze a fenomenelor cereşti greşit stabilită. Deci găsirea mai multor cauze care explică fenomenele poate contribui la calmul sufletesc şi la fericirea omului. Citim cu Usener παριδόντων în loc de παραδιδόντων al manuscriselor.

236. <εἶναι> completat de Usener. **237.** Concepţia despre corpurile cereşti ca divinităţi se întîlneşte la Platon, la Aristotel şi la stoici, pentru a nu mai vorbi de neoplatonici. O astfel de concepţie este străină de filosofii naturalişti vechi. Numai la Alcmaion se întîlneşte această credinţă (vezi Aristotel, *De anima,* I, 2, 405 *a*, 29; Cicero, *De nat. deorum*, I, 11, 27; Clemens din Alexandria, *Protrepticus*, 66, vol. I, p. 50, 20 Stählin) şi probabil provine de la pitagoricieni. Nici Homer, nici Hesiod, dintre vechii poeţi a căror operă s-a conservat, nici vechii filosofi nu cunosc această credinţă în divinitatea aştrilor. Originea ei este, desigur, babiloniană (vezi A. Chiappelli, *L'oriente e le origini della filosofia greca*, în „Archiv. f. Gesch. d. Philosophie", 28 (N.F., 21), 1915, pp. 216 şi urm.). Usener citeşte τῷ εἰκαίως δοξάζοντι, acceptat şi de noi, în loc de εἰ καὶ ἐδόξαζον în manuscrise, lectură pe care o păstrează Apelt. Ideea unui infern, Hades, unde se duc sufletele după moarte spre a suferi pedepse, idee care se găseşte în miturile şi legendele greceşti vechi, precum şi spaima de insensibilitatea morţii fac pe oameni să fie nefericiţi. Odată cu clarificarea ideilor lor, prin cunoaşterea pe care o dă fizica epicuriană, oamenii vor scăpa de teama morţii care le amărăşte zilele, ştiind că n-au de ce să se teamă de moarte (cf. N.A. Kun, *Legendele şi miturile Greciei antice*, Bucureşti, 1960, pp. 36 şi urm.). **238.** Πάθη şi αἰσθήσεις sînt criterii ale adevărului. Vezi textul lui Diogenes Laertios, X, 31, unde se dau, după Epicur, trei criterii ale adevărului: αἰσθήσεις „senzaţiile", προλήψεις „anticipaţiile" şi πάθη „afectele". Epicurienii, urmaşi ai maestrului, mai adăugau şi αἱ φανταστικαὶ ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας, „intuiţiile reprezentative ale intelectului". **239.** Deci cunoaşterea adevăratelor cauze ale fenomenelor cereşti va elibera pe om de temerile lui, care va dobîndi astfel liniştea sufletească şi fericirea. **240.** Ideea utilităţii unei cunoaşteri a doctrinei epicuriene în rezumat, în liniile ei mari, revine mereu în această epistolă a lui Epicur. **241.** Prin „intuiţie senzorială" am tradus ἐπιβολή. Cunoaşterea doctrinei epicuriene dă discipolului acestei şcoli pacea sufletească (γαληνισμός).

242. Avem aici formula finală pentru a indica sfîrşitul scrisorii către Herodot şi trecerea la a doua scrisoare către Pythocles. **243.** *Pythocles* – discipol şi prieten al lui Epicur (vezi şi nota 23 de mai sus). **244.** Despre acest *Cleon*, prieten al lui Epicur, nu ştim nimic, nefiind citat, după cîte ştim, nicăieri în altă parte sau la vreun alt autor. **245.** μετέωρα, „fenomene cereşti", cuprind atît pe cele astronomice, privind corpurile cereşti, cît şi pe cele atmosferice, privind diferitele precipitaţii, furtuni etc. **246.** Kochalsky modifică textul cu un adaos ce îi schimbă sensul şi care nu ni se pare necesar fiind prea îndrăzneţ din punct de vedere filologic: καὶ <ἀδύνατον παρ' ἔαυ>τῷ, ὡς ἔφης συνεχῶς αὐτὰ βαστάζειν („şi că ţi-e greu, după cum mi-ai scris, să porţi cu tine volumele tratatelor mele"). Credem că textul, aşa cum îl dau manuscrisele, este de menţinut, iar βαστάζειν trebuie luat în sensul lui propriu: „ridici" cărţile mele cu scopul de a le studia şi consulta.

247. Vedem că Epicur însuşi numeşte aici *Scrisoarea către Herodotos* pe care am parcurs-o mai înainte *Rezumatul mic*, desigur, despre natură. Dar el pare a fi compus şi un *Rezumat mare* (Μεγάλη ἐπιτομή), la care se referă ceea ce scoliastul a inserat în *Scrisoarea către Herodotos* (vezi 39, 40, 73). **248.** Aici Epicur declară că scopul cercetării fenomenelor cereşti, ca şi întreaga cercetare a naturii, este pacea sufletească obţinută prin convingerea fermă asupra adevărului privitor la aceste fenomene (exprimat în text printr-un ἓν διὰ δυοῖν: ἀταραξία καὶ πίστις βέβαιος). Dar ar fi o mare greşeală să se creadă că Epicur este un adversar al

cercetărilor ştiinţifice, fiindcă declară că scopul suprem al filosofiei este fericirea omului. Aceasta, după Epicur, nu se poate obţine decît prin cunoaşterea adevărată, autentică a naturii în general şi a naturii umane în special, iar în ambele domenii Epicur este un cunoscător demn de tot respectul şi de toată admiraţia.

249. Este vorba de cunoaştere. Să nu cauţi să obţii o cunoaştere pe care mijloacele avute la dispoziţie nu-ţi permit s-o dobîndeşti. E o recomandare cuminte a lui Epicur, care nu are o nuanţă agnostică. Unii susţineau că aştrii sînt de natura focului, alţii că sînt de natura pămîntului, devenit incandescent prin viteza mişcării, alţii aveau alte teorii. Epicur ar fi spus că toate explicaţiile sînt valabile şi trebuie menţinute în măsura în care ele sînt confirmate ca posibile şi nu sînt infirmate ca imposibile de experienţa de toate zilele obţinută prin senzaţiile noastre.

250. Epicur preconizează metode de cercetare diferite după domeniul de realitate cercetat. Nu la fel se cercetează felurile de viaţă, deci o problemă de etică, şi problemele privind fizica. Şi aici, într-un fel se vor cerceta fenomenele terestre pe care le constatăm direct prin simţuri şi într-alt fel fenomenele cereşti, unde trebuie trase concluzii din semne şi analogii cu lucrurile terestre.

251. „Natura intangibilă" (ἀναφὴς φύσις) este vidul, spaţiul gol. Într-adevăr, după Epicur, toate lucrurile sînt formate din atomi sau corpuri şi vid sau gol.

252. <τὰ> înainte de στοιχεῖα, „elementele", e adăugat de Usener, στειχεῖα devenind subiect, iar ἄτομα predicat nominal. Teoria atomilor şi tot ce ţine de ea este explicaţia ştiinţifică necesară şi suficientă, unică a tuturor fenomenelor, după Epicur. Cu privire la ea, el nu admite drept posibilă o pluralitate de explicaţii şi o altă teorie a materiei, cum ar fi aceea a lui Empedocle sau Anaxagora.

253. Deşi, după Epicur, teorie atomică rămîne baza teoretică indiscutabilă a explicaţiei fenomenelor de tot felul, el admite totuşi pentru fenomenele cereşti o explicaţie multiplă, ce trimite la mai multe cauze posibile. Asupra acestui din urmă punct el depune o insistenţă deosebită, deci îi atribuie o importanţă specială, şi aceasta pentru fericirea omului, după cum vom vedea. Explicaţiile dogmatice unilaterale duc, după Epicur, la misticism şi la superstiţie. Explicaţiile multiple ale fenomenelor cereşti, insistă Epicur, sînt posibile păstrîndu-se acordul lor cu senzaţiile, care sînt criteriul adevărului. **254.** ὡς τὰ φαινόμενα ἐκκαλεῖται, „aşa cum ne îndeamnă natura", „sfatul faptelor", în textul traducerii, este acelaşi lucru cu οἱ τῶν πραγμάτων φθόγγοι din doxografia lui Epicur dată de Diogenes Laertios, X, 31 (vezi mai sus, nota 116). **255.** Epicur insistă mereu asupra legăturii dintre cunoaşterea adecvată, adevărată a naturii şi a legilor ei şi fericirea omului.

256. Dacă există mai multe explicaţii ale fenomenelor cereşti şi atmosferice, toate egal de valabile şi de justificate prin criteriile de cunoaştere, în cazul că nu se acceptă decît una dintre ele, acest lucru se face în mod arbitrar şi se ajunge la o explicaţie mitică, în loc de una ştiinţifică, prin mai multe cauze.

257. Fenomenele terestre pe care le cunoaştem direct prin simţurile noastre sînt semne (σημεῖα) prin care putem socoti cum se produc fenomenele cereşti care nu cad direct sub constatarea simţurilor noastre. Dar în domeniul fenomenelor cereşti se poate ivi posibilitatea de explicare prin mai multe cauze, care toate sînt confirmate sau *nu* sînt infirmate de experienţa noastră senzorială de pe pămînt. Atunci se va lua şi cerceta fiecare fapt şi fel de explicare în mod separat, iar cele care nu sînt contrazise de experienţa noastră vor fi cauzele multiple ale fenomenelor cereşti. Partea aceasta de la începutul scrisorii către Pythocles (§§ 85-88) este în întregime foarte importantă din punct de vedere teoretic, prezentînd metoda de explicare a fenomenelor cereşti şi meteorologice a lui Epicur, a cărei aplicare o vom vedea în corpul scrisorii.

258. Nu vedem necesitatea de a elimina pasajul în paranteze drepte din textul scrisorii, cum au făcut Usener, Apelt şi Kochalsky. În schimb, von der Muehll, cu mici modificări şi Ernout păstrează acest text autentic. **259.** Vedem iarăşi tendinţa lui Epicur de a da explicaţii multiple ale fenomenelor cosmice, în măsura în care aceste explicaţii nu sînt infirmate (οὐδὲν ἀντιμαρτυρεῖ) de datele simţurilor (τὰ φαινόμενα). **260.** μετακόσμιον este numele dat de Epicur spaţiului gol dintre

lumile (κόσμοι) lui, care sînt infinite ca număr. Pe latineşte, *intermundium*. Aceste cuvinte sînt întrebuinţate la plural. Ne-am gîndit un moment la redarea cu un cuvînt format de noi, „interlumi". Ne-am oprit la transcrierea cuvîntului grec: „metacosm", format după modelele macrocosm, microcosm.

„Unul dintre aşa-numiţii fizicieni" este, desigur, Democrit (vezi Diogenes Laertios, IX, 45; vezi şi Hyppolitos, *Refut. haer.*, I, 13, p. 16, Wendland şi alţi doxografi). **261.** Nu ştim de ce găseşte Epicur că teoria lui Democrit despre formarea lumilor este mai în conflict cu fenomenele decît a sa. **262.** Eliminat din text de Usener, fără să fie absolută nevoie. **263.** La fel ca în nota precedentă.

264. Acest recurs la senzaţie pe care îl face Epicur este interesant ca metodă, chiar dacă valoarea lui în fiecare caz este discutabilă. **265.** Mărimea aştrilor, după Epicur, în raport cu noi este atîta cît pare. **266.** Inserat al scoliastului, care însă reproduce ceea ce spune Epicur în Περὶ φύσεως, Cartea a XI-a. „Pentru acest lucru", adică pentru micşorarea luminozităţii în urma măririi distanţei.

267. În ce priveşte mărimea reală a aştrilor, Epicur o declară ca fiind fie mai mare, fie mai mică, fie atît cît se vede. Aici se vede iarăşi recursul la explicări multiple, ca fiind toate valabile. **268.** Epicur vorbeşte mereu de datele simţurilor şi le aplică greşit aici ca semnele unei realităţi neevidente (ἄδηλα). Experienţa noastră senzorială ne arată că un obiect se vede cu atît mai mic cu cît e mai departe de noi şi că micşorarea lui în vederea noastră e proporţională cu distanţa.

269. Expresia „faptele evidente" traduce cuvîntul ἐναργήματα, termen tehnic înrudit cu τὸ ἐναργές, „ceea ce e dat de simţuri ca limpede şi evident".

270. Această idee a aprinderii şi stingerii corpurilor cereşti la răsărit şi la apus se găseşte la Xenofanes din Colofon (vezi Aëtios, II, 13, 14; II, 24, 4; II, 24, 9) şi Heraclit din Efes (vezi fragm. 6, Diels-Kranz[5-9]). Epicur o prezintă pentru a avea mult dorita sa pluralitate de cauze pentru fenomenele cereşti şi declară că nu e infirmată de fenomene. **271.** A doua explicaţie e cea valabilă: corpurile cereşti devin vizibile cînd apar deasupra orizontului şi dispar cînd apun, lumina lor fiind interceptată de pămînt. Şi această explicaţie nu e infirmată de fenomenele vizibile.

272. În acest pasaj Epicur se ocupă de mişcarea corpurilor cereşti, dînd şi aici două explicaţii. După una, corpurile cereşti se învîrtesc cu tot cerul antrenate de acesta. Sau cerul stă pe loc şi corpurile cereşti se învîrtesc în virtutea vîrtejului iniţial de la naşterea lumii. După cuvintele „spre răsărit" pare a urma o lacună mai mare. Cuvintele „spre răsărit", după noi, se referă la mişcarea Soarelui, Lunii şi a planetelor împotriva direcţiei de rotaţie a stelelor fixe, care are loc de la răsărit spre apus. În afară de această mişcare, pe care o urmează şi planetele, Soarele şi Luna, ele mai au o mişcare, proprie fiecăreia, de la apus spre răsărit, deci în direcţia de mişcare contrară aceleia a cerului stelelor fixe. **273.** Ceea ce urmează la începutul § 93 este explicaţia unui fenomen de care pare a fi fost vorba în lacuna din text şi pe care nu-l putem ghici. În explicaţie este vorba de căldura care se propagă succesiv de la centrul său, cuprinzînd spaţii tot mai depărtate. Poate fi vorba de un fenomen în legătură cu Soarele, care e singura sursă de căldură mare în cosmosul nostru. Ernout, în traducerea sa, presupune că este vorba tot de o explicaţie a mişcării aştrilor, ceea ce e foarte posibil, dar ideea dată în traducere că aştrii se mişcă pentru a căuta hrană nouă pentru focul din ele – părerea generală a filosofilor greci era că focul se hrăneşte cu umezeală – nu se găseşte în nici un fel în textul grec. Ar trebui deci citit textul cam în felul acesta: <ἔτι δὲ κινεῖσθαι τὰ ἄστρα τῇ σφοδρο>τάτῃ θερμασίᾳ <ὕλνν sau τροφὴν ζητοῦντα> κατά τινα ἐπινέμησιν τοῦ πυρός κτλ . După Usener, *post lacunam*, ar fi urmat <σφοδρο>τάτῃ θερμασίᾳ. **274.** La Soare, τροπή este solstiţiu, dar – cum există asemenea fenomene şi la Lună şi celelalte planete – nu le putem numi solstiţiu, care înseamnă „oprirea Soarelui", ci rămînem la termenul „întoarcere". Soarele se mişcă pe cer, în afară de mişcarea diurnă, cu o mişcare anuală de rotaţie în sens contrar cu mişcarea diurnă. Această mişcare de revoluţie anuală se face pe un plan înclinat faţă de ecuatorul Pămîntului, plan care se numeşte ecliptică. Şi Luna, şi planetele se mişcă cu mişcări proprii în direcţie contrară

mişcării diurne a cerului, în timpurile lor de revoluţie (pentru Lună aproximativ 29 de zile), pe planuri înclinate faţă de ecuatorul Pământului, foarte apropiate de ecliptică, adică de planul pe care se mişcă Soarele. τροπή la Soare, ca şi la ceilalţi aştri, sînt punctele cele mai depărtate ale planului lor de mişcare, pentru Soare ale eclipticii, de planul ecuatorului Pământului, fireşte extins şi proiectat pe cer. Cînd astrul atinge acel punct de maximă depărtare a traiectoriei sale, el pare a se opri în loc şi apoi a porni în direcţia contrară. De aici numele de τροπαί, „întoarcere". Aceste întoarceri sînt întotdeauna în număr de două: una de o parte şi alta de cealaltă parte a planului ecuatorial. Obligaţia de a explica aceste „întoarceri" era o problemă majoră a astronomiei greceşti. **275.** Înclinaţia cerului constă tocmai în înclinaţia eclipticii faţă de ecuator. Dacă n-ar fi existat această înclinaţie, Soarele s-ar fi mişcat totdeauna în planul ecuatorului şi n-ar fi existat nici întoarcerile, nici solstiţiile. Filosofii vechi ai grecilor, fizicieni şi astronomi în acelaşi timp, căutau să explice de ce s-a înclinat axa lumii, care socoteau că la început era verticală, adică axa eclipticii se confunda cu axa Pământului. După doxografi, înclinaţia zodiacului (= a eclipticii) era cunoscută lui Thales, Anaximandru, Philolaos şi astronomului Oinopides. Dercyllides, la Theon din Smyrna (p. 198, 14, ed. Hiller), spune că, după Eudemos din Rhodos în *Istoria astronomiei*, Oinopides ar fi descoperit înclinaţia zodiacului (τὴν τοῦ ζῳδιακοῦ λόξωσιν), ceea ce nu poate fi exact, acest fenomen fiind cunoscut şi babilonienilor. Eudemos, marele istoric al ştiinţelor greceşti şi elevul lui Aristotel, este prea erudit pentru a fi afirmat aşa ceva. Desigur, este vorba de o teorie precisă a zodiacului pe care a făcut-o Oinopides din Chios (sec. V î.H.). Despre fenomenul înclinării axei lumii, vezi Empedocle (Aëtios, II, 8, 2); Archelaos (Hippolytos, *Refut. haer.*, I, 9, 4), Diogenes din Apollonia şi Anaxagoras (Aëtios, II, 8, 1; vezi şi Diogenes Laertios, II, 9); Democrit (Aëtios, III, 12, 2); Leucip (Aëtios, III, 12, 1; vezi şi Diogenes Laertios, IX, 33).

276. Încă trei posibilităţi de explicare a „întoarcerilor", în total patru: 1) înclinarea cerului; 2) apăsarea aerului; 3) căutarea hranei (umezelii) pentru focul din aştri; 4) vîrtejul iniţial cu mişcarea în spirală. **277.** Aceeaşi idee a concordanţei explicaţiilor multiple cu fenomenele sensibile. Ieşirea lui Epicur contra astronomilor este, desigur, deplasată. **278.** Urmează explicarea fazelor Lunii, tot prin cauze multiple. Termenii greci sînt „golirea şi umplerea" cerculuí „Lunii", κένωσις şi πλήρωσις τῆς σελήνης. Termenul tehnic este σχηματισμός (vezi Diogenes Laertios, IX, 10, în celebra doxografie a lui Heraclit).

279. Nu ştim exact ce sînt aceste σχηματισμοί ale aerului: este vorba de îngroşarea şi rarefierea lui parţială în jurul Lunii? **280.** τὰ παρ' ἡμῖν φαινόμενα ἐκκαλεῖται, „cum ne grăiesc fenomenele din jurul nostru", este ceva similar cu „limbajul lucrurilor înseşi", οἱ τῶν πραγμάτων φθόγγοι, de care vorbea Diogenes în doxografia de la § 31 (cf. şi § 87). **281.** Cu tendinţa lui de a admite explicaţii multiple, Epicur spune că Luna poate avea sau lumină proprie sau împrumutată de la Soare, admiţîndu-le pe ambele ca adevărate. După Anaximandru, Xenofanes şi Berossos (istoric de origine babiloniană din secolul al III-lea î.H., care a scris în greceşte), Luna ar avea lumină proprie (Aëtios, II, 28, 1). Teoria că Luna îşi primeşte lumina de la Soare e atribuită în mod eronat lui Thales, Pitagora, Parmenide şi Empedocle. Pentru aceştia doi din urmă vedem şi cum s-a ajuns la această eroare (vezi Parmenide, fragm. 14 şi 15, Diels-Kranz$^{5-9}$ şi Empedocle, fragm. 45, Diels-Kranz$^{5-9}$). Anaxagora pare că este primul care ar fi recunoscut că Luna îşi capătă lumina de la Soare şi care a dat adevărata cauză a eclipselor de Soare, prin interpunerea Lunii între Pământ şi Soare, iar a celor de Lună prin interpunerea Pământului între Soare şi Lună (vezi Aëtios, II, 25, 9; II, 28, 5; II, 29, 6-7; II, 30, 2). În ceea ce priveşte cele spuse puţin mai înainte despre lucrurile imposibil de cunoscut, să reţinem că Epicur nu e nici sceptic, nici agnostic, chiar dacă admite, ca aici, că sînt lucruri posibil de cunoscut şi lucruri imposibil de cunoscut pentru om. Epicureismul este o filosofie dogmatică, în sensul afirmat de sceptici dar acest dogmatism, în domeniul fenomenelor cereşti, este atenuat prin explicaţiile multiple ale acestora. **282.** Iarăşi pledoaria lui Epicur pentru explicaţiile

multiple ale fenomenelor cereşti. **283.** Figura (πρόσωπον) care se vede în Lună este iarăşi o problemă de care s-au ocupat filosofii greci. Plutarh a scris o întreagă lucrare: *Despre chipul ce se vede în cercul Lunii* (Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης). **284.** Aici Epicur pune direct în legătură metoda sa a explicaţiilor fenomenelor cereşti multiple şi conforme cu fenomenele terestre, cu liniştea sufletească (ἀταραξία). **285.** Şi aici, la eclipsă, Epicur oferă două teorii: cea a stingerii luminii astrului, alături de cea prin obturarea luminii în urma interpunerii între noi şi astru a unui corp opac. Citim cu Usener ἀοράτου, „invizibil", în loc de οὐρανοῦ, „cerului", cum au manuscrisele. **286.** Intercalată în scrisoarea lui Epicur este această notă a unui scoliast, unde se dă după Περὶ φύσεως a lui Epicur, Cartea a XII-a, explicaţia exactă a eclipselor de Soare şi de Lună şi apoi o altă cauză, după metoda explicaţiilor multiple, constînd în „retragerea" (ἀναχώρησις) Lunii. Nu înţelegem unde are loc această retragere. Pentru Diogenes epicurianul din Tars, vezi mai sus, nota noastră nr. 96. La Diogenes Laertios, X, 26 şi 138, lucrarea acestui Diogenes din Tars poartă titlul Ἐπίλεκτοι σχολαί, *Lecţii alese*, desigur acelaşi cu acesta aici citat. **287.** Divinitatea e fericită şi nu se ocupă de orînduirea cosmică. Zeii stau, după Epicur, în *intermundia* şi trăiesc fericiţi fără să se sinchisească de oameni şi de soarta lor. Deci nu există providenţă divină, contrar opiniei stoicilor, la care πρόνοια θεῶν joacă un rol important.

288. Epicur insistă încă o dată asupra necesităţii explicărilor cauzale multiple şi asupra necesităţii, pentru a ajunge la o cunoaştere a celor neevidente, de a descoperi fenomenele clare (ἐναργῆ) care sînt semne (σημεῖα) ale fenomenelor neevidente (ἄδηλα). **289.** Textul este deteriorat. Urmăm textul lui von der Muehll, însă adăugăm pe <καὶ> după ὑπὲρ γῆς, pe care nu-l considerăm ca glosă, nici ceea ce urmează, care e socotit tot ca glosă de von der Muehll. Textul nu este satisfăcător, dar sensul ni se pare destul de clar. Schimbarea lungimii nopţilor şi zilelor are loc sau prin schimbarea vitezei de mişcare a Soarelui, sau prin schimbarea distanţelor de parcurs (vara, arcul solar de parcurs în timpul zilei este mai mare decît iarna şi invers pentru noapte). **290.** Aceeaşi idee veşnic repetată: necesitatea explicaţiilor multiple bazate pe experienţa noastră sensibilă de toate zilele. **291.** Ἐπισημασία e termenul tehnic pentru prevestirea timpului cu ajutorul fenomenelor atmosferice şi cereşti (spre exemplu răsăritul sau apusul unor stele).

292. Kochalsky, urmat de Apelt, înţelege prin ζῷα din text constelaţiile zodiacului. Dar din cauza lui παρ' ἡμῖν credem că este vorba de „animalele de la noi de pe pămînt", cum cred şi Meibomius, Cobet, Ernout (care vorbeşte, prea precis, de migraţia animalelor). Într-adevăr, animalele dau, în credinţele populare, semne pentru prevestirea timpului: migraţia mai timpurie sau mai tîrzie, acoperirea corpului cu păr mai gros la venirea iernii, semne din măruntaie, din ficat în primul rînd etc. **293.** Iarăşi un număr de explicaţii posibile şi toate valabile, după Epicur, pentru formarea norilor. Curenţii constau, probabil, din exhalaţii provenite din pămînt şi apă (vezi pentru Heraclit, Diogenes Laertios, IX, 9). **294.** Urmează explicarea ploilor tot din cauze multiple.

295. La fel pentru explicarea tunetului. Notează analogia făcută cu vase mari de lut goale în care suflă vîntul. Kochalsky şi Apelt se gîndesc pentru ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀγγείοις la „intestinele noastre". Cuvîntul ἀγγεῖον are şi acest sens medical, indicînd însă mai ales vasele de sînge. **296.** ὁ πυρὸς ἀποτελεστικὸς σχηματισμός, „formaţia (de atomi) producătoare de foc". Deci nu atomii înşişi sînt focul, ci există, după Epicur, formaţiuni de atomi producătoare de foc. Vezi şi mai jos § 102, πυρὸς ἀποτελεστικοὶ ἄτομοι; deci atomii sînt producători ai focului şi nu sînt ei înşişi focul. Întrucît am insistat destul în cele precedente asupra metodei de explicare a fenomenelor cereşti şi meteorologice după Epicur, nu vom mai comenta de fiecare dată pasajele care vorbesc despre acest lucru decît dacă aduc ceva într-adevăr nou. Cititorul nostru este acum în măsură să interpreteze singur textele din moment ce posedă principiile generale de explicare a fenomenelor şi să le aplice la detaliile doctrinei şi la fiecare caz în parte, aşa cum cerea Epicur la începutul *Scrisorii către Herodotos*: stăpînirea deplină şi ţinerea în minte a

liniamentelor generale ale doctrinei şi aplicarea lor la cazurile particulare ce se ivesc. **297.** <διὰ> completat de Usener. **298.** Pasajul între paranteze drepte este eliminat din text de Usener, ca fiind o glosă marginală introdusă în text.

299. Vezi mai sus, nota 296. **300.** Pentru producerea fulgerelor, Epicur dă explicaţii multiple abundente, care toate, după el, ar putea fi cauza de naştere a fulgerelor, fiecare în împrejurări şi ocazii diferite. Este interesantă încercarea de explicare a faptului că mai întîi vedem fulgerul şi apoi auzim tunetul. O explicaţie spune că fulgerul se produce înainte şi apoi urmează tunetul. A doua explicaţie e că ambele sînt emise deodată, dar că fulgerul vine mai repede spre noi, iar tunetul mai încet. Epicur face generalizarea că lumina se propagă mult mai repede decît sunetul, aproape instantaneu pentru dimensiunile terestre (300000 km pe secundă), sunetul nefăcînd decît 340 m pe secundă. Totuşi, Epicur, conform cu metoda sa, recurge la analogia cu cineva care loveşte un obiect în depărtare: un tăietor de lemne spre exemplu. Întîi se vede lovitura de topor în butuc şi apoi se aude sunetul (la distanţa de 340 m acest lucru are loc după o secundă). Deci aici Epicur aplică metoda de confirmare a unui fenomen care e neclar (ἄδηλον) prin analogie cu evidenţa dată printr-o senzaţie din domeniul experienţei noastre terestre. **301.** Iarăşi mai multe explicaţii ale trăsnetelor. Textul între paranteze pătrate este socotit pe drept de Usener ca un glosem care s-a introdus în textul original al scrisorii lui Epicur către Pythocles. Aici Epicur insistă, spre finele textului marcat prin notă că trebuie evitate cu orice chip explicaţiile date de miturile şi legendele grecilor. Acestea erau extrem de abundente la greci. În definitiv, Zeus era un zeu meteorologic în toată puterea cuvîntului. El era ploaia şi furtuna (Ζεὺς ὑετῖ), ploaia care cade în fulgere, trăsnete şi tunete pe pămînt. Aceste explicaţii mitologice duc la teama de zei imaginari şi la nefericirea omului. Textul mai sus indicat este pus între paranteze drepte (glosă) de Meibomius, Usener şi von der Muehll. **302.** Πρηστήρ înseamnă tromba de foc, ciclonul, tromba marină şi orificiul prin care se suflă cu foalele în foc cu flacăra pe care o produce. **303.** κύκλῳ citeşte Usener în loc de πολλοῦ din manuscrise. Apelt şi Hicks menţin lecţiunea manuscriselor. După von der Muehll, propoziţia aceasta ar fi o glosă marginală. **304.** Manuscrisele au πλήσιον; Usener citeşte πλάγιον, corectură acceptată în general de toţi. **305.** Nu ştim de ce substanţă străină este vorba, care pătrunde în aer şi produce vînt. A doua explicare a formării vînturilor prin acumularea de apă de asemenea nu ne este clară, nici a treia. De altfel, expunerea lui Epicur e prea eliptică în această scrisoare şi în ce priveşte explicarea altor fenomene cereşti şi atmosferice. Vom vorbi despre toate la un loc cu ocazia recapitulării pe care o vom face mai departe. Tot pasajul cu explicarea vînturilor este socotit de von der Muehll drept o scolie. **306.** Eliminat din text, ca fiind notă marginală, de von der Muehll. Într-adevăr, despre formarea grindinii, scrisoarea lui Epicur a vorbit mai înainte §§ 106-107. **307.** Πάχνη δὲ συντελεῖται este adăugat de Gassendi şi acceptat pe drept de toată lumea. Celelalte adaosuri sînt de Usener şi pe care le acceptăm. **308.** Cuvîntul tradus aici cu atomi este σχηματισμός, care, propriu-zis, înseamnă „formă", „figură".

309. [Προσφερομένου πρὸς τὴν σελήνην] a fost eliminat din text de C.Fr. Hermann şi lipseşte complet din traducerea dată aici. **310.** Înainte de a ajunge la finele scrisorii care nu e departe, ne oprim pentru a face o recapitulare a tot ce s-a cercetat în domeniul meteorologiei şi astronomiei, precum şi a ceea ce va urma. *Scrisoarea către Pythocles*, Usener o consideră ca fiind compusă nu de Epicur însuşi, ci de un discipol care a făcut extrase din scrierea *Despre natură,* Περὶ φύσεως, a maestrului (mai ales Cărţile a XI-a şi a XII-a, după cum spune scoliastul). Chiar în ipoteza aceasta, care nu este în afară de orice îndoială, Epicur este în mare parte autorul textului acestei scrisori. Scrisoarea cuprinde §§ 84-116 din Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. Partea I (84-88) este introducerea, cu o serie de chestiuni prealabile pentru interpretarea meteorilor.

Grecii nu făceau distincţie între fenomenele astronomice şi cele atmosferice. Paragrafele 88-99 se ocupă de fenomene astronomice: lumile, infinitatea şi

formarea lor, formarea Soarelui, a Lunii şi a celorlalte stele, mărimea Soarelui şi a celorlalţi aştri, răsăritul şi apusul Soarelui, Lunii şi ale celorlalte stele, întoarcerile Soarelui (solstiţiile) şi ale Lunii, fazele şi lumina Lunii, eclipsele de Soare şi de Lună, orînduirea revoluţiilor aştrilor, mărimea nopţilor şi zilelor.

Paragrafele 99-111 se ocupă de fenomene meteorologice propriu-zise: norii, tunetele, fulgerele, trăsnetele, cicloanele, cutremurele de pămînt, vînturile, grindina, zăpada, roua, bruma, gheaţa, curcubeul, haloul în jurul lunii.

În §§ 111-116 se revine la fenomene pe care noi le considerăm astronomice, dar care pentru greci nu se distingeau de cele atmosferice, şi anume cometele, stelele circumpolare, planetele, stelele căzătoare (ceea ce noi numim meteori), în fine, (§ 115) prevestirea timpului care aparţine astronomiei sau meteorologiei după cum înţelegem cuvîntul ζῷα, „constelaţiile zodiacului" sau „animalele de pe pămînt", ambele interpretări fiind posibile.

Am spus mai înainte că grecii nu făceau distincţie între fenomenele astronomice şi cele atmosferice, care erau toate reunite sub denumirile de μετέωρα sau μετάρσια, adică fenomenele din înălţimi, de deasupra pămîntului, atmosferice şi cereşti. Această confuzie i-a condus pe vechii filosofi astronomi să admită unitatea materiei în întregul univers, o idee extrem de avansată, care, după episodul platonician-aristotelic, va fi reluată abia la începutul timpurilor moderne, cu Giordano Bruno (jumătatea a doua a secolului al XVI-lea) şi Galileo Galilei (prima parte a secolului al XVII-lea). În schimb, Aristotel a proclamat două lumi cu materii şi legi ale mişcării deosebite: lumea supralunară, avînd ca materie eterul sau a cincea esenţă şi mişcare circulară, domeniul fenomenelor astronomice, şi lumea sublunară, unde există cele patru elemente materiale (focul, aerul, apa şi pămîntul), cu mişcarea în linie dreaptă, în sus şi în jos, domeniul fenomenelor meteorologice. Pentru a-şi găsi explicaţiile multiple pe care le caută pentru fenomenele cereşti şi atmosferice, Epicur recurge din plin la explicaţiile date de vechii filosofi de la Thales la Democrit. După Epicur, focul şi aerul există în lumea cerească a stelelor (aşa cum există şi pe Pămînt), precum se vede din referirea pe care o face mereu la aceste elemente pentru a explica fenomenele astronomice. Multe dintre opiniile filosofilor fizicieni ni s-au păstrat fie în fragmente din operele lor, fie la doxografii care vorbesc despre ele (vezi Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 3 vol.). Epicur sare deci, în fizica sa, peste Platon şi Aristotel, ducîndu-se înapoi la vechii fizicieni naturalişti, aşa cum au făcut de altfel şi stoicii care au recurs la fizica lui Heraclit.

311. Κομῆται ἀστέρες înseamnă „stele cu plete", apoi pur şi simplu κομήτης, de unde vine termenul „cometă". **312.** Textul este pus între paranteze drepte de Usener, ca fiind un adaos care nu aparţine scrisorii. Acest lucru nu e însă absolut necesar, după părerea noastră. Usener e urmat de von der Muehll, Kochalsky, Apelt. **313.** Este vorba de stelele circumpolare, care nu apun niciodată, adică rămîn totdeauna pe partea vizibilă a cerului nordic, „nu participă la baia în ocean", cum se exprimă Homer despre Ursa Mare (vezi *Iliada*, XVIII, 489). Cuvîntul αὐτοῦ adv. înseamnă „pe loc", adică „într-un cerc mic" (vezi şi Homer, *Iliada*, XVIII, 488). **314.** τὸ σύμφωνον τοῖς φαινομένοις διαλογίζεσθαι este ideea mereu prezentă a lui Epicur: raţionamentul trebuie să se bazeze pe o inducţie scoasă din experienţa senzorială, pe baza analogiei între fenomene.

315. Avem aici un atac împotriva astronomiei, care caută să explice fenomenele cereşti printr-o cauză unică, dînd astfel ocazia de a imagina explicaţii finaliste (cum au făcut Platon şi Aristotel) şi atribuind divinităţii, care este fiinţa fericită prin excelenţă, sarcina de a avea grijă de producerea acestor fenomene şi, ca atare, o sarcină îngrozitor de împovărătoare, după Epicur.

316. Iarăşi prezentarea unei cauze unice a unui fenomen ceresc care admite mai multe posibilităţi de producere este, după Epicur, o „faptă demnă de aceia care caută să prostească mulţimea cu minunăţii". **317.** „Stele căzătoare", de obicei, se numesc pe greceşte ἀστέρες διάττοντες („stele care se avîntă"). Epicur, în aceste scrisori de la Diogenes Laertios, nu vorbeşte de „atomi ai focului", ci de

„atomi generatori ai focului", ἄτομοι πυρὸς ἀποτελεστικοί. Într-adevăr, după Epicur, nu atomii înşişi au calitatea de a arde, ci anumite formaţiuni de atomi (Epicur întrebuinţează şi termenul σχηματισμός) constituie la un loc focul.

318. Recurgerea la o explicaţie mitică este pentru Epicur cea mai rea atitudine. Ea duce la mistică şi la superstiţie şi barează calea fericirii pentru om.

319. Prezicerea timpului (gr. ἐπισημασία) era legată în parte de răsăritul şi apusul anumitor stele, în anumite timpuri din an. Dacă prin ζῷα trebuie înţelese constelaţiile zodiacului sau animalele terestre este obiect de discuţie. Ambele posibilităţi sînt admisibile. De aceleaşi ζῷα se vorbeşte şi mai sus la Diogenes Laertios, în aceeaşi scrisoare, § 98: ἐν τοῖς ἐμφανέσι παρ' ἡμῖν ζῷ οις. Cuvintele παρ' ἡμῖν ni s-a părut a justifica interpretarea că este vorba de animale terestre. Să fie vorba de constelaţiile zodiacului care se văd la noi? Dar toate se văd, unele un timp mai lung altele mai scurt. Mai departe în § 115 este vorba de αἱ τῶν ζῴων ἔξοδοι. Termenul ἔξοδοι ni se pare mai greu de aplicat la constelaţii, la care răsăritul şi apusul se numesc ἐπιτολή (mai rar ἀνατολή) şi δύσις (sub formă verbală ἐπιτέλλειν şi δύειν), pe cînd aplicat la animalele de pe Pămînt cu sensul de „migraţie", ni se pare mai potrivit. În orice caz, ambele interpretări sînt posibile. Pentru ζῷα cu sens de „constelaţiile zodiacului" sînt Kochalsky şi Apelt. Ernout traduce § 98 cu „animaux terrestres" şi § 115 cu „animaux célestes". Dar ambele texte nu se pot despărţi unul de altul. Sau ambele dăţi ζῷα înseamnă „constelaţiile zodiacului", sau ambele dăţi „animalele terestre". Pentru interpretarea „animalele terestre" sînt Meibomius, Cobet şi Hicks. **320.** Ceea ce vor da aceste prezentări ale lui Epicur lui Pythocles este scăparea de explicaţiile mitice şi capacitatea de a sesiza analogiile cazurilor similare, cereşti şi terestre. Cînd Epicur recomandă studiul criteriilor şi al afectelor, nu trebuie uitat că afectele sînt cuprinse printre criteriile adevărului (vezi doxografia premergătoare *Scrisorii către Herodotos*, Diogenes Laertios, X, 31 şi passim.). Aici se termină *Scrisoarea către Pythocles*, după care Diogene trece la morala epicuriană. Dar înainte de a trece la *Scrisoarea către Menoiceus* (§§ 122-135), care tratează acest subiect, Diogenes Laertios dă o scurtă expunere cu propriile sale cuvinte a moralei lui Epicur, §§ 117-121.

321. τά βιωτικά e tradus de Kochalsky cu „Lebensgrundsätze", de Apelt cu „die Lebensmaxime", de Hicks cu „conduct of life". Diogenes Laertios anunţă *Scrisoarea către Menoiceus*, dar în acelaşi timp îşi propune să prezinte mai întîi o expunere *despre înţelept*. Subiectul acesta este tipic pentru filosofia postaristotelică. Stoicismul tratează cu deosebit interes despre înţelept (vezi capitolul respectiv în Cartea a VII-a). **322.** Afectele, după Epicur, sînt învinse de raţiune, la fel ca la stoici, dar nu în sens gnoseologic ca la aceştia. Pentru stoici, afectele sînt judecăţi eronate, nu sînt de altă natură decît judecăţile. Şi după stoici starea de înţelepciune e unică şi definitivă. La aceştia nu există grade de înţelepciune. Eşti sau înţelept, sau neînţelept. E egal, ziceau ei, dacă te îneci la o palmă de suprafaţa apei sau la o mare adîncime. Mai departe, Epicur atribuie o importanţă constituţiei corporale şi apartenenţei naţionale pentru a deveni înţelept. Stoicii erau mai cosmopoliţi în această privinţă. De altfel, ei sînt şi creatorii cuvîntului şi noţiunii de „cetăţean al lumii" (κοσμοπολίτης). **323.** Omul înţelept e fericit chiar cînd e supus la torturi, după Epicur, după cum am explicat aceasta în nota 76. <καὶ διὰ πράξεως> este adăugat de Usener. Dar şi expresia anterioară, διά τε λόγου, e citită de Usener în locul lui διά τε ὁδοῦ, sau cam aşa ceva, al manuscriselor. Deci καὶ διὰ πράξεως se bazează pe διά τε λόγου, „prin vorbe şi fapte", care şi el e produsul unei conjecturi. Apelt propune să se citească διὰ τε ὅλου, ceea ce ar fi mai justificat din punct de vedere paleografic, şi traduce „în plină măsură", am mai putea zice „în toate privinţele" sau, poate, chiar „în toate împrejurările". În text s-a dat traducerea după lecţiunea lui Usener. **324.** Diogenes din Tars, epicurianul, vezi mai sus, nota 96 (cf. şi Diogenes Laertios, X, 26, 97, 138). El a scris Ἐπίλεκτοι σχολαί „*Lecţiuni alese*", în cel puţin 20 de Cărţi (vezi X, 138). Cînd acest text apare sub forma prescurtată Ἐπίλεκτα, l-am tradus cu *Spicuiri*. Aici (§ 118) apare titlul unei noi lucrări, *Rezumatul doctrinei morale a lui Epicur*. Toate operele acestea sînt pierdute pînă la mici fragmente sau referiri la conţinutul lor.

325. Completarea între paranteze ascuţite este a lui Aldobrandinus. Usener, Kochalsky şi Apelt marchează locul gol pentru lacună. **326.** Epicur, Διαπορίαι, citat în lista cărţilor lui, X, 27; *ibidem*, şi Περὶ φύσεως. **327.** În loc de τηρήσειν al manuscriselor, C.F. Hermann citeşte ληρήσειν; tot aşa şi Apelt şi Hicks, pe care i-am urmat şi noi. Kochalsky vrea să păstreze lecţiunea manuscriselor şi propune adaosuri nesatisfăcătoare. **328.** *Banchetul* de Epicur este, probabil, un dialog, citat în Cartea X, § 28, în lista operelor acestuia. **329.** Avem în lista menţionată (X, 28), ca operă a lui Epicur, Περὶ βίων în 4 Cărţi, *Despre felurile de viaţă*.

330. Bywater citeşte πηρωθέντα în loc de πηρωθείς al manuscriselor. Puţin mai departe manuscrisele au μετέξει şi μετάξει. Bywater a corectat în ἐξάξει, acceptat şi de Kochalsky şi Apelt. Usener are κ̀αταξιοῖ, ceea ce nu satisface.

331. Επίλεκτα, lucrarea cunoscută a lui Diogenes din Tarsos (vezi mai sus, notele 324 şi 96). **332.** Manuscrisele au κτήσεσθαι, care dă un sens potrivnic întregii concepţii şi tradiţii epicuriene. Bignone a corectat în προήσεσθαι. Kochalsky propune <ἀπο>κτήσεσθαι, care dă acelaşi sens. **333.** ἐν ταῖς θεωρίαις este înţeles de Kochalsky şi Apelt drept „contemplaţia ştiinţifică" sau „cercetarea ştiinţifică". Dar nu credem că pluralul este întrebuinţat în acest caz. De aceea opinăm, cu Hicks, pentru sensul: „la serbările publice". **334.** Paragraful 121 (partea a II-a), care în manuscrise se află după paragraful 120, a fost plasat aici în mijlocul paragrafului 120, de Bignone, şi pe drept, întrucît este vorba mai departe de înţelept. Partea finală din § 120 e pusă în continuarea § 121, aşa cum e indicat în textul traducerii. Altfel s-ar întrerupe continuitate expunerii. Înainte de εἰ ἔχοι a căzut un cuvînt ca τέκνα sau πλοῦτον sau οἴκησιν, zice Kochalsky. Apelt dă o interpretare ingenioasă, fără a face apel la căderea unui cuvînt din text. El traduce: „Înţeleptul va ridica statui. Dar dacă are el însuşi vreo statuie, aceasta îi este indiferent." **335.** Toţi înţelepţii se comportă la fel. Nu există unul mai înţelept ca altul. **336.** Înţeleptul se bucură de răul altuia numai dacă acest rău îi serveşte aproapelui spre îndreptare. Astfel interpretează Kochalsky şi Apelt. După Hicks: „Înţeleptul este recunoscător celui ce-l îndreaptă." **337.** Aici se termină expunerea despre înţelept. **338.** Aici începe o nouă mică doxografie despre morala lui Epicur. După aceasta, greşelile nu sînt toate egale, o afirmaţie venind împotriva stoicilor, care consideră toate greşelile ca egale. După morala de intenţie a stoicilor, toate vinile, greşelile, păcatele provin dintr-o înclinaţie eronată a sufletului, care este pervertit, într-o dispoziţie care înclină la greşeli şi păcate.

339. Preferăm să traducem τισὶ μὲν... τισὶ δὲ, cu Hicks, prin „în unele cazuri... în altele", decît cu Kochalsky şi Apelt, prin „la unii... la alţii". Dacă boala te face să nu pleci cu o corabie care se îneacă, atunci, pentru cazul acesta, boala a fost bună. **340.** Manuscrisele au ἐκπεπληρωμ. Usener citeşte ἐκπεπληρω<μένοις>. Mai jos <κατὰ τὴν> adăugat de Usener. Aici se termină această scurtă doxografie cu privire la morala epicuriană, care tratează mai întîi *despre înţelept*, περὶ τοῦ σοφοῦ (117-120[1], 121[2]), apoi (paragrafele 120[2], 121[1]): despre păcat, bărbăţie, prietenie, fericire. **341.** Urmează apoi frumoasa *Scrisoare către Menoiceus*, care tratează etica lui Epicur. Încă o dată observăm că partea a doua a § 121, care se ocupă tot de înţelept, a fost deplasată de Bignone în mijlocul § 120, astfel încît toată expunerea despre înţelept să se afle la un loc şi să se încheie cu formula de încheiere stereotipă la Diogenes. După aceea urmează partea a II-a a § 120, care se ocupă de cîteva opinii ale lui Epicur despre păcat, bărbăţie, prietenie. În fine, vine partea I din § 121, care tratează despre fericire şi care încheie această doxografie sumară, unde principalul e teoria despre înţelept, introdusă între *Scrisoarea către Pythocles* şi *Scrisoarea către Menoiceus*. **342.** Aici μέλλω are sensul de „a ezita", „a avea reticenţă" (germ. „Bedenken tragen"), iar κοπιάω, aici „a se sătura", „a avea destul". **343.** „Amintirii" e adăugat în traducere pentru a clarifica textul. După morala lui Epicur, amintirea clipelor de fericire trecute, evocată cu intensitate, poate anihila cele mai mari dureri şi nenorociri prezente.

344. Este obiceiul în limba greacă de a reveni la o enumerare de două persoane (tînăr şi bătrîn), întîi cu referire la ultima persoană şi apoi la prima.

345. Nu putem să nu relevăm aici, la finele primelor paragrafe, frumuseţea constituită din simplitate şi claritate, dublată de ideile înalte, ale acestei scrisori referitoare la conduita ce trebuie urmată de fiinţa umană pentru a obţine fericirea, care e scopul suprem al vieţii în toată filosofia greacă, chiar dacă fiecare cugetător crede a putea ajunge la ea pe alte căi. **346.** Cunoaşterea zeilor, Epicur o numeşte evidentă, cu termenul tehnic ἐναργής deoarece ea vine prin senzaţii, care sînt unul din criteriile adevărului. În ideea lui Epicur zeii ne apar în vedenii în stare trează şi în vise în timpul somnului. Căci zeii din intercosmii emit şi ei simulacre care rătăcesc în spaţiile cosmice şi pot ajunge pînă la noi şi pot fi percepute în stare trează sau în somn. Acestea sînt echivalente cu senzaţiile, fiind produse şi percepute de aceleaşi mecanisme. Să ne aducem aminte că Epicur afirmă că toate senzaţiile sînt adevărate, atît vedeniile nebunilor, cît şi visele celor ce dorm. Zeii din *intercosmii*, care trăiesc izolaţi, fericiţi şi nu se interesează de soarta oamenilor, au formă umană, care lui Epicur, ca şi oricărui grec, i se pare a fi cea mai desăvîrşită şi cea mai frumoasă. **347.** <οἱ> înaintea lui πολλοί e adăugat, pe drept, de Gassendi, acest mare cunoscător şi admirator al lui Epicur.

348. Propoziţie celebră, ca atîtea altele în această minunată scrisoare: ἀσεβὴς δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. **349.** Anticipaţiile, προλήψεις, sînt unul dintre criteriile adevărului. Despre anticipaţie, vezi Diogenes Laertios, X, 33 şi nota noastră de mai sus 120.

350. După „rele", βλάβαι, urmează în manuscrise cuvîntul αἰτίαι, cu care nici editorii, nici traducătorii nu ştiu ce să înceapă. Cobet îl elimină din text, von der Muehll îi pune înainte faimoasa *crux philologorum*, iar Usener citeşte τε în locul lui αἰτίαι. **351.** Pasajul care începe cu „obişnuieşte-te" (gr. Συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον) şi care cuprinde §§ 124-127, este unul dintre cele mai splendide lucruri pe care le-a scris Epicur. După cum s-a relevat şi de alţii, el dă o replică dialogului *Phaidon* şi ideii vieţii ca o pregătire pentru moarte. Dacă Platon, cu arta sa dramatică, dă expunerii sale un suflu poetic neasemuit, nici prezentarea lui Epicur în proza sa simplă şi clară nu e mai puţin impresionantă. „Nelimitat", ἄπειρον, este corectura lui Menagius, în loc de ἄπορον din manuscrise. Bignone presupune că un ἄπορον a căzut după ἀλλὰ τόν, dar acest lucru nu e necesar. **352.** Formulă iarăşi celebră: ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν. ὅταν δ' ὁ θάνατος παρῇ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν. **353.** Hicks citează pe J. Chevalier, care într-un studiu asupra dialogului platonic apocrif *Axiochos* (Lyon 1914) a scos în evidenţă asemănarea dintre un pasaj din *Axiochos*, 369 *b*, şi textul lui Epicur de aici. Chevalier menţine însă pe drept, cum crede Hicks şi cum credem şi noi, anterioritatea *Scrisorii către Menoiceus*. Textul din *Axiochos* se referă la Prodicos (vezi la Diels-Kranz, *FVS*[5-9], II, p. 318, aparat critic). **354.** Adaosul dintre paranteze ascuţite e de Usener. E cert că există o lacună în textul manuscriselor lui Diogenes Laertios, care trebuie completată, iar completarea lui Usener e foarte adecvată. Ambrosius Traversarius, Casaubonus şi Meibonius dau alte completări nu cu totul satisfăcătoare. **355.** Vezi versurile 425, 427 ale lui Theognis. Al doilea vers este citat textual. **356.** Dintre interpreţi, numai Hicks raportează pe ἐν τοῖς οὐκ ἐπιδεχομένοις nu la *lucrurile* care nu admit glumă, ci la *oamenii* care, ascultîndu-le, nu le acceptă. Ceea ce este forţat. **357.** Aici se încheie acest text – ceea ce nu înseamnă că cele ce urmează sînt mai puţin frumoase – a cărui idee centrală o putem exprima prin cuvintele lui Epicur, care sînt o replică la tema dialogului *Phaidon* al lui Platon: τὴν αὐτὴν εἶναι μελέτην τοῦ καλῶς ζῆν καὶ τοῦ καλῶς ἀπονθήσκειν, adică „face obiectul aceleiaşi preocupări de a trăi cum se cuvine şi să mori cum se cuvine". **358.** Deci dorinţele sau poftele (ἐπιθυμίαι) se pot împărţi, după Epicur, în trei: 1) naturale şi necesare, 2) naturale, dar nu necesare (sau numai naturale cum zice textul nostru) şi 3) nici naturale, nici necesare (al patrulea caz posibil şi anume: nenatural, dar necesare este imposibil şi deci fără sens). **359.** <ὅταν δὲ μὴ ἀλγῶμεν> e adăugat, pe drept, de Gassendi.

360. ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθόν κρίνοντες. Afectele fac parte din criteriile cunoaşterii, prin care apreciem bunurile (vezi Diogenes Laertios, X, 31,

şi nota noastră 117 de mai sus). **361.** συμμέτρησις, „măsurătoarea" plăcerilor, joacă un mare rol în etica lui Epicur, pentru aprecierea valorii lor şi alegerea între ele.

362. αὐτάρκεια, „independenţa faţă de lucrurile din afară" înseamnă „îndestularea cu ceea ce ai", „a avea în sine tot ce ai nevoie". **363.** Vedem aici cît de puţin adevărate sînt acuzaţiile care fac din Epicur un om lacom în ale mîncării sau un apreciator al mîncărilor alese (vezi chiar la Diogenes Laertios, X, 6-7, şi apărarea lui de către acesta, X, 9). E drept însă că Epicur punea ca punct de pornire plăcerile senzuale, pentru a ajunge la plăcerile mai înalte. Vezi Epictet, *Dissert*., I, 20, 17 (fragm. 408 Usener) şi mai ales Athenaios, XII, 546, *f* (= fr. 409 Us.), unde sînt citate chiar cuvintele lui Epicur: „Începutul şi rădăcina oricărui bine sînt plăcerile stomacului. Cele rafinate şi superflue se raportează la cele dintîi" (vezi şi fragmentele următoare de la Usener). **364.** Această definiţie e foarte importantă: „Plăcerea este absenţa suferinţei din corp şi a tulburării din suflet".

365. Cuvîntul tradus aici cu „înţelepciune" sau „prudenţă" este φρόνησις, „ştiinţa supremă" după Platon, „ştiinţa practică" după Aristotel şi Epicur.

366. Adaosurile între paranteze ascuţite sînt de Usener şi foarte potrivite pentru a completa sensul. Van der Muehll consideră sfîrşitul § 133 ca o scolie interpolată, care a făcut să cadă din text frazele autentice ale lui Epicur, ceea ce nu ni se pare verosimil, cu atît mai mult cu cît ideea exprimată în acest final de paragraf este preţioasă şi importantă pentru doctrina etică a lui Epicur (vezi nota următoare). **367.** Necesitatea absolută, destinul, ar distruge responsabilitatea umană, aşa cum se întîmpla la stoici, pe cînd, după Epicur, omul este liber şi de aceea acţiunile lui sînt demne de laudă sau de mustrare, după cum sînt bune sau rele. Justificarea libertăţii umane o derivă Epicur din existenţa *devierii* atomilor (gr. παρέγκλισις, lat. *clinamen*, *deviatio*), despre care în mod uimitor nici Diogenes Laertios în doxografiile sale, nici scrisorile lui Epicur nu spun nimic. Iată această teorie şi cum se întemeiază pe ea libertatea umană. În virtutea greutăţii lor (proprietate pe care Epicur o atribuie atomilor, în plus faţă de cele de la Democrit), atomii ar cădea pe linii paralele cu viteză egală şi uniformă. În asemenea împrejurări, lumile şi lucrurile din ele nu s-ar fi putut forma. Deoarece există lume, trebuie să existe şi *devierea spontană a atomilor de la linia de cădere paralelă*, graţie căreia atomii se ciocnesc, se împletesc şi formează universurile, precum şi fiinţele şi lucrurile din ele. *Clinamenul*, deviaţia atomilor, este un lucru neevident, ἄδηλον. El nu poate fi recunoscut decît printr-un indiciu sau semn (σημεῖον) care aduce mărturie (ἐπιμαρτυρεῖται) că deviaţia există şi că fără de ea nu se poate concepe existenţa. Existenţa lumii şi a lucrurilor din ea formate din împletituri de atomi sînt *semnul* care garantează existenţa deviaţiei. Totodată, deviaţia spontană a atomilor garantează existenţa libertăţii umane. După stoici, numai întregul, universul, care este un animal perfect, este liber. Fiinţele umane, ca părţi ale universului, sînt determinate. Singura lor libertate constă în a se supune, a se conforma voinţei întregului, universului. *Volentes fata ducunt, nolentes trahunt*. La Epicur, individul este liber în virtutea acelui *clinamen*, a deviaţiei spontane a atomilor de la linia de cădere paralelă. Dar, prin numărul mare de atomi care intră în compoziţia unei lumi, întregul este determinat ca rezultat final al voinţelor libere şi al deviaţiilor spontane ale atomilor.

368. <nu> este completat de Usener. Epicur respinge toate explicaţiile originii bunurilor şi nenorocirilor pe care le au oamenii: 1) miturile (μῦθος) dau o explicaţie neraţională prin existenţa zeilor şi a providenţei; 2) destinul (εἱμαρμένη) este altă explicare a fericirii şi a nenorocirii care este de neînlăturat; 3) norocul (τύχη) are şi el un element iraţional. Epicur dă rolul precumpănitor comportamentului omului conform raţiunii. „Mai bine nenorocirea cu raţiune decît fericirea fără raţiune", κρεῖττον εὐλογίστως ἀτυχεῖν ἢ ἀλογίστως εὐτυχεῖν.

369. Cu acest ultim îndemn la meditare asupra acestor precepte se închide frumoasa scrisoare a lui Epicur către Menoiceus. **370.** De ce a găsit Diogenes Laertios să spună părerile lui Epicur despre manticā tocmai aici, după scrisoarea către Menoiceus, nu ştim. Epicur este adversar al profeţiilor, contrar stoicilor care

le admit. Într-adevăr, acolo unde zeii nu se interesează de evenimentele umane, cum crede Epicur, nu e loc nici pentru prevestire, pe cînd stoicii cred în providenţa (πρόνοια) divină. **371.** Urmează un pasaj despre deosebirile dintre cirenaici şi epicurieni cu privire la doctrina plăcerii, unde sînt date multe citate din Epicur şi din alţi autori epicurieni, ca Metrodor din Lampsacos, discipolul iubit al lui Epicur, mort înaintea maestrului, şi Diogenes din Tars, despre care am mai vorbit. Tot acest text are o fizionomie specială şi provine, probabil, de la un izvor pe care l-a copiat Diogenes Laertios. Epicur a adoptat morala şcolii cirenaice sau hedoniste, fondată de Aristip din Cyrene, pe care a modificat-o în sensul indicat în textul nostru (despre cirenaici, vezi Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. VIII, 65-104).

372. „Plăcerea în stare de repaus" (gr. καταστηματικὴ ἡδονή) este ceea ce Epicur numea mai sus plăcerea, care constă în lipsa de suferinţă. Vezi § 131 fine (în *Scrisoarea către Menoiceus*): τὸ μήτε αλγεῖν κατὰ σῶμα, μήτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχήν, „lipsa de durere corporală şi de tulburare sufletească". Apelt traduce chiar καταστηματικὴ ἡδονή cu „die Abwesenheit der Schmerzen", ceea ce nu e o traducere exactă, ci dedusă, deoarece plăcerea în repaus este tocmai plăcerea din lipsă de suferinţă. **373.** Lucrările acestea pierdute ale lui Epicur se găsesc citate cu aceste titluri în lista operelor lui la Diogenes Laertios, X, 27.

374. Scrisoarea aceasta face parte, desigur, din colecţia de Ἐπιστολαί din lista sus-citată, X, 28. **375.** Lucrarea lui Metrodor e citată în lista lui (X, 24), sub titlul *Contra lui Timocrates*. **376.** Avem aici o definiţie a celor două feluri de plăceri la Epicur: καταστηματικαὶ ἡδοναί sînt ἀταραξία şi ἀπονία. Plăcerile κατὰ κίνησιν sînt ἡ χαρά şi ἡ εὐφροσύνη. **377.** Pentru cirenaici nu există decît plăcerea prezentă, pe cînd pentru Epicur plăcerile trecute şi cele viitoare joacă un mare rol în etica lui. Plăcerile trecute, fiind evocate cu putere, pot acoperi şi anihila durerile prezente. Iar plăcerile viitoare intră în calculul şi măsurătoarea plăcerilor, deoarece Epicur respinge plăcerile prezente, dătătoare de mari suferinţe viitoare, şi preferă neplăceri prezente în vederea unor plăceri viitoare.

378. Tendinţa spre plăcere şi evitarea durerii sînt date omului din natură, sînt înnăscute fiinţei umane şi animalelor. **379.** Versurile sînt din *Trachinienele* lui Sofocle (v. 789 şi urm.). **380.** Educaţia, ἀγωγή, şi distracţia, διαγωγή, fac un joc de cuvinte în greceşte. Διαγωγή este tradus de Kochalsky cu „sich über das ganze Leben erstrecken", iar Apelt: „eine Führung durchs Leben". Sensul dat de noi este unul dintre sensurile cuvîntului διαγωγή: „distracţie", „mod de a-şi petrece timpul". Pentru cinici, educaţia este ἄσκησις, „exerciţiu" (de unde vine cuvîntul ascezā) şi πόνος, „caznă". Pentru Epicur, care se opune cinicilor, educaţia este o distracţie, un mod de a-şi petrece timpul, o plăcere. **381.** Pentru greci, ἀρετή „virtutea" este funcţia esenţială a omului. Pentru Epicur, exercitarea acestei funcţii esenţiale omului este indisolubil legată de plăcere. Poţi mînca fără plăcere, dar nu poţi fi virtuos fără plăcere. **382.** Acest, Κύριαι δόξαι, *Opinii principale* sau *fundamentale*, în număr de 40, sînt de o rară frumuseţe şi au toate caracter etic. Ele fac parte din opera autentică a lui Epicur (vezi Diogenes Laertios, lista X, 27) şi ne-au fost conservate prin sîrguinţa lui Diogenes Laertios.

383. Acest scholion, adăugat la maxima nr. 1, este interesant. Zeii, după Epicur, există şi trăiesc fericiţi în intermundii, în spaţiile goale dintre lumi, fără să se sinchisească de oameni, ceea ce e o condiţie a fericirii lor. Zeii sînt formaţi tot din atomi, au formă umană, care este forma cea mai desăvîrşită din cîte există. Şi zeii, ca orice formaţiune, agregate din atomi, emit simulacre, imagini subţiri şi goale, conţinîndu-le numai conturul, simulacre care se propagă în toate direcţiile spaţiului. Ele se pot acumula într-un loc oarecare în număr mai mare şi atunci produc vedeniile zeilor. Zeii se pot cunoaşte prin raţiune, ei sînt ἄδηλα, adică nu sînt direct cognoscibili prin simţuri. Dar vedeniile în care se arată zeii pot fi semne (σημεῖα) care dovedesc (ἐπιμαρτυρεῖται) existenţa lor. **384.** Acest lucru îl spune Epicur limpede şi în aceeaşi formă frumoasă şi în *Scrisoarea către Menoiceus* (§ 124 şi urm.). **385.** Vedem aici iarăşi ideea lui Epicur că plăcerea constă în lipsa de durere, atît pe plan corporal, cît şi psihic.

386. Deci putem avea plăceri intense sufleteşti prin evocarea clipelor fericite din viaţa trecută, chiar în momentele de suferinţă corporală, prin boală sau alte cauze, cum s-a întîmplat cu Epicur în ultima vreme a vieţii lui (vezi Diogenes Laertios, X, 22, şi comentariile noastre de mai sus din nota 76).

387. Completat, la timpul său, de Gassendi şi confirmat prin inscripţia lui Diogenes din Oinoanda. **388.** φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως ζῆν sînt lucruri care se confundă după Epicur; mai putem adăuga şi κατ' ἀρετήν şi εὐδαιμόνως ζῆν. **389.** [ἀρχῆς καὶ βασιλείας] este eliminat din text de Usener ca fiind o glosă marginală. Epicur nu admite că „domnia şi regalitatea" pot da celui ce le posedă lipsa de teamă din partea oamenilor. **390.** Nici faima şi renumele nu dau individului securitatea din partea oamenilor. **391.** Epicur dă cea mai mare atenţie şi importanţă calculului sau măsurătorii plăcerilor. Astfel toate plăcerile sînt egale. Dar dacă unele sînt producătoare de dureri în viitor, ele sînt de evitat.

392. În această maximă, ca şi în următoarele patru, avem de-a face cu condiţionale ireale prezente. Kochalsky şi Apelt înţeleg în această maximă ἄθροισμα şi φύσις ca raportîndu-se la cosmos. Ernout raportează ἄθροισμα la om (l'organisme) şi φύσις la cosmos (la nature). Noi considerăm, cu Hicks, că este vorba de orgnismul şi de natura omenească. Nu vedem cum s-ar putea ca plăcerea să se acumuleze în agregatul de atomi care constituie cosmosul şi în părţile cele mai importante ale naturii în general, deoarece, după Epicur, universul nu este însufleţit (cum este la stoici) şi nu vedem ce legătură poate avea natura în general cu plăcerea, care e, după epicurieni, un lucru specific la om şi la animale.

393. Deci, după epicurieni, plăcerea e binele, durerea e răul. Şi plăcerile destrăbălatului ar fi bune dacă ele s-ar putea menţine şi îngroşa în mod permanent. Dar acest lucru nu e posibil şi plăcerile lui sînt producătoare de dureri mai mari în viitor. De aceea acele plăceri sînt de evitat. Aici se vede *autonomia* morală a omului, care este generală în toată etica greacă. Conduita umană îşi găseşte norma şi justificarea în interiorul fiinţei umane şi legea ei nu-i vine şi nu este impusă omului de vreo forţă din afară, oricare ar fi ea. **394.** <περὶ> τῶν μετεώρων. <περὶ> e suplinit de Cobet şi pe drept. Atragem atenţia că numărătoarea maximelor diferă la Cobet nu dintr-o diferenţă de text în plus, ci dintr-o altă împărţire a aceluiaşi text. Usener, von der Muehll, Hicks, urmaţi în traducerile date de Kochalsky, Apelt şi de noi, au 40 de maxime; Cobet are 43, iar ediţia Tauchnitz 44.

395. Studiul naturii, al fizicii este, după Epicur, parte integrantă şi necesară a studiului eticii, scopul suprem al vieţii omeneşti pentru Epicur, ca şi pentru întreaga morală greacă, fiind fericirea. Diferenţele între sisteme se ivesc numai cu privire la mijloacele prin care se realizează această fericire. După Epicur, mijlocul natural, sădit în tendinţele înnăscute ale fiinţei omeneşti pentru a ajunge la fericire este plăcerea. Dar această plăcere trebuie apreciată, aleasă, măsurată în raport cu alte plăceri, astfel încît să fie constantă şi neproducătoare de dureri viitoare mai mari. Una dintre marile piedici în calea fericirii umane sînt miturile tradiţionale ale grecilor şi legendele care dau oamenilor temeri neîntemeiate.

396. Deci condiţiile prealabile ale realizării fericirii sînt următoarele: securitatea din partea oamenilor, lipsa de teamă faţă de fenomenele cereşti şi atmosferice, lipsa de teamă de Hades şi de pedepsele de după moarte în Infern şi în general lipsa de teamă faţă de tot ce se întîmplă în univers. Dacă una dintre aceste condiţii nu este realizată, atunci nu poate exista fericire. **397.** Textul acestei maxime prezintă dificultăţi. Cuvîntul tradus de noi cu „care ţine în respect" e citit de Meibomius ca ἐξοριστικῆ, „care izgoneşte". Manuscrisele au ἐξεριστικη, ἐξαιριστικῆ, ἐξερεστικῆ, toate fiind lecturi nesatisfăcătoare. Usener citeşte ἐξεριστική iar von der Muehll (după Hermarchos, *apud* Porphyr. *De abst.*, I, 10, p. 9, 2 Nauck[2]) ἐξερειστικῆ. Noi am adoptat lectura lui Meibomius. Respectul din partea oamenilor care procură securitatea şi o oarecare bunăstare materială sînt condiţii necesare (dar nu suficiente) pentru fericire. Odată acestea două obţinute, viaţa fericită şi cea mai sigură va consta într-o trăire a ei liniştită şi retrasă de mulţime. Deci nu este vorba de a obţine securitatea prin domnie sau regalitate,

care nu dau siguranţă celui ce le are, după Epicur, ci viaţa fericită constă în viaţa calmă şi retrasă, în acel λάθη βιώσας „trăieşte ascuns", care se întîlneşte în alte texte, ca formulă care exprimă idealul lui Epicur şi nu viaţa activă de cetăţean.

398. „Bogăţia naturală", ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος, adică bogăţia conformă „naturii umane", „bogăţia cerută de natura omului". „Der naturgemässe Reichtum" traduc Kochalsky şi Apelt; „la richesse telle que l'entend la nature" traduce Ernout. **399.** Pentru maxima nr. 16, cf. Diogenes Laertios, X, 133 fine, şi nota noastră 367 şi urm. Maxima nr. 18 este importantă pentru teoria plăcerii la Epicur. Plăcerea fizică constă în suprimarea durerii. Aceasta odată atinsă, plăcerea nu se mai poate intensifica, ci cel mult diversifica. Pentru plăcerile spirituale, ţelul, deci limita lor, este suprimarea (durerii) temerilor prin înţelegerea cauzelor lor, temeri care sînt bazate pe credinţe neîntemeiate (cf. şi Diogenes Laertios, X, 130).

400. Durata plăcerii nu contribuie la o intensificare a ei, din moment ce limita ei a fost atinsă, suprimarea durerii. De aceea durata vieţii nu contribuie la o mărire a fericirii. Nu se poate spune că cine a trăit 60 de ani fericit e mai fericit decît cel care a trăit 40 de ani fericit. Ideea aceasta este foarte importantă pentru înţelegerea moralei epicuriene. **401.** Aceeaşi idee ca mai sus, dezvoltată mai departe. Dorinţele corpului cer plăceri în timp nelimitat, pe cînd raţiunea ne spune că timpul nelimitat nu e necesar şi teama de viitor nejustificată. Raţionalismul grec, la toţi filosofii, se opune iraţionalismului pasiunilor.

402. Pentru maxima nr. 21, cf. Diogenes Laertios, X, 144. În maxima următoare (nr. 22) se recomandă recursul prin raţiune la evidenţa (ἐνάργεια) simţurilor pentru a obţine opinia corectă despre ţelul real al vieţii umane.

403. Această maximă (23) şi următoarea se referă la chestiuni privind *Canonica*, metodologia cunoaşterii. Dacă negăm existenţa simţurilor, am suprimat totodată şi criteriul raportat la care să putem judeca dacă simţurile ne dau o cunoaştere eronată. **404.** În cunoaştere trebuie deosebit ceea ce e prezent (τὸ παρόν) şi evident de ceea ce aşteaptă confirmare (τὸ προσμένον) fiind pus la probă (ἐπιμαρτύρησις) prin aplicarea criteriilor de cunoaştere. Aici sînt citate drept criterii senzaţia (αἴσθησις), afectele (τὰ πάθη) şi ceea ce am tradus în mod destul de defectuos cu „intuiţia reprezentativă a raţiunii" (ἡ φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας). Am putea parafraza prin „facultatea intelectului de a prinde şi a da o reprezentare a lucrurilor conformă cu realitatea". Din criteriile enumerate la Diogenes Laertios, X, 31, lipseşte aici anticipaţia. Tot în acest text (X, 31) criteriile adevărului, după Epicur, sînt trei la număr: senzaţiile, anticipaţiile şi afectele. Epicurienii ulteriori ar fi adăugat ἡ φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας, „intuiţia reprezentativă a intelectului". Aceasta, în fond, este cuprinsă în anticipaţiile de la Epicur. Numai că anticipaţiile sînt un rezultat final al unei facultăţi a intelectului pe care epicurienii ulteriori au denumit-o φανταστικὴ ἐπιβολή, facultatea intelectului de a prinde aspectul reprezentativ, de natura noţiunilor, în lucrurile date prin simţuri. Cînd vedem un lucru, noi nu percepem numai formele şi culorile lui, ci, prin facultatea anticipativă, cîştigată prin experienţă, vedem în acelaşi timp că acel obiect văzut este un om. **405.** Şi acest text se referă la aplicarea regulilor canonicii la cunoaştere şi poate fi uşor interpretat în lumina celor spuse de noi anterior. **406.** Aici se trece iarăşi la etică. Dar şi mai înainte, în cele două maxime anterioare, era vorba de teoriile abstracte ale canonicii aplicate la chestiuni etice. **407.** Şi aici este vorba de măsurarea plăcerilor şi de preferarea celor care nu sînt greu de procurat şi nu sînt dăunătoare. Poftele sau dorinţele care nu duc la durere, dacă nu sînt satisfăcute, sînt cele naturale dar nu necesare.

408. Maxima aceasta, ca şi următoarea (nr. 28), se ocupă de prietenie, căreia Epicur îi ataşa o importanţă covîrşitoare pentru dobîndirea fericirii.

409. Obţinerea securităţii prin prietenii. **410.** Adaosul între paranteze ascuţite e completat de Usener şi absolut necesar. Dorinţele noastre şi deci plăcerile care le corespund sînt de trei feluri: 1) naturale şi necesare, 2) naturale şi nenecesare, 3) nenaturale şi nenecesare. Cazul 4 (nenaturale şi necesare) se elimină singur prin absurditatea lui: ceea ce e nenatural nu poate fi necesar (Cf. şi X, 127, în

Scrisoarea către Menoiceus). **411.** Textul este o scolie adăugată la maxima nr. 29 a lui Epicur, în care se exemplifică cele trei categorii de dorinţe. **412.** Dorinţele naturale, dar nenecesare, sînt cîteodată urmărite de cineva cu ardoare din cauza unei opinii false, deci din cauza unei cunoaşteri eronate. Deci nu numai în filosofia indiană cunoaşterea adevărată aduce eliberarea şi mîntuirea omului. Şi epicureismul urmăreşte *mutatis mutandis*, mîntuirea omului prin eliberarea lui de credinţele greşite despre zei, nemurirea sufletului şi soarta lui în Infern.

413. În ultimele maxime, nr. 31-40, avem o teorie a dreptăţii şi a statului bazate pe un contract social, care e de cel mai mare interes. Ea a fost reluată şi de Thomas Hobbes în secolul al XVII-lea şi apoi de J.-J. Rousseau, 22 de secole după Epicur. Filosoful grec dezvoltă această teorie cu toată claritatea. Baza acestei convenţii sociale este utilitatea reciprocă. Aici Epicur denumeşte contractul σύμβολον. În maxima următoare întrebuinţează şi termenul συνθήκη, care înseamnă acelaşi lucru : „contract", „convenţie", „înţelegere". **414.** Lipsa de contract este lipsa de justiţie. Fără convenţie, fără contract nu există justiţie, după Epicur, cum e cazul la animale unele faţă de altele şi la om faţă de animale.

415. Proces (în sens juridic) este înţelesul autentic al cuvîntului grec αἰτία, la fel cum e cu termenul *causa* în latineşte. **416.** Cuvîntul grec este πρόληψις, „anticipaţie", „preconcepţie". **417.** Iată şi o prefigurare, la Epicur, a faimoasei teorii a dreptului istoric formulată de Savigny! **418.** Citim ἐξωρίσατο cu Henricus Stephanus. Manuscrisele au ἐξηρίσατο. Un manuscris are ἐξορισατο (H). Usener citeşte ἐξηρέσατο, van der Muehll scrie ἐξηρείσατο. Meibomius şi Cobet acceptă lecţiunea lui Stephanus, precum şi traducătorii Kochalsky, Apelt, Ernout şi Hicks.

419. Pentru Epicur, moartea înainte de vreme nu este o nenorocire, deoarece fericirea nu depinde de durata timpului şi nu primeşte o intensificare printr-o mai lungă dăinuire a ei. Aici se termină *Maximele principale* ale lui Epicur şi Cartea a X-a şi ultima a lui Laertios Diogenes. Mai există o culegere de maxime ale lui Epicur, intitulată Ἐπικούρου Προσφώνησις, într-un manuscris din Biblioteca Vaticanului (Gr. 1950, secolul al XIV-lea), publicată de van der Muehll ca apendice la ediţia sa a *Scrisorilor* şi *Maximelor* lui Epicur din Diogenes Laertios. Aceste maxime din Vatican sînt în număr de 81, dintre care numai 13 sînt comune cu cele de la Diogenes Laertios. În fine, un manuscris din Heidelberg (Gr. 129, fol. 23^{r}) are patru maxime ale lui Epicur care se găsesc în *manuscrisul din Vatican* şi alte două noi.

Prescurtări

A.M.	*Adversus Mathematicos* de Sextus Empiricus
A.G.Ph.	„Archiv für Geschichte der Philosophie"
C.M.G.	*Corpus Medicorum Graecorum*
F.H.G.	*Fragmenta Historicorum Graecorum*, 4 vol., ed. I. Müller
F.H.R.P.	*Fontes historiae religionis Persicae*
P.H.	*Pyrrhoneioi hypotyposeis*, de Sextus Empiricus
PPhF	*Poetarum Philosophorum Fragmenta*, ed. H. Diels
R.E.	*Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*
R.E.I.E.	„Revue des études indo-européennes"
Rh. Mus.	„Rheinisches Museum"
S.V.F.	*Stoicorum Veterum Fragmenta*, ed. Arnim
T.G.F.	*Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ed. Nauck^{2}
Vors $^{5-9}$	*Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. I-III, ed. 5-9 (6-9 anastatice), ed. Diels-Kranz

BIBLIOGRAFIE

A. Principale manuscrise şi ediţii de texte

B *Codex Burbonicus* gr. 253 (III B 29), saec. XIII, Neapoli, fol. 1^{r} – 246^{r}, corr. B^{2} B^{3}.

L *Codex Laurentianus* gr. plut. LXIX, nr. 13, saec. XIII, fol. 2^{r} – 137^{v}, corr. L^{2}.

P *Codex Parisinus* gr. nr. 1759, saec. XIII, 251 de foi (scrise de două mîini), corr. P^{2} – P^{3}.

V *Codex Vaticanus* gr. nr. 1303, saec. XIII, conţine Diogenes Laertios I, 1-VI 66 : fol. 83^{r} – 140^{v}.

Diogenis Laertii *De vitis, decretis et responsis celebrium philosophorum* libri X, nunc primum excusi, in -4°, Basel, H. Frobenius şi N. Episcopus 1533, Editio princeps.

Diogenis Laertii *Apophthegmatum opus* cum primis frugis fere vigilanter ab ipso recognitum auctore Henrico Stephano, Paris, Robertus Stephanus, 1547.

Diogenis Laertii *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus eorum qui in philosophiam claruerunt*, libri X, Graece et Latine, Thoma Aldobrandino cum annotationibus ejusdem, quibus accesserunt annotationes H. Stephani cum uberrimis A. Menagii, Londra, 1664.

Diogenis Laertii *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum*, libri X, Graece et Latine, ed. M. Meibomius, Amsterdam, in -4°, 1692.

Diogenes Laertius, ed. Huebner, cum Isaac Casauboni atque Aeg. Menagii commentariis, 4 vol., Leipzig, 1828-1833.

Diogenis Laertii *De clarorum philosophorum vitis, dogmatibus et apophthegmatibus* libri X, recensuit C. Gabr. Cobet, Paris, 1872.

Diogenis Laertii *De vitis philosophorum* libri X, 2 vol., Leipzig, Tauchnitz-Holtze, 1833.

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 2 vol., text şi trad. de R.D. Hicks, Londra-New York, 1925.

Banu, I., coord., *Filosofia greacă pînă la Platon*, 5 vol. (vol. V *Index*), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979-1984.

Bywater, J., *Heracliti Ephesii reliquiae*, Oxford, 1877.
Aristotelis vita scriptore Laertio, Oxford, 1879.
Laertii Diogenis de vita Philosophorum versionis antiquae fragmenta, Oxford, 1880.

Delatte, A., *La vie de Pythagore de Diogène Laërce*, Bruxelles, 1922.

Diels, H., *Poetarum Philosophorum Fragmenta*, Berlin, 1901.
Die Fragmente der Vorsokratiker, ed. a V-a, îngrijită de Walther Kranz, 3 vol., 1935-1937 (vol. III, indice) ed. 9. (anastatică), 1959-60.

Divisiones Aristoteleae, ed. Mutschmann, Leipzig, 1906.

Epicuri *Epistulae tres et Ratae sententiae a Laertio Diogene servatae*, ed. P. von der Muehll, Leipzig, 1922.

Rose, V., *Aristotelis quae ferebantur Librorum fragmenta*, Leipzig, 1886.

Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, Heft I-X, von Fritz Wehrli, Basel-Stuttgart, 1944-1959 (I. Dikaiarchos, II. Aristoxenos, III. Klearchos, IV. Demetrios von Phaleron, V. Straton von Lampsakos, VI. Lykon und Ariston

von Keos, VII. Herakleides Pontikos, VIII. Eudemos von Rhodos, IX. Phainias von Eresos, Chamaileon, Praxiphanes, X. Hieronymos von Rhodos, Kritolaos und seine Schule. Rückblick : Der Peripatos in vorchristlicher Zeit.

Stoicorum Veterum Fragmenta, coll. J. ab Arnim, Leipzig, Teubner, 4 vol. 1903-1905 (ed. a II-a, 1921-1924).

Usener, H., *Epicurea*, 1887, pp. 1 şi urm. şi 359 şi urm.

Martini, E., *Analecta Laertiana*, I, 1899 şi II, 1902.

B. Lucrări cu caracter general

Abbagnano, N., *Compendio di Storia della filosofia*, 1957.

Appleton, R.B., *The Elements of Greek Philosophy*, 3 vol., New York, 1923-1930.

Arnim, H. von, *Die europäische Philosophie des Altertums*, în *Die Kultur der Gegenwart*, I, 5, 1909 ; ed. a II-a, 1913.

Aster, E.v., *Geschichte der antiken Philosophie*, Berlin – Leipzig, 1920.

Baeumker, C., *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie*, Münster, 1890.

Banu, I., *Heraclit din Efes*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1963.

Beare, J.J., *Greek theories of elementary Cognition from Alcmeon to Aristotle*, Oxford, 1936.

Benn, A.W., *History of ancient Philosophy*, Londra, 1912.

Bignone, E., *Studi sul pensiero antico*, Napoli, 1938.

Bochenski, I.M., *Ancient Formal Logic*, Amsterdam, 1951.

Brandis, Ch.A., *Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie*, 6 vol., Berlin, 1835-1860.
Geschichte der Entwicklung der griechischen Philosophie und ihrer Nachwirkungen im römischen Reiche, 2 vol., 1862-1864.

Bréhier, E., *Histoire de la Philosophie*, vol. I. *L'antiquité et le moyen âge*, ed. a VI-a, Paris, 1948.

Brucker, J., *Historia critica philosophiae a mundi incunnabulis ad nostrum aetatem perducta*, 5 vol., Leipzig, 1742-1744.

Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, Londra, ed. I, 1892 ; ed. a III-a, 1920 ; ed. a IV-a, nemodificată, 1930 (trad. în limba germană şi în limba franceză).
Greek Philosophy, I : Thales to Plato, Londra, 1960.

Capelle, W., *Geschichte der Philosophie I* (Sammlung Göschen, nr. 857 şi 858) : *Die griechische Philosophie*, I şi II, 1, 1922 şi 1926.

Chevalier, L., *Histoire de la pensée*, I : *La pensée antique*, Paris, 1955.

Dessoir, Max, *Lehrbuch der Philosophie*, vol. I : *Die geschichte der Philosophie*, Berlin, 1925, conţine : Cassirer, Ernst, *Die Philosophie der Griechen von den Anfängen bis Platon* ; Hoffmann, Ernst, *Die antike Philosophie von Aristoteles bis zum Ausgang des Altertums*.

Deussen, P., *Allgemeine Geschichte der Philosophie,* II, 1, *Die Philosophie der Griechen*, ed. a III-a, Leipzig, 1921.

Devaux, Philippe, *De Thales à Bergson*, Liège, 1955.

Dupréel, E., *Les sophistes. Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippias*, Neuchâtel, 1948.

Gercke-Hoffmann, *Geschichte der Philosophie*, în *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, vol. II, caietul 6, 1932.

Göbel, K., *Die vorsokratische Philosophie*, Bonn, 1910.

Gomperz, T., *Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie*, 3 vol., Leipzig, 1893-1909 ; ed. a IV-a din 1922-1931 de H. Gomperz.

Gomperz, H., *Sophistik und Retorik*, Leipzig-Berlin, Teubner, 1912.

Gordon, T., *L'image du monde dans l'antiquité*, Paris, 1949.

Hamelin, O., *La théorie de l'intellect d'après Aristote et ses commentateurs*, Paris, 1953.
Hegel, G.W.F., *Prelegeri de istoria filosofiei*, vol. I., Buc., Editura Academiei, 1963.
Hermann, M.G., *Der Materialismus in der Philosophie der griechisch-römischen Antike*, Berlin, 1959.
Hoffmann, E., *Die griechische Philosophie von Thales bis Platon*, 1921 (*Aus Natur-u. Geisteswelt*, nr. 741).
Hopfner, Th., *Orient und griechische Philosophie*, Leipzig, 1925.
Howald, E., *Die Anfäge der europäischen Philosophie*, München, 1925.
Joel, K., *Geschichte der antiken Philosophie*, I, 1921.
Der echte und der Xenophontische Sokrates, 3 vol., Berlin, 1893.
Joja, Ath., *Studii de logică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1960.
Eléatisme et logique formelle, în *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, <Bucureşti>, Editura Academiei, <f.a.>, pp. 243-288.
Kafka, G., *Die Vorsokratiker*, în *Gesch. d. Philos. in Einzeldarstellungen*, vol. VI, München 1921.
Kinkel, W., *Geschichte der Philosophie als Einleitung in das System der Philosophie*, vol. I : *Von Thales bis auf die Sophisten*, 1906 ; vol. II : *Von Sokrates bis Platon*, 1908 ; vol. III : *Von Sokrates bis Aristoteles*, Berlin, 1922.
Allgemeine Geschichte der Philosophie, I : *Geist der Philosophie des Alertums*, 1920.
Leisegang, H., *Griechische Philosophie*, I : *Von Thales bis Platon*, Breslau, 1922.
Lukasiewicz, J., *Aristotle's Sylogistic, from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford (1958).
Mabileau, L., *Histoire de la philosophie atomistique*, Paris, 1895.
Maier, H., *Die Syllogistik des Aristoteles*, 3 vol., I : Tübingen, 1896, apoi Leipzig, 1936 ; II, 1 şi II, 2 : Tübingen, 1900, apoi Leipzig, 1936.
Mallet, C., *Histoire de la philosophie ionienne*, Paris, 1842.
Mondolfo, R., *Problemi del pensiero antico*, Bologna, 1935.
Narski, I.S., *Cu privire la tradiţii în istoria filosofiei*, în „Probleme de filosofie", 1961, nr. 6, pp. 65-76.
Nestle, W., *Vom Mithos zum Logos. Die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates*, ed. II, Stuttgart, 1942.
Norman, W. de Witt, *Epicurus and his Philosophy*, Minneapolis, 1957.
Palhories, F., *L'héritage de la pensée antique*, Paris, 1932.
Pokrovski, S.A. şi S.V. Paparigopulo, *Pentru o atitudine strict ştiinţifică în editarea moştenirii filosofice*, în „Probleme de filosofie", 1954, nr. 6.
Prantl, C, *Geschichte der Logik im Abendlande*, 4 vol. (1855-1870), Leipzig, retipărit la Berlin în 1955.
Ritter, C., *Platon. Sein Leben, seine Schriften, seine Lehre*, München, 1910-1923, 2 vol.
Ritter, H., *Geschichte der Philosophie*, 12 vol., ed. a II-a, Hamburg, 1835-1853.
Geschichte der Ionischen Philosophie, Berlin, 1821.
Rivaud, A., *Histoire de la Philosophie*, vol. I : *Des origines à la scolastique* (colecţia „Logos", *Introduction aux études philosophiques*), Paris, 1948.
Le problème du devenir et la notion de la matière dans la philosophie grecque depuis les origines jusqu'à Théophraste, Paris, 1906.
Les grands courants de la pensée antique, Paris, 1953.
Ruggiero, G., *Storia della filosofia I. La filosofia greca*, Bari, 1948.
Schull, P.M., *Essai sur la formation de la pensée grecque*, ed. a II-a, Paris, 1949.
Stein, L., *Geschichte der Philosophie bis Plato* (*Philosophische Reihe*, vol. 2), München, 1921.
Tennemann, W.G., *Geschichte der Philosophie*, 11 vol., Leipzig, 1798-1819.

Tiedemann, D., *Geist der spekulativen Philosophie*, Marburg, 7 vol., 1791-1797.
Ueberweg, F., *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, I. Teil. Praechter, K., *Die Philosophie des Altertums*, ed. a XII-a, Berlin, 1926.
Untersteiner, M., *The Sophists*, New York, <1954>.
Varet, G., *Manuel de Bibliographie philosophique*. I : *Les philosophies classiques* (colecţia „Logos"), Paris, 1956.
Vieno, C.A., *La logica di Aristotele*, Torino, 1955.
Vorländer, K., *Geschichte der Philosophie*, ed. a V-a, vol. I : *Altertum, Mittelalter* etc., 1919.
Weber, A., *Histoire de la philosophie européenne*, ed. a VI-a, Paris, 1897 ; ed. nouă, Paris, 1925.
Windelband, W., *Geschichte der antiken Philosophie*, în *Handbuch der klass. Altertumswissenschaft*, editat de Ivan von Müller, V, 1, ed. a II-a, 1894 ; ed. a III-a, A. Bonhöffer, 1912 ; ed. a IV-a, A. Goedeckemeyer, 1923.
Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, ed. a II-a, 1900 ; ed. a XII-a, Erich Rothacker, 1928, Tübingen.
Zeller, E., *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung dargestellt*, ed. a II-a, 5 vol., Tübingen-Leipzig, 1859-1868. Apoi ediţii mai recente.
Zürcher, I., *Aristoteles' Werk und Geist*, Paderborn, 1952.

C. Ştiinţa în Grecia antică

Abbagnano, N., *Storia del pensiero scientifico*, Torino, 3 vol., 1956-1957.
Becker, O., *Grundlagen der Mathematik in geschichtlicher Entwicklung*, Freiburg-München, 1954.
Bignone, E., *L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*, 2 vol., Florenţa, 1936.
Boll, Franz, *Sphaera. Neue griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder*, Leipzig, 1903.
Studien zur Geschichte des antiken Weltbildes und der antiken Wissenschaft, 6 vol., Leipzig, 1914-1921.
Boll-Bezolt, *Sternglaube und Sterndeutung*, ed. a III-a, îngrijită de Gundel, Leipzig, 1926.
Bouché-Leclercq, A., *L'Astrologie grecque*, Paris, 1899.
Boutroux, E., *Socrate fondateur de la science moderne*, în „Comptes rendus de l'Académie des Sciences morales et politiques", 1883.
Brochard, V., *La Méthode expérimentale des anciens*, în „Revue de philosophie", XII (1877), nr. 1.
Les sceptiques grecs, ed. a II-a, Paris, 1932.
Etudes de philosophie ancienne et de philosophie moderne, Paris, 1926.
Brunet, P. şi A., Mieli, *Histoire des Sciences : Antiquité*, Paris, 1935.
Brunschvicg, L., *Les étapes de la philosophie mathématique*, ed. a III-a, Paris, 1929.
Brunet, J., *L'observation et l'expérience dans la science grecque*, în „Scientia", XXXII (1923), nr. 2.
Cantor, M., *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, vol. I, ed. a III-a, Leipzig, 1907.
Daremberg, Ch., *Histoire des sciences médicales*, vol. I : *Depuis les temps historiques jusqu'à Harvey*, Paris, 1870.
Delambre, *Histoire de l'Astronomie*, 7 vol., Paris, 1817-1823.
Diels, H., *Antike Technik*, ed. a III-a, Leipzig, 1924.
Diepgen, P., *Geschichte der Medizin*, vol. I : *Altertum* (Sammlung Göschen, nr. 679).

Dreyer, J.L.F., *History of the planetary System from Thales to Kepler*, Cambridge, 1906.
Duhem, P., *Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, 6 vol., Paris, 1913-1917 ; ed. nouă, 10 vol., Paris, 1954-1959.
Enriques, F. şi G. de Santillana, *Compendio di Storia del pensiero scientifico*, Bologna, 1937 şi *Storia del pensiero scientifico*, vol. I : *Il mondo antico*, Bologna, 1932.
Farrington, B., *Greek Science. Its Meaning for us*, ed. nouă, Harmondtsworth, 1961.
Gilbert, O., *Die meteorologischen Theorien des klassischen Altertums*, Leipzig, 1907.
Halevy, *La théorie platonicienne des sciences*, 1896.
Hankel, *Zur Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter*, Leipzig, 1874.
Heath, Sir Thomas, *Greek Astronomy*, 1932.
A History of Greek Mathematics, 2 vol., Oxford, 1921.
Mathematics in Aristotle, Oxford, 1949.
A Manuel of Greek Mathematics, Oxford, 1931.
Heiberg, I.L., *Naturwissenschaften und Mathematik im klassischen Altertum*, Leipzig, 1912, ed. a II-a, 1920 (*Aus Natur und Geisteswelt*, nr. 370).
Geschichte der Mathematik und Naturwissenschaften im Altertum, în *Handbuch der Altertumswissenschaft*, publicat de Walter Otto, V, 1, 2, München, 1925.
Hoffmann, I.E., *Geschichte der Mathematik*, 1. Teil : *Von den Anfängen bis zum Auftreten von Fermat und Descartes*, Berlin, 1953 (Samml. Göschen, vol. 226).
Hoppe, E., *Mathematik und Astronomie im klassischen Altertum*, în *Bibl. d. klass. Altertumswissenschaft*, publicat de I. Geffcken, vol. I, Heidelberg, 1911.
Krokiewicz, A., *Nauka Epikura* [Ştiinţa lui Epicur], Cracovia, 1929.
Martin, H., *Les hypothèses astronomiques des plus anciens philosophes de la Grèce*, Paris, 1878.
Michalowski, K., *Technika Grecka* [Tehnica greacă], Varşovia, 1959.
Michel, P.-H., *De Pythagore à Euclide. Contribution à l'histoire des mathématiques préeuclidiennes*, Paris, 1950.
Mieli, Aldo, *La Scienza greca. I. Prearistotelici*, Firenze, 1915.
Milhaud, G., *Études sur la pensée scientifique chez les Grecs et chez les Modernes*, 1906.
Les philosophes géomètres de la Grèce. Platon et ses prédécesseurs, Paris, 1900 ; ed. a II-a, 1934.
Leçons sur les origines de la science grecque, Paris, 1893.
Nouvelles études sur l'histoire de la pensée scientifique, Paris, 1911.
Moldolfo, R., *L'infinito nel pensiero dell'antichita classica*, Florenza, 1955.
Montucla, *Histoire des sciences mathématiques*, Paris, 1758.
Neuburger, M., *Geschichte der Medizin*, 2 vol. 1906-1911.
Neuburger, M. şi J. Pagel, *Handbuch der Geschichte der Medizin*, Jena, 1902.
Neugebauer, O., *The exact Sciences in Antiquity*, Copenhaga, 1951, ed. a II-a, 1957.
Okal, M., *Grécki atomisti a Epikuros. Stúdie z oblasti fyzicky* [Atomiştii greci şi Epicur. Studiu în domeniul fizicii], Bratislava, 1953.
Rey, A., *La jeunesse de la science grecque*, Paris, 1933.
La science orientale avant les Grecs, Paris, 1930.
Reymond, A., *Histoire des sciences exactes et naturelles dans l'antiquité gréco-romaine*, ed. a II-a, Paris, 1955.
Robin, L., *La pensée grecque et les origines de l'ésprit scientifique*, Paris, 1923.
Rochas, A. de, *La Science des philosophes et l'Art des thaumaturges dans l'Antiquité*, ed. a II-a, Paris, <f.a.>.
Rufini, E., *Il „Metodo" di Archimede e le origini dell'analisi infinitesimale nell'antichità*, Roma, 1926 ; ed. nouă, Milano, 1961.
Sarton, G., *Introduction to the History of Science*, vol. I : *From Homer to Omar Khayyam*, Washington, 1927.

Sprengel, C., *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzenkunde*, ed. a III-a, 1821-1837.

Stratton, G.M., *Theophrastus and the Greek Physiological Psychology before Aristotle*, Londra, 1917.

Tannery, P., *Mémoires Scientifiques*, publ. de J.-L. Heiberg şi H.G. Zeuthen, vol. I, II, III şi VII, 1912-1915 şi 1925.

Pour l'histoire de la science hellène, de Thalès à Empédocle, Paris, 1887 ; ed. a II-a, 1930.

Recherches sur l'histoire de l'astronomie ancienne, Paris, 1893.

La géometrie grecque. Comment son histoire nous est parvennue et ce que nous en savons. Essai critique, Paris, 1887.

Teichmüller, G., *Studien zur Geschichte der Begriffe*, Berlin, 1874.

Neue Studien zur Geschichte der Begriffe, vol. I-III, Gotha, 1876-1879.

Waerden, B.L. van der, *Erwachende Wissenschaft. Ägyptische, babylonische und griechische Mathematik*, trad. din lb. olandeză de Helga Habicht, Basel--Stuttgart, 1956.

Wieleitner, H., *Geschichte der Mathematik*, I : *Von der ältesten Zeiten bis zur Wende des 17. Jahrhunderts* (Sammlung Göschen, nr. 226), 1922.

Vernant, J.I., *Remarques sur les formes et les limites de la pensée technique chez les Grecs*, în „Revue d'Histoire des sciences", X (1957), nr. 3.

Zeuthen, H.-G., *Histoire des mathématiques dans l'antiquité et le moyen âge*, Paris, 1902.

Die Mathematik im Altertum und Mittelalter, în *Die Kultur der Gegenwart*, III, 1, 1912.

Index*

A

Abdera, oraş : IV, 58 ; IX, 24, 30, 34, 42, 58, 61, 69
Abus, sclav al lui Straton : V, 63
Academia, loc şi şcoală la Atena : II, 144 ; III, 7, 20, 25, 41 ; IV, 1, 3, 6, 19, 23, 27, 29, 39, 51, 59, 60, 67 ; V, 2 ; VII, 162, 183, 184 ; X, 1
Academos, erou legendar : V, 11
Acamantis, district : VII, 10
Acarnania, regiune : VII, 12
Achaicos, filosof şi scriitor : VI, 99
Achaios din Eritreia, poet : II, 133, 134
Acharnai, oraş : VII, 12
Achilleitis, regiune : I, 74
Acragas, vezi Agrigent
Acron din Acragas, medic : VIII, 65
Acropole, înălţime din Atena : II, 19 ; III, 24 ; V, 77 ; VIII, 62
Acros din Acragas : VIII, 65
Actis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
Acusilaos din Argos : I, 41, 42
Adeimantos, fratele lui Platon : III, 4, 41
Adeimantos, tatăl lui Androsthenes : V, 57
Adramytion, oraş : V, 84
Aethlios, medic : VIII, 89
Afrodita, zeiţă : III, 33 ; VI, 60, 69
Agamemnon, rege : II, 131 ; VII, 67, 160
Agathenor din Chalcedon, personaj : IV, 6
Agathocles din Sicilia, personaj : VIII, 90
Agathon, poet tragic : III, 32
Agathon, profesor al lui Socrate : II, 28
Agathon, sclav al lui Lycon : V, 73
Agemortos din Mytilene, personaj : X, 15
Agenor, tatăl lui Cadmos : I, 22
Agesarchos, tatăl lui Epimenide : I, 109
Agesilaos, rege al Spartei : II, 51, 52 ; VI, 49 ; VIII, 87
Agetor din Lamia, prieten al lui Menedem : II, 138
Agnonides, acuzator al lui Theofrast : V, 37
Agrigent (Acragas), oraş : VIII, 51, 54, 62, 63, 65, 69, 71, 72
Agrippa, filosof sceptic : IX, 88
Aheron, loc în Infern : IV, 31
Ahile, erou legendar : V, 7 ; IX, 23, 29
Aiaces, personaj : II, 5
Aiacos, judecător legendar în Infern : I, 114
Aidoneus, vezi Hades
Aigospotamoi, rîu : II, 10
Ainos, oraş : III, 46
Aischines din Atena, fiul lui Charinos sau Lysanias, filosof socratic : II, 20, 34, 35, 47, 55, **60-64**, 65, 82, 83, 105 ; III, 36 ; V, 35
Aischines din Arcadia, discipol al lui Isocrate : II, 64
Aischines din Cnidos, tatăl lui Eudoxos : VIII, 86
Aischines din Milet, scriitor politic : II, 64
Aischines din Mytilene, retor : II, 64
Aischines din Neapolis, filosof academic : II, 64
Aischines, orator : II, 64
Aischines, retor : II, 64
Aischines, sculptor : II, 64
Aischrion, tatăl lui Lysanias : VI, 23
Aithalides, fiul lui Hermes : VIII, 4
Aithiops din Ptolemais, filosof cirenaic : II, 86
Ajax, erou legendar : I, 48, 62 ; V, 7
Alcaios, adversar al lui Pittacos : I, 74 ; II, 46
Alceu din Mytilene, poet : I, 31, 76, 81
Alcibiade, om politic : II, 23, 24, 31, 36, 37, 105 ; IV, 49
Alcidamas din Elea, retor : IX, 54
Alcidamas, scriitor : VIII, 56
Alcimos, retor : II, 114
Alcimos din Sicilia, istoric şi scriitor : III, 9, 12, 17
Alcippos din Eresos, profesor de filosofie : V, 36
Alcmaion din Cotona, filosof pitagorician : VIII, **83**
Alexamenos din Styra sau Teos : III, 48
Alexandria, oraş : IV, 5 ; V, 61, 76, 84, 94 ; VI, 95 ; VII, 38, 164, 177 ; IX, 116 ; X, 25
Alexandros din Etolia, dramaturg : IX, 113
Alexandros din Cyrene, tatăl lui Lacydes : IV, 59

* Indicele cuprinde numai onomasticile şi toponimele din textul operei lui Diogene Laertios. Cifra romană indică Cartea, iar cea arabă paragraful. Transcrierea numelor cunoscute s-a făcut astfel cum sînt încetăţenite în limba română, după criteriul fonetic, iar a celorlalte nume după criteriul etimologic, în forme cît mai apropiate de limba elină. Litera greacă *kappa* în transcrierea românească este notată cu *c*.

Alexandros, nume al lui Paris, fiul lui Priam : I, 32
Alexandros Polyhistor din Milet, scriitor erudit : I, 116 ; II, 19, 106 ; III, 4 ; IV, 62 ; VII, 179 ; VIII, 24, 36 ; IX, 61
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei : I, 2 ; II, 3, 17 ; IV, 8, 23 ; V, 2, 4, 5, 10, 75 ; VI, 32, 38, 44, 45, 60, 63, 68, 79, 84, 88, 93 ; VII, 165 ; IX, 58, 60, 80 ; X, 1
Alexinos din Elis, filosof „dialectician" : II, 109, 110, 125, 136 ; IV, 36 ; VII, 166
Alexis, prieten intim al lui Platon : III, 31
Alexis din Thurioi, poet comic : III, 27, 28
Alexon din Myndos, personaj : I, 29
Alfeu, râu : II, 109, 110 ; IX, 69
Alopeke, district : II, 18, 40 ; V, 57
Alyattes, tatăl lui Cresus regele Lydiei : I, 81, 83, 85
Amasis, faraon al Egiptului : VIII, 3
Amastris, oraş : IV, 14 ; V, 36
Ambracia, oraş : I, 98
Ambracis, sclavă a lui Aristotel : V, 14
Ambryon, scriitor : V, 11
Ameinias, arhonte : III, 3
Ameinias, filosof pitagorician : IX, 21
Ameinias din Iasos, tatăl lui Diodoros : II, 111
Ameinias, personaj : V, 64
Ameipsios, poet : II, 28
Amphiaraos, erou legendar şi profet din Argos : II, 127 ; IV, 48
Amphiclides din Sunion, tatăl unui Sophocles : V, 38
Amphicrates, istoric : II, 101
Amphicritos din Eritreia, executor testamentar al lui Arcesilaos : IV, 43, 44
Amphimenes din Cos, adversar al lui Pindar : II, 46
Amphion, filosof academic : V, 70
Amphipolis, oraş : II, 22 ; III, 46
Amphis, poet comic : III, 27
Amyclas din Heraclea, filosof academic : III, 46 ; IX, 40
Amynomachos din Bate, succesor testamentar al lui Epicur : X, 16-21
Amyntas, rege al Macedoniei : II, 56 ; V, 1
Anacaia, district : VII, 10, 12
Anacharsis Scitul, înţelept : I, 13, 30, 41, 42, **101-105**, 106
Anaphlystos, district : VII, 12
Anaxagora din Clazomene, filosof naturalist : I, 4, 14, 16, 42 ; II, **6-15**, 16, 19, 35, 45, 46 ; VIII, 56 ; IX, 20, 34, 37, 41, 57 ; X, 12
Anaxagoras, filosof şi gramatician : II, 15
Anaxagoras, retor : II, 15
Anaxagoras, sculptor : II, 15
Anaxandrides, poet : III, 26
Anaxarh din Abdera, filosof sceptic : IX, **58-60**, 61, 63
Anaxicrates, arhonte : X, 2
Anaxilaides, scriitor : III, 2
Anaxilaos, medic şi scriitor : I, 107
Anaxilas, poet comic : III, 28
Anaximandros din Milet, istoric : II, 2
Anaximandru din Milet, filosof ionian : I, 13, 122 ; II, **1-2**, 3 ; VIII, 70 ; IX, 18, 21
Anaximene, filosof ionian : I, 14 ; II, **3-5** ; V, 10 ; VIII, 49
Anaximenes din Lampsacos, istoric : II, 3
Anaximenes din Lampsacos, retor : I, 40 ; II, 3 ; V, 10 ; VI, 57
Anchipylos, discipol al lui Phaidon : II, 126
Anchitos, tatăl lui Pausanias : VIII, 61
Andron din Argos, personaj : IX, 81
Andron din Efes, scriitor : I, 30, 119
Androsthenes din Egina, filosof cinic : VI, 75
Androsthenes, fiul lui Adeimantos : V, 57
Anniceris, filosof cirenaic : II, 85, 86, **96-97**, 98 ; III, 20
Antagoras din Rhodos, poet : II, 133 ; IV, 21, 26
Anticleides, istoric : VIII, 11
Antidoros, filosof epicurean : X, 8
Antigenes din Thria, tatăl lui Crates : IV, 21
Antigonos din Carystos, biograf : II, 136, 143 ; III, 66 ; IV, 17, 22 ; V, 67 ; VII, 12, 188 ; IX, 62, 110-112
Antigonos Gonatas, rege al Macedoniei : II, 110, 115, 127, 128, 141-143 ; IV, 39, 41, 46, 78 ; VII, 6-9, 13-15, 36, 169 ; IX, 110
Antileon, scriitor : III, 3
Antimenides din Mytilene, adversar al lui Pittacos : II, 46
Antiochos din Laodicea, filosof sceptic : IX, 106, 116
Antiochos din Lemnos, adversar al lui Socrate : II, 46 ; VIII, 49
Antiochos al II-lea Theos, rege al Macedoniei : V, 67
Antipater, general al lui Alexandru Macedon : IV, 8, 9 11, 64, 65 ; V, 11, 13 ; VI, 44, 66
Antipatros din Cyrene, filosof cirenaic : II, 86
Antipatros din Tars, filosof stoic : VII, 54, 55, 57, 60, 68, 84, 92, 121, 139, 140, 142, 148, 150, 157
Antipatros din Sidon, epigramist : VII, 29
Antiphon, prezicător : II, 46
Antiphon, sofist sau orator : VIII, 3
Antistene din Atena, filosof, fondatorul şcolii cinice : I, 15, 19 ; II, 31, 36, 47, 61, 64 ; III, 35 ; VI, **1-19**, 21, 36, 104, 105-106 ; VII, 19, 91 ; IX, 53, 101

Antistenes din Atena, tatăl lui Antistene : VI, 1
Antisthenes, filosof peripatetic : II, 39
Antisthenes, filosof naturalist : VI, 19
Antisthenes din Rhodos, istoric : I, 40 ; II, 98, 134 ; VI, 19, 77, 87 ; VII, 168 ; IX, 6, 15, 27, 35, 38, 39, 57
Antisthenes din Efes, personaj : VI, 19
Anytos, adversar al lui Socrate : II, 38, 39, 43 ; VI, 9, 10
Apellas, filosof sceptic, scriitor : IX, 106
Apemantos, mizantrop : I, 107
Apis, divinitate : VIII, 90, 91
Apollo, zeu : I, 4, 29, 30, 33, 82, 99, 107 ; II, 42 ; III, 2, 45 ; VI, 21 ; VIII, 5, 10, 13 ; X, 5
Apollodor din Atena, cronograf : I, 37, 58, 60, 74 ; II, 2, 3, 7, 44 ; III, 2 ; IV, 23, 28, 46, 65 ; V, 9, 58 ; VI, 101 ; VII, 181, 184 ; VIII, 52, 58, 90 ; IX, 18, 24, 25, 56, 61 ; X, 13, 14
Apollodoros din Seleucia, filosof stoic : VII, 39, 41, 54, 64, 84, 102, 118, 121, 125, 129, 135, 140, 143, 150, 157
Apollodoros din Atena, aritmetician : I, 25
Apollodoros din Cyzic, scriitor : IX, 38, 41
Apollodoros, discipol al lui Socrate : II, 35
Apollodoros, supranumit Cepotyrannos, filosof epicurian : X, 2, 10, 25
Apollodoros, tatăl lui Archelaos : II, 16
Apollonia, oraş : VI, 81 ; IX, 57
Apollonides din Nicaia, filosof sceptic, scriitor : IX, 109
Apollonides, personaj : II, 50
Apollonides, sclav al lui Platon : III, 42
Apollonios din Alabanda, supranumit Molon, fiul lui Molon, retor : III, 34
Apollonios Cronos din Cyrene, filosof „dialectician" : II, 111
Apollonios din Soloi, profesor al lui Demetrios din Aspendos : V, 83
Apollonios din Soloi sau Tars, tatăl lui Chrysippos : VII, 179
Apollonios din Tyr, filosof stoic : VII, 1, 2, 6, 24, 28
Apollophanes din Nisibis, filosof stoic : VII, 92
Apollothemis din Apollonia, tatăl lui Diogenes : IX, 57
Apsephion, arhonte : II, 44
Arabia, ţară : IX, 79
Aratos din Soloi, poet : II, 133 ; VII, 167 ; IX, 12, 113
Arcadia, regiune : I, 94
Arcesilaos, fiul lui Aristodicos, sculptor : IV, 45
Arcesilaos din Lampsacos, tatăl lui Straton : V, 57, 58
Arcesilaos, moştenitor al lui Straton : V, 61, 62, 63, 64
Arcesilaos, poet din vechea comedie : IV, 45
Arcesilaos, poet elegiac : IV, 45
Arcesilaos din Pitane, filosof, fondatorul academiei medii sceptice : I, 14, 19 ; IV, 22-25, **28-45**, 59 ; VII, 162, 171, 183 ; IX, 114, 115
Archagoras, filosof pitagorician : IX, 54
Archeanassa din Colofon, prietenă intimă a lui Platon : III, 31
Archecrates, personaj : IV, 38
Archedemos, filosof stoic : VII, 40, 68, 84, 88, 134, 136
Archelaos, geograf : II, 17
Archelaos rege al Macedoniei : II, 25
Archelaos, retor : II, 17
Archelaos, scriitor : II, 17
Archelaos din Atena sau Milet, filosof naturalist : I, 14, 18 ; II, **16-17**, 19, 23 ; IX, 18, 41 ; X, 12
Archestratos din Phrearoi, vecin al lui Platon : III, 41
Archetimos din Siracuza, istoric : I, 40
Archias din Arcadia, prieten al lui Arcesilaos : IV, 38
Archinomos, tatăl lui Empedocle : VIII, 53
Archipolis, binefăcător al lui Menedem : II, 137
Archippos din Tarent, filosof pitagorician : VIII, 39
Archytas, arhitect : VIII, 82
Archytas, epigramist : VIII, 82
Archytas, filosof pitagorician : III, 21, 61 ; VIII, **79-83**, 86
Archytas din Mytilene, muzician : IV, 52 (?) ; VIII, 82
Archytas, scriitor agronom : VIII, 82
Areimanios (Ahriman), zeul răului la perşi : I, 8
Ares, zeu : III, 33
Arete, fiica lui Aristip, filosoafă cinică : II, 72, 86
Argus, oraş : I, 47 ; III, 4 ; IX, 81
Arhiloh din Paros, poet : IX, 1, 71
Ariarathes, rege al Cappadociei : IV, 65
Aridelos, personaj : IV, 42
Arieos din Tars, tatăl lui Herodotos : IX, 116
Arimnestos, fiu al lui Cleobulos : V, 57
Arimnestos, frate al lui Aristotel : V, 57
Aristagoras din Milet, istoric : I, 11, 72
Aristagoras, fiul lui Eudoxos : VIII, 89
Aristeides, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Aristeides, filosof „dialectician" : II, 113
Aristide, supranumit cel Drept, om politic atenian : II, 26

Aristip din Cyrene, filosof, fondatorul şcolii hedoniste sau cirenaice : I, 19 ; II, 47, 60, 61, 62, **65-86** ; III, 36 ; IV, 40 ; VI, 19, 25 ; X, 4
Aristippos din Cyrene, scriitor : VIII, 21 (?)
Aristippos, filosof academic : II, 83
Aristippos, istoric : II, 83
Aristippos (Pseudo), scriitor : I, 96 ; II, 23, 48 ; III, 29 ; IV, 19 ; V, 3, 39 ; VIII, 60
Aristippos, supranumit Metrodidactul, filosof cirenaic : II, 83, 86
Aristobulos, fratele lui Epicur : VII, 9 ; X, 3
Aristocles, alt nume al lui Platon : III, 4, 43
Aristocles, chitarist : VII, 13
Aristocrates, tatăl Eristheneei : I, 94
Aristocreon, nepot de soră al lui Chrysippos : VII, 185
Aristodem din Sparta, înţelept : I, 30, 41, 42
Aristodemos din Eritreia, adversar al lui Menedem : II, 142
Aristodemos, fratele Eristheneei : I, 94
Aristodemos supranumit cel Mic, din Cydathenaion, filosof socratic : III, 61
Aristodicos, tatăl lui Arcesilaos : IV, 45
Aristofan, scriitor de comedii : II, 18, 20, 27, 28, 38 ; IV, 18 ; VIII, 34, 38
Aristogiton, tiranicid : I, 56 ; VI, 50 ; IX, 26
Aristomachos, filosof peripatetic : V, 70
Aristomenes, arhonte : I, 79
Aristomenes, prieten al tiranului Dionysios : III, 18
Aristomenes, tutore al lui Nicanor : V, 12
Ariston din Alexandria, filosof peripatetic : VII, 164 ; X, 14 (?)
Ariston din Argos, profesor de gimnastică : III, 4
Ariston din Atena, muzician : VII, 164
Ariston din Chios, supranumit Sirena, filosof stoic : I, 16 ; II, 80 ; IV, 33, 40 ; VI, 103, 105 ; VII, 18, 37, **160-164**, 171, 182 ; X, 5, 11
Ariston din Halai, retor : VII, 164
Ariston din Iulis (în Ceos), filosof peripatetic, biograf : V, 64, 70, 74 ; VII, 163
Ariston, tatăl lui Platon : III, 1, 2, 44
Ariston, poet : VII, 164
Aristophanes din Byzantion, gramatician şi filolog : III, 61 ; X, 13
Aristotel din Stagira, filosof, fondatorul şcolii peripatetic : I, 1, 8, 15, 16, 19, 98, 99 ; II, 23, 26, 45, 46, 55, 104, 109 ; III, 37, 46, 48, 109 ; IV, 5, 6, 67 ; V, **1-35**, 36, 39, 51, 61, 86 ; VIII, 13, 19, 34, 36, 48, 51, 57, 58, 63, 74, 88 ; IX, 25, 53, 54, 81 ; X, 1, 8, 27
Aristoteles, antrenor : V, 35
Aristoteles din Atena, om politic : V, 35
Aristoteles din Cyrene, filosof socratic : II, 113 ; V, 35
Aristoteles din Sicilia, retor : V, 35
Aristoteles, fiul lui Metrodoros : V, 35
Aristoteles, gramatician : V, 35
Aristoteles, interpret al Iliadei : V, 35
Aristoteles supranumit Miticul, filosof socratic : II, 63 ; V, 35
Aristoxenos din Tarent, biograf erudit : I, 42, 107, 108, 118 ; II, 19, 20 ; III, 8, 37 ; IV, 15 ; V, 35, 92 ; VIII, 1, 8, 14, 15, 20, 46, 79, 82 ; IX, 40
Arrhenides, arhonte : VII, 10
Arsinoe, fiica lui Ptolemaios I Soter : IV, 15 ; V, 60
Artaferne, satrap : II, 79
Artemidoros, filosof „dialectician" : IX, 53
Artemis, sclavă a lui Platon : III, 42
Artemis, zeiţă : II, 42, 44, 51 ; IV, 45 ; IX, 3, 6
Artemon, tatăl lui Protagoras : IX, 50
Ascanios din Abdera, scriitor : IX, 61
Asclepiades din Phlius, filosof din şcoala din Eritreia : II, 105, 126, 129, 131, 132, 137 ; VI, 91
Asclepios, divinitate : III, 45 ; IV, 24 ; VI, 38
Asclepios, tatăl lui Machaon : V, 1
Ascondas din Theba, tatăl lui Crates cinicul : VI, 85
Asia, continent : I, 44 ; II, 79 ; III, 7
Aspendos, oraş : V, 83 ; VI, 13
Assos, oraş : VII, 37, 168, 170
Aster, prieten intim al lui Platon : III, 29
Aston din Crotona, scriitor pitagorician : VIII, 7
Astrampsychos, mag : I-2
Astyanax, fratele lui Lycon : V, 69
Astyanax, tatăl lui Lycon : V, 69
Astydamas, poet : II, 43
Astypalaia, oraş : VI, 84
Atarneus, oraş : I, 80 ; V, 3, 8
Atena, oraş : I, 3, 22, 31, 44-48, 50, 54, 57, 62, 66, 67, 82, 101, 111, 112, 114 ; II, 2, 7, 16, 18, 22, 25, 45, 49, 53, 56, 60, 62, 65, 74, 102, 119 ; III, 1, 2, 3, 7, 18, 20, 21, 23, 46, 47 ; IV, 1, 9, 11, 24, 25, 29, 39, 40, 43, 44, 47, 67 ; V, 2, 4, 5, 9, 10, 38, 61, 69, 75, 79, 86 ; VI, 1, 2, 10, 21, 44, 57, 59, 75 ; VII, 1, 2, 5, 6, 28, 31, 32, 164, 168, 181, 187 ; VIII, 86, 87 ; IX, 18, 28, 36, 37, 54, 56, 57, 67, 110, 115 ; X, 1, 2, 15
Athanes, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Athena, zeiţă : I, 67, 89 ; II, 116 ; IV, 45 ; V, 16 ; VII, 147
Athenaios, filosof epicurean : X, 11

Athenaios din Lampsacos, tatăl Metrodor : X, 22
Athenaios, medic : II, 104
Athenaios, poet : VI, 14 ; VII, 30
Athenocritos, tatăl lui Democrit : IX, 34
Athenodoros din Lampsacos, tatăl lui Polyainos : X, 24
Athenodoros din Soloi, filosof stoic : II, 38
Athenodoros din Tars sau Cana, fiul lui Sandon, scriitor : III, 3 ; V, 36 ; VI, 81 ; IX, 42
Athenodoros din Tars, supranumit Cordylion, filosof stoic : VII, 34, 38, 68, 121
Athlios, personaj : VI, 44
Atica, regiune : I, 47, 110 ; III, 44 ; VI, 25
Atlas, erou mitologic : I, 1
Atrizi, familie : VII, 67
Attagas din Thesalia, personaj : IX, 114
Attalos I, rege al Pergamului : IV, 30, 60 ; V, 67
Autodoros, filosof epicurean : V, 92
Autolycos din Pitane, matematician şi astronom : IV, 29
Axiothea din Philius, filosoafă academică : III, 46 ; IV, 2

B

Babilon, oraş : VI, 79, 81 ; VII, 55
Babys, tatăl lui Ferekyde : I, 116, 119
Bargylia, oraş : V, 94
Basileides, filosof epicurean : X, 25
Bate, district : X, 16
Bathycles din Arcadia, personaj : I, 28, 29
Bathyllos, prieten al lui Alcmaion : VIII, 83
Batis, sora lui Epicur : X, 23
Baton din Pont, stăpînul lui Menip : VI, 99
Beoţia, regiune : VI, 98
Berenice, regină a Egiptului : V, 78
Betion, prieten intim al lui Bion Boristhenitul : IV, 54
Bias din Priene, înţelept : I, 13, 31, 32, 41, 42, 44, **82-88** ; II, 46
Bictas, sclav al lui Platon : III, 42
Bion din Abdera, matematician : IV, 58
Bion din Borysthenes, filosof academic : II, 77 (?), 117, 135 ; IV, 10, 23, **46-58**
Bion din Clazomene sau Chios, sculptor : IV, 58
Bion din Milet, sculptor : IV, 58
Bion din Proconnesos, scriitor : IV, 58
Bion din Soloi, scriitor : IV, 58
Bion din Siracuza, scriitor : IV, 58
Bion, retor : IV, 58
Bion, poet liric : IV, 58
Bion, personaj : IV, 58
Bithinia, regiune : II, 47
Biton, personaj : I, 50
Bloson din Efes, tatăl lui Heraclit : IX, 1
Boethos din Sidon, filosof stoic : VII, 54, 143, 148, 149
Borboros, rîu de noroi în Infern : V, 11
Borysthenes, oraş : IV, 46, 55
Bospor, regiune : II, 113 ; VII, 37, 177
Boton din Atena, profesor al lui Xenofanes : IX, 18
Branchidai, regiune : VIII, 5
Branchos, fondatorul templului Brachizilor : I, 72
Bro(n)tinos din Crotona, tatăl lui Theano : VIII, 42, 55, 83
Bryson, filosof academic : I, 16 ; VI, 5
Bryson, fiul lui Stilpon : IX, 61
Bugelos, tatăl lui Pythocles : IV, 41
Bullon, filosof peripatetic : V, 70, 71
Busiris, district : V, 78
Byzantion, oraş : II, 20, 104 ; V, 83

C

Cabas (Scabras) din Argos, tatăl lui Acusilaos : I, 41
Cadana (?), toponimic (?) : IV, 31
Cadmos din Fenicia, erou legendar : I, 22 ; VII, 30
Caduidas, rege al Sciţiei : I, 101
Caineus, filosof şi scriitor : IV, 2
Calauria, insulă : V, 10
Calcidica, peninsulă : VIII, 46
Calistene, discipol al lui Theofrast : V, 53, 56
Callaischros, fiul lui Critias : III, 1
Callatis, oraş : I, 38 ; V, 83, 94
Callias, arhonte : II, 7, 30
Callias, sclav al lui Theofrast : V, 55
Callias, scriitor : II, 18
Callicle, personaj : III, 52
Callicrates, personaj : IV, 38
Callicratides, fratele lui Empedocle : VIII, 53
Callidemides, arhonte : II, 56
Callimachos, executor testamentar al lui Platon : III, 43
Callimachos, ostaş : I, 56
Callimachos, vecin al lui Platon : III, 42
Callimah din Cyrene, poet erudit : I, 23, 25, 28, 29, 79, 111 ; VIII, 86 ; IX, 17, 23
Callinos, filosof peripatetic : V, 52, 53, 55, 56
Callinos din Hermione, filosof peripatetic : V, 70-74
Callippos din Atena, tiran al Siracuzei, filosof academic : III, 46
Callippos din Corint, filosof stoic : VII, 38
Callippos din Pallene, personaj : V, 57
Callisthenes din Olynth, nepot al lui Aristotel : V, 4, 10, 39 ; VI, 45
Canobos, oraş : VII, 120

Capaneus, personaj : VII, 22
Caphesias, flautist : VII, 21
Cappadocia, regiune : IV, 65
Caria, regiune : I, 89
Carion, sclavul lui Theofrast : V, 55
Caristos, oraş : II, 136, 143 ; III, 66 ; IV, 17, 67 ; VII, 12 ; IX, 62, 111
Carkinos, poet : II, 63
Carneade din Cyrene, filosof academic sceptic : I, 14, 16 ; IV, **60-66**, 67 ; V, 19 ; VII, 182 ; X, 9, 26
Carneades, poet : IV, 66
Cartagina, oraş : III, 82 ; IV, 67 ; VII, 37, 165 ; VIII, 82
Casandrea, oraş : II, 127
Casandru, fiul lui Antipater : IV, 1 ; V, 37, 78
Cassios, filosof sceptic : VII, 32, 34
Catane, oraş : IX, 18
Cebes din Theba, filosof socratic : II, **125**
Cecrops, rege legendar : II, 58 ; IX, 56
Cefis, rîu : III, 42
Ceos, oraş : V, 64, 74 ; IX, 50
Cephalos, tatăl lui Lysias : III, 25
Cephisia, district : III, 41
Cephisodoros, comandant de oşti : II, 54
Cerameicos, cartierul olarilor din Atena : VI, 35 ; VII, 3, 11, 15, 29, 182
Cerameis, district : V, 57
Cercidas din Megalopolis sau Creta, legislator şi poet : VI, 77
Cercops din Milet, poet : II, 46
Cerkopi, personaje mitologice : IX, 114
Chabrias, comandant de oşti : III, 20, 23, 24
Chabrinos din Hermione, tatăl lui Lasos : I, 42
Chairedemos, fratele lui Epicur : X, 3
Chairephon, discipol al lui Socrate : II, 37
Chairestrate, mama lui Epicur : X, 1
Chalcedon, regiune : II, 106 ; III, 46 ; IV, 6 ; V, 72, 83 ; IX, 110
Chalcis, oraş : II, 136 ; IV, 54 ; V, 5, 6, 10, 14, 36, 56 ; X, 1
Chamaileon din Pont, filosof peripatetic şi scriitor : III, 46 ; V, 92
Chares, sclav al lui Lycon : V, 73
Charinos, cîrnăţar, tatăl lui Aischines : II, 60
Charinos, personaj : II, 120
Charmandrides, tatăl lui Charmandros : III, 19
Charmandros din Egina, adversar al lui Platon : III, 19
Charmantides, tatăl lui Lasos : I, 42
Charmides, fiul lui Glaucon : II, 29, 31 ; III, 1
Charon, personaj mitologic : VII, 123
Charondas din Catania sau Thurioi, pitagorician legislator : VIII, 16
Charondas, filosof cirenaic : II, 76
Charyrda, personaj mitologic : VI, 51
Cheiron, personaj mitologic : VI, 51, 59
Chenai (Chen), regiune : I, 30, 106, 107
Cheronea, oraş : VI, 43
Chersonesul Tracic, regiune : I, 47
Chilon din Crotona, adversar al lui Pitagora : II, 46
Chilon din Sparta, înţelept : I, 13, 30, 40-42, **68-73**
Chios, insulă : I, 120 ; II, 104 ; IV, 34, 40, 42, 43, 58 ; V, 11 ; VII, 37, 160 ; VIII, 8 ; IX, 58
Choirilos, poet : I, 24
Chonuphis din Heliopolis, cunoscut al lui Eudoxos : VIII, 90
Chremonides, prieten intim al lui Zenon : VII, 18
Chrysippos din Cnidos, fiul lui Erineos, medic : VII, 186 ; VIII, 87
Chrysippos din Cnidos, fiul lui Chrysippos, medic la curtea lui Ptolemaios : VII, 186
Chrysippos, fiul lui Aristagoras, medic, discipol al lui Aethlios : VIII, 89
Chrysippos, medic, discipol al lui Erasistratos : VII, 186
Chrysippos, scriitor despre agricultură : VII, 186
Chrysippos din Soloi sau Tars, filosof stoic : I, 14-16 ; IV, 62 ; VII, 1, 34, 35, 39, 40, 50, 54, 55, 57, 60, 65, 68, 71, 79, 84, 85, 87, 89, 91, 92, 101-103, 111, 120, 121, 122, 125, 127-131, 134, 136, 138-140, 142, 149, 150, 151, 157, 159, **179-202** ; X, 3, 26
Cilicia, regiune : I, 51
Circe, personaj legendar : IV, 9
Cition, oraş : I, 19 ; VI, 104 ; VII, 1, 6, 10, 11, 12, 29, 36, 39, 84, 134 ; IX, 29
Clazomene, oraş : II, 6 ; IV, 58
Cleante din Assos, supranumit Phreanthes, filosof stoic : I, 15 ; VII, 14, 17, 37, 41, 84, 87, 89, 91, 92, 127, 128, 134, 139, 142, 157, 167, **168-176**, 177, 179, 182, 185 ; IX, 15
Clearh din Soloi, filosof peripatetic : I, 9, 30, 81 ; III, 2
Cleinias, fratele lui Alcibiade, prieten intim al lui Xenofon : II, 48
Cleinias din Tarent, filosof pitagorician : IX, 40
Cleinomachos din Thurioi, scriitor : II, 112
Cleippides din Cyzic, prieten al lui Antigonos Gonatas : II, 127
Cleisthenes, tatăl lui Menedem : II, 125
Cleitarchos din Colofon, istoric : II, 113

Cleitarchos, filosof cirenaic : I, 6
Cleobis din Argos, personaj : I, 50
Cleobul din Lindos, înţelept : I, 13, 29, 41, 42, **89-93**
Cleobulina, fiica lui Cleobul, poetesă : I, 89
Cleobulina, mama lui Thales : I, 22
Cleobulos, înţelept : I, 89
Cleobulos, tatăl lui Arimnestos : V, 57
Cleochares din Myrlea, retor : IV, 41
Cleomenes, filosof cinic : VI, 75, 95
Cleomenes, rapsod : VIII, 63
Cleon, adversar al lui Anaxagora : II, 12
Cleon, filosof epicurean : III, 61 (?) ; X, 84
Cleon, personaj : V, 76
Cleonimos din Philius, tatăl lui Euthyphon : VIII, 1
Clitemnestra, vezi Nicostratos
Clitomah din Cartagina, filosof, discipol al lui Carneade : I, 14, 19 ; II, 92 ; IV, 66, **67**
Cnidos, insulă : I, 29 ; VII, 186 ; VIII, 86, 89, 90
Cnosos, oraş : I, 109, 111
Codros, rege legendar al Atenei : I, 53 ; III, 1
Colchida, regiune : I, 111
Collytos, district : III, 3
Colofon, oraş : I, 111 ; III, 31 ; IX, 18, 111 ; X, 1
Colonos, district : III, 5
Colotes din Lampsacos, filosof epicurean : VI, 102 ; X, 25
Conon, strateg : II, 39 ; V, 76
Corcyra, insulă : I, 94
Corint, localitate : I, 40, 94, 97, 99, 100 ; II, 42, 53, 56, 58, 71, 102, 113 ; III, 8, 34 ; VI, 74, 77, 79, 90 ; VII, 38
Coriscos din Scepsis, filosof academic : III, 46, 61
Corycos, munte : I, 118
Cos, insulă : I, 32, 33 ; II, 46, 47, 59 ; VIII, 78
Cotys, rege al Traciei : IX, 65
Cranaos, rege legendar : II, 58
Craneion, gimnaziu la Atena : VI, 38
Craneion, gimnaziu la Corint : VI, 77
Cranon, localitate : II, 25
Crantor din Soloi, filosof academic : I, 14 ; IV, 17, 22, **24-27**, 28, 29, 32
Crateia, mama lui Periandru : I, 96
Crateros, comandant de oşti : VI, 57
Crates din Atena, filosof academic : I, 14 ; IV, 18, **21-23**, 27, 32, 51
Crates, arhitect : IV, 23
Crates, epigramist : IV, 23
Crates, filosof peripatetic : IV, 23
Crates, geometru : IV, 23
Crates, din Mallos, gramatician : IV, 23
Crates, poet : IV, 23
Crates din Samos, tatăl lui Pitagora : VIII, 49
Crates din Tars, filosof academic : IV, 23
Crates din Theba, filosof cinic : I, 15 ; II, 114, 117-119, 126, 131 ; IV, 23 ; VI, 15, 82, **85-93**, 94, 98, 105 ; VII, 2, 3, 4, 12, 24, 32
Crates din Tralles, discipol al lui Isocrate : IV, 23
Crates, scriitor : IX, 12
Crates din Atena, poet din comedia veche : I, 12, 62, 89
Cratinos, tînăr atenian : I, 110
Cratinos, poet din comedia nouă : III, 28 ; VIII, 37
Cratistoteles, tatăl lui Hippon : VII, 10
Cratylos, filosof, discipol al lui Heraclit : III, 6
Creophylos, strămoş al lui Hermodamas : VIII, 2
Cresus, rege al Lydiei : I, 25, 29, 38, 40, 50, 67, 75, 77, 81, 95, 105
Creta, insulă : I, 13, 41, 107, 110, 111, 113 ; VI, 74, 77 ; VIII, 3
Crinis, filosof stoic : VII, 62, 68, 71, 76
Critias, fiul lui Dropides : III, 1
Critias, om politic : II, 24 ; III, 1
Critobulos, fiul lui Criton : II, 121
Criton din Atena, filosof socratic : II, 20, 31, 60, 105, **121** ; III, 36
Criton din Calchedon, sclav al lui Lycon : V, 72, 74
Crobylos, delator : III, 24
Cronos, divinitate : VIII, 2
Crotona, oraş : II, 5, 46 ; VIII, 3, 7, 21, 39, 40, 42, 83, 84 ; IX, 12
Ctesarchos, executor testamentar al lui Theofrast : V, 56
Ctesibios din Chalcis, filosof academic : IV, 37
Ctesibios, tînăr atenian : I, 110
Ctesippos, fiul lui Criton : II, 121
Cteysicleides din Atena, scriitor : II, 56
Cybisthos, fiul lui Thales : I, 26
Cylon din Atena, aristocrat : I, 110
Cylon din Crotona, adversar al lui Pitagora : II, 46 ; VIII, 40, 49
Cyme, oraş : I, 76 ; V, 94
Cynegeiros, ostaş : I, 56
Cynosarges, gimnaziu : VI, 13 ; VII, 161
Cypris, nume al Afroditei : III, 33 ; IV, 27
Cypru, insulă : I, 50, 51, 62 ; II, 129 ; VII, 1 ; IX, 58, 59, 115
Cypselos, fiul lui Periandru : I, 94
Cypselos, tatăl lui Periandru : I, 94
Cypselos, tiran al Corintului : I, 40

Cyrene, oraş : I, 18, 19, 40 ; II, 65, 86, 103 ; III, 6 ; IV, 41, 59, 62 ; V, 35, 41, 84 ; VIII, 21 ; IX, 115
Cyrus, rege al Persiei : I, 25 ; II, 49, 51, 56, 58 ; III, 34 ; VI, 2, 84
Cythenas, vezi Saturninos
Cythera, insulă : I, 71
Cyzic, oraş : I, 99 ; II, 127 ; III, 46 ; VIII, 72, 87 ; IX, 4, 38

D

Daimachos, filosof academic : I, 30
Daippos, personaj : V, 63
Damagetas, tatăl lui Chilon : I, 68
Damasias, arhonte : I, 22
Damasippos, tatăl lui Democrit : IX, 34
Damasos, fratele lui Democrit : IX, 39
Damo, fiica lui Pitagora : VIII, 42
Damon din Atena, sofist şi muzician : II, 19
Damon din Cyrene, scriitor : I, 40
Danaos, arhitect : I, 89
Dardanos, oraş : II, 53
Darius, rege al Persiei : IX, 12-14
Deinarchos din Corint, orator : II, 52
Deinon din Colofon, istoric : I, 8 ; IX, 50
Delfi, oraş : I, 28, 40 ; II, 23, 37, 50, 51, 136 ; V, 6 ; VI, 21, 60 ; X, 12
Delion, oraş : II, 22 ; III, 8
Delos, insulă : I, 118 ; II, 22, 42 ; VI, 21 ; VIII, 13, 40 ; IX, 12
Delphis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
Demaratos, filosof peripatetic : V, 53
Demaratos, sfetnic al lui Xerxes : I, 72
Demeas, tatăl lui Zenon din Cition : VII, 1
Demeter, zeiţă : V, 4, 8, 16 ; VI, 69 ; VII, 147
Demetrias, oraş : IV, 39
Demetrios din Alexandria, filosof cinic : VI, 95
Demetrios din Alexandria, sofist : V, 84
Demetrios din Amphipolis, filosof academic : III, 46
Demetrios din Andramytion, supranumit Ixion, gramatician : V, 84
Demetrios din Aspendos, filosof peripatetic : V, 83
Demetrios din Bithynia, filosof stoic : V, 84
Demetrios din Byzantion, istoric peripatetic : II, 20, 21 ; V, 83
Demetrios din Callatis, istoric : V, 83
Demetrios din Chalcedon, retor : V, 83
Demetrios din Cition, tatăl lui Persaios : VII, 6, 36
Demetrios Poliorcetul, fiul lui Antigonos, rege al Macedoniei : II, 115, 143 (?) ; V, 77
Demetrios din Cyrene, gramatician : V, 84
Demetrios din Erytrai, gramatician : V, 84
Demetrios din Erytrai, scriitor : V, 85
Demetrios, executor testamentar al lui Platon : III, 43
Demetrios din Phaleron, filosof peripatetic, om politic : I, 22 ; II, 13, 101 ; IV, 14 ; V, 39, **75-85** ; VI, 90 ; IX, 15, 20, 37, 57
Demetrios din Laconia, filosof epicurean : X, 26
Demetrios din Magnesia, scriitor : I, 38, 79, 112, 114 ; II, 52, 56, 57 ; V, 3, 75, 89 ; VI, 84, 88 ; VII, 31, 169, 185 ; VIII, 84, 85 ; IX, 35, 36, 40 ; X, 13
Demetrios, poet epic : V, 85
Demetrios, poet iambic : V, 85
Demetrios, personaj : IV, 41
Demetrios din Potamos, tatăl lui Timocrates : X, 16
Demetrios din Scepsis, erudit : V, 84
Demetrios din Smyrna, retor : V, 85
Demetrios din Tars, poet : V, 85
Demetrios din Troizena, gramatician şi istoric : VIII, 74
Demetrios supranumit Graficianul, scriitor şi pictor : V, 83
Demetrios, sclav al lui Lycon : V, 72, 74
Demetrios, poet din comedia veche : V, 85
Demetrios, sculptor : V, 85
Demetrios, tatăl lui Heracleides : V, 71
Demochares, fiul lui Laches : IV, 41 ; VII, 14
Democrit din Abdera sau Milet, filosof atomist : I, 15, 16, 22, 23 ; II, 14 ; III, 25 ; IV, 58 ; IX, 24, **34-49**, 58, 67, 72, 106 ; X, 2, 4, 8, 13
Democritos din Chios, muzician : IX, 49
Democritos, epigramist : IX, 49
Democritos din Pergam, retor : IX, 49
Democritos, scriitor : IX, 49
Democritos, sculptor : IX, 49
Demodicos din Leros, personaj : I, 84
Demophilos, adversar al lui Aristotel : V, 5
Demophon, valet al lui Alexandru Macedon : IX, 80
Demostene, orator : II, 64, 108 ; III, 47 ; V, 10 ; VI, 34
Demostratos din Xypete, vecin al lui Platon : III, 42
Demotimos, filosof peripatetic : V, 53, 55, 56
Demylos (?), arhonte : II, 11
Deo, vezi Demeter
Dexios, tatăl lui Xenofanes : IX, 18
Dia (acuzativul de la Zeus), divinitate : VII, 147
Diagoras din Melos, supranumit Ateul : VI, 59

Dicaiarchos din Mesene, filosof peripatetic, istoric : I, 40, 41 ; III, 4, 38, 48 ; VIII, 40
Didyma, regiune : I, 29, 33
Didymon, flautist : VI, 51, 68
Didymos din Alexandria, gramatician erudit : V, 76
Dieuchidas din Megara, istoric : I, 57
Diochaitas, tatăl lui Ameinias : IX, 21
Diocles din Magnesia, scriitor : II, 82 ; VI, 12, 13, 20, 36, 87, 91, 99, 103 ; VII, 48, 162, 166, 179, 181 ; IX, 61, 65 ; X, 11, 12
Diocles din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
Diocles, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Diocles, nume de persoană : VII, 75
Diocles, sclav al lui Straton : V, 63
Diodoros din Aspendos, filosof pitagorician : VI, 13
Diodoros din Efes, scriitor : VIII, 70
Diodoros din Iasos, supranumit Cronos, filosof megaric : II, 111, 112 ; IV, 33 ; VII, 16, 25
Diodoros din Tyr, filosof (?) : IV, 2
Diodoros, fiul lui Xenofon : II, 52, 54
Diodotos, gramatician : IX, 12, 15
Diogene din Sinope, filosof cinic : I, 15 ; II, 66, 78, 112 ; IV, 3 ; V, 18, 19 ; VI, 6, 15, 18, **20-81**, 82, 85, 88, 105 ; VII, 30 (?), 58, 91, 131
Diogenes din Apollonia, filosof naturalist : VI, 81 ; IX, **87**
Diodoros din Pitane, prieten al lui Arcesilas : IV, 44
Diogenes din Ptolemais, filosof stoic : VII, 41
Diogenes din Seleucia, supranumit Babilonianul, filosof stoic : VI, 81 ; VII, 39, 55-58, 71, 84, 88
Diogenes din Sicyona, scriitor : VI, 81
Diogenes din Smyrna, profesor al lui Anaxarh : IX, 58
Diogenes din Tars, filosof epicurean, poet şi gramatician : VI, 81 ; X, 26, 97, 118, 119, 136, 138
Diomedon din Elea, tiran : IX, 26
Dion, nume de persoană (probabil Dion din Siracuza) : II, 63 ; VII, 70, 73-75, 77-99
Dion din Paiania, atenian : VII, 12
Dion, sclav al lui Lycon : V, 73
Dion din Siracuza, cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn, prieten şi adept al lui Platon : III, 3, 9, 19, 21, 23, 25, 29, 30, 46, 61 ; VIII, 84
Dion, oraş : I, 5
Dionysios, comentator al lui Heraclit : IX, 15
Dionysios din Colofon, scriitor : VI, 100
Dionysios, filosof „dialectician" : II, 98 ; IV, 2
Dionysios din Epicephisia, tatăl lui Dioscurides : V, 57
Dionysios, gramatician : III, 4
Dionysios, filosof epicurean : X, 25
Dionysios cel Bătrîn, tiran al Siracuzei : II, 61, 63, 66-68, 73, 75, 77-79, 80-83 ; III, 9, 18, 21, 36
Dionysios cel Tînăr, tiran al Siracuzei : III, 21, 23, 25, 61 ; IV, 28, 11 ; VI, 26, 58 ; VIII, 79, 85 ; X, 8
Dionysios din Chalcedon, personaj : II, 106
Dionysios din Halicarnas (?), scriitor erudit : I, 38 ; VIII, 47 ; X, 4
Dionysios din Heraclea Pontică, supranumit Transfugul, filosof : V, 92, 93 ; VII, 23, 37, **166-167**
Dionysios, sclav al lui Platon : III, 42
Dionysodoros, flautist : IV, 22
Dionysodoros, istoric : II, 42
Dionysos, zeu : II, 102 ; III, 5 ; IV, 61 ; VI, 63 ; VII, 173
Diophantos, sclav al lui Straton : V, 63
Diophantos, personaj : V, 70
Dioscurides din Cypru, filosof sceptic : IX, 114, 115
Dioscurides din Epicephisia, fiul lui Dionysios : V, 57
Dioscurides, scriitor : I, 63
Diospolis (Theba), oraş : V, 78
Dioteles, tutore al lui Nicanor : V, 12
Diotimos, filosof stoic : X, 3
Dioxippos, atlet : VI, 43
Diphilos, discipol al lui Ariston : VII, 161
Diphilos din Bospor, filosof stoic : II, 113 ; V, 84
Donax, sclav al lui Theofrast : V, 55
Dosiadas, tatăl lui Epimenide : I, 109
Dracon, fiul lui Penthilos : I, 81
Dracon, legiuitor : I, 55
Dromon, sclav al lui Straton : V, 63
Dropides, fratele lui Solon : III, 1
Drymos, vezi Menandros
Duris din Samos, istoric : I, 22, 38, 74, 82, 89, 119 ; II, 19

E

Echecles din Efes, filosof cinic : VI, 95
Echecrates din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
Efes, oraş : I, 41, 117, 119, 121 ; II, 51, 52, 60, 103, 104 ; VI, 95 ; VIII, 70 ; IX, 1, 2, 13, 14, 49
Egina, insulă : II, 115 ; III, 3, 19, 36 ; V, 71 ; VI, 73, 74, 75, 80, 84

Egipt, ţară : I, 27, 50 ; II, 115 ; III, 6 ; VIII, 2, 3, 87, 90 ; IX, 35
Eiresidai, district : III, 42
Elada, vezi Grecia
Elea, oraş : III, 48 ; IX, 21, 25, 28, 30
Elena, soţia regelui Menelaos : I, 32
Elenxinos, porecla lui Alexinos din Elis : II, 109
Eleusis, oraş : V, 4
Eleusis, scriitor : I, 29
Elis, oraş : II, 52, 53, 105, 109, 126 ; IV, 40 ; IX, 18, 61, 62, 68, 109
Empedocle din Agrigent, filosof pitagorician : VIII, 43, 50, **51-77** ; IX, 20, 22, 25, 73
Empedocles, tatăl lui Meton : VIII, 51
Enesidem din Cnosos, filosof sceptic : IX, 62, 78, 87, 102, 106, 116
Eolida, regiune : IV, 28
Epaminonda din Theba, comandant de oşti : II, 54 ; VI, 39 ; VIII, 7
Ephoros, istoric : I, 40, 41, 96, 98 ; II, 54, 110
Epicephisia, district : V, 57
Epicharmos din Cos, poet comic şi filosof pitagorician : I, 42 ; III, 9, 10, 14-16 ; VIII, **78**
Epicomos din Cyrene, tatăl lui Carneades : IV, 62
Epicrates, executor testamentar al lui Straton : V, 62, 63
Epictet Hieropolis, filosof stoic : X, 6
Epicur din Atena, filosof, fondatorul şcolii epicureice : I, 14-16, 19 ; II, 87, 89 ; III, 61 ; IV, 43 ; VII, 5, 9 ; VIII, 50 ; IX, 53, 64, 69, 101, 106 ; X, **1-154**
Epicuros, fiul lui Leonteus : X, 26
Epicuros, fiul lui Metrodor : X, 19
Epicuros, gladiator : X, 26
Epicuros din Magnesia, personaj : X, 26
Epidaur, oraş : I, 94
Epigenes, fiul lui Criton : II, 121
Epimenide din Creta, înţelept : I, 13, 41, 42, 64, **109-115** ; VIII, 3 ; IX, 18
Epimenides, genealog : I, 115
Epimenides, istoric : I, 115
Epitinides din Cyrene, filosof cirenaic : II, 86
Erasistratos din Iulius (Ceos), medic : V, 57, 61 ; VII, 186
Erastos, filosof academic : III, 46, 61
Eratostene din Cyrene, poet şi om de ştiinţă : I, 119 ; IV, 52 ; VI, 88 ; VII, 5 ; VIII, 47, 51, 89 ; IX, 66
Erchia, district : II, 48
Erebos, personificare a Infernului : IV, 26
Eresos, oraş : II, 65 ; V, 36, 51
Erineos din Cnidos, tatăl lui Chrysippos : VIII, 89
Eritreia, oraş şi regiune : I, 19 ; II, 60, 61, 85, 105, 127, 132, 142 ; IV, 43 ; VI, 91
Erinii, divinităţi : VIII, 31
Eristhenia, fiica lui Aristocrates : I, 94
Eros, zeu : III, 31, 33 ; IV, 26
Erotion, curtezană : X, 7
Erytrai, oraş : V, 84, 85
Eschil din Atena, poet tragic : II, 43, 133 ; III, 56
Esop, fabulist : I, 69, 72 ; II, 42 ; V, 80
Etiopia, ţară : IX, 35
Etis (Eteia), regiune din Sparta şi oraş din Creta : I, 107
Etna, vulcan : III, 18 ; VIII, 69, 75
Euagoras, tatăl lui Cleobul : I, 89
Euaion din Lampsacos, filosof academic : III, 46
Euandros din Focea, filosof academic : IV, 60
Euanthes din Milet, scriitor : I, 29
Euathlos, acuzator al lui Protagoras : IX, 54, 56
Eubea, insulă : III, 33 ; X, 137
Euboios, sclav al lui Theofrast : V, 137
Eubulide din Milet, filosof megaric : II, 108-112 ; VI, 20 ; VII, 187
Eubulos, arhonte : II, 59 ; V, 9
Eubulos din Alexandria, filosof sceptic : IX, 116
Eubulos, scriitor : VI, 30, 31
Eubulos, stăpînul lui Hermias : V, 3, 11
Eubulos, tatăl lui Anaxagora : II, 6
Euclides din Megara, filosof, fondatorul şcolii megarice : I, 19 ; II, 30, 47, 64, **106-108**, 113 ; III, 6 ; VI, 24, 89
Eucleides, pietrar : III, 42
Eucrates, arhonte : I, 101
Eudamos, tatăl lui Menodoros : IV, 30, 31
Eudemos din Rhodos, istoric : I, 9, 23
Eudoxos din Cnidos, filosof şi om de ştiinţă : VIII, **86-91**
Eudoxos din Cnidos, medic : VIII, 90
Eudoxos din Rhodos, istoric : I, 8, 29, 30 (?) ; VIII, 90 ; IX, 83
Eudoxos din Sicilia, poet : VIII, 90
Eudromos, filosof stoic : VII, 39, 40
Eumaios, personaj : III, 16
Eumelos, istoric : V, 6
Eumenes I, rege al Pergamului : IV, 38 ; V, 67
Eumenide, divinităţi : I, 112
Eumolpizi, familie din Atena : I, 3
Eumolpos, tatăl lui Musaios : I, 3
Eunomos, frate al alui Pitagora : VIII, 2
Euonymaia, district : V, 57
Euphantos din Olynth, istoric : II, 110, 141
Euphantos, tatăl lui Diphilas : II, 113
Euphorbos, fiul lui Panthoos : I, 25 ; VIII, 4, 5, 45

Euphorion din Chalcis (Eubea), poet şi scriitor : III, 37 ; IX, 56
Euphranor, sclav al lui Lycon : V, 73
Euphranor din Seleucia, filosof sceptic : IX, 115, 116
Euphronios din Paiania, prieten al lui Lycon : V, 74
Eupolis, poet : III, 7 ; IX, 50
Euripide, poet : I, 56 ; II, 10, 18, 33, 44, 134 ; III, 6, 63 ; IV, 18, 26 ; VII, 22, 180 ; IX, 11, 54, 55, 71, 72
Eurycleides, hierofant : II, 101
Eurydice, regină a Egiptului : V, 78
Eurylochos, filosof sceptic : IX, 68
Eurylochos din Cassandrea, prieten al lui Antigonos : II, 127
Eurylochos din Larissa, potentat : II, 25
Eurymedon, hierofant : V, 5, 8
Eurymedon din Myrrhinos, tatăl lui Speusip : III, 42, 43 ; IV, 1
Eurymenes, atlet : VIII, 12
Eurytion, personaj mitologic : VI, 59
Eurytos din Tarent, filosof pitagorician : III, 6 ; VIII, 46
Euthychides, sclav al lui Aristip : II, 74
Euthycrates din Corint, adversar al lui Crates : VI, 90
Euthydemos, arhonte : I, 68
Euthyphron din Pont, fiul lui Heracleides : I, 107
Euthyphron din Pont, tatăl lui Heracleides : V, 86, 91
Euthyphron, personaj în legătură cu Socrate : II, 29
Euthyphron, strămoş al lui Pitagora : VIII, 1
Eutidem, personaj : III, 52
Exainetos, fiul lui Empedocle : VIII, 53
Exainetos, tatăl lui Empedocle : VIII, 53
Exainetos, tatăl lui Myrmex : II, 113
Examyes, tatăl lui Thales : I, 22
Execestides, tatăl lui Solon : I, 45

F

Favorinus, scriitor : II, 1, 11, 20, 23, 38-40 ; III, 3, 19, 20, 24, 25, 36, 40, 57, 62 ; IV, 5, 54, 63 ; V, 5, 9, 21, 41, 76, 77 ; VI, 25, 73, 89 ; VIII, 12, 15, 47, 48, 53, 63, 73, 83, 90 ; IX, 20, 29, 43, 50, 87
Femonoia, vezi Phemonoe
Fenicia, ţară : I, 22 ; VI, 100
Ferekyde din Syros, înţelept : I, 13, 15, 42, **116-122** ; II, 46 ; IV, 58 ; VIII, 22, 40
Ferekydes din Atena, genealog : I, 119
Ferekydes din Syros, astrolog : I, 119
Fidias, sculptor : II, 116
Filip, rege al Macedoniei : II, 56 ; III, 40 ; IV, 8, 9 ; V, 2, 4, 10, 61, 88
Focea, ţară : V, 94
Focion, om politic : VI, 76
Folegandros, insulă : I, 47

G

Gamelion, lună : X, 14, 18
Gargettos, district : X, 1
Ge, zeiţa pămîntului : I, 119
Gela, oraş : II, 106, 113 ; VIII, 61
Glaucon din Atena, filosof socratic : II, **124** ; III, 1
Glaucon, fratele lui Platon : II, 29 ; III, 4
Glauconides, atenian : II, 30
Glaucos, fiul lui Leptines : IX, 71
Glaucos din Rhegion, scriitor : VIII, 52 ; IX, 38
Gnuros, tatăl lui Anacharsis : I, 101
Gobryas, mag : I, 2
Gorgiadas din Lebedos sau Efes, tatăl lui Leophantos : I, 41
Gorgias din Leontinoi, sofist : II, 49, 63 ; III, 52 ; VIII, 58, 59
Gorgias, retor : VI, 1
Gorgylos, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Graţiile, divinităţi : II, 19
Grecia (Elada), ţară : I, 44, 72, 102, 103, 104, 109 ; II, 51, 103, 113, 114 ; III, 106 ; V, 7 ; VI, 27 ; VII, 13, 30 ; VIII, 2, 88 ; IX, 12, 65 ; X, 8, 10
Gryllion, sculptor : V, 15
Gryllos din districtul Erchia, tatăl lui Xenofon : II, 48
Gryllos, fiul lui Xenofon : II, 52, 54, 55

H

Hades, infernul : I, 8 ; IV, 27 ; V, 7, 68 ; VI, 4, 19, 49, 50, 61, 66, 92, 102 ; VII, 164, 176 ; VIII, 4, 14, 21, 34, 35, 41, 59, 74, 76 ; IX, 56
Halcyoneus, fiul lui Antigonos Gonatas : IV, 41 ; VII, 36
Halicarnas, oraş : IX, 17
Halys, rîu : I, 38
Haos, element primordial : III, 10
Harmodiu, tiranicid : I, 56 ; VI, 50
Harpalos, vistiernicul lui Alexandru Macedon : V, 75
Hasdrubal, vezi Clitomah
Hecademia, alt nume pentru Academie : III, 8
Hecademos, alt nume pentru Academos : III, 7
Hecataios din Abdera, scriitor : I, 10, 11 ; IX, 69
Hecateu din Milet, istoric şi geograf : I, 9 (?) ; IX, 1
Hecaton din Rhodos, filosof stoic : VI, 4, 32, 95 ; VII, 2, 26, 87, 90, 101-103, 110, 124, 125, 127, 172, 181

Hector, fiul lui Priam : VI, 63
Hecuba, regină a Troiei : III, 29
Hedeia, curtezană : X, 7
Hefaistos, zeu : I, 1, 2, 32, 33 ; VI, 95 ; VII, 147
Hegesias din Sinope, filosof cinic : VI, 48, 84
Hegesias, fiul lui Hipporchos : V, 57
Hegesias, supranumit Peisithanatos, filosof cirenaic : II, 85, 93-96
Hegesibulos, tatăl lui Anaxagora : II, 6
Hegesilaos, comandat de oşti : II, 54
Hegesinus din Pergam, filosof academic : IV, 60
Hegesistratos, tatăl lui Democrit : IX, 34
Hegias, executor testamentar al lui Platon : III, 43
Helike, oraş : III, 20
Heliopolis, oraş : VIII, 90
Helios, zeul soarelui : I, 39
Hellespont, mare : IX, 110
Helothale din Cos, tatăl lui Epicharmos : VIII, 78
Hemon din Chios, personaj : IV, 34
Hera, zeiţă : I, 95 ; II, 83 ; V, 84 ; VII, 147, 187 ; VIII, 76
Heracle, erou legendar : I, 83, 89, 117 ; II, 118 ; III, 35, 41, 63 ; V, 7 ; VI, 2, 41, 50, 71 ; VII, 29, 170, 173 ; X, 137
Heraclea Pontica, oraş : II, 43 (?) ; V, 86, 91 ; VII, 37, 166
Heraclea, oraş : III, 46
Heracleides din Ainos, filosof academic : III, 46
Heracleides din Alexandria, istoric : V, 94
Heracleides, astronom : V, 94
Heracleides din Bargylia, filosof „dialectician" : V, 94
Heracleides din Callatis sau Alexandria sau Oxyrhinchos, supranumit Lembos, scriitor : II, 135, 138, 143, 144 ; III, 26 ; V, 79, 94 ; VIII, 7, 40, 44, 53, 58 ; IX, 26 ; X, 1
Heracleides din Cyme, istoric : V, 94
Heracleides din Cyme, retor : V, 94
Heracleides, fiul lui Demetrios : V, 71
Heracleides, epigramist : V, 94
Heracleides, filosof sceptic : IX, 116
Heracleides din Focea, sculptor : V, 94
Heracleides din Magnesia, istoric : V, 94
Heracleides, medic : V, 94
Heracleides, poet : V, 94
Heracleides din Pont, filosof peripatetic : I, 12, 25, 76, 94, 98 ; II, 43, 107, 113 ; III, 26, 46 ; V, **86-94** ; VII, 166 ; VIII, 4, 51, 60, 62, 67, 71, 72 ; IX, 15, 50
Heracleides din Pont, scriitor : V, 93
Heracleides din Tarent, medic : V, 94
Heracleides din Tars, filosof stoic : VII, 121
Heracleios, discipol al lui Lycon : V, 70
Heracleitos, chitarist : IX, 17
Heracleitos din Halicarnas, poet elegiac : IX, 17
Heracleitos din Lesbos, istoric : I, 76 (?) ; IX, 17
Heracleitos, poet liric : IX, 17
Heraclit din Efes, filosof : I, 23, 88 ; II, 22 ; III, 5, 8 ; VIII, 6, 52, 91 ; IX, **1-17**, 24, 28, 73 ; X, 8
Heraclizi, familie : I, 94
Heracon, tatăl lui Heraclit : IX, 1
Herillos din Cartagina, filosof stoic : VII, 37, **165-166**
Hermarchos din Mytilene, filosof epicurean : X, 13, 17-21, 24, 25
Hermes, zeu : I, 4, 11, 85 ; IV, 8 ; V, 33, 82 ; VIII, 4, 31
Hermias, sclav al lui Lycon : V, 73
Hermias, tiran din Atarneus : III, 61 ; V, 3, 6, 9, 11
Hermione, district : I, 42 ; V, 74
Hermip din Smyrna, supranumit Callimahianul, scriitor erudit : I, 8, 33, 72, 102, 106, 117 ; II, 13, 38, 55, 109, 120, 142 ; III, 2 ; IV, 44 ; V, 1, 2, 41, 67, 78, 91 ; VI, 2 ; VII, 184 ; VIII, 1, 10, 40, 41, 51, 56, 69, 85, 88 ; IX, 4, 27, 43 ; X, 2, 15
Hermocrates, tatăl lui Dionysios cel Bătrîn : III, 18
Hermodamas, profesor al lui Pitagora : VIII, 2
Hermodor din Siracuza, filosof academic : I, 2, 8 ; II, 106 ; III, 6
Hermodoros din Efes, prieten al lui Heraclit : IX, 1
Hermogenes din Atena, fiul lui Hipponicos : III, 6
Hermogenes, fiul lui Criton : II, 121 ; III, 8
Hermolaos, macedonean : V, 5
Hermophilos din Chalcedon, medic : IV, 5
Hermotimos din Clazomene (?), înţelept : VIII, 5
Herodot din Halicarnas, istoric : I, 9, 22, 23, 68, 95 ; VIII, 2 ; IX, 34
Herodotos din Tars, filosof sceptic : IX, 116
Herodotos, filosof epicurean : X, 4, 5, 29, 34, 37, 82, 85
Herophilos din Chalcedon, medic : VII, 35
Herpyllis, concubină a lui Aristotel : V, 1, 12-14
Hesiod, poet : I, 12, 38 ; II, 46 ; V, 92 ; VII, 25 ; VIII, 21, 48 ; IX, 1, 18, 22 ; X, 2
Hestiaios din Perinth, filosof academic : III, 46 ; VIII, 79
Hicesios, medic : V, 94
Hicetas din Siracuza, filosof pitagorician : VIII, 85

Hierocles, comandant al Pireului : II, 127 ; IV, 39, 40
Hieronymos din Rhodos, filosof peripatetic : I, 26, 27 ; II, 14, 26, 105 ; IV, 41, 42 ; V, 68 ; VIII, 21, 57, 58 ; IX, 16
Hikesios din Sinope, tatăl lui Diogene cinicul : VI, 20
Hilara, sclavă a lui Lycon : V, 73
Himera, monstru mitologic : IX, 75
Hipparchia din Maronea, filosoafă cinică : VI, 88, 94, **96-98**
Hipparchos, administratorul averii lui Theofrast : V, 51-57
Hipparchos, scriitor : IX, 43
Hipparchos, tatăl lui Hegesias : V, 57
Hipparchos, tutore al lui Nicanor : V, 12
Hipparchos, fiul lui Euthyphron : VIII, 1
Hipparchos din Metapont, filosof pitagorician : VIII, 7, 42, 55 (?), **84**
Hippasos din Sparta, scriitor : VIII, 84
Hippias, scriitor : I, 24
Hippias, sofist : III, 52
Hippobotos, scriitor : I, 19, 42, 88 ; V, 90 ; VI, 85, 102 ; VII, 25, 38 ; VIII, 51, 69, 72 ; IX, 5, 40, 115
Hippocrate din Cos, medic : IX, 24, 42, 73
Hippocrates, tatăl lui Pisistrate : I, 68
Hippocrates, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Hippon din districtul Xypete, fiul lui Cratistoteles : VII, 10
Hipponax din Efes, poet : I, 84, 88, 107 ; IV, 58
Hipponicos, geometru : IV, 32
Hippothales, filosof academic : III, 46
Homer, poet : I, 12, 38, 48, 57, 90 ; II, 11, 43, 46, 133 ; III, 7 ; IV, 18, 20, 26, 31 ; VI, 89 ; VIII, 21, 47, 57, 74 ; IX, 1, 18, 67, 71, 73
Homeros din Byzantion, dramaturg : IX, 113
Hybadai, district : V, 57
Hyele (Elea), oraş : IX, 28
Hyperides, filosof academic, orator : III, 46
Hypsicrates din Amisos (?), scriitor : VII, 188
Hyrrhadios, tatăl lui Pittacos : I, 74, 80
Hystaspe, tatăl lui Darius : IX, 13, 14

I

Ichthyas, filosof megaric : II, 112, 113
Idomeneus din Lampsacos, filosof epicurean : II, 19, 60 ; III, 36 ; X, 5, 22, 23, 25
Ilissos, rîu : IV, 79
India, ţară : IX, 35
Insulele Fericiţilor, loc legendar : VI, 39
Ion din Chios, poet şi filosof : I, 120 ; II, 23 ; IV, 31 ; VIII, 8
Ionia, regiune : I, 85 ; VIII, 1 ; X, 10
Iphicrates, strateg : II, 30
Iphistiadai, district : III, 41
Iraios, personaj : V, 63
Isidoros din Pergam, retor : VII, 34
Isis, zeiţă : I, 10
Ismenias din Theba, flautist : IV, 22 ; VII, 125
Isocrate din Atena, orator : II, 15, 55, 64 ; III, 3, 8 ; IV, 2, 23 ; V, 35, 61
Istmul din Corint : I, 99 ; II, 23, 106 ; VI, 78
Italia, ţară : III, 6 ; VIII, 1, 3, 16, 40, 41
Ithaigenes din Samos, tatăl lui Melissos : IX, 24
Iulis (în insula Ceos), oraş : VII, 164
Iustus din Tiberias, scriitor : II, 41
Ixion, vezi Demetrios din Adramytion

L

Lacedemonia, vezi Sparta
Laches, tatăl lui Demochares : IV, 41 ; VII, 14
Laconia, ţară : I, 71, 106, 107
Lacydeion, grădină : IV, 60
Lacydes din Cyrene, filosof academic : I, 14, 19 ; IV, **59-61** ; V, 41 ; VII, 183
Lagos, general al lui Alexandru Macedon, tatăl lui Ptolemaios I Soter : II, 102
Laïs, numele unor curtezane : II, 74 ; IV, 7
Lamia, prietenă intimă a lui Demetrios din Phaleron : V, 76
Lamiscos, prieten al lui Platon : III, 22 ; VIII, 80
Lamprocles, fiul lui Socrate : II, 26, 29
Lampsacos, oraş : II, 3, 10, 14, 15 ; III, 46 ; V, 57, 58 ; VI, 102 ; X, 15, 22, 24, 25
Lampyrion, succesor testamentar al lui Straton : V, 61, 63
Laodicea, oraş : IX, 106, 116
Laomedon, tatăl lui Priam : VIII, 81
Larissa, oraş : II, 5
Lasos, înţelept : I, 42
Lastheneia din Mantinea, filosoafă academică : III, 46 ; IV, 2
Lebedos, insulă : I, 32, 41
Leda, personaj mitologic : V, 7
Lembos, vezi Heracleides din Callatis sau Alexandria
Lemnos, insulă : II, 46
Leodamas din Thasos, matematician : III, 24, 61
Leon din Byzantion, filosof academic : III, 62
Leon din Eresos, personaj : V, 51
Leon, prieten al lui Alcmaion : VIII, 83
Leon, tiran din Phlius sau Sicyona : I, 12 ; VIII, 8
Leon din Salamis, personaj : II, 24

Leonteus din Lampsacos, filosof epicurean : X, 5, 25, 26
Leontinoi, oraş : II, 49, 63 ; VIII, 58
Leontion, curtezană : X, 4-6, 23
Leophantos din Lebedos sau Efes, înţelept : I, 41, 42
Leosthenes (la Hicks în loc de Sosthenes), executor testamentar al lui Platon : III, 43
Lepreon, oraş : II, 53
Leptines, tatăl lui Glaucos : IX, 71
Lerocrit, poreclă a lui Democrit : X, 8
Leros, insulă : I, 84
Lesbos, insulă : I, 74 ; VIII, 2 ; IX, 20
Leucip din Elea, Abdera sau Milet, filosof atomist : I, 15 ; IX, **30-33**, 34 ; X, 13
Libya, regiune : I, 1 ; II, 103 ; IX, 81
Licurg, legiuitor : I, 38, 68
Ligyastades, poreclă a lui Mimnermos : I, 61
Lindos, oraş : I, 89, 90, 93
Linos, poet legendar : I, 3, 4, 42
Lipara, insulă : IX, 26
Lobon din Argos, scriitor : I, 34, 112
Locrida, regiune : X, 137
Loxias, alt nume al lui Apollo : VIII, 37
Lucania, regiune : VIII, 80
Lucian din Eritreia, tatăl lui Pasiphon : VI, 73
Lycomedes, filosof academic : V, 70
Lycon, adversar al lui Socrate : II, 38, 39
Lycon, epigramist : V, 69
Lycon, fratele lui Lycon, filosof peripatetic : V, 69-74
Lycon, filosof pitagorician : V, 69
Lycon, nepot al lui Lycon : V, 70
Lycon, poet epic : V, 69
Lycon, sclav al lui Epicur : X, 2
Lycon, filosof peripatetic : V, 16, 62, 64, **65-74**
Lycophron din Chalcis (Eubea), poet : II, 133
Lycophron, fiul lui Periandru : I, 94
Lycos, rîu : IX, 116
Lycurgos, orator : III, 46
Lydia, ţară : I, 2, 81
Lykeion, şcoala lui Aristotel : V, 2, 10 ; VII, 11, 185 ; IX, 54
Lysandros din districtul Hybadai, personaj : V, 57
Lysanias, fiul lui Aischrion : VI, 23
Lysanias, nume atribuit tatălui lui Aischines : II, 60
Lysias, neguţător de droguri : VI, 42
Lysias, orator : I, 55 (?) ; II, 40, 41, 63 ; III, 25
Lysicles, atenian : IV, 22
Lysida (Melissa), soţia lui Periandru : I, 94
Lysimachia, oraş : II, 141
Lysimachides, arhonte : IV, 14
Lysimachos, arhonte : III, 3
Lysimah, general al lui Alexandru Macedon : II, 102 ; VI, 97 ; X, 4
Lysipp, sculptor : II, 43
Lysis, tînăr din cercul socratic : II, 29
Lysis din Tarent, filosof pitagorician : VIII, 7, 40, 42
Lysistratos din Thasos, fiul lui Pheidon : V, 57

M

Macedonia, ţară : I, 5 ; II, 25, 56 ; III, 83, 92 ; IV, 1 ; V, 1, 4 ; VII, 7 ; IX, 17
Machaon, tatăl lui Nicomachos din Stagira : V, 1
Magas, stăpînitor la Cyrene : II, 103
Magnesia, oraş : I, 38, 117, 121 ; II, 52, 56, 57 ; V, 3, 75, 94 ; VI, 84, 88 ; VII, 31, 48, 169 ; X, 13
Maiandrios din Milet, scriitor : I, 28, 41
Maiandrios din Abdera, tatăl lui Protagoras : IX, 50
Maimacterion, lună : VII, 10
Mallos, oraş : IV, 23
Mammarion, curtezană : X, 7
Manes, sclav al lui Diogene : VI, 55
Manes, sclav al lui Theofrast : V, 55
Manethon, istoric egiptean : I, 10
Mantinea, oraş : II, 54 ; III, 46 ; IV, 2
Marathon, oraş : I, 56
Marea Roşie : IX, 35
Marmacos, tatăl lui Pitagora : VIII, 1
Maronea, oraş : VI, 94
Mausol, rege al Cariei : II, 10 ; VIII, 87
Medias, medic : V, 72
Medon din Acarnania, personaj : VII, 12
Megabyzos, preot în Efes : II, 51
Megaclides din Atena, personaj : IX, 54
Megalopolis, oraş : III, 23 ; VI, 77
Megara, oraş : I, 46 ; II, 62, 106, 112, 113, 115, 118, 120, 125, 126 ; III, 6 ; VI, 41 ; VII, 187 ; VIII, 73, 75, 78 ; IX, 109
Meidias, bărbier : II, 30
Melanchros, tiran din Lesbos : I, 74
Melantas, tatăl lui Theofrast : V, 36
Melantes, tatăl lui Leon, succesor testamentar al lui Theofrast : V, 51, 53, 54, 56
Melanthios, pictor : IV, 18
Melanthios din Rhodos, profesor al lui Aischines din Neapolis : II, 64
Melantho, slujnică a Penelopei : II, 79
Melanthos, tatăl regelui Codros : III, 1
Meleagros din Gadara, filosof cinic şi poet : II, 92, 99 ; VI, 99
Meletos, fiul lui Meletos din Pitthos, acuzator al lui Socrate : II, 38, 39, 40, 43 ; VI, 9

Meletos din Pitthos, tatăl lui Meletos : II, 40
Melissa, vezi Lysida
Melissos din Samos, filosof eleat : I, 16 ; IX, **24**, 25
Melite, district : VI, 55 ; X, 17
Melos, insulă : VI, 59
Memfis, oraş : VIII, 91
Menandros, supranumit Drymos, filosof cinic : VI, 84
Menandru, poet din comedia nouă : V, 36, 79 ; VI, 83, 93
Mende, oraş : II, 63
Menedem din Eritreia, filosof, fondatorul şcolii din Eritreia : I, 16, 19 ; II, 60, 105, **125-144** ; IV, 33, 54 ; VI, 91 ; VII, 166
Menedem din Lampsacos, filosof cinic : VI, 95, **102-105**
Menelaos, rege al Spartei : I, 32 ; VIII, 4, 5
Menexenos, fiul lui Socrate : II, 26
Menip din Gadara, filosof cinic : VI, 29, **99-101**
Menippos, pictor : VI, 101
Menippos, alt pictor : VI, 101
Menippos, scriitor : VI, 101
Menippos, din Stratonicea, sofist : VI, 101
Menippos, sculptor : VI, 101
Menodora, sclavă a lui Lycon : V, 73
Menodoros, filosof : IV, 30, 31
Menodotos din Nicomedia, filosof sceptic şi medic : IX, 115, 116
Menoiceus, discipol al lui Epicur : X, 29, 122
Menon din Pharsalos, comandat de mercenari : II, 50
Mentor din Bithynia, filosof sceptic : IV, 63
Messene, oraş : I, 82, 116 ; VIII, 73
Metageitnion, lună : X, 18
Metallos, tatăl lui Ichthyas : II, 112
Metapont, oraş : VIII, 40, 84
Meton din Agrigent, tatăl lui Empedocle : VIII, 51, 52, 72
Metrocle din Maronea, filosof cinic : II, 102 ; IV, 33 ; VI, **94-95**, 96
Metrodor din Lampsacos, filosof epicurean : II, 11 ; X, 1, 6, 7, 18, 19, 21, 22-24, 136
Metrodoros din Chios, profesor al lui Diogenes din Smyrna : IX, 58
Metrodoros, filosof socratic : II, 113
Metrodoros din Scepsis, om politic, filosof şi scriitor : V, 84
Metrodoros din Stratonicea (Caria), filosof sceptic : X, 9
Metrodoros, tatăl lui Aristoteles : V, 53
Metroon, templu : II, 40 ; VI, 23 ; X, 16
Micros, sclav al lui Lycon : V, 72, 73
Micythos din Sypalettos, personaj : VII, 12
Midas, rege legendar al Frigiei : I, 89, 90
Midon, tatăl lui Archelos : II, 16
Milet, oraş : I, 22, 27-29, 33, 44, 95 ; II, 1, 3, 5, 16 ; VIII, 49 ; IX, 30, 34
Milon din Crotona, atlet : VIII, 39
Miltiade, strateg : I, 56
Miltiades, adept al lui Ariston : VII, 161
Miltiades din Chios, tatăl lui Ariston : VII, 37
Mimnermos din Colofon, poet liric : I, 60
Minos, rege legendar al Cretei : I, 112
Minyes, scriitor : I, 27
Mison din Chenai, înţelept : I, 13, 30, 40, 41, **106-108**
Mithradates, fiul lui Orontobates, persan : III, 25
Mithras, vistiernicul lui Lysimah : II, 102 ; X, 4
Mnaseas, tatăl lui Zenon din Cition : VII, 1, 10, 11, 31
Mnesagoras, tatăl lui Archytas : VIII, 79
Mnesarchos din Samos, tatăl lui Pitagora : VIII, 1, 6
Mnesigenes, executor testamentar al lui Straton : V, 62
Mnesimachos din Atena, poet : II, 18 ; VIII, 37
Mnesistratos din Thasos, scriitor : III, 47 ; VII, 177 (?)
Mnos (=Temnos), oraş : V, 84
Mochos din Fenicia, primul atomist : I, 1
Moireas, fratele lui Arcesilaos : IV, 28, 29, 43
Moiris, geometru : VIII, 11
Molon, sclav al lui Theofrast : V, 55
Molon, tatăl lui Apollonios (?) : III, 34
Molottoi, ţară : VI, 55
Monimos din Siracuza, filosof cinic : VI, **82-83**
Moschos, filosof socratic : II, 126
Munihia, fortăreaţă : I, 114 ; IV, 39
Musaios, poet şi teolog : I, 3
Muze, divinităţi : I, 4 ; II, 57 ; III, 33 ; IV, 1, 19, 58 ; V, 51 ; VI, 69, 86 ; VIII, 40
Myndos, oraş : I, 29 ; VI, 57
Myra, oraş : VIII, 81
Myrlea, oraş : IV, 41
Myrmex, filosof socratic : II, 113
Myrmex, sclav al lui Aristotel : V, 14
Myronianos din Amastris (Paflagonia), scriitor : I, 115 ; III, 40 ; IV, 14 ; V, 36 ; X, 3
Myrrhinos, district : III, 42 ; IV, 1
Myrto, soţie a lui Socrate : II, 26
Mys, sclav al lui Epicur : X, 3, 10, 21
Mytilene, oraş : I, 74, 80 ; II, 64 ; V, 9 ; VIII, 82 ; X, 7, 15, 17, 24

N

Naucydes, filosof, discipol al lui Democrit, profesor al lui Epicur : I, 15
Nausiphanes din Teos, filosof sceptic : I, 15 ; IX, 64, 69, 102 ; X, 7, 13, 14
Neanthes din Cyzic, istoric şi retor : I, 99 ; III, 3, 4, 25 ; VI, 13 ; VIII, 58, 72 ; IX, 4
Nearchos, tiran din Elea : IX, 26
Nectanabis, faraon al Egiptului : VIII, 87
Neileos, personaj : I, 22, 29
Neleus, erou legendar : III, 1
Neleus din Scepsis, filosof peripatetic : V, 52, 53, 55, 56
Nemea, oraş : V, 16 ; VI, 49
Neocles din Atena, tatăl lui Epicur : X, 1, 12
Neocles, fratele lui Epicur : X, 3
Neophron din Sicyona, poet : II, 134
Nessas din Chios, filosof : IX, 58
Nessos, rîu : VIII, 11
Nestis, nimfă acvatică : VIII, 76
Nicaia, oraş : IX, 109
Nicanor, filosof epicurean : X, 20
Nicanor, ginerele lui Aristotel : V, 12-16
Nicarete, curtezană : II, 114
Niceratos, tatăl lui Nicias : I, 110
Nicias, fiul lui Niceratos : I, 110
Nicias, om politic : I, 72
Nicias, sclav al lui Epicur : X, 21
Nicippos, filosof peripatetic : V, 53
Nicocreon, tiran din Salamis (Cypru) : II, 129 ; IX, 58, 59
Nicodromos, chitarist : VI, 89
Nicolaos din Damasc, istoric şi filosof epicurean : X, 4
Nicolochos din Rhodos, filosof sceptic : IX, 115
Nicomachos din Stagira, bunicul lui Aristotel : V, 1
Nicomachos, tatăl lui Aristotel : V, 1
Nicomah, fiul lui Aristotel : V, 1, 12, 39, 52 ; VIII, 88
Nicomedes, interpret al lui Heraclit : IX, 15
Nicomedia, oraş : IX, 116
Nicostratos, supranumit Clitemnestra, actor (?) : IV, 18
Nikidion, curtezană : X, 7
Nil, fluviu : I, 37
Noemon, sclav al lui Lycon : V, 73
Numenios, filosof sceptic : IX, 102
Numenios, filosof neopitagorician : IX, 68
Numenios, corintian : IX, 114

O

Ocellos, filosof pitagorician : VIII, 80
Ochos, vezi Mochos
Oie, district : IV, 16
Oinopides din Chios, geometru şi astronom : IX, 41
Oite, toponimic : I, 30, 106
Olimp, munte : III, 44 ; VII, 29
Olimpiodoros, variantă în loc de Athenodoros : VI, 23
Olympia, oraş : I, 68, 74, 96, 117 ; II, 10, 109 ; III, 25 ; VI, 43, 49, 60, 61 ; VIII, 49, 66
Olympichos, executor testamentar al lui Straton : V, 62-64
Olympios, sclav al lui Aristotel : V, 15
Olynth, oraş : II, 110 ; V, 4
Onesicritos din Egina sau Astypalaia, filosof cinic : VI, 75, **84**
Onetor, orator : II, 114 ; III, 9
Ophelion, sclav al lui Lycon : V, 73
Opus, oraş : III, 46
Orchomenos, oraş : I, 115
Orestades din Metapont, pitagorician : IX, 20
Oreste, personaj legendar : III, 81
Orfeu, cîntăreţ legendar : I, 42 ; VIII, 8
Orion, filosof epicurean : X, 26
Oromasdes, zeul suprem al binelui la perşi : I, 8
Orontobates, tatăl lui Mitradates persanul : III, 25
Oropos, oraş : II, 141, 142
Orthomenes, tatăl lui Xenofanes : IX, 18
Osiris, zeu egiptean : I, 10
Ossa, munte : VII, 29
Ostanes, mag : I, 2

P

Paiania, district : V, 74 ; VII, 12
Paioneios, filosof : II, 113
Paionia, regiune : IX, 84
Palamedes, poreclă a lui Zenon din Elea : IX, 25
Pallene, district : V, 57
Pamphile, scriitoare : I, 24, 68, 76, 90, 98 ; II, 24 ; III, 23 ; V, 36
Pamphilos, înţelept : I, 41
Pamphilos din Samos, filosof platonician : X, 14
Panaitios din Rhodos, filosof stoic : II, 64, 85, 87 ; III, 37, 109 ; V, 84 ; VII, 41, 92, 128, 142, 163 ; IX, 20
Pancalos, prieten intim al lui Dionysios Transfugul : V, 93
Pancreon, succesor testamentar al lui Theofrast : V, 51, 53, 54, 56
Panionion, templul confederaţiei ioniene : I, 40
Pantheia din Agrigent, personaj feminin : VIII, 69
Panthoides, profesor al lui Lycon : V, 68
Paraibates, filosof cirenaic : II, 86, 134
Paris (=Alexandros), fiul lui Priam : II, 67
Parmenide din Elea, filosof eleat : I, 15, 16, 107 ; II, 3, 106 ; III, 52 ; VIII, 14, 18, 54-56 ; IX, **21-23**, 24, 25, 29, 42

Parmenides, retor : IX, 23
Parmeniscos din Metapont, filosof pitagorician : IX, 20
Parmenon, sclav al lui Theofrast : V, 55
Paros, insulă : II, 59 ; IV, 45 ; VI, 78
Parthenon, templu : VII, 67
Pasicles, fiul lui Crates : VI, 88
Pasicles, fratele lui Crates, filosof : VI, 88
Pasiphon din Eritreia, scriitor şi filosof : II, 61 ; VI, 73
Pasithemis, medic : V, 72
Patrocles, erou troian : IX, 67
Pausanias Heracliteanul, scriitor : IX, 15
Pausanias, prieten intim al lui Empedocle : VIII, 60, 61, 67-69, 71
Pazatas, mag : I, 2
Peirithoos, tatăl lui Alemaion : VIII, 83
Peisianax din Atena, arhitect : VII, 5
Peisianax din Siracuza, personaj : VIII, 67, 71
Pelion, munte : VII, 29
Peloponez, peninsulă : II, 8 ; VIII, 67, 71
Pelops, personaj legendar : I, 32
Penelope, soţia lui Ulise : II, 79
Penthilos, tatăl lui Dracon : I, 81
Pera, oraş : VI, 85
Perdiccas, general al lui Alexandru Macedon : VI, 44 ; X, 1
Perdiccas al III-lea, rege al Macedoniei : III, 61
Perga, oraş : VI, 37
Pergam, oraş : IV, 30, 60 ; VII, 34 ; IX, 49, 99
Periandros din Ambracia, personaj : I, 98
Periandru din Corint, înţelept : I, 13, 30, 31, 41-43, 73, 74, **94-100**, 108
Pericle, om politic : II, 12-15, 123 ; III, 3 ; IX, 82
Perictione, mama lui Platon : III, 1, 2
Perilaos, gazdă a lui Ferckyde : I, 116
Perinth, oraş : III, 46
Persaios din Cition, fiul lui Demetrios, filosof stoic : II, 61, 143, 144 ; IV, 47 ; VII, 1, 6, 9, 13, 28, 36, 120, 162
Persefona, zeiţă : VIII, 61 ; IX, 16, 59
Perseu, rege al Macedoniei : V, 61
Persia, ţară : I, 2 ; II, 12 ; IX, 14, 35
Phaiax, comandant de oşti : II, 63
Phaidon din Elis, filosof, fondatorul şcolii din Elis : I, 19 ; II, 31, 47, 64, 76, 85, 105, 107, 125 ; VI, 19
Phaidrion, sclava a lui Epicur : X, 21
Phaidrion din Anaphlystos, personaj : VII, 12
Phaidros, prieten intim al lui Platon : III, 29, 31
Phainareta, mama lui Socrate : II, 18
Phaistios, tatăl lui Epimenide : I, 109
Phaistis, mama lui Aristotel : V, 1
Phaleron, oraş : IV, 14 ; V, 39, 75 ; VI, 90 ; IX, 15, 20, 37, 57
Phanias din Assos, tatăl lui Cleanthes : VII, 168
Phanias din Eresos, filosof peripatetic : II, 65 ; V, 37 ; VI, 8
Phanias, filosof stoic : VII, 41
Phanodicos, scriitor : I, 31, 82, 83
Phanostratos, tatăl lui Demetrios din Phaleron : V, 75
Phanton din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
Pharsalos, oraş : II, 50
Pheidiades din Egina, fiul lui Thales : III, 3
Pheidon din Thasos, tatăl lui Lysistratos : V, 57
Phemonoe, personaj feminin : I, 40
Phila din Elis, curtezană : IV, 40
Philaidai, familie : X, 1
Philemon : 165, 328, 412, 419
Philemon din Soloi sau Siracuza, poet : VI, 87 ; VII, 27
Philesia, soţia lui Xenofon : II, 52
Philetairos, tatăl lui Eumenes : IV, 38
Philippos din Cholleidai, personaj : III, 41
Philippos, filosof sceptic : I, 16
Philippos din Megara, filosof : II, 113
Philippos din Opus, filosof academic, astronom şi matematician : III, 37, 46
Philiscos din Egina, filosof cinic : VI, 73, 75, 80, 84
Philista, sora lui Pyrrhon : IX, 66
Philistion din Locroi (Sicilia), medic : VIII, 86, 89
Philitis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
Philochoros din Atena, istoric : II, 44 ; IX, 55
Philocles, arhonte : V, 10
Philocles din Pireu, personaj : VII, 12
Philocomos din Cyrene, tatăl lui Carneade : IV, 62
Philocrates din Bate, tatăl lui Amynomachos : X, 46
Philocrates, fiul lui Tisamenos : V, 64
Philocrates, nepot al lui Chrysippos : VII, 185
Philodemos din Gadara, filosof epicurean şi scriitor : X, 3, 24
Philolaos din Crotona sau Tarent, filosof pitagorician : III, 6, 9 ; VIII, 15, 46, 55, **84-85** ; IX, 38
Philomelos din Euonymaia, personaj : V, 57
Philon din Atena, scriitor : IX, 67, 69
Philon din districtul Alopeke, personaj : V, 57
Philon, personaj : V, 38
Philon, personaj : III, 83
Philon, scriitor : III, 40
Philon, sclav al lui Aristotel : V, 15

Philon, supranumit „Dialecticianul", filosof megaric : VII, 16
Philonides din Theba, filosof stoic : IV, 47 ; VII, 9, 38
Philostratos din Oie, tatăl lui Polemon : IV, 16
Philoxenos, muzician : IV, 36
Phlegon din Tralles, scriitor : I, 111
Phlius, oraş : II, 105, 126 ; III, 46 ; IV, 2 ; VI, 91 ; VIII, 1, 8, 46 ; IX, 69, 109
Phocos din Samos, scriitor : I, 23
Phoenix, pasăre legendară : IX, 79
Phoibos (=Apollo), zeu : I, 28, 43 ; III, 45
Photidas, prieten al lui Platon : III, 22
Phrasidemos, filosof peripatetic : II, 114
Phreantles, porecla lui Cleante stoicul : VII, 168
Phrearrhoi, district : III, 41
Phryne din Thespiai, curtezană : IV, 7 : VI, 60
Phrynichos, poet : IV, 20
Phrynon, comandant de oşti : I, 74
Phylarchos, personaj : IX, 115
Phylopidas, spartan : II, 53
Pilade, personaj legendar : II, 137 ; III, 81
Pindar, poet : II, 46 ; IV, 31
Pireu, port : II, 127 ; IV, 39 ; VI, 2 ; VII, 2, 12 ; VIII, 86
Pisa, oraş : I, 72 ; IV, 30
Pisistrate, tiran al Atenei : I, 13, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 60, 65-67, 93, 108, 113
Pisistrates din Efes : II, 60
Pitagora din Samos, filosof, fondatorul şcolii pitagoriciene : I, 12, 13, 15, 16, 25, 41, 42, 117-120 ; II, 3, 46 ; III, 8 ; VIII, **1-50**, 54, 56, 78, 83 ; IX, 1, 18, 23, 38 ; X, 11
Pitane, oraş : IV, 28, 29 ; V, 41
Pittacos din Mytilene, înţelept : I, 13, 30, 41, 42, **74-81**, 116 ; II, 46
Pittakeion, teritoriu : I, 75
Pitthos, district : II, 40
Platon, filosof, fondatorul Academiei : I, 14, 19, 22, 30, 41, 77, 99 ; II, 18, 28-30, 38, 39, 41, 42, 47, 57, 60-62, 64, 65, 67, 69, 81, 82, 86, 103, 106, 125, 134, 135, 144 ; III, **1-109** ; IV, 1-3, 6, 11, 28, 32, 33, 67 ; V, 1, 2, 6, 9, 19, 36, 39, 86 ; VI, 3, 7, 24-26, 40, 41, 53, 98 ; VII, 77, 80, 131 ; VIII, 15, 54, 55, 59, 80, 83-88 ; IX, 23, 25, 37, 40, 45, 50, 51, 53, 55, 72 ; X, 8, 14
Platon, filosof peripatetic : III, 109
Platon, elevul lui Praxyphanes din Rhodos : III, 109
Platon, poet : III, 109
Platon din Rhodos, elevul lui Panaitios, filosof stoic : III, 109
Pleistanos din Elis, filosof : II, 105
Pleistarchos din Elis, tatăl lui Pyrrhon : IX, 61
Plutarh, scriitor erudit : IV, 4 ; IX, 60
Pluton, zeu : IV, 57 ; VIII, 38 ; IX, 56
Plutos, divinitate : V, 82
Polemon din Atena, filosof academic : I, 14 ; III, 46 ; IV, **16-20**, 21, 22, 24, 27 ; VII, 2, 20, 25, 162
Polemon din Ilion, istoric : I, 14 ; II, 104 ; IV, 58 ; V, 85 ; VII, 188
Policrate, tiran din Samos : II, 2 ; VIII, 3
Pollis, navarh spartan : III, 19, 20
Pollux, personaj legendar : I, 73
Polos, personaj : III, 52
Polyainos din Lampsacos, filosof epicurean şi matematician : II, 105 ; X, 18, 19, 24
Polycrates, sofist : II, 38, 39
Polycritos din Mende, medic şi istoric : II, 63
Polydora, slujnică a Penelopei : II, 79
Polyeuctos, acuzator al lui Socrate : II, 38
Polyeuctos din Sphettos, orator, prieten al lui Demostene : VI, 23
Polygnot din Thason, pictor : VII, 5
Polymnastos din Phlius, filosof pitagorician : VIII, 46
Polystratos, filosof epicurean : X, 25
Polyxenos, sofist : II, 76
Polyzelos, atenian : I, 56
Polyzelos, tatăl lui Pythodoros : IX, 54
Pompicos, poreclă a lui Heracleides din Pont : V, 86
Pompylos, sclav al lui Theofrast : V, 36, 54, 55
Pont, Marea Neagră şi ţinuturile de pe litoralul ei : I, 94, 107 ; II, 51 ; III, 46 ; V, 86 ; VI, 3, 9, 10, 99 ; VIII, 4 ; IX, 15, 50
Poseideon, lună : X, 18
Poseidippos din Casandrea (Macedonia), poet : VII, 27
Poseidon, zeu : III, 1 ; VII, 147
Poseidonios din Alexandria, filosof stoic : VII, 38, 39, 54 (?), 60 (?), 62, 84, 87, 124 ; X, 4 (?)
Poseidonios din Apamea, filosof stoic : VII, 41 54 (?), 60 (?), 91, 92, 103, 128, 129, 134, 135, 138-140, 142-146, 148, 149, 152-154, 157 ; IX, 68 (?) ; X, 4 (?)
Poseidonios, sclav al lui Lycon : V, 73
Potamon din Alexandria, filosof eclectic : I, 21
Potideea, oraş : II, 23
Potone, mama lui Platon : III, 1
Potone, sora lui Platon : III, 4 ; IV, 1
Praxiades, tatăl lui Anaximandru : II, 1
Praxiphanes, profesor al lui Epicur : X, 13

Praxiphanes din Rhodos, filosof peripatetic : III, 8, 109
Praxitele din Atena, sculptor : V, 52
Praylos din Troada, filosof sceptic : IX, 115
Priam, rege al Troiei : VII, 67
Priene, oraş : I, 44, 83-85, 88 ; II, 46
Procles, tiran din Epidaur : I, 94, 99
Proconnesos, oraş : IV, 58
Prodicos din Ceos, sofist : IX, 50
Propontida, regiune : VIII, 87 ; IX, 110
Protagoras din Abdera, sofist : III, 52, 57 ; IX, 42, **50-56** ; X, 8
Protagoras, astronom : IX, 56
Protagoras, filosof stoic : IX, 56
Proxenos, beoţian : II, 49, 50
Proxenos, tutore al lui Aristotel : V, 15
Prytaneion, clădire administrativă : II, 42
Ptolemaios din Alexandria zis „cel Alb", filosof epicurean : X, 25
Ptolemaios din Alexandria zis „cel Negru", filosof epicurean : X, 25
Ptolemaios din Cyrene, filosof sceptic : IX, 115, 116
Ptolemaios Filadelful, rege al Egiptului : V, 58, 79 ; IX, 110
Ptolemaios Filopator, rege al Egiptului : VII, 177
Ptolemaios I Soter, fiul lui Lagos, rege al Egiptului : II, 102, 111, 115 ; V, 37, 78, 79 ; VII, 24, 185, 186
Ptolemais, oraş : II, 86 ; VII, 41
Pylades, fratele lui Arcesilaos : IV, 28, 38, 43
Pyres din Elea, tatăl lui Parmenide : IX, 21, 25
Pyrrhaios, sclav : V, 13
Pyrrhon din Elis, filosof sceptic : I, 16 ; IV, 33 ; IX, **61-108**, 109 ; X, 8
Pyrrhos, pescar : VIII, 5
Pythagoras din Crotona, tiran : VIII, 46
Pythagoras, scriitor despre Homer : VIII, 47
Pythagoras, medic : VIII, 47
Pythagoras, orator : VIII, 47
Pythagoras din Phlius, antrenor : VIII, 13, 46
Pythagoras din Rhegion, sculptor : VIII, 47
Pythagoras din Samos, sculptor : VIII, 47
Pythagoras, istoric şi pugilist : VIII, 47, 49
Pythagoras din Zakynthos, muzician (?) : VIII, 46
Pytharatos, arhonte : X, 15
Pythia, profetesă : I, 106, 110 ; V, 91
Pythias, soţia lui Aristotel : V, 16
Pythias, soţia lui Metrodoros : V, 53
Pytho, vezi Delfi
Pythocles, fiul lui Bugelos : IV, 41
Pythocles, prieten al lui Epicur : X, 5, 6, 29, 83, 116
Pythodoros, oligarh : IX, 54
Pythodotos, arhonte : V, 10
Python, filosof academic : III, 46
Python, filosof peripatetic : V, 70
Python, personaj : IX, 67
Pythostratos din Atena, fratele lui Xenophon poetul : II, 59

R

Rhegion, oraş : VIII, 47 ; IX, 38
Rhodos, insulă şi oraş : I, 93, 115 ; II, 26, 64, 84 ; III, 109 ; IV, 49 ; V, 72, 84 ; VI, 19 ; VII, 35, 82 ; VIII, 90 ; IX, 115
Rhoicos din Rhodos, tatăl lui Theodoros : II, 103
Roma, oraş : VIII, 72

S

Sabinos, scriitor : III, 47
Salamina, insulă : I, 45-48, 62, 63
Salaros din Priene, adversar al lui Bias : II, 46
Samos, insulă : I, 95 ; II, 2, 5, 23, 103 ; VIII, 1, 2, 3, 47-49 ; IX, 24 ; X, 1, 3, 14
Samothrace, insulă : VI, 59 ; IX, 49
Sande, mama lui Metrodor : X, 22
Sannidoros, poreclă a lui Antidoros : X, 8
Sarapion, tatăl lui Heracleides Lembos : VIII, 7, 44, 58
Sarapis, divinitate : V, 76 ; VI, 63
Sardes, oraş, capitala Lydiei : I, 99, 105 ; II, 49 ; IV, 29
Sarpedon, filosof sceptic : IX, 116
Saturninos, supranumit Cythenas, filosof sceptic : IX, 116
Satyros din Callatis sau Alexandria, biograf : I, 68, 82 ; II, 12, 26 ; III, 9 ; VI, 80 ; VIII, 53, 58-60
Scabras, vezi Cabas
Scepsis, oraş : III, 46 ; V, 84
Scillus, toponimic : II, 52, 53
Sciralos, pirat : VI, 74
Scitia, ţară : I, 101, 102, 105
Scopas din Cranon, potentat din Thesalia : II, 25
Scylla, monstru legendar : IX, 75
Scythinos din Teos, istoric şi poet : IX, 16
Seleucia, oraş : VI, 81 ; IX, 115
Seleucos din Alexandria, supranumit Homericul, gramatician : III, 109 ; IX, 12
Seleucos Nicanor, general al lui Alexandru Macedon : II, 123
Selinus, oraş : VIII, 70
Selinus, rîu : II, 52
Semele, mama lui Bachus : II, 102
Seuthes din Pitane, tatăl lui Arcesilaos : IV, 28
Seuthes, rege al odrizilor : II, 51
Sextus Empiricus, filosof sceptic şi medic : IX, 87, 116

Sicilia, insulă : II, 5, 61 ; III, 9, 18, 22, 34 ; IV, 6 ; VI, 25 ; VIII, 54, 71, 78, 85 ; IX, 18, 55
Sicyona, oraş : I, 12, 38 ; II, 134 (?) ; VI, 81
Sidon, oraş : VII, 6, 29, 35, 38 ; X, 25
Silanion, sculptor : III, 25
Silenos din Calacte, istoric : II, 11
Simias, sclav al lui Straton : V, 63
Simmias din Siracuza, filosof : II, 113, 114
Simmias din Theba, filosof socratic : II, **124**
Simon din Atena, filosof socratic : II, **122-123**
Simon, medic : II, 123
Simon, retor : II, 123
Simon, sclav al lui Aristotel : V, 15
Simon, sculptor : II, 123
Simonide din Iulius (Ceos), poet : I, 76, 90 ; II, 46 ; IV, 45 ; VIII, 65
Simos, intendent al lui Dionysios cel Bătrîn : II, 75
Sinope, oraş : VI, 20, 49, 76, 84
Siracuza, oraş : I, 40 ; II, 63, 114 ; III, 18, 30, 46 ; VI, 25, 82 ; VIII, 71, 78, 85
Sirena, poreclă a lui Ariston din Chios : VII, 160
Sisymbrinos, tatăl lui Lasos : I, 42
Smyrna, oraş : V, 85 ; IX, 58
Socrate din Atena, filosof, fondatorul şcolii socratice : I, 14, 16, 18, 33 ; II, 16, **18-47**, 48, 50, 55, 56, 58, 60, 62, 65, 71, 74, 76, 78, 80, 105, 106, 121-123, 144 ; III, 5, 6, 8, 24, 34-36, 52, 56 ; IV, 49 ; V, 19 ; VI, 1, 2, 8, 10, 11, 54, 103 ; VII, 2, 26, 53, 61, 63, 91, 165 ; VIII, 49 ; IX, 11, 12, 36, 41, 42 ; X, 12
Socrates din Bithynia, filosof peripatetic : II, 47
Socrates din Cos, scriitor : II, 47
Socrates, epigramist : II, 47
Socrates, istoric şi geograf : II, 47
Socratides, filosof academic : IV, 32
Sofocle din Atena, poet : II, 133 ; III, 56 ; IV, 20, 35 ; V, 92 ; VII, 19
Soloi, oraş : I, 51 ; IV, 24, 27, 58 ; V, 83 ; VII, 38, 179
Solon din Atena, înţelept şi legiuitor : I, 13, 28, 41-44, **45-67**, 101, 112, 113 ; III, 1
Somatale, sclavă a lui Theofrast : V, 54
Sophilos, poet comic : II, 120
Sophocles, fiul lui Amphicleides : V, 38
Sophron din Siracuza, mimograf : III, 18
Sophroniscos din Alopeke, tatăl lui Socrate : II, 18, 40
Sophroniscos, fiul lui Socrate : II, 26
Sosibios, adversar al lui Anaxagora : II, 46
Sosibios din Sparta, scriitor : I, 115
Sosicrates din Rhodos, scriitor : I, 62, 68, 75, 95, 106, 107 ; II, 84 ; VI, 80, 82 ; VII, 163 ; VIII, 8
Sosigenes, arhonte : X, 14
Sositheos, poet : VII, 173
Sosthenes, executor testamentar al lui Platon : III, 43 (vezi şi Leosthenes)
Sotion din Alexandria, scriitor : I, 1, 48 ; II, 12, 85 ; V, 86 ; VI, 26, 80 ; VII, 183 ; VIII, 86 ; IX, 5, 20, 110, 115 ; X, 4
Sparta : I, 30, 41, 72, 108 ; II, 1, 51, 53, 54 ; III, 83 ; VI, 27, 59
Speusip din Atena, filosof academic : I, 14 ; III, 2, 43 ; IV, **1-5**, 14 ; V, 86 ; IX, 23
Speusippos din Alexandria, medic : IV, 5
Sphairos din Bospor, filosof stoic : VII, 37, 154, **177-178**, 185 ; IX, 15
Spintharos, tatăl lui Aristoxenos : II, 20
Stagira, oraş : I, 19 ; III, 46 ; IV, 1 ; V, 1, 14, 16, 35
Stilpon din Megara, filosof megaric : I, 16 ; II, 100, 105, 111 ; **113-120**, 126, 134 ; VI, 76 ; VII, 2, 24 ; IX, 61 (?), 109
Stilpon, tatăl lui Bryson (?) : IX, 61
Straton care a trăit în Alexandria, filosof peripatetic : V, 61
Straton, epigramist : V, 61
Straton, istoric : V, 61
Straton din Lampsacos, filosof peripatetic : II, 67 ; V, 53, 56, **58-64**, 65, 68
Straton, medic, discipol al lui Erasistratos : V, 61
Straton, medic din vechime : V, 61
Straton, retor : V, 61
Stratonicea, oraş : VI, 101 ; X, 9
Strymon, tatăl lui Myson : I, 106
Styra, oraş : III, 48
Susa, oraş : III, 33
Syagros, poet rival al lui Homer : II, 46
Syllos, personaj : VII, 39
Sypalettos, district : VII, 12
Syros, sclav al lui Lycon : V, 73, 74
Syros, insulă : I, 13, 43, 116, 119, 120 ; IV, 58 ; VIII, 2

T

Tanagra, oraş : III, 8 ; VI, 1
Tantalos, personaj mitologic : II, 8
Tarent, oraş : V, 94 ; VIII, 7, 39
Tars, oraş : IV, 23, 58 ; V, 85 ; VI, 81 ; VII, 41, 84, 121, 179 ; IX, 116 ; X, 26
Theaitetos, matematician : II, 29
Tegea, oraş : VI, 62
Telauges, fiul lui Pitagora : I, 15 ; VIII, 43, 50, 53, 55, 74
Telecles din Focea, filosof academic : IV, 60
Telephos, personaj : VI, 87
Telesphoros, nepot al lui Demetrios din Phaleron : V, 79
Teleutagoras, tatăl lui Zenon din Elea : IX, 25
Tellos din Atena, personaj : I, 50

Temnos, vezi Mnos
Teos, oraş : III, 48 ; IX, 50, 69
Terpandru, muzician : II, 104
Tetis, zeiţă : VI, 95
Teucros din Cartagina, personaj : VIII, 82
Teutames, tatăl lui Bias : I, 82, 88
Thales din Egina, tatăl lui Pheidiades : III, 3
Thales din Milet, filosof naturalist : I, 13, 21, **22-44**, 121, 122 ; II, 4, 46 ; VIII, 1 ; IX, 18
Thales, personaj : I, 38
Thales, personaj din vechime : I, 38
Thales din Sicyona, pictor : I, 38
Thales din Callatis, retor : I, 38
Thales, sclav al lui Aristotel : V, 14
Thales, personaj mai recent : I, 38
Thargelion, lună : II, 44 ; III, 2
Thasos, insulă : III, 24 (?) ; V, 57
Thaumasias, rudă a lui Arcesilaos : IV, 43
Theaitetos, poet : IV, 25 ; VIII, 48
Theano din Crotona, soţia lui Pitagora : VIII, 42, 43, 50
Theba, oraş : I, 3 ; II, 51, 124, 125 ; VI, 90 ; VII, 38 ; VIII, 7 ; IX, 110, 115
Theiodas din Laodicea, filosof sceptic : IX, 116
Thelizi, familie : I, 22
Themista, soţia lui Leonteus : X, 25, 26
Themistocleia din Delfi, preoteasă : VIII, 8, 21
Theocritos din Chios, poet : V, 11, 19
Theodor din Atena, pictor : II, 104
Theodor supranumit Ateul, Zeul, filosof cirenaic : I, 16 ; II, 85, 86, 97-104, 116 ; IV, 52, 54 ; VI, 42, 97
Theodoros din Byzantion, orator : II, 104
Theodoros din Byzantion, orator politic : II, 104
Theodoros din Chios, filosof stoic : II, 104
Theodoros din Cyrene, matematician : II, 103 ; III, 6
Theodoros din Efes, pictor : II, 104
Theodoros, epigramist : II, 104
Theodoros, filosof stoic : II, 104
Theodoros, istoric : II, 104
Theodoros, istoric al muzicii : II, 104
Theodoros, medic : II, 104
Theodoros din Milet, filosof stoic : II, 104
Theodoros, profesor de muzică : II, 103
Theodoros, pictor : II, 104
Theodoros, poet : II, 104
Theodoros, poet tragic : II, 104
Theodoros, scriitor : II, 64 ; X, 5
Theodoros din Samos, arhitect : II, 103
Theodoros din Siracuza, scriitor : II, 104
Theodoros din Theba, sculptor : II, 104
Theodosios, scriitor : IX, 70
Theodota din Elis, curtezană : IV, 40
Theodotos, partizan al lui Dion : III, 21
Theodotos, tatăl lui Archagoras : IX, 54
Theombrotos, discipol al lui Metrocle : VI, 95
Theomedon, medic : VII, 86
Theon, sclav al lui Lycon : V, 73
Theon din Tithorea, filosof stoic : IX, 82
Theophanes, scriitor : II, 104
Theophantos, tatăl lui Dionysios Transfugul : VII, 166
Theophilos, arhonte : V, 9
Theofrast din Ereson, cu adevăratul nume Tyrtamos, filosof peripatetic : I, 14, 15 ; II, 113 ; III, 46 ; IV, 22, 27, 29, 30, 52 ; V, 12, 13, 19, 35, 38, **36-57**, 58, 75 ; VI, 22, 90, 94, 95 ; VIII, 48, 55 ; IX, 6, 21, 22
Theopomp, poet : III, 26
Theopomp din Chios, scriitor istoric : I, 8, 109, 115-117 ; III, 40 ; VI, 14
Theopropizi, familie : II, 125
Thersites, personaj : VII, 160
Thesippos din Cerameis, tatăl : V, 57
Thesippos din Cerameis, fiul : V, 57
Thesmoforia, sărbătoarea zeiţei Demeter : IX, 43
Thespis, poet : I, 59 ; III, 56 ; V, 92
Thrasippos, executor testamentar al lui Platon : III, 43
Thrason din Anacaia, tatăl : VII, 10
Thrason din Anacaia, fiul : VII, 10, 12, 15
Thrasonides, filosof stoic : VII, 130
Thrasybulos, tiran din Milet : I, 27, 31, 95, 100
Thrasillos, erudit şi astrolog : III, 1, 56, 57, 61 ; IX, 37, 38, 41, 45
Thrasymachos din Corint, profesor al lui Stilpon : II, 113
Threpte, sclavă a lui Theofrast : V, 54
Thria, district : IV, 21
Thurioi, oraş : II, 102 ; VIII, 52 ; IX, 50
Thyateira, oraş : IV, 31
Thyrion, fiul lui Batycles : I, 29
Tiberiu, împărat : IX, 109
Tifon, personaj mitic : II, 118
Timagoras din Gela, filosof peripatetic : II, 113
Timaios din Tauromenion, istoric : VIII, 10, 11, 60, 63, 64, 71, 72
Timaios, filosof pitagorician : I, 114 ; III, 52 ; VIII, 51, 54, 55
Timarchos din Phlius, tatăl lui Timon : IX, 109
Timarchos, tutore al lui Nicanor : V, 12
Timarchos din Alexandria, filosof cinic : VI, 95
Timocrates, scriitor : VII, 2
Timocrates din Lampsacos, filosof epicurean : X, 4-7, 17-23

Timocrates din Potamos, succesor testamentar al lui Epicur : X, 16
Timocreon, adversar al lui Simonide : II, 46
Timolaos din Cyzic, filosof academic : III, 46
Timon din Atena, mizantrop : I, 107
Timon din Phlius, filosof sceptic : I, 34 ; II, 6, 19, 55, 62, 66, 107, 126 ; III, 7, 26 ; IV, 33, 34, 42, 67 ; V, 11 ; VI, 18 ; VII, 15, 161, 170 ; VIII, 36, 67 ; IX, 6, 18, 23, 25, 40, 65, 67, 69, 76, 102, 105, 107, **109-116** ; X, 3
Timon, sclav al lui Theofrast : V, 55
Timonides din Leucas, scriitor, prieten al lui Dion : IV, 5
Timotheos din Atena, scriitor : III, 5 ; IV, 5 ; V, 1 ; VII, 1
Tirteu, poet : II, 43
Tisamenos, tatăl lui Philocrates : V, 64
Tithorea, personaj : IX, 82
Tityos, personaj : VII, 53
Tralleis, oraş din Caria : IV, 23
Trasymachos din Chalcedon, sofist : III, 52
Troada, regiune : V, 65 ; IX, 115
Troia, oraş : I, 2 ; VIII, 81 ; IX, 41
Troizena, oraş : VIII, 74
Tucidide, istoric : II, 12, 57
Tychon, sclav al lui Aristotel : V, 15
Tychon, sclav al lui Platon : III, 42
Tyr, oraş : VII, 1, 2, 6, 24, 139
Tyrrhaios, fiul lui Pittacos : I, 76
Tyrrhenos, fratele lui Pitagora : VIII, 2
Tyrtamos, vezi Theofrast

U

Ulise, personaj legendar : II, 80 ; VI, 27
Urania, muză : I, 4

X

Xanthos din Lydia, istoric : I, 2 ; VI, 101 ; VIII, 63
Xanthos din Atena, muzician : IV, 29
Xanthos din Phlius, medic : IX, 109
Xantipa, soţie a lui Socrate : II, 26, 34, 36, 37, 60 ; III, 32
Xenainetos, arhonte : II, 55
Xeniades, corintian, stăpîn al lui Diogene : VI, 30, 31, 36, 74, 82
Xenocrate din Chalcedon, filosof academic : I, 14 ; II, 134 ; III, 38, 46 ; IV, 3, **6-15**, 16, 19, 24 ; V, 2-4, 10, 39 ; VII, 2 ; X, 1, 13
Xenocrates, compozitor : IV, 15
Xenocrates, filosof şi poet : IV, 15
Xenocrates, sculptor : IV, 15
Xenocrates, tactician : IV, 15
Xenofanes din Colofon, poet şi filosof : II, 15, 16, 23, 111 ; II, 46 ; VIII, 36, 56 ; IX, 1, 5, **18-20**, 21, 22, 72, 111
Xenofon din Atena, filosof socratic : II, 13, 19, 22, 29, 31, 32, 47, **48-59**, 64, 65 ; III, 34 ; VI, 14, 15, 84 ; VII, 1
Xenophanes din Lesbos, poet : IX, 20
Xenophilos din Chalcidica Tracă, filosof pitagorician : VIII, 16, 46
Xenophon din Atena, scriitor : II, 59
Xenophon din Cos, medic : II, 59
Xenophon, istoric : II, 59
Xenophon din Paros, sculptor : II, 59
Xenophon, poet din comedia veche : II, 59
Xenophon, scriitor : II, 59
Xerxes, rege al Persiei : I, 2, 9, 72 ; II, 7 ; IX, 34
Xypete (Xypetaion), district : III, 42 ; VII, 10

Z

Zakynthos, oraş : VIII, 46
Zaleucos din Thurioi, filosof pitagorician şi legiuitor : VIII, 16
Zamolxis, sclav al lui Pitagora : I, 1 ; VIII, 2
Zancle, oraş : IX, 18
Zenodotos, filolog şi gramatician : II, 15
Zenodotos, filosof stoic : VII, 30
Zenon din Cition, filosof, fondatorul şcolii stoice : I, 15, 16, 19 ; II, 109, 110, 114, 120 ; VI, 15, 91, 104, 105 ; VII, **1-159**, 161, 162, 165-170, 173, 176, 177-179 ; VIII, 48 ; IX, 29 ; X, 27
Zenon din Elea, filosof eleat : I, 15, 16, 18 ; III, 48 ; VII, 35 ; VIII, 56, 57 ; IX, **25-29**, 30, 42, 72
Zenon, filosof stoic, discipol al lui Chrysippos : VII, 35
Zenon, gramatician : VII, 35
Zenon, medic : VII, 35
Zenon, istoric : VII, 35
Zenon din Rhodos, istoric : VII, 35
Zenon din Sidon, filosof epicurean : VII, 35, 38 ; X, 25
Zenon din Tars, filosof stoic : VII, 35, 41, 84, 120, 149, 150
Zenon cel Tînăr, filosof : VII, 16
Zeus, zeu : I, 5, 8, 69, 115, 119 ; II, 37, 58 ; III, 10, 45 ; IV, 30 ; V, 7, 8, 16, 20 ; VI, 22, 50, 77, 83 ; VII, 28, 60, 88, 135, 147 ; VIII, 10, 33, 76 ; IX, 59, 72
Zeuxippos din Cnosos, filosof sceptic : IX, 116
Zeuxis, filosof sceptic : IX, 106, 116
Zoilos din Perga, filosof : VI, 37
Zoilos, unchiul lui Ferekyde din Syros : VIII, 2
Zopyros din Clazomene, orator : IX, 114
Zopyros din Colofon, scriitor şi filosof cinic : VI, 100
Zoroastru, mag : I, 2, 8

Cuprins

Studiu introductiv
Diogenes Laertios şi izvoarele filosofiei antice greceşti

Izvoarele originale sau directe ale filosofiei greceşti 5
Izvoarele indirecte ale filosofiei greceşti 9
Diogenes Laertios 51

Cartea I

Introducere 65
Capitolul I Thales 69
Capitolul II Solon 74
Capitolul III Chilon 79
Capitolul IV Pittacos 81
Capitolul V Bias 83
Capitolul VI Cleobul 85
Capitolul VII Periandru 86
Capitolul VIII Anacharsis 88
Capitolul IX Myson 89
Capitolul X Epimenide 90
Capitolul XI Ferekyde 92

Cartea a II-a

Capitolul I Anaximandru 94
Capitolul II Anaximene 94
Capitolul III Anaxagora 95
Capitolul IV Archelaos 97
Capitolul V Socrate 98
Capitolul VI Xenofon 104
Capitolul VII Aischines 107
Capitolul VIII Aristip 108
Capitolul IX Phaidon 117
Capitolul X Eucleides 117
Capitolul XI Stilpon 119
Capitolul XII Criton 121
Capitolul XIII Simon 121
Capitolul XIV Glaucon 122
Capitolul XV Simmias 123
Capitolul XVI Cebes 123
Capitolul XVII Menedem 123

Cartea a III-a

Platon 128

Cartea a IV-a

Capitolul I Speusip 150
Capitolul II Xenocrate 151

Capitolul III Polemon 155
Capitolul IV Crates 156
Capitolul V Crantor 157
Capitolul VI Arcesilaos 158
Capitolul VII Bion 162
Capitolul VIII Lacydes 165
Capitolul IX Carneade 165
Capitolul X Clitomah 167

Cartea a V-a

Capitolul I Aristotel 168
Capitolul II Theofrast 177
Capitolul III Straton 184
Capitolul IV Lycon 186
Capitolul V Demetrios 188
Capitolul VI Heracleides 191

Cartea a VI-a

Capitolul I Antistene 194
Capitolul II Diogene 198
Capitolul III Monimos 212
Capitolul IV Onesicritos 213
Capitolul V Crates 213
Capitolul VI Metrocle 215
Capitolul VII Hipparchia 216
Capitolul VIII Menip 217
Capitolul IX Menedem 218

Cartea a VII-a

Capitolul I Zenon 219
Capitolul II Ariston 252
Capitolul III Herillos 253
Capitolul IV Dionysios 254
Capitolul V Cleante 255
Capitolul VI Sphairos 257
Capitolul VII Chrysippos 258

Cartea a VIII-a

Capitolul I Pitagora 266
Capitolul II Empedocle 276
Capitolul III Epicharmos 281
Capitolul IV Archytas 282
Capitolul V Alcmaion 283
Capitolul VI Hippasos 283
Capitolul VII Philolaos 283
Capitolul VIII Eudoxos 284

Cartea a IX-a

Capitolul I Heraclit 286
Capitolul II Xenofanes 289
Capitolul III Parmenide 290

Capitolul IV Melissos 291
Capitolul V Zenon din Elea 292
Capitolul VI Leucip 293
Capitolul VII Democrit 294
Capitolul VIII Protagoras 298
Capitolul IX Diogenes din Apollonia 300
Capitolul X Anaxarh 301
Capitolul XI Pyrrhon 301
Capitolul XII Timon 312

Cartea a X-a

Epicur 314

Note şi comentarii

Cartea I 347
Cartea a II-a 368
Cartea a III-a 392
Cartea a IV-a 410
Cartea a V-a 423
Cartea a VI-a 446
Cartea a VII-a 462
Cartea a VIII-a 495
Cartea a IX-a 514
Cartea a X-a 552

Bibliografie 591
Index 597

În colecţia PLURAL
au apărut

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*
2. Lev Şestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea şi mişcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistenţa miturilor: Cazul Mişcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului şi alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignaţiu de Loyola – *Exerciţii spirituale*
13. *** – *Testamentum Domini* (ediţie bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică şi cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie şi memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naţionalişti, antinaţionalişti... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluţia ca eşec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfîrşiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricoeur, J.L. Marion ş.a. – *Fenomenologie şi teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om?*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare şi alte eseuri*
31. Liviu Antonesei – *O prostie a lui Platon. Intelectualii şi politica*
32. Mircea Carp – *„Vocea Americii" în România (1969-1978)*
33. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Eseu despre natura şi funcţia sacrificiului*
34. Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
35. Iosif Sava – *Invitaţii Eutherpei. 8 Serate TV*
36. A. Van Gennep – *Formarea legendelor*
37. Claude Karnoouh – *Duşmanii noştri cei iubiţi. Mici cronici din Europa Răsăriteană şi de prin alte părţi*
38. Cristian Bădiliţă (ed.) – *Eliadiana*
39. Ioan Buduca – *Şi a fost seară, şi a fost dimineaţă*
40. Pierre Hadot – *Ce este filosofia antică*
41. Leon Wieseltier – *Împotriva identităţii*
42. *** – *Apocalipsa lui Pavel*
43. Marcel Mauss – *Eseu despre dar*

PLURAL M

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*
5. G.W. Leibniz – *Eseuri de teodicee*
6. J. Martín Velasco – *Introducere în fenomenologia religiei*
7. *** – *Marele Inchizitor. Dostoievski – lecturi teologice*
8. Raymond Trousson – *Istoria gîndirii libere*
9. Marc Bloch – *Regii taumaturgi*
10. Filostrat – *Viaţa lui Apollonius din Tyana*
11. Diogenes Laertios – *Despre vieţile şi doctrinele filosofilor*

În pregătire:

Gail Kligman – *Nunta mortului*
Dan Pavel – *Cine, ce şi de ce?*
Jean Delumeau – *Păcatul şi frica*
Ştefan Afloroaei – *Cum este posibilă filosofia în Răsăritul Europei*
Cicero – *De divinatione*
Adriana Babeţi – *Despre arme şi litere*
Paul Zumthor – *Babel sau nedesăvîrşirea*
J. Derrida – *Fantomele lui Marx*
Vladimir Jankélévitch – *Iertarea*
Guy Scarpetta – *Elogiul cosmopolitismului*

Bun de tipar: noiembrie 1997 Apărut: 1997
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O. Box 266
6600, Iaşi • Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111;
(032) 217440 (difuzare); E-mail: polirom@mail.cccis.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iaşi
Calea Chişinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323; Fax: (032) 230485